

د یوه پاچا بېرته راتګ

د افغانستان له پاره جګړه

لیکوال

ویدیا پمپن : (11am) a yr. p
Ketabton.com

بلومزبري Bloomsbury

لندن ڊهلي نيويارڪ سيدني

لمري په ۲۰۱۳ کال په لندن کې چاپ شو

د کاپي حق © ۲۰۱۳ د ويليم دلريمپل

نقشي او د څپرکو انځورونه: اولپويه فرېزر

قومي شجرې: اېم ال ډيزاين

د ليکوال معنوي حقونه خوندي دي.

پرته د څېړونکي له ليکلي اجازې د دغه کتاب له هرې برخې په هره بڼه کار اخيستنې يا بيا چاپونه منع ده. په کره کتنو کې د کتاب له منځپانگې لاند نقل قول مستثنی دی.

په هره مناسبه توګه هڅه شوې چې د هغه څيزونو د چاپ حق څښتن وموندل شي چې په دغه کتاب کې بيا خپاره شوي. خو که په تېروتنه چا ته پام نه وي شوی، د کتاب څېړونکي به خوښ شي چې دوی اړیکې ورسره ونيسي. له حقوقي اړخه، په ف پانه کې کورودانی د چاپ د حق يوه برخه جوړوي.

د بلومزبري مطبعه

Bloomsbury Publishing PIC

50 Bedford Square

London

WC1B 3DP

د بلومزبري مطبعه لندن، ډهلي، نيويارک، سيدني

د دغه کتاب اخليک په برتېش کتابتون British Library کې ثبت شوی

زما گران ادم

او خلورو هغو کسانو ته چې له تاريخ سره يې زما مينه وزېږوله:

Veronica Telfer وړانېکه تلفر

Fr. Edward Corbould OSB اېډوارډ کاربولډ

Lucy Warrack لوسي وورک

او

Elsie Gibbs اېلسي گېبس

د ژباړن یادښت

د یوه پاچا بېرته راتګ لیکوال، ویلیم ډلرېمپل، یو وتلی تاریخپوه دی چې کتابونه یې په تېره بیا په لوېدیځ کې د ډېرو خلکو خوښ دي. دغه کتاب د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې په هکله دی چې د جګړې د پیل لامل، د لوېې لوېې پیل، د اشغال بهیر، د انګرېزانو پر ضد پاڅون، د دوی ماته او د جګړې په اړه ډېرې نورې پېښې په ډېر تفصیل او مستنده بڼه په کې بیان شوې دي. سربېره پر دې، په جګړه کې د ښکېلو خواوو مشران په پوره تفصیل انځور شوي او دا په کې څرګندېږي چې د بېلګې په توګه په افغان لوري کې څوک د هېواد پالنې له کبله په جګړه کې ښکېل وو، څوک د پیسو وړي او څوک د واک تېري وو. لیکوال د دې کتاب د لیکلو په موخه ډېرې پلټنې نه یوازې په انګلنډ بلکې په افغانستان، پاکستان، روسیه او هند کې ترسره کړې دي او داسې سرچینې یې موندلې چې تر اوسه راسپړل شوې نه وې.

ډېری هغه کتابونه چې تراوسه په انګلستان کې د افغان-انګلیس جګړو په اړه لیکل شوي، یو اړخیزه دي، پېښې د انګرېزانو په ګټه بیانوي او افغانانو ته په کې د تنګ نظرو او معتصبو په سترګه کتل شوي. د یوه پاچا بېرته راتګ لیکوال یوازې په انګرېزي سرچینو بسنه نه کوي او له افغان سرچینو سربېره له ډېرو نورو سرچینو څخه په کار اخیستنې یې په ډېره مفصله او ناپېلې توګه پېښې بیان کړي دي او دا یې لوستونکو ته جوته کړې چې افغانان هغسې نه دي لکه په نورو انګرېزي تاریخونو کې چې یاد شوي. په دې اړه لیکوال په خپل یادښت کې لیکلي: «بله ډېره مهمه خبره دا ده چې د افغان سرچینو په برکت د افغان مقاومت مشران ناڅاپه داسې سم سړي څرګند شول چې له خپلو ټولو حواسو سره ښه انسانان وو چې خپل انفرادي اندونه او انګېزې یې درلودې، خو انګرېزي سرچینو په ټولیزه توګه یوازې د پېرور تنګ نظرو او متعصبو په سترګه ورته کتلې.»

سربېره پر دې، په دې کتاب کې د افغان-انګلیس لمړۍ جګړې بېلابېل اړخونه په افغانستان کې د اوسنۍ جګړې سره پرتله شوي او په حیرانوونکې توګه د دوی ورته والی جوت شوی. لیکوال په خپل یادښت کې دغه وړاندوینه کړې او داسې یې لیکلي: «...دا یقیني برېښي چې په دغه هېواد کې د لوېدیځ څلورمه جګړه به له دومره لږو سیاسي ګټو سره پای ته ورسېږي لکه مخکنۍ درې جګړې (د افغان-انګلیس درې تېرې جګړې) او لکه همدغه تېرې جګړې، وروسته له شرموونکې ماتې څخه به په سپکاوي ځواکونه ترې وایستل شي، افغانستان به یو ځل بیا په قومي ګډوډیو کې پریښودل شي او دا به ډېره شونې شي چې هغه څوک بیا واک ترلاسه کړي چې د پرخولو په موخه یې جګړه پیل شوه.» په حیرانوونکې توګه، داسې ښکاري چې د لیکوال دغه وړاندوینه اوس په پېښېدو ده. زه چې همدا اوس دغه یادښت لیکم، د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې د بهیر یوه برخه اوسنیو هغو پېښو ته کټ مټ ورته ده چې په دې ورځو کې په افغانستان کې تکرارېږي. هغه وخت انګرېزانو د امیر دوست محمد واکمني ښکته کړه او پر ځای یې خپل لاسپوڅی شاه شجاع پر تخت کښېناوه، خو کله چې انګرېزان له ماتې سره مخ کېدل، شاه شجاع ته یې شا وړوله او بېرته یې د دوست محمد واکمني

ته لاره هواره كړه. په اوسني پېر كې امريكايانو د طالبانو واكمني ړنگه كړه او پر ځای يې د خپلې خوبسې حكومت جوړ كړ. اوس چې د ماتې په مورگه كې دي، هغه حكومت ته يې شا كړه چې دوی يې ملاتړ كولو او د هغه چا واك ته د رسولو هڅې كوي چې واكمني يې دوی پرځولې وه.

دا كتاب ما ته ډېر په زړه پورې ښكاره شو او دا هيله راته پيدا شوه چې افغانان هم دې ته لاس رسى ولري. لكه څنگه چې اوس د خداى ج په فضل ډېر كتابونه په پښتو ژبه خپرېږي، دا پوښتنه راته پيدا شوه چې دغه كتاب به ژباړل شوى وي او كه نه. كله چې پوه شوم چې تراوسه نه دى ژباړل شوى، نو كه څه هم مسلكي ژباړن نه يم، ما يې د ژباړې تكل وكړ او دا دى له څه باندې يو كال وروسته خپرېدو ته چمتو شو.

ما هڅه وكړه چې په ژباړه كې له سوچه پښتو كليمو څخه كار واخلم، خو دا كار راته ډېر ستونزمن شو؛ نو په دې هڅه كې بريالى نه شوم. ستونزه دا وه چې د ځينو انگرېزي كليمو سيالې كليمې مې په پښتو ژبه نشوای موندلې او كله يې چې په موندلو بريالى كېدم، ډېرى يې دومره نااشنا او عجيبه راته برېښېدې چې ما يې كارولو ته زړه نه شوای ښه كولى؛ نو دې ته اړ كېدم چې د يوې انگرېزي كليمې د سم مفهوم له پاره يوه بشپړه غونډله وليكم او يا د بلې ژبې كليمې وكاروم. دا ډېر د خواشينۍ ځاى دى چې سره له دې چې په پښتو كې د ډېرو څيزونو له پاره سمې كليمې شته، خو زموږ د ليكوالانو او قلم خاوندانو له وجې چې په خپلو ليكنو او خبرو كې له پرديو كليمو څخه كار اخلي او همدې ته ورته د هغه پښتنو له وجې چې زموږ د دري ژبو وطنوالو په سيمو كې مېشت دي او د دري ژبې اغېز پرې كړى، اوس پردى كليمې د بې شمېره پښتو كليمو ځاى نيولى او دغسې پښتو كليمې اوس دومره نااشنا شوې دي چې په ليكلو او ويلو كې ډېرې عجيبې ښكاري. د بېلگې په توگه، په پښتو كې وټه شته خو پر ځاى يې اقتصاد كارول كېږي، پخلنځى شته، خو اشپزخانه، اكار شته خو مستبد، پاڅكى شته خو مفتخور كارول كېږي. كه دا كار دوام وكړي، پښتو ژبه به هسې د نورو ژبو يوه گډوله شي. هيله من يم چې هر پښتون په دې اړه د مسوليت احساس وكړي او د پرديو كليمو له كارولو ډډه وكړي. د دې كتاب په ژباړه كې هغه كليمې چې ما ته څه ناڅه نااشنا ښكاره شوې، د پاڼې په حاشيه كې مې په گډوډه پښتو مانا ورته ليكلې چې د كتاب په لوستلو او پوهاوي كې اسانتيا راشي.

په دې كتاب كې د خوشحال خان او رحمن بابا له څو بيتونو سر بېره له اكبړنامې، جنگ نامې او شجاع له ژوند ليك څخه ځينې شعرونه په انگليسي ژبه ژباړل شوي. ما هڅه وكړه چې د دغه شعرونو اصلي متن پيدا كړم ځكه چې له انگليسي څخه يې بېرته ژباړه به بې وزنه او بې قافې وي. د رحمن بابا بيتونه مې زده وو او د خوشحال خان بيتونه مې د دوستانو په مرسته وموندل، خو د نورو شعرونو په موندلو بريالى نه شوم كه څه هم حتى د دغه كتاب د ليكوال سره مې اړيکه ونيوه. هغه راته وويل چې د شعرونو اصلي متنونه د ژباړن سره په هند كې دي او دى به هڅه وكړي چې زه لاس رسى ورته پيدا كړم، خو دې هڅې څه پايله ونه زېږوله؛ نو زه دې ته اړ شوم چې وپې ژباړم. ژباړه يې اصلي مفهوم افاده كوي، خو د شعر په څېر وزن او قافيه نه لري.

بل دا چې په انگليسي ژبه كې تره او ماما ته يوه كليمه كارول كېږي. همدې ته ورته، ښينې او وربندارې، وراره او خوربېر، وربره او خورڅه، امى او ترورى ته. چېرته چې زه په ژباړه كې له داسې كليمو سره مخ شوى يم، دواړه ماناوې مې څنگ تر څنگ ليكلې.

په پای کې د دغه کتاب په ژباړه کې غواړم له لاندې کسانو څخه د زړه له کومې مننه وکړم
ښاغلی ویلیم ډلرېمپل چې په لیکلې بڼه یې د ژباړې اجازه راکړه.

- ښاغلی عبدالحمید صالح چې څه نا څه درې میاشتې کابو هر ماخوستن لږترلږه یو ساعت یې د تېلفون په وسیله د ژباړې د سمون او د مناسبه پښتو کلیمو د کارولو په هکله له ماسره مرسته وکړه.
- ښاغلی هېواد رفعت چې ما به د هر څپرکي ژباړه څو ځلي ولوسته او اصلاح به مې کړه، خو کله به مې چې ده ته وروولېږه، په خپلو څکو سترگو او بشپړه ځیرکتیا به یې بیا هم ډېرې تېروتنې په کې پیدا کړې.
- ښاغلی عبدالملک بېکسیار چې په ورین تندي یې زما غوښتنه ومنله چې د ژباړې وروستی کتنه یې په غاړه واخیسته او ډېرې تېروتنې یې اصلاح کړې.

د دغه کتاب ژباړه خپل کړېدلې ولس ته ډالۍ کوم.

په درناوی

عبدالکریم رحیمزی

لویو شاهانو تل د خپل سلطنت پېښې ثبت کړې دي. ځینو ته چې خدای استعداد ورکړی، په خپله یې د خپل سلطنت په دوران کې پېښې لیکلې، خو ډېرو دغه دنده لیکوالانو او تاریخ پوهانو ته سپارلې ده چې دغسې ټولګې د تاریخ په حافظه کې پاتې شي.

نو د مهربان خدای په دربار کې دغه عاجز بنده، سلطان شجاع الملک شجاع دراني، هوډ وکړ چې د خپل سلطنت د دورې جګړې او پېښې ولیکي څو د خراسان تاریخ پوهان د دغه پېښو او جګړو په رښتیني تفصیل پوه وي او مفکر لوستونکي له دغو بېلګو څخه درس واخلي.

شاه شجاع، د شاه شجاع واقعیت

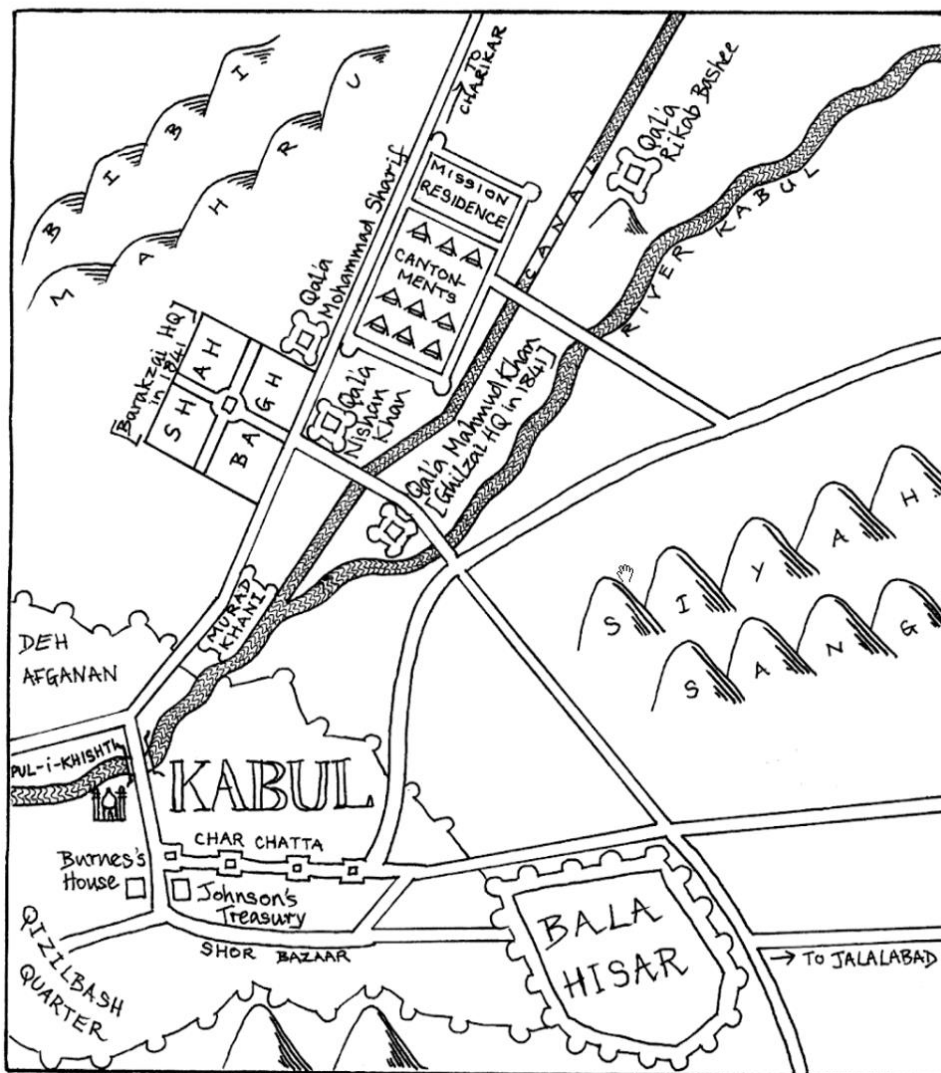

لیکلی

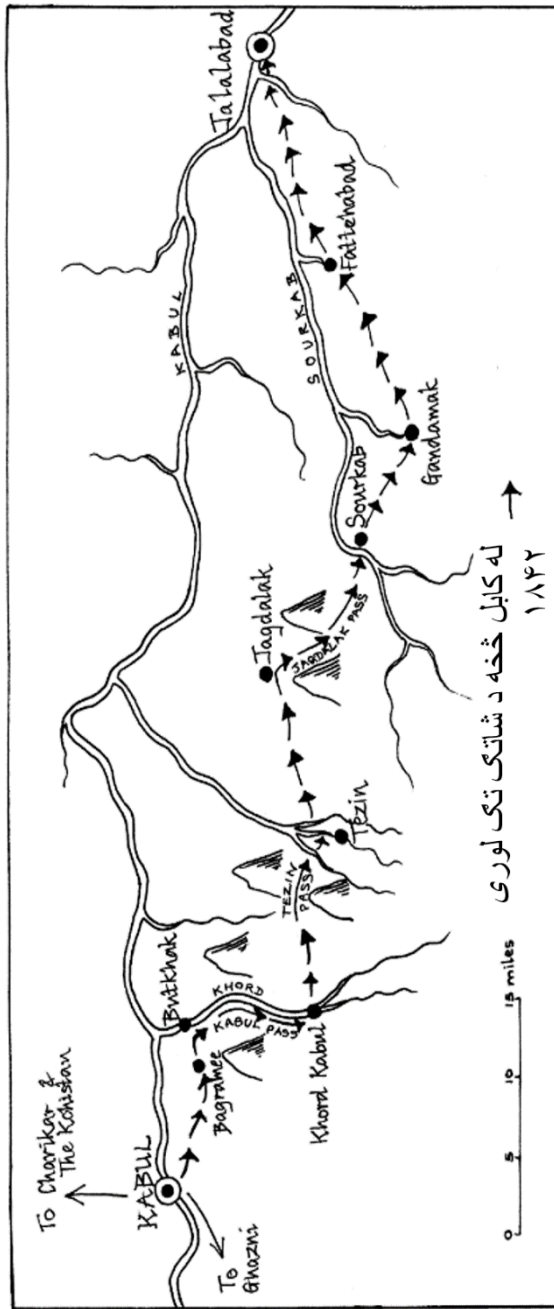
ب	نقشې
ث	د شخصیتونو نوملړ
ث	افغانان
ث	سنوزي
ح	بارکزي
د	د مقاومت نور مشران
ر	انګرېزان
ض	نور کسان
ع	سدوزي او بارکزي
ف	کورودانی
۱	د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی
۲۱	یو نارامه ذهن
۵۱	د لویې لوبې پیل
۹۹	د دوزخ خوله
۱۵۰	د جهاد جنډه
۱۸۷	مور د خپلې نادانۍ له امله ناکامېرو
۲۱۳	ټول نظم په ختمېدو دی
۲۶۸	د بېګلو کوکې
۲۹۱	د یوه پاچا مړینه
۳۱۶	د نابښنده موخې له پاره یوه جګړه
۳۶۰	د لیکوال یادښت
۳۷۰	اخځلیک

نقشه

پر افغانستان باندې يرغل ۱۸۳۹ - ۱۸۴۲
کابل ۱۸۳۹ - ۱۸۴۲

د شاتګ تګ لوری ۱۸۴۲

له کابل څخه د شاتګ تګ لوری ۱۸۴۲

د شخصیتونو نوملړ افغانان

سدوزي

احمدشاه ابدالي (۱۷۲۲-۱۷۷۲): په ملتان کې زېږدلی او د پارس جنگسالار نادرشاه په چوپړ کې یې واک تر لاسه کړ. د نادرشاه له مرګ څخه وروسته احمد شاه د کوه نور د الماس په ګډون، د شاه د مغولي کانو صندوق خپل کړ او له دې څخه یې د خراسان، کابل او لاهور د فتحي د تمویل له پاره کار واخیست، بیا یې په هند کې یو شمېر ګټور یرغلونه ترسره کړل. د دراني (د ملغلرو ملغلره) لقب په ترلاسه کولو، احمدشاه دراني شمال ته د ازبکانو، سوېل ته د مغلو او لوېدیځ ته د پارس د صفویانو له درې ږنګو امپراتوریو څخه یوه امپراتوري جوړه کړه. دغه امپراتوري په خپل اوج کې د اوسني ایران له نیشاپوره تر افغانستان، پنجاب او له سند څخه تر کشمیره او د مغول ډهلي تر لمني وغزېده. احمدشاه ابدالي وروسته له دې چې یو نومور یې پزه له منځه یوړه او مغزو ته یې سرایت وکړ مړ شو.

تیمورشاه (۱۷۷۲-۱۷۹۳): د احمدشاه ابدالي زوی او د شاه محمود، شاه زمان او شاه شجاع پلار و. تیمورشاه چې پلار یې د درانیو امپراتوري ورته پرېښې وه، په بریالیتوب سره افغان خاوره وساتله، خو د پارس او هند پولې یې له لاسه ورکړې. تیمورشاه پلازمېنه له کندهاره کابل ته یوړه چې په دې توګه د پښتني سیمو له اړودور نه په امان کې وي. وروسته له مړینې یې د ۲۴ زامنو تر منځ په وراثت داسې ترخې شخړې جوړې شوې چې د دراني امپراتوري یې په کورنۍ جګړو واړوله.

شاه زمان (سلطنت ۱۷۹۳-۱۸۰۰، مړینه ۱۸۴۴): د خپل پلار، تیمورشاه ځای ناستی شو او هڅه یې وکړه چې د خپل نیکه دراني امپراتوري له ږنګېدو وژغوري خو بریا یې محدوده وه. په ۱۷۹۶ کال کې کله چې په هندوستان باندي د یرغل په هڅه کې پاتې راغی، د خپلې واکمنۍ کنترول یې له لاسه ورکړ او د ۱۸۰۰ کال په ژمي کې د غبرګو دښمنانو، د بارکزي قبیلې او میرني ورور شاه محمود، له خوا اسیر او وړاند کړل شو. کله چې شاه شجاع په ۱۸۰۳ کال کې واک ته ورسېد، شاه زمان یې له بند څخه ازاد کړ. ده په کابل کې ژوند کاوه، خو په ۱۸۰۹ کال د نیملي Nimla له ماتې وروسته هندوستان ته په تېښته اړ شو. په ۱۸۴۱ کال کې بېرته کابل ته راغی او د لنډې مودې له پاره د شاه شجاع سره د کابل د پاڅون په بهیر کې یو ځای شو. یو کال وروسته کله چې ورور یې ووژل شو، شاه زمان د تل له پاره افغانستان پرېښود او په لودیانه Ludhiana کې یې د تبعید ژوند پیل کړ. دی په ۱۸۴۴ کال کې مړ او د سېرهند Sirhind په صوفي زیارت Shrine Sufi کې خښ کړل شو.

شاه شجاع (۱۷۸۶-۱۸۴۲): شاه شجاع هغه وخت نومور شو چې مشر ورور یې شاه زمان په ۱۸۰۰ م کال دښمنانو اسیر او وړاند کړ. شاه شجاع د نیول کېدو له وېرې غرونو ته وتښتېد او پټ ژوند یې کولو. کله چې په ۱۸۰۳ کال په کابل کې فرقه ییزه بلوا روانه وه، دی کابل ته لاړ او هلته یې واک خپل کړ. د ده واکمني بیا هغه وخت پای ته ورسېده چې په ۱۸۰۹ کال کې بارکزيو او میرني ورور یې د نیملي په جګړه کې ماته ورکړه. دی څو کاله د هند په شمال کې د فراري په څېر ګرځېده، شتمني یې ترې واخیستل شوه او په ۱۸۱۳ کال کې تر ټولو ګرانېبه شتمني (د کوه نور الماس) هم ترې واخیستل شو. په ۱۸۱۶ کال کې د ختیځ هند برتانوي کمپنۍ په لودیانه کې پناه ورکړه. شاه شجاع درې ناکامې هڅې وکړې چې د پاچاهۍ تاج بیا پر سر کړي. په څلورمه هڅه کې بریالی شو، خو دا ځلې د ختیځ هند برتانوي

کمپنی خپلو ستراتیژیکي موخو ته د رسېدو له پاره، دی د ګوداګي په څېر واک ته ورساوه. کله چې شاه شجاع د یوې ازادې واکمنۍ هڅه وکړه، انګرېزانو سمدلاسه سپک او ځنډې ته کړ. د ۱۸۴۱ کال د نومبر په میاشت کې کله چې په کابل کې پاڅون مخ په پیلېدو و، شاه شجاع ته د پاڅون د مشري وړاندیز وشو، خو ده رد کړ او د انګرېزانو برعکس چې د خپلو اډو په ساتلو کې بریالي نه شول، شاه شجاع په بالاحصار کې خپله اډه په بریالیتوب وساتله. د ۱۸۴۲ کال د فبرورۍ په میاشت کې، کله چې انګرېزانو شاه شجاع یوازې پرېښود او دوی د خپلې تباهی په لور روان شول، داسې انګرېزانه کېده چې شاه شجاع به له بېلابېلو مخالفو ګروپونو سره د معاملو په وسیله خپل تخت وساتلی شي، خو د اپرېل په پنځمه، نوموړی هغه چا وواژه چې ده زوی بللی و. د شاه شجاع له مړینې سره د سدوزیو واکمني پای ته ورسېده او د بارکزیو حکومت پیل شو.

شاه محمود (سلطنت ۱۸۰۰-۱۸۰۳، ۱۸۰۹-۱۸۱۸؛ مړینه ۱۸۲۹): شاه محمود ورورسته له دې چې خپل مړنی ورور، شاه زمان اسیر او بیا ورنه کړ، په ۱۸۰۰ کال کې یې کابل تر خپل واک لاندې راوست. د شاه محمود سلطنت د ده بل مړینې ورور شاه شجاع په ۱۸۰۳ کال کې نسکور کړ. شاه شجاع ونه غوښتل چې شاه محمود ورنه کړي؛ نو یوازې یې بندي کړ. شاه محمود په ۱۸۰۸ کال کې له بالاحصار څخه وتښتېد او د خپل ورور بارکزی سیالانو سره یو ځای شو. ده د شاه شجاع پر ضد په بریالیتوب د مخالفینو مشري وکړه او په ۱۸۰۹ کال کې یې وکولای شول چې شاه شجاع ته د نیمې په جګړه کې ماته ورکړي. نوموړي د دراني امپراتورۍ په پاتې سیمو تر ۱۸۱۸ کال پورې واکمني وکړه. کله چې ده خپل واکمن وزیر فتح خان شکنجه، ورنه او بیا وواژه، د فتح خان ځاځمنو* ورونو دی له کابله وشاړه. شاه محمود په هرات کې خپله واکمني تر خپل مرګه وساتله او په ۱۸۲۹ کال کې مړ شو. ځای ناستی یې خپل زوی شهزاده کامران شاه سدوزی شو چې تر ۱۸۴۲ کال پورې یې واکمني وکړه. شهزاده کامران د خپل ځواکمن وزیر، یارمحمد الکوزي (د واکمنۍ کلونه ۱۸۴۲-۱۸۵۱) له لوري له واک څخه ګوښه او ورپسې په ۱۸۴۲ کال کې پانسي شو. شهزاده تیمور، شهزاده فتح جنگ، شهزاده شاپور او شهزاده صفدر جنگ: دا ټول د شاه شجاع زامن وو چې لمړني درې یې له وفا بېګم څخه وو. له دوی څخه یوه هم د پلار د واک تنده او یا د مور ځیرکتیا نه درلوده. شهزاده تیمور په بې خونده مزاج کې نوم درلود. د شهزاده فتح جنگ نوم یوازې په همنوري* او په کندهار کې د خپلې چوڼۍ پر غړو په جنسي تېري یادېده. ده د شاه شجاع له مرګ نه وروسته په کابل کې پنځه میاشتې حکومت وکړ، خو کله چې پوه شو چې انګرېزان د ده د واک ساتلو له پاره نه پاتې کېږي، واک یې خپل ورور، شهزاده شاپور ته په ۱۸۴۲ کال کې پرېښود. د شهزاده شاپور واکمني له یوې میاشتې څخه لږ دوام وکړ او د وزیر اکبر خان په غوښتنه د خپلو اشرافیانو په وسیله له واک څخه وشړل شو. د شاه شجاع توربخون بنایسته زوی صفدر جنگ چې د لودیاني له یوې بازینګرې څخه زېږدلی و، دومره اغېزمن نه و. څلور واړه شهزادګانو چې ونه شو کړای د انګرېزانو له تګ وروسته د پادشاهۍ تاج وساتي، په لودیاني کې په تبعید کې مړه شول.

* ځاځ: غوسه

ځاځمن: په غوسه

* همنوري: هم جنسي

بارکزي

حاجي جمال خان (مړینه ۱۷۷۱): لمړی د احمدشاه ابدالي سیال او وروسته یې تویجې باشي یا د تویجې قوماندان و. د نادر افشار له مرګ وروسته یې د احمدشاه مشرې هغه وخت ومنله چې علماوو د احمدشاه مشري تایید کړه او ده خپل ملاتړ له احمدشاه ابدالي څخه په پوځ کې د قوماندانی د څوکۍ په بدل کې څرګند کړ.

پاینده خان (واکمني ۱۷۷۴-۱۷۹۹): د حاجي جمال خان زوی او د تیمور خان په دربار کې تر ټولو واکمن اشرافي و. دا پاینده خان و چې په ملاتړ یې شاه زمان وکولای شول قدرت ته ورسېږي. دوی دواړه هغه وخت بدوردی شول چې شاه زمان هڅه وکړه د میراثي اشرافیت واک محدود کړي او کله چې پاینده خان د شاه زمان پر ضد د کودتا هڅه وکړه. شاه زمان په ۱۷۹۹ کال پاینده خان اعدام کړ. د دې پر ځای چې د بارکزیو واک پای ته ورسوي، دغه اعدام د شاه زمان د نسکورېدو او د پاینده خان د ۲۱ زامنو د واکمنۍ لامل شو، په ځانګړې توګه د پاینده خان د مشر زوی وزیر فتح خان او د ده کشر ورور او متحد، دوست محمد خان. د پاینده خان وژنې د سدوزیو او بارکزیو تر منځ داسې د وینې دېمنې پیل کړه چې تر نیږې پېړۍ یې خپل سیوری په سیمه اچولی و.

وزیر فتح خان (۱۷۷۸-۱۸۱۸): د پاینده خان تر ټولو مشر زوی و. د پلار له اعدام وروسته، فتح خان وکولای شول ایران ته وتښتي. ده په راتلونکو کلونو کې له سدوزیو څخه خپل غچ واخیست. لمړی یې د شاه زمان د مړینې ورور شاه محمود په وسیله د شاه زمان واکمني نسکوره کړه او شاه زمان یې ږوند کړ او بیا یې شاه شجاع ته د نیمې په جګړه کې ماته ورکړه. فتح خان ترهغه وخته د شاه محمود تر ټولو واکمن وزیر و چې په هرات کې د ده په مرسته په ۱۸۱۷ کال کې د سدوزیو په حرم تېری وشو. ورپسې شاه محمود هغه ږوند کړ، د سر پوستکي یې ترې واېسته، شکنجه یې کړ او په ۱۸۱۸ کال کې یې اعدام کړ. دغه اکاړې وژنې بیا د سدوزیو او بارکزیو تر منځ دېمنې تازه کړه او سیمه له افغانستان څخه د وروستي سدوزي تر شړلو وېشلې پاتې شوه.

دوست محمد خان (۱۷۹۲-۱۸۶۳): دوست محمد خان د پاینده خان اتلسم زوی و چې له یوې تیب پورې قزلباشې بنځې څخه یې زېږېدلې و. دی په لمړي ځل د خپل مشر ورور وزیر فتح خان په وسیله واک ته ورسېد او د فتح خان له مرګ څخه وروسته د ده خپلې بېرحمه چالاکۍ او اغېزمنتیا دی واک ته ورسولو. دوست محمد له ۱۸۱۸ کال څخه واک ته تر رسېدو یعنې ۱۸۲۶ کال پورې کرار کرار خپل واک مضبوط کړ او په ۱۸۳۵ کال یې د سېکانو پر ضد جهاد اعلان او خپل خان یې په رسمي توګه امیر اعلان کړ. دی د الکساندر برنز Alexander Burnes ډېر خوښ و او په خپلو راپورونو کې به یې تل د دوست محمد خان د عدالت او ګرانېت ستاینه کوله، خو د الکساندر برنز له هڅو سره سره، کلکتي په دوامداره توګه ده ته د برتانې د ګټو د دېمنې په سترګه کتل. کله چې دوست محمد د روسيې استازی، ایوان ویتکېویچ Ivan Vitkevitch په ۱۸۳۸ کال کې خپل حضور ته ومنلو، لارډ اکلنډ Lord Auckland پرېکړه وکړه چې د دوست محمد اصلي سدوزی سیال، شاه شجاع د ده ځای ناستی کړي. کله چې انګرېزانو کابل ونيو، دوست محمد اتلس میاشتي په تېښته تېرې کړې مخکې له دې چې د ۱۸۴۰ کال د نومبر په څلورمه سېر ویلیم مېکناتېن

• بدورده کېدل: مخالف کېدل

• اکاړ: ظالم

ته تسلیم شي. له تسلیمې وروسته دوست محمد هند ته تبعید شو. د شاه شجاع له وژل کېدلو او ورپسې په ۱۸۴۲ کال کې له افغانستان څخه د انګرېزانو له وتلو وروسته، دوست محمد ازاد شو او اجازه ورکړل شوه چې بېرته کابل ته لاړ شي. د خپلې واکمنۍ په راتلونکو ۲۱ کلونو کې په دې بریالی شو چې خپله واکمني د هېواد تر اوسنیو پولو وغځوي. دوست محمد د هرات له فتحه کولو څخه لږ وخت وروسته په ۱۸۶۳ کال کې مړ شو.

نواب جبار خان (۱۸۵۴-۱۸۸۲): د پاینده خان اووم زوی او د خپل کشر ورور، دوست محمد خان نږدې متحد و چې له انګلستان سره یې خاصه مینه درلوده. که څه هم له لوېدیځې ژوند او ډېرو انګریزي مامورینو سره یې نانت* درلود، نواب جبار خان خپل ورور دوست محمد خان ته وفادار و. هغه د ۱۸۳۸ کال د انګریزي یرغل په وړاندې ودرېد او د دوی پر ضد مقاومت کې یې نوم درلود.

وفا بېګم (میرینه ۱۸۳۸): د پاینده خان لور او د فتح خان او دوست محمد خان میرنی خور وه چې له شاه شجاع سره یې هغه وخت واده وکړ کله چې نوموړي د ۱۸۰۳ کال څخه لږ وروسته د خپلې پاچاهۍ په لمړۍ دوره کې د سدوزیو او بارکزیو په منځ کې د دښمنۍ د نرمښت هڅه کوله. لکه څنګه چې انګرېزانو د هغې د ارامه طبیعت او زړورتیا ستاینه کوله، وفا بېګم په دې وتوانېده چې په ۱۸۱۳ کال کې رنجیت سېنګ ته د کوه نور الماس په بدل کې خپل مېړه، شاه شجاع په کشمیر کې له بند څخه ازاد کړي او د ځینې سرچینو پر بنسټ، وفا بېګم په ۱۸۱۵ کال کې د شاه شجاع سره له لاهور څخه په دویم ځل تېښته کې مرسته وکړه. کله چې لودیاني ته ورسېده، وفا بېګم انګرېزانو په دې قانع کړل چې هغې ته پناه ورکړي او په دې توګه یې سدوزیو ته یوه داسې اډه جوړه کړه له کومې څخه چې دوی به یو وخت بېرته د پاچاهۍ تخت ترلاسه کړي. وفا بېګم په ۱۸۳۸ کال کې مړه شوه او له مرګ څخه یې وروسته ځینې خلک د شاه شجاع د پالیسو د ناکامۍ وجه، د وفا بېګم د ښو مشورو نه شتون ګڼي.

وزیر محمد اکبر خان (۱۸۱۶-۱۸۴۷): د دوست محمد خان څلورم او تر ټولو وړ زوی چې له پوپلزی ښځې څخه یې زېږدلی و. وزیر محمد اکبر خان د یو پېچلي او پوه کرکټر خاوند و او په کابل کې ورته د مقاومت تر ټولو زړور او بې باکه مشر په سترګه کتل کېدل. په اکبر نامه کې په تفصیل د ده د واده د تخت خوند تشریح شوی. وزیر محمد اکبرخان ته هغه وخت د خلکو پام شو چې ده په ۱۸۳۷ کال کې د جمرود په جګړه کې د سېک جنرال هري سېنګ Hari Singh په ماته کې مرسته وکړه. د ځینې سرچینو پر بنسټ، وزیر اکبر خان په خپله سېک جنرال مړ او اندامونه یې ټوټې ټوټې کړل. کله چې د ده پلار په ۱۸۴۰ کې انګرېزانو ته تسلیم شو او دی په خپله د بخارا له بند څخه ازاد شو، د انګرېزانو پر ضد یې په هندوکش کې د مقاومت په جوړولو پیل وکړ. وزیر اکبر خان د ۱۸۴۱ کال د نومبر په پنځه ویشتمه کابل ته ورسېد او د انګرېزانو پر ضد پاڅون ته یې بدلون ورکړ. نوموړي د انګرېزانو د وتلو په اړه له انګرېزانو سره د خبرو اترو مشري کوله. د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په درویشتمه د کابل رود غاړې ته څېرمه د خبرو اترو په ترڅ کې، شخصاً په خپله وزیر اکبر خان د انګرېزانو استازی سېر ویلیم مېکناتین وواژه. ورپسې ده د جلال اباد د کلابندی مشري وکړه. د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په دیارلسمه کله چې پالک Pollock د کابل د بېرته نیولو هڅه وکړه، نوموړي د هغه افغان ځواکونو قوماندان هم کوله چې د دغه هڅې مخنیوی یې کاوه. د انګرېزانو له وتلو وروسته، وزیر اکبر خان بیا پلازمېنه ونيوله او د خپل پلار دوست محمد خان تر بېرته راتګ، د ۱۸۴۳ کال د اپریل تر میاشتې پورې،

تر ټولو واکمن کس و. وزیر اکبر خان څلور کاله وروسته مړ شو. ځینې وايي چې ده ته دوست محمد خان زهر ورکړل ځکه چې هغه یې خپلې واکمنۍ ته ممکنه گواښ گانه.

نواب محمد زمان خان بارکزی: د دوست محمد خان وراره او نږدې سلاکار و. دی د دوست محمد خان په دوره کې له ۱۸۰۹ کال څخه تر ۱۸۳۴ کال پورې د جلال اباد والي و او له دوست محمد خان سره په ۱۸۳۹ کال کې له کابل څخه وتښتېد، خو موهن لال کشمیري Mohan Lal Kashmiri له تبعید څخه د هغه د بېرته راتګ لاره هواره کړه او په ۱۸۴۰ کال کې د شاه شجاع په دربار کې ومنل شو. د پاڅون په پیل کې یې له انګرېزانو څخه د ملاتړ نښې نښانې وښودې، خو ډېر ژر دې ته قانع کړل شو چې د پاڅون مشري په غاړه واخلي. که څه هم دی په شتمن کوچي نومور و او د یو اطرافي په سترګه ورته کتل کېدل، د سپتمبر په میاشت کې ده ته د امیر لقب ورکړل شو، خو کله یې چې د تره زوی، وزیر اکبر خان د ۱۸۴۱ کال په نومبر میاشت کې کابل ته راغی، هغه یې ځنډې ته کړ. د ۱۸۴۲ کال په فبروري کې، نواب محمد زمان خان بارکزي د شاه شجاع سره ائتلاف وکړ او د وزیر دنده یې واخیسته، خو له نایب امین الله خان لوګري سره د ده د سیالی له کبله او د زمان خان د زوی په پرتله د لوګري پر زوی، نصرالله باندې د شاه شجاع د پام او مهربانۍ له امله دغه ائتلاف مات شو. د زمان خان زوی، شجاع الدوله بارکزی خپل پلار گنبلې، شاه شجاع وواژو.

د مقاومت نور مشران

نایب امین الله خان لوګري: امین الله خان یو یوسفزی پښتون Pathan او له یوې متواضع کورنۍ څخه و. د تیمور شاه په دوران کې د امین الله خان پلار د کشمیر د والي معاون و او ده د خپلې ورتیا او سدوزیو ته د وفادارۍ له امله پرمختګ وکړ. په ۱۸۳۹ کال کې، که څه هم هغه ډېر زور و، خو د خپلې ملېشې د قوماندانۍ سربېره، د ډېرو مالي سرچینو او له ستراتیژیکي پلوه د زیاتو مهمو ځمکو اداره هم د ده په لاس کې وه. امین الله خان که څه هم د سدوزیو شاهي کورنۍ ته کلک وفادار و، خو په خپله خاوره کې یې د انګرېزي ملحدینو په شتون سخته نیوکه کوله او کله چې یو ټیټ پوري انګرېز افسر، کپتاین ترور Captain Trevor هغه ته سپکاوی وکړ او د اوچتې شوې ماليې د نه ورکولو له امله یې ځمکه له لاسه ورکړه، نوموړی له عبدالله خان اڅکزي سره یو ځای د مقاومت د مشرۍ یو مهم مرکز وګرځېد. په خرد کابل کې د انګرېزانو له ستولو څخه وروسته، امین الله خان بېرته د شاه شجاع چوپړ ته لاړ او د شاه شجاع له مرګ وروسته، بېرته بارکزیو ته ورغی. کله چې دوست محمد بیا واک تر لاسه کړ، نوموړی اړودور ته د سوله منو خلکو د پارولو په تور بندي شو او د بالاحصار په تل خونې زندان کې مړ شو.

عبدالله خان اڅکزی (مړینه ۱۸۴۱): عبدالله خان اڅکزی یو اشرافي جنګیالی او په سیمه کې له یوې ډېرې واکمنې او عزتمنې کورنۍ څخه و. د درانیو د امپراتورۍ په لمړیو کې د هغه نیکه د دوست محمد خان د نیکه سیال و او اڅکزي هېڅ کله د بارکزیو مینه وال نه وو. عبدالله خان اڅکزی هم لکه ملګری یې، نایب امین الله خان لوګري په څېر په افغانستان کې د انګرېزي پوځ د شتون سخت مخالف و او کله چې الکساندر برنز د ده معشوقه جنسي عمل ته لېشه* کړه او کله چې ده د هغې د بېرته راوستلو هڅه وکړه او په ده ملنډې ووهل شوې، د انګرېزانو پر ضد یې

* لېشه: (جنسي) ترغیب

مقاومت ته مخ کړ او د مقاومت له دوو مهمو او اصلي مشرانو څخه يو دی شو. په ۱۸۴۱ کال د جګړې په پيل کې ، عبدالله خان اڅکزی د انګرېزانو پر ضد د جګړې عمومي قوماندان وګمارل شو او تر مرګه د انګرېزي ځواکونو د ماتو اصلي طراح و. نوموړی د نومبر په درويشتمه د بي بي مهرو د غونډۍ په جګړه کې مړ شو. يو قاتل ادعا وکړه چې عبدالله خان اڅکزی يې د شاه له خوا په دزو وويشت څو هغه انعام تر لاسه کړي چې موهن لال کشميري د مخالفينو مشرانو د وژلو په سر اېښی و.

محمد شاه خان غلجی: د وزير محمد اکبر خان خسر او د لغمان د غلجيو د بېرک خيلو ځواکمن مشر و. کله چې شاه شجاع په ۱۸۳۹ کال کې بېرته راوګرځېد، محمد شاه خان غلجی دې ته قانع کړل شو چې د شاه شجاع په محکمه کې کار وکړي او د شاه د جلات مشر اعزازي څوکۍ ورکړل شوه. په ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په مياشت کې کله چې سپر ويليم مېکناتن پر غلزيو اعانه بنده کړه، هغه د انګرېزانو پر ضد مقاومت سره يوځای شو. هر پاچا د لارې او هند ته د روان پوځي او سوداګريزو لښکرو د ساتنې په بدل کې غلزيو ته پيسې (راه داري) ورکولې، خو مېکناتن غلزي مشرانو ته خبر ورکړ چې دغه هوکړه لغوه کوي. په ۱۸۴۱ کال کې کله چې اکبر خان بېرته راوګرځېد، محمد شاه خان د انګرېزانو د شاتګ په وخت کې د دوی د ستولو مشري کوله، خو په ۱۸۴۳ کال کې د دوست محمد خان بيا واک ته له رسېدو سره، محمد شاه خان غلزی هم لکه د مخالفينو نور مشران څنډې ته کړل شو او په تبعيد کې د کافرانو په منځ، نورستان کې مړ شو.

مير مسجدي (مړينه ۱۸۴۱) او مير حاجي: د کوهستان دغه دوه ځواکمن او درانه وروڼه د نقشبنديه ميراثي شېخان وو. مير مسجدي په پل خشتي جومات کې د جمعې د لمانځه ميراثي امام، د کابل د علماوو مشر او د عاشقان او عارفان زيارت د شېخانو مشر هم و. وېد Wade په ۱۸۳۹ کال کې دغه دوه وروڼو ته د لوی رشوت ژمنه وکړه؛ نو دوی د دوست محمد خان پر ضد د خپلو تاجکو توکموالو مشري وکړه او د شاه شجاع پر تخت کېښونولو کې يې مهم رول ولوباوه، خو يو کال وروسته هم دوی ته له ژمنې سره سم پيسې ورنه کړل شوې؛ نو دوی د شاه شجاع او د هغه د انګرېزي ملاتړو پر ضد پورته شول. مير مسجدي نږدې و چې انګرېزانو ته تسليم شي، خو د ټولو خبرو برعکس، انګرېزانو د ده پر کلا يرغل وکړ او د ده کورنۍ يې ووژله او ځمکه يې د دښمنانو په منځ کې ووېشل شوه. له دغې پېښې وروسته، دواړه وروڼه د انګرېزانو نه پخلا کېدونکي دښمنان شول او د سدوزي - انګرېزي رژيم پر ضد يې لمړی د نجر او په دره کې او ورپسې په چاريکار او کابل کې د کوهستان د تاجکو مشري وکړه. د نومبر په درويشتمه مير مسجدي د بي بي مهرو په غونډۍ کې ووژل شو، خو مير حاجي د انګرېزانو پر ضد د کابل د اوسېدونکو پارولو ته دوام ورکړ. دا د انګرېزانو پر ضد په جلال اباد کې د مير حاجي د جهاد ناره وه چې شاه شجاع يې بلاخره په ۱۸۴۲ کال د اپريل په پنځمه له بالا حصار څخه په وتلو او مرګ ته د ورتګ په لور اړ کړ.

انګرېزان

مونټسټورټ الفنسټون (۱۷۷۹-۱۸۵۹) Mountstuart Elphinstone. د لولند Lowland (کوز سکاټلنډ، ژباړن) د سیهې سکاټلنډی روڼ اندی و چې لارډ مینټو Lord Monto په افغانستان کې د لمړني پلاوي د مشرۍ له پاره په ۱۸۰۹ کال کې غوره کړ. که څه هم په پېښور کې یې د شاه شجاع تر کلا وړاندې تګ ته زړه ښه نه کړ، ده د افغانستان په هکله یو خارق العاده او نومور کتاب، د کابل د سلطنت بیان (An Account of the Kingdom of Caubul) چاپ کړ چې د څو نسلونو له پاره په انګرېزي ژبه د سیهې په هکله د پوهې سرچینه وګرځېد.

ټورن جنرال ویلیم الفنسټون (۱۷۸۲-۱۸۴۲) Major-General William Elphinstone د مونټسټورټ مشر د تره زوی او مخکې له دې چې په کابل کې د خپل عمر په اته پنځوس کلنۍ د عمومي قوماندان دنده ترسره کړي، په وایټرلو Waterloo کې د ۳۳ پلي غونډ قوماندان و. ویلیم الفنسټون په پنځه پنځوس کلنۍ کې وروسته له دې چې په کلونو یې په نیمایي تنخوا ژوند وکړ، په ۱۸۳۷ کال کې بېرته پوره چوپړ ته وګرځېد چې خپل زیاتېدونکي پور خلاص کړي. د ده د ملګرو لکه لارډ اکلنډ Lord Auckland په اند، ویلیم الفنسټون جذاب شخصیت درلود، خو د هند یا هندي عسکرو د مشري کولو دومره مینه وال نه و او خپل سپاهیان یې توران Negroes کنډل (Negro تور پوستي سړي یا ښځې ته وايي، خو د دوی په دغه نوم یادول دوی ته سپکاوی دی، ژباړن). نوموړی هغه وخت کابل ته ورسېد چې د روماتیزم په ناروغۍ اخته و او حالت یې په چټکۍ سره په خرابېدو و. جنرال نات Nott نوموړی یو «ور» سړی نه بللو. د نات دغه ارزونه هغه وخت بیخي سمه ثابتېدې شوه کله چې ویلیم الفنسټون د پاڅون په پیل کې هېڅ اقدام ونه کړ او ورپسې یې په خپګان کې د نه پټېښې حالت ته مخه کړه. هغه له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې ټپي شو او له درېیو میاشتو وروسته د ۱۸۴۲ کال د اپرېل په درویشتمه د خپلو ټپونو، روحي خپګان او اسهال له وجې مړ شو.

سېرویلیم هې مېکناتین (۱۷۹۳-۱۸۴۱) Sir William Hay Macnaghte : مېکناتین د الستر Ulster یو په کتاب مین روڼ اندی، ژبپوه او پخوانی قاضي و چې له محکمې څخه یې د کمپنۍ د اداري چارو مشرۍ ته وده وکړه. ایملی ایډن Eden Emily مېکناتین داسې تشریح کړی و: «زموږ لارډ پامرستون Lord Palmerston یو وچ او معقول سړی دی چې ډېرې غټې چشمې په سترګو کوي.» نوموړي ته د هغه د هوشیاری په وجه ډېر درناوی کېده، خو ډېرو د ده خانتماوتوب نه خوښېده او ځینې نورو به د والي د سترسلاکار څوکۍ ته د دغه «اداري کارکونکي یا د مېز شاته تل ناست سړي» وړتیا تر پوښتنې لاندې راوستله. دا مېکناتین و چې لارډ اکلنډ ته یې وویل چې دوست محمد خان ته د برتانوي کټو د دښمن په سترګو وګوري. هغه د کلاډ وېډ Claude Wade سره په همکارۍ په کابل کې د رژیم د بدلولو کار پیل کړ چې شاه شجاع بېرته په تخت کېښووي. د یرغل د پالیسۍ له جوړلو څخه وروسته، مېکناتین کابل ته د لېرلو غوښتنه وکړه چې دغه پالیسي هلته عملي کړي، خو اداره یې په کابل کې بریالۍ نه وه او په خپله دې ته اړ شو چې لارډ اکلنډ ته په افغانستان کې د دروغو خوشبینانه او د پوره آرامۍ پیغامونه ولېږي په داسې حال کې چې د افغانستان له بېلابېلو برخو څخه د نوموړي مامورینو له اندېښنو څخه ډک راپورونه ورلېږل. د ۱۸۴۱ کال د نومبر د میاشتې د پاڅون په ترڅ کې مېکناتین خپلو جنرالانو ته د یوه کارنده عمل په لارښونه کې پاتې راغی. نوموړی د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په درویشتمه له ادې څخه بهر د خبرو اترو په ترڅ کې د اکبر خان په لاس ووژل شو.

جګړن کلاډ وېډ (۱۷۹۴-۱۸۶۱) Major Claude Wade: په بنګال کې زېږېدلې، يو پارس پوه و چې په لودیانه کې د برتانوي اجنټ په توګه يې دنده ترسره کوله. د نوموړي دنده يوازې د رنجیت سېنګ د دربار سره د اړیکو ساتل وو، خو دغه څوکي يې په يوه داسې څارګرې شبکې واړوله چې تر هماليا او منځني اسيا غزېدلې وه. په دغه توګه نوموړی په دې وتوانېد چې په اغېزمنه توګه د لويې لويې The Great Game د څارګرې ادارې لمرنی مشر شي. دا وېډ و چې له شاه شجاع څخه په کار اخيستې يې په کابل کې د رژيم بدلولو وړانديز وکړ او تر يوې کچې يې له الکساندر برنز سره چې له دوست محمد سره د ائتلاف پلوی و د سيالی له کبله هغه پالیسي پر مخ بېوله چې د سدوزيو پاچاهۍ د بېرته اعاده کولو له پاره ترې کار اخيستل کېده. د ۱۸۳۹ کال د يرغل په بهير کې د خيبر د نيولو په موخه پلان داسې و چې وېډ به د کمپنۍ د عسکرو او د رنجیت سېنګ د پنجابي مسلمانانو د يوې ګډې قوې مشري وکړي، خو په دې بريالی نه شو چې له څو پنجابيانو پرته، پنجابي مسلمانان راټول کړي، بيا هم هغه وکړای شول چې د جولای په درويشتمه خيبر ونيسي. کله چې رنجیت سېنګ مړ شو، وېډ د سېک خالصانو Khalsa سره په ناندريو شو؛ نو سېکانو له اکلند څخه وغوښتل چې نوموړی بدل کړي او بل څوک يې پر ځای وګماري. مخکې له دې چې تقاعد شي او د وېټ په ټاپو کې Isle of Wight هستوګن شي، وېډ د خپل ماموریت وروستي کلونه د اېنډور په هستوګنځي Resident in Indore کې په لږ حساسه موقوفونو کې تېر کړل.

سېر الکساندر برنز (۱۸۰۵-۱۸۴۱) Sir Alexander Burnes: د های لنډ Highlands (بر سکاټلنډ ټبرن) ټکره، نوبتګر او د لوړې روحي ځوان سکاټلنډی و چې د ژبې وړتيا يې په چټکه وده کې ورسره مرسته وکړه. له ۱۸۳۰ کال څخه تر ۱۸۳۲ کال او بيا له ۱۸۳۶ کال څخه تر ۱۸۳۸ کال پورې نوموړي افغانستان او منځني اسيا ته د دوه څېړنيزو يونو مشري وکړه. دغه يونونه په نامه سوداګريز خو په حقيقت کې سياسي او کمپنۍ ته د څارګريزه مالوماتو راټولولو وو. په خپل دويم يون کې الکساندر برنز خبر شو چې په کابل کې روسي پلاوی هم د کابل دوست محمد خان ته نږدې کېدل غواړي. هغه کلکتې ته ټينګار وکړ چې له دوست محمد سره د دوستۍ تړون لاسليک کړي، خو مشورې ته يې چا پام ونه کړ او لارډ اکلنډ دغه مشورې ته د پام پر ځای پرېکړه وکړه چې نرم خويه شاه شجاع د دوست محمد ځای ناستی کړي. برنز د دغه تګ لوري سخت مخالفت وکړ، خو کله چې هغه ته د بارونټ Baronet لقب د ورکولو او د انګرېزي استازي، سېر ويليم مېکناتن، د مرستيال څوکۍ وړانديز وشو، له دغه پرېکړې څخه يې خپل ملاتړ څرګند کړ. لکه څنګه چې مېکناتن په کابل کې د ادارې ټول کنټرول په خپل لاس کې واخيست، د برنز استعداد هسې ضايع شو او په پايله کې يې د افغانستان په بنځو پسې د ګرځېدو لاره خپله کړه. له همدې کبله نوموړي تر نن پورې خپل ځان افغانانو ته د کرکې څېره وګرځولو او د افغانانو د بيان پر بنسټ، د برنز همدغه کړنې په کابل کې وروستي خونړی پاڅون پيل کړ او د نومبر پر دويمه د نوموړي د بېرحمانه وژنې لامل شو.

چارلس مسون (۱۸۰۰-۱۸۵۳) Charles Masson: په ۱۸۲۶ کال د بهارتپور د کلابندی پر وخت کې يې چې کله خان مړ واچاوه او له غونډ څخه وتېښتيد، نوموړی له اباسين څخه تېر او افغانستان ته يې په پښو يون وکړ. هغه لمرنی لوېديځوال و چې د افغانستان په لرغونپوهنه کې يې پلټنې وکړې او د لوی باختري ښار پاتې شونې يې په بګرام کې وموندې او بودايي زيارت يې له خاورو څخه را وسپړو. کلاډ وېډ څه نا څه د مسون په اصلي هويت او له عسکرۍ څخه يې په تېښته خبر شو او لږ وخت وروسته يې د برېنډولو په ګواښ جاسوسۍ ته اړ کړ؛ نو په دغه وسيله کلاډ

وېد کره راپورونه په منظمه توگه له افغانستان څخه تر لاسه کول. په ۱۸۳۷ او ۱۸۳۸ کلونو کې مسون له برنز سره مرسته وکړه چې له دوست محمد سره خبرې وکړي، خو د دې سره سره چې د ټولو انگرېزانو په پرتله د افغانستان په هکله د مسون پوهه ډېره وه، د برنز برعکس، هغه ونه شو کړی چې د وروستي يرغل او اشغال پر وخت کومه څوکي تر لاسه کړي. په پای کې نوموړی بېرته انکلند ته لاړ او په ۱۸۵۳ کال کې د يوې نامالومې مغزي ناروغۍ له کبله د بېوزلۍ په حال کې په پاترز بار Potters Bar کې مړ شو.

د څلور څلورېښتمې پلې فرقي برید جنرال جان شلټن (مړینه ۱۸۴۴) Brigadier General John Shelton: يو قهرجن، لړاک* او بې نزاکته سړی و چې خپل ښی لاس يې د پېنېسلر وور Peninsular War (د ټاپووزمې په جگړه کې. ژباړن) له لاسه ورکړی و. هغه يو کلک انضباطي او پر خپلې فرقي باندې په ظلم نومور و. کله چې کابل ته راغی، سمدلاسه يې ځان ته په اډه کې کرکه پيدا کړه او له نرم خوښه تورن جنرال الفنسټون سره يې هم اړيکې خرابې شوې. تورن جنرال وروسته ليکي: «د راتگ له لمړۍ ورځې څخه، جان شلټن د بې اطاعتۍ چلند درلود. هغه هېڅ کله ما ته مالومات او يا کومه مشوره نه راکوله، خو په هر څه کې يې عيب پيدا کولو.» د قوماندانانو دغه ناکاره جوړې ونه کړای شول چې د ۱۸۴۱ کال د نومبر مياشتې پاڅون له پاره په يوه ستراتيژي هوکړې ته ورسېږي، خو په پای کې جنرال جان شلټن خپل مطلب ترلاسه کړ او د هغه په وړاندیز د کابل انگرېزي پوځ د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په شپږمه له خپلې اډې څخه په واورينو درو کې د خپلې تباهي په لور ووت. شلټن اسير شو او وروسته ورباندې پوځي محکمه جوړه شوه خو په عزت برائت ورکړل شو. کله چې نوموړی په ۱۸۴۴ کال له خپل اس څخه ولوېد او مړ شو، د ده لاس لاندو په خوشحالی يوه ليکه جوړه او بيا يې د مارش په حالت کې د خوښۍ درې نارې وکړې.

کالن مکزي (۱۸۰۶-۱۸۸۱) Colin MacKenzie: په اصل کې د پرديشير Perthshire و او په هندې پوځ کې تر ټولو ښايسته ځوان افسر پېژندل کېده. په پېښور کې د سياسي اجنت د مرستيال په توگه نوموړی په ۱۸۴۱ کال کې کابل ته لاړ او هلته په پاڅون کې بند پاتې شو. دی يو له هغه څو انگرېزي افسرانو څخه و چې د جگړې په وخت کې يې خپله هوښياري او زړورتيا وښوده. په پای کې اکبر خان نوموړی يرغمل ونيو، له جگړې څخه ژوندی ووت او په سرحد کې يې د سېکانو يو غونډ جوړ او د هغه قوماندنه يې پر غاړه واخيسته.

جورج لارنس (۱۸۰۴-۱۸۸۴) George Lawrence: د دوه خورا نوموړو څېرو، هېنري او جان لارنس مشر ورور و. دوی دواړو وروسته د راج Raj د اتلانو په توگه نوميالتوب ترلاسه کړ. جورج د الستر Ulster يو هوښيار ځوان و چې مېکناتين د چټکې ارتقا په ورکولو سره خپل پوځي سکرتري کړ. نوموړي د ۱۸۳۹ کال په يرغل کې او همدا راز د دوست محمد په لټون کې برخه اخيستې وه او د ۱۸۴۰ کال د نومبر په څلورمه د دوست محمد په تسليحي کې حاضر و. هغه درې ځله له حتمي مرگ څخه بچ شو: د ۱۸۴۱ کال د نومبر په پاڅون کې، د ډسمبر په درويشتمه د مېکناتين د وژنې په وخت او له کابل څخه د شاتگ په بهير کې کله چې نوموړی يرغمل ونيول شو. هغه له دغې جگړې څخه ژوندی ووت او وروسته په ۱۸۴۶ کال کې د سېک او انگرېزانو په جگړه کې اسير شو.

* لړاک: بې ادبه

الډرېډ پاتېنګر (۱۸۱۱-۱۸۴۳) **Eldred Pottinger**: پاتېنګر د بوج Bhuj د څارگرې ادارې د مشر او د برنز د پخواني ريس، سېر هنري پاتېنګر Sir Henry Pottinger وراړه/ خورېږ و. د پارسيانو له خوا د هرات د کلابندی په وخت کې ۱۸۳۷-۱۸۳۸ په بدله څېره په هرات کې د پاتېنګر شتون خورا تصادفي و او انګرېزانو ته يې د اړتيا وړ مالوماتو سلسله برابره کړې وه. د انګرېزي ليکنو پر بنسټ، پاتېنګر د هراتيانو د هوډ په ټينګښت کې چې له هرات څخه دفاع وکړي، پوره برخه درلوده، خو د افغانانو او پارسيانو په ډېرو ليکنو او د کلابندی د پېښو په بيان کې داسې څه نه ليدل کېږي چې د پورتنۍ خبرې پخلى وکړي. د ۱۸۴۱ کال د نومبر د مياشتې د پاڅون په پيل کې پاتېنګر د دويم ځل له پاره د کابل په شمال، چاريکار کې کلابند شو او نږدې له ټولې چوڼۍ څخه يوازې نوموړي وکولای شول چې د کابل اډې ته ځان ژوندی ورسوي. کله چې د هغه د مشورې برعکس، پاڅون کوونکو ته تسليمي پيل شوه، نوموړی د نورو اسيرانو په گډون د اکبر خان اسير شو او نهه مياشتې يې په بند کې تر هغه وخته تېرې کړې چې جنرال پالک د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په مياشت کې کابل بېرته ونيو. وروسته پرنوموړی باندې پوځي محکمه جوړه شوه. که څه هم په بشپړ ډول په محکمه کې برات ورکړل شو، خو په افغانستان کې يې د خپل چوپړ په بدل کې کوم انعام ترلاسه نه کړ او په کمپنۍ کې يې له خپل کار څخه استعفا وکړه. الډرېډ د خپل تره/ ماما سره د اوسېدو له پاره هانګانګ ته لاړ او هلته په ۱۸۴۳ کال کې مړ شو.

جنرال ويليم نات (۱۷۸۲-۱۸۴۵) **General William Nott**: يو سپين گويه او د ولش Welsh د پولې د يو بزگر زوی و چې په ۱۸۸۰ کال کې هند ته ورسېد. نوموړي په تدريج ځان د کمپنۍ تر ټولو لوړې جنرالي رتبې ته ورسولو. يو ځيرک کس و چې خپلو سپاهيانو- تکره زرورو عسکرو ته تل وفادار او له دوی سره يې ډېره مينه درلوده - خو هغه له خپلو امرينو سره په چلند کې دومره استعداد نه درلود. د لارډ اکلنډ په اند نوموړی نازک طبيعته، ناخوښ او د يو ښاغلي له شخصيت څخه ډېر ليرې کس و. له همدې کبله هغه ته څو ځله په کابل کې د اعلى سرقوماندان څوکي ور نه کړل شوه. بلاخره هغه ته د کندهار قومانداني ورکړل شوه او په داسې حال کې چې په ټول افغانستان کې پاڅونونه کېدل، نوموړي وکړای شول چې کندهار ارامه وساتي. نات په انګرېزي پوځي قوماندانانو کې تر ټولو اغېزمن ثابت شو او د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په مياشت کې يې د افغانستان له يوه سره تر بله پوري مارش وکړ او ټول هغه ځواکونه يې مات کړل چې د نوموړي پر ضد لېږل شوي وو او د سپټمبر په اولسمه، دوه ورځې وروسته چې جنرال پالک د کابل ښار بيا ونيو، کابل ته ورسېد. هغه د جلال اباد له لارې بېرته هند ته لاړ او په افغانستان کې د چوپړ په پار، په هند کې د برتانيې د استازي څوکۍ د انعام په توګه ورکړل شوه.

دويم بریدمن هنري رالېنسن (۱۸۱۰-۱۸۹۵) **Lieutenant Henry Rawlinson**: يو با استعداد د منځني ختيځ او سوېلي اسيا پېژندونکی و چې د لرغوني پارس د ميخي نسخو په پوهاوي کې يې مرسته وکړه. په پارس کې د انګرېزي پوځي ماموريت د يوې برخې په توګه، دا رالېنسن و چې انګرېزان يې د روسي ماموريت په هکله چې ویتکېويچ يې مشري کوله خبر کړل. نوموړي، ویتکېويچ او ورسره مل قزاقان د پارس او افغانستان ترمنځ په ناندریزه سيمه کې تصادفي وليدل. هغه وروسته کندهار ته بدل شو او له جنرال نات سره يې د سياسي اجنت په توګه دنده ترسره کوله. نوموړي او نات په شريکه وکولای شول چې په سيمه کې ډېره کارنده اداره جوړه کړي. د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په مياشت کې له نات سره په ټول افغانستان کې په مارش يا لښکرايستنه کې مل و او په کابل او استالف کې يې د انګرېزي عسکرو د

جنګي جرمونو په ليدلو سخت ټکان وخور. هغه د خيبر له لارې بېرته هند ته لاړ، خو خپل پاتې کاري ژوند يې په پارس او عربي نړۍ کې تېر کړ.

سېر ابرټ سېل (1782-1845) Sir Robert Sale: د کمپنۍ جنګ ليدلی و چې خپلو افرادو يې د جګړې باب په نامه پېژنده ځکه نوموړي نه غوښتل چې د ليکو تر شا پاتې شي او تل به په شديدې تن په تن جګړو کې ښکېل کېدو. سېل د غزني په جګړه کې برخه واخيسته او په 1840 کال کې کوهستان ته د نوموړي د جزاوو او له تاوتریخوالي څخه ډک عمليات تر ډېرې کچې د دې لامل شول چې تاجکان د سدوزي - انګرېزي رژيم پر ضد متحد کړي. د 1841 کال د اکتوبر په پای کې نوموړی بېرته ډهلي ته وغوښتل شو او په لاره کې يې غلزيو ته د دوی د مقاومت له امله د جزا هود درلود، خو کله چې د هغه ځواکونه د خرد کابل او تيزين په غاښيو کې پر مخ روان وو، دوی له يو لړ برياليو غلچکي بريدونو سره مخامخ شول. داسې باور کېده چې دغه عمليات به قومي خلکو ته جزا ورکړي، خو په تنګو درو کې دغه عمليات د بل ډول قربانيانو په لرلو پای ته ورسېدل. ښکاريانو په داسې حالت کې ځان وموند چې دوی په خپله ښکار کېدل. سېل له خپلو پاتې ځواکونو سره چې له غلچکي بريدونو څخه ژوندي ووتل، د نومبر په دولسمه جلال اباد ته ورسېد. هلته د نوموړي غوندې تر هغه وخته په کلابندۍ کې پاتې شو تر څو چې د 1842 کال د اپريل په اوومه د نوموړي ځواکونو کلابندي ماته او همدا راز اکبر خان ته يې ماته ورکړه. نهه ورځې وروسته د پالک کساتي* ځواکونو د سېل د ځواکونو ځای ونيو او ورپسې هغوی د پالک د ځواکونو سره يو ځای کابل ته لاړل. سېل د سپتمبر په اتلسمه له خپلې تکړه مېرمنې، فلورنسيه مېرمن سېل Florentia Lady Sale سره يو ځای شو. دغه مېرمن له کابل څخه د انګرېزانو له شاتګ څخه ژوندۍ ووته او بيا نهه مياشتې د اکبر خان سره يرغمل پاتې وه. درې کاله وروسته په 1845 کال کې جګړه مار باب د انګرېزانو او سېکانو په جګړه کې ووژل شو. کونډې مېرمن سېل سوېلي افريقا ته مهاجرت وکړ او په 1853 کال کې په کېپ ټون Cape Town کې مړه شوه.

سېر جورج پالک (1786-1872) Sir George Pollock: د کمپنۍ يو دقيق، بې رحمې او په اغېزمنتوب کې استقامت لرونکې جنرال و. نوموړي په هند کې له دېرشو کلونو څخه ډېر وخت تېر کړی و کله چې په جلال اباد کې له کلابندي انګرېزي چوڼۍ سره د مرستې امر ورکړل شو. پالک په محتاط پلان جوړولو او په دقيق لوجيستيک کې نوم درلود او هېڅ کله يې بې وخته عمل نه کولو. کله يې چې په ډېر پام په پېښور کې خپل اکمالات پوره کړل، له خپل کساتي پوځ سره خيبر ته ننوت او بلاخره د اپريل په شپاړسمه د جلال اباد مرستې ته ورسېد. هلته بيا د مهماتو او د ترانسپورتي اکمالاتو د پوره کولو له وقفې څخه وروسته، نوموړي خپل پرمختګ ته دوام ورکړ او اکبر خان ته يې د تيزين په غاښي کې ماته ورکړه او د سپتمبر په شپاړسم يې کابل بېرته ونيو. وروسته له دې څخه چې استالف يې وران او د کابل ډېرې برخې يې وسوځولې، نوموړی له افغانستان څخه ووت او د 1842 کال د ډسمبر په نولسمه لارډ اېلېنبرو Lord Ellenborough په فېروزپور کې ښه راغلاست ورته وويل.

*کسات: غچ ..... کساتي: غچ اخيستونکی

لارډ اکلنډ (۱۷۸۴-۱۸۴۹): Lord Auckland: جورج ایډن لارډ اکلنډ یو هوښیار خو ځان راضي وېګ* Whig اشرافي و. نوموړی ۵۱ کلن جره و چې کلکتې ته ورسېد، خو د هند د تاریخ او تمدن په هکله یې دومره مالومات نه لرل او نه یې په دې هکله د پوهې هڅه وکړه. هغه د افغانستان په هکله لا دومره پوهه نه درلوده چې په ۱۸۳۸ کال کې د هغه جګړه غوښتونکو سلاکارانو نوموړی یو بشپړ غیر ضروري يرغل ته وهڅولو چې شاه شجاع د امير دوست محمد خان ځای ناستی کړي. که څه هم دغه د کرکې وړ اشغال ته یې اړینې سرچینې نه برابرولې، خو نوموړی راتلونکې انګرېزي ماتې ته هېڅ چمتو نه و. لکه څنګه چې ایملې ایډن یاده کړې، د کابل پوځ بشپړې تباهي غريب جورج په لسو ساعتونو کې لس کاله زور کړ او داسې ښکارېده چې هغه کوم ډول سکټې یا فلج وهلی وي. کله چې لارډ اېلېنبورې د نوموړي ځای ناستی شو، هغه په څه نا څه نیمه سپکاوي کې په کېنزنګټن کې Kensington ژوند تېر کړ او په ۱۸۴۹ کال کې په څلور شپېته کلنۍ مړ شو.

لارډ اېلېنبورې (۱۷۹۹-۱۸۷۱): Lord Ellenborough: د وارن هېستنګز Warren Hastings د دفاعي وکیل زوی او یو مستعد خو سخت بدنګه کس و. د هغه فزیکي څېره دومره بې خونده وه چې داسې ویل کېږي چې څلورم جورج George IV یې په اړه ویلی وو چې د اېلېنبورې څېرې ته کتل یې ناروغه کوي. اېلېنبورې خپل مسلک ته په روس - کرکه Russofobia کې وده ورکړه او تر ډېرې کچې د لوېې لوېې پلار و - د روس او انګرېز د امپریالیستي سیالی، جاسوسی او فتوحاتو لوبه چې روسان او انګرېزان په اسیا کې د خپلو امپراتوریو تر ړنګېدو پورې په کې ښکېل و. هغه د ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په میاشت کې د لوی والي په توګه د اکلنډ ځای ناستی شو او هند ته په داسې ښه وخت کې ورسېد چې نوموړي وکولای شول د کساتي پوځ بریا په خپل نامه کړي - هغه بریا چې انګرېزي پوځ وکړی شول له افغانستان څخه پرته له دې چې تر یوې کچې د دوی پوځي نومیالتوب زیانمن شي، ووځي. یو کتونکي لیکي چې اېلېنبورې په نورو چارو کې یې پروا او له ادارې څخه وتلی کس و، خو د ټولو پوځي چارو سخت کازمن* و او خپل پام او نات یې پر همدغه چارو متمرکز کړی و.

نور کسان

کونټ وسېلي الېکسیویچ پیروفسکي (۱۷۹۴-۱۸۵۷): Count Vasily Alekseevich Perovsky: په اورنبورګ Orenburg کې د روسي پوله ییزې شاګی Russian Steppe Frontier د چوڼۍ والي او د کلاډ وېډ روسي سیال و چې غوښتل یې په منځنۍ اسیا کې د روسي څارګریز عملیاتو کچه د انګرېزانو د څارګریز فعالیتونو له کچې سره برابره کړي. نوموړي دا هیله درلوده چې ایون و یتکېویچ به په افغانستان کې د «الکساندر برنز رول ولېوي». وروسته له دې چې دا خبره ښکاره شوه چې انګرېزان پر افغانستان يرغل کوي، په سیمه کې د روسي پرستیژ د بیا اعاده کولو په هوډ پیروفسکي د ترکمن خانات خېوې Turkman Khanate Khiva د اشغال له پاره د ملاتړ پیدا کولو سمدستي هڅې پیل کړې. پر خانات خېوې باندي د روسانو يرغل په داسې تباهي پای ته ورسېد لکه له کابل څخه د انګرېزانو شاتګ.

* Whig په ۱۶۸۰ - ۱۸۵۰ کلونو کې په برتانيې کې د یو سیاسي ګوند نوم و چې وروسته په نولسمه پېړۍ کې په لېبرال ګوند بدل شو. (ژباړن)

* کازمن: شایق

پېروفېسکي خپل نيمايي اوبښان او نږدې نيمايي پوځيان له لاسه ورکړل. دغه ماتې د يو نسل له پاره د روسيې موخې بېرته تر پوله ييزه ښاکي پورې محدودې کړې. خېوه تر ۱۸۸۲ کال پورې د روسي پوځ تر کنټرول لاندې رانغله.

ايون ویتکېويچ (۱۸۰۶-۱۸۳۹) **Ivan Vitkevitch**: يو کاتوليک پولنډي اشرافي چې په ولنيس Vilnius کې چې اوس د لېتوانيا پلازمېنه ده زېږدلی او اصلي نوم يې ين پراسپر ویتکېويچ Jan Prosper Witkiewicz و. ين د يوې پټې ټولنې چې نوم يې «تور ورونه» و، په جوړولو کې مرسته وکړه. دا يو ملي انقلابي د مقاومت خوځښت و چې پولنډي زده کوونکو د روسيې له لوري د دوی د هېواد د اشغال پر ضد د جګړې په نيت جوړ کړی و. روسانو ين او د دغه کړۍ پنځه نور مشران ونيول، له دوی څخه يې تحقيقات وکړل، اشرافي رتبې او القاب يې ترې واخيستل او د قزاق په ښاکۍ کې يې بېلابېلو پوځي ادو ته ولېږل. له نيولو څخه لږ وخت مخکې، ویتکېويچ د خپلې زوکړې څوارلسمه کليزه نمانځلې وه. هغه خپل قسمت ته ځان تسليم کړ او هوډ يې وکړ چې له خپل اوسني حالت څخه کټه پورته کړي؛ نو قزاقي او ترکي چاګتای ژبې يې زده کړې او د خپل نوم د داسې بدلولو هوکړه يې وکړه چې روسي نومونو ته ورته و، اېون ویتکېويچ ویتکېويچ Ivan Viktorovitch Vitkevitch. نوموړي دومره وده وکړه چې په لويه لوبه کې د روسانو لمرنی لوبغاړی شو. ين دوه ځلې بخارا ته پلټنيز يونونه وکړل او ورپسې کابل ته ولېږل شو چې له دوست محمد سره ائتلاف جوړ کړي. دلته نوموړی له خپل انګرېزي سيال الکساندر برنز څخه مخکې شو، خو کله چې د ين مشرانو دغه ائتلاف لغوه کړ او انګرېزانو پر افغانستان يرغل وکړ، هغه سن پيټرزبورګ ته لاړ او هلته د ۱۸۳۹ کال د مې مياشتې په اتمه په يوه هوتل کې مړ وموندل شو، ظاهراً ځان وژنه يې کړې وه.

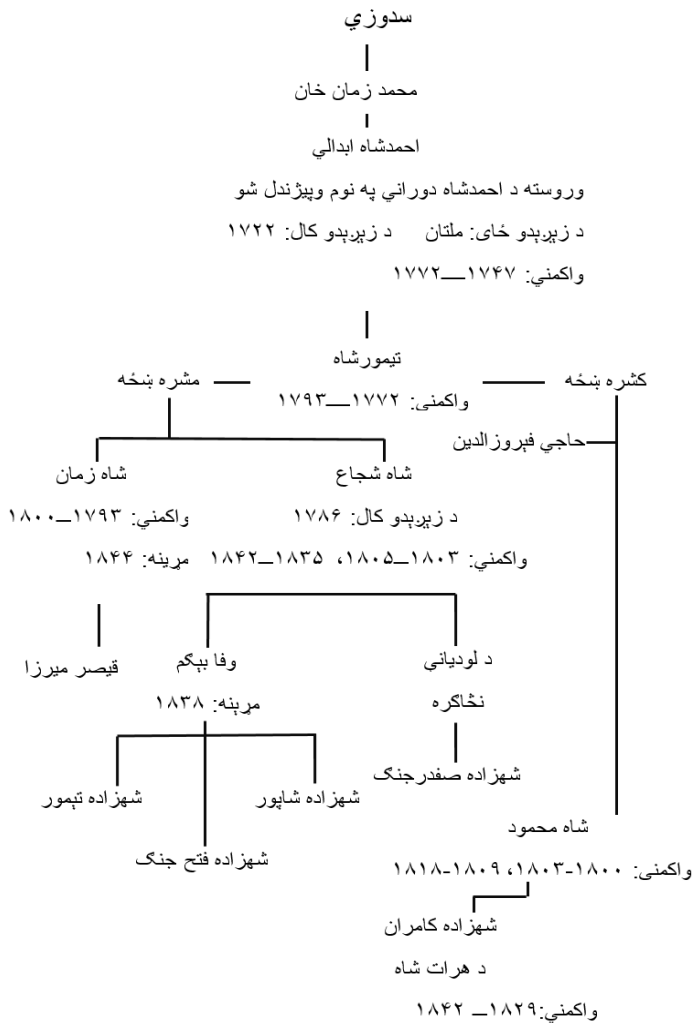
محمد شاه دويم قاجار (۱۸۰۸-۱۸۴۸): د پارس قاجاري حاکم و چې د روسانو په پلوی يې ائتلاف ته غېږه خلاصه کړه او هڅه يې کوله چې افغان پوله ييز لانجمن ښار، هرات بېرته ونيسي. د نوموړي دغه کړنې انګرېزانو ته يو خبرداری و او انګرېزان يې دې ته ولسول چې پر ۱۸۳۹ کال کې پر افغانستان يرغل وکړي.

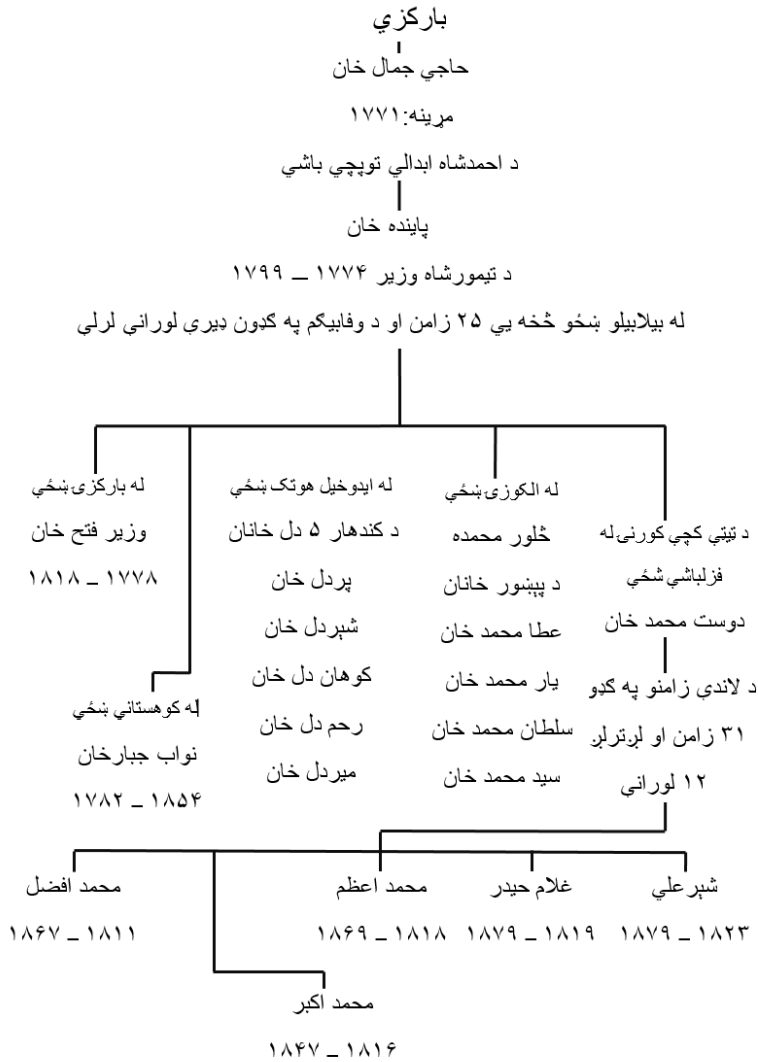
مهراجا رنجيت سېنگ (۱۷۸۰-۱۸۳۹) **Maharaja Ranjit Sing**: يو مستعد او چالاک سېک حاکم و چې په پنجاب کې يې يوه ځواکمنه، منظمه او د ښې واکمنۍ پاچاهي جوړه کړه. په ۱۷۷۹ کال د افغانانو د بېرته تګ د اړودور په ترڅ کې، رنجيت سېنگ له شاه زمان سره د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جيلم د سيند په خټو کې بند پاتې وو. که څه هم هغه يوازې نولس کلن و، شاه زمان د پنجاب د ډېرو برخو مسوليت وروسپاره. رنجيت سېنگ له خپل پخواني بادار څخه په څو راتلونکو کلونو کې، کرار کرار د دراني امپراتورۍ کټور ولايتونه ونيول او په پنجاب کې يې د يو واکمن ځواک په توګه د هغه ځای ونيو. په ۱۸۱۳ کال کې يې له شاه شجاع څخه کوه نور واخيست او په کور کې يې نظر بند کړ، خو شاه شجاع يو کال وروسته په تېښته بريالی شو. رنجيت سېنگ له سېر ويليم مېکانټن سره د خبرو په ترڅ کې په خپله چالاکۍ وکړای شول هغه پلان چې سېکان به افغانستان ته د انګرېزانو په ګټه ځي، په داسې پلان بدل کړ په کوم کې چې انګرېزانو د سېکانو په ګټه پر افغانستان يرغل وکړ. کله چې انګرېزان د هغه د لوی دښمن، دوست محمد پر خاوره د يرغل په نيمايي که وو، نوموړی په ۱۸۳۹ کال کې مړ شو.

موهن لال کشميري (۱۸۱۲-۱۸۷۷) **Mohan Lal Kashmiri**: د برنز ارزښتمن منشي يا سکرتېر او نږدې سلاکار و. شل کاله مخکې د هغه پلار هم د الفنسټون په ماموريت کې منشي و. کله چې له ماموريت څخه بېرته راوګرځېد، موهن لال يې د نوي ډهلي په کالج کې شامل کړ چې د انګرېزي درسي نصاب پر بنسټ تدريس په کې کېده. موهن لال يو له

خو هلکانو نه و چې په شمالي هند کې يې په لمړي ځل په نوموړي کالج کې زده کړې وکړې. دی يو هونډسيار او هوډمن کس و او په انګرېزي، اردو، کشميري او پارسي ژبو يې په فصاحت خبرې کولې. هغه له برنز سره د بخارا په يون کې مل و او له دغه يون څخه يې وروسته، څه وخت په کندهار کې د جاسوس په توګه وېد ته کار وکړ. نوموړي برنز ته د ممکنه پېښېدونکي پاڅون په هکله خبرداري ورکړ، خو برنز هغه ته غوږ ونه نيو او دا کار يې نېغ د مرګ لامل شو. د پاڅون او کلابندۍ په بهير کې موهن لال د مېکناتين په ګټه په خپل نوم لوی پورونه واخيستل او په ۱۸۴۲ کال کې يې نور پور د يرغملو د ازادولو له پاره بيا واخيست، خو نوموړي ته دغه د پور پيسې چې په ټوله کې ۷۹۴۹۶ روپۍ کېدې بېرته ورنه کړل شوې او ټول عمر پورورۍ پاتې شو. هغه د خپل حق د ترلاسه کولو له پاره برتانيې ته لاړ او هلته د کمپنۍ له مشرانو سره د کتنو سرپرېره، سکاټلنډ ته لاړ او په مانټروز Montrose کې يې د برنز ژورنالونه د هغه کورنۍ ته وروسپارل. کله چې په برتانيه کې و، موهن لال منځنۍ اسيا ته له برنز سره د خپلو يونو يادښتونه خپاره کړل او د دوست محمد خان ژوند ليک يې په يو لوی نهه سوه مخيزه دوه ټوکه کتاب کې خپور کړ. نوموړي حتی د ملکې وکتوريا Queen Victoria سره هم ليدنه وکړه، خو افغان جګړې تل دردولو او په عملي توګه يې د ده کاري ژوند ته د پای ټکي کېښود.

سدوزي اوبارکزي

وروسته له ۱۸۴۲ په وزير اکبرخان مشهور شو

کورودانی

کېدای شي د تاريخ د يو کتاب د څېړنې له پاره د افغانستان او پاکستان په پرتله اسانه ځايونه پيدا شي، خو دغسې ځايونه به لږ د تې خلاف د ليکونو، متنونو او نسخو د لټون په تګ لوري کې بدلون راولي. په دې لاره کې زه د يو شمېر ملګرو د لوی احسان پوروري شوم. دوی د دغه کتاب له پاره د اومو موادو د راټولولو په بهير کې زه له فزيکي او رواني اړخه خوندي وساتلم.

په افغانستان کې: رای سټيورټ Roy Stewart په کابل کې ما ته په خپله کلا کې د هستوګنې له پاره ځای راکړ چېرته چې د فېروزکوه په بنسټ کې هر يوه زما درنه پالنه وکړه - شوشانه کوبرن کلارک Shoshana Coburn Clark، تلابه کېنيدي Thalia Kennedy، وېل Will او لوسي بهرل Lucy Beharel. سيري ترنگ خلسه Siri Trang Khalsa د يوې اونۍ په پای کې د استالف او چارېکار ليدو ته بوتلم او هغې په کندهار کې د وطن Watan سره په اړيکه کې کړم. مېچ کرايټس Mitch Crites مې ډاډمنه ملتيا وکړه او د شوني او ناشوني په هکله يې عالمانه مشورې راکړې. په همدې توګه د برتانيې په قونسولګرۍ کې د پاول سمېټ Poul Smith له مشورو څخه برخمن شوم. دا هرکله نه پېښېږي چې د څارګرې ادارې يو مشر ستا اثار په خير لوستي وي. زه د کرزي د هغه وخت له ملي امنيت مشر امرالله صالح نه منندوی يم چې په وروستي مغول The Last Mughul يې کلکه ګوټنيونه وکړه (د هغه په اند ظفر يو کرغېړن کمزوری کس و چې د هېواد پالنې مينه يې نه لرله؛ نو هېڅ د خواخوږۍ ارزښت نه لري) او په خاصه توګه دا چې زه يې جګدک ته وروپېژندم. د جګدک تر ساتنې لاندې ما وکړای شول چې د شاتګ تګ لوری تعقيب کړم. انورخان خپل ژوند په خطر کې واچولو او خپل کلی يې ماته وښود. زه تر ابده د هغه منندوی يم.

همدا راز د نجيب الله رزاق د احسان ډېر پوروري يم چې ماسره جګدک، جلال اباد او هرات ته لاړ. کله به چې هلته د ناڅاپي سره مخ شوو، هغه ما ته د ارامه لارښونې خزانه و. زه به هېڅ کله دا هېر نه کړم کله چې موږ دواړه يوځای په هرات کې ښکته شوو موږ ته جوته شوه چې د ۱۹۵۰ کلونو د هوايي ډګر ترمينل کولپ دی ځکه د چا سره چې کلی وه، د ماسپښين لمانځه له پاره تللی و. له دې څخه مخکې، د کابل په هوايي ډګر کې د حاضري ورکولو check in په وخت کې ما ته د کابل - رياض سپرلی کارت Boarding pass راکړل شو. کله چې ما وويل زه خو هرات ته ځم، د هوايي شرکت مامور راته وويل پروا نه کوي، دوی به په هر حال تا ته په الوتکه کې اجازه درکړي. کله چې په هرات کې يو زور تراکتور راورسېد او زموږ بکسونه يې د ترمينل په څنډه کې واچول، د لاس ګاډي په نه شتون کې نجيب الله سمدستي دوه کوچني هلکان چې کراچۍ ورسره وې پيدا کړل او زموږ بکسونه يې پر چرو د لکېدلو ګاډو ليکي ته ورسول. له دغه ګاډو څخه د هرات د ټکسيانو په توګه کار اخيستل کېده. نجيب الله د هرات په جهاد موزيم کې هم يو ښه لارښود و. په دغه موزيم کې د بېلابېلو څيزونو يوه ټولګه وه چې له هغه بهرنيانو څخه پاتې وو چې په څښتوب* يې د افغانستان د اشغال هڅې کړې وې. د افغان-انګليس د لمړۍ جګړې له انګرېزي توپونو څخه نېولې تر روسي ټانکونو، جېټ الوتکو او جنګي هلبکوپټرو پورې په دغه موزيم کې وې. سړی په ډاډ ويلي شي چې ډېر وخت به تېر نه شي چې دغه ټولګې ته امريکايي هموي او انګرېزي لندرون ور زيات شي.

*څښتوب: حماقت..... څښ: احمق

سېر شرډ کوپر کولز Sir Sherard Cowper-Coles د برتانيې ځانگړې استازی، د خپلې مخه ښې مېلې له پاره پنجشیر ته بوتلم چېرته چې مور په نري باران کې د سیند پر غاړه د ولو لاندې پر قالینو ناست او د بادرنګ سانډویچ او په پلاستيکي پیالو کې د واین سره عجیبه انگرېزي غرمې وکړه. که سړی د هغه د ساتونکو څک ډله، د دوی د لاسي مخامخو شغاری او دزو ته چمتو توپک او همدا راز د روسي ويجار زرهپوشه او لوېدلې جنګي هلیکوپترې په پام کې ونه نیسي، دغه ځای کاتسوډس Cotswolds ته ورته و. هلته شرډ د سیاسي وضعیت په هکله او همدا راز افغان لمړی جګړې ته د دغه وضعیت د ورته والي په هکله لنډ مالومات راکړل. هغه ما ته په مفصل ډول امنیتي مشوره راکړه او یوه کوچنۍ د لورې تکنالوژۍ د څرک اله یې هم د احتیاط له پاره راکړه چې که گندمک ته د تګ په لاره کې وتبستول شم، له هغې کار واخلم. که زه د دغه الهې د خطر تڼۍ ووهم؛ نو زما موقعیت به ښکاره کړي او زما غږ به چې زه باید تبستونکي په کې په گوته کړم د څو ثانیو له پاره ثبت کړي. اله مې ځان سره واخیسته، خو خوښ شوم چې اړتیا ورته پیدا نه شوه او بېرته مې ورکړه.

برید جنرال سایمون لوي Simon Levey د شاتګ د تګ لوري یوه ډېره کارنده د ستلايت نقشه راکړه. جاینت پره ساد Jayant Prasad او گوتم موکوپتیاو Gautam Mukhopadhaya دواړه د هند په سفارت کې یې کچې مېلمه پال وو. سعد محسني Saad Muhseni او تامس روتیک Thomas Ruttig دواړو کتورې مشورې راکړې او له کارنده خلکو سره یې زما اړیکې ټینګې کړې. د یان لی اندرسن Jon Lee Anderson، یان بون Jon Boone، حیات الله حبیبي، اېکرت شویک Eckart Schiewek، او سمر کواپش Summer Coish په کېدون، زه له ډېرو ملګرو چې په کابل کې مو یو بل سره وپېژندل ډېر منندوی یم.

ډاکتر اشرف غني یو پوه تاریخپوه او د ماليې پخوانی وزیر د پارسي او افغان سرچینو په موندلو کې ارزښتمنه مرسته راسره وکړه. جوان شېر راسخ د کابل د کتاب پلورنځیو بازار، جوی شیر ته بوتلم چېرته چې ما ډېرې سرچینې وموندې. د یونسکو انډي مېلر Andy Miller بالااحصار ته د تګ په اجازه کې راسره مرسته وکړه او د پلټنې په ترڅ کې یې له روسي مینونو څخه د ځان ساتنې لارښونه راته کوله. سید مخدوم رهین او ډاکتر عمر سلطان د کابل ارشيف ته بوتلم او غلام سخي منیر په ارشيف کې د ننه مرسته راسره وکړه. د فرانسې د لرغونپوهنې د ماموریت بې کچې ښه سړی، فېلیپ مارکي Philip Marquis خپل کتابتون ته پرېښودم او کالیکي Gallic ښه خندا، پنیر او په افغانستان کې تر ټولو ښه سره واین یې راباندې ولورول.

جولاین لېسلي Jolyon Leslie په خپله پوهه او تجربه کې سخي و او زه یې د تیمورشاه مقبرې او په هرات کې د اختیارالدین کلا ته بوتلم. دواړه، د تیمورشاه مقبره او نوموړې کلا یې د اغاخان په مالي مرسته ښایسته بیا رغولې وې. د خاورې د لېږد له پاره یې دومره ډېر خلک گمارلي وو چې شمېر یې په انجیلي فلمونو کې له خوارې کښو څخه ډېر ښکارېده او په پایله کې یې د تیموریانو ښایسته زینتي کاشي چې په پېړیو تر خاورو لاندې وو راسپړلې وو. د دغه بیا رغونې په ترڅ کې، جولاین ډېر غیر فعاله د روسي توپونو او دافع هوا وسلو د نصب ځایونه لېرې کړي وو او سیمه یې له هغه بې ضرره څیز ته ورته بمونو څخه پاکه کړې وه چې روسانو د تګ په وخت کې هرات ته د مخه ښې ډالی پرېښي وو. د ژونديو گوليو يو جال د دیارلسمې پېړۍ د یوه مسدس برج پر سر د تانک د یوې زړې بطری سره نښلول شوی و؛ له دغو برجونو څخه چې لمړی د منګولي لښکرو پر وړاندې د هرات د دفاع له پاره جوړ شوي وو څه د پاسه دوه

لسیزي مخکې روسانو د مجاهدینو پر وړاندې د دفاع له پاره کار واخیست. مهربانه او زړه وړې ننسي هج دوپري Nancy Hatch Dupree د کابل اډې او د بي بي مهرو غونډۍ ته بوتلم او نوره ډېره مرسته يې راسره وکړه. څلور څلوېښت کلنه ننسي په دوه کورونو کې چې يو په پېښور او بل کابل کې دی ژوند کوي. کله ناکله په گاډي کې چې په خپله يې چلوي او کله بيا د سره صليب په الوتکه کې دغه دوو کورونو ته تګ راتګ کوي. کله چې په تېر نږدې وخت کې د کابل په هوايي ډګر کې ورسره مخ شوم، هغې راته وويل: «زه ډېری وخت په دغه الوتکه کې سفر کوم». کابل ته زما د څېړنې په لمړي سفر کې زما يوه ډېره ښه خاطره په گندمک هستوګنځي کې ننسي ته د ماښامۍ له پاره بلنه ورکول وو. د ننوتې د دهلبز په منځۍ برخه کې ناڅاپه د ماشينګڼو د ډزو غږ پورته شو، ټول خلک چې سرسخته گڼل کېدل سمدلاسه د مېزونو لاندې پټ شول. يوازې ننسي په خپل ځای ناسته پاتې شوه او وېي ويل چې د خپلو چپسو خوراک ته به دوام ورکوي.

په کندهار کې حضرت نور کرزي زما پالنه وکړه، الېکس سټريک فان لېنشوتن Alex Strick Von Linschoten تليفوني او حبيب ظاهوري مخامخ مشورې راکړې. د وطن د خطر ادارې Watan Risk Management کارکونکو، مارک اکتون Mark Acton، ويليم جيفس William Jeaves او ډېو برون Dave Brown زما امنيتي ساتنه وکړه او په سخاوتمندۍ يې ما ته د دغې ادارې په بنگله کې هستوګنځای راکړ. چا به دا حدس وهولو چې له پخوانيو سکاټلندي ساتونکو څخه ډکه بنگله به په ترينګلي وضعيت کې په اونيو له شرابو څخه ډډه وکړي، خو زه يې ډېر مندوی يم. کندهار داسې ځای نه دی چې څوک يې پرته له لږ مرستې ليدنه وکړي.

په پاکستان کې: له په زړه پورې احمد رشيد سره د خبرو او د هغه له لوی کتابتون څخه زما د ليدنې په ترڅ کې زه پوه شوم چې اوسنی وضعيت د ۱۸۲۹-۱۸۴۲ کلنو حالاتو ته څومره ډېر ورته دی. کله چې ما په لاهور کې څېړنې کولې، محسن او زهره حميد راته د پاتې کېدو له پاره ټينګ شول او خوندور پنجابي ماښامۍ او ساعتيری يې راته برابر کړل. د محسن له پلار څخه په ځانګړې توګه مننه کوم چې خپله د مطالعې کوټه يې زما د خوب له پاره خوشې کړه. په لاهور کې زما د هستوګنې په وخت کې عجازالدين، علي سيټي، شعيب حسين شېرزي او د پنجاب په ارشيف کې ښاغلي عباس په سخاوتمندۍ مشورې راکړې او ما ته يې د اسنادو او نويو اردو او پارسي سرچينو لاسرسی برابر کړ. فرخ حسين د مبارک حويلۍ په پيدا کولو کې مرسته راسره وکړه او د تاي خانې په هکله يې مالومات راکړل. د نوموړي نيکونو له تاي خانې څخه د شاه شجاع سره په تېښته کې مرسته کړی وه.

په هند کې: زما گاوندۍ ژا مري لفنت Jean Marie Lafont د سېکانو تاريخ او په فوج خاص Fouj-e-Khas کې د فرانسوي جنرالانو ونډه راته تشریح کړه. مايکل اکسواردي Michael Axworthy د قاجاريانو په اړه درس راکړ او جېمز اسټېل James Astill ارزښتمنه افغانانو ته وروپېژندم. دروند پروفيسر بي اېن ګاسوامي B N Goswamy په چنديکار کې د پام وړ انځورونه پيدا کړل او د چاپ له اجازې وروسته يې ما ته په چې بي جي فارمت کې ولېږل. رضا حسيني په ډېر سخاوت ما ته په ملي ارشيف کې د خپلې ارزښتمنې موندنې په هکله وويل چې د محاربه کابل و کندهار Mubaraba Kabul wa Kandaha د پارسي قلبي نسخې يوه کاپي وه او بل دا چې ما ته يې د ۱۸۵۱ کال د کنپور Kanpur يوه چاپي ګڼه راوړه. فضل الرحمن او سچېن مولجي Suchin Mulji دواړو په زړه پورې مواد په ملي ارشيف کې وموندل. پيام يزدانجو د جنگنامې په ژباړه کې

مرسته راسره وکړه. لوسي دېوسن Lucy Davison په کشمير باندې د پير پنجال د لوړو غاښيو له لارې د شاه شجاع له مصيبت څخه ډکو يرغليزه هڅو د تک لوري د څېړنې له پاره د سفر لوجستيکي مواد راته برابر کړل. په انګلستان کې: ډېوېډ لاین David Loyn، جميز فرګسون James Fergusson، فېل ګوډوېن Phil Goodwin او زما د ترور/تره زوی انتوني فيتزربرټ Anthony Fitzherbert ټولو په اوسني افغانستان کې د ګرځېدنې په هکله مشورې راکړې. چارلس الن Charles Allen، جان کي John Leat، بېن مکېنټاير Ben Macintyre، بېل وډېرن Bill Woodburn او سول ډېوېډ Saul Devid د افغانستان د تاريخ په هکله ارزښتمن مالومات راکړل او په دې بې وتوانولم چې نوې سرچينې پيدا کړم. د سېلک روډ له کتابتون څخه فرخ حسين د وېکتوري دورې له خوا د جګړې د شرحې په هکله پرله پسې پارسلونه راولېږل او د پام وړ مواد يې د شاهي جغرافيايي ټولني په ارشيف او د ملي پوځ په موزيم کې وموندل او ليکلې بڼې ته يې واورول. پيټر Peter او کت هاپکرک Kath Hopkirk هغه څوک چې د لويې لوبې په اړه د دوی افسانوي اثر زه او زما د نسل ډېر خلک له افغان انګليس جګړې سره اشنا کړل، د الکساندر برنز په هکله يې مرسته راسره وکړه. د برنز په هکله د هغه د ژوند ليک ليکونکي کرېک مري Graig Murray چې راتلونکی اثر يې د دغه ترټولو عجيبه څېرې د بيا ارزونې په هکله دی، هم مالومات راکړل. سارا ولېنګټن Sara Wallington او مريم فېلپاټ Maryam Philpot په برتېش کتابتون کې British Library او پېپ ډاډ Pip Dodd په ملي پوځ موزيم کې کتورې سرچينې وموندې. سو سټرانګ Sue Stronge په V&A کې او په برتېش کتابتون کې جان فلکونر John Falconer زيار وايست چې خپلو هنري اثارو ته زما لاسرسی برابر کړي. زه يو ماسپېنين له الهزابت ارنېکټن Elizabeth Errington سره هغه خوښې خاطرې لرم کله چې مور د برتېش موزيم په ساتنځونو کې د افغانستان په هکله د چارلس مسون Charles Massing په ځير کتلاک شوې او په ښايسته بکسونو کې اېښودل شوې موندنې څېړلې.

په مسکو کې ډاکټر الکساندر مورېسن Alexander Morrison او اولګا بېرنارډ Olga Bernard په برياليتوب د اېون ويتکېويچ وروستي ورک څارګريز راپورونه راته وموندل. يو شمېر پوهانو د اردو او پارسي سرچينو سره زما د ستونزو په حل کې مرسته راسره وکړه. بروس ونل Bruce Wannell څو اونۍ په ډهلي کې زما په باغچه کې په يوه کېږدۍ کې تېرې کړې چې ماسره په واقعيت شاه شجاع، محاربه کابل و قندهار او نوې معرکه Naway Ma'arak کار وکړي. عاليه نکوي Aliyah Naqvi د اکبر د دربار په هکله خپل تېزس ته وقفه ورکړه او له ما سره يې د يو بل اکبر په اړه مرسته وکړه. نوموړې د مولانا حميد کشميري د اکبرنامې په اړه هم راسره مرسته وکړه. تامي وايد Tommy Wide په جنګ نامه او عين الوقايع کار وکړ او له ما سره يې د تيمورشاه د مقبرې د ننه او په شاوخوا کې د بېلابېلو سدوزيو د قبرونو د پېژندنې په بيا پخلي کې مرسته وکړه. دانش حسين او مور يې استاده سيده بلقيس فاطمه حسيني، دواړو په ګډه په تاريخ سلطاني او د امين الله خان لوګري په ليکونو کار وکړ. زه په ځانګړې توګه د رابرټ مکچسزني Robert McChesney منندوی يم چې په خپل سخاوت يې ماته د سراج التواريخ ژباړه راولېږه. يو شمېر ملګرو د کتاب څو بېلابېلې برخې ولوستې او کتورې کره کتنې يې وړاندې کړې، له دوی څخه لاندې ملګري د يادونې وړ دي: کرېس بېلي Chris Bayly، عايشه جلال، بېن هاپکېن Ben Hopkins، رابرټ نېکولز Robert Nichols الکساندر مورېسن Allexander Morrison، اشرف غني، انتوني فيتزربرټ Anthony Fitzherbert، چيکي سرکار Chili Sarkar او نانديني مهتا- په پينګوين اينډيا Penguin India کې ډکي او مستعد تيم - اکاش کپور، فلوخ زيوپير Fleur Xavier، ډېوېډ کارنر David Farmstead مونيشا راجېش Monisha Rajesh، جېمز کرون James Caring، جوان شېر راسخ، مه يه جزنوف Maya Jasanoff، جونو والټرز Jono Walters، سم مېلر Sam Miller، جولاین لسلي Jolyon Leslie، جيانې ډوبيني Gianni Dubbini، سلوي دومينيک Sylvia Dominique، پېپ ډاډ

Pip Dodd، تامي وايډ Tommy Wide، ناييل گرین Nile Green، کريستين نوول Christine Noelle، مايکل سېمپل Michael Semple او شاه محمود حنيفي. لي Lee په اونيو په ډېر ځير د دغه کتاب لمړني جوړښت ته يادښتونه، نظريې او تبصرې ور زياتې کړې او زه يې د پاڅون په پېچلي محرکاتو چې له ما څخه پاتي وو پوه کړم. يوه له څو په زړه پورې او ګټورو ورځو څخه چې ما د دغه کتاب په ليکلو کې لرله، په نيوزيلاند کې له لي سره زما ليدنه وه چې د اکلنډ په شمال کې د ژمي په موسم کې د توپاني سمندر په غاړه د ګام وهلو په ترڅ کې نوموړي د افغان قومي پېچلتيا تاريخ راته تشریح کړ.

زه نیک بخته يم چې د تل په څېر بېساری اجنت لکه ډېوېډ ګاډوېن David Godwin لرم او همدا راز په بلومزبري Bloomsbury کې زما د اثارو اصلي خپرونکي مايکل فيشويک Michael Fishwick، الکساندره پرنګل Alexandra Pringle، نايجل نيوتن Nigel Newton، رېچرډ چارکېن Richard Charkin، فېلېپ پېرسفرډ Philip Beresford، کيټي بانډ Katie Bond، لورا بروک Brooke Laura، ترم اي ډون Tram Anh Doan، ډېوېډ من David Mann، پاول نېش Paul Nash، امنده شېپپ Amenda Shipp، انه سېمسن Anna Simpson، الېکسه فن هېرسبرګ Alexa Von Hirschberg، اېکس اې شا Xa Shaw او ډييا حازره Diya Hazra ټولو په ډېر نات او زياته انرژۍ په دغه پروژه کار وکړ.

همدا راز د پيټر جېمېز Peter James، کترينه بېسټ Catherine Best، ماتين براينت Martin Bryant، کرسټوفر فېپس Christopher Phipps نه هم مننه کوم. په ناف Knopf کې د سوني مېهتا Sonny Mehta، ډايينه کولينيوسي Diana Coglianesi، اېرين بي هارټمن Erin B Hartman څخه او په بوچېټ چېسټل Buchet Chastel کې د وېره ميخلسکي Vera Michalski او په اېټاليا کې د بې اندوله روبرتو کله سو Roberto Calasso په اډلفي Adelphi کې مننه کوم. زه له رېچارډ فارمن Richard Foreman څخه د ټولو هغه څه له پاره مننه کوم چې د وروستي مغول راهيسې يې زما کتابونو ته کړي.

يو ليکوال له هر څه ډېر د خپلې کورنۍ په مينې او حوصلې متکي دی. الېو Olive، ايبي Ibbi، سم Sam او ادم Adam په داسې حال کې ډېر خواږه وو چې د مېړه او پلار ټول حواس يې د کتاب په ليکلو متمرکز وو او په هندوکش کې لالپانده ګرځېده، خو کله چې بېرته کورته راغی، بيا يې هم د باغچې په وروستي سر کې د کمپيوټر تنې وهلې او روحاً له خپلې کورنۍ او ژوندانه څخه ليرې او د ۱۸۴۰ مو کلونو په ستونزو او کړکېچونو کې ډوب و. بېننه او مننه.

دغه کتاب زموږ ګران وروستي او کشر زوی ادم ته چې تر اوسه په ډهلي کې اوسېږي، ډالی کوم.

۱

د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی

د شاه شجاع الملک له پاره ۱۸۰۹ کال په نېکمرغۍ پیل شو. د مارچ میاشت وه او افغان لنډ پسرلی په پیلېدو و. د یخجنې منظرې رکونو ته چې تر ملا پورې په واوره کې پټه وه، ورو ورو نبض بېرته راګرځېده. اوس د استالف د زنبق خوشبویه گلانو خپله لاره په یخ وهلې ځمکه کې ایستله، د خوشبویه گلانو پر ډنډرونو پرته پرځه پر ویلې کېدو وه او غلزي کوچیانو خپل لمور پسونه له ژمني شپولونو خوشي کول، خپلې د سنیو کېردې یې ټولولې او رمې یې د پسرلي لمړني لېږد ته د لوړو شنو څرخایونو په لور تیارولې. دا ټیک هغه وخت و، هغه د نرمۍ او خوښۍ وخت چې شاه شجاع دوه ښه خبرونه ترلاسه کړل - داسې خبرونه چې د نوموړي د ستونزمنې واکمنۍ په دوران کې یې ډېره قحطي وه. لمړی خبر د هغه د کورنۍ د ورکې شوې شتمنۍ موندنه وه. په نړۍ کې تر ټولو لوی الماس، کوه نور یا د رنیا غر له څه باندې لسو کلونو راهیسې ورک و، خو د وخت کړکېچن حالات داسې وو چې د موندلو له پاره یې هیڅ هڅه نه وه شوې. د شاه زمان په هکله چې د شاه شجاع مشر ورور او د افغانستان پخوانی پاچا و، ویل کېدل چې لږ وخت مخکې له دې چې د خپلو دښمنانو له لوري اسیر او بیا روند کړل شي، نوموړي دغه الماس چېرته پټ اېښی و. په همدغه وخت کې د فخراج په نوم یو بل لوی هندي یاقوت هم ورک شوی و؛ نو شاه شجاع خپل روند ورور راوغوښت او له هغه څخه یې د خپل پلار د تر ټولو نوموړو کانو په هکله وپوښتل: «ایا دا رښتیا ده چې ته پوهېږې دغه کاني چېرته دي؟» شاه زمان وویل مخکې له دې چې ښه کاله مخکې اسیر شي، فخراج یې د خیر غاښي ته څېرمه په یوه ویاله کې تر یوه کمر لاندې کېښود. لږ وخت وروسته یې کوه نور د کلا د هغی کوټې د دېوال په چاک کې واچاوه. په کومه کې چې هغه ونيول او وتړل شو. وروسته د دربار یوه تاریخپوه لیکلي: «شاه سمدلاسه خپل څو تر ټولو اعتباري خلک د دغه کران بیه کانو د موندلو له پاره ولېږل او ورته وپې ویل چې په هر صورت چې کېږي دغه کاني به پیدا کوي. دوی کوه نور له یوه شینواري شېخ سره وموند چې په بې خبرۍ یې د خپلو رسمي کاغذونو له پاره د کاغذ وزن (هغه ډېره یا کوم بل څیز چې د کاغذونو پر سر اېښودل کېږي.) په څېر تری کار اخیسته او فخراج یې له یوه طالب سره چې په یوه ویاله کې یې د خپلو جامو د مینځلو په وخت کې موندلی و، پیدا کړ. هغوی دواړه کاني ضبط کړل او پاچا ته یې راوړل.»^۱

دویم خبر د یو مخکني دښمن گاونډي د پلاوي د راتګ په هکله و چې پاچا ته په عملي توګه بالقوه ګټور برېښېده. شاه شجاع اوس یوازې په څلورویشت کلنۍ کې د خپلې واکمنۍ په اووم کال کې و. نوموړی فطرتاً یو متفکر، د جګړې او کمپاین په پرتله د لوست، پوهې او شاعرۍ ډېر شوقی و. دا به د نوموړي په برخلیک کې وو چې په زلمیتوب کې ورته د دراني پراخه امپراتوري په میراث پاتې شي. د هغه نیکه، احمدشاه دراني دغه امپراتوري له درېیو رنگو امپراتوریو څخه جوړه کړې وه، شمال ته د ازبکانو، سوېل ته د مغلو او لوېدیځ ته د پارس د صفویانو. دغه امپراتوري په پیل کې د

اوسني ايران له نيشاپوره تر افغانستان، بلوچستان، پنجاب او له سند څخه تر کشمير او د مغول ډهلي تر لمنې غځېدلې وه، خو اوس د خپل نيکه له مړينې يوازې دېرش کاله وروسته، پخپله د دراني امپراتوري مخ په نړېدو وه. دا په حقيقت کې د حيرانتيا خبره نه وه. که د افغانستان يا خراسان چې د تېرو شلو پېړيو راپه دېخوا افغانانو د دغه سيمې خاوره بللې ده، لرغوني تاريخ ته وگورو، دغه هېواد ډېر لږ وخت سياسي او اداري يووالی درلود^۳ او ډېری وخت د دوه متضادو ځايونو په منځ کې و- د ناندریزه غرونو ماتې لری، تپتي پرتې سيلاب وهلې هوارې ځمکې او دښتې دغه هېواد له خپلو گاونډيانو چې ډېر منظم دي، جلا کوي. ولایتونو يې ځينې وخت د سياليو او په نښتو کې د بنسټولو امپراتوريو د جگړو وروستی پوځ جوړولې. ډېر لږ داسې پېښ شوي چې د دغه هېواد توپي سره راتولې شي او د خپل حق درلودونکی يو منظم او يو موټی هېواد شي.

هر څه د دغه هېواد د اوچتېدلو پر ضد په هر وخت کې په توطيه بدل شوي: د دې جغرافيه، توپوگرافي او په ځانگړې توگه د هندوکش لوی ډبرينه اسکلېټ، چې د تورو تپيرو شپونده شېلې يې د يخ وهلو شويديارو او واورينو څوکو مخته پرتې دي، هېواد داسې وېشلی لکه د سيمې د قفس پښتۍ. په همدې توگه، بېلابېل قومي، توکميز او ژبني درزونو افغان ټولنه ټوټه ټوټه کړې: د تاجک، ازبک، هزاره او دراني او غلزي پښتنو تر منځ سيالي، د شيعه او سوني تر منځ بېلتون او په ځانگړې توگه پخپله د قومونو او قبيلو د ننه د کورنيو تر منځ د ويني دښمنۍ چې له بدنيټۍ سره له يو نسل څخه بل نسل ته پاتې کېږي، د هېواد د عدلي سيستم د ناکارۍ سمبول ښيي. په ډېرو ځايو کې دښمني نږدې په داسې ملي سرگرمۍ بدله شوې لکه د برتانوي ښارگوټو د کرکټ لوبې افغان معادل. دغه دښمنۍ ډېری د سختو وژنو لامل گرځي. يوه کتونکي ليکلي چې د شاه شجاع يو جگپوړي مشر د پخلاينې په پلمه خپلو شاوخوا شپېتو تېرونو ته د ماښامۍ بلنه ورکړې وه. لکه څنگه چې د مخه يې د کوټې لاندې د باروتو کڅوړې پر ځای کړې وې، د دودۍ خورلو پر وخت نوموړی په يوه پلمه بهر ووت او ورپسې يې دوی ټول په باروتو والوزول؛ نو په دغسې هېواد کې کېدای شي يوازې په مهارت، ستراتېژۍ او ډکه خزانه حکومت وکړل شي.

نو د ۱۸۰۹ کال په پيل کې کله چې شاه شجاع ته له پنجابه داسې خبرونه رارسېدل چې د ډهلي له شمال څخه د ختيځ هند کمپنۍ يو پلاوی را روان دی او له ده سره ژر تر ژره د يو ائتلاف جوړول غواړي، نوموړی ډېر خوښ و. دغه کمپنۍ درانيو ته پخوا لوی سرخوړی وه ځکه چې د ښه دسپلين د سپاهيانو پوځ يې پر هندوستان باندې هغه کټور يرغلونه ناشوني کړي وو چې په پېړيو د افغانستان د عايد اصلي سرچينې وو. اوس داسې برېښېدل چې کمپنۍ له افغانانو څخه د کومې مرستې په تمه وه. د شاه خبر ليکونکو نوموړي ته وليکل چې پلاوی له اباسين څخه تېر شو او د پېښور په لور چې د شاه ژمنۍ پلازمېنه وه، روان دی. دغه نه يوازې پاچا ته له معمولي کلابنديو، نيونو او ترټونکو عملياتو څخه دمه ورکوله، بلکې نوموړي ته يې يو داسې بالقوه ځواکمن متحد هم ورپه برخه کاوه چې سخته اړتيا يې ورته لرله. له دې څخه مخکې، افغانستان ته هېڅ کله کوم انگرېز پلاوی نه و تللی او دغه دوه ملتونه يو بل ته کابو نا آشنا وو؛ نو دا چې دا لمړی ځل و چې انگرېزي پلاوی افغانستان ته ځي، شاه شجاع يې ښه مېلمه پالنه وکړه. هغه په خپل يادښت کتاب Memoir کې ليکلي: «مور د شاهي دربار چوپړيالان چې په چلند او ښه والي کې يې نوم درلود، د دوی د ليدو او مېلمه پالنې له پاره وکمارل او ورته وويل شول چې له دوی سره په ادب، پام او هوښيارۍ چلند وکړي.»^۴ کوم راپورونه

چې شاه شجاع ته راتلل له ډېرو ډاليو سره د انګرېزانو د راتګ څرګندوی وو: «پیلان له طلايي زينونو سره، يوه ډولۍ د جګې چترۍ سره، په سرو زرو بڼکلي شوي توپک، داسې بڼايسته او تخليقي اوه ډزې تومانچې چې هېڅ کله مخکې نه وې ليدل شوې، دېوالي يا ميزي ساعتونه، لړکوټونه، بڼايسته بڼينې چې نړۍ يې هماغسې بڼودله لکه څرنګه چې وه، په الماسو بڼکلي شوي څراغونه، په چين او اېتاليا کې جوړ شوي لوښي او ګلدانۍ چې له سرو زرو څخه په کې کار اخيستل شوی و، ونې ته ورته شمع دانۍ او نورې داسې ګران بيه او بڼايسته ډالۍ چې ظرافت يې تصور نه شو څرګندولای».^۵ کلونه وروسته شاه شجاع يوه ډالۍ ياده کړه چې ډېر ورته خوشحاله و: «يو لوی بکس چې غږ ته ورته شور يې کولو، داسې سازونه او نغمې يې غږولې چې په غوږ ډېرې بڼې لګېدې».^۶ دغه ماموريت افغانستان ته خپل لمړنی ارکان (د ساز اله) راوړ.

شاه شجاع په خپل ژوندليک کې په دې اړه څه نه دي ويلي چې ايا هغه ته د دغه انګرېزي ډاليو په اړه کوم اړنګ* پيدا شو، خو کله چې نوموړي د خپل عمر په وروستۍ نيمايي کې په دې هکله څه وليکل، هغه پوه شوی و چې له انګرېزانو سره دغه ائتلاف د نوموړي د ژوند بهير او په دې توګه د افغانستان هم د تل له پاره بدل کړ.

افغانستان ته د برتانيې د لمړني پلاوي لېږلو اصلي وجه د هند او هندوکش له غاښيو څخه ډېره ليرې پرته وه. د دې رېښه د شاه شجاع، د دراني امپراتورۍ او حتی د هندوستان له ستر او پېچلي سياست سره هېڅ تړاو نه درلود. د دغه پلاوي د لېږلو د موخې اصلي رېښه د شمال ختيځ پره شا Prussia او د نيمن سيند River Nieman تر منځ له يوې جالې څخه رامنځته شوې وه.

دلته، اتلس مياشتې وړاندې، ناپليون چې د خپل قدرت په اوج کې و، له روسي امپراتور، دويم الکساندر Alexander II سره د سولې د تړون په هکله د خبرو له پاره وکتل. دغه ليدنه د روسانو له هغه ماتې څخه وروسته ترسره شوه چې د ۱۸۰۷ کال د جون په څورلسمه د ناپليون توپچي ځواکونو ۲۵۰۰۰ روسان د فريډلند Friedland جګړې په ډګر کې ووژل. دا روسانو ته يوه لويه ضايعه وه، خو دوی وتوانېدل چې خپلو پولو ته په ښه نظم شاتګ وکړي. اوس دغه دوه پوځونه د نيمن د سيند د کرلېچونو او ګرداونو په دواړو خواوو کې سره مخامخ شوي وو په داسې حال کې چې روسي پوځ په دوه نورو فرقو غښتلی شوی و او ۲۰۰۰۰۰ ملېشې يې دغه سيمې ته څېرمه د بالتیک په اوبغاړو کې تم وې. رکود هغه وخت مات شو کله چې روسانو ته وويل شول چې ناپليون نه يوازې د سولې بلکې د ائتلاف هيله هم کوي. د جولای په اوومه دغه دوه امپراتورانو د سپين کلاسيکه چتر لاندې چې لوی N پرې ليکل شوی و په يوه جاله کې مخامخ د سولې د تړون په هکله چې وروسته د تېلست تړون په نوم وپېژندل شو، د خبرو له پاره يوه بل سره وکتل.^۷ د تړون ډېری فقرې د جګړې او سولې په هکله وې - د تولستای Tolstoy د خورا غوره ناول لمړی ټوک، چې «له تېلست نه مخکې Before Tilsit» نوم ورکړل شوی و، هسې يې ځايه نه و. - د خبرو ډېره برخه د فرانسې تر اشغال لاندې

* اړنګ: شک..... بې اړنګه: يقيناً، بې شکه

اروپا د برخلیک په اړه وه، په ځانګړې توګه د پره شا په هکله چې پاچا یې په خبرو کې له ګډون څخه محروم شوی و او په انډېشنو یې د سیند په غاړه ښکته پورته ګامونه اخیستل. نوموړی تم و چې د غونډې په پای کې به خپله پاچاهي ولري او کنه.

خو د تړون د ټولو عامه مادو په منځ کې، ناپلیون څو پټو فقرو ته هم ځای ورکړې و چې هغه وخت یې برېښې نه کړې؛ نو دې پر هند باندې چې ناپلیون د برتانیې د شتمنۍ سرچینه ګڼلو، د فرانسې او روسیې د ګډ یرغل بنسټ کېښود. هند بې اړنګه د هغه د دښمن تر ټولو غني ملکیت و. د هند اشغال، چې ناپلیون د برتانیې د کمزورۍ او د وټه ییزه* ودې او غښتلتیا د ماتې وسیله ګانه، د نوموړي او د څو نورو مخکښو ستراټیژستانو له پخوا څخه لوی هوس و. کابو نهه کاله مخکې، د ۱۷۹۸ کال د جولای په لمړۍ نېټه ناپلیون خپل عسکر په الکساندریه کې ښکته کړل او د قاهرې په لور مخته لاړ. ناپلیون لیکلي: «موږ به د مصر له لارې پر هند برید وکړو او د سوس Suez زور تګ لوری به بیا جوړ کړو.» ناپلیون د می سور Maysore ټیپو سلطان Tipu Sultan د لیک په ځواب کې چې د انګریزانو پر ضد یې د مرستې سوال په کې کړی و، نوموړي ته له قاهرې څخه ولیکل: «ته به اوس خبر وې چې زه له یو نه ماتېدونکي پوځ سره په دې ارمان چې تال ه اوسپنیز انګریزي غځ څخه ازاد کړم، د سره سمندر څنډو ته ورسېدم. خدای دې ستا ځواک ډېر او دښمنان دې تباه کړي.»^۸

خو د اګست په لمړۍ نېټه د نیل په جګړه کې د سمندري ځواکونو لوی قوماندان نېلسن Admiral Nelson نږدې ټولې فرانسوي بېړۍ ډوبې کړې او په دې توګه یې د ناپلیون لمړنی پلان شنډ کړ چې له مصر څخه به د یوې خوندي ادې په څېر کار واخلي او له همدې ځایه به پر هند برید وکړي. ناپلیون اړ شو چې خپله ستراټیژي بدله کړي، خو هېڅ کله یې پر هند باندې چې د برتانیې د وټه ییز ځواک د سرچینې په سترګه یې ورته کتل، خپل د یرغل هوډ بدل نه کړ. هند برتانیې ته داسې و لکه یو وخت هسپانیا ته د لاتین امریکا د انکه او ازټېک Inca and Aztec سره زر چې وو. نو دا ځل ناپلیون د افغانستان او پارس له لارې پر هند باندې د یرغل پلان جوړ کړ. د پارس له سفیر سره لا د مخه په یوه تړون هوکړه شوې وه چې داسې په کې لیکل شوې وو: «که چېرې اعلحضرت د فرانسې امپراتور و غواړي خپل پوځ د ځمکې له لارې په هند کې د برتانیې په مستعمرو د یرغل له پاره ولېږي، اعلحضرت د پارس امپراتور به د یو ښه او وفادار متحد په توګه لاره ورکړي.»

د تېلېسټ په پټو فقرو کې په مفصله توګه دغه پلان څرګند شوی و. ناپلیون به له لوی الکساندر سره په انډول د ستر فرانسوي پوځ پنځوس زره عسکر د پارس له لارې پر هند باندې د یرغل له پاره وځوځوي او روسیه به د سوېل په لور د افغانستان له لارې روانه شي. جنرال ګاردېن Gardane پارس ته د شاه سره د ګډ کار او همدا راز هلته د یرغل تګ لوري ته د نقشې جوړولو له پاره ولېږل شو* او دا دنده هم ورکړل شوه چې دا جوته کړي چې کوم بندر د شل زره عسکرو له پاره د اوبو او نورو اکمالاتو ځای برابرولی شي. په عین حال کې، جنرال کولن

* وټه: اقتصاد... وټه ییز: اقتصادي

* د ناپلیون په هغه بکس کې چې له مسکو څخه د نوموړي د شاتګ په وخت کې ونيول شو، یوه داسې دوسیه وه چې له راپورونو، نقشو او هغه تګ لورو څخه ډکه وه چې جنرال ګاردېن د ناپلیون په غوښتنه پر هند باندې د یرغل له پاره کارېلي وو، ناپلیون د روسانو له تابع کولو وروسته هم د دغه پلان د

کورټ Caulaincourt ته چې په سن پیټرزبورګ St Petersburg کې د ناپلیون سفیر و، دستور ورکړل شو چې له روسانو سره د دغه نظر په هکله وغږېږي. ناپلیون ورته لیکلي وو: «هر څومره چې دغه نظر تخلیقي وېرېږي، همدومره به یې د اجرا د هڅو ډېرښت انګرېزان وډار کړي، په هند کې به وېره او په لندن کې به مغشوشتیا خپره کړي (فرانسې او روسیه په ګډه څه نه شي کولای؟). څلورېښت زره فرانسویان به، چې پاریس به د کانستنټینوپل له لارې د تېرېدو اجازه ورکړي، د قفقاز له لارې د راروانو څلورېښت زره روسانو سره یو ځای شي. په ډاډمنه توګه دغه پوځ بس دی چې اسیا په ډار کې واچوي او فتح یې کړي.»^۹

خو انګرېزان له دې څخه بې خبره پاتې نه شول. څارګرې ادارې هلته خپل یو جاسوس چې یو ناهیلی اشرافي روسی و، ساتلی و. نوموړي د کښتۍ لاندې په یخۍ کې په داسې حال کې چې ښکاري یې په اوبو کې څرېدل وتوانېد چې ټولې خبرې واورې او ژر تر ژره لندن د دغه پلان له مهمو ټکو خبر کړي. بیا یوازې شپږ اونۍ وروسته انګرېزي څارګرې ادارې وکولای شول چې د پټو فقرو ټول متن ترلاسه کړي. دغه متن یې په چټکۍ هند ته ولېږه او ورسره یې د هند لوی والي لارډ مېنتو Lord Minto ته دستور ورکړ چې د هند او پاریس په منځ کې ټولو هېوادونو ته له دغه خطر څخه خبرداری ورکړي او له دوی سره پر هند باندې د فرانسې او یا روسې او فرانسې د یرغل پر ضد د ائتلاف په جوړولو خبرې وکړي. بېلابېلو انګرېزي سفارتونو ته هم دستور ورکړل شو چې په سیمه کې ستراتیژیک او څارګریز مالومات راټول کړي چې انګرېزان وکړای شي په سیمه کې د انګرېزي نقشې تشې ډکې کړي. په عین وخت کې به په انګلنډ کې تقویتي پوځ د تیاریس په حالت کې وساتل شي چې که له فرانسوي بندرونو څخه د پوځ د خوځښت نښې ولیدل شي، دغه تقویتي قوه به هند ته ولېږل شي.^{۱۰}

لارډ مېنتو د ناپلیون دغه پلان خیالي ونه ګاڼه: «هغه انرژي او استقامت ته په کتو سره چې د فرانسې اوسنی حاکم له نورو څخه بېلوي، د پاریس له لارې پر هند باندې یرغل له کچې څخه وتلې خبره نه ده.» نوموړي دغه خبره هغه وخت ولیکله چې په پاریس کې یې د هغه فرانسوي فعاله پالیسۍ پر ضد د ځوابي عمل پلان بشپړ کړ چې په څپرکۍ د هندوستان تر درباره د توطیې د وسیلو په لټون کې وه.^{۱۱} په پای کې مېنتو څلور جلا پلاوي وګمارل چې له خورا ډېرو ډالیو سره هغه واکمنیو ته لار شي چې د ناپلیون په لاره پرتې وې څو دوی ته خبرداری ورکړي او همدا راز د دوی ملاتړ تر لاسه کړي. یو پلاوی تهران ته ولېږل شو چې د پاریس قاجار فتح علی شاه د خپل نوي متحد د بی وفاۍ او مکارۍ په هکله پوه کړي. دویم پلاوی له رنجیت سېنګ او سېکانو سره د ائتلاف په موخه لاهور ته او درېیم د سند امیرانو ته ولېږل شو. د شاه شجاع او افغانانو د خپلولو دنده د کمپنۍ په چوپړ کې یو پرمختګ کوونکي ځوان ستوري، مونټسټورټ الفنسټون ته ورکړل شوه.

الفسټون د کوز سکاټلنډ و چې په ځوانۍ کې یې له فرانسې سره د پام وړ مینه پیدا کړې وه. هغه د اېډنبورګ Edinburgh په ماڼۍ کې، چېرته یې چې پلار والي و، د فرانسوي جنګي بندیانو په څنګ کې لوی شوی و او همدلته یې د دوی انقلابي سندرې زده کړې وې او له خپلو ایډیالانو سره د همدردۍ له کبله یې خپل تاو او طلايي وېښته د جاکوبین Jacobin په ډول تر ملا پورې پرېښي وو.^{۱۲} نوموړی په ډېر کم عمر یعنی څورلس کلنۍ هند ته ولېږل شو څو بې لارې نه شي. هلته یې پارسي، سانسکریت او هندوستاني ژبې زده کړې او ژر په یو هڅانديپلومات، لېوال پوهاند او تاریخپوه بدل شو.

کله چې الفنسټون د خپل لمړني ماموریت له پاره د پوني Pune په لور روان شو، یو پیل یوازې د نوموړي کتابونو ته بېل کړل شو. د پارسي شاعرانو د یو شمېر توکونو سربېره، د نورو لیکوالانو او شاعرانو کتابونه هم ورسره وو لکه هومر Homer، حارس Horace، هرادتس Herodatus، تیاکرتیس Theocritus، سفو Sappho، اپلاتون Plato، بیووالف Beowulf، مکېولي Machiavelli، ولټېر Voltaire، حارس والپول Horace Walpole، ډرایډن Dryden، بېکن Bacon، بازوېل Boswell او تامس جفرسن Thomas Jefferson.^{۱۳} الفسټون له همغه وخت څخه له اریتر ولزلي سره Arthur Wellesley چې د ولېنگټن راتلونکی ډیوک* و، خوا په خوا په منځني هند کې د مهاراتا په جګړو کې وجنګېد او ډېر د وخته له خپل ایډیال اند څخه چې د بشري مساواتو غوښتنه وه، تېر شوی و. نوموړي لیکلي: «لکه څنګه چې د کابل دربار خانتما و، پرېکړه وشوه چې کابل ته زموږ ماموریت باید په ډېر پرمین ډول وي چې کېدای شي په دې وسیله د اروپایي ملتونو ځان غوښتونکی نظر ومني.»

په افغانستان کې د لوېدیځ قدرتونو لمړنی پلاوی د کمپنی له ډهلي ادې څخه د ۱۸۰۸ کال د اکتوبر په دیارلسمه د افغانستان په لور روان شو. له سفیر سره په دغه ماموریت کې ۲۰۰ سوال او ۴۰۰ پلي عسکر، دوولس پیلان او لږ تر لږه ۶۰۰ اوسیان مل وو. دا لوی حیرانوونکی ماموریت و، خو له دغې هڅې څخه په وضاحت ښکاره کېدل چې انګرېزانو غوښتل افغانان په دې پوه کړي چې دوی د ځان په خاطر د شاه شجاع د ملګرتیا خپلولو ته نه وو راغلي بلکې د دوی یوازینی موخه د خپل امپریالیستي سیال د پلان شندول وو. د لوېدیځ په دیپلوماسۍ کې افغانانو ته د سطرنج دانو په سترګه کتل کېدل. چې هر وخت وغواړي، ښکېل او یا قرباني یې کړي. دا یوه داسې کړنه وه چې په راتلونکو کلونو او لسیزو کې ډېرو نورو قدرتونو تکرار کړه او هر ځل افغانانو وښوده چې دوی پخپله له خپلې خاورې څخه په داسې اغېزمنه توګه دفاع کولی شي چې د دوی (ممکنه) دوکه بازانو یې تصور نه شو کولای.

معمولاً داسې گڼل کېږي چې د شاه شجاع نیکه، احمد شاه ابدالي په ۱۷۴۷ کال کې د مدرن افغانستان د بنسټ تېره کېښوده. د هغه کورنۍ د پنجاب له ملتان څخه راغلې وه او له مغولو سره یې د چوپړ اوږده سابقه درلوده؛ نو له دې کبله دا مناسبه وه چې د نادرشاه له وژل کېدو څخه یوازې یو ساعت وروسته، احمد شاه د مغولو هغه له غمیو څخه ډکه خزانه تر خپل واک لاندې راوړي چې د نادرشاه لوتمارانو شپيته کاله مخکې د ډهلي له سړي کلا څخه چور کړې وه.* هغه له دغې خزانه څخه د خپل پوځ په غښتلتیا کې کار واخیست؛ نو هېڅ کله یې کومه جګړه ونه بايلله، خو نوموړي ته په پای کې یو داسې دښمن ماته ورکړه چې د هر بل پوځ په پرتله جګړه ورسره خورا سخته وه. ده خپل مخ د داسې یوه مرض له امله له لاسه ورکړ چې ځینې افغان سرچینې یې خسمار بولي، کېدای شي دا جزام او یا کوم

* Duke پخوا په اروپا کې د یو کوچني ازاد هېواد مشر ته ویل کېدل او اوس په انګلستان کې یو اعزازي لقب دی. (ژباړن)

* د نادرشاه له لوب څخه چې هغه پاتې دي، د ایران د ملي بانک په ساتنځونه کې ساتل شوي. په دې کې د دریای نور یا د رنواو سیند، چې د کوه نور خور بلل کېږي، هم شامل دي.

ډول سرطان و. احمد شاه د خپل قدرت په اوج کې، وروسته له دې چې د لوېديځ هند پر هوارو يې اته پرله پسي يرغلونه وکړل، په پای کې وتوانېد چې د موراتز Marathas لويو لښکرونو ته په ۱۷۶۱ کال کې د پانښت په جگړه کې ماته ورکړي. په دغه وخت کې د نوموړي پزه مرض پوره خورلې وه او پر ځای يې يوه جوړه شوې پزه چې د الماسو غمي په کې اېښودل شوي وو، اېښودله. په داسې حال کې چې د هغه د پوځ شمېر ۱۲۰۰۰ کسانو ته ورسېد او امپراتوري يې پراخه کېدله، د هغه تومور هم مخ په غځېدو و چې له امله يې مغز ته زيان ورساوه، د بدن غړي يې له کاره ولوېدل او مرض يې سيني او ستوني ته ورسېد.^{۱۴} دی د شفا له پاره په زيارتونو وگرځېد، خو يو يې هم هغه شفا چې د نوموړي هيله وه، ده ته ور نه کړه. په ۱۷۷۲ کال کې په داسې حال کې چې له رغېدو څخه ناهيلي شوی و، احمد شاه خپل کت ته لاړ او يو افغان ليکوال په دې هکله داسې ليکلي: «د هغه د خرما د ونې پانې او مېوه په ځمکه وغورځېدې او له کوم ځای څخه چې راغلی و، بېرته هلته لاړ.»^{۱۵}

د دراني امپراتوري لويه غميزه دا وه چې بنسټ اېښودونکی يې مخکې له دې چې د خپل هېواد پولې جوتې کړي يا يوه کارنده اداره جوړه کړي او يا خپلې نوې فتحې مضبوطه کړي، مړ شو.

تيمور شاه، چې په جسه کې د احمد شاه کوچنی زوی و، وکولای شول چې له پلار څخه ورته د پاتې امپراتوري اساسي برخې وساتي. نوموړي پلازمېنه له کندهار څخه کابل ته ولېږدوله چې د پښتني اصلي سيمو له جنجالونو څخه يې په امان کې وساتي او له قزلباشو څخه يې خپل شاهي گارد جوړ کړ - قزلباش هغه کېوال وو چې په لمړي ځل د نادر شاه له پوځ سره يو ځای له پارس څخه افغانستان ته لاړل - د سدوزيو واکمنه کورنۍ لکه قزلباش پارسي ژبي او د کلتور له اړخه پارسي شوې وه. لکه څنگه چې رابرت بايرن Robert Byron تيموري شاهان ختيځ ميديجي Oriental Medici نومولي، تيمور شاه د خپلو کلتوري ماډلونو له پاره تيموري شاهانو ته مخ کړی و. ده په دې اړه په خپل نابت وياړ کولو. نوموړي د بالاحصار په کلا کې رسمي باغونه چې په لمړي ځل د شاه جهان په پير کې د کابل والي، علی مردان خان جوړ کړي وو، بيا ورغول او په دې هکله يې د خپلې مشرې ښځې له نکلونو الهام اخيستی و. نوموړي د مغولو يوه شهزادګۍ وه او د هند په سره کلا کې چې حويلۍ يې ټيندکې* او د سيوري له پاره مېوه لرونکې ونې لرلې، لويه شوې وه. لکه مغول خسرخيل يې، تيمورشاه په پرتم ښودنه کې استعداد درلود. هغه خپل حکومت د لويو واکمنانو په څېر جوړ کړی و. د دربار په ورستني تاريخ *سراج التواريخ* کې ليکل شوي: «تيمور شاه به يو داسې گل په خپل دستار کې تومبلی و چې د الماسو غمي په کې اېښودل شوي وو، په گانو پټ دسمال به يې په اوږه و او په گران بيه تېرو ښکلی شوی کوټ به يې په تن و. کوه نور به يې په ښي مړوند او فخرجاق ياقوت به يې په کيڼ مړوند کې اچولی و. اعلمحضرت تيمورشاه به د خپل اس په ټنډه هم د گانو يو گل ځړولو. لکه څنگه چې هغه په ونه ټيټ و، پر اس باندې د سپرېدو له پاره په گانو يو ښکلی شوی پاتکی هم ورته جوړ شوی و.»^{۱۶}

که څه هم تيمورشاه د خپل پلار د امپراتوري پارسي سيمې له لاسه ورکړې، خو هغه وکولای شول چې په سختو جگړو د امپراتوري افغان هسته وساتي: په ۱۷۷۸-۱۷۷۹ مو کلونو کې هغه وکولای شول چې د خپل پلار د زوکړې

ځای، د پنجابي ملتان ياغي ښار بېرته ونيسي او په اوبسانو بار د څو زره ياغي سپکانو له سرونو سره بېرته راوگرځي. وروسته د بريا د نښې په څېر دغه سرونه نندارې ته کېښودل شول.^{۱۷}

تيمورشاه څلورويشت زامن لرل. د هغه له مړينې وروسته، د ورونو تر منځ د واکمنۍ پر سر شخړې را منځ ته شوې. دغه شخړې تر دې کچې ورسېدې چې د واکمنۍ مدعيانو په خورا قوت د يو بل په نيولو، وژلو او عيبي کولو لاس پورې کړ او په دې توگه يې د دراني واکمنۍ د کمزورتيا بهر پيل کړ. د تيمورشاه د ورستي ځای ناستي، شاه زمان په دوره کې دراني امپراتوري رنگه شوه. په ۱۷۹۷ کال کې، شاه زمان لکه پلار او نیکه يې د خپلې شتمنۍ د ډېرولو او د خزانه د بيا ډکولو له پاره پرهندوستان د لوی يرغل امر وکړ. دا د پيسو د بحران د حل له پاره زور افغاني دود و - نوموړی د تېپو سلطان بلې وهڅاوه چې د خيبر له هسکو تېټو څخه ښکته د لاهور زړې او د دوې باران وهلي کلا په لور ستون شي او د لوېديځ هند په شتمنو هوارو د بريد پلان جوړ کړي، خو په ۱۷۹۷ کال کې سيمي ته يو وېروونکی اجنبي ننوتلی و. دا د ختيځ هند کمپنۍ وه چې اوس يې هند تر خپلې ولکې لاندې راوستی و. د غورخاوند لوی والي، لارډ ولزلي Lord Wellesley د ولېنگټن د راتلونکي ډيوک مشر ورور تر مشرۍ لاندې، کمپنۍ له خپلو ساحلي فابريکو څخه په وچه کې د ننه په چټکۍ په پراخېدو وه او سيمي يې تر خپلې ولکې لاندې راوستې. په پای کې د ولزلي هندي کمپاين د ناپليون د اروپايي ټولو فتوحو په پرتله ډېره خاوره ونيوه. هند نور د افغانانو له پاره د پخوا په څېر د لوب اسانه سرچينه نه و او ولزلي په ځانگړې توگه يو مکار دښمن و.

هغه پرېکړه وکړه چې د شاه زمان مخه ونيسي، خو په مخامخ جگړه نه، بلکې په ډيپلوماتيک چل. په ۱۷۹۸ کال کې يې يو ډيپلوماتيکي پلاوی پارس ته ولېږه. پارس ته يې د وسلو او روزنې د ورکړې وړانديز وکړ او وېي هڅاوه چې د شاه زمان پر بې دفاع سيمو يرغل وکړي. شاه زمان اړ شو چې بېرته راوگرځي او په دې ترڅ کې يې د لاهور ولايتي چارې يو تکړه او قدرت ته هوسې سپک ځوان، رنجيت سپنگ ته ورکړې. د افغانانو د بېرته تگ د اړودور په ترڅ کې، رنجيت سپنگ له شاه زمان سره د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جيلم د سيند په خټو کې بند پاتې وو. نوموړي په خپل اغېزمنتوب د شاه پام ځان ته واړاوه؛ نو که څه هم هغه يوازې نولس کلن و، د پنجاب د ډېرو برخو مسوليت يې وروسپاره.^{۱۸} په څو راتلونکو کلونو کې، په داسې حال کې چې شاه زمان د خپلې ټوټې ټوټې امپراتورۍ د ساتلو له پاره په لښکرکشۍ او د هغه پر ضد د نورو لښکرکشيو پر وړاندې په جگړه بوخت و، رنجيت سپنگ له خپل پخواني بادار څخه کرار کرار د دراني امپراتورۍ کټور ختيځ ولايتونه واخيستل او په پنجاب کې يې د يو واکمن قوت په توگه د هغه ځای ونيو.

ميرزا عطا محمد چې د شاه شجاع د وخت يو تر ټولو هوښمنو ليکوالانو څخه و، ليکلي: «د خراسان افغانان په يو شي کې پخوانی نوم لري، هر کله چې د قدرت څراغ روښانه بل وي، دوی لکه بوراگانې پرې ټولېږي او هر کله چې دسترخوان ډک وي، دوی لکه مچان پرې غونډ شي.»^{۱۹} خو د دغه خبرو معکوس هم رښتيا وو. کله چې د هند له لوتولو څخه د شاه زمان مخه ونيول شوه او بېرته راوگرځېد او سپکانو، انگرېزانو او پارسيانو ساحه پرې تنگه کړه، سلطه يې ورو ورو په کمېدو شوه. د ده خپلوان، اشرافيان او حتی مېرني وروڼه يې يو په بل پسې د هغه پر ضد ودرېدل.

د شاه زمان د واکمنۍ پای هغه وخت راوړسېد چې د ۱۸۰۰ کال په ساره ژمي کې، ده ته کابلیانو د کابل دروازه خلاصه نه کړه. نوموړي د ژمي په یوه سره شپه کې، په داسې حال کې چې بنو یې نرمه واوره نیولې وه، له توپاني واورې څخه د جلال اباد او خیبر تر منځ یوې کلا ته پناه یوړه. شینواري کوربه یې دی بندي کړ، د کلا دروازې یې کولپ کړې، ساتونکي یې ووژل او وروسته یې په سره ستن روند کړ. میرزا عطا لیکلي: «د ستنې څوکې یې سمدلاسه د لید شراب د هغه د سترګو له پیالو توپي کړل.»^{۲۰}

ویارمن او په کتاب مین شاه شجاع یوازې څورلس کلن و چې مشر ورور یې روند او له واکه وغورځول شو. دی په دوامداره توګه په هر وخت کې د شاه زمان د لارې مل و. د کودتا په ترڅ کې په ده پسې عسکر ولېږل شول چې دی ونیسي، خو نوموړي وکولای شول چې له دوی څخه ځان پټ کړي. وروسته له خپلو څو ملګرو سره په لیرې پرتو لارو، له سپېدار، نانګه او څېړیو نه ډکو شپلو څخه نیولې، د واورې تر بلوري کرښو پورې په لوړو درو او غرونو کې لالهانده ګرځېده. ورځ یې سرګردانه او خوب یې په بېدیا کې، ده د خپل بخت د بیا وینېدو په تمه شپې او ورځې تېرولې. شاه شجاع یو هوښیار، نرم خو په او لوستی زلی و. له تاوتریخوالي څخه یې، چې تر ده چاپېره وه، کرکه لرله او په سختو وختو کې یې په شاعرۍ کې راحت موند. په دغه وخت کې یې داسې لیکلي: «کله چې له ستونزو سره مخ شوی، مه ناهیلی کېږه.» په داسې حال کې چې د خپلو وفاداره قومي کسانو تر ساتنې لاندې یې د غره په لمنو کې، کله په یوه کلي او کله په بل کې شپې او ورځې تېرولې، «تورې ورېځې پرته له ځنډه رنه باران ته لاره ورکړه.»^{۲۱}

د مغلو لمړني امپراتور بابر په څېر، شاه شجاع هم خپل ژوندلیک ډېر ښایسته لیکلی او د هغه ورځو په هکله یې لیکلې چې دی یې کوره د سپین غر په لمنو کې لالهانده ګرځېده، د شین غر او فیروز کوه د لوړو پرتو چوپ او کرارو ډنډونو په غاړه یې کېښانده ګامونه اخیستل او د خپل ذاتي حق د بیرته تر لاسه کولو په موخه، د ښه فرصت له پاره تم و او پلانونه یې جوړول. هغه لیکلي: «په دغه وخت کې قسمت مور ډېر وګرولو، خو مور د توفیق دعا کوله ځکه چې د بریا او پاچاهۍ ډالۍ یوازې له خدای سره ده. د خدای په فضل، دغه زموږ نیت و چې له هغه شپې څخه چې پر تخت کېښانستو، مور به پر خپل رعیت په عدالت او مهربانۍ حکومت کوو او دوی به زموږ د خوندي وزرو لاندې په خوښۍ ژوند کوي ځکه چې د پاچاهۍ موخه په خلکو پام او له ظلم څخه د کمزورو خلاصول دي.»^{۲۲}

درې کاله وروسته په ۱۸۰۳ کال کې هغه فرصت چې شاه شجاع یې په تمه و، هغه وخت راوړسېد چې فرقه ییزه بلوا پیل شوه: شاه شجاع لیکلي: «د کابل خلکو زما د ورور، زمان نرم او سخي حکومت په یاد و او د لږاک زورواکي او د هغه له ډانګه یې عسکرو سره یې پرتله کړ. دوی ته نور زغم نه و پاتې؛ نو د یو بدلون راوستلو له پاره یې مذهبي شخړو ته مخ کړ. د سني او شيعه تر منځ اخ او ډب بیا پیل شو او سمدستي د کابل په واتونو کې بلوا پیل شوه.»^{۲۳}

د یوې افغان سني سرچینې پر بنسټ، جګړه د شيعه قزلباشو او د دوی سني ګاونډیانو تر منځ پیل شوه.

یو لوچک قزلباش یو سني هلک چې په کابل کې یې ژوند کولو یې لارې کړ او خپل کور ته یې بوت. دغه قزلباش څو نورو چوربازانو ته هم بلنه ورکړې وه چې په دې ناولې کرڼه کې برخه واخلي. دوی پر دغه بې وسه هلک جنسي تېری وکړ. څو ورځې وروسته په داسې حال کې چې هغه ته یې په دوامداره توګه مخدره مواد او شراب ورکړي وو، نوموړي یې په سړک کې واچاوه. دغه هلک کور ته لاړ او خپل پلار یې د پېښې په هکله خبر کړ. پلار یې د عدالت غوښته وکړه... د هلک کورنۍ د جمعې په ورځ په لوڅ سر او پښو په داسې

حال کې چې د جامو جېبونه یې چپه را اېستلي وو د پل خشتي جومات سره راټول شول. دوی هلک د منبر لاندې ودراره او پر مشر امام یې غږ وکړ چې د دغه کرکجن عمل جبران ورکړي. ورپسې امام د قزلباشو پر ضد د جگړې اعلان وکړ.^{۲۴}

د افغانانو کلکې دېمنې ډېری د هغو خلکو تر منځ دي چې یو بل سره یې وینه کډه وي. په دغه قضیه کې زورواکی د شاه شجاع پردی شوی میرنی ورور، شاه محمود و. کله چې شاه محمود د زورورو قزلباشو چې د نوموړي د ساتونکو او اداري نخبه گانو پور تړې جوړ و، مجازات رد کړل، څاڅمن سني قومي خلک له شاوخوا غونډیو څخه پر کابل رابښکته شول او د قزلباشو دېوال محاطه هستونکنځي یې کلابند کړل. په دغه اړودور کې شاه شجاع له پېښور څخه لکه د سنیانو اتل کابل ته ورسېد، یو ورور یې، شاه زمان له بند څخه ازاد او بل یې، شاه محمود د هغه پر ځای بندي کړ. د شینواري قبیلې له هغه مشر څخه پرته چې شاه زمان یې روند کړی و، شاه شجاع ټول هغه خلک وېشل چې د ده د ورور پر ضد یې بغاوت کړی و. افسرانو دغه مجرم او د هغه ملاتړي ونيول او کلا یې ورته له خاورو سره برابره کړه. د دوی هر څه یې لوټ کړل او دغه کس یې د شاه شجاع دربار ته حاضر کړ. بیا یې د نوموړي خوله له باروتو څخه ډکه کړه او سړی یې د باروتو په چولو مړ کړ. د نوموړي ملاتړي یې زندان ته واچول او سخته بیرحمه شکنجه یې ورکړه چې هغو خلکو ته چې د زوروتیا او سختې جزا د زغملو د توان ادعا کوي، یو درس پاتې شي.^{۲۵} د محمد خان دراني د وینا پر بنسټ، په پای کې دوی د مجرم بڼه او بچیان د شاه شجاع پر توپ وټړل او بیا یې والوزول.^{۲۶}

د کورنیو او په کورنیو کې د خپلمنځي جگړو په ترڅ کې، دراني افغانستان په چټکۍ د انارشۍ لور ته لاړ. په دغه پېر کې ځینې مغلو افغانستان د هند په پرتله خورا متمدن گڼلو، خو اوس چې د خپل مدرن تاریخ په زیاته برخه کې د زده کړې او هنر یو پرمختللي مرکز و، په چټکۍ سره په یو مات، جگړه خپلي او شاته پاتې هېواد مخ په بدلېدو شو.

د شاه شجاع سلطنت لا هماغه وخت د هغه واکمنۍ یو نیمگړی انځور و چې یو وخت یې پلار درلوده. په هرات کې ستر کالجونه لکه د گوهر شاد بېگم کالج، د کمیت او نومورتوب له اړخه مخ په کمښت وو. شاعرانو، هنرمندانو، خطاطانو، میناتورانو، مهندسانو او کاشي جوړوونکو، چې د تیموریانو په وخت کې یې خراسان ته لوی نوم ورکړی و، د سوېل-ختیځ په لور لاهور، ملتان او د هندوستان ښارونو او د لوېدیځ په لور پارس ته مهاجرت ته دوام ورکړ. افغانانو لا هماغه وخت هم ځانونه د هنر او پوهې خاوندان گڼل. میرزا عطا، د هغه وخت یو فصیح لیکوال، کله چې د افغانستان په هکله په ویاړ غږېږي، د بابر په څېر ښکاري، هغه وايي: «افغانستان د سند په پرتله چېرته چې څوک علمي خبرې او سپینه ډوډۍ نه پېژني، ډېر مهذب او متمدن دی.» بل ځای د خپل هېواد په هکله داسې وايي: «داسې هېواد چې څلور څلوېښت ډوله انکور لري او نورې مېوې لکه مڼې، انار، ناک، رواشې، توت، خوږې هندوانې، موشکي خټکي، خوبانې، شفتالو او ډېر نور ډولونه په کې پیدا کېږي او داسې سړي اوبه لري چې د هند په هوارو کې نه شته. هندوستانیان، نه د ډوډۍ په خوراک پوهېږي او نه په دې پوهېږي چې څرنگه جامې واغوندي. خدای دې ما د دوی د دال له اوره او بې خونده چپاتي څخه وساتي.»^{۲۷}

خو حقیقت داسې و چې د تیموریانو د لوی کلتور او پارسي د تهذب ورځې په چټکۍ مخ په ورکېدو وې. په افغانستان کې په دغه پېر کې کابو ټولې میناتورۍ او نقاشۍ روغې پاتې نه شوې، خو برعکس په پنجاب کې د ټول هند ځینې تر ټولو ښایسته هنري شاهکارونه جوړ شول. د هرات لوی او ښایسته ښار اوس په چټلۍ او مردارۍ کې ډوب و. داسې ښار چې څو ځله کولرا وځپلو او په ژوندي تاریخ کې یې د هستوگنو شمېر له سل زرو څخه څه کم څلوېښت زرو ته

تیب شو.^{۲۸} د دراني امپراتوري چې له سخت اداري کمزورۍ سره مخ وه، زوال ته نږدې کېده. د شاه شجاع واکمني په ډېری ځایونو کې له هغه تانو څخه چې د نوموړي د ملاتړو کوچنیو ډلو درلودې، د یوې ورځې مزل وړاندې ځایونو ته نه غځېدله. دغه کېدوې او بې ثباتۍ قافلو ته ورځ تر بلې ډېرې ستونزې رامنځ ته کړې. د مرکزي واکمنۍ په نه شتون کې به د قبیلو مشرانو له منځنۍ اسیا څخه تلونکو او راتلونکو لویو کاروانونو څخه پخپله خوښه مالیه او حق العبور اخیستل او یا به یې لوتول. دغه به په خپل وار هغه رګونه بندول په کوم کې چې د هېواد د ژوند وینه بهېده او د افغانستان سیاسي وټه یې تر کلک کواښ لاندې راوسته، خو افغانستان تر اوسه هم دا توان درلود چې ټولې سیمې ته درې ګټور محصولات (مېوه، څرمن او اسونه) ورکړي. په اسیا کې د کشمېر د اوبدلو کارخانو تر ټولو ښه شالونه تولیدول او د زعفرانو له بوټیو یې د ښه کیفیت زعفران حاصل کېدل. ملتان د رنګینه ټوکر په تولید کې نوم درلود. په ښو کلونو کې به د هغه سوداګریزو کاروانو څخه مالیه اخیستل کېده چې د افغانستان په لاره یې له منځنۍ اسیا څخه هند ته ورېښم، د ډېک مساله او اوبښان او له هند څخه منځنۍ اسیا ته مېوه، چای، نیل، تمباکو، چرس او تریاک وړل، خو ډېرو لږو قافله چیانو د شاه زمان او شاه شجاع د سیاسي ناکرارو له کبله دې ته زړه ښه کولو چې د افغانستان له خطرناکې لارې خپل مال ولېږدوي.^{۲۹} افغانانو د تېرو نسلونو برعکس، کتل چې خپل هېواد یې د بېوزلۍ په لور روان دی. څه موده وروسته د شاه شجاع ځای ناستي د افغانستان په هکله داسې وویل: «یو داسې هېواد چې له سړیو او تېرو پرتو یې نور تولیدات خورا لږ دي.»^{۳۰}

دا چې د مالې او حق العبور له لارې عاید ډېر لږ شوی و، د شاه شجاع یوازینی رښتینې شتمني د هغه د وفادار روند ورور، شاه زمان او د خپلې ښځې، وفا بیګم چې ځینو د تخت اصلي واکداره ګڼله، مشورې وې. د کورنۍ بله شتمني چې په چټکۍ مخ په کمښت وه د مغولي غمیو خزانه وه.

نو د شاه شجاع له پاره د انګرېزي کمپنۍ سره ائتلاف ډېر ارزښت درلود. نوموړی په دې هیله و چې دغه ائتلاف به له ده سره د داسې سرچینو په لاسته راوړنه کې مرسته وکړي چې په وسیله یې خپله ماته امپراتوري بیا متحده کړي. په پای کې انګرېزانو په رښتیا وکولای شول چې افغانان د یو حاکم تر واکمنۍ لاندې متحد کړي، خو د افغانانو د یووالي دغه ډول له هغه بڼې څخه چې د شاه شجاع په پلان کې وه، توپیر درلود.

د ۱۸۰۸ کال د اکتوبر په پای کې، الفنسټون له سفارتي کاروان سره د شخاوتي Shekjawti له لارې د بیکانېر Bikaner په لور روان و. د کمپنۍ دغه دوه میله اوږد د اسونو، اوبښانو او پیلانو کتار د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې سیمو څخه د تار د دښتې Thar Desert باد ځپلو سیمو په لور چې برتانې ته نا آشنا وې، «د رېګ پرله پسې داسې غونډیو ته ورسېد لکه د سمندر څپې او باد د غونډیو ځمکه داسې کړې وه لکه باد وړې واوره... د سمې لارې په نه شتون کې، زموږ اسونه تر زنګنو پورې په رېګ کې ډوب شول.»^{۳۱} «د بې سارو شارو دښتو له لارې، له دوه اونیو سخت مزل وروسته د بیکانېر ښار برجونه او دېوالونه زموږ تر سترګو شول. دغه ښار د دښتې په منځ کې یو ښایسته ښار دی.»^{۳۲}

له بیکانر څخه وړاندې د شاه شجاع تر واکمنۍ لاندې د دراني امپراتورۍ پاتې سیمې پرتې وې. دومره وخت تېر نه و چې د الفنستون ډلې په لمړي ځل افغانان ولیدل. «په خالي بېدیا کې، پراوښانو سپره د عسکرو یوسل او پنځوس کسيزه ډله د دوی په لور خوځېدله». «پهراوښ دوه کسه سپاره وو او هر یو یې اوږد ځلانده چقمقي توپک درلود.»^{۳۳} کله چې الفنستون او ورسره مل ډله د درانیو له دېره اسمعیل خان ادې څخه تېر شول، الفنستون ته د شاه شجاع له لوري یو د ښه راغلاست لیک او یوه جوړه اعزازي جامې ورکړل شوې. شاه شجاع د دوی مخې ته د اسوال عسکرو سل کسيزه ډله چې د پارسیانو په څېر رنگه جامې یې په تن، موزې یې په پښو او تېټې قره قلی یې پر سر وې ولېږله. د ۱۸۰۸ کال د فبرورۍ میاشتې په وروستیو کې دغه پلاوی له کوهات څخه تېر شو او په لیرې واټن کې یې د سپین غر په واورو پټې څوکې ولیدې. په تیتو غونډیو کې د کلاو په شاوخوا کې د الفنستون ډېرو لوتمارانو ته پام شو «... خو زموږ د اسبابو ښه ساتنه کېده او لوتول یې د دوی له توان څخه وتلی کار و؛ نو دوی اړ شول چې په خپل ځای کرار کښېښي او زموږ ننداره وکړي. دوی د تېرېدونکو اوښانو کتار ته په حسرت کتل.»

دلته درې داسې لوراندې او بلنډوېه وې لکه غونډۍ چې ځنگلي او سرکښه وې. پلاوي په اوږده نېغه لاره خپل منزل وهلو. داسې لاره چې د چنار او توت ونې یې پر غاړه ولاړې او د اوبو ویالې ترې تېرې راتېرې وې او داسې پلونو نښلولې چې کمانونه یې له مغولي نړۍ خښتو څخه جوړ او په کاشي پټ وو. کله کله به یې د ښکاریانو یوه ډله ولیده چې د سړیو په لاس کې به بازان او له پښو سره یې ښکاري سې وو او کله به یې د سړیو یوه بله ډله ولیده چې مرز یا زرکان به یې نیول. لږ وخت وروسته دغه پلاوی له یوې داسې سیمې څخه تېرېده چې له باغونو څخه یې دېوالونه چاپېر وو او ونې او بوټي یې اشنا ښکارېدل، د ځنگلي شاتوت او تور توت بوټي ... د الو، شفتالو او سپېدار ونو، د جراند ولو او حتی مرغانو یې پلاوي ته د خپل وطن یادونه ژوندي کړل. د پلاوي ځینې ښاغلو فکر کاوه چې دوی چټکی او توره تورانی ولیدل او غږونه یې واورېدل.»^{۳۴}

پېښور په هغه وخت کې لوی، گڼ مېشته او مور و او نه یوازې د دراني افغانستان ژمنۍ پلازمېنه بلکه د پښتون کلتور یو لوی مرکز هم و.^{۳۵} د تېرې پېړۍ په ترڅ کې، پېښور د دوه تر ټولو لوی پښتون شاعرانو ټاټوبی و. الفنستون د دواړو اثار لوستي وو. رحمن بابا د پښتو ژبې یو لوی صوفي شاعر و او د سرحد رومي بلل کېږي. هغه لیکلي: «کر د کلو کره چې سیمه د گلزار شي، اغزي مه کره چې پښو کې به دې لار شي. ادم زاد په معنا واړه یو صورت دي، څوک چې بل ازاروي هغه ازار شي.» خو د الفنستون منطقي زړه ته، خوشحال خان چې لږ ډېر دنیوي و، نږدې و. خوشحال خان یو قومي مشر و چې د مغول امپراتور اورنگزېب پر ضد یې پاڅون وکړ. د اورنگزېب پوځ په خوشحال خان پسې د هندوکش په درو کې گرځېده خو په نیولو یې بریالی نه شو. الفنستون نوموړی له ولیم ولېس William Wallace سره چې د منځنیو پېړیو سکاتلنډی ازادي غوښتونکی جنګیالی و، پرتله کړی: کله کله به د شاهي پوځ په تباه کولو کې بریالی شو او کله کله به یوازې په غرونو کې گرځېده، خو د ولېس برعکس، خوشحال خان یو تکړه شاعر هم و:

ادم خپلې اړېدۍ دي سرې او سپینې

په کې شته ښایسته په رنگ رنگینې

که د باز غونډې مې گشت په غرونو کېږي

ښکار مې هم شوې ښایسته زرکې ټمپي

مینه واړه کار د اور لري خوشحاله

که لمبه یې پټوې لوګی یې وینې^{۳۶}

او یا داسې بې باکه:

د سیند په هغه غاړه یو هلک دی، کونه یې لکه شفتالو

خو افسوس چې لامبو مې زده نه ده^{۳۷}

(دغه له انګرېزي بیت څخه نېغه ژباړه ده. په ۳۷ اخځلیک کې لیکوال لیکلي چې که څه هم دغه بیت خوشحال خان

ته منسوبېږي، خو ډېر پوهان د دې پر رښتیاوالي شک څرګندوي. ژباړن)

پلاوی له ډهلي نه د حرکت څخه شپږ میاشتې وروسته پېښور ته ورسېد او له اصلي بازار څخه وتلې په یوه لویه

حولۍ کې یې واورول. کله چې له شاه شجاع سره د الفنستون د لیدنې وخت راورسېد، په کومه بڼه یې چې دنیوي زده

کړې هغه ته د افغان شاعرۍ په وړاندې د غبرګون لاره ښودلې وه، په همدغه بڼه یې له خپل هغه تصور څخه کار

واخیست چې د درانیو واکمنۍ په هکله یې له خپلو مطالعاتو څخه جوړ کړې و. کله چې د پېښور په لور روان و،

الفنستون له رومي امپراتورۍ سره د جرمني قومونو د مخامخ کېدو په هکله د تسیتس Tacitus کتاب په لوستلو کې

ډوب و او په یادلیکچه diary کې یې دغه کرښه خپل اوسني حالت ته بدله کړه. هغه داسې تصور کاوه چې افغانان به د

جرمني وحشي قبیلو په څېر وي او برعکس «عباش پارسیان» به نرم او بې لارې رومیان وي، خو کله چې الفنستون د

شاه شجاع حضور ته ومنل شو، دی هک پک شو چې د ده د تمې خلاف، چې شاه به یو ځاښمن ځنګلي مشر وي،

شاه شجاع څومره با کلتوره و. الفنستون لیکلي: «د کابل پاچا یو بڼیالی سړی و.»

شاه غنمرنګه و او توره ګټه یریه یې درلوده. د معظمه او فرحت بښونکي ونګې او صاف غږ څښتن او خطاب یې شاهانه و. مور لمړی

فکر وکړ چې شاه شجاع د ګانو زغره په تن کړې، خو چې لږ نږدې ورته ځیر شوو، پوه شوو چې دا د هغه رښتیني جامې دي چې د سرو

زرو لوی ګلونه او غڼې پرې تومبل شوي وو. له دوی څخه پاس یو لوی له الماسو جوړ د سینې ډال و چې د دوه هوارو نښانونو بڼه یې

درلوده. همدغه ته ورته یوه ګاڼه یې پر هر ورون او د زمردو لوی وښي یې پر متو او ډېرې نورې ګاڼې یې پر بېلابېلو ځایو کې وې. په یوه

وښي کې یې کوه نور اېښودل شوی و... دا به څوک ډېر لږ باور وکړي چې یو ختیځي سلطان، په داسې حال کې چې د مېلمنو د خونۍ

اندېښنه ورسره وه، څومره ډېر د یو ښاغلي چلند درلود او څومره ښه یې خپل عزت او درنښت ساتلی و.^{۳۸}

خو د انګرېزانو او افغانانو د لمړنۍ لیدنې تر ټولو ښه او بې اړنګه بشپړ یادښت الفنستون نه، بلکې د هغه یو ټیټ

پوري مامور لیکلی. وېليم فرېزر William Fraser د اېنورنېس Inverness یو پارس پوه و چې په بر سکاټلنډ کې یې خپل

مور او پلار ته په استولي لیک کې د شاه له لوري د دوی په ښه راغلاست یې حیرانتیا څرګنده کړې وه. په دغه لیک کې

نوموړي د شاه شجاع چې د خپل قدرت په اوج کې و، یو واضح او په بشپړه توګه محسوس انځور بیان کړی دی. فرېزر

یوه پرمینه تشریفياتي ډله چې د چرمو شاوورد کوټونه یې پر تن وو، یادوي چې انګرېزان یې د پېښور په واټونو کې

بدرګه کړل او نارینه افغانان چې چېنې یې په تن او تورې قره قلی یې پر سر وې او ښځې چې د مخ لوڅو کلیوالي بزګرو

ښځو برعکس، اوږدې سپینې بورقي یې اغوستې وې، د واټونو په غاړه ورته ولاړ وو.

انګرېزان د پېښور له لویې کلا چې (لکه په کابل کې) بالاحصار نومېږي د بهرني انګر له لارې غونډ کړل شول. دوی د

پاچا د پیل او پړانګ له څنګ څخه چې کېدای شي د مانۍ د انګر تر ټولو ښه څیز وبلل شي، تېر کړل شول او د کلا په

اصلي انگرې کې د نندارچيانو د تالار مخې ته لاره وروښودل شوه. د انگرې په منځني برخه کې درې تيندکې وې چې په درېيو بېلابېلو پوړونو کې يې اوبه د نري گرد په ډول خورا اوچتې شيندلې. د انگرې په وروستۍ برخه کې يوه دوه پوړيزه ودانۍ وه چې سروه ونې پرې انځور شوې وې. پورتنۍ پوړ يې پرانيستې او په ستنو ولاړ و چې په منځني برخه کې يې د گومبزې غرفه وه او د زرينه گومبزې لاندې، شاه پر يو کثيرالاضلاع اوچت تخت ناست و. دوه حاضرېاشو د اس له لکۍ څخه جوړ مچ شروني په لاس کې نيولي وو، چې د اسيایي پاچاهيو سمبول و. فرېزر ليکي: «حالت داسې و لکه ذهن چې د ښاپيريو او يا فولکلوري کيسو د لوستلو په لړ کې انځور مجسم کړي. کله چې ننوتلو، مور د اړينه درناوي له پاره درې ځلې له سر نه خولۍ ليرې کړې او وروسته مو لاسونه داسې لپه کړل لکه اوبه چې سرې په کې نيسي او بيا مو مخامخ د مخ ښکتنې برخې ته ونيول او شونډې مو داسې وښورولې لکه دعا چې کوو. په پای کې مو لاسونه پر ږيره تېر کړل.»

نيمايي وسلوال عسکرو ته د تگ امر وشو چې په انگرې کې په دوه مخامخ ليکو کې درېدلې وو. دوی په لنډو کامو او سوکه منډه په داسې حال کې انگرې پرېښود چې د سيني او اوږو زغري يې يو له بل سره لکېدې. د تگ په بهير کې دوی چې څومره کولای شول همدومره يې د سيني او اوږو د زغرو کړنکاری او د کلکو کامو تپاری اوچت کړ. کله چې دوی لارل، د دربار مامور د الفنستون مخ ته ودرېد او په داسې حال کې چې پاچا ته يې کتل په لورغږ يې وويل: «دا ښاغلی الفنستون بهادر فرنگی، استازی دی. خدای د خير ورکړي.» ورپسې د سترېجي Strachey مخ ته ودرېد او غږ يې کړ: «دا استراحي بهادر...» په همدې ډول يې په کتار کې ولاړ د پلاوي غږي يو په بل پسې معرفي کړل، خو نوموړي زموږ د عجيبه نومونو لکه کيننگهم Cunnigham مکارتي McCartney، فيتزرلډ Fitzgerald په اخیستلو کې سخته ستونزه درلوده او کله چې د ليکې پای ته نږدې شو، کابو د هر نوم په اخیستلو کې يې تېروتنه کوله.

کله چې د نوم اخیستنې لړۍ خلاصه شوه، ديپلوماتان يوه دقيقه په بشپړه چوپتيا درېدلې وو تر څو چې شاه شجاع په صاف غږ له پاسه غږ کړ: «خوش آمدید» (ښه راغلاست). ورپسې شاه شجاع له خپل اوچت زرين تخت څخه جک شو او د دوه خواجه کانو په مرسته له تخت څخه ښکته شو او د تالار په کوټ کې يو ټيټ تخت ته لاړ. کله چې شاه کښېناست، ديپلوماتان په داسې لاره چې دواړو خواوو ته يې د سروو ونې وې، په گومبزې پټ د نندارچيانو تالار ته ننوتل. «د ننوتلو په ترڅ کې مور د ودانۍ په اوږده اړخ کې ليکه شوو. د ودانۍ غولۍ په بهرنيو قالينو فرش و.» چوپتيا هغه وخت ماته شوه چې شاه د انگرېزي اعلحضرت، د انگرېزستان پاچا او د هغه د ملت د احوال په هکله وپوښتل او وپې ويل چې برتانيه او ملت يې تل په ښه وضعيت کې دي او باور لري چې په راتلونکې کې به هم همداسې وي. الفنستون په ځواب کې وويل: «که د خدای رضا وه.»

ورپسې شجاع ته د لوی والي ليک ورکړل شو. الفنستون د خپل ماموريت وجه او موخه بيان کړه. پاچا په خوښۍ الفنستون ته له سخاوت او ستاينې څخه ډک ډاډ ورکړ. وروسته انگرېزي مېلمنو ته اعزازي چپني ورکړل شوې او دوی په همدغه چپنو کې بېرته د کور په لور ستانه شول.

په همدغه شپه فرېزر خپل مور او پلار ته د شاه شجاع په هکله خپله انگرېزه داسې ليکلې: «په خاصه توگه د هغه د بڼې درنښت او ښايسته ختيځي وقار او شخصيت پر ما اغېز وکړ.» فرېزر خپل ليک ته داسې دوام ورکوي:

پاچا پرته له تکې نېغ او په زنگنو ناست و. دواړه لاسونه يې په ورنو اېښي وو او ځنگلې يې مخ ته را ايستلې وې. دا د ناستې هغه بڼه ده چې معمولاً ازاد او پر ځان باورمن خلک يې نيسي. دوی پر څوکۍ کښېښي، مخې ته تکيه کوي او په خپلو ټينگاريزه اصولي خبرو

حاضرین تر خپل اغېز لاندې راوړي. په ولسي جرگه کې ما [چارلس جېمز فاکس Charles James Fox] لیدلی دی چې له خپل ځای څخه د جکېدو په حال کې پر فاسدو وزیرانو د سختې کوت نیونې تیاري نیسي. په کوم ځای کې چې مور درېدلې وو، هغه ځای و چېرته چې د شاه بیعت د هغه حضور ته د عاجزۍ او تعظیم سر تیتوي، چېرته چې د هغه عامه غوښتنې عملي کېږي او چېرته چې عدالت د هغه منظوري اخلي، خو چېرته چې ښايي استبداد په چټکۍ اطاعت تر لاسه کوي... ما سترکې ښکته ځمکې ته نیولې وې: په ځمکه د وینو داغ و.

کله چې شاه شجاع له تخت څخه ښکته شو او د نندارچیانو د تالار په لور روان شو، فرېزر د هغه ونه د پنځه فوټه او شپږ اېنچه په شاوخوا کې وارزوله او د مخ بڼه یې داسې بیان کړه: «په پوست غنم رنگه خو ځلا او سرخي یې نه درلوده، ږیره یې تکه توره او په بیاتي لږ لنډه شوې، وروځې یې اوچتې خو سیخې او لږ پورته یې رېونده ارغاری* درلود خو په کوت کې بېرته تاو شوې وې. بانه او د جېزمې* څنډې یې په رانجو تورې وې، وروځې او ږیره یې هم په سینکار تور شوي وو.» فرېزر د شاه غږ اوچت او دروند بیان کړی.

د هغه جامې اعلی، تاج یې عجیبه او په غميو ښکلې شوی و. زه فکر کوم چې تاج یې شپږ کوټه و او په هر کوټ کې یې د ډینک د ښکو یوه گڼه کېډۍ اېښودل شوې وه... دا د خپلواکۍ نښان او په ځمکه کې د خدای غوره کړل شوي نښه ده. د تاج چوکاټ به د تور بخل و، خو ښکو او سرو زرو داسې پټ کړی و چې ما ټول گران بیه غځي په کې ونه پېژندل، خو یاقوت، زمرد او مرغلرې په کې له ورايه ښکارېدل چې په ښایست او جسه کې یې ساري وو.^{۳۹}

د شاه شجاع او انگرېزانو تر منځ د ائتلاف په هکله خبرو څو اونۍ دوام وکړ. شاه شجاع له کمپنۍ سره د ائتلاف لېوال و او د خپل هېواد په ساتنه کې چې ناپليون پارسيانو ته وعده ورکړې وه، د انگرېزانو د مرستې هیله من و، خو پېښور ته له هر لوري د بدو خبرونو رارسېدنې د هغه پام بلې خواته اړولو. د شاه شجاع د دربار د عظمت برعکس، د نوموړي واکمني په هغه کچه چې انگرېزانو فکر کاوه خورا ډېره کمزورې وه. الفنسټون او فرېزر دواړو ته ژر په دې هکله اړنگ پیدا شو. د شاه شجاع د خپل دربار له برم څخه ډک دغه تياتر تر يوې کچې د نوموړي هغه هڅه وه چې غوښتل یې خپل کمزوری موقف پټ کړي.

د شاه شجاع ستونزې تر يوې کچې له خپل نيت څخه زېږېدلې وې چې غوښتل یې افغان سياست ته يو نوی حرمت ورکړي. کله یې چې په ۱۸۰۳ کال کې واک تر لاسه او شاه زمان یې له بند څخه ازاد کړ، هغه ونه غوښتل چې د معمول په څېر خپل مغلوب میرنی ورور (شاه محمود) روند کړي. شاه شجاع پخپله یادلیکچه کې لیکلي: «مور د غچ په پرتله په بښنه کې ډېر خواږه مومو؛ نو د بښنې په هکله د پاک قران د ارشاداتو پر بنا او زموږ د بښونکي او نرم مزاج په

* ارغاری: مخ پر ښکته ځای

* جېزمه: د سترکې هغه برخه چې بانه په کې دي

غوښتنه او همدا راز د دغه پوهاوي پر بنسټ چې انسان د تېروتنو او بې پامۍ یو ترکیب دی، مور په عدل د هغه عذر او بهانو ته غوږ ونیو او په دې باور مو وبانښه چې بیا به داسې بې وفا کار نه تکراروي.»^{۴۰}

نو شاه محمود یې د بالاحصار پر سر په مانی کې نظر بند کړ. د دغې پالیسۍ بده اغېزه هغه وخت څرګنده شوه چې شاه محمود په تېښته بریالی شو او د شاه شجاع له سخت دښمن (بارکزیو قبیلې) سره یې لاس یو کړ. د بارکزیو او سدوزیو تر منځ دښمني لا د مخه ترخه او خونړۍ وه او اوس دغه دښمني ژر داسې کړکېچ رامنځ ته کړ چې هېواد یې ویجاړ کړ، قومونه یې ووېشل او کاوند هېوادو ته یې د لاس وهنې فرصت برابر کړ. دغه کړکېچ د نولسمې پېړۍ په لمړیو کې یې خنډه د افغانستان په اساسي شخړې بدل شو.

د بارکزیو مشر پاینده خان د شاه شجاع د پلار (تیمور شاه) اعلی وزیر و. کله چې تیمور شاه په ۱۷۹۳ کال کې مړ شو، پاینده خان، شاه زمان پر تخت کښېناوه. په لمړیو کې پاینده خان یو وفادار وزیر و، خو شپږ کاله وروسته د دغه دواړو تر منځ سخت اختلاف پیدا شو.^{۴۱} څو میاشتې وروسته شاه زمان خبر شو چې پاینده خان په مانی کې د کودتا پلان جوړوي څو د زرو اشرافیانو ګټې خوندي وساتي. وروسته، د شاه زمان تېروتنه دا وه چې نه یوازې وزیر پاینده خان چې دی یې پر تخت کښېنولی و، ووژلو بلکې د کودتا په پلان کې ټول ښکېل کسان چې ډېری یې قومي مخور سپین ریري وو هم تر تیغ تېر کړل. د شاه بله تېروتنه دا وه چې د پاینده خان یوویشت زامن یې بندي نه کړل؛ نو په دې توګه، شاه زمان د بارکزیو ګواښ په شنډولو کې پاتې راغی او عملاً یې یو پېچلي وضعیت ته لاره هواره کړه او د دوه مهمو افغان کورنیو تر منځ یې د دښمنۍ په پیلولو د افغانستان په سیاسي پور کې داسې درز رامنځ ته کړ چې ډېر ژر د کورنۍ جګړې کندی ته پراخه شو.

د پاینده خان مشر زوی فتح خان د بارکزیو د مشر په توګه د پلار ځای ناستی شو، خو ورو ورو دا څرګنده شوه چې د بارکزیو د دغه کورنۍ په هلکانو کې تر ټولو ګواښوونکی او هوډمن کس د فتح خان کشر ورور، دوست محمد خان و چې له قزلباشي مور زېږدلی و. دوست محمد خان یوازې اووه کلن و چې د وزیر د چای باشي دنده یې درلوده او په دربار کې یې د خپل پلار اعدام په خپلو سترګو ولید. داسې ښکارېدل چې دغه هیبتناکه پېښې نوموړی د تل له پاره اغېزمن کړ.^{۴۲} دی د شاه شجاع تر ټولو خطرناک دښمن شو او په ۱۸۰۹ کال کې چې نوموړی اوولس کلن و تر ټولو ځیرک جنګیالی او همدا راز د ماهر او سنجوونکي ستراتیژست په توګه پېژندل کېده.

کله چې شاه شجاع په لمړي ځل په ۱۸۰۳ کال کې واک ته ورسېد، هڅه یې وکړه چې له بارکزیو سره دښمني ختمه کړي او دوی ته بېرته په دربار کې برخه ورکړي. بارکزي وروڼه وښل شول او دربار ته لاره ورکړل شوه. شاه شجاع د دغه نوي اتحاد د ټینګښت له پاره، د دوی له خور، وفا بېګم سره واده وکړ. په لمړیو کې حالات ښه برېښېدل، خو بارکزي یوازې یو فرصت ته په تمه وو چې د خپل پلار غچ واخلي. له بالاحصار څخه د شاه محمود له تېښتې وروسته، فتح خان او دوست محمد خان سمدلاسه د هغه په ملاتړ له مخالفینو سره یوځای شول.

پېښور ته د الفنسټون د ډلې له رسېدلو څخه لږ وخت وروسته، شاه محمود او بارکزیو مخالفینو د افغانستان سوېلي پلازمېنه کندهار فتح کړ. یوه میاشت وروسته د ۱۸۰۹ کال د اپریل په اوولسمه، ټیک هغه وخت چې شاه شجاع له الفنسټون سره د ترون په متن وروستی خبرې کولې، مخالفینو کابل هم تر خپل واک لاندې راوست. ورپسې یې په پېښور کې پر شاه شجاع باندې د یرغل تیاري پیل کړه. وضعیت ډېر نازک شو ځکه چې د شاه شجاع د پوځ لویه

برخه په کشمیر کې د یو بل پاڅون سره په جګړه بوخته وه او د مخالفینو له لوري د کابل د فتحې له خبر سره سم، د کشمیر د جګړې په هکله هم بد خبرونه رارسېدل: هغه دوه اشرافیان چې د جګړې د ادارې دنده ورکړل شوې وه، یو یې د یوې خپلمنځي شخړې په پایله کې مخالفینو ته اوبښتی و.

لکه څنګه چې د پاچا پام دغه پېښو ته اړول شوی و، الفنسټون خپلې موخې ته خوشی و او د څارګریزو مالوماتو په ټولولو یې پیل وکړ. دوی به د افغانستان په ګوت ګوت کې له سوداګرو او عالمانو څخه د افغانستان د جغرافیې، تجارت او د قومونو د دود په هکله پوښتنې کولې او د پیسو په بدل کې به یې خلک بېلابېلو سیمو ته د مالوماتو راتولونې له پاره لېږل. د بېلګې په توګه، د ملا نجیب په نوم یو کس ته یې پنځوس روپۍ ورکړې چې په کافرستان کې، چې ویل کېږي د لوی الکساندر د یوناني پوځ له اولادې څخه دي، د سیاه پوش په هکله مالومات ټول کړي. الفنسټون ته د شاه شجاع منشي یا سکرتر د مالوماتو یوه بډایه سرچینه برېښېده. هغه لیکلي دي: «یو داسې کس چې د کوټه ناستۍ او مطالعې عادت یې درلود او په رښتیا یو نابغه و چې د پوهې ستره تنده یې لرله، خو په میتافیزیک او په هېواد کې د پېژندل شوو اخلاقي علومو په هکله یې پوهه ډېره ښه وه. هغه له ریاضي سره مینه لرله او د سانسکرېت په زده کړه هم په دې موخه بوخت و چې وکولای شي د هندي پوهې خزانه وسپړي.» په دربار کې نور مفکران او روڼ اندي هم وو چې د هېواد په هکله یې ډېره پوهه درلوده... ملایان. ځینې یې پوهاند، ځینې دنیوي، ځینې د ربوبیت پلویان، ځینې په کلکه د محمد پلویان او ځینې د صوفیت د باطني عقیدې په پوهه کې یې ساري وو.^{۴۳}

الفسټون او ډلې ته یې شاه اجازه ورکړې وه چې له تفریحي بن څخه کار واخلي. دوی به وختي پاڅېدل چې خپلې پلټنې وکړي او له غرمې وروسته به یې د شاه زمان په بن کې دمه کوله. «په بن کې د مېوې ونې دومره ګڼې اېښودل شوې وې چې د لمر وړانګې ځمکې ته نه رسېدې او د دمې له پاره یې سور ځای برابرولو... له غرمې وروسته به مور یوې غرغړې ته چې پر قالینو فرش وه لاړو. دلته مو خپل وخت د هغه ګڼ شمېر بیتونو په لوستلو تېرولو چې پر دېوال لیکل شوي وو:

ډېری بیتونو د بخت بې ثباتۍ ته اشاره کوله، ځینې بیتونو د شاه له اوسني حالت سره ډېر سمون درلود.»^{۴۴}

دلته به الفنسټون ناست و، په یاد لیکچه کې یې په لیکنه هڅه کوله چې له تناقضاتو څخه ډک په افغان کرکټر باندې ځان پوه کړي. هغه لیکلي: «د دوی عیبونه غچ، کینه، بې ساری حرص او سرتېمبکي دي، خو له بلې خوا دوی د ازادۍ مینوال، خپلو ملګرو ته وفادار، په خپلو لاس لاندو مهربان، مېلمه پال، زړور، زغمن، صرفه کوونکي، خواربکښ او هوښیار خلک دي.»^{۴۵} الفنسټون دومره ځیرک و چې دلته په دې پوه شوی و چې په افغانستان کې د جګړې بریا په مخامخ جګړه کې په دومره کچه نه ترلاسه کېږي لکه په بریالی توګه په قومونو کې د بدلېدونکي بیعت او ملاتړ په جوړښت کې چې لاره پیدا کړي. الفنسټون لیکلي: «په جګړه کې بریا معمولاً هغه وخت تر لاسه کېږي چې کوم مشر

د دښمن لوري ته واوړي او ورپسې د پوځ لویه برخه یا د دغه مشر په پله لاره شي او یا تېښتې ته مخه کړي.»^{۴۶}*

شاه شجاع اوس د خپل نظام د پایښت له پاره په خبرو بوخت و. هغه لیک چې ویلیم فرېزر له پېښور څخه کور ته لېږلی، ښيي چې څومره ژر د پلاوي خوشبيني په اندېښنه بدله شوه. فرېزر په ۲۲ د اپریل داسې لیکلي: «نني خبرونه زمور د خوار ملګري، شاه شجاع الملک له پاره خورا بد دي. ویل کېږي چې مخالفینو کابل او غزنی دواړه نیولي او پوځ

* په هند کې هم ډېری وخت دغه حالت و. په پلسي Plassey او بوکسر Buxar کې د کلايف Clive بریاوې د انګرېزي بانکرانو او هندي متنفذینو تر منځ د خبرو پایلې وې، نه هغه څه چې وروسته امپریالیستي پروپاګنډ په جګړو کې د زورورتیا او کارنامو پایلې بللې دي.

په کشمیر کې مخ په ماتېدو دی. دا په بنسار کې اوازې دي، خو پخپلې یې په عمومي توګه شوې دی او زه هم وېرېم چې رښتیا دي؛ نو دا سړی نور پاچا نه دی، یا باید وتښتي او یا خپل هر څه په یوه وروستی جګړه وتړي.»^{۴۷}

انګرېزان ورو ورو په دې پوهېدل چې افغانستان د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی. دلته په تېرو دوه زره کلونو کې یوازې څو لنډې مودې وې چې ټولو قومونو یوازې د یوه حاکم حاکمیت منلی و او یو ځواکمن حکومت شته و. همدا راز ټولې هغه شېبې ډېرې لنډې وې چې هېواد یې د یو واحد سیاسي سیستم په لور خوځولو. افغانستان د دولت په پرتله له قومي سیالیو څخه جوړه د حکومتونو یوه بدلېدونکې ټولګه وه چې د ملکانو او وکیلانو له لوري اداره کېده. دغه حکومتونه چې بیعت او وفاداري په کې یوازې شخص ته وه، باید د خبرو له لارې راخپل شوي وای او له پام څخه نه وای غورځول شوي. د قومونو دودونه په مساواتو ولاړ او ازاده وو او دوی یوازې د خپلو شرطونو په منلو یو واک ته بیعت کولو. مالي ډالیو د دوی همکاري خپلوله، خو هېڅ کله یې وفاداري نه شوی تضمین کولی. یو عسکر تر ټولو وړاندې خپل سیمه ییز مشر ته چې هغه ته یې ارتقا او پیسې ورکولې، وفادار و، نه یو دراني پاچا ته چې لیرې به په کابل یا پېښور کې ناست و. حتی کله کله پخپله قومي مشرانو ته اطاعت نه کېده ځکه چې د دوی صلاحیت ډېر ګونګ و. لکه څنګه چې ویل کېدل: «د هرې ورې غونډۍ شاته یو امپراتور ناست دی او یا هر سړی خان دی.»^{۴۸}

په داسې نړۍ کې، حکومت هېڅ کله په واک انحصار نه درلود او پخپله حکومت یو له هغه شمېر څخه و چې د بیعت په ادعاو کې یې سیالي کوله. یو متل و چې ویل یې: «یو افغان امیر د میریانو په ډومبسکه* خوب کوي.»^{۴۹} په داسې حال کې چې د شاه شجاع واکمني مخ په نږدو وه، الفنسټون په دغه حالت پوه شو. هغه لیکلي: «د قومونو کورنی دولت له خپله اړخه دومره ښه بسیا دی چې د شاهي دولت ستره ګډوډي هم د دوی په کارونو کې خنډ کېدای نه شي او نه هم د خلکو په ژوند کې مزاحمت جوړوي.»^{۵۰} دا د تعجب ځای نه دی چې افغانانو خپل غرونه په ویاړ یاغستان نومول.^{۵۱}

کن شمېر قومونو په پېړیو ګاونډ امپراتوریو ته د خپل چوپړ د سیاسي معادل پیسو په بدل کې همکاري کړې: د بېلګې په توګه، حتی د مغول امپراتورۍ په اوج کې، په ډهلي او اګره Agra کې امپراتوران پوهېدل چې له افغان قومونو څخه د مالي اخیستنې په هکله د یوې هڅې حتی فکر کول هم بې مانا وو؛ نو پرځای یې، یوازې لاره چې دوی وکولای شي د مغلو له پلرني هېوادونو سره په منځني اسیا کې خپلې اړیکې وساتي، قومونو ته د لوپي کلنې اعانې ورکړه وه. د اورنګزېب د واکمنۍ پر وخت، د مغلو خزانه دار په کال کې ۶۰۰۰۰۰ روپۍ افغان قومي مشرانو ته د دوی د وفادارۍ د تضمین په موخه ورکولې، ۱۲۵۰۰۰ روپۍ یوازې افریدي قوم ته ورکول کېدې، خو سربېره پر دې، حتی د مغلو په ښو حالاتو کې، پر افغانستان باندې د دوی کنټرول وقفه یې و. حتی بریمن نادرشاه چې په ۱۷۳۹ کال کې د ډهلي له لوت څخه تازه راغلی و، قومي مشرانو ته یې د خيبر له لارې د تګ او راتګ د اجازې د ورکړې په بدل کې ډېرې پیسې ورکړې،^{۵۲} خو دلته نور بدیلونه هم وو: کېدای شوی نادرشاه افغانان د لوت او غنیمت د یوې څلورمې برخې د ورکړې په بدل کې د یوه مشر حاکمیت منلو ته هڅولي وای لکه څنګه چې دواړو، احمد شاه ابدالي او تیمورشاه دغه

* ډومبسکه: راټوله شوې خاوره چې یوه کوچنۍ غونډۍ غونډۍ ښکاري

* انګرېزانو وروسته د مغلو لاره تعقیب کړه. د یوه بې خونده امپریالیستي سند پر بنسټ، دغه د انګرېزانو پالیسي شوه چې: «سندیان خپه، له بلوڅانو سره ملګرتیا جوړه کړه، خو پټان ته پیسې ورکړه.»

کار کړی و،^{۵۳} خو د یوې ډکې خزانې له حاکم څخه پرته او یا د ذیعلاقه گروپونو د یووالي له پاره د لوب له تې پرته، افغانستان نږدې تل توتې کېدو ته گروهنه* درلوده. که په هېواد کې کوم وخت لنډ مهالی یووالی و، هغه د پوځ د بریاوو له کبله و، نه د اداري بریاوو له امله.

د شاه شجاع او د هغه د نیکه د پاتې امپراتورۍ حالات هم بې اړنګه همداسې وو. د ۱۸۰۹ کال د مې په میاشت کې چې د الفنسټون له راتګ څخه دوه میاشتې تېرې وې، د هغه ناورین بشپړه کچه څرګندېده چې شاه شجاع ورسره مخ و. فرېزر لیکلي: «لارې بې ثباته دي. ټولو قبیلو او مشرانو هغه لږ کنټرول چې درلود له لاسه ورکړی او یو له بل سره شخړې، جګړې او لوټول کوي.»

په کشمیر کې د شاه پوځ په بشپړ ډول له منځه لاړ. له ۱۵۰۰۰ کسانو څخه یې یوازې ۳۰۰۰ بیرته راغلل، پاتې یې یا ووژل شول او یا دښمن ته واوښتل.... په عین وخت کې، شاه شجاع له بریده زیاته هڅه کوله چې له هرې ممکنه لارې څخه پیسې ټولې کړي، له ځینو څخه په ستاینه او له ځینو څخه په نرمښت قانع کولو او له نورو څخه په ژمنو. نوموړي د بل لوري له سردارانو یا قوماندانانو سره هم په پټه د معاملو هڅه وکړه او د یو انډېښمن او زورور پاچا په څېر یې د ویاړمنو او ازادو اشرافیانو سره په تشه خزانه او په مات او خواره پوځ هر څه وکړل او هره قربانی یې ورکړه.^{۵۴}

شاه له ډېرې ناهیلۍ او وارخطایۍ نه د خیبر له قبیلو څخه یو بل پوځ جوړ کړ او د مې میاشت یې هر څومره چې کولی شول هغومره یې پوځ ته د خلکو په جلب کې تېره کړه. له کشمیر څخه د مات پوځ د لږ شمېر عسکرو پلې لړۍ خلع سلاح، د سپرلۍ اسانتیاوې ترې اخیستل شوې او څه نا څه په لوڅ تن را رسېده.^{۵۵} په پېښور کې اوازه شوه چې د انګرېزي پلاوي ډله له مخالفینو سره په اړیکه کې ده او شاه د دوی د لوټولو امر کړی دی. ترینګلتیا دومره ډېره شوه چې د خلکو یوه څاڅمنه او پارېدلې ډله د انګرېزي پلاوي د هستونګځې مخ ته راټوله شوه.^{۵۶} لکه څنګه چې د پلاوي خونديتوب په خطر کې و او لارې هم ورځ تر بلې خطرناکه کېدې، د جون په دوولسمه دغه پلاوي له شاه سره خدای په امانې وکړه او د سوېل-ختیځ په لور ډهلي او کلکتې ته روان شو.

شاه شجاع د مقاومت له پاره تیاري نیوه. د تاریخ سلطاني په کتاب کې سلطان محمود دراني لیکلي: «که څه هم شاه شجاع ته له هر لوري بد خبرونه راتلل او په بې وسۍ یې کتل چې بد قسمت یې پر ادارې سیوری غوړوي، استقامت یې له لاسه ورنه کړ، وېره یې پرېښوده چې پر ده برلاسې شي او پر ځای یې د شاه محمود د برید مقابلې ته لښکر وایسته.»^{۵۷}

له یوې اونۍ څخه لږ وخت وروسته، انګرېزان په اټک کې د اباسین کینې غاړې ته د اکبرخان د کلا دېوال څنګ ته تم شول. دلته دوی یو په دورو پټ شاهي کاروان د سیند په شمالي غاړه کې ولید چې له سیند څخه د تېرېدو تیاري نیسي. دا د رانده شاه زمان او وقابېګم کاروان و چې د سدوزیو حرم یې خوندي ځای ته لېږدولو. فرېزر لیکلي: «که زموږ پر ذهن باندي د دغه لیدني د خپګان اغېزه درته بیان کړم، موږ ډېرو کسانو خپلې اوبښکې نه شوای پټولای. روند شاه پر یو ټیټ کټ ناست و... په لږ منځني واټن کې داسې نه ښکارېدل چې سترګې یې څه عیب ولري، یوازې داسې ښکارېدې لکه چې په هره یوه کې یې یو ځال وي او سطحې یې لږ غیر منظمې وې. کله چې موږ کېښناستو، هغه د معمول په توګه

مور ته ښه راغلاست وویل او یوازې دومره یې وویل چې د شاه شجاع په اوسني قسمت خپه دی او که د خدای رضا وه بیا به ده ته هر څه سم شي.^{۵۸}

شاه زمان د یو بد خبر سره راغلی و. د شاه شجاع ماته حتمي شوې وه. د شاه شجاع پوځ له جلال اباد څخه د کابل په لور حرکت کړی و او د پوځ مخکښه برخه یې چې څنگه په نیمه کې د مغولي بن سروو ته ورسېده، د شاه په ستړي او اندېښمنو ځواکونو غلچکې برید وشو. په نېزو او خیري چرو سمبال، په اس سپاره د دښمن جنګیالي د شاه شجاع پر ځواکونو چې تر اوسه په لاره لیکه روان وو راپورته شول او په شور او غوغایې د چرو، نېزو او توپکو په کنډاغونو، په وهلو پیل وکړ. د شاه په چرو غوڅ او په نېزو سوري عسکر پرله پسې په ځمکه غورځېدل. ورپسې د دښمن جنګیالي ښکته شول او د مړيو د بدن د غرو په را ایستلو او د دوی د تنو په سپکاوې یې پیل وکړ. دوی به د مړيو د بدن تناسلي غړي غوڅ او په خوله کې به یې ورکړل. د څو دقیقو په ترڅ کې د شاه جنرال ووژل شو او د پوځ نویو جلب شوو عسکرو تېښتې ته مخه کړه. د اشرافیانو ډېره برخه چې فتح خان بارکزي رشوت ورکړی و، له دښمن سره یو ځای شول.^{۵۹} شاه شجاع چې د کاروان په وروستی برخه کې و، له غلچکي برید څخه داسې وخت خبر شو چې هر څه پای ته رسېدلي وو. د شاه نوی پوځ منحل شوی و او د بیرنې تېښتې په اړودور کې پاچا له خپلو ساتونکو څخه بېل شو. وروسته د شاه مات پوځ په تندرېز ماښام کې له توپان سره مخ شو. د سترو اسونو له سپېرو کونښو څخه د اوبو لاندې غږ راپورته کېده. په تاریخ سلطاني کې لیکل شوي: «د اسمان غضب په سیندونو کې باران په سیلاب بدل کړ او له سیند څخه تېرېدل نږدې ناشوني وو، خو شاه شجاع په خدای توکل وکړ او پر اس سیند ته ورگډ شو. لمړی د تېریدو په بهیر کې د اس سینې اوبه بېلولې او پښې یې د کابل سیند په شکل تل لگېدې، خو شجاع د سیند تر نیمایې تللی و چې یوه خپه پرې راغله او له اس څخه ولوېد. په پای کې شاه او اس یې په ډېره سختی وکړای شول چې د سیند بې غاړې ته په لامبو ورسېږي، خو پوځیانو یې نه غوښتل چې له سیند څخه تېر شي. په دې توګه شاه خپلو درباریانو او چوپړیالانو یوازې پرېښود چې هلته شپه تېره کړي.^{۶۰} شاه شجاع پخپله په دې هکله په ډېر صراحت لیکلي: «لکه په اډانه^{۶۱} کې یو ګران بیه غی، مور یوازې یې ساتندویانو پرېښودل شوو.»^{۶۱}

پاچا چې کال یې ډېر بختور پیل شوی و او یوازې څو اونۍ مخکې یې د غوڅ واک یوه پرتیمینه ننداره جوړه کړې وه، یو ځل بیا لکه په زلیتوب کې یوازې فراري شو او لکه ږوند د افغان ولایتونو په تورو شپو کې پر اس سپور ګرځېده.

* اډانه: په ګاڼه کې هغه ځای چې غی په کې اېښی وي، چوکات

يو نارامه ذهن

شاه شجاع د نيملي له ماتې وروسته، د تحقير او تبعيد اوږده موده تېره کړه. لکه څنگه چې هغه له خان سره د نړۍ تر ټولو ارزښتمن کاني گرځولو، لالهانده گرځېدل يې نور هم خطرناک وو. شاه شجاع څو مياشتې د خپلو متحدينو له درباره ليدنه کوله او له دوی څخه يې غوښتل چې د شاه محمود او د بارکزيو د گوښه کولو او بېرته د ده واک ته د رسېدو په موخه يو کمپاين په لاره واچوي. يوه شپه يوه پخوانی درباري، عطا بلنه ورکړه چې د اټک په هغه لويه کلا کې پاتې شي چې د اباسين له سيند څخه د تېرېدنې اصلي لاره يې ساتله. ميرزا عطا په دې اړه داسې ويلي:

هغوی شاه شجاع ته بلنه ورکړه چې په يوه ځانگړې مېلمستيا کې برخه واخلي. دوی خوږې هندوانې وخورې او وروسته يې په ساتېرې د هندوانو پر پوټکيو يو بل وپېژتل، خو دغه ساتېرې ورو ورو په سپين سترکې او سپکاوې بدله شوه او سمدلاسه يې شاه شجاع ونيولو. لمړی يې په اټک کې وساتلو، وروسته يې له کلکې څارنې لاندې کشمير ته ولېږدولو او هلته يې په يوه کلا کې بندي کړ. د هغه سترگو ته په وار وار نشتر ونيول شو. يو ځل يوه ساتونکي لاس تړلی د اباسين سيند ته بوت او په سملاسي مرگ يې وگوانه که چېرې تر ټولو مشهور الماس ورنه کړي.^۱

په عين حال کې وفا بېگم د شاه شجاع د خلاصون له پاره په وفادارۍ کار کولو. د خپل مېړه له ماتې وروسته لاهور ته لاړه او هلته يې د سېک سرچينو پر بنسټ، پخپله د سېک مهاراجا رنجيت سېنگ سره د خپل مېړه د خلاصون له پاره خبرې وکړې او رنجيت سېنگ ته يې د کوه نور د ورکړې ژمنه وکړه که چېرې هغه له زندان څخه د شاه شجاع په ازادولو کې مرسته وکړي.^۲ رنجيت سېنگ يې شرط ومنلو او د ۱۸۱۳ کال په پسرلي کې يې يو لښکر کشمير ته ولېږه. د ده لښکر هغه والي ته ماته ورکړه چې شاه شجاع يې د يوې کلا په تل خونه کې بندي کړی و. بيا يې شاه شجاع ازاد کړ او لاهور ته يې راوست. رنجيت سېنگ شاه شجاع له خپل حرم څخه بېل نظر بند کړ او ورته وپې ويل چې د خپلې بڼې ژمنه د کوه نور په ورکړې پوره کړي. شاه شجاع په خپل يادښت کتاب کې ليکلي: «زموږ د حرم بڼځينه يې په يو بل کور کې مېشت کړې او په ډېرې خواشيني سره موږ ته د ورتگ اجازه نه راکول کېده. ډوډۍ او د اوبو څيره به لږ او پرته له کوم دليل څخه راباندې بنده شوه. زموږ چوپړيالانو ته به ښار ته د تگ اجازه کله ورکړل شوه او کله نه.» شاه شجاع دغه د مېلمه پالنې له قانون څخه سرغړونه وگنبله اود خپل يو سترکي اسير نيونکي په غندنه يې داسې ليکلي:

«دا په ځېنه توگه د بد چلند ښودنه وه، سوډرېزه او ظالمانه او همدا راز بد رنگه او خسيسه.»^۳

رنجيت سېنگ کرار کرار په شاه زور ډېر کړ. شاه شجاع هغه وخت د خپل بخت د نزول وروستۍ ټيټې کچې ته ورسېد چې په يو قفس کې واچول شو. په خپله د شاه شجاع د بيان پر بنسټ، د هغه مشر زوی شهزاده تيمور ته يې

د شاه شجاع په مخ کې تر هغه وخته شکنجه ورکړه خو چې نوموړي د خپلې تر ټولو ارزښتمنې شتمنۍ ورکړه ومنله.^۴ د ۱۸۱۳ کال د جون په لمړۍ نېټه رنجیت سېنګ په خپله ښار ته چې دېوالونه ترې چاپېر وو، راغی او له خپلو څو چوپړيالانو سره د مبارک په حويلي Mubarak Haveli کې چې د ښار په زړه کې پرته وه، شجاع ته تم شو.* شجاع په ډېر درنښت ستړي مښي ورکړل:

دواړه کښېناستل او ورپسې داسې يوه وقفه او بشپړه چوپتيا راغله چې نږدې يو ساعت يې دوام وکړ. رنجیت چې بې حوصلې شو، د خپل يو چوپړيال په غوږ کې وپسېد چې شاه ته د الماس يادونه وکړي. شاه ځواب ور نه کړ، خو يو خواجه (خسي) ته يې په سترگو اشاره وکړه. ورپسې خواجه لار او بېرته له يوه کوچني رول سره راغی او پر قالينه يې داسې ځای کېښود چې شاه او رنجیت ته يې مساوي واټن درلود. رنجیت سېنګ خپل خواجه ته وويل چې رول پرانيزي. کله چې الماس ښکاره او وپېژندل شو، رنجیت سېنګ واخيست او لار.^۵

شاه په هغه ژمنه او هوکړه چې وفابېگم کړې وه، وفا وکړه او په دغه شېبه کې هغه څه چې رنجیت سېنګ غوښتل ترلاسه يې کړل، خو له ژمنې سره سم يې شاه خوشې نه کړ. رنجیت سېنګ ته د شاه د الماس سربرېره پخپله شاه يوه بالقوه ارزښتمنه شتمني و؛ نو دغه مهاراجا، شاه په کور کې نظر بند وساتو، خو کله کله يې تر کلکې څارنې لاندې د شاليمار په بڼې کې د مېلې اجازه ورکوله. شجاع ليکلي: «زموږ تر منځ د هوکړې يا تړون په نېغ ټکر کې، اوس داسې ښکارېدل چې هر کله موږ د هواخوړۍ له پاره بڼ او يا زيارت ته تللو، جاسوسان به په پټه هر ځای په موږ پسې وو، خو موږ په خپل وقار دوی ته هېڅ پام نه اړولو.»^۶

شجاع ته لږترلږه دغه اجازه ورکړل شوې وه چې د لاهور شاعران راټول او د ده سات تېر کړي. د وخت يوه پېژندل شوې شاعر، رکن الدين لاهوري مکمل، په خپل يادښت کتاب کې ليکلي چې شجاع ده ته د مبارک حويلۍ ته د ورتگ بلنه ورکړه. کله چې د نوموړي د شعر يوې مصرعې شجاع ته تېر يادونه ور په ياد کړل، شجاع له ډېرې ژړا نه خپلې اوښکې نه شواي درولي. هغه مصرع دا ده: «اي باده، تا زما د معشوقې په زلفو څه وکړل؟» شجاع په ځواب کې په عين نظم داسې وويل:

تا زما د زړه سکون واخيست

د زړه مرغه مې د وطن د يادونو ویرکوي

دغه بلبل له خپل بڼ نه د جدایی ویر کوي^۷

رنجیت سېنګ څو مياشتې وروسته له شاه شجاع څخه د هغه څه د اخيستلو پرېکړه وکړه چې په خزانه کې يې پاتې وو. شجاع ته بلنه ورکړل شوه چې پر پېښور باندې د سېکانو په يو يرغل کې برخه واخلي، چېرته چې د هغه پردی شوی

---

* مبارک حويلۍ تر اوسه د لاهور په زاره ښار کې شته او په انارکلي کې، چېرته چې د دغه کتاب له پاره تر ټولو ډېرې پلټنې تر سره شوې، د پنجاب له موزيم څخه د پنځو دقيقو د پښو مزل لري او تر اوسه همغسې پاتې ده لکه د شاه شجاع په وخت کې چې وه. دغه حويلۍ د يو شمېر نورو څنګ تر څنګ حويليو سره چې حکاکي شوې د لرکې ارکې (پنججړې) او برنډې لري د استوګني تر کورونو رسېږي. د افغان لمړی جګړې وروسته، انګرېزانو دغه حويلۍ د کابل تبعيد شوو قزلباش مشرانو ته ورکړه چې تر اوسه د شيعه گانو د فعاليتونو مرکز دی او په وروستي انګر کې خپله خانګړې عاشورخانه لري. کله چې زه په وروستي ځل هلته وم د حويلۍ څخه بهر هغه وخت بم چاودنه وشوه چې د شيعه محرم لارښوون له حويلۍ ووت. اوس دغه حويلي د پوليسو تر کلکې ساتنې لاندې ده.

اوبنې، فتح خان بارکزی د خپلې واکمنۍ په مضبوطولو بوخت و. شاه شجاع ليکلي: «که څه هم زه د ستوني په سخت درد اخته وم، مور خپلې ښځينه د شاليمار بن په کمپ کې پرېښودې او له سېک لښکر سره مو د جبري يوځای کېدو له پاره حرکت وکړ». کله چې شجاع په دغه پلمه له لاهور څخه وايستل شو، يرغل په مرموزه توګه لغوه شو، ظاهراً له دې کبله چې فتح خان بېرته کابل ته شاتګ کړی. کله چې شجاع بېرته لاهور ته روان و، په نيمه شپه کې يوې لوتمارې ډلې د ده پر کمپ يرغل وکړ او شاهي کېږدې يې لوت کړې. د شاه يو افغان ساتونکي يو لوتمار ژوندی ونيو. هغه اقرار وکړ چې د رنجيت سېنګ له پاره کار کوي. شاه شجاع ليکلي: «مور د دغه جاهل او بې وقوفو سېک سپيانو په بې احساسه او بې شعوره خيانت هک پک شوو». بيا يې رنجيت سېنګ ته وليکل: «دا څه ډول چلند دی؟ هرې هغه کړنې ته چې ته دسيسې جوړوې، بهرته ده چې په ښکاره يې وکړې - خو دغه مکار او غيرعادلانه ځورول بس کړه. دا شرم دی.» په راتلونکي ماښام، غلا شوي بکسونه بېرته کمپ ته راوړل شول. شجاع په ډېر خپګان وويل:

په ډېر شور ماشور، زموږ سېک بدرګه کوونکو، بکسونه، د قالينو کڅوړې او د خزانې صندوقونه زموږ شاهي حضور ته بېرته راوړل. له څو جوړو بې ارزښته زرو جامو پرته، هر څه لاړل. له ځلېدونکو مرغلرو څخه ډک صندوق، د طلايي ليکو لرونکي عثماني او سندي توپک، ظريفه پارسي تورې، په گانو پټې زرينې تومانچې، د سپينو او سرو زرو له سکو څخه ډک صندوقونه، ښايسته کشميري او د ورېښمو شالونه، دا ټول لاړل او دا منحوس بيا د راتګ جرات کوي او وايي: «دغه دی مور ستاسې مال، چې مور په ټول توان له لوتمارانو څخه وژغوره، راوړ! اعلحضرت دې دغه مال معاينه کړي څو ډاډه شي چې څه شی کم نه دي! داسې بې شرمه لوتماري! او بيا داسې سپين سترګې د وفادارۍ ښودنه! دا ټولې کړنې د کرکې وړ دي. خدای د مور له داسې کړنو وساتي.»

شجاع پوهېده چې د دغه لوت تر شا رنجيت سېنګ و، هغه ليکلي: «مور روحاً دغه ټول غلا شوي مالونه لکه يو خيال يا بد خوب له خپل ذهن څخه وايستل... په وار وار له خيانتونو وروسته، له مور سره د دغه بلاوو له خوا د مرستې هيله نه وه پاتې، خو دا چې زموږ ښځينه او زموږ ناموس په لاهور کې يرغمل نيول شوي وو، د سختې کرکې سره سره، مور اړ وو چې غاړه کېږدو او راتلونکې پنځه مياشتې مو د کلکې څارنې لاندې تېرې کړې چې داسې بې کچې ځورونکې وې لکه په سره گرمۍ کې ډېرې تنګې جامې. د استقامت پښو خپلې ګوتې د ستم په کاني خوړولې، خو مور به يوازې خپله سينه وهله چې د خپل زړه درد پرې آرام کړو.»^۸

خو شاه شجاع داسې سرې نه و چې څومره د چا خوښه وي، هغومره يې بندي وساتي؛ نو په کم وخت کې يې د تېښتې يو پلان جوړ کړ. لکه له ماتې وروسته، د شاه لمړنۍ کړنه د خپلو ښځينه خوندي ساتل وو؛ نو له خپلې تېښتې څخه مخکې يې پرېکړه وکړه چې خپل حرم په قاچاقي ډول له لاهور څخه وباسي. شجاع دغه کار د يو پښتون اس پلورونکي او يو داسې لاهوري پلورونکي په مرسته وکړ چې د شاه پر حرم يې د ورځنيو اړتياوو توکي خرڅول. په سراج التواريخ کې د ليکنو پر بنسټ:

شاه د هغه هندي ښځو په وسيله څو د اس واکونونه پېرودل چې له دوی سره يې هغه وخت ليدلي وو کله چې د ده کور ته د توکو د خرڅلاو له پاره راتلې. په څلور ځله سفر کې چې په هر ځل کې لس ښځې وې، قاچاقبرو ټولې ښځې لوديانه ته د کمپنۍ د واک د پولې د ننه چېرته چې شاه ويلي وو ورسولې. د تک په وخت کې به ښځو هندي جامې په تن کړې وې او داسې به ښکارېدې چې دوی سيند ته لکه د هندوانو چې دود دی، د لامبو له پاره ځي او يا د ښار اطراف ته د چکر له پاره روانې دي.^۹

کله چې رنجیت سېنگ د وفابېکم او نورو ښځو په تېښته خبر شو، «د حیرانتیا گوته یې د افسوس په غاښو ټینګه ونيوه» او د ساتونکو شمېر یې څلور زره کسانو ته اوچت کړ. ساتونکي یې د ښار په ټولو دروازو کې «په هره کوڅه، په هره حویلی حتی په پخلنځي او تشناب کې او زموږ د خوب خونو سره ودرول. ساتونکو به تېل گرم کړل او مور به یې په شکنجه کواښلو. دوی به مور ته ویل: «کانې مو مور ته راکړئ او کنه د دغه اېښیدونکو تېلو سویو به درته ښکاره شي.» هر کله به یې چې زړه و، شاه شجاع به یې په انګر کې د وسپنې په یو قفس کې واچولو. «هر چېرته به چې زه تلم حتی د اودس له پاره، دوی به زما څارنه کوله. نړۍ ما ته او په کور کې زما کسانو ته ورځ تر بلې تنګېده او مور نور د دغه لړاکو او کم اصله سېکانو د کړنو له کتو څخه ستړي وو.» شاه او کسانو یې د قران دغه ایت لوستلو ته مخه کړه: «مور له ظالم قوم نه خلاص کړه.»

زموږ د نیمو شپو نهیلو چیغو په ځواب کې دغه نظر د هدایت په څېر راته پیدا شو: زموږ د خوب د کوټې لاندې د شاهي کالیو الماری او د وفادار چوپړیلانو د هستوکې ځای و. مور دوی ته هدایت ورکړ چې د لاندیني کوټې په چټ کې زما د کټ لاندې یو سوری وېاسي چې ساتونکي یې ونه ویني او د خاورو په کیندلو او د دېوالونو په سوري کولو له لاندیني کوټې څخه یو تونل د هغه اوو څنګ تر څنګ کورونو لاندې وکیندي چې مور کرایه کړې وو. د درېیو میاشتو په بهیر کې دوی اوه دېوالونه سوري کړل څو چې تونل بازار ته څېرمه د یوه اړخ لېښتي ته ورسېد.*

د شاه په کټ کې یې یو وفادار پلوی پرېوت او پخپله شاه ملنګ ته ورته جامې واغوستې: «ما خپل ځان او مخ په ایرو وموښه او وډښته مې د ملنګانو په څېر غټ غټ کوڅې او تور پټکي می پر سر کړ.» شجاع د تونل له لارې له دوه مرستیالانو سره وتښتید. بیا د ښار په منځ کې د «کافر ساتونکو او بدنیتو کسانو له څنګ څخه چې خدای کانه او رانده کړل، تېر شوو.»

بلاخره مور د کلا د تخلیې اصلي لېښتي ته ورسېدو چې په دغه موسم کې وچ و. دا تنګ، تیاره و او تېریدل په کې خورا سخت وو، خو مور هوډمن وو چې ووځو؛ نو ځانونه مو خدای ته وسپارل. په تېریدو کې مو د بدن بېلابېلې برخې وګرډېدې او وینې شوې. بلاخره مور هغه سیند غاړې ته ورسېدو چېرته چې زموږ چوپړیلان له مناسبو جامو سره مور ته تم وو. دوی تر مخه ماڼوگانو ته د دوی او د کښتۍ له پاره پیسې ورکړې وې؛ نو سمدلاسه مو حرکت وکړ او لېرې د سیند بلې غاړې ته واوښتلو. مور کله سواره او کله په پښو، یوه شېبه هم د لارې د رېرو او خطر په فکر کې نه وو او نه مو لوړه او یا تنده په فکر کې وه.

نو په دې توګه مور له لاهوره وتښتېدو*، خو زموږ سره هېڅ شی، پیسې او اکمالاتي توکي نه وو او له دې کبله زموږ حالت ژر ناهیلۍ ته نږدې شو.^۱

* مبارک حویلي یوه لویه د ځمکې لاندې سره خونه لري چې ظاهراً د هماغه وخت ده. کېدای شي دغه خونې د دوی تېښته چې لمړی سخته ښکارېده، ډېره شونې کړې وي.

* د افغان جګړې انځورګر د خپل مشهور افغان لېتوګراف lithograph په نوبت کې ادعا کوي چې شاه شجاع نه، بلکې وفا بېکم خپل او د شجاع د تېښتې پلان جوړ کړ او نوموړي د هغې دغه کړنې په سختو حالاتو کې «د ارامتیا او زړورتیا بېلګې» بللې دي. دا احتمالي نه برېښي چې وفا بېکم به حتی د تونل او د کښتۍ پلان د کمپنۍ د پولې په بله غاړه په لودیانه کې جوړ کړی وي، خو دا د وفابېکم د افسانو د پراختیاوو کچه ښيي چې دغه خبره د هغې له مړینې دېرش کاله وروسته رترې Rattray ته وویل شوه. دغه وګورئ James Rattray, Portraits of Ladies of Ranks. The costumes of the Various Tribes, Celebrated Princes and Chiefs, Views of the Principal Fortress and Cities and Interior of the Cities and Temples of Afghanistan. p.29, 1884, London

شاه شجاع له خپلې تېبېستې څو میاشتي وروسته، د خپل تخت د بیا نیولو له پاره لمړنۍ هڅه وکړه. ده د پنجاب په غونډیو کې له ناراضه راجاګانو سره چې د رنجیت سېنګ دښمنان وو همغږي جوړه کړه او پلان یې درلود چې یو کوچنی لښکر جوړ او پر کشمیر یو نابېره یرغل وکړي څو د کشمیر دره تر خپل واک لاندې راولي. دا یو هوښیار حرکت و او کېدای شول چې د خپلې پاچاهۍ د بېرته نیولو له پاره یې دغه ځای یوه ښه اډه وای ځکه لکه څنګه چې وېلیم فرېزر لیکلي: «شجاع تر اوسه هم د یو پاچا په څېر د خپل نرمښت، مهربانۍ او لېبرالتوب په وجه ګرانښت درلود.»^{۱۱} سرېره پر دې، د یرغل له پاره وخت هم ډېر مناسب و: وروسته له دې چې رنجیت سېنګ د شجاع د ازادولو په موخه پر کشمیر یرغل وکړ، دغه دره د یو واضح حاکم تر واکمنۍ لاندې نه وه بلکې بېلابېلو واکمنانو پرې دعوا درلوده، خو یو شی چې شاه شجاع په دوامداره توګه په خپل پرځنګ^{۱۲} کې نه درلود هغه څه و چې ناپليون د یوه جنرال له پاره ډېر مهم ګڼل او هغه بخت و.

د شاه شجاع لمړنی ناوړین هغه وخت پېښ شو کله یې چې غوښتل د یرغل مالي اړتیا پوره کړي. ده یو کس لاهور ته ولېږه چې هغه ۱۵۰۰۰ روپۍ راوړي چې له یوه سیمه ییز صراف سره یې اېښې وې. رنجیت سېنګ د خپلو جاسوسانو په وسیله له دغه پلان څخه خبر شو، د سړي لاره یې ونیوه، پیسې یې ترې واخیستې او په خپله خزانه کې یې کېښودې.^{۱۲} د نورو پیسو پیدا کول د ځنډ وجه شوه او په دې توګه د کشمیر والي ډېر وخت درلود چې خپلې چوڼۍ او نورې ټولې هغه ممکنه لارې مضبوطې کړي چې شاه به د یرغل له پاره کارولې وای. کله چې شاه شجاع د هغه ګانو په بدل کې چې وفابېګم په پټه له لاهور څخه لودیانه ته وړې وې، د خپل لښکر د تمویل له پاره پوره پیسې پیدا کړې او بیا یې لښکر ته د خلکو جلب او د هغوی جنګي روزنه وکړه، راز برېښد شوی او د جګړې موسم هم تېر شوی و. خو شجاع دغه مشورې ته چې تر پسرلیه صبر وکړي پام ونه کړ او له نوي جوړ شوي لښکر سره د جات Jot د غاښي له لارې د چمبه Chamba درې ته ټیک هغه وخت لار چې د هماليا د غرونو څوکې د ژمي لمړنۍ اووړې ګردجنې کړې وې. شاه شجاع په دې نیت چې په داسې لار کشمیر ته لاړ شي، چې مقابل لوري یې تمه نه کوله او مضبوطه کړې یې نه وې، پرېکړه وکړه چې خپل لښکر د پیر پنجال د لوړو په لور ستون کړي. دلته په برېښد او د خوشبویه ځنګله له تورو څوکو څخه په اوچتو غونډیو کې چې سرینګر ته یوازې د څو ورځو مزل پاتې و، دوی د اووړې له توپان سره مخ شول. د شجاع لښکر د غاښي له سر نه لږ لاندې په سره هوا کې اووړو بند پاتې کړ. شجاع وروسته لیکلي: «هلته د پرمختګ او یا شاتګ لاره نه وه او اوبه او ډوډۍ مو مخ په خلاصېدو وو. هندوستانی عسکر چې له یخنی او اووړې سره بلد نه وو، له یخنی مړه کېدل.» لږ وخت تېر نه و چې دا کوچنی لښکر نږدې ټول تباه شو. یوازې شاه شجاع او څو نورو کسانو وکړای شول چې د غاښی سر ته او بېرته هوارو ته بښکته شي.^{۱۳} کله چې د برتانيې یو لیکوال دغه خبر واورېد، هغه ولیکل: «داسې ښکاري چې بد بخت د دغه شهزاده په پله روان دی، هغه له بل څه سره نه، یوازې له خپل بخت سره په جګړه دی ځکه چې په وار وار یې ډېرې داسې ستونزې زغملي دي چې ډېر کم خلک ورسره مخامخ کېږي.»^{۱۴}

اوس شجاع له ناهیلی څخه ډک او په بد حالت کې و. ده يو ځل بيا په بدله څېره له خپلو څو تنو چوپړيالانو سره په پېچلې او اوږده غرنيزه لاره مزل وکړ تر څو بلاخره د ۱۸۱۶ کال په پشکال* کې په سوباتو Subbathu کې انگرېزي پوله ييزې تايې ته ورسېد. هلته يوې کوچنۍ ډلې بدرکه کړ او ورپسې لوديانې ته ستون شو چېرته چې د ده حرم په يوه د منځنۍ کچې حويلۍ کې اصلي بازار ته څېرمه اوسېده. شجاع ليکلي: «اوس مور د خپل خان د خونديتوب په هکله اندېښنه هېره کړه. د خدای شکر مې وکړ چې مور يې د دېښمنانو له منگلو خلاص کړو او په اوږه کې يې مور ته د دوستانو په لور لارښوونه وکړه. مور د لمړي ځل له پاره پرته له وېرې په راحت شپه تېره کړه.»^{۱۵}

په ۱۸۱۶ کال کې لوديانه د کمپنۍ په شمال لويديځ پوله کې د انگرېزانو د چاوني ښارگوټي و، چېرته چې د برتانوي والي د هستوګنځي د بيرغ له لکني څخه وروستې برتانوي بيرغ د برتانيې د هندي ملکېت او په سن پيټرزبرګ کې د برتانيې د سفارت ترمنځ رپېده.

د شاه شجاع له راتګ څخه مخکې، لوديانه پر انسان باندې د سوداګرۍ په مرکز نوموره وه. د پنجاب د غونډيو د ايالت او د کشمير ښځې چې په سيمه کې يې د ښايست نوم درلود، د وينځو په څېر خرڅېدې او د سېکانو تر کنټرول لاندې به پنجاب او هندوستان ته لېږل کېدې.^{۱۶} د شاه شجاع او د هغه د دربار له راتګ سره سم، لوديانې د مريټوب له مرکز څخه د سياسي دسيسو او د جاسوسۍ په مرکز د بدلون پړاو پيل کړ. په راتلونکو لسيزو کې لوديانه په پنجاب، هماليا او منځنۍ اسيا کې د برتانيې څارګريز مرکز وګرځېده: داسې ځای چې له دوکه بازانو، ناراضه جلا شوو، اجيرو پوځيانو او جاسوسانو څخه ډک و او د دسيسه جوړونکو او د افغانستان، د رنجيت سېنګ تر واکمنۍ لاندې د پنجاب، د کشمير ناندريزه درې او د کمپنۍ تر تسلط لاندې د مخالفانو د مجلسونو ځای شو.^{۱۷}

په بوستان Boston کې زېږېدلې، چلې او پای جامه اغوستونکې سېر ډېوډ اکتلوني Sir David Ochterlony په لوديانه کې لمړنی انگرېزي اجنټ و. ده په لوديانه کې له رنجيت سېنګ سره د کمپنۍ دقيقې پولې مشخصې کړې. له دغې پولې څخه د اسونو يوې غير رسعي لوا ساتنه کوله چې د اکتلوني د ملګري جېمز سکېنر James Skinne ملکېت وه. سکېنر يو تکړه راجپوتي سکاتلنډي جنګسالار و چې په هنسي Hansi او د لوديانې په خپلو دوه غبرګو اډو کې، کمپنۍ د ده له ژېړنګه کسانو څخه د شمال لويديځ پولو لمړنی ځواک جوړ کړ چې د هر هغه څه په وړاندې چې د خيبر او سوتليج Sutlej له لوري راتلل لمړنۍ دفاعي ليکه شي.^{۱۸} د يوه کتونکي د ليکنې پر بنسټ، د سکېنر دغه کسان چې سرې لونګې يې پر سر، د نقره يي څنډو کمربندونه يې په ملا او روښانه ژېړ خټونه يې په ځان کې وو، له تورو او ډالونو سره تر ټولو رنگينه او جذابه سپره پوځي ډله ښکارېده.

کله چې په ۱۸۱۲ کال کې وفا بېګم مخکې له مخکې خپل يو خواجه د پناه غوښتنې له پاره انگرېزانو ته ولېږو، د

* پشکال: د اوري باراني موسم

اکټلوني او همکارانو تر منځ یې د چپه شوې پاچاهۍ د پاچا کورنۍ ته د پناه ورکولو په هکله د نظر مخالفت و. د ډهلي والي چارلس مېټکف Charles Metcalfe په کلکه د پناه ورکونې پر ضد و. نوموړی هغه انګرېز و چې له رنجیت سېنګ سره یې هغه وخت د لمړني تړون په هکله خبرې کړې وې کله چې ناپليون پر هند د يرغل پلان درلود. هغه ويل چې دا کار به کمپنۍ ته دومره ګټور نه وي او د دوی اړیکې به له یو مهم متحد سره خرابې کړي. مېټکف لیکلي: «داسې یوه کړنه چې له ناراحتۍ، شرمېدنې او ممکنه مالي لګښت څخه ډکه وي، په لویه کچه بهتره ده چې ترسره نه شي. د هغې مقام او بد بخت ته دې درناوی په پام کې ونیول شي، خو په هره ممکنه وسیله باید د دغه کار مخنیوی وشي.»^{۱۹}

اکټلوني له دغسې اعتراضونو څخه یو هم نه درلود. هغه د خپلې شخصي تجربې پر بنسټ پوهېده چې یو مات کړل شوی مهاجر په څه حالت کې وي. د نوموړي پلار د برسکاټلنډ و چې مسېچوسېټس Massachusetts ته کډه شوی او د امریکايي انقلاب په وخت کې یې د برتانيا په پلوی جګړه کوله. کله چې د واشنګټن وطنپالو، انګرېزانو ته ماته ورکړه، د اکتلوني کورنۍ په کانادا کې مهاجرت ته اړ ایستل شوه. اکتلوني له کانادا څخه د برتانيې له لارې په ۱۷۷۷ کال کې د کمپنۍ پوځ ته ورغی. هغه د خپلو هم پېرو په پرتله د مسلمانو ښځو د ساتنې په ادابو ډېر پوهېده. په ډهلي کې د اوازو پر بنسټ، نوموړي لږترلږه دیارلس هندي ښځې لرلې. کله چې په ډهلي کې استوګن و، هغه به هر ماښام ټولې ښځې چې هره یوه به پر یو ځانګړي پیل سپره وه، د سرې کلا د دېوالونو او سیندغاړې تر منځ په چکر بوولې.^{۲۰}

نو ښځو ته د ده د معمول درناوي سره، اکتلوني د وفابېګم موضوع په خپله غاړه واخيسته او مېټکف یې د رنګي پاچاهۍ ملکې ته د اجازې په نه ورکولو په بې رحمۍ تورن کړ. هغه لیکلي: «بېګم په یو بدمرغه او بې وسه حالت کې وه... یوه بهرنۍ، پردۍ او په اصیله کورنۍ کې زېږدلې ښځه چې له خواشیني کوونکي حالت سره مخ ده، له داسې دولت څخه د ساتنې او پناه غوښتنه کوي چې په بشردوستۍ او سخاوت کې نوم لري. د دغه دولت د یو اجنټ په توګه، زه ډېر لېوال یم چې عدالت په ښه بڼه ترسره کړم.» هغه بیا په صراحت یاده کړې: «انګلنډ له ډېر وخت راهیسې د شهزادګانو د ساتنې او پناه ورکولو توان لرلی او ډېرو نابېره انقلابونو دوی بېرته په داسې حالاتو کې په تخت کېښولې چې د شاه شجاع په پرتله د پاچاهۍ اعاده کېدل یې ډېر ناشوني ښکارېدل چې په پایله کې یې د شهزادګانو منندويي عادي خبره نه وه. کېدای شي د برتانوي دولت مېلمه پالنه مور ته په داسې سیمه کې یو ملګری راکړي چې یوه ورځ به مور ورته اړتیا ولرو.»^{۲۱} د اکتلوني دلیلونو د هند لوی والي قانع کړ چې بېګم ته پناه ورکړي. د ۱۸۱۴ کال د ډسمبر په دویمه، بېګم او ورسره مل ښځې له لاهور څخه لودیای ته ونکوښېدې. په دغه ورځ په ښار کې یو انګرېز افسر د دوی د کډو وډ او په دورو پټ راتګ په اړه راپور ورکړ او داسې یې لیکلي: «دوی چې پاسپورټ نه درلود، په اندېښنه کې وو چې له پولې څخه د تېرېدو اجازه به ورکړل شي او که نه. ما فکر وکړ چې په دې هکله به زه د دوی اړنګ او اندېښنه په څو خبرو لېرې کړم؛ نو دوی ته مې وویل چې امنیت یې دلته خوندي دی او اندېښنه دې نه کوي. زه بېښنه غواړم چې تاسو ته مې د استوګنې له پاره له دغه خبې څخه پرته، ښه ځای برابر نه شو کړی. دوی د مېرېانه ښه راغلاست په اړه خپل کوروداني څرګند کړ او هبله یې وکړه چې زه د دوی له پاره نور ځان په عذاب نه کړم او وپي ويل چې له برتانوي دولت څخه د دوی یوازینۍ غوښتنه د پناه ورکړه وه.»^{۲۲}

د څو میاشتو په بهیر کې چې د هغې د راتګ خبر هرې خواته خپور شو، په بېګم پورې د اړوند کسانو شمېر ۹۶ ته اوچت شو او نوموړې یوې نیمه رنګې حویلی ته چې اکتلوني ورته پیدا کړې وه، کډه وکړه. لکه څنګه چې د تمویل

کومه وسیله يې نه لرله، اکتلوني په لمړيو کې له خپل جيب څخه د هغې د خرڅ پيسې ورکولې، خو وروسته يې وکړای شول چې له دولت څخه د يو کوچني کلي خرڅ له پاره پيسې ورته واخلي.

شاه شجاع دوه کاله وروسته له وفابېگم سره د يوځای کېدو نيت اعلان کړ. د اعلان په يوه برخه کې يې داسې ليکلي وو: «د خپلې ملکې د مينې او خپلو معززو انگرېز ملگرو د ليدلو هوس لرم.» دلته د اکتلوني د سخاوت او ستراتيژيکي بصيرت ترکيب يو ځل بيا د مېتکف احتياط تر پېښو لاندې کړ او خپل مرستيال، وېليم فرېزر يې د شاه د ښه راغلاست له پاره پولې ته ولېږه.^{۲۳}

فرېزر په چټکۍ هغه بدلون چې د دوي له لمړنۍ ليدنې راهيسې په شاه کې راغلی و حس کړ. پر شاه باندې د ماتې، تحقير، شنکې او زندان اوو کلونو خپل اغېز اېښی و او دا واضح ښکارېدل چې دی زيانمن، نه قانع کېدونکی او په روحي خپګان اخته شوی و. هغه نږدې لکه ناروغ، نيت درلود چې د خپل شاهي دريځ ښه وساتي حال دا چې اوس، لکه څنګه چې اکتلوني ويلي وو، پرته له يو معزز فراري څخه بل څه نه و او يوازې يو مهاجر و چې د خپل پخواني متحد په خيرات يې ډډه وهلي وه، خو که فرېزر دا فکر کولو چې شاه اوس يو مات او ناهيلي سړی و؛ نو په دې هکله به په خپله تېروتنه ژر پوه شوی وي. فرېزر، اکتلوني ته وليکل: «شاه په خپلو غوښتنو او تمو کې بې کچې شاهانه دی. لکه څنګه چې اعلحضرت ته دا يوه دوديزه کړنه وه، ده ستا سکرتر ور وغوښت او ورته وپې ويل چې د سيمې خلک بايد له ده څخه خپل نيم کليومتر واټن وساتي.» لکه مخکني مغول، کله چې امپراتوري يې له لاسه ورکړه، د ده دربار د ځان غوښتنې او ځان پالنې مرکز شو. څومره يې چې واک کمېده، هغومره يې له خلکو څخه د خپل شاهي دريځ منل غوښتل، خو له ټولو ادعاوو سره سره، د هغه رښتيني وضعيت له ناهيلۍ ډک و.

نوموړی اوس پنځوس وسلوال چوپړيالان نه لري. هغه د تېر ځل راهيسې چې مور ورسره وليدل، خورا ډېر بدل شوی دی. په جسې ډېر غټ شوی او بې روحه څېره يې خپله کړې. ډېر هغه کسان ترې لارل چې له ده سره راغلي وو او ما يو له څو چوپړيالانو څخه چې تر اوسه ورسره پاتې دي ونه پېژانده چې د کابل ماموريت په ترڅ کې زما پام ورته اړول شوی وي او يا می مخکې ليدلی وي. ما ته دغه صحنه دردوونکې وه. د بخت چپه کېدل، پرته له دې چې احسان دې خلک هېر کړي او يوازې پرېښودل شي، بل څه نه دي چې پایله يې بې اړنګه يوه خواشينوونکې صحنه ده. بخت هغه څه دی چې ټول يې غواړي او تمه يې کوي، خو د چپه بخت دردوونکی فطرت به حتی تر ټولو ښه فلسفه له بنسټه ولرزوي.^{۲۴}

شجاع له خپلو ښځو څخه نږدې دوه کاله وروسته د ۱۸۱۶ کال د سپټمبر په پای کې لوديانې ته ورسېد. ده له پيل څخه په واضح توګه دا څرګنده کړه چې کوم هستوګنځی چې ده ته برابر شوی و، د ده اړتياوې يې نه پوره کولې. هغه د يو پاچا او په تړون باندې د يو متعهد په توګه له انگرېزي دولت څخه غوښتنه کوله چې ده ته د پناه او خرڅ د ورکړې سربېره نور څه هم برابر کړي: هغه ته بايد د اوچتو دېوالونو يو مستور کور ورکړل شي څو کوم خلک چې په پيلانو سپاره د کور تر څنګ په لاره تېرېږي، د ده ښځينه ونه ليدی شي. شجاع دا هم څرګنده کړه چې نه غواړي په ښار کې د ډېر وخت له پاره پاتې شي او په دې هکله يې په يو ليک کې اکتلوني ته ليکلي وو: «زما دلته د پاتې کېدو څه ګټه

شته؟»^{۲۵} شاه ډېر عیبونه لرل، خو په هغه کې هېڅ کله پر ځان نه باور او د انرژي نشتوالی نه وو. د شاه ماتو د ده مخنیوی ونه شو کرای او د تبعید له لمرۍ میاشتې یې د یو نوي لښکر د جوړولو په پلان کار پیل کړ څو خپل تخت بېرته ونیسي. ده لیکلي: «د خراسان د سلطنت د بیا ترلاسه کولو خواږه خوبونه وینم.» همدارنګه شجاع په خپل کتاب کې لیکلي چې څنګه یې د نورو هغه شاهانو له بیلګو راحت موندلو چې سلطنت یې له لاسه ورکړی و او وروسته یې بېرته واک تر لاسه کړ. شجاع لیکلي: «په معاصرو شاهانو کې، امیر تیمور [لنګ] دولس ځله له سمرقنده وشړل شو او په لرغونو شاهانو کې، افراسیاب له کیخسرو سره په جګړو کې اویا ځله په وار وار مات کړل شو، خو هېڅ کله یې هوډ بدل نه کړ. په همدغه بڼه، [د مغول امپراتور] همایون ته د هند ولایتونه په میراث پاتې شول، خو شیرشاه تېبېتي ته اړ کړ او په ایران کې یې له شاه عباس صفوي څخه د مرستې غوښتنه وکړه. په حقیقت کې، که خدای ونه غواړي هېڅ شی به بریالی نه شي، خو که خدای غوښتل موږ به بې اړنګه بریالی شو.»^{۲۶}

په دغه وخت کې د شاه طبیعت په چټکۍ له خوښۍ نه خپګان او خیالي حالت ته بدلېده. یوه ورځ به یې لکه څنګه چې اکتلونې ویلي، «له بصیرت څخه ډک» د پلانونو خوب لیده چې د واورینو غرونو او تېبېت Thibet له لارې افغانستان ته لاړ شي او په خپلو دښمنانو نابېرې یرغل وکړي.^{۲۷} بله ورځ به چې پوه شو چې دغسې کار عملاً ناشونی دی، د خپګان حالت ته به لاړ. د لودیاني یو افسر لیکلي: «د شاه شجاع ذهن په نارامه او ناګراره حالت کې دی. زه ډېر وخت ګورم چې بوختیا ته د ده لېوالتیا او اوسنی نه فعالیتوب د نوموړي له ترخې بیوسۍ سره سمون نه لري.» دغه افسر زیاتوي:

دا زما دنده وه او دنده به مې وي څو هر څومره چې کولای شم د شاه نارامه سینې مالش کړم. زه له هر هغه څه نه چې ما ته قانع کوونکی دلیل برېښي کار اخلم چې شاه له غیرعلمي خیالونو څخه وروم، لکه د خپل تخت په بیا نیونه کې له انګرېزانو څخه د مرستې غوښتنه، کلکتې ته د تګ هیله او یا د انګرېزي واکمنۍ د ننه، په بله سیمه کې د اوسېدو لوی هوس. ما حتی د شاه سلاکارانو ته اشاره وکړه چې د شاه ذهن به پرته له کابل، بل هېڅ ځای چې د شاه هیلې پوره کړای شي ارامتیا ونه لري.^{۲۸}

خو شجاع له راتګ څخه یو کال وروسته خپل عملي پلانونه بشپړ کړل او له شاه سره د خدمت له پاره لودیاني ته پر اسونو د سپرو ډلو لری د رارسېدو په هکله کلکتې ته اندېښمن راپورونه رسېدل. حکومت له اکتلونې بیړنۍ غوښتنې وکړې چې اعلحضرت وهڅوي څو په ارامۍ له خپلې کورنۍ سره په هغه اسانتیاوو چې دوی ته برابرې شوې، ژوند ته دوام ورکړي.^{۲۹} خو هر چا ته واضح وو چې شجاع به دا ونه مني.

په کشمیر باندې د ژمني برید له ناکامه هڅې وروسته، شاه دا ځل په پوره پاملرنه وخت غوره کړ. په ۱۸۱۷ کال کې د سدوزیو او بارکزیو د دوه لویو کورنیو تر منځ بیا د دښمنۍ اور بل شو چې وجه یې د سدوزیو یوې شهزادګۍ ته د بارکزیو سپکاوی و. شاه محمود او د هغه زوی شهزاده کامران سدوزی، د بارکزیو دوه مخکښ وروڼه، وزیر فتح خان او دوست محمد د یو ماموریت سرته رسولو له پاره د افغانستان په لوېدیځ کې تر ټولو ښایسته ښار، هرات ته ولېږل. دوی ته دنده ورکړل شوې وه چې په نابېرې یرغل د اختیارالدین لویه کلا له یو یاغي والي چې پارسیانو ته یې د کلا د سپارلو دسیسه جوړوله، بېرته ونیسي. دوی دا کار وکړ، خو د کلا له بېرته نیولو څخه وروسته، د لوټ په بهیر کې دوست محمد او د هغه پلویانو د حرم په لوټولو پیل وکړ چې په ترڅ کې یې د یاغي والي د ښځې په ګانو ښکېلې شوی پرتوګاښ هم واخیست.^{۳۰} هغه څه چې دوی ورته پام نه و کړی دا وو چې دغه شهزادګۍ د شاه محمود خورڅه/ورېره

شهزاده کامران يوه اونۍ وروسته هرات ته لاړ او هلته له حرم څخه يو پلاوی ورته راغی چې د خپل عزت د بېرته اعاده کولو غوښتنه وکړي. کامران هم د شاه زمان په څېر، د بارکزيو په ډېرېدونکي واک لا ترمخه اندېښمن و؛ نو د سدوزيو دغه د حرم سپکاوی يې يو فرصت وگڼلو.

دغه شهزاده هرات ته له خپل راتگ وروسته، له کلا څخه بهر په شاهي بڼې کې د يوې مېلمستيا اعلان وکړ او فتح خان او ورونو ته يې بلنه ورکړه چې له ده سره د دوی د هرات فتحه ولمانځي. ميرزا عطا ليکلي: «نخاکر او سازنده د مېوې د ونو په منځ کې راتول شوي وو، د کباب لوی غوري، له سرو واینو څخه ډکې د ښيښې صراحی اېښودل شوې وې او د ناچ (يو ډول نخا. ژباړن) nautch مېلمستيا ورو ورو گرمېدله.»

کله چې وزير او د هغه وروڼه بڼ ته ننوتل، دوی پرله پسې جامونه څښل، کباب يې خورلو او خپل ځانونه يې د هرات ښايسته بازينکرو د نخا او ساز په تعجب کې ورک کړل. دومره وخت تېر نه و چې دوی له کچې وتلي دومره ډېر نېشه شول چې د وزير له مغزو د حواسو مرغۍ الوتلې وه او بې حسه پروت و. کامران د مخه ټول تياری نيولی و؛ نو په يوه اشاره د مېلمستيا ټولو کډون کوونکو وزير ونيولو، لاس او پښې يې وتړل او ورپسې يې د هغه په وړندولو پيل وکړ، د خنجر څوکه يې پرسترو کېکارله؛ نو د وزير د ستروکو رڼې اوبه د وړندوالي په توره ځمکه وپېدې.^{۳۱}

وروسته د فتح خان د ککرۍ پوستکۍ وايستل شو او په بهرحمۍ شنکنجه شو. کله کله به په داسې حال کې چې وينې ترې بهېدې، يوې خېبې ته چې دښمنان يې په کې ناست وو يوړل شو. فتح خان ته به وويل شول چې په يو ليک کې پر دوست محمد د تسليمي غږ وکړي. کله به چې فتح خان وويل؛ هغه يو ناتوانه او بې واکه وړند اسير دی، شکنجه کوونکي به پرې راتول شول. يو اشرافي، عطا محمد چې شاه شجاع يې بندي او د اباسين په سيند کې يې په ډوبولو کوښلی و او پلار يې فتح خان په توطيه تورن او ورپسې اعدام کړی و، په داسې حال کې چې د پلار وژنه يې يادوله، د فتح خان غوږ يې غوڅ کړ. يو بل کس د خپل شکايت په يادولو، د فتح خان بل غوږ غوڅ کړ، درېيم کس يې پزه غوڅه کړه. يو لاس او ورپسې بل لاس يې غوڅ کړل شول. له فتح خان څخه وينې بهېدې او هر يو اشرافي به چې د ده بدن په چاره غوڅولو، دغه غوڅونې ته به يې د خپل غچ نوم ورکړ؛ نو «په دې توگه يې فتح خان له هغه لوړې روحې ډاډگېرې څخه محروم کړ چې تر شکنجې لاندې يې سړی په ذهن کې لري - او هغه له تېرې څخه پاک وجدان دی». وزير پرته له شکايته شکنجه وزغمله، خو چې ږيره يې پرې غوڅه شوه، په ژړا شو. کله چې د فتح خان دواړه پښې قطع کړل شوې، عطا محمد خان يې په پای کې په ستوني چاره کش کړه.^{۳۲}

مخکې شاه زمان يوازې د فتح خان پلار پايڼده خان مړ کړی و، خو د بارکزيو د مشر وژنه يو څه دي او د ټولې ډلې راتلول بېخي بل څه دي. د فتح خان څو وروڼه په بڼ کې له مېلمستيا څخه په تېښته بريالي شول او په جکړو يې له هرات څخه ځانونه واېستل. دوو نورو ورونو يې چې په حمام کې عشرت کولو، «له خېرېدو سره سم له بخار خونې څخه په چټکۍ ووتل او وتښتېدل. دوی په پټ بازار کې د سوداگرو پر دوو اسونو سپاره او د کندهار په لور ستانه شول، د وزير له مور سره د نادعلي په کلا کې يوځای شول او د خپل ورور د غچ اخيستې هود يې وکړ».^{۳۳} فتح خان خو ووژل شو، خو پاتې ډلې د شاه محمود او شهزاده کامران پر ضد د جکړې اعلان وکړ او د واکمنۍ په سيمو کې يې خلک پاڅون ته وهڅول. کله چې بغاوت پراخه شو، د قومي مشرانو له خوا شاه شجاع ته په لوديانه کې بلنې رارسېدلې

چې خپل تخت بېرته ترلاسه کړي او هېواد ته نظم راوړي. دا هغه شېبه وه چې شاه شجاع ورته په تمه و. شاه شجاع د وفابېګم په مرسته وسلې پېرودې او د امريکايي «جنرال» جوسايه هارلن Josiah Harlan په ګډون يې ګډوډ اجير عسکر راتول کړل، خو په ټوله لار کې يو انګرېزي جاسوس کپتان راس Captain Ross او د هغه دوه مرستيالان د قرغزانو په جامه کې په پټه په دوی پسې وو. شجاع د سند بانکي مرکز شکارپور ته ورسېد.^{۳۴} هلته يې د هندي پور ورکونکو څخه پيسې پور* کړې.

ده په چټکي يې يو لښکر جوړ او د شمال په لور وخوځېد. د څو اوښو په ترڅ کې يې خپله د پېښور پخوانۍ اډه بېرته ونيوله.

خو د ده بريالند مهاله وه. د شجاع ځانمن* چلند او پر زرو دستورونو او ادابو ټينګار د سيمې قومي مشران ناراضه کړل؛ نو د ده بې وخته شاهانه برم او په شاهي دوديزه ادابو ټينګار، د شجاع او د هغه د بلونکو تر منځ جګړه رامنځ ته کړه.^{۳۵} په دغه کړکېچن وخت کې د شاه د باروتو په زېرمه يوه مرمۍ ولکېده او يوه لويه چاودنه يې رامنځ ته کړه چې د شاه ګڼ شمېر عسکر يې ووژل. شجاع ليکلي: «د لويي يوه لويه لړه اسمان ته پورته شوه او پښې، لاسونه، لېچې، او تې په هر لوري کې خواره شول. دښمن پر خپل يرغل زور واچولو؛ نو موږ د خيبر غره ته پناه يوره.»^{۳۶} يو ځل بيا شجاع شاتګ ته اړ شو. بارکزي ځواکمنو وروڼو دې په شا وتمبولو او اوس نوموړي پرته له دې چې بېرته د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې سيمو ته لاړ شي، بله چاره نه لرله. په سره دوې کې د بېرته تګ په بهير کې، شجاع د شکارپور او جايسلمېر تر منځ په شکلنه دښته کې له رېګي توپان سره مخ شو او نور عسکر يې دلته له لاسه ورکړل. ده د سند بانکرانو ته پور بېرته ادا نه شو کړای او دغه بانکرانو قسم وکړ چې بيا به ده ته پور ور نه کړي ځکه چې د ميرزا د يو پارسي متل په بنا: «مار چيچلی له رسی نه هم وېرېږي.»^{۳۷}

د ۱۸۱۸ کال په اکتوبر کې وروسته له دې چې په اجمير کې د صوفي زيارت ته لاړ او په ډهلي کې يې د مغول امپراتور، دويم اکبر شاه سره وليدل، شاه لوديانې ته لاړ چې د خپل راتلونکي اقدام پلان جوړ کړي.

شجاع د اوږده تبعيد له منلو پرته بله چاره نه لرله او اړ شو چې په لوديانې کې د خپل دربار جوړولو ته غاړه کېږدي. خو بيا يې هم په تشريفاتي او د دربار په برم او پرتم کې جوړجاړی نه غوښت. په حيرانوونکي ډول، اکتلونې په دغه موضوع کې بيا ځان ښکېل کړ؛ نو کمپنۍ دغه د تياتر ننداره ومنله او د تمویل له پاره يې په کال کې ۵۰۰۰۰ روپيو ته حاضره شوه. شاه او ورسره مل کسانو يې يو لوی هستوګنځي ته کډه وکړه او د ده دغه د تياتر اسرافې ننداره د لوديانې ګردجن بازار ته د راغلو خلکو په نصيب کېده. امريکايي اجير عسکر جوسايه هارلن ليکلي: «اعلحضرت به

* د سند شکارپوري د پور ورکړې کمپنۍ له ډېره وخته د جګړو په تمویل او د وسلې په سوداګرۍ کې تخصص درلود او دغه دود تراوسه شته: په دغه سوداګرۍ کې نن ورځ په شکارپور کې تر ټولو وتلې د هندوګا وروڼو کمپنۍ ده چې د ډېرو نورو معاملو سربېره، ويل کېږي چې په ۱۹۸۰ کلونو کې د راجف کاندي حکومت ته د بوفرس Bofors وسلو د ورکړې په ناندريزه معامله کې ښکېله وه.

* ځانمن: مغرور، کېرچن

کابو هره ورځ لودیاني ته نږدې په شاهي برم اوپتم کې لیدل کېده. یو گڼ مارش به په بې روحه باد او بې خلکو لارو کې د شاه د راتګ داسې چينې وهلې لکه چې شاه د خپل بیعت د لویې گڼې گونې په منځ کې وي. د ځان ښودنې درنې او ژورې چينې چېرته چې د اطاعت هېڅوک نه وو.^{۳۸}

د شړل شوي شاه یو عجیب دربار و. ملا شکور اسحاقزی د دربار مشر و. هارلن لیکلي: «ملا شکور په ونه تیت او چاغ سړی و چې لویې لونکې یې د خپل موقف د ځانګړتیاوو څرګندویه وه او هغه یې په بڼه پوره کرد ښودلو. له لونکې یې لویې ولول سپېنې تورې څنې په اوږو پرتې وې.» څنې یې د یوې ځانګړې موخې له پاره پرېښې وې: چې د خپلو غوږونو نشتوالی پټ کړي. نوموړي ته د شاه شجاع په امر په یوه جګړه کې د نه زوروتیا له وجې د غوږونو په غوڅولو جزا ورکړل شوې وه، خو د هارلن د لیکنو پر بنسټ، ملا دلته یوازې نه و ځکه چې دا د شاه عادت ګرځېدلې و چې د دربار یو کارکوونکی به چې په کوم کار کې پاتې راغی، شاه به د هغه د بدن یو غړی غوڅولو. د شجاع ډېر چوپړیالان په بېلابېلو وختو کې له غوږونو، ژبو، پزو او تناسلي غړو محروم شوي وو چې په پایله کې د پخواني پاچا په چوپړ کې د گونګیانو او خسي شوو یوه د بې غوږو خلکو ټولګه جوړه شوې وه.

ویل کېږي چې یو بدبخته خواجه [خسي شوی] مشر، خواجه مېکه Mika چې یو افریقایي مسلمان و هغه وخت خپل نارینتوب له لاسه ورکړ چې د وفا بېګم او د شجاع د نورو ښځو د ستر له پاره پرده، د باد یوې ناڅاپي سیلې یوره، خو هارلن لیکلي: «خسي کونکې په زړه نرم سړی و او د خواجه مېکه د تناسلي غړي په لاندې برخو یې غرض ونه کړ.» له دغه وروسته نوموړي خپل غوږونه هم له لاسه ورکړل، خو خواجه مېکه ته دا یوه وره ضایعه وه. برعکس د ملا شکور، نوموړی به په خړبیلې سر ګرځېده او په دې توګه یې له وېرې پرته د شاه دغه نیکي خلکو ته ښودله.^{۳۹} هغه چا چې د شاه سره لیدنه کوله، د شاه جدايیت، چلند او درنښت به اغېزمن کړل. د بېلګې په توګه، په سوېلي اسیا کې مخکښ یونی، گادفري وینې Godfrey Vigne لیکلي: «شجاع د ښه طبیعت لرونکی او ... داسې نه ښکارېده لکه یو سلطان چې خپل سلطنت له لاسه ورکړی وي بلکې لکه یو ښاغلی چې څه جايداد یې له لاسه ورکړی وي.»^{۴۰} سربېره پر دې، شجاع خپلو اړوندو کسانو ته له خپل عصر نه مخکې ښوونځي جوړ کړي وو: په ۱۸۳۶ کال کې شاوخوا درې زره هلکانو په ښوونځیو کې زده کړې کولې،^{۴۱} خو د لودیاني اېجنسی اسناد چې تر اوسه په بشپړ ډول د لاهور په ارشیف کې ساتل شوي، د هارلن د اشارتي ارزونې پخلى کوي چې شجاع په نورو برخو کې د خپل اړوند کسانو له پاره په پنجاب کې دومره روڼ اندی نه و: د بېلګې په توګه، د هغه وینځې په وار وار تېښتېدلې وې، ښايي د شاه له جزا څخه د خلاصون په وجه، خو کله کله دوی د لودیاني په ښارګوټي کې د انګرېزي چوڼۍ ښایسته افسرانو ته هم د ساتنې له پاره تېښتېدلې چې بې اړنګه د شاه او د انګرېزانو تر منځ به یې دیپلوماتیکي شخړې رامنځ ته کړې.^{۴۲}

د اکتلوني له مړینې وروسته په ۱۸۲۵ کال کې، هغه کس چې د داسې شخړو په هکله باید اقدام وکړي، د لودیاني اجنټ کېپټان کلاډ مارټین وېډ Captain Claude Martin Wade و.

وېد په بنګال کې زېږېدلې، پارس پوه او د فرانسوي پوځي اجير کلاډ مارتین Claude Martin زوی بللی و، هغه څوک چې د کلاډ بې وزله پلار ته يې پیسې پور ورکړې وې او کلاډ د هغه په نوم نومول شوی و؛ نو همدغه د کلاډ فرانسوي اړیکې وې چې نوموړی يې د سېک دربار ته هغه وخت ورسولو چې رنجیت سېنګ یو د پام وړ ۸۵۰۰۰ کسيزه له سېک خالصانو څخه جوړ پوځ درلود. د رنجیت سېنګ پوځ ته پخوانیو فرانسوي او اېتالوي ناپلیوني افسرانو روزنه ورکوله. دغه ټولو په سیمه کې ودونه کړي وو او لویې نیمه پنجابي کورنۍ يې جوړې کړې وې. دغه پخواني ناپلیوني افسران د کلاډ په وسیله انګرېزانو ته د منځنۍ اسیا په هکله د مالوماتو ارزښتمنه سرچینه وګرځېدل. * وېد هغه کوله چې له دوی سره ملګرتیا ولري. یو منندوی فرانسوي یونی د ده په هکله داسې ویلي: «د پولې پاچا او یو ډېر ښه ملګری... یو هوښیار او پوه کس چې ملګري يې هم په همدغه کچه ګټوره او خوندوره ده.»^{۴۳} خو د ده خپلو مامورینو د نوموړي یو پېچلی انځور کاپی و: بې اړنګه وېد خوش خلقه و، خو رند، وچ، پرېکنده او بدګمانه هم و. که چېرې ورسره هم انده نه وې، هغه نازک طبیعت، د خپل حریم ساتندوی او د هرې هڅې پر وړاندې چې د سېکانو او افغانانو سره د انګرېزانو د اړیکو په کنټرول کې د نوموړي انحصار مات کړي، کلک مقاومت کوونکی و.

وېد ښار ته د خپل راتګ راهیسې، په ۱۸۲۳ کال کې د هغه پراخه خبر لیکنو او څارګرو شبکو په بیا راژوندي کولو کار وکړ چې الفنسټون له پېښور څخه د خپل راتګ وروسته پرېښي وو. کله چې د ناپلیون د یرغل ګواښ تېر شو، دغه شبکې له پامه غورځېدلې وې؛ نو وېد خپله یوه د خبريالانو شبکه جوړه کړه چې تر پنجاب، افغانستان او د پنجاب او افغانستان له لارې تر خېوې، بخارا او نوره هم وړاندې غځېدلې وه چې «د سیمه ییز جاسوسانو، په ځانګړې توګه له لېږل شوو سیمه ییز جاسوسانو څخه یې مالومات راټولول».^{۴۴} دغه مالومات به راغونډ، چان او وشنل شول او بیا به وېد خپل مشر ته په کلکته کې ولېږل. په دغه وخت کې د خبريالانو «څارګرو» او رسمي جاسوسانو تر منځ پوله ډېره نرۍ وه، وېد عملاً د هغه دورې یو له دوه څارګرو مشرانو څخه و چې راتلونکو نسلونو د لویې لویې نوم ورکړ. لویه لویه د دوه امپراتوریو د لویې سیالی، جاسوسی او فتحو هغه پېر یادېږي چې لمړني خوځښتونه يې په همدغه وخت کې پیل شول او برتانیه او روسیه په دې لوبو کې تر هغه وخته ښکېلې وې څو چې د دوی اسیایي امپراتورۍ ړنګې شوې.^{۴۵} په دغه کار کې د وېد لوی سیال یو ایرلنډی - انګرېز سرتمبه سړی، د سېر هېټري پاتېنګر په نوم و چې د بمبي Bombay ریاست په استازیتوب يې په کوچ Kutch کې له یو ګجراتي ښار، بوج Bhuj څخه څارګریز عملیات ترسره کول او پر سند، اباسین دلتا، بلوچستان او سیستان يې ځانګړی تمرکز درلود. پاتېنګر په زلمیتوب کې پارس او هند ته د یو مسلمان سوداګر په جامه کې سفر کړی و او نه یوازې په سیمه کې بلد و بلکې د کمپنۍ له مامورینو سره يې هم بلدتیا درلوده. نوموړی د کلاډ وېد په څېر د خپل صلاحیت د حریم کلک ساتندوی و.

دا چې وېد د شجاع په نمایشي دربار کې د خپل رول لوبولو ستونزې درلودې؛ نو په دغه وخت کې يې د خپلو ډیرېدونکو جاسوسانو د مالوماتو او اوازو له معماو څخه د حل ټوټې راټولولې: نوموړي هندي کاتبان، سوداګر، ګرځنده اجیر نظامیان او انګرېزانو ته خواخوږي اشرافیان د مالوماتو او د بازار کپ شپ د راټولولو له پاره ګمارلي وو. ښایي وېد

* د ۱۸۲۰ کلونو په بهیر کې، د ختیځ هند انګرېزي کمپنۍ ډېرې پیسې، ۵۰۰۰ روپۍ ولګولې چې د یو افسر، جنرال کلاډ اکست کورټ General Claude August Court هغه ژورنال وپېري چې په افغانستان کې يې د خپل یون په هکله لیکلی و.

ته د مالومات ورکولو تر ټولو گټوره سرچينه يو د پام وړ انگرېز، جېمز لېويس James Lewis و. نوموړی يو پوځي و چې په کمپني کې له خدمت څخه کابل ته تېنېدلی و او هلته يې د چارلس مسون په نوم ژوند کولو. چارلس مسون يو کارمن تجسسي لندنې و چې په ۱۸۲۶ کال د بهارتپور د کلابندی پر وخت يې ځان مړ واچولو او له غوند څخه وتېنېد. نوموړی د شمالي هند له لارې له اباسين څخه تېر او افغانستان ته يې په پېسو يون وکړ او هلته يې د يو لالهاند ملنگ په څېر ژوند کولو. د لوی الکساندر اريايي ژوند Arrian's Life of Alexander the Great د کتاب يوه کاپي په لاس کې او د الکساندر په پله روان، دی لمړنی لوېديځوال و چې د افغانستان په لرغونپوهنه کې يې پلټنې وکړې او د لوی باخترې يوناني ښار پاتې شونې يې په بگرام کې وموندې او په نورو سيمو کې يې په مېتوديکي ډول بودايي زيارت او د کوشانيانو ماني له خاورو نه را وسپړل. هغه خپل مسوليت ته په پام سره، د خپلو موندنو ارزښتمنې برخې په ډهلي کې نوې اسيايي ټولنې ته لېږلې. کلاډ وېډ څه نا څه د مسون په اصلي هويت او د عسکري څخه يې له تېنېتې خبر شو؛ نو نوموړی يې لږ وخت وروسته د برېښولو او اعدام په گواښ او يا د بېنې په ژمنو جاسوسۍ ته اړ کړ؛ نو په دغه وسيله کلاډ وېډ په لمړي ځل په منظمه توگه له افغانستان څخه کره راپورونه تر لاسه کول.

څارگره پراخېدونکې شبکه د جيوپولېټېک د گړندي بدلون په وخت کې جوړه شوه. اوس د ناپليون گواښ نه و، خو پر ځای يې په ۱۸۲۰ مو کلونو کې روسيې پر خپل ځمکي پرمختک کمپني انډېنمنه کړې وه. روسيې د ناپليون له ماتولو وروسته، په ۱۸۱۲ کال کې خپله پوله د ختيځ او سوېل په لور په داسې چټکې غځوله لکه وېلزلي چې د شمال او لوېديځ په لور خپله د کنټرول ساحه پراخوله؛ نو په لندن کې ناست ستراتيژستانو ته ورو ورو دا جوتېده چې- دغه دوه امپراتورۍ به د سوېلي اسيا په کوم ځای کې ټکر وکړي. د کمپني د کنټرول بورډ مشر او د برتانيې په کابينه کې د هندي چارو وزير لارډ اېلېنبره لمړنی کس و چې دغه ډېرېدونکې انډېنمنه يې په حکومتي عامه پاليسۍ واړوله. هغه په خپل يادښت کتاب کې ليکلي: «په اسيا کې زموږ پاليسي بايد يوازې يو تک لوری ولري او هغه د روسيې د واک محدودول دي.» نوموړي وروسته بيا ليکلي: «که دښمن له خپوې حرکت وکړي، څلور مياشتې وروسته به په کابل کې وي. په دې هکله مشران په وېره کې دي، خو زه داډمن يم چې موږ به په اباسين کې د روسانو پر ضد جگړه وکړو او زما په زړه کې له ډېر وخت راهيسې داسې گرځي چې زه به هلته له دوی سره مخامخ شم او يوه لويه جگړه به وکتيم.»^{۴۶}

اېلېنبره د وارن هېسټنگز Warren Hasting د دفاعي وکيل زوی او يو مستعد خو نه قانع کېدونکی او په څېره بدرنگه کس و. يوه کتونکي هغه وېروونکی کړې لاک * Grey Lock بللی و. د هغه فزيکي څېره دومره بې خونده وه چې ويل کېږي څلورم جورج يې په اړه ويلی وو چې د اېلېنبره څېرې ته کتل يې ناروغه کوي. نوموړی هغه وخت له سخت تحقېر سره

*کړې لاک چې يوه بې خونده څېره يې لرله، په ۱۶۷۰ کال کې زېږېدلی، د امريکا اصلي استوګن او د انګرېزي ښکېلاک پر ضد د جنګاليو مشر و. (ژباړن)

مخ شو کله چې بنایسته خو څیړسترګې ښځې یې (جېن ډېګېي Jane Digby) پرېښود او بیا یې له پرله پسې مینانو سره وخت تېر کړ. لمړی له اطریشي شهزاده شوارزنبرګ Schwarzenberg سره چې الېنوره په یو ډوول* Dual کې ورسره جنګېدلی و. ورپسې په لنډه موده کې د بوېریا Bavaria او یونان د پاچاهانو او البانیوي جنرال سره او وروسته یې د یو کوچي شېخ سره په پالمیرا Palmyra کې واده او د خوښۍ ژوند تېر کړ. دغه سپکاوي د الېنوره په کرکټر کې د تل له پاره خپل اغېز پرېښود او د غرور او هوډمنو هیلو په لور یې سیخ کړ، خو نوموړی که خاتما هم و، د ډېرې انرژۍ خاوند او هوښیار سړی هم و او لمړنی انګرېز سیاستوال و چې خپل مسلک ته یې د روسي امپریالېزم په مخالفت کې وده ورکړه.^{۴۷}

الېنوره د انګرېزانو تر کنټرول لاندې هندي سیمو ته د روسي ګواښ په هکله مبالغه کړې وه. دا رښتیا وو چې روسانو د عثماني ترکیې او قاجاري ایران پر وړاندې کلک تعرضي چلند کولو، خو سن پیټرزبورګ په حقیقت کې هلته پر انګرېزانو د یرغل هېڅ پلان نه درلود. د ناپلیون له شاتګه یو کال وروسته، په ۱۸۱۲ کال کې له مسکو څخه د روسانو توپچي ځواکونو د فتح علي شاه قاجاري پارسي پوځ ست کړ او د سوېلي ارمنستان او ګرجستان عبسویانو ازادي یې اعلان کړه. وروسته روسانو د اوسني ارمنستان او اذربایجان لویې برخې چې په قفقاز کې د پارسي امپراتورۍ سیمې وې، له ځان سره مدغم کړې. په تهران کې د برتانيې سفیر په دې هکله لیکلي: «پارس لاس او پښې تړلې، د سن پیټرزبورګ دربار ته وسپارل شو.»^{۴۸}

دا د عثمانیانو او پارسیانو د ماتو د اوږدې لړۍ پیل و چې د سوېل په لور د روسانو د بې رحمه پرمختګ څرګندونه یې کوله.^{۴۹} دا چې انګرېزان د خپل پارسي متحد په مرسته کې پاتې راغلل او پارسیان یې له روسانو سره په جګړه کې یوازې پرېښودل، وضعیت نور هم ترینګلی شو. په ۱۸۲۶-۱۸۲۷ کلونو کې پارسیان له روسانو سره په یو لړ جګړو کې له ستیونکو ماتو سره مخ شول او د قفقاز د پارسي امپراتورۍ ټولې پاتې برخې، د ټولو هغه غاښیو په ګډون چې اذربایجان ته یې لاره کنټرولوله، له لاسه ورکړې.^{۵۰}

که روسان له عثمانیانو سره په جګړو بوخت نه وې؛ نو د تسلیمې شرطونه به نور هم سخت وو، خو روسانو په عین وخت کې ترکانو ته داسې ویجاړوونکې ماتې ورکولې چې د برتانيې صدراعظم باور درلود چې «دغه ماتې عثماني امپراتورۍ ته مرګونی ګوزار او د عثماني واک د نابودۍ پیلامه دي.»^{۵۱} د ۱۸۲۰ لسیزې په پای کې داسې برېښېدل چې روسانو ته د تهران او قسطنطنیې نیول او د تزاریانو تر ساتنې او کنټرول لاندې د پارس او ترکیې راوستل یوازې د لږ وخت خبره وه. په چېچنیا او داغستان کې روسي جزایي لښکرې په عامه وژنو، د کلیو په لوټولو، د ښځو او ماشومانو په وژنه، د ځنګلونو په وهلو او د حاصلاتو په سوځولو بوختې وې.^{۵۲} وړاندې سوېل ته په بیت المقدس کې یو انګرېز قونسول د «روسي اجنتانو» د ډېروالي راپور ورکړ چې «د مقدسې ځمکې اشغال» ته تیاری نیسي؛ نو د روسانو یاد شوی نیت چې دوی به د عثماني امپراتورۍ له ړنګو څخه د بېزن تاین Byzantine زړه امپراتوري بیا جوړوي، لږترلږه د بهرنیو چارو جګړه پالو پالیسي جوړوونکو ته ډېر شونی ښکارېده.^{۵۳}

* د دوو کسانو تر منځ مخامخ جګړه. (زېارن)

د روسانو پرله پسې او چابکې برياوې او په هغه هېوادونو کې چې تر واک لاندې يې وو، د دوی ظلمونو، په لندن کې هغه سياستوال ولړزول چې د ناپليون له مړينې وروسته يې د هند خونديتوب د برتانوي نړيوال قدرت د موقف له پاره حياتي گڼلو. کله چې په ۱۸۲۳ کال کې د هماليا پلټونکي وېليم مورکرافټ William Moorcroft رنجيت سېنگ ته د روسيې د بهرنیو چارو وزير کونت نېسل رود Count Nesselrode لیک کشف کړ، داسې برېښېدل چې دغه لیک د هغه څه پخلی وکړ چې پالیسي جوړوونکو ورڅخه وېره لرله. دغه وېرې او ورڅخه زېږېدلې سياسي وسوسې د برتانيې او برتانوي هند په مطبوعاتو کې يو لړ روس کرکه رامنځ ته کړه چې روسان يې په کې ځناور، مستبد او ازادۍ او تمدن ته گواښ بلل.

د ډگروال ډي لسي ايون De Lacy Evan يو پېچلی مغرضانه کتاب «پر برتانوي هند د يرغل شونتيا» دغه وېرې ته نور تحرک ورکړ. په دغه کتاب کې يوه داسې سناريو انځور شوې وه چې ۶۰۰۰۰ روسي عسکر به پر هندوکش مارش وکړي، هرات به ونيسي او بيا به د خيبر د غاښي لاندې راښکاره شي او هرڅه چې په لاره مخې ته ورځي، له ځمکې سره به يې هوارې. په حقيقت کې دا په هغه وخت کې يوه داسې خيالي سناريو وه لکه د شاه شجاع پلان چې د تېبت له لارې به پر کابل يرغل کوي. په دغه کتاب کې د روسي يرغل د گواښ په اړه لويه مبالغه شوې وه. کابل خو پرېږده، په منځني اسيا کې يوازې لږ شمېر روسان وو، هغه هم له بخارا څخه ۱۰۰۰ ميله ليرې، خو د لندن په سياسي کړيو کې دغه کتاب په پراخه کچه لوستل کېده او که څه هم دغه ډگروال هېڅ کله هند او حتی دغه سيمې ته نه و تللی، کتاب يې د يو روس کرکې نسل له پاره د انجيل ارزښت پېدا کړ.^{۵۴} په ځانگړې توگه د الېنبوره دغه کتاب ډېر خوښ و ځکه چې د ده د اوسنۍ بدگمانۍ پخلی يې کولو.

په هغه ماښام چې الېنبوره د کتاب لوستل خلاص کړل، نوموړی د خپلې مطالعې کوټې ته لاړ او د لندن صدراعظم ته يې وليکل چې اباسين ته د رسېدو په موخه به روسيه په يرغل او يا په خپل نفوذ پارس خپل کړي. الېنبوره په راتلونکې ورځ د دغه کتاب کاپي تهران او بمبيي ته ولېږله او په کتاب کې يې هغه مشوره يادښت کړه چې يو اجنت دې په بخارا کې وگمارل شي څو د روسي يرغل په هکله ترمخه خبرداري راولېږي. هغه په خپل يادښت کتاب کې ليکلي: «موږ بايد له کابل، بخارا او خېوې څخه بشپړ مالومات ولرو.»^{۵۵}

په راتلونکو اونيو کې الېنبوره د روسيې د نور پرمختگ د مخنيوي له پاره مخکې له مخکې پلانونه جوړ کړل. هغه د هند لوی والي ته وليکل: «موږ د روسيې له رښتيني يرغل څخه دومره وېره نه لرو لکه:»

شمالي هند ته د روسانو نږدې کېدل به زموږ د بيعت او شهزاده متحدينو په مورال اغېز وکړي. دا زموږ دنده ده چې د روسانو له اوسنيو پولو څخه د دوی د خوځښت د مخنيوي له پاره اقدام وکړو، خو د دغه اقدام اغېزمنتوب به يې په چټک ترسره کولو پورې اړه ولري او تاسې ته به د هر هغه څه په هکله خبر درکول کېږي چې له روسيې پولې څخه تېرېږي.^{۵۶}

د الېنبوره د څارگريز ماموريت لېږنې پراخه پايلې وزيږولې، خو په دغه پړاو کې د گواښ ډېره برخه چې د شنډولو هڅه يې کېده، له بې کچې تودو انگرېزي خيالونو څخه پرته بل څه نه وو. په منځني اسيا کې د يو لوی څارگريز پروگرام جوړونې، لويې لوبې ته ډېر تحرک ورکړ- روسانو وروسته پر دغه لوبه د «سيورو تورنمنټ» نوم کېښود. او د روسانو او انگرېزانو تر منځ يې په هماليه کې سيالي رامنځته کړه، چېرته چې يوه هم مخکې شتون نه درلود. دغه

پروګرام وېد، پاتېنګر او د پولو ساتونکو ته لويې سرچينې په واک کې ورکړې؛ نو ځوان پوځي افسران او سياسي اجنټان به کله په بله جامه او کله د بنکار د رخصتۍ په پلمه پر له پسې هماليا، هندوکش او پامير ته لېږل کېدل چې ژبه او قبيلوي دودونه زده کړي، د سيندونو او غاښيو نقشې وکارې او په غرونو او دښتو کې د لارې ارزونه وکړي.^{۵۷} په راتلونکو کلونو کې امپرياليستي سيالي د لوبې په پرتله په خورا جدي څېز بدله شوه چې پايلې يې په لوړه کچه مړينې، جګړې، يرغلونه او د مستعمرو جوړونې شوې او د افغانستان او منځنۍ اسيا د زرګونو اوسېدونکو ژوند يې په ژوره توګه بدل کړ. دغه وضعيت په ډېره چټکۍ انګرېزانو ته د شاه شجاع ارزښت ډير کړ. نور انګرېزانو ته پخوانی پاچا د خپلو خيالي نظريو سره د يوه ګوښه شوي متحد په څېر نه و چې دوی د وجيبي له مخې ځای او خرڅ ورکړي. انګرېزانو ته نوموړی ناڅاپه د روسانو د تېري پر وړاندې او د دوی د هغه هيلې کلی شو چې په افغانستان کې يو متحد واکمن ولري؛ نو په دې توګه انګرېزانو ته شجاع يوه ستراتيژيکه شتمني وګرځېد. د الېنېوره د څارګريزه ماموريت د لېږنې په پايله کې دوه پټې څارګرې عملياتي ډلې وګمارل شوې.

د تورن ارتر کانولي Arthur Conolly په مشرۍ يوه ډله وګمارل شوه چې له مسکو څخه برتانوي هند ته د پلي تګ شونتيا وازموي. کانولي په اورنبورګ کې د روسانو پولې ته لاړ او له هغه ځای څخه په بدله څېره د بخارا او افغانستان له لارې هرات او اباسين ته لاړ. دغه يون وېشوده چې د برتانوي هند پولو ته تګ په بشپړه توګه شونې دی - لږترلږه يوه هوډمن سړي ته - او د هغه څه په پرتله چې کانولي يې تصور کړی و، په کراره تګ يې له يو کال څخه لږ وخت ونيو او ډېر اسانه و.

دويمې ډلې ته له دقت او تفصيل څخه ډکه او په بدله څېره دنده ورکړل شوه. دغه ډله به په مخالف لوري ځي او د اباسين سيند په هکله به مالومات راټولوي. الېنېوره باور درلود چې لکه د ګنګا سيند چې انګرېزي سوداګرۍ ته يې د هند زړه خلاص کړی و، اباسين به هم منځنۍ اسيا ته د دوی ترانسپورتي تګ لوری شي.

الېنېوره هم لکه د خپل نسل ګټپالان، د سوداګرۍ پر تمدني طبيعت کلک باور درلود: «د سوداګرۍ هره بڼه چې زموږ له بندرونو څخه لېږدول کېږي، دوی له ځان سره د لږ شاته پاتې ټولنو غړو ته ذکاوت او کټور فکرونه وړي.»^{۵۸} هغه دا تصور درلود چې انګرېزي توليدات به د روسيې د پرمختګ پر وړاندې د دفاع لمرۍ کرښه وي - سکاټلنډي سټي او د مانچسټر د پښې بستې به له البين Albion څخه د پوهې په خپرولو کې مرسته وکړي او تر يوې کچې به د سن پيټرزبورګ د تزاري استبداد پر وړاندې د افغانانو د مقاومت تکل ټينګ کړي؛ نو نوموړي وړانديز وکړ چې يوه کښتۍ چې په بدله بڼه کارټوګرافر او د تخنيکي رسم او سمندري او پوځي سروې کارپوهان په کې وي اباسين ته ولېږل شي چې د سيند غاړې نقشه وکارې، د سيند ژوروالي جوت کړي او په اباسين کې د انګرېزي انګوت* د چلېدو شونتيا و ارزوي. الېنېوره هيله درلوده چې په دغه وسيله به د منځنۍ اسيا په سوداګرۍ د برتانوي تسخير پيل برابر کړي، خو د اصلي موخې د پټولو له پاره، بايد کښتۍ پوښ کړل شي او په رسمي توګه وويل شي چې په کښتۍ کې رنجيت سېنګ ته داسې نفيسې سياسي ډالی دي چې لېږد يې له وچې لارې خوندي ونه ګڼل شو.

لکه څنگه چې مهاراجا له ښو اسونو سره کابو لېونی مینه لرله، اېلنبوره دغه چل ته هوکړه وکړه چې له سفک Suffolk څخه د بګی او باربرې غټو اسونو یوه ډله چې داسې نسل مخکې په هند کې هېڅ کله لیدل شوی نه و، راولېږل شي. یوازې له دې امله چې که رنجیت سېنګ امر وکړي چې اسونه دې د ځمکې له لارې ورولېږل شي، دالیو ته یوه درنه زرینه بګی هم ور زیاته شوه. وروسته هوکړه وشوه چې دغه ماموریت پراخه کړل شي، هغه دا چې د سوداګر په بڼه دې یو انګریز څارګر افسر د افغانستان له لارې بخارا ته لار شي او په منځنۍ اسیا کې دې د انګریزي محصولاتو د ورپېژندنې شونتیا و ارزوي او دغه افسر به د لارې په اوږدو کې پټ نوت اخلي، نقشې به کاري، د منځنۍ اسیا په ارامه ښارونو کې به د روسانو نفوذ ارزوي او له امو څخه د قزاقي عسکرو د تېرېدنې او بیا د افغانستان له لارې هند ته د دوی د رسېدنې په اسانتیا به راپور جوړوي.^{۵۹}

د دغه ډلې د مشرۍ له پاره چې باید یو تکړه او محتاط افسر وي، د اېلنبوره لمړۍ خوښه د ولېم فرېزر ورور بېلي فرېزر Baillie Fraser و چې یو ارټسټ، لیکوال او جاسوس و. نوموړی لسیزې مخکې په پراخه کچه په پاریس کې ګرځېدلی و، له شاه سره یې ملګرتیا جوړه کړې وه او پارسي ژبه یې ښه زده وه.^{۶۰} خو فرېزر په هغه وخت کې په اېنورنېس کې د خپل ملکیت په ژغورنه بوخت و. هغه خپل کور ډېر پراخه کړی و چې پارسي شهزادګان ورسره شپې وکړي؛ نو اېلنبوره یو بل ناپېژندل شوی خو د پرمختګ لېوال پنځه ویشټ کلن ژبپوه او د پاتېنګر لاس لاندې زده کړیال الکساندر برنز د دغه ډلې د مشرۍ له پاره خوښ کړ. د الکساندر ډالرمپل Alexander Dalrymple د ۱۷۸۳ کال د مشهور چارټ راهیسې، الکساندر برنز د اباسین د خولې لمړنۍ نقشه کاري و او د دې له پاره انعام هم ورکړل شو.

د شپږو میاشتو سمندري یون څخه وروسته د ۱۸۳۰ کال په دوېي کې، پنځه سپین خاله-خر رنګه د بګی اسونه د بمبېي بندر ته ورسېدل. له شپږو اسونو څخه یوه اسپه د سمندر په لاره کې مړه شوه. پاتې پنځه، وروسته له دې چې د ماله بار Malabar د غونډیو په څرخایونو کې یې خپل سېک بېرته واخیست، دوی بیا د یوې لویې بګی په ګډون د لېږد له پاره د اباسین د خولې په لور په کښتۍ کې روان کړل شول. بندر ته د ننوتلو د اجازې اخیستلو په انتظار کې، یوې توپاني سیلۍ کښتیاو ته سختې جتکې ورکړې چې د دوه کښتیاو ستنې یې بې ځایه کړې او د درېیمې کښتۍ چې برنز په کې ناست و بادوان یې دوه توپې کړ. اسونو چې اوس له څپو سره بلد شوي و، څه زیان نه و لیدلی، خو بګی سخته زیانمنه شوې وه او له بیا جوړېدو وروسته هېڅ کله خپل لمړني حالت ته رانغله.^{۶۱} دغه سمندري یون دوه ځله ستون شو، خو د سند امیرانو به د تېرېدو اجازه نه ورکوله؛ نو دوی به بېرته راوګرځېدل. وروسته له دې چې رنجیت سېنګ د سندي امیرانو پر ضد د انګریزانو له خوا وپارول شو او ده امیرانو ته ځاځمن ګواښ وکړ، بلاخره کښتیاو ته اړینه اجازه ورکړل شوه او د لاهور په لور ستنې شوې چې له دغه ځای څخه یې ۷۰۰ میله واټن درلود. د لارې په اوږدو کې به برنز په پټه د اوبغاړو او شاوخوا سیمو مفصل انځورونه کارل او د سیمو د خلکو او سیاست په هکله یې نوټونه اخیستل. په عین وخت کې د برنز ملګرو په احتیاط د غریزه الو په وسیله د

سیند د ژوروالي او د قوې یا وزن پر وړاندې د توان اندازه اخیستله، د اوبو سرعت یې اندازه کولو، په تفصیل یې د بهانده اوبو چارت جوړولو او نقشې یې کارولې. د تمې خلاف د سیند د ژوروالي کچې وښوده چې سیند دومره ژور نه و چې لکه په ګنګا کې له انګوتونو څخه په کې کار واخیستل شي؛ نو په دې هکله د الېنورې نظریه له شونتیا څخه لیرې وېرېښېده، خو دغه یون وښوده چې په اباسین سیند کې هغه کښتۍ چې هوار تل ولري کولای شي تر لاهور پورې لاړې شي؛ نو غټې جالې کولای شي انګرېزي محصولات د سېک تر پلازمېنې ورسوي. وروسته به دغه مالونه د ځمکې له لارې افغانستان او منځنۍ اسیا ته ولېږدول شي، خو دلته یوازې سیاسي خنډونه وو.

الکساندر برنز چې د دغه ماموریت د مشر په توګه ګمارل شوی و، یو کلک، د لوی مورال خاوند او مغور برسکاټلنډی و. دی د مانټروز Montrose د ښاري شورا د مشر څلورم زوی و او پلن مخ، لوړه تنډه، غټې ژورې سترګې او تجسسي خوله یې لرله چې د ده د پلټونکي او ظریف مزاج څرګندونه یې کوله. نوموړی په دغه ځانګړتیاوو کې خپل د تره زوی رابي برنز Burnes Robbie ته ورته و.^{۶۲}

د مانټروز په اکاډمۍ کې چېرته چې برنز او ورور یې زده کړې کړې وې، برنز په زړوره او بې باکه سرښندنه کې نوم درلود، خو له علي اړخه یې کومه لاسته راوړنه نه لرله. نوموړي په کلاسیکه زده کړه کې له لوی الکساندر سره ډېره مینه درلوده او همدغې مینې افغانستان او اباسین ته وهڅولو.^{۶۳}

برنز له خپل مشر ورور جېمز سره په شپاړس کلنۍ کې هند ته لاړ او اوس په شپږویشتم کلنۍ یې یوه لسيزه په هند کې تېره کړې وه او په ډاډمنه توګه یې په پارسي او هندي ژبو خبرې کولې. ده په نثر کې هم یوه واضح او ژوندۍ بڼه خپله کړې وه او په تاریخ کې یې خپلې مینې ته وده ورکړې وه. د ده لمړنۍ لیکنه چې د «په اباسین کې On the Indus» تر سرلیک لاندې وه، د بمبيي جغرافیوي ټولني په خپرونه 'Transaction of the Bombay Geographical Society' کې چاپ شوه چې د وخت د سیاست په پرتله، ډېره د یوناني تاریخ په هکله وه.

لکه له ده څخه وروسته د لوبې لوبې ډېر نور لوبغاړي، د برنز څیرکتیا او په ژبه کې ورتیا ده ته په چټکۍ وده ورکړه. که څه هم دی د سکاټلنډ په لیرې پرتله برخه کې د څه نا څه منځني شالید څخه و، خو د خپلو بډایو او د ډېرو اړیکو درلودونکو هم پېرو په پرتله یې په لږ وخت کې لوړې رتبې تر لاسه کړې. له ده سره د ورور سپارښتنو او د دوی دواړو پراخه اړیکو چې په فري مېسنس Freemasons کې یې د خپل نوميالیتوب له وجې ټینګې کړې وې، هم مرسته وکړه.*

ډنکر خو غښتلی او په ونه اته فوټه او نهه اینچه برنز، یو د پرمختګ لېوال او هوډمن سړی و چې په بیړني حالاتو کې د ارامه فکر خاوند و. د برنز ملګرو د ده خیالي انځور او فکري چټکتیا خوښېده: یو ملګري یې لیکلي: «برنز پرېکنده،

* دا یو کتاب دی چې جېمز برنز James Burnes لیکلی «د مقدساتو اسوالو ساتونکو د تاریخ لنډه شرح (۱۸۴۰) (1840) A Sketch of the History of the Knight's templars»

چې په لمړي ځل د فري مېسن تراو د دغه ساتونکو او الېنورې ته څېرمه د روزلن کلیسا سره ښيي. دغه کتاب د عامه شوو اپلټو لکه «مقدسې وینې Holy Blood، مقدسه پیاله Grail Holy او دا وینچي کود The Vinci Code» د مرداری پلار دی.

چابک، چټک پرېکړه کوونکې، واضح او د بصيرت خاوند و.» په دغه يون کې نوموړي له خپلې څيرکتيا او توکو څخه د کار اخيستني لوی فرصت درلود، په ځانگړې توگه کله چې د پنجاب له پولې تېر شو او د ده باروړونکو اسونو د رنجيت سېنگ د مامورينو په منځ کې يوه هنکامه جوړه کړه. برنز ليکلي: «د لمړي ځل له پاره له باروړونکي اس څخه د منډې او چارگام او د ټولو هغه ځانگړتياوو تمه وشوه، چې يو گړندی څاروی يې لري.»

برنز او ملگرو ته يې د ۱۸۳۱ کال د جولای په اتلسمه په بنه توگه هرکلی وويل شو. پر اسونو سپره د تشریفاتو يوه ډله او يوه پلې لوا د دوی د بنه راغلاست له پاره لېږل شوي وو. برنز ليکلي: «له مور څخه مخکې روان گادی بنایسته بنکارېده او د بار وړونکو اسونو شاته مور پر پیلانو سواره وو او د مهاراجا د افسر سره تر هغه روان وو تر څو چې د ښار له دېوالونو څخه تېر او لاهور ته د مانی له دروازې څخه ننوتو. د لارې په غاړه پر اسونو سپاره عسکر، توپچي او پلي ځواکونه، کتار ولاړ وو او کله يې چې له څنگه تېرېدو، مور ته به يې سلامي يا رسم تعظیم وکړ. د خلکو کينه کونه ډېره زیاته وه. دوی د کورونو په بالکونو کې په درناوي چوپ او ارامه ناست وو.» انگرېزي ډلې ته د مغول زړې کلا د باندني انگر له لارې، د بنه راغلاست کوټې يا ديوان خاص ته چې دروازې يې د مرمر طاق درلود لارښوونه وشوه. برنز بيا ليکلي: «زه تیت شوم چې خپل بوت وباسم، ناڅاپه يو کوچني زاړه سړي کلک په غږ کې ونيوم.»^{۶۴} دا د پنجاب زمري رنجيت سېنگ و. وروسته رنجيت سېنگ له برنز سره لاس په لاس دربار ته ننوت او ټول اعلحضرت ته مخامخ د سپينو زرو په څوکیو کښېناستل. رنجيت سېنگ دېرش کاله مخکې واک ته رسېدلی و. دا هغه وخت و چې له شاه زمان سره يې د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جيلم د سيند په خټو کې بند پاتې وو او اوس د رنجيت سېنگ له جبري مېلمستيا څخه د ښار د لښتو له لارې د شاه شجاع له تېښتې ديارلس کاله تېر شوي وو. د هماغه وخت راهيسې رنجيت سېنگ د افغان کورنی جگړې له فرصت څخه په کار اخيستني، د اباسين سوېل ته د داراني امپراتورۍ ډېرې سيمې تر خپل واک لاندې راوستې او پر ځای يې يو شتمن، ځواکمن، مرکزي او د ښې ادارې دولت جوړ کړ. سربېره پر دې چې نوموړي خپل پوځ ته روزنه ورکړه، خپله بېروکراسي يې هم عصري کړه او يوه غښتلې څارگره شبکه يې جوړه کړه چې کله کله به يې په لوديانه کې له وېد سره راپورونه شريکول.

د انگرېزانو اړیکې په عمومي توگه له رنجيت سېنگ سره ښې پيل شوې وې، خو دوی هېڅ کله هېر نه کړل چې په هند کې وروستی ځواک چې کېدای شي له کمپنۍ سره جگړه پيل کړي، د رنجيت سېنگ پوځ دی: د ۱۸۳۰ لسيزې په بهير کې انگرېزانو د بنګال پوځ کابو نيمه برخه چې شمېر يې ۳۰۰۰۰ کسانو ته رسېدو، د پنجاب په پوله کې ځای پرځای کړې وه؛^{۶۵} نو دا ډېره مهمه وه چې برنز له رنجيت سېنگ سره ښې اړیکې ټينګې کړي.

لاهور ته د برنز له رسېدو څخه يوازې څو مياشتې مخکې، فرانسوي گرځندوی وېکتور جخه مون Victor Jacquemont د رنجيت سېنگ په هکله په زړه پورې خبرې کړې وې. هغه رنجيت سېنگ يو هوشيار او جذاب تېراېستونکی انځور کړی - څومره چې رنجيت سېنگ په خپلو خصوصي کړنو کې د کرکې وړ دی، همدومره په عامه کړنو کې د گرانېست وړ دی. وېکتور ليکلي: «رنجيت سېنگ يو زور گيدړ دی، که چېرې زه خپل تر ټولو دوکه باز ديپلومات ورسره پرتله کړم؛ نو زموږ دغه ديپلومات راته ډېر بې گناه برېښي. له ده سره مجلس يو افت دی. هغه نږدې لمړنی هندي کنجکاو دی چې زه ورسره مخ شوی يم، خو د نوموړي دغه تجسس له ده سره د ټول ملت د بې پروايۍ جبران دی. هغه له ما څخه سل زره پوښتني وکړي، د هند په هکله، د اروپا، د انگرېزانو، د ناپليون او ټولې

کورنۍ په هکله او په عمومي توګه د ټولې نړۍ په هکله او بلې خواته د دوزخ او جنت، د روح، خدای، شیطان او په زرګونو نورو څیزونو په هکله...» رنجیت سېنګ خپه و چې اوس ده ته بنسټې دومره خوند نه شي ورکولای لکه د بڼې کلونه یې چې ورکوي.

رنجیت سېنګ پرون غوښتل د خپل خپګان وجه راته وښيي. مور د ټولو درباریانو تر منځ یا په بل عبارت په خلاص انګرې کې چې څو زره عسکر رانه چاپېر وو، پر قالینه د پښو په سر ناست وو چې ناڅاپه دغه عشقي بودا هک او پک کړم. ده له حرم څخه پنځه خواڼې نجونې راوغوښتې او ورته وې ويل چې ما ته مخامخ کېښې. بیا یې په خندا راڅخه وپوښتل چې زه د دوی په هکله څه فکر کوم. ما په پوره صداقت ورته وویل چې زما په اند دوی ډېرې ښایسته دي خو زما دغه خبرې زما د رښتیني اند یوې لاسې ته هم نه رسېدې.

له اس سره د رنجیت سېنګ نږدې لېونۍ مینې ته د جغه مون هم پام شوی و. په ګاونډ ایالتونو کې رنجیت سېنګ ګرانې او خونړۍ جګړې د هغه اسونو د لاسته راوړنې له پاره کړې وې چې د ده خوښ وو خو څېښتنو یې نه غوښتل چې خرڅ یې کړي... هغه یو بې شرمه تېراستونکی هم دی چې د خپلو ناولو کړنو داسې غوړې کوي لکه زموږ په هېواد کې چې درېیم هېنري Henri III کولې... رنجیت په وار وار د خپل ښه لاهوري رعیت په وړاندې له یوې مسلمانې فاحشې سره پر پیل سپور او بې حیايي به یې ورسره کوله...^{۶۶}

برنز ته د جغه مون په څېر رنجیت سېنګ هم په زړه پورې وېرېښېد او دوی دواړه په لږ وخت کې کلک ملګري شول. برنز لیکلي: «هېڅکوک د مېاراجا ښې طبعې ته نه شي رسېدی. هغه زموږ سره په یونیم ساعته مرکه کې مجلس پرته له وقفې کرم وساته: ده په ځانګړې توګه د اباسین سیند د ژوروالي او په کې د بېرۍ چلولو د شونتیا په هکله وپوښتل.» ورپسې یې د باربرۍ اسونو او بګۍ کتنه وکړه. د اسونو نندارې یې تعجب وپارولو او د دوی غټ والی او رنګ یې ډېر خوښ شو. کله یې چې اسونه یو پر بل پسې له مخې تېرېدل، رنجیت سېنګ وویل چې دوی واړه پیلان دي او نورو سردارانو او افسرانو ته یې غږ کړ چې خپله خوښي ورسره شریکه کړي.^{۶۷} دی دغه ډالیو او د اېلېنور له لیک لیکه دومره خوشحاله و چې د توپچي ځواک شپيته توپونه یې ډزو ته چمتو او په هر توپ یې شل ځله ډزې وکړې چې د لاهور خلکو ته د خپل نوي متحد په هکله خپله خوښي څرګنده کړي.

رنجیت سېنګ د دوو میاشتو له پاره برنز ته بېلابېلې سرګرمۍ برابرې کړې، د بازينګرو ګډا، پوځي تطبیقات، د هوسيو ښکار، د یادګاري څلو لیدنه او مېلمستیاوې. برنز حتی د رنجیت سېنګ د اومو الکولو ترخه کورني شراب وڅښل چې تریاک، د مرغلرو پوډر، مشک، غورمه او مسالې په کې ګډ کړل شوي وو. د دغه شرابو دوه پیالو تر ټولو لوی برتانوي شرابي چپه کولو، خو رنجیت سېنګ برنز ته د ده د اسپال د علاج له پاره د دغه شرابو سپارښتنه کوله. برنز او رنجیت سېنګ، یو سکاتلنډی او بل سېک پوه شول چې دوی د قوي شرابو په څښلو کې ګډه وجه لرله. برنز لیکلي: «رنجیت سېنګ له هره اړخه یو فوق العاده سړی دی. ما واورېدل چې فرانسویانو ویلي رنجیت سېنګ له قسطنطنيې څخه نیولې تر هند پورې ساری نه لري.»^{۶۸}

رنجیت سېنګ په وروستۍ ماښامۍ کې برنز ته کوه نور وښود. برنز لیکلي: «سړی د دغه اعلی کاني په پرتله د بهتره څیز تصور نه شي کولی. بشپړ خالص الماس چې د نیمې هکې په اندازه غټ او درې نیمې روپۍ دروند دی. ما ته وویل شول چې دغه الماس درې نیم میلیونه ارزښت لري.»^{۶۹}

وروسته رنجیت سېنگ برنز ته دوه بشپړ جراو* اسونه ډالی کړل. پر اسونو کران بیه کشمیري شالونه پراته وو، په غاړو کې یې د عقیقو غاړکې وې او د ډینګ بڼکې یې له تندي څخه پاس درولې وې. په داسې وخت کې چې برنز له رنجیت سېنگ څخه مننه کوله، د باربرۍ یو اس چې د چرمو زرین جالوغ* پرې اچول شوی او د پیل زین پرې اېښودل شوی و د رنجیت سېنگ د معاینې له پاره د دوی له مخې تېر کړل شو.^{۷۰}

برنز هم لکه رنجیت سېنگ ډېر جذابیت درلود چې په وار وار یې ډېر ترینګلي حالات بېرته سم کړي وو. رنجیت سېنگ چې معمولا هر چا ته یې د شک په سترګه کتل، له برنز سره د مخه بڼې په ورځ یې لوی والي ته ولیکل: «د ارزښتمنو او مناسبو خبرو دغه مرغی له خوندور مجلس څخه او د فصاحت او بلاغت د بڼ لبلل سره مې له لیدو او ناستې ولاړې ډېر خوند واخیست.» وروسته له دې چې لوی والي برنز ته صلاحیت ورکړ چې افغانستان ته لاړ شي، افغانان هم د برنز په لیدو خوښ وو: کله چې برنز د اباسین سیند د افغان پولې پر رودغاره کې پښه کېښوده، لمړني افغان قومي مشر چې دی ورسره مخ شو، ورته وویل چې نوموړی او ملګري یې دې هلته ځان داسې خوندي احساس کړي لکه هکې چې له چرګې لاندې خوندي وي. یوه میاشت وروسته برنز هم دغه مهربانۍ ته د ځواب په اړه خپلې مور ته په مانتروز کې ولیکل: «ما د کابل له لیدو څخه مخکې فکر کولو چې پېښور خوندور ځای و خو کابل په رښتیا جنت دی... زه دوی ته د انګوتونو، پوځونو، کبستیو، دارو او په اروپا کې د ټولو عجایبو په هکله خبرې کوم او دوی په بدل کې زما ذهن د خپل هېواد د دودونو، تاریخ، دولتي ارګانونو، سوداګرۍ او... په اړه روښانه کوي.»^{۷۱} برنز له دغو خلکو سره «چې مهربانه او مېلمه پال دي، د رښتینې مینې احساس وکړ. دوی نه د عیسویانو او نه زموږ د ملت پر وړاندې تعصب درلود. کله به چې دوی له ما څخه پوښتنه وکړه چې ایا زه د خنځیر غوښه خورم، زه به په رښتیا ولرزېدم او ورته وبه مې ویل چې یوازې کم اصله خلک دغه کرکجن کار کوي. خدای د ما ته بښنه وکړي ځکه زما بېکن* ډېر خوښیږي او کله چې زه دغه کلیمه لیکم، خوله مې اوبه کوي.»

د برنز کابل خوښی و، د کابل خلک یې خوښ وو، د دوی له شاعرۍ او د کابل له منظرو څخه یې خوند اخیست او واکمنو ته یې په درنه سترګه کتل. ده خپل بارکزی کوربه، دوست محمد خان چې د ده یې تود هرکلی کړی و، د کابل په واکمنۍ کې د رفعت پر لور روان تر ټولو ګړندی بللی او په ډېره رښتینولۍ یې په خبرو اترو کې د هغه د ځلانده ذکاوت په اړه خبرې او په بالاحصار کې د هغه د ماینۍ بڼې او مېوه لرونکو ونو د ښایست یادونې کړې دي؛^{۷۲} نو که برنز، دوست محمد او افغانان ځان ته جذب کړل، دوی هم برنز ځان ته جذب کړی و.

* جراو: په ګانو سمبال

* جالوغ: د اس د زین لاندې لمځی

* د خنزیر د ملا او یا ځنگونو نیمه وچه یا مالکینه او یا په لوګي وهل شوې غوښه. (ژباړن)

خو پر يو کس چې د برنز جذابيت اثر نه کولو، د شاه شجاع ساتونکی او د لودياني د څارگرې ادارې مشر کلاډ وېد و چې هېڅ کله يې څوک د خپل صلاحيت په حريم کې نه خوښېدل او دغه حريم يې داسې ساتلو لکه د کوچيانو سې چې خپله کاسه ساتي. وېد دا نه شو زغملی چې لوړ موقف ته د رسېدو يو څوويشت کلن ځوان له ده څخه مخکې شي او د افغانستان په اړه د لوی والي غوره سلاکار شي. که څه هم د الهنبوره مکتوب د وېد واک زيات کړ او په هماليا کې يې د څارگريزو مالوماتو د راتولولو له پاره نور اجنتان او سرچينې ورزياتې کړې، خو نوموړي د وېد د مسوليت په سيمه کې هم د داسې عملياتو امر ورکړ چې نه يوازې وېد پرې هېڅ کنټرول نه درلود بلکې په بوج کې د ده د سيال، پاتېنگر پر اېجنسی تړلي وو او له سيال ولايت، بمبيي څخه رهبري کېدل. وېد پوه شو چې برنز د ده موقف ته يو لوی گواښ دی او کله چې له کابل څخه د برنز د راپورونو شمېر زياتېده او څرنګوالی يې ښه کېده، مخکې له دې چې دغه راپورونه د لودياني له لارې اړونده ادارو ته وليږل شي، وېد به لوستل او ملنډيزه او امرانه تبصرې به يې پرې کولې. که به يې په راپورونو کې کومه تېروتنه ترسترګو شوه، ده به په ډېره خوښۍ په ګوتو کوله.^{۷۳}

وېد پوهېده چې دی يوازې د مېز تر شاه افغانستان پوه دی او افغانستان يې هېڅ کله نه دی ليدلی، خو کله چې د انګرېزي ګټو په هکله د نوموړي د اېجنسی موندنې د ده د څپرک او ځوان سيال، برنز له پايو سره توپير درلود، زړه يې نور هم وپرسېد. وېد رنجيت سېنگ ته تل په شمالي هند کې د کمپنۍ د اصلي متحد په سترګه کتل او په کلکه يې باور درلود چې سېنگ په سيمه کې تر ټولو ځواکمن پوځ لري. وېد د ۱۸۲۰مې لسيزې په بهير کې ډېر وخت د سېکانو په دربار کې تېر کړی و؛ نو په حقيقت کې نږدې و چې د دوی د داعي پلوی شي. په دې هکله د نوموړي مشران پوه او اندېښمن وو. نوموړي له افغانستان سره دومره نابت نه درلود. له هغه څه نه يې کرکه درلوده چې د دوست محمد په هکله يې اورېدل او په لوديانه کې يې خپل ګاونډی او ملګری، شاه شجاع که چېرې اړتيا ورته پيدا شوه، په کابل کې د انګرېزانو د بالقوه ګوډاکي په څېر په خپل ذهن کې انځورولو.

خو د وېد اند له بدلېدونکو حقايقو شاته پاتې و. د تخت د بېرته نيولو له پاره د شاه شجاع د ورسۍ ناکامې هڅې راهيسې، شاه محمود مړ شوی و او افغانستان کابو په بشپړه توګه د بارکزي وروڼو تر واکمنۍ لاندې راغلی و. يوازې په هرات کې د شاه محمود زوی، شهزاده کامران د سدوزيو مورچل ساتلو، خو وېد د شاه شجاع په څېر بارکزيو ته د ځانپاله او بې اصوله زورواکانو په سترګه کتل. برنز چې په تازه سترګو دغه موضوعگانو ته کتل، بل نظر درلود. له رنجيت سېنگ سره له مخه ښې وروسته او مخکې له دې چې افغانستان ته لاړ شي، برنز لودياني ته د لوی والي د ليدو له پاره لاړ او هلته يې د شاه شجاع له دربار څخه هم ليدنه وکړه، خو د شاه شجاع په ليدنه دومره مثبت اغېزمن نه شو، که څه هم نوموړي ورته ويلي وو: «که ما په افغانستان کې خپله پاچاهي درلودی، زه به په کابل کې د يو انګرېز په ليدو ډېر خوښ وای او د کابل او هند تر منځ به مې لاره جوړه کړې وای.» خو برنز قناعت ونه کړ او په يو ليک کې يې ليکلي وو: «زه باور نه لرم چې شجاع تخت ته د رسېدو پوره وس ولري او که خپل تخت ترلاسه هم کړي، هغه دومره وړتيا نه لري چې د داسې سختو حالاتو تر عهده ووشي.» برنز په خپل ډېر څرخ شوي کتاب «په بخارا کې يونونه» چې خپل راپورونه يې په کې په يون ليک اړولي وو، بيا په عين موضوع کې داسې ليکلي: «په شجاع الملک کې د پاچاهۍ وړتيا هر وخت شکمنه ښکارېده.»

د هغه چلند او خبرې په رښتيا ډېرې سيقل شوي دي، خو قضاوت يې له منځنۍ کچې څخه اوچت نه دی. که دغه خبره برعکس وای، مخکې له دې چې پنځوس کلن شي، اوس به يې پرته له کومې هيلې چې په تخت به بيا کېښې، له شلو کلونو راهيسې له خپل هېواد او خپل تخت څخه ليرې په تبعيد کې ژوند نه کولای... د دغه کورنۍ بشپړ زوال د وروستيو پاچاهانو د بې خايه ويار او غرور له کبله دی چې اوس افغانان د دوی په زوال هېڅ خواخوږي نه ښيي. شجاع به يې اړنگه خپل تخت بيا ترلاسه کړی وای، خو مخکې له دې چې خپل واک مضبوط کړي، په بېرته يې د يو ځواکمن پاچا له کړنو او صلاحيتونو څخه کار واخيست. افغانان د يو واکمن کس پر وړاندې خپل د حسد احساس نه شي پتولی: په تېرو دېرشو کلونو کې څوک په خپل مرگ مړه شوي دي؟ دوی هغه وخت خوشحاله دي چې د يو مطلق واکمن تر واکمنۍ لاندې ژوند وکړي او يا په ډېرو جمهوريتونو ووېشل شي.^{۷۴}

برنز په کابل کې يو مطلق واکمن وموند. هغه د خپل يون په بهير کې ټول بارکزي وروڼه وليدل، خو ده ته به يې اړنگه دوست محمد خان تر ټولو اغېزمن ښکاره شو. دوست محمد اوس د کابل او غزني مطلق واکمن و او د خپل کم عمر او د ورورنو د حسادت برعکس، د خپلې کورنۍ د مشر په توگه د پېژندنې په درشل کې و. برنز په وضاحت د دوست محمد خان ستاينه کړې: هغه په خپل يون ليک کې ليکلي: «يوه يوني ته د دوست محمد نومياليتوب مخکې له دې چې هېواد ته يې د ننه شي څرگند شو.»

هېڅوک د داسې کرکټر لياقت نه لري چې دوست محمد خپل کړی. هغه ورځنيو چارو ته په بشپړ ډول پاملرنه کوي او هره ورځ په قضايي او اداري ودانۍ کې حاضر وي... دغسې کړنې د خلکو ډېرې خوښيږي. نوموړی سوداگري ډېره هڅوي او ټولې پرکڼې د ده د عدل ستاينه کوي: بزگران د استبداد له نه شتون څخه خوند اخلي، وگړي د خپلو کورونو د خونديتوب په هکله اندېښنه نه لري، سوداگر د پرېکړو په مساواتو او د دوی د شتمنيو له ساتنې څخه خوښ او عسکر د منظمې او پر وخت تنخوا په ترلاسه کولو راضي دي. له دې نه زياته د يو واکمن ستاينه نه شي کېدای. دوست محمد تر اوسه څلورېښت کلن نه دی. مور يې [قرلباشه] پارسيوانه وه او همدغه خلکو روزنه ورکړې چې پوهه او درک يې د نورو وروڼو په پرتله تېز شو. سړی د نوموړي د پوهې، څېړکتيا او کنجکاوۍ او همدا راز د هغه له چلند او خبرو څخه اغېزمن کېږي. دی بې اړنگه په افغانستان کې تر ټولو ځواکمن مشر دی او په داسې وړتيا او توان چې دی يې لري، کېدای شي په خپل هېواد کې لا زيات پرمختگ وکړي.^{۷۵}

برنز ليکلي چې ده اورېدلي دوست محمد په زليتوب کې وحشي او عياش و، خو کله چې د واک څېښتن شو، خپل ځان يې اصلاح کړ. د شراب څښل يې پرېښودل، لوست او ليک يې زده کړل او پر هېڅکاري او په جامه او چلند کې يې ساده کي خپله کړه. هر چا کولای شول چې له ده سره وگوري او د عدالت غوښتنه وکړي. برنز نه يوازې له دوست څخه کلک اغېزمن شوی و، بلکې نوموړی يې په افغانستان کې د انگرېزانو د نفوذ تر ټولو ښه شونې بدیل گڼلو. د هغه په اند د سدوزيو وخت نور تېر و او دا چې دوست محمد د انگرېزانو خوا ته گروهنه درلوده؛ نو پرته له دې چې له عامه بوديچې څخه لوی لگښت وشي، له ده سره د يو ائتلاف جوړول شوني وو.^{۷۶} دغه ستراتيژۍ په راديکاله توگه له هغه ستراتيژۍ څخه توپير درلود چې وېد کلکې ته وړاندې کړې وه. اوس وېد دوه خوښې درلودې، لمړی دا چې د دغه ځوان نظر ومني، چې په سيمه کې يې لږ وخت تېر کړی و خو د ده برعکس، کابل يې ليدلی و او دويم دا چې د سيمې په اړه د شل کلني پوهې د خاوند په توگه په خپل دريځ ولاړ پاتې شي او په سيمه کې د انگرېزانو تر ټولو ښې شتمنۍ په توگه، د شاه شجاع ملاتړ ته دوام ورکړي. وېد دويمه خوښه غوره کړه او په داسې حال کې چې برنز لا په کابل کې و، د ۱۸۳۲ کال د مې په مياشت کې يې داسې وليکل: «خلک له جگړې او ډلو څخه ستړي دي. دوی د پخوانۍ [سدوزي] واکمنۍ د بيا جوړونې هيله کوي او دا د آرامۍ يوازېنۍ لاره گڼي.»^{۷۷} دغه خبرو د برنز له راپورونو سره چې له کابل څخه يې لېږل

سمون نه درلود. وېد خپله قضيه جوړه كړه او په دې ډاډمن شو چې دلايل به يې په كلكته كې ومنل شي، خو مخكې له دې چې د دغه قضيه پر وړاندې كولو پيل وكړي، ده تر هغه وخته صبر وكړ تر څو چې له كابل څخه د شمال په لور پر هندوكش د تېرېدو لارې له پوځي اړخه وڅېړي.

د افغانستان په لوېديځ كې پېښو له وېد سره مرسته وكړه. پارسيانو د سدوزيو د ورستي پاتې مورچل هرات، كلابندي نږدې بشپړه كړې وه. لكه څنگه چې انګرېزانو په ١٨٢٦-١٨٢٧ موكلنو كې له پارسيانو سره د روسانو پر ضد جګړه كې مرسته ونه كړه او وېد نه غوښتل چې له روسانو سره په مخامخ جګړه كې د ايران په كټه ښكېل شي، پارسيانو دا بهتره وګڼله چې روسانو ته غېږه خلاصه كړي. اوس پارسيانو د هرات د بيا نيولو پلان درلود او په كلكته كې ستراتيژي جوړوونكو گمان كولو چې دا په اصل كې د پارس په نوم د روسانو نوښت دی او د تزاري هغه پلان يوه برخه ده چې غوښتل يې له افغانستان څخه د خپل پرمختګ له پاره د اډې په څېر كار واخلي: پنځه كاله مخكې د ترون يوې مادې سن پيټرزبورګ ته حق وركولو چې كه پارس كوم وخت هرات تر خپل واک لاندې راولي، روسان كولى شي خپله قونسولګري هلته پرانيزي، خو په حقيقت كې د انګرېزانو دغه وېره بېخايه وه - په ١٨٣٢ كال كې روسانو حتى هڅه وكړه چې د پارس شهزاده عباس ميرزا قانع كړي چې پر هرات يرغل ونه كړي، خو وېد له دغه وېرې څخه په كار اخيستني لوى والي ته وليكل چې د خلكو باور پر داسې نظريه چې په دې كار كې روسان لاس لري مخ په زياتېدو دی ...^{٧٨} كه چېرې په دې هكله څه ونه شي او شجاع بېرته پر تخت كښېښول نه شي، روسيه به هرات ونيسي او له هغه څخه به د خپلې اډې په څېر كار واخلي چې پر هند يرغل وكړي. د ليك سربېره، وېد د شاه شجاع په لاس يو ليكلى سند چې شجاع په كې له انګرېزانو څخه په افغانستان كې د روسانو د لاسوهنې پر وړاندې مرسته غوښتې وه، لوى والي ته ولېږه. شاه شجاع ورته ليكلي وو چې اوس يې له رنجيت سېنگ سره كينه له زړه ايستلې ده او حاضر دی چې د پارس او روس د گواښ پر ضد په افغانستان كې د مقاومت مشري وكړي. رنجيت سېنگ به پر پېښور يو انحرافي يرغل وكړي او په عين وخت كې به د ده خپل ځواكونه د سوېل له لارې كندهار كلابند كړي. شجاع د خپلې ليكني په دوام كې داسې ليكلي وو: «زما د هېواد فتحه يو اسانه كار دی. زه ډاډه يم چې زه به په افغانستان كې په شپږ لکه روپيو بيا واک تر لاسه كړم... افغانان زما د راتګ هيله كوي، پر ما به راتول شي او بل هېڅ مشر به ونه مني... او باركزي داسې خلك نه دي چې افغانان يې تر شا ودرېږي... كه زه حتى دوه درې لکه پور پيدا كړم، زه باور لرم چې زه به خپلې موخې ته ورسېرم

«٧٩»

وېليم فرېزر د ١٨٣٢ كال د ډسمبر په لمړۍ نېټه چې لږ موده مخكې د انګرېزانو په ډهلي نمايندګي كې گمارل شوی و، د خپلو اجنتانو له خوا راپورونه تر لاسه كړل چې افغانان په ښار كې په لويه پيمانته وسلې او مهمات پېري. دا څرګنده نه وه چې دغه پېرودنه مشروع او د څه له پاره وه؛ نو فرېزر پېرودونكي ونيول او څه يې چې پېرودلي وو ورڅخه ضبط كړل. وروسته يې كلكتې ته وليكل چې له دوی سره څه وكړي.^{٨٠}

فريزر ته له لوی والي لارډ بين ټينک Lord Bentinck څخه نېغ ځواب راغی چې دغه پېرودونکي د شاه شجاع اجنټان دي. دوی ډهلي ته لېږل شوي چې دان پور ټوپک، مهمات، يونيفورم، بکری، نېسانونه، او د کارتوسو کڅوړې وپېري چې خپله پاچاهي بېرته ونيسي. دا ټول د لوی والي په پټه خوښه او مرسته ترسره شول او شجاع د بين ټينک په پټه خو نېغه منظوری د يرغل له پاره تابيا پيل کړه.

د ١٨٢٨ کال په وروستيو کې لوی والي له شاه شجاع سره حتی د ليدو غوښتنې رد کړې وې، خو اوس هرات ته د پارسيانو کواښ او د روسانو پر وړاندې د الېنبوره د مقاومت هود سياسي ارزونې بدلې کړې وې. بين ټينک امر وکړ چې د انگرېزانو رسمي دريځ به ناپېيلتوب وي، خو له شاه شجاع سره به په پټه مرسته کېږي او د څلورو مياشتو مياشتنی خرڅ دې چې په ټوله کې ١٦٠٠٠ روپۍ کېږي مخکې له مخکې ورکړل شي.^{٨١}

په عين مياشت کې او په داسې حال کې چې بين ټينک دوستانه ليکونه دوست محمد ته لېږل او نه يوازې له هغه څخه يې د برنز د مېلمه پالنې له پاره مننه کوله بلکې د دغه دولتونو تر منځ يې د ملګرتيا او اتحاد د جوړونې په هکله خپله ژوره هيله څرګندوله، د بين ټينک نوي سکرتر، وېليم مېکناتين په پټه فريزر ته دستور ورکړ چې نه يوازې د شاه شجاع د وسلو پېرودونکي له زندان څخه ازاد کړي بلکې په ډهلي کې د دوی ټول پېرودي توکي د ګمرک له تعرفو څخه معاف کړي؛ نو په دې توګه به د بارکزي دولت پر ضد د سدوزي انقلاب سره مرسته وشي.^{٨٢}

مېکناتين چې د دغه پټو عملياتو تر شا و، د الستر Alster يو په کتاب مين روڼ اندي، ختيځپوه او پخوانی قاضي و چې له محکمې څخه يې د کمپنۍ د بيروکراسۍ مشرتابه ته وده کړې وه. په پيل کې مېکناتين د هنري رسل Henry Russell د سکرتر په توګه کار کولو. هنري رسل په حيدرآباد کې د انګرېزانو يو ښوی او ځانپال مشر و. مېکناتين ته د ده د هوشيارۍ په وجه ډېر درناوی کېده، خو ډېرو د ده د خانتما لېونتوب نه خوښېدو او نورو به د دغه «اداري کارکوونکي يا تل د ميزشاته ناست سړي» د والي سکرتر او ستر سلاکار څوکۍ ته وړتيا تر پوښتنې لاندې راوستله، خو مېکناتين په خپلو وړتياوو کې هېڅ اړنګ نه درلود او د سياسي توطيو او دسيسو جوړولو د استعداد خيالونه يې پالل. هغه د افغانستان په هکله دومره پوهه نه درلوده لکه څومره يې چې باور درلود که څه هم د دغه سيمې څېرمو ځايونو ته هم نه و تللی. د ده ټولو مالوماتو د وېد د اجنټانو د راپورونو له لوستلو څخه سرچينه اخيسته. کېدای شي مېکناتين هم لکه وېد د برنز په چټکه وده حسادت کولو. لکه يو زېږېدلی بيوروکرات، د مېکناتين هر وخت دا غوښتنه وه چې هر څه بايد پروتوکول ته په پام سره ترسره شي او د برنز دغه وړتيا يې نه خوښېده چې خپل غږ په نېغه د لوی والي غوږ او د لندن کابينې ته پرته د معموله چينلونو ورسوي. ده وېد هم له ډېرو کلونو راهيسې پېژندلو او لکه وېد په خپل قضاوت يې باور درلود او د خپل فکر او کار دوديزه بڼه يې خوښېده.

په دې توګه په خطرناک ډول د افغانستان له پاره د انګرېزانو يوه متناقضه او دوه مخې پاليسی و زېږېده. برنز له دوست محمد او بارکزيو سره د دوستۍ پيلامه جوړوله، خو د دولت يو بل مټ په پټه د دوی پر ضد د يو پاڅون ملاتړ کولو. لکه څنګه چې وخت وښوده دغه تګلاره نه يوازې دوه مخې او غولونکې وه بلکې د داسې مصيبت لارښونه وه چې د پېښېدو سيلۍ يې ډېر ژر د هر ښکېل کس په مخ ولګېده.

* بکری: يو ډول تيره چې له بلې تيزې سره په موشولو سپرغۍ بادوي او اور پرې لکول کېږي

شاه شجاع له خپلې مخکنۍ هڅې څخه لس کاله وروسته، خپل خلک د ډهلي په نويو وسلو سمبال کړل او د ١٨٣٣ کال د جنورۍ په اته ويشتمه، د يوې وړې اسوالې قوې په سر کې له لوديانې څخه ستون شو. هغه د خراسان تخت د بيا ترلاسه کولو له پاره د خپلې درېيمې هڅې په بريا ډاډمن و او په خپل يادښت کتاب کې يې ليکلي: «ما هېڅ کله د ستونزو او سختيو په زغملو کې د خپل سلطنت د بيا ترلاسه کولو له پاره اړنگ ونه کړ.»

د درد يوه خزانه انعام دی

خو د دغه خزاني کلۍ له الله سره ده

تر هغه وخته چې ژوند او اس شته، پرې سپور شه اې شجاع

هېڅ کله هيله له لاسه مه ورکوه چې اس ملونۍ کړي

که د سل ځله زره مات شي

بيا هم دوام ورکړه اې شجاع

د خدای په مهربانۍ او عظمت سپور شه

ځکه چې خدای ته هېڅ شی ناشوني نه دي^{٨٣}

شاه شجاع د ويليم کمبل William Campbell په نوم يو تکړه او هوډمن انگرېز اصله هندي وگماره چې د ده عسکرو ته روزنه ورکړې او مشري يې وکړې. د شجاع لمړی منزل بيا د پنجاب او سند په پوله د شکارپور مالي مرکز و. انگرېزانو شجاع ته يوازې د هغه پيسو يوه کوچنۍ برخه ورکړې وه چې ده ورته د جگړې له پاره اړتيا لرله. دا ځل هغه هوډمن و چې دومره بې رحمه به وي لکه څومره چې ورته اړتيا وي چې بيا ناکام نه شي؛ نو ځنګه چې د انگرېزانو له خاورې ووت، خپل دغه نيت يې ثابت کړ. هغه د يو تجارتي کاروان مخه ونيوه چې د سند په لور روان و او مالونه يې ترې واخيستل.^{٨٤} اوس چې شاه شجاع پيسې پيدا کړې، ملاتړي يې په چټکۍ په ډېرېدو شول.

وېد چې د شجاع په لښکر پسې له ليرې روان و، د شاه شجاع د پرمختګ په هکله يې خوشبينه راپورونه لېرل. هغه ليکلي وو: «شجاع اوس د معززو خلکو ٣٠٠٠ کسه راټول کړي، څلور خوځنده سپاره توپونه لري او دوه لکه روپۍ يې په خزانه کې دي.» وېد باور درلود چې دا ځل د شاه په بريا کې اړنگ ډېر لږ دی او پرته له دې چې د چا نوم ياد کړي، ده د برنز پر هغه اند چې بارکزي په افغانانو کې گرانښت لري، مسخرې کولې. نوموړي ليکلي: «هغه اروپايان چې په دې وروستيو کې يې په افغانستان کې يونونه کړي، په دې اند دي چې افغانان د خپل پخواني پاچا د بيا راتگ په اړه، که مخالف نه دي، لږترلږه بې پروا خو دي، خو دا بايد په پام کې ونيول شي چې دغه مسافر د واکمنې کورنۍ [بارکزي] مېلمانه او اشنايان دي او واکمنه کورنۍ هم د دوی په خوښ ساتلو غواړي د دوی اند د ځان په کټه بدل کړي.»^{٨٥}

شجاع د مې مياشتې په نيمايي کې له اباسين څخه تېر شو او پرته له کوم مخالفت څخه شکارپور ته ننوت. ورپسې يې د شکارپور له بانکرانو څخه ماليه ټوله کړه، خپل صندوقونه يې د دوی له پيسو څخه ډک کړل او د عسکرو روزنه يې

پيل كړه. شپږ مياشتې وروسته د ١٨٣٤ كال د جنورۍ په نهمه د كمبل عسكرو د بلوځانو يو يرغل شاته وتمباوه. د بلوځانو دغه لښكر د سند امير لېږلى و چې شاه شجاع ونيسي. ميرزا عطا په دې هكله ليكلي: «د بلوځانو يوې ډلې د تورې سره په نڅا جگړه پيل كړه.»

دوى په خپلو تورو د شاهي پوځ ډېر سرونه غوڅ كړل او د جگړې نغاړې يې تر خپلې وژنې پورې وهلې، خو افسوس د دوى تكتيكي ناپوهۍ ته! دوى د جگړې په منځ كې له خپلو اسونو څخه ښكته شول او په داسې حال كې چې تورې يې كډولې او پريانو غونډې چيغې يې وهلې، په پښو يې غونډۍ ته په منډه پيل وكړ. مخكې له دې چې د غونډۍ سر ته ورسېږي، د دښمن كوليو به په ځمكه وغورځول؛ نو په دې توگه ډير پياوړي او كمزوري بلوځان مړه شول او د ژوند درمند يې د نابودي باد يووړ.

كله چې شاه شجاع د دوى له ماتې خبر شو، امر يې وكړ چې هېڅوك بايد پرې نه ښودل شي چې له سيند څخه تېر شي او ټولې كښتۍ يې بايد ضبط شي؛ نو بلوځان چې د اور او اوبو تر منځ بند پاتې شول، وار يې خطا شو. هغوى چې قوماندانان ته يې د بېرته ورتك جرات نه درلود، ځانونه يې سيند ته واچول، ډېرو يې د دوېدو په حال كې مانو كانو ته د ژغورنې چيغې وهلې او نورو يې خپل اسونه تر لگۍ نيولي و تر هغه چې دوى له اسونو سره يو ځاى اوبو يووړل.^{٨٤}

شاه شجاع ته اوس بريا، بريا زېږوله. كله چې يوه مياشت وروسته د شمال په لور ستون شو، د نوموړي د پوځ شمېر ډېرش زره كسانو ته ورسېد او شجاع هم ښه روحيه درلوده. هغه په خپل يادښت كتاب كې ليكلي: «كله چې د خپل پوځ كڼ شمېر ته گورم؛ نو دا پوښتنه راته پيدا شي چې كوم پاچا به داسې لوى پوځ كوم وخت تر خپل توغ لاندې درلود؟ او كه يې درلود؛ نو داسې څوك به وو چې د هغه پر وړاندې ودرېږي؟»^{٨٧} شاه شجاع د سند امير ته چې تر اوسه يې د ده پر ضد د نوي پوځ د جوړولو هڅه كوله، يوه ځانباوره ننكونه ولېږه: «لعنتي سپيانو، ان شاءالله زه به داسې سبق دركړم چې ټولې نړۍ ته يوه بېلگه پاتې شي. د لېونې سپي سره يوازېنې چلند د هغه په غاړه كې د رسۍ اچول دي. كه غواړې چې پر مور بريد وكړې؛ نو د ټول ځواك سره دې راځه. زه له تا وېره نه لرم. هر څه د خداى په رضا كېږي. ملك به د فاتح په نصيب شي.»^{٨٨}

د اپريل په مياشت كې شجاع خپل لښكر د بولان د غاښي په لور روان كړ او له هوكرې سره سم، رنجيت سېنگ له خپل خالصه پوځ سره له لاهور څخه د شمال لويديځ په لور روان شو چې په اټك كې له اباسين څخه تېر او پر پېښور انحرافي بريد وكړي. د باركزيو عسكرو چې اوس په دوه جېو ووېشل شول، په يوه جېه كې يې هم اغېزمن مقاومت نه شو كولاى. بالاخره اوس شاه شجاع ته هر څه له پلان سره سم روان وو. هغه د بريا په ژبه چې خپله خوشحالي يې نه شوى پتولى او د سند د امير په هكله يې ملنډې وهلې، وېد ته وليكل: «دغه لنډوړو* خلكو هېر كړي چې زه د خداى له ځانگړې ساتې لاندې يم.» او خوشبيني يې څرگنده كړه چې د باركزيو پر ضد يې بريا نږدې ده: «د خداى په خوښه، بريا به زما پر مخ خپلو دروازو پرانيستلو ته دوام وركوي.»^{٨٩}

خو د ١٨٣٤ كال د مې په مياشت كې كله چې د شجاع پوځ بالاخره د كندهار رغيانو* ته ورسېد، د ده بخت بيا په چپه كېدو شو. باركزيو د شجاع د بريد پر وړاندې د تياري له پاره ډېر وخت درلود. كله چې د هغه پوځ د ښار دېوالونو ته ورسېد، باركزيو خپل اكملات پوره كړي وو او د ښار دفاعي پوځ د يوې اوږدې كلابندۍ پر وړاندې د مقاومت له پاره

* لنډوړ: لنډ فكر

* رغيانه: په دښته كې هغه ځاى چې څو ونې او اوبه ولري

چمتو و. سربېره پر دې، د شجاع پوځ په جنګي کلابندی کې لږ تجربه لرله او دوی نه یوازې دومره روزل شوي نه وو بلکې پوره توپچي ځواک او نور وسایل یې نه درلودل چې د ښار پر دېوالونو وروڅېږي. میرزا عطا لیکلي: «کلابند کوونکو ځواکونو پر ښار باندې د ډېرو مرګ ژوبلو په زغملو یو ناکامه برید وکړ.»

دوی هڅه وکړه چې په زینه پر دېوالونه وروڅېږي؛ نو په پټه او بشپړه چوپتیا یې زینې په تیاره کې د دېوالونو تر بېخه ورسولې او تم وو چې څارونکي ویده شي څو دوی یې خلع سلاح کړي او بیا به پر کلا یرغل وکړي. خو خوب لمړی په شاهي کلابند کوونکو لاس بری شو... شاه تر لمر خاته پورې ناکراره د یرغل د پیل خبر ته تم و، خو چې له کلا څخه یې د چیغو او هیاهوی غږ تر غوږ نه شو؛ نو د ویسېدنې توپ د دز له پاره یې امر وکړ. کلابند کوونکي ناڅاپه له خوب څخه وینښ شول او کوري چې لمر په ختو دی. د کلا ساتونکي له خوب څخه وینښ شوي وو او د خطر زنگ یې وهلو، خو د اعلحضرت له ډاره کلابند کوونکو یرغل ته مخ کړ، زینې یې پر دېوالو ودرولې او پر دېوال ختل یې پیل کړل. پر دوی باندې سمدلاسه د ډزو داسې باران پیل شو چې دوی یې د ژوند له زینې څخه د مرګ لښتې ته غورځول.^{۹۰}

دوه میاشتې وروسته چې کلابندي له بندښت سره مخ شوه او دواړه لوري په خپلو ځایونو کې کلک ولاړ وو، د دوست محمد په هکله خبر راوړسېد چې له شل زره بارکزیو سره راروان دی چې د خپل میرني ورور سره د کلابندی په ماتولو کې مرسته وکړي. که څه هم د پوځ د شمېر له پلوه شجاع برلاسی و- ځینې اټکلونه د نوموړي د پوځ شمېر اتیا زره ښيي - ده اندېښنه لرله چې دوست محمد به د ده پر پوځ اوبه بندې کړي؛ نو نوموړي خپل پوځ د ښار دېوال ته مخامخ له خوندي موضع څخه شمال سوېل ته وخوځولو او د ارغنداب په سیندغاړه باغونو کې چېرته چې اوبه پرېمانه وه ځای پر ځای شو. دوست محمد چې دا خبر واوړېد، یوازې په اس سپور شو څو په خپله د دغه خبرې پخلی وکړي. میرزا عطا په دې هکله لیکلي: «کله چې پر دوست باندې د دغه شاتګ باد ولګېد، له خپل ښه بخت څخه خوښ شو او په بدله څېره ستون شو څو په خپله د دغه اوازې پخلی وکړي.»

دی چې هلته ورسېد، کوري چې شاهي عسکر په دې فکر چې د کابل لښکر تر اوسه په میلیونو لږې دی، له سیوري لاندې پراته دي؛ نو بیا دوست محمد یوازې خپل درې زره تکره عسکر ځان سره په چټکۍ بېرته راوستل او په باغونو کې خپاره شاهي عسکر یې تر برید لاندې ونيول. د سختې جګړې په بهیر کې شیخ شاه اغاسي چې د دوست محمد په دستور څو ورځې مخکې شاه شجاع ته اوښتی و، چیغه ګډه کړه: «پاچا وتښتېد، پاچا وتښتېد.» او ورپسې یې له دغې جوړې کړې سربدالی څخه په کار اخیستنې، د شاهي پوځ د ننه په برید پیل وکړ. د شجاع عسکر د ماتې د چیغې په اورېدو او د شیخ د لوتمارۍ په لیدو هک پک شول. په داسې حال کې چې د توپونو او توپکو لوګی اسمان ته جګېدلو، کمبل او بلوک یې په ټینګه له خپلو مورچلونو څخه دفاع کوله، خو د کابل ځوانانو هېڅ وېره نه درلوده... او د توپ پر موضع یې ورمونده کړې، کمبل یې ټپي کړ او بیا یې ژوندی ونيو او ټوله توپخانه یې تر خپل واک لاندې راوستله. د شجاع پوځ اوس وارخطا شو. هر چا تېښتې ته مخ کړ. پوځ هرې خواته په دښتو او غونډیو کې ورک شو. شجاع چې دغه حال ولید، پرته له تېښتې یې بله چاره نه لرله او دی هم وتښتېد.^{۹۱}

یوځل بیا شجاع شاتګ ته اړ شو. د کندهار په باغونو کې هرې خواته د پرتو توکو په منځ کې چې د دوست محمد د پوځ لاس ته ورغلي وو، د وېد داسې ملاتړلیکونه هم وو چې په دغه ناکامه کودتا کې یې د انګرېزانو لاس ښوولو. وېد هڅه کوله چې دغه پایلې ته یوه ښه وجه پیدا کړي او ویل یې چې د دغسې پایلې هېچا وړاندوینه نه شوای کولای، خو اوس ډېر داسې برېښیدل چې د بارکزیو د کرانښت او اغېزمنتیا په هکله د برنز خبرو حقیقت درلود او وېد له ډېر وخت راهیسې د یو پرله پسې بایلونکي ملاتړ کولو.

په افغانستان کې د انگرېزي پاليسۍ د ماتې د شننې په اړه د لوی والي په دستور د جوړ شوي راپور په پايله کې په واضح او لنډو کليمو ليکل شوي وو: «شاه شجاع په يو شمېر بد قسمته هڅو کې د خپل تخت د بيا ترلاسه کولو له پاره ښکېل و.» په پايله کې د نوموړي څلور لويې ماتې يادې شوې وې: لمړۍ ماته يې د نيملې په مغولي باغونو کې د ده پر پوځ غلچکي برید، دويمه يې د کشمير په واورو کې د ده د پوځ يخنۍ وهنه، درېيمه يې په پېښور کې د نوموړي د باروتو د زېرمې چاودنه او اوس څلورمه يې د کندهار په باغونو کې د هغه پر پوځ نابېره برید. «شاه شجاع د يرغل په تياري او ترسره کولو کې لويه سېکمنتيا او زورورتيا او په ماته کې لوي زغم له ځانه ښودلی دی، خو د بد بخت له کبله، د ده زړه په کرکېچنو چارو کې هر وخت مات شوی.»^{۹۲}

اوس حتی وېد منلې وه چې زده کړيال يې له کاره وتلی او وخت يې تېر شوی، خو له جنکي اجېر جوسايه هارلن سره په شخصي خبرو کې وېد ويلې وو چې يو شی کېدای شي شجاع بېرته صحنې ته راولي: «شاه شجاع يوازې هغه وخت بل فرصت لري چې د کابل په هکله د روسانو ظاهراً رښتيا پاليسي برېنده شي.»^{۹۳}

که روسان د بارکزيو په مرسته نېغ په افغانستان کې ښکېل شي، شاه شجاع به بيا د انگرېزانو د ځانپالنې له پاره اړين ارزښت پيدا کړي.

د لويې لويې پيل

د ايران او افغانستان د ناندریزه پولې په شندو ټیټو پرتو غونډیو کې دې څوک په شپه کې نه ورکېږي. حتی اوس هم دا سیمه یوه شاړه بېدیا ده چې یوازې ټپوسان یې په هوا کې الوتنې کوي، د ژمي لېوان یې پر ځمکه ګرځي او د تریاکو قاچاقېر یې د کاروانونو پر زاړه تګ لوري تېرېږي. په دغه پراخه لمر سېڅلې منظره کې څېرې ورې او سوکه خوڅېږي. دوه سوه کاله مخکې دا داسې سیمه وه چې مسافرو به حتی د ورځې په کې یون ته زړه نه ښه کولو. په جګړه کې د ښکېلو پاچاهيو تر منځ د دغه ناندریزه سیمې درې او غاښي د شوکمارانو کارځایونه او پټنځایونه وو. د ۱۸۳۷ کال د اکتوبر ګرمې ورځې وې او د دویم بریدمن هنري رالېنسن له پاره د یوې اوږدې اونۍ پای و. نوموړي له درېیو کلونو راهیسې په لوېدیځ پارس کې، کرمانشاه ته څېرمه په لیرې پرتو بارکونو کې د پارسي پوځ یوې نوې لوا ته روزنه ورکوله. په دغه موده کې نوموړی د هغه درې ژبې نسخو سخت مینوال شو چې د هخامنشیانو پاچا داریوش په امر په بهستان کې حجاري شوې وې؛ نو رالېنسن چې په دغه لرغوني پارسي روزنې تېرې • Rosette Stone مین و، هر ماښام به په خورا سختۍ د کابو عمودي کمر پر مخ وختلو او بیا به یې بېرته ځان د کالیو توکړۍ ته ور ټیټ کړ چې د نسخې چاپونه واخلي. وروسته به خپلې کېږدۍ ته لار او په خپلو بېسارو بریالیو هڅو به یې دغه مېخي نسخې بې رمزه کولې،^۱ خو کله چې د یو بیړني ماموریت له پاره د پارس شمال سوېل ته ولېږل شو، د ده شنې ودرېدې او له هغه وخت راهیسې چې ده په تهران کې د انګرېزي سفیر له مرستیال څخه د دغه ماموریت د ترسره کولو امر ترلاسه کړ، په شپږو ورځو کې یې پر اس ۷۰۰ میله مزل وکړ. په نورماله توګه له تهرانه تر مشهد پورې، چې افغان پولې ته څېرمه د زیارتونو ښار دی د پوځي لارې په اوږدو کې په پرتو کاروانسرایونو کې ډېر کرایي اسونه د مسافرو له پاره شته وو، خو د پارس شاه د هرات د کلابندی په لور روان و؛ نو دربار ته او له درباره د استونو شمېر دومره ډېر و چې رالېنسن نور اسونه پیدا نه کړل او اړ شو چې یوازې پر یو اس دومره مزل وکړي.

د رالېنسن سره مل کسان او اسونه سخت ستومانه وو او په توره تیاره کې کله وینې او کله ویده، دوی لاره ورکه کړه. په دغه شېبه کې، ټیک کله چې سپېدې د شاه جهان د غرونو په غاښورو ځنډو کې وچاودې، رالېنسن د سپېدو د رڼا په څرک کې پر اسونو یوه بله سپره ډله ولیده چې دوی ته نږدې کېده. نوموړي وروسته لیکلي: «ما له دوی سره د

• روزنې تېره په ۱۷۹۹ کال په منف کې وموندل شوه چې په ۱۹۶ کاله له میلاد څخه مخکې د وخت د پاچا یو فرمان په درېیو ژبو ورباندې لیکل شوی (ژباړن)

خبرو وېره نه لرله، خو کله چې د دوی له څنگه په ډک ډک تېرېدم، په حيرانتيا مې داسې سړي چې قزاقي جامې يې په تن وې وليدل او زما يو مرستيال د روسي ماموريت يو چوپړيال وپېژانده.»^۲

رالېنسن سمدلاسه پوه شو چې دلته څه خبره وه. د قزاقو يوه وسله واله ډله چې له داسې ليرې بيدايي لارې د افغانستان د پولې په لور ستنه وه، بې دليله نه شي کېدای او په تېره بيا په دغسې ځانگړې شېبه کې د انگرېزي څارگرې ادارې يو کارکوونکي د افغانستان په پوله کې هر راز روسي فعاليت ته د شک په سترگه کتل. لارېنسن په هند کې له خپلې لوا څخه په نوې څارگره څانگه کې کمارل شوی و او په ځانگړې توگه د روسي نفوذ د مخنيوي له پاره ايران ته لېږل شوی و. نوموړي په ايران کې درې کاله تېر کړي وو او د يوې سنجولې ستراتيژۍ د يوې برخې په توگه چې ايران بېرته د برتانيې غېږې ته راوړي، پارسي پوځ ته يې گڼ شمېر وسلې ورکړې او دوی ته يې روزنه ورکوله. پارس ته له راتگ څخه څو مياشتې وروسته، رالېنسن پوه شو چې هغه او ملگري يې د روسانو له کلکې څارنې لاندې دي. د ۱۸۳۴ کال د اکتوبر په مياشت کې يې په خپل راپور کې ليکلي و: «يو روسي افسر چې د برن فون روزن Baron Von Rosen] په قفقاز کې روسي نايب] ځانگړی مرستيال و، نن کمپ ته راورسېد. هغه د خپل جنرال له خوا رالېږل شوی چې د امير ليدنه وکړي، خو اصلي موخه يې په پوځ کې زموږ د موقف، د پارسي پوځ د وضعيت او نور د داسې څه جوتول دي چې پر روسي گټو اغېزه لري.»^۳

په ۱۸۳۰ مو کلونو کې د برتانيې او روسيې تر منځ په سره جگړه کې پارس په ځانگړې توگه انگرېزانو ته نور هم هغه وخت سور شو کله چې د ۱۸۳۳ کال د مارچ په مياشت کې تهران ته په ځان باورمن کونټ ايون سيمونېچ Count Ivan Simonitch ورسېد. لکه فرانسوي افسران چې د رنجيت سېنگ دربار ته تللي وو او هغه ته يې کار کولو، سيمونېچ هم د ناپليون پخوانی افسر و چې د واپار له ماتې او د ناپليون له تبعيد څخه وروسته يې غوښتل نوې فرصتونه ومومي. نوموړی په اصل کې د زاره Zara و چې د اوسني کرويشاه Croatia د سمندرغارې ټرايسته Trieste ښار سوېل ته پروت دی. دی پر روسيې باندې له يرغل څخه لږ وخت مخکې د ناپليون لوی پوځ ته ورغلی و او لکه د ناپليون گڼ شمېر نور پوځيان، له مسکو څخه د ژمي په نيمايي کې د مصيبت ځپلي شاتگ په بهير کې تزارې ځواکونو اسير ونيو. کله چې دی له بنده ازاد شو، د ده هېواد په اطريشي-هنکري امپراتورۍ کې منحل شوی و؛ نو ده پرېکړه وکړه چې روسانو ته واورې او هلته له روسي پوځ سره يوځای شو. ده ته د جگړن رتبه ورکړل شوه او په گرجستان کې ځانگړې يرغليزه لوا ته ولېږل شو. نوموړي د روس او پارس په جگړو کې په زوروتيا برخه واخيسته. وروسته له دې چې د پارس پر ضد د توپکو او برجو په يو مخامخ يرغل کې سخت ټپي شو، نوموړي ته د ده د زوروتيا او په کلکه د خپل سنگر د ساتلو په وياړ د تورن جنرالي رتبه ورکړل شوه او لږ وخت وروسته يې په گرجستان کې له يوې اتلس کلنې تر ټولو ښايسته کونډې شهزادګۍ، اوبيلاني Obeliani سره واده وکړ او په کمه موده کې په تبليسي کې د روسي ادارې يوه مخکېنه څېره وگرځېد.^۴ کله چې تهران ته د سفير په توگه بدل شو، سيمونېچ په کلکه هڅه کوله چې له خپل انگرېزي سيال سېر جان مکېنېل Sir John McNeil څخه مخکېنې وي. سېر مکېنېل له روسانو څخه دومره کرکه درلوده لکه څومره چې سيمونېچ په ډيره سرتمبکۍ د انگرېزانو پر ضد و.

د رالېنسن او د هغه د پوځي ماموريت د راتگ راهيسې، سيمونېچ وتوانېد چې د شاه باور خپل کړي او د مکېنېل په پرتله يې ډېر لاس رسې او نفوذ ترلاسه کړ. مکېنېل چې په اصل کې د هېرېډيز Hebrides له يوې څنډې و او پخوا يې د

سفیر د ډاکټر دنده درلوده، یو ارامه کس و چې د ستراتیژۍ او پوهې له اړخه د سیمونېچ کچې ته نه رسېده. په ۱۸۳۷ کال کې سیمونېچ د نوي پر تخت ناست شاه په هڅولو کې مرسته وکړه چې په انګرېزي وسلو سمبال، له خپل پوځ څخه پر ناندریزه ښار، هرات باندې د یرغل له پاره کار واخلي او شاه ته یې ترغیبي د سرو زرو پنځوس زره تومنو د ورکړې او د پور بڼلو وړاندیز د هغه ژمنې په بدل کې وکړ چې کله یې هرات فتح کړ، شاه به روسانو ته په هرات کې د سفارت جوړولو اجازه ورکوي. دا یو هوښیار کوزار و. د شاه ځانپالنه یې په داسې بڼه پاروله چې په هند کې یې د انګرېزانو ګټې ګواښلې او انګرېزي روزل او وسلواله شوې لوا یې نېغه د خپلو مریانو او د وسلو مرسته کوونکو د کټو پر ضد واروله. په دغه وسیله، سیمونېچ هیله درلوده چې شاه د تزار په ګټه وکاروي، خو په حقیقت کې نوی شاه، دویم محمد II Mohammed II له پخوا څخه د هرات د بیا نیولو تلوسه درلوده - نوموړي دغه یادونه حتی د پاچا په توګه په خپله لمړنۍ وینا کې د شاهي تاج پر سر اېښودلو نمانځنه کې کړې وه؛ نو د هرات د بیا نیولو له پاره یې دومره روسي لمسونه ته اړتیا نه درلوده.^۵

سیمونېچ د شاه او په کندهار کې د دوست محمد د مړینو وروڼو تر منځ له یو بل څخه د دفاع له یو وړاندیز شوي تړون روسي ضمانت هم وکړ. هغه پوهېده چې دغه به د انګرېزانو پر وهم څومره اغېزه ولري. څلور کاله وروسته په ۱۸۴۱ کال کې نوموړي د خپلې دغه بریا په هکله په خپل یادښت کتاب کې غورې کړې چې له پارس څخه داسې یوه اروا جوړه شوه چې د لندن له کابینې څخه یې خوب تښتولی و ځکه چې دوی پوهېدل چې روسان به له هرات څخه په اسانۍ یرغل وکړي او په هندوستان کې به اور بل کړي. هغه لیکلي: «روسانو هند ته د اور اچولو له پاره پرته له نیت څخه هر څه درلودل.»^۶

مکنېل پرته له دې چې په تهران کې ناست وي او یو اعتراضی کتاب ولیکي بله چاره نه درلوده. نوموړي دغه کتاب «په سوېل کې د روسيې پرمختګ او اوسنی موقف» بې نومه خپور کړ. د کتاب په یوه برخه کې یې لیکلي: «په اروپا کې یوازینی ملت چې د خپلو ګاونډیانو په بیه د ځان پیاوړي کولو هڅې کوي، روسیه ده. یوازې روسیه د تختونو د چپه کولو، د امپراتوریو د کمزورولو او د ازادو هېوادونو ځانته د مطیع کولو ګواښونه کوي... د پارس بشپړتیا او خپلواکي د هند او اروپا امنیت ته اړینه ده او هره هغه هڅه چې یو کمزوری کوي، بل ته یو ګوزار دی - او د انګلنډ پر وړاندې د دښمنۍ یوه ښکاره کړنه ده.» دغه زورور لفظي یرغل هغه څرګند حقیقت له پامه غورځولی و چې په هند کې برتانوي ښکېلاک د نولسمې پېړۍ په ټوله لمړۍ نیمایي کې پرته له کومې وقفې مخ په پراختیا و او برتانوي په لوی حرص د روسيې د ټولو لاسته راوړنو په پرتله ډېر تختونه چپه کړي وو، خو دغه کتاب په لندن کې ډېر لوستونکي پیدا کړل او د وېسټ مینسټر Westminister (د برتانوي ملي شورا، ژباړن) زیاتېدونکي باور یې چې په پارس او افغانستان کې د روسيې او برتانوي تر منځ یو لوی ټکر په پېښېدو دی، نور هم ډېر کړ.^۷

خو په دې هکله د مکنېل خبره سمه وه ځکه چې په سن پیټرزبورګ کې تزار نیکولس Nicholas او وزیرانو یې که هر څومره محتاطې نظریې لرلې، سیمونېچ بې اړنګه ستراتیژیکي هیلې درلودې. د نوموړي یوه هیله چې د ده د ټولو هیلو هسته یې جوړوله، په هرات کې د روسيې د ادې جوړول وو چې په لودیاني کې له برتانوي پولې څخه یې د شپږو اونیو مزل درلود. په وروستیو وختو کې د مکنېل جاسوسانو په تهران کې د روسي سفارت په هکله مغشوشونکي راپورونه ورکول - د یو مسکوي شهزاده په هکله مېتدلي کیسې - د نوموړي په هکله ویل کېدل چې د یوې ۱۰۰۰۰ کسيزې ډلې په

مشري د پارس پولي ته ستون شوی چې د هرات په کلابندی کې له پارسيانو سره مرسته وکړي. د دغسې څارگریزو مالوماتو تفصیل شکمن برېښېده، خو دغه مالوماتو د پارس په وسیله پر افغانستان باندې د ځینې روسي خوځښتونو شتون ته اشاره هم کوله. لارښېس پوه شو چې هغه ژېر وېښته افسر چې د يوې قزاقي ډلې مشري يې کوله او دی يې تر څنګ تېر شو «کېدای شي همغه کس وي چې يادونه يې کېږي... بې اړنګه زما کنجکاوې وپارول شوه. دغسې وضعیت چې د هرات له کلابندی څخه مخکې و، حتی يو روسي ښاغلي ته چې په خراسان کې يې يون کولو د شک په سترګه کتل کېدل، خو په دغه بل حالت کې په وضاحت د پټ ساتنې نيت شته و او ما دا خپله دنده ګنله چې دغه رمز وسپرم.»^٩

نو رالېښس له خپلې ډلې سره بېرته وګرځېد: «موږ د لوړې لارې په اوږدو کې په دوی پسې وو او په يو څه واټن کې مو دوی تعقيبول. لږ وخت وروسته دوی په غونډيو کې يو تنګي ته ننوتل. هلته زه له دغې ډلې سره چې د يوې رڼې چينې پرغاړه د سبانياري له پاره ناست وو، مخ شوم. دا کس چې د افسر څېره يې لرله، په تن کوچنی او په رنگ ډېر سپين، روښانه سترګې او ډېر سپکمن ښکارېده.» رالېښس زياتوي:

زه پر اس سپور دوی ته ورنږدې شوم، روسی جک شو او ما ته يې د تعظيم سر تيب کړ. ما په فرانسوي خبرې ورسره پيل کړې - په سوېل کې د ارواښادانو تر منځ فرانسوي عامه ژبه وه - خو روسي سر و خوځاوه چې نه پوهېږي. بيا ما په انګرېزي ژبه خبرې وکړې او ده په روسي ژبه ځواب راکړ. کله چې ما په پارسي خبرې وکړې، هغه داسې ښکاره شو چې حتی يوه کلیمه هم پوه نه شو. بلاخره هغه زه نا زړه په ترکمني يا ازبکي - ترکي خبرې وکړې. زه په دغه ژبه دومره پوهېدم چې د يوې ساده محاورې ترعهدې وتلم، خو کنجکاوې مې په کې نه شواى کولى او دا هغه څه وو چې دغه افسر غوښتل. کله چې دی پوه شو چې زه په چغتايي ژبه کې تکړه نه يم، په ترکي ژبه يې چې څومره کولى شول دومره ډېر ګړندى وغږېد. زه يوازې دومره پوه شوم چې نوموړی په رښتيا يو روسي افسر و چې د روسي [امپراتور] ډالى يې د پارس [امپراتور] محمد شاه ته ورلې. هغه له دې څخه زيات څه ونه ويل. وروسته له دې چې يو بل پيپ مې ورسره وڅکولو، زه په خپل اس سپور شوم او ترې لاړم.^٩

د لويې لويې کېم Kim, The Great Game په نوم د راډيرډ کېپلېنګ Rudyard Kipling په ناول کې يوه نوموړه صحنه کارل شوې چې د راج د څارګرې ادارې مشر ډګروال کرايټن Creighton کېم ته روزنه ورکوي چې د لويې جزيات په ياد وساتي، کومه چې وروسته د کېم لوبه ونومول شوه. نوموړي ته به لږ وخت ورکړل شو چې په يو پټنوس کې بېلابېل څيزونه په ياد وساتي. بيا به يې برېښنا ورته مړه کړه، پټنوس به يې ترې ليرې کړ او ورته وبه ويل شول چې د څيزونو بشپړ نوملړ له ټولو جزياتو سره وليکي. دا به هېڅ کله څرګنده نه شي چې رالېښس به کله داسې روزنه ليدلې وي، خو نوموړي د دغه مرموز افسر په اړه د پام وړ او مفصل توضيحات ليکلي وو او وروسته يې کلکې ته ولېږل او ورسره وپې ليکل: «که کچېرې په بدله جامه کې دغسې څوک هند ته د ننوتو هڅه وکړي؛ نو دا به همغه افسر وي چې زه ورسره مخ شوم.»

دغه افسر منځنۍ تنه، تيته غاړه، جکې او پراخې اوږې او نرۍ ملا لري. په رنگ بيخي ډېر سپين دی او بارخو يې هېڅ رنگ نه لري. نوموړی پراخ تندى، ځلانده سترګې چې له يوېل څخه ډېرې جلا دي، ښه جوړه پزه، لنډه پاسۍ شونده او خوشحاله خوله لري. پرېره او برېت يې پرېښي او خامه نصولي رنگ لري. برېتونه يې لنډ او څوکې يې پورته تاو کړې، خو لنډې او ګڼې پرې يې د بارخو لاندینې برخې او ټوله زنه پټه کړې ده... د هغه پر سر سپينه قزاقى خولى اېښې وه، تياره زرغون ګرجستانى کوټ يې اغوستى و او په سينه يې

نری سپینه زرينه کتاروزمه تړلې وه چې په کيڼه خوا کې يې د ګرجستانيانو په ډول کارتوس تومبل شوي وو. په پولادي تيکي کې پرته توره يې له تور کمربند څخه چې ساده سپين زرين سکک يې درلود، څړېده. ده تياره څر شلوار اغوستی او بڼې جوړې شوې روسي موزې يې په پښو وې. نوموړي دوه بڼايسته لوی څر اسونه لرل چې پر يوه يې سپور او بل يې په لمړني اس پسې تړلی و. په ساده ايراني زين ناست و چې توره توتېه او لنډ تور جالوڅ ورباندې پروت و. د تومانچې پارسي کاش يې درلود او لاستی يې چې ترکي برېښېده د ابنوس له لري څخه و چې سپين زر په کې کارول شوي و. ده فصيح پارسي خبرې کولې خو لنډ او تېره بهرنی ګردود يې درلود او هېڅ کله يې (a) داسې بشپړ او پراخه نه شوای ویلی لکه پارسيان يې چې وايي او په چغتايي ترکي ژبه يې پوره حاکميت درلود خو د قسطنطنيې او پارسي لهجه په کې نه وه.^{۱۰}

رالېنسن له نيشاپور څخه وړاندې په تياره کې د پارسيانو کمپ ته ورسېد او له شاه سره يې د يوې سملاسي مرکې غوښتنه وکړه. شاه نوموړی خپلې کېږدی ته ومنلو او ده د هغه روسانو کيسه ورته وکړه چې په لاره کې ورسره مخ شوی و. رالېنسن هغه دليل چې روسي ده ته د خپل ماموريت په هکله ویلی و، شاه ته تکرار کړ. شاه په حيرانيا وويل: «ما ته ډالی راوړي! زما له هغه سره هېڅ کار نه شته. دی د [روسي] امپراتور له خوا په کابل کې دوست محمد ته نېغ لېږل شوی او له ما څخه يوازې غوښتنه وشوه چې له دوی سره په يون کې مرسته وکړم.»^{۱۱}

رالېنسن سمدلاسه د شاه د خبرو په ارزښت پوه شو: دا د هغه څه لمړنی ثبوت و چې انګرېزانو له اوږدې مودې راهيسې ورڅخه وېره درلوده: روسان هڅه کوي چې له دوست محمد او بارکزيو سره د ائتلاف جوړولو په وسيله په افغانستان کې ځان ته ځای پيدا کړي او له دوی او پارسيانو سره په هرات کې د شاه شجاع د سدوزي کورنۍ د وروستي سنګر په ماتولو کې مرسته وکړي. رالېنسن په دې هم پوه شو چې له دغو مالوماتو سره په چټکۍ بېرته تهران ته لاړ شي.

روسان له لږ ځنډ وروسته په خپله د پارسيانو کمپ ته ورسېدل. روسي افسر د پوځ عادي پارسيانو ته ځان سني مسلمان وروپېژانده او خپل مسلمان نوم يې عمر بېک وښود. هېچا په کمپ کې د ده په مسلماني شک ونه کړ. هغه خبر نه و چې رالېنسن د دوی د ماموريت په اصلي موخه خبر دی. اوس يې خپل نوم «کپتان ويتکېويچ وښود ... او زما سره يې ناڅاپه په ښه فرانسوي خبرې پيل کړي او زموږ مخکنی ليدنې ته په اشارې، هغې يوازې دومره په موسکا وويل: «له پردي سره په بېديا کې ډېره اشنايي ښه نه ده.»^{۱۲}

وروسته رالېنسن په دوه څيزونو نوميالی شو. لمړی د ميخي خط په بې رمزه کولو کې او دويم د ارتر کانولي Arthur Conolly په ګډون د «لوپې لوپې The Great Game» د اصطلاح په موندلو کې، خو اوس په اس ځغلولو کې د هغه وړتيا ډېره ګټوره ثابته شوه. د نوموړي پلار د ځغاسټي اسونو نسل اخیستنه او روزنه کوله او رالېنسن له زين او اسونو سره ستر شوی و؛ نو دغه وړتيا يې بايد درلودی. دی له فزيکي اړخه هم ډېر پياوړی و. شپږ فوټه يې ونه وه او پراخه اوږې، غښتلی اندام، بڼې عضلې او وژې يې لرلې.^{۱۳}

رالېنسن په همدغه شپه بېرته نېغ د تهران په لور روان شو. ۸۰۰ ميله مزل يې په ريکارډ وخت کې وکړ او د ۱۸۳۸ کال د نومبر په لمړۍ نېټه يې مکنېل ته د افغانستان له پاره د روسي پلاوي د شتون خبر ورکړ. مکنېل په خپل وار سمدلاسه يو چاپک څړی، لارډ پامرستن ته په لندن کې او بل په کلکته کې د هند نوي لوی والي، لارډ اکلنډ ته ولېږه.

مکنېل ليکلي وو: «روسانو په رسمي توګه له کابل سره ديپلوماتيکې اړيکې پرانيستې. ما ته خبر راکړل شوی چې کپتان وېکوويچ يا بيکوويچ چې د عمر بېک په نوم هم يادېږي او د روسيې سني محمدي دی، د شارژدافير په توګه د امير دوست محمد خان له پاره ګمارل شوی.» په دغه ليک کې مکنېل د ياد افسر په اړه د رالېنس مفصل توضيحات او همدا رنگه لږ نور توضيحات چې د ده استازي په کمپ کې راټول کړي وو، اضافه کړل: «هغه وويل چې د امپراتور ځانګړی سکرتر دی، خو زه پوه شوم چې هغه په حقيقت کې په اورنبورګ کې د والي پوځي سکرتر و. نوموړي دوه کاله مخکې د روسي دولت رسمي مامور په توګه څه وخت په بخارا کې تېر کړ او چغتايي ترکي او پارسي ژبې يې په بخارا او اورنبورګ کې زده کړې.»^{۱۴}

داسې برېښېدل چې د ويتکويچ په هکله د رالېنس کتنې د هغه د مشرانو بې سارې وېره توجيه کوله. مکنېل، لارډ اليښوره او نورو انګرېزي پاليسي جوړوونکو له ډېر وخت راهيسې وېره درلوده چې روسان به افغانستان ونيسي او د ادې په څېر به کار ترې واخلي چې پر انګرېزي هند يرغل وکړي. د ويتکويچ په اړه د رالېنس څرګندونې سمدلاسه انګرېزي څارګرو مامورينو ته په پېښور، خيبر درې او نورو هغه ټانو ته ولېږل شوې چې هند ته د اوسېدو په لارو کې پرتې وې څو که چېرې نوموړی هند ته د اوسېدو او يا رنجيت سېنګ ته د خبرو له پاره د تک هڅه وکړي، انګرېزي څارګرو مامورين به يې وپېژني.

خو دغه مرموز افسر هند ته نه و روان. د هغه ماموريت د تزار او دوست محمد تر منځ د ائتلاف جوړول او په افغانستان کې د انګرېزي ګټو کمزوري کول وو.

د دغه افسر په هکله د رالېنس يوه يا دوې انګېرنې سمې وي، خو ډېرې نورې يې تېروتنې وې. هغه نه مسلمان او نه روسی و، د اورنبورګ د پولې په اډه کې د والي پوځي سکرتر نه و او نه يې نوم بيکويچ يا وېتکويچ و. نوموړی په حقيقت کې د دين پراسپېر ويتکويچ په نوم يو کاتولیک پولنډی اشرافي و چې په ولسي کې چې اوس د لېتوانيا پلازمېنه ده زېږدلی و. کله چې يې په ښوونځي کې زده کړه کوله، هغه د يوې پټې ټولنې چې نوم يې «تور ورونه» و، په جوړولو کې مرسته وکړه. دا د مقاومت يو ملي انقلابي خوځښت و چې پولنډي او لېتوانيایي زده کوونکو د روسيې له لوري د دوی د هېوادونو د اشغال پر وړاندې د جګړې په نيت جوړ کړی و. په ۱۸۲۳ کال کې کله چې دغې ډلې د ښوونځي مدير او ښوونکو ته روسي ضد ليکونه واستول او د ښار پر نوموړو عامه ځايونو او ودانيو يې انقلابي شعارونه وښلول، دوی روسانو ته برېښ شول. روسانو يې او د دغه کړۍ پنځه نور مشران ونيول، له دوی څخه يې تحقيقات وکړل او د ۱۸۲۴ کال د فبرورۍ په شپږمه، د دې له پاره چې نور پولنډي زده کوونکي د دموکراسۍ هيلې او غوښتنې په سر کې ونه پالي، درې کسه يې په مرګ محکوم کړل او پاتې درې يې په دورو وهلو او ورپسې په شاګۍ کې په دايمي تبعيد محکوم کړل. ويتکويچ په هغه وخت کې، مخکې له دې چې ونيول شي، د خپلې زوکړې يوازې څورلسمه کلنيزه لمانځلې وه.

په وروستيو شېبو کې د پولنډ نايب الحکمه ګرنډ ډيوک پاولوويچ Grand Duke Pavlovitch په مداخلې، د مرګ سزا دايمي بند او د بابروويسک په کلا Bobruisk Fortress کې سخت جبري کار ته ټيټه شوه چېرته چې يو له دغه هلکانو

څخه لېونی او ورپسې مړ شو. له ویتکېویچ او دوه نورو څخه یې خپلې اشرافي رتبې او القاب واخیستل او دوی یې د قزاق په شاکيو کې بېلابېلو کلاوو ته د عادي عسکرو په څېر ولېږل. د ترفېع حق یې نه درلود، تر لسو کالو یې له خپلو کورنیو سره اړیکې نه شوای نیولی او ځنځیرونه یې په پښو، په اوږده مزل سوېل ته پلي ولېږل شول.^{۱۵} یې له رسېدو څخه وروسته، له خپل «تور ورونه» ملګري الایزي پېسلي اک Aloizy Peslyak سره د تېښتې یو پلان جوړ کړ او غوښتل یې د هندوکش له لارې هند ته وتېښتې، خو دغه پلان بربنډ شو او دوی ته سخته سزا ورکړل شوه.^{۱۶} په راتلونکو کلونو کې د یې یوه ملګري ځان وژنه وکړه او پېسلي اک هم نږدې ځان ویشتلې و، خو ویتکېویچ خپل قسمت ته ځان تسلیم کړ او هوډ یې وکړ چې له خپل اوسني حالت څخه ګټه پورته کړي؛ نو قزاقی او چغتایي ترکي ژبې یې زده کړې او د خپل نوم د داسې بدلولو هوکړه یې وکړه چې روسي نومونو ته ورته و یعنې اېون وېکتورویچ ویتکېویچ. د ویتکېویچ یوه وروستي پالونکي وروسته لیکلي:

کله چې د اورنبورګ د پولې یوې لیرې پوځي چاوڼۍ ته تبعید شو، ویتکېویچ لس کاله د یو عسکر دنده د شرابي او عیاشو افسرانو ترلاس لاندې ترسره کړه. هغه وتوانېد چې نه یوازې خپله پاکي او شرافت وساتي بلکې زده کړې یې وکړې او ځان ته یې د پوهې له پلوه وده ورکړه. ده سوېلي ژبې زده کړې او له سیمې سره دومره اشنا شو چې سړي په ډاډ ویلی شي چې د اورنبورګ له جوړښت راهیسې داسې څوک نه شته چې د ویتکېویچ په پرتله د قزاقو په اړه ډېره پوهه ولري... ټول قزاق د ده صداقت، زغم او سرسخت توب ته درناوی لري چې په وار وار یې د قزاق په شاکيو کې د یون پر مهال له خانه ښودلي.^{۱۷}

دومره وخت نه و تېر چې ویتکېویچ ټول قران حفظ کړ. نوموړي به قزاقي کوچي مشرانو ته بلنه ورکوله، دوی ته یې چای، پلو، او د پسه غوښه پخوله او له دوی څخه یې د دوی د دود، د ژوندانه ډول او د دوی د ژبې غني اصطلاح ګانې زده کولې. هغه به په ځانګړې توګه د سیمې او د یونو په هکله کتابونه لوستل او همدغه پوهه په روسي پوځ کې د ده د ودې وجه شوه.

له ادبیاتو سره د ویتکېویچ مینې د یورال Ural له سیند سره د اورسک Orsk د اډې قوماندان پام ځانته واړولو او ویتکېویچ ته یې بلنه ورکړه چې د هغه بچیانو ته سبق ورکړي. په ۱۸۳۰ کال کې دغه قوماندان یو نومیالی جرمن ګرځندوی کشف الکساندر فون هومبولټ Alexander Von Humboldt ته مېلمستیا کړې وه. کله چې هومبولټ خپل وروستی کتاب Tableaux de la Natur چې په لاتینه امریکا کې د ده د یون په هکله و، د میز پر سر ولید، په حیرانتیا یې وپوښتل چې دا کتاب هلته څه کوي. قوماندان د ځوان پولندي په اړه ورته وویل او زیاته یې کړه چې هغه د لویو ګرځندویانو د کتابونو یوه ټولګه لري. هومبولټ یې د لیدنې غوښتنه وکړه؛ نو دی یې ورته راوست:

سربره پر دې چې ځوان ویتکېویچ شدل عسکري کوب اغوستی و، د ده په زړه پورې بڼې، دروند چلند او پوهې دغه نومیالی پوهاند اغېزمن کړ. کله چې هومبولټ د سایبریا له یون څخه بېرته اورنبورګ ته راغی، سمدلاسه یې د ویتکېویچ د رېروونکي حالت په هکله والي کونټ پاول سوختلېن Count Pavel Suhktelen ته وویل او ترې وپې غوښتل چې د دغه ځوان پېټي سپک کړي. کونټ، ویتکېویچ راوغوښت، افسرۍ ته یې ارتقاع ورکړه، د خپلو امرونو اجرايوي مشر یې وټاکلو، او قزاقي اورنبورګ ته یې بدل کړ. وروسته ویتکېویچ د قرغز په څانګه کې وکمارل شو.^{۱۸}

دومره وخت نه و تېر چې له نوموړي څخه د ژباړن کار اخیستل کېده او وروسته په قزاقي سیمو کې په بېلابېلو ماموریتونو ولېږل شو. ویتکېویچ کار او شغل پیدا کړ خو له روسي امپریالستي ماشین سره د یو ځای کېدو په بیه.

هغه ماشين چې دی يې په کرکه کې ستر شوی و او وروسته يې په ايماندارۍ د داسې دولت چوپړ وکړ چې د ده ژوند يې تباہ کړی و او داسې انګېرنه کېده چې ده په دې اړه ترڅه احساسات په زړه کې ساتل. هومبولټ، ویتکېوېچ ته د پرمختګ لاره پرانيسته، خو هغه څوک چې تر ټولو زيات يې نوموړي ته په لاشعوري توګه د پرمختګ لاره هواروله، الکساندر برنز و. کله چې برنز له بخارا څخه بېرته راغی، ده يو کتاب د «په بخارا کې يون» په نوم وليکه چې برنز يې خورا نوميالی کړ. نوموړي ته بلنه ورکړل شوه چې لندن ته لاړ شي او د لارډ الېنېوره او پاچا سره ليدنه وکړي. د بېلابېلو ټولنيزو مېلمستياوو کوربه والو له نوموړي څخه زمري او نوميالی جوړ کړ. ده شاهي جغرافيايي ټولني ته لکچرونه ورکړل. د ګډونوالو شمېر به دومره ډېر و چې د څوکيو د کمښت له وجې به خلکو په ولاړه غوږ ورته نيولی و او دغه ټولني ده ته د سرو زرو مډال ورکړ. کله چې د ده کتاب په فرانسوي ژبه خپور شو، دغه کتاب بيا تر ټولو ډېر خرڅ شو او دی فرانسې ته د نورو مډالونو او انعامونو له پاره وروغوښتل شو. د دغه کتاب فرانسوي ژباړې د روسانو پام د برنز يون ته واړولو. د برنز د يون موخه په بخارا او افغانستان کې د ۱۸۳۰ مو کلونو په پيل کې د روسي فعاليتونو په اړه د مالوماتو راټولول په داسې وخت کې وو چې په حقيقت کې دغه دواړو سيمو ته د روسي هېڅ پام نه و او ټوله پاملرنه يې پر قفقاز او پارس متمرکزه وه، خو اوس برعکس داسې برېښېدل چې د برنز دغه کتاب د روسانو پام افغانستان، بخارا او روسي پولو ته نږدې د انګرېزانو د دسيسو مخنيوي ته واړولو. لکه څنګه چې ډېر وخت په نړيوالو چارو کې له ليرې ممکنه ګواښونو څخه د پاليسي جوړوونکو وېره کت مت داسې يوه بلا جوړه کړي چې وېره ورڅخه کېږي، د اورنبورګ په شاکيو کې د روسيې د پوله ييزه چاوني والي، وي اي پروفېسکي د لوی درستېز د څرګندونو پر بنسټ، سن پيټرزبورګ له منځني اسيا څخه د څارګريزو مالوماتو د کمښت په اړه دومره نارامه و لکه لندن چې د نارامۍ احساس کولو. نوموړي هم انګرېزي انګېرنو ته انعکاس ورکړی او ليکلي يې دي: «کوم مالومات چې روسانو تر لاسه کول، مهم او ډېر لږ و او داسې اسيايانو دغه مالومات برابرول چې يا د ناپوهۍ او يا د وېرې له وجې يې د ګټورو مالوماتو د راټولولو توان نه درلود.»

موږ کره مالومات درلودل چې د ختيځ هند انګرېزي کمپنۍ اجنټان په دوامداره توګه په خپوه او يا بخارا کې ښکاره کېدل. موږ په دې هم خبر وو چې دغه کمپنۍ خورا ډېرې سرچينې په خپل واک کې درلودې او هڅه يې کوله چې نه يوازې خپل سوداګريز نفوذ په ټوله اسيا کې خپور کړي بلکې په اسيا کې خپلې مستعمرې هم زياتې کړي... نو په دې اساس په ۱۸۳۵ کال کې پرېکړه وشوه چې روسي اجنټان منځني اسيا ته ولېږل شي چې د انګرېزي اجنټانو څارنه او د دوی هڅې شنېدې کړي. په دې موخه دويم برېدمن ویتکېوېچ منځني اسيا ته د اجنټ په څېر ولېږل شو...^{۱۹}

ویتکېوېچ دوه ځله بخارا ته ولېږل شو. لمړی ځل يې له قرغزي سوداګرو سره په بدله جامه کې اوه لس ورځې په ډېرو واورو کې او په يخ وهلي امو سيند باندې مزل وکړ. هغه يوه مياشت هلته پاتې شو، خو لکه څنګه چې برنز «د ختيځ د عجايبو کور» نومولی و، ویتکېوېچ ته دغه ځای دومره په زړه پورې ښکاره نه شو. هغه بېرته اورنبورګ ته وليکل: «زه بايد يادونه وکړم چې برنز په خپل چاپ شوي کتاب کې کومې کيسې چې د بخارا په اړه کړې دي، له هغه څه څخه چې ما يې د ليدو فرصت درلود ډېر توپير لري. نوموړي هر څه ته د شان او شوکت په سترګه کتلي، خو هغه څه چې زه يې وينم يوازې او يوازې بدرنګه، د کرکې وړ، برېن او يا مضحک دي. برنز يا په لوی لاس د بخارا د په زړه پورې توب په اړه مبالغه کړې او يا دا چې هغه مخکې له ليدو څخه د دغې سيمې په هکله خپل قضاوت انځور کړی و.»^{۲۰} خو

ويتکېويچ له کرکې سره سره، هغه په پټه د ښار د نقشو خاکې وکارېلې. د ويتکېويچ په اړه يې يو مینوال ليکلي: «هېچا، حتی د بخارا سخت دريځو ونه شو کړای چې په قرغزي جامو کې يو اروپايي عيسوي، چې په قزاقي يې خبرې کولې او قزاقي دود او چلند يې خپل کړی و، وپېژني. سربېره پر دې، هغه په ښايسته تورو سترګو، بړې او لنډو وېښتانو داسې ښکارېدلو لکه يو اسيایي او يو مسلمان.»^{۲۱}

په دويم ځل ويتکېويچ بخارا ته په ښکاره ډول د يو روسي افسر په توګه لار چې د هغه روسي سوداګرو د خلاصون غوښتنه وکړي کوم چې د بخارا امير بنديان کړي وو. د کاروانونو ښار ته له رسېدو سره سم له ده څخه وپوښتل شول: «ته اسکندر پېژنې؟ ما فکر وکړ چې د دوی مطلب لوی الکساندر دی خو په حقيقت کې د دوی مطلب الکساندر برنز و.» د انګرېزي نفوذ دغه لمړنیو نښو ويتکېويچ سمدلاسه وهڅاوه چې مخنيوی يې وکړي او په څو اونيو کې وتوانېد چې د جاسوسۍ هغه شبکه چې برنز هند ته د مالوماتو د لېږلو له پاره جوړه کړې وه بربنډه کړي. نوموړي سن پيټرزبورګ ته ليکلي:

انګرېزان په بخارا کې خپل کس لري. هغه د نظام الدين په نوم يو کشميري دی چې د څلورو کلونو راهيسې د سوداګرۍ په پلمه په بخارا کې ژوند کوي... نوموړی يو هوښيار سړی دی، له هر چا سره اړيکه نيسي او د بخارا اشرافيانو ته مېلمستياوې کوي. دی لېږتلېره په اونۍ کې يو ځل په کابل کې د مسون په نوم يو انګرېز ته د څرې په وسيله ليک لېږي او هغه يې په خپل وار اړونده ځای ته استوي. خو په زړه پورې خبره دا ده چې دوست محمد د مسون په کاروبار خبر دی. خان حتی د مسون ليکونه کيږ کړل، خو جاسوس يې له ليکونو سره بېرته پرېښود او وې ويل: يو کس ما ته زيان نه شي رسولی. ظاهراً دوست محمد په عمومي توګه اروپايانو ته د درناوي له مخې نه غواړي دوی خپه کړي او مسون ته هم غږ نه کوي. دغه کس په کابل کې د لرغونو سکو د موندنې په پلمه ژوند کوي. نظام الدين په بخارا کې يو خپلوان لري چې ده ته ټول کاغذي کارونه کوي. دوی په سيمه ييزه کچه د کوچنيکي په کاروان سرای کې برمناک ژوند کوي او اشرافيانو ته مېلمستياوې کوي. نظام ښايسته جامې اغوندي خو په رنگ دومره ښايسته نه دی. د هغه ملګری ډېر هوښيار دی او له چلند څخه يې داسې بربنډي چې د ده ترلاس لاندې دی، خو په وضاحت ښکاري چې ټولې چارې دی مخته وړي. دوی خپلې پيسې له هندي بانکرانو څخه ترلاسه کوي. کله چې زه راورسېدم، نظام الدين سمدلاسه زما ليدنې ته راغی او له ما څخه يې ډېرې پوښتنې وکړې، د نوو الکساندروسک Novo Alexandrovsk او نيولاین New Line په اړه او همدا راز له خپوې سره زموږ د اړيکو په هکله. لکه څنګه چې زه له مخکې خبر کړل شوی وم، ما ده ته واضح ځوابونه ور نه کړل او نوموړي د دغې ورځې په سبا کابل ته يو ليک ولېږه.^{۲۲}

د ويتکېويچ دويم يون نوموړي ته د لوی پرمختګ دروازه خلاصه کړه. له بخارا څخه د نوموړي ليدنې په تصادفي توګه بخارا ته د افغان استازي له رسېدنې سره سمون وموند. ميرزا حسين علي د دوست محمد خان له خوا تزار ښکولاس ته په يو ماموريت لېږل شوی و. کله يې چې شاه شجاع ته په ۱۸۳۴ کال کې له کندهار څخه بهر ماته ورکړه، دوست محمد د وېد ليکونه وموندل چې افغان مشران يې د شاه شجاع په مشرۍ د سدوزي سلطنت د بيا اعادې ملاتړ ته هڅول. له شاه شجاع سره د انګرېزانو مرستې دوست محمد ته ټکان ورکړ ځکه چې دی په دې باور و چې له انګرېز لوی والي سره ښې اړيکې لري؛ نو په ځواب کې نوموړي له روسانو څخه د ډيپلوماتيک تضمين غوښتنه وکړه که چېرې انګرېزان په افغانستان کې نوره لاسوهنه وکړي. هغه تزار ته ليکلي وو: «د برتانوي واکمنۍ پراختيا د افغانستان خپلواکي ګواښي او دغه پراختيا روسي سوداګرۍ ته په منځنۍ اسيا کې او سوېل ته يې پرتو هېوادونو ته هم ګواښ

دی. که چېرې افغانستان ته د انگرېزانو پر ضد په يوازې جگړه کې ماته ورکړل شي؛ نو دا به له بخارا سره د روسي سوداگرۍ د پای په مانا وي.»^{٢٣}

ويتکبويچ له ميرزا حسين سره هغه وخت مخ شو چې دوی دواړو په يوه کاروانسرای کې هستوگنه غوره کړه. هغه ځانته دغه بڼه فرصت وگڼلو؛ نو ميرزا حسين ته يې وړانديز وکړ چې دی به يې په خپله لمړی تر اورنبورگ پورې او بيا تر سن پيترزبورگ پورې بدرگه کړي. ويتکبويچ په خپل راپور کې په خوبۍ وليکل: «دوست محمد، د کابلستان حاکم د روسيې ملاتړ غواړي او زموږ هرې غوښتنې ته چمتو دی.» خو ويتکبويچ لمړی بايد له بخارا څخه ځان وباسي ځکه چې امير ناخاپه د ده په هستوگنځي عسکر چاپېر ودرول، د ده اوسنان يې ضبط کړل او ده ته يې د وتلو اجازه نه ورکوله. ويتکبويچ وروسته ليکلي وو:

ما خپلو تومانچو ته لاس کړ او تر کمربند لاندې مې تېرې کړې. کوټ مې په اوږو واچولو، د يون پشمي خولی مې پر سر کړه او د کوشبيکي په لور مې منډه کړه. کله چې زه د ننه لاړم، که څه هم ما سم غوږ ونه نيولو، خو زه پوه شوم چې دوی زما او زما د تک په هکله خبرې کولې. ما په نېغه کوټې ته منډه وکړه... [او و مې ويل:] «زه د وروستي ځل له پاره بيا درته وایم چې که زه خپل ژوند د لاسه هم ورکړم، زه دلته نه پاتې کېږم. که هر څوک زما مخه نيسي او زما د تک په هکله پوښتنه کوي، لکه څنگه چې ما تا ته او په سلگونو نورو ته چې ما په دې هکله ځوروي وويل، هر څوک چې زما مخې ته درېږي؛ نو دغه ځواب به تر لاسه کوي.» دلته ما د خپل کوټ څنډه پورته کړه او تومانچو ته مې کوټه ونيوه. کوشبيکي داسې هک پک و چې نه پوهېده څه ووايي. ما له هغه څخه وغوښتل چې ما ته د سفر جواز چې د ده ټاپه پرې لگېدلي وي راکړي چې څوک مې د درولو جرات ونه کړي، خو هغه ماته دغه جواز رانه کړ او راته وپې ويل چې لاړ شم. ما له ده سره مخه بڼه وکړه او ووتم او يو ځل بيا مې وويل چې که هر چا زما مخه ونيوله، زما ځواب به مرمی وي. کوشبيکي خپله د څاڅ بڼکارونه ونه شوی ساتلی او راته وپې ويل: «گورو به» خو هغه زما په وتلو خوښ بڼکارېده.^{٢٤}

ويتکبويچ او حسين علي په راتلونکو مياشتو کې کرار کرار د شاگي له لارې اورنبورگ ته ورسېدل او بيا سن پيترزبورگ ته روان شول. حسين علي په لاره کې د پېچ په مرض اخته شو، خو ويتکبويچ يې پالنه وکړه او ده ته يې تسليت ورکولو. د ناروغۍ د اوږدې مودې د دمې او ارامتيا پر مهال، ويتکبويچ له حسين علي څخه په فصاحت د دري ژبه زده کړه. دوی دواړه بلاخره د ١٨٣٧ کال د مارچ په مياشت کې پلازمېنې ته ورسېدل. ويتکبويچ څلور کاله مخکې په ځنځيرونو تړلی بندي له اروپا څخه ايستل شوی و. خو دا ځل په خپله تزار نېکولاس بڼار ته د رارسېدو مبارکي ورولېږله او د لمړي بریدمن ترفېع يې ورکړه. نوموړی نېغ د بهرنيو چارو وزير او د چانسلر مرستيال، کونت نېسلرود Count Nesselrode دفتر ته بدرگه شو.

د ميرزا حسين علي د ماموريت خبر ټول هغه روسي مامورين چې په راتلونکې لويې لويې کې بڼکېل وو خوشحاله کړل. کونت سيمونيچ په تهران کې له روسي سفارت څخه وليکل: «دغه فرصت بايد ضايع نه شي. په پارس کې انگرېزي نفوذ مخ په کمېدو دی او اوس د دې وخت رارسېدلی چې روسيه له پارس او کابلستان سره يو درې گونی ائتلاف جوړ کړي؛ نو په دغه وسيله به له کابل څخه تر تېرېزه د روسي نفوذ يوه لېندۍ ته ورته کرښه جوړه شي. په افغانستان کې د

روسيې برلاسی به برتانيه شاتګ ته اړ باسې او په اباسين کې به د خپل موقف د ساتنې هڅې وکړي. بيا به دوی د دې فرصت ونه لري چې د روسي طبيعي نفوذ په سيمو کې سرخوږی جوړ کړي. سربېره پر دې، په افغانستان کې د روسيې سياسي نفوذ به د روسي محصولاتو له پاره افغان مارکيټ پرانيزي.^{۲۵} د اورنبورګ والي له سيمونېچ سره په دې اړه همغږی و. هغه ليکلي:

دا بيخي اړينه ده چې د کابل مشر [دوست محمد خان] ملاتړ وکړو ځکه که چېرې شجاع چې انګرېزان يې ملاتړ کوي واک ترلاسه کړي، افغانستان به د انګرېزي نفوذ لاندې شي؛ نو بيا به انګرېزان د يو ګام په اخیستلو بخارا ته ورسېږي. ټوله منځنۍ اسيا به د انګرېزي نفوذ لاندې راشي او له اسيا سره به زموږ سوداګري په ټپه ودرېږي. انګرېزان به اسيايي ګاونډ هېوادونه ځواکمن کړي، دوی ته به پيسې، وسلې او مهمات ورکړي او زموږ پر ضد به کار ترې واخلي. که روسيه د دوست محمد ملاتړ وکړي، هغه به ځان زموږ د احسان پوروړی وګڼي او بې اړنګه به له مور سره ښه ملګری او د انګرېزانو به دښمن شي. دی به منځنۍ اسيا د انګرېزانو پر مخ وتړي او د دوی د سوداګرۍ ځواک ته به خنډ جوړ کړي.^{۲۶}

والي دا هم وويل چې ويتکېوېچ دې افغان استازي بېرته تر کابله بدرکه کړي ځکه چې دی يو کارنده او هوبښيار سړی دی، په خپله دنده پوهېږي، په طبعه د عمل سړی دی، د ليکلو او خبرو په پرتله يې عمل او کړنې خوښېږي، په شاګی کې بلد دی او هستوګن يې د هر مړي او ژوندي په پرتله ډېر پېژني.^{۲۷} په سن پيټرزبورګ کې د دوست محمد ليک په څېر وڅېړل شو او جوتنه شوه چې په ليک کې هر څه د دوی له هيلې سره سم وو. دوست محمد ليکلي وو چې انګرېزان د ټول هند اشغال ته نږدې شوي او که کچېرې ده ته د پيسو او وسلو داسې مرسته وشي لکه له پارس سره چې کېږي، دی کولای شي چې په يوازيتوب د دوی پرمختګ ودروي: «موږ هيله من يو چې په هغه بېسارې کچه چې تاسو د سخاوت باران پر پارس جوړ کړی، په افغان دولت او زموږ د کورنۍ په سلطنت به هم دغسې باران جوړ کړئ چې ستاسې د لويې امپراتورۍ په سخاوت به بېرته خپل پخواني مطلوب حالت ته اوچت شي.»^{۲۸} نو نېسلروډ، افغانستان ته د يو سوداګريز او ديپلوماتيک پلاوي د لېږلو سپارښتنه تزار ته وکړه. هغه ليکلي وو: «که هر څومره دغه هېوادونه [افغانستان او هند] زموږ څخه ليرې دي او که هر څومره زموږ پوهه او مالومات د دوی په هکله لږ دي، خو له دې څخه انکار نه شي کېدی چې د سوداګريزه اړيکو هر راز پراختيا به موږ ته کتوره وي.»^{۲۹} خو يوازې ستونزه د ميرزا حسين علي نه رغېدنه وه؛ نو وروسته له ډېرو غونډو پرېکړه وشوه چې ويتکېوېچ به له افغان استازي څخه مخکې لاړ شي ځکه چې ميرزا حسين علي دومره ناروغه و چې د تګ توان يې نه درلود او لږ تر لږه يوې مياشتې ارامتيا ته يې اړتيا درلوده.

د ۱۸۳۷ کال د مې مياشتې په څورلسمه ويتکېوېچ ته په ليکلي بڼه يو شمېر حکمونه له دوست محمد سره د سوداګريزو اړيکو د پرانيستلو په هکله ورکړل شول. د يوې روسي سرچينې پر بنسټ، ويتکېوېچ ته يو شمېر پټ کړني حکمونه هم ورکړل شوي وو او هغه دا چې له روسانو څخه د دوست محمد د بشپړ ملاتړ په بدل کې به له ده سره د دوو ميليونو روبلو مالي مرسته وشي چې دی به د رنجيت سېنګ پر ضد ترې کار واخلي او همدا راز د پوځي اکمالاتو ژمنه دې هم ورسره وشي چې خپله ژمنی پلازمېنه، پېښور بېرته تر خپل واک لاندې راولي چې په ۱۸۳۴ کال د شاه شجاع له ناکامې هڅې راهيسې له لاسه وتلې وه.^{۳۰} ويتکېوېچ دې سربېره پر دې هڅه وکړي چې په کندهار کې د دوست محمد ميرني وروڼه هم په دغه نوي ائتلاف کې ګډ کړي او په کابل کې له خپل ورور دوست محمد سره د دوی په يووالي

ټينگار وكړي. ده ته وويل شول چې دا بيخي اړينه ده چې د افغان واکمنانو تر منځ سوله راوړي... او دوی د يووالي او ښو اړيکو په کتنه پوه کړي، نه يوازې شخصاً دوی ته د يووالي په گټو بلکې تر خپل واک لاندې سيمو گټې چې دوی به د بهرني يرغل پر وړاندې ترې ښه دفاع وکړای شي او د کورني اردور په ارامه کولو کې به اغېزمن وي. ويتکېويچ به د خپلې ليدنې په ترڅ کې مفصل نوټونه اخلي او له بېرته راتگ سره به د افغانستان د اوسني وضعیت په اړه، د سوداگرۍ، پوځ، مالي حالت او د انگرېزانو په هکله د افغان واکمنانو د اند په اړه يو بشپړ راپور ليکي.^{۳۱}

ويتکېويچ د قفقاز له لارې يون وکړ. له ده سره کېتېان ايون بلرمرېگ Ivan Blaramberg هم مل و. نوموړی په تهران کې د سيمونويچ د اداري مرستيال په توگه نوی گمارل شوی و.^{۳۲} په تبليسي کې له دمې وروسته، دوی بايد په بدله جامه او په پټه او ډېر پام د تهران په لور روان شي. ويتکېويچ ته وويل شول: «کله چې تهران ته ورسېدې، ته به د سيمونويچ تر لاس لاندې وې او هغه ته به راپور ورکوي. افغانستان ته ستا د تگ او د نه تگ پرېکړه به دی کوي. که د سيمونويچ په اند، د پارس اوسني سياسي وضعیت ته په پام سره، ستا تگ افغانستان ته مناسب نه وي او يا د کوم بل دليل له وجې ستا تگ هلته شونې نه وي؛ نو هغه به افغانستان ته ستا تگ لغوه کړي. سيمونويچ به د افغان استازي ميرزا حسين علي د بعدي يون د تيارۍ په اړه هم پرېکړه کوي.»^{۳۳} د ليکلي حکمونو په پای کې کونټ نېسلرود، ويتکېويچ ته ليکلي وو: «اړينه نه ده چې مور يې تا ته ياده کړو چې ټول پورتي حکمونه په کلکه محرم دي او په تهران کې زموږ له پلاوي، سيمونويچ او برون فن روزن Baron Von Rosen څخه پرته، نور هېڅوک بايد د دغه حکمونو په اړه پوه نه شي. احتياط دا غوښتنه هم کوي چې کله افغانستان ته تللې، ته بايد ټول حکمونه له سيمونويچ سره پرېږدې. دا ځکه چې که چېرته په لاره کې څه پېښ شي؛ نو هېڅوک به ستا د ماموريت په اړه په څه پوه نه شي.» نېسلرود دا ټينگار هم وکړ چې په ځانگړې توگه دا اړين دي چې انگرېزان له دغه پلان څخه خبر نه شي او نوموړي ته په ضمني ډول وويل شول چې که انگرېزان د ده په هکله خبر شي، روسيه به د روسي افسر په توگه د ده له شتون څخه انکار وکړي.

د ويتکېويچ له مرموزې مړينې څخه وروسته، د نوموړي د يون نوټونه ټول وسوځول شول خو د کېتېان بلرمرېگ يون ليک پاتې دی. هغه ليکلي: «کله مې چې دوه مياشتې په سن پيټرزبورگ کې تېرې کړې او ټولې لارښوونې راکړل شوې، ما د تگ له پاره تيارۍ پيل کړ، خو له دې څخه مخکې مې د لارې ملگري، لمړی بریدمن ويتکېويچ سره ليدنه وشوه. هغه يو اته ويشت کلن په زړه پورې پولنډی ځوان او د ښې پوهې خاوند او سپکمن کس و. خوت... دی ټولې هغه اړينې ځانگړتياوې لري چې په اسيا کې د الکساندر برنز رول ولوبوي.»^{۳۴}

دغه دواړو د سوېل په لور خپل يون پيل کړ. دوی د پارس او افغان مامورينو له پاره د ډاليو او رشوتونو څخه يوه گاډۍ ډکه کړې وه. کله چې تبليسي ته ورسېدل، دوی له سر قوماندان برون فن روزن سره وکتل او د کونټېس سيمونويچ (د سيمونويچ ميرمن. ژباړن) سره يې هم ليدنه وکړه. نوموړې به ډېره هلته تلله او د هغې ښايسته لورانې خپلې حيرانوونکې مور ته ډېرې ورته وې.

دوی چې هر څومره د سوېل په لوري تلل، همدومره منظرې ښايسته کېدې. دغه دوه مسافر به تر ستورو لاندې ويده کېدل او له کوچيانو سره به يې شپې تېرولې. بلرمرېگ ليکلي:

مور د جولای په یولسمه د یرېوان Yerivan ولایت له پولې څخه تېر شوو او ډېرې گرمۍ مور اړ ایستو چې یوه نړېدلي جومات ته لاړ شو. دا هغه ځای و چې مور په لمړي ځل د ارارات Ararat بنایسته غر ولید چې په ځلانده واورو غبرګو پتو څوکو یې په سوېل کې له هوارو څخه سر اوچت کړی و. په دیارلسم مور د غره په وروستی مورخه وختلو او د ارس Aras درې ته ښکته شوو. ورځ ډېره بنایسته وه او اسمان تک شین و. مور له ونو لاندې په سیوري کې د یوه بهانده لښتي ترڅنګ کښېناستو او د بنایسته ارارات Ararat له نندارې مو خوند اخیست. زموږ ارمني چوپړيال خوندور پلو راته پوخ کړ او مور چې ساعت مو تېر و، یو بوتل مدبرا* مو تش کړ.^{۳۵}

کله چې دوی د پارس له پولې تېر شول، د ویتکېویچ ژرېدلېدونکی مزاج خراب شو. بلرمرګ لیکلي: «په پارس کې زموږ د یون په بهیر کې به ویتکېویچ ډېر وخت د خپګان حالت درلود او ویل به یې چې له ژوند څخه یې زړه تور دی.» یوازې کله چې دوی تهران ته ورسېدل، د ویتکېویچ مزاج بیرته سم شو. ځکه چې سیمونویچ دی له دوه څارګریزه مالوماتو څخه چې دغه پولنډی یې په اورېدو ډېر کاږمن شو، خبر کړ. لمړی خبر چې وروسته دروغ وخت دا و چې انګرېزي استخبارات د میرزا حسین علي په ماموریت شکمن شوي وو او دوی له کابل څخه په دغه دوو مسافرو پسې وو او د دوی څار یې کولو چې اوس له دې وچې کېدای شي ویتکېویچ د انګرېزانو د دسیسو او پارونې نښه وګرځي، خو دې خبرې هم حقیقت نه درلود - انګرېزان په دغه مهال کې تزار ته د افغان ماموریت د تګ په هکله هېڅ خبر نه وو - د روسي ماموریت د خوندي ساتلو له پاره په تهران کې روسي سفارت، ویتکېویچ ته قزاقی ساتونکي ورکړل چې د نیشاپور له لارې په هرات کې د شاه تر کمپه یې بدرګه کړي؛ نو دغه بدرګه وه چې انګرېزي استخبارات یې څک کړل - رالېنسن دوی ته د ویتکېویچ د ماموریت شتون برېښد کړ.

دویم خبر ویتکېویچ ته ډېر په زړه پورې و. په افغانستان کې د سیمونویچ جاسوسانو نوموړي ته خبر ورکړ چې ویتکېویچ به په کابل کې یوازې نه وي ځکه چې الکساندر برنز منځنۍ اسیا ته په خپل دویم ماموریت هم په همغه لور ستون و. ده ته هم د ویتکېویچ غونډې ځانګړې حکمونه ورکړل شوي وو چې د دوست محمد خان ملاتړ خپل کړي. ویتکېویچ چې برنز یې له نږدې څارلو او تر یوې کچې یې د هغه موډل له ځان څخه جوړ کړی و، اوس یې له ده سره منزل او ماموریت کت مت یو ډول و. دغو دوو کسانو په رښتیا ډېرې ګډې وچې درلودې. دوی څه نا څه همزولي وو، دواړه د خپلو امپراتوریو له لیرې پرتو ولایتونو څخه وو، دواړو له ممتاز پور سره تړاو نه درلود، اسیا ته دواړه د څو میاشتو په درشل کې لاړل او دواړو په خپله زورورتیا او لیاقت او په ځانګړې توګه په ژبو کې د ورتیا له وچې اوچت مقام ترلاسه کړی و. اوس به دوی په کابل کې یو بل سره مخامخ کېږي او د دوی د سیالی پایله به نه یوازې د افغانستان بلکې د منځنۍ اسیا نږدې راتلونکې تعریف کړي. لویه لوبه پیل شوه.

* په مدبرا Medeira کې جوړ شوي واین. (ژباړن)

الکساندر برنز د ۱۸۳۷ کال د اکتوبر په میاشت کې پېښور ته ورسېد. له پېښور څخه د نوموړي له وروستی لیدني راهیسې کوم بدلون چې په پېښور کې راغلی و پر ده باندې ښه اغېز ونه کړ. کله چې شاه شجاع په ۱۸۳۴ کال پر کندهار يرغل وکړ، رنجیت سېنگ پېښور فتح کړ. هغه د درېیو کلونو په ترڅ کې د خپل پوځ نیمه برخه پېښور ته لېږدولې وه او د درانیو دغه ژمنې پلازمېنه یې په لویو پنجابي بارکونو بدله کړې وه. د بالاحصار پر نندارځایونو او د ښایسته باغ پر ځای یې، چېرته چې په ۱۸۰۹ کال کې شاه شجاع الفنسټون ته ښه راغلاست ویلې وو، د خښتو لویه کلا جوړه کړې وه او د خیبر په خوله، جمرود کې یې یوه بله لویه کلا چې له توپونو څخه ډکه وه جوړه کړې وه. برنز لیکلي وو: «د رنجیت سنگ یو افسر، پاولو اویټیبلې Paolo Avitabile چې پخوانی ناپلیوني افسر دی، اوس پېښور اداره کوي. سېکانو هر څه بدل کړي: په ښار کې ډېر ښایسته باغونه په عسکري قشلو بدل شوي، ونې وهل شوي او ټوله سیمه یو لوی کمپ ته ورته ده. د مسلمانانو دود او دستور ورک شوی. د ساز او گډا غږ هر وخت له هر ځای څخه اورېدل کېږي.»^{۳۶}

برنز دا هم لیکلي وو چې په پېښور کې د رنجیت سېنگ له لوی اشغالي پوځ سره سره، دوی ته د سیمې پښتون مخالفینو سختې ستونزې جوړې کړې وې او د دوی پر ضد دومره ډېر قومي پاڅونونه، وژنې او بلواوې کېدې چې د پېښور اشغال د سېکانو د سرچینو د لګښت لویه برخه جوړوله. برنز پوه شو چې په حقیقت کې دا د نوموړي د ماموریت له پاره ښه خبر دی ځکه چې دغه وضعیت به رنجیت سېنگ په دې راضي کړي چې د پېښور د راتلونکې په اړه له دوست محمد سره جوړجاړی وکړي او که چېرې له برنز سره بخت یاري وکړه، دوی دواړه به پخلا او د برتانوي متحدین کړي.

کابل ته د برنز د لېږلو پرېکړه نوي لوی والي کړې وه. نوموړی د مکنېل هغه راپور وهڅولو په کوم کې چې په پارس کې د روسي فعالیت د ډېرښت او د هرات او پاتې افغانستان په هکله د روسانو د نانت ادعا شوې وه. په دغه مهال کې اکلنډ نوی کلکټي ته راغلی و او د سیمې په هکله یې دومره پوهه نه لرله، خو دوه کاله مخکې نوموړي په یوه مېلمستیا کې برنز چې د خپل بریالي کتاب په هکله په دوره بوخت و، په بوود Bowood کې لیدلی و؛ نو نوموړی یې د دغه ماموریت له پاره مناسب وګڼلو او برنز د دویم ځل له پاره د اباسین په لور ولېږل شو چې لمړی د اباسین هر اړخیزه څېړنه وکړي او په اوبو او ځمکه کې د بېړۍ چلونې شناختې، ښې او ځلي کېږدي او بیا به افغانستان ته ځي چې د افغان او پارس د واکمنانو د نویو اړیکو په هکله، د روسانو او په سیمه کې د دوی د فعالیت په اړه د افغانانو د ذهنیت او په منځني اسیا کې د سوداګرۍ د پراختیا له پاره د روسي د اقداماتو په هکله څارګریز مالومات ټول کړي - د برنز دغه دنده، د نېسلسرود له خوا ویتکېویچ ته ورکړل شوې دندې ته ډېره ورته وه.^{۳۷}

په عین حال کې، په کابل کې د بارکزي حاکمانو ناڅرګند ذهنیت ته په پام او د کلکټي رسمي نظر ته په کتو سره چې بارکزيو په زور د افغانستان د رښتیني پاچا، شاه شجاع په تخت خپته اچولې، د اکلنډ سیاسي سکرتډر ویلیم مېکناتن چې تل له پروتوکول سره سم د کړنو غم ورسره و، امر وکړ چې د ماموریت وټې ته کلکه پاملرنه وشي او ډېر لګښت دې نه کېږي؛ نو دا ځل د برنز ماموریت د الفنسټون د ماموریت په پرتله ډېر بې دېدې او له خورا لږو ډالیو سره و. هغه ته په حقیقت کې یوازې یوه تومانیچه او یو تلسکوپ د دوست محمد له پاره ډالی ورکړل شول. د الفنسټون د ماموریت شان اوشوکت او د بې شمېره ډالیو په اړه د افغانانو قوي حافظې ته په کتو سره، د برنز د دغه ماموریت

بريا دومره شونې نه برېښېده او له بلې خوا په داسې وخت کې چې برنز خيبر ته چې د جګړې لمرې کرښه وه ستون و، د افغانانو او سېکانونو تر منځ د سختې جګړې د پيل خبر د دغه ماموريت بريا ته ښه زېري نه و. د ١٨٣٧ کال د اپرېل په دېرشمه، د رنجيت سېنگ له لوري د پېښور د اشغال پر سر د جمرود جګړه د افغانانو او سېکانونو تر منځ د درېيو کلونو د شخړو او تاوتریخوالي ثمره وه. په ١٨٣٤ کال کې وروسته له دې چې د شاه شجاع يرغل يې له ماتې سره مخ کړ، دوست محمد سمدلاسه خپل پام د افغان ژمنې پلازمېنې ازادولو ته واړولو. د تقوا، يا د ستراتيژۍ له مخې او يا د دواړو له مخې، د کابل علماوو د ١٨٣٥ کال د فبرورۍ په مياشت کې دوست محمد ته د اميرالمومنين لقب ورکړ. مير وزير چې تر ټولو مشر سني عالم و، د کابل ښار په ځنډه، عيدگاه کې د دوست محمد په لونګې کې د ورېشو تازه وړي کېښودل.* دا د هغه مراسمو ازانګه وه په کومو کې چې يو بزرګ صوفي، احمدشاه ابدالي، د شاه شجاع نيکه ته د ١٧٤٧ کال د جنورۍ په مياشت کې تقدس ورکړ. لکه څنګه چې په سراج ته التواريخ کې ياد شوي:

دوست محمد د شاوخوا سيمو خلک کابل ته وغوښتل او د جهاد اعلان يې وکړ چې پنجاب، پېښور او نورې سيمې به بېرته نيسي. مذهبي پوهانو چې جهاد فرض ګڼلو، او د دين په لار کې يې وژل او وژل کېدل د ښه ژوند وسيله بلل، په خوښۍ راټول شول او اعلان يې وکړ: «د جهاد ناره د امير په شتون او د امارت په جوړېدلو تړلې ده. هر څوک چې د هغه فرمان او نېي نه مني، دا په دې مانا دي چې هغه د خداى او رسول احکام نه مني. دا په مطلق ډول اړينه ده چې خلک د ده اطاعت وکړي او هغه چا ته چې د ده له امر څخه سرغړونه کوي جزا ورکړي.» دغه اعلان له دوست محمد سره د خپل امارت په بنسټ اېښودلو کې مرسته وکړه او په لنډ وخت کې يې هر څه برابر کړل. نوموړى په تخت کېښيناست، سکه د ده په نوم جوړه شوه او د جمعې خطبه د ده په نوم کېده. په سکه کې دغه بيت ليکل شوى و.

امير دوست محمد د جهاد هوډ وکړ

او چې سکه جوړه کړي - خداى دې بريا ورکړي

کله چې دوست محمد په تخت کېښيناست، هغه د جهاد هوډ وکړ او له ٦٠٠٠٠ کسيز پوځ سره چې له شاهي سپرو، پلي او قومي ځواکونو څخه جوړ و، د پېښور په لور روان شو.^{٣٨}

د سېکانو پر ضد د جهاد اعلان د دوست محمد واک ته مشروعيت ورکړ. نوموړي هېڅ کله د سدوزيو د شاهي لقب ادعا ته زړه نه و ښه کړى او تر دغه مهال پورې د نوموړي مشروعيت په قدرت او عدالت کې د ده په نوميالتوب کې پروت و، خو اوس هغه لوړې قراني مرجع ته په رجوع او د يو ښه مسلمان په څېر د کفارو پر ضد د جهاد د وجيبي په ادا کولو يې مشروعيت ترلاسه کړ - او په تيورۍ کې - په پرهېزګارۍ او دين دارۍ کې يې يوه بله زرينه اسلامي دوره په دغه زرينه (١٠٠٠ کاله ژباړن) کې پيل کړه. په عين وخت کې دوست محمد د جهاد له مشرۍ څخه ولس مشرۍ ته د رسېدو له پاره کار واخيست، هغه لوى والي ته وليکل: «دغه خلک زما د ملت قومونه دي او له دوى څخه ملاتړ او دوى ساتنه پر ما فرض او زما دنده ده. سوچ وکړه او دا ارزونه وکړه چې افغانان به ظلم او استبداد ته پرته له کوم

* دغسې لقب د طالبانو ملا عمر هم ترلاسه کړ. نوموړي په ١٩٩٦ کال کې له دوست محمد څخه په الهام اخيستي د افغانستان اسلامي امارت جوړ کړ.

مقاومت څخه چوپه خوله پاتې شي؟ تر هغه وخته چې زما په ځان کې سا چلپري، زه له خپل ملت څخه او ملت له ما څخه جلا کېدای نه شي.»^{٣٩}

دوست محمد د همدغه مياشې په پای کې پر پېښور خپل لمړنی ناکام بريد وکړ. نوموړي د جهاديانو رنگ رنگ ډلې راغونډې کړې وې. جوسايه په دې هکله ليکلي: «له ليري پرتو غرونو څخه اکاران چې ډېری يې څورب* او غښتلي وو او په گډو وډو وسلو لکه تورو، ډالونو، غشو او لنډيو، توپکو، تومانچو او نيزو سمبال وو، د خدای او رسول په رضا د پنجاب بې علمه کفارو د وژلو، چور او تباهی له پاره چمتو وو.» دغه گډو وډو پوځ د سېکانو له ښه روزل شوي او با دسپلینه خالصه پوځ سره نه شوی پرتله کېدی او پرته له دې چې په پېښور کې د ځاځمنو سېکانو له خوا د مسلمانانو عامه وژنه وپاروي، کومه د پام وړ لاسته راوړنه يې نه درلوده، خو دغه بريد دوست محمد ته فرصت ورکړ چې په ارامی، وردگ او غزني چې کابل يې د خيبر او سېکانو له پولې بېلولو، په خپله واکمنی کې مدغم کړي؛ نو د هغه وخت په پرتله چې يوولس کاله مخکې دوست محمد په کابل کې واک تر لاسه کړ، اوس يې له مالي څخه عوايد پنځه برابره ډېر شول او بې اړنگه په هېواد کې تر ټولو پياوړی واکمن شوی و. د ١٨٣٧ کال د فبرورۍ له پای وروسته، امير يو ځل بيا له سېکانو سره شخړه راپورته کړه. هغه د رنجيت سېنگ جنرال او په پېښور کې د سېکانو د پوځي ځواکونو مشر، هري سېنگ ته وليکل: «ستاسې له لوري د جمرود اشغال چې د خيبر په پوله پروت دی او زما درعيت، خيبريانو ملکيت دی، خلک ډېر په غوسه کړي او دوی به هر هغه څه ترسره کړي چې له وسه يې پوره وي څو د دغه اشغال مخنيوی وکړي. زما زوی، اکبرخان هم له دوی سره د مرستې له پاره هر څه ته چمتو دی ... که ته هڅه وکړي چې مهاراجا سره خبرې وکړي چې پېښور ماته وسپاري، زه به هغه ته د دغه سيپي اسونه او نورې ډالۍ ورولېرم. که چېرې ته په دغه پرېکړه اغېز کولی شي، زه به ستا هره غوښتنه ومنم او که داسې ونه شي، بيا خو ته زما په ځواب پوهېږي.»^{٤٠}

سېکانو دغه ليک ته پام ونه کړ او دوه مياشتې وروسته کله چې رنجيت سېنگ له پېښور څخه اروپايي روزل شوی ځواک لاهور ته وروغوښته چې د شاهي کورنۍ په واده کې د تشریفاتو پوځ دنده ترسره کړي، شل زره افغان سپره قوه پر خيبر ښکته شوه او وتوانېده چې د جمرود نوې کلا ته څېرمه هري سېنگ کلابند کړي. په دې اړه په سراج التواريخ کې ليکل شوي: «اکبرخان او هري سېنگ د سختې جگړې په ترڅ کې يو له بل سره مخ شول. دوی پرته له دې چې يو بل وپېژني، پر يو بل يې تر هغه وخت پورې کوزارونه کول تر څو چې اکبر خان برلاسی شو او هري سېنگ يې پر ځمکه چپه او مړ کړ. دا چې قوماندان يې ووژل شو او د اسلام لښکر د دوی په لور لکه د سېلاب څپې روان و، سېکانو د جگړې ډگر پرېښود. سرداران تر هغه وخته په دوی پسې وو تر څو چې سېکان د جمرود کلا ته ننوتل او هره لاره يې په ځان پسې وتړله.»^{٤١} د سېکانو ځانگړی پوځ بېرته په چټکي راوگرځيد او د دوو اونیو په ترڅ کې يې افغانان شاتگ ته اړ کړل، خو دې د دوست محمد حيثيت ډېر اوچت کړ او دا د اکبر لمړنی بریا وه او ده وښودله چې څومره يې د خپل پلار د جگړې وړتيا خپله کړې وه. له دغه وخت څخه د اکبرخان نه تر ټولو پياوړی قوماندان جوړ شو.

برنز اباسين ته تر نيماي لارې رسېدلی و کله يې چې د جگړې خبر واورېد. تر يو وخت پورې دا څرگنده نه وه چې دغه

* څورب: د غني تې څښتن

تاوتريخوالی به افغانستان ته د نوموړي د تګ مخنيوی وکړي او ماموریت به يې لغوه شي، خو هر څه چې کېدل، دغه جګړې برتانيه په يو بېخونده موقف کې واچوله په داسې حال کې چې برتانيې هڅه کوله د جګړې له دواړو خواوو سره متحده پاتې شي، خو کله چې برنز پېښور ته ورسېد او په خپلو سترګو يې وليدل چې سېکان د پېښور په ساتلو کې له څومره ستونزو سره مخ دي او سېکانو ته دا ناشونې وه چې په سيمه کې نظم راوړي، دی په دې پوه شو چې سېکانو ته دغه اشغال دومره ستونزمن او ګران بيه دی چې ده ته د شخړې د حل له پاره د خبرو اترو ځای شته. برنز په تهران کې مکنېل ته په يو ليک کې خپله نظريه ياده کړې وه او هغه دا چې پېښور به د رنجیت سېنگ تر مړينې د سېکانو تر واک لاندې وي او بيا به افغانستان ته وسپارل شي.^{٤٢}

کله چې برنز د اګسټ په دېرشمه د خيبر درې په لور روان شو او له هغه سيمې تېر شو چې د دواړو خواوو تر واک لاندې سيمو تر منځ پرته وه، نوموړي باوري هيله درلوده چې دی به د افغانانو او سېکانو تر منځ يوه جوړه روغه راوستی شي. برنز ليکلي:

موږ له پېښور څخه روان شوو او اوبتېلې تر جمروده پخپله ګاډی کې ورسولو. جمرود د افغانانو او سېکانو تر منځ د وروستی جګړې ډګر و... وضعیت په هېڅ ډول سم نه برېښېده. هغه ډله چې موږ يې تر خيبره بايد بدرکه کړي وای، تر اوسه نه وه رارسېدلې او که څه هم له جګړې څخه څو مياشتې تېرې شوې وې، د مرو له جسدونو، سړيو او اسونو څخه تورم* خوا ګرځن و. د اوبتېلې څو ساتونکي چې زموږ د راتګ په ورځ د څو عسکرو په بدرکه روان شوي وو، د افریدی غروالو تر برید لاندې راغلل. افریديانو اوبتېلې وشړل او د دوو کسانو سرونه يې غوڅ کړل. د دوی غوڅې تې بېرته کمپ ته راوړل شوې... [خيبر ته د لارې په نيمايي کې] سړک ته څېرمه، دوی بې شمېره ورې غونډۍ موږ ته وښودلې چې د خپلې وروستۍ بريا په ترڅ کې يې د سېکانو سرونه په کې خښ کړي وو. په ځېنو دغه غونډيو کې د دوی وېښته تر اوسه ښکارېدل.

برنز او ورسره مل کسان به چې د هر قوم له پولې څخه تېرېدل، دوی به په لويه او وره لاره کې ودرول شول. دغه پلاوی کرار کرار د دوست محمد تر واک لاندې سيمې ته ورسېد. څو ورځې وروسته، کله چې برنز په نيمه کې (چيرته چې دوست محمد، شاه شجاع ته په ١٨٠٩ کال کې ماته ورکړې وه) د شاه جهان لوی مغولي بن له لوړو چنارو او سروو څخه تېر شو، نوموړی له دوو داسې کسانو سره مخ شو چې د ده په راتلونکي ژوند کې يې مهم رول لوبولی.

د دغه دوو کسانو لمرنې کس چې د برنز کمپ ته لاړ، له پوځي چوپړ څخه تېښتېدلې او په جاسوس بدل شوی يو انګرېز او لرغونپوه، چارلس مسون و. نوموړي د کابل او جلال اباد په شاوخوا کې د باخترې يونانيانو او کوشاني بودايانو ځايونه راسپړلي وو او له دې کبله يې په هندوستان کې لوی نوم موندلی و. برنز له مسون سره په ليدنې خوښ شو او له هغه څخه يې په خپل يادښت کتاب کې د لرغون توکو يو تکړه او نوميالي انځورګر په توګه يادونه کړې او په ليکوالۍ کې يې د ده د برياوو، په افغانستان کې د هغه د اوږدې اوسېدنې او د خلکو او پېښو په هکله د نوموړي د پوهې ستاينه کړې ده،^{٤٣} خو مسون چې افغانستان له ډېر وخت څخه له نږدې پېژانده او د دوست محمد باور يې خپل کړی و، د پرمختګ لېوال او ځانپال نوميالي مېلمه ته دومره خوشحاله نه و. د نورو په څېر، د مسون هم بخارا ته په يوازې يو يون د برنز تر لاسه کړی نوميالتوب نه خوښېده او د هغه په ديپلوماتيکه وړتيا او د جغرافيا له اړخه د نوموړي په پوهه ډېر شکمن و. مسون وروسته ليکلي و: «زه منم چې د برنز چلند او اند ته په کتنې، ما د نوموړي د ماموریت د

* تورم: بد بوی

بريا په اړه ډېر گونگ استدلال وکړ، خو هغه فکر کوي چې له افغانانو سره د ماشومانو چلند کېدای شي. «۴۴ خو په يوه موضوع دوی دواړه همغږي وو: سېکانو ته د پېښور اشغال يو مالي مصيبت او د رنجيت سېنگ له پاره د خطر زنګ يوه دوامداره او د روحي نارامۍ سرچينه دی. اوس د دې وخت رارسېدلی چې سېکان، افغانان او کمپنۍ په يو اثتلاف کې راوستل شي چې د روسي او پارسي دسيسو مخنيوی وکړي. مسون دې پايلې ته رسېدلی و چې افغان چارو ته د حل لاره شته او اوس د شخړې حل د دوی په واک کې دی.»^{۴۵}

دويم کس چې د برنز کمپ ته لار، يو د برم څښتن چې پر پيل سپوراو تر شا يې يوه منظمه افغان اسواله پوځي ډله وه، په مانبام کې کمپ ته ورسېد. دا د دوست محمد څلورم زوی محمد اکبر خان و چې په چټکۍ د ډېر واک خاوند کېده او نومياليتوب ته يې لاره هغه وخت پرانيستل شوه چې هري سېنگ يې دوه مياشتې مخکې وواژه. اکبر خان په ځان پياوړی، په تنه مضبوط ځوان او مخ يې د باز په څېر و. هغه په زوروتيا، جذابيت، د زړه په کلکوالي او په ستراتيژيکي وړتيا کې خپل پلار ته ورته و. نوموړی له ټولو دغه ځانگړتياوو سره د يو اتل په څېر په افغان حماسي سندرو او شعرونو کې داسې ستايل شوی چې د شاه اتر King Arthur، اکېلېس Achilles او رولند Roland ټولې ځانگړتياوې راتولې شي او په دري حماسي شعرونو کې يوازې د اکبر په ستاينه کې يادې شي.^{۴۶}

کله چې زور اکبر، د تورې استاد

د غليم قواوې وځې او کرل يې دوی مات

کله يې چې په تونده له دښمن سره جگړه کره

تنکی ځوان و خو جرأت يې و د سهراب

هغه يو ځواکمن اتل شو او ډېر مېړنی

په ټوله خاوره کې شهرت يې لکه پياوړی رستم

کله يې چې موسم د ځوانۍ راغی

ښايسته او په ونه لور لکه سرو

عالم شو په هر علم کې

تکره شو په هر کسب کې

ځلانده ونکه* يې روښانه کړې د الهي نور

دی لایق دی د تاج او تخت

ټول جهان کتل د ده مخ ته

ټولې سترکې وې ده ته اوښتې^{۴۷}

بې اړنکه، د اکبر دومره ښايسته و چې په ۱۸۳۰ مو کلونو کې په کابل کې د مينې سمبول وگرځېد. د اکبرنامې ليکوال او د اکبرخان په ستاينه کې د لمړني حماسي شعر ليکونکي مولانا حميد کشميري څو پاڼې د اکبرخان د واده د شپې په اړه او د خپلې ښايسته ناوې، د محمدشاه غلزي لور سره د هغه د وصال په هکله ليکلې دي:

* ونکه: صورت، بڼه

دغه حوره د جنت، داسې زنا لکه لمر
چې د اسمان ستوري او سپوږمۍ ورنه شرمېږي.
هيله او هوس د دواړو پارېدلي
احساسات په لمبه شول چې دواړه يو بل ته نږدې شول
د حجب او حيا پرده دواړو ليرې کړه له مخه
د جامو پرده دواړو ليرې کړه له خانه
دواړه دومره نږدې شول يو بل ته
لکه عطر کلاب ته، لکه رنگ غاټول ته
يو بل سره پراته وو په خوند او خوشحالی
خان پرخان، مخ پر مخ، شونډې پر شونډې
کوټې به ولگېدې پر سپوږمۍ او زومېک ستورو کله کله
لاس به اوږد شو د مېنې مشک ته کله کله
خوړو مچو يې دی ډېر کر پارولی
دواړو غبرگې کړې خپلې هڅې انعام ته
پرله پسې غمي ځلېدل، ده وکرل تخمونه
يوې مرغلرې وشنل د بدخشان ياقوت^{٤٨}

اکبر په وضاحت د ټول دغه شان او شوکت درلودلو سر بېرته، يو پېچلی او هوښيار سړی او د پلار په پرتله لږ ډېر
احساساتي و. نوموړی په ښکلا او ظرافت کې هم حساس و. مسون او اکبر له يو بل سره ښه پېژندگلوي درلوده او
حتی اکبر نوموړی تر خپلې ساتنې لاندې راوستی و. د نورو افغانانو په پرتله، اکبر له هغه يوناني گندهاري بودايي
مجسمو سره ډېر نات درلود چې مسون په جلال اباد کې د کوشانيانو له عبادت ځايونه څخه راسپړلي وې. مسون په
خپل يادښت کتاب کې ليکلي:

د اکبر دوه د ښځو سرونه ډېر خوښ شول او افسوس يې کولو چې د مجسمو دغسې ښايست په ژونديو کې نه شي موندل کېدای.
له دغه مهال څخه زموږ تر منځ اشنایي پيل شوه. دغه ځوان سردار به هر وخت په ما پسې سړی رالېږل او زه به په وار وار د هغه د
چای مهلمه کېدم. ما له اکبر خان څخه يو امر واخيست چې يو شمېر ملکانو ته په کې ليکل شوي وو چې زما سره په هر راز پلټنو کې
مرسته وکړي. زه په هغه کچه چې د ده منندوی شوم هغومره حيران هم شوم چې دغه ځوان سردار څومره ښه زما د پلټنو په ارزښت
پوهېږي. نوموړي هغه چا ته چې ويل يې زه کېدای شي په خزانو پسې گرځم وويل چې زما موخه يوازې د علم پرمختگ دی. کله چې زه
بېرته خپل هېواد ته لاړ شم؛ نو له دې وجې به ماته هلته درناوی وشي. اکبر دغه يادونه هم وکړه چې په درانيو کې جنکياليو ته درناوی
کېږي، خو په اروپا کې د علم خاوندانو ته.^{٤٩}

يو بل اروپايي گرځندوی، گاډفري وينې Godfrey Vigne هم په اشرافيانو کې اکبر خان تر ټولو مترقي، ځيرک او
هوښيار بللی و. هغه له وينې څخه د خوک د غوښې چې په مسلمانانو کې يې خوړل منع دي، د خوند په اړه پوښتنه

کړې وه او له تنگ نظری څخه دومره ليرې و چې څو ځلې يې نوموړي ته له خپلې پيالې څخه اوبه ورکړې وې. دا داسې وخت و چې دېرو افغانانو نه غوښتل له عيسويانو سره يو ځای ډوډۍ وخورې او يا اوبه وڅښي.^{۵۰} اکبر خان د دغه ورځې پر سبا، برنز پر پيل سپور کابل ته راوست. په دې اړه برنز ليکلي: «موږ ته په ډېر برم او پرتم ښه راغلاست وويل شو. اکبر ما ته دومره عزت راوښلو چې زه يې پر هغه پيل کښېنولم پر کوم چې دی راغلی و. زه يې د خپل پلار دربار ته بوتلم او هغه هم له ما څخه تود هرکلی وکړ. د کابل په بالاحصار کې، ماڼۍ ته څېرمه په يو لوی بڼ کې موږ ته هستوگنځای برابر شوی و.»^{۵۱}

د راتلونکې ورځې پر سهار، برنز ته د خپل پخواني ملگري، دوست محمد له خوا په ډک دربار کې ښه راغلاست وويل شو. د پخوا په څېر، د برنز جاذبې بيا د دوست محمد پام خپل کړ. که څه هم دوست محمد له شاه شجاع سره د انگرېزانو د مرستې او د رنجيت سېنگ له خوا د پېښور د اشغال د پلان په اړه د دوی د مخکنۍ خبرتيا له کبله انگرېزان په دوه مخۍ تورن کړل، خو هغه دا پرېښودل چې د ده او برنز تر منځ د ملگرتيا خنډ وگرځي. سربېره پر دې، دوست محمد دا ارزونه کړې وه چې پر رنجيت سېنگ باندې د برلاسي تر ټولو ښه لاره له انگرېزانو سره د ديپلوماتيکو اړيکو پرانيستل وو. دومره موده نه وه تېره چې د دوی ملگرتيا د پخوا په څېر بيا توده شوه. برنز چې د خپل کوربه همغسې ستايندوی و لکه په ۱۸۳۱ کال کې، د دوست محمد په اړه يې بيا ليکلي: «واک ډېری خلک له لارې باسي، خو داسې ښکاري چې نه د واک ډېرښت او نه د امير نوي لقب دوست محمد زيانمن کړی دی او برعکس اوس د تېر ځل په پرتله چې ما ليدلی و ډېر ځک او څيرک دی.» کله چې برنز د دوست محمد کتنخونې ته بېول شو او نوموړي په رسمي توگه خپل اعتبارليک او نهيې کونکې ډالی وړاندې کړې، دوست محمد په درناوي ومنلې. برنز دغه ليدنې ته وروسته داسې انعکاس ورکړی:

ما وويل چې اعلحضرت ته مې د اروپا لېرمونده ډالی راوړي دي. هغه سمدلاسه په خواب کې وويل چې تاسې پخپله لېرمونده ياست او د ډاليو په ليدو خوشحاله شو.^{۵۲} د دوست محمد پوهاوی ډېر چټک دی، د کرکټر په هکله ډېره پوهه لري او اوږدمهاله دوکه کېدای نه شي. دی هر عارض ته په داسې لوی صبر او پراخه حوصله غوږ نيسي چې په دې اړه يې د انصاف او عدالت په پرتله ډېره ستاينه کېږي... تر اوسه دا څرگنده نه ده چې د نوموړي مذهبي جگړې د هغه له کلکې عقيدې څخه سرچينه اخلي او يا له ځان پالنې څخه... [په افغانستان کې] حکومتولی بدلون نه دی کړی. که حکومت د سدوزيو او يا بارکزيو وي، پايښت يې پر دې تړلی چې د قبایلو حقوق خوندي وي او دوی پرېښودل شي چې له خپل دود سره سم خپلې چارې ترسره کړي.^{۵۳}

د دوست محمد او برنز به يو له بل سره جوړه وه، خو له يو شمېر افغان سرچينو څخه داسې شواهد موندل شوي چې حتی له پيل څخه ځينې درباريانو، اشرافيانو او مشرانو له خپل امير سره د پرنکي کافر ډېرېدونکې ملگرتيا نه خوښېده. ځينې په عقیده ټينگ کسان د دغه ائتلاف په هکله اندېښمن وو او پوښتنه ورته پيدا کېده چې د اسلام د دښمنانو پر ضد د امير د جهاد اعلان له دغسې ائتلاف سره څرنگه سمون درلودای شي.

په افغان سرچينو کې برنز د يوې شیطاني جاذبې څښتن، يو تکماره دوکه باز، په زړنگۍ يو غوره مال او خاين کس ياد شوی. عجيبه دا ده چې همدغه څه د چالاکه ختيځوالو په اړه انگرېزي کليشې وې. په نوای معرکه Naway Ma'areka کې ميرزا عطا د برنز په اړه داسې ليکلي:

برنز د سند او خراسان د وضعیت په اړه د څارګريزو مالوماتو په راټولولو کې د خپلې افلاطوني هوښياري پر مت بريالی و. برنز پوه شو چې د سيمې دولتونه په لرزانده بنسټ جوړ شوي او يوازې يوه سيلی يې نسکورولی شي. کله چې خلک غوندې شول چې بهرنيانو ته په ځير وګوري، دی له خپلې کېږدۍ راووت او په توګه يې وويل: «راشئ زما لکۍ او ښکر وګورئ.» ټولو وخنډل او يو چا غږ کړ: «ستا لکۍ تر انګلنډ پورې غځېدلې او ښکر به دې ډېر ژر په خراسان کې ښکاره شي.»^{۵۴}

په ۱۸۴۴ کال کې مولانا کشميري په اکبر نامه کې د برنز انځور په لاندې ډول کارلی دی. په دغه شعر کې د اکبر سخت دښمن، برنز د ټولو دوه مخو صليبي خيانتونو او دوکه بازيو بيا راژوندی شوی شيطاني کرېشمه دی.

د پرنګيانو يو د لور موقف اشرافي

نوم يې برنز و او سکندر ورته ويل کېدل

د سوداګرۍ ټول اړين څيزونه يې راټول کړل

او د سوداګر په څېره کې روان شو

کله چې په ډېره بېره د کابل ښار ته ورسېد

له نومياليو خلکو سره د اشنایي په لټون شو

له ډېرو ډاليو سره او د ښېګڼو په څرګنده ښودنه

نو د هر چا په زړه کې يې ځان ته ځای جوړ کړ او هر يو يې په سحر خپل اسير کړ

امير په خپله مهربانۍ او ذاتي درنښت

له ده سره يې لکه تر ټولو دروند مېلمه چلند وکړ

دی يې تر ټولو ډېر اوچت کړ

او هره نېټه د عزت يې ده ته ورکړه

خو برنز په شاتو کې زهر کې کړل

له لندن څخه يې د سپينو او سرو زرو غوښتنه وکړه

په تور جادو او تېر ايستلو يې يوه کنده وکينده

ډېر سړي تر ستوني ونيول او ور وغورځول شول

کله چې برنز، خانان د سرو زرو په ځنځير کې بند کړل، دوی ټولو ده ته د وفادارۍ سوګند وکړ. بالاخره يو چا امير ته خبردارۍ ورکړ:

ای زمري وژونکيه د لوی نوم څښتنه!

د پارونۍ د تخم کروند ګر برنز- ستا دښمن دی

په ظاهر کې سړی ښکاري، خو په باطن کې سم شيطان دی

د دغه شيطان په اړه ځان خبر ساته - چې دښمني خپروي

د سعدي نصيحت دې په ياد نه دی؟

ښه ده چې له بېګانه څخه ځان ليرې وساتي

ځکه دښمن د دوست په جامه کې پياوړی دی

ته شپه او ورځ دغه دشمن پالي

ورځه ليرې شه مخکې له دې چې خيانت درسره وکړي^{۵۵}

د يو شمېر افغان سرچينو پرېنست، د ايران قاجاري شاه، محمد شاه، دوست محمد ته په يو ليک کې د برنز شيطاني پلانونو په هکله خبرداري ورکړې و. دغه ليک په سراج التواريخ کې ياد شوی او په هکله يې داسې ليکل شوي: «د ملگرتيا او دوستانه اړيکو په هکله خبرې لانه وې پيل شوې چې د محمد شاه يو استازی له يوه ليک سره راوړسېد. په ليک کې د ايران شاه د الکساندر برنز د دوه رنگي په اړه خبرې کړې وې او په صداقت يې ليکلي وو چې تر هغه وخته به سوله رانه شي تر څو چې دغه دوه مخي غولوونکي رسوا نه شي.»^{۵۶} د دغه ليک په اړه مولانا حميد کشميري پوره شرح ورکړې:

يوه ورځ دغه مصيبت غوښتونکي، مغرور او نېشه ناست و لکه څنگه يې چې عادت گرځېدلی و د دربار په معتبر ځای کې د بڼه بخت نېکمرغه امير

د ده په لاس کې يې يو زرین ليک ورکړ

ورته وې ويل چې پرته له ځنډه يې په اوچت غږ ولولي

برنز ليک پرانيست او لوستل يې پيل کړل

وروسته د شاه د ډېرې مينې له څرگندونې

په ليک کې يو خبرداري و، ما اورېدلي اې لوی حاکمه

چې د افت کروندگر شيطان برنز

راغلی او ستا په دربار کې شپه او ورځ ناست وي

د مينې په سلو نېسو دې ده ته زوی وويل

او د يو معزز مېلمه په څېر دې لوړ ځای ورکړ

پوه شه چې دی په پرنگيانو کې بېساری دی

که زبان رسونه، مکاري، غولونه او يا بې وفايي ده

د ده په پټ لاس ډېر خلک وژل شوي دي

ډېر زړونه ټپي شوي په هغه غېشي چې د ده له ليندۍ خوشي شوی دی

ولې دې پر ده د سرو زرو باران جوړ کړی د دې پر ځای چې وينې يې توپې کړې؟

پوه شه او د ده له جنجال څخه وېره وکړه

دی مړي بغاوت ته پارولی شي

دغه پرنگی حتی د گور په ارامتيا برید کوي

په پرنگيانو کې ننک او وفاداري نه شته

دوی پرته له غولونې او تېرايستې بل اېډيال نه لري

زما خبرو ته غور ونيسه او په دغه ګوتنيونو ښه سوچ وکړه

زما نصيحت واوړه، ځک اوسه، ځک اوسه

مولانا کشميري دې ته هم اشاره کړې چې برنز نه يوازې د نارينه بلکې د کابل د ښځو بې لارې کولو ته هم ناست پيدا کړي و. په دې څو بيتونو کې، برنز ښيي چې د پرنگيانو پاچا ته غږېږي:

په ښايست کې د کابل خلک

لکه د جنت حورې او غلمان دي

د هغه هېواد ښځې

د ډېرې زړه وړونکې ښکلا درلودونکې دي

سل پرنگيان يې وژل کېږي

د دوی د کونټيو په قوت باندې^{۵۷}

د برنز په اړه دغسې خيالونه ظاهراً يوازې د مولانا کشميري نه وو. مسون هم دې ته ورته اندېښنه څرګنده کړې وه چې برنز د کابل ښځو ته دومره ناست ښود چې يو معتبر ديپلومات ته نه ښاييدل. مسون ليکلي وو چې امير د برنز د «عياشۍ» په اړه (د مولانا کشميري په خوله د کابل د ښايسته حورو سره د عياشۍ په اړه) خبر ساتل کېده او نوموړی داسې ښکارېده لکه چې د هغه دنده او ماموريت پرته له سياسي ماهيت څخه بل هر څه کېدای شوای. د برنز د دغسې اشتها له کبله، دومره وخت نه و تېر چې د دوست محمد وزير، ميرزا سمع خان د مسون ليدو ته لاړ او هغه ته يې وړانديز وکړ چې د خپل نامي مشر په پله لار شي او خپل کور له تور سترګو پېغلو څخه ډک کړي. مسون ليکلي: «ما ورته وويل چې زما کور دومره لوی نه دی، خو په هر صورت، زه به دا پېغلې له کومه کړم؟ هغه په ځواب کې راته وويل چې زه په هر چا کولای شم لاس کېږدم او راوستل يې بيا په هغه دي. ما ورته وويل چې هر څومره چې ستا د پېرزوينې ستاينه وکړم، بيا هم کمه ده، خو زما په همدغه زړه لار په چوپتيا تګ ښه دی.»^{۵۸} خو د مسون دا يوازېنې اندېښنه نه وه. د برنز په چلند کې د داسې اخلاقو چې د برتانوي ماموريت سره ښاييدل د نشتوالي سرپرېره، مسون د برنز پر ديپلوماتيکي شعور هم اندېښمن و ځکه چې د ده په اند نوموړی امير ته له بريد څخه وتلی تابع و او په غورمالۍ يې د امير هره خبره پر داسې کليمو ور ګرځوله لکه /ې غريب نوازه او زه ستاسې عاجز چوپړيال يم.^{۵۹} مسون دا اندېښنه هم لرله چې برنز د انګرېزانو د منځګړيتوب له لارې امير ته په بشپړ ډول د پېښور د ورسپارلو هيله ډېروله په داسې حال کې چې دا څرګنده نه وه چې رنجيت سېنګ به دغه کار ته غاړه کېږدي او يا کلکته حاضره ده چې په دې اړه پر رنجيت سېنګ زور واچوي او بل دا چې ايا دغه ځوان استازي ته د روغې جوړې له پاره د خبرو اترو واک ورکړل شوی او کنه.

برنز کابل ته له رسېدو څخه يوازې لس ورځې وروسته، د اطراف په لور يوې چټکې تفريح ته مخه کړه. نوموړی د خپل ماموريت په اړه ډېر خوشبين و او لوړه روحيه يې درلوده. هغه د خپلې خوبنې په منظرو کې بيا ګرځېدنې خورا مست او خوشحاله کړی و او د دغه ورځې په سبا يې د شمالي له هوارو څخه په خوبنۍ ليکلي و: «د باغونو ښايسته منظرې د څلوېښت ميلو په اوږدو کې پرتې دي او په هندوکش چې څوکې يې پر واورو پټې دي ختمېږي. د هرې غونډۍ په سوېلي اړخ کې انګور باغونه ليدل کېږي.»

برنز ته د بنایسته منظرو او په استالف کې د مغولو امپراتور، بابر د خوبنې په باغ کې د یوې اونۍ دمې په پرتله لا ډېر خوشحاله کوونکې د نوموړي دغه باور و چې اوس یې د روسانو ضد ائتلاف تر گوتو کړی دی. ده له استالف څخه خپل اوښي ته داسې لیکلي وو:

زموږ له ټولو نظریو سره د دوست محمد خوبنه ده. زما په اند اوس وضعیت دا ښيي چې موږ له رنجیت سېنگ سره د خبرو اترو په درشل کې شو. د خبرو بندست به له پېښور څخه د رنجیت سېنگ د ځواکونو وتل جوړوي او همدا راز پېښور به د لاهور له خوا بارکزیو ته د ډالۍ په توګه سپارل کېږي. د کابل مشر به خپل زوی د ښښې له پاره ولېږي. اه! د دوست محمد په اړه په خپلو ادعاوو باندې [د وېد او مېکناتین] ټینګار ته اوس ته څه وايي! زه ډاډه یم چې رنجیت به دغه پلان ومني. ما د دولت په استازولۍ ومنله چې د دوی تر منځ منځګړیتوب وکړم. دوست محمد هم له پارس او روسیې سره خپلې ټولې اړیکې وشلولې او د شاه استازی یې چې اوس په کندهار کې دې خپل حضور ته ونه منلو.^{٦٠}

برنز خبر نه و چې حتی د پورتي لیک د لیکلو پر مهال، سوېل ته د سلګونو میلو په واټن کې د نوموړي د ماموریت د شنډولو له پاره داسې هڅې روانې وې چې په جګړه کې د دغه دوو ښکېلو خواوو تر منځ جوړجاړی هېڅ شونتیا ونه لري او ده خو هېڅ دا گمان نه کولو چې هغه کس چې د دغه ماموریت په ناکامۍ پسې یې لستوني بد وهلي وو، هغه څوک و چې برنز یې د دغه ماموریت د ترسره کولو له پاره لېږلی و، نوی لوی والي لارډ اکلنډ.

په عین وخت کې چې برنز له استالف څخه له خوبنې ډک د بریا لیک لیکلو او ویتکېوچ او ورسره قزاقان د هرات په سوېل کې د افغان له پولې په ډک ډک تېرېدل، په کلکته کې د لوی والي د ودانۍ او د هغه زینو تر منځ چې خپانده سیند ته ورښکته کېدې، پر اس سپرو تشریفاتي عسکرو په هوګلي Hooghly کې یوه سره لیکه جوړه کړې وه. لارډ اکلنډ له بنګال څخه بهر په خپل لمړني یون له کلکتي څخه په وتلو و. د ده د امپریالستي پرمختګ جوړ شوي پلان ده ته د دې فرصت ورکړی و چې په هندوستان کې د هغه لوږې او قحطۍ وهلو سیمو کتنه وکړي کومې چې د اواد Avadh د سلطنت او د برتانې تر واک لاندې ولایتونو تر منځ پرتې وې. نوموړی د لوی والي په ځانګړې جاله کې چې پر انګوت پسې تړل شوې وه تر بنارس پورې لاړ او له هغه ځای څخه په گاډۍ، ډولۍ او پیل باندې د پنجاب له لارې په شېمله Simla کې د غونډۍ پر سر نوې جوړې شوې اډې ته ورسېد.

جورج ایډن لارډ اکلنډ یو هوښیار او تکړه خو په ځان قانع او یو بې علاقې وېکي اشرافي و. دی په ځان ډنګر یو ٥١ کلن بکر و خو لس کاله ځوان ښکارېده او د هلکانو غوندې مخ، نرۍ شونډې او اوږدې او بنایسته ګوتې یې لرلې. نوموړي له بورژوازي ملکي چوپړیالانو څخه خپله ناخوښي او له مجبوریته له هندي بې کچې تابع او غوره مالو راجا کانو سره له ناستې ولاړې څخه خپله ستړیا نه پتوله. اکلنډ چې د انګرېزي سیاست په اړه د ناپوهۍ له وجې پر ځان بې باوره او یو بد ویناوال و، د لوی والي څوکۍ یې ځکه ومنله چې بله اداري څوکۍ ده ته نه شته وه که څه هم د هندي تاریخ او تمدن په اړه یې پوهه او ناست نه درلود او هند ته له تګ وروسته یې هم په دې اړه ځان پوه نه کړ. په سمندري

اداره کې، چېرته يې چې مخکې دنده لرله، دی پر خپلو کارکوونکو باندې د ډډې وهلو له امله نوم درلود، خو کله چې هند ته لاړ، دغه ډډه وهنه يې سخته زيانمنه تمامه شوه. هغه د حکومتولۍ له پاره لېرل شوی و، خو په دې هکله په هېڅ نه و خبر؛ نو نوموړی د يوې هوبسيارې خو بې تجربې جګړه مارې او روس کرکجنې سلاکارې ډېلې لاس ته ولېږد - د ډېلې مشر مېکناتين و- هغه څوک چې په ۱۸۳۴ کال کې يې په پټه له شاه شجاع سره په جګړه کې مرسته کوله - او په ډله کې دوه نور کسان هنري تورېنز Henry Torrens او جان کالوين John Colvin د اکلنډ اداري سکرتري وو. لکه څنګه چې د هغه د شورا يو غړي، توبي پرنسېپ Thoby Prinsep ليکلي: «اکلنډ يو ښه اداري سړی و، په بشپړ پام به يې ټول کاغذونه په څير لوستل او مسودې يې په ډېر احتياط منظورولې، خو دی په چټکو پرېکړو کې ډېر سست و او له مسوليت څخه يې خورا زياته وېره درلوده چې له کبله يې کوم حکمونه چې هغه صادرول دومره بې خونده وو چې د نوموړي اجنتان به اړ شول چې په سختو حالاتو کې د کرڼې پرېکړې په خپله وکړي. هغه خپل اداري سکرتري، جان کالوين ته ډېره غاړه اېښې وه. کله به چې اکلنډ د شورا غړي د مشورې له پاره راټول کړل، ټولې خبرې به کالوين کولې او لارډ اکلنډ به په څوکۍ ناست و، سر به يې په لاسونو شاته تکیه کړې و او غوږ به يې ورته نيولی و. نوموړي کالوين ته دومره د چارو واګې ورکړې وې چې اداري کارکوونکو هغه ته د لارډ کالوين ستاينوم ورکړی و.»^{۶۱} د چکر پر دغه يون کې، له اکلنډ سره يې دوه ژبورې خو گلالي خویندې، ايملي او فني ايډن Fanny Eden هم مل وې. په دغه چکر کې د نوموړي خانتما او ستونزغاړی سياسي سکرتري، مېکناتين او د ادارې ګڼ شمېر نور مامورين، استازي، ښځې، بچيان او په حکمرانۍ او نه رضاييت نوموره د مېکناتين ښځه، فرنسېز او د هغې پارسي پيشو، کلابي طوطي او پنځه وينځې هم وې.

د تګ په سهار هوا پاکه او تازه وه. د مېکناتين ملګری، تامس بېبنګټن مکولي Thomas Babington Macaulay، سهار وخته پاڅېد چې له دوی سره مخه ښه وکړي. ايملي ايډن په خپل يون ليک کې چې وروسته د هغه وخت خورا نوميالی يون ليک شو ليکلي: «کارکوونکو د مخه ښې ښه تشریفات جوړ کړي وو. د لوی والي له ودانۍ څخه د سيند تر غاړې پورې د عسکرو ليکې جوړې وې.»^{۶۲} ايملي وروسته په ماښام کې له لوی والي سره د مل کسانو د شمېر په حيرانوونکې کچه پوه شوه. هغې خپلې بلې خور ته چې په انګلنډ کې وه ليکلي: «موږ په پيلانو سپاره شوو او ښکته لاړو چې د کمپ د مخکښو ساتونکو تېرېدل وګورو. په رنگ سور ختيځه اسمان و، د سيندغاړه سوروره او رېګجنه وه او سيند پر ورو کښتيو پوښلی و. د سيند د غاړې په اوږدو کې کېږدی، اوښان، د ځايي اوسېدونکو د پخلي له پاره بل نغري وو او ۸۵۰ اوښان، ۱۴۰ پيلان، په سلګونو اسونه، د ساتونکو يوه لوا او نور مل کسان د دوی له پاره تم وو چې په ټوله کې په دغه چکر کې ۱۲۰۰۰ کسانو برخه اخيستي.»^{۶۳}

د لوی والي د ادارې دغه کچې د اکلنډ د موقف عجيب ارزښت څرګندولو. لکه څنګه چې د هغه واره/خوږې او پوځي سکرتري کپتان ويليم اسبورن Captain William Osborne يادونه کړې وه: «د برتانوي هند د لوی والي ژوند، د انساني ژوند له هره اړخه تر ټولو ځلانده او مستثنی ژوند دی. يو ځانګړی ښاغلی انګرېز او د يوې ګډې سهايي کمپنۍ [د انګرېزانو د ختيځ هند کمپنۍ] چوپړيال د خپلې لنډې حکمرانۍ پر مهال، په نړۍ کې د لويې امپراتورۍ ګمارل شوی واکمن و. دی د ۱۰۰ ميليونه سړيو حکمران و چې په تاريخ کې دغه موقف ته ورته څه نه شته.»^{۶۴} خو له ټولو دغه شان او دېدې، بېشمېره چوپړيالانو، د ګنګا ښايست او د پشکال پر باران مينځل شوو بنگالي سيمو

سره سره، دا يوه خوشحاله ډله نه وه. ايملي له پيل څخه نه غوښتل چې هند ته لاړه شي. کله چې په کښتۍ کې کښېناسته، د سختې نهيلى احساس يې وکړ او له هغې ورځې څخه يې خپل نوی کور خوښ نه و کله چې د نوموړې کښتۍ د بنگال له ابنا څخه هوکلي ته ننوتله او هلته د باد د نه شتون له کبله درېدلې پاتې وه. هغې حتی کلکتې ته مخکې له رسېدو څخه په غوسه ليکلې وو: «ما فکر کولو چې دا ځل به مور له ښه بخت سره کور ته راځو، خو ... بلاخره د ډېر صبر او ډېر لږ باد په مرسته کور ته ورسېدو. زموږ چاپېر کښتۍ له تورو خلکو سره ولاړې وې او دغه خلکو په عجيبه تېروتنې هېر کړي وو چې جامې واغوندي.»^{۶۵} ورورسته نوموړې د لوی والي د کور تشریفاتې او رسمي چلند او همدا راز د چوپړيالانو گڼ شمېر، چې د هغې چوپړ يې کولو، حيرانه کړې وه. هغې ليکلې وو: «زه په بشپړه توگه په سرېداله حالاتو کې ژوند کوم. [ما ته داسې ښکاري] چې زما چاپېريال د تياتر دوامداره نندارو نېولې وي.»^{۶۶}

په عين وخت کې فني، مېکناتېن په غوسه کړې وه. حتی د برتانوي هند دولت سټېنډرډ ته په کتو سره، هغې د خپل ورور سياسي عينکي سکرتر يو تروش او په جزياتو او قاعدو مين سړی ياد کړی. کله چې په بوکسر کې اکلنډ د کښتۍ د درېدو غوښتنه وکړه چې د هغه جگړې ډگر وگوري چېرته چې انکرايزانو په لمړي ځل مغولو ته ماته ورکړې وه، ايملي داسې ليکلې: «مېکناتېن ځاځمن شو او له ډېرې غصې د کښتۍ پر غولي پورته پورته غورځېده او ويل يې چې دغه کار د پروتوکول د ماتولو په مانا دی.»^{۶۷} او په دې هکله فني ليکلې: «ښاغلی تورېنز او ښاغلی مېکناتېن نږدې بېخوده شوي وو ځکه چې جورج پرته له مخکني پلان له کښتۍ څخه وچې ته ووت.» د دغې ورځې په سبا په غازي پور کې د ايډن کورنۍ مېکناتېن ته بيا هغه وخت يو بل ټکان ورکړ کله چې دوی پرته له کوم سکرتر او پرته د لوی والي له بل مامور څخه وچې ته ووتل. فني ليکلې: «کله چې مور کمپ ته ورسېدو، بيا به ځان سم اصلاح کړو او سم چلند به کوو، خو ما ته اوس داسې ښکاري چې د طاووس د ښکونکو د ورېغو، له زرينو چټريو او ساتونکو سره زموږ د کښتۍ يون بې پايه دی.»^{۶۸} خو له ټول خانتماټوب او باريک بينۍ سره سره، ايملي منلې وه چې مېکناتېن يو هوښيار مرستيال و او له هغه څخه يې داسې يادونه کړې وه: «زموږ لارډ پامبلستېن، يو وچ حساس سړی دی، لويې شنې عينکې پر سترگو کوي... هغه د انگليسي په پرتله په پارسي ژبه په ډېر فصاحت خبرې کوي، عربي يې تر پارسي ښه ده، خو په اشنا خبرو اترو کې په سانسکرېټ خبرې غوره گڼي.»^{۶۹}

په عين وخت کې اغلې مېکناتېن په دې هڅه بوخته وه چې پارسي پيشو يې طوطي ونه خوري - يوه وينځه يې يوازې د طوطي د ساتنې او پالنې له پاره گمارلې وه - نوموړې له دې څخه هم وېره درلوده چې پلي غله به په شپه کې د دوی کښتۍ ته په پټه ورپورته شي او له دوی څخه به هر څه غلا کړي - تېر کال د اغلې مېکناتېن کېږدۍ ته غله ننوتلې وو او د هغې ټولې جامې يې پټې کړې وې؛ نو مېکناتېن هغې ته له کمپلې څخه خت جوړ کړ چې بنارس ته يې د نويو جامو د پېرودلو له پاره بوځي.^{۷۰} په رسمي مېلمستياوو کې چې د سيند په غاړه به کله کله نيول کېدې، فني، مېکناتېن او د ده مېرمن نه زغمېدونکي بللي:

د دغه چارو يوازېنۍ په زړه پورې برخه د مېکناتېن د خبرو په هره کليمه کې افراطي جدیت او ټينگار دی په داسې حال کې چې د هغه د نه خوځېدونکي مخ حتی يوه عضله هم نه خوځېږي. هغه وايي: «زما عاليقدره، تاسې عاليقدره، زما پلار، زما مور، زما تره، زما ترور، تاسې زما شپه او ورځ ياستی، زه پرته له تاسې بله تکيه نه لرم چې ډډه پرې ولکوم.» دی ټولې مېلمستياوي په يو ډول درناوي او جدیت ترسره کوي. دغه سړی دغسې چارو ته زېږېدلې دی.

ورورسته، د یوې زړې هندي ملکې د لیدنې په ترڅ کې «مېکناتین په ډېره پرمینه او درنه بڼه په ځواب کې داسې وویل: «عاليقدره، ملکه وايي چې دا په بشپړه توګه ناشونې ده چې خپله له تصور څخه وتلې خوبني د هغې کور ته ستاسې عاليقدر په راتګ څرګنده کړي او نوموړې د پیل په حضور کې د ملخ احساس کوي...» اغلې مېکناتین چې په حقیقت کې په داسې ژبه نه پوهېده، [فني او ما ته یې] د ژباړن رول لوبولو. اه کرانې، دا څرنګه بښځه ده، دا به ما مړه کړي.»^{۷۱} که څه هم دوی ته هسې ساتېری و، خو له پیل څخه لارډ اکلنډ، د ده خویندې او مېلمنانه له بېسپکه کوونکې امپریالېستي زړه تنکې څخه خورېدل، داسې زړه تنکي چې پرهغه لیرې پرتې مستعمرې باندې چې دوی په کې روان وو، له خانتما مهربانې او سپکاوي څخه زېږېدلې وه. ایملې په دې اړه لیکلې: «د یون په دویمه ورځ زموږ ټول اشرافي مېلمانه مور غوندې ذهنأ دومره ستومانه شوي وو چې په اتو بجو کې ته لارل. دغه ستومانۍ جورج تر مرګه رسولی.» ایملې یوه اونۍ وروسته بیا لیکلې: «جورج له ډېرې کرکې تګ ژېر شي.»^{۷۲} په دې هکله فني هم له ایملې سره همغږې وه: «مور د اټکل خلاف ډېر سوکه روان وو. جورج چې له خپلو کاغذونو، دفتر او د شورا له غړو څخه لیرې شوی، اوس د یو معزول شوي لوی والي احساس کوي او دې ډېر بې حوصلې کړی دی. د کپړدۍ ژوند یې ورځ تر بلې په غوسه کوي او هر سهار مې بښکنځي ځکه چې منظرې بښایسته نه دي.»^{۷۳} خو څو راتلونکو مېلمستیاوو ته تې او هیلې، دغه دوه خویندې خوشحاله کولې. فني بیا لیکلې: «برید جنرال ریچرډز Richards مور ته د نڅا مېلمستیا بلنلیک رالېږلی. زما خیال دی چې دا به تر همالیا پورې د دوامداره نڅا پیل وي... زما په اند دا به مناسبه وي چې جورج هم له مېنیوېټ دې له کوپور Minuet De la court نڅا زده کړي. زه او ایملې به په وار د سټېشن له مشر جنرال سره نڅا کوو.» په عین وخت کې د اعاشې په څانګه کې څه ستونزه پیدا شوې وه: «نن ماښام جنرال کېسمېنت Casement او مېکناتین کېنټۍ ته راوختل. زموږ په اند د مېني په جېلې کې چې دوی سهار خورلې وه څه خرابې و. مېکناتین په دې اړه یوه مرموزه اشاره وکړه، خو جنرال کېسمېنت سمدلاسه غلی کړ.»^{۷۴}

نو د دغسې اندېښنو پر مهال لارډ اکلنډ اړ کړل شو چې خپل پام افغانستان ته واړوي. افغانستان یو داسې هېواد و چې اکلنډ یې په اړه حتی د هند په پرتله لږ پوهه درلوده او لږ ارزښت یې ورکولو. نوموړي له پیل څخه د دغه هېواد تر ټولو ځواکمن حاکم، دوست محمد خان سره خپله بښکاره دښمني وښوده. برعکس، دوست محمد هڅه وکړه چې د نوي لوی والي ملاتړ خپل کړي. هغه په یو لیک کې اکلنډ ته لیکلې: «زما د هیلو بڼې چې مخکې ژمنۍ سیلې وهلی و، ستاسې عاليقدر د خوشحاله راتګ سره اوس د جنت بڼ ورسره رخه کوي... زه هیله من یم چې تاسې عاليقدر ما او زما هېواد خپل وګټئ.»^{۷۵} دوست محمد بیا اصلي موضوع ته راګرځېدلې و. نوموړي له اکلنډ څخه غوښتنه کړې وه چې د ده په استازیتوب له رنجیت سېنګ سره خبرې وکړي او له خپل نفوذ څخه په کار اخیستنې پېښور بیرته افغانستان ته وسپاري؛ نو په دې وسیله به سیمې ته سوله راشي.

خو مېکناتين په چټکي لارډ اکلنډ و دو مارلو* چې له امير سره د هر راز تړون مخالفت وکړي. اکلنډ وروسته له دې چې د امير ليک يې ترلاسه کړ، سمدلاسه په يو يادښت ليک کې وليکل: «له دوست محمد سره د ممکنه ائتلاف پايله به د نورو قدرتونو د سپکاوي او بدنيتي له پارونې پرته بل څه نه وي.»^{۷۶} هغه د دوست محمد ليک ته څو مياشتې ځواب ور نه کړ، خو کله يې چې ځواب ورکړ، ليک يې دوستانه خو نهيلي کوونکی و. هغه ليکلي چې دی خوشحاله دی چې امير له کمپني سره د ښو اړيکو غوښتونکی دی، خو خپه دی چې دی نه شي کولای د ده او رنجيت سېنگ تر منځ په شخړه کې لاس وهنه وکړي او هيله من دی چې دوی دغه لانجه په خپل منځ کې په خپله حل کړي. هغه د افغانستان له پاره د پرمختګ او يو متحد ملت او له پراخې سوداګرۍ څخه د گټې هيله څرګنده کړې وه. اکلنډ خپل ليک ته په داسې کليمو پای ورکړ چې ډېر ژر دروغ وختي: «ملګريه، ته پوهېږې چې د خپلواکو ملتونو په چارو کې لاسوهنه د برتانوي حکومت کار او پاليسي نه ده او بل دا چې زه نه پوهېږم چې زما حکومت به ولې ستا په گټه چيرته لاسوهنه وکړي.»^{۷۷}

د دغه بندښت رښې په څانګه ييزه سياست او بدنيتي کې پرې وې. اکلنډ ته ټول مالومات د مېکناتين او وېډ له خوا ورکول کېدل چې له دوی څخه يوه هم هېڅ کله افغانستان نه و ليدلی. د برنز مشورو او له کابل څخه د ده استونو به په هېواد کې د واک د رښتيني انډول په اړه کره ارزونې وړاندې کولې، خو اکلنډ ته به هغه وخت ورسېدې چې لمړی به په څير د مېکناتين د عينکو د دوه ځلې کړو شوو غبرګو ښيښو له چاڼ څخه تېرې شوې او ورپسې به وېډ ملنډيزه تبصرې ورباندې وکړې. دغه دواړو غوښتل چې د برنز وړاندیزونه کمزوري وښيي. کومې لمړنۍ استونې چې برنز له کابل څخه کړې وې، په يوه کې يې د امير د واکمنۍ د ثبات او پياوړتيا ستاينه کړې وه، وېډ له دغې استونې سره يوه لنډيز پاڼه مل کړه چې په سپکه بڼه يې داسې په کې ليکلي وو: «د دوست محمد واکمني په واقعيت کې په ډاډمنو ستونو نه ده ولاړه. کله کله هلته عامه اړدور پيل شي چې دوست محمد يې له بيا ارامولو سره ستونزې لري... زما د مالوماتو سرچينې ما په دې باور کوي چې د امير واکمني په هېڅ وجه د رعبت خوښه نه ده... د هغه د سرتېرو لويه برخه ناراضه او سرغړوونکې ده. دوی که څه هم په وسلو ښه سمبال دي، خو په دوی کې په عمومي ډول د هغه ځانګړتياوو کمښت شته چې يو ښه سرتېری يې بايد ولري.»^{۷۸}

په دغه توګه به وېډ او مېکناتين، لارډ اکلنډ ته د دې باور ورکولو چې د دوست محمد په هکله د برنز ارزونې ناسمې دي: دوی به ټينګار کولو چې امير په ولس کې ګرانښت نه لري او د واک ناروا غاصب دی چې په خورا کمزورو منګولو يې د ساتنې هڅه کوي. د هغه څه برعکس چې د برنز په استونو کې ليکل شوي وو، دوی په خپله ادعا ټينګ ولاړ وو چې دوست محمد د افغانستان په حاکمانو کې تر ټولو کمزوری دی، په کندهار کې د خپلو ميرني وروڼو په پرتله يې نفوذ لږ دی او همدا راز په هرات کې د «تر ټولو دروند او معزز حاکم» کامران شاه سدوزي په پرتله چې د شاه شجاع کمزوری د تره زوی و لږ نفوذ لري. په واقعيت کې دا يوه خبره هم رښتيا نه وه او په تېره بيا په اوس مهال کې يې هېڅ حقيقت نه درلود. دوست محمد له هندوکش څخه تر خيبر پورې واکمني درلوده او وروسته له دې چې خپل ميرني وروڼه يې د شاه شجاع له کلابندۍ څخه خلاص کړل، دوی هم د هغه مشري منلې وه. بل دا چې اوس دوست محمد ته د امير لقب ورکړل شوی و او د افغان جهاد مشر نومول شوی و. د برنز خبرې رښتيا وې: په افغانستان کې دوست

* دو مارل: (په استدلال) هڅول

محمد برلاسی حاکم و او که کلکتې یوازې خپله لاره بدله کړې وای او هغه ته یې غېږ خلاصه کړې وای، دوست محمد به د برتانیې د کمپنی شمال ته یو بالقوه ځواکمن متحد وای.

برنز خپله په سیمه کې و؛ نو د هر بل برتانوي مامور په پرتله یې له نږدې د بېلابېلو واکمنیو د ځواک په اړه کره ارزونه کولای شوی، خو د مېکناتین دغه د پرمختګ لېوال ځوان سکاټلنډی هېڅ کله نه خوښېده او په دې باور و چې هغه ساده او بې تجربې دی او نوموړي ته د خپلې وړتیا په پرتله اوچت مقام ورکړل شوی دی؛ نو ځکه یې اکلنډ هڅولو چې د برنز پر ځای د لودیاني د څارګرې ادارې پر کارپوه مشر، وېډ باور ولري. مېکناتین اکلنډ ته لیکلي وو: «چېرته چې د دوی د نظریو تر منځ توپیر وي، زه به د کپتان وېډ نظر غوره وګنم ځکه چې د ده استدلال او پایلې پر حقایقو ولاړې دي. داسې برېښي چې د برنز استدلال د نورو کسانو په نظریو ولاړ دی او یا د نوموړي پایلې له لیدلې وضعیت څخه په خپل ذهن کې له جوړ شوي انځور څخه سرچینه اخلي چې په واقعیت کې به دغه وضعیت دومره غیرمعمولي نه وي چې له حالاتو څخه د ده انګېرنې ته حقانیت ورکړل شي.»^{۷۹}

په عین وخت کې، وېډ د تېر په څېر اکلنډ هڅولو چې شاه شجاع بېرته لوېي ته د ننه کړي. نوموړي اکلنډ ته دغه مشوره ورکړه: «که چېرې شاه شجاع ته د خپل سلطنت په بیا اعاده کولو کې اسانتیاوې برابرې شي، د خلکو ذهنیت او له نورو واکمنیو سره به زموږ اړیکې دومره زیانمنې نه شي لکه د امیر واکمنۍ ته د افغانانو په اړه استلو کې. له رنجیت سېنګ سره له وروستۍ نښتې وروسته، په کابل کې د ډلو تر منځ ترینګلتیا دومره ډېره شوې وه چې که شاه شجاع په هېواد کې ښکاره شوی وای، زما د مالوماتو پر بنسټ، هغه به په دوو میاشتو کې کابل او کندهار خپل کړی وای.»^{۸۰}

له دغو تحریفونو سره، داسې ښکارېدل چې نه مېکناتین او نه وېډ د پېښور په اړه لارډ اکلنډ ته مالومات ورکړي وو چې رنجیت سېنګ پېښور څرنګه اشغال کړ او افغانانو ته چې پېښور یې خپله دویمه پلازمېنه ګڼله، دغه ځای څومره ارزښت درلود؛ نو له دې وجې اکلنډ د ناسمو مالوماتو پر بنسټ داسې دریځ خپل کړ چې پېښور بې اړنګه د سېکانو د واکمنۍ سیمه ده او دوست محمد نابینده* او تېریګر دی چې بېرته یې غواړي؛ نو نوموړي په دوامداره توګه برنز هڅولو چې د اوسني وضعیت د بدلون له پاره کومه هڅه ونه کړي.

د دې پرځای چې له دوست محمد سره د واک پر مضبوطولو کې مرسته وکړي او د خپل یو متحد په څېر یې ومني، اکلنډ هم د وېډ اند خپل کړی و چې د افغانستان ټوټې ټوټې پاتې کېدل د رنجیت سېنګ او په دې توګه د انګرېزانو په ګټه دي. هغه لندن ته لیکلي: «زموږ په پوله کې د یو پیاوړي محمدي هېواد شتون به د دوامداره پارونې او حتی د لوی خطر سرچینه وي، خو له بل پلوه، ملوک الطوائفي به په خپل منځ کې انډول ساتلی وي. دوی به وضعیت او د خپل موقف د ساتنې لېوالتیا دې ته وهڅوي چې زموږ د ملګرتیا له پاره تلوسمن شي. دغسې ګاونډي به موږ ته ګواښ نه پېښوي او موږ یې غوره ګڼو.» له ټولو شواهدو سره سره، لارډ اکلنډ باور نه درلود چې د پارسیانو له لوري هرات په خطر کې دی او بارکزي به د پارس له شاه سره ائتلاف جوړ کړي. هغه لیکلي وو: «دغه افغانان له پارسي حکومت سره کومه ذاتي خواخوږي نه لري او که په خپلو اوسنیو واکمنیو کې خوندي پاتې شي، دوی به له پارس سره نږدې اړیکې

ونه پالي.»^{۸۱} دا د وضعیت يوه بشپړه ناسمه ارزونه وه. لارډ اکلنډ او د هغه جگړه پالو مشاورينو د دوست محمد واک کمزوری وگڼلو. دوی په افغانستان کې د هندوکش سوېل ته د دوست محمد د واک د پراخېدو په اړه او همدا راز د افغانانو او رنجیت سېنگ تر منځ د واک د بدلېدونکي انډول په هکله ناسم پوهاوی درلود. همدارنگه دوی د دې اټکل هم کم کړی و چې سیمونویچ په څومره څپرکي له مسکو څخه د ورکړل شوو احکامو په پرتله ډېرې کړنې سرته رسولې او په ډېره هوښیاری د روسانو تر مشرۍ لاندې په ټوله سیمه کې د انگرېزانو پر ضد د داسې یو ائتلاف په جوړولو بوخت و چې نه یوازې افغانستان او پارس به په کې گډون ولري بلکې بخارا او خېوه به یې هم غړي وي.^{۸۲} دغه تېروتنو په خپل وار ناسمو قضاوتونو ته لاره پرانیسته.

د برنز بله ستونزه دا وه چې لارډ اکلنډ د بېرې احساس نه کولو. اکلنډ خپل ډېر پام خپلې یونلارې او په هندوستان کې هغه قحطۍ او لوږې ته اړولی و چې قربانیان یې هر سهار د گنگا پر بل لوري د هغه د کښتۍ له څنگه تېرېدل. یوازې برنز په کابل کې وپوهېد چې د اکلنډ بې پروايي به یو لوی دیپلوماتیکي ناورین وزېږوي. هغه په حقیقت کې پوهېده چې که انگرېزان د بارکزیو د ملګرتیا د لاسته راوړلو له پاره چټک عمل ونه کړي؛ نو بیا به روسان او پارسیان دا کار وکړي. که داسې وشي، برتانیه به دا فرصت له لاسه ورکړي چې افغانستان تر خپل نفوذ لاندې راوړي او خپلو سیالانو ته به تیاره مړی په خوله کې ورکړي؛ نو ځکه هغه په نه باوري او حیرانتیا د اکلنډ پر له پسې لیکونه لوستل چې ده ته یې امر ورکولو چې دوست محمد ته د څه شي ژمنه ورنه کړی او د پېښور په اړه د منځګړیتوب رول ونه مني.

برنز په یوه هڅه کې چې د اکلنډ اند بدل کړي، د نومبر په پای کې کلکې ته د «کابل سیاسي وضعیت» په اړه یو اوږد راپور ولېږلو. په دغه راپور کې نوموړي په ډومارونکې توګه د دوست محمد د واک ټینګولو او پراخولو له پاره استدلال کړی و او دا یې له افغانستان څخه د روسانو د لېرې ساتلو تر ټولو ډاډمنه لاره بللې وه. هغه بیا ټینګار کړی و چې اړینه نه ده چې برتانیه د خپل متحد په توګه د کمپنۍ له اوږدمهاله متحد، رنجیت سېنگ او دوست محمد څخه یوازې یو خوښ کړي: د پېښور په اړه به په لږ نوښت او چټک عمل انگرېزانو ته دا شونې شي چې له دواړو لوریو سره ملګرتیا جوړه کړي، خو برنز نه پوهېده چې مېکناتېن په عین وخت کې په کلکته کې وېد ته د خپلې مخالفې پالیسۍ په اړه لیک لېږلو. داسې لیک چې په ځانګړي ډول د رنجیت سېنگ په پلوی و. په لیک کې یې پېښور د رنجیت سېنگ ملکیت بللی و او د پېښور شمال ته یې د یو وېشلي کاونډي په اړه پلان جوړولو. همدا راز یې په لیک کې لیکلي و چې په کابل کې به د امیر پر ځای، کمزوری شاه شجاع پر تخت کېښوي.^{۸۳}

له بلې خوا اکلنډ ورځ تر بلې د دوست محمد په اړه د دښمنۍ عجیبه افراطي دريځ خپلولو. هغه لندن ته لیکلي: «دوست محمد باید خوشحاله وي چې ارامه پرېښودل شوی او له رښتیني يرغل څخه ژغورل شوی، خو نوموړی یو بې پروا او عجیب په زړه پورې سړی دی. د ده چوپ ساتل به سخت کار وي...دا د دیپلوماسۍ او دسیسو یو پېچلی حالت دی...»^{۸۴}

په داسې حال کې چې افغان ژمي د ډسمبر په پيل کې لمړنۍ واورې وروپې، کابل ته داسې بد خبرونه رسېدل چې برنز يې سخت انډېنمن کړی و.

داسې راپورونه ورکول کېدل چې پارسيان په خپل ټول ځواک په خوځېدو دي چې په هرات کې د تيموريانو له کلکو دېوالونو سره خپل زور وازمائي. د دې تمه کېده: پارسيانو له پخوا څخه د هرات دعوا درلوده. هرات يې په ۱۸۰۵ کال کې اشغال کړی و او په ۱۸۳۲ کال کې يې پر هرات د يو بل يرغل دسيسه جوړه کړې وه. دغه وروستۍ پارسي يرغل له څو کلونو راهيسې په پلان کې و او په حقيقت کې يې د روسيې فشار او يا هڅونې ته اړتيا نه درلوده، خو د لوېديځ افغانستان د پلازمېنې د نيولو په موخه، د پارسي لښکر غټ والي - دېرش زره کسه - او په لښکر کې د ګڼ شمېر روسي سلاکارانو شتون برنز ته ټکان ورکړ.

د دې دليل چې برنز ولې په هرات کې د پېښو په اړه ډېر مالومات درلودل دا و چې په دغه مهال کې يو ځوان انګرېز افسر او د لويې لويې يو لويغاړی، لمړی بریدمن اېلډرېډ پاټېنګر تصادفاً په هرات کې اوسېدلو. دی لمړی د اسونو د يو مسلمان سوداګر او وروسته د يو سيد په جامه کې هلته مېشت و. نوموړی د بوج څارګرې ادارې د مشر او د برنز د پخواني مشر، سپر هېنري پاټېنګر وراه/ خورېر و. کېدای شي په هرات کې د ده شتون ډېر تصادفي و، خو انګرېزانو ته يې د هرات د کلابندۍ په اړه د مالوماتو ډېره اړينه لری برابره کړې وه. په برتانوي روايتونو کې «د هرات اتل» ونډه (چې پاټېنګر، د موډ ډايور Maud Diver په وطنپاله ناول کې نومول شوی و) د هراتيانو د هوډ په ټينګښت کې چې له هرات څخه دفاع وکړي ډېره ارزښتمنه بللی ده او وايي چې هغه تر يوې کچې په يوازيتوب وکړای شول چې پارسيان له هرات څخه ليرې وساتي، خو د دغو روايتونو پخلى د پارسيانو او افغانانو په پېښليکونو کې نه کېږي. دلته دغه کلابندي د دوه ملتونو، شيعه او سني، تر منځ يو لوی پرځنګ بلل شوی او د هراتي مدافعينو زوروتيا چې له سختې لوړې او نورو محروميتونو سره مخ وو د افغانانو د زوروتيا او مقاومت يوه بېلګه انځور شوې. د وخت دوو مهمو افغان تاريخ ليکونکو، چې په هغه وخت کې يې ژوند کولو، د هرات د کلابندۍ په اړه دومره پانې بېلې کړې وې لکه چې دوی د انګرېزانو راتلونکي يرغل ته بېلې کړې. دغه دواړو پېښو ته د خراسان خپلواکۍ ته د ګواښ په سترګه کتل کېدل.

د افغان سرچينو پر بنسټ، کله چې د هرات په لور د پارسيانو د حرکت خبر هرات ته ورسېد، شاه کامران سمدلاسه امر وکړ چې غله او واښه د ننه راوړل شي او له دېوالونو څخه بهر باغونو د مېوې ټولې ونې دې ووهل شي. له سدوزي، ازبک او هزاره متحد قومونو څخه جنګيالي غونډ کړل شول او د ښار د خټو لوی دېوالونه ورغول او نور هم مضبوط کړل شول. همدا راز د اختيارالدين د لويې کلا دېوالونه هم ورغول شول چې د هرات د ښار د دوه پر درېيمې اندازې سيمه يې نېولې وه.^{۸۵} د نومبر په ديارلسمه د پارسي پوځ مخکښه ډله د غوريانو پوله ييزې کلا ته ورسېدل. هراتي پېښليکونکي، رياضي Riyazi په عين الوقايع کې ليکلي چې څرنگه پارسيانو د خپلې برتانوي روزل شوې توپچي قوې په مرسته دغه لويه کلا د دوولسو ساعتو په ترڅ کې ونيوه: «د غوريانو کلا په دومره ډېرو توپونو وويشتل شوه چې درې خواوې يې په بشپړ ډول وړانې شوې. په دغه وسيله د جګړې پلټې ته اورلګيت ووهل شو او په پارسي پوځ کې پر هرات باندې د يو لوی يرغل تابيا پيل شوه.»

خو ورځې وروسته د دېرش زره کسيز پارسي پوځ لمړنۍ فرقې د هري رود د درې له لارې د هرات د دېوالونو په لور وځوځېدې او په اسانۍ يې د اسوالو جنګيالو هغې ډلې شاته وتمبولې چې د دوی پر ضد د جګړې له پاره لېږل شوې وې. فيض محمد ليکلي: «نښته پيل شوه او ډېر سړي مړه شول، خو کله چې ګڼ شمېره پارسي پوځ تر سترګو شو، هراتيان ونه توانېدل چې جګړې ته دوام ورکړي؛ نو ښار ته يې شاتګ وکړ... دا چې د جګړې په غوړېدلي ډګر کې د پارسيانو پر ضد مقاومت شونی نه و، کامران خپلې ټولې هڅې په دفاعي چارو متمرکزې کړې. د شاه ځواکونه لکه د سمندر څپې پر ښار له څلورو خواوو راتاو شول.»^{۸۶}

دوه ورځې وروسته دغه بد خبر د ډسمبر په نولسمه د سې شنبې په سهار کابل ته ورسېد. برنز او مرستيالان يې په خپل بالاحصار هستوګنځي کې له هرات څخه څرې ته سترګې په لار وو چې د هرات په هکله وروستي خبرونه راوړي. برنز هيله درلوده چې وروسته له دې چې اکلنډ د ده اوږد راپور ولولي، نوموړی به د افغانسان په اړه خپل دريځ بدل کړي. هغه په ډېره تلوسه غوښتل دوست محمد ته يو ښه خبر ورکړي. د هرات د کلابندۍ له خبر راهيسې، د برنز د دښمن يا د نوي رارسېدلي پارسي پلاوي نفوذ ورځ تر بلې په ډېرېدو و او برنز پوهېدو چې دی د برتانېي ډګرانښت او پرستيز لورولو ته سخته اړتيا لري او دا کار کېدای شي يوازې په دې شونې وي چې افغانانو ته د پېښور په بېرته ورکړه کې انګرېزان منځګړيتوب وکړي.

خو پر ځای يې د دوست محمد له خوا برنز ته پيغام ورکړل شو چې له هغه سره ليدنه وکړي. امير نوموړي ته په رسمي دربار کې تر ټولو بد خبر ورکړ. د تزار له خوا يو روسی اجنت چې غواړي له افغانستان سره ديپلوماتيکي اړيکې پرانيزي، غزني ته رارسېدلی او تمه کېږي چې په همدغه اونۍ کې کابل ته راوړسېږي. د دغه اجنت نوم لمړی بريدمن ايون ويتکېويچ و.^{۸۷}

برنز لږ وخت وروسته خپل اوسني جګړن هالنډ ته وليکل: «مور دلته په ګډ او وډ حالت کې يو. هرات کلابند شوی او ښايي سقوط وکړي. د روسي امپراتور کابل ته يو پلاوی رالېږلی چې دوست محمد ته د پيسو د ورکړې وړانديز وکړي چې د رنجيت سېنک پر ضد جګړه کې يې ولکوي. زه په خپلو سترګو او غوږو هېڅ باور نه کوم. دغه اجنت چې نوم يې ويتکېويچ دی له تاوده او درې فوټه اوږد لیک سره رالېږل شوی او سمدلاسه يې زما د ليدو غوښتنه وکړه. ما طبعاً ومنله او د ماښامۍ بلنه مې ورکړه.»^{۸۸}

دغه دواړو سرسخته سيالانو د ۱۸۳۷ کال د کربسمس په ورځ يو ځای ماښامۍ وکړه - دا د لويې لويې په تاريخ کې د سيالو لمړنۍ ليدنه وه - دغه دوه اجنتانو چې اوس استازي وو يو له بل سره وليدل. د دوی تر منځ دغه ليدنه ښه تېره شوه او يو بل يې خوښ شول. دوی يو له بل سره ډېرې ګډې وچې درلودې، خو په تفصيل په دې اړه ډېر لږ مالومات لرو چې دوی د څه په هکله خبرې وکړې، څه يې اغوستي وو، څه يې وخورل او يا ويتکېويچ څومره د خپل ربړن پخواني ژوند په هکله خبرې وکړې. برنز يوازې دغه ليکلي:

دغه پولنډی ښاغلی خوش طبعه سړی و. نوموړی شاوخوا دېرش کلن و او په فرانسوي، ترکي او پارسي يې په فصاحت خبری کولې. هغه د قزاقی افسر جامې په تن وې چې په کابل کې اشرافي ښکارېدې. نوموړی بخارا ته تللی و؛ نو موږ د خبرو له پاره ګډه موضوع درلوده او په سیاست کې هېڅ ونه غږېدو. هغه هوښیار سړی و، د شمالي اسيا په اړه يې ډېر مالومات درلودل او په صداقت يې وويل چې دا د روسې دود نه دی چې د خپلو څېړنو پایلې نړۍ ته خپرې کړي لکه څنګه يې چې فرانسه او انګلنډ کوي.

برنز ورپسې ليکلي وو: «بيا مې ویتکېوېچ هېڅ ونه لید، که څه هم موږ يو بل ته له درنښت څخه ډک بېلابېل پيغامونه ولېږل، خو زه په خواشینی وایم لکه څنګه چې زما دولتي دندې د کلکې څارنې غوښتنه کوله، ما ونه شو کړای چې د هغه په اړه زما د شخصي ملګرتيا د احساس اصولو ته پام وکړم.»^{۸۹} دا رښتیا وه، ځکه چې برنز څو ځلې له سن پيټرزبورګ څخه پارس ته او له پارس څخه سن پيټرزبورګ ته د خپلې ماښامنۍ ملګري لیکونه کشف کړل.

برنز په راتلونکو اونیو کې هڅه کوله چې خپل ډېرېدونکی نارامه وضعیت دومره بد ونه کړي. هغه پوهېدو چې ماموریت يې بربادۍ ته ډېر نږدې دی ځکه چې تر اوسه په ځانګړې توګه داسې نښې نه لیدل کېدې چې لارډ اکلنډ په کابل کې د پېښو په جدیت پوه شوی وي او یا په دې پوه وي چې هغه نږدې دی چې افغانستان او پارس روسانو ته بايلي. لکه څنګه چې ښکاره وه، برنز د ویتکېوېچ له ډاليو سره چې پر دوست محمد يې وروړلې، سيالي نه شواي کولی. برنز د ۱۸۳۸ کال د فبرورۍ په اتلسمه داسې ليکلي: «کپتان ویتکېوېچ امير ته خبر ورکړ چې هغه ته د امپراتور استول شوې ډالۍ د شپېتو زرو روبلو په ارزښت دي. او مخالفې ډلې دا له هغه څو ډاليو سره په زغرده پرتله کولې چې ما امير ته وړاندې کړې وې او دا يې د داسې يو ملت د بې پروايۍ ثبوت يادولو چې په سخاوت کې نوم لري... دغه ټولو حالاتو ته په کتو سره، دا طبيعي ده چې زه څومره په اندېښنې سره د لوی والي دستور ته په تمه يم چې زما لارښوونه وکړي.»^{۹۰}

خو کلکې ته د ليک رسېدل له درېيو تر څلورو اونیو وخت نیولو او د برنز د لیکونو په ځواب کې د کلکې پاتې راتلل او همدا راز برنز له هرات څخه د بدو خبرونو د رارسېدلو له کبله پرېکړه وکړه چې په خپل نوښت يو عمل وکړي. هغه د کندهار بارکزيو ته د ۳۰۰۰۰۰ روپيو ژمنه وکړه چې که هرات سقوط وکړي او د شاه پوځ د افغانستان په لور وخوځېږي، له دوی سره به دغه پيسې د پارسيانو پر وړاندې د کندهار په دفاع کې مرسته وکړي.

هغه دا پرېکړه هم وکړه چې پرتوکول مات کړي او له وېد او مېکناتین څخه پرته، يو له ژورو احساساتو څخه ډک ليک ښخ لارډ اکلنډ ته ولېږي او هغه ته عذر وکړي چې په حالاتو ځان پوه کړي چې څه په خطر کې دي. هغه دا هم ورته وليکل چې تر اوسه د داسې يوې معاملې شونتيا شته چې پرته له ډېر لګښت څخه د برتانې ټولې ګټې تضمین کړي او د روسانو او پارسيانو د پلانونو مخنيوی وکړي. نوموړي سېکان په تېري، د پېښور په اشغال او په جمرود کې د کلا په جوړولو کرم کړل او تينګار يې وکړ چې که څه هم د دوست محمد غوښتنې څو ځله په سپکه توګه رد شوې، هغه تر اوسه له انګرېزانو سره د ائتلاف هيله لري. برنز دا يادونه هم وکړه چې د سېکانو له خوا د پېښور اشغال، دوست محمد دې ته اړ کړ چې نورو ځايونو ته د ائتلاف له پاره مخ واړوي. ده په سملاسي خطر چې ویتکېوېچ جوړ کړی و او د پېښور پر ناحل شوې موضوع زور واچولو چې که دغه حالت دوام وکړي، دا به د انګرېزانو دروازو ته تاوتريخوالی راوړي او که دغه موضوع حل نه شي، انګرېزانو ته به د څړيو پر ځای دښمنان ورشي. برنز خپل ليک ته داسې پای ورکړی: «د هغه کړنو په پرتله چې حکومت يې هيله او يا تصور کوي او يا يې تراوسه سرته رسولې، په دغه سيمه کې د روس او پارس د توطيو د شنډولو له پاره خورا پياوړو کړنو ته اړتيا ده. دا يې اړنګه درسته ده چې رنجیت سېنګ زموږ

پخوانی او وفاداره متحد دی، خو دغسې ائتلاف نه شي کولای چې لوی قدرتونه له مور څخه ليرې وساتي او مور ته د ائتلافونو پایله چې زموږ په هېواد او پولو کې سوله او نېکمرغي ده، تر لاسه کړي.»^{۹۱}

برنز تر اوسه هم د قطعې تر ټولو ښه پر په لاس کې درلود. دوست محمد په وضاحت ويلي وو چې هغه د روسيې په پرتله له برتانيې سره ائتلاف غوره گڼي او دا خبره يې ثابته هم کړه. ویتکېويچ يې تر اوسه د نظر بند په څېر د خپل وزير، میرزا سمع خان په حويلې کې ساتلی و چې د برنز د هستوگنځي په پرتله دومره مجلله نه وه او تر اوسه يې خپل حضور ته نه و منلی. ټولې خبرې د دوی دواړو تر منځ د وزير په وسيله کېدې او ویتکېويچ يې له دوامداره څارنې لاندې نيولی و. ویتکېويچ په يو ليک کې سيمونېچ ته ليکلي وو چې دوست محمد له ده سره ډېر سور چلند کوي او برنز په دې اړه خپل يو محرم ته داسې ليکلي وو:

امير نېغ ما ته راغی او وېي ويل چې هر څه چې زما زړه غواړي، هغه کولای شم - زه کولای شم دی [ویتکېويچ] وشرم او يا بل هر څه مې چې زړه وي هغه وکړم. ما ورته وويل چې داسې کار ونه کړئ، خو هغه لیکونه چې دغه اجنب له خان سره تا ته راوړي، ما ته راکړه. امير سمدلاسه ټول ما ته تسليم کړل. ما يو بېړنی محرم ليک په خپله لوی والي ته ولېږه. په ليک کې مې وليکل چې گوره، مخکنیو لويو واليانو پر تا څه حال راوستی او ورته وېي ويل چې وروسته له دې زه نه پوهېږم چې څه به پېښ شي او اوس په دې لوبه کې روسان زموږ کچې ته رارسېدلي دي.^{۹۲}

د برنز د پرله پسې زاريو په ځواب کې هغه حيرانووکي او غير ديپلوماتيکي ليک چې لارډ اکلنډ برنز ته لېږلی و د جنورۍ په يوويشتمه ليکل شوی و او کابل ته ټيک يوه مياشت وروسته ورسېد. لارډ اکلنډ په يو وار د برنز ټولې کارنتياوې او هيلې له خاورو سره برابرې کړې. مېکناتېن د ليک په لنډيزپاڼه کې د برنز ټولې اندېښنې رد کړې وې او ليکلي يې وو چې باور نه کوي چې هرات د روسانو او يا پارسيانو له خوا په رښتيا په خطر کې وي. مېکناتېن په حيرانوونکي ډول ليکلي و چې عاليقدر لارډ اکلنډ روسي ماموريت ته دومره ارزښت نه ورکوي. برنز ته دا هم ليکل شوي وو چې نوموړی د دې صلاحيت نه لري چې د بارکزيو کندهار ته د پيسو او يا ائتلاف وړانديز وکړي او د دوی د ملاتړ د خپلولو په اړه د نوموړي نوبت انگرېزان خپل نه گڼي او فسخ دی.

اکلنډ په ځانگړې توگه په دوامداره توگه له کابل سره د ائتلاف د جوړولو په هکله مينه نه ښودله او نوموړي، امير ته په خپل ليک کې ليکلي وو چې هغه بايد پېښور هېر کړي او په دغه سيمه باندې د واکمنۍ له نظريې تېر شي. امير بايد له پارس، روسيې او ترکمنستان سره هر ډول کرښې ودروي او په بدل کې به برتانيه، چې د اکلنډ په اند عادلانه کړنه وه، له سېکانو څخه هېله وکړي چې پر افغانستان يرغل ونه کړي او په دې توگه به امير له يوې وړانوونکې جگړې څخه وژغورل شي. اکلنډ د خپل ليک په دوام کې داسې ليکلي وو: «رنجيت سېنگ په خپل وار په مهربانۍ زما غوښتنه د اخ اوډب د درونې په هکله ومنله که چېرې ته له هغه سره بل ډول چلند ونه کړې. تا ته اړينه ده چې د هغه کرښې په پايلو ژور فکر وکړې په کومه کې چې ته له داسې پياوړي شهزاده سره د پخلاينې سرغړونه وکړې. له دغه شهزاده سره زما ملت د ملگرتيا د نغو اړيکو په وسيله متحد دی او داسې هيلې پرېږده چې عملي کېدل يې ناشوني وي.» په پای کې يې يو گواښ هم ليکلي و: که چېرې دوست محمد خپلې بې لارۍ ته دوام ورکړي او له پارس او روسيې سره خپلې اړيکې وساتي، هندي دولت به د افغانستان په لور د سېکانو د واکمنۍ د پراختيا څخه ملاتړ وکړي او کپتان برنز ... به له کابل څخه راوغوښتل شي ځکه چې په هغه وخت کې به په کابل کې د نوموړي شتون څه گټه ونه لري.^{۹۳} په دغه ليک

کې د دوست محمد مشروع اندېښنو او هيلو ته د جوړې هېڅ اشاره نه وه شوې. اکلنډ په حقيقت کې د امير پر ضد خپل دريځ نور هم ټينگ کړ. هغه امير ته وويل چې د برتانيې له اجازې پرته له روسيې او پارس سره اړيکې نه شي نيولي او د پېښور او کشمېر په اړه بايد له خپلو ټولو ادعاوو څخه تېر شي او تر ټولو نه منونکې او ترخه خبر يې دا وه چې امير بايد له رنجيت سېنگ څخه بېسنه وغواړي.

برنز ته سخته وه چې له دغسې ځان زيانمنو احکامو څخه څه شی وژغوري، په ځانکړې توگه په داسې وخت کې چې روسيه د ډېر څه ورکړې ته چمتو وه: نه يوازې ملگرتيا او ملاتړ ته بلکې دوه ميليونو نغدو روپلو ته چې دوست محمد يې د سېکانو پر ضد د لېسکر په جوړولو کې وکاروي - دا ټول هغه څه وو چې دوست محمد يې هيله کوله. اکلنډ ظاهراً د خپلې بې پامۍ له امله په يو وار يوه لويه تراډه، له پارس څخه نېولې تر منځنۍ اسيا او افغانستان پورې روسانو ته وروسپارله. دا هغه څه وو چې ویتکېوېچ هم وروسته له دې چې د دغه ليکونو د منځپانگې په اړه يې واورېدل، سمدلاسه ورباندې پوه شوی و. هغه ليکلي وو: «انگريزان له ډېر وخت راهيسې په دغه سيمه کې د نفوذ د بيا ترلاسه کولو هيلې بايلوي.»^{۹۴}

برنز برباد شوی و. د هغه ټولې نظريې له پامه غورځول شوې وې. لکه څنگه چې مسون ليکلي وو: «برنز د يو وخت له پاره ځان ناهيلي ته سپارلی و. هغه به خپل سر پر لاندې لاسپاک وتړلو او بوين بوتل به يې راواخيستل. د داسې صحفې او د دغسې ليونتوب ليدل ډېر د شرم ځای و.»^{۹۵} خو برنز څو اونۍ وروسته بېرته په حال راغی او يوه زړوره دفاعي جگړه يې پيل کړه. هغه د خپلو هداياتو منځپانگه راوسپړله چې کومه تشه يا گونکتيا په کې پيدا کړي خو په وسيله يې ویتکېوېچ ليرې وساتي.

برنز له برتانوي پلوه اشرافيانو سره خبرې وکړې چې که دوی دوست محمد ودوماري چې د انگرېزانو له خوا يوازې د دفاع يا ساتې ژمنه ومني. داسې ښکاري چې د دغه خبرې د ملاتړ له پاره نوموړي پيسې هم شيندلې وې. دا هغه څه دي چې په ټولو افغان سرچينو کې يې يادونه شوې ده. ميرزا عطا ليکلي: «برنز د لويو اشرافيانو او د کابل د مشرانو په ليدو پيل وکړ. دغه ټولو يوازې يوه لويه مينه درلوده، د پيسو مينه او د سرو زرو د سکو د کړنکاري مينه؛ نو هغه په چټکۍ وکړای شول دغه خلک په رشوت بې لارې او د دوی ملاتړ تر لاسه کړي.»^{۹۶} خو د دې پايلې تر اوسه بې ثمره وې. دوست محمد انگرېز دوسته ورور چې خپل زوی يې لودياني ته لېږلی و چې د وېد له خوا تعليم ورکړل شي هڅه وکړه چې دغه دوه لوري سره نږدې کړي، خو د اکلنډ د ليکونو سپکې او خانتما بڼې او په همدې ډول د ليکونو منځپانگې يوه جوړه ناشونې کړې وه. لکه څنگه چې امير ويلي وو، يو شی چې هغه يې هېڅ کله له پامه نه شي غورځولی، عزت دی. هغه برنز ته وويل: «دا اکلنډ دی چې افغانان يې پرېښودل، ما انگرېزان نه دي پرېښي.»^{۹۷}

په هرات کې پېښو د روسانو لاس پياوړی کړی و، خو په عين وخت کې انگرېزانو خپل دريځ په خپله کمزوری کولو. د ښار کلابندي مخ په تنگېدو وه. اېلډرېډ پاتينگر برنز ته لاندې راپور ورکړی:

د راتلونکي کال له پاره د اطراف سيمې په بشپړه توگه ورانې دي. هلته اوس د کرلو له پاره نه تخم شته او نه غوايه چې تخم پرې وکړل شي. زه په رښتيا وېره لرم چې [په ښار کې] شيعه گان به په ډلو ډلو د مړيتوب له پاره خرڅ شي... د ښار خلک ډېر اندېښمن او خپه دي ځکه چې دوی فکر کولو چې کلابندي به يو څو اونۍ دوام وکړي... په ښار کې اوس پسونه نږدې هېڅ نه شته او د اوبو رسونه درېدلې ده. د اوبو عامه زيرمتونونه او ذخيرې دومره بوينې شوې چې د کار اخيستنې نه دي.^{۹۸}

ها خوا کونټ سيمونيج اوس د شاه کمپ ته رسېدلی و او د ښار د کلابندی د عملياتو په لارښوونه کې يې ډېرېدونکې کارنده برخه اخيستله. لکه څنگه چې مکتبل راپور ورکړی و: «برتانوي گټو ته د زيان په موخه د روسانو او پارسيانو تر منځ د همغږۍ شواهد سم روښانه دي او زما په ارزونې د دغه شر کچه چې مور پرې گواښول کېږو ډېره ستره ده.»^{۹۹}

د دوست محمد وزير، ميرزا سمع خان د مارچ په شلمه د نورو په مېلمستيا کې ویتکېوچ ته د اعزازي مېلمه بلنه ورکړه. برنز ته په لوی لاس هغه وخت بلنه ورکړل شوه کله چې مېلمستيا لږ وخت مخکې پيل شوې وه. ده مېلمستيا ته له تگ څخه ډډه وکړه، خو نوموړي له خپل هندي مرستيال، موهن لال کشميري څخه غوښتنه وکړه چې د ده پر ځای لار شي. موهن لال د اوو کلونو راهيسې د برنز ارزښتمن منشي او سلاکار و. دوی په ۱۸۳۱ کال کې په ډهلي کې له يو بل سره په لمړي ځل ليدلي وو کله چې موهن لال يوازې شل کلن و. شل کاله مخکې د نوموړي پلار د الفستون په ماموريت کې د منشي دنده درلوده او کله چې بېرته له ماموريت څخه راوگرځيد، موهن لال يې د نوي ډهلي په کالج کې شامل کړ چې د انگرېزي درسي نصاب پر بنسټ تدریس په کې کېده. موهن لال يو له څو هلکانو څخه و چې په شمالي هند کې يې په لمړي ځل په نوموړي کالج کې زده کړې وکړې. نوموړی يو هوبسيار او هوډمن کس و او په انگرېزي، اردو، کشميري او پارسي ژبو يې په فصاحت خبرې کولې. هغه له برنز سره د بخارا په يون کې مل و او له دغه يون څخه وروسته يې څه وخت په کندهار کې د جاسوس په توگه وېد ته کار وکړ. دی ډېری له مسون سره په اړيکه کې و چې په کابل کې يې د منشي دنده لرله. برنز پر نوموړي پوره باور درلود او په خپل کار کې يې پر ده باندې تکيه کوله. د ۱۸۳۴ کال د ډسمبر په مياشت کې د نوموړي کشميري پندېت ټولني، دی په مذهب کې د شک په اړه په ښکاره ويناوو او د طبقاتي ټولني له اصولو څخه په وار وار د سرغړونو په تور له ټولني څخه شړلی و. اوس يې اجازه نه درلوده چې د دوی په پيالو کې له دوی سره چای يا اوبه وڅښي «... دوی زه له خپلې ټولني څخه وشړلم... اوس زه په خپله پلرنۍ سيمه، ډهلي کې نه ملگري لرم او نه د هستوگني ځای.»^{۱۰۰}

موهن لال وروسته د خپل يون په اړه په انگرېزي ژبه يو د پام وړ کتاب وليکه او په دوه ټوکو کې يې په علمي بڼه د دوست محمد ژوند ليک هم وليکه. په وروستي ياد شوي کتاب کې نوموړي د نورو په مېلمستيا کې د ویتکېوچ سره د ليدني په اړه ليکلي:

کله چې مېلمستيا ته ننوتم، گورم چې وزير او ویتکېوچ د نورو په پرتله په لږ اوچت ځای کې ناست دي. وزير په دغه کرنه غوښتل ویتکېوچ ته قدر او درناوی ورکړي... زه د روسي استازي تر څنګ کېښناسم. ساز چالان و او وزير به کله له ویتکېوچ او کله له ما سره په سياست کې غږېده. هغه زما څخه په لوديانې کې د انگرېز عسکرو د شمېر په اړه او په کرنال Kurnal ميروت Meerut او کنپور Kanpur کې د پوځي فرقو تر منځ د واټن په اړه پوښتنه وکړه. همدا راز ده وپوښتل چې د پوځ لويه برخه محمدیان جوړوي او يا راجپوتیان او ځايي هنديان، د لوی تېمور [مغلو] ورستېدونکي کور په اړه څه احساس کوم. په کومه بڼه چې له ما څخه دغه پوښتنې کېدلې، زه پوه شوم چې هره پوښتنه په هغه توگه راڅخه وپوښتل شوه په کومه چې مېلمستيا ته زما له راتګ څخه مخکې جوړه شوې وه...

خبرې اترې وروسته د روسيې او کشمير تر منځ مخ پر ودې سوداګرۍ ته واوښتې. دلته ویتکېوچ له افغانانو سره د مرستې هيله څرګنده کړه چې دوی له رنجيت سېنګ څخه کشمير بېرته ونيسي. نوموړي دا ادعا هم وکړه چې ده ته

صلاحیت ورکړل شوی چې مهاراجا رنجیت سېنګ ته ووايي چې که له افغانانو سره دوستانه چلند ونه کړي، روسیه به کابل ته بې اړنګه ... پیسې ولېږي چې د سېکانو پر ضد لښکرې جوړې کړي او خپله خاوره بېرته تر خپلې واکمنۍ لاندې راوړي. هغه زیاته کړه چې له روسي پوځي فرقو څخه پنځوس زره پوځیان چمتو دي چې استرآباد Astarabad ته بښکته شي... او بیا د پنجاب په لور مارش وکړي. دغسې خوځښت به د هند ناراضي مشران د پاڅون له پاره وهڅوي او انګرېزان چې په اصل کې سرتېري نه بلکې سوداګر دي، پوهېږي چې د روسي جګړه مار ملت د افغانانو ملاتړ کوي؛ نو دوی به له رنجیت سره مرستې ته زړه ښه نه کړي.^{۱۰۱}

ویتکېویچ د کابل په سیالۍ کې د بریا په مورګه* و. دوست محمد د مارچ په درویشتمه د وروستی لیدني له پاره برنز ته ورغی. هغه هیله له لاسه ورکړې وه او خپل ملګري ته یې وویل: «زه له انګرېزانو پرته د بل چا د ملاتړ هیله نه کوم، خو تاسي هېڅ راز ژمني ته حاضر نه یاست او هېڅ شی زما له پاره نه کوئ.»^{۱۰۲} په عین وخت کې دا انګرېزي مخ په ډېرېدو وې چې پارسیان او د دوی روسي متحدین به ژر هرات ونیسي او د افغانستان په لور به مارش وکړي. له بلې خوا د کابل په واټونو کې پارس توکمي شیعۀ قزلباشان په بریمنه او ډاډمنه توګه کرځېدل. برنز لیکلي: «یوه پېښه چې زرو هستوګنو ته به بیخي نوډې وي، مذهبي اړودور به رامنځته کړي.»^{۱۰۳}

بلاخره یوه میاشت وروسته د اپریل په یوویشتمه دوست محمد، ویتکېویچ وروغوښت او د نوموړي پوځي اسوالې ډلې هغه د کابل په واټونو کې بدرګه کړ. دوست محمد په بالاحصار کې نوموړی په بشپړو تشریفاتو خپل حضور ته ومانه. په داسې حال کې چې برنز د بالاحصار په بل اړخ کې یوازې په خپله کوټه کې ناست و. ویتکېویچ په رسمي غونډه کې دوست محمد ته وویل چې روسیه د سېکانو له خوا د افغان خاورې اشغال په رسمیت نه پېژني او د روسي په اند، پېښور، ملتان او کشمیر تر نن پورې د افغانستان خاوره ده. هغه وویل: روسیه د یو پیاوړي او متحد افغانستان د لیدو هیله کوي چې روسیه به یې په منځنۍ اسیا کې د برتانوي د پراختیا په لار کې د یو نه ماتېدونکي ځنډ په څېر د پیلوماتیکي ساتنه وکړي. هغه دا ومنله چې روسیه ډېره لیرې پرته ده چې په لنډه څېرتیا د پوځ استونه ترسره کړي، خو روسیه ژمنه کوي چې د رنجیت سېنګ پر ضد دوست محمد ته د جګړې له پاره پیسې ولېږي. د موهن لال په قول، ویتکېویچ د انګرېزانو په اړه پرته له ستاینې نور هر څه دوست محمد ته وویل. په ځواب کې دوست محمد وویل چې هغه به خپل زوی، محمد اعظم خان له هرات څخه وتلي د پارسیانو کمپ ته ولېږي چې له کونټ سیمونېچ سره وګوري او هغه ته مخامخ له روسي سره د تل پاتې دوستانه اړیکو په هکله د امیر نیت تصدیق کړي.

د برنز له پاره هر څه پای ته ورسېدل: ویتکېویچ وګټله. اوس په کابل کې د دغه سکاتلنډي له پاره د پاتې کېدو څه دلیل نه و پاتې. هغه او دوست محمد د اپریل په ۲۵ یو بل ته د مخه ښې خواشینی یادښتونه ورکړل او سبا ته برنز، موهن لال او مسون له کابل څخه ستانه شول. مسون لیکلي وو چې له کابل څخه د دوی ناڅاپي تګ، تېښتې ته ورته و او مولانا حمید کشمیري په اکبر نامه کې برنز د خپل ژوند له پاره په تېښته یاد کړي.

د ده غومبوري ژېړ لکه زعفران وو
په باطن کې د خپل ژوند څخه تېر و

* مورګه: زی

د بریا په مورګه: بریا ته نږدې

امير وويل: «جگ شه او ورځه! له دغه ځای څخه وځه»

يون دې په بیره پيل کړه

د پيسو او خزاني له پاره ستا له حرص څخه وپره په کار ده

زه به تا ورپرېم او جزا به درکړم

زه له خپلو اصولو څخه دا ډېر ليرې گنم

چې چا نښکڼه راته څرگنده کړې وي او بيا يې ووژنم

زه نه غواړم د پيسو په بدل کې خپل عزت بايلم

چې زه خپل يو مېلمه بل ته په لاس ورکړم

سکندر [برنز] چې د ژوند هيله يې نه درلوده

د داسې خبرو تصور يې نه کولو

هغه له کابل څخه د هند په لور روان شو

لکه يو پسه چې له غوره هارن زمري څخه تښتي

هر گام يې چې پر لاره اخیسته، شا ته يې کتل

له دې وېرې چې بيا يې باز کير نه کړي^{۱۰۴}

خو په حقيقت کې له کابل څخه د برنز تک دومره بد هم نه و لکه افغانانو يې چې يادونه کړې. د امير کشر زوی، غلام حيدر خان دغه انگرېزان د بنار تر پولې بدرکه کړل او د شخصي ملگرتيا د وروستۍ نښې په توگه، دوست محمد د ميرزا سمیع خان په وسيله درې اسونه وروپېرل. نوموړي د برنز ډلې ته په بت خاک کې چې له کابل څخه ۱۲ ميله ليرې دی ورسېد او اسونه يې وروسپارل. برنز او دوست محمد درې کاله له يو بل سره ونه ليدل خو کله يې چې بيا سره وليدل، حالاتو بيخي ډېر توپير درلود.

له جلال اباد څخه مخکې، برنز په جاله کې د کابل سيند له لارې پېښور ته لاړ. په دغه مهال کې ويتکېويچ د کندهار په لور روان و. دا د نوموړي د ماموريت دويم پړاو و چې د دوست محمد ميرني ورونيو سره يو تړون لاسليک کړي. دوی چې انگرېزانو رد کړي وو، اوس له دوست محمد، پارسيانو او روسانو سره د ائتلاف او د هرات په کلابندی کې هوکړه وکړه. په افغانستان کې هرات د ويتکېويچ وروستی منزل و او د نوموړي ملتيا د کابل او کندهار بارکزي شهزادگانو کوله. سيمونيج د جون په نهمه د پارسيانو په کمپ کې نوموړي ته په برېمنه توگه ښه راغلاست وويل. ويتکېويچ روسي ته داسې لاسته راوړنې ور په برخه کړې چې مشرانو يې حتی د هيلې جرات هم نه کولو.^{۱۰۵} د پارس شاه لږ وخت وروسته نوموړي ته د زمري او لمر Order of the Lion and the Sun اعزازي نښان ورکړ.^{۱۰۶} برنز دغه مهال په پېښور کې نورو احکامو ته تم و او په عين وخت کې يې خپل زړه جگړن هالنډ ته تشولو. هغه نوموړي ته ليکلي وو: «خبره خلاصه ده. روسانو وروستی گوزار راکړ او زه نور په کابل کې پاتې کېدای نه شواي؛ نو اوس مې په پېښور کې اړولي دي. زموږ حکومت هېڅ ونه کړل. روسي استازي په زغرده د مرستې او پيسو د ورکړې ژمنې

کولې، خو ما دا صلاحیت نه درلود چې د هغه د ژمنو پر وړاندې، دې ته ورته څه وړاندې کړم؛ نو زه طبعاً شاته شوم.»^{۱۰۷}

خو برنز شېملې ته په خپلو لیکونو کې ډېر دیپلوماتیک و. دی یوه شو چې د نوموړي د ماموریت ناکامي برعکس په دې مانا هم ده چې اوس تر ټولو ډېر یو افغان پوه ته اړتیا پېښېږي. هغه په دې هم پوهېده چې اوس کېدای شي او یا حتی امکان لري چې له کابل سره جګړه پېښه شي. د برتانې د پالیسۍ په اړه د نوموړي له ټولو اړنګونو سره سره، د پرمختګ لېوال برنز بیا هم غوښتل چې د هر هغه څه په سر کې وي چې اګلنډ په پلان کې نیولي وو.

برنز پېښور ته لا نه و رسېدلی چې د کمپنۍ د ماشينونو څرخونه د دوست محمد د بدنامولو او د اګلنډ په انګېرنې د هغه د ضدیت له امله د جزا له پاره په څرخېدو وو. اګلنډ په بشپړه غلطه توګه لندن ته لیکلي وو: «دوست محمد وښوده چې دومره ناخوښ او ځانپاله دی چې مور د قناعت وړ اړیکي نه شو ورسره جوړولی.»^{۱۰۸} که امیر د اګلنډ د غوښتنو پر بنسټ عمل ونه کړي، بیا نو باید شاه شجاع د هغه ځای ناستی شي، هغه څوک چې د اګلنډ په باور معقول کس و او هغه څه یې کول چې ورته ویل کېدل، خو اګلنډ تر اوسه پرېکړه نه وه کړې چې دغه کار به څرنگه او په کومه بڼه سرته ورسوي.

اوس اګلنډ او خویندې یې شېملې ته رسېدلي او هندي یون یې پای ته رسېدلی و. شېمله په هند کې لمړنی ځای و چې د دوی خوښ شو. ایملې د دغه سیمې په اړه لیکلي وو: «د دغه ځای هوا مستانه او د برتانې اقلیم ته ورته ده. ډېر بښایسته ځای دی او په دې ټولو ستړیاوو ارزې. په لوېدیځ اړخ کې د رسامۍ له کوټې ژورې درې او د خوړنځي پلو ته، چېرته چې زما کوټه هم ده د غرونو په واورو پټې څوکې ښکاري.»^{۱۰۹}

په دغه پېر کې په خپله د شېملې شتون په هند کې د انګرېزانو د ځانمنۍ او بې پروايۍ څرګندونه کوله. کمپنۍ به په کال کې اووه میاشتې د نړۍ یوه پر پنځمه برخه وګرځي له یوه هماليایي کلي څخه اداره کول چې د تبت پوله لاندې ترې ښکارېده. دغه کلي ته یو نری سړک تېر شوی و چې له څړه لارې* څخه لږ سوړور و. دلته د څه باندې دوو لسيزو راهیسې کله چې کېټان چارلس کېنېدي Charles Kennedy دغه سیمه کشف کړې وه، کمپنۍ په یوه اوږده او نری غونډۍ کې د خیالونو کوچنی انګلنډ جوړ کړی و. دې ته یې د خپلو خیالونو یو ډول وېکتوریایي بڼه ورکړې وه او کوټیکي Gothic* کلیساوې، نیمه له چارتراشو څخه جوړې شوې جونګرې او سکاټلنډي اشرافي ماڼۍ یې په کې ودانې کړې وې. شېملې په وطن پسې خپګان او یادېدنه په سړي هېرول. دا له سړي گرمۍ څخه د پناه او په ضمني توګه له هند څخه د تېښتې ځای و. لکه څنګه چې یو مامور په غندنې ویلي وو: «د هند په نورو ځایونو کې به پارونې، بلواوې او

* څړه لار: د پليو لاره، پیاده رو

* کوټیک د مهندسۍ یوه بڼه ده چې په دولسمه میلادي پېړۍ کې د فرانسې په شمال کې رامنځته شوه او تر شپاړسمې پېړۍ په ټوله شمالي اروپا کې خوره شوه. (ژباړن)

حتی وژونکي بغاوتونه روان وي، خو په شېمله کې به د پولو Polo او اس خغاستې د پایلو او د کرکېټ د تورنمنتونو په اړه تودې خبرې کېږي.»

د ټول تېر وخت په پرتله بلاخره اکلنډ دلته اوس د افغانستان پېښو ته ډېر پام واړولو. نوموړي په تېرو دوو میاشتو کې په جدي توګه د ویتکېویچ او روسانو له خوا جوړ شوی ګواښ کم کښلی و. اوس یې چې له هرات او پېښور څخه څارګریز راپورونه ولوستل، دی په یو ناوخته اندېښمن وضعیت کې ډوب شو او د یو لوی منفي غبرګون خواته یې زنګېدل پیل کړل. د دې یو لامل دا و چې ده د مکنېل له خوا د راپورونو یوه ویجاړوونکې لړۍ تر لاسه کوله. مکنېل له هرات څخه بهر د پارسیانو په کمپ کې و او د اعتراض په ډول له کمپ څخه په وتلو و ځکه چې شاه نوموړی او کارکوونکي یې له پامه غورځولي او سپک کړي وو. له دې څخه سیمونېچ ډېر خوند اخیست. مخکې له دې چې له پارس سره دیپلوماتیکې اړیکې وشلوي او عثماني ترکیې ته لاړ شي، مکنېل پر اکلنډ د جګړې غږ وکړ: «لارډ اکلنډ باید اوس یوه پرېکنده لاره غوره کړي او باید اعلان وکړي چې هر هغه څوک چې له مور سره متحد نه دي، زموږ پر ضد دي او د دېښمن چلند به ورسره وشي. که شاه هرات ونیسي، موږ باید یوه شېبه هم له لاسه ورنه کړو او زما په اند هېڅ کله زموږ دومره ګټې په خطر کې نه وې لکه اوس چې دي... موږ باید افغانستان خپل کړو.»^{۱۱۰}

لارډ اکلنډ د لمړنۍ کړنې په توګه، د بېړیو یوې وړې قوې ته امر وکړ چې له بمبېي څخه د پارس خلیج ته لاړه شي او د شیراز سوېل لوېدیځ ته د څارګ تاپو اشغال کړي څو شاه ته دا یو خبرداری شي. وروسته په داسې حال کې چې د رسامۍ د کوټې په یو ګوت کې ایملې اماتوري ډرامې جوړولې - «شپږو کسانو په دې کې د هغه خلکو په ګټه برخه اخیستې وه چې په اکره کې له لوړې سره مخ وو» - لارډ اکلنډ د کوټې په بل ګوت کې خپل پام په افغانستان کې د واکمنۍ بدلولو ته اړولی و.

د نوموړي لمړۍ هیله دا وه چې شاه شجاع او رنجیت سېنګ به دغه جنجالي امیر لیرې کړای شي او دی به په خپله د دغه عمل له اجرا څخه خلاص شي. لکه څنګه چې ایملې خپلې خور ته چې په انکلنډ کې وه لیکلي وو: «که موږ وغواړو، د یو ګاونډی د ویرولو له پاره بېلابېل خلک ګمارلی شو چې ښه چلند ته اړ کړل شي. د ځېنو سترګې ایستل شوې، د ځینو بچیان یرغمل دي او د ځینو په خپله غاصبین د دوی خپل وروڼه دي او یا دوی د بېلابېلو محرومیتونو لاندې ژوند کوي، خو دوی بیا هم د خیر د کار له پاره چمتو دي. موږ یو شاه شجاع لرو چې پر دوست محمد به ورتوپ کړي که چېرې هغه په لاره سم لاړ نه شي او رنجیت سېنګ چمتو دی چې په داسې کړنو کې زموږ ملتیا وکړي...»^{۱۱۱} اکلنډ په لږ ډېره دیپلوماتیکې او رسمي بڼه دغه خبره په یو لیک کې خپلو مشرانو ته په لندن کې ولیکله: «د یو داسې اند ارزونه کوم چې موږ له شاه شجاع سره په ختیځ افغانستان کې د خپلې واکمنۍ په بېرته ترلاسه کولو کې د رنجیت سېنګ په خوښه په داسې بڼه مرسته وکړو چې د سېک حاکم غوسه پای ته ورسېږي او پر تخت کېښودل شوی پاچا زموږ د ګټو ساتلو ته ژمن کړل شي.»^{۱۱۲}

نو مېکنانډن د مې په لسمه، د لارډ اکلنډ له ورازه/خورېږ او پوځي سکرتر، کېپتان ویلیم اسبورن سره یو ځای لاهور ته ولېږل شو چې د پنجاب د زمري اند مالوم کړي. دوی چې له تېرې تجربې درس اخیستی و، دا ځل یې په ډالیو صرفه ونه کړه او له خان سره یې په سخاوت ډېرې ډالۍ یووړې - «یوه توره چې په ډېر ښه استعداد جوړه شوې ده، دوه د پېژندلې انګرېزي نسل د خغاستې اسونه، او دې ته مې دوه تومانچې ور زیاتې کړې چې اعلیٰ سرقوماندان خوښې کړې او هغه

ویل چې ستاسې عالیقدر به خوښې شي. «سرېره پر دې، اګلنډ د شرابو شوقی مهاراجا ته په څو اوسانو بار شراب ولېږل. د ایملی په قول: «نوموړي له اګلنډ څخه غوښتي وو چې د خپل هر راز واین نمونې هغه ته ور ولېږي او اګلنډ دا کار وکړ. اګلنډ چې د رنجیت سېنګ د شرابو په عادت پوهېده، د احتیاط له پاره یې ویسکي او د سرکیو برندي هم ورولېږل. د نوموړي ویسکي ډېر خوښ شول او مېکناټن ته یې وویل په دې نه پوهېږي چې ولې لوی والي د واین په اووه یا اته پیالو څښلو ځان ستړی کوي حال دا چې د ویسکي یوازې یوه پیاله عین کار کوي.»^{۱۱۳} په لاره کې پنجابي غلو د شرابو څو کربټونه او په ډله کې د مرستیال رنځورپوه له بکس څخه بېلابېل څېزونه غلا کړي وو: کله چې د غلا په اړه ایملی واورېدل، داسې یې ولیکل: «غلو د کېډې پمپ ټوټې ټوټې کړې و- دا پر درباریانو باندې د غلو مهرباني وه ځکه چې رنجیت سېنګ پر خپلو درباریانو راز راز طبي تجربې کوي. چې په دې به یې درباریان څرنګه پمپ کول!»^{۱۱۴}

د مې په شلمه مېکناټن د رنجیت سېنګ تر واک لاندې سېمې ته ننوت. رنجیت سېنګ له خپل دود سره سم په ادینګر Adinagar کې د خپلې خوښې په ماڼۍ کې دغه پلاوي ته ښه راغلاست وویل. اسبورن دوی ته د رنجیت سېنګ د ښه راغلاست په اړه داسې لیکلي:

په زینه څوکی کې ناست، یوه پښه یې پر بله اېښې وه. ساده سپینې جامې یې اغوستې او پرته د لویو ملغلرو له یو مزي څخه چې تر ملا یې تاو کړی و، نورې ګانې یې په تن نه وې. نومور کوه نور یې پر مت بند کړی و. دغه ګانې په روښانتیا کې د اور د هغه سپرغیو سره سیالي کوله چې د نوموړي له یوازیني سترګي څخه وړېدلې چې په ناکراري شاوخوا غږېده. د رنجیت لورپوري کسان د هغه تر څوکی تاو په ګونډو ناست وو او د هغه مشر زوی، دین سېنګ Dhean Singh یې شاته درېدلې و. که څه هم نوموړی پخپله ښایسته څېره نه لري، خو داسې برېښېدل چې پر دې ویاړ کوي چې ښایسته خلک ترې تاو دي. زه باور نه کوم چې په اروپایي او یا ختیځي دربارونو کې داسې ښایسته خلک وي لکه د شاه اصلي سرداران چې دي.

لکه څنګه چې د رنجیت عادت و، هغه له خپلو مېلمنو څخه پلټنې پیل کړې. اسبورن په دې هکله لیکلي:

زموږ وخت په لویه کچه د رنجیت سېنګ د بې شمېره پوښتنو په ځوابونو کې تېر شو، خو د نوموړي د کنجکاوي-تنده ماته نه شوه. دا سخته ده چې د ده د بې پایه پوښتنو بهیر او یا یې د بې کچې بېلابېلو څېزونو په اړه د پوښتنو بشپړ انځور جوړ کړم: تاسې واین څښی؟ څومره؟ د هغه واینو مزه مو وڅکه چې ما پروډرولېږل؟ څومره مو وڅښل؟ کوم ټوپونه مو ځان سره راوړي؟ مرمی مو هم ورسره راوړې؟ څومره؟ د اس سپرلی د خوښېږي؟ د کوم هېواد اسونه دې خوښېږي؟ ته په پوڅ کې یې؟ کوم یو دې ډېر خوښېږي، پلي که سپاره؟ لارډ اګلنډ واین څښي؟ څو پیالي؟ واین د سپاره څښي؟ د کمپنۍ د پوڅ قوت په څه کې دی؟ دوی ښه دسپلین لري؟» له څه باندې یو ساعت خبرو څخه وروسته، رنجیت سېنګ له دود سره سم ولاړ شو، مور ته یې غږ راکړه چې نږدې یې د چنډر لږکي د غوریو له بوی څخه زموږ نفس ایستلی و. بیا یې مور ته د تګ اجازه راکړه.^{۱۱۵}

رنجیت سېنګ له یو شي سره چې ډېر نات درلود، د انګرېزانو خصوصي ژوند و. کله چې په اصلي موضوع خبرې اترې پیل شوې، ښایسته اسبورن به کله نا کله د رنجیت سېنګ د جنسي ترجیحاتو د پوښتنو له باران لاندې راغی:

«زما کشمیري نجونې دې لیدلې دي؟ خوښې دې شوې؟ دوی د هندوستاني ښځو په پرتله ښایسته دي؟ دوی د انګرېزي ښځو په څېر ښایسته دي؟ ستا کومه یوه خوښه شوه؟» ما ورته وویل چې دوی ټولې زما ډېرې خوښې شوې او د دوو نجونو نوم مې واخیست چې زما په اند ښایسته وې. هغه وویل: «هو، دوی ښایسته دي، خو زه نورې هم لرم چې تر دوی ډېرې ښایسته دي او زه به یې نن ماښام درولېږم. ته کولای شي چې کومې د خوښې شوې، ځان سره یې پاتې کړې.» ما د هغه له دغه بې کچې سخاوت څخه مننه وکړه: بیا یې په ځواب کې راته وویل: «زه ډېرې نورې لرم.» بیا یې د خبرو موضوع اسونو ته واړوله.^{۱۱۶}

د رنجيت سېنگ له کنجکاوی څخه د لارډ اکلنډ طبيعت هم خلاص نه و:

«لارډ اکلنډ واده کړی؟»

- نه

- څه! هغه هېڅ بڼې نه لري؟

- نه، يوه هم نه لري.

- ولې واده نه کوي؟

- زه نه پوهېږم.

- ته ولې واده نه کوي؟

- زه يې وس نه لرم.

- ولې؟ انگرېزي ښځې ډېرې کران بيه دي؟

- هو، ډېرې.

ما هم ځانته څه موده مخکې يوه وغوښتله او ستاسې دولت ته مې په دې هکله وليکل، خو دوی راونه لېږله.^{۱۱۷} د رنجيت سېنگ د دغسې مسخرو موخه تر يوې کچې د انگرېزانو نرمول او همدا راز په مذاکراتو کې په خپل سياسي ذکاوت د پردې اچول وو. اسبورن په دغه پردې پوه شوی و: «په رنگ داسې ژېر ښکاري لکه هر وروڼو چې ناروغه وي. د رنجيت سېنگ د مخ ونګه هر سړی د يو خارق العاده سړي په فکر کې اچوي... د ډېرې هوښيارۍ په لرلو او د هغه ناکرار او هرې خوا ته لالېانده او اور غوندې سره سترګه تا دې ته هڅوي څو په دې باور شي چې په نوموړي کې عقل او جدیت هېڅ وده نه ده کړې.»

د رنجيت سېنگ د مذاکراتو وړتياوو ژر ځان څرګند کړ او دومره وخت نه و تېر چې د سپکانو دغه سيانه* مشر له نېغ مېکناتن څخه کړی تاو کړه. يو همکار يې په دې اړه داسې ليکلي: «خوارکي مېکناتن بايد خپل د سکرتریت دفتر نه وای پرېښی. هغه د خلکو په هکله ناخبره دی، حتی د عادي خلکو په هکله. دی په بشپړه توګه په اداري چارو کې ناتوانه دی. ښايي قضايي چارې ده ته مناسب شغل وي، هغه هم يوازې د استيناف په محکمه کې د ليکل شوو شواهدو قضايي چارې.»^{۱۱۸}

په لمړيو کې اکلنډ فکر نه کولو چې انگرېزي عسکر د دوست محمد په پرځولو کې ښکېل کړي. ده هيله درلوده چې جګړه به رنجيت سېنگ او شاه شجاع پر مخ بيايي او لکه د شاه شجاع په وروستی هڅه کې، انگرېزان به دوی ته مورال، پيسې او وسايل ورکوي او ديپلوماتيکي ملاتړ به يې کوي، خو دې ته په کتو سره چې رنجيت په پېښور کې د خپلې واکمنۍ په ټينګولو کې ستونزې لرلې، نوموړی د اکلنډ بلنې ته چې پر کابل يرغل وکړي دومره خوښ نه و؛ نو دا چې له دوست محمد څخه د ځان خلاصولو او همدا راز په دغه بهير کې د خپلې شتمنۍ د ډېرولو تلوسمن و، خو نه يې غوښتل چې د افغانستان په جنجال کې ځان بند کړي، ده په ډېره زړنګۍ خپل رول ولوبولو. مېکناتن د جون په پيل کې په نهيلی راپور ورکړ چې رنجيت «پر کابل باندي د يرغل خيال نه لري.»^{۱۱۹} خو مهاراجا کرار

* سيانه: چالاکه او خودغرض

کرار هوکړې ته تیاری څرګند کړ. هغه په رموز څرګنده کړه چې که ده ته د شکارپور مالي مرکز، خیبر او جلال اباد ورکړل شي، د نوموړي ځواکونه به له جزایي لکښر سره یو ځای شي چې خپل پخوانی افغان دښمن وځي او له واک څخه یې لیرې کړي. مېکناتین دغه خبره ونه منله او د دوه اونیو له پاره په خبرو اترو کې هېڅ پرمختګ ونه شو. په واقعیت کې، ښایي رنجیت سېنګ دغه غوښتنې یوازې د چنې وهلو له پاره کړې وي ځکه کله چې د دوست محمد پر ضد جګړې ته حاضر شو، وې وویل چې یوازې غواړي د پېښور او کشمیر تل پاتې څښتن وپېژندل شي، انګرېزان دې ۲۰۰۰ پونډه ورکړي او د سند امیران دې هم یو لوی شمېر نغدې پیسې ورکړي. سربېره پر دې، شاه شجاع به له کلي باج سربېره، پنځوس د ښه نسل او د منل شوي رنگ او ځغاسټې اسونه، د څو اوبنانو بار مشکي او خوږې څریوزې او ۱۰۱ پارسي غالی هم ورکوي. مېکناتین سمدلاسه دغه غوښتنې ومنلې او ژمنه یې وکړه چې پر شاه شجاع او امیرانو به دغه غوښتنې ومنې. خبرې اترې ورو ورو پر مخ روانې وې. لمړی داسې پلان و چې د سېکانو یرغل به د انګرېزانو په ګټه وکارول شي، خو د څو اونیو خبرو اترو په ترڅ کې د خبرو اصلي ټکي ورو ورو د سېکانو په ګټه د انګرېزانو په یرغل بدل شو.

کله چې د جون په پای کې خبرې اترې لاهور ته ولېږدول شوې او وروسته له دې چې مسون او برنز له انګرېزي پلاوي سره یو ځای شول، د دې پخلی وشو چې رنجیت حاضر دی چې له انګرېزي پوځ سره چې د ځواک لویه برخه یې جوړوله، یو ځای شي څو شاه شجاع پر تخت کېښي. مېکناتین رنجیت ته وویل: «تاسې اعلحضرت څه موده مخکې [په ۱۸۳۴ کې] له شاه شجاع الملک سره یو تړون کړی و. تاسې فکر کوئ چې دا به تر اوسه ستاسې په ګټه وي چې د تړون دوام اعتبار ولري او ستاسې خوښه ده چې برتانيه هم د دغه تړون یوه برخه شي؟» رنجیت سېنګ په ځواب کې وویل: «دا به شیدو ته د بورې اچولو په څېر وي.»^{۱۲۰}

تر دغه وخت پورې هېچا دا فکر نه و کړی چې شاه شجاع ته خبر ورکړي چې ډېر ژر به بیرته په تخت کېښي شي او مېکناتین چې له ډېر وخت راهیسې یې د شاه شجاع بیا واک ته د رسولو هلې ځلې کولې، حتی تر اوسه شاه شجاع لیدلی هم نه و.

شجاع اوس په لودیاني کې د تبعید دېرش کاله تېر کړي وو، خو هېڅ کله یې حتی د یوې دقیقې له پاره هم خپل هېواد ته د بیرته ستنېدو او د خپلې واکمنۍ د بیا ترلاسه کولو هیله نه وه هېره کړې. دی په دې اند و چې پر دغه هېواد باندې واکمني خدای ورکړې وه. څه موده مخکې یې خپله د پام وړ ښځه، نه ماتېدونکې وفا بېکم له لاسه ورکړې وه او درد یې هغه وخت نور هم زیات شو چې افراسي اکالي Akali سېکانو د نوموړې مقبرې ته له جوړېدو څخه وروسته چې شاه شجاع په سېرهبند کې د درگاه په زیارت کې ورته جوړه کړې وه، سمدلاسه سپکاوی وکړ.^{۱۲۱} مېکناتین د ۱۸۳۸ کال د جولای په څورلسمه لودیاني ته لاړ او خوښ و چې بلاخره له رنجیت سېنګ سره یوې هوکړې ته ورسېد. شاه شجاع ته د خپلو جاسوسانو او څرو له خوا خبر ورکول کېده او ښه پوهېده چې د یوه ګوډاګي چلند ورسره کېږي - یا د افغانانو په خبره، د مولی چلند. نوموړي ته په ځانګړې توګه دا لوی سپکاوی و چې د هغه څه په

اړه چې نوموړی د درېيو لسيزو راپه دېخوا ورته تم و، د ده په غياب کې ورته تابيا نيول کېږي او له ده څخه حتی يوه پوښتنه هم نه کېږي چې دا کار به څرنگه ترسره شي. که څه هم په تړون کې د باج پر ځای اعانه ليکل شوې وه، شجاع په دې خوښ نه و چې رنجيت ته به باج ورکوي. داسې چاته چې د هغه زوی يې شکنجه کړی و او د نوموړي تر ټولو ارزښتناکه شتمني يې اخيستې وه.

په جنگ نامه کې چې د انگرېزانو د يرغل په اړه لږني حماسي شعرونه ليکل شوي، د انگرېزانو او شاه شجاع تر منځ ناسته داسې انځور شوې چې مېکناتين (چې ناپاک او له لوکي څخه ډک زړه لري) او برنز (منافق سړی) له خپلو شیطاني غوره ماليو او جذابيت څخه کار واخيست چې د يو گوداګي په څېر افغانستان ته د بېرته تګ په اړه د شاه (پست شجاع) اړنگ ليرې کړي:

دوی وويل، اي شجاع، مور ستا چوپړيالان يو!
مور په تواضع ستا حکم ته سر ټيټوو
کله چې شاه د دوی خبرو ته غوږ ونيو
د خبرو د کولپ کلی را ښکاره شوه
ده ورته وويل: اي زما ملګرو!
راځئ چې د امير په سلطنت کې ستونزې جوړې کړو
زه به د ده هېواد او تاج ونيسم
زه به يې په غاړه کې د پانسۍ کړی واچوم
زما د تورې له سپرغۍ څخه به چېرته تېښتي
دی به يې اړنگه ما ته خپل تخت راکړي
بيا به د کابل سلطنت سمدلاسه
ستاسې، بهرني صاحبانو ملکيت شي
دغه لت [لارډ يعنی مېکناتين]، دغه هوښيار او مکار سړي
چې دغه خبرې واورېدې
احساساتي شو او وپي ويل،
اي شاه! په بخت دې برکت شه
که دا دې خوښه وي
څيزونه دې راواخله چې څو کابل ته
زما يوازينی وېره دا ده چې د کابل خلکو ته
به زما شربت تريخ ښکاره شي
خو اوس د تعقيب وخت دی
بيا به څه وخت داسې ښکار درته پيدا شي؟^{۱۲۲}

خو حقیقت لږ بل ډول و. د مېکناتین د څه د پاسه شپېته کلن شجاع وقار خوښ شو او «د دغه زاړه مدعي له برم او پرتم څخه ډکې بڼې او په ځانګړې توګه د ده پر سینه پرتې اوږدې تورې پرې ورباندې اثر وکړ... چې خپل برخلیک ته چې بیا به یې په تخت کېښوي په زغم، تم ناست و.»^{۱۳۳} خو شاه شجاع نه غوښتل چې د سدوزیو حساسیتونه یې پلان وځنډوي او سدوزي په داسې دريځ کې هم نه وو چې لکه رنجیت سېنګ چې ووهي. شجاع ته په لږاکی د دغه پلان په هکله په لنډه توګه خبر ورکړل شو او د هغه محدودیتونو په اړه ورته وویل شول چې نوموړي ته به د څه ناڅه سکینل شوي او توتې کړل شوي افغانستان د واکمنۍ اجازه ورکړي. انګرېزانو ده ته څه ډاډ هم ورکړ چې دوی به پرته د ده له اجازې څخه د نوموړي په کورنۍ او کورنیو چارو کې لاسوهنه نه کوي او وروسته له فتحې څخه به له هغه سره د افغانستان د بیا رغونې او د ده د واکمنۍ د ټینګولو له پاره مالي مرسته وکړي. په لودیانه کې د وینځو د تېښتې په اړه تل پاتې ستونزې ته په کتو سره، د مذاکراتو په هکله په خپله د شاه شجاع د بیان پر بنسټ، ده غوښتنه وکړه چې په تړون کې دې یوه فقره ور زیاته شي خو د دې تضمین وکړي چې «هغه وینځې چې له یوه هېواد څخه بل هېواد ته تېښتي باید تبادله او بېرته ورکړل شي. دا ناشونې ده چې یو پاچا پرته له وینځو څخه ویاړ او حرمت ولري.»^{۱۳۴} نوموړي ته دا ډاډ هم ورکړل شو چې انګرېزان به د ده له لښکر څخه وروسته روان وي او هغه به د خپل لښکر په سر کې افغانستان ته په هغه لاره ننوځي په کومه چې په ۱۸۳۳-۱۸۳۴ کلونو کې هلته ته تللی و، نه داسې چې هغه به د انګرېزي فرقو شاته روان وي او پر تخت کېښول شي. شاه شجاع ته د اضافي بسپنې ژمنه وشوه څو لکه په تېرو جګړو کې خپل پوځ ته روزنه ورکړي.

شاه شجاع یوازې ۴۸ ساعته وروسته چې له مېکناتین سره یې لمرنۍ لیدنه وشوه، د جولای په شپاړسمه، دغه تړون لاسلیک کړ چې وروسته د درې گوني ائتلاف په نوم پېژندل کېده.

د ایملې په اند د شېمېلې موسم ډېر ښه پیل شوی و. هغې په لندن کې خپلې خور ته په خوشحالی لیکلي: «مور د ماښامنۍ له پاره راز راز مېلمسټیاوې او کله کله د نڅا محفلونه جوړوو او داسې څه مو وموندل چې د خلکو ډېر خوښېږي. زموږ د ساز ډله په اونۍ کې یو ځل په یوه غونډۍ کې سازونه غږوي او مور اوږدوونکو ته یخ او عصريه ورلېږو. دا په لږ زحمت یوه ښه بیا راغونډېدنه ده.» د هغې یوازېنۍ سرتکونه له انګوټ، سمېرمېس Semiramis څخه وه چې باید د هغې لیکونه یې لندن ته وړي وای، خو پر ځای یې دغه بېړۍ په خلیج کې د خارګ تاپو په لور ولېږل شوه چې سمندري پوځي ځواک هلته ورسوي او اوس د هغې لیکونه په بمبې کې بند پاتې وو. ایملې بیا لیکلي: «مور هر راز هڅې وکړې. یو انګوټ پشکال له کاره غورځولی او دا بل له ټولو هغه لیکونو سره چې مور په خوښۍ فکر کولو چې اوس به په لندن کې وي بېرته دلته را روان دی. بیا مور د یوې عربي بېړۍ په وسیله د لیکونو د لېږلو هڅه وکړه، خو زه باور لرم چې دغه بېړۍ به لالهانده روانه وي او ماڼوګان به یې د کافي په څېنلو او د نورو بېړیو په شکولو اخته وي.»

په عين وخت کې، د هغې ورور په خپل هماليایي هستوګنځي کې پر افغانستان باندي د انګرېزي پراخه او هر اړخيز يرغل پلانونه بشپړول، خو تر اوسه زړه نازړه و او وسوسو ځورولو. له بلې خوا نوموړی هغه نيوکيزه ليکونو هم اېتر او انډېنمن کړی و چې له زاړه هند څخه يې تر لاسه کول. چارلس مېټکف Charles Metcalfe چې د اکلنډ تر راتګ پورې سرپرست لوی والي و او د ډېرو په اند بايد د اکلنډ پر ځای هغه ته د لوی والي څوکي ورکړل شوې وای، د اکلنډ افغان پالیسيو په هکله يې داسې ليکلي: «مور په بې پروايي او غير ضروري توګه په داسې ستونزو او شرمونو کې ځان واچولو چې هېڅ کله به ځان ترې خلاص نه شو کړای مګر دا چې په بې حرمتي شاتګ وکړو. زموږ اصلي موخه د روسانو د نفوذ پر ضد مقاومت دی، خو زموږ کړنې به بې اړنګه دغه نفوذ ته لاره هواره کړي. حتی له لمړنۍ بشپړې برياً سره سره، يوازېنۍ حتمي پايله به تلپاتې شرم او سياسي او وټه ييزې ستونزې وي ...»

مخکېن انګرېز افغانپوه، مونت سټيورټ الفنسټون هم په همدې کچه شکمن و: «که ته د بولان له لارې ۲۷۰۰۰ عسکر د کندهار (زما د مالوماتو پر بنسټ لکه څنګه چې پلان دی) په لور وخوځوي او اعاشه ورکړای شي، زه هېڅ اړنګ نه لرم چې کندهار او کابل به ونيسي او شاه شجاع به پر تخت کېنېنوي، خو زه په زغرده وایم چې په يو بې وزله، سرسخته او پياوړي هېواد کې او د داسې توپاني وکړو په منځ کې لکه افغانان، د نوموړي ساتنه ناشونی کار دی. که ته بريالی هم شي، زه وېره لرم چې خپل دريځ به د روسانو پر وړاندې کمزوری کړي. افغانان بې پلوه وو او د تېري کوونکو پر وړاندې به يې ستا د مرستې هر کلی کړی وای. دوی به اوس په غوسه شي او له هر تېري کوونکي سره به ستا د شړلو له پاره لاس يو کړي.»^{۱۲۷}

د کمپنۍ سيمه ييزو متحدينو هم باور نه درلود چې دغه يرغل به اسانه کار وي. د بهاولپور نواب خپله ژوره انډېنمنه څرګنده کړې وه. دغه انډېنمنه د نوموړي درباريانو هم انګرېزي مامورينو ته ښودلې وه. يو له دغه مامورينو څخه چې نواب خان ته د خبرو اترو له پاره تللی و چې انګرېزي لښکر ته د نوموړي له واکمنۍ لاندې سيمې څخه د تېرېدو اجازه واخلي، داسې ليکلي:

دوی په دغه هېواد باندي د يرغل په ستونزو او د سختو لارو او غاښيو په اړه زموږ د بې خبرۍ په هکله خبرې وکړې. دوی وويل، داسې ښکاري چې دغه يرغل انګرېزي دولت اسانه کښلی، خو په ډېر وهم يې له يرغل سره د غير معمولي او سختو ستونزو د تراو يادونه وکړه. د شاه شجاع په هکله يې هم ښه نظر نه درلود. د دوست محمد خان په هکله عمومي نظر دا و چې هغه به هېڅ کله د چا غوښتنو او شرطونو ته تر هغه وخته تابع نه شي تر څو چې ټولو يوازې نه وي پرېښی او ټولې دروازې يې پر مخ نه وي تړل شوې.^{۱۲۸}

برنز د جولای په شلمه په شېمله کې د لوی والي کارځای ته د مشورې له پاره وغوښتل شو. هغه ته تر مخې وويل شول چې اکلنډ سربدال نه کړي او د هغه د اند د بدلولو هڅه ونه کړي. مسون په دې هکله ويلي: «کله چې برنز شېملي ته ورسېد، تورنز او کالوپن په منډه ورغلل او په زاريو يې ترې غوښتنه وکړه چې داسې څه ونه وايي چې د لوی والي ذهن مغشوش کړي ځکه چې دوی په ډېر زحمت دغه کار ته راضي کړی او حتی اوس هم په يوه پلمه پسې ګرځي چې يرغل فسخ کړي.»^{۱۲۹} اکلنډ تر اګست پورې د پلانونو تر منځ زنگېده او بېلابېلې لارې چارې يې څېړلې. خو کرار کرار د پلان ټولې برخې په بشپړېدو وې. د لوی والي له انډېنمنو او اړنګونو سره سره، مېکناتين او نورو جنګيالانو په دغه اداره کې په چټکۍ د يرغل پلان پر مخ وړلو.^{۱۳۰} هره ورځ به د يرغل کچه او په يرغل کې د انګرېزانو

ونډه ورو ورو ډېرېدلې. په پای کې پر ۲۰۰۰ انګرېزي عسکرو پېرېکړه وشوه چې په يرغل کې به برخه اخلي: دا په دوه لسيزو کې د کمپنۍ تر ټولو لوی پوځي عمليات وو او څلورېنښت کاله مخکې د تېيو سلطان له ماتې راهيسې لمړنی لويه شخړه وه.

د سپټمبر په لسمه د سفر بری امر ورکړل شو: لارډ اکلنډ په رسمي ډول له خپل سرقوماندان څخه غوښتنه وکړه چې د يرغل له پاره يو لښکر غوندې کړي. په ټول هند کې ويدې پوځي اډې په خوځېدو شوې. په لنډر Landour کې کپتان وېليم ډني William Dannie په خپل يادښت کتاب کې داسې ليکلي: «مور د يو خورا مهم او برخليک ټاکونکي څيز په مورګه کې يو. دوی وايي چې مور به د روسانو او يا پارسيانو پر ضد جګړه وکړو.»^{۱۳۱} برنز په همدغه ورځ ولېږل شو چې د سند له لارې لښکر ته د تګ لاره برابره کړي. نوموړي هالنډ ته وليکل: «شل زره عسکرو ته امر ورکړل شو چې هغه څه تر لاسه کړي چې په يوه کليمه لاسته راوړل کېدای شوی او په ميليونو روپۍ به هم په هغه څه خاورې شي چې ما يې د کړنې له پاره يوازې دوه لکه غوښتي وې.»^{۱۳۲} خو برنز خپه نه و: هغه ته په يو پاکټ کې اعزاز ليک راغی چې د سپر الکساندر برنز پرې ليکل شوي وو. ده لمړی فکر وکړ چې تېروتنه شوې. کله يې چې پاکټ خلاص کړ، پوه شو چې د ناټيوډ Knighthood اعزازي لقب ورکړل شوی دی. که برنز خپل ماموريت ناکامه گڼلو او که مېکناتن ته د دغه پوځي عملياتو سياسي څوکۍ ورکړل شوه چې برنز يې هيله کوله، خو مشرانو يې د ده قدرداني وکړه ځکه چې ده په خپله خوښه په ښکاره د داسې پاليسۍ ملاتړ وکړ چې د هغه د خوښې او مېلمه پال واکمن پر ضد وه او ده يې تل مخالفت کولو او بل دا چې مخکې له دې چې د ملي شورا د کلني راپورنو په شنه کتاب * The Blue Book کې چاپ شي، نوموړی له کابل څخه د خپلو هغه استونو په اړه چوپ پاتې شو چې په داسې ډول به تحريف شوې وې چې په هغوی کې به يې د شاه شجاع د بيا پرتخت کېښونولو په اړه د نوموړي همېشني ملاتړ څرگندولو. برنز د څو مياشتو په بهير کې له ډېرې نېټلۍ څخه د ستومانۍ سره سره، چوپ پاتې شوی و، اوس د دغه چوپتيا له پاره انعام ورکړل شو او ستوری يې لا په ختو و.

اکلنډ د اکتوبر په لمړۍ نېټه يوه اعلاميه چې د شېملي اعلاميه يادېږي خپره کړه. په دغه اعلاميه کې نوموړي په رسمي توګه د جګړې اعلان وکړ او څرګنده يې کړه چې برتانيه به شاه شجاع په زور پر افغان تخت کېښووي. ايملي خپل تره/ ماما، پخواني لوی والي لارډ مېنتو ته چې الفنسټون يې لمړی افغانستان ته لېږلی و، وليکل: «په طبيعت ارامه خوارکي جورج جګړه پيل کړه. دغه کړنه د هغه له کرکټر سره نېغه په ټکر کې ده.»^{۱۳۳}

د اکلنډ اعلاميه تر لږ او ډېرې کچې سوچه پروپاګانډ وه- د څارګريزو مالوماتو په لوی لاس يو ښکاره تحريف - او سمدلاسه هندي رسنيو دغه اعلاميه ته «د حقايقو تر ټولو غيرعادلانه تحريف» نوم ورکړ. په دې اړه يو هندي ملکي مامور يادونه کړې وه چې په اعلاميه کې له «عدالت»، «اړتيا» او «پولې» کليمو څخه کار اخيستل شوی و او د شاهي برتانيې مستعمرو ته د «امنيت» او «ملي دفاع» خبرې په داسې بڼه ليکل شوې وې چې له نېکه مرغه په انګرېزي ژبه کې يې بېلګې نه وې.

* له ملي شورا څخه د جګړې د منظوری د ترلاسه کولو په موخه د برنز د استونو له تحريفولو وروسته يوه لويه رسوايي جوړه شوه. دا د هغه وخت يوه «بې اعتباره او انحرافي دوسيه» وه. نور مالومات دلته لوستی شئ:

اګلنډ په اعلاميه کې دوست محمد پر دغه کړنو تورن کړی و: «دوست محمد په ناهښنده پلمو ټينګار کوي او په ښکاره د خپل واک د پراختيا او خپلو هيلو د تر سره کولو داسې نقشې جوړوي چې د هند پوله ييزو سيمو د امنيت له پاره زيانمنې دي» او د دغه نقشو د پلې کولو په بهير کې «ده په وضاحت گواښ وکړ... چې په خپل توان به له هر بهرني هېواد څخه مرسته وغواړي» او نوموړي «پرتله له کومې پارونې زموږ پر تل پاتې متحد، مهاراجا رنجيت سېنگ برید وکړ». دوست محمد يې پر دې هم تورن کړ چې «په ښکاره د پارسيانو د پلانونو... ملاتړ کوي خو د دوی د نفوذ سيمه د اباسين تر غاړې او حتی وړاندې وغځوي». اګلنډ ادعا کړې وه چې د دغه جګړې موخه «زموږ په شمال لوېديځ پولو باندې د يرغل پر وړاندې د تل پاتې خنډونو جوړول دي». دغه ټولې ادعاوې يې اړيکه دروغ او د حقايقو پر تحريف ولاړې وې، خو اوس د اګلنډ له پاره ډېر نا وخته و چې خپل دريځ بدل کړي حتی که هغه غوښتي هم وای ځکه چې تر نوموړي جګړه پاله خلک چاپېر وو او اوس پېښو په خپل خوځښت کې قوت اخيستی و.

د اعلاميې په دوام کې ليکل شوي وو چې د شاه شجاع نوميالتوب «ټولو د نظر خاوندانو عاليقدر لارډ اګلنډ ته په قوت تاييد کړی» نو برتانيه به د کابل مشروع حاکم سره مرسته وکړي چې له خپلو عسکرو سره بېرته افغانستان ته لاړ شي. دا خبره هم له حقيقت څخه ليرې وه. وروسته له دېرش کاله اسوده ژوند څخه، څه کم شپېته کلن شاه اوس په خپله څلورمه هڅه غوښتل خپل تخت بيا ترلاسه کړي، خو دا ځل نوموړی د برتانوي هندي پوځ په سر کې د برتانيې د گټو له پاره ستون شو او انګرېزي مامورينو به له نږدې څارلو.

دا په هېڅ وجه هېواد ته داسې بېرته تګ نه و چې نوموړي يې په لسيزو خوبونه ليدل، خو په دغه عمر کې يې شاه شجاع پروا نه لرله. د شاه شجاع او د هغه د درباريانو په اند، پر يو خپلواک هېواد د انګرېزانو دغه يرغل غير ضروري، نا حقه، پرتله له کومې پارونې او غيرعادلانه نه و بلکې دا د يو پاچا بېرته راتګ و.

۴

د دوزخ خوله

د خپل تخت د بیرته نیولو له پاره د شاه شجاع څلورمه هڅه چې انګرېزي تاريخ پوهان يې د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې پیل بولي، داسې په ګډوډۍ او بې نظمی پیل شوه لکه د هغه مخکنۍ هڅې.

د یرغل پلان په اصولو کې سم و. لمړی به د پنجاب په فېروزپور کې د مخه ښې تشریفاتې غونډه جوړېږي چې د درې کوني ائتلاف لاسلیکونکي به یې ګډونوال وي. بیا به لکه پنځه کاله مخکې چې شاه شجاع یرغل وکړ، پر افغانستان به له دوو خواوو برید وشي. یو لښکر به د شاه شجاع د زوی، ولیعهد شهزاده تیمور تر مشرۍ لاندې او د ډګروال وېد او رنجیت سېنگ د پنجابي مسلمانې فرقي په مرسته شمال ته د پېښور او خیبر د درې له لارې د جلال اباد په لور خوځېږي. د لمړني لښکر په پرتله به دویم لښکر ډېر لوی او تش په نامه د شاه شجاع تر مشرۍ لاندې وي. مېکانتان به یې څارنه کوي او د کمپنۍ د بنګال او بمبېي پوځونه به ورسره مرسته کوي. لکه څنګه چې رنجیت سېنگ انګرېزي پوځ منع کړی و چې د نوموړي تر واکمنۍ لاندې خاورې له لارې د سوېل په لور مارش وکړي، دویم لښکر به د سوېلي پنجاب په خوا کې مارش کوي او مخکې له دې چې غزني ته ورسېږي، د بولان د درې له لارې به له کندهار څخه ښکته پر سوېلي افغانستان یرغل کوي. وروسته به دواړه لښکرې په کابل کې یو ځای شي چې شاه شجاع بیرته په بالاحصار کې پر تخت کېښېږي. په عین وخت کې به په افغانستان کې د شاه شجاع لېوال متحدین د هغه په ګټه پاڅون وکړي او د واک «غاصب» دوست محمد به وشړي. وېد، اکلند ته ډاډ ورکړی و چې: «مخکې له دې چې شاه شجاع افغانستان ته ننوځي، نږدې هر مخور مشر به هغه ته خپله وفاداري څرګنده کړي.»^۱

خو له پیل څخه نږدې هر څه له پلان سره سم مخته لاړ نه شول. د شېملې په اعلامیه کې په صراحت لیکل شوي وو چې شاه شجاع به له «خپلو عسکرو سره» افغانستان ته ننوځي. ستونزه دا وه چې شاه شجاع په دغه وخت کې هېڅ عسکر نه لرل پرته د ګوتو په شمار له څو هغو درباري معیوبو چوپړيالانو څخه چې د بدن یو یا بل غړی یې یا غوڅ او یا زیانمن شوی و؛ نو لمړی باید شاه شجاع ته له نویو جلیبانو څخه یو پوځ جوړ شوی وای. د ۱۸۳۸ کال د اوږي په اوږدو کې لودیاني ته جلیبان رارسېدل. له دوی څخه یې ځینې د روهېلایي نسب هندي افغانان وو چې نیکونو یې د ګنګا ژورې ته په اتلسمه پېړۍ کې هجرت کړی و، خو د جلیبانو لویه برخه سیمه ییزو هندوانو ... او د کمپنۍ د پوځي ادو ملکي کارکوونکو جوړوله. دغه جلیبان دومره خام، ځین، او بې نظمه وو چې پرېکړه وشوه په فېروزپور کې د جګړې د پیل په پرتیمینه نمانځغونډه کې د دوی پرېت مناسب نه و.^۲ لکه څنګه چې یو برتانوي افسر په یوه لیک کې لیکلي، بله

ستونزه دا وه چې دغه په ښکاره يو «خيال دی چې» شاه به له خپلو عسکرو سره يو ځای افغانستان ته ننوځي» حال دا چې د دغه حقيقت پټول ناشوني دي چې له دوی سره حتی يو رعيت او يا افغان هم نه شته.^۳ نو شاه شجاع د اگست په پای کې له خپلې پوځي ډلگۍ سره يو ځای په کراره د فېروزپور له لارې شکارپور ته روان شو چې هلته خپلې ډلې ته چټکه پوځي روزنه پيل کړي، خو دومره وخت تېر نه و چې دغه ډله له خپلې اصلي موخې څخه واوښته او لړکانه* Larkana يې لوت کړه.^۴ دغه کړنې په سند کې د هغه تاوتريخوالي او نارواوو ياد بيا ژوندی کړ چې د شجاع په وروستی هڅه کې د نوموړي پوځ د ابا سين په اوږدو کې جوړې کړې وې او د سند د اميرانو گروهه يې د پخوا په پرتله لږ کړه چې له هغه سره مرسته وکړي. وضعيت هغه وخت لا ډېر پېچلی شو چې د بمبي لمړني عسکر د اوبو له لارې کراچي ته نږدې شول. په دې وخت کې سندیانو د سمندرغاړې له څراغ برج څخه د سلامی له پاره د توپ يو ډز وکړ، خو د بمبي عسکرو خيال وکړ چې پر دوی باندي برید پيل شو؛ نو په ځوابي ډزو يې د هغه سندیانو د اوبغاړي اصلي کلا له خاورو سره برابره کړه چې دوی خپل متحدین گڼل.

دا يوازينی ستونزه نه وه. له بده مرغه د شاه شجاع سر ته د بخت وينېدنې لاره موندلې وه؛ نو نوموړي چې ښه مزاج يې د اوږد مهاله بدمرغۍ دورو وهلی و، په لږ وخت کې يې له برتانوي افسرانو سره خپلې اړيکې خرابې کړې. دوی يې په خپل خانتما او حاکمانه چلند له ځان څخه ليرې کړل او له دوی څخه يې غوښتل چې د هغه په شتون کې بايد ولاړ پاتې شي.^۵ همدا راز نوموړي خپلو انگرېزي پالونکو ته هغه وخت ټکان ورکړ چې خپل راتلونکی ټول رعيت، افغانان يې د سپيو يوه ډله وبلل.^۶ په غوسه شوي مېکناتن په دې هکله وويل: «مور بايد هڅه وکړو چې کرار کرار د شاه اند د خپل رعيت په اړه نرم کړو.» ها خوا، شهزاده تيمور لا تر اوسه له لودياني څخه حرکت نه و کړی. پلار يې له شکارپوره وېد ته په لوديانه کې د خپلو ليکونو د لړۍ په يو څاڅمن ليک کې وليکل: «دغه شهزاده دومره بېرا دی چې تر اوسه له لودياني څخه حتی يو انچ هم نه دی خوځېدلی.»^۷

نو د اکلنډ د جگړې له پاره د مخه ښې تشریفاتې غونډه د هغه چا او يا د هغه د کورنۍ په نه شتون کې ترسره شوه د چا په نوم چې لښکرې لېږل کېدې. د سدوزيو پر ځای د ايډنز کورنۍ له شېملي څخه د پشکال په موسم کې حرکت وکړ. ايملي د خپل هماليایي استوگنځي په پرېښودلو هېڅ خوشحاله نه وه. وروسته له ستنېدو څخه کله چې هوارو ته ورسېده، هغې سمدلاسه وليکل: «ناشونې ده چې په کمپ کې د يوې مردارې باراني ورځې رېږې بيان کړم.»

چوپړيالان لاندې خيسته او په بدحال دي. د دوی د پخلي ډېگونه له مخکني کمپ څخه راونه رسېدل. کېږدی مو له هرې خوا څڅېږي، چېرته چې چاک دی، هلته سېلاب دی... اوبښان ښکته ښوېږي او مري، بکې په سيند کې بندېږي. هوساينه هېڅ نه شته! د هرې کېږدی شاوخوا ورې ويالې بهيږي او سړی هر وخت په خټو کې ښوېږي... زه له چترې لاندې له خپلې کېږدی څخه د جورج کېږدی ته ځم. مور په ډولۍ کې د ډوډۍ کېږدی ته له يوې خوا وړل کېږو او له بلې خوا ډوډۍ په ډولۍ کې د ډوډۍ کېږدی ته راوړل کېږي.^۸

په لاره کې، دوی په لوديانه کې ودرېدل چې له شهزاده تيمور سره چې تر اوسه پېښور ته نه و ستون شوی ليدنه وکړي. فني ليکلي: «مور د جگړن وېد په هستوگنځي کې لويه ماښامنی وکړه او ټول ښار په ځايي بڼه د کوچنيو څراغونو په کتارونو روښانه کړل شوی و. د شجاع زوی ته هم بلنه ورکړل شوې وه. هغه نه پيل او نه شاهي تخت درلود؛ نو د

* د راتلونکې بوټو کورنۍ تاتوبی

راوستلو له پاره يې زما پيل وروپېرل شو.»^۹ په عين وخت کې مېکناتين د تګ په اړدور کې خپل قابونه، کاشوغي او پنچې ورکې کړې وې. دا په ټولنيزو ادابو مين مېکناتين ته د سرخوړی لويه وجه وه. فني بيا ليکلي: «له دې کبله دلته په کمپ کې سخته وېره خپره ده. که هلته مېکناتين په دې اړه ناکراره او وارخطا وي؛ نو شاه شجاع چې په ګوتو ډوډی خوري، د هغه په هکله به څه فکر کوي.»^{۱۰}

د پشکال په موسم کې د لوی والي دغه لوند يون په ټول شمالي او لوېديځ هند کې د يو لوی لښکرکوټ يوه برخه و. پوځي فرقي د بمبي په باران کې د اوبغاړې په لور روانې وې چې له هغه ځای څخه په کېنټيو کې د توپاني سمندر له لارې کراچي، تهته Thatta او د اباسين په خوله کې نورو اوبغاړو ته ورسول شي. له ډهلي مورې څخه ښکته په پوځي اډو کې نوي ازموينستي روزل شوي ګرځنده پوځي واحدونه چې په اوسانو بار د هاوان او د کانګرو Congreve راکټونو ګرځنده سيستمونه يې اداره کول د سرتمبه اوسانو د ملونې کولو په جنجال کې وو. په هنسي Hansi کې ډګروال جېمز سکېر هڅه کوله چې احتياطي قوه د هاريانا Haryana له سېلاب وهلو څرخايونو څخه راوغواړي او خدمتي ساتونکو د پوځيانو د اوسپنې زنګ وهلې خولې او زغرې پالش کولې. په داسې حال کې چې په ميروت Meerut او روړکي Roorkee کې اډې په ختو کې پټې وې، سپاهيانو خپلې سفربري چمتو او د ګرنډ ټرنک Grand Trank په لاره د کرنال Karnal او فېروز پور په لور روان وو او د دوی باران وهلې او په ختو ککړې ښځې او معشوقي په خورکه* کې ورپسې روانې وې.

وېليم نابت د پشکال په ختو کې د يوې روانې فرقي مشري کوله. دی يو سپين ګويه د وېلش په پوله کې د يو بزګر زوی و چې څلورېشت کاله مخکې هند ته تللی و. نوموړی چې تازه له کرنون Caernarvon څخه راغلی و په تدريج يې ځان د کمپنۍ تر ټولو لوړې جنرالي رتبې ته ورسولو. دی له خپلو سپاهيانو سره - تکره زورور عسکر چې په ده ګران وو - له ډهلي اډې څخه کرنال ته ستون شو چېرته چې لنډه موده مخکې يې خپله ګرانه د شلو کالو ښځه، لټېشيه Letitia خېنه کړې وه. هغه ليکلي: «لاره پر خزاني، عسکرو، ټوپکو، د ګرځنده وسلو په بګيو او مهماتو پټه وه. سړيو او اسونو بايد د زغم په ګاللو د بګيو او د جګړې د اکمالاتو په منځ کې خپله کړه وړه لاره ايستلې وای.» که ځوانو پوځيانو هيله درلوده چې جګړه به دوی ته عظمت، ترفېع او لوټماري ور په برخه کړي، خو د نابت يوازينی هيله د تېرو وختونو هېروونه وه. نوموړي د هغه ورځې په شپه چې کرنال ته ورسېد، خپلو لورانو ته وليکل: «د تېرو وختونو او پر ما باندې د ګرانو خلکو په يادونو مې بده ورځ تېره کړه.» وروسته يې بيا ليکلي وو: «عجيبه ده، د جګړې په هکله سوچ مې پام غلط کړ او لږ ارامتيا يې راکړه.» خو په جګړې سخت خواشيني و او د پانې په حاشيه کې يې ليکلي: «څه وخت به يو انسان د بل تباهي بس کړي؟»^{۱۱} نوموړی هغه وخت لږ ارامه شو کله يې چې بلاخره تورن جنرالي ته ترفېع وکړه. که يې د قدرت خاوندانو ته سپينې خبرې نه کولای هغه ته بايد دغه ترفېع ډېر د مخه ورکړل شوې وای. هغه داسې سړی نه و چې د هر راز محسوس سپکاوي پر وړاندې چوپ پاتې شي. دا يې اوس هم ځانته

* خورکه: پسته ځمکه چې تګ په کې سخت وي

سپکاوی گڼلو چې په هند کې د برتانوي پوځ نوي اعلی سرقوماندان ته لمړیتوب او ترجیح ورکړل شوه. که څه هم دغسې خلک چې بډای وو او د کمپنی د نورو افسرانو په پرتله یې ډېرې اړیکې درلودې، هندوستانی خبرې یې نه شوای کولای او په هند کې یې د جګړې تجربه نه درلوده. نابت داسې اوازې اورېدلې وې چې اعلی سرقوماندان، سېر جان کین Sir John Kaene د کمپنی څو سپاهي فرقې د جنرالانو له کنترول څخه اخلي؛ نو نوموړي بیا د دغه موضوع په اړه ناندربو ته ځان چمتو کولو. هغه خپلو لورانو ته ولیکل: «په حقیقت کې اعلی سرقوماندان د ملکې جنرال دی او زه د کمپنی جنرال یم. زه کلک باور لرم چې د ملکې یو داسې جنرال که هر څومره استعداد هم ولري، د کمپنی د پوځ د قوماندې له پاره وړتیا نه لري.»

دغه پوځ چې د «اباسین پوځ» باعظمته نوم ورکړل شوی و، کله چې د نومبر په پیل کې د فېروزپور په هوارو کې راغونډ کړل شو، د باران درېدنه د هر چا د خونې وجه وگرځېده. رنجیت سېنگ ۶۰۰ باغوانان کمپ ته وروپېرل چې پرته له مخکني پلان څخه د افسرانو د کېږدو شاوخوا ته د گلاب گلونه کېښوي چې د کمپ فضا ژوندی او خوشحاله کړي، خو اوس د راغونډ کړل شوي پوځ مخې ته یو لوی خنډ پیدا شو چې د اکلنډ د شرم وجه هم وگرځېد. د یرغل له پاره د ټولو تیاریو په منځ کې داسې خبرونه راورسېدل چې د انګرېزي سمندري پوځ له خوا د خارګ ټاپو له اشغالولو سره پارسیانو د خطر احساس وکړ او په ناڅاپه توګه یې د هرات کلابندي پرېښوده او مشهد ته یې شاتګ وکړ. لږ وخت وروسته د دې پخلی هم وشو چې په سن پیټرزبورګ کې کونټ نسلرود د برتانوي ډېرنيو چارو وزیرلارډ پامرسټن، دیپلوماتیکي فشار ته غاړه کېښوده. کونټ سیمونیچ چې په افغانستان او پارس کې پر انګرېزانو د برلاسۍ په موخه د دیپلوماتیکي کمپاین طراح و، د دغه غاړې اېښودنې قرباني شو او په پارس کې د روسیې د سفیر له دندې گوښه کړل شو ځکه چې نوموړي له ورکړل شوو هدایاتو څخه زیاتی کړی و.* ویتکېویچ چې په کندهار کې د روسانو او بارکزیو د ائتلاف په ټینګښت او د دوست محمد میرني وروڼو ته د انګرېزانو د ممکنه یرغل پر وړاندې د پوځي مرستو په ژمنو بوخت و، هم له کندهار څخه سن پیټرزبورګ ته وروغوښتل شو.

اوس مهال د اکلنډ د جګړې لمړنۍ دواړه پلې له منځه لاړې. روسان او پارسیان دواړه بېرته شاته شول؛ نو که د برتانوي هند له پاره کوم وخت گواښ شتون درلود، اوس له منځه لاړ. اوس تر ټولو ښه وخت و چې له دوست محمد سره خبرې اترې بیا پیل کړل شوې وای او په دې وسیله به پرته له کوم ډز څخه د جګړې ټولې موخې ترلاسه شوې وای. او بل دا چې په شمالي هند که لا تراوسه سخته قحطي وه او په لس گونو زره او حتی ډېره شونې وه چې په سلگونو زره خلک له لوړې مړه شوي وي - په دې اړه رسمي احصایې نه شته - دغه وضعیت په لویه کچه د انګرېزانو هغه هڅونې نور هم خراب کړ چې د غلې پر ځای دې کوکنار وکړل شي. د دې شونتیا هم وه چې اکلنډ به د کوکنارو د ځمکو پر سر چې یو وخت د غلې لوی حاصلات ترې اخیستل کېدل، د تیري دویمه نامشروع جګړه په یوه بله جبهه کې - دا ځل له چین سره - پیل کړي چې د کمپنی د تریاکو ګټوره سوداګري خوندي وساتي. له بلې خوا په افغانستان کې د شاه

* لږ تر لږه دا هغه څه دي چې نېسلرود، پامرسټن ته ويلي وو. په حقیقت کې دا څرګنده وه چې سیمونیچ چمتو و چې بېرته د خپل ښایسته شهزادګي اوربلیایي او د دوی لسو ماشومانو سره په تفلېس کې یو ځای شي. په ایران کې د مخکني روسي استازي ګریبايډوف Griboyedov له وژل کېدو را په دېخوا، په تهران کې د استازي مېرمن او ماشومان خوندي نه کتل کېدل لکه اوس چې د امریکا او برتانيا د سفارت د کارکوونکو کورنۍ خوندي نه کتل کېږي. ګرجستان ته د سیمونیچ له تګ څخه وروسته د نوموړي ځای ناسي دوهمل Duhamel سیمونیچ ته ورته دیپلوماتیکي لاره تعقیب کړه.

شجاع د هرکلي په اړه هم اېهام شتون درلود او دغه پوښتنې ته چې انګرېزان به نوموړی په کابل کې پر تخت وساتلی شي، لا تراوسه ځواب نه و، خو په ډېره حیرانتیا، داسې نه برېښېدل چې په فېروزپور کې به چا له دوست محمد سره د خبرو اترو د بیا پیلولو په اړه یوه شېبه هم سوچ کړی وي او پر ځای یې، اوس چې په افغانستان کې د قزاقي او یا پارسي امپراتورۍ له پوځ سره د انګرېزي پوځ د مخامخ کېدو خطر له منځه تللی و، اعلان وشو چې د اباسین له پوځ څخه به څو فرقې کمې شي او یو کوچنی ځواک به د جګړې له پاره ولېږل شي. اګلنډ په کلکه یوه اعلامیه خپره کړه چې اوسنی پلان به په بشپړ قوت ترسره کوي. هغه ټینګار کړی و چې «د دغې تګلارې د عملي کولو په مشروعیت کې هېڅ مناسب اړنګ نه شته. زموږ خونديتوب دا غوښتنه کوي چې موږ د افغانستان له قانوني واکمن سره د خپل تخت په بیا ترلاسه کولو کې مرسته وکړو.» شاه شجاع به درې ګوني تړون ته په درناوي سره، د خپلو «نيکونو پر تخت» بیا کښېنول شي.

بلاخره د نومبر په ۲۷ د سېکانو او انګرېزانو پوځونه د فېروزپور په هوارو کې سره راغونډ شول. د لارډ اګلنډ خودغرضه پوځي سکرتر وېليم اسبورن د دغه غونډې کچې ته حیران پاتې شو. هغه یادونه کړې: «لارډ اګلنډ له هندي ځواک سره په بشپړ عظمت راښکاره شو. که څه هم د برتانې د لوی والي په یونیفورم کې یې برم او پرتم د سېک د سردارانو ګانو او زغرو پیکه کړی و، خو د لوی والي خورا لوی مل پلاوي او د ۱۵۰۰۰ کسيز پوځ بدرکې یې د پنجاب د سلطان سره انډول برابرولو.»^{۱۲} ایملې هم په غیر معمولي ډول دغه نندارې ته حیرانه وه: «زموږ تر شا د پیلانو د سرخلاصي تياتر په ډول زموږ خپله لویه صحنه وه. دوی ته مخامخ د رنجیت سېنګ په زرګونو ملاتړي په ژېړو او سرو ساتن جامو کې ولاړ وو او په همدغه کچه اسونه چې زرین او سپین زر رنګه جالوغونه یې لرل، له دوی سره ولاړ وو او ټول په ګانو کې ځلېدل. ما هېڅ کله دغسې یوه صحنه نه وه لیدلې. درې یا څلور دغسې سېکان به داسې ښکاره شي لکه له استلي Astley سرکس څخه چې څه شی خوشي شي، خو د دوی دغسې لویه کچه د احساساتي ډرامو له ورته والي څخه د دوی عظمت سپموي.»^{۱۳} خو نورو کسانو ته یې دومره خوند نه و ورکړی. د افغان جګړې راتلونکی تاریخ پوه سېر جان کې Sir John Kaye چې په هغه مهال د توپچي ځوان افسر و، د لارډ اګلنډ او رنجیت سېنګ لمړنی لیدنه یې یوه له «بیان څخه وتلې د سربدالی او ګډوډۍ صحنه» یاده کړې. په رښتیا، د جار وهونکو پیلانو د دوو لیکو د ټکر په ترڅ کې او ورپسې هغه ګڼه ګونې چې په دواړو مشرانو پسې یې د دربار کېږدی ته د تګ هڅه کوله لوی ګرېر جوړ کړ. سېک پوځیان شکمن شول چې انګرېزانو د دوی د ګران مشر پر ضد کومه توطیه جوړه کړې او غواړي له منځه یې یوسي؛ نو دوی [اورلګیتونه راوايستل او خپلې وسلې یې ډزو ته تیارې کړې او] خپلو وسلو ته یې د بې باوري او ځاڅ په ګډه فضا کې لاس کړ.^{۱۴} لارډ اګلنډ چې دغې لویې ګڼې ګونې احساساتي کړی و د رنجیت سېنګ د ښه راغلاست وینا ته یې له پرتم څخه ډک ځواب ورکړ او ویې ویل: «دغه دوه متحد پوځونه به نړۍ فتح کړي.» فني خپلې خور ته په انګلنډ کې ولیکل: «زما په ګمان ته به یې په لیدو سخته حیرانه شي چې دوی دواړه لاس په لاس مارش وکړي او ماتکوم Motcombe ونیسي.»^{۱۵}

د دغه شپې په مېلمستیا کې فني د رنجیت سېنګ څنګ ته ناسته وه. نوموړې ته رنجیت سېنګ په زړه پورې ښکاره شو او د هغه په اړه یې ناث وپاړېد. رنجیت سېنګ په سپینه پای جامه او کرتی کې مېلمستیا ته لاړ. یوازې یوې ګانې (کوه نور) یې پر مټ ځلا کوله. که دې ته پام وشي چې هغه کوه نور څرنګه ترلاسه کړی و، نو ښایي په داسې موقع کې

بې ښکاره کول نابنده وو. ده د ماښامني ډېر وخت پر فني تېر کړ چې د خپل کورني شرابو څښلو ته يې رضا کړي. فني وروسته ليکلي: «هغه څه ته چې ده واين ويل، د سره اور په څېر او د برندي په پرتله ډېر ترخه وو.»

لمړی دی خوښ و چې جورج او سپر ويليم کاپټن Sir W Cotton د ده شراب څښي. بيا يې ما ته ټينگار پيل کړ چې زه يې شراب چې زرينه پياله ترې ډکه وه وڅښم. يو څه وخت مې ځان ښه ترې خلاص کړی و. ما به داسې وښودل چې شراب مې وڅښل، خو ډکه پياله به مې بېرته ساقي ته ورکړه. وروسته شکمن شو، پياله يې راواخيسته، خپلې يوې سترگې ته يې پورته کړه، په خير يې په کې وکتل او سر يې ووخولو او بيا يې پياله بېرته ما ته راکړه. وروسته يې پياله راواخيسته او يوه کوټه يې په کې کړه چې پوه شي ما څومره وڅښل. ما له جکړن وېد څخه وغوښتل چې ورته ووايي چې په انکلنډ کې ښځې دومره ډېر شراب نه څښي. رنجيت تر هغه وخته صبر وکړ تر څو چې جورج مخ بلې خواته واړولو، بيا يې تر خپل مروند لاندې ما ته بله پياله راکړه. هغه فکر کولو چې جورج دومره ظالم دی چې ما له شراب څښلو څخه منع کوي.^{۱۶}

په عين وخت کې جورج هڅه کوله چې د رنجيت د دوامداره پوښتنو له ځواب څخه ځان تېر کړي. هغه پوښتل چې جورج ولې حتی يوه ښځه هم نه لري. ايملي ليکلي: «جورج په ځواب کې ورته وويل چې په انکلنډ کې يوازې د يوې ښځې درلودل اجازه شته او که چېرې هغه ښځه بده وڅېږي، بيا نو ځان ترې خلاصول ډېر سخت کار دی. رنجيت وويل چې دا ډېر بد دود دی. سېکان د ۲۵ ښځو اجازه لري او دوی د بدې جرات نه شي کولای ځکه که دوی بدې شي، هغه به يې ووهي. جورج ځواب ورکړ چې دا خو تر ټولو ښه دود دی او کله چې انکلنډ ته لاړ، هڅه به وکړي چې هلته هم دغسې دود خپور کړي.»

سبا ته سېکانو د خپلو پوځي روزنو يوه ننداره جوړه کړه. دوی خپل متحدین په خپل ښه دسپلين اغېزمن کړل او په ځانگړې توگه يې وښودل چې دوی د توپچي نښو په ویشتلو کې څومره وړتيا لري. وروسته د انگرېزانو وار راغی. جان کې ليکلي: «انگرېزي قوماندان خپله پوره وړتيا پر يو خيالي دښمن باندې په يو يرغل کې وښوده او همدا راز په همدغه وړتيا او پوره زړورتوب يې دښمن ته ماته ورکړه. هغه يې اړنگه په هوارو کې ډېر ښه وجنگېد او يوازې دا يې غوښتل چې د ده مخ ته يو بل پوځ درېدلې وای چې ده ته يې يوه بشپړه او رښتيني بريا ور په برخه کړي وای.»^{۱۷}

له پوځي نندارو، ويناوو او څو نورو مېلمستياوو څخه دوه ورځې وروسته، پوځ بالاخره د جگړې په لور روان شو. د پلې او سپرو فرقو د کتارونو په سر کې اسوال نېزه لرونکي پوځيان وو چې تکې سرې چېنې يې پر تن او گردې او اوچتې خولې يې پر سر وې چې ښکې پرې نېغې تومبل شوې وې. دوی د شکارپور په لور، چېرته چې د بمبيې له پوځ او د شاه شجاع له ډلې سره يو ځای کېدل مارش وکړ. سېکانو په عين وخت کې د شمال په لور لاهور ته حرکت وکړ.

د شاه شجاع له ۶۰۰۰ جيره خورو پوځيانو څخه پرته، د اباسين پوځ له شاوخوا ۱۰۰۰ اروپايانو او د سوېلي هند د کمپني له ۱۴۰۰۰ سپاهيانو څخه جوړ و او له دوی سره لږ تر لږه ۳۸۰۰۰ په کمپ پورې تړلي ملکيان مل وو. د دغه کسانو بکسونو ته ۳۰۰۰۰ اوسيان گمارل شوي وو چې د همدغه موخې له پاره د بيکانېر Bikaner جاسلمېر Jaissmir او د هاريانا په کلا Haryana Hisar کې د کمپني د اوسانو له روزنتون څخه راټول شوي وو.

هیچا د سپک تک پلان نه درلود. یو جنرال د خپلو څېزونو د لېږد له پاره پنځوس اوسیانو ته د اړتیا ادعا کړې وه. جنرال نابت ۲۶۰ اوسیان خپل ځانته بېل کړي وو او ۳۰۰ اوسیان د واین ساتنځونو د لېږد له پاره بېل شوي وو. حتی د ټیټې رتبې افسرانو تر څلوېښتو چوپړیالان - له اشنې څخه نېولې تر جارو کېنو او سقاو پورې له ځان سره اخیستي وو.^{۱۸} تورن جنرال نابت خپل پوځي موقف ته پرته د چا له ملاتړ، اړیکو او یا پیدسو څخه وده ورکړې وه او د ملکې د فرقي ځوانو افسرانو ته یې د څاخ په سترګه کتل. د نوموړي د خبرې پر بنسټ دغه پوځ مناسب جدیت نه پلي کولو. د ټیټې رتبې ډېری افسرانو پر جګړې داسې خیال کولو لکه دوی چې د ښکار ساتېري ته ستانه وو. یوې فرقي د گیدر د ښکار سپي له ځان سره جبهې ته راوستلي وو. نابت لیکلي: «که چېرې دوی د لږ بار لېږد ته اړ کړل شوي وای، ډېرو ځوانو افسرانو به د خپل عطر، ویندسر Windsor صابون، کولنیا او کالیو بکس پر ځای د خپلو تورو او دوه میله تومانچو پر پرېښودو فکر کړی وای. یوې فرقي پر دوو اوسیانو تر ټولو ښه د منېلا Manila سیکار لېږدول او پر نورو اوسیانو مریا، اچار، بې فلتره سکرېټ، له هوا څخه عایق شوې غوښه، کوفته شوي پاخه کبان، قابونه، کیلاسونه، د پخلي سامان، شمعي، دسترخوانونه او داسې نور بار وو.»^{۱۹}

نه یوازې دغه وضعیت بلکې د اباسین پوځ د بېلابېلو ډلو تر منځ د اړیکو نه شتون د جنګي قوې اغېزمنتیا ته ښه علامه نه وه. اوس باید الکساندر برنز د سند له امیرانو سره خبرې اترې بشپړې او له دوی څخه یې اجازه ترلاسه کړې وای چې پوځ له سیند څخه تېر شي او د دوی تر واکمنۍ لاندې خاورې له لارې مخ ته لاړ شي، خو حتی مخکې له دې چې د دوست محمد پر ضد جګړه پیل شي، د لږکانې لوت او همدا راز پر کراچۍ برید د انګریزانو او سندیانو تر منځ نږدې یوه بله جګړه پیل کړې وه. سندیانو نه غوښتل چې انګریزي پوځ د دوی د خاورې په منځ کې تېر شي - چې تر ډېرې کچې د پوهاوي وړ کړنه وه؛ نو دوی د اجازې په ورکولو کې ناغېرې کوله او وپې نه منل چې د بمبي عسکرو ته اوسیان او نور باروړونکي څاروي برابر کړي. دغه عسکر د اباسین په ملاریاجني دلټا کې وچې ته شوي وو او هملته بند پاتې وو. وضعیت مخکې له دې چې ښه شي ډېر خراب شو. په راتلونکې اونۍ کې مېکناتین هڅه کوله چې بېرته پوځ ته ځان ورسوي. نوموړي تر لاهوره د سېک مشر ملتیا کړې وه چېرته چې ایملې او في هم د رنجیت سپنګ له «یو شمېر غوره شوو ښځو» سره لیدنه وکړه. په لاره کې مېکناتین یو ټکان ورکونکی خبر واورېد. جنرال سپر وېلي کاتن Sir Willoughby Cotton پرته له دې چې امر ورته وشي، د غونډېدو له ځای څخه چې مخکې پرې هوکړه شوې وه، له افغانستان څخه لیرې د سوېل په لور ستون شوی و او نږدې و چې پر سندي پلازمېنې، حیدرآباد یو غیرقانوني یرغل وکړي. مېکناتین له ناچارۍ شېملې ته ولیکل: «بې اړنګه، کاتن لاره ورکه کړې ده. داسې برېښي چې هغه په داسې تګ لوري روان دی چې هیڅ لاره نه لري. زه وېره لرم چې هغه به ژر چېرته په ځنګله کې ورک شي. که وضعیت داسې وي؛ نو زموږ د افغان عملیاتو برخلیک به څنګه وي؟» میرزا عطا چې ښکاری د شاه شجاع له ډلې سره مل و، په سدوزي کمپ کې یې د یوې اوازې یادونه وکړه او هغه دا چې کاتن داسې لاره ورکه کړې چې یوازې یوه معجزه به یې بېرته لارې ته سم کړي. هغه لیکلي: «له پوځ څخه د بوټیو په ځنګله کې لاره ورکه شوې وه او ډېر وخت سریداله او وارخطا لالهنده گرځېدل تر څو چې لکه خضر پیغمبر یو د سپیني رېږې بودا سړی پیدا شو او دوی ته یې د سیند پر غاړه د کمپ لاره وښوده.»^{۲۰}

مېکناتین په نهیلی کاتن ته د چټکو اوبسانو په وسیله یو لړ پر له پسې لیکونه ولېږل او له هغه څخه یې په ټینګه غوښتنه کوله چې برید ونه کړي. دغه جنرال زره نا زره یوازې څو ساعته مخکې له پلان شوي وخت څخه برید فسخ کړ خو یوازې هغه وخت چې امیران په بشپړه ډول ورته تسلیم شول. میرزا عطا په دې هکله داسې لیکلي: «دغه امیران د بداخلاقو او مخربو یوه ډلګۍ ده او هر وخت جګړې ته لېوال دي. کله چې دوی لکه د سمندر پرله پسې څپې او یا لکه د جوړېدونکي توپان تورې ورېځې د انګرېزي عسکرو پر له پسې څپې ولیدې چې د اوبو او وچې له لارې دوی ته نږدې کېږي، وډار شول او د تسلیمۍ سرونه یې تیت کړل.»^{۲۱} خو په دغه پېښه کې عسکرو ته د جنرال مخ پاتې نه شو ځکه چې عسکرو یې د دغه ښار د لوټولو هیله درلوده چې په غالب کمان ډېره شتمني په کې وه. د مېکناتین او د ده د یوه مهم جنرال بیا لیدنه له خوښۍ څخه ډېره لیرې شېبه وه. مېکناتین، کالوین ته شکایت وکړ: «سېر ولې په ښکاره ما او اعلحضرت ته د بې واکه کسانو په سترګه کورې. زما د هرې مشورې پر وړاندې چې زه یې په هر څومره آرامۍ او درناوي ورکوم، له ښاخ* او لاسبری څخه ډک چلند کوي. ما ته یې په وضاحت وویل چې زه هڅه کوم د پوځ قوماندانه په خپل لاس کې واخلم او زیاته یې کړه چې هغه پرته له اعلی سرقوماندان سېر جان کې څخه بل امر نه پېژني او نه غواړي چې په کار کې یې څوک لاسوهنه وکړي. دا ټولې خبرې هغه وخت راپورته شوې چې ما د شجاع او د ده د پوځ له پاره د ۱۰۰۰ اوبسانو غوښتنه وکړه.»^{۲۲} دغه غوښتنه د بار ورنکو څارویو په اړه زیاتېدونکې ستونزې ته یوه اشاره وه. ستونزه هغه وخت نوره هم ډېره شوه کله چې د شاه شجاع نیمایي اوبسان د یو ډول سندي زهري گیاه چې پېروټي ته ورته یو گل و د خورلو له کبله مړه شول؛ نو لکه د پوځ هغه برخه چې د اباسین په توده او مرطوبه هوا کې بنده پاتې وه، شاه شجاع هم د څارویو د نشتوالي له امله چېرته نه شواى خوځېدی.

د شجاع او مېکناتین تر منځ اړیکو هم ښه پیل نه درلود. مېکناتین لیکلي: «په خواشینۍ سره غواړم ووايم چې هر ځل کله چې له هغه سره کتنه کوم، دى په بې عقلۍ ما ته وايي چې د ده تر واکمنۍ لاندې خاوره به ډېره محدوده وي او په وار وار وايي چې په لودیاني کې یې پاتې کېدل ډېر غوره وو. که یې دا ځل په دې اړه خبره یاده کړه، زه به د سعدي شعر ور په یاد کړم: «که یو پاچا اووه سیمې فتح کړي، بیا به هم د یوې بلې سیمې فتحې ته لېوال وي.» مېکناتین بیا زیاته کړې: «خو له بده مرغه، په راتلونکې کې به د شاه شجاع د خرڅ له پاره د میاشتي ۵۰۰۰۰ روپۍ بسنه ونه کړي.»^{۲۳} د مېکناتین او برنز تر منځ هم د تل په څېر ترینګلتیا وه او بې اړنګه نوره هم هغه وخت ډېره شوه کله چې مېکناتین ته داسې څوکې ورکړل شوه چې برنز غوښتله او برنز ته هغه اعزازي لقب ورکړل شو کوم چې خانتما مېکناتین یې لېوال و؛ نو مېکناتین به هر وخت له برنز سره چې د ده په اند له ورتیا څخه یې لوړه رتبه درلوده، داسې چلند کولو چې په ظاهر کې مهربانه خو په باطن کې سپکاوی برېښېده په داسې حال کې چې برنز، مېکناتین ته د «بې تجربې» په سترګه کتل او د ده په اند له «ځایي خلکو سره د چلند ورتیا نه لري. هغه د پلانونو په جوړولو او بیا یې په برېښودلو کې خورا چټک دی.»^{۲۴}

نو له دې کبله د یرغل له پلان شوي پیل څخه پوره درې میاشتې وروسته، دغه ناراضه او بې اتفاقه پوځ بالاخره په شکارپور کې د ۱۸۳۹ کال د فبرورۍ په پای کې غوند شو. یوازېني خلک چې له اباسین پوځ څخه اغېزمن شوي وو،

افغانان وو، خو دوی د پوځ له دسپلین، همغږۍ او مخکني پلان د نه شتون او یا د قوماندانانو تر منځ له شخړو خبر نه وو. افغانانو یوازې د انګرېزي پوځ د لویې کچې او ستر ځواک په هکله مبالغوي کیسې اورېدلې وې چې د دوی په لور روان وو. په کندهار کې د دوست محمد میرني بارکزي ورونو په ځانګړې توګه د زیانمنېدونکو احساس کولو: دوی به د بولان له لارې لکه په ۱۸۳۴ کال کې پر افغانستان د یرغل لړنۍ نېسه وي او اوس چې ویتکېوېچ شاته شو او د روسیې پوځي ژمنې فسخه شوې، دوی ښه پوهېدل چې د مدرنه، ښه روزل شوي او ښه سمبال شوي ښکېلاکي پوځ پر وړاندي پوره چمتوالی نه لري. کلونه وروسته، د هېواد حماسي شاعرانو د هغه اوازو یادونه کړې چې لوی انګرېزي یرغلګر لښکر د دوی د غرونو او درو په لور روان وو:

په ټاکل شوې ورځ، په ټاکل شوي ساعت
ښه سمبال او د لوی شمېر پوځ د کابل په لور روان شو
کله چې دغه لویه ډله له هغه سیمې په خوځېدو شوه
ځمکه له خپل بنسټ څخه په لرېدو شوه
د شاه ملتیا یې د سند له لارې کوله
یو لک او پنځوس زره یو یو غوره شوي عسکر وو
په بله لاره تیمور، وېد او ډاکټر لارډ
له پنځه زره نورو عسکرو سره را روان وو
دوه څاڅمن سیندونه، له دوو لورو
له لودیاني څخه د کابل په لور په بهېدو وو
د هرې سیمې او هر ولایت حاکمان
شاه ته داسې تابع وو لکه موم چې د مهر د ګوتې له پاره وي
اسونه په تریاري د سند غرونو ته ورسېدل
او د هند دښتو ته ننوتل
خوږې او دروند باره اوبهان
د غرونو په لاره لکه سیلاب روان وو
توپونه او پیلان یو ځای په مارش وو
لکه غرونه له خپل ځای څخه د نیل سیند د قوت په څېر روان وو.^{۲۵}

کله چې په شکارپور کې کمپ او ساتنځی جوړ شو، د نورو اوبسانو د نه شتون له کبله د جګړې اکمالات، مهمات او خوراکی توکي په چټکه راغوبښتل شوو جالو کې په اباسین کې ښکته ولېږدول شول. د پلې قوې یو ځوان افسر، تامس

سیتن Thomas Seaton چې د جالو د یو اکمالاتي کاروان قوماندانه یې په غاړه وه، ویلې: «د جالو تل هوار او ډېر ژور و. شاتنی برخې یې د مخې په پرتله سورورې وې او پاسنی څوکې یې له اوبو څخه شاوخوا څلور متره اوچتې وې. د دغه عجیبه کاروان شاوخوا ټولې پنځوس جالې یو ډول وې. په هره جاله کې یوه د پوزي دوه کوټه بیزه کوډخه جوړه وه. دغه کاروان په سیند کې داسې ښکارېده لکه یو بهانده کلی.»^{۲۶} د فبروري په پای کې ټول مهمات شکارپور ته ورسېدل او د بمبې وروستي عسکر هم راغلل.

اوس یوازې یو پله ته اړتیا وه. سیند له ۹۰۰ مترو څخه ډېر سورور و او اوبه یې داسې چټکې بهېدې لکه د ژرنډې د ویالې. په پیل کې انجنیرانو یوازې اته کبستی لړلې او دوی ته څېرمه، پرته له یو کوچني کلي بل څه نه وو... ارکېډي جېمز برادفوت Orcadian James Brodfoot چې د پل د جوړولو مشري کوله، ویلي:

لمړی مو په ډېر زیار ۱۲۰ کبستی قبضه کړې. بیا مو ډېرې ونې ووهلې او دستک مو ترې جوړ کړل. رسی نه وې، خو مور له یو ډول عجیبه ونښو څخه چې له دغه ځای څخه په سل میله لیرې سیمه کې شنه کېږي، پنځه سوه کېدل جوړ کړل. ورې ونې مو له یو بل سره وتړلې او پنځه سوه کیلو گرامه تیرې مو په کې واچولې چې د لنګرونو کار ترې واخلو. سمدلاسه مو په همدغه ځای کې مېخونه جوړ کړل. وروسته مو په سیند کې کبستی په یوه لیکه داسې لنګر کړې چې د هرې یوې تر منځ دوولس فوټه واټن و. بیا مو قوی دستک په کبستیو او د کبستیو ترمنځ کېښودل او د دستکو پر سر مو تختې مېخ کړې؛ نو په یوولس ورځو کې مو پل بشپړ کړ. تر اوسه هېڅ کله دومره لوی پوځي پل نه و جوړ شوی. اوس په خپله فکر وکړئ چې مور به په یوولس ورځو کې څومره خواري کړې وي^{۲۷}

یرغلګر لښکر بالاخره له اباسین څخه د فبروري په وروستی ورځ تېر شو. مېرزا عطا د پل په جوړولو سخت اغېزمن شوی و: «د انګریزي پوځ حیرانوونکې تخنیکي وړتیا ته به سقراط او اپلاتون شرمېدلي وای. په یقین سره هر څوک چې دغه پل وویني، هک پک به شي.»^{۲۸} خو د انګریزي وړتیا کچه په راتلونکو ورځو کې ښه واضح شوه. وروسته له دې چې له اباسین څخه تېر شول او د شکارپور او بولان د درې تر منځ یوسل او پنځوس میله خاره او مالکینه سیپې ته ننوتل، مېکناتین او د هغه جنرالانو ته جوتنه شوه چې دوی په رېستیا څه شی په غاړه اخیستي: داسې یو کمپاین چې د دوی له خپلې خاورې څخه ډېر لیرې ترسره کېدو او د خورا لږ او کمزورو اړیکو سره په ناوړه، وچ او بې نقشې ځای کې چې له هرې خوا بې باوره او بې گروهې متحدین ترې تاو وو.

د ځنډ له کبله اوږی رانږدې کېده او دښته په چټکۍ په تودېدو وه؛ نو په دغه بیدیا کې به دوی د شپې منزل کولو. مخکې له ټاکل شوي تګ لوري څخه، د اوبو او نورو اکمالاتو د نیمګړې سروې له کبله هېڅوک نه پوهېدل چې څومره خوراکی توکو او اوبو ته اړتیا وه او نه هم چا داسې کړمۍ ته تابیا درلوده. سیتن ته له پیل څخه هر څه له زغم څخه وتلي ښکاره شول. له شکارپوره له ستندېدو څخه یې دوه ورځې وروسته لیکلي: «مور به منزل په لمړلېدو کې پیل کړ. وروسته له دې چې مور دښتې ته ننوتو، سمدلاسه باد پیل شو. لمړی نرم و، خو وروسته تود او تېز شو. د پوډر په څېر دورې په هر څه کې ننوتلې او په داسې حال کې چې گرمي له ځمکې څخه لا تر اوسه اوچتېده، د نه زغملو تنده یې رامنځ کړه.» هغه زیاتوي:

په دغه مارش کې سپاهیانو دروند بار درلود. هر سپاهي یو دروند ټوپک، شپېته مرمۍ، جامې، د اړتیا وړ توکو څخه ډکه چانته، د اوبو پتک او نور ضروري څېزونه ځان سره لېږدول. د دوی د کتان تنګ یونیفورم له دغسې درانده بار سره د دوی رېره نوره هم زیاته کړې وه. په دغسې وضعیت کې د هر یو حالت د زړه سواندی وړ و او هره دقیقه یې ځورېدنه ډېرېده. په پتکو کې یې اوبه په خلاصېدو

وې. د شپې په نيمايي کې سخت ستړي شول. وروسته يې په زگېروي پيل وکړ. بيا چېغې پيل شوې، «اوبه - اوبه!» د دوی ډېری نيمه اله کويي کوله... يو سپاهي په داسې بد وضعيت کې و چې ما کله خبرې ورسره وکړې، خواب يې نه شو راکولای. په خوله کې يې ژبې کړنجاری کولو او د ده ټول مخ له ډېرې ربرې څخه کور شوی و.

يوازې د سپاهيانو دغسې ربرن وضعيت نه و:

د لښکر خوارکي ملکيان چې درانده بارونه ورسره وو او ځينو يې خپل ماشومان هم لېږدول، لا په ډېر بد حالت کې وو. د کوچنيو ماشومانو چېغې زړه دردوونکې وې. تکړه خلک چې درنو بارونو سخت ستړي کړي وو په ځمکه خواره پراته وو، زگېروي يې کول او خپل ټټر يې وهل... په کمپ کې له يوه ځايي افسر سره خپله يوازېنې کوچنۍ لور وه. مور يې مړه شوې وه. هغه يوه ښايسته، خوش خويه او شوخه شپږ کلنه نجلی وه او په هر چا ډېره کرانه وه. ما به هر کله ليدله، له پلار سره يې ما مجلسونه کول، د اور په بلولو او دودۍ پخولو کې به مې مرسته ورسره کوله او په عين وخت کې د دغه ښايسته کوچنۍ نجلی خبرو او چلند ډېره خوښي رابښله. ما نوموړې په لسو بجو جوړه روغه وليده، خو په درېيو بجو مړه پرته وه او د ښخولو له پاره يې تياروله... [کله چې دوی په لمخاته کې کمپ ته ورسېدل]، له هغه دوه ډېرشو څاه گانو څخه چې په يوه تنکي کې کيندل شوي وو، يوازې شپږو يې اوبه لرلې. په يو څا کې چې يو څاروی لوبېدل، اوبه زهرجنې شوې وې. په نورو پاتې پنځو څاه گانو کې اوبه داسې ترخې او تروې وې چې سړيو وويل د دوی پتکونه [چې له ژېړو څخه جوړ وو] دغه اوبو تک تور کړل.^{۲۹}

له بلې خوا د بلوڅ لوتمارانو بريدونه مخ په ډېرېدو وو. د نيمگړې ديپلوماسۍ، د زورواکۍ او برلاسی احساس او له سيمه ييزو مشرانو سره د نه همغږۍ له کبله، د سيمې قبيلو پر انگرېزي زيانمنوونکو کتارونو باندې بريدونه مناسب گڼل. په عمومي توگه، په عسکرو باندې چا غرض ونه کړ، خو د کمپ بې دفاع ملکي خلک هره ورځ لوبت او وژل کېدل.

نوبل چمبرلېن Neville Chamberlain چې د اسوالو ځواکونو يو ځوان افسر و، د شکارپوره له ستنېدو څخه يوه اونۍ وروسته د يوه ډنډ تر څنگ خپلې لمړنۍ مرگ ژوبلې وليدې: «يوه ښځه - خوارکۍ بنده - د اوبو پر څنډه پرته وه. د هغې تور اوږده وېښته د اوبو څپو ښکته پورته کول». ستونۍ يې له يو غور څخه تر بل پورې غوڅ شوی و. ورپسې نورې مرگ ژوبلې هم پېښې شوې. «مړي په لاره کې پرېښودل شول او مخ په خوسا کېدو وو. په هغه رڼا کې چې سپوږمۍ کوله، نه يوه ونه، نه يو بوتی او نه د وښو يو تار ليدل کېده. سر تر پايه رېک و او په دغه دښته کې يوه مرغۍ هم نه وه او حتی شغال هم نه و - دا ځکه وایم چې مور له اوبسانو سره په ډېرو سختو ځايونو کې مزل کړی او چېرته به چې شغالان وو، اوبسان به يې خامخا پيدا کول. زمور اوبسانو د خوراک له پاره څو ورځې هېڅ نه لرل او له هغوی څخه ۴۵ يوازې په يوه شپه کې له لورې مړه شول.»^{۳۰}

د مزل دغسې گرمې او په سپوږمۍ رڼا شپې وې چې عسکرو - د ډېرو له پاره په لمړي ځل - هغه کس وليد چې دوی يې له پاره خپل ژوند په خطر کې اچولی و. چمبرلېن ليکلي: «شاه شجاع يو زور سړی دی، شاوخوا شپېته کاله عمر لري. رېږه يې تر ټټر پورې رسېږي او سپينه ده، خو چې خپل ځان ځوان وښيي، هغې ته تور رنګ ورکوي. نوموړی په يو ډول سرخلاصې ډولۍ کې ناست وي چې دوولس کسه يې لېږدوي او په اس سپاره، پلي، اوبسان، اسونه او سل سپاهيان يې په چوپړ کې دي.»

شجاع ظاهراً د مارش برین وضعیت دومره بد نه گڼلو، خو د نورو په څېر هغه هم د پلان د نه شتون، د بلوڅ شوکمارانو د دېرېدونکو ستونزو او د بار ورونکو اوسانو د مړینې په هکله اندېښمن و. نوموړی په دې هم اندېښمن و چې له خپل راتلونکي رعیت څخه یې د خپلې هغه غوښتنې په اړه سور ځواب ترلاسه کړ چې د ده ملاتړ وکړي. له هغه ورځې څخه چې مېکناتین نوموړي ته واک ته د رسولو خبر ورکړ، په ټول قوت یې په خپله زړه واکمنۍ کې بېلابېلو قومي مشرانو ته لیکونه واستول او «د خپلې کورنۍ د دود پر بنسټ یې دوی ته بلنه ورکوله چې راپورته شي او ده ته بیعت وکړي او خپل پخواني حقوق او ځمکې د تل له پاره خوندي کړي»، خو د ده لیکونو ته ځواب یوه کڼوونکې چوپتیا وه. یوازې د غلزیو او خیر یو شمېر مشرانو په ځواب کې پېسې ترې وغوښتې.^{۲۱}

د هغو مشرانو چوپتیا هم د اندېښنې وړ وه چې سیمو ته یې انګرېزان ور روان وو. لکه د قلات محراب خان. پخوا محراب خان تر دېرې کچې د شاه شجاع پلوی و او ده ته یې پنځه کاله وړاندې کله چې نوموړی په کندهار کې له ماتې څخه وروسته په تېښته و، پناه ورکړې وه، خو محراب خان په کلکه د انګرېزانو د لاسپوڅي په توګه د شاه شجاع واک ته رسېدل نه خوښېدل.

کله چې برنز محراب خان ته ولېږل شو چې د ده ملاتړ خپل کړي او له ده څخه د عسکرو له پاره ۱۰۰۰ پسونه وپېري چې اوس د څیرې نیمایي برخه ورکول کېده، محراب خان په صداقت څرګنده کړه چې دی دغې پالیسۍ ته د بې فکری او بې پلانی په سترګه کوري او دغه پالیسي له ستراتیژیکي اړخه په غلطه لاره روانه ده. برنز ویلي: «محابر خان په بشپړ صداقت د هغه څه په اړه وضاحت ورکړ چې موږ په ذمه اخیستي او ویې ویل چې دا خورالویه مری ده او تېرول یې اسانه کار نه دی.»

هغه وویل د دې پر ځای چې پر افغانانو ددې ولکوي، زموږ حکومت دوی څنګ ته ووهل او هېواد مو په بهرني عسکرو ډک کړ. که زموږ موخه دا وي چې په افغانستان کې ځان ته ځای پیدا کړو او شاه شجاع ته هسې په نامه د کابل او کندهار واکمني ورکړو؛ نو موږ پر غلطه لاره روان یو. ټول افغانان له شاه شجاع څخه ناراضه دي او د لښکرو په تېرېدنه ټول محمدیان ځک او پارول شوي دي. که چېرې د شاه شجاع خپلې غلطۍ وړ په ګوته نه کړو موږ به په بد حالت کې ځان ومومو او د کابل مشر (دوست محمد) د توان او استعداد څښتن دی. که څه هم موږ کولی شو حتی په خپل اوسني پلان، شاه شجاع د هغه ځای ناستی کړو، خو موږ به هېڅ کله پر افغان ملت بريالي نه شو.^{۲۲}

دا یوه هوښیاره مشوره وه. برنز ونه کړای شول چې د پوځ د اړتیا وړ څه وپېري او یا د محراب خان یوه کوچنۍ ذره ملاتړ خپل کړي. په داسې حال کې چې هغه د تګ له پاره چمتو کېده، د ده کوربه په خپل بصیرت هغه ته وروستی

خبرداری ورکړ. هغه وویل: «تاسې دغه هېواد ته خپل پوځ د ننه کړ، خو په دې مو فکر کړی چې بیرته به یې څنګه وپاسی؟»^{۳۳}

د دادور Dadur له مالګینو او سپینو رندوونکو دلدونو* څخه، د هوارې دښتې ځلانده تاوده خوږ* کرار کرار د غونډیو شپونده لمنو ته لاره وکړه او دې په خپل وار د سوېلي افغانستان د لویو غرونو په لیرې پرتو مورو کې سپینو زرینو کرښو ته لاره اېستلې وه چې د دوې د توپان له دورو جوړې شوې وې. سیمه او شاوخوا یې همدغسې سپرې وو. رنګ یې د ابرو په شان و او د مخکنیو سیمو په څېر وچه وه، خو پېچومي یې ورو ورو تر هغه وخته ستوځ او شپونده کېدل تر څو چې ناڅاپه د عسکرو مخې ته د بولان غاښي توره خلاصه خوله ښکاره شوه. د اویا میلو په اوږدو کې د څلورو لمړیو غاښیو لاره دومره تنګه وه چې یوازې به یو اوبښ په کې تېرېدی شوی. اوس چې اسونو په سختۍ په داسې لاره ګامونه اېښودل چې تیري به لاندې ورڅخه د وچ سیند تل ته غور څېدې، د قوماندانانو غلطیو د مرګ ژوبلې شمېر څو برابره کړ. د دوې په هوا کې په ستغه لاره د ختلو له پاره د پلي ځواکونو ساه تنګوونکي د ژمي یونیفورم له کچې وتلی گرم و او که څه هم جګو کړنګونو سپاهیان د لمر له وړانګو څخه ساتل خو له کمرونو څخه د تودوخي انعکاس د دوی پر مخ داسې لګېدو لکه د تنور تاو. د کپړدۍ په دوېجنه هوا کې ترمامیټر د تودوخي درجه ۱۱۹ درجې ښوده (د سانتي ګرېټ ۴۸.۳۳ درجې. ژباړن).

سرکونه سم نه وو سروې شوي او نه هم پوځي انجنیرانو څه ښه والی په کې راوستی و؛ نو د توپونو لېږد نږدې ناشونی و. په لمړیو کې به اته اسونه پر یو توپ پسې وتړل شول او د سپاهیانو څو لیکو به په رسۍ له اسونو سره یو ځای کش کول، خو کله چې لاره نوره هم ستغه او ډبرینه شوه، توپونه به پرزه پرزه شول او په لاس کې به لېږدول کېدل. جګړن ویلیم هو William Hough لیکلي: «نه یوازې هر توپ، بلکې هره کراچی، هره بګی او داسې نور پرزه پرزه شول او لاس په لاس به لېږدول کېدل. لاره دومره ستغه شوه چې ځینو نه غوښتل چې سپاره لار شي. یو څو اوبښان چې ولوېدل، شاته یې نور کرار ودرېدل... د غاښي په سر کې [بلوڅانو] په پوره قوت زموږ پر بار برید وکړ. په ۴۹ اوبښانو بار غله یې راڅخه یوره. شاتني عسکرو په لاره کې د کمپ د ملکیانو توتې توتې مړي وموندل.»^{۳۴}

* دا یوه مهمه جمله وګرځېده او حتی تر نن پورې په پراخه کچه په یاد پاتې ده. په ۲۰۰۳ کال کې ماته همدغه جمله جاوید پراچه تکرار کړه. دی یو تکړه وکیل دی چې په بریالیتوب یې د پېښور په ستره محکمه کې د القاعدې له شکمنو څخه دفاع وکړه. په کوهات کې چېرته چې ازادې قبایلي سیمې د پاکستان او افغانستان تر منځ د دال کمربند جوړوي، نوموړي په خپل کلا ورته مضبوط کور کې ټپي طالب جنګیالیو - او د دوی یخ وهلو ښځو او موشومانو ته چې په توره بوره کې د امریکا له ۱۵۰۰۰ پونډه Daisy Cutter بمونو څخه په غرونو کې تېښتېدلې وو، پناه ورکړې وه او دوه ځله د دېرې اسمعیل خان په بدنامه زندان کې بندي شوی و. دی ادعا کوي چې د سي ای اي مستنطقینو شنګجه ورکړې. که څه هم د غربي وسلو له توان او وړتیا څخه له نږدې خبر و، په خپل تاریخ پوهېده او هېڅکله په دې باور نه و چې ناتو به د افغانستان په اشغال کې بریالی شي. وروسته له دې چې کړزی د جمهور رس په توګه واک ته ورسول شو، زه ژر له ده سره د مرکې له پاره کوهات ته لاړم. د یو بل پوليزي واک ته د رسولو د هڅو د ناکامۍ په اړه، ده همدغه د محراب خان خبره د ثبوت له پاره راته وکړه.

* دلدل: اویجنه ځمکه

* خوږ: ګرد، غبار

د شپې له خوا به د اوبسانو او په کمپ کې د ملکيانو د زکېرويو او ځانکندن شورماشور و: ډېر سپاهيان به چپه شول. نری، وچه او کرمه هوا به يې زېښله او اوبه به يې غوښتې، خو دوی ته به په ځواب کې ويل کېدل چې اوبه نه شته. سربېره پر دې، سیتين ليکلي: «د مرو اوبسانو تورم د زغملو نه و. زه نه شم کولای د گرمی، دورو، د دښتې باد او د مچانو د گلې عذاب بيان کړم. د ټول کمپ داسې بوی لکېده لکه د مرستون. په هرو درې گامو کې به يو سړی او يا يو څاروی مړ پروت و.»^{۳۵}

د خوراکي توکو د کمښت له امله، څيره له نيمايي څخه يو پرڅلورمې برخې ته کمه کړل شوه. د کمپنۍ ملکيانو «په غورو کې سره شوې د پسه خرمن، د څارويو ټينگې خته شوې وېښې او د بوټيو رېښې چه هلته موندل کېدې خورلې».^{۳۶} د اکار تاوتريخوالي ناڅاپه پېښو په دوامداره توگه هر يو په وېره کې اچولی و. ويليم هو د اپرېل په درېيم په خپل يادښت کتاب کې ليکلي: «د تويچي ډلگۍ دوه مشرانو په داسې حال کې چې د پزې نصوص يې کول، په سرونو کې يې مرمی غار جوړ کړ او ورپسې ټوټې ټوټې کړل شول.»^{۳۷} هغه اسونه چې له ډېرې کمزورۍ څخه نور د تگ نه وو په گڼ شمېر وويشتل شول او له کبله يې ډېر بارونه وسوځول شول چې د بلوڅانو لاس ته ور نه شي.^{۳۸} سپاهي سيتارام ويلي:

دا د دوزخ خوله وه. اوبه ترڅي وې. هر څه، حتی د سوډ لړکي بايد په اوبسانو لېږدول شوي وای. اوس بلوڅانو د شپې له خوا پر مور بريدونه کول او د اوبسانو اوږده کتارونه به يې له ځان سره وړل. د گرمۍ له امله ډېر مړه شول. په يوه ورځ کې پنځه دېرش کسه د گرمۍ قرياني شول. په دې وخت کې د کمپنۍ د پوځ سپاهيان نږدې بېرته هند ته تللي وو او په ډېرو فرقو کې د بلوا او پاڅون نښې ليدل کېدې، خو د شاه شجاع لويې سخاوتمنې ژمنې له يوې خوا او له بلوڅانو څخه وېرې له بلې خوا چې شمېر يې ورځ تر بلې ډېرېده، پوځ خپل مارش ته دوام ورکړ. ډېر خلک د دغه قبيلې د خلکو له لاسه ووژل شول. هر وخت چه دوی ته فرصت برابرېده، په وژنه به يې لاس پورې کړ او لوی لوی کمرونه به يې له غره څخه لاندې راخوشي کړل.^{۳۹}

ميرزا عطا ليکلي چې د شاه شجاع ډلې ځان نېک بخته گڼلو چې د بلوڅانو په غلچکي بريدونو کې د مرميو له باران څخه ژوندي پاتې شول. کله به چې د دوی پر کتار دزې پيل شوې، دوی به د کمرونو په چولو کې او د کمرونو شاته پټ شول. ميرزا عطا زياتوي:

پوځ د بولان غاښي تنکي ته ننوت. غاښی ډبرين او ډېر هسک او تپت و. د غرونو هسکې څوکې ترې چاپېر وې. پوځ په وېره څک څک کتل او د بلوڅي قبيلې غرني خلکو له پتو ځايونو څخه په دزو او لوت کې ځنډ نه کولو. په زرگونو د بار څاروي لکه اوبسان، اسونه او پيلان له بار سره ورک شول. له غاښي څخه تېرېدنه يې کچې سخته وه. انگرېزانو دوه مياشتې وړاندې دوه توپونه او په زرگونو پر خرو بار باروت غاښي ته لېږلي وو چې لاره وساتي. توپونه يې جلا جلا په رسيو پورته کش کړي وو. نور اکمالات هم په همدغه توگه د ډېرو اوبسانو، اسونو او غويو د مړينې په بيه ډېر په سختی ولېږدول شول. گڼ شمېر عسکر له لوړې او تندې مړه او ډېر پوځي وسايل لوت شول. دوی په دغه دوزخ ته ورته او بې اوبو تنکي کې درې ورځې او شپې تېرې کړې. خوراکي توکي دومره لږ وو چې نيم من اوږه حتی د سرو زرو په يوه روپۍ نه پيدا کېدل.^{۴۰}

له غاښي څخه شجاع، وېد ته وليکل چې دی به «په مناسب وخت کې» د دغه سيمې د قبيلې سړيو ته د «دوی د جنايتکاره چلند» له کبله جزا ورکړي. نوموړي خپله دا اندېښنه هم ورته ليکلې وه چې د واک غاصبين به د پوهانو او علماوو په وسيله خلک د ده پر ضد وپاروي او اړودور به جوړ کړي.^{۴۱} د شجاع دغه اندېښنه د توجهه وړ وه: له کافرو

پرنګیانو سره د ده تړاو د نوموړي تر ټولو زیانمنېدونکی ټکی و. مذهبي تعصب د ده د بارکزي رقیبانو په وسله تون کې تر ټولو غښتلې وسله وه.

له بولان څخه برکوبته پرته وه چې په هغه وخت کې یوازې یو خوار ۵۰۰ کوره کلی و. له دې څخه وروسته یو بل سخت غاښی، خوجک Khojak و چې د بولان په پرتله لنډ او لږ ستغ خو ډېر وچ و. میرزا عطا لیکلي: «دوی شپه په تنده کې تېره کړه. چېرته به چې اوبه وموندل شوې، چټلې او خوسا به وې. مړه څاروي به په کې پراته وو. چا به چې دغه اوبه وڅښلې، سمدلاسه به یې په کېده درد شو او د لمڼې به شول. دوی د اوبو له نشتوالي څخه دومره وځورېدل چې دوه ورځې انسانان او څاروي داسې لږېدل لکه ولې.»^{۴۲} د کمپ ملکيانو سره ډوډۍ نږدې په بشپړه توګه خلاصه شوې وه. یو افسر په خپل راپور کې لیکلي: «داسې کسان ولیدل شول چې د مړو څارويو په خوسا غوښه کې یې ګوټې څښې کړې وې او د څارويو له خوشایو څخه یې د جوارو دانې راټولولې. ما یوه ورځ د لارې پر غاړه یو مړی ولید چې کله یې د مړه غوږي وژې پر خوله شکولې، مړ شوی و.»^{۴۳} پوځ مخکې له دې چې یوازې له یو افغان سره جګړه وکړي، سخت زیانمن شوی و.

خو لږ وړاندې یې د ارامۍ سا وکښله. یرغلګر پوځ د خوجک په لیرې اړخ کې داسې څرخایونو ته ورسېد چېرته چې ځای ځای د څېرې ونې هم ولاړې وې. کله کله به د کوچیانو د لمورو پسونو او بېرو نصواري وزو رمې ولیدل شوې چې په ونه جګو سړیو به پوولې. د دوی به سپینې لونګې پر سر او بانجانې جامې په تن وې. له دوی سره به د کوچیانو یو لوی سپی هم و. سیمه تر اوسه وچه وه او تود باد هم لګېده، خو چېرته به چې اوبه وې، هلته به د سپیدارو سور سیوری هم و چې له ځینو څخه به پېروتې تاو وې.*

اوس دغه پوځ د بلوڅانو د خاورې له نامالومې پولې څخه تېر شوی او د پښتنو خاورې ته ننوتی و. له غلچکي بلوڅي شوکمارانو څخه وروسته، د اڅکزي قوم د اړوند کسانو زړورتیا پر نات اغېزه وکړه. دوی په ډېر ویاړ د دغه خاورې د څښتن په توګه د انګرېزانو کمپ ته کامونه واخیستل او خپل ممکنه راتلونکي ښکېلاکيان یې تر پوښتنو لاندې ونيول. نات خپلې لور ته لیکلي: «دوی بې اړنګه ډېر ښه ښکارېدل، سم لکه د ښاغلو په څېر.» کله چې یو افغان له ده څخه پوښتنه وکړه چې انګرېزان ولې راغلي، نات ځواب ورکړ چې شاه شجاع بیرته راغلی چې خپل مشروع میراث ترلاسه کړي او دوست محمد د تخت حق نه لري. افغان په ترڅه ښه په ځواب کې ورته وویل: «تاسې د بنارس او ډهلي څه حق لرئ؟ ولې، همدغسې دوست محمد د کابل حق لري او هغه به خپل حق خوندي وساتي.» له دغه خبرو څخه وروسته، نات د شاه شجاع د راتګ په اړه د خلکو د غبرګون په هکله ډېر اړنګ درلود: «زه د حکومت او نورو سره همغږی نه یم او زه په رښتیا باور لرم چې د افغانستان خلک به پرته له جګړې خپل هېواد له لاسه ورته کړي. زه پوهېږم، ځکه چې که زه د دوی پرځای وای، ما به هم همدغسې کړي وای.»^{۴۴}

نورو افسرانو یو بل سره دې ته ورته خبرې کولې. د تورن تامس گیسفورډ Thomas Gaisford له یو هندي چوپړيال

* اوس دغه سیمه چې د کندهار سوېل ته د غرونو له لمڼې، سپین بولدک څخه غځېدلې، دومره وچه ده چې نږدې په یوه دښته بدله شوې. هلته د پسرلي څرخایونه او د څېرې ونې یوازې د غره په ارغارو کې محدودې دي، خو لکه نوم یې، چمن چې اوس د افغانستان او پاکستان تر منځ پوله ده، د اباسین د پوځیانو څرګندونې دغه سیمه شنه بیانوي.

څخه یو پښتون وپوښتل: «تاسې په رښتیا دغه پرنګیانو ته صاحب وایئ؟»^{۴۵} هغه دغه پوښتنه په داسې بڼه وکړه لکه د ده په اند «د یو کافر سې» یادونه به دوی ته یوه مناسبه کلیمه وه. یو تکړه افسر، جورج لارنس چې لږ مخکې مېکناتین ورته د خپل سکرتر تر فیح ورکړې وه، لیکلي: «په ښو جامو پټ او پر اس سپور یو افغان زموږ مخې ته راغی. هغه چې زموږ کمپ او زموږ عسکر ولیدل، ما ته یې په ډېر سپکاي وویل: «تاسې د کېږدو او د اوښانو پوځ یاست. زموږ پوځ له اسونو او سړیو څخه جوړ دی.» هغه زیاته کړه: «تاسې څه شي هڅولي یاست! چې زموږ غونډې یو داسې ډبرین او بې وزله هېواد ته چې اوبه او داسې نور څه نه لري، په خپل راتګ سره په کروړونو روپۍ ضایع کوي چې د پاچا په توګه یو بدبخته سړی پر مور وټی؟ داسې یو پاچا چې څنګه ستاسې ورته شا شوه، زموږ خپل پاچا، دوست محمد به یې بېرته را وپرخوي.»^{۴۶} د وخت په تېرېدو سره به د دغه افغان وړاندوینه بیخي سمه وڅېږي او کله چې پاڅون پیل کېږي، د همدغه افغان د سیمې اڅکزي به د پاڅون په سر کې وي. افغانانو پر نات باندې اغېز وکړ، خو هغه له خپلو همکارانو څخه دومره خوښ نه و. په دغه مهال اعلی سر قوماندان سېر جان کې کمپ ته رارسېدلی و او د نات پر ځای، چې مشر او د تجربې خاوند و، د «ملکې افسر» جنرال ویلشر Willshire ته یې د ټولې کمپۍ د بمبې د پلي سپاهیانو قوماندې په لاس ورکړه. که څه هم ده له پخوا څخه انګېرل چې دې ته ورته څه به پېښ شي، خو اوس دغه کړنې په دې وځورولو چې د ده د نسب له وجې او د انګرېزي منظم پوځ په پرتله د کمپۍ د فرقي د پرستېز د نه شتون له مخې هغه له پامه وغورځول شو؛ نو نوموړی سخت ځاځمن و. دی سمدلاسه له اعلی سر قوماندان سره د خبرو له پاره د هغه کېږدۍ ته لاړ. دغه مرکه ډېره لنډه او ډېره بده پای ته ورسېده.

نات وویل: «زه پوهېږم چې له دې امله قرباني شوم چې زه تصادفاً د ملکې د افسرانو په پرتله جګپوړی يم.» جان کین په ځواب کې وویل: «بې خونده نظر! ته زما صلاحیت او پرېکړې ته په ټیټه سترګه ګورې. زه چې تر څو ژوندی يم، تا به په دغه چلند هېڅ کله ونه بښم.» نات ځواب ورکړ: «عالي جنابه، چې داسې ده؛ نو تا ته ښه شپه غواړم.»^{۴۷} دغه شخړه نات ته ډېره ګرانېبه تمامه شوه. که څه هم د اباسین په پوځ کې هغه تر ټولو وړ، نوموړ او د اوږدې تجربې جنرال و، له دې څخه وروسته یې له خپلو مشرانو سره د تند مزاجۍ نوم پیدا کړ او اوس اکلنډ او جان کین دواړه په دې باور وو چې نوموړی د ډېرې ستونزغاړۍ او بې دیپلوماتیکۍ له امله د بشپړې قوماندانۍ له پاره وړ کس نه و. دغه اند د یو شمیر خورا بدو کمارنو سبب شو په کومو کې چې نات په وار وار د لږ وړ کسانو په کټه له پامه وغورځول شو او لږ وخت وروسته یې د اشغال له پاره ډېرې مرګونې پایلې درلودې.

د اباسین پوځ اوس خپلې لمړنۍ جدي ننګونې ته چې د کندهار نیول وو نږدې کېده. داسې کنگوسې وې چې د بارکزیو اسواله ځواک په نږدې سیمو کې له پوځ څخه راتاو شوې او برید ته چمتو دی. یوه شپه د یو غلط راپور له مخې چې برید پېښېدونکی دی، عسکر په کېږدو کې له خوب څخه وپښ کړل شول او پوځ په بیرته دفاعي لیکې جوړې کړې. دوی

تر لمر ختو پورې گوته په ماشه وینې پاتې شول. په سیمه کې په مرموزه توګه د مېکناتین د دوه پیلانو ورکېدل او همدارنګه د شپې له خوا د هغه ویالې د اوبو بل لور ته اړول چې کمپ ته یې اوبه ورکولې، داسې شک رامنځته کړ چې یوه پټه دښمنه قوا دلته شته او د یرغل له پاره ښه فرصت ته تم ده.

د پوځ له پاره دا ډېر ښه و شول چې افغانانو په خپل بشپړ قوت پر دوی یرغل ونه کړ ځکه چې په غاښیو کې اوږده مزل، پوځ څه نا څه له سېکه ایستلی و. تامس کیسفورد لیکلي: «مور په دغه مهال کې هېڅ د جګړې وړتیا نه لرله. هر سړي د بیا سېک اخیستنې له پاره دمی ته اړتیا درلوده او اسونه هم نور د تګ نه وو. د کمپ ملکيان له لوړې سره مخ وو او په اکمالاتو کې هم نږدې څه نه وو پاتې. مور په رښتیا د یو لښکر د برید پر وړاندې ناتوانه او عاجز وو.»^{۴۸}

د اپرېل په شلمه د سهار شاوخوا لس بجې وې چې د اباسین پوځ خپله رښتینې لمرنۍ لاسته راوړنه ومونده. د برنز د څارګرې څانګې مشر، موهن لال کشمیري کېږدی. ته یو څری راغی او وې ویل چې د دوست محمد یو مخور اشرافي له کمپ څخه لږ وړاندې له ۲۰۰ ملاتړو سره ولاړ دی او غواړي چې شاه شجاع ته بیعت وکړي.^{۴۹} بالاخره د شاه شجاع له لېږلو لیکونو څخه یوه یې پایله وژېروله.^{۵۰} موهن لال د دغه اشرافي د بدرکې له پاره ولېږل شو چې د شاه کېږدی. ته یې بدرکه کړي.

حاجي خان کاکړ حتی په نولسمه پېړۍ کې د افغاني سیاست د معیار پر بنسټ، یوه ښویه، ځانپاله او بې اصوله څېره و. د هغه نیکونو د پخوا راهیسي په سیمه کې د واک په وېشلو او پاچا جوړولو کې رول لوبولی و. نوموړی چې د دوست محمد په چوپړ کې لمری د بامیانو والي وګمارل شو او وروسته د دوست محمد د ځانګړې اسوالې قوې د قوماندان دنده ورکړل شوې وه، دوه ځله یې دوست محمد یوازې پرېښی و، په وروستي ځل په ۱۹۳۷ کال د جمرود په جګړه کې، خو ده به تل خپله د قطعې پرې ښه لوبوله. هغه وتوانېد چې د لوري بدلولو له پاره ځان ته مناسب وخت وټاکي او د پرله پسې خیانت په وسیله په واک او ارزښت کې اوچت مقام ترلاسه کړي. مولانا حمید کشمیري په اکبر نامه کې نوموړی «پردي، خاین او د درغلی استاد» بللی چې «زهر به یې له شکرې سره ګډول» او په غوره مالۍ او درغلی به یې خپلې سیانه موخې ترلاسه کولې. اوس په داسې مهم پړاو کې پر انګرېزي پوځ باندې د یرغل په پلمه نوموړي له فرصت څخه په کار اخیستنې له خپلو ملاتړو سره یوځای خپل پلو په دې هیله بدل کړ چې له شتمنو او ساده انګرېزانو څخه ګټه ترلاسه کړي او د شجاع د لیکلي وړاندیز پر بنسټ په حکومت کې لوړه څوکۍ خپله کړي. په دغه پړاو کې نوموړي د اوبستې بهیر پیل کړ او د کندهار د دفاعیانو نیمګړی مورال یې مات کړ.

د یرغلګر پوځ د لوړې او وړان وضعیت څخه ناخبره کندهاري اشرافیان په راتلونکو څلورو ورځو کې په ډېرېدونکي شمېر شاه شجاع ته واوښتل او راتلونکي پاچا ته یې خپله وفاداري بېرته څرګنده کړه. د شجاع له پاره دا یوه داسې معجزه وه چې ده یې نږدې هېڅ هیله نه درلوده. د دوست محمد دوه مېرني وروڼو پرته له دې چې په نېټلۍ د ډېرېدونکو اوبستو ننداره وکړي، بل څه نه شوی کولای:

په سربدالی کې لکه لېوني پیلان

دوی یې کچې څاڅ سخت په عذاب کړي وو

هغه دوه ځاځمنو زمريانو يوازې دا غوښتل
چې د غچ او دښمنۍ تورې له تېكيو* راوباسي
خو دوی ملګري نه لرل او پوځ يې کوچنی و
وروسته د حاجي کاکړ له خيانت څخه
دوی د کلا د کلوپې دروازې شاته ناست وو
د دغه بخت له چپه کېدو څخه يې زړونه مات وو
کله چې دوی په خپلو ليکو کې بېلتون وليد
په خاصه توګه د شاه په پوپلزي قبيله کې
نو دوی بله لار و نه مونده

پرته له دې چې بل هېواد ته لار شي
په شپه کې يې خپلوان او عزيزان ټول کړل
او د ايران په لور روان شول^{۵۱}
په عين وخت کې د شيطان حاجي په ليدو د شاه شجاع زړه خوښ و
او د دښمن له وېرې څخه يې ځان خلاص وليد
هغه پر کرغېړن حاجي د شتمنيو باران جوړ کړ
او داسې بربښېدل چې هغه يې د سرو زرو په تېرو ويسته

پنځه ورځې وروسته د ۱۸۳۹ کال د اپرېل په ۲۵ مه کله چې شاه شجاع په اس سپور د غنمو او وربشو په پټيو او همدارنگه د کندهار په څنډو کې له باغونو او باغچو څخه په برياً تېرېده، حاجي خان يې کينې خوا ته روان و. په لاره کې د نوموړي مخې ته د ښار بېلابېل پلاوي راغلي وو چې ده ته ښه راغلاست ووايي. برنز ليکلي: «خوارکيو، د ده شاوخوا ته ګڼه ګڼه جوړه کړې وه، کلان يې ورکول او د شاه په لاره يې شيندل. هر سړي، جګ او ټيټ، هڅه کوله چې څنګه خپل اخلاص او خوښي د سدوزيو بيا واک ته په رسېدو وښيي.»^{۵۲} شاه شجاع چې د خپلو نږدې ملاتړو يوې وړې ډلې بدرګه کولو او شا ته يې مېکناتين او برنز روان وو، پرته له ساتندويانو د کندهار په واټونو کې روان او له خلاصو دروازو څخه تېرېده. کندهار هغه ښار و چې يوازې پنځه کاله مخکې يې په برياليتوب د ده پر ضد مقاومت کړی و.

لرغونی کندهار د شاه شجاع نيکه، احمد شاه ابدالي بيا رغولی و. هغه نوی ښار وروسته له دې اباد کړ چې زور ښار په ۱۷۳۸ کال کې نادرشاه وسوځولو او ويجاړ يې کړ. نوموړي خپل قبر په يوه ظريفه مقبره کې خوښ کړی و چې د همدغه ښار په زړه کې له مغولي ودانيو څخه په الهام جوړه شوې ده. شجاع تر هر څه لمړی د همدغه مقبرې بن ته لار، خپلې د سپرلۍ موزې يې له پښو وايستلې او يوازې د گومبزي کوټې ته ننوت. وروسته له دې چې هلته يې لمونځ وکړ او له خپل نيکه څخه يې د برکت دعا وغوښته، څېرمه ودانۍ ته لار، هغه ودانۍ ته چې ابدالي د افغانستان تر ټولو

*تېکی: د تورې پوښ

سپېڅلي توکي ته جوړه کړې وه - د وړيو خرغه چې ويل کېږي د پيغمبر محمد وه. شجاع په دواړو لاسونو راواخيسته او په داسې حال کې چې اوبښکې يې تر سترگو روانې وې، په خپل ټټر کې بې ونيوه او غېږ يې ترې چاپېره کړه. درې کاله مخکې دوست محمد دلته راغلی و چې د سېکانو پر ضد جهاد اعلان کړي او د اميرالمومنين لقب ترلاسه کړي. يوسل او پنځوس کاله وروسته په ۱۹۹۶ کال کې ملا عمر هم دغه ځای ته راغی چې پښتانه علما همدغه لقب ورکړي او هغه همدلته ځان د محمد په خرغه کې راوغښت چې مذهبي صلاحيت ورکړل شي څو د افغانستان خلک د طالبانو تر واکمنۍ لاندې راوړي. اوس شاه شجاع په همدغه جامه کې ځان وغښت چې د خپل ورور، پلار او نيکه خانداني تخت ته د پاچا په توگه خپل بېرته راتگ ته مشروعيت ورکړي. دی څه باندې دېرش کاله مخکې کله چې د نيملې په جگړه کې ماته ورکړل شوه دغه تخت له لاسه ورکړی و، خو هېڅ کله نهېلی نه شو که څه هم څلور هڅې يې وکړې چې د پاچاهۍ تخت بېرته ترلاسه کړي. اوس خپل هېواد ته بېرته راغلی و او د خپل اوږدمهاله بارکزي دښمنانو د ماتې په مورکه کې و.

تامس کيسفورډ يوه اونۍ وروسته په يوه ليک کې داسې ليکلي وو:

دا ډېر خوشحالوونکی ځای دی. منظرې ډېرې عاشقانه دي. هوا ښه ده او مېوه په څرنکوالي کې دومره ښه، پرېمانه او ارزانه ده چې ته به يې تصور هم ونه شي کړی. تر ټولو ښه شفتالو، چې گرد نهه نيم تر لس نيم انچه اندازه لري، په شپږ پولي penny پېرودل کېږي، کلابې مڼې په نيم پولي. وچ شفتالو، خوبانۍ، مميز، الو او توت پرېمانه دي. يخ شربت، کباب، ډوډۍ، پتاسې او نور په زړه پورې خواړه په هر گوټ کې بيخي ارزانه پلورل کېږي. يوه وري لښکر ته هېڅ کله د مرېست له پاره داسې ځای نه و لکه دغه ځای چې دی، خو څه نه وو چې موږ دغه ځای ته د راتگ له پاره ونه زغمل! کندهار ته زموږ دوه درې سوه ميله مزل کېدای شي پرته له مسکو څخه د فرانسويانو له شاتگ سره، له بل هېڅ شي سره پرته نه شي.^{۵۳}

له ډېرو ستونزو سره سره، د اباسين پوځ تر کندهاره ورسېد. د دوی ښه بخت او د شمېر او ځواک په هکله له مبالغې څخه د ډکو راپورونو له کبله چې دښمنان يې وارخطا کړل، دوی وکړای شول چې د سوېلي افغانستان لرغونې پلازمېنه پرته له کوم ډز ونيسي. اوس په ځانگړې توگه مېکناتڼ ډېر خوشحاله و. هغه خپل گوتنيوونکي مات کړل او د ده په اند شاه شجاع ته د خلکو له خوا ښه راغلاست د نوموړي د گرانښت مانا درلوده. مېکناتڼ له پنځو کالو راهيسي کله چې له لوی والي سره يې کار پيل کړ د شاه شجاع پلوي کوله. هغه باور درلود چې دی له پيل څخه پر سمه لار روان و او برنز برعکس تل پرغلطه. شاه شجاع مشروع او گران پاچا و او بارکزي د کرکې ور غاصبين وو. د کندهار له ماڼۍ څخه يې د بريا له احساس څخه ډک ليک اکلنډ ته ولېږه او څرگنده يې کړه چې کندهار ته تک داسې و لکه چې پوځ ناڅاپه «جنت ته ننوځي... زه په خوبنۍ راپور درکوم چې د کندهار ښار او سيمه په بشپړ ډول په يو ارامه او هوسا وضعيت کې دي. دا د خوبنۍ ځای دی چې په داسې گڼ مېشته ښار کې کوم جدي اړودور پېښ نه شو. د شاه شجاع واکمني کرار کرار په ټول هېواد کې ټينگېږي.»

مېکناتین زیاته کړې چې شاه شجاع اوس لږ نرم شوی او چلند یې هم آرامه او ډېر حاکمانه او خانتما نه دی. «زه اوس په خوښۍ دا هم وایم چې له شاه شجاع سره زما د تېرو څلورو یا پنځو میاشتو تجربې زه په دې باور کړم چې اعلحضرت د ښه کرکټر خاوند دی.»

د خپلې پاچاهۍ په بیا تر لاسه کولو کې کومې ماتې چې اعلحضرت وزغملې خلک دې انګېرنې ته وهڅول چې د ده داعیه محبوبیت نه لري او یا دی په روحیه او توان کې بشپړ نه دی، خو داسې خلک هغه سخت او ستونزمن وضعیت ته پام نه کوي په کوم کې چې دغه هڅې وشوې. ډېرو لږو خلکو به په دغسې وضعیت کې داسې هڅو ته زړه ښه کړی وای کومې چې ده وکړې... شاه لږترلږه په هوډ او توان کې کمښت نه لري. زما په اند هغه د نرم، انساني، هوښیار، عادل او ټینګ کرکټر خاوند دی. تشې یې ښاخ او سوکتي دي. د نوموړي ښاخ په ښکاره د هغه بارکزي غاصبینو له چلند سره په ټکر کې دی کوم چې د واک ساتلو په موخه یې خپل چلند د خپلو پلویانو له کچې سره برابر کړی.

مېکناتین وویل داسې وجه شته چې نوموړی په دې هیله من کوي چې «د اعلحضرت ښاخمن چلند به کرار کرار لږ شي او یا به یې رعیت د خپل پاچا له تشریفاتو او سور چلند سره عادت شي». سوکتي یې «په اوسني کرکټر کې بېځایه ده، خو د دې د دفاع له پاره ډېر دلیلونه شته. د هغه مالي سرچینې ډېرې محدودې دي او سخاوت یې ډېرو خلکو ته ښکاره دی.»^{۵۴}

لس ورځې وروسته د مې په اتمه کله چې د پوځ شاتنی د بمبې لښکر له ښار څخه بهر کمپ ته ورسېد، مېکناتین شاه شجاع ته یو پرتمین دربار په دې نیت جوړ کړ چې د شاه شجاع واک ته بیا رسېدنه اعلان کړي او د کندهار خلکو ته فرصت ورکړي چې په رسمي توګه ده ته بیعت وکړي. د ښار له دېوالونو بهر په عیدګاه کې یې یو شاندار چترلرونکی تخت ورته جوړ کړ او له ختو څخه پر جوړ سټېج یې کېښود. د تخت مخ سرپوزې ته و چېرته چې د چل زینې او د بابر د دالان لاندې د زاړه ښار ړنګې پرتې وې - دا پنځه کاله مخکې ټیک د شاه د ماتې ځای و. شاه په کلا کې د مانی له تیموري طاقونو څخه مېکناتین بدرکه کړ. مېکناتین له فرصت څخه په کار اخیستې په لمړي ځل خپلې نوې د نایب الحکومه جامې واغوستې. یو افسر ویلي: «د مېکناتین په بشپړه توګه درباري جامې پر تن وې، ټیک هغسې جامې چې په انګلنډ کې له ملکې سره د لیدنې پر مهال د مامورینو پر تن وې.»

سېر الکساندر برنز په ساده درېشي کې په دوی پسې روان و. د ده شاوخوا ته نور افغان مشران هم روان وو او داسې ښکارېدل چې له دوی سره به تودو او دوستانه خبرو اترو لګیا وو. نوموړي په خپله خندا او مودبه چلند تر یوې کچې د دوی پام ځانته داسې خپل کړ چې هېڅ بل اروپایي به یې ونه شي کړی... کومې د برم او دبدې جامې چې د مشرانو پر تن وې، بېسارې وې. د دوی په لونګیو او ټوپکو کې کرانبیه غځې ټومبل او اېښودل شوي وو او پر ښایسته او بې عیبه اسونو سپاره وو.^{۵۵}

د حاجي خان کاکړ او نورو هغه مشرانو شاته چې شجاع ته یې خپل ملاتړ څرګند کړی و، کین، کاتن، نات او نور بېلابېل انګرېزي قوماندانان روان وو. دوی د هرات له دراوژې او د لارې په دواړو غاړو کې د شجاع د شېلو عسکرو له کتار څخه تېر شول. د شپېلیو او بېګلو په غږ سره، چې انګرېزي ترانه یې - خدای د پاچا وساتي - غږوله، شاه شجاع په تشریفاتو د افغانستان د پاچا په توګه پر تخت کېښودل شو. د خلکو وړې کڼې کونې ته چې د دغه نندارې د لیدو له پاره راغلي وو سلامي وکړل شوه او د دوې په منځ کې د هندي پیسو کڅوړې وشیندل شوې. د هرات یو سوداګر،

محمد حسین چې د شجاع یو مینه وال ملاتړی و او د شاه له مرګه وروسته یې د نوموړي لمړنی بیوګرافي لیکلې، داسې لیکلې:

هر سړی بډای شو. اعلحضرت امر وکړ چې دوه لکه روپۍ دې یې وژلو ته ووېشل شي. هغه خلکو چې د بارکزیو په وخت کې خر نه درلود، اوس یې د اسونو او اوبسانو د بنایسته زینونو توان درلود. د دوی کڅوړې د سپینو زرو له سکو څخه ډکې شوې. زرونو یې اندېښنې نه لرلې. پیسې دومره پرمانه وې چې ماشومانو به په کوڅو کې د سرو او سپینو زرو له سکو سره لوې کولې؛ نو اعلحضرت او انګرېزان پر عسکرو او کروندګرو داسې مهربان وو.^{۵۶}

خو د شاه د ملاتړو له ټولو خوشبینیو سره سره، له دربار جوړونې څخه وروسته سمدلاسه یوه پېښه وشوه چې په انګرېزي سرچینو کې هېڅ یاده شوې نه ده. د ټولو افغان سرچینو پر بنسټ، دغه پېښې د شاه د نوي رعیت تر منځ د ده د بدنامۍ په پیلامه کې بنسټیز رول درلود. محمد حسین هراتي د دغه پېښې لمړني او بشپړ توضیحات ورکړي. هغه لیکلې:

په دغه وخت کې یوه بدمرغه پېښه وشوه. کله چې د یوې ښې کورنۍ یوه نجلی په خپل کار پسې وتلې وه، یو ښه بهرني عسکر یې لاره ونیوه، لاس یې ور واچولو، څېرمه ویالې څنګ ته یې کش کړله او د هغې بکارت یې مات کړ. د نجلی چيغې د لاریو تر غوږ شوې او دوی په منډه د هغې کورنۍ خبره کړه. د سیدانو او ملایانو په کېدون ډېر خلک راغونډ شول او ټول په کېده اعلحضرت ته د عدالت غوښتنې له پاره لارل. که څه هم ښې وغوښتل او خواشینی څرګندې شوې، افغانان چې د ناموس په دغسې ټکو کې ډېر حساس دي، په زړه کې سخت په غوسه وو. دوی ویل: «که د دغه اشغال په پیل کې داسې کرغېړنه کړنه د یوې شریفې کورنۍ پر نجلی شونې وي او که اوسنی وضعیت همداسې دوام وکړي؛ نو بیا د هېچا عزت او ناموس خوندي نه دی! دا اوس جوته کېږي چې اعلحضرت یو کوداکی او هسې په نوم پاچا دی.»

هراتي زیاتوي:

د کندهار خلک تل په خپله زورتیا او د خپل عزت په ساتلو یاري او دغه پېښه یې یوازې په ښه هېره نه بلله. که څه هم انګرېزانو د خپل ځواک په ښودنه د نجلی کورنۍ او ملاتړي چوپتیا ته اړ ایستل، د درانیو کورنۍ له غوسې څخه په جوش وې ځکه چې د دوی په عزت تېری شوی و او ویني یې په رګونو کې اېښېدې. شرم او سپکاوی یې په مخونو کې له ورايه ښکارېده. حتی د شاه وفاداره دراني خانان لکه حاجي خان کاکړ وښوده چې دغه سپکاوی دوی دردوي او که څه هم دوی خپله غوسه کابو کوله، ناراضتیا یې په چلند کې ښکاره کېده.^{۵۷}

په سراج التواریخ کې دغه پېښه لنډه خو واضح بیان شوې: «د غچ تخم د غیرتي افغانانو په ناموس پاله سینو کې وکرل شو او دغه تخم سونځ^{۵۸} حاصل ورکړ. قومي مشران په دې اند شول چې پاچا پرته له دې چې خپل ښه نوم وساتي، یوازې د زورورو له پېالي واین څښي. دغه پېښې دراني خانان له شاه څخه پردې کړل او په پټه یې د یو ښه فرصت تر راتګ پورې خپل کړج^{۵۸} پالو.»

یو له دغه خانانو څخه یو مخکښ د ځمکو خاوند، امین الله خان لوګری و. نوموړی د یوسفزیو یو څه نا څه ټیټ

• سونځ: وپروونکی

• کړج: کینه

نسبی سپینږیری پښتون و. د هغه پلار د تیمورشاه په وخت کې د کشمیر د والي مرستیال و- او ده د سدوزیو په چوپړ کې وده کړې وه. په کندهار کې د ډېرو نورو خلکو په څېر، ده هم د شاه په بېرته راتګ کوم اعتراض نه درلود، خو په دې سخت خوابدی و چې هغه د بهرني کافر لښکر په مټ راغلی و. د جنسي تېري له پېښې وروسته، امین الله خان کابل ته لاړ او په نواب باغ کې مېشت شو. نوموړی هلته د هم انده کسانو د یو اتحاد جوړولو په «فرصت پسې ګرځېده چې انګرېزان له هېواد څخه وشړي».^{۵۹}

د انګرېزانو پر ضد د مقاومت لمرنې کړنې لږ وخت وروسته پیل شوې. د سپرې نېزه لرونکې شپاړسې ډلې دوه افسران د ارغنداب رودغاړې ته د کب نیونې له پاره تللي وو. د بېرته راتګ پر مهال پر دوی باندې د درانیو یوې ډلې برید وکړ، یو یې په چاره ووهل شو او وروسته مړ شو. د خواجه غانبي د لارې په اوږدو کې پر انګرېزي پوځیانو باندې یرغلونه مخ په ډېرېدو او همدارنګه د دوی پر څرو او ډاکیانو باندې هم بریدونه زیات شول. د کمپ دوه سوه ملکي کارکوونکي چې بېرته هند ته روان وو، په لاره کې وغولول شول، بې وسلې کړل شول او ورپسې ووژل شول. د خزانې، مهماتو او اکمالاتو کاروانونه به په هر غانبي کې له جګړې سره مخ شول او ځاني او مالي زیانونه به یې ګالل.^{۶۰} د سپاهي سیتارام په اند، په دوو میاشتو کې چې انګرېزانو په کندهار کې دمه کوله، وضعیت بدل شوی و. هغه لیکي:

په لمړیو کې خلک د پاچا په بېرته راتګ خوښ ښکارېدل، خو داسې ویل کېدل چې دوی په خپلو زړونو کې له ده څخه کرکه لرله او له انګرېزانو سره یې راتګ ځان ته سپکاوی ګڼلو. دوی به ویل چې نوموړي د دوی د هېواد لاره انګرېزانو ته وښوده او دومره وخت به تېر نه وي چې انګرېزان به یې هېواد تر خپلې سلطې لاندې راوړي. بیا به د هندوستان په څېر کار ترې واخلي او خپل کرکجن قانون او قاعدې به پلي کړي؛ نو له دې امله دوی په غوسه وو او ویل یې چې که شاه یوازې د خپل لښکر سره راغلی وای، هر څه به سم وای، خو کله چې دوی پوه شول چې انګرېزان بېرته نه ځي، غوسه یې نوره هم زیاته شوه... که څه هم دوی ته په وار وار وویل شول چې انګرېزان د دوی د هېواد د نیولو له پاره نه دي راغلي، دوی د هندوستان کیسه نه هېروله.^{۶۱}

دومره وخت نه و تېر چې انګرېزي عسکرو او سپاهیانو ته «پرته له دې چې ډله ییز او په وسلو ښه سمبال» وي، له کمپ څخه د نه وتلو امر وشو.^{۶۲} له ټولو هغه ادعاوو سره سره چې دوی د سوېلي د راوستلو له پاره افغانستان ته راغلي او د هېواد د مشروع پاچا په بلنه هلته مېشت دي، انګرېزان ښه پوهېدل چې له دوی څخه کرکه کېږي او که چېرې له خپلې اډې څخه بهر ګام کېږدي، همغه شېبه به یې په ستوني چاره تېره شي.

وروسته له دې چې شاه شجاع پر تخت کېښول شو، د دغسې ډېرېدونکو بریدونو په ځواب کې، لارډ اکلنډ په افغانستان کې د انګرېزي پوځ د پاتې کېدو مرکونې پرېکړه وکړه. هغه لندن ته ولیکل: «موږ باید د یوې مودې له پاره دې ته چمتو وو چې د شاه ملاتړ، چېرته مو چې واک ته رسولی، وکړو».^{۶۳}

کله چې شاه په کندهار کې پر تخت کېښول کېده، په پېښور کې وېډ او شهزاده تیمور ډېر لږ پرمختګ کړی و. که څه هم وېډ څه باندې ۵۰۰۰۰ روپۍ په رشوت ولکولې، خو داسې نښې نه لیدل کېدې چې د خیر قومونه به د شاه

ځواکونو ته د تېریدو اجازه ورکړي. دوی دې ته هم نه وو حاضر چې د وېد په وړاندیز له دوکې څخه په کار اخیستنې د خیر غاښي لاندې د علي مسجد کلا ونیسي او یا «پر جلال اباد یرغل وکړي او هلته د بارکزیو شتمنۍ او ملکیتونه چور او ویجاړ کړي». ^{۶۴} یو مشر رت ځواب ورکړ چې لکه څنګه چې اوس شاه د کافرانو ملګری شو، «حتی که ټول بارکزی ووژل شي، دی به د خپل دین په خاطر جګړې ته مخ کړي». ^{۶۵}

لکه د کلات محراب خان، افریدی او د پولې نور قومونه د شاه شجاع وفاداره ملاتړي وو او کله چې نوموړي د خپل ژوند سختې ورځې شپې تېرولې، دوی یې په وار وار ساتنه کړې وه. لږترلږه یو کس، د ملک الدین خېل د قبیلې خان بهادر خان له شاه شجاع سره نږدې خېښي لرله، خو ټول له کافرو انګرېزانو او سېکانو سره د هغه په اتحاد کې شکمن وو. دا هغه څه وو چې دوست محمد ښه ګټه ترې واخیسته او هر یوه ته یې پیغام ولېږه چې «که ته نورې پیسې غواړې، راته ووايه، خو په یاد ولره چې ته یو افغان او مسلمان یې او اوس شاه د کافرانو غلام دی». ^{۶۶} که چېرې د افغانیت او اسلامیت دغه نارې پوره اغېز ونه کړي، دوست محمد د احتیاط له پاره په ټولو سرکښه ملکونو پورې تړلې خلک په کابل کې په پاملرنه تر خپل څنګ یرغمل وساتل چې د دوی ملاتړ تضمین کړي. شهزاده تیمور یو جذاب او کرزماتیک کس نه و. د وارخطا او بې اغېزې ولیعهد شهزاده د لږنې موخه دا وه چې د خیر مشرانو ته تمه پیدا شي، خو تیمور یو طبیعي مشر نه و- د هغه د مخ انځور ښي چې یو نری او د اندېښمنې څېرې څښتن و- وېد ده ته یو دربار جوړ کړ چې دی په پېښور کې ور وپېژني، خو په دربار کې د ده نابلدتیا او تېروتنې هم ښه شاګوم نه درلود. یو کتونکي لیکلي: «کله چې د دربار کېدې ته ننوتلو، خوارکي شهزاده چې په هغه شاهي چلند چې باید کړی یې وای، بلد نه و، د درناوي له پاره ولاړ شو... د جګړن وېد په یو حرکت ده سمدلاسه خپله تېروتنه په خورا ډېر ناته سمه کړه او پر خپل تخت په شاهي څوکۍ کېښناست.» خو ده ژر له دغسې تشریفاتو سره مینه له لاسه ورکړه او «خپل دریځ ته په بې شمېره بې پامۍ او شاوخوا ته یې له هر څه سره په بې پروايۍ چلند کولو... په دې وروستیو کې د نسبي ورکڼومۍ څخه را ایستل شوی او د پردیو له ځیر سره د نه بلدتیا له امله به په عامه ناستو ولاړو کې د خپل عظمت په ښکارونه کې له ورايه نارامه برېښېدلو». ^{۶۷}

له بلې خوا تر اوسه د سېک پوځ چې رنجیت سېنګ یې د یرغل له پاره ژمنه کړې وه، کومې نښې نه لیدل کېدې. د تېرو دوو میاشتو راهیسې دا ښکاره شوه چې وروسته له دې چې لارډ اکلنډ بېرته شېملې ته ستون شو، سیانه مهاراجا سمدلاسه تر خپلې وسې هڅه کوله چې خپلې پښې له هغه ژمنې څخه وباسي چې ده د عسکرو او تدارکاتو د برابرولو په اړه کړې وه. وېد د ۱۸۳۹ کال د مارچ په ۱۹ مه مهاراجا ته په خواشینۍ ولیکل چې د مسلمان پوځ او یو مسلمان قوماندان ګمارنه تر اوسه نه ده ترسره شوې» او له دې وروسته چې «دغه موضوع ته سملاسي خپل پام واړوي». ^{۶۸} وېد دوه ورځې وروسته بیا مهاراجا ته ولیکل چې اوس څلور میاشتې کېږي چې د اباسین پوځ له فېروزپور څخه حرکت کړي، خو تر اوسه یوازې د رنجیت سېنګ د دوو اشرافیانو کورني عسکر د دندې له پاره راغلي. ^{۶۹} کله چې پسرلی په گرم دوبي بدل شو، د سرتکونو لړۍ پیل شوه: سېک مامورینو په اټک کې همکاري نه کوله چې د شهزاده تیمور ځواکونه له اباسین څخه په جالو کې تېر کړي. نور مامورین د عسکرو، هستوګنځي، خوراکه توکو او وښو په برابرولو کې پاتې راغلل. عسکر لا تراوسه نه وو رارسېدلي. وېد په وار وار ولیکل: «د مسلمان عسکرو چوپړ ته

سملاسي اړتيا ده.» يوه مياشت وروسته يې بيا سر وټکاوه چې «کوم پوځ چې په پېښور کې کمارل شوی، لويې ستونزې لري ځکه چې د عسکرو تنخوا لا تر اوسه نه ده ورکړل شوې.»^{۷۰}

بلاخره د اپرېل په پای کې، په پېښور کې د رنجیت والي جنرال اويتېلې ته امر وشو چې له ځايي مسلمانانو څخه يوه فرقه جوړه کړي چې په يرغل کې مرسته وکړي.^{۷۱} د مې په نيمايي کې کله چې شاه شجاع او د پوځ اصلي برخې د کندهار په شفتالو، خوبانيو او منو خېټې پرسولې، يوازې د غير منظمه سپرو يو ۶۵۰ کسيز کنډک پېښور ته راغلی و.^{۷۲} د مې په ټوله مياشت کې، د خيبر مشرانو د پېښکي پيسو او ډاليو غوښتنې کولې. يو مشر ليکلي وو: «ما د خپلې غونډۍ خلک قانع کړل او اوس ۲۰۰۰۰ روپيو ته اړتيا ده.» په همدې وخت کې رنجیت سېنگ، وارخطا وېد ته يو پيغام ولېږه چې بېرې ته اړتيا نه شته او ايا کولای شي لاهور ته د پلان شوي يرغل په اړه د خبرو اترو له پاره ورشي؟^{۷۳} وېد يوه مياشت وروسته تراوسه تر ټولو بد خبر ترلاسه کړ. رنجیت سېنگ له ناڅاپي بې هوښۍ څخه وروسته اوس په کټ کې پروت دی. نوموړی په ۵۸ کلنۍ د جون په ۲۷ مړ شو. د هغه وروستۍ کړنه د يو شمېر لويو صدقو وېشنه وه. ويليم اسبورن په راپور کې ليکلي: «له مرگ څخه دوه ساعته مخکې، هغه خپلې ټولې کاني ور وغوښتې او خپل نومور الماس يې چې د رنا غر نومېده، يو معبد ته، د ملغلرو ښايسته غاړکۍ بل ته، او د هغه د خوښې ټول اسونه له ټولو زينتي توکو سره درېيم معبد ته ورکړل. د هغه څلورو ښايسته ښځو او پنځو کشميرې وينځو د ده له مري سره سم ځانونه وسوځول... ډېرې هڅې وشوې چې د دې مخنيوی وکړي خو څه پایله يې ورنه کړه.»^{۷۴} ايملي دغه مهال د کندهار فتح لمانځله - زموږ د نڅا مېلمستيا به ډېره له خوښۍ څخه ډکه وي. ما همدا اوس نورو رڼاوو ته مخامخ يو لوی «کندهار» سرېښ کړ. دې د رنجیت سېنگ ښځې څو مياشتې مخکې ليدلې وې او اوس د دوی پر برخليک باندې سخته په لړيکه* شوه. هغې ليکلي: «دوی ډېرې ښايسته او خوشحاله وې. د دغه خوارکيو مړينه ډېره خواشينوونکې ده. دوی يو خوشحاله مخلوق و او په بېسارې زړورتيا مړې شوې. داسې ښکاري چې د يوې ښځې د لرلو په پرتله د «سلو ښځو» د درلودلو سيستم ښه دی. دوی ډېرې مينه ناکې او وفاداره وې.»^{۷۵}

وېد سمدلاسه پر افغانستان باندې د يرغل په جدي پايلو پوه شو. د رنجیت سېنگ په ژوند کې وېد ته دا ډېره سخته وه چې له ژمنې سره سم له هغه څخه يو لښکر ترلاسه کړي. اوس چې هغه مړ شو، دغه کار نږدې ناشونی برېښېده. د رنجیت سېنگ يوازې څو اشرافيان له انگرېزانو سره د ائتلاف په اړه له ده سره همغږي وو او اوس به د ده د ځای ناستي پر سر د شخړې او د کورنۍ جگړې د ممکنه پيل له وجې ډېر وخت ونيسي چې انگرېزي ديپلوماسي د مړه مهاراجا پر ځای ناستي وټپل شي.

بله لويه ستونزه د اباسين پوځ ته د خوراکه توکو او تدارکاتو رسونه وه: په داسې حال کې چې په هغه پنجابي هوارو کې د اړودور پيل نږدې حتي ښکاره کېده کومې چې يرغلگر پوځ يې په برتانوي هند کې له خپلې اکمالاتي اډې څخه بېلولو؛ نو افغانستان ته د خوراکه توکو، وسلو، پيسو او تازه دمو ځواکونو د لېږلو له پاره به کوم فرصتونه وو؟ د اباسين پوځ چې همدا اوس په تجريد کې و، د پنجاب د لارې په بندېدو سره نور هم يوازې برېښېده. په عين وخت کې، دغه پوځ د منځنۍ اسيا په غرونو کې نور هم د ننه روان و چې تدارکاتي تک لوری يې لا اوږد، حساس او زيانمنوونکی

* لړيکه: اندېښنه، لړزه

کېده او پرته له مرستې، د هېڅ کار سم پرمختګ شونی نه و نو یو سخت یرغل، چې بریا یې نامالومه وه، نور هم سخت شو.

د ۱۸۳۹ کال د جون په ۲۷ مه، کومه ورځ چې رنجیت سېنګ د مرګ په حالت کې و، د اباسین پوځ له کندهار څخه د کابل په لور وخوځید. دغه ځواک اوس په درې برخو ووېشل شو او په ثابته توګه یې د ورځې شاوخوا ۱۵ میله مزله کولو. دغه مارش د مخکني په پرتله لږ چټک و ځکه چې جان کین پرېکړه وکړه چې د کلابندی درنې وسلې چې په مخکني مارش کې یې ډېرې ستونزې رامنځته کړې وې، په کندهار کې پریردې. ده دغه پرېکړه د هغه مشورو پر بنسټ وکړه چې د غزني او کابل استحکامات دومره غښتلي نه دي او شجاع ده ته ډاډ ورکړی و چې پوپلزي به د پوځ له رارسېدو سره سم واک په خپل لاس کې واخلي او د غزني دروازې به پوځ ته خلاصې کړي. په کندهار کې یوه ۳۰۰۰ کسيزه چونی د شجاع د یو کشر زوی، شهزاده فتح خان د تش په نامه واکمنۍ لاندې پاتې شوه، خو په حقیقت کې دغه چونی د تورن جنرال نابت تر قوماندې لاندې وه. د درانیو ډېری اشرافیان چې شجاع ته یې بیعت کړی و، هم په کندهار کې پاتې شول. یوازې حاجي خان چې د لور مقام هیله یې درلوده، له پوځ سره مل شو.

په کندهار کې دوه میاشتني دمه وروسته له دې پای ته ورسېده چې په لوېدیځ کې له هرات څخه او په ختیځ کې له غزني څخه انډېښمنوونکي څارگریز راپورونه راورسېدل. په هرات کې وزیر یارمحمد الکوزي ځان د هغه احسان پوروری نه ګڼلو کوم چې انګرېزانو یې پهرات باندي د پارسي ويجاروونکي یرغل د پای ته رسولو په بدل کې تمه کوله او پر ځای یې، د پارسي پوځ له شاتګه یوازې څو اونۍ وروسته، نوموړي له انګرېزي استازي اېلډرېډ پاتېنګر سره چې لږ موده مخکې یې ۳۰۰۰ پونډه د خیرې په توګه په ښار کې لګولي وو، شخړه وکړه، د هغه د یو چوپړيال لاس یې غوڅ کړ او په خپله یې د پاتېنګر د وژلو هڅه وکړه. وروسته دغه وزیر د پارس له محمد شاه سره چې پوځ یې تر دې وروستیو پورې د ده د ښار مخې ته کمپ جوړ کړی و، په پټه خبرې اترې پیل کړې او څرګنده یې کړه: «زه په خدای قسم کوم چې زه د شاهانو شاه [د پارس شاه] غضب د یو میلیون انګرېزانو د مهربانۍ په پرتله غوره بولم.»^{۷۶} مېکناتن ډاډه نه و چې د اړیکو د شلېدو پره پر یار محمد وه او یا د ډېرې تجربې پر خاوند، پاتېنګر؛ نو ده پرېکړه وکړه چې یو پلاوی هرات ته ولېږي چې هرات بېرته خپل کړي. مېکناتن له برنز څخه وغوښتل چې د دغه پلاوي مشري وکړي، خو نوموړي په هوښیاری دغه غوښتنه ونه منله ځکه چې ده غوښتل چې په کابل کې وي او هلته کله چې مېکناتن بېرته لاړ شي، د هغه ځای ناستی شي او بل دا چې، لکه څنګه چې وروسته څرګنده شوه، د دغه پلاوي د ماموریت بریا ناشونې برېښېده؛ نو مېکناتن د ده پر ځای ډارسي ټاډ D'Arcy Tidd چې پارسي یې خبرې کولای شوې او په تهران کې د برتانيې په پوځي ماموریت کې د هېنري لارنسن همکار و، هرات ته ولېږه. برنز خپل یو ملګري ته ولیکل: «ځوان پاتېنګر غواړي چې د وژنې د ګواښ له امله بښنه ترې وغوښتل شي. تورن ټاډ سبا ته د هرات په لور ستنېږي او زه له وړاندې وایم چې هېڅ به ونه شي کړی ځکه چې له دوی سره هېڅ نه شي کولای.»^{۷۷}

ټاډ ته ورکړل شوی دستور ساده و: یار محمد دې خپل ملگری کړي، د ایران په پوله پروت هرات دې د انگریزانو متحد کړي او د شاه شجاع د واکمنۍ پوله دې ورسره مالومه کړي، خو دومره وخت نه و تېر چې ټاډ په وېرجه بڼه د یارمحمد په هکله یو لیک ولېږه او لیکلي یې وو چې یارمحمد ته به چې هر څوک په لاس ورغلل، په زور او جبر به یې په ظالمانه توګه پیسې ترې اخیستې چې د هرات خزانه پرې بېرته جوړه کړي:

کوم سړی چې غوره شوی و، په عامه توګه یو خان و چې خلکو به ډالی ورکولې؛ نو له دې کبله داسې انګېرل کېدل چې شتمن به و او یا د مرګ د سزا یو ترسره کوونکی و چې د خپلې دندې په نه ترسره کولو د شتمنۍ په ټولولو تورن شوی و. وروسته دغه تورن تر شکنجې لاندې راوستل شو. د شکنجې تر ټولو عامه بڼه په کرار اور باندې په اوبو کې د تورن اېښول او یا وړیتول او پخولو وو. په دغسې وخت کې له کومو داروونکو نابغوي جزاوو څخه چې کار اخیستل کېده دومره کرکجنې وې چې هېڅ د یادولو وړ نه دي. له ډېر درد څخه تاو راتاو سړي کرار کرار خپله شتمني برېښه کړه او مخکې له دې چې مړ شي، هغه پوه شو چې ښځې او لورانې یې په ترکمنانو خرڅې شوې او یا د ده د وژونکو د چوپړيالانو او جارو کوونکو تر منځ ووېشل شوې. له دوو وروستي قربانيانو څخه یو یې نیم کباب او بیا په ډېرو ورو توتو غوڅ کرل شو، دویم یې په جوش اوبو کې خوړین او وروسته پوڅ کرل شو.^{۷۸}

هرات انګریزانو ته یوه داسې معضله پیدا کړه چې دوی د اشغال په پېر کې ښه ورسره بلد شول او وروسته نور ښکېلاکي ځواکونه هم ورسره مخ شول. لکه څنګه چې ټاډ په یو لیک کې مېکناتین ته لیکلي وو: ایا باید هڅه وشي چې «د انسانیت کټو ته وده ورکړل شي». د ټولنیزو اصلاحاتو ملاتړ وشي او داسې دودونه منع کړل شي لکه د زناکارو ښځو سنگسار؟. په څارګره څانګه کې یوازې وېډ، کله چې له دغې پوښتنې سره مخ شو، په وضاحت وویل چې دوی ملت جوړونې او یا د ښځې او نر د حقوقو د اصلاحاتو له پاره هلته نه دي تللي. هغه لیکلي: «زموږ د بنسټونو د فضیلت په اړه له هغه اوچت باور څخه پرته چې مور ورسره اشنا یو او په یوه نوې او نه ازمویل شوې خاوره کې د دوی په پلي کولو کې زموږ د اندېښنې له څرګندونې څخه پرته، بل هېڅ داسې څه نه شته چې وېرې وشي او یا له هغوی څخه خوندي وساتل شي. دغسې لاسوهنه، که له تاوتریخوالي څخه ډک غبرګون نه زېږوي؛ نو لږ تر لږه به تل ترڅې شخړې رامنځ ته کړي.»^{۷۹}

په عین وخت کې په کابل او غزني کې د وېډ څارګرو د دوست محمد په اړه راپورونه ورکول چې په اغېزمنه توګه او په بشپړه سېکمنتیا د انګریزي پوځ د پرمختګ پر ضد خپل پوځ جوړوي او دفاعي کړنې بیا رغوي. هغه د کابل سیند له لارې جلال اباد ته په لویه کچه اکمالات وکړل او د کابل له علماوو څخه یې د شاه شجاع پر ضد د جهاد فتوا ترلاسه کړه. نوموړي په یوه هڅه کې ایران ته هم ولیکل چې محمد شاه وډوماري چې د جګړې ډګر ته لاړ شي، «اعلحضرت ته یې تینګار وکړ چې پرته له ځنډه د ده سره مرسته وکړي» او څرګنده یې کړه چې اوس به دا د ده وروستی فرصت وي مخکې له دې څخه چې انګریزان په افغانستان کې ځان ته ځای پیدا کړي. هغه لیکلي وو: «د یوې جینې خوله پر یوه ستن هم بندېدې شي، خو چې یو ځل یې اوبو سر وکړ، بیا یې پیل هم مخه نه شي نیولای.»^{۸۰} د دوست محمد د ټولو کړنو په هکله څارګریزه راپورونه انګریزي کمپ ته د جون په ۲۰ مه ورسېدل او پرېکړه وشوه چې هر څومره ژر پر دوست محمد برید وشي همدومره به ښې پایلې ولري.

له کندهار څخه تر غزني پورې د انګریزي پوځ د ۲۰۰ میلیو مزل په اوږدو کې، دوی لمړی د ارغنداب له حاصل خېزه

درې څخه تېر شول چې خپرې اوبه په کې بهېدې او سپین زرنګه ولې په کې ولاړې وې او د پښې ویالې د انار، انګور او سرو توتو د باغونو له لیکې څخه چې د خټې دېوالونه ترې چاپېر وو بهېدې، خو له دې څخه وړاندې، څومره چې پوځ د ارغنداب له غاړې او د پښې ویالو له شیبې چې د درې تر لمخې د خټکو تر پټیو غځېدلې وه، لیرې کېده، همدومره به وچې سیمې ته ننوت. د قلات غلزی Qalat e-Ghizai شاوخوا سپینې ځمکې چې سپین واښه یې باد رپول، کرار کرار ډېرینو غونډیو ته لار خلاصوله. دغه سیمې یوه ګوښه د پریښو او بکرو منظره جوړوله چې ځای ځای به د سپینو کوکنارو پټي او بانجانې څڅ* په کې لیدل کېدل. انګرېزي لښکر اوس د غلزیو سیمې ته ننوت. ویلیم ټېلر لیکلي:

دا یوه وچه، غرنیزه او طبیعي سیمه وه. لارې یې ډېرې سختې او کله کله تګ پرې نږدې ناشونی و. غلزی زموږ په لیدو سره د خټو بې شمېره کلاوو ته، چېرته چې ډېرې غونډۍ دي، وتښتېدل. دوی زموږ لارې نیولو ته هېڅ زړه ښه نه کړ. په هستوګنځایونو کې چې دوی پرېښي وو، موږ یو څو بدرانګه زړې ښځې او سپي ولیدل. دوی دواړو موږ ته یو شانته په غوراوي ښه راغلاست وکړ... موږ نېکبخته وو چې د غلې او وښو زېرمې مو وموندې. ځایي خلکو زموږ د راتګ په اورېدو غلې خښې کړې وې. د اوبو کمیټت مو هم نه درلود ځکه چې په سیمه کې له هر لوري ویالې او سیندونه تېر وو، خو د دغه ښېګڼو انډول د ملخو څوړونکو کلو برابر کړی و. د دوی دومره ډېرې کلې وې چې اسمان یې سم تیاره کړی و او په دوامداره توګه یې زموږ په غوږونو کې ښکاری جوړ کړی و. داسې ښکارېدل چې ملخ د سیمه ییزو خلکو په زړه پورې خوراک و. دوی به ملخ په کرار اور ډاډه کړل او په نات به یې په چټکۍ وخورل، خو موږ ونه شو کړای چې دغه خوراک ته زړه ښه کړو که څه هم زموږ څېره دومره خوندوره او او ډېر ډوله نه وه.^{۸۱}

کین د جولای په ۱۸ مه دوه څارګریز څېرونه تر لاسه کړل. لمړی، د پوپلزیو دسیسه چې د ښار دروازې به پرانیزي برېښه شوې او د شاه شجاع د وفادارو پر ځای غلزي چې بارکزیو ته وفاداره وو ګمارل شوي وو او دویم خبر، د غزني په شاوخوا کې بارکزي د کلک مقاومت له پاره تابیا نیسي. محتاط کین پرېکړه وکړه چې تر هغه وخته تم شي چې د شاه شجاع په مشرۍ د پوځ منځنۍ برخه او د وېلشر په مشرۍ د پوځ وروستۍ برخه ور رسېږي.^{۸۲} کله چې ټول ځواکونه غونډ شول، دوی په داسې حال کې چې پوځي ډلې یو بل ته نږدې روانې وې، مخ پر وړاندې مارش پیل کړ. د جولای په ۲۰ مه د لمر خټو پر مهال د غزني منارونه د بوټیو پر سر ښکاره شول او له دوی څخه وړاندې داسې یوه لویه کلا تر سترګو شوه چې په مرکزي اسیا کې یوه تر ټولو لویه او نه ماتېدونکې کلا وه. کین لیکلي: «د راپورونو پر بنسټ، د دې پر ځای چې دغه کلا ډېره کمزورې او د مقاومت توان ونه لري، یو دویم جبرل الطارق مو مخې ته څرګند شو. یو اوچت او سم رغول شوی دېوال چې د یوې ستوغي غونډۍ پر سر جوړ شوی و او په هر لوري کې یې بې شمېره برجونه درلودل. کرد راګرد یې ښه پاتې او د اوبو خنډقونه جوړ وو. چې لنډه یې ووايم، موږ هک پک شوو.»^{۸۳} د دغسې نه ماتېدونکو دفاعي کلاوو شتون د انګرېزي څارګرې ادارې ناکامي ښودله او اوس مالومه نه وه چې څه باید وشي. د کلابندی درنې وسلې ۲۰۰ میله شاته له نات سره په کندهار کې پرتې وې. یرغلګرو ته وړاندې تګ شونی نه و ځکه چې که غزني همداسې پرېږدي، د دوی د اړیکو لړۍ به وګواښي او د پوره تدارکاتو د نه شتون له امله، دوی نه شا ته تګ کړلی شوای او نه یې اوږد مهاله کلابندي جوړولی شوای.

لکه څنګه چې وېره کېده، د انګرېزانو په نږدې کېدو سره افغانانو په کلکه مقاومت پیل وکړ. د دوی اسوالې ډلې د

* پڼه: اوبونه، خروبوڼه

* څڅ: یو ډول اغزن سارايي بوټی دی چې بانجانې رنګ او تار ته ورته گل پانې لري.

سپاهیانو مخکنی لیکې تر بریدونو لاندې ونیولې او کله چې یرغلګرو هڅه وکړه چې د کلا شاوخوا ته سنګر ونیسي، دوی د کلا له دېوالونو څخه پر دغه یرغلګرو د مرمیو باران جوړ کړ او پرې برلاسي شول. سیتا رام لیکي: «دښمن په ډېر قوت را ښکاره شو او سختې دزې پیل شوې. افغانانو د دغه کلا په قوت باور درلود. دېوالونه ډېر اوچت وو او ختل پرې شوني نه وو او زموږ پر اس باندې اېښو سپکو توپچي وسلو پر دوی هېڅ اغېز نه درلود. افغانستان ته له راتګ راهیسې، دا لمړی ځل و چې موږ له جګړې سره مخ شوو.»^{۸۴}

دلته افغانانو هم په لمړي ځل د خپل اوږد میله تور توپکو کره توب وښوت، د ۱۹ پېړۍ لیرنښې توپک. کله چې نښه وپشتونکو انګریزي پوځیان د خپلو توپکو د اعظمي واټن د ننه وموندل، دوی به ډز وکړ او په دې توګه یې ګڼ شمېر سپاهیان چپه کړل. میرزا عطا لیکلي: «هره مرمی به چې له کلا څخه فیر شوه، پر انګریزي عسکرو به لکه د الهي جزا په څېر ولګېده. عسکر وري پاتې شول او څاروي له اوږده مزل څخه ستړي وو او تر ماښام پورې یې بارونه تر هغه وخت پورې پر شا پاتې وو تر څو چې د لنډمهاله سنګرونو او مورچلونو تر شا کمپ جوړ شو. له کلا څخه د یو لوی توپ چې زبرزن نومېده ډز وشو او اوبښان، عسکر او اسونه داسې په هوا شول لکه کاغذ باد.»^{۸۵}

په دغه شپه، انګریزانو له کلا څخه د شنو رڼاوو اشارې ولیدې او دوی ته د سوېل په غرونو کې په نورو رڼاوو ځواب ورکړل شو. د دغه اشارو موخه انګریزانو ته تر هغه وخته څرګنده نه شوه تر څو چې سهار وختي پر دوی باندې له شا څخه یوې اسوالې ۲۰۰۰ کسيزه د څاڅمن سترګو غازیانو ډلې برید وکړ. وروسته له دې چې سپېدې وچاودې، دوی سمدلاسه د کمپ شاته د جهاد له شنو جنډو سره په لوړو ځمکو ښکاره شول. کله چې د خطر بېګل وغږول شو، د جهادیانو مخکښې برخې وکړې شول چې د دفاعي خندقونو څخه تېر او نېغ د شاه شجاع د کمپ منځ ته ورسېږي په داسې حال کې چې د الله اکبر نارې یې وهلې او د ځان وژنې په زړورتیا یې تر هغه وخت جګړه وکړه تر څو چې کلابند شول.

په پای کې یوازې ۵۰ کسه تسلیحې ته حاضر شول او حتی دوی کله چې شجاع ته کش کړل شول، ده ته یې په سپکاوي «په زړه کې کافر او د کافرانو ملګری» وویل.^{۸۶} په داسې وخت کې چې شجاع د غوسې پزه کش کوله، یو غازي په پټه یو خنجر راوايست او د شاه د وهلو هڅه یې وکړه. وروسته له دې چې دغه کس په ډېرو کسانو کابو او ووژل شو، د شجاع ساتونکو سمدلاسه د دغه اسیرانو له ټولې ډلې څخه سرونه غوڅ کړل چې مېکناټن ته یې سخته لږیکه ورکړه. داسې راپور ورکړل شوی چې د شجاع کسانو په خندا او توکو دغه کم بخته خواري «په چرو او تورو ټوټې ټوټې کول». لکه څنګه چې بنديان پراته او لاسونه یې تر شا تړلي وو، موهن لال لیکلي: «انګریزي کمپ ته څېرمه د بې شمېره بندیانو وژنې، زموږ په کړنو یوه بې خونده رڼا واچوله. په یقین سره، هېڅ هېواد به په بې کچې ظالمانه او وحشیانه توګه د ۵۰ کسانو وژنه د یو کس د سپکاوي په بدل کې ونه مني او نه به یې منظور کړي؟»^{۸۷}

په راتلونکو ساعتونو کې موهن لال د انګریزانو په ژغورنه کې له هغه انجیر بنجر څخه چې دوی په خپله ځان ته جوړ

کړی و، اړین رول ولوبولو. یوه ورځ مخکې کله چې انګرېزان کلا ته نږدې کېدل، د بارکزیو یو مشر شهزاده او د دوست محمد سیال، عبدالرشید خان د جګړې له کرښې تېر او موهن لال ته یې ځان تسلیم کړ. نوموړي موهن لال د منشي توب له وخته پېژنده کله یې چې په ۱۸۳۰ مو کلونو کې له وېد سره د څارګر په څېر په کندهار کې کار کولو. عبدالرشید د موهن لال په کېږدی کې ده ته وویل چې دغه کلا یوه لویه نیمګړتیا لري. د انګرېزانو په نږدې کېدو سره د کلا ډېرې دروازې په خښتو پټې شوې وې، خو د کابل دروازه پرانیستې پاتې شوه چې له دوست محمد سره دوامداره اړیکې وساتل شي. کله چې برنز دغه مالومات کین ته ورکړل، اعلیٰ سر قوماندان پریکړه وکړه چې پرته له دې چې همغه شپه برید وکړي، بله چاره نه لري او هیله من و چې دغه نابیره برید به د پلان او څارګریزو مالوماتو د نه شتون تلافی وکړي. یو پلان په چټکۍ جوړ شو. د توپچي پرله پسې ډزې او پر سوېل باندې یو انحرافي برید به انجنیرانو ته مهلت ورکړي چې د کابل دروازې ته وڅښېږي او هلته چاودنیز توکي کېږدي څو دروازه والوزوي. پر دې پسې به یو ډله ییز یرغل چې توپک به په برجو سمبال وي پیل شي. هنري ډیورنډ چې په خپله خوښه د چاودنې ډلې مشري ته حاضر شو، لیکلي: «دغسې عملیات له خطر څخه ډک وو او حتی بریا یوازې د ډېرې مرګ ژوبلې په زغملو اټکل کېدای شوی.» کله چې ډیورنډ دغه خبره له کین سره مطرح کړه، اعلیٰ سر قوماندان ځواب ورکړ چې بله چاره نه شته ځکه چې یوازې د دوه یا درې ورځو له پاره به زېرمتون کې ډوډۍ پاتې ده.^{۸۸}

پاتې ورځ په څار تېره شوه. کین او انجنیران پر اسونو د کلا د بهرني دېوالونو شاوخوا د خوبانیو او چارمغزو د باغونو د دېوالونو تر شا چې د کلا په تیرکښو کې له تورټوپکو نښې ویشتونکو څخه په امان وو، وګرځېدل. له نیې شپې څخه لږ مخکې، امر ورکړل شو چې عسکر باید په څلورو بجو راغونډ شي او د خپلو خولپو سپین پوښونه لیرې کړي چې له کلا څخه په اسانۍ ونه لیدل شي. مېکناتن د شپې په دوو بجو شجاع یوې غونډۍ ته بوتلو چې د کابل دروازې ته مخامخ او اوچته پرته وه. د هغه د بیوګرافي لیکونکي، محمد حسین هراتي د خبرو پر بنسټ: «مېکناتن ته دا عزت په برخه شو چې شاهي حضور ته لار شي او اعلحضرت ته بلنه ورکړي چې د هوشیار صوفي بهلول د زیارت غونډۍ ته لار شي چې له هغه ځای څخه د غزني پر کلا د یرغل لیدنه وکړي. وروسته له دې چې اعلحضرت پر خپل ځای کېښناست، سمدلاسه د توپونو اور جنې ډزې پیل شوې.» (۸۹) شاه شجاع په خپل برېښ موقعیت کې له کلا څخه د سختو ډزو لاندې راغی، خو له دښمنۍ څخه په خپله ډکه زوروتیا له ځایه ونه خوځېد. نوموړي په دې کار خپل انګرېزي پالونکي اغېزمن کړل چې د ده په هکله د درواغو کیسې ورته ویل شوې وې چې د جګړې له ډګره له وخت څخه مخکې وځي.

سیتا رام د انحرافي قوې یوه برخه و. هغه لیکلي: «امر راکړل شو چې سور اور بل کړو چې د غازیانو پام بلې خوا ته واړوو. په دغه شپه ډېر باد لګېده او له دورو څخه جوړو ورېځو هر څه د معمول په پرتله تیاره کړي وو. کله چې ډزې پیل شوې، مور غازیان ولیدل چې له مشالونو سره یې منډې وهلې او سمدلاسه ټول ځای داسې ښکارېده لکه دېوالي پوجا Diwali puja.»^{۹۰}

په سوېل کې د ډزو د درزاري برعکس، د کلا په شمالي اړخ کې چوپه چوپتیا وه کله چې ډیورنډ او نورو انجنیرانو په تیاره کې د دېوال په لور څښېدل پیل کړل. دوی اندېښمن وو ځکه چې بریا د محرمیت په ساتلو تړلې وه او مېکناتن د شجاع کارکوونکو ته د یرغل پلان ښودلی او د جګړې په ټولو طرحو د شجاع کمپ خبر شوی و، خو دغه پلان د مدافعینو غوږو ته نه و رسېدلی. د سپېدو له چاودو مخکې، ډیورنډ د کلا د دروازې تر ۱۳۷ متره وڅښېد چې ناڅاپه د

يو پيره دار له خوا وننگول شو. هغه وروسته ليكلي: «يو ډز او يوې چينې وويل چې ډله وليدل شوه، سمدلاسه افغانان څك شول، توپكوالو له دېوال څخه په چټكي د خطر زنگ وواهه او ناڅاپه په كلا كې د مورچلونو له پاسه شنه رڼا خپره شوه او دروازې ته نږدې ځايونه يې بڼه رڼا كړل. د كلا له لاندني برخي څخه په لنډ واټن كې زموږ د ليكې پر اوږدو باندې ډزو به ټول انجنيران او نور كسان هلاک كړي وای، خو په تعجب سره د كلا له هر تيركش څخه ډزې روانې وې، خو زموږ ليكه پرته له دې چې د كلا له لاندني برخي څخه حتی يو ډز پرې وشي، تېره شوه.»

د باروتو كڅوړې كېښودل شوې او پلټې ته اور ولگول شو. په داسې حال كې چې دفاعيان له تيركش څخه د ليد او ډزو د محدوديت څخه په تنگ شول، دوی به پر دېوال ودرېدل، بسکته د دېوال بېخ ته به يې په ډزو د تېرو او خېستو ټوټې والوزولې او بېرته به د دېوال شاته شول. كله چې يوه لويه چاودنه وشوه، انجنيرانو د خندق په اوبو كې غوټه ووهله او بلې خواته سمدلاسه د پرمختگ بېگل ووهل شو.^{۹۱} د دروازې په لور د عسکرو مشري وليم ډني William Dennie كوله او په دوی پسې له لږ څنډ وروسته، د جنرال رابرت سېل په مشرۍ يوه ډله روانه وه. رابرت سېل د خپلو كسانو په منځ كې جگړه مار باب نومېده ځكه چې ده نه غوښتل د كتار په شا كې پاتې شي او تل به په تن په تن جگړو كې ښكېل و.

محمد حسين هراتي د شاه شجاع ترڅنگ د غونډۍ له سر څخه ننداره كوله. هغه ليكلي: «د كلا دروازې والوزول شوې او انگرېزانو تن په تن جگړې ته منډه كړه. دوی تر هغه وخته وجنگېدل تر څو چې د تسليمي چينې اسمان ته اوچتې شوې. «ال امن، مور مه وژنئ» او افغان عسکرو خپلې وسلې پر ځمكه واچولې. د هغه چا چې اجل پوره و، ووژل شول. ځيني نور، ښځې او نارينه، اسير ونيول شول او د دوی مال، شتمني او څاروي شوکمارۍ ته پرېښودل شول.»^{۹۲} ميرزا عطا د دفاعيانو په اړه خپله ژوره خواخوږي ښودلې. ده ليكلي:

كله چې دوی باروتو ته پلټې ولگولې، دروازه له ډېرو سوريو څخه په غلبيل بدله شوه او پر ځمكه ولوېده. چاودنې هوا د دورو له توپان څخه ډكه كړه او هيڅ شی نه ښكاره كېدل. د شاه عسکرو په منډه پر كلا يرغل وكړ او د ۳۰۰ غازيانو يا د خپل اېمان له پاره له جنګيالو سره مخامخ شول. غازيانو خپلې تورې را وايستلې چې د خپل دين د دفاع له پاره وجنگېږي او درې ځلې يې انگرېزان له دروازې څخه بهر شاته وتمبول. عسکر دې ته اړ شول چې شاتك وكړي او د زر فوټه په واټن كې يې ډزې كولې، خو جنرال سېل او اعلي سر قوماندان بيا عسکر راغونډ كړل. دوی كلا ته ننوتل او غازيان يې له پښو وغورځول. د بنګال پوځ يو ځل بيا پر كلا يرغل وكړ او د كلا قوماندان، نواب غلام حيدر خان [د دوست محمد زوی چې يو كال مخکې يې برنز له کابل څخه د وتلو پر مهال بدرکه كړی و] خپلو ځايينو ملګرو يوازې پرېښود چې خپل ځانونه وژغوري او چټل انګرېزي سره زر تر لاسه كړي. دوی انګرېزي رشوت ومانه، مخونه يې په خيانت تور شول او له جگړې څخه وتښتېدل. پاتې غازيان د جنت له ويالو څخه د شهادت جام تر څښلو پورې وجنگېدل او د جنت بن ته چې لاندې يې سيندونه بهيرې يورل شول. خدای دې د دوی پر روح رحمت و اوړوي. يوازې د غازيانو له مړينې وروسته، انګرېزانو د غزني كلا ونيوله او بريا يې ترلاسه كړه.^{۹۳}

په داسې حال كې چې د كلا په ښكتنۍ برخه كې لوټماري روانه وه، پورته د كلا په پاسنۍ برخه كې مقاومت په زړوتيا روان و. جورج لارنس ليكلي: «افغانانو په باتوري په تورو جگړه كوله، حتی هغه وخت يې هم زموږ يو شمېر خلك ټپي كړل چې دوی زموږ د توپكو په برچو سوري شوي وو.»^{۹۴} د ده د ملكري، نوېل چېمېرلېن د انګرېزي عسکرو چلند خوښ نه شو. وژني او بې رحمۍ اوس ټول ځايونه نيولي وو. نوېل ليكلي: «عسکر به د لوټمارۍ په موخه كورونو ته

ننوتل، په دغه توگه ډېر خلک ووژل شول...زه نه غواړم هغه ظلم او وحشت درته بيان کړم کوم چې ما په هغه ورځ وليد ځکه چې زه ډاډه يم چې ستا به له بشریت څخه کرکه وشي: خو زه خوشحاله يم چې ډېر لږ بښځې او ماشومان مړه شول او دا هم د حيرانتيا ځای دی ځکه چې له هرې کوټې څخه به چې د چا د خوځېدو غږ واورېدل شو، سمدلاسه به لس، دوولس ډزې پر کوټه وشوې او له دې وچې ډېر بې گناه خلک ووژل شول.^{۹۵} د سپېدو له چاودو سره، د دفاعيانو تېښته پيل شوه. تامس کيسفورډ ليکلي:

يو شمېر دښمنان وليدل شول چې له کلا څخه په پريو ښکته کېږي. ځينې يې په ښکته کېدو کې وويشتل شول او ځينې چې په ښکته کېدو بريالي شول، په پټيو کې سپرو عسکرو په تورو ووهل. وروسته له دې چې ټوله کلا زمور لاس ته راغله، هغه ډلو چې په کورونو کې يې دروازې پر ځانونو پسې تړلې وې لا تر اوسه په عسکرو ډزې کولې. هغه کسان چې تسليم شول، يو ځای به وساتل شول، خو مشران او نور هغه کسان چې زمور ډېر سړي يې د کلا له نيولو څخه ډېر وخت وروسته ووژل، ځای په ځای به وويشتل شول. هر څه چې په کرار شول، له يو کور څخه يوه ډله راوتله چې ځان ته د تېښتې لاره پيدا کړي، په دغه هڅه کې يې ډېر سړي تپيان کړل.

کيسفورډ زياتوي:

دغه کن شمېر ظالمانه وژنې ډېرې وپروونکې وې. په يوه دهليز کې، چې زينې ورڅخه د کلا سر ته ختلې وې، دېرش، څلوېښت مړي پراته وو او ډېری يې نيمه سوځېدلي او اور پرې بل و... ځينې اغېز کوونکې صحفې د مړيو په ايستلو کې رامنځ ته شوې. يوې ډلې چې يو مړی يې له يوه کور څخه وايست، کور يې چې مړی بېرته شاته کش کړل شو، کله چې دوی شاته وکتل، يوه بښځه او يو ماشوم همدغه مړی ته په ژړا ناست وو. هر کور او هره هټی لوبت او زيانمنه شوه او داسې کور نه موندل کېده چې پر هغه به د وينو داغونه نه وو. ۵۰۰ تر ۶۰۰ مړي په کنده کې وشمېرل شول او ښايي په ټوله کې لږترلږه ۱۰۰۰ کسه وژل شوي وي. تپيان په بد حالت کې وو او په ښار کې زمور تر شتون پورې يې پالنه کېده... ځينې سوځېدلي، ځينې په مرمی يا برچې تپيان، د نورو د بدن غړي ټوټې ټوټې او حتی ديارلس کسه د توپ په يوه چاودنه کې الوتي وو.

د کلا حاکم، د دوست محمد زوی حيدر خان د يوې دروازې پر سر په يو برج کې وموندل شو او وروسته له دې چې د ژوند تضمين يې وشو، خپله توره يې تسليم کړه.^{۹۶}

د سهار په ۹ بجو، مقاومت پای ته ورسېد او اوس د غنيمت وېش کارکوونکي په سيستماتيک ډول د لوبت شوو مالونو په راټولولو لگيا شول چې د عسکرو ترمنځ يې ووېشي. دغه کار پنځه ورځې ونيوې چې ټول لوبت شوی مال راوباسي. د ميرزا عطا د ليکنو پر بنسټ: «دوی خپل ساتنځای ته ۳۰۰۰ د ترکي، عربي او ايراني نسل اسونه: ۲۰۰۰ کابلي، بلخي، بخاري او بغدادی اوبښان بوتل او اصفهاني او تهراني د تورو لاسټي، په سلگونو د پشميني کشميري شالونه، په زرگونو د ممیزو، بادامو، مالکيني پستو، کوچو، وريجو او اورو ډېری او په زرگونو تومانچې يې راټولې کړې وې.» روڼ اندی ميرزا عطا د غنيمت په څيزونو کې له يو څيز سره چې د انگرېزانو ورته پام شوی نه و، مينه درلوده: د کندهار ماڼۍ کتابتون - «په پارسي او عربي ژبه څو زره گټور او بې جوړې کتابونه چې د ټولو علمونو، منطق، ادبي نقد، د قانون تيوري، فلسفې، نحوې او پښوې په اړه وو.»^{۹۷}

دا يوه لويه بريا وه: انگرېزانو د غزني نه ماتېدونکې کلا له لمړي ځل ليدو څخه ۷۲ ساعته وروسته تر خپل واک لاندي

راوسته. همدا راز ۱۰۰۰ کسه یې ووژل، شاوخوا ۳۰۰ افغانان ټپي شول او ۱۵۰۰ کسه اسیر ونيول شول. برعکس، د انگرېزانو تلفات يوازې ۱۷ کسه وو او شاوخوا ۶۵ کسه ټپي شوي وو.^{۹۸}

لکه څنگه چې وروسته ديورنډ ورته اشاره کړې، دغه بریا يوازې د بنه بخت له وجې وه. په کندهار کې د کلابندی توپونو په پرېښودو او پرته له پوره اکمالاتو څخه د غزني په لور په ستنېدو سره، کين «لويه پوځي تېروتنه وکړه، خو لکه د انسان په پاملرنه او بصيرت باندې د ملنډو په توگه، جگړې کله کله داسې بېلگې رامنځته کوي په کومو کې چې تېروتنې په توکلي توگه د په زړه پورې او حيرانوونکې بریا وجه گرځي. او دغه تېروتنې پورتنۍ خبره ثبوت کړه».^{۹۹}

که انگرېزان له ټولو نيمکرتياوو سره سره بريالي شول، خو افغانانو هم ځان و نه شرمولو. دوی خپله جنګي وړتيا وښوده او د دفاعيانو زړورتيا حتی په هغه وخت کې چې هر څه يې له لاسه تللي وو افسانې جوړې کړې چې سمدلاسه يې وده وکړه. ميرزا عطا چې د نورو افغانو په څېر د وفادارۍ د اوبستې احساس وکړ ليکلي چې ډېر خلک په دې باور وو چې وژل شوو ته پرېښتې راغلي. ده ليکلي:

لکه د کربلا شهيدان، مړه غازيان پرته له قبر او کفن څخه د جگړې په ډگر کې پرېښودل شول او سره له دې چې پرېښکاره مسلمانانو په مناسبه توگه د دوی د څښولو غوښتنه په عاجزۍ وکړه، انگرېزانو اجازه ور نه کړه، خو د لوی خدای څخه شکر، د شپې په بهير کې د شهيدانو ټول مړي تري تام شول او حتی د دوی د وينو يو څاڅکی په ځمکه کې پاتې نه و. يوه بله عجيبه کيسه د يو غازي وه چې د کلا په يو برج کې درې ورځې پاتې شوی و او هر څوک چې نږدې ورتلل، غوڅول او وژل به يې - د کمپنۍ ۷۰ عسکر يې ووژل، بيا ناخاپه ورک شو - او هېڅوک پوه نه شول چې چېرته لار. د غزني کلا د ننه، د ځمکې لاندې ډېر ټولونه دي او انگرېزان څو مياشتې تر هغه وخته ورباندې خبر نه وو چې ويل کېږي شاوخوا ۸۰۰ بکرې نجونې او ماشومان، ۳۰۰ اسونه او ۵۰۰ نارينه افغانان ناخاپه راښکاره شول او له کلا څخه لارل. د يرغلګرو حتی يو عسکر هم هڅه ونه کړه چې دوی ودروي او يا وننګوي؛ نو بيا انگرېزي واکمني پر غزني خوره شوه.^{۱۰۰}

دوست محمد ته په کابل کې د ۴۸ ساعتو څخه په لږ وخت کې د غزني د سقوط خبر ورسېد. ده ۳ مياشتې په هېواد کې د تر ټولو لويې کلا په بيا رغونې او ټينګولو کې تېرې کړې وې، خو په ۳ ساعتو کې د کافرانو لاسته ولېږده. په راتلونکو څو ورځو کې دوست محمد ته نور بد خبرونه هم ورسېدل چې نه يوازې د ده باور يې زيانمن کړ بلکې د ده د ملاتړو هود يې هم کمزوری کړ.

لمړی او تر ټولو زيانمنونکی خبر د ده گران او تر ټولو اغېزمن زوی اکبر خان په اړه و. اکبرخان چې د خيبر د ساتنې او د وېد او شهزاده تيمور د پرمختګ د درولو له پاره دوست محمد گمارلی و، ناخاپه ناروغ شوی و. داسې گنګوسې وې چې زهر ورکړل شوي وو. هغه دوه ورځې د مرګ په مورګه کې پروت و. د افغان سرچينو پر بنسټ، دغه خبر تر هر څه ډېر د دوست محمد په روحیه اغېز وکړ: «کله يې چې خپل زوی، چې د ځيگر ټوټه يې وه، وليد، د غم درد يې زړه ټوټې ټوټې کړ او خپل سر يې د ناچارۍ پر لاسونو ووهلو».^{۱۰۱}

د اکبر خان ناروغۍ بلاخره وېد ته هغه فرصت ورکړ چې دی ورته سترګې په لار و. په دغه سربدالی کې ده پرېکړه وکړه چې پر خيبر د يو بريد خطر په ځان ومني که څه هم دی وتوانېد چې يوازې له ۵۰۰۰ کسانو څخه لږ عسکر راټول

کړي او هغه هم داسې خلک چې د عسکري وړتيا يې نه درلوده. د بريد پر وړاندې نه يوازې ځايي افريديو بلکې د محمد شاه خان قومي خلکو، د بېرک خيل غلزيو سخت مقاومت وکړ. محمد شاه خان د اکبر خان د ناوې چې په ښايست کې يې نوم درلود پلار و، خو د جولای په ۲۶ مه وېد د خيبر د غاښي لاندې علي مسجد ونيو او لږ وخت وروسته يې د جلال اباد په لور، له کوم ځای څخه چې بې سېکه اکبر خان په بېرته په کت کې بل ځای ته يوړل شو، مارش پيل کړ. په ۴۸ ساعتونو کې د غزني او علي مسجد سقوط نور ناراضه قومي خلک وهڅول. له کابل څخه ۳۵ ميله بر په استالف کې تاجک کوهستانيان د دوی د مذهبي مشر، نقشبندي پير او د پل خشتي جمات ميراثي امام مير حاجي تر مشرۍ لاندې د بارکزيو پر ضد ودرېدل او خپل بارکزي والي، د دوست محمد مشر زوی سردار شېرعلي خان يې وشړلو. دوی په نوموړي پسې تر چاريکاره، چيرته چې هغه خپلې ودانۍ ته چې د ختو دېوالونه ترې چاپېر وو راغلل او دی يې هلته کلابند کړ، «د پانسې کړۍ يې په غاړه کې ورتنگوله».^{۱۰۲} په ځوانۍ کې کله چې دوست محمد د خپل مشر ميرني ورور، فتح خان له پاره سيمه اداره کوله، ده ډېر کوهستاني ملکان وژلي وو. کله چې وېد، ميرحاجي ته د پيسو وړانديز وکړ، ميرحاجي خپل خلک د پاڅون له پاره وهڅول او د هغه غچ اخیستلو غږ يې پرې وکړ چې دوی شل کاله ورته تم وو.^{۱۰۳}

دا چې له يوې خوا د غزني له لوري يو لښکر د کابل په لور د پرمختگ په حال کې و او له بلې خوا د جلال اباد له لوري بل لښکر او ها خوا کوهستانيانو پاڅون کړی و، د دوست محمد غوراوي په چټکۍ مخ په کمښت وو؛ نو د ده لمړنی غبرگون، د ماتې پر وړاندې د پښتون دودبزه ځواب، خبرې اترې و. د کابل په اشرفيانو کې نواب جبار خان تر ټولو ډېر انگرېز پلوی و؛ هغه د برنز کوربه توب او د چارلس مسون د لرغون کيندنې مالي تضمين کړی و. همدارنگه، نوموړي خپل زوی لودياني ته لېرلی و چې د وېد په ښوونځي کې په انگرېزي سيستم زده کړې وکړي. سربېره پر دې، د ويتکېويچ د ليدنې په بهير کې ده هڅه وکړه چې خپل ورور د انگرېزي داعيې په گټه وډوماري؛ نو جبار خان غزني ته له يوه وړانديز سره ولېږل شو- شاه شجاع تخت ته بېرته راکرځېدی شي، خو په دې شرط چې د سدوزيو په پاچاهۍ کې دوست محمد د وزير دنده ولري، هغه دنده چې د وراثت ادعا يې د لرلو حق ورکوي. هغه دا چې د ده ميرنی ورور، فتح خان د شاه زمان وزير و او پلار يې، پاينده خان د شجاع د پلار، تيمورشاه وزير و. د پښتون په اند، دا د ستونزې يوه دوديزه او واضح د حل لاره وه، خو د انگرېزانو له خوا په حاکمانه ډول د دغه وړانديز ردونې جبار خان کچ گول کړ. دی د خپل دويم وړانديز په ردونې هم هک پک شو: «د خپلې خورځې/ ورېرې ورسپارل، د حيدر خان ښځه». لکه څنگه چې د يوه ځوان انگرېزي افسر ورته پام شو: «جبار خان له بريد وټلې د غوسې احساس وکړ».^{۱۰۴} خو يوازې موهن لال چې د پت په اړه يې د افغانانو د مفکورې او انگرېزې په هکله اوږده تجربه درلوده، پوه شو چې دغه ردونه څومره لوی سپکاوی و. ده ليکلي:

دا هېڅ اړينه نه وه چې په داسې مهم وخت داسې ارزښتمن ملگری لکه جبار خان له لاسه ورکړل شي. ده په رشتيا هيله او پر مور باندې باور له لاسه ورکړ. د خبرو اترو په ترڅ کې چې مور درلودې، کله چې موضوع د شاه شجاع الملک په اړه شوه چې مور يې نوم په ډېر درناوي واخيست، ده موسکا وکړه او استازي ته يې وويل: «که شاه شجاع رشتيا پاچا دی او د خپلو نيکونو سلطنت ته راغلی؛ نو ستاسې پوځ دلته څه کوي؟ هغه تاسې د خپل پوځ او پيسو په وسيله افغانستان ته راوست او تاسې له ده سره له هر اړخه دوستانه او لېبرال چلند کړی دی. اوس يې مور افغانانو ته پرېږدئ او دی پرېږدئ چې که کولی شي پر مور د واکمني وکړي.» مور ته داسې سپينې

خبرې خوندورې نه وې... او ښه نواب خان چې زموږ په ترڅه چلند ناهیلی او خپه شوی و، زموږ له کمپ څخه د جولای په ۲۹ مه د غرمې په شاوخوا کې لاړ. ما ته وویل شول چې زه نوموړی تر خپل حريم پورې بدرکه کړم. په لاره مو د څو ښځو چيغې واورېدې چې د غزني په کلا کې نیول شوې وې. نواب خان ماته مخ کړ او سر یې وپشورولو... د بېرته تګ په وخت کې، زموږ سره د نواب د خبرو ښه ترڅه وه^{۱۰۵}

لکه څنګه چې خبرې اترې ناکامه شوې، دوست محمد ته یوازې یوه بله لاره پاتې وه: نوموړي خپل ملاتړي په هغه بن کې راغونډ کړل چې د تیمورشاه له نابسپرې مقبرې څخه چاپېر و. هلته یې یوه احساساتي وینا وکړه چې څو برخې یې تر اوسه شته. هغه خپلو ملاتړو ته وویل: «تاسې تېر دیارلس کاله زما نمک وخور، زما د اوږد مهاله مهرباني، سولې او ښکمرغۍ په بدل کې له ما سره یوازې یوه نیکي وکړې. ما ته د ویارلې مړینې توان راکړی. د فتح خان له ورور سره ودرېږئ چې د پرنکي سپیانو پر سپاره لښکر خپل وروستی گوزار وکړي. که چېرې په جګړه کې زه مړ شوم، بیا تاسې په خپله خوښه چې له شاه شجاع سره څه کوئ هغه وکړئ.»^{۱۰۶} دغه غوښتنه له بشپړې چوپټیا سره مخ شوه. مولانا حمید کشمیري په اکبر نامه کې د دې پوره بیان لیکلی دی چېرته چې دوست محمد د خپل مشروعیت په اړه له خپلو ملاتړو سره خبرې اترې کولې. امیر ادعا کړې چې د اسلامي قانون او عدالت استازیتوب کوي، خو د ده پلویانو چې درنې تلې ته یې سترګې وې، ځواب ورکړ چې یو مشروع پاچا چې په سر یې د پاچاهۍ تاج وي لمړی د وفادارۍ حق لري، نه امیر؛ نو په دغه دلیل یې د دوست محمد هغه خبره رد کړه چې له پرنکي کافرانو سره د اتحاد له وجې شاه شجاع خپل قانوني خوندیتوب له لاسه ورکړی. دوست محمد پوښتنه وکړه: «دا زمانه اوس څرنګه بدله شوه؟»

چې په سل ملګرو کې یو ملګری پاتې نه شو
چې نارینه د ښځینه په پرتله بې ایمانه شول
نو بیا د ښځو ایمان ولې په بد نوم یادېږي
زه وپېرېم چې هېواد به د پرنکیانو لاسته ولوېږي
او بیا به دوی خپل قانون، دین او مذهب دلته پلی کړي
د هېچا پت به بیا خوندي نه وي
نه به د چا په رېږه د رحم په سترګه کتل کېږي
دوی به ځواب کې ورته وویل: «اې د دغه غونډې مشره
موږ په دغه جګړه کې ستا مرستندویه نه یوو
ځکه چې د پاچا پر ضد پاڅون خدای منع کړی دی
د امیر او پاچا تر منځ ډېر توپیر شته
موږ د ده پر ضد د تورې ایستلو ته زړه نه کوو
پرېږده، هر څه چې پېښېږي، پېښ دې شي»
امیر ځواب ورکړ: «د پاچا اطاعت حق دی
که پاچا د شرعیت پر سمه لار روان وي

نه داسې پاچا چې بې ايمانته شو
د ده اکاري به په هېواد کې مصيبت جوړ کړي
اوس د کافرانو په مرسته
هغه له لوی پوځ سره ځان چمتو کړ
د احاديثو پر بنسټ، د کافرانو مرستندويان
نجس، بدکاره او کافرېږي
د دغسې نجس پاچا وژل برحق دي
له ده سره مرسته ناحقه او ناسمه ده»

دوست محمد ته د قزلباشو مشر، خان شيرين خان ځواب ورکړ. دوست محمد قزلباشه مور درلوده او هيله من و چې دوی به د ده تر څنګ ودرېږي او د ده په پلوی به جګړه وکړي، خو لکه نورو خلکو دوی هم درنې تلې ته کتل.

چوپ شه [شيرين خان ځواب ورکړ] دومره سپکې سپورې مه وايه
ځکه چې نور هېڅ نه وي، مور د پاچا نمک خورلی
خپل بې ځايه بڼاخ پرېږده، ستا د پلمو وخت تېر دی
ستا د غرور او لېونتوب وخت اوس تېر دی
کله چې شپه شوه، په ډېره بڼاخمنی او ډېرې بدوردی
قزلباشان او نور چې د پانسي وړ وو
لکه بې ډاره غله، دوی خزانه چور کړله
ډېره شتمني يې په لوټ ځان سره يوړه
بيا د يوې شپې په ترڅ کې لکه باد
والوتل چې له پرنگيانو سره يو ځای شي
د امير، چې خپلو ځواکونو خيانت ورسره وکړ، زړه مات شو.
د ده ټول ملګري ده ته پردي شول
او خپلې داعيې ته په اندېښنو کې ډوب شو
لکه څنګه چې سعدي وايي: هرکله د چې ملګري درسره بد شول
له ډګر څخه د تېښته خپله بريابوله
نو ده له خپل زړه څخه د جګړې ټول سوچونه وايستل
د وسلو، مهماتو څخه او هر څه چې ورته ګران وو
دومره يې واخيستل چې ځان سره يې وړلای شوی
بيا يې د تګ ډول ووهو او جنډه يې پورته کړه
دی د خپل قوم له ۱۵۰۰ کسانو سره ستون شو
د باميانو له لارې خلم ته ۱۰۷

د دوست محمد د تک خبر انگرېزي کمپ ته د ۱۸۳۹ کال د اګست په ۳مه ورسېد. درې ورځې وروسته انگرېزي پوځ کابل ته خپل څو ميله پاتې مارش وکړ. له فېروز پوره له حرکت څخه ۸ مياشتې وروسته، د اګست په ۷مه انگرېزي پوځ چې شاه شجاع يې په سر کې و، بلاخره کابل ته ننوت. د شاه شجاع «ځلانده تاج پر سر، په غميو پټ کمربند يې پر ملا او وښي يې پر لاسو وو». مېکنانېن هم له شجاع څخه کم نه و. د ده پر سر انگرېزي «خولی وه چې د اوښمرغه په ښکېلې شوې وه او د څنګ دواړه ژى يې پورته اړول شوې وې. شين دوه ټيريزه کوټ يې په تن و چې اوچته تنې يې درلودې، ورغندى* او لستوني يې گڼ کلدوزي شوې وو او د اوږو پر سر نښانونه يې په پرتم کې له مارشال څخه کم نه وو. د ده د پرتوک څنډو اوږده او سوروره زرينه فيته درلوده». دېرش کاله کېدل چې شاه شجاع د بالا حصار چې د کابل نږدې يو پر څلورمه برخه يې نيولې وه، پر لوی کمر باندې خپله پرتمينه تيموري ماڼۍ نه وه ليدلې. د کابل واټونه په چوپه گڼه گونې ډک وو. کله چې شاه د دوی له مخې تېرېده، دوی به ودرېدل او کله به چې په شاه پسې انگرېزي مامورين دوی ته ور ورسېدل، بېرته به کېښناستل، خو د خوشالۍ چينغې نه وې. د جورج لارنس د خبرو پر بنسټ، کابليانو [د شاه په راتګ] «خپله بشپړه بې پروايي وښوده او شاه ته يې د ښه راغلاست هېڅ کومه اشاره ونه کړه او نه يې د ده بيا واک ته په رسېدو کومه خوبښي څرگنده کړه. د دوی زړونه او مينه په ښکاره له خپل مخکني واکمن سره وه چې اوس د هندوکش هاخوا لالهاند گرځېده». ۱۰۸ يو بل ځوان افسر ويلي: «په پلازمېنه کې خپل تخت ته د يو شاه بيا راتګ د جنازې د بدرګې په څېر و». ۱۰۹

يوازې شاه خپله خوبښي او احساسات څرگند کړل. جګړن هو ليکلي: «اعلحضرت مخکې او نور ورپسې ماڼۍ او بڼ ته ننوتل. په تېرو دېرشو کلونو کې ماڼۍ دومره زړه او خرابه شوې وه چې سپينږي شاه په ژړا خپلو لمسيانو او کورنۍ ته د دغه ماڼۍ پخوانۍ ښکلا او پرتمين توب بيانولو». په داسې حال کې چې د ماڼۍ لور پور ته په اشنا زينو کې ختلو، لاندې يې وليدل چې کابل خپور پروت دی. دا چې د نوموړي خپل دېرش کلن خوب بلاخره رښتيا شو، روحيه يې جګه شوه: «کله به چې په ښايسته زينو کې پورته شو، دی به لکه ماشوم د ماڼۍ د شاهي استوګنځي له يو دالان څخه بل دالان ته په منډه شو او په اوچت غږ به يې له ماڼۍ سره بې پروايي او ورته اوښتي زيانونه چې هر ځای ليدل کېدل، غنډل. ده په ځانګړې توګه له شش محل څخه د هيندارو په ليرې کولو خپل خپګان څرګند کړ». ۱۱۰

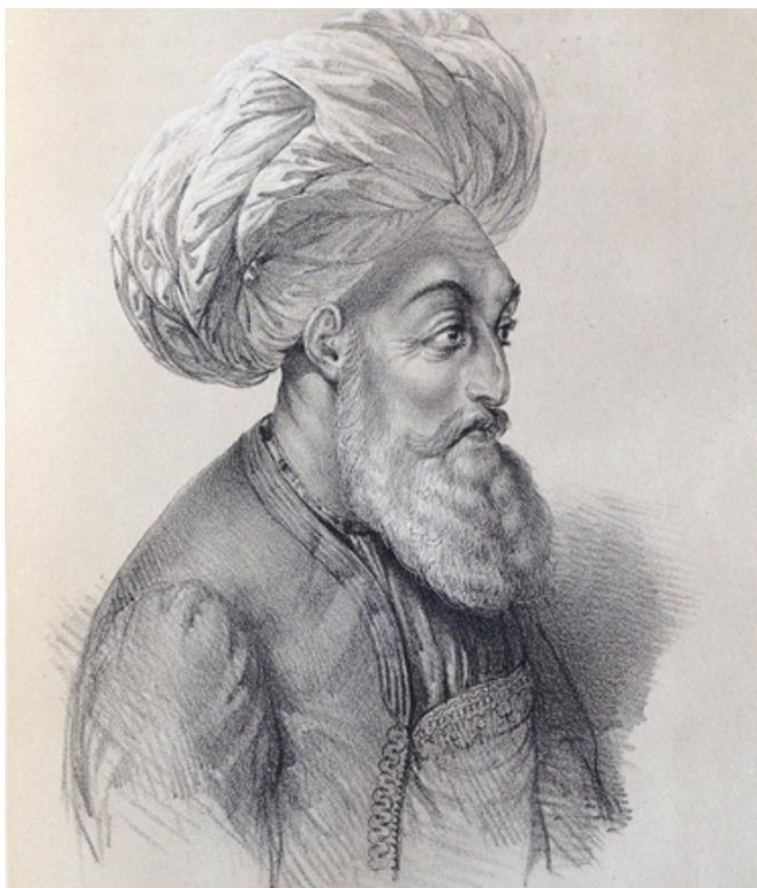
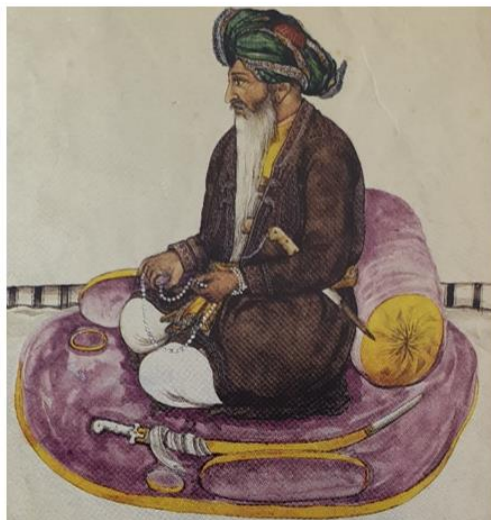
خو له ټولو دغه سرتکونو سره سره، شاه خوشحاله و. هغه بلاخره خپل کور ته راغلی و.

* ورغندى: چپه کړدن

شاه شجاع د احمد شاه ابدالي لمسی او د سدوزي قبیلې مشر د خپل نیکه پر پاتی امپراتوري یې په ۱۸۰۳ کال کې واکمني پیل کړه. نوموړي لیکلي: «دغه زموږ نیت و چې له هغه شېبې څخه چې په تخت کښېناستو، موږ به پر خپل رعیت په عدالت او مهرباني حکومت کوو او دوی به زموږ د خوندي وزرو لاندې په خوښۍ ژوند کوي.» د ده له واکمنۍ شپږکاله تېر شوي نه وو چې بارکزي دښمنانو یې ماته ورکړه او تېښتې او بیا په هند کې تبعید ته اړ شو.

دوست محمد خان د پلار
اتلسم زوی و چې له یوې
تیب پورې بنځي څخه یې
زېږېدلی و. دا د ده خپله
بېرحمه چالاکي او اغېزمنتیا
وہ چې دی یې واک ته
ورسولو. دوست محمد کرار
کرار خپل واک تر هغه
وخت پورې مضبوط کړ چې
په ۱۸۳۵ کال کې یې د
سپکاتو پر ضد جهاد اعلان
او خپل ځان یې په رسمي
توگه امیر اعلان کړ

اکبر خان (پورته او بنی خوا
ته) د دوست محمد (لاندې
انخور) په زمانو کې تر
تولو هوښیار او اغېزمن و.

د افغانستان خلک

د کافرستان یوه کورنی (کین پورتنی انخور)، یو خروټی غلزی (بسی پورتنی انخور) او (لاندي) د اسمونو پښتانه سوداگر. افغانستان یو داسې هېواد و چې په قومي، توکمي او ژبني ژورو درزونو وېشلی و.

دري افغان درباري اسوال
چي په ۱۸۰۹ كال كي د
الفنستون په ماموريت كي يو
ارتېست انځور كړي دي.

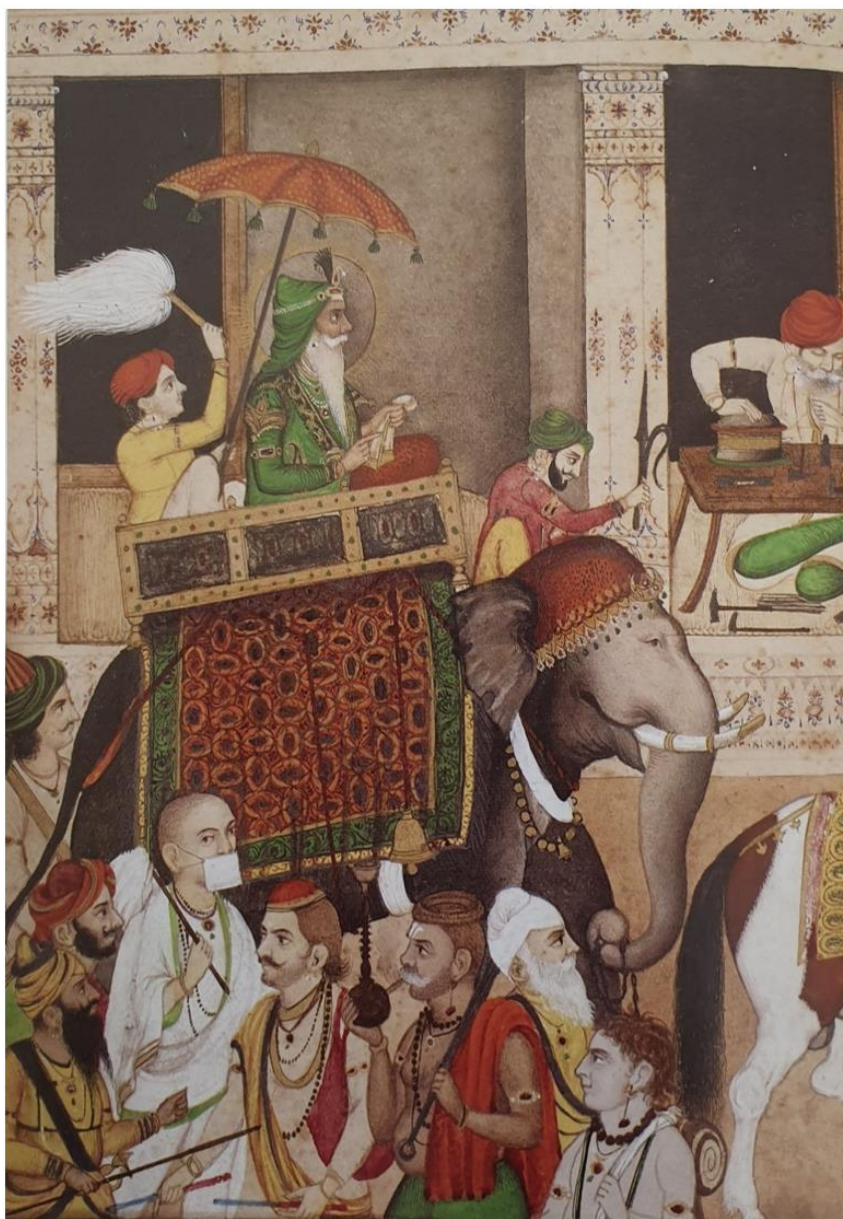

يو دراني بناغلی

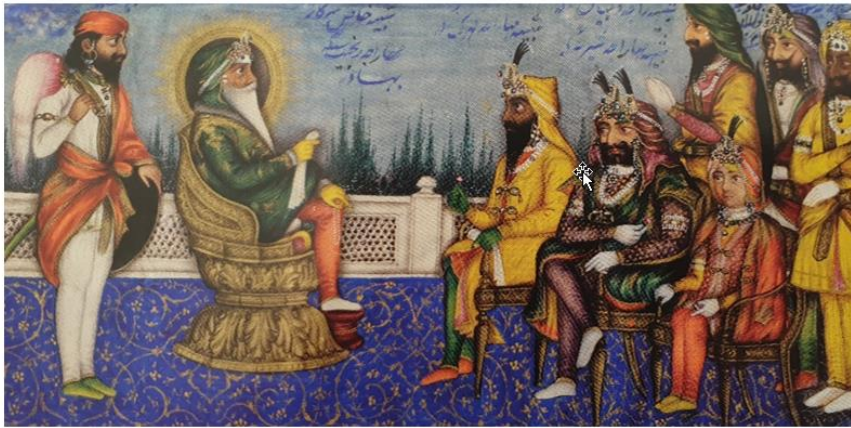

سپکان

رنجیت سپنگ، سپک تول واک او د دوست محمد سخت دښمن چی په پنجاب کی
بی یوه ځواکمنه پاچاهی جوړه کړه.

رنجیت سنگ، «د پنجاب زمري» او د ده اشرفيان

سپک اسوال

د رنجیت سنگ د مدرن فوج خاص د
لوا دوه پلي عسکر. دغه لوا د ناپليون
پخوانيو افسرانو روزلي وه.

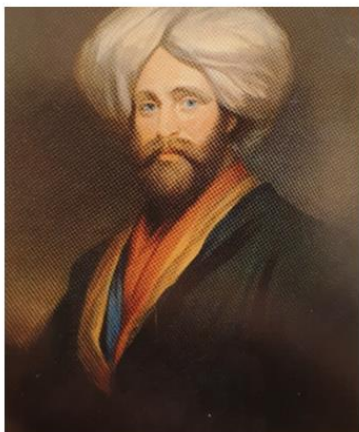
د لويي لوبي لوبغاري

سپر کلاډ وېډ په بنگال کې زیږېدلی یو پارس پوه او د لويي لوبي یو له لمرنیو او اصلي څارګرو مشرانو څخه و. لویه لوبه د امپراتوریو د جاسوسی او فتحو هغه لویه سیالي وه چې برتانیې او روسیې په دغه پېر کې پیل کړه او تر هغه وخت پورې په کې ښکېل وې تر څو چې د دوی اسیایي امپراتورۍ ونړېږي.

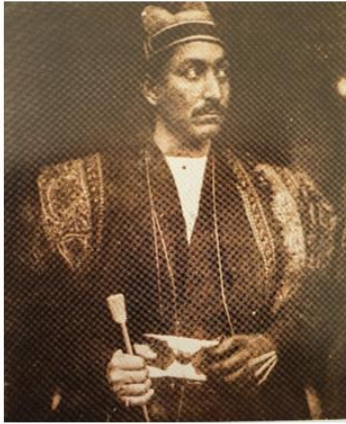
ادوارډ لارډ الینبوره لمړی اېرل (اېرل) اعزازی لقب دی. ژباړن) لمرنی کس وو چې د روسیې په هکله یې اندېښنې په عامه پالیسي بدلي کړې. ده په خپله یادلیکچه کې لیکلي: « په اسیا کې زموږ پالیسي باید یوازې یو تګ لوری ولري او هغه د روسیې د واک محدودول دي.»

جګړن الدرېډ پاتېنګر د وېډ لوی سیال هنري پاتېنګر وراره/خوږېږ و چې د مسلمان او د اسونو د سوداګر په جامه کې هغه وخت په هرات کې و کله چې د قاجار پارسي لښکر پر هرات یرغل وکړ.

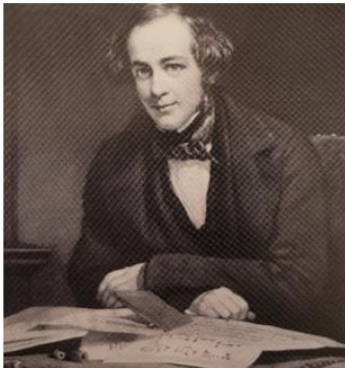
مکنېل په ایران کې د برتانیې روس کرکجن سفیر و چې دغه استوګنې یې « روسیې په رسمي توګه د کابل سره ډیپلوماتیکې اړیکې پرانیستي» انګرېزان دې ته قانع کړل چې دوست محمد باید له واک څخه لیرې او پر ځای یې بل څوک کېښودل شي. نوموړي د مشورې په توګه داسې لیکلي: « لارډ اکنډ باید یو پتېپلی تګ لوری ونیسي او اعلان وکړي چې هر هغه څوک چې زموږ سره نه دي، نو زموږ پر ضد دي. موږ باید افغانستان خپل کړو.»

موهن لال کشمیري د الکساندر برنز نامتو هندي مرستیال او د څارگرې ادارې مشر و چې د هر انگرېز په پرتله د افغانستان په هکله ډیر پوهېده. تر هغه وخت پورې چې انگرېزانو د ده مشورو ته غورځون نیوه، هر څه سم مخته روان وو.

د لوبي لوبي سکاتلنډی اجنټ الکساندر برنز په دغه انځور کې يې په افغانستان کې افغاني جامې اغوستي دي. ده تل سر ټکاوه چې دغه نومور انځور هېڅ ده ته ورته نه دي

هنري لارنسن د سپېږو په نیمه رڼا کې تصادفي د ویتکېویچ له قزاقانو سره هغه وخت مخ شو چې د پارس او افغانستان په پوله کې يې لاره ورکه کړې وه. له مشهد څخه تهران ته پر اس باندې نوموړي په ریکارډ ماتونکي مزل وکړی شول چې افغانستان ته د روسي پټ ماموریت خبر ورسوي. لارنسن د انگرېزي اشغال په بهیر کې په کندهار کې سیاسي اجنټ و.

ایون ویتکېویچ یو ځوان پولنډی اشرافي و چې د قزاق په شاګیو کې د خپل تبعیدي ژوند په بهیر کې د هغه ترکیک کلتور سره مینه پیدا کړه چې سیمه يې اوس د ازبکستان، قزاقستان او تاجکستان په هېوادونو وپشل شوې. دی تر ټولو وړ څارگر و او د دې توان يې درلود چې برنز و ننگوي. دغه جوړي وروسته له دې چې ډېره موده د یو او بل په پله روان وو، د ۱۸۳۸ کال د کرېسمس په ماښامنی کې يې په کابل کې سره ولیدل

الکساندر برنز یو تکړه سکاټلنډی څارگر افسر و. دی ختیځ ته ولېږل شو چې د یو داسې کواښ په هکله مالومات راټول کړي چې هېڅ نه شته و. کله چې ختیځ ته د خپل یون په اړه لیکلی کتاب یې نومور شو، روسان چې د دغه کتاب فرانسوي ژباړه یې ولوسته وهڅېدل چې دوی هم د څاګریزه مالوماتو په راټولولو پیل وکړي؛ نو ویتکېوېچ یې لمړی بخارا او بیا کابل ته ولېږه چې له امله یې په لندن کې د جګړه پالو بدګمانۍ هغه کواښ رامنځته کړ چې ډېره وېره ترې کېده؛ نو په دې توګه لویه لوبه وزېږېده.

دلته سپر وليم هي ميڪناتين د خپلو نومورو کمرنگه شنو عينکو سره ليدل کپري. دی د الستر Ulster يو په کتاب مين پخوانی قاضي و چي له محکمي څخه يي د کمپنی د اداري چارو مشرۍ ته وده وکړه. نوموړی د اکلنډ يو روس کرکجن او په پروتوکول مين سياسي سکرتر شو. د برنز د چټکي ودي سره حسادت دي ته وهڅاوه چي د هغه نظريي ملاتړ وکړي چي شاه شجاع يي د دوست محمد خای ناستی کولو. دا هغه نظريه وه چي برنز يي په کلکه مخالفت کولو. دغه دوه کسان چي هېڅ کله يو بل سره جوړ نه شول، په افغانستان کي د يوي ناکاره اداري مرکزي برخه وگرځېدل.

د ایډن کورنی

جورج ایډن لارډ اکلنډ د انگرېزي هند لوی والي یو هوښیار خو خان راضي سړی و چې د هند په هکله یې لږ پوهه درلوده.

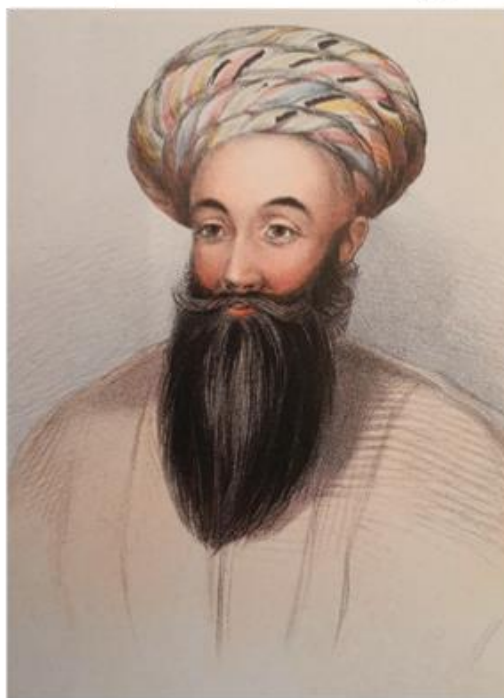
ایملي ایډن د لارډ اکلنډ یوه بکره خور وه. نوموړې په هند کې د انگرېزي واکمنۍ د ځینو توکمراه او بورنووونکو لیکونو لیکواله هم وه.

لارډ اکلنډ د مېکناټن او وېډ په چان شوو څارگریزه راپورونو ډډه ووهله؛ نو په دې کې پاتې راغی چې له سیمې څخه د برنز سمو او رېښتیا استونو ته پام واړوي او دې ته قانع کړل شو چې دوست محمد د انگرېزانو ضد دریځ لري. د نوموړي خور ایملي لیکلي: «ګران او خوارکی سوله من جورج په جګړه کې خان ښکېل کړ. دا دده د کرکټر سره په ټکر کې دی.»

سدوزي

د ۱۸۳۸ کال د جولای په میاشت
کی مېکناتین په لودیانی کی د شاه
شجاع دربار ته لار او د ده سره
بی ولیدل. شاه شجاع ته بی په
لنډه توگه خبر ورکړ چی له دېرش
کلن تبعید وروسته به دی د
انگرېزانو په مرسته بیا پر تخت
کښنول شی.

په تبعید کی د شاه شجاع دربار. له کینی خوا څخه بنی لوري ته: شهزاده تیمور، شاه
شجاع، شهزاده صفدر جنگ او ملاشکور اسحاقزی.

جگړې ته تیاری

د بنګال بومي پلي قوا دوه سپاهیان

د باجوړ یو تور توپکوال

د کابل پلي پوځیان

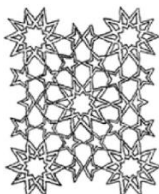

انگريز-هندي د ايسين پوځ د ختيځ په لور روان دی

د سکپنز هارس اسواله قوا جگړې ته سنټه ده

د جهاد جنده

د ۱۸۳۹ کال د مې د اتې په سهار چې شاه په بريا د کندهار له دروازو تېرېده، د پاکاري يوې مېرمنې يو څه د پاسه دېرش کلن سړی مړ وموند. دغه مړی د سن پيټرزبورگ په وړانو فرعي واټونو کې د پاریس مېلمستون د پاسني پور په يوه کوټه کې شوی و. داسې برېښېدل چې دغه سړي په ځان پسې ور کولپ کړی و او بيا يې خپل ماغزه په ډز باد کړي وو.

د پېښې لنډ او له احساساتو څخه تش يو نوبت د مړي تر څنګ پر يو ميز پروت و چې داسې په کې ليکل شوي وو:

داسې څوک نه شته چې زما د برخليک پروا ولري؛ نو ما ته د دې ويل بسنه کوي چې زه به خپله خوښه خپل ژوند پای ته رسوم. لکه څنګه چې زه اوس مهال د بهرنيو چارو د وزارت په اسيايي څانګه کې مامور يم، زه په عاجزۍ له نوموړې څانګې څخه بېرته غوښتنه کوم چې د ارنبورګ له غونډ څخه زما دوه کلن تنخوا په لاندې توګه وپېشي: ۱. د افسرانو د يونيفورم د توکو د پارچې ادا کول چې په ټوله کې شاوخوا ۳۰۰ روبله کېږي؛ ۲. ۵۰۰ روبله، درزي مارکوويچ Markevitch ته د هغه کميس له پاره ورکړئ چې ما فرمايش ورکړ خو و ما نه خيست؛ ۳. زما چوپړيال ديمتري Dmitry ته اجازه ورکړئ چې له هر هغه څه څخه چې زه يې اوس لرم کار واخلي. ما د خپل مخکني يون ټول کاغذونه وسوځول؛ نو د دوی د موندنې له پاره د لټون ټولې هڅې به بېخايه وي. ما د پاریس مېلمستون له څښتن سره حساب د مې تر اووم پرې کړی، خو که هغه کومه بله غوښتنه ولري، زه له څانګې څخه په عاجزۍ هيله کوم چې له پورتنیو پيسو څخه يې غوښتنه پوره کړي. د ۱۸۳۹ کال د مې ۸ سهار درې بجې... ویتکېويچ.^۱

د ايون وېکتورويچ ویتکېويچ د داوستويفسکي * Dostoyevskian مرګ په هکله هېڅ کومه خبره نه شوی توجیه کېدای او کابو له هغه شېبې وروسته چې مړی يې وموندل شو، د روسانو د لويې لويې د لمړني اجنت د مرموزه مړينې په هکله ګنګوسې پيل شوې. انګرېزانو دا د تزاري مطلقه واکمنۍ د هغه استبداد او بې رحمۍ ګواهي بلله چې دوی ترې وېره درلوده. ویتکېويچ په وحشيانه توګه له خپل پلرني هېواد څخه په ۱۴ کلنۍ په جزايي توګه په شاګۍ کې ليرې پرته ادې ته ولېږل شو. بيا، کله چې د ډېرو سختيو له کالو سره سره، ده خپل ځان ته وده ورکړه، يو تکړه څارګر ترې جوړ شو، پر خپل سيال، برنز برلاسی شو او بارکزي يې خپل کړل، روسي مشرانو يې په بې رحمۍ له ده سره د تړاو څخه انکار وکړ او ويې شړلو.

په سن پيټرزبورګ کې انګرېزي سفير، پامرستين ته وليکل: «ويل کېږي چې د ویتکېويچ د مړينې وجه دا وه چې د دې پر ځای چې انعام او ترفيع ورکړل شي لکه څنګه چې ده يې تمه درلوده، روسي دولت په افغانستان کې د ده له بېسارو

* داوستويفسکي يو روسي ليکوال و. دلته د ویتکېويچ مړينه داسې ښودل شوې لکه هغه مرموزې مړينې چې د داوستويفسکي په داستانونو کې راغلې.

کړنو څخه انکار وکړ.^۲ د روسيې د مهاجرينو او جلاوطنۍ د ادارې پر بنسټ چې سپر جان کې Sir John Kaye د ۱۸۴۰ مو کلونو په پای کې په دې اړه اړيکه ورسره ونيوه، ویتکېويچ پلازمېنې ته «راورسېد او په ښه توګه د ورسپارل شوي دندې د ترسره کولو په بدل کې يې ډېرې هيلې درلودې». خو کونټ نېسلرود د ده له ليدو څخه انکار وکړ او کله يې چې ځان وزارت ته ور وپېژندو، ده ته د ننوتو اجازه ور نه کړل شوه. وروسته کونټ يو پيغام ولېږه چې «پرته له يو ګرځندوی څخه چې نوم يې ویتکېويچ و، په دغه نوم بل څوک نه پېژني او د راپورونو پر بنسټ، دغه ګرځندوی پرته له دې چې صلاحيت ورکړل شي، په خپل سر په کابل او کندهار کې په ځينو دسيسو کې ښکېل و». ویتکېويچ «سمدلاسه د دغه پيغام په خورا ناوړه مانا پوه شو ځکه چې نوموړی د خپل دولت په کرکټر ښه پوهېده». لکه څنګه چې هغه پوهېده چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو په ظاهراً بريالي يرغل کې، برنز نوموړی چک او مات کړی و، اوس «په وضاحت پوه شو» چې سربرېره پر پورتنۍ ماتې، دی هغه سياستوالو «قرباني کړ» چې ده يې په پوره ايماندارۍ او اغېزمنتوب چوپړ کړی و.^۳

په بخارا کې انګرېزي اجنت او خبر ليکونکی، نظير خان الله، په جلا او ازاده توګه د پورتنۍ څرګندونې پخلى له منځې اسيا څخه په يوې پټې استونې کې کړی دی. ویتکېويچ دا احساس وکړ چې مشرانو يې خيانت ورسره وکړ. دوی له بارکزيو سره د پوځي مرستې په ژمنه کې پاتې راغلل او بارکزي يې انګرېزانو ته يوازې پرېښودل. نظير خان خپل مدير، برنز ته ليکلي: «يو روسي اجنت چې زما آشنا دی وويل، کله چې ویتکېويچ له کابل څخه روسيې ته راغی، روسي اړوند ادارو ته يې وويل چې دوی ته يې ګڼ شمېر داسې ليکونه ولېږل چې د پوځي او مالي مرستې غوښتنې يې په کې کړې وې، خو دوی هېڅ ځواب ور ونه لېږه چې له کبله يې د ده کار وځنډېد او دی يې په کابل او کندهار کې دروغجن وښود؛ نو ځکه يې د بې عزتۍ احساس وکړ او کله يې چې له سن پيټرزبرګ څخه ځواب ترلاسه کړ، خپل ځان يې وواژه.»^۴ خو د ډېرو روسي کتونکو په اند، د ویتکېويچ پر مرموز مرګ او د افغانستان په اړه د ده د اسنادو پر مشکوکه ورکېدنه د انګرېزانو د ناولې لوبې ټاپې لګېدلې او دا څرګنده وه چې د ویتکېويچ په کاغذونو کې په منځې اسيا کې د انګرېزي څارګرو او خبري شبکو په اړه چې نوموړی په برياوو ورننوتلی و، په تفصيل مالومات نغښتي وو. د اسيايي څانګې مدير، اېل جي سينياوين L G Sinyavin په دې اړه ليکلي:

د دې پر ځای چې اسناد مور ته وسپاري، ویتکېويچ ټول وسوځول. په دغه اسنادو کې ډېرې داسې کتنې وې چې له ده سره يې د افغانستان د وضعيت په اړه د راپور په جوړولو کې مرسته کړې وه او همدا راز له ده سره په افغانستان کې بېلابېلو کسانو ته د انګرېزي اجنتانو د استونو کاپۍ وې. د نوموړي د پام وړ استعداد ته او په څار او کتنو کې يې وړتيا ته په کتو سره، مور پوره باور لرو چې دا ټول اسناد به اوس مور ته ډېر ارزښتمن او ګټور مالومات وای. هغه څه چې ده په شخصي توګه ما ته بيان کړي، څرګند دي.^۵

ټولو پورتنیو څرګندونو دغه ګڼګوسې ته لاره خلاصه کړه چې د ویتکېويچ وژنه د انګرېزي استخباراتو د اجنتانو يوه پټه کړنه وه. ځکه چې د ویتکېويچ د ځان وژنې له پاره هېڅ دليل نه و - په دې هکله د روسيې د رسمي څرګندونو پر بنسټ - ده ته په عزت ښه راغلاست وشو، ورته وويل شول چې مډال به ورکړل شي او د مړينې په سهار يې د تزار نیکولس Tsar Nicholas I ۱ سره د ليدنې وخت درلود؛ نو د خپل ژوند د جلال په شپه کې به ولې يو سړی ځان وژني؟ سينياوين هک پک و. نوموړي په ارنبورګ کې د ویتکېويچ ملاتړي، پېرافسکي Perovsky ته وليکل: «ویتکېويچ يوازې اته ورځې مخکې سن پيټرزبورګ ته راورسېد. وزارت په ډېره ښه ښه ده ته ښه راغلاست وويل او د مړينې په شپه يې

يو راپور راورسېد چې گارد ته دې بدل کړل شي. سربېره پر دې، ترفيع، اعزاز او پيسو ته هم نومول شوی و. «سينياوين دوام ورکوي:

له ده سره زما د ليدنې په ترڅ کې، ما ستا يادونه وکړه چې څومره پرې پام کوې. کله چې تاسې واورېدل چې دی خپوې ته تللی و او هلته ووژل شو [چې درواغ وو] تاسې څومره غمجن وی او مخکې له دې چې لاړ شي، د داسې ستونزمن يون په بدل کې تاسې په ځانکړې توگه ما ته سپارښتنه وکړه چې يو مناسب انعام ورته برابر کړم. هغه ډېر راضي او خوښ ښکارېده او له مړينې څخه يې يوه ورځ مخکې ما په تياتر کې وليد چې ټول ماښام يې له شهزاده سالتیکوف Prince Saltykov سره بندار کولو. د همغې ورځې په نيمايي کې چې شپې ته يې مړ شو، دوی بيا نوموړی خوشحاله وليد. ماښام ته يې له کونټ سيمونچ سره وکتل... دا ډېره عجيبه ده.^۶

د همدغه روسي څرگندونو پر بنسټ، ويتکېويچ سن پيټرزبورگ ته د خپل ټول يون په بهير کې خوشحاله و. په ارنبورگ کې د ويتکېويچ ملگری، کې بک K Bukh ويلي چې څرنگه هغه سهار دوی سره يو ځای شول او «په ټاپو کې پر اس چکر ته لاړل»، بيا يې د کمېونسټروسکي په تياتر کې يوه ننداره وليده. بک ليکلي: «په ويتکېويچ کې د خپکان هېڅ نښې نه ليدل کېدې. د غمجنې مړينې په شپه يې زه د ليدو له پاره ورغلم. دی د جرمني په يوه خبرپاڼه کې د کومې مقالې په اړه چې له ده څخه په کې يادونه شوې وه، ډېر خوشحاله و. ما ته يې د ژوند شتمني، خپل ټوپک او تومانچې وښودې چې په ختيځ کې يې پېرودلې وې. هوتل ته د تک پر وخت خوشحاله و او غوښتنه يې وکړه چې په نهو بجو وېش کړل شي.»

د ځان وژنې عجيبه لنډ او وچ وصيت يې هم کونکوسې وزېرولې: ولې په وصيت کې يې د مور، ورور او يا د کوم ملگری يا همکار يادونه نه وه شوې؟ لمړنی کس چې خپل شک يې په ليکلې بڼه ښکاره کړ، تزار پوځي تاريخ پوه اېم اې ترنتييوف M. A. Terntyev و. هغه ليکلي: «پلټنې هېڅ پايله نه درلوده، خو په دې باور گران دی چې يو سړی چې ډېر زيار يې وايست چې په خپل رسمي ژوند کې وده وکړي، د خپلو لېوالو هيلو له ترسره کېدو څخه يوازې يوه شپه مخکې هر څه ته نه ووايي... ډېرو په دې مرموزه پېښه کې د انگرېزانو په ښکېلتيا شک کولو... له انگرېزانو څخه پرته بل چا د ويتکېويچ له اسنادو سره ناث درلود؟ له انگرېزانو څخه پرته د برنز په ناکامۍ څوک زيانمن شول او څوک پر ويتکېويچ په غوسه وو؟ د ويتکېويچ مړينې مور د افغانستان په اړه له مهمو څارگريزو مالوماتو څخه بې برخې کړو. کوم تړون چې ده له دوست محمد سره لاسليک کړی و هم ورک شو.» د پېښو دغه څرگندونې د سړې جگړې په پېر کې د لويې لويې تاريخ پوه، ان اې خالفېن N. A. Khalfin، بې اړنگه خوښېدې. هغه پوښتلي: «نو بل به څه و؟ يوه وژنه، چې د سن پيټرزبورگ په زړه کې د يوه بهرني قدرت په دستور ترسره شوه؟»^۷

خو د پاريس په مېلمستون کې د پېښو په اړه درېيمه څرگندونه هم شته چې د ويتکېويچ په پلرني هېواد کې په ټوليز ډول باور ورباندې کېږي او ښايي ډېره رښتيا وېرېښي ځکه چې په ارنبورگ کې د ويتکېويچ د يو همکار د وينا پر بنسټ، له مړينې څخه يوه شپه مخکې ويتکېويچ - يا جان پراسپر ويتکېويچ - چې پولنډي ملگرو يې په دغه نوم پېژانده، په تياتر کې د ويلنيس Vilnius له يوه پخواني ملگری، توشکويچ Tyshkevitch سره مخ شو. دغه ملگری يې دی په ځاځ تر نيوکې لاندې ونيو او ورته وپې ويل چې دی يو وخت د خپل پلرني هېواد له پاره د ځان قربانۍ ته حاضر و، خو اوس يې خپل ټول اېډيالونه هېر کړي او د ځان غوښتنې په پار يې خپل تر ټولو گران اصول پرېښي دي. د دغه سرچينو تر ټولو لمړني نوټونه د ډکروال پي ای سنګوروف P. I. Sungurov دي. نوموړي په ارنبورگ کې دېرش

کاله چوپړ کړی و او ویتکبویج یې ښه پېژانده. د سنگوروف د لیکنې پر بنسټ، له تیاتر څخه وروسته ویتکبویج بیرته مېلمستون ته لاړ چې خپل کاغذ او بېلابېل نوټونه سره راټول کړي او له تزار سره سبا ته د لیدنې تیاری ونیسي. د شپې ناوخته توشکویج د ویتکبویج کوټې ته د ده د لیدنې له پاره لاړ. د کوټې ور یې وټکولو، ویتکبویج په خپله کوټه کې ناست او ژورنالونه او کاغذ یې شاوخوا پراته وو. د خپلو یونو، روسانو ته د خپل لوی چوپړ او همدارنگه د خپل راتلونکي څویمن^{*} رسمي ژوند په اړه د ویتکبویج خبرو د توشکویج ځاځمن ځواب وپارولو: «ته وشرمېره، پښ ویتکبویج... ته د خپل ماموریت په اړه داسې خبرې کوې لکه چې یوه سپېڅلې لاسته راوړنه وي.. ته چې له غلامۍ څخه د خپل پلرني هېواد د ازادولو له پاره د خپل ژوند، شتمنۍ او موقف قربانۍ ته حاضر وې... اوس غلامۍ ته د خپلواکو ملتونو په اړه ایستلو کې مرسته کوې. تا چې له جاسوسانو او ځاینانو څخه کرکه درلوده، اوس په خپله له دوی څخه یو شوې...» توشکویج چې خپل ملګري ته له سبق ورکولو څخه خلاص شو، ویتکبویج پریوتو، غونج، کروم او خپه شو او له ځان سره یې په پس پسي وویل: «ځاین، هو، ځاین. بلا دې په ټولو پسې شي.» وروسته له دې چې توشکویج لاړ، پښېمانه ویتکبویج سمدلاسه اور بل کړ، خپل کاغذونه یې وسوځول، د کوټې په غولي کې یې له بکس څخه تومانچه راواخېسته په خوله کې یې ونیوه او ورپسې یې ماشه کش کړه.^۸

روحي خپګان یا د وېکتوریایانو خبره مالیخولیا چې شرم او د ګناه احساس وزېږوله او د ویتکبویج د مرګ وجه شوه، همغه څرګندونه وه چې د ویتکبویج یون ملګري، ایون بلرمرګ Ivan Blaramberg سمه بلله. نوموړی له ویتکبویج سره وروستی څو میاشتی یو ځای و. ده په خپل یادښت کتاب کې لیکلي:

د اپرېل په میاشت کې مور د خپل ملګري د ځان وژنې خواشینوونکی خبر ترلاسه کړ. دا د داسې ځوان له پاره د ژوند غمجن پای و چې ښايي زموږ د حکومت له پاره نور هم ګټور وای ځکه چې ده یې توان، استعداد او ټولې هغه اړینې وړتیاوې درلودې چې په اسیا کې یې د الکساندر برنز په رول کې ولوبوي. پارس ته زموږ د یون او استوګنې په بهیر کې به د ده ډېر وخت طبیعت خراب و او ویل به یې چې له ژوند څخه یې زړه تور دی. یو ځل یې جاغورلرونکې بېرترنی Bertran تومانچې ته اشاره وکړه او ویې ویل: «په دغه تومانچه به زه یوه ورځ خپل ماغزه والوزوم.» ده همداسې وکړل او په همدغه تومانچه یې د ژور خپګان په شېبو کې ځان وویشت.^۹

د ویتکبویج ځان وژنه، افغانستان ته د شاه شجاع د بیرته راتګ یوازې یوه له ډېرو پراخو او ناوړه پایلو څخه وه. په ارنبورګ کې د ویتکبویج اتل، کونټ پېرافسکي هوډ درلود چې په منځنۍ اسیا کې به روسان د انګرېزي دسیسو په وسیله له صحفې څخه نه ایستل کېږي. وروسته له دې چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو د یرغل هوډ څرګند شو، پېرافسکي سمدلاسه د ترکمني خانانې خېوې د اشغال په هکله د ملاتړ خپلولو له پاره هڅې پیل کړې چې د روسیې پرستیژ بیا ژوندی کړي. دا هغه څه وو چې نوموړي له ۱۸۳۵ کال راهیسې پرې ټینګار کولو. د خېوې خلکو به هغه مزدور بزګران له ډېرو کلونو راهیسې پېرودل چې قزاقانو د روسیې له پولې تښتول او مړیتوب ته یې اړ ایستل. په

* څویمن: له هیلو، لېوالتیا او نات څخه ډک

منځنۍ اسيا کې انگرېزي پرمختگ، پېرافسکي ته هغه پلمه جوړه کړه چې ده يې د خپل يرغل پلان د عملي کولو له پاره هيله کوله. نو په سن پيترزبورگ کې يوه کمېټه جوړه شوه چې د نوموړي وړانديز وڅېړي. دوی پرېکړه وکړه چې دغه يرغل به «په منځنۍ اسيا کې د روسيې نفوذ مضبوط کړي، د خپويانو له جزا څخه پخوانی معافيت به کمزوری کړي او په ځانگړې توگه، په سيمه کې به د انگرېزي دولت د هغه هڅو ثبات مات کړي، چې زموږ د صنعت او سوداگرۍ په زبان خپله برلاسي پراخه کوي. نو دغه ټکو ته په کتو سره، کمېټه په بشپړه توگه د وړانديز پلي کول اړين بولي».^{۱۰}

په عين وخت کې، په لندن کې خوبني وه چې د ملکې ویکتوريا د پېر لمړني پوځي عمليات پرته له ډېرو هڅو په بريالی توگه ترسره شول. د لندن په ټولنه کې يوې نوې چابکې نڅا ته د «غزني يرغل» نوم ورکړل شو او د دغه موسم ډولې نڅا وگرځېده.^{۱۱} ځوانې ملکې ته يې سياستوالو ډاډ ورکړ چې اوس څوک د ختيځ څښتن دي، روسيه که برتانيه؛ نو نوموړې په خپل يادښت کتاب کې وليکل چې دغه يرغل «پر منځنۍ اسيا باندې د واکمنۍ له پاره يو گام و». له هغه ورځې څخه چې شاه شجاع بالاحصار ته بېرته راوگرځېد، د برتانيې صدراعظم د افغانستان اصلي پاچا مېکناټن کيټلو^{۱۲} او حکومت هم مېکناټن، وېډ او کين د بارونېټ Baronet او اکلنډ د اپرل Earl په لقب ونازول. ها خوا، د جگړې د بهير ښه ترسره کېدل شېملې ته سکون وروباښه. اېملي ايډن ليکلي: «د بريا د لمانځنې په وياړ د لوی والي مېلمستيا په برياليتوب ترسره شوه، په شېمله کې چې څوک مېشت وو، ټول راغلي وو. په رڼو پلاستيکونو د غزني د نيوڼې انځورونه کېدل شوي وو او اکلنډ په هر لوري کې د گلانو طاغونه او په گلانو پوښې برنډې جوړې کړې وې. عالي جناب ته د قطعو يو مېز هم اېښودل شوی و.»^{۱۳}

په کابل کې هم لمانځنې وې، لږ تر لږه د سدوزيو د شاهي ملاتړو او د هغه چا په منځ کې چې له اشغال څخه يې کټه پورته کوله او تررفع يې کولې. شاه شجاع په بالاحصار کې مېشت شو او خپل زور دربار يې بېرته جوړ کړ. په لوديانه کې خپل وفادار مرستيال، ملا شکور ته يې د ادارې د رياست څوکۍ ورکړه او خپل اوږد مهاله اتل، وېډ يې راوغوښت چې يوه ځانگړې اعزازي چپنه ورکړي. په ناسته کې راټول شوو اشرافيانو ته يې د افغانستان له پاره د يو نوي او تازه پيل اعلان وکړ: دی به خپل دښمنان وېښي او له انگرېزانو سره به د خپلو ژمنو درناوی وکړي. انگرېزانو په داسې وخت کې د ده پالنه وکړه چې ده هر څه له لاسه ورکړي وو. د نوموړي وفاداره ژوند ليک ليکونکي په دې اړه ليکلي:

اعلحضرت به ډېر ځلې ويل چې دی د انگرېزانو دېرش کاله مېلمه و او له دوی څخه يې پرته له مېرمانۍ او درناوي بل څه نه دي ليدلي؛ نو دا د دې غوښتنه کوي چې نه يوازې دی بلکې د ده وارثان او راتلونکي نسلونه دوی ته په بشپړه توگه وفاداره وي. ده خپله قضيه له امپراتور همایون سره پرته کوله. نوموړي په ايران کې د صفويانو دربار ته پناه وړې وه او د خپلې پاچاهۍ په بېرته ترلاسه کولو کې يې مرسته ترلاسه کړې وه. شجاع په دربار کې له عامه خلکو سره په ليدنه کې په زغرده وويل چې هغه بارکزي خانان به وېښل شي او مال به يې بېرته ورکړل شي کوم چې خپل کورونه يې پرېښي او تېښتېدلې که چېرې دوی بېرته کابل ته راشي: ځينې داسې خلک لکه نواب زمان خان، زامن، وروڼه او ټول خپلوان او تېروال يې له دغه بيا پخلاينې وړانديز څخه کټه پورته کړه او دوی ته بېرته خپل پخواني موقفونه ورکړل شول.^{۱۴}

په عين حال کې انگرېزي عسکر او سپاهيان په خوبنۍ د مانۍ چاپېر په پانډېزه بڼونو او د کابل په باغونو کې چې له مېوو څخه ډک وو گرځېدل او نور به «ډله ډله کله دلته، کله هلته پر اسونو سپاره تلل چې د هغه عجايبو ليدنه وکړي چې دوی ته يې په هکله توضيحات ورکړل شوي وو».^{۱۵} دوی له دوست محمد څخه کابل داسې وخت ونيو چې

ښار د ښېرازۍ په اوج کې و او ۷۰۰۰۰ خلک په کې مېشت وو. په ۱۸۳۹ کال کې کابل ښايي په ټوله منځنۍ اسيا کې تر ټولو لوی د سوداګرۍ بندر او د سيمې د کاروانيزه سوداګرۍ مرکز و. کوم امنيت چې دوست محمد په خپله واکمنۍ کې راوستی و او کوم نرمښت چې ده د مذهبي لږکيو پر وړاندې ښودلو، دې ته لاره هواره کړې وه چې کابل د سندي هندو سوداګرو په تېره بيا د سندي بانکونو د پلازمېني، شکارپور د سوداګرو په مرکز بدل شي. همدا راز په کابل کې د يهودي، ګرجستاني او ارمني سوداګرو مخ په وده ټولني هم وې.^{۱۶}

تنګو واټونو د بډای سوداګرو د خټو کورونو ته او د قومي مشرانو او زميندارو څو پوريزه او څنګ پر څنګ کورونو ته لاره ايستله او له لارې څخه به ښايسته حکاکي شوې دروازې او د بالاخانو حکاکي کړکۍ او ارکې ښکارېدې. د کورونو له دېوالونو څخه به د توت ونو سر پورته کړی و. که چېرې به د کوم کور ور پرائيسی و؛ نو د لاروي به په لوی انګر سترګي ولګېدې چې د برنډې په منځ کې به د اوبو تيندکو دارې وهلې او شاوخوا به يې قالينې غوړېدلې، بالښتونه به پرې اېښي وو او د مېوې ونو به سپورۍ پرې جوړ کړې و. محراب ته ورته د طاقچو نني دېوالونه په ښايسته او ډېره بېچلې توګه سيم ګل شوي وو. دلته به د ماښامه مشرانو د چيلې لاندې ډډې وهلې وې، چلم به يې ځکول او ربابيانو او يا شاعرانو ته به غوړ وو چې ښايسته حماسي شعرونه به يې ويل.

د لويو کورونو ترمنځ د څو ميلو په اوږدو کې له ګڼې ګونې څخه ډک بازارونه غځېدلي وو چې هر څه بېل بازار درلود. د شالونو سوداګر په يوه کوڅه کې، د دیک مسالې او د ګلابو د اوبو سوداګر په بله کې. همدې ته ورته، د بخارا ورېښمن، روسي چای، لکټوي نيل، تاتاري پوست، چيني لوبني او د اصفهان نومور خنجر ځان ته د سوداګرۍ کوڅې درلودې. يو ځوان افسر، جېمز رټري James Rattray چې وروسته يې د کابل ښايسته انځورونه کارلي، ليکلي:

د هټيو کړکۍ پرائيسټي او تر ځمکې رسېږي. ډېر توکي لکه ميوه، مرغان او سارايي څاروي، زغري، کاچوغي، پنبې او چارې داسې پرېمانه نندارې ته اېښودل شوې وې چې بيان يې ناشونی دی. دغه توکي په فوق العاده توګه منظم اېښودل شوي او له غولي څخه تر چت پورې انبار دي. د هرې هټي مخې ته يو کسبکر ناست وي او د پرېمانه توکو له منځ څخه پېرودونکو ته سر راپورته کړي. واټونه دومره تنګ دي چې د بار اوبسانو يو کتار ساعتونه وخت نيسي چې د داسې دوامداره خوځېدونکې او بدلېدونکې ګڼې ګونې په منځ کې تېر شي چې ټوله ورځ واټونه ترې ډک وي... ښځې، چې کفن ته ورته حجاب يې پر تن وي، پر اس سپرې د اسانه لارې په لټه کې خپله لار په ګڼه ګونه کې وباسي... د پلي عسکرو له خوا د خلکو ګڼه ګونه ناخاپه څنګ ته پورې وهل شي. دغه عسکر د کوم لوی مشر مخکې ساتونکي وي. مشر په ډېر وياړ پر اس سپور تېرېږي او سپاره عسکر چې ځلانده ګلدوزي چېنې او جامې يې پر تن وي په داسې حال کې پسې روان وي چې خپل ټوپک او نېزې يو خوا بل خوا خوځوي... بيا د شاه پيلان په لنډو کامو کاره واړه راروان وي او له بامونو څخه راوتلي د اوبو نلونه مات کړي او يا د يخ يا د مېوې هټي په لوري شا ته حرکت وکړي.^{۱۷}

د شور ماشور او ګڼې ګونې له منځه به د ژېړو پيالې او د اوبو له مشک سره د اوبه پلورونکي چيغه واورېدل شوه «اوبه! اوبه!»، د ږندو سوالکرو له ليکو څخه به د خيرات ناره پورته شوه او د دوې په پای کې به، د پښۍ پلورونکو د «شاباش پښۍ» نارې وهلې.

د ډېرو سختيو له کالو څخه وروسته، انګرېزي عسکر خوشحاله او حتی لږ هک پک شوي هم وو: ميرزا عطا د انګرېزانو په اړه هغه په ګومرې پټ مارکېټ ته په اشارې سره ليکلي چې د شاه جهان والي، علي مردان خان په ۱۶۴۰ مو کلونو کې هغه وخت چې تاج (تاج محل. ژباړن) جوړېده، جوړ کړی و:

دوی د پټ بازار په لیدو کوته په غاښ شول او د لامبو د حوضونو او د اوبو د مخزنونو ښایسته سنکاري، جنت ته ورته باغونه، د پلازمېنې ښایسته ودانۍ او ډکې هټې یې خوښې شوې... انگرېزي عسکر، چې لکه د سمندر څپې گڼ شمېره وو، د خراسان پر لاره ډېرې سختې وزغملې. اوس په کابل کې دمه جوړوي او غوښې، ورېجې، د بادام حلوا، فالوده، تندوري او کباب او رنگارنگ مېوې لکه د صاحبي او خلیلي انکورو ډولونه، او تر ټولو ښه یې، د خایي غلامان khaya-e-ghulaman خوري. وروسته له دې چې په بېخونده هندي مرجو، دال او چپاتي نیم کېدې هم نه وو، اوس دوی ممیز دانه دانه خولې ته اچوي او چاغ شوي. لکه څنګه چې عسکر په بې کچې توګه د خپل شهوت پر اس شپه او ورځ کېښناستل، هغه متل چې «د کابل ټولې ښځې وینده لري» داسې په چټکۍ په ثبوت ورسېد لکه «د پېښور د غنمو او ورو سره د جوارو د اورو کېدول».^{۱۸}

کله چې د لوا د کلیساګی خوښ طبیعته ملا، ج. ر. گلیګ G. R. Gleig د هغه نارینه کړنو په هکله په خپل یادښت کتاب کې خبرې کړې، کومې چې انگرېزي عسکر یې په کابل کې بوخت ساتلي وو، نوموړي په پورتنۍ څرګندونې پرده اچولې. ده لیکلي:

هر چېرته به چې انگرېزان تلل، دوی به څه ژر او یا څه وروسته خلکو ته راز راز نارینه سپورتې لوبې وپېژندلې. دواړه، د اس خغاستې او د کرېکټ لوبې کابل ته څېرمه پیل شوې او مشرانو او خلکو ورسره مینه پیدا کړه. په خپله شاه شجاع یوه کرانښه توره د جایزې په توګه کېښوده چې جګړن ډېلي Daly د څلورمې سپکې سپرې ډلګۍ غړي وګتله. دغه لوبه دومره په زړه پورې وه چې خایي ښاغلو هم په کې کېدون کولو، خو د کرېکټ لوبه افغانانو ته دومره خوندوره نه وه. دوی چې په خپله بڼه لوی جوارګر دي، د انگرېزي لوبغاړو توپ او ډنډه وهلو ته یې په حیرانتیا کتل، خو داسې نه برېښېدل چې دوی به دې ته وهڅول شي چې خپل ځادر او لوی دستارونه یوې خوا ته کېږدي او لوبې ته د سیالی له پاره ور د ننه شي. مګر برعکس، زموږ وطنوال د دوی د چرګانو، مرزو او نورو ژوو جنګ ته ورتلل، شرطونه یې وهل، او روپۍ به یې په ډېره په زړه پورې توګه گټلې او یا بایللې.^{۱۹}

تر ټولو د حیرانتیا وړ د افغانانو په اړه د گلیګ دغه ادعا ده چې افغانانو د اماتوري تیاتر سره مینه پیدا کړې وه. ده بیا لیکلي:

انگرېزي افسرانو څو ډرامې جوړې کړې. د تیاتر یوه ودانۍ جوړه کړل شوه، سټېژ جوړ شو، جامې جوړې شوې او ډېرې ښې ډلګۍ لوبې ته حاضرې وې. په ټوله کې، خوښې کړل شوې ډرامې کمیدي وې، لکه «ایرلنډي سفیر» او دې ته ورته داسې نورې. د نندارچیانو ډرامې ډېرې خوښې شوې ځکه چې د ډرامو پر مهال برنز ژباړه کوله او د لوبغاړو او د دفترانو نومونه داسې بدل شوي وو چې افغانان پرې پوه شي. افغانان خوشحاله خلک دي او له مسخرو او طنزونو څخه خوند اخلي. لکه څنګه چې ژباړن په سمه توګه د لوبغاړو توکي ژباړلي، نندارچیانو به خپله خوښي د خدا په کړساري ښودله.^{۲۰}

د دوې پای په مني بدل شو او شپې اوږدې او سړې کېدې؛ نو عسکرو ته د پسه د څرمن جامې، تاوده لاس ماغو او برستني ورکړل شوې. اوس دغه وخت د ښکار موسم گڼل کېده. هغه ښکاري سپي چې د بولان د غاښي او لوړې څخه ژوندي پاتې شوې وو او د کمپ خلکو نه وو خوړلي، اوس یې د شغال د ښکار له پاره ایستل. د چینچلغزي او هیلی ښکار او همدا راز لږ وخت وروسته لخشک skating او د اووړې سړیو جوړول مشهوره مشغولتیا وګرځېده. تانس سېټن لیکلي: «موږ د لخشک بوټونه چې موږ پخپله جوړ کړي او په پښو کړل او په یخ مو لخشک ووهلو. د کابل خلکو چې داسې ننداره هېڅ کله نه وه لیدلې، په منډو راغونډ شول چې زموږ ننداره وکړي. دوی ته یې ډېر خوند ورکړ او سات یې تېر شو. موږ له ژمي څخه دومره خوند واخیست څومره چې حالاتو اجازه ورکوله - ښکار، د اووړې توپ وښتنه، د

واورې سړي جوړونه او ډنډ ته د مېلې له پاره تگ، ځکه چې هوا ډېر وخت خوندوره وه. څومره صاف، څومره شين او څومره له ورېځو څخه پاک اسمان و!

په عين وخت کې شجاع د بالاحصار په بيا رغولو بوخت و. ده هڅه کوله چې بالاحصار ته بيا داسې جلال ورکړي لکه څنگه چې د ده په ځوانۍ کې يې درلود او داسې يوه مانۍ ترې جوړه کړي چې د ده د پاچاهۍ له لوړو خيالونو سره سمون ولري. اوچت دېوالونه او برجونه چې له لوی کمر څخه تاو شوي وو، په ښه وضعيت کې وو، خو د مانۍ د هغه ودانيو میده کاري يې په طبعه برابره نه وه چې برنډې ته څېرمه وې؛ نو ده د دربار له سالون څخه کار پيل کړ. نوی يې فرش کړ، پلستر يې له سره رنگ کړ، کتارې او طاقونه يې ورغول. په مغول باغ کې نوې ونې کېښودل شوې او يو حرم سراي له بنسټ څخه نوی ديزاين شو او له لودياني څخه د ده د ښځينه له راتگ څخه مخکې جوړ شو. په عين وخت کې د دربار تشریفاتي اصول د سدوزيو د دربار ډېرې رسې بڼې ته چې بارکزيو پرېښي وو، بېرته بدل کړل شول. د دولت پخواني دفترونه بېرته فعال کړل شول او يو داسې پېچلی او په پام جوړ يونيفورم ته رسميت ورکړل شو چې انگرېزي کتونکي ورته هک حيران شول. انځورگر جېمز رټې ليکلي: «د دربار مامورينو ته دې د څو سل کسيزه ډلې په څېر وکتل شي. سړې گلابي رنگه کورتۍ يې پر تن، له هره اړخه ډېرې په زړه پورې او اوچتې خولې يې پر سر. پر ځينو يې اوږده غوږونه لکه د خره او يا نېښونه لکه د شکنه گنډل شوي وو او ځينو نورو يې د وزې او گاومېښې د ښکر بڼې درلودې. د خوليو ډېرې يې د مخروط، فتر او يا د کونگرې بڼې درلودې چې ټولې يې لږ يا ډېرې په انځورونو او نورو څيزونو ښکلې شوې وې. ځينو يې د نېزو څوکې لرلې چې د لوړې رتبې نښه وه.»^{۲۱} په رسمي دربار کې په خپله شجاع هم د پام وړ جامې اغوستې. يوه اوږده چپنه به يې په اوږو پرته وه چې ژۍ يې په گانو ښکلې شوې وې او اېټالوي والي ته ورته خولې يې د بخل څنډې درلودې چې گانې په کې تومبل شوې وې. هغه به له عارضينو سره د کتو پر مهال پر خپل اتخنده او له سپين مرمر څخه جوړ تخت ناست و او يوازې به تر ټولو لوړ پوره انگرېزي مامورينو ته ودرېد. په دغسې موکه کې به يې د هوسۍ پر يوه اوږده او کاره واړه ښکر تکیه کړې وه، «د مخ بڼه يې مدبره خو له اندېښنو څخه ستومانه ښکارېده».

کله چې ژمي خپلې منگولې خښې کړې، ورځې لا نورې سړې شوې. له واورو څخه ډکې درنې او تيبق ورېځې نه وربډې. په دې وخت کې شجاع پرېکړه وکړه چې ځينې ځانگړو افسرانو ته په خپل نوبت جوړ شوی مډال ورکړي. دا د دراني امپراتورۍ مډال و چې بڼه او جوړښت يې د فري مېسن Freemason مډال ته ورته و. د فري مېسن مډال درلودونکي د کولفین Guelphian اعزازي مقام ته رسېدل. الکساندر برنز ته هم له بخارا څخه د بېرته راتگ وروسته دغه مډال ورکړل شوی و.^{۲۲} کله چې د انگرېزانو لمړنی لوا مخکې له دې چې د ژمي لمړنۍ بادورې د واورو انبارونه جوړ او لارې بندې کړي، بېرته هند ته ستنه شي، د دغه مډالونو د لمړنۍ ورکړې بهير پيل شو. لکه څنگه چې د مېکناتن ځوان سکرتېر، جورج لارنس يادونه کړي: «مډالونه يوازې انگرېزي افسرانو ته ورکړل شول ځکه چې شجاع له خپلو مامورينو څخه هېڅوک د دغه مډال لايق نه وو گڼلې.»^{۲۳}

د نومبر په پای کې بېرته ستنېدونکې لمړنی لوا شېملې ته ورسېده. ايملي لېکلي: «دوی ډېر تندرست ښکاري او اوس د خپل هغه رېښ حالت ښکارندويي نه شي کولی چې په هکله يې ليکنې شوې دي. دوی ډېرې ستونزې او ناخوالې زغملي،

خو په غیر معموله توگه ټول ډېر چاغ ښکاري. د لارډ اکلنډ ساتونکي، کپتان ډاکټر Dawkins خو بېرته داسې راغی چې حتی له فالستيف Falstaff څخه هم ډېر چاغ برېښي.»^{۲۴}

په داسې حال کې چې شاه شجاع په بالاحصار کې پر تخت کېښېدل کېده، د دغه ځای مخکنی اوسېدونکی، دوست محمد خان د شمال په لوري په چټکي په تېښته و. دېرش کاله مخکې، د نیملي له جگړې څخه وروسته د شاه شجاع په څېر، د واک بایلل دوست محمد ته سمدلاسه هر څه بدل کړل او ده ته یې یو لړ سپکاوي رامنځ ته کړل چې نږدې یې د تباهي او مرگ لامل شوي وو.

بارکزي په سختي په کنکلي درو کې له هغه انگرېزي څارونکو څخه په تېښته کې و چې د دوی د نیولو له پاره استول شوي وو په داسې حال کې چې دوست محمد په پوره چټکي تگ نه شو کولای ځکه چې له ده سره یې «خپلې مېرمنې، کوچني ماشومان، وروڼه، زامن او چوپړيالان مل وو.»^{۲۵} سربېره پر دې، د ده وارث، اکبر خان چې ظاهراً په خيبر کې او ښايي د وېد په امر زهر ورکړل شوي وو، لا تر اوسه پوره روغ شوی نه و. لکه څنګه چې نوموړي پر اس د سپرلي توان نه درلود؛ نو په کټ کې وړل کېدو. د دوست محمد تېښته حماسي شاعرانو په دومره خواخوږۍ ياده کړې ده لکه سکاټلندي شاعرانو چې د کولادېن Culloden له ماتې څخه وروسته باني پرنس چارلي Bonnei Price Charlie افسانوي کړی دی. په جنګ نامه کې غلام کوهستاني ليکلي:

نو زړور سلطان مخ پر وړاندې روان و
او زرکسیزه زړوره سپره ډله ورسره وه
له خپل زاړه دود سره سم
خپل حرم یې تر شا روان و
ورپسې یې خپل مال او زړ وو
او ځک سرتېري یې ښه بيدار وو
د دوی پر پله، په کامونو لکه برېښنا
غچ غوښتونکي پسې روان وو
شپه او ورځ دوی سپاره روان وو
لکه ورېځې چې په اسمان کې په بېره وي^{۲۶}

د تعقیبونکي ډلې مشري جېمز اوټرم James Outram او جورج لارنس دوو سرسختو او هوښیارو ځوانو افسرانو کوله. د دوی د لارښوونې او ساتنې له پاره حاجي خان کاکړ او د شجاع پوځي زرکسیزه سپره ډله کمارل شوې وه. په خپل چټک تګ سره دوی ته سخته نه وه چې د بارکزيو سوکه کاروان ته ځان ورسوي، خو د دوی له هڅو سره سره، د اوټرم ډله د امير په نیولو کې هېڅ کله بريالی نه شوه او دا ژر څرګنده شوه چې حاجي خان د معمول په ډول دوه

مخیزه لوبه پیل کړې وه. نوموړي په لوی لاس انګرېزان په غلطه لاره بېول او تر خپلې وسې یې د دوی پرمختګ سوکه کولو.

دوه اونۍ وروسته د بارکزیو بوی د لټون ډلې تر سرې شو. دوی د دوست محمد د ساتونکې ډلې له څو تېنېدللو سره مخ شول او ورته وویل شول چې د دوی او دوست محمد تر منځ یوازې د یوې ورځې واټن دی. ستړي لارنس لیکلي:

د حاجي له اعتراض سره سره، چې په ستوغه او خطرناکه لاره کې د شپې له خوا د مزل د نښندنې په پلمه یې نه غوښتل مخ ته لاړ شي، مور د سهار په پنځو بجو خپل مزل پیل کړ. * دا ښه څرګنده وه چې دغه عملیاتو ته د نوموړي زړه نه و. د ده اعتراضونو ته غوږ ونه نیول شو او مور په خورا بده لاره په جګو غونډیو او د غرونو په وچو ویالو کې لس میله مخ ته لاړو او بیا مو د خپلو اسونو تر څنګ دمه وکړه. له پنځوسو څخه لږ افغانان زموږ سره یو ځای دغه ځای ته ورسېدل او پاتې یې د ورځې په بهیر کې راورسېدل. دلته مور ته څارګریز راپور راغی چې دوست محمد د یوک Youk په نوم یو ځای کې دی چې یوازې یو مزل لیرې پروت دی. حاجي خان یو ځل بیا په وړاندې تګ کې خپل زړه نازده توب وښود او اوږم ته یې زاری کولې چې هملته تم شي ځکه چې دوست محمد دوه زره کسيزه سپره ډله لري، خو اوږم ډلې ته امر وکړ چې د مازیکر په څلورو بجو حرکت وکړي او کله چې افغانان راغونډ کړل شول، د دوی شمېر یوازې ۳۵۰ کسانو ته ورسېد او خورا بد تجهیزات شوي وو.^{۲۷}

په راتلونکو ورځو کې دغه ځنډوونکو تکتیکونو دوام وکړ. حاجي ټینګار کولو چې دوی باید تقويي قوا ته تم شي، خو کله چې اوږم د شپې له خوا مزل پیل کړ «د تېروتنې او یا چل له امله، مور څلور میله مخته نه وو تللي چې زموږ لارښوونکي، چې د حاجي خان د کسانو تر امر لاندې وو، وتېنېدل. دغه مهال تور تم و او مور د داسې بې پایه درو په منځ کې یوازې پرېښودل شوو چې حتی یوه نری لاره هم په کې نه تر سترګو کېده؛ نو مور پرته له دې چې تر سهاره تم شو بله چاره نه لرله». ^{۲۸} راتلونکی ماښام کله چې انګرېزانو په تګ ټینګار کولو، حاجي خان اوږم تر مت ونيو او «په جګ غږ یې ماته عذر وکړ چې مخ ته لاړ نه شم او بیا یې گواښ راته وکړ چې په زور به مې ونیسي، خو د څرګندې تباهی په لور تګ ته به اجازه رانه کړي». او ده یې اړنګه اوږم ته په رښتیا ډرکه * ورکړه:

که ته له دوست محمد سره مخامخ شوي، هېڅ افغان به د هغه پر ضد توره راونه باسي او زه به د دې مسوول هم نه وم چې په جګړه کې دوی ستاسې پر ضد ودرېږي... کله چې زموږ د هوډ په کمزوري کولو کې پاتې راغی، حاجي خان زما له کېږدۍ څخه څو متره لیرې کېښاست او په تیاره کې یې له خپلو درېیو یا څلورو مشرانو سره له یو ساعت څخه زیات په ټیټ غږ خبرې کولې. دغه کسانو حاجي خان له پرنګیانو سره په مرسته کې چې دوست محمد ونیسي، گرم کړ او ترې وپې پوښتل چې امیر څه بد ورسره کړي... او حاجي خان په ټولو هغه څه اعتراف وکړ چې دوی ورته یاد کړل.^{۲۹}

سبا ته یې په داسې حال کې چې واوره وړېدل پیل شول، افغان ډله په ډېرېدونکې توګه بغاوتي کېده. اوږم لیکلي: «مور پوه شوو چې زموږ افغانان خاینان دي او هېڅ باور نه شي پرې کېدای». نو اوږم او لارنس پرېکړه وکړه چې په داسې ماموریت لاړ شي چې نږدې ځان وژني ته ورته و. دوی له یوازې دیارلس انګرېزي افسرانو سره د واورې په توپان کې د

* په حقیقت کې حاجي رښتیا ویل. د حاجي کک غاښې حتی په دوې کې او د ورځې له خوا هم ډېر کران دی. سربېره پر دې، نوموړي د احتیاط له پاره ښه دلیل درلود ځکه چې دغه غاښې د هزاره گانو تر واک لاندې و. ده څو کاله مخکې دغه هزاره کان خپلي وو او په دې کې یې اړنګ نه درلود چې دوی به له دغه فرصت څخه په کار اخیستنې له خپل پخواني ځېونکي څخه غچ واخلي.

* ډرکه: گواښ

دوست محمد د نیولو له پاره لارل. په دغه شپه او ترم په پلنه واوره کی ویده شو. دی پوهېده چی بنایې سبا ته به مړ وي، خو کلک هوډ یې درلود چې تر خپل وس پورې به هڅه کوي چی امیر یا ژوندی ونیسي او یا یې ووژني. وروسته د ده یاد ته ورغلل چې «سهار ته د یوې پرتمینې هڅې په تمه، دی هېڅ کله دومره خوشحاله نه و لکه په هغه شپه چې و»، خو دغه هڅه هېڅ کله بریالی نه شوه. او ترم او کسان یې په چارگام د بامیان درې ته ښکته شول، خو دوست محمد همدغه سهار د هندوکش شمال، له سیغان څخه وړاندې، تاشقرغان ته تښتېدلی و چېرته چې د خپلواک ازبک مشر، میرعلي «چې له شجاع سره یې دښمني لرله»، واکمني وه. او ترم اوس بله چاره نه درلوده پرته له دې چې مېکناتن ته ولیکي چی «په دغسې وضعیت کې اوس هېڅ داسې هیله نه شته چې فراري په داسې سیمو کې ونیسو چې د شجاع تر واکمنۍ لاندې دي او زموږ ماموریت په کې محدود دی. زموږ سپاره افسران وايي چې آسونه یې د لوړې او ستریا له کیله د دې توان نه لري چې اوس سمدلاسه بل مزل وکړي؛ نو موږ اړ شوو چې د دوی تعقیب پرېږدو».^{۳۰} په همدغه شپه دوست محمد او ملاتړي یې په خوندي توگه د خامرد Khamard پناه ځای، د میر ولي د مریانو د سوداگرۍ کلا ته ورسېدل. میرزا عطا لیکلي:

امیر دوه میاشتې د ازبکانو د ځانگړي مېلمه په توگه تېرې کړې او له هغه ځای څخه بلخ ته لاړ. د بلخ والي د یو ښایسته بن په مېلمستون کې ځای ورکړ. دلته د بخارا حاکم، نصرالله خان له خوا امیر ته د اوبښ ډاکی په وسیله یو لیک راوړسېد. نوموړي امیر ته بلنه ورکړې وه چې د ده دربار ته په خپل ورتگ عزت وروښيي. امیر خپله کورنۍ او نور په ده پورې تړلي کسان په بلخ کې پرېښودل او له خپل وارث، اکبرخان سره یو ځای بخارا ته ستون شو. په بخارا کې چې د اسلامي علومو ښار و امیر ته شاهي ښه راغلاست وویل شو، د استوگنې له پاره یوه ځانگړې ماڼۍ ورکړل شوه او د ورځني لگښت له پاره کوچنی خرڅ هم ورته حواله شو.^{۳۱}

دا په بشپړه توگه څرگنده نه ده چې په بخارا کې څه پېښ شول، خو څو اونۍ وروسته دوست محمد له خپل کوربه سره بدورده شو: میرزا عطا ویلي چې وجه یې د دوست محمد د تند خوږه زوی، اکبر خان څو سپکې څرگندونې وې. د دې وجه د دوست محمد مخکنۍ هڅې هم کېدای شي چې غوښتل یې د پولې ناندریزه ښار، بلخ ونیسي. بنایې د بخارا حاکم د امیر په دغه کړنو ناراضه و ځکه چې د امیر په څېر ده هم پر بلخ باندې د واکمنۍ ادعا درلوده او اوس یې د امیر پر پلان اعتراض درلود چې د ده په استازیتوب د بخارا علما د جهاد اعلان وکړي، خو له یوې او یا له بلې وجې د دوی تر منځ ترڅې خبرې تبادلې شوي او بارکزیو ښار پرېښود. دا نصرالله خان ته لوی سپکاوی و. بیا د بخارا مکار، بې رحمه (او بنایې څرښنده روهي ناروغ) حاکم د دوست محمد د وژلو هڅه وکړه. فیض محمد په سراج التواریخ کې لیکلي:

د بخارا امیر خپلو کسانو ته چې دوست محمد یې بدرگه کولو په پټه دستور ورکړ چې کله له امو سیند څخه تېرېږي، دوی دې هغه کښتۍ ډوبه کړي په کومه کې چې دوست محمد او شهزاده سپاره دي خو په سیند کې دوی ډوب شي؛ نو په دې توگه افغانان د ساتونکو تر نظر لاندې د امو تر غاړې ولېږدول او په کښتۍ کې کېښول شول. هغه کوچنۍ کښتۍ چې امیر په کې کېښاست په پټه سوړی کړل شوه. کله چې کښتۍ حرکت وکړ د بخارا د امیر یو کس چې له دغه دسیسې خبر نه و هم په دې کښتۍ کې ناست و. نوموړي غوښتل چې دوست محمد د سیند تر بلې غاړې بدرگه کړي او بیا بېرته راوگرځي. یو بل کس چې له دسیسې خبر و، له ده سره یې په ترکي خبرې وکړې او ورته وپې ویل چې له کښتۍ څخه ښکته شي چې د امیر سره یو ځای ډوب نه شي، خو دوست محمد په ترکي ژبه پوهېده ځکه چې مور یې ترکۍ او د کابل د یو مشر قزلباش لور وه. کله چې امیر دغه خبرې واورېدې، له کښتۍ څخه ښکته شو او نه یې غوښتل چې له سیند څخه تېر شي. د بخارا د امیر کسانو چې هر څومره هڅه وکړه چې دی په کښتۍ کې له سیند څخه تېرېدو ته

ودوماري، ده ونه منله او خپلو ملګرو ته یې وویل: «دا بهتره ده چې په خپلو وینو کې ولامیم خو نه چې په سیند کې له دوښمنو څخه مړ شم ځکه چې د تورې په ژۍ زما مړینه به د بخارا د امیر د نه انکارېدونکې بې عدالتۍ بېلګه پاتې شي، خو که زه ډوب شم، هېڅوک به د هغه بد چلند په اړه چې ده زما سره وکړ چې میلېم یې وم، خبرې ونه کړي.»*

امیر له خپلې ډلې سره د بخارا په لور د ساتونکو تر څارنې لاندې روان شو «خو په لاره داسې سخت د واورې توپان پیل شو چې ټول یې د مرګ مورکې ته ورسول. ډېرو کوچنیو شهزاده کانو له ډېرې یخې څخه حتی خبرې هم نه شوی کولای. امیر خپلو شخصي چوپړيالانو ته امر وکړ چې هر چوپړيال یو شهزاده راواخلي او خپله ژوره توده ساه پر دوی کوف کړي چې تاوده شي» او له مرګه وژغورل شي.

لنډه دا چې دوی بخارا ته په ډېره سختۍ ونګوښېدل. اوس د بخارا امیر هغه لږ خرڅ چې دوی ته ورکول کېده هم پرې ودراره. له دوی څخه شاوخوا ۷۰ کسه وتښتېدل ... کله چې نصرالله خان خبر شو، یوه اووه زره کسيزه سپره ډله یې په دوی پسې ولېږله چې د تښتې مخه یې ونیسي او امر یې ورته وکړ چې که چېرې سردارانو جګړې ته مخ کړ: نو ویني یې دې توپې کړي او که جګړه یې ونه کړه، بیا یې دې په ځنځیرونو تړلي بیرته راولي. دوی په چراغچي Chiraghchi کې له سردارانو سره مخ شول، کلابند یې کړل او یرغل یې پرې وکړ. تر څو چې مرمی او باروت وو، افغانانو، بخارايان نږدې پرېښودل او د ډېرو وینې یې توپې کړې، خو په پای کې کله چې د دوی مهمات خلاص شول، بخارايانو پر دوی رامنډه کړه او یرغل یې ونیول. افضل خان او اکبرخان دواړه په جګړه کې تپي شوي وو، څو نور کسان مړه او له پاتې کسانو څخه ډېری یې سخت تپي شوي وو. بخارايانو دوست محمد او ورسره مل کسان یې بیرته ښار ته یوزل او د بخارا د امیر په امر یې، ټول په تیاره تلخونه کې واچول.^{۳۲}

د ۱۸۳۹ کال د نومبر په دویمه کله چې د کابل بازار ډنډونه کنګل شول او د کابل سیندغاړې په ولو کې پرېښې ځلېدې، شاه شجاع له بالاحصار څخه جلال اباد ته د ژمي د تېرولو له پاره لاړ. اوس یې چې پېښور په واک کې نه و، جلال اباد یې خپله ژمنۍ پلازمېنه ونوموله. مېکناټن هم ورسره لاړ. دی له شجاع څخه مخکې ورسېد ځکه چې شاه په نیمه کې وځنډېد چې یو کوچنی شهزاده د نیمې د باغ د سپېدارو په منځ کې خښ کړي. مېکناټن ځان ته د ښار په تر ټولو ښه مېنه کې هستوګنځي پیدا کړ او شجاع یې پرېښود چې په داسې ځای کې هستوګن شي چې یو انګرېزي کتونکي د «کوډڅې» نوم ورکړ.^{۳۳}

ملا شکور ته په کابل کې د چارو واک وسپارل شو او برنز د مېکناټن ځای ونیو. د کال په وروستی شپه چې د ژمي یخني خورا ډېره وه، برنز د نوي کال د شپې Hogmanay مېلمستیا جوړه کړه. سکاتلنډي لمن یې اغوستې، د پوستکي کڅوړه یې تر ملا تړلې وه او په خپله یې د مېلمستیا کوربه توب کولو. نوېل چېمپرلېن چې له کندهاره راغلی و په دغه مېلمستیا کې مېلمه و. ده لیکلي:

* د دوست محمد دغه خبره ډېره په زړه پورې وه. نوموړي به په خپل وخت کې یو شمېر خپل ډښمنان وروسته له دې ووژل چې له دوی سره به یې د خوندي چلند ژمنه کړې وه.

مور يوه له خوښۍ څخه ډکه مېلمستيا درلوده، خو پرته له برندي او جين مو بل څه د څښاک له پاره نه لرل. شاوخوا د سهار په دوو بجو خوړنځي ته لاړو او د ريلز reels نڅا مو پيل كړه. كېتپان سېنكلير Sinclair چې د برسكاتلنډ جامې اغوستې وې، پر مېز ولاړ او بين باجه يې غږوله. برنز له مور سره ډېر په ادب چلند وكړ. دی د هر چا خوښېږي ځكه چې برعكس د ډېرو مامورينو، په ده كې سياسي چل او تېرايستنه نه شته... [بې اړنكه، دی] په ټوليزه توگه د ټولو خوښ دی او رښتيا همداسې ښه سړی دی. زما په اند، دی تر ټولو صادق، په زړه پورې، ساتېره او يو ښه ښاغلی دی چې زه نيك بخته وم چې پېژندگلوي مې ورسره پيدا كړه.^{۳۴}

كومې نمانځنې چې د ژمي په بهير كې دوام درلود د هر چا په طبعه نه وې. مخكې له دې چې بلاخره افغانستان په كرجنه توگه پرېږدي، امريكايي جنرال، جوساياه هارلن چې په برياليتوب يې د ختيځ هند كمپنۍ، شاه شجاع، سېكانو او وروسته دوست محمد ته جگړې وكړې او يوه لنډه موده يې په خپله ځان د غور شاه اعلان كړی و، انگرېزانو ته د ډېرېدونكې غوسې په سترگه كتل. وروسته له دې چې برنز له هند څخه د نابلي پردي په توگه وشړلو، ده كور ته په لاره كې په انكوت كې وليكل: «په هغه ورځو كې كابل، د زرو بڼونو ښار، يو جنت و. ما دغه هېواد ليدلی چې د سپېڅلي خلوت سمونتيا ته مقدس و، خو د بېكانه او بې احساسه لړاكانو سپين سترگي ورتك ناولی كړ. په عاداتو كې ارام*، په بده سليقه كې نومور، د بيباكه اشغال په خونړيو يرغلونو كې اكار مشران چې ناپراندې* زرونه يې مات كړل، د خوښۍ، خوشحالي او ساتېرۍ خوشحاله غږ يې چوپ كړ...» نوموړي دغه وړاندوينه هم وكړه: «د پوځي قوې په وسېله د يو ملت د خلكو رتل او خپل، د ټول ملت د حبس د هڅې مانا لري په داسې حال كې چې ټول د خپلواكۍ په هوډ كې همغږي دي: د داسې پروژو عمر لنډ او پايله يې له مصيبت څخه ډكه وي.»^{۳۵}

خو د اشغال په لمړني ژمي كې د هارلن وړاندوينې پرته له دې چې دی يو داسې ناراضه او ځاځمن افغان برخه وال وښيي چې خپلې د عظمت شېبې يې تېرې كړې وې، بل څه ونه ښودل. برعكس، ډېرو ته د حيرانتيا وړ دا وه چې د كابل اشرافيان دومره ناراضه نه ښكارېدل. ر. ج. ر. گليگ په خپل تصور كې چې د افغانانو په شخصي توگه انگرېزي افسران په انفرادي ډول خوښيږي، يوازې نه و، خو ده د يو افغان مشر خبره داسې نقل قول كړې ده: «كاشكي چې تاسې مور ته د ملگرو په څېر راغلي وای، نه د دښمنانو په څېر ځكه تاسې په جلا جلا ډول ښه خلك ياست، خو كله چې تاسې ته د يو واحد په سترگو وگورو، بيا له تاسې څخه كركه كوو.»^{۳۶}

د دوست محمد مطلقي واکمنۍ او پر خپلو خلكو د لويو ماليو وضع كول او همدارنګه د ډېرو شتمنيو ضبطول چې خپله د جهاد پروژه ورباندې تمويل كړي، له شاه شجاع سره مرسته وكړه چې خپله واکمني څه ناڅه پرته له ستونزو پيل كړي. په پيل كې ډېر كابلان او د درانيو ممتاز پور حاضر وو چې د بيا پر تخت كېښولې حاكم په اړه خپل اړنګ ته پام ونه كړي او وگوري چې دی څه كوي. ميرزا عطا ليكلي: «د كابل د اشغال په لمړنيو مياشتو كې انگرېزانو ډېرې مشران او همدارنګه كابل او شاوخوا يې ځان ته تسليم اومطيع كړل. لږ شمېر خلك چې د دوی اطاعت يې نه كولو، بنديان شول او كلاوې او شتمنۍ يې د كمپنۍ حكومت ضبط كړې.»^{۳۷} سربېره پر دې، مېكانټن له سخاوت څخه يوې ډكې سياسي حل لارې ته مخ كړ. په سوېل كې يې مخور دراني اشرافيان په پيسو واخيستل او په ختيځ كې يې غلزي مشرانو او همدا راز علماوو ته په لويه كچه بسپنې حواله كړې. دا د هند خزاني ته يو دروند لگښت و او ډېر ژر

* ارام: سپين سترګي

* ناپراند: ډېر كمزوره

څرګنده شوه چې د افغانستان اشغال ارزانه نه دی، خو دغه ستراتیژي په لمړني مني او ژمي کې وکولای شول چې د شاه شجاع په واکمني کې سوله وساتي.^{۳۸} په دې توګه اکلند وتوانېد چې په خونې لندن ته راپور ورکړي: «ویل کېږي چې دغه هېواد ارامه دی، لارې خوندي دي، سوداګري مخ په ښه کېدو ده او شاهي نظام او د حکومت بدلون تر اوسه محبوبیت لري... ډګرمن رابرت Robert لیکي: «ما له ډېرو مشرانو سره اشنایي پیدا کړه. دوی په ټولیزه توګه له صاحب لوجې Sahib Loge سره د اشنایي مینه وال دي او کله چې زه بېرته کابل ته لاړ شم، زما د کور ور به د دوی پر مخ خلاص وي. دوی زموږ سره په خونې ډوډۍ خوري او کورونو ته یې زموږ په ورتګ خوشحاله کېږي.»^{۳۹}

دغه د رضایت روښانه فضا هغه اړنګ لږ پیکه کړې وه چې ایا بېرته راغلي بارکزي به په رښتیا د شاه شجاع د سولې وړاندیز ومني او هغه دښمنۍ ته به د پای ټکی کېږدي چې دوه نسله په ډېره پاملرنه وپالل شوه، محمد حسین لیکلي: «ډېری سدوزي اشرافیانو د شاه شجاع د پخلاینې پالیسي بې خونده بلله. دوی به د یون په ترڅ کې او یا کله به چې په دربار کې وو، په ځاځمنه بڼه یو بل ته سرتیکولو او داسې به یې ویل: «دا چې اوس د بارکزيو قبیلې ته دومره په درنه سترګه کتل کېږي او ټول پخواني امتیازونه یې بیا ورکړل شول، دومره وخت به تېر نه شي چې د ناراضتیا ناولې لمې به پورته اوچتې شي. انګرېزان، چې د پوهې، منطق او سیاسي تجربې ادعا کوي، څه فکر کوي چې د خپل ملګري د دښمنانو د ښې پالنې پایله به څه وي؟ د دې پایله به غمجنې او پښېماني وي!»

یو مسافر چې له پېښور څخه لږ وخت مخکې را رسېدلی و، ویلي:

کله چې د پېښور والي، اوبتېلې د کابل د وضعیت په اړه پوښتنه وکړه او ورته وویل شول چې د بارکزيو په ګډون ټولو ډلو سره ښه چلند کېږي، نوموړي خپلو کسانو ته مخ واراوه، اوسېلی یې وایست او وې ویل: «خدای دې له شاه شجاع سره مرسته وکړي او خدای د عفوه ورته وکړي.» حاضر کسان په دغه دعا حیران شول ځکه په عامه توګه دغسې دعا مرو ته کېده، نو وې پوښتل: «شاه ژوندی نه دی؟» اوبتېلې په ځواب کې وویل: «هر څوک چې خپل سخت دښمن ته ځای ورکوي او د اعتبار غېږ ورته خلاصوي، اوږد ژوند به ونه لري، فردوسي په دې اړه وايي:

تا یو پلار وواژه او د غچ تخم دې وشینده

نو دغه یتیم به څه وخت سکون ولري

تا یو مار وواژه خو بچي یې روزې

دا څه ځین توب دی؟

یو وخت به د دغه دښمنیو مېوه پخه شي. تاسې به ډېر ژر واورئ چې همدغه بارکزيو شاه شجاع مړ کړ.»^{۴۰}

د کابل پر ماحول نور سیوري هم پراته وو. یوه لویا چې بېرته هند ته روانه وه، وروستی ساتونکې ډله یې د خیبر په دره کې تر غلچکي برید لاندې راغله چې ۱۵۰ اوبسان یې له بار سره له لاسه ورکړل. وروسته له دې د علي مسجد چوڼۍ سمدلاسه پېښور ته تخلیه کړل شوه.^{۴۱} په عین وخت کې، د افغانانو یوې ډلې یو جګپوړی انګرېز افسر، ډګرمن هرېنګ Herring چې په چکر وتلی و، په وردګو کې وواژه. نوموړی له امر څخه په سرغړونې، له سړک څخه وړاندې تللی و چې په یوه غونډۍ کې له څو افغانانو سره مجلس وکړي. دوی ټوټې ټوټې کړ. تامس سینټن لیکلي: «زموږ په برخلیک کې به لوی خپګان و چې د ده مړی مو ولید. دا یوه ناوړه صحنه وه. په ډېره وپروونکې بڼه وهل شوی او ټوټې ټوټې شوی و. له لستونو څخه پرته، جامې یې ټوکل شوې او څیرې وې. تنه یې په خېټه کې نږدې دوه ټوټې وه او سینه

او پوښتی یې په چاره وهل شوې وې. په تنه کې یې شپاړس اوولس داسې زخمونه وو چې هر یو یې د مرگ لامل کېده.^{۴۲} خو په ټوله کې، هېواد ارامه و. کله چې غلزیو له مېکناتین څخه اعانه ترلاسه کړه، دوی هم د معاملې خپله برخه ترسره کړه. په تاریخ سلطاني کې لیکل شوي: «د کابل او خیبر لاره له شوکمارانو او لاروهونکو څخه ډکه وه. دوی ټول مسافر تر گواښ لاندې نیولي وو، خو کله چې د غلزي خانانو د لارې اداره په لاس کې ونيوه، دغه گواښونه له منځه لاړل او ټول ژمی سوله واکمنه وه.»^{۴۳}

خو په بخارا کې د نظیر خان له خوا را رسېدونکي څارگریز راپورونه د ډېرې اندېښنې وړ وو او هغه دا چې روسان د خپلې تیاری په وروستی پړاو کې دي چې پر خېوه یرغل وکړي. نوموړي لیکلي: «دوی د کسپین بحیرې پرغاړه ډېر شمېر اوسبان، گاډی، او کښتی راغونډ کړي دي او پرېکړه یې کړې چې خپل پوځ او اکمالات د کسپین د بحیرې له لارې، کیر Kir ته خېرمه، چې تر خېوې پورې درې ورځې مزل لري، ولېږدوي.»^{۴۴} مېکناتین چې په بخارا کې د دوست محمد له بندیتوب څخه خبر نه و، وپېرېده چې روسان به بیا له امیر سره څه دسېسه جوړه کړي او پلان به جوړوي چې په هرات کې به چې اوس «څه نا څه په بې دفاع حالت کې دی» دی پر تخت کېښي.^{۴۵}

داسې برېښدل چې یوازې برنز پوهېده چې د روسانو دغه کرڼه پر افغانستان باندې د انگرېزانو د تیري پر وړاندې نېغ ځواب و. نوموړي خپل ملګري کېتان ج. الف. جېکب Jacob ته لیکلي: «روسانو خپل ځواکونه زموږ د پالیسي پر ضد رامنځ ته کړل. کابل ته په ننوتو سره موږ لوی کړکېچ رامنځ ته کړ.» حتی په دغه پړاو کې، برنز پوهېده چې د انګلنډ یا روسيې واکمني به پر داسې ازاد او خپلواکه خلکو لکه افغانانو باندې څومره لنډ مهاله وي. ده وړاندوینه کړې چې: «انګلنډ او روسیه به اسيا په خپل منځ کې ووېشي او دغه دوه امپراتورۍ به په اوبو کې د کړۍ په څېر تر هغه وخته غټې شي تر څو چې په نه شتون کې ورکې شي او راتلونکي نسلونه به دوی دواړه په دغه سیمو کې داسې لتوي لکه اوس چې موږ د الکساندر او د هغه د یونانیانو پاتې شوني لټوو.»^{۴۶}*

دغسې رېالېزم د ۱۳۳۹-۱۳۴۹ په ژمي کې خورا لږ موندل کېده. همدغه وخت په پټه د تل له پاره د افغانستان د ضمیمه کولو خبرې کېدې. حتی دا خبرې هم کېدې چې د راج د دوې پلازمېنه دې د همالې له مورې، شمېلې څخه د حاصلخېزه باغونو درلودونکې درې، کابل ته ولېږدول شي، کټ مټ هغسې چې یو وخت به مغولو د مې په میاشت کې له ډهلي او اګرې څخه کشمیر او جلال اباد ته څېرمه د نیمې ښایسته باغونو ته لېږدېدل.^{۴۷} په ځان باندې دومره لوی باور یو لږ لویو ستراتیژیکي تېروتنو ته لاره پرانیستله. لمړی، د دې پر ځای چې د شاه شجاع د نازکې واکمنۍ ټینګولو ته پام واړوي او د اشغال د خونديتوب او بریا له پاره اړینې سرچینې برابرې کړي، اګلنډ هم د وروستنیو یرغلګرو په څېر، له وخت څخه وړاندې په دې اند و چې اشغال بشپړ شوی او پام یې یو بل جګړه ییز تېري ته په یو بل تیاتر کې واړولو. په دغه وخت کې ایملې پرته له سنجونې او په ښکاره په سپکه توګه لیکلي: «چینایانو د خندا وړ کړنې

* پر خېوه باندې د روسانو برید داسې په مصیبت پای ته ورسېد لکه له کابل څخه د انګرېزانو شاتګ چې پای ته ورسېد. پراسفکي خپل نیمايي اوسبان او نږدې نیمايي سړي د منځني اسيا د واورو ژمي توپان ته له لاسه ورکړل. دغه پایلې د شاګي په هکله د روسانو هیلي یو نسل شاته واچولې: خېوه تر ۱۸۷۲ پورې د روسانو لاسته و نه لوېده او دې ته ورته انګرېزان هم شاوخوا تر څلوېښتو کلونو بیا افغانستان ته بېرته و نه ګرځېدل. دغه وګورئ:

(Twin Imperial Disasters: The Invasion of Khiva and Afghanistan in the Russian and British Official Mind, 1839-1842) (راتلونکي دی)

پیل کړې دي. دوی ځان وسلوال کوي، ملامتیا په کوچنیو بې گناه امریکایي کښتو اچوي او د جګړې بهرې را غونډوي. زما په اند دوی دومره خانتما دي چې په کوم عجیبه چل سره به زموږ ټولې ۷۴ ماډله بهرې په شنو او سرو لمبو والوزوي، زموږ ټول سرتیري او مانوګان به اسیر کړي او دوی ته به له عاج څخه د منځ تشو مردکیو د جوړولو زده کړه ورکړي.^{۴۸} له افغانستان څخه د بمبې د پوځ لویه برخه ایستل او خپلې نوې د تریاکو جګړې ته د هغه ډبرو اړینو سرچینو په راګرځولو سره چې په افغانستان کې د اشغال د ټینګښت له پاره بېلې شوې وې، اکلنډ، مېکناتین ته دا ناشونې کړه چې پوره عسکر او پیسې د شاه شجاع د واکمنۍ د بریا له پاره ولري.

د هغه کوچنۍ بودجې چې شاه شجاع او مېکناتین هېواد ورباندې اداره کړی وای، یوه نېغه پایله هغه وخت ښکاره شوه چې اکلنډ د اعلیٰ سرقوماندان هغه غوښتنې رد کړې چې په کابل کې یوه لویه کلا چې خپل ښارګوټی ولري او په کندهار کې یوه دفاعي کلا جوړه کړي. اکلنډ ویلي: «مخکې له دې چې زه د کلاو په جوړولو لوی لګښتونه وکړم، د اوس په پرتله زه غواړم سم پوه شم چې د افغانستان وروستی بڼه به څرنگه وي.»^{۴۹} دغه کړنې پوځ له داسې یوه وضعیت سره مخ کړ چې په دې اړه یې هره پرېکړه ستونزمنه برېښېده. په داسې حال کې چې په کابل کې ژمي د یخۍ منګولې خښولې، ځینې عسکر په بالاحصار کې ځای پر ځای شول او ځینو ته د کلا له دېوالونو د ننه هاخوا دېخوا ځای ورکړل شو او پاتې نور په کمپ کې د کوهستان وات تر څنګ په خېمو کې لړزېدل. سربېره پر دې، شاه شجاع پر مېکناتین زور واچولو چې له بالاحصار څخه چې په اسانۍ دفاع ترې کېدای شي خپل عسکر لیرې کړي. شاه شجاع ویل چې دی به افغانانو ته سخت بې عزته شي چې د انګرېزي عسکرو په شتون کې د ده حرم له لودیاني څخه دلته راشي. لکه څنګه چې اکلنډ د مناسبې نوې کلا جوړول منع کړي وو، جنرالانو بله چاره نه درلوده پرته له دې چې داسې سپکه دفاعي پوځي اډه او بارکونه د عسکرو د اوسېدو له پاره جوړ کړي لکه دوی چې د سوله من بنګال د ریجو په ټیټو کې وي، نه د افغانستان د بدورده غرونو په منځ کې.

دا څرګنده نه ده چې چا په حاصل خېزه ځمکه کې د پوځي اډې د جوړولو پرېکړه وکړه. په داسې ځمکه کې چې شاوخوا یې ویالې او په دېوالونو محاط باغونه چاپېر او له پاسه یې د یو شمېر افغان اشرافیانو دفاعي کلاوې پرتې وې. لکه څنګه چې په دې اړه یو کتونکي یادونه کړې: «دا به د تل له پاره د حیرانتیا ځای وي چې یو دولت، یو افسر او یا د افسرانو یوه ډله چې په دې مسلک کې پوهه او یا تجربه ولري، خپل ځواکونه په یوه نیمه اشغال هېواد کې په داسې عجیبه او له تعقل څخه لیرې ځای کې واچوي.» حتی کلیک - چې تکتیکي پوهه یې نه درلوده - سمدلاسه پوه شو چې د دغسې ځای دفاع خورا ګرانه ده. ده لیکلي:

دا د استحکاماتو له پاره یو حیرانوونکی ځای و. کلاوې او برجونه داسې ځای وو چې یو او یا ډېرو ته یې کړی ته ورته بارکونه چې د انګرېزانو دفاعي لیکه یې جوړوله، لاندې پراته وو... داسې برېښدل چې دوی خلک په دې قانع کوي چې انګرېزان له دوی څخه وېره نه لري او نه په دوی کوم شک کوي ځکه تدارکاتي او د مهماتو زېرمې په خپله د پوځي اډې د ننه نه وې جوړې شوې بلکې دغه زېرمې چې پر امنیت یې د پوځ پایښت تړلی و، په یوه زړه کلا کې چې دفاع یې خورا ناشونې او له بالاحصار او پوځي اډې څخه لیرې پرته وه، جوړې شوې وې او د امنیت له پاره یې یوازې سل سپاهیان د یو دویم بریدمن تر قوماندې لاندې پوره ګڼل شوي وو. داسې یوه پوځي اډه چې لوړې ترې چاپېر وي او د برجونو تر اغېز لاندې وي هېڅ شی تر خپلې اغېزې لاندې نه شي راوستی او داسې ځای پرته ده چې سیند یې له ښار څخه بېلوي؛ نو په ښار کې د نظم د ساتلو له پاره په بشپړه توګه یې ارزښته ده.^{۵۰}

خو یوازې دا نه و چې پوځي اډې ته تر ټولو بد ځای غوره شوی و. اډه د خورا بد ډیزاین پر بنسټ جوړه شوې وه. دا کلیک ته له ورايه څرګنده شوې وه چې په بیره د ودان شوو بارکونو په هداونه کې لویه نیمګړتیا وه. له بارکونو څخه چاپېر دېوال نږدې دوه میله اوږد و چې په اغېزمنه توګه ساتل یې ناشوني و او د دفاع له پاره یې یوازې یو نری خندق او داسې ټیټ دفاعي دېوالونه جوړ شوي وو چې ختل پرې ډېر اسانه وو.^{۵۱}

خو که څه هم د شغال ښکار او د تیاتر لمړنیو لوبو د دوی پام بل لوري ته اړولې و، د یو څو افسرانو عین نیمګړتیاوې تر سترګو شوې وې. د سېکټر Skinner اسوالې لوا افسر او ځوان انګرېز- هندوستانی کپتان جېمز سېکټر چې د اعاشې او اباتي چارواکي و، ویلي وو چې زېرمې باید د اډې له دېوالونو د ننه راوړل شي خو سېر ولېي کاتن Willoughby Cotton بې خونده ځواب ورکړ چې «ده ته داسې ځای نه شي ورکولی ځکه چې دوی د عسکرو د بارکونو په جوړولو کې دومره بوخت دی چې د زېرمو په اړه فکر ته هېڅ وخت نه لري». یو بل کس چې د اډې ډیزاین یې تر پوښتنې لاندې راوست، ډګرمن ابرهم رابرتز Abraham Roberts د شاه شجاع د ساتونکې ډلې قوماندان و. کله چې د اډې جوړېدل پیل شول، دی پوه شو چې نه یوازې موقعیت، د اډې دفاع کمزورې کړې بلکې د بارکونو پر دېوالونو د تګلارې ډیزاین، چې تېرکښ او داسې سوري یې نه درلودل چې له پاسه پر دښمنانو لوبې ډېرې او یا جوش تېل واچول شي، د برید په صورت کې د اډې دفاع لږ یا ډېره ناشوني کړې وه. نوموړي په یو لیک کې دغه نیمګړتیاوې تورن جان سټرټ John Sturt ته چې د بنګال د انجینرۍ ډلې غړی او د اډې ډیزاین کوونکی و، په ګوته کړې، خو هغه په سپک او لنډ ځواب کې ورته وویل چې هېڅ به ونه کړي او ویي ویل: «تا ډېر ناوخته دغه سپارښتنې وکړې ځکه نیمایي بنسټ اېښودل شوی دی. زه نه پوهېږم چې څه مناسب دي او څه نه دي. ما نقشه سېر مېکناتن ته ورکړه. زه نه پوهېږم چې نوموړي له پوځي مشاورینو څخه پرته بل چا ته ښودلې او که نه، خو چې له ده څخه ما څه وانه اورېدل؛ نو چوپتیا یې ما د ده رضایت وکبله او په کار مې پیل وکړ. اوس له دې څخه سم کار واخلي او د کارنتیا په اړه یې پوښتنې یې گټې دي.»^{۵۲}

حالت هغه وخت نور هم خراب شو چې انګرېزي عسکرو په ډېرېدونکې توګه له افغان ښځو سره د اړیکو په پیلولو د افغانانو عزت ته سپکاوی وکړ. ښايي تر ټولو نوموړه یې د دوست محمد له ښایسته ورېرې/ خورځې، شاه جهان بېګم سره د کپتان رابرت وربرټن Robert Warburton واده و چې برنز او تورن سټرټ یې شاهدان وو.* په همدې کچه حساس، یو بل واده و چې د سیمه ییز غلزي مشر، ولو خان شمالي د ښایسته خور او د قلات سیاسي اجنټ، تورن لېنچ Lynch سره ترسره شو، خو تر ټولو څرګنده کړنې په کابل کې وې چېرې چې مخ په ودې د فحاشۍ شور او غږ په ښار کې د جره عسکرو چوپړ ته ور ودانګل.^{۵۳} په دې اړه میرزا عطا لیکلي: «انګرېزانو د بې شرمه بد اخلاق واین وڅښل او دا یې هېره کړې وه چې هره کړنه ثواب او عذاب لري؛ نو لږ موده وروسته د شاه رژیم د پسرلي بڼونه د دغه ناوړه پېښو مني ککړ کړل... اشرافیانو یو بل ته سرورنه ټکول: «هره ورځ موږ د انګرېزانو د درواغو، تېر ایستې او بې شرمۍ سره مخ کېږو. دومره وخت به تېر نه وي چې د کابل ښځې به دوه رګه بیزوګانې وزېږوي - دا یو سپکاوی دی!» خو په دې اړه هېڅ و نه کړل شول.»^{۵۴}

* ډګروال سېر رابرت وربرټن چې د وربرټن په کورنۍ کې زېږېدلی و، له خپل ګډ دوه کونې دود او ژبو څخه یې په ښه کار اخیستنه، په خيبر کې ۱۸۷۹- ۱۸۹۸ د سرحدي قوا قوماندانه په لاس کې درلوده او د خيبر ملېشه Khyber Rifles یې جوړه کړه

له هغه خلكو څخه چې په كابل كې يې له دغه فرصت څخه پوره گټه اخيسته، په خپله الكساندر برنز و چې اوس د بنار په منځ كې په خپل پخواني استوگنځي كې اوسېده. ده هر څه په برم او پرتم كې كول. نوموړي په بازار كې روسي هندارې پېرودې، له هغه به يې سيماب وگرول او د خپل كور په كركي كې يې كېښودې. دا په كابل كې لمړنی كور و چې د بنسټيزې كركي يې درلودې. لكه څنگه چې مېكناتن په جلال اباد كې ورځ تر بلې د حكومت ډېرې چارې په لاس كې اخيستي، برنز ته ډگر تش او بخت يې مل و. ده خپل يو ملگري ته ليكلي:

زه په كاغد باندې دوی ته خپل نظر وركوم، خو هېڅ كله يې په جزياتو او تفصيل كې برخه نه اخلم... دغه زما موخې دي: چوپ اوسه، خپله تنخواه دې اخله، هېڅ داسې كار مه كوه چې امر يې درته نه وي شوی. په دغه توگه ډېر رضایت تر لاسه كوم... خو زه ډېر په زړه پورې ژوند لرم. كه چاغې او خوشحالي د بڼې روغتيا ثبوت وي، نو زه يې لرم. عسكري ډوډۍ مې ډېر وخت نه ده خورلې. د اوو كسانو له پاره د ډوډۍ مېز جوړوم. شپږ افسران چې لرموندي سكاټلندي سهارنۍ ته يې زړه وشي، ما كره راشي او لوكي وهلي كيان، د سرو شويو كبانو كباب، مساله لرونكي خواره او جلي وخورې او تر لسو بجو پورې خپل سېكار پو كوي... په اونۍ كې يو ځل اته كسانو ته مېلمستيا كوم. اباسين د عشرت او سوداگرۍ سيند دی. زه پر خپلو ملگرو بېلابېل توكي د بمبي د نرخ په پرتله يو پر درېيمه ارزانه پلورم، شمپاين، د پنډۍ غوښه، مدېرا واين، هسپانوي، پرتگالي او فرانسوي واين، او حتی له ابردين Aberdeen څخه د سرو كبانو سرغوج كوتي او پرېمانه نور توكي دوی ته موندلې شم او په خدای چې ډېر ښه ...^{۵۵}

كه افغاني گنكوسو ته پام وركړل شي، د برنز عيش او عشرت يوازې په ښه خوراك او څښاك محدود نه و. د ده تل وفادار موهن لال په وضاحت ويلي چې برنز په خپل چوپړ كې كشميرې ښځې درلودې او له افغان ښځو سره يې كار نه لرلو، خو د كابل اوازو بل څه ويل.^{۵۶} مېرزا عطا ويلي: «برنز په ځانگړې توگه بې شرمه و. ده به په خپل شخصي استوگنځي كې له خپلې افغانې رنډۍ سره د خوند او شهوت تاوده غسلونه كول او د بې سده خوند په كيسه او د عشق په پوډر به يې يو بل موبل. دوه انگرېزې معشوقې به يې هم ورسره يو ځای شوې.»^{۵۷}

دغسې گنكوسو د كابل د خلكو او اشغالگر پوځ بڼې اړيکې په چټكۍ تروې كړې. كابل د انگرېزانو له راتگ څخه مخکې هم يوه پټه د فحشا سيمه د بالاحصار دېوالونو ته څېرمه په يوه مېنه كې درلوده چې هندي سازنده او نڅاگرې په كې اوسېدې، خو هلته دومره رنډۍ نه وه چې د ۴۵۰۰ سپاهيانو او ۱۵۵۰۰ د كمپ د ملكيانو اړتيا پوره كړي او داسې بربښېدل چې د افغان ښځو يو ډېرېدونكي شمېر په لنډ وخت كې د ډېرې گټې له پاره اډې ته ورتلې. دغه كړنې دومره ډېرې شوې چې انگرېزانو، افغان ښځو ته د لاس رسۍ په اړه يو شعر جوړ كړ:

د كابل ښځې په چادري كې

له چا سره وي خامخا په عاشقۍ كې^{۵۸}

محمد حسين هراتي ليكلي:

اعلحضرت ته د ښه نيت له مخې راپور وركړل شو چې يو مخ پر ودې د رنډيو بازار شته چې فحاشي پرته له وېرې او پرته له دې چې څوك څه ورته ووايي شپه او ورځ د انگرېزانو كمپ ته پر اس وړل او راوړل كېږي. دوی ښې جامې او گانې پر تن او ښه په سينكار تگ راتگ كوي چې څوك يې ونه پېژني چې دا د كومې اشرافي كورنۍ غړې او يا فحاشي دي. دغه كړنو عامه اخلاق اغېزمن او د دولت بنسټونه يې كمزوري كړي. دا د باركزيو دوه مخې ډله وه چې لمړی يې دغه ناولتوب ته لاره هواره كړه او بيا يې په دې هيله چې د عوامو كركه وپاروي، پرې پر اعلحضرت واچوله. اعلحضرت دغه خبره له مېكناتن سره چې د دغه خلكو د خيانت او اخلاقي اصولو په اړه يې

تجربه نه درلوده، مطرح كړه. مېكناتن يوازې داسې ځواب وركړ: «كه موږ د دغه ځواكيو د جنسي نږدېوالي مخنيوی وكړو، دوی به ناروغه شي.» اعلحضرت ځواب وركړ: «سمه ده، خو په دغه پاچاهۍ كې به دا لږترلږه ښه وي چې عسكرو ته دسپلين وركړل شي او د اخلاقو د باندنۍ ونكې درناوی وكړي.»^{۵۹}

فيض محمد وروسته په سراج التواريخ كې ليكلي چې افغان ننگ او عزت ته دغه ډېرېدونكي سپكاوي له خپل حكومت څخه د خلكو د ناراضتيا لوی لامل شو.

د شاه خپرخوا چې د محمدي شرعيت پلويان وو او پوهېدل چې دغه بې شرمه كاروبار د مذهبي سپېڅلتيا او درنښت پرده څيرې كړې ... شاه ته يې سرتكونه وكړه. شاه مېكناتن ته وويل چې «دی بايد د دغه كړنو مخه په جزا وركولو ونيسي. او كه نه، دغه ناوړې ونه به د بد اخلاقي ناوړه مېوه وكړي»، خو مېكناتن د شاه خبرو ته پام ونه كړ او په دې اړه يې هر څه هېر كړل... تر دغه وخته خلكو ته څركنده نه وه چې د دولت په چارو او هغه موضوعگانو كې شاه هېڅ واك نه لري چې پر پوځ اغېز اچوي. اوس باركزيو د حقيقت په برېښولو پيل وكړ او ويل يې: «شاه يوازې په نوم شاه دی او د دولت په چارو كې هېڅ واك نه لري.» سربېره پر دې، د خپلو موخو له پاره به دوی د انگرېزانو د واك ډېره يادونه كوله او پر خپلو كاوندیو يې مسخرې كولې او ويل يې: «حتی ستاسې ښځې اوس ستاسې نه دي.»^{۶۰}

د ۱۸۴۰ کال د مارچ په میاشت کې، شاه له خپلې ژمنې مېنې څخه بېرته کابل ته لاړ او دربار د بالاحصار د سرپټو بړندو په منځ کې راغونډ شو. اوس چې دوست محمد خان په تل خونه کې بندي و، شاه شجاع او ملاتړو یې د خپلې واکمنۍ ټینګښت ته ښه فرصت درلود، خو د پسرلي واورې ویلېدنې دوه سیالې ادارې ولیدې. د واك له پاره انگرېزانو او سدوزیو له یو بل سره سیالي پیل کړه. په همدغه وخت کې د خلكو تر منځ ډېرېدونكې انگرېرنه مخ په پراخېدو وه چې د نوي رژیم د واك چارې د مېكناتن په لاس كې دي، نه د شاه شجاع.

د مخالفت وجه د شخصیتونو ټکر نه و: شاه شجاع اوس هم لکه تل په مېكناتن گران و: کله چې مېكناتن له جلال اباد څخه بېرته کابل ته لاړ، اکلند ته یې داسې ولیکل:

د اعلحضرت د کرکټر په اړه زما تجربه ما په بشپړه توګه قانع کوي چې د هغه د واکمنۍ په ټوله سیمه کې د ده په پرتله بل وړ کس نه شته. له پنج شنبې څخه پرته، اعلحضرت هره ورځ دوه ساعته په دربار کې په ډېره حوصله خپلو مشرانو استازو ته غور نیسي. یوه ورځ یې د ټولو هغه خلكو سرتكونو ته بېله كړې چې چارواكو یې د عریضو په اړه اقدام نه وي كړی. د عدالت په پلي كولو كې ډېر رت دی. یوه بېلګه یې د یوه قاتل جزا وه چې د نوموړي د بېنلو په پار له ډېرو سپارښتنو سره سره، شاه عدالت پلي كړ، خو له بلی خوا اعلحضرت مهربان او بې كچې ډېر په زړه نرم دی. كه د یو سلطان شخصي ځانګړتیاوې د هغه نومیالتوب تضمینوي؛ نو شاه شجاع به هر وروګرانښت ترلاسه كوي.^{۶۱}

خو د پالیسۍ په هکله یو لړ موضوعگانو او همدا راز د واك د وېش ساده حقيقت كرار كرار شاه له خپل انگرېز ملاتړو څخه بېلاوه. لکه څنګه چې موهن لال ليكلي: «نه موږ د واك چارې په خپل لاس كې واخيستي او نه مو په بشپړه توګه شاه شجاع الملك ته وركړې. له شجاع سره د هوکړې د شرطونو برعكس، موږ نه يوازې په باطن كې بلكې په پټه په ټولو چارو كې لاس وهنه كوله، خو په ظاهر كې موږ د بې پلوی نقاب پر مخ اېښی و.» داسې حالتونو شجاع

خوړولو. موهن لال بیا لیکلي: «شاه زمور په واک په غوسه شو، هغه نفوذ ناراضه کړی چې د ده په اند مور ورځ تر بلې د خپلو ګټو له پاره ترلاسه کولو او هغه شک خپه کړی و چې ټول خلک انګرېزانو ته د هېواد د واکدارانو په سترګه کورې.»^{۶۲}

د بېلتون لمرنی ټکی د پوځ په اړه مخالفت و. اکلند اوس له افغانستان څخه د دفاع په لوره بیه پوه و او همدا راز خبر و چې دې د سویلي هند د کمپنی کوچنی ګټه په لوی تاوان بدله کړې. نوموړي ته له لندن څخه په کلکه دستور ورکړل شوی و چې د شاه شجاع له پاره یو اغېزمن افغان ملي پوځ ته روزنه ورکړي څو دی په خپله په خوندي توګه له خان څخه د دفاع وړتیا پیدا کړي او انګرېزان به بیا په دې وتوانېږي چې له افغانستان څخه ووځي. لوی والي په دې اړه لیکلي: «ما مېکناتین ته په کلکه ټینګار وکړ چې خپل ټول توان د شاه شجاع د حکومت په ټینګولو، د ده د پوځ په اغېزمنتیا او د ده د ګرانېست په پیدا کولو ولګوي [ځکه چې] زمور منظم عسکر له دغه موسم څخه ډېر نه شي پاتې کېدای.»^{۶۳} اکلند په همدې کچه شاه شجاع ته سپین وویل: «زه تر اوسه حاضر وم چې تر هغه وخته به انګرېز عسکر په افغانستان کې پاتې کېږي تر څو چې څوک تاسې ته د زیان رسولو ګواښ برېښي، خو تاسې اعلحضرت د انګرېزي عسکرو په اړه زما په هیله پوهېږئ چې ستاسې له خونديتوب سره سم یې له افغانستان څخه وباسم او ستاسې اعلحضرت پوځ به داسې تنظیم شي چې تاسې په بشپړه توګه د افغان مشروع پاچاهۍ په ساتلو کې ټیکه پرې وکړئ.»^{۶۴} کېدای شي په شېمله کې دغه پلان سم برېښېده، خو شاه شجاع د مېکناتین په ستراتیژۍ پوره پوهېده چې د قومي سپرو عسکرو مالي سرچینې د یو مسلکي پلي پوځ جوړونې ته په راکړخولو سره به هغه وسیلې له منځه لاړې شي چې دی یې د قومي مشرانو د ملاتړ ساتلو له پاره کاروي. شاه شجاع مکلف و چې د سپرو جنګي ډلو په بدل کې اشرافیانو ته پیسې، ځمکه او جایداد ورکړي. دغه سیستم له فساد څخه ډک و: قومي مشرانو به د تنخواوو په لېست کې د رښتیني شمېر په پرتله ډېر لوی شمېر نومونه ورکړي وو او په دې توګه به یې ډېرې پیسې ترلاسه کولې، خو همدغه پیسو په مرکز کې رژیم ته د ځایي او سیمه ییزه قومي مشرانو وفاداري ساتلې وه. د قومي مشرانو په بیه، د یو مدیر او ښه روزل شوي ځواک په جوړولو سره مېکناتین له شاه شجاع څخه هغه یوازینی فرصت واخیست چې اشرافیانو ته د دوی د وفادارۍ په بدل کې انعام ورکړي او همدا راز د نوموړي د تر ټولو ارزښتمنو ملاتړو واک او شتمني کمزورې کړي.

خو مېکناتین د اصلاحاتو په پلي کولو ټینګار کولو او ویل یې چې د خطر په پرتله یې، سپما او ګټې ډېرې دي؛ نو لکه څنګه چې تمه یې کېده، قومي مشرانو ته د پیسو ورکړه یو پر څلورمه لږ شوه. په ۱۸۳۹ کال کې د ۳،۱ میلیونو روپو څخه دوه کاله وروسته یو میلیون روپو ته ټیټه شوه. تر ټولو ډېرې پیسې په سوېلي غلزي قبیلو چې د کابل خیبر حیاتي لاره یې ساتله، کې شوې په داسې حال کې چې قومي مشرانو طبعاً تمه درلوده چې بډای پرنګیان به د دوی خرڅ ډېر کړي. د دغه لویې تعې برعکس کړنې دوی ته دا احساس ورکړ چې له دوی سره دوکه او خیانت شوی دی، په ځانګړې توګه هغه وخت چې د ازبک، جانباز او هزازه، حاضر باش نویو لیاوو داسې جلیبان لرل چې د موهن لال په خبره له اشرافیت څخه ډېر لیرې او «د ټیټې کچې او کم ارزښته خلک و».

کله چې قومي مشرانو په دې اړه سرتېکونه وکړه، د برنز تر روزنې لاندې یې باکه او نه خوښېدونکي کپتان ر. س. ترور R S Trevor چې مېکناتین د اصلاحاتو چارې ور سپارلې وې، ورته ولیکل چې «په دوو کالو کې به ټول مشران چې په پوځي

چارو کې ښکېل دي، د ده [د شاه] له چوپړ څخه به گوښه شي او کومې پیسې چې دوی په دغه دوو کالو کې تر لاسه کوي، د خیرات په څېر یې دې وگني». دا یوه جدي موضوع وه ځکه چې دغه کار ټول دودیز نظم ته گواښ و او د قومي مشرانو عاید یې بندولو. په دې توگه مېکناتین د شاه شجاع طبیعي ملاتړي چې تر اوسه د سدوزیو په راتگ ډېر خوښ وو، ناراضه کړل؛ نو بې اړنکه دا هغه پالیسي نه وه چې شاه شجاع د داسې خلکو په منځ کې گران کړي چې د نوموړي واکمني یې گډوډه کولی شوای.^{۶۵}

دوه کلک شاهي پلوه اشرافیان د انگرېزانو په دې کړنه چې دوی د خپلو دودیزه حقونو تورل گنل، ډېر په ځاځ وو. د دغه دوه کسانو شالید له یو بل څخه توپیر درلود. عبدالله خان اڅکزی چې یو ځوان میراثي اشرافي جنکیالی و، په سیمه کې له تر ټولو واکمنې او پېژندل شوې کورنۍ څخه و. د درانیو د امپراتورۍ په لمړیو کې، د احمدشاه ابدالي په سلطنت کې د نوموړي نیکه د وزیر څوکۍ په لاسته راوړلو کې د دوست محمد د نیکه سیال و او اڅکزیو هېڅ کله د بارکزیو په اړه دومره ناټ نه درلود. عبدالله خان اڅکزي د کندهار په سوېل کې له نه تسخیرېدونکې کلا څخه د سیمې لویه برخه په واک کې لرله. دوست محمد تل د ده د ملاتړ په خپلولو کې پام کولو. د اڅکزي په پرتله، سپینزیری امین الله خان لوگری څه نا څه په خپل مټ لوی مقام ترلاسه کړی و. د تیمورشاه په وخت کې د نوموړي پلار د کشمیر د والي یو لوی اداري مامور و. دی سدوزیو ته د شاه زمان، شاه محمود او بلاخره د شاه شجاع په واکمنۍ کې د وفاداری په وسیله د کابل سوېل ته د لوگر مهمو ستراتیژکو سیمو لویه برخه، د کابل شمال ته کوهستان او همدارنګه د خرد کابل حیاتي دره چې د سوېل له لوري یې د کابل لاره تر اغېز لاندې درلوده، تر خپل واک لاندې لرله. دی اوس ډېر سپینزیری و، خو تر اوسه یې هم ډېر واک درلود او د خپلې شخصي ملېشې سربره یې ډېره پانګه په واک کې لرله. دوی دواړه ژمن سدوزي پلوه شاهي غوښتونکي وو چې طبعاً د دوست محمد د واکمنۍ په پرتله یې د شاه شجاع حکومت غوره گڼلو، خو دوی په خپل هېواد کې د کافر انگرېزانو په شتون کلک اعتراض درلود او هوډمن وو چې د کافرانو هېڅ نوښت به دوی د خپل سلطان له چوپړ څخه او یا خپلو ملاتړو ته د بسپنې له ورکړې څخه محروم نه کړي. کله چې دوی کپتان ترور ته د خپلو معاشونو د کمښت په اړه د سرتکونې له پاره ورغلل، د موهن لال د خبرو پر بنسټ، ترور دوی سپک کړل او وېې شړل.^{۶۶}

د دغسې لوړې رتبې او لوړ پوړي اشرافیانو عزت ته د داسې ټیټې کچې کس چلند د منلو وړ نه و. دوی شاه ته سر وټکاوه. نوموړي له دوی سره خواخوږي څرګنده کړه او مېکناتین ته یې ولېږل، خو مېکناتین ورسره مرسته ونه کړه. لنډه موده وروسته، له امین الله څخه «غوښتنه وشوه چې د خپلې سیمې مشري پرېږدي او یا دې ډېره مالیه ورکړي».^{۶۷} امین الله دغه غوښتنه ونه منله؛ نو لږ وخت وروسته د سیمې واک ورڅخه واخیستل شو.^{۶۸} له دغه شپې څخه وروسته، عبدالله خان اڅکزی او امین الله خان لوگری په کابل کې د انگرېزانو د مخالفت تر ټولو فعال مرکزونه وگرځېدل او د داسې فرصت له پاره یې پلانونه جوړول چې د غچ اخیستلو له پاره ورته تم وو.

د مېکناتین نوي افغان ملي پوځ د جوړښت په اړه شاه شجاع د خپلو اندېښنو له پاره دلایل لرل. دی په ځانګړې توګه ډاډه نه و چې داسې انګرېزي روزل شوی پوځ به د ده اطاعت وکړي چې انګرېز افسران ولري. لکه څنګه چې ده اکلند ته یاده کړې وه، د شاه شجاع د ساتونکو انګرېزي ډلې د نوموړي د خبرو اطاعت ته دومره گروهنه نه ښوده. هغه لیکلي: «زه په شخصي توګه له ډېرو افسرانو سره اشنایي نه لرم او نه په دې پوهېږم چې د دوی دنده څه ده. داسې

ښکاري چې دوی حتی په دې نه پوهېږي چې دوی زما عسکر دي. زه هيله لرم چې دغه افسران او کنډکونه چې تاسې په خپله مهرباني زما د چوپړ له پاره راکړي په دې پوه شي چې دوی زما مستخدمان دي؛ نو د دغه هېواد اتباع به پوه شي چې پر ما باندي ترلې خلک زما چوپړيالان دي. نهه ويشت کاله کېږي چې دغه هېواد له شاهي واکمنۍ څخه محروم و او پایله يې بغاوتونه وو. اوس هره کورنۍ د خپل ځان باداره ده... نو زه هيله لرم چې ټول افسران او کنډکونه زما تر امر لاندې وي چې دا به د دوی په منځ کې او همدا راز د دوی او د دې هېواد د خلکو ترمنځ ښه احساس رامنځ ته کړي او د خلکو ټول بد اړنگونه به ليرې کړي.»^{۶۹}

د خپل پوځ په کنټرول کې کمزورتيا، شاه شجاع ته پرته له بې وسۍ بل څه رامنځ ته نه کړل. همدغه مهال و چې نوموړی په ژور خپکان اخته شو. ډيورنډ ليکلي: «دی به ډېر کله د مانی په کرکۍ کې ناست و او خپل وخت به يې په ښار او د ښار په هوارو کې بېلابېلو څيزونو ته پر کتلو تېرولو. يو ځل، وروسته له اوږدې چوپتيا څخه شاه شجاع وويل چې «ده ته هر څه غونج، کوچني او خوار ښکاري او د خپل زورټوب کابل يې له هېڅ پلوه د خپلې ځوانۍ د کابل يادونو ته ورته نه دی.»^{۷۰} حتی د تل بې احساسه مېکناتين دې ته پام شو چې «اعلحضرت په دې ورسټيو کې له روحي خپکان سره مخ دی.»^{۷۱}

که شاه شجاع هر څومره غوښتل چې نوې لخواوې په خپل واک کې ولري، خو دی په کروونکې توگه پوهېده چې پرته د انگرېزانو له مالي مرستې څخه نه شي کولای يو څه نا څه لوی پوځ ولري. د هر وخت په څېر، د داسې بې وزله، وېشلي او نه کنټرولېدونکي هېواد د ساتلو په موخه د يو لوی پوځ د درلودلو له پاره د پيسو موندل ډېر رېښ کار و. د درانيو د زړې امپراتورۍ پوځ د باج ورکونکو بډايه سيمو لکه سند او کشمير په ماليو جوړ شوی و. کله چې دغې سيمې د افغان واکمنانو له لاسه ووتلې، دوی پرته له دې چې د نه منلو وړ ماليې په څه نا څه شنبډو او کم حاصله ځمکو چې ورته پاتې وې، وضع کړي، د پوځ په ساتلو کې يې لويه ستونزه لرله. شجاع، اکلنډ ته ليکلي:

د سدوزيو په دوران کې، په هره کورنۍ او قبيله کې يو دروند مشر و چې د سپرو نظاميانو لگښت يې د ترلاس لاندې سيمو لکه پنجاب، سند، کشمير، ملتان او د خراسان د يوې برخې له عايداتو څخه ورکول کېده. اوس له هرې کورنۍ څخه لس، شل کسه د مشرۍ ادعا او د لگښت د ورکړې غوښتنې کوي. زه بله چاره نه لرم مگر دا چې ستاسې د دوستانه مرستې غوښتنه وکړم. دوست محمد چې د شوکې، غصب او استبدادي عادتونو څخه يې لاس نه شواي اخيستی، ونه شو کړی چې له خپلو عايداتو څخه خرڅ پوره کړي، په يو کال کې يې خپلو خلکو ته شپږ مياشتې پيسې ورنه کړې او د معاش په بدل کې يې د کتان جامې ورکړې؛ نو خلک ترې خپه شول او ورڅخه لازل. که د شمېر له پلوه داسې پوځ جوړ کړم چې د دوست محمد له پوځ سره برابر وي؛ نو بيا زما او دوست محمد تر منځ توپير نه شته او که زه داسې لوی پوځ جوړ کړم چې د هېواد عايدات يې خرڅ پوره نه شي کړی؛ نو زه به د دوی د اعاشې له پاره پوره څه ونه لرم او که چېرې د دوست محمد د پوځ په پرتله، زما پوځ کوچنی وي؛ نو خلک به چې ورځ تر بلې په لوی شمېر زما په چوپړ کې د گمارنې غوښتنه کوي، له ما څخه ناهيلي شي. زه له دې وچې په ستونزو اخته يم او شپه او ورځ په انډېښنو کې ډوب يم. کله چې زه د عسکرو د تنخوا په اړه سوچ کوم، زه هېڅ چاره نه شم موندلی پرته له دې چې ستاسې عاليقدر په مرسته تکيه وکړم.»^{۷۲}

له يوې خوا په پوځ کې د اصلاحاتو په اړه د شاه شجاع او مېکناتين تر منځ مخالفت و او له بلې خوا د شاه اداري رييس، ملا شکور د برنز او مېکناتين د نظرياتو پر وړاندې په ډېرېدونکې توگه ټينگ درېده. موهن لال ليکلي:

ده چې ټولې پيسې د دولتي او غير دولتي لارو ترلاسه کولې، د شاه شجاع د پيسو په صندوق کې به يې کېښودې. نوموړی شاه ته ډېر نږدې و، خو دی خورا ډېر بوډا او د لوړې څوکۍ وړ نه و. حافظه يې دومره کمزورې شوې وه چې خپل ښه اشنا خلک يې نه پېژندل، حتی که يوه ورځ مخکې يې هم ليدلې وو، خو له شاه سره زموږ په تړون په بشپړه توګه پوه و او د همدغه تړون پر بنسټ پوهېده چې موږ د هېواد د ادارې حق نه لرو.^{۷۳}

ډېره موده مخکې له دې چې شاه شجاع په خپلو کورنيو چارو کې د مېکناتين او برنز د لاسوهنې په اړه خپل زغم بايلي، ملا شکور هڅه کوله چې د هېواد په ورځنيو چارو کې د انګرېزانو د لاسوهنې مخه ونيسي او په ټولو چارو کې شجاع واکمن وښيي. محمد حسين هراتي په دې هکله ليکلي:

که څه هم ټول په حقيقت پوهېدل، خو تر څو به چې ملا شکور په دفتر کې و، وضعيت ته به داسې ښه ورکړل شوې وه لکه اعلاحضرت چې د سلطنت او پوځ په چارو کې واک درلود. د بېلګې په توګه، که اورو ته به يوه ټاکلې بيه کېښودل شوه او کوم سوداګر به له دې څخه سرغړونه وکړه؛ نو ملا شکور به د کابل د مرستيال والي په توګه ده ته جزا ورکوله، خو کله به چې برنز هغه ته خپل چپراسي د اعتراض له پاره ورولېږه چې نيول شوی کس د ده له کسانو څخه دی، بيا به يې خوشي کړ. په دی توګه به ملا شکور هڅه کوله چې حکومت ته د مشروعت وکنګه ورکړي، خو برنز او مېکناتين نه غوښتل چې په هېڅ وجه له دوی سره څوک په ټکر کې شي او نه يې د حکومت پېچلتيا ته پام کولو. دوی ورځ تر بلې له ملا شکور سره بدورده کېدل.^{۷۴}

په ۱۸۴۰ کال کې کله چې پسرلی په اوږي بدل شو، دا يوازې هغه څه نه وو چې د شجاع د حکومت ګرانښت او اغېزمنتيا يې کمزورې کړې وه. خلکو د شاه په اړه هم سرتېکونې کولې چې ده ته لاس رسې نه لري او له خلکو څخه ځان ليرې ساتي. د شاه دغه چلند د دوست محمد د هغه چلند سره برعکس و چې په لوی لاس يې د انساني حقونو د مساواتو پر بنسټ د خپلو خلکو سره اړيکې ساتلې. د پخوا راهيسې، هر څومره به چې شاه شجاع خپل واک کمزوری احساسولو، هغومره به يې ځان خلکو ته په شان او دېدې ښکاره کولو. په ۱۸۴۰ کال کې هم ځنګه چې نوموړی پوه شو چې واک يې له لاسه تلونکی دی، سمدلاسه داسې راپورونه ورکول کېدل چې شاه له خپلو درباريانو سره په کابل او څېرمه سيمو کې شانداره يونډودونه کوي. کله چې په دې وخت کې انځورګر جېمز رټري له دوی سره مخ شو، نوموړي ليکلي: «د شجاع پرتمينه او له شوکت څخه ډکه بدرګه له بيان څخه وتلې خبره ده. په سر کې په هسکه غاړه سينګار شوي او په ځونډيو پټ په سلګونو شاهي اسونه په تعليم قدم روان وو». ډېر توپونه په زرغون او روښانه سره رنګه جنډو سينګار شوي وو او اوښبونو به وخت نا وخت په دغه توپونو هوايي ډزې کولې: «د لوګيو لري اوچتېدې او نښه ويشتونکي په وپروونکې توګه عجيبه ښکارېدل. د دوی پرې له توپ څخه د دزو د اور لمبو سوځولې او دوی به ورته خوشحالهېدل». کله چې د اوښانو کنوونکې توپخانه تېره شوه، د شاهي نسلي اسونو ډله راورسېده چې «په زرينه ټوټو او ګانو پټ وو».

ورپسې د دربار افسران روان وو، اعدام کوونکي، نېزه وهونکي، تورزن، ډولجي او د بيرغ ورونکي چې ښکر لرونکي د اوږدو څوکو زرغون او روښانه سرې خولې يې پر سر وې. دوی به لاره پرانيستله، خو په خپله ګنه ګونه به يې بنده کړه او د نظم په راوستلو کې به يې بې نظمي جوړه کړه. ورپسې سر تر پښو وسلوال او سينګار شوې د اسونو يوه ډله په دوی پسې روانه وه، ډولچيان، چې په ستارو ښکلي شوو ډولونو يې شرنگاری جوړ کړی و، زموږ له مخې څخه تېرېدل او ډولونه يې وهل. وروسته ګڼ شمېر پټې لوڅي او څنور اس پالونکي راغلل. بيا په شنو او سپينزر رنګه جامو کې د استازي د ساتونکو يوه ډلګۍ په توپونو راغله او ورپسې په خپله اعلاحضرت راورسېد.

شاه په ډېره دېدبه نيغ ناست و. سم د پاچا په شان ښکاره کېده. امپراتوريزه د بخمل تاج يې پر سر و چې له پاسې برخې څخه يې د زمردو د پانو هار څرېده او تر اوچتې وروځې يې چې په گرانبيه گانو کې ځلېده، چاپېر و. چسپ د چونيا ساتن کميس يې اغوستی و چې سره زر او نور گرانبيه غمي په کې گنډل شوي وو او له اوږو څخه تر مچ پورې يې مت بندونونه او ويني اچولي وو. د تېرو څوکو او اوچتو پوندو د څرمې موزې يې په پښو وې. يو تخته او پلن کشميرې کمربند يې تړلی و چې يو ښايسته اصفهاني خنجر ترې څرېده. شاه د ډېر ښايست څښتن و او داسې څېره يې درلوده چې هېچا يې د عمر اټکل نه شوی کولای. د بڼې کرکټر يې له خپکان سره کېدله بریده وتلی خانتما و، د بڼې داسې کرکټر چې وروځو، اوږدو تورو سترگو او تک تورې ږيرې يې لس څله ډېر کړی و.

رتري هک پک شو او وېي ليدل چې د کابل خلک بې علاقې نه ښکارېدل: «کله چې شاهي کتار د کابل په تنکو او کږو وړو واټونو کې تېرېده، هره کرکې، دروازه او بام له نندارچيانو څخه ډک وو». خو دوی د شاه «د پرنکيانو شاه» په ستاينه کې هېڅ چيغه ونه وهله او نه يې د «خوښی او يا وفاداری» نېسه نېسانه وښوده، خو يوازې «بې حرکته کرار ولاړ وو، لاسونه يې يو تر بل تاو او په سينه اېښي، خپلې تسبيح يې اړولې او په دوامداره چوپه خوله يې ننداره کوله. دغه چوپتيا له يوې خوا د يو عارض پر چيغه ماته شوه چې غوښتل يې خپل غږ شاه ته ورسوي، خو بېرته شاته وتمبول شو او له بلې خوا د سپرې پوځي ډلې په تپاري او د افسرانو پر چيغو چې د شاهانو شاه او د دراني کورنۍ د مرغلرې د واک او فضيلت ادعا يې کوله». يو بل افسر، لاکير ويليس هارټ Lockyer Willis Hart زياته کړې: «دغسې بڼه او مراسم چې افغانانو ورڅخه ډېره کرکه لرله، د شاه د کمزورۍ او عيب څرگندوی وو او کله کله به د لېونتوب تر کچې ترسره کېدل».^{۷۵}

د شاه شجاع له ولس څخه ليرې افراطي شاهي بڼې نه يوازې عادي خلکو ته بلکې مشرانو ته هم د سپکاوي احساس ورکړی و. د ډگرمن وېب منشي شاه همت علي ليکلي: «د مخکني واکمن په دوره کې له اشرافيانو سره په ډېر پام او کابو په مساوي توگه چلند کېده او د ډېر نفوذ څښتن وو، خو اوس ... په ډېره سختۍ له شاه سره د ليدو وخت ترلاسه کوي او څوک چې د دربار کارکوونکو ته په غوره مالي وخت تر لاسه کړي، دې ته اړ ايستل کېږي چې له شاه څخه په مناسب واټن کې په ډېره تواضع ودرېږي. ډېر داسې پېښ شوي چې دغه خلک پرته له دې چې له شاه سره حتی د يوې خبرې اجازه ورکړل شي، له دربار څخه وتلو ته اړ شوي».^{۷۶}

همدغه چلند د شجاع د ساتونکې ډلې انگرېزي افسرانو په زړه کې هم سخته کرکه د خپل تش په نامه کمارونکي پر وړاندې پيدا کړې وه. برنز هڅه وکړه چې شاه ته ووايي: «که چېرې د اونۍ په يوه ځانگړی ورځ کې انگرېزانو ته ستاسې د ليدو وخت ورکړل شي، دوی به په دربار کې ډېر نه ترسترگو کېږي ځکه چې اوس دوی ډېر کله راځي او له تاسې سره د کتنې له پاره ډېر وخت تم وي او کله کله له ډېر انتظار وروسته پرته له کتنې بېرته لاړ شي».^{۷۷}

خو تر ټولو لويه ستونزه چې مېکناتن هم ورباندې پوه و، د شاه شجاع په گرانښت کې هغه زياتېدونکي داغ و چې له کافر انگرېزانو سره د ده دوامداره تړاو رامنځته کړی و. د خلکو په منځ کې دغه پراخېدونکي اند هم چې نوموړی د انگرېزانو لاسپوڅی دی، د ده شهرت زيانمن کړی و. مېکناتن، اکلنډ ته ليکلي:

اعلحضرت له عجيبه او پېچلو ستونزو سره لاس او کږېوان دی. تر ټولو لويه ستونزه يې له مور سره تړاو دی. مور پر تخت کېښېناوه، خو زموږ د دغه کړنې د انگرېزې په اړه پوهېدنه به څه وخت ونيسي. ډېر خلک شته چې زموږ دغه کړنه په لوی لاس بده تلقين کوي. زموږ د اديانو توپير بې اړنگه د خلکو د کرکې لويه وجه ده. افغان يو سخت دريزه ملت دی. دوی ته نه يوازې زموږ دين

بلکې زموږ دودونه هم د زغملو وړ نه دي؛ نو موږ بايد دلته د نوښتونو په هره هڅه کې ډېر پام وکړو او بايد هيڅ کله هېر نه کړو چې يو سيستم، که هر څومره ښه وي، کېدای شي په دغه هېواد کې يې پلي کول ښه نه وي او نه به له هرکلي سره مخ شي. ډېر پام په کار دی چې له يوې خوا د خلکو تعصب ونه پارول شي او له بلې خوا دولت په هغه بڼه پرېښودل شي په کومه چې موږ ترلاسه کړو.^{۷۸}

مېکناتېن همدې ته ورته موضوع کالوېن ته وړاندې کړه: «ستاسې ارزونه سمه ده چې بارکزي تر ټولو پاروونکي توکي په لاس کې لري. له ټولو اخلاقي څرنګتياوو څخه حرص، خوش باوري او تعصب تر ټولو پاروونکي دي او افغانان دغه درې واړه په بشپړ ډول لري.» که څه هم مېکناتېن د اديانو توپير ته سمه اشاره کړې وه چې پر نوي رژيم باندې د افغانانو د اعتراضونو زړه يې جوړ کړې و او مسلمان علما په چټکۍ سره د شجاع پر وړاندې د مخالفت په مرکزونو بدلېدل، خو د افغانانو مخالفت ته يې د تعصب رنگ ورکول ناسم وو. په پيل کې د سدوزيو او انګرېزانو رژيم ملايان خپل کړي وو او له پيل څخه يې هغه ملايانو ته چې «د رژيم ملاتړ يې وکړ» تنخواوې ورکولې، خو د وخت په تېرېدو، ملايانو کرار کرار د داسې رژيم د مخالفت له پاره دلايل پيدا کول چې يوازې کله نا کله به يې د دوی له بنسټونو سره او د جوماتونو په بيا رغونه کې مرسته کوله او رژيم د خپلو عايداتو د مضبوطولو له پاره په مذهبي ځايونو ډېره بسپنه ودروله. لويه کرکه هغه وخت رامنځ ته شوه چې «انګرېزان تر دې کچې لارل چې حتی د صوفيانو لوی زيارت، عاشقان او عارفان د بسپنې کنترول يې په لاس کې واخيست حال دا چې له پخوا څخه پخوانيو حاکمانو اعانه ورته ځانګړې کوله». دا ډېره بې کفايته کړنه وه ځکه چې دغه زيارت چې پخوا د بودايانو عبادت ځای و، د زاړه کابل تر ټولو مهم او پخوانی د مذهبي ټولنې مرکز و او د څو نسلونو راهيسې په کې د بارکزيو هديره وه. سربېره پر دې، دغه ځای د دوه تر ټولو ځواکمنو او مخورو کوهستاني ميراثي شېخانو، ميرمسجدي او ورور يې ميرحاجي تر کنترول لاندې و. مير مسجدي په کابل کې د پل خستي ميراثي امام او همدارنګه د کابل د علماوو مشر هم و.^{۷۹} دوی ډېر نفوذ درلود او د انګرېز-سدوزيو حکومت بايد تر خپله وسه هڅه کړې وای چې د دوی ملاتړ خپل کړي، خو داسې پرېښېدل چې حکومت د دغسې کړنو د ترسره کولو په هڅو کې لېوال و چې دوی يې پردي کول.

د ملايانو د عدالت د ادارې په چارو کې د انګرېزانو لاس وهنې وضعيت نور هم خراب کړ. د ملايانو نه خوښېدل (دا د پوهاوي وړ وه) چې په شريعت کې د کلانکار مېکناتېن له خوا لکچر ورکړل شي. مېکناتېن بيا ليکلي: «زه پر ملايانو په بشپړ ډول بريالی شوم او دوی ومنله چې په محمدي قانون کې زما پوهه د دوی په پرتله ډېره ده.»^{۸۰} خو د خپل ښار په ناولتوب او فساد ډوبولو کې دوی له دغه عياش کافرانو څخه ډېره کرکه درلوده او په کلکه يې د شرابي انګرېزي او هندي ډلو په اړه اعتراضونه کول چې په ښکاره يې په واټونو کې شراب څښل او په فحشاوو کې ښکېل وو.

د انګرېزانو د شتون پر ضد په محافظه کاره اعتراضونو کې اشرافيان هم شريک وو. د ۱۸۴۰ کال په دوېي کې انګرېزانو ته د يو لوږپوري بارکزي مشر، سلطان محمد خان ليک په لاس ورغی چې د پېښور پخوانی والي و. نوموړي خپل ميرني ورور دوست محمد ته په سر ټکونه ليکلي وو: «زه نه شم کولای هغه اکاري چې انګرېزان يې کوي درته بيان کړم، ځينې خلک په ښکاره توګه عيسويان شول او نورو فحشاوو ته مخ کړ. غله ډېره گرانه شوې. خدای دې دغه لعنتيان زموږ له هېواد څخه وباسي ځکه چې د دوی راتګ نه يوازې دين بلکې حيا هم له منځه يوره.»^{۸۱}

د ۱۸۴۰ کال په جولای کې ټولې دغسې ناراضتیاوې او اعتراضونه هغه وخت خپل کړکېچن پړاو ته ورسېدل چې د میرحاجي په لاسون د جمعې لمانځه په خطبه کې علماوو د شاه نوم نه اخیسته او دلیل یې دا و چې د هېواد اصلي واکمن کافران دي. د برنز له قوله، شاه شجاع سمدلاسه میرحاجي بالاحصار ته ور وغوښت. میرحاجي، شاه ته وویل:

په ښار کې شپه او ورځ ملایان او نور خلک چې اوسنی وضعیت کوري، ده ته په غوسه دي او وايي چې دغه پاچاهي به هر څه وي خو محمدي سلطنت نه دی. خلک له ده څخه پوښتي، که چېرې شاه هم په همدې اند وي، نو د انګرېزانو پر ضد یو پاڅون به په ډېره اسانۍ رامنځ ته کړل شي. اعلحضرت وویل، ما بې اړنګه هڅه کړې چې د دغه خلکو تېروتنی اند په ډاډ ورکولو سم کړم چې زه او انګرېزان لکه دوه زرونه په یو وجود کې یو، خو په داسې حال کې چې په پلازمېنه کې زما خپل عسکر نه شته او د دوی په کړنو زه هېڅ نه خبرېږم... اعلحضرت یاده کړه چې دا هسې یوه ښکاره افسانه ده چې هغه خلک او افسران چې لوی والي د ده په واک کې ورکړي، خپل عسکر وبولي. یو بې حتی ده ته ورنږدې شوی هم نه دی او نه یې داسې ښودلې چې دوی د ده لاس لاندې دي؛ نو دا د حیرانتیا خبره نه ده چې د ده رعیت دی هسې یوه مولۍ بولي او دی په خپل هېواد کې عزت او درناوی نه لري...^{۸۲}

همدغه وخت و چې په افغانستان کې ځینې با درکه انګرېزان د خپل موقف په نازک حالت او د خپل کښېنولي رژیم په کمزورتیا پوه شول. ابراهم رابرتس د اړیکو په پراخه کړښو، د انګرېزي چوڼۍ وره شوې کچه او په مهمو اطرافي سیمو کې د انګرېزي کوچنیو تانو په اړه چې د پاڅون پر وړاندې بې وسه وې، په اندېښنه کې و. نوموړي سمدستي اکلند ته ولیکل او خپله اندېښنه یې د «هغه بې شمېره انګرېزي پوځي ډلو په اړه ورته څرګنده کړه چې په هېواد کې خورې ورې پرې وې. نوموړي زیاته کړې وه چې دغه پوځي ډلې له پوځي کنټرول څخه وتلې او د داسې سیاسي ځانګې له خوا اداره کېږي چې له پوځي اړخه یې تجربه او ارزونه خورا لږ ده».^{۸۳} په عین وخت کې جنرال نابت په کندهار کې مېکناتېن کړم وګاڼه. نوموړي خپل لور ته سر وټکاوه او وېی وېل:

دوی خپل فرانسوي واین څښي، لوبې تنخواوې اخلي، هاخوا دېخوا کرځي او لویه ګڼه ګڼه یې په خان پسې جوړه کړې وي. جان بول John Bull ټولو ته ښې پیسې ورکوي، یا که رښتیا وویل شي د هندوستان د مظلومو کروندګرو پیسې دوی ورکول کېږي. د کلکتې خزانه له پیسو څخه تشه شوې او مهربانه اکلند هر څه ورته منظوروي، خو په عین وخت کې دلته هر څه بد روان دي. خلک له مور څخه کرکه لري... خلک په واسطه ګمارل کېږي. ګڼ شمېر سیاستوالو زموږ انګېزه ورانه کړه او په دغه هېواد کې یې د هر اروپايي غاړه د کساتي افغانانو چرو او تورو ته لوڅه کړې ده او که چېرې یو شمېر غونډونه په چټکۍ را ونه لېږل شي، هېڅوک به ژوندي پاتې نه شي. پرته له زور څخه به هېڅ شی افغانان شاه شجاع ته تابع نه کړي.^{۸۴}

حتی په معموله توګه خوشبین برنز هم تېرا* و. ده په خصوصي توګه خپل ملګري، جېکب ته سرټکولی: «داسې دوه ورځې نه شته چې یو واحد هدف په کې وي. د راتلونکې کورنۍ او یا بهرنۍ پالیسۍ له پاره هېڅ پلان نه شته چې سړی حتی یوه اونۍ تکیه پرې وکړي. کوچني سیستمونو حاکم دي او هېڅ جامع سیستم تر غور لاندې نه نیول کېږي... او زه په خپله په دې اند یم چې وېد [چې اوس بېرته په لودیاني کې اوسېږي] زموږ ټولو په پرتله بختور دی ځکه چې دی به د زوال پر وخت نه وي او که چېرې بدلون رانه شي، مور به خامخا له زوال سره مخ کېږو».^{۸۵}

د يو متمرکز وسلوال مقاوت لمرنی نښې د ۱۸۴۰ کال د مې په مياشت کې هغه وخت ښکاره شوې چې ۲۰۰۰ غلزي اس والو پر يو کتار چې له کندهار څخه غزني ته روان و بريد وکړ. غلزي په لږ وخت کې شا ته وتمبول شول او دوه سوه مړي ترې پاتې شول، خو دوی دغه درس واخيست چې په هواره کې پر انگرېزانو باندې بريد د جگړې سمه لاره نه ده. بيا، د اگست په نيمايي کې چې کابل ته په برياليتوب د شاه شجاع له ننوتلو څخه لا يو کال پوره شوی نه و، کابل ته هغه خبر راورسېد چې انگرېزانو ترې ډېره وېره درلوده او هغه دا چې دوست محمد په بخارا کې له زندان څخه تېښتېدلې. ميرزا عطا ليکلي: «کله چې له بخارا څخه د دوست محمد د تېښتې خبر راورسېد، په کابل کې انگرېزان د خوند او لټې په غېږ کې پراته وو. له دوست محمد سره يو سوداگر په تېښته کې مرسته کړې وه. نوموړي د هغه تلخونې پيره دار ته رشوت ورکړ چې دوست محمد په کې بندي و. ويل کېږي چې رشوت لس زره روپۍ و.» داسې راپورونه راتلل چې دوست محمد د افغانستان شمال ته راغلی او د جهاد جنده يې پورته کړې. د کندز د ميرولي په سرحدي پوله، سيغان کې چېرته چې دره په هوارو ختمېږي، د انگرېزانو يوه وره تانه اړ شوه چې يو بهتره دفاعي ځای ته د باميانو په لور شل ميله شا ته شي. تر دې بده پېښه د هغه پوځي ډلې بغاوت او له پاڅون کوونکو سره يو ځای کېدل وو چې شاه شجاع پر دوست محمد باندې د بريد له پاره لېږلې وه. په همدغه مهال، په کوهستان کې چې له کابل څخه يوازې د څو ساعتو په مزل کې پروت و، د بل جلا پاڅون خبرونه راورسېدل. هلته تاجکان په دې ناراضه وو چې په ۱۸۳۹ کال کې د کابل په نيولو کې له شاه شجاع سره د دوی د مرستې په بدل کې مناسب انعام نه دی ورکړل شوی او شجاع په ټولو هغه ژمنو کې پاتې راغلی چې له دوی سره يې کړې وې.*

يوازې يو کال تېر شوی و چې افغانانو پاڅون وکړ او د انگرېزانو پر ضد جهاد اوس پيل شو.

حماسي شاعرانو له بخارا څخه د امير تېښته په بشپړه توگه بيان کړي. مولانا حميد گرديزي ليکلي چې څنگه د کابل يو پېژندل شوي سوداگر، خان کبير له خپل کاروان سره بخارا ته ورسېد او خبر شو چې امير په يو ډوغل کې اچول شوی. دا چې دی د دوست محمد د احسانونو پوروی و،

خپل زړه او ځان يې کړ د امير ازادولو ته ځانگړی

شپه او ورځ يې د خلاصون له پاره ورته سوچ کړی

د امير په مرسته کې يې د سخا موتی خلاص کړی

سره زر يې شيندل چې بندي کوونکی يې شي د ده زنداني شوی

* ويډ کوهستانيان د پاڅون له پاره وهڅول او د دوی پيرانو، ميرمسجدي او د نوموړي ورور ته يې د پاڅون په بدل کې په کال کې د ۵۰۰ تومنو وعده ورکړه، خو دغه پيسې هېڅکله ور نه کړل شوې؛ نو د تاجک پاڅون مشري همدغه علماوو کوله چې د جمعې د لمانځه په خطبه کې يې د شاه د نوم يادول ليرې کړل.

* ډوغل: ژور غار، ژور ځای

د امیر په لومه کې پیره دار و کلک داسې تړلی
لکه زر خریده مری، هڅاند د امیر په چوپړ کې ستړی
کله چې امیر پوه شو چې ور دی پرانیستلی
یوه شپه یې فرصت وموند او وتښتېد بېرې نیولی^{۸۶}

اکبر خان هم په همدغه مهال وتښتېد، خو مخکې له دې څخه چې له ښاره ووځي، بېرته ونیول شو. پلار یې په تښته بریالی شو او د خان کبیر په مرسته یې ځان د فقیر صوفي په جامه کې داسې بدل کړ لکه دېرش کاله پخوا چې شاه شجاع په لاهور کې له رنجیت سېنگ څخه په تښته کې کړی و. په پیل کې امیر لاره غلطه کړه او په وچو غرونو کې یې په وارخطایي د ډېر مزل له وجې ورکړل شوی اس مړ شو. دی یوازې او لالپانده په اوچتو دښتو کې گرځېده او همغه وو چې د ژوند هیله له لاسه ورکړې چې د اوبسانو له یو کاروان سره مخ شو چې بلخ ته روان و. موهن لال چې وروسته د دوست محمد لمړنی ژوندلیکونکی شو، لیکلي:

امیر ته یو اوبن ورکړل شو چې په دواړو خواوو کې یې کجاوې درلودې. په یوه کجاوه کې په خپله امیر د ناروغۍ په پلمه کېښناست. په چراغې کې [چېرته چې یو کال مخکې امیر کلابند او بیا ونیول شو] د بخارا د حکومت کارکوونکو چې د امیر له تښتې خبر وو، په کاروان کې د ده په شتون شکمن وو. دوی د کاروان ټولې کجاوې وکتلې، خو امیر یې و نه موند ځکه چې امیر په ډېره ځیرکۍ خپله شنه ږېره په هغه رنگ چې ده د همدې موخې له پاره پیدا کړې و، رنک کړې وه. چا چې په کاروان کې د امیر د شتون راپور ورکړی و، د افسرانو له خوا مجازات شول ځکه چې دوی یې په دغه کرڼه وشمول.^{۸۷}

په راتلونکو څو اونیو کې امیر له کاروان سره و. پیسې یې نه درلودې؛ نو یوازې په هغه څه پاییده چې ده په دروېزه تر لاسه کول. افغان دودیزه کیسې په دغه یون کې د امیر له رېږو او ناخوالو څخه ډکې دي. فیض محمد ځینې دغه ناخوالې په خپل تاریخ کې راتولې کړې دي. نوموړي لیکلي:

امیر په شهر سبز کې د ملنگانو د یو نیمه وران او زاړه هستوګنځي مخې ته ښکته شو. دلته څو کسان ناست او د شیدو جای یې څښه. امیر ډېر وړی و او په دې تمه چې دوی به ده ته لږ جای ورکړي، د هستوګنځي له دروازې سره کېښناست. دغه بې فکره او خانپاله خلکو چې ځانونه یې قلندر بلل خو د سپېڅلتوب کرکټر یې نه درلود، پر امیر هېڅ غږ ونه کړ او نه یې څه ورکړل. امیر په وړې خېته ښار ته لاړ او هلته یې د ملا کبیر په نوم د یوه سوداګر پوښتنه وکړه. ملا کبیر د کابل و، خو کورنۍ یې په شهر سبز کې اوسېده... کله یې چې امیر ولید، ملاکبیر یې لاسونه ښکول کړل او خپل کور ته یې بوت. کور ته له ننوتو سره سم، ملاکبیر چې امیر د ملنگانو په جامه کې لیده، زړه یې له خواخوږۍ څخه دومره ډک شو چې ژړا ورغله.

امیر وروسته له دمې څخه ملا کبیر د شهرسبز والي ته ولېږه چې د خپل راتګ خبر ورکړي.

کله چې والي خبر شو، سمدلاسه د ملاکبیر کور ته لاړ. هلته یې د امیر ډېر درناوی وکړ، په شاهي مهلمستون کې یې هستوګنځای ورکړ او وروسته له مهلمه پالنې یې، د بخارا د امیر د سپک چلند په اړه خبرې وکړې او امیر ته یې وویل چې که غواړي دی به د غچ اخیستنې له پاره یو لښکر بخارا ته ولېږي دوست محمد ترې مننه وکړه او ورڅخه یې وغوښتل چې پر ځای یې یو اوه سوه کسپر اس وال لښکر ورکړي چې له ده سره د امو بلې غاړې ته مل شي. والي یې غوښتنه ومنله او ټول د اړتیا وړ اذوقه او توکي یې سره له اوه سوه عسکرو ورته تیار کړل.^{۸۸}

له دغه شهبې څخه د امير بخت مخ په وینسېدو و. له امو څخه تېر او په خوندي توگه بلخ ته ورسېد. کله چې دی د لارې په اوږدو کې د شمالي افغانستان له کلیو څخه تېرېده، پوه شو چې د ده له بندي کېدو راهیسې حالت بدل شوی او له انگرېز- سدوزي رژیم څخه د خلکو ناهیلې پراخه شوې. په اکبرنامه کې مولانا کشمیري لیکلي: «د لارې په اوږدو کې ده له مسافرو څخه د کابل او بخارا په اړه پوښتنې کولې.»

یوه ورځ یې د مسافرو په منځ کې و لیدلی

یو ځوان چې نوی له کابل څخه راغلی

ترې وپې پوښتل چې د کابل د وضعیت دې څه خبر راوړی؟

د شاه او پرنکي مشرانو په اړه څه وايي کور او کلی

د جکړې او سوې کوم پلان یې دی جوړ کړی

او کوم خان د پخوا په شان تر اوسه پاتې شوی

ځوان وویل اې غښتلیه او د ښه بخت حاکمه!

شجاع پخوانی شجاع نه دی او نه یې ذهن مخکې

لکه شاهان خپل ځای لري په تخت کې پاسنی

خو واکمني یې له لاسه وتلې، او واک نه لري لکه پرونی

لاس نه لري په خزانه کې، شجاع نه دی هغه شاه پخوانی

په پته ځاځناک دی او روح یې ستړی همېشني

په واک کې له ناظر څخه ټیټ هسې نوم یې سلطاني^{۸۹}

دوست محمد بالاخره په خامرد کې خپل پخواني کوربه، میروني ته خان ورسولو. هلته یې خپل زوی افضل خان هم ولید چې ورته تم و. دلته دوست محمد ته ازبکي مشر بیا د مرستي وړاندیز وکړ- میروني په بشپړه ډول د ده د مرستي له امله د واک او موقف څښتن شوی و- خو دلته امیر بد خبر هم تر لاسه کړ. د نوموړي ورور، نواب جبار خان چې د ده د ازادۍ هیله یې بایللې وه، د امیر له حرم سره یو ځای انگرېزانو ته تسلیم شوی و، خو امیر وار خطا نه کړ او پرېکړه یې وکړه چې پرته له جکړې بله چاره نه شته او بیا یې د پرنکيانو پر ضد د جهاد اعلان وکړ. د افغان شاعرانو له پاره دا له اتلولۍ څخه ډکه شېبه وه:

خپلو زمرو ته یې د دښمن سره د جکړې کمربند پر ملا کړ

خپل خور وور پوځ یې بېرته پیدا کړ

د جنگیالو، د وسلوالو کنډکونو

د پنځو سوو اس والو ډله یې ښه تابیا کړه

د کابل لات جنګي مېکناتېن داسې خبر شو

چې زورور امیر ور روان، خپل پوځ یې جکړې ته ایثار کړ

زمرې چمتو او ملاتړې وو جګړې ته
د ازبک کنډکونو سره امير جګړې ته ځان تيار کړ
لات جنګي مېکناتين، د جګړې څښتن ډاکټر ته امر ورکړ [ډاکټر پرسيوال Percival] ډاکټر د څلورېنست زره عسکرو او
څلورېنست قوماندانانو د راتولو خبر ورکړ
لکه داړه مار پړانګان ورپسې روان شول
په دې عزم چې زړور زمريان د دوی ښکار شول
په غوراري او جذبې وړاندې روان وو
د باميانو په لور د دوی کتارونه عيان وو.^{۹۰}

دوست محمد اوس يو کوچنی ځواک چې له څه کم زر کسه ازبک اس والو څخه جوړ و، په لاس کې درلود. دی د
سوېل په لور مخ ته روان شو او وپې کړای شول چې د انګرېزي سپاهيانو لمرنی تانه شا ته وتمبوي. لږ وخت وروسته په
باميانو کې د صالح محمد تر قوماندې لاندې د افغان دولت پوځ، امير ته واوښت او له ده سره يو ځای شو.
د زياتېدونکي کرکېچ راپورونه کابل ته ورسېدل. ميرزا عطا ليکلي: «دغه خبر د انګرېزي عسکرو او حتی د پاچا په زړه
کې وېره رامنځ ته کړه. دی د امير پرمختګ دومره نارامه کړی و چې خوب يې تېنېدلی او د شپې به د بالاحصار په ښکتنی
برخه کې شاهي باغ ته لاړ. د تېښتې له پاره يې د خپل تخت د سپاچي لاندې يو تونل وايست.» رښتيا او يا دروغ، ډېر
انګرېزي افسرانو خپلې کورنۍ له بکسونو او مالونو سره بالاحصار ته د امان له پاره ولېږلې. په پيل کې مېکناتين نه
غوښتل چې تازه دمه ځواکونه باميانو ته ولېږي او ويل يې چې دوی له کابل څخه د دفاع له کبله نه شي سپمولی. بيا يې
يو لړ نارامه او له وېرې ډک پيغامونه شېملې ته ولېږل: «افغانان باروت دي او دوست محمد اورلګيت... له مور څخه
جاسوسان چاپېر دي.»^{۹۱}

خو د دوی له ډار سره سره، د هغه اسوال جنګي ځواک انډول چې امير جوړ کړی و، د کمپنۍ له دسپلين لرونکي پوځ
سره په مخامخ جګړه کې برابر نه و. بلاخره کله چې د ويليم ډني تر قوماندې لاندې انګرېزي تازه دمه ځواک باميانو ته
ولېږل شو، دغه دوه خواوې د سپټمبر په اتلسم د جمعې په ورځ سره مخامخ شوې. دوست محمد هغه کلاوې په واک
کې درلودې چې د درې خوله لاندې ورته پرته وه او خپله سپره ډله يې مرکزي برخې ته ولېږله. خپل زوی، افضل خان يې
هغه لوړو ته ولېږلو چې د درې د خولې کېن لور ته پرتې وې او ميرولي د درې بل لوري په لورو کې ځای ونيو،^{۹۲} خو
افغانانو تر اوسه هم د خپل ژوند په بيه دا درس اخيسته چې د انګرېز پوځ سره چې په مډرنه وسلو سمبال و، په
هواره ډاک کې جګړه يوه لويه غلطي ده. انګرېزي د اس توپچي قوا وتوانېده چې په انګرېزانو باندې يرغلېزه افغان سپاره
جنګيالي مخکې له دې چې انګرېزانو ته ورسېږي، له پښو وغورځوي:

وحشي او ځګن پوځ د پرنګي
په جګړه يې پيل وکړ سمدستي
سمد لاسه په يو وار ټوله ډله
بريد يې وکړ لکه باد د طاعوني

د توپک دزو او د توپونو گولی
ځمکه او اسمان کرل لړزاني
پرنګيان په لمبو کې را ښکاره شول
کت مټ لکه شيطانان دوزخي

دوست محمد د جګړې حالت او په خپل ورون سخت تپ ته په کتو سره، د شاتګ پریکړه وکړه. که څه هم سل کسه یې مړه شول، خو د بلې جګړې له پاره یې د خپلې قوې ډېره برخه وژغورله. دغه ماتې نوموړی یې اسرې نه کړ او د بشپړ شاتګ پر ځای، د غرونو په نری لارو او په وچو سیندونو کې په منزل کابل ته په دې نیت لار چې په کوهستان کې له تاجک یاغیانو سره وګوري.

دا یوه زوره خو خطرناکه ستراتیژي وه. مېکناتن، برنز او جګړمار باب سهل له دوو لواوو سره چاریکار ته لېږلي وو چې د ولسوالۍ مرکزي دفتر ونیسي. اوس دغو عسکرو د کوهستاني یاغیانو او امیر تر منځ لاره بنده کړې وه. پر دې سربېره، دوست محمد ډېر کوهستاني دښمنان لرل. یوازې یو کال مخکې کله چې انګرېزان د کابل په لور روان وو، کوهستانيان د امیر پر ضد پورته شوي وو، خو امیر دا خطر پر ځان قبول کړ او هیله یې درلوده چې له انګرېزانو څخه ګډه کرکه به د پخوانیو دښمنیو د هېږدو لامل شي.

دوست محمد مخکې له مخکې خپل استازي کوهستاني مشرانو ته ولېږل او له خپل متحد، د تکاب صافي امیر څخه یې وغوښتل چې د کوهستان او غوربند شیخان او میران دې ته وهڅوي چې د ده تر مشرۍ لاندې یولاس شي؛ نو دوست محمد د خپل وړاندیز په اړه د سملاسي ځواب په ترلاسه کولو سره سکون وموند. د جنګ نامې لیکوال غلام کوهستاني چې د همدې سیمې و، سیمه ییز یادښتونه لیکلي چې څرنګه په تکاب کې د دوست محمد راتګ ته ښه راغلاست وویل شو:

لمړی تر ټولو وړاندې چې رامخته شو د پروان و جنګیالی

نوم یې رجب خان او و هوبسیار، پوه او بریالی

ویي ویل، ته امیر یې او مور د چوپریالان یو

ستا به امر وي، زموږ به د اطاعت درته سر تپت او خلاص تندي

زموږ یې ارزښته جونګړې او زموږ ډبرینه، له څخ نه ډکه ځمکه

کړه دې ارزښتمنه په خپل شتون دې دم کړی

د امیر په امر دغه زورور پاڅون کوونکي

روان شول په اسونو داسې ځای کې غرنی

یوه شېبه یې اړنګ نه و او نه یې دمه کړه په هېڅ ځای کې

په زرونو کې یې وه وېره، د پرنګیانو د یو برید غلچکی

اندېښمن وو چې دی به ورسېږي

بد بخته برنز چاریکار ته له دوی څخه لمړنی^{۹۳}

ورپسې په اونيو چريکي جگړې روانې وې. دوست محمد به دولتي تانو ته په غلچکي بريدونو زيانونه اړول، خو دومره ځواک يې نه درلود چې د کمپنۍ په لويو ځواکونو بريد وکړي. په عين وخت کې، جنرال سېل په سيستماتيکه توګه د مخالفينو تر واک لاندې کلي وران کړل، باغونه او کروندې يې له منځه يوړې او د کوهدامن په شاوخوا کې يې د مخالفينو تر واک لاندې کلاوې کلابند کړې. له بلې خوا برنز هڅه کوله چې د کوهستان مشرانو ته رشوت ورکړي چې له دوست محمد سره خيانت وکړي او انګرېزانو ته يې وسپاري. د سپټمبر په پاې کې برنز وتوانېد چې مير ولي او ورسره ازبکان يې له دوست محمد څخه ليرې کړي؛ نو دوست محمد ته يوازې څو سوه کوهستاني ملاتړې پاتې شول، خو بيا هم انګرېزانو ونه شو کړای چې دى ونيسي. ميرزا عطا ليکلي: «د امير او انګرېزانو ترمنځ جګړو دوه مياشتې دوام وکړ. په ټوله کې ديارلس جگړې او نښتې وشوې، خو په دغه موده کې انګرېزانو هېڅ کله د برياً بنايسته مخ حتى يوه شېبه هم ونه ليد. دا دوست محمد و چې د پولو polo د برياً پنډوسکې يې د جگړې په ډګر کې درلود. بلاخره انګرېزانو خپل لټون بس کړ او بېرته چاربيکار ته داسې لارل چې نيمايي يې مړه او ډېر وسايل او ارتزاقې توکي ترې پاتې شوي وو.»

د موهن لال په قول، د دغه جګړو او وړانيو لويه برخه غير ضروري وه او سمه ارزونه يې نه وه شوې. د کوهستان مشرانو په وضاحت ويلي وو چې دوى حاضر دي چې خپل پاڅون پای ته ورسوي او يوازې د هغه ژمنو پوره کول غواړي چې له دوى سره تېر کال شوې وي. په ځانګړې توګه يو مهم مشر، نقشبندي پير مير مسجدي خان چې په سيمه کې تر ټولو ډېر د نفوذ خاوند و، په حقيقت کې د تسليمۍ په مورګه و او ژمنه يې کړې وه چې کابل ته به ځي او «د تېمورشاه په مقبره کې به پناه اخلي». نوموړى په دې اړه د شاه او انګرېز استازي ځواب ته تم و. برنز له دې سره هوکړه وکړه خو «برعکس د مخکنيو ترتيباتو»، سېل او شهزاده تېمور د ميرمسجدي د کلا کلابندۍ ته ور ودانګل. د کلا دفاع دومره کلکه وه چې په سر کې دوى ونه شو کړای چې ورننوي او تپي او له غوسې څخه ډک مسجدي نجراډ ته په تېښته بريالى شو، خو د ده په نه شتون کې يې، کلا ورانه، کورنۍ يې ووژل او ځمکه يې د دښمنانو تر منځ ووېشل شوه. د کلا ويجاړونه او د اوسېدونکو د وژنې ظلم او اکاړۍ د کوهستان خلک ولړزول. غلام کوهستاني ليکلي: دوى د کلا دېوالونه ونړول،

په هر بنايسته زرين کور کې د کلا

چې جور شوي وو لکه د پسرلي بن سر تر پا

داسې اور يې ورته کړ دروازو او چټو ته

چې پيغام يې تر اسمانو ورسېدا

هېچا د ژوند نښه په کې ونه ليده

هېڅ کله داسې ويجاړونکې کيسه اورېدلې نه ده چا^{۹۴}

نو په دې توګه موهن لال دغه پايله ليکلي: «مور مير ولي د تل له پاره خپل دښمن کړ.»^{۹۵} مير ولي په مناسب وخت کې بېرته راغی او وتوانېد چې انګرېزان له کوهستان څخه وباسي او د چوڼۍ په وروستي ژوندي پاتو عسکرو پسې چې په تېښته وو، تر کابله لار شي.

د اکتوبر په نیمایي کې وضعیت نور هم هغه وخت خراب شو کله چې په چاریکار کې یوه لویه کوهستانی ډله چې انګرېزانو روزلې وه، په بشپړه توګه دوست محمد ته واوښته.^{۹۶} د موهن لال په اند، د انګرېزانو د اشغال په ټوله دوره کې دا یو تر ټولو لوی ګواښ و چې انګرېزان ورسره مخ شول، امیر ازاد ګرځېده، کوهستان په سرو لمبو کې و او پاتې قومونه د دې لیدو ته تم وو چې څوک بریالي کېږي. «خلک او مشران په مساوي توګه زموږ د هغه ژمنو په نه ترسره کولو ناراضه وو چې موږ ورسره کړې وې.»^{۹۷}

بلاخره دغه دوه لورو یو له بل سره ټکر وکړ، خو دواړو خواوو د دغه نښتې تمه نه درلوده. د ۱۸۸۰ کال د نومبر په دویمه، دوست محمد په څیرکۍ برنز او سېل په چاریکار کې له خپلې اډې څخه لیرې، پنجشېر ته وهڅول. دوی په پروان دره کې چې له ونو څخه ډکه او د خټو کلاوې او د خوبانیو باغونه یې لرل، پورته روان وو چې پر یوه لیرې پرتې کلا برید وکړي. دوی ته راپور راغی چې دوست محمد لږ وړاندې دی او په چټکۍ د دوی خوا ته ور روان دی. د څو دقیقو په ترڅ کې دوست محمد له څلور سوه اس والو سره د دوی مخ ته په یوه لوړه پرته ځمکه ښکاره شو. د سېل درنې وسلې شاته وې؛ نو هغه کسان چې د کتار په سر کې وو د دغه وسلو رارسېدو ته تم نه شول او د برنز نږدې ملګري، ډاکټر پرسپول لارډ په ګډون چې افغان شاعرانو د ډاکټر په نوم پېژانده، د برید پیلولو پرېکړه وکړه. انګرېز افسرانو خپل اسونه یرغل ته چمتو کول چې ګوري د دوی خپلې هندي پوځي سپرې ډلې بېرته وګرځېدې او وټنښتېدې. وروسته چې څه پېښ شول، افغان شاعرانو د دوست محمد له پاره د بریا اعلی شېبه بللې:

بیا ډاکټر داسې ټوپ کړ لکه لوڅره

پوځي سپره ډله وه ور سره خپله

امیر څیر شو ډاکټر ته

دغه سې بدبخت ته

او ده ټوپ کړ خپل اس ته

چټکي یې ورته وه سره اور ته

ښکته د مرمرو له غونډۍ نه

د غضب توره یې وایسته له تېکي نه

دی مخ ته او اس وال یې ورپسې وو

بې ځنډه مخ پر وړاندې په ټوپو وو

په عیسویانو یې پیل کړل ګوزارونه

ځمکه توده شوه د پرنګیانو په وینه

چیغه اسمان ته پورته شوه د زرورو

د لمر او مشترې سترګې ډکې کړلې دورو

لږ وخت وروسته ځمکې د اتلانو له وینې ګلابي رنگ واخیست

اتلانو، پرنګيان کړل قصايي او زير او زير
د جګړې دغه ورځ وه لکه محشر
بيا افضل خان د خپل زين لاندې،
توپک ته لاس کړ وړاندې،
د زې وګر په ډاکټر باندې
ګولۍ د ډاکټر په تنه کې ننوته، لاره وړاندې
تر ټبر يې تېره او له شا يې ووتله
تنه يې څيرې او دمه يې وخته
انګرېزانو شاتګ پيل کړ «د کابل زور په دوی پسې وو»
بيا برنز امر ورکړ په پرېکړې بېرني
چې جګړې ته توپونه راوړي، ژر شئ
غورارۍ او درزاري په اسمان کې داسې جوړ شو
تا ويل چې په نړۍ کې لرزان خپور شو
په دې، د ايماندارو زړه حيران شو
جهان ټول تپ تياره شو
دوی پوه شول چې څه نه شي کولی
ځنګه د اوبو يو څاڅکی په سيند کې شي سېلاب ماتولی
نو امير او افضل هم شول پورته
د جګړې له ډګر څخه لوړو غرو ته
هلته يې يو ځای د کمپ له پاره خوښ کړ
د خپلې غوسې او ستومانۍ د کنېنولو له پاره يې يو څه وخت وقف کړ^{۹۸}

دوې ورځې وروسته، د نومبر د څلورم په ماښام ټپرا مېکناتن د خپل پوځي سکرتر، جورج لارنس او يوې کوچنۍ سپرې پوځي ساتکونکې ډلې سره د کابل په لمن کې چکر ته لاړ. د ډاکټر لارډ او يو شمېر نورو افسرانو د مړينې خبر يوه ورځ مخکې رارسېدلی و او ورپسې همغه مازدېګر د برنز يو د بشپړې نابودۍ پيغام هم رارسېدلی و. برنز ټينګار کړی و چې انګرېزان بايد د کابل په شمال کې خپل ټول ځايونه پرېږدي او خپلو عسکرو ته دې د مرکز په دفاع کې تمرکز ورکړي. دغه ورځ په وارخطا خبرو اترو تېره شوه - ايا عسکر بايد خپل ځايونه پرېږدي او مرکز ته راوغوښتل شي؟ ايا يوه بله

قوه دې جوړه او شمال ته ولېږل شي؟ ايا دا سم کار دی چې په کابل کې د عسکرو شمېر لږ کړل شي؟ په دغه شېبه کې چې څه پېښ شول، په اړه يې لارنس خپل يادښت داسې ليکلی:

کله چې مور هستوګنځي ته په نږدې کېدو وو، ناڅاپه يو اس وال زما او د مېکناتن تر منځ خپل اس ځايولو او له ما څخه يې پوښتنه وکړه چې «دا لارډ صاحب دی؟» کله چې ما هو ورته وويل، ده د سپر ويليم ترسپری ونيو او چيغه يې کړه «امير، امير» مېکناتن حيران او لږ په غوسه يې غږ کړ: «څوک؟ څوک؟ چيرته، چيرته؟» سمدلاسه ما شاته وکتل، يو بل اس وال مې نږدې وليد چې راروان و، له اس څخه ښکته شو او د مېکناتن رکاب يې په لاس کې ونيو. بيا يې د هغه لاس واخيست، لمړی يې په تنډه او بيا يې په شنډو کېښود چې دا يې د تسليمی نښه وه. سپر ويليم سمدلاسه له اس څخه ښکته شو او وپې ويل: «ښه راغلاست، ښه راغلاست» او بيا يې د هستوګنځي د بڼ له لارې خپلې کوټې ته بوت. دوست محمد کوټې ته په ننوتو سره په ختيځې بڼه په سجده شو، دستار يې ليرې کړ او تنډه يې په غولي ولکوله. بيا پورته شو او د تسليمی د نښې په توګه يې خپله توره تسليم کړه او وپې ويل چې «نور دې ته اړتيا نه لري.» مېکناتن سمدلاسه توره بېرته ورکړه او امير ته يې د هر راز پاملرنې ډاډ ورکړ که څه هم د اوږدې مودې راهيسې يې د برتانوي حکومت مخالفت کړی. امير په ځواب کې ورته وويل: «دا به د ده برخليک وو چې ده نه شواى بدلولى.»

دوست محمد يو مضبوط او قوي سړی و. لوړه او تېره پوزه، ډېرې کمان وروځې او بېرېر پېر او بريت يې لرل. لارنس ويلي: «دوست محمد... مور ته وويل چې د پروان درې له عملياتو څخه مخکې يې د تسليمی پرېکړه کړې وه او په دغه عملياتو کې د ده لنډمهاله برياً يوه ذره هم دغه پرېکړه بدله نه شوى کړای... د امير د ښه راغلاست له پاره خېټې ودرول شوې او د پالنې دنده يې ما ته راکړل شوه. دا ما ته له اندېښنو څخه ډکه دنده وه. دوه شپې چې د ده مسوليت زما په غاړه و، ما سترګې پټې نه کړې. هره شېبه به له کت څخه پورته شوم او خېټې ته به ورغلم چې تر اوسه شته او که نه. ما ته دا ټول د خوب په څېر ښکارېدل چې بلاخره امير په خوندي توګه لاس ته راغی او ما دا هيڅ منلی نه شواى پرته له دې چې په وار وار خېټې ته د کتو له پاره ورشم.»^{۹۹}

که انګرېزان د دوست محمد تسليمی ته حيران وو او دا يې انګېرلې وه چې دی نه پوهېده چې بشپړې برياً ته څومره نږدې شوی و، خو دوست محمد د خپل اند پر بنسټ په خپله تسليمی کې د ترک - پارس نورمال پروتوکول تعقيبولو. ماتو شاهانو ته دا غير معمولي کړنه نه وه چې بريالियो او سيمه ييزو قدرتونو ته په دې تمه تسليم شي چې فيوډال شي. د اولسې پېړۍ په پای کې دواړه، درانيان او هوتکي غلزي د صفويانو د واليانو په توګه واک ته ورسېدل او کله چې دراني امپراتورۍ په پراخېدو وه، په وار وار يې ځايي حاکمان د واليانو په توګه ګمارلي وو. دغسې سيستم دوام او ثبات ټينګ کړی و او ماتو حاکمانو ته يې د ژوند فرصت ور بښلو. همدا راز د حالاتو په بدلون سره دوی ته بېرته واک ته د رسېدو فرصت هم پيدا کېده. لکه څنګه چې محمد حسين هراتي ليکلي: «کله چې انګرېز پوځ د پرمختګ په درشل کې و، دوی اعلان وکړ چې هر چا دوست محمد ونيو، هغه ته به دوه لکه روپۍ انعام ورکړل شي.»؛ نو امير فکر وکړ: «په دې هېواد کې چې يو کس په يوه روپۍ او يا پنځه کسه په پنځه روپۍ وژل کېږي؛ نو زما پر سر چې دغسې انعام اېښودل شوی، زما سره به خيانت ونه شي؟»

دوست محمد کابل ته لار او په خپله خوښه تسليم شو ځکه دی پوهېده چې د اوس له پاره خبره خلاصه ده او يو نوی سيمه ييز ځواک راڅرګند شوی. ده په وضاحت هيله درلوده چې يوه ورځ به يې انګرېزان بېرته واک ته رسوي او يا په

راتلونکې کې د دوی بشپړه ماته به ده ته دا فرصت ورکړي چې په خپله ځان واک ته ورسوي. دغه ارزونه يې وروسته سمه ثابته شوه.^{۱۰۰}

په چټکۍ تياری ونيول شو چې امير هند ته بوتلل شي. ده ته په سخاوت خرڅ ورکړل شو او له خپل حرم سره چې هغه وخت د غزني په کلا کې ساتل کېده، بيا يو ځای شو. په دې هوکړه وشوه چې ده ته په لوديانې کې د شاه شجاع هستوګنځی ورکړل شي ځکه چې لنډه موده وروسته د شجاع حرم د کابل په لور ستنېده. ميرزا عطا ليکلي: «د تعې خلاف، په نهو ورځو کې چې دوست محمد په کابل کې پاتې و، د ده او مېکناټن تر منځ ملګرتيا جوړه شوه.»^{۱۰۱} مېکناټن حتی اکلنډ ته د دوست په اړه سپارښتنه وکړه. ده ليکلي: «زه باور لرم چې له دوست محمد سره به په سخاوت چلند کېږي. د نوموړي قضيه له شاه شجاع سره پرتله کېږي او زه داسې اورم چې له ده سره بايد د شاه شجاع په پرتله ښه چلند ونه شي، خو د دوی قضيه يې اړنگه له يو بل څخه توپير لري. مور د شاه د احسان پوروري نه يو. مور نوموړی له خپلې پاچاهۍ څخه په محرومولو کې هېڅ لاس نه درلود حال دا چې مور دوست نسکور کې په داسې حال کې چې زمور هغه پاليسيو ته يې هېڅ زيان نه و رسولی چې دی يې قرباني شو.»^{۱۰۲}

امير، انګرېزانو ته په خپله عزتمنه تسليمۍ او په پروان دره کې د خپلې زوروتيا په ثابولو دومره خوښ او ذهناً ارامه شو چې د برنز بېنلو ته تيار و حال دا چې هر بارکزي د دوکه باز او ښوی نمک حرام په سترګه ورته کتل. [نمک حرام لوی سپکاوی دی او هغه چا ته وايي چې له خپل کوربه سره خيانت وکړي] لکه څنگه چې برنز خپل يو ملګري ته ليکلي:

له دوست محمد سره زما مرکه ډېره په زړه پورې او دوستانه وه. ده زه په هېڅ څه گرم نه کړم او راته وېې ويل چې زه يې ښه ملګری يم او دی د هغه ليک په لوستلو تسليم شو چې ما ورته ليکلی و. زه په دغه خبره باور نه کوم ځکه چې مور [په کوهستان کې] کور په کور په ده پسې ګرځېدو او بل دا چې دی تسليمۍ ته اړ شو، خو د هغه ليک په وسيله زه هيله من يم چه د ده کلتی خرڅ مې له يو لک روپيو څخه دوه لکو ته اوچت کړی وي. د مخه ښې پر مهال مې يو عربي اس ورته ډالی کړ او پوهېږې چې ما ته يې څه راکړل؟ خپله يوازینی توره يې چې په وينو ککړه ده. دی هند ته ستون شو ... او په لوديانې کې به ژوند کوي. په کوهستان کې ما د خپلې توپخانې، د خپلو اروپايي عسکرو د يرغل او د سپرو نظاميانو د بريد ناکامۍ ولېدې، خو بيا هم خدای مور ته بری راکړ. که مور يوه نوې پاڼه واوړو، مور به له دغه ناکاميو سره سره، له افغانستان څخه يو خنډ جوړ کړو.^{۱۰۳}

يوازې په يوه موضوع کې دوست محمد د انګرېزانو سره همکاري ونه منله. مېکناټن په وار وار له ده څخه وغوښتنه وکړه چې له شاه شجاع سره وګوري، خو دوست محمد په کلکه رد کړه او حتی د ډوډۍ هغه پټنوس يې بېرته ولېږه چې شاه شجاع ورته لېږلی و- دا په افغانستان کې د عزت په دوديزه سيستم کې لوی سپکاوی دی. د مېرزا عطا د لېکنې پر بنسټ: «امير په ځاځمنه توګه د مېکناټن د غوښتنو په ځواب کې وويل: «دا بس دي چې زه تاسې ته راغلم چې له امله يې زه د زنداني په څېر بهر ته وړل کېږم. زه به د داسې پاچا له ليدو څخه څه ترلاسه کړم چې د بدبختيو دغه توپان يې پر خپل هېواد راوست؟ له شاه څخه پرته به تاسې انګرېزان هېڅ کله نه وای توانېدلي چې افغانستان ته ننوځي.»^{۱۰۴} فيض محمد د امير په هکله دې ته ورته خبره کړې: «زما له شاه شجاع سره څه کار نه شته.» داسې ويل کېږي چې ده مېکناټن ته وويل: زه دلته شاه شجاع ته د بيعت کولو له پاره نه يم

راغلی. «خو مېکناتین ټینګار وکړ: «د ده موقف ته په کتو سره، دا به یوه مناسبه کړنه وي چې ته له هغه سره وګورې.» امیر ځواب ورکړ: «تاسو دی په تخت کېنولی، نه هغه لوی ولس چې په ازاده توګه غوره او خلع کول کوي. که د ده دغه دریځ رښتینی دی، نو تاسې یې ملاتړ پرېږدئ. که داسې مو وکړل، تاسې او نورو هوښیارو خلکو ته به څرګنده شي چې څوک د سلطنت لیاقت لري او د هېواد خلک او مشران له چا څخه اطاعت کوي. که دی ما ته د ویلو څه لري، دلته دې راشي او ستاسې په شتون کې دې ما ته ووايي.»^{۱۰۵}

شاه شجاع ته لوی سپکاوی دا و چې انګرېزانو یې هغه غوښتنه ونه منله چې دوست محمد سدوزیو ته د اعدام له پاره وسپاري. ده په اونیو مېکناتین ته ټینګار وکړ چې دوست محمد ته خونګاران ورولېږي چې ویې وژني او یا یې لږ تر لږه وړوند کړي، خو مېکناتین حتی په دې اړه خبرې هم رد کړې. محمد حسین هراتي لیکلي: «اعلحضرت هک پک شو او نه پوهېده چې ولې دوست محمد په بې ادبۍ دربار ته تګ رد کړ. د امیر ټول ملاتړي او پلویان او همدا راز خپلوان چې په افغانستان کې پاتې وو په داسې ازاده توګه خپل کارونه کول لکه کافران چې مسلمان شوي وي او ټولې ګناوې یې پاکې شوې وي! کومه پاملرنه او ښېګڼه چې انګرېزانو د دوست محمد ډلې او قبیلې ته وکړه، په بشپړه توګه ډېر ژر د اعلحضرت داسې د پرستیژ د لاسته ورکولو لامل شوه لکه چې له اسمان څخه ډېر کلک په ځمکه ولوېږي. په عین وخت کې، د مېکناتین هغه هڅې چې خپل مېلمه خوښ وساتي او د اعلحضرت حق له پامه وغورځوي بالاخره یې د خپل مرګ لامل شو: نو لکه څنګه چې شاعر وايي: «که ته له بد سړي سره ښېګڼه کوې؛ نو ته ښه او ایماندارو خلکو ته زیان رسوې.»^{۱۰۶}

د نومبر په دیارلسم، دوست محمد خان او زوی یې افضل خان له کابل څخه ووتل. دوست محمد مخکې خپل زوی ته لیکلي وو چې «له ده سره په ډېره مهربانۍ او درناوي چلند وشو» او زوی ته یې ټینګار وکړ چې د ده په پله لار او تسلیم شي. په جلال اباد کې دوی دواړه له خپل حرم سره یوځای شول: د دوست محمد نهه ښځې، یوویشت نګورانې، یوسل او دوه وینځې او دوه سوه او لس مریې او چوپریالان وو چې له لمسیانو او نورو خپلوانو سره ټول درې سوه او یو اتیا کسه کېدل.^{۱۰۷} څنګه چې له امیر سره د ښه چلند خبر خپور شو، دغه شمېر بیخي ډېر شو او کله چې دوی لودیاني ته ورسېدل، میرزا عطا لیکلي: «د امیر ټوله کورنۍ او په ده پورې اړوند کسان لودیاني ته ورسېدل: ۲۲ زامن، ۱۳ ورېرونه/ ورېرې/ خوریونه/ خوږځي او ۲۹ نور خپلوان، ۴۰۰ چوپریالان، او ۳۰۰ چوپریالانې چې په ټوله کې ۱۱۱۵ کسه له امیر سره په تبعید کې یو ځای شول.»^{۱۰۸}

کله چې بارکزي بالاخره لودیاني ته د ډسمبر په پای کې ورسېدل، په شېملې او کابل کې سکون او خوښي رامنځ ته شوه. سېر وېلي کاتن چې په افغانستان کې د پوځي قوماندان دنده یې پای ته رسېدلې وه او دنده ورکړل شوه چې امیر خپل هستوګنځي ته بدرګه کړي حتی خپل ځای ناستي ته لیکلي وو: «ته به دلته هېڅ کار ونه لرې. دلته بشپړه ارامې ده.»^{۱۰۹}

خو په حقیقت کې بغاوت په هېڅ وجه پای ته نه ورسېدلې. اکبرخان، د دوست محمد تر ټولو جنګیالی زوی، لږ وخت مخکې وتوانېد چې له بخارا څخه وتښتي. ده ډېر ژر ثابته کړه چې د مقاومت یو پیاوړی نوی مرکز وګرځي او د پلار په پرتله ډېر اغېزمن، بې رحمه او زورمټی څرګند شي.

۶

مور د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو

د ۱۸۴۰ کال د فبرورۍ په پیل کې کله چې د ایډن کورنۍ له شېمېلې څخه بېرته کلکتې ته روانه وه، دوی له یوه پخواني سکاټلنډي اشنا، تورن جنرال ویلیم الفنسټون سره مخ شول. دغه دوه کورنیو له پخوا ملګرتیا درلوده او دی چې یو زور او صمیعی خو بې کفایتته او شارپار تورن جنرال و- د مونټسټورټ الفنسټون د تره/ترور مشر زوی هم و- د ایډن کورنۍ یې د وروستي ځل له پاره د سکاټلنډ په پوله په خپل کور کې چېرته یې چې ځمکه درلوده لیدلې وه. کله چې له خپلې ډولۍ څخه ووت، دی د خپل ځوان ملګري، اکلنډ د لیدو له پاره ډېر انتظار خورا ناراحتته کړ. ده ایملې ته وویل: «دا عجیبه ده چې ما اې A [لارډ اکلنډ] له هغه وخت راهیسې نه دی لیدلی چې مور د سیسۍ ښکار ته تللي وو او اوس زه باید د ده حضور ته د منلو له پاره او زما د کمارنې له پاره غوښتنه وکړم.»^۱

د ناهیلینو احساس دوه اړخیزه و. که الفنسټون د دوی د موقف په بدلېدو خوښ نه و، د ایډن کورنۍ هم یوازې د الفنسټون په لیدو اندېښمنه کېده. د هغه ورځو را په دېخوا چې دوی د سیسۍ د ښکار د موسم په پیل کې د سارایي کلانو پر پوله چټک کامونه اخیستل او ټوپک به یې د تخرک لاندې نیولې وو، د الفنسټون روغتیايي حالت خراب شوی و او اوس په «دردوونکي روماتیزم» اخته و، «خوارکې! یو لاس یې په غاړه او په پښو ګوډ» له مرستې او یا لکني پرته یې تګ نه شوای کولی. د نوموړي وضعیت دومره خراب و چې په پیل کې ایملې ونه پېژانده. نوموړې لیکلې: «زما د Elphy Bey په نوم په یاد دی او هېڅ مې ونه پېژانده چې دا همغه سړی دی، خو یوه اونۍ مخکې مې ناڅاپه په یاد راغی.^۲ ما هغسې بد روماتیزم چې دی پرې اخته دی نږدې هېڅ کله نه دی لیدلی.»^۲ جورج اوس هم اندېښمن و، خو د ده اندېښنه سرکاري وه ځکه چې لږ وخت مخکې یې همدغه سړی په افغانستان کې د پوځ د قوماندې له پاره غوره کړی و او کمارنه یې د سپر وېلي کاتن له تګ څخه وروسته اعلانېده: جنرال نابت چې د اکلنډ په اند هېڅ ښاغلی نه و او د ستونزغاړي او لنډپاري^۳ په سترګه یې ورته کتل، یو ځل بیا دغه څوکۍ ته له پامه وغورځول شو او اکلنډ په دې اړه لیکلې چې «دا یې یوازې له خپله لاسه دي». د اکلنډ د قضاوت او طبقاتي تعصب په اړه د نابت وېره هم هغه وخت رښتیا شوه چې د ده پر ځای د ملکې د اړینې رتبې له افسرانو څخه «تر ټولو بې کفایتته افسر ته د قوماندانۍ څوکۍ» ورکړل شوه.

* لنډپاری: ژر غوسه کېدونکی، اندک رنجه

لکه څنگه چې نابت ښه پوهېده، د الفنسټون نېمگرتيا يوازې ناروغي نه وه. لکه د ده د دورې د ملکې ډېری افسران، ده پنځه ويشت کاله مخکې په واترلو کې د دري دېرشې پلې لوا له قوماندې څخه وروسته په پوځي عملياتو کې برخه نه وه اخیستې او کلونه وروسته يې چې په نيمه تنخوا دنده ترسره کوله، په ۱۸۳۷ کال کې بېرته فعال چوپړ ته په پنځه پنځوس کلنۍ راوگرځېد چې خپل زياتېدونکی پور ادا کړي. د ده ملاتړی او هغه څوک چې دی يې هند ته ولېږه، فيتزرای سمرست لارډ رگلن Fitzroy Somerset Lord Raglan و، هغه څوک چې وروسته د لايت Light غونډ ته د داسې له خطر څخه ډک يرغل په امر ورکولو نومور شو چې خان وژنې ته ورته و.^۴ الفنسټون د هغه نړۍ په اړه پوهه او نابت نه لرل چې رگلن ور ولېږه. ايملي يې په اړه داسې ليکلي: «دلته يې اوسېدل نه خوښېږي او په غوسه دی ځکه چې هېڅوک د لندن په اړه د هغه په خبرو نه پوهېږي او نه د ده لندني خلک پېژني. د ويلېنکټن له اورده لیک څخه خوند اخلي ... په هندي ژبه نه يوازې دی بلکې مرستيال يې هم حتی په يوه کلیمه نه پوهېږي. دی سرتېکوي چې بار وړونکي يې په خبره هيڅ کله نه پوهېږي او وايي: «زه يو تورپوسته سړی لرم چې انگرېزي خبرې کولی شي، خو ما دلته نه شواي راوستلای.» دی نه شي کولای چې داسې يو تور پوستی غوره کړي چې هندوستانی خبرې کولای شي. زما په انگېرته له تورپوستي څخه د ده مطلب ځايي خلک دي.»^۵

که څه هم اکلنډ پوهېده چې الفنسټون څه نا څه معلول و او له هند او هندي سپاهيانو سره يې چې دی يې مشر کېده خواخوږي نه درلوده، خو داسې نه برېښېدل چې د خپل ملگري مشري تر پوښتنې لاندې ونيسي او يا يې گمارنه بېرته لغوه کړي. برعکس، اکلنډ د ټول کال په اوږدو کې نوموړي ته تاوده لیکونه استول او د دوست محمد له تسليمېدو څخه لږ وخت وروسته يې له ده سره هغه وخت د اشغال په اړه خپلې اندېښنې شريکې کړې کله چې گمارنه يې بلاخره د ۱۸۴۰ کال د ډسمبر په مياشت کې منظور شوه. ده ورته ليکلي وو: «که څه هم له افغانستان څخه زه کرار کرار د خپلو منظمو عسکرو د وتو لېوال يم، زه په دې اند يم چې لمړی بايد د اوس په پرتله نوی رژيم ښه مضبوط او امنيت يې ټينگ کړل شي.»^۶

د اکلنډ په څېر، الفنسټون هم په ټينگ عزم کې ښه نوم نه درلود او لکه اکلنډ خپل ټول کاري ژوند يې د خپلو مرستيالانو په نظريو باندې په ډډې لگولو تېر کړی و، خو په داسې حال کې چې دا به د الفنسټون په برخليک کې وو چې د جنګ غوښتونکي کالوېن او په جزياتو ولاړ، خو بې اړنګه هوشيار مېکناتن لاس ته ولوېږي. نوموړی لا ډېر کم بخته و چې په ټول پوځ کې تر ټولو ناوړه، بدنما او ناکاره افسر يې مرستيال شو.

د څلور څلوېښتم پلي غونډ برید جنرال جان شلټن يو کړندی، لږاک او بې نزاکته سړی و چې خپل ښی لاس يې د ټاپو وزمې په جگړه کې بايلی و او بې پايه درد يې کرکټر تريو او تياره کړی و. دی يو کلک دسيپليني افسر و چې په خپل غونډ کې «د مستبد په نامه يادېده». کله چې کپتان کالن مکزي د لمړي ځل له پاره دی هغه وخت وليد چې ده خپل عسکر هېواد ته د ننه ستانه کړي وو، په خپل يادښت ليک کې يې وليکل: «دی يو بروس جنرال دی. هغه لويه گډوډي چې له سيند څخه د تېرېدو پر وخت د ده د بدې ارزونې له امله رامنځ ته شوه د شرم وړ او د يو ښکاره او هوډمن دښمن په هېواد کې وژونکې وه.»^۷ وروسته مکزي بيا د ده پر لاره تېر شو او ويې ليکل: «لکه څنگه چې ما يې تمه کوله، شلټن خپل غونډ له پښو غورځولی... د توپچي اسونه بې کچې ستومانه دي، د سپرې قوا همداسې در ونيسه او لوی شمېر باروړونکي څاروي، اوښان او داسې نور... مړه شول او د ډېرې ستومانۍ له امله به د دوی مړينه دوام ولري. له

هغه یې ځایه سختیو سره، په تېره بیا له خیبر څخه د تېرېدو په بهیر کې چې ده خپل کسان مخ کړل، ډېره ناراضتیا رامنځ ته شوه او حتی یو ځل د توپچي اسونو پوځیانو بغاوت وکړ.^۸

ټولې پوځي اډې سمدلاسه له شلتن سره کرکه پیدا کړه. جراح جان مګرټ John Magrath چې له ده سره یې په هند کې لیدلي وو، ډېر ژر وویل چې شلتن «د هر وخت په پرتله اوس د خلکو تر ټولو ډېره کرکه ترې کېږي».^۹ د شلتن حتی له نرم خویه او صمیمي الفنسټون سره هم گذاره نه کېده. الفنسټون لیکلي: «له لمړي ورځې څخه د ده چلند ډېر سرغړوونکی و. هېڅ کله یې ما ته مالومات یا مشوره نه راکوله، خو په هر کار کې به یې عیب پیدا کولو او د افسرانو په شتون کې به یې هر امر غندلو او تر پوښتې لاندې نیولو- ډېری به یې د امر اصلي بڼه بدله کړله او په اجرا کې یې ځنډ راوستلو. داسې برېښي چې دی زما په اړه ښه نیت نه لري».^{۱۰}

د الفنسټون له سیاسي افسرانو سره هم نه وه جوړه او نه یې هغه پاچا خوښېده چې ده کار ورسره کاوه. د ۱۸۴۱ کال د اپریل په میاشت کې له میروت څخه نوموړی د خپل سفر په پای کې ژمنې پلازمېنې جلال اباد ته ورسېد چېرته چې شاه شجاع هم د کابل له ساړه ژمي څخه تللی و. له مېکناتین سره له لیدو څخه لږ ځنډ وروسته، ده خپل د تره زوی ته لیکلي:

زه فکر نه کوم چې زما څوکي، په زړه پورې ده. له مسوولیت او اندېښنو څخه ډکه ده... دلته د مشورو له پاره دومره افسران نه شته. زما په څېر ډېری یې لږ وخت مخکې دغه هېواد ته راغلي. سیاسي اجنتان چې په عمومي توګه ځوان افسران دي، ډېری داسې نقشي طرح کوي چې دوی یې د اجرا مسوولیت پر غاړه نه لري. لږ موده مخکې یې حکومت ته پر هرات باندې د یرغل وړاندیز وکړ چې له کابل څخه ۶۰۰ میله لرې پروت دی، لاره یې له ستونزو ډکه او هلته د اکمالاتي توکو د لېږد له پاره ۴۰۰۰ اویسانو ته اړتیا ده... [مېکناتین] سور او ځانیخوتی دی، خو زما په باور هوبښیار هم دی... شاه شجاع چې ما دوه ورځې مخکې ولید، یو څوږب او له اندېښنو څخه ستومانه سړی ښکاري. زه یې په یو بڼې کې چې په بد حالت کې و، خپل حضور ته ومنلم. د ده کور هم د ډېرو نورو کورونو په څېر نارامه او خراب ښکارېده. پرته له مېکناتین څخه نور ټول د خټې جونګرې لري. پاچا په لسمه نېټه کابل ته ستنېږي او زه هم باید ورسره لاړ شم. دغه ما څوړوي ځکه ما نیت درلود چې یوازې لاړ شم. له ده سره مل مشاورین، یاوران او نور به ما ته په لاره کې یو لوی سرخوړی وي.^{۱۱}

یوه اونۍ وروسته الفنسټون کابل ته ورسېد او د جلال اباد په پرتله یې نور هم زړه په تنګ شو. ده لیکلي: «ښار ډېر پراخ، ککړ او ګڼ دی. په عین وخت کې پرته له یو شمېر عسکرو څخه، د پوځي اډې دفاع مضبوطه نه ده ځکه چې خلک د اډې له ډېرو برخو څخه ننوتلای شي. که چېرې عسکر په بل ځای کې په کار شي، دا به د اډې دفاع ته ښه نه وي او له ما څخه اوس لاره ورکه ده چې څه شی ښه دي چې ترسره شي.»

د افغانستان په اړه یوازې الفنسټون سربداله نه و. مېکناتین چې تر ټولو خیالي خوشبین انګرېز و، اوس پوهېده چې د دوست محمد له تسلیحې سره سره، هر څه تر اوسه نه دي سم.

سوپل ختیځ ته، پنجاب اوس په یوه مېرځمنه* کېدوې کې په ډوبېدو و: په دوو کلونو کې درې سپکان پر له پسې د خالصه مشران شول چې په پایله کې یې یو بې مشره او تېر ایستونکی رژیم چې د ملاتړ باور نه شوی پرې کېدای، په افغانستان کې د اشغالگرې قوا او په فېروزپور کې د همدغه قوا د اکمالاتي مرکز ترمنځ پروت و. د ۱۸۴۱ کال د اپریل په میاشت کې ایملې لیکلې: «پنجاب دومره بې ثباته دی چې ټول اضافي عسکر د اړتیا له کبله په پوله کې وساتل شول. د رنجیت سېنګ مړینه د الکساندر مړینې او د نیمایي هغه پخوانیو لویو فاتحانو مرګ ته ورته وه چې مور یې په اړه لوستي دي. ده ښه پوځ او ښه پاچایي درلوده او خپل پوځ او سلطنت ته یې پام کولو، خو له مړینې وروسته یې سمدلاسه هر څه په کېدوې بدل شول او د نوموړي عسکرو خپل فرانسوي او انګرېزي افسران ووژل. اوس همدغه عسکر په ټول هېواد کې په لوتمارۍ بوخت دي. په حقیقت کې دا په مور پورې اړه نه لري، خو له افغانستان سره زموږ اړیکې ستونزمنې کوي...»^{۱۲} د ایملې دغه څرګندونې سطحې وې. په حقیقت کې نه یوازې د افغانستان په لور ستانه اکمالاتي کنټارونه د لارې په اوږدو کې تر بریدونو لاندې نیول کېدل او باروړونکي څاروي تېستول کېدل، بلکې زیاتېدونکي باوري راپورونه ورکول کېدل چې په لاهور او راولپنډۍ کې د سېکانو لوړپوړي مشران بارکزي، دراني او نور د حکومت ضد افغان مشرانو ته پناه ورکړې او دوی ته یې د پنجاب او پېښور په شاوخوا غونډیو کې مرکزونو ورکړي چې د افغانستان د پولې په بله غاړه کې پر انګرېزي عسکرو بریدونه وکړي. په هند کې حکومتي ادارې په ستونزمن وضعیت کې راغلې: سېک سرداران لا تر اوسه په نامه متحدین وو، خو په حقیقت کې ډېرو دغه مشرانو تر خپلې وسې هڅه کوله چې په افغانستان کې انګرېزان کمزوري کړي. دومره وخت تېر نه و چې اکلنډ خپل پام د جنګ غوښتونکي کالوېن هغه وړاندیز شوي پلان ته واړولو چې پنجاب له هند سره ضمیمه کړي خو د مخالفینو مرکزونو وټې او په اکمالاتي لارو کې اسانتیاوې راولي. اکلنډ لیکلې: «زما په اند، که چېرې د سېکانو اداره نوره هم مخ په منحل کېدو شي؛ نو بېرته جوړول یې شونې کار نه ګڼل کېږي. وضعیت تر اوسه کرکېچن حالت ته نه دی رسېدلی، خو په چټکۍ ورو روان دی.»^{۱۳}

په عین حال کې، د افغانستان د لوېدیځ په اړه داسې اندېښنې وې چې تهران په پوله کې د وضعیت په ترینګلتیا بوخت دی. ډارسي ټاډ، چې د هرات د وزیر، یار محمد د خپلولو سخت کار په غاړه اخیستی و، د خپل ماموریت د ناکامۍ په اړه یې د برنز وړاندوینه رښتیا کړه او په دې کې پاتې راغی چې د هراتیانو او پارسیانو د اړیکو د نږدېوالي مخه ونیسي. وروستی بد خبر دا و چې یارمحمد ټولې هغه روپۍ په خپل جیب کې واچولې چې ټاډ ورکړې وې خو په پوله کې پرغورپانو کلا چې ایران اشغال کړې وه یو برید تمویل کړي. کله چې ټاډ په بشپړه توګه ومنله چې یارمحمد له پارسیانو سره د شاه شجاع او د ده د انګرېزي ملاتړو پر ضد د یو اسلامي ائتلاف نیت لري، د ۱۸۴۱ کال د فبروري په لسمه له رسمي اجازې پرته، بېرته کندهار ته ستون شو او عملاً یې له یارمحمد سره ډیپلوماتیکي اړیکې وشلولې. په همدغه مهال یارمحمد د شاه شجاع د تره زوی، کامران شاه سدوزی ونیولو او پانسي یې کړ. د ښار واک یې په خپل لاس کې واخیست. بیا یې سمدلاسه د انګرېزانو پر ضد د پارس له محمد شاه سره ائتلاف وکړ.^{۱۴} د کندهار په سوپل او ختیځ کې حتی حالات نور هم له ګواښونو څخه ډک وو. په هلمند او کلات کې دراني او نه

ماتېدونکي توخي او هوتکي غلزي د انګرېزانو پر ضد پورته شوي وو. که څه هم ظاهراً دغه پاڅون پر توخي قبېلې باندې چې په دوديزه توګه له مالي ورکولو څخه معاف وه، د مالي وضع کولو له کبله رامنځته شوی و، خو د مقاومت ويناوو پر اسلامي ناراضتياوو تمرکز درلود او مخالفينو داسې د جهاد ژبه کاروله چې «خپل ځانونه يې د اسلام سرتېري بلل».^{۱۵} د ډېرو نورو انګرېز افسرانو برعکس، جنرال نابت د مخالفينو پر ضد ځان ډېر اغېزمن ثابت کړ. ده د مخالفينو پر ضد د چټک غبرګون يو ۵۰۰۰ کسيز ځواک جوړ کړ چې په چټکۍ هر لوري ته لېږل کېده، خو کله به يې په يوه سيمه کې چې يو پاڅون مات کړ، په بله سيمه کې به بل پاڅون رامنځته شو. دی په دې اند شو چې: «د کافرانو او اشغالګرو په توګه، درانيان له مور څخه څومره ډېره کرکه لري.» اختر [په هلمند کې د مخالفينو مخکښ مشر] خپله ډله د «مسلمانانو او علماوو جماعت» کني او خپله موخه «د اسلام جلال» بولي. دی باور لري چې «پرنګيانو هوډ کړی چې ټول محمدي وګړي تباه کړي او وېې شري».^{۱۶}

د نابت سياسي مرستيال څيرک او ور هنري لارښېسن و، هغه څوک چې څلور کاله مخکې يې تر ټولو لمړی ویتکېوېج تر سترګو شو چې د افغانستان د پولې په لور روان و او تهران ته يې په چټک تګ د پېښو هغه سلسله رامنځته کړه چې په جګړې ختمه شوه. په پارس کې د خپلو پلټنو او په بهستان کې د پخواني پارس درې ژبې ميخي نسخې د ژباړې په بدل کې، ده ته لږ وخت وړاندې د جغرافيايي شاهي ټولني د بنسټ اېښودونکي مډال ورکړل شوی و او اوس په کندهار کې دنده ورکړل شوې وه چې ډېر وخت يې جهاد ته د بلنې هغه پانې ژباړلې چې نږدې هره ورځ د کندهار او هلمند غلزيو خپرولې. په يو سند کې چې لارښېسن، مېکناتن ته لېږلی و داسې ليکل شوي وو:

ټولو سپېڅلو او ريښتینو ايماندارو، د خدای رحمت دې پر تاسې وورېږي. زه غواړم تاسې خبر کړم چې مسلمانانو او علماوو ۵۰۰۰ پلي کسان له چقمقي ټوپکو سره او ۲۰۰۰ بشپړ وسلوال اس وال راټول کړي او د الله په رحمت به مور د اسلام جلال ساتو- خو مور بايد يو ځای کار وکړو او په همغږۍ تياری ونيسو. د دغه پانې په لوستلو سره تاسې او پاتې نور غلزي بايد خپلې قواوې جوړې کړئ او راځئ مور سره يو ځای شئ. دروند او نوميالی وزير [يارمحمد] له هرات څخه مور ته ليکلي او د خدای په رضا، کله چې زموږ قواوې متحدې او روانې شوې، وزير به ګرځک ته رسېدلی او فتح کړی به يې وي. د ملاتړو په راټولولو کې ناغږې مه کوئ، زموږ په سپېڅلې موخه بشپړ باور ولرئ او پر انګرېزانو باندې د بريد له پاره روان شئ.^{۱۷}

کله چې رالېنس ته د څرو له خوا د دغسې سندونو د راټولولو کچه اوچته شوه، دی د مقاومت په بشپړه کچه پوه شو چې اوس انګرېزان ورسره مخ وو. ده نابت ته په لږيکه ليکلي: «زه به ډېر مندوی شم چې تاسې له دري څلوربنستم پلي غونډ سره يو ځای بيا دغه ښار ته ننوځئ ځکه چې د دولت ضد روحیه په هره ولسوالۍ کې څرګندېږي او که څه پېښ شي، د شاهي ادارې د ملاتړ له پاره [تر څو چې تاسې راځئ] د يوې قويې ګمارنه شونې نه ده.» يوه ورځ وروسته يې حتی په ډېر تلوار بيا نابت ته وليکل: «په خواشيني سره بايد ووايم چې لوېديځ لور ته وضعيت دومره ډېره خطرناکه بڼه اخلي چې د دولتي ادارې د ملاتړ له پاره، زه د منظمې قوا سملاسي ګمارنه اړينه بولم.»^{۱۸} خو وروسته له لوستلو څخه، د لارښېسن د اندېښمنو استونو په اړه د مېکناتن ځواب دومره خانتما و لکه څومره چې پر غلط قضاوت ولاړ و. ده پر لارښېسن تور ولګاوه چې «زموږ د موقف ډېر ناموجه سور انځور کارې او د دغه نظر په پاللو او خپرولو کې ګنګوسې خپروي. زموږ ستونزې اوس هم ډېرې دي او د نورو ستونزو جوړولو اړتيا څه ده... زه پوهېږم چې د هېواد په دغه برخه کې [دغسې ګنګوسې] په بشپړه توګه غلطې دي او زه داسې دليل نه لرم چې د پاچاهۍ په هغه برخه کې چې له تا سره

ده، په رنښتینتوب یې باور وکړم.»^{۱۹} لارښنن ته یې په یو لیک کې د ده د ارزونې په اړه چې یو پاڅون په پېښېدو دی، داسې لیکلي:

زموږ د موقف د ستونزو په اړه زه له تا سره همغږی نه یم. برعکس، زما په اند زموږ راتلونکی حالت ډېر خوښوونکی دی او هغه څه چې موږ یې هلته لرو، ستونزې باید هېڅ نه وي او یا ډېرې لږ وي... د دغه هېواد خلک ډېر خوشباوره دي. دوی پر هر هغه څه چې زموږ پر ضد کارول کېږي باور کوي، خو دوی به ژر پوه شي چې مور هغه سړي خواره نه یو لکه څنګه چې مور انځور شوي یو... زموږ له عسکرو سره بې اړنګه په داسې ښار کې خواخوږي نه شته چې د خپلې هستوګنې له پاره یې نیم اوسېدونکي له خپلو کورونو څخه وشړل، خو زه دا ویلی شم چې په انګلنډ کې هم داسې ښار چې پوځ په کې هستوګن وي نه شته چې دې ته ورته پېښې په کې ونه شي... دغه خلک کت مټ ماشومان دي او د ماشومانو چلند باید ورسره وشي. که چېرې موږ یو شوخ ماشوم د کونې په ګوټ کې ودروو، پاتې ماشومان به ووېرېږي. موږ د دوی د لوږې سامان اخیستی، یعنې د درانیو له مشرانو څخه مو واک واخیست او دوی یې پایله نه خوښوي. دوی د واک په کارونه نه پوهېدل او د دوی په لاس کې واک پاچاهانو ته بې کټې او زیانمنوونکی و. موږ باید دغه واک خپلو روڼ اندو ته وسپارو. دوی ملایان پاروي او د ملایانو خبرې خلک، خو دا به ډېر لنډ مهاله وي.^{۲۰}

د کابل شمال ته په کوهستان کې همدغسې وضعیت و. د ۱۸۴۱ کال په دویمې کې، پخوانی د «هرات اتل» اېلدېرېد پاتېنګر د ګورخه Ghukhas له یوې چوڼۍ سره چاریکار ته لاړ. هلته یې انګرېزي اډه ولیده چې د دفاعي نیمګړتیاوو له اړخه کت مټ د کابل اډې ته ورته وه. په داسې حال کې چې د ګورخه پوځیانو د ختو او بې دروازو بارکونه په لږ واټن کې له یوې لویې کلا څخه ښکته پراته وو چې په لږ اوچته ځمکه جوړه شوې وه، دوی اړ شول چې خبې ودروي. سربېره پر دې، په ټولو شاوخوا سیمو کې د تاوتریخوالي له نښو سره سره، دوی توپي قوا نه درلوده. یو فقیر چې مخکې د پاتېنګر یو مرستیال خیرات ورکړی و دغه مرستیال ګوښې ته کړ او ورته وپې ویل چې په بازار کې په ښکاره ډول د انګرېزي عسکرو د ټولژنې خبرې کېږي او «ما ته یې په کابل کې د ژمي د تېرولو تینګه سپارښتنه وکړه». پاتېنګر پوه شو چې یو بل لوی پاڅون په پېښېدو دی،^{۲۱} خو مېکناتین د ده اندېښنو ته غوږ ونه نیوه او نه یې توپي او یا تقويي قوه چې پاتېنګر د اډې د دفاع له پاره اړینه بلله، ورولېږله؛ نو پاتېنګر څو اونۍ نور څارګریز مالومات راټول کړل او یوه مفصله ارزونه یې بیا مېکناتین ته ولېږله. هغه لیکلي وو:

د کوهستان مشرانو په پیل کې د شاه شجاع ملاتړ وکړ، خو د سدوزیو او انګرېزانو د ادارې سخت ګیري د دوی کتو او قدرت ته تر دې کچې زیانمنه تمامه شوه چې پاچا د دې پر ځای چې د دوی پر زیاتو ساترګي پټي کړي، اوس یې اطاعت ته اړ باسي. سربېره پر دې، دلته د بغاوت نور دلایلونه هم شته: د بهرنیانو واکمني، افراطیت، زموږ د عسکرو عیاشي او په خاصه توګه د هغه چا له جزا څخه معافیت چې په داسې یو هېواد کې ښځې لېشه کوي او بیا یې له ځان سره بیایي چې خلک یې په غیرت کې نوم لري... د انګرېزانو د ښمنانو خپلې هڅې ډېرې کړې دي چې زموږ کرکټر تور وښيي، د خلکو تعصب زموږ پر ضد وپاروي او قانون ماتوونکي وډوماري. د جولای او اګسټ په مېر کې چې د کروندو حاصلات لا اخیستل شوي نه وو، د درمندنو د سوځونې او د اوبو لکولو د کاناوونو د نړونې پېښې په وار وار وشوې. همدا راز باغیانو په دوامداره توګه بریدونه ترسره کول، خو شاهي ادارې د دوی د نیولو توان نه درلود که څه هم دا ښکاره وه چې ډېر خلک د دوی په تګ او راتګ خبر وو... نږدې هره کړۍ د پراخې توطیې د جوړښت کتکوښې اورېدل کېږي... او زه د دغه سپارښتنې ورکړه خپله دنده بولم چې د کوهستان له مشرانو څخه یرغمل وغوښتل شي.^{۲۲}

حقیقت دا و چې د انګرېزانو پر ضد هر ځای مقاومت په ډېرېدو و. یوازې په کابل کې تر اوسه د سدوزیو او انګرېزانو د رژیم څه نا څه ملاتړ کېدلو، خو حتی هلته هم د شاه شجاع نومورتوب مخ په نږېدو و. د مولانا کشمیري له قوله:

کړل یې خلک زور خپلي زور زیاتي د پرنګي
 دوی یې ځوروي خانتمايي د پرنګي
 پاتې نه دی ذره عزت په ښار کې
 نظم او قانون نه شته په پام کې
 خانان بې عزته شول ډېر واري
 لکه اوبه چې واچوې په خاورې
 کله چې کابل ترور خپلی شو
 مصیبت وهلی سور لړلی شو
 په هر کور کې وو یادونه د امیر د عدالت
 شپه او ورځ وو د امیر په حسرت^{۲۳}

ډېرو انګریزي افسرانو اوس منلې وه چې د سدوزیو او انګریزانو رژیم ناکامېږي - مېکناتین غونډې ډېر لږ خلکو نه منونکی او له بریده وتلی ډاډمن ذهنیت درلود - خو د وضعیت د بدلولو له پاره د دوی د حل لارو له یو بل څخه توپیر درلود. په لندن کې د کنټرول بورډ رییس، جان کم هابوس John Cam Hobhouse چې په ځوانۍ کې د لارډ بایرن نږدې ملګری او یون ملی و، استدلال کولو چې د عسکرو شمېر په بشپړ ډول ډېر شي، یا دې انګریزان له افغانستان څخه ووځي او یا دې غښتلي کړل شي. هغه ویل چې د عسکرو شمېر دې په سکلبېتي چوڼۍ کې چې د دوست محمد له تسلیمې څخه وروسته یې د عسکرو شمېر ډېر کم کړل شوی و، بېرته په لویه کچه لوړ شي. د هېواد بودیجه دې ډېره او پانګونه دې په کې زیاته شي. په افغان دولت دې کنټرول ډېر شي او دغه بنسټیز حقیقت دې ومنل شي چې انګریزان د دغه هېواد واکمنان دي. شاه شجاع باید د امر اطاعت ته اړ کړل شي. د شاتګ خبره هېڅ باید مطرح نه شي.^{۲۴}

برنز هم د شاه شجاع څنډې کولو او د هغه په فاسد حکومت کې د اصلاحاتو راوستلو ته لېوال و. ده د ۱۸۴۰ کال د اګست په میاشت کې د دوست محمد له تسلیمې څخه لږ وړاندې، په یوه اوږد یادښت لیک کې مېکناتین ته خپل اند لیکلی و چې د شاه دولت بې کفایته، ناګران او ګران بیه دی او د رژیم د ژغورنې یوازینی لاره په اداره کې د انګریزانو ډېره ونډه ده. دی شخصاً د افغانستان د بشپړ ادغام یا ضمیمې پلوی نه و او دا یې هم په ډاګه کړې وه چې «موږ باید هېڅ کله د افغانستان موضوع د برچې په زور حل نه کړو»، خو دا یادونه یې کړې وه چې ډېری همکاران یې اوس په دې باور دي چې تر ټولو ښه د حل لاره د کمپنی په واکمنۍ Company Raj کې د افغانستان او پنجاب ادغامول دي.^{۲۵}

برنز په خپلو شخصي مکاتبو کې توند ناقد و او د ملامتیا ګوته یې اکلنډ او مېکناتین ته نیوله. ده خپل اوښي، هالنډ ته لیکلي: «دلته پرته له بشپړې ناتوانۍ څخه بل څه نه شته.»^{۲۶} په همدغه وخت کې یې خپل مشر ورور ته لیکلي وو: «ښارونه زموږ په واک کې دي، خو نه مو هېواد په لاس کې دی او نه خلک [د خلکو ملاتړ]، خو بیا مو هم په لویه کچه هېڅ داسې څه نه دي کړي چې افغانستان پیاوړی کړو. د لارډ اې A په وس پوره دي چې پېښور او هرات ونیسي او سلطنت بیا اعاده کړي څو په خپله خپل لګښت پوره کړي او هند د خپلو ټولو لګښتونو له بار څخه خلاص کړي، خو دی هېڅ نه کوي. دی دغه شعار لري: «که زه لار شم، هر څه به تباه شي.» نوموړی کور ته د تګ هیله من دی، خو د هغه څه له پایلو څخه وېره لري چې تر اوسه یې ترسره کړي دي.»^{۲۷}

په عين وخت کې مېکناتن درېيمه لاره تعقيبوله: ده تر اوسه د شاه شجاع د واک پياوړي کولو نظريه په ذهن کې درلوده او لکه مرستيال يې، ده هم غوښتل چې د رژيم پوځي و غځوي او پهرات برید وکړي. ده باور درلود چې يار محمد د انگرېزانو پر ضد قبيلې پاڅون ته دواماري. دا هيله يې هم درلوده چې پنجاب په خپله واکمنۍ کې مدغم او [اساسي لارې] په کې جوړې کړي. همدارنگه د شمال په لور پرمختګ وکړي او د ازيک ميرولي تر واکمنۍ لاندې خاوره مدغم کړي چې د شاه شجاع د واکمنۍ پوځي تر امو پورې و غځوي او دوی په خپله له منځۍ اسيا څخه د روسانو د پرمختګ پر وړاندې چمتو وي،^{۲۸} خو د ټولو دغسې څوېمنو نقشو پر وړاندې چې د عسکرو شمېر ډېر کړي او په لويه کچه انگرېزي واکمنۍ ته پراختيا ورکړي، يو نه انکارېدونکی حقيقت پروت و او هغه دا چې د کلکې خزانه په بشپړ ډول تشه وه. د افغانستان اشغال تل يوه لوړبېه سوداګري ده. په ۱۸۴۱ کال کې د اشغال ټول لګښت په کال کې دوه ميليونه پونډو ته ورسېد چې دا څو ځله له هغه لګښت څخه ډېر و چې په لمړيو کې يې تمه کېده او له هغه گټې څخه خورا ډېر و چې د ختيځ هند کمپنۍ د چای او تریاکو له سوداګرۍ څخه دغه اشغال تمويل کولو.

د ۱۸۴۱ کال د فبرورۍ په مياشت کې د محاسبې ځانگې مشر چې په دغه شمېرو يې په کلکته کې کار کولو، اړ شو چې اکلنډ ته وليکي او دغه خبر خپور کړي چې «د شپږ مياشتو له تېرېدو څخه مخکې به د هند خزانه په بشپړه توګه تشه شي». ^{۲۹} د مارچ په مياشت کې د ستونزې بشپړه کچه اکلنډ ته څرګنده شوه. ده مېکناتن ته وليکل: «بيسي، پيسي، پيسي زموږ لمړنۍ، دويمه او وروستۍ اړتيا ده. دغسې لګښت چې اوس يې ته لرې، زه نه شم ويلي چې تر څه وخته به پيسي در ورسولی شم. د لګښت ډېروالی به مو په مطلق ډول وپرځوي.»

کله چې د محاسبې پايله اعلیٰ سر قوماندان سپر جان کېن ته ولېږل شوه، ده په خپل يادښت کتاب کې د ۱۸۴۱ کال د مارچ په ۲۶ مه ليکلي: «مور بې اړنگه په ناوړه حالت کې يو. دغه هېواد په کال کې له يو ميليون څخه ډېر لګښت غواړي او مور يوازې د دومره خلکو په بيعت باوري يو چې زموږ د وسلو مرمۍ او يا زموږ پوځي اس وال ور رسېدای شي... هر څه به وران شي. مور د درانه او ډېرېدونکي لګښت او د عسکرو د زياتولو توان نه لرو.» څو ورځې وروسته ده بيا ليکلي: «د هند له خزانه څخه په کال کې د يو ميليون او دوه نيم لکه [په حقيقت کې دغه شمېرې ډېرې اوچتې وې] پونډو لګښت د يو داسې ډبرينې پوځي له پاره چې ساتل يې ۲۵۰۰۰ عسکر او له لګښت څخه ډک بنسټونه غواړي، د منلو وړ نه دی.»^{۳۰}

خو په داسې حال کې چې پاليسي ګونګه او پيسي په خلاصېدو وې، اشغال ورځ تر بلې مخ په ټينګېدو و او لمړنۍ او تر ټولو سخت ګڼه مهم صاحبانو* د پنجاب له لارې د کابل اډې ته له خطر څخه ډک يون پيل کړ. د مېکناتن له ټولنيز اړخه لېواله بنځه، فرانسز د هغې پيشو، طوطي او پنځه چوپړيالانې کابل ته لمړی ورسېدل. د فرانسز تګ لږ تر لږه د ايډن خويندو ته راحت ورکړ. له هغه ورځې څخه چې مېرې يې په شېمله کې له دوی سره پرېښوده، دوی هڅه کوله چې له هغې څخه ځان ليرې وساتي. ورپسې فلورنسيه سېل، د جګړه مار باب نه تابع کېدونکې او په هند کې زېږېدلې بنځه د ۱۸۴۱ کال په دوېي کې د لويې پيانو او خپلې خورې کشرې لور الکسانډرين Alexandrine سره کابل ته ورسېد.

* هندوستانيانو انګريزي بنځو ته مهم صاحب ويلي. (ژباړن)

د ښځو په راتګ هر څوک خوښ نه وو. په اډه کې د تند خوښه ډاکټر جان مګرټ په اند دواړه مېرمنې، مېرمن مېکناتېن او مېرمن سېل «د يو او بل په څېر لږاکې او بې شرمه» وې. (خو په خواشينۍ سره نور تفصيل يې نه دی ورکړی) او د مېرمن مېکناتېن د کورنيو چارو خورا بدې وړتياوې يې نه خوښېدې. ده د ۱۸۴۱ کال د مې په مياشت کې ليکلي: «ما څو ورځې مخکې د مېکناتېن په کور کې ماښامنی وکړه او د شپږ ميله مزل په بدل کې مې ډېره بې خونده ډوډۍ وخوره.» بيا يې ليکلي چې «الکسانډرينه نادانه او نالوستې وه»، خو په دې يې هم اعتراف کړی چې «خوش خوښه» وه. له دې سره سره چې الکسانډرينه گواکې نالوستې وه، د ادې نيمایي افسرانو د مينې هيله ورته پيدا کړه. مګرټ يې په اړه ليکلي: «دلته يوازینی بکره ده ... او د واده هوډ لري... يو شی چې دلته د هغې په کټه دي د پرتلې نه شتون دی.»^{۳۱} مېرمن سېل د هغې ډېرې مينه وال نه خوښول او نه يې د دوی مينه ناکې خبرې خوښېدې - «په غوره مالۍ او تشو الفاظو هېڅ شی نه شي ترلاسه کېدای»؛ نو نوموړې دوی څارل - خو د هغې يو ښايسته لمړی بریدمن، جان سټرټ خوښ و، هغه انجنير چې بې دفاع بارکونه يې ډيزاين کړي وو؛ نو ډېر وخت نه و تېر چې دی د مينه والو په ډله کې تر ټولو مخکښ شو او د جره همکارانو حسادت يې وپارولو.

راتلونکې ته په پام، مېرمن سېل په کارنال Karnal کې له خپل بڼ څخه دومره تخم راوړی و چې په کابل کې د خپل هستوګنځي چارچاپېره يې د انګرېزي کلانو دېوالونه جوړ کړل. نوموړې لږ موده وروسته ليکلي وو: «ما داسې کلان کرلي چې د هر افغان ښاغلي خوښ دي. زما د خوړو نخودو او جيري بند گلونه يې ډېر خوښ شول او دوی ټولو د خوراكي نخودو چې ډېر ښه غټ شول، د تخم غوښتنه وکړه او په باغچه کې يې کچالو ښه په وده کې دي.»^{۳۲}

په دغه وخت کې يوازې مېم صاحبانې کابل ته رانغلې. کله چې شجاع، مېکناتېن له خپلې مېرمنې سره په کابل کې وليد، ده هم له لوديانې څخه د خپل رانده ورور، شاه زمان او د دوی د حرم د راوستلو پرېکړه وکړه. دا ځکه چې له يوې خوا به ښايي په دوی پسې خپه شوی و او له بلې خوا به ده خامخا دا ارزونه کړې وې چې مخکې له دې چې د پنجاب حالات نور هم خطرناک او يا حتی لاره يې بيخي بنده شي، بايد دوی کابل ته راوستل شي څو دی له خپلې کورنۍ څخه جلا پاتې نه شي.

له لوديانې څخه کابل ته د حرم د وړلو له پاره دوه ځوان سکاټلنډي افسران وګمارل شول، دغه يون په نورماله حالاتو کې په دوه درې اونيو کې ترسره کېدای شوی، خو اوس چې خالصه د ګډوډيو سره مخ وو او ډېر غونډونه يې د بغاوت په حالت کې وو، دغه يون ډېر خطرناکه او له اړنگ څخه ډک و. ځوانو افسرانو ته هغه وخت دغه دنده نوره هم ګرانه شوه چې شجاع د خپلې سپما لويه برخه او همدا راز د مغولي ګانو خپل نومور بکس له خپلو ښځينه سره يو ځای د راوړلو پرېکړه وکړه او دغه خبره ډېر زړ خوره شوه.

جورج برادفوت George Broadfoot چې د کاروان مسوولیت ورکړل شوی و، یو څو رب سور سړی، حساس، واقعین اړکېدي و او پلار یې په کرکوال Kirkwall کې د سېنټ مگنس St Magnus کلیسا مشر و. مرستیال یې خپل ملگری، کالن مکزی و چې یو تکړه بریتور او په اصل کې د پردشیر و، د هند په پوځ کې یې د یو ځوان ښایسته افسر په توګه نوم درلود او کلکې ته له راتګ څخه لنډه موده وروسته یې په ښایسته کې د ښار د یوې نومیالی، ادولینه پتل Adeline Pattle زړه خپل کړ. نوموړې پنځه خويندې درلودې او په خټه انګرېزه، بنگالی او فرانسوی وه. ښایسته تورې سترګې او پوستکی یې چنده نوکاري Chandarnagore انا ته ورته وو. دغه خويندې په بنگال او وګسای Versailles کې له خپل فرانسوي بابا سره سترې شوې وې او بابا یې شولې د لېتان Chevalie de L'Etang د ماریا اوتونېت Marie Antoinette د واده اعزازی برخه وال و. دوی په خپل منځ کې بنگالي، هندي او فرانسوي خبرې کولې. د ادولینې یوې کشرې خور د اکلنډ د مشاور، هنري توبې پرنسېپ Henry Thoby Prinsip سره واده وکړ. نوموړې - که څه هم ایملي «ترټولو زړه تنکوونکی او ستومانه کوونکی مخلوق» بللی - ویلي وو چې د اکلنډ شورا ته د الفنستون او مېکناتېن په راوستلو کې مکزی نېغ لاس درلود. دا هغه څه وو چې وروسته ډېر ګټور ثابت شول. په الیکار Aligarh کې دغه دوه افسران له خپلو بارکونو څخه د شاه شجاع د حرم په لور د تاج محل له لارې ستانه شول. دوی په لاره کې تم شول چې متورا Mathura ته په څېرمه ځنګلونو کې د چیتا ښکار وکړي. لودیاني ته په رسېدو سره دوی پوه شول چې کاروان له رانده او زاړه شاه زمان، یو شمېر شهزادګانو او ګڼ شمېر د بېلا بېلو عمرونو او موقفونو ښځې [له دوه ښځینه مېنو څخه] شاوخوا ۶۰۰ ښځې له ګڼ شمېر چوپریالانو سره او لویې خزانې او بکسونو څخه جوړ و. په ټوله کې د دغه ډلې شمېر ۶۰۰ کسانو ته رسېده او د دوی د بکسونو او نورو توکو د لېږدولو له پاره ۱۵۰۰ اوبسانو ته اړتیا وه، خو دغه دوو ځوانو افسرانو تمه درلوده چې داسې ارزښتمن او په اسانۍ زیانمنېدونکی کاروان چې د شوکمارانو وسوسې یې پارولې، یوازې په ۵۰۰ ساتونکو خوندي وساتي. دوی ته دغه دنده نوره هم هغه وخت سخته شوه کله چې دوی د سېکانو په پوله کې د سېکانو د پوځ د یوې ډلې سره مخ شول چې عسکر یې د دوی د ساتنې له پاره خوښ کړل شوي وو. برادفوت لیکلي: «دغه عسکر د بغاوت روحې اغېزمن کړي وو او د ساتنې پر ځای مور ته د خطر سرچینه وو. د یون په پیل کې پنجاب د انارشۍ په مورګه کې و او څومره چې مور وړاندې تلو، همدومره له سربدالی سره مخ کېدو. یاغي عسکر له هر لوري لاهور ته روان وو او کله کله به زموږ مخې ته هم راغلل. له حرکت څخه مخکې یې خپل افسران وژلي او یا شړلي وو...»^{۳۳} کاروان کرار کرار مخ ته روان و، خو دوی وکړای شول چې د محتاطې څارنې او څارګریزو مالوماتو په وسیله د سېکانو تر واکمنۍ لاندې سیمې له یوې پر درېمې برخې څخه تېر شي.

حالت دوی ته هغه وخت ترینګلی شو کله چې دوی په پېښور کې له لوی بغاوت څخه هغه وخت خبر شول چې په اټک کې له اباسین څخه نه وو تېر شوي. تر دې لاسه ډېر لاسه خور او دوه چې څلور باغي کنډکونه - شاوخوا ۵۰۰ کسه - د دوی له راتګ څخه خبر شوي وو، اوس یې لاره بنده کړې وه او له ټولې توپخانې سره په خپلو مورچلونو کې دوی ته تم وو چې «کاروان لوت کړي». وروسته له دې چې له اباسین څخه تېر شول، مکزی د کښتو ماڼوڅونې ماتې کړې څو په دوه جېمو کې په جګړه کې ښکېل نه شي او له سېک ساتونکو څخه چې دوی یې بدرګه کول ځان وساتې. د څو ورځو له پاره دواړو خواوو هېڅ پرمختګ ونه شو کړای تر څو چې برادفوت یوه ورځ د یاغیانو مشران داسې تېر ایستل چې د ده تر

غلچکي برید لاندې راغلل او دوی یې یرغمل ونيول. په دې توګه یې وکړای شول چې په خبرو اترو کې ځان ته د تګ خوندي لاره تضمین کړي او د پېښور په څنډه کې تېر شي، خو په جمرود کې کاروان بیا له سختو یاغیانو سره چې د پولې ساتونکي وو، مخ شو. دوی ډېره شتمنې ولکه کړه او د بېګم د ډولې لټولو هڅه یې وکړه، خو بلاخره دوی د خیبر له غاښي څخه پرته له یو ډز څخه تېر شول.^{۳۴}

کله چې دوی له جلال اباد څخه د کابل په لور تېرېدل، دواړه افسران سخت نارامه او اندېښمن شول او سمدلاسه پوه شول چې افغانستان د یوه لوی پاڅون په مورګه دی. برادفوت پوه شو چې دغه خلک له انګرېزانو څخه څومره کرکه لري او اوسنی پوځ د دغه هېواد د ساتلو له پاره بسنه نه کوي. ده لیکلي: «د اشغالګر پوځ شمېر لږ کړل شوی. یوه برخه یې بیرته هند ته ولېږل شوه او هغه چې پاتې دي، د دې پر ځای چې په یوه یا دوو مهمو ځایونو کې راغونډ کړل شي، په لوی هېواد کې په ورو ډلو وېشل شوی دی.»^{۳۵} د افغانستان په اړه چې دوی یې د واکمنۍ هڅه کوله، د انګرېزانو سوچه ناپوهۍ هم برادفوت ته ټکان ورکړی و. ده په حیرانتیا ویلي:

په دې اړه زموږ بې پروايي او د دغه هېواد د بنسټونو او کړو وړو په هکله زموږ ناپوهي د شرم وړ ده. کله چې یو هېواد اشغال کېږي، له سرچینو څخه یې اشغالګر پوځ تل کار اخلي او د پوځ مشر حکومتولي په لاس کې نیسي. لارډ ولېنګتن د سوېلي فرانسې ملي دولت اداره کولو، ماليې یې ټولولې او د دولت په ټولو چارو کې یې خلک وکمارل. له اشغال څخه څلور کاله وروسته، په عملي توګه موږ د دغه کړنو په ترسره کولو کې دومره لږ تابیا لرو لکه په ۱۸۳۸ کې مو چې درلوده او تر یوې کچې په دې اړه د پوهې تر لاسه کولو ته لېوالتیا لږ شوې ځکه چې ټول په دې اند دي چې موږ به ژر افغانستان پرېږدو... داسې ښکاري چې د هېواد د سرچینو په اړه د کره مالوماتو ترلاسه کول، د راتولولو بڼې او د دولت او یو بل سره د بېلابېلو پرکونو حقوق هېڅ اړین نه دي ګڼل شوي... نو موږ د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو.^{۳۶}

کله چې دغه دوه افسران کابل ته ورسېدل، دوی ته سمدلاسه د مېکناتن او برنز د لیدو له پاره بلنه ورکړل شوه. دوی د خپلې انګېرنې په اړه نوموړو ته څرګندونې وکړې، خو مکټزي لیکلي: «مېکناتن دغه خبرداريو ته پام ونه کړ او د برنز نوره مداخله نه خوښېده: برنز د جزیاتو په استثنا مېکناتن ته ورته اند درلود او دومره روند و چې نه پوهېده په شاوخوا کې یې څه تېرېږي.»^{۳۷} خو پر ځای یې مېکناتن چې تل د تشریفاتو څوېمن و، دوی ته د شاه شجاع له خوا په بالاحصار کې د یوې لویې مېلمستیا لاره هواره کړه. د ده په خبره، شاه شجاع غوښتل چې په خوندي توګه د ده د ښځینه راوستلو او د خزاني د راوړلو په بدل کې د دغه مېلمستیا په جوړولو له دوی څخه مننه کوي او هر یوه ته به «یو اس، یوه توره او یوه جوړه اعزاي جامې» ورکړي.^{۳۸}

دغه ټولې ډرامې مکټزي نارامه او اندېښمن کړې و. نوموړي په کلکته کې خپلې خسروګنۍ، توبي پرېښېب ته لیکلي چې د ده په باور دغه اشغال په اوسنۍ بڼه ډېر سست او حالت په عمومي ډول ډېر خطرناک دی... «په افغانستان کې زموږ زړور ملکري باید ژر تر ژره تقویه شي او که نه، تباه کېږي.»^{۳۹}

شاه شجاع خپلې بېگم ته د انتظار په وخت کې پرېکړه وکړه چې یوه بله ځوانه بنځه خپله کړي: «تر ټولو سپېڅلې ملکه چې بیرغ یې لمر دی.» دا هغه څه دي چې نوموړي، ملکې ویکتوریا ته همغه وخت لیکلي وو او دی دوام ورکوي: «زما مهربانې او درنې خورې، خدای دې وساته! زه ډېر خوښ یم چې ستاسې عالیقدرې په بې سارې مهربانۍ او ملګرتیا مې ستاسې د مبارکې پیغام تر لاسه کړ او ستاسې د روغتیا او نېکمرغۍ خبر یې راکړ. دغه لیک د مینې په بڼ کې د بهرینې مېوې لامل وګرځېد.»

ده لیکلې چې هېڅ کله یې له برتانې سره دومره ډېره مینه نه درلوده لکه اوس یې چې له ملکې څخه لیک ترلاسه کړ. دی بیا خپل لیک ته دوام ورکوي: «په هغه شېبه کې د سمونیا او همغږۍ رنگین او خوشبویه د کلاب او د مینې معطر کلونه زما د مینه ناک زړه په باغچه کې وغورځول او په خندا شول.» دی په لیک کې ملکې ته وايي چې نوموړې څه یو مینه وال د کابل په تخت کې لري او څومره پرې کرانه ده او لیکي: «داسې ځلانده ذهن لکه لمر، د واکمنې عالیقدرې موقف دومره اوچت لکه اسمانونه، لکه سپوږمۍ، هوشیاره لکه عطار، خوشخویه لکه زهره چې له لمر یې مخ بېلګه دی، نېک بخته لکه مشتري چې مریخ یې لاس دی، شوکت یې لکه زحل، د عدالت او بریا ګانه، د مساوات او ساتنې د تخت جلال، د شهرت او عظمت ځلانده د جنت څورلسمه سپوږمۍ او د خپلواکۍ او ښه بخت روښانه ستوری.»^{۴۰} خو که د ځوانې ملکې په اړه شاه شجاع هر راز احساسات درلودل، په کابل کې یې له خپلو چوپړيالانو سره مینه ورځ تر بلې لږېده که څه هم مېکناتین یې په خپل لیک کې «په مقام کې اوچت، د فضیلت او زړورتیا ټاټوبی، د هوشیارۍ او خپلواکۍ غی، په ارزښت او مقام کې ډېر اوچت، وتلی او د درناوي وړ» بللی و. له بلې خوا د مېکناتین پوځي سکرتډر، جورج لارېنسن د شاه شجاع په اړه داسې یادونه کړې وه: «نوموړی چې د پخوا په پرتله اوس خپل موقف ډېر خوندي کړی او د واک په ساتلو کې پر مور باندې د تکړې لږ احساس کوي، زموږ په شتون کې بې صبري ښيي. ده څرګنده کړه چې دی څومره په هغه اړینو محدودیتونو کې استازي د ده په بشپړ واک لګولي د څورېدنې احساس کوي... او وپې ښوده چې د استازي له څارنې څخه په خلاصون کې به څومره خوشحاله وي.»^{۴۱}

په عین وخت کې، په انګرېزي اداره کې برنز په خپل استدلال کې مخ په بریا و چې په شاه شجاع دې کنټرول ډېر کړل شي او شجاع ته وفادار او د نفوذ خاوند ملا شکور دې ګوښه او پر ځای یې یو انګرېز پلوه نرم او مطیع سړی وګمارل شي. د دوه کلونو راهې دېخوا د شاه شجاع په اداره کې لاسوهنه په ثابت توګه په ډېرېدو وه او په دغه پرېکړه چې ملا شکور دې ګوښه کړل شي، د افغانستان رښتیني حکومت بالاخره په بشپړه توګه د انګرېزانو لاسته ولېږد. محمد حسین هراتي لیکلي: «برنز د ملاشکور د سیال، عثمان خان پلوی و چې مخکې د بارکزیو له وفادارانو څخه و. دغه سړي یوازې د خپلې ګټې په پار خپل بخت په انګرېزانو کې لټولو او په هېڅ وجه یې د اعلحضرت ملاتړ نه کولو- نو خامخا د ناراضتیا لمبې پورته شوې. پلار یې د [شاه شجاع د ورور] شاه زمان وزیر و او له دراني خانانو سره یې د دښمنۍ له کبله، د پاچا پرځولو ته لاره هواره کړه، خو مېکناتین پرته له دې چې د ده وړتیا او کرکټر و ازمويي، ده ته د دغه څوکۍ په ورکولو یې ټینګار کولو ځکه چې دغه څوکۍ یې پخوا د پلار وه.» محمد حسین هراتي دوام ورکوي:

په دغه وخت کې میرزا امام وردی Imamverdi چې د دوست محمد له نږدې کسانو څخه و او په جعل او مکاری کې یې نوم درلود، د بخارا په زندان کې ځان په لېونتوب اچولو او په خپلو غاښو د خپلې غوښې په شکولو ازاد کړل شو او وروسته کابل ته راوړسېد. ده د ملاشکور په اداره کې د خپل پرمختګ شونتیا ونه لیده؛ نو هلته یې کار کول غوره ونه بلل او پر ځای یې له عثمان خان سره اړیکه

وښووه چې د اعلحضرت په تېټ پورې اداره کې يې کار کولو. د څو ورځو په ترڅ کې يې د ملاشکور پر ضد د پروپاګند او د بدننامۍ دومره اغېزمن کمپاين پيل کړ چې ټولو دراني خانانو او عادي خلکو د ملاشکور په هکله اعلحضرت ته سر و نه ټکول. برنز او مېکناتن به په رسې توګه ويل: «ملا د دغه دندې وړ نه دی - بايد ګوښه کړل شي.» خو که اعلحضرت هر څومره دوی ته ويل چې ملاشکور يو پرهېزګار، صادق او خپرخواه سړی دی او د ده په پرتله بل ښه والي نه پيدا کېږي، هېڅ ګټه يې نه درلوده؛ نو عثمان وګمارل شو او د نظام الدوله لقب او څوکۍ ورکړل شوه چې په ټوله پاچاهۍ کې يې واک او د پرېکړې صلاحيت درلود. ملاشکور له دندې ګوښه کړل شو او په کور کې تر کلکې څارنې لاندې ساتل کېده.

د نظام الدوله له باطني خوساتوب څخه ناخبره مېکناتن يې دومره پلوی و چې د هراتي په قول «په څو مياشتو کې په ځان ډېر خانتما شو او په ډېره بې ادبۍ يې له لويو او وړو خلکو سره چلند پيل کړ». هراتي ليکلي: «حتی د اعلحضرت په حضور کې يې سم چلند نه درلود. مېکناتن ته په غلطو راپورونو يې د اوږدې سابقې درانه درباريان، دراني او غير دراني، کمزوري کړل او بيا به يې د دوی د تنخوا د کمښت او يا بندولو پرېکړه کوله، خو دوی به چې هرڅومره اعتراضونه وکړل او اعلحضرت به چې هر څومره د دوی پلوي وکړه، هېڅ ګټه يې نه درلوده.»^{۴۳}

لکه څنګه چې نظام الدوله له شاه سره ښې اړيکې نه درلودې او په بشپړه توګه يې پر انګرېزانو تکیه کړې وه، حتی ډېر سدوزي پلوو اشرافيانو دغه د خپل اړنگ رښتيا کېدل وبلل چې شاه شجاع د خپل حکومت واکدار نه دی او اوس انګرېزان د اصلي واک ټولې ملونې په لاس کې لري. فيض محمد وروسته ليکلي: «د نظام الدوله له خوښې پرته به د شاه غوښتنې هېڅ شوې او که چېرې به يو عسکر او يا بزګر چې ظلم او زياتی ورسره شوی و، د عدالت غوښتلو له پاره شاه ته راغی، که د نظام الدوله خوښه نه وای؛ نو پرته له تشو خبرو يې هېڅ نه ترلاسه کول. دا هم بارکزيو ته يوه بله ګواهي شوه چې خلکو ته به يې ويل چې له لقب څخه يې پرته، شاه د حکومت په چارو کې هېڅ واک نه لري.»^{۴۴} د شاه له پاره دا د عامه شرمېدنې يوه بله کچه وه. ده د انګرېزانو احسان نه هېرولو او غوښتل يې چې د کورودانۍ په پار د دوی يو ښه متحد پاتې شي، خو د وياړ او غرور څخه دومره ډک و چې يوازې د بې واکه نانځکې په څېر پاتې کېدل ورته د منلو وړ نه وو. د ملاشکور له ګوښه کېدو څخه وروسته برنز ليکلي:

زه يو ځل بيا شاه وروغوښتم. د هغه له خبرو څخه څرګندېده چې له [نوي] وزير سره ژوره کينه لري. له ما سره يې د خپل ځور او احساساتو په اړه اوږدې خبرې وکړې. ده وويل چې په خپل هېواد کې يو د اعتبار وړ سړی نه لري او ټول پر دې بوخت دي چې دی زموږ او مور د ده پر ضد کړي - د ده دښمنان په واک کې پرېښودل شول - د عايداتو هغه برخه چې ده ته بېله شوې وه، راتوله نه شوه او ده ته ورنه کړل شوه - د ده پلويان ناراضه دي - دی په ټولو چارو کې موږ ګوښه کړی، خو بيا هم هېڅ شی سم نه شول. يوازینۍ لاره چې ده ته پاتې ده، مکې ته تګ او حج کول دي [په بل عبارت، پاچاهي پرېښودل دي] او دا چې د دغه ځای په پرتله، ده په لوديانې کې ډېر واک درلود.^{۴۵}

خو شاه شجاع هېڅ کله د برنز نه خوښېده، نه يې د هغه وړتياوو ته ارزښت ورکولو او نه يې اوس ده ته د خواخوږۍ څه احساس درلود. سربېره پر دې، اوس د برنز مشر هم له ده سره همغږی شوی و. برنز په يو ليک کې ليکلي: «له مېکناتن څخه نن يوه اصطلاح اووړېدل شوه او هغه دا چې شاه شجاع يوه زړه ښځه دی او پر خلکو د واکمنۍ وړتيا نه لري. ده يې ډېرې نورې غندنې هم وکړې.» برنز بيا ليکلي: «هو، لس کال مخکې تر ۱۸۳۱ کال پورې، زما [د بخارا]

يونونو ته وگوره، خو بيا هم د ده ورتيا او ناورتيا ما ته څه مانا نه لري. مور دلته راغلي يو چې ده ته حکومت وکړو او مور يې بايد وکړو.»^{۴۶}

لږ وخت وروسته جوتنه شوه چې نظام الدوله له افغان اشرافيانو سره څومره بد چلند وکړ. مېکناتېن د ۱۸۴۱ کال د اګسټ په پای کې، له اګلنډ څخه يو ليک ترلاسه کړ. اګلنډ ورته ليکلي وو چې مالي وضعيت اوس د زوال مورکې ته رسېدلی. کمپنۍ دې ته اړ شوه چې په اوچت سود له هندي سوداګرو څخه پنځه ميليونه پونډه پور واخلي چې د تنخواوو ورکړې ته دوام ورکړای شي.^{۴۷} مېکناتېن ته امر وشو چې سمدلاسه او په پراخه توګه په لګښتونو کې کمښت راوړي. سربېره پر دې، د يوې رايې په توپير، په لندن کې محافظه کاره حکومت واک ته ورسېد او نوي صدراعظم، سېر رابرت پيل Sir Robert Peel د دغه جګړې د تمويل په اړه نابت ونه ښود. ده او همکارانو يې دا د لارډ پامپسټن يوه ګران بيه او غير ضروري وېکي جګړه ګڼله.^{۴۸} اوس اګلنډ، چې وېکي سياستوالو ګمارلی و، په جدې توګه خپله استعفا تر غور لاندې ښولې وه. مېکناتېن هک پک شو او وې ويل: «که چېرې دوی - محافظه کاران - شاه شجاع په بشپړه توګه زموږ له مرستې محروم کړي، زه به اړنګه وایم چې دوی به يو بېساری سياسي ظلم وکړي. دا به نه يوازې د ترون ماتونه بلکې په لويه کچه درغلي هم وي.»^{۴۹}

مېکناتېن په ليک کې اګلنډ ته يو لږموندی اعتراض وليکلو: «زه دغه پرله پسې ليکونو [چې د لګښت د کمولو غوښتنې په کې کېږي] حيران کړی يم په داسې حال کې چې ما د دغه دولت د خراب مالي وضعيت او د بې شمېره ستونزو په اړه چې زه يې بايد حل کړم، ډېر توضيحات ورکړي... زه له دې څخه چې تر اوسه مې کړي نور زيات څه نه شم کولای.» نوموړي د شاه شجاع، چې ورځ تربلې ناراضه او اندېښمن کېده، د اداره کولو په اړه ستونزې هم اګلنډ ته په دغه ليک کې يادې کړې وې: «په دغه وروستيو کې ما له اعلحضرت سره يو شمېر جنجالي مرکې لرلې او زه په ډاډ ويلي شم چې هغه هڅو چې زه يې د لګښت د کمولو له پاره کوم، نه يوازې اعلحضرت اندېښمن کړی بلکې په هېواد کې يې د ټولو نفوذ خاوندانو دېمنې هم خپله کړې ده،» خو مېکناتېن د يو ښه ملکي مامور په څېر پوهېده چې د اطاعت سر هغه څه ته تېټ کړي چې کړنه او کېدل يې حتمي وي: «ما ته ستاسې دوامداره غوښتنې بله چاره نه ده پرېښې پرته له دې چې په بېساري توګه د لګښت کمولو ته مخ کړم. زه پوهېږم چې دغه لوی لګښت چې تر اوسه شوی، د بسپنې جدي کنټرول اړين کوي، خو تاسې به له داسې پاچاهۍ سره څه کوئ چې خالص عايدات يې په کال کې يوازې ۱۵ لکه روپۍ وي؟»^{۵۰}

دا ځل مېکناتېن د شاه شجاع په لږ کړل شوي خرڅ څه نا څه غرض ونه کړ او نه يې هغه بوديجه کمه کړه چې د شاه افغان ملي پوځ نوي اصلاح شوي غونډونو ته ځانګړې شوې وه. ده غوره وګڼله چې د پلازمېنې پر ځای د ليرې پرتو سيمو بوديجه کمه کړي. نوموړي په کابل کې غلزي او د خيبر مشران دربار ته وروغوښتل او ورته وې ويل چې دوی ته د اعانې کچه ۸۰۰۰ پونډه کمېږي. په دې کې د اعانې تر ټولو ډېره برخه د ختيځ غلزيو او د دوی د مشر، محمد شاه

خان لږ کړل شوه. محمد شاه خان چې د اکبر خان خسرو، کله چې شاه شجاع ته د چوپړ له پاره راغلی و، ده ته د «جالات مشر» وپروونکی لقب ورکړل شوی و. دغه کرښه مېکناتین ته بیخي سمه برېښېده: دی په دې باور و چې لکه په هند کې، د زرو اشرافیانو ورځې په ختمېدو دي. ده یوازې د فیودالي سیستم حتمي مړینه ګرځندی کوله. د دوی هر څه یې هسې لاپې بلل او په دې اند و چې د کابل حکومت سارایي کوچي قبیلو ته په پرېمانه باج ورکولو روږدی و، خو دوی یې په بدل کې داسې څه نه کول چې دغه پیسې جبران کړي.

د دغه کرښې پایلې دا ثابتې کړه چې د مېکناتین په ټول کاري ژوند کې دا د نوموړي یوه تر ټولو لویه غلطه ارزونه وه چې د څو اونيو په ترڅ کې یې د اشغال بشپړ سیستم ونړاوه. د غلزیو په اند، دوی د دغه اعانې په بدل کې ډېر زیار ایستلی و او په دې باور وو چې دوی د شجاع له رژیم څخه د ملاتړ په بدل کې، کابل ته د انعام له پاره ورغوښتل شوي وو. هنري هولاک Henry Havelock لیکلي: «دوی حتی یوه ګوته پرېښوده چې زموږ د تانېو، څړو او کمزورو پوځي ډلګیو پر وړاندې پورته شي. په دغه غاښیو او تنګیو کې بېلابېل کتارونه تېرېدل. دا په نړۍ کې تر ټولو لوی غرنیز ځنډونه وو، خو دغه ښکاری قبیلو ډېر لږ او حتی هېڅ غرض پرې ونه کړ. له دغه ځای څخه د لیکونو لېږل داسې منظم او پر خپل وخت وو لکه د کلکتې او د بنګال د هرې اډې تر منځ.» کالن مکزی هم دې ته ورته نظر درلود او په ټینګار یې ویلي وو چې دې ته غلزیو د نېغ خیانت په سترګه کتل: «سېر ویلیم راپور ورکړ چې «د قبیلو مشرانو د اعانې کمښت» ومنلو، که څه هم په زړه کې ناراضه وو،» خو برعکس دا یې د اعتماد او باور نېغ بایلل هم وګڼل. د بودیجې ټول کسر یوازې څلوېښت زره روپۍ و او د سپما دغه هڅه د جګړې د پیل او ورسې د راتلونکو مصیبتونو اصلي وجه وه.^{۵۱} موهن لال په دې اړه لنډ خو ډېر په وضاحت لیکلي: «موږ د څو لکو روپیو د سپما له پاره ټول هېواد د ځان پر ضد کړ.»^{۵۲}

د ستونزې یوه برخه دا وه چې د ۱۸۴۱ کال په مې کې دغه مشرانو او د دوی اړوند کسانو د اعانې د کمښت توان نه درلود. پوځي اصلاحاتو د دوی د عاید یوه برخه خورلې وه او د ور پاتې عاید ارزښت یې د اوچت انفلاسیون له کبله کمېده. څلور زره او پنځه سوه عسکر او ۱۱۵۰۰ د کمپ کارکوونکي چې په کابل کې مېشت وو، پر افغان وتې باندې دروند پټی اچولی و او هېواد ته د ناڅاپي سپین زر روپیو او همدا راز د تعرفو سیلاب د ورځني اړتیا وړ توکو بیه اوچته کړې وه. د مېکناتین په قول، د ۱۸۴۱ کال د جون په میاشت کې د ځینې اړینو توکو بیه ۵۰۰ سلنه اوچته شوې وه.^{۵۳} په دې کې د غلې بیه هم په همدې کچه لوړه شوې وه چې بې وزله افغانان یې د لوړې مورګې ته نږدې کړي وو. موهن لال په دې پوه شوی و او برنز ته یې د پایلو د خبرداري هڅه وکړه. ده لیکلي: «زموږ د غلې د اکمالاتو د دفتر افسرانو چې کومه د غلې پېرودنه کړې وه، نرخونه یې دومره اوچت کړل چې پېرودنه یې په بشپړ ډول د وګړو له توان څخه اوچته شوه. غوښه، سابه، د څارویو له پاره واښه، لنډه دا چې د ژوندانه له پاره ټول اړین توکي ګران بیه شوي وو. د لوړې چينې عامې وې. ډېرو خلکو حتی په زاریو یوه ټوټه ډوډۍ په واټونو کې نه شواي پېرودلې. که موږ دغه پېرودنه نه وای کړې، هر څه به پرېمانه وو.»^{۵۴}

* په ۲۰۰۲ کال کې کابل ته د امریکا په مشرۍ د ائتلاف راتګ دې ته ورته اغېز درلود چې له امله یې په څو میاشتو کې د کورونو بیه لس برابره اوچته شوه.

او بله بدي دا وه چې مېکناتن د اعانو کمولو د جزياتو او د اجرا د څرنګوالي دنده بې نزاکته او ناګرانه نظام الدوله ته ورکړې وه. ده نه يوازې څرخ او اعانې په داسې بڼه کمې کړې چې د شاه شجاع ډېر وفادار ملاتړي يې سپک کړل بلکې د سپتمبر په لمړۍ نېټه يې حتی ډېر لوړ پوړي اشرافيان اړ کړل چې پوځي ځوکيو ته له سره عريضې وکړي او له سره شاه ته د وفادارۍ سوګند ادا کړي. کله چې دوی دغه غوښتنې ونه منلې او وپې ويل چې داسې کړنه مخکې هېڅ کله نه وه شوې او دا د دوی بې عزتي ده او «د شاهانو دود دا نه دی چې پر خپلو چوپړيالانو باور ونه لري او د دغسې پانې غوښته ترې وکړي»، دوی ټولو ته د تبعيد ګواښ وشو.^{۵۵} په راتلونکې درباري ناسته کې لمړني کلک مخالفت خان څرګند کړ. په دغه وخت کې محمد حسين هراتي په بالاحصار کې و. هغه ليکلي:

يوه ورځ کله چې ټول درباريان په شاهي کتنځونه کې د خپل موقف په اساس حاضر وو، صمد خان، د خلیک خان دراني بدوزي لمسي عرض وکړ: «زما تنخوا نه ده راکړل شوې.» اعلحضرت نظام الدوله ته اشاره وکړه چې په ځواب کې څه ووايي، خو ده يوازې وويل: «ته دروغ وايې!» صمد خان ځواب ورکړ: «دا ته يې چې دروغ وايې. تا ټول هغه کسان چې شاهي کورنۍ پرې ګرانه ده او ورته وفادار دي، سپک کړي دي.» نظام الدوله چې دغه رښتيا خبرې واورېدې، عصاب يې له لاسه ورکړل او چيغه يې کړه: «زه به دې سترګې وباسم.» صمد خان چې د شاه په حضور کې دغه لړاکي وليده، په ځواب کې وويل: «که چېرې مور د اعلحضرت په حضور کې نه وای، ما به د ژبه پر خپله توره ستا له ستوني را ايستلې وای. د اعلحضرت له راتګ څخه مخکې، ما او تا دواړو په دغه هېواد کې ډېر وخت تېر کړی او ټول ښه پوهېږي چې په هېواد کې زما کورنۍ پرته له وقفې لور او عزتمن موقوفونه درلودل په داسې حال کې چې تا يوازې د محمد زمان خان بارکزي د متيازو لوبښی وره راوړه.»

هراتي وايي چې شاه پوهېده چې صمد خان په رښتيا له يوې لوبې دراني کورنۍ څخه و. په دغه شېبه کې شاه اوچت شو او له شاهي کتنځونې څخه ووت. نظام الدوله په سرتيقي مېکناتن ته لاړ چې د خپلې خوښې د پېښې بيان ورته وکړي. مېکناتن سمدلاسه اعلحضرت ته وليکل: «صمد په دربار کې د پاتې کېدو ارزښت نه لري - بايد وشړل شي.» اعلحضرت د انګرېزانو هر امر ته داسې کتل لکه له اسمان څخه چې نازل شوی وي؛ نو صمد خان يې له درباره ګوښه کړ. درانيان په اندېښنو کې ډوب وو په داسې حال کې چې بارکزي په برياو او وياړ ګرځېدل او د شاه په ناتوانۍ يې د برياً مينه ماتوله.

مېکناتن د نظام الدوله مشوره ومنله چې د غلزي خانانو اعانه په ځانګړې توګه په دې دليل کمه کړي چې «دوی په زرګونو روپۍ خوري او دغه پيسې ببځايه ضايع کېږي. که دغه پيسې ودرول شي، هېڅوک به د اعتراض جرات ونه کړي»، خو هراتي ليکلي: «غلزيو د اعتراض جرات وکړ او ښه اوچت يې وکړ: «هېڅ حاکم هېڅ کله زمور اعانه کمه او يا بنده کړې نه ده: مور يې د خپل کار په بدل کې اخلو، د لارو او امنيتي تانو ساتنه کوو اوغلا شوي توکي بېرته پيدا کوو. مور ته دغه پيسې هسې وړيا نه راګول کېږي. مور ته په پيسو کې کمښت هېڅ د منلو وړ نه دی.» غلزي په دې کې برحقه وو. د مغلو له وخت راهيسې، غلزيو او همدا راز د پېښور او خيبر قبيلو ته راه داري ورکول کېده چې لارې، هند ته روان پوځونه او سوداګر خوندي وساتي. خټکو له اباسين څخه تر پېښوره او افرېديو د پېښور څخه تر جمروده لاره ساتله. هر پاچا دغه پيسې ورکولې، خو اوس مېکناتن د دغه قبيلو مشرانو ته خبر ورکړ چې دی په خپل واک او ليکلي امر دغه هوکړه لغوه کوي. د نوموړي دغه کړنه له دوديز قبيلوي قانون سره په ټکر کې وه. هراتي د وضعيت د لا ترينګلتيا په اړه ليکلي: «نظام الدوله په ځښتوب د دوی سرتکونو ته غوږ ونه نيو او دوی ته يې ستوغې خبرې وکړې؛

نو له ده څخه په شپه کې لارل او له کابل څخه بېرته خپلو غونډيو ته وتښتېدل چې د پارونې وړ پرانيزي، بغاوت جوړ، کاروانونه لوبت او لاره بنده کړي.»^{۵۶}

په اکبرنامه کې مولانا کشميري له کابل څخه د خانانو تګ ته، نه د څاڅمن اعتراض بلکې د يوې ارزول شوې ستراتيژۍ په سترګه کتلي. د ده په قول، افغان سردارانو وېره درلوده چې د تنخواوو له کمولو څخه وروسته به دوی هند او حتی لندن ته په جبري تبعيد اړ ايستل شي؛ نو د يوې کرښې پرېکړه يې وکړه. دوی سره يو ځای شول او په قران يې قسم وکړ چې پاڅون به کوي خو د انګرېزي عسکرو لويه برخه د پاڅون د کرارولو په موخه له کابل څخه ووځي. کله چې په کابل کې د عسکرو شمېر دومره لږ شي چې د کابل دفاع ورته سخته وي، دوی به پر انګرېزي مشرانو يرغل وکړي.

د شپې په راتګ سره خانان غونډ شول ټول

چې کښېني او وغږېږي، عبدالله خان اڅکزي ورته پرانيست خپل کور

دوی وويل اوس د حل لاره ده زموږ په لاس کې

ليندۍ تيارې او غېشي مو دي په لاس کې

د دغه توپان اوبه زموږ تر سره رسېدلې نه دي

موږ بايد د عمل له پاره ونيسو تيارې

مړه پر توره ښه يوو د جګړې په ډګر کې

تر دې چې ژوند وکړو د پرنګي په زندان کې

لکه شيطان، د برنز له لاسه دی دغه شر

پسېږي په غوږ کې د هر نفر

نو همدغه شپه به ځي محمد شاه خان وړاندې

له خپلو قوميانو سره چې دي توند او زړور

دوی به د جګړې کړي اور بل

په لمبو به يې واچوي سلفر

دوی به د غرونو په درو کې پټ ناست وي

نيسي به يرغمل ټول سوداګر او مسافر

نو شاه به خپل پوځ جګړې ته ولېږي

چې پوځ لار شي بيا به برنز سره موږ ګورو...^{۵۷}

قسمت داسې و چې د غلزي مخالفينو پاڅون پر الفستون د روماتيزم له يو نوي يرغل سره سمون درلود. يوه مياشت مخکې، د الفستون ډاکټر، ډاکټر کمبل Dr Compbell دی معاینه کړ: د ناروغۍ تشخيص يې دغه ډاکټر

سخت ووېرولو. د نوموړي د محرم راپور پر بنسټ: «له خپل راتګ څخه را په دېخوا، الفسټون ډېر ناروغه دی. مرض يې ټولو اندامونو ته رسېدلی او ډېر يې ژوبل کړی. ما لنډ وخت مخکې ليدلی و او له هغه وخت څخه تر اوسه د ده بدلی ونکې حيران کړم. سم د اسکلېټ په څېر ښکاري. دواړه لاسونه يې په اوږو او اوبو او پښې يې په پلائين توکر تړلې وې. دی په ډېر بد حالت کې ناهيلی او په بشپړ ډول ناتوانه و. زما په عاجز اند، د نوموړي حالت دومره خراب شوی دی چې زه وېره لرم چې علاج يې ناشونی دی. ما ته ډاډ راکړل شوی چې هرې مهې چارې ته به بشپړ پام اړول کېږي...»^{۵۸} الفسټون دغه راپور اکلند ته ولېږه او له دندې څخه د معافيت غوښتنه يې وکړه. اوس يې د هند په لوري د تک پلان بشپړولو چې تقاعد واخلي او بيا په سکاټلنډ کې د خپلې خوښې د سيسی جگکو ته لار شي. د لگښت کمولو د يوې برخې په توګه، مېکنان په افغانستان کې د انګرېزي عسکرو شمېر د بيا کمولو پرېکړه هم کړې وه. نوموړي پرېکړه وکړه چې «جګړه مار» باب سېل، له خپل غونډ سره بېرته هند ته ولېږي. سېل ته يې دستور ورکړ چې خپل د بېرته تګ لوری بدل کړي چې د غلزيو يو څو کلاوې ونړوي او ټولې هغه د پاڅون نښې وڅپي چې دی په لاره کې ورسره مخ کېږي: مېکنان په ارامۍ ليکلي: «دغه قبيلې ډېرې مهربانه دي، ځکه داسې وخت يې پاڅون وکړ چې زموږ له موخې سره ښه سمون لري. عسکر به هند ته د بېرته تګ په لاره دوی وڅپي.»^{۵۹}

کله چې د سېل ارکېډي انجنير، جورج برادفوت، الفسټون ته ورغی چې څارګريز مالوت ورڅخه واخلي او د ختيځ غلزيو ته د جزا پلان ورسره بشپړ کړي، دی يې «په داسې ډېر خواشينونکي حالت کې وموند چې د کار توان يې نه درلود» او داسې «ابتر او مغشوش و» چې برادفوت د دماغي خلل شک پرې وکړ.^{۶۰}

ده په اوچتېدو ټينګار وکړ او د نورو په مرسته د مېلمنو کوټې ته لاړ. دغه هڅې دومره ستړې کړ چې نيم ساعت يې ونه شو کړای چې مجلس پيل کړي. ده څو ځلې هڅه وکړه، خو هر ځل به دومره ستومانه شو چې زه په خپل راتګ پښېمانه شوم... ده وويل چې د غلزيو د کلاوو په شمېر او پياوړتيا نه پوهېږي او په ترڅه ژبه يې سر وټکاوه چې [مېکنان] نوموړی له ټولو صلاحيتونو څخه محروم [او] له صفر سره ضرب کړی دی... زه [وروسته] بېرته جنرال ته ورغلم. دی په کټ کې پروت او ډېر بې سپکه و... ده يو ځل بيا راته وويل چې څنګه له لمړۍ ورځې څخه مېکنان خورولی دی. ده په خپله ژبه وويل چې له جنرالۍ څخه يې د بريدمنې موقف ته ټيټ کړی. له ما څخه يې وغوښتل چې مخکې له تګ څخه د ده ليدنې ته ورشم، خو دا يې هم وويل: «که هر څه پېښېږي، خو د خدای له پاره لارې خلاصې کړئ ځکه چې کېدای شي زه له افغانستان څخه ووتلی شم. ما لارډ اکلند ته ويلي چې که زما هر حالت وي، که يون ته جوړ او يا ناجوره وم، که مې وجود او يا دماغ له کاره لوبدلی هم وي، زه به ځم.» دغه خبره يې دوه درې ځلې وکړه او زياته يې کړه چې د خپل کور په بيا ليدو اړنک لري حتی که له افغانستان څخه ووتلی هم شي.^{۶۱}

برادفوت، جنرال ته خپلې اندېښنې بيان کړې: کله چې دی د ښار پښانو او وسله جوړوونکو ته ورغی چې د غلزي کلاوو د کلابندۍ له پاره د ماين اېښودنې ځينې وسايل ورته جوړ کړي، هېڅوک پرنگيانو ته د کار له پاره حاضر نه شول ځکه چې دوی نورې وسلې جوړولې. دا چې د کومې موخې له پاره دوی په دغه کار اخته وو، برنز وروسته وويل چې دوی کوچيانو ته چې ژر به مهاجرت پيل کړي، دغه وسلې جوړولې.^{۶۲}

په عين وخت کې د خپل معمول خاصيت په شان، مېکنان د خپل جنرال په تګ او په ښار کې د وسلو چاپکې جوړونې په اړه د څارګريزو راپورنو او حتی له کابل څخه د غلزي مشرانو د ځاځمنې وټې په اړه هېڅ اندېښنه او حيرانتيا ونه

ښوده. ده اکلنډ ته ولیکل چې دوی د اعانې د کمښت له کبله شخړې راپورته کوي او «د دغه سرخوږي له پاره به دوی ښه وځپل شي ... مخکې له دې چې په سوله ییزه توګه ژوند وکړي، دغه خلک به ډېرو پټنځایونو ته اړتیا پیدا کړي.»^{۶۳}

د اکتوبر د نهمې په سهار، د سېل د غونډ مخکښه ساتونکې ډله چې شمېر یې شاوخوا ۱۰۰۰ کسانو ته رسېده، له کابل څخه تګ پیل کړ. دوی بتخاک ته ورسېدل چې د جلال اباد په سړک د انګرېزانو له اډې څخه یې ۱۵ میله واټن درلود او عسکرو د غاښي خولې ته څېرمه کمپ جوړ کړ. په دغه شپه چې تیارې خوږې شوې، عسکرو عجیب غږ واورېد چې له ارغزو او د دوی پر سر د ستغو پانونو څخه یې انعکاس کولو. یو ځوان افسر، تامس سیتن چې د هند خوندونو ته د بیرته ورتګ لېوال و، لیکلې:

موږ چې څنګه ډله ییزه ماښامی وکړه، د تشریفاتي ګارد ځایي افسرانو یو سپاهی راولېږه چې ډګروال ته ووايي چې د دوی په سر په غونډۍ کې ډېر خلک لیدل کېږي او ده واورېدل چې دوی خپل تور توپک ډکول... مردکي د توپک په میله کې اچول کېږي او د وسپنې په یو اوږد سیخ ښې ښکته ټکول کېږي چې خپل ځای ته لاړې شي. دغه ټکونه د وسپنې اوچت غږ پورته کوي چې له لیرې واټن څخه اورېدل کېږي. دا په خپل کرکټر کې داسې یو نا اشنا غږ دی چې چا یو ځلې اورېدلی وي، هېڅ کله به یې هېر نه کړي. ډګروال غږ کړ: «ښاغلو، هېتره ده چې تاسې خپلو کنډکونو ته په هر څومره چوپټیا چې کولای شئ، بیرته لار شئ. دوی به ډېر زر درېاندې راشي.»

ډګروال خپل کسان د کمپ ټولو برخو ته ولېږل چې ټول څراغونه مړه کړي او سیتن ته یې امر وکړ چې له دوو کنډکونو سره د هغه غونډۍ لمنې ته لاړ شي چې افغانان په کې راغونډ شوي. عسکر دې زنګون کېښ او یا ناست وي او باید داسې چوپ وي لکه مړي. تر څو چې دښمن له غونډۍ څخه نه وي ښکته شوی، باید هېڅ ډز ونه شي. «ما د خپلو کسانو په سر کې حرکت وکړ او خپل ځای ته نه وم رسېدلی چې ناڅاپه ټوله غونډۍ د سلګونو تور توپکو د اړابې څخه داسې ښکاره شوه لکه اور چې واخلي. په عین وخت کې د یالي یالي [د یا الله لنډه بڼه] چیغو هوا څیرې کړه او ورپسې داسې انګولاوې جوړې شوې لکه زر شغالان چې یو ځای په انګولا شي». دغه یرغل څه باندې یو ساعت دوام وکړ.

زموږ په کمپ کې اوږدې چوپټیا او دوامداره تیارې او په ځانګړې توګه زموږ له خوا پر دوی باندې د ډزو نه کول افغانان ډېر کيچ کړل. دوی په دې خیال وو چې ټول یا تښتېدلي دي او یا «د سویو زامن یې ټول جهنم» ته لېږلي. دوی په دوو ډلو په چیغو د کمپ په لور راروان وو چې کمپ ویجاړ کړي او تپیان ووژني...

بلاخره په تیاره کې دوی پیکه زموږ تر سترګو شول. زما د دوه کنډکونو عسکر ناست وو او دان پور توپک یې د زنګونو تر منځ نیولي وو، خو د «تیار» لنډې کلیمې دوی زنګون کېښ کړل او د «اوس» کلیمې په اورېدو، ۱۷۰ عسکرو د دښمن په لور اړابې وکړې چې ډېره اغېزه یې درلوده... موږ د څلورپنځو کسانو په شاوخوا کې مړه او تپیان لرل او که د ډګروال د زړه سکون او بصیرت نه وای، زموږ مرګ ژوبله به درې برابره وای.^{۶۴}

* اړابه: هم وخته ډزې

کله چې مېکناتین د دغه غلچکي برید په اړه واروېدل، ډېر ځانګاڼک شو. ده لیکلي: «د دغه سرکوزو سپین سترګې ته گوره. له څلور یا پنځه سوه کسانو سره په خرد کابل کې چې له پلازمېنې څخه ۱۵ میله واټن نه لري کمین نیسي.» «جګړه مار» باب سېل له پاتې خلکو سره یو ځای چې شاوخوا ۱۶۰۰ کسان وو، د اکتوبر په ۱۲ مه له مخکښ گارد سره د مرستې او د غاښیو د خلاصولو په موخه ولېږل شو. د غاښي په خوله کې لمړۍ شپه ارامه وه. په سباوون یې دوی د خرد کابل په کږو وړو لورو کې تک پیل کړ. ر. ج. ر. کلیک چې له غونډ سره هند ته روان و، ویلي:

مور تر هغه وخته له کومې نښتې سره مخ نه شولو چې غاښي ته ښه د ننه شوي نه وو. د غاښي په دواړو خواوو کې له کمرونو او کړنګونو څخه داسې د مرمیو باران راباندې جوړ شو چې مور پوه شوو چې لوړې له لوي ځواک څخه ډکې وې. په جګړه کې افغانان دومره ډېر تکره او وړ وو چې د تور توپکو له لمبو څخه پرته مور نه پوهېدو چې نښې ویشتونکي چېرته پراته وو. داسې برېښېدل چې دوی ته کمرونو او تپرو چې ځینې یې له یوې دیارلس انچه تختې څخه لوبې نه وې، ښه پټنځایونه برابر کړي وو. دوی د پښو پر سر ناست وو، خو له کړنګ څخه د تور توپکو او دان پورو له میلو او دستارونو د پاسنی برخې څخه پرته بل څه نه ښکاره کېدل. نښې یې دومره کره وې چې د مخکښ گارد او نورو واحدونو عسکر په ځمکه غورځېدل.^{۶۵}

لکه څنګه چې کلکتې ته په یو رسمي راپور کې ورته اشاره شوې وه، دا څرګنده وه چې په اوچتو غاښیو کې «زمور اروپایي او هندوستاني منظم عسکر د افغانانو پر ضد جګړه کې په ناوړه حالت کې وو. افغانانو په خپله اعلی زغردتوب او جلتیا، له تعقیب څخه د تېښتې توان درلود او اوږدو تور توپکو یې په اوږده واټن کې چې زمور د دان پور توپکو مرمۍ نه ور رسېدې، په وژونکي دقت نښې ویشتلې.»^{۶۶} د افغانانو دغه وړتیا چې په سیمه کې تري تام شي، انګرېزان وپرولي وو. په دې اړه سېل خپلې مېرمنې ته لیکلي: «تر څو یې چې ډزې نه وي پیل کړې، هېڅوک نه پوهېږي چې دوی شته او که نه»^{۶۷} له تپیانو څخه یو په خپله سېل و چې د غلچکي برید په لمړیو دقیقو کې یې پښه د تور توپک مردکۍ توتې توتې کړې وه. د نوموړي د غونډ جګړن ویلي: «د زاړه سېل سکون زما ډېر خوښ شو. ده ما ته مخ کړ او وپې ویل: «وېده، زه خو تپي شوم.» او بیا په اس سپور قوماندې ته یې تر هغه وخته دوام ورکړ تر څو چې د ډېرې وینې د ضایع کېدو له امله یې، قوماندې ډنې ته وسپارله.»^{۶۸}

له دې سره سره، د سېل ځواکونه چې له کابل څخه تقویتي قواوې ور رسېدلې وې، د خرد کابل په غاښي کې مخته روان وو، خو په ډېرېدونکې توګه درنه مرک ژوبله ور اوښته. سېل بیا قوماندې په لاس کې واخیسته، خو دا ځل یې له ډولۍ څخه قوماندې ورکولې. تر ټولو درنه مرک ژوبله د یوې بلې شپې په برید کې شاوخوا د سهار په پنځو بجو یوه اونۍ وروسته د اکتوبر په ۱۷ مه ور اوښته. د تیزین یو مشر انګرېزانو ته یو نوب ولېږه چې په کې ویلي یې وو «دوی تنګي تاریکي [تیاره تنګي] ته رسېدلي او په دوو ساعتو کې به پر مور برید وکړي. یو مودبه ځواب دوی ته ولېږل شو چې مور د تاسې مشرانو راتګ ته خوښ یوو او هڅه به وکړو چې مناسب ښه راغلاست درته ووايو»^{۶۹}، خو دغه نوب یو جنګي تکتیک و:

د دغه نوب په وسیله انګرېزانو ته وویل شول چې اوس دې د یو مخامخ برید په تمه اوسي، خو غلزي وتوانېدل چې د ځواک اصلي برخه یې له شا څخه په انګرېزانو نابره برید وکړي چېرته چې د شاه شجاع نوې جلب شوې حاضر باشي سپرې قوې ته رشوت ورکړل شوی و چې دوی کمپ ته د ننه پرېږدي: «دوی له یوې قبیلې وو. په داسې حال کې چې نورو جګړه کوله، دغه تل چمتو ښاغلو خپل کار څه ناڅه ترسره کړ، اوښبانې یې وژل او د اوښانو د پښو عضلې یې

غوڅوډې چې له تگه ولوېږي.»^{۷۰}

په دغه شپه د سېل غونډ ۸۹ کسه نور له لاسه ورکړل. همدا راز افغانانو له کمپ څخه ډېر پېټي او مهمات په خپله د کمپني پر ۹۰ اوښانو په تيزين کې د غلزيو کلاوو ته يوړل. کوم عمليات چې موخه يې غلزيو ته د جزا ورکړه وه، داسې بڼه واخيسته چې قربانيان يې هغه څوک نه وو چې په نظر کې نيول شوي وو: د غرونو د غاښيو په تنگ جال کې غڼه په مچ بدله شوه او ښکاريان په ډېره ناراحتۍ او حيرانتيا پوه شول چې دوی په خپله ښکار کېږي.

د اکتوبر د ۲۳ مې په سهار انگرېزانو له تيزين څخه لږ مخکې د غاښي په ډېره تنگه برخه کې بيا مخ ته تک پيل کړ. له دوو خورا لويو کمرو څخه په تېرېدو او څنگ ته يې په اوښتو سره وليدل شول چې «ټول اړخونه او غونډۍ چې له درې څخه چاپېر وې، له افغانانو څخه ډکې وې». له سنګرونو څخه په کره نښه وېشټني او په مناسب وخت کې پر شاتني ساتونکو او د پېټو پر کتار يرغل، «دوی يو ځل بيا زموږ گڼ شمېر خلک ووژل او د پام وړ غنيمت يې ونيو. ما ته سخته ده چې ووايم زموږ خلک له ټول اړوند فرنيچر سره د روغتون هغه نهو خېموغوسه او عقده من کړي وو چې افغانانو په غنيمت يوړل او يا هغه بکسونو چې لږ تر لږه د دان پور دېرش زره کولۍ په کې وې».^{۷۱} وروسته دغه مهمات د کابل پر پاتې پوځ وکارول شول چې مرګوني اغېز يې درلود.

په راتلونکې ورځ انگرېزان بيا پوه شول چې کلابند شوي، خو دا ځل د پلې قوا سرېږه، د تيزين په لور د دوی لاره لوی شمېر سپرې قويې بنده کړې وه. له لنډ رکود څخه وروسته، سېل کمپ ته د يو داسې پلاوي راتگ ومنه چې د اوربند جنډه ورسره وه. مذاکرې د غلزيو په کمپ کې بيا پيل شوې. سياسي افسر، جورج مکګريګر George MacGrego چې له غونډ سره مل و، په راپور کې ليکلي چې «ده ته مشرانو په ډېر ادب ښه راغلاست وويل او په دې خوښ وو چې پر دوی يې باور وکړ چې يوازې له يو اسوال سره د خبرو اترو له پاره ورشي. دوی گڼ شمېر او همغږي برېښېدل او ۷۰۰ کسه يې لرل چې شمېر يې ورځ تر بلې ډېرېده».^{۷۲}

مکګريګر هر هغه څه ومنل چې دوی غوښتل. مېرمن سېل ليکلي: «دوی به ۴۰۰۰۰ روپۍ تر لاسه کړي. دا هغه څه وو چې شخړه يې پيل کړه. د دې په بدل کې دوی ژمنه وکړه چې ټول هغه څه چې زموږ دي بېرته راکړي. د تاوان، مهماتو، پېټو او يو شمېر تانوي له لاسه ورکولو او زموږ له ځنډېدنې وروسته، اوس به موږ له هغه ځای څخه روانېږو چېرته مو چې يون پيل کړی و، خو پرته له مړيو او ټپيانو څخه».^{۷۳} وضعیت د مېرمن سېل د يادونې په پرتله ډېر ترينګلی و. ځينې په دې باور وو چې خبرې اترې يوازې د ډېر وخت د ترلاسه کولو په پلمه وې. هنري ډيورنډ Henry Durand دغه خبرې اترې لويه تېروتنه وبللې. ده ليکلي: «دا د عمل وخت و. جګړمار باب بايد جګړه کړې وای، نه خبرې».^{۷۴} خو د پيسو ورکړې سېل ته فرصت ورکړ چې ټپيان له يوې وسلواکې ساتونکې ډلې سره کابل ته ولېږي چې هلته حکومت ته د پاڅون د کچې په اړه هم خبر ورکړي او پاتې عسکر په چټکۍ ښکته د جلال اباد په لور روان کړي. د انګرېزي ځواک بدغوني او تروش ډاکټر، جان مکګريګر د دغه خبرو اترو په هکله ليکلي: «خوښ يم چې جګړه به نوره نه وي ځکه چې په هرڅه کې چې سېل او ډني لاس ووهي، هغه به خامخا ناکامه کېږي».^{۷۵}

له بده مرغه، له دوو ورځو سکوت څخه وروسته بريدونه بيا پيل شول. د اونۍ په پای کې سېل راپور ورکړ: «د قوي وروستني ساتونکې ډله هره ورځ تر بريد لاندې راځي او هره شپه پر کمپ ډزې کېږي».^{۷۶} هر سهار «وروسته له دې چې د څار ډله د بېگل په غږولو بېرته راوغوښتل شي، لکه جادو او سحر يې چې کړي وي، سمدلاسه افغانان له کمپه د

نیم میل څخه په لږ واټن کې له هرې ورې غونډۍ، کرکنډې*، د وېسو کېډۍ، هر بوتې او هر کمر څخه بیا برید پیل کړي او په لویه پیمانه د دېسمنانو نیمه کړۍ را څخه تاو شي.^{۷۷} د افغانانو شمېر په دوامداره توګه ډېرېده. مېرمن سېل په اډه کې داسې یادونه کړې: «د کابل شاوخوا ټولې کلاوې تشې دي او (ویل کېږي چې) ځوانان تللي چې په تیزین کې زموږ پر ضد جګړه کې مرسته وکړي.» د نومبر په دویمه، بلاخره د سېل غونډ له غاښې څخه تیر، په هوارو کې ښکاره او د ګندمک کوچني حاصل خېزه کلي ته ورسېد، چېرته چې د شاه جهان د نیمې باغونه وو او د شاه شجاع پوځیانو یو کوچنی بارک درلود.

دلته سېل او افسران یې د لسو ورځو له پاره پاتې شول چې دمه وکړي او بېرته ورغږي، خو لکه څنګه چې د پوځ مذهبي مشر ټینګار کړی و، دا د سدتیا وخت و او هېچا د شرابو په څښلو کې زیاتې ونه کړې. دلته هغه شمېر پوځیانو چې د مېکناتن له خوا په جوړه شوې افغان لوا، جانبازان، کې پاتې وو «بغاوت وکړ او د انګرېزي افسرانو په وژنه یې پیل وکړ... اوس دا څرګنده وه چې یوازې غلزي مشرانو د خپلې اعانې د اعادې له پاره پاڅون نه دی کړی، بلکې ټول هېواد زموږ پر ضد پاڅېدلی دی.»^{۷۸} تر اوسه یوازې د څو ورځو په ترڅ کې دغه غونډ ۲۵۰ کسه له لاسه ورکړي وو او د دوی وضعیت ورځ تر بلې په چټکۍ خرابېدو. داسې اوازې وې چې د دوی تر شا په غاښیو کې او په خپله د کابل په شاوخوا کې درنې جګړې روانې وې؛ نو د جګړې یوه شورا جوړه شوه چې د کړنو په یوه تر ټولو ښه لړۍ پرېکړه وکړي. سېل او افسرانو یې پرېکړه وکړه چې هند ته او یا بیا بېرته کابل ته د تګ پرځای، ښکته د جلال اباد په لور خپل پاتې ۳۵ میله مزل بشپړ کړي چې د ښار دفاع بیا پیاوړې کړي او هلته دې ته تم شي چې بیا څه پېښېږي. که څه هم هېڅوک یې په پایله نه پوهېدل، خو دغه پرېکړې د جګړې بهیر بدل کړ.

د سېل غونډ د نومبر په ۱۲ مه جلال اباد ته ورسېد او ښار یې پرته له کلک مقاومت څخه ونيو. د ختو تیت دېوالونه په نږدېدو وو او عسکرو ته د جلال اباد ښار «کوچنی او ککړ» ښکاره شو، خو یوه خوا یې چې د کابل سیند ته څېرمه پرته وه، لږ تر لږه حاصلخېزه او ښه پنه کړل شوې وه او په نس ورو عسکرو، سیند له شیرماهي او د خوړو اوبو له کبانو څخه ډک وموند. دوی به په ذغالو د کبانو کباب کولو. کلیک په دې اړه په یوه تبصره کې ویلي: «که څه هم عادي یون کوونکو ته ښایي دغه ښار یې خونده برېښېده، خو د زرورو او په ترڅه بڼه د ځورېدلو عسکرو په اند... دغه ښار ډېر ښه جزاییتونه درلودل.»^{۷۹} جلال اباد ته د راتګ په ماسپینین، براد فوټ د استحکاماتو په بیا جوړولو پیل وکړ. په دفاعي دېوال کې درزونه او سوري ډک کړل شول، تیر کش او مورچلونه جوړ شول، لس توپونه سنګرونو ته وځپړول او ډزو ته تیار کړل شول. لټوونکې ډلې د خوراکی توکو او وښو د راټولولو له پاره ولېږل شوې او د هغه خنډونو رنګول پیل شول چې له سنګونو* څخه یې د دوی د ډزو مخه نیوله. دغه رغونه په ښه وخت کې ترسره شوه. سبا سهار د غلزيو او شینوارو ګډه قوه د ښار سوېل ته «په تیتو غونډیو کې ښکاره شوه. د ورځې په تېرېدو ګاګریزه لورې له دوی څخه ډکې شوې».^{۸۰}

د ښار دروازې وتړل شوې، خو له دې څخه لږ وخت مخکې، سېل یو وروستی چټک څړی په دې هیله ولېږه چې د خیبر له لارې په خوندي توګه په پېښور کې انګرېزي استازي ته ورشي. نوموړي په یوه ټوټه کاغذ کې په بیره لیکلي:

* کرکنډه: لویه تیره چې له غره رارغېدلې وي

* سنج: هغه دېوال چې د بام پر څنډه د کلا شاوخوا جوړ شوی وي

غواړم چې اعلیٰ سرقوماندان ته خبر ورکړم چې مخالفینو مور له هرې خوا کلابند کړي یوو. دوه غونډونه او یوه مېکانیزه ډله د دغه پراخه دېوالونو د دفاع له پاره بسنه نه کوي او زموږ د ډېرو هڅو غوښتنه کوي. مور سمدلاسه د پیسو او همدارنگه ۲۰۰۰ د دان پور گوليو غوښتنه کوو. په حقیقت کې مور همدا اوس هر راز مرستې ته اړ یو لکه عسکر، پیسې، خوراکي توکي او مهمات. د دغه کړنو ژر تر ژره ترسره کېدنه به مور ته گټور وي. عسکرو ته د ورځې نیمه څیره ورکول کېږي او یوازې د شپږو ورځو له پاره وریجې پاتي دي او اوږه هېڅ نه شته.^{۸۱}

د جلال اباد کلابندي پیل شوې وه.

په سوېلي افغانستان کې اوس په وضاحت یو لوی پاڅون په پېښېدو و. په کندهار کې لارښس په دغه باور و: «زموږ پر ضد احساسات ورځ تر بلې ډېرېږي او زه د پرله پسې اړودور تصور کوم. د دوی ملایان د هېواد له یوې کونډې څخه تر بلې زموږ پر ضد وعظ کوي.»^{۸۲} د نوموړي پوځي سیال، جنرال نابت له ده سره همغږی و او خپلې لور ته یې داسې لیکلي وو: «هېواد په خواشینوونکي وضعیت کې دی... د سېر ویلیم مېکناتن تېروتنې او کمزوری سیستم تر ټولو ډېر جنجال زېږوونکي دي. نوموړی یا باید بدل شي او یا مور باید د نړۍ له دغه برخې څخه ووځو... ډېر کلونه به ونیسي چې د مېکناتن کړنې بېرته جبران شي. ولې لارډ اکلنډ دغسې سړی چې د انگرېزانو اړوند هر څه یې له سپکاوی سره مخ کړل، په دغه واکمنه څوکۍ پریښی؟»^{۸۳}

په غزني کې د چوڼۍ قوماندان، ډگروال تامس پامر په همدغه کچه اندېښمن و. نوموړي نابت ته لیکلي: «دلته سیمه ورځ تر بلې له ډېر اړودور سره مخ کېږي... زه نه پوهېږم چې ولې د جنرال سېل غونډ هېواد پرېږدي. هو، کېدای شي دوی په جگړو خپله لار وباسي، خو دښمن به د دوی شاته لاره بنده کړي او زموږ اړیکې به له هند سره په داسې بشپړه توگه وشلوي لکه په دا تېرو دوه اونيو کې.»^{۸۴}

په چاریکار کې الډریډ پاتېنګر تر ټولو ډېر په وېره کې و. نوموړي اوس په دې کې اړنگ نه درلود چې د ده کوچنی د گورڅه چوڼی به له ټولوژني سره مخ شي؛ نو کابل ته لاړ چې له الفنسټون او مېکناتن سره مخامخ استدلال وکړي. الفنسټون وارخطا ناست و. ډېر زړه نا زړه او اندېښمن ښکارېده، خو ده ونه شو کړای چې پاتېنګر ته کومه فزیکي مرسته او یا لږ تر لږه هغه پوځي سپره قوه او توپخانه چې نوموړي یې له ناچاری غوښتنه کوله، په دې دلیل ولېږي چې دغه ځواکونو ته په کابل کې اړتیا وه. په عین وخت کې مېکناتن وویل چې له پاتېنګر سره د لیدو وخت نه لري او د نوموړي په لیکلي راپور یې مسخړې وکړې: «پاتېنګر داسې لیکلي لکه اوس چې [د میرمسجدي] نجرابیانو تر یرغل لاندې راځي، خو زما خیال دا دی چې د وېرې له پاره دومره ډېر لوی دلیل نه شته. کله چې دغه خلک واورې چې غلزي بېرته ارامه شول، دوی به بېرته خپلو سوږو ته ننوځي.»^{۸۵}

مېکناتن اوس هم په خپل اند کې سرتیمه برېښېده او هوډ یې درلود چې هېڅ خبر، حتی که ډېر بد او جدي هم و، باید د ده رضایت او قناعت گډوډ نه کړي او دا هغه وخت ډېر د پام وړ و کله چې په کابل کې ستونزې په ښکاره پراخېدلې، چېرته چې انگرېزان اوس په څرګنده توگه په واتونو کې کنځل کېدل. کالن مکزي لیکلي: «د ټولو خلکو

چلند داسې و لکه د انگرېزانو په تباهي کې چې دوی د بريا اټکل کړی وي.» يو شمېر وژنې هم وشوې: يو عسکر په خپله خېمه کې ویده و چې يو افغان په تومانچه وواژه. يو د تيټې رتبې عسکر چې ستونی يې غوڅ و په يو لښتي کې وموندل شو. کپتان والر Waller د يو هډفي وژونکي له خوا تپي شو او يو تورزن، ډاکټر مېټکف Metcalfe خپل کور ته څېرمه هغه وخت په توره ووايه کله چې له ښار څخه د اډې په لور تللو. مېرمن سېل انډېنمنه او په وېره کې وه. نوموړې په خپل يادښت کتاب کې ليکلي: «عمومي انگرېنه داسې ده چې مېکناتن ځان ته په ډاډگېرته خپل ځان غولوي چې هېواد ارامه دی. دی يو سخت کار په مخ کې لري ځکه چې داسې زړوتيا له ځانه نه ښيي چې اوسنی ستونزې په يوازېتوب حل کړي.»^{۸۶}

د نوموړي د سرزورۍ د دليل يوه وجه دا وه چې لږ وخت مخکې يې خبر تر لاسه کړی و چې لارډ اکلنډ ده ته په افغانستان کې د زيار په بدل کې د بمبي ولايت څوکۍ ورکړې. دا داسې څوکۍ وه چې د ختيځ هند په ټوله کمپنۍ کې يو ملکي مامور ته تر ټولو ښه وه. سرېره پر دې نوموړي ته د ملبار Malaba غونډۍ پر سر يو بشپړ ښايسته پلديوني Palladian هستوگنځی هم ورکړل شو؛ نو ځکه دا د ده په گټه وو چې ژر تر ژره له افغانستان څخه لاړ شي او خلکو ته د ښې دندې د ترسره کولو انگرېنه ورکړي. بيا، چې د ده له تگ څخه وروسته څه پېښېږي، ملامتيا به د ده د ځای ناستي په غاړه کېږي. نوموړي اکلنډ ته په غوره مالي ليکلي: «دا يو نابېره درناوی دی او داسې وخت راکړل شو چې په مسووليت ويلي شم چې زه دغه هېواد د بشپړه ارامۍ او چټک پرمختگ په حال کې پرېږدم.»^{۸۷}

هغه کس چې په ډېر احتمال سره د مېکناتن ځای ناستی کېده الکساندر برنز و. استازي نوموړی د څو مياشتو راهيسې په ډېرېدونکې توگه څنگ ته وهلی و؛ نو پرته له دې چې د خپلې خونې ليکوالانو اثار ولولي، بل څه يې د کړنې له پاره دومره ډېر نه درلودل. نوموړي په اکسټ کې خپل کور ته وليکل: «بې اړنگه، زما د ژوند تر ټولو بې موخې او لت پراو همدغه اوس دی. زه د حکومت له پاره له مشورې ورکولو پرته کوم بل کار نه کوم او پرته له دې چې زه د مياشتې ۳۵۰۰ روپۍ اخلم، بله کومه دنده نه ترسره کوم... [په عين وخت کې] د تسېتس Tacitus لوستل ما ته دومره خوندور دي لکه د استونو ليکل.»^{۸۸} کله چې د استازي له نوې دندې څخه خبر شو، هغه ليکلي چې دی د مېکناتن ځای ناستي ته «څوېمن» دی، خو بيا هم، اوس چې د هغه انعام د ترلاسه کولو په درشل کې و چې له ډېرې مودې راهيسې يې په لټه کې و، نوموړي په دې فکر کولو چې ده په رښتيا څومره دغه څوکۍ غوښته او يا نه. خپل ورور ته يې په ورستي ليک کې ليکلي: «زه ساعت په ساعت د واک او مقام له پاره خوب له لاسه ورکوم او له ځانه پوښتم چې ايا زه د دغه لوی واک دومره وړتيا لرم لکه دومره چې زه پرې باور کوم. کله کله فکر کوم چې نه، خو کله چې په زولانو کې نه وم تړلی، زه هېڅ کله په واک کې ناکامه شوی نه يم... هيله من يم چې دغه اړنگ مې ليرې شي ځکه چې انډېنسي دروونکې دي. زما د کرکټر يوه لومه بشپړه جدیت دی. زه د هېڅ داسې کړنې په اړه بې پروا نه يم چې زه يې ترسره کوم. په حقيقت کې، که زه يو کار ته ملا وتړم، بيا نو بې پروا نه شم پاتې کېدای.»^{۸۹}

حقيقت دا و چې د اشغال په وخت کې د برنز ډېر استعدادونه په لويه کچه ضايع شول. له مسون څخه پرته، برنز د هر انگرېز افسر او يا يون کونکي په پرتله افغانستان ډېر پېژانده. په دغه هېواد پوهېده او پرې کران و. د

ده ذاتي سياسي وړتيا دومره كره وه لكه قضاوت يې چې اكثرأ بې عيبه و، خو نيمگړتيا يې واك او پرمختګ ته لېوالتيا وه چې دى يې په يو بشپړ داسې غير ضروري يرغل او د اشغال په غلطه اداره كې ښكېل كړ چې دواړه يې د يو ځېن دسپليني له خوا اداره كېدل چې نه يې ده ته غور نيوه او نه يې د ده نظريو ته درناوى كولو. لكه ويتكېوېچ چې د ده سيال و، دى يو زړور او پوه ځوان و او يو داسې بېګانه و چې د خپل زيار په وسيله يې د خپل پېر په تر ټولو لويه جيوپولتيك هڅه كې لوى موقف تر لاسه كړ، خو دغه دواړه په بېلو وسيلو پوه شول چې دوى په پراخه امپرياليستي لوبه كې د سطرنيچ پلې دانې دي. كله چې ويتكېوېچ پوه شو چې د عمر خوارې او زيار يې له پامه وغورځول او ضايع شول، د روحي خپګان او كړكې په حالت كې يې ځان وژنه وكړه. دغه حالت ته د برنز ځواب عياشى ته مخ اړول وو. په دې توګه، نوموړي تر نن پورې په افغانستان كې خپل ځان د كړكې څېره وګرځولو. د افغان ماخذونو پر بنسټ، د برنز همدغه كړنو د كابل وروستي وژونكي اور ته پلته ووهله. په دې هكله ميرزا عطا تر ټولو ښه افغاني بيان كړى چې څرنگه برنز دغه اور بل كړ. نوموړي ليكلي چې په كابل كې اشرافيان په پرمختلونكې توګه د انګرېزي اشغال په هكله ځاځمن كېدل او په ځانګړې توګه د دوى د كړنو هغه بڼه چې پر غلزي مشرانو يې پيسې كې كړې وې، شاه شجاع يې څنګ ته كړى او د نوموړي وزير، ملاشكور يې له دندې ګوښه كړى و. دا د خپلې ناتوانۍ په هكله د شاه شجاع سرتېكونه وه چې بالاخره يې عزت او ايمان ته د سپكاوي په اړه د شاهي سردارانو ځاځ د اشغالګر پوځ پر وړاندې اوج ته وپارولو. د مېرزا عطا په قول: «دوى هر يو خپلو كورونو ته لاړل او په ترغونې^{۶۰} كې كله چې لمر په لوېديځ كې ولوېد او سپوږمۍ په خپله ښكلا راپورته شوه، دوى سره راغونډ شول او په قران يې سوګند وكړ.» په داسې حال كې چې د سېل ځواكونه لا تر اوسه په خردكابل كې وو، مولانا كشميري د چټك عمل له پاره د ځينو مشرانو ټينګار ياد كړى دى.

پاچا هېڅ پوځ نه لري او لات هې جنګي [مېكناتن] نېشه دى

شراب څښي، مستي كوي، پتک يې تل په لاس كې

ناوخته كيږي، د څنډ له پاره ځاى نه شته

مور كړار كښېناستى نه شو، بايد لاس په كار شو

چې سويه خبره نه شي

او ښكار مو له لاسه و نه وځي

راځئ چې د بد عمله ارواح، برنز په لوري بېره وكړو،

او د سپېدو په چاودو كې، د ده كار جوړ كړو^{۶۰}

خو په پاى كې دوى هوکړه وکړه چې د اشغالګرو تر يو بد چلند پورې صبر وکړي چې د دوى پاڅون توجه شي. د نومبر په لمري ماښام چې د روژې لمړۍ اونۍ وه، مخکېنو سردارانو هغه پلمه پيدا کړه چې دوى ورته تم وو. ميرزا عطا ليکلي: «د خداى په رضا، پېښه داسې پيل شوه چې د عبدالله خان اڅکزي يوه وينځه نجلۍ د ده له

^{۶۰} ترغونې: د ماښام تياره

هستوگنځي څخه د الکساندر برنز کور ته وتښتېده. خان په ځاڅ خپل يو چوپړيال د نادانې نجلۍ د بېرته راوستلو له پاره ور ولېږه. دغه انگرېز چې له غرور څخه پرسېدلی و، کنځاوې پيل کړې او د خان چوپړيال يې سخت وواهه او له کور څخه يې بهر واچاوه. دا له کچې څخه وتلې پارونه وه. د موهن لال کشميري په قول: «له خپلوانو سره يو ځای، عبدالله خان اڅکزی د امين الله خان لوگري کور ته لاړ، قران يې په لاس کې، ده ته يې زاری وکړې چې له ده سره ملگری شي چې په ښار کې خلک د پاڅون له پاره وپاروي. کله چې امين الله خان لوگري دغه غوښتنه ومنله، ځينې نور ناراضه مشران د اڅکزي کور ته ولېږل شول.»^{۹۱} کله چې جرگه راغونډه شوه، عبدالله خان اشرافيانو ته وينا پيل کړه:

اوس مور برحق يو چې دغه انگرېزي زغ ایسته واچوو: دوی د استبداد لاس غځوي چې ښاريان، لوی او واړه يې عزته کړي: له يوې وينځې نجلۍ سره جماع د مذهبي غسل ارزښت نه لري، خو مور يې بايد همدلته او همدا اوس مخه ونيسو. دغه انگرېزان د خپلو هوسونو پر خرو د څښتوب تر ډگره کښېني. تر دې کچې چې مور ټول به ونيسي او لږ څنډ وروسته به مو يو بهرني زندان ته ولېږي. زه په خدای تکیه کوم او د جگرې معيار د خپل پيغمبر، محمد کچې ته اوچتوم او په دې توگه جگره پيلوم. که بريا مور ته انعام راکړي: نو دا هغه څه دي چې مور يې غواړو، او که په جگره کې مړه شوو، بيا هم مرگ له بې عزته او سپک ژوند څخه ښه دی!^{۹۲}

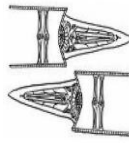
نورو سردارانو، د ده د ورکتوب ملگرو خپلې ملاوې وتړلې، ځانونه يې تيار کړل او جهاد ته چمتو شول. کله چې موهن لال د خپلو ځرو په وسيله د توطيې جوړوونکو په هکله خبر شو، سمدلاسه د برنز کور ته لاړ چې ده ته د هغه څه په اړه خبرداری ورکړي چې په خوټېدو وو. برنز خپله ورځ د خپلې راتلونکې په هکله په اندېښنو تېره کړې وه او په لمړي ځل يې هند ته د تک شلمه کلېزه وه. ده دا احساس وکړ چې دغه ورځ به ده ته ژوند بدلونکې وي. د خپل ژورنال په ورستيو ليکو کې يې داسې ليکلي: «دغه ورځ به ما ته څه رامخه کړي؟ زما په اند، تخت يا تابوت. له لمر لوېدو څخه مخکې به پوه شم»^{۹۳}، خو د غلزيو پاڅون لارې بندې کړې وې او کوم ليک کابل ته راغی. د ۱۸۴۱ کال د نومبر په لمړي ماښام، موهن لال ليکلي:

ما برنز وليد او ورته و مې ويل [چې څه په پېښېدو دي] .. ده وويل چې نه غواړي په هغه څه کې لاس ووهي چې استازي جوړ کړي. لکه څنگه چې هغه په څو ورځو کې بمبي ته ځي او بيا به دی [برنز] پخوانی اعاني بېرته اعاده کړي او مشران به پخلا کړي. ما بيا ورته وويل چې دا د چوپړ له احکامو سره ټکر دی چې داسې بدبخته بلاوې پرېښودل شي چې وده وکړي او د بد حالت د مخنيوي مانا دا ده چې مخکې له دی چې دښمنان مور ته زبان ورسوي دوی نابود کړل شي. کله چې برنز دغه خبرې واورېدې، له څوکۍ څخه اوچت شو، اسوبلی يې وکښې، بېرته کښېناست او ما ته يې وويل چې له دغه هېواد څخه د وتلو او د بايللو له کبله يې د ماتم وخت رارسېدلی دی.^{۹۴}

کله چې موهن لال بېرته د پل چرخي بازار په لور خپل کور ته روان و، توطيه گر په تياری بوخت وو. ميرزا عطا ليکلي:

همدغه شپه، د سپېدو له چاودو څخه مخکې دوی د برنز کور ته لاړل او په خپلو بې رحمو تورو يې پیره داران ووژل. د جگرې خبر په ټول ښار کې خپور شو او د کابل نارينوو، څوربو جنګيالو، دغه خبر له خدای څخه هغه ډالی وبلله چې دوی يې غوښتنه کوله. دوی خپلو هټيو ته لاړل، وسلې يې واخيستې او د جگرې ډکر ته يې د يا چار يار [د درانيو او بارکزيو د جگرې نارې] په چيغو منډې کړې. د سپېدو په چاودو سره، دوی لکه ملخ کوڅو ته راتوپي او د الکساندر برنز د کور شاوخوا ته راغونډ شول.^{۹۵}

۷

ټول نظم په ختمېدو دی

د ۱۸۴۱ کال د نومبر سهار روڼ او یخ پیل شو. د کابل له دېوالونو بهر په باغونو کې د ژمني لمر وړانگو، له افغاني نښترو او سروو څخه تیاره او اوږده سیوري اچولې وو. له باغونو څخه وړاندې، په نوې جوړه شوې اډه کې د شاه شجاع د عسکرو د تنخواوو معتمد، کپټر هیو جانسن Captair Hugh Johnson سهار وختي له خوبه وښی شوی و. نوموړی تېره شپه د غونډ یوې ماښامې مېلمستیا ته تللی و. خرابېدونکي امنیتي حالت ته په کتو سره، وروڼو افسرانو یې وډومارو چې په اډه کې شپه تېره کړي که څه هم افغانه معشوقه یې د ښار په مرکز، شور بازار کې د ده په کت کې ورته تم وه.

نوموړي په هغه شپه په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «د لمر ختو په شاوخوا کې، مخکې له دې چې وینې شم، زما یو چوپړيال راغی او وپې ویل چې کارگران نن په خپلو کورونو کې پاتې شول ځکه چې له دوی سره د خپلې شتمنۍ د چور وېره وه. د شپې له خوا داسې گنگوسې خپرې شوې وې چې په ښار کې به اړودور رامنځ ته شي. ما دغه کارگران له څو ورځو راهیسې د ماموریت په احاطه کې په یو کور کې چې ما پېرودلی و په کار گمارلي وو.»^۱ جانسن دا ناشونې وگڼله. پرون ماښام، مخکې له دې چې له ښاره ووځي، د پېښدونکي اړودور هېڅ کومې نښې نه لیدل کېدې او لکه څنګه چې د نوموړي کور د الکساندر برنز کور ته نږدې و، دی ډاډه و چې که څارگریزو مالوماتو د اړودور د پېښېدو یادونه کړي وای؛ نو ملګري به یې ده ته خبرداری ورکړی وای. نوموړی زیاتوي: «نیم ساعت وروسته مې چې چوپړيال د ښار په لور لاړ، ما ته درې چپراسیان راغلل او وپې ویل چې زما د کور او خزانه مخ ته یوه ډله خلک راغونډ شوي. دوی د ننوتلو هڅې کوي او برنز د دوی د ارامولو هڅه کوي.» جانسن خپلو څرگندونو ته داسې دوام ورکوي:

د اس چمتو کولو امر مې وکړ، خو مخکې له دې چې پر اس سپور شم، د استازي پوځي سکرتري، کپتان لارېنس ته ورغلم چې د هغه څه په هکله خبر ورکړم چې ما اورېدلي وو، خو په دې هکله یې له برنز څخه مخکې یو نوبت ترلاسه کړی و او د جنرال دفتر ته روان و. زما یو بل چوپړيال راغی او وپې ویل چې د هغه واکمن کنټرول چې زما او د برنز کور په کې دی، بلوا کونکو په لاس کې واخیست. ځینو یې هڅه کوله چې زما دروازه پرانیزي، خو زما د خزانه ساتونکو پر دوی باندې درنو ډزو ته دوام ورکولو. ده چې زما اس زین شوی ولیده، راته وپې ویل چې خپل کور ته تګ ناشونی دی ځکه چې پاڅون کونکي هره دقیقه دېرېرې او هر اروپايي یا هندوستاني چې مخې ته ورځي، دوی یې وژني. په دې خیال چې جنرال به یوه پوځي ډله ولېږي څو دغه بلوا وځي او زما خزانه او د هستوګن، الکساندر برنز چې مخکې یې په یو بل نوبت کې د سملاسي مرستې له پاره زاری کړې وې، ژوند وژغوري، زما اس چمتو ساتل کېده چې زه هم د پوځي ډلې ملتیا وکړم. زه د دفاعي دېوال سر ته وختم چې که له ښار څخه د بلوا څه نښې ولیدی شم. هلته مې پنځه دقیقې لا تېرې نه وې چې د ښار له لوري مې یو ټینک لویکی ولید. زه سمدلاسه پوه شوم چې مخالفینو زما کور ته اور واچولو. ما د دان پورو درنې اړاې هم واورېدې.

ده ته د وژنو او چور د ناوړه راپورونو... رسېدل پيل شول.

مور حيران وو چې تر اوسه هم كومې پوځي ډلې ته امر نه و شوی. په ساعتونو وخت ضايع شو او د پاڅون د خپلو له پاره هېڅ كرنه ترسره نه شوه. داسې كنگوسې چې وروسته په حقيقت بدلې شوې روانې وې چې پاڅون كوونكو زما د خزاني دېوال په ماين والوزاوه او خزانه يې چور كړه. همدا راز دروازې ته د اور اچولو په وسيله يې زما د كور واك هم خپل كړی او ټول ساتونكي، يو سوبه دار او ٢٨ سپاهيان، [اروپايي] افسران، زما ټول چوپړيالان - نارينه، بنځي او ماشومان يې وژلي او زما ټوله خزانه يې چې ١٧٠٠٠٠ روپۍ په كې وې، لوټ كړې ده. زما په دفتر كې د درې كلونو راپه دېخوا ټول اسناد يې سوځولي چې نږدې د يو ميليون پونډو نه تصفيه شوي حسابونه په كې وو او زما شخصي شتمني چې له ١٠٠٠٠ روپو څخه يې ډېر ارزښت درلود ترلاسه كړي.^٢

جانسن باور نه كولو چې د برنز، خزاني او د ده د كاركوونكو د ژغورلو له پاره ډېر څه نه ترسره كېدل او په وار وار يې په دې اړه د پلان پوښتنه كوله. وروسته څرگنده شوه چې ستونزه له الفنستون سره وه. كله چې په ښار كې د اړودور راپورونه راورسېدل، دغه ناروغه جنرال له خپل راتك څخه را په دېخوا په لمړي ځل پر اس د سپرېدو هڅه وكړه، خو دې ډېر كلك پر ځمكه او اس هم پر ده ولويد. وروسته له دې، د كپتان وېنسټ اپر په قول: «الفستون چې زما په خيال هېڅ كله يو غښتلی او ازاد فكره سړی نه و، داسې يو حالت ته يې تازيل وكړ چې د زورتوب له كبله يې اوس دماغ پر ځای نه دی.»^٣

په اډه كې يو كس چې عسکر يې عمل ته هڅول، د مېكناتېن سېكمن ځوان پوځي سكرتر جورج لارنس و. جانسن هم د لارنس په څېر سهار د وخته له خوبه پاڅېدلی و او پوه شو چې اړودور روان دی. نوموړي ليكلي: «يو څړی چې ما ښار ته د عادي توکو د پېرودلو له پاره لېږلی و، ساه نيولی او په ډېره وارخطايي بېرته راغی او وپې ويل چې ټولې هټې بندې دي او له وسلوالي گڼې گونې څخه واتهونه ډك دي. زه سمډلاسه اوچت شوم او د استازي په لټه كې شوم. نوموړی مې د سهار په اتو بجو پيدا كړ چې له الفنستون سره په ژورو خبرو بوخت و...»^٤

لارنس وړانديز وكړ چې د اډې ٥٠٠٠ عسکر دې سمډلاسه د ښار په لور د برنز هستوگنځي ته ولېږل شي او د بلوا د غدۍ دواړه مشران، امين الله خان لوگري او عبدالله خان اڅكزی دې ونيول شي: «حتی یوه شېبه باید ضایع نه شي.» ده بیا وروسته ليكلي: «زما وړانديز سمډلاسه رد شو او په داسې حالاتو كې سوچه لېونتوب او بيخي ناشونی وبلل شو،» خو د نوموړي دويم وړانديز ومنل شو او هغه دا چې: د چوڼۍ انجنير، بريدمن سټرټ چې نوی واده يې كړی و، پر اس چارگام بريد جنرال شلټن ته ورشي. دغه جنرال په سياستگ كې چې له ښار څخه ليرې سيمه وه، كمارل شوی و چې د نارامه خرد كابل د غاښي خولې او د كابل ښار تر منځ د لارې امنيت وساتي. سټرټ به يې د بلوا په هكله چې د پل چرخي په شاوخوا كې لوتول كوي، خبر كړي او وپې هڅوي چې بالاحصار ته لاړ شي خو له هغه ځای څخه پر دېوال محاط ښار قوماندانه كړي او مناسب اقدام تر سره كړي. لارنس بايد همدا مهال، د بالاحصار په لور روان شي چې دغه پلان له شاه شجاع سره منظور كړي.

لارنس د سهار نهو بجو شاوخوا، د يوې كوچنې څلور كسيزه ډلې په بدرگه د بالاحصار په لور وخوځېد. نوموړي خپلو ساتونكو ته هدايت وركړ چې «له ده سره نږدې روان وي، كه اړتيا وي د بوتانو په پونډو كې دې له تېرو څوكو څخه د اس په چټك ځغلولو كې كار واخلي خو په هېڅ وجه دې نه درېږي.»

د محمدخان کلا ته څېرمه یو افغان له یوه لښتي څخه راپورته شو او په داسې حال کې چې یوه لویه غبرګ لاسې توره یې خوځوله، د واټ په لور یې را منډې کړې. زما په لور یې یوه څاڅناکه منډه وکړه، خو ما د خپلې ډنډې په وړ واړولو ځان ورڅخه بچ کړ، توره مې راوایسته او خپل اس مې د ده په لور په ترات کړ، بیا زما یو ساتونکي دغه کس د کرین په دز وویشت... کله چې مور له وات څخه ښکاره شوو، سمدلاسه یوې بلې ډلې چې په یوه لښتي کې پته وه، پر مور چیغه وکړه او د دان پورو سملاسي پرله پسې ډزې یې راباندې پیل کړې. یوازې زموږ چټکې څغاسټې او له مور څخه اوچتو ډزو له تباهی څخه وژغورلو.

لارنس چې کله بالاحصار ته ورسېد، د شاه حضور ته بوتلل شو. شاه په ډېره غوسه ښکته پورته گامونه اخیستل.

اعلحضرت په اوچت غږ وویل: «دا هغه څه نه دي چې ما استازي ته ویل چې که زما مشورې ته پام ونه کړي، پېښ به شي؟» ورپسې ما پاچا ته د خپل راتګ د موخې په هکله خبر ورکړ او غوښتنه مې ترې وکړه چې اجازه راکړي څو د شلین غونډ ته امر وکړم چې بالاحصار ته راشي. شاه په ځواب کې وویل: «لږ صبر وکړه، زما زوی، فتح جنګ او صدراعظم عثمان خان [نظام الدوله] زما له عسکرو سره ښکته ښار ته تللي دي. زه په دې کې اړنګ نه لرم چې دوی به بلوا وځي.»^۵

لکه څنګه چې لارنس پوهېده، په دې کې د طنز کوچنی څرک هم نه و. له میاشتو راهیسې انګرېزانو، شجاع لټ او بې اغېزې بللو، خو چې کله کرکېچ راغی، دا یوازې شاه شجاع و چې سمدستي لاس په کار شو چې پاڅون مخکې له دې چې له کنټرول ووځي، وځي. نوموړي د خپلې ساتونکې ډلې وفادار او ډېرې سابقې قوماندان، ولیم کمبل د ۱۰۰۰ کسيزه پوځ او دوو توپونو او همدا راز له فتح جنګ سره یو ځای چې د ده صلاحیت ته مشروعیت ورکړي، د بلوا پر ضد لېرلي وو. په رښتیا، شجاع یوازینی کس و چې د برنز د ژغورلو له پاره یې هڅې وکړې که څه هم نوموړی له لسیزو راهیسې د ده کلک ناقد و. کله چې لارنس له شجاع سره یو ځای تم و، په ښار کې د فتح جنګ د بریالي پرمختګ او د پر له پسې سیمو د ارامولو په اړه راپورونه راتلل.

خو په برېڅر کې، پېښو توره څېره خپله کړه. لمړی بریدمن سترېټ «په داسې حال کې چې ډېرې وینې ترې روانې وې» «توره په لاس» دربار ته راغی او «چیغه یې کړه چې دی وژل کېږي. ده وویل چې کله په دروازه کې له خپل اس څخه ښکته کېده، له گڼې گونې څخه یو سړي د ده په لور منډه کړه او دی یې درې ځلې پر مخ او ستوني په چاره وهولو». وروسته راپور راغی چې مخالفینو د فتح جنګ او کمبل عسکر په تنګو واټونو کې تر غلجکې برید لاندې راوستي او نښه ویشتونکو چې د شوربازار په کورونو کې پټ وو، دوی ته د سلو کسانو په شاوخوا کې مرګ ژوبله اړولې ده. دوی خپل دوه توپونه هم له لاسه ورکړي او اوس د برنز کور ته په لږ واټن کې بند پاتې شوي. شجاع اوس په ډېرېدونکې توګه د خپل زوی په هکله اندېښمن شو او د لارنس له زاریو سره سره، نوموړي «په داسې حال کې چې پلرنی عاطفې اغېزمن کړی و، له لږ ځنډ څخه وروسته یې بلاخره خپل زوی او صدر اعظم بېرته راوغوښتل. رت، صادق، او جور جاري نه خوښوونکی صدر اعظم بلاخره سخت پارېدل او په نیولې ساه له جکړې څخه بېرته راغی او پاچا ته یې په ځاڅمنه بڼه وویل: «د بریا په شېبه کې دې مور بېرته راوغوښتو. عسکر به دې مات شي او پر مور ټولو به بلا نازله شي.»^۶

موهن لال یوازې له درې ساعته خوب وروسته یوې چوپړیالې وپښ کړ او په وارخطايي یې د برنز له دروازې څخه بهر چې څو کوره هاخوا د بازار په وروستی برخه کې و، د لویې گڼې گونې په هکله ورته وویل: «اغا، ته ویده یې او ښار

ترينګلی دی. «موهن لال د خپل باغ انګر ته ننوت او وپي ليدل چې خلک خپل مالونه له سيمې څخه وتلو خوندي ځايونو ته لېږدوي.

هغی والو له خپلو هټيو څخه مالونه ایستل او ټول ښار په خوځښت و. د سلطان جان [د غلزيو يو مخکښ پاڅونوال چې له دوست محمد سره په بخارا کې و] سکرتري، ميرزا خدا داد چې له ما سره بې اشنایي درلوده، زما کور ته راغی او ما ته يې په کور کې د پاتې کېدو او د خپلې شتمنۍ د نه ایستلو له کبله چې زه له کوم خطر سره مخ وم، خبرداری راکړ. نایب شريف هم [د قزلباشو يو مشر چې له پخوا راهيسې د برنز يو عیاش انديوال و] خپل خسرو لېږه چې ما له خپلو ټولو ارزښتمنو مالونو سره د پارسیانو مېنې ته بوخي، خو ما د دوی دغه مهربانه مشوره ونه منله ځکه چې له کور څخه زما خوځېدنه به د پېښېدونکي خطر په اړه اړنګونه ډېر کړي؛ نو ما خپل چوپړيال له يوه نوبت سره سېرالکساندر برنز ته ولېږه. د نوموړي هستوګنځی زما له کور څخه د څو کورونو په واټن کې و. په نوبت کې مې د هغه مالوماتو په اړه ورته ليکلي وو چې ما ترلاسه کړي وو... د ده ځواب دا و چې زه بايد په خپل کور کې پاتې شم او ده د عسکرو غوښتنه کړې. دوی به ژر ښار ته راورسېږي. نيم ساعت وروسته مې چوپړيال خبر راکړ چې نظام الدوله، برنز ته مشوره ورکوله چې خپل کور پرېږدي او له ده سره بالاحصار ته لاړ شي ځکه د نوموړي ژوند ته ډېر خطر و.^٧

برنز په خپل شهرت او خونديتوب دومره باورمن و چې يوازې دوولس ساتونکي يې لرل. نوموړي لږ شېبه مخکې پرېکړه وکړه چې له دغه وزير سره لاړ شي، خو په وروستيو شېبو کې د نوموړي پخواني جومه دار (د برنز د ساتونکو مشر) ور په یاد کړه چې استازي ته يې پيغام لېږلی؛ نو د هغه تر ځواب پورې دې پاتې شي او دی يې وډومارو چې لاړ نه شي؛ نو نظام الدوله يوازې لاړ او ژمنه يې وکړه چې د شاه د عسکرو له يوه کنډک سره به بېرته راشي. نوموړی چې کله پر اس سپور ستون شو، له بامونو څخه ډزې پرې وشوې، خو وپي کړای شول چې په جګړې خپله لاره بالاحصار ته وباسي.

په دغه وخت کې د مخالفينو مشران داسې يوه ټولګه وه چې له ناراضه شاهي پلويو، بارکزي سردارانو، ځاځناکه اشرافيانو، چې د پوځي اصلاحاتو په هکله په غوسه وو، پخواني وزګاره بېروکراتانو او له منځني پوري «علماوو، چې د شاه په چوپړ کې نه وو»، جوړه شوې وه. دوی د شور بازار په ګوټ کې عاشقان او عارفان ته راورسېدل او عبدالله خان اڅکزي چې سمدستي يې د پاڅون پوځي قوماندان په لاس کې اخیستې وه، دوی ته لارښونه کوله. دوی په يوه باغ کې مور چلې ونېولې چې د برنز کور ته څېرمه و. کالن مکزي په خپله یاد ليکچه کې يادونه کړې چې د مخالفينو مشرانو «له برنز څخه د داسې سړي په توګه کرکه درلوده چې په ټوليزه توګه داسې باور کېده چې ده انګرېزانو ته د افغانستان لاره وښوده او ادعا يې کوله چې له دوی سره يې په مناسب درناوي چلند نه کولو. که څه هم برنز فکر کولو چې د تېټي کچې خلکو په منځ کې يې کرانښت درلود، خو په دې کې ډېر اړنګ شته چې همداسې به وو حال دا چې مشرانو نوموړي ته د نظم يو داسې سيستم د اصلي پلي کوونکي په سترګه کتل چې دوی ته ډېر ناوړه و.»^٨ کله چې برنز دوی ته ځري وروپلېر چې د مخالفينو د مشرانو د سرتګونو په اړه وپوښتي او خبرو ته بلنه ورکړې، دوی له لږې ځري څخه سر غوڅ کړ او نور يې پرېښودل چې دغه ځواب برنز ته ورسوي. ورپسې، د مشرانو سړيو ته امر وشو چې بامونو ته وخېژي او د برنز د هستوګنځي شا ته ځانونه ورسوي. برنز ته بايد هيڅ ځای پرې نه ښودل شي. موهن لال ليکلي: «اوس يې هرې خوا ته څه نا څه دوه سوه کسه راغونډ شوي وو او سېرالکساندر برنز د خپلې پاسني کوتې له کړکې نه له پاڅون کوونکو څخه د ارامۍ غوښتنه کوله او ټولو ته يې د ښه انعام ژمنه وکړه. له برنز سره کېتان ويلييم

برادفوت، د جنرال سېل د سور سري انجنير كشر ورور او د برنز خپل كشر ورور، چارلس چې لږه موده مخكې كابل ته راغلی و، هم په بالكن كې وو.»

په داسې حال كې چې برنز پر پاڅونوالو چينې وهلې، برادفوت له سېني څخه لږ ښكته [د دان پور] په مردكي ولگېد. برنز او ورور يې دغه ټپي ښكته راوړ او په لاندې خونه كې يې ځای پر ځای كړ. [سپاهي] ساتونكو چې له سختو دزو لاندې وو، د مخالفينو د پرمختگ مخه نيوله. د سېر الكساندر ځينو چوپړيالانو غوښتل چې نوموړی په خېمه كې ونغاړي او په اوږو يې په داسې بڼه يوسي لكه نور چې د چور مال وري، خو ده وويل چې خپل ورور او ټپي ملگری كېتان براد فوټ نه شي پرېښودى.

په دغه شېبه كې بلواگر وتوانېدل چې د برنز د كور دروازې ته اور واچوي. «كېتان براد فوټ د اور لمبو وخور او د اور لمبې هغه كوټې ته ورسېدې چې سېر الكساندر او ورور يې په كې درېدلې وو. دوى د لمبو كچې ته كتل او د رحم او بښنې له پاره يې زارى كولې. ورپسې بريدمن چارلس باغ ته ووت او مخكې له دې چې ټوټې ټوټې غوڅ كړل شي، شاوخوا شپږ كسه يې ووژل.»

موهن لال پر خپل بام ولاړ و او په وېره يې ننداره كوله په داسې حال كې چې د برنز له كوره مردكيو دېوالونه سوري كول او د ده شاوخوا د كړكۍ بښېنې يې ماتولې. اوس ټوپكوالو نوموړی پر بام وليد او دى بايد ژر تر ژره ووځي. دى د خپلې حويلۍ د بهرني دېوال له هغه سوري څخه ووت چې مخكې يې د تېښتې له پاره جوړ كړى و. پلان يې دا و چې په مراد خانۍ كې پر دېوالونو چاپېر د قزلباشو مېنې ته چې ښه دفاع ترې كېده، په منډه لار شي او د برنز د مرستې له پاره انگرېز پلوه شيعه مشر، خان شيرين خان راوړي، خو كله چې په واټونو كې په منډه و، مخالفينو چې له مخامخ لوري څخه راروان وو، دى ونيو او ترې چاپېر شول. همغه وو چې د كافرانو د جاسوس په توگه له ده څخه سر غوڅ كړي، د ښه بخته، سپين پېرى باركزى مشر او د دوست محمد د تره زوى، محمد زمان خان چې موهن لال يې يو كال مخكې د تسليمۍ او د شاه شجاع په دربار كې د ځاى لاره برابره كړې وه، مخالفينو ته په مخه ورغى:

دغه نواب له خپل كور څخه بهر راغی او هغه څوك يې ورتل چې زه يې نيولى وم. زه يې د دوى له لاسونو څخه كښ كړم، له خان سره يې ستون كړم او د خپلو ښځينه په منځ كې يې ځاى راكړ. دوى چې زما له لوري څه وخت مخكې مرسته ترلاسه كړې وه، ما ته يې د سهارنۍ له پاره يو قاب ښايسته پلو راوړ. د افغانانو په لاس او له دوى سره په ناسته كې به دغه خواره په يوه بله موكه كې ناڅاپي او ډېر ارزښتمن واى، خو په اوسنيو ناورينجنو شېبو كې داسې برېښېدل چې د وريجو هره دانه زما په ستوني كې بندېده. زه اوس په يوه تياره كوټه كې كښېنول شوم او ور راپسې كولپ كړل شو. مهربانه نواب له ما څخه وغوښتل چې خپلې كوټې له كوټو څخه وباسم او چېرته يې پټې كړم چې حرص د ده زوى دې ته ونه هڅوي چې د كوټيو له پاره زما كوټې غوڅې كړي. په عين وخت كې زما كور په بشپړ ډول لوټ شو.^۹

لكه څنگه چې موهن لال چې هر څه يې له نږدې ليدل، اوس د ښځينه په منځ كې پټ كړل شوى و، د كوم بل شاهد داسې څرگندونه نه ده پاتې چې د برنز وروستى شېبې بيان كړي او تر يوې كچې هغه بېلابېلې نسخې چې اوس شته، ټولې گنگوسې دي. تر ټولو ناشونې او په رښتيا تر ټولو خيالي نسخه د ميرزا عطا ده. په دې اړه د نوموړي نكل داسې دى:

داسې ويل كېږي، كله چې غازيان هستوگنځي ته په زور ننوتل، په دغه مهال كې برنز د كور په خصوصي برخه كې له خپلې معشوقې سره د شپوت او خوند تود غسل كولو... دغه شېبه غازي چريكان ور ننوتل او ټول يې د ژوند د بدلون له كوټې څخه را وايستل، په تورو يې ټوټې ټوټې كړل او د مرگ په ايره دانۍ كې يې وغورځول. په كور كې هر څه لوټ شول. جنكاليو د خزانو بکسونه پرانيستل

او خپلې لمنې یې د کمپنۍ له سکو څخه چې اوچت شرنګاری یې کولو ډکې کړې. وروسته یې د تنخواوو د معتمد، کپتان [هیو] جانسن پر کور برید وکړ او د نوموړي خزانه او د کدام ټولې زېرمې یې لوټ کړې. هر انګرېز چې په بنسار کې و، هڅه یې کوله چې ژر تر ژره ادې ته وتښتی.^{١٠}

د دغه نکل یو بل ډول، منشي عبدالکریم په محاربه کابل وکندهار کې لیکلی. منشي عبدالکریم هم لکه میرزا عطا په دې اند و چې دغه کرکېچ ګواکې د برنز لویې جنسي اشتها وزېرولو. د منشي په اند، د اور بلېدنه د عبدالله خان اڅکزي د وینځې له کبله نه، بلکې «له یوې افغانې ښځې سره په شهوت کې د برنز ډوبېدل او د هغې د مېړه بندي کول وو».

داسې ویل کېږي چې یوه ورځ برنز د بنار د حالاتو د ارزونې له پاره ګرځېده چې ناڅاپه یې یوه ښایسته افغانه ښځه تر سترګو شوه چې د خپل بام پر سر ولاړه وه او په ښایست کې یې جوړې وه. برنز یې په لیدو سمدلاسه لېونی شو، خپله دنده یې هېره کړه او د تقوا او شرم حس یې له لاسه ورکړ. وروسته له دې چې بېرته خپل دفتر ته لاړ، سمدستي یې کوټوال یا د پولیسو مشر ته وویل چې د هغه خانګري کور چې په هغه خانګري مېنه کې دی څښتن ورته راوړي. دغه پولیس لاړ چې ورکړل شوی امر تر سره کړي. دی بېرته له یو ځوان، صادق، او پرهېزګار افغان عسکر سره راغی. نوموړی د دغه کور څښتن او د دغې بې جوړې ښایسته ښځې مېړه و. برنز وویل: «زه تا ته یو کار لرم - که دې زما وړاندیز ومنلو، زه به تا افسر کړم، زه به تا بډای کړم، زه به تا یو له خپلو نږدې اشنايانو څخه وګڼم!» دغه ځوان عسکر وپوښتل: «دا کوم کار دی چې زه یې باید ستا د هیلې د پوره کولو لپاره د ترسره کولو هڅه وکړم؟» برنز وویل: «ته یوه ښځه لرې، ښایسته لکه د څورلسم سپوږمۍ. ما ستا د کور د بام پر سر ولیده. زه یې له خپل ذهن څخه نه شم ایستلی. ما ته یې راکړه. ما پرېږده چې هوس مې پوره کړم او هر هغه څه چې ته یې غوښتنه کوي، هغه به ستا شي.» ځوان عسکر له شرم څخه په لږیکه شو، د ننگ له ترخه غضب او څاخ څخه ډک شو او په پساري یې وویل: «مردار ځناوره! له خدای څخه وېره نه لرې؟ زه یو بروا* یم چې خپله ښځه د سرو زرو په بدل کې پر تا خرڅه کړم. خبردار، که دې یوه بله خبره وکړه، زه به د خپلې تورې پر څوکه ځواب درکړم.» برنز چې غوښتل یې خپله سربدالي پته کړي، دغه سړي ته یې زولانې واچولې او په تل خونې زندان کې یې لکه یو رښتینی قاتل واچاوه.

د منشي عبدالکریم په قول، دا د دغه عسکر خپلوان وو چې وروستی ګوزار یې پر برنز وکړ:

د دغه ځوان عسکر دوولس خپلوان د برنز کوټې ته ننوتل. له دوی څخه دوه کسانو برنز ته لاس کړ، پر ځمکه یې ځملاوه او یو یې پر سینه کېښناسته او په چیغه یې ورته وویل: «ځناوره، ته د سپېڅلو ښځو د بې عزته کولو جرات کوي؟ که ته د عدالت په محکمه کې مشر وای؛ نو راته ووايه چې د دغسې بېشرمه جزا به څه وه؟ د هېودو، عیسویانو او د زردشتیانو د عدالت کتابونه په دې اړه څه وایي؟» برنز د خپل ژوند د ژغورلو له پاره د بېنسي زاری وکړې - خو د ده زاریو پر افغانانو اغېز ونه کړ. وروسته له دې چې کور یې لوټ کړ او ټول هغه څوک یې ووژل چې د برنز د مرستې له پاره د دوی په مخه ورتلل، برنز یې وواژه، مری یې ټوټې ټوټې کړ، پیره یې پرې کله کړه او سر یې په واټونو کې د نندارې له پاره وګرځولو. وروسته بلوا کوونکي زندان ته لاړل، د زندان پر ساتونکو برلاسي شول او دوی یې ووژل. بیا یې دغه ځوان عسکر او نور زندانيان ازاد کړل. یوې بلې ډلې د Bakshi پر خزانه برید وکړ، په خپلو تورو یې ټول ساتونکي او نور مامورین یې چې هلته وموندل پر ځمکه وغورځول او بیا یې څه چې په خزانه کې وو چور کړل.^{١١}

د دغه بهرې درېیم ډول چې د افغان جګړې لوی ویکتوريایي پېښ لیکونکی، سېر جان کې یې غوره ګڼي، وایي چې په داسې حال کې چې د برنز کور لمبو نیولی و، یو «نامالوم کشمیري مسلمان» ده ته د مرستې وړاندیز وکړ. دغه نامالومه سړی - چې په هېڅ نورو پېښ لیکونو کې یې یادونه نه ده شوې - هغه بالکن ته لاره پیدا کړه چېرته چې برنز او ورور یې له بلوا

* بروا: مرده ګاو

څخه د ژغورنې په هڅه کې وو او پر قران يې قسم وکړ چې دوی به د کور شا ته د باغ له لارې خوندي ځای ته ورسوي. لکه څنګه چې اوس دا واضح وو چې مېکناتين د خپل ځوان مرستيال د ژغورنې نيت نه درلود، «دواړو ځايي جامې واغوستې» او په دې هيله چې دوی به وتښتېدلی شي، په دغه سړي پسې ښکته د باغ په لور ستانه شول، خو دوی لا څو ګامونه نه وو اخیستي چې «بې وفا کشميري په اوچت غږ چيغه کړه: «وګورئ ملګرو! سکندر برنز دغه دی!» بلواګرو له يوې دقيقې څخه په لږ وخت کې قربانيان ووژل».^{۱۲}

موهن لال يې څلورم ډول لري چې ښايي تر ټولو معتبر او بې اړنګه ډېر خواشينوونکی دی. نوموړی وايي، وروسته له دې چې په ښځينه کوټه کې د الماری ورويو ساعت ورپسې کولپ و، محمد زمان خان ته يې زاری وکړې چې بام ته يې پرېږدي. کوربه يې اجازه ورکړه، خو په دغه شېبه کې هر څه پای ته رسېدلي وو. برنز او د لسو کلونو را په دېخوا د يون نږدې ملګری يې وژل شوي وو او د کور پاتې برخې يې د اور په لمبو کې پټې وې، خو د نواب د ساتونکو په قول چې وروستې شېبې يې د کلا له برج څخه ليدلې وې:

کله چې چارلس ووژل شو او ټوله کوټه له اور څخه ډکه شوه، برنز اړ شو چې هغه دروازې ته لار شي چې باغ ته پرانیستل کېده. دلته يې کڼې ګونې ته زاری وکړې چې ژوند يې وسپموي، خو پر ځای يې د ښکښلو او سپکاوي له باران سره مخ شو... د خونديتوب ټولې هيلې يې له لاسه ورکړې؛ نو د غاړې تور دستمال يې خلاص کړ او خپلې سترګې يې پرې وتړلې چې پوه نه شي چې مرکونې کوزار له کوم لوري پرې ورځي. وروسته له دې يې بهر ته ګام کېښود او په يوه دقيقه کې ځاځمنو بلواګرو ټوټې ټوټې کړې.^{۱۳}

مولانا کشميري ليکلي: «د زرورو افغانانو تېرو تبغونو د نوموړي مړی د هېوکو په ذرو بدل کړ.»

دوی يې اوچت وځړول چې ټول يې وويني

له هر ګوټ څخه د وينو سيند هېده

د ده ټوله شتمني او مال يې په غنيمت کې يورل

لکه د مني باد چې له ونې څخه پانې ورېژوي^{۱۴}

له دې څخه لږ وخت وروسته مخالفينو په هېواد کې ټولو مشرانو ته يوه اعلاميه ولېږه: «د روژې مبارکې مياشتې د درېيمې سه شنبې په سهار له نورو اتلانو سره چې لکه زمري هنگامه يې جوړه کړې وه، مور د سکندر برنز پر کور يرغل وکړ. د سپېڅلي او قدیر خدای په فضل، زرورو جنګيالي له خپل کمين څخه ښي او کين لوري ته خواره شول او د يو شمېر د پام وړ پرنګيانو سربرېره، سکندر برنز او نږدې ۵۰۰ د کنډک پوځيان يې پر تورو باندې په بشپړ ډول نابودۍ او ابدې سزا ته وسپارل.»^{۱۵}

د برنز بې سره تنه په وات کې پرېښودل شوه چې د ښار سږي يې وخوري. د څه کم يوې اونۍ له پاره يې هېڅوک حتی د ليرې کولو له پاره د هڅې په فکر کې هم نه وو. بالاخره د برنز ملګری، نايب شريف چې له برنز سره يې ډېر مست ماښامونه تېر کړي وو، خپل يو چوپړيال ور ولېږه چې خوسا شوي پاتې شوني يې په خپله د برنز په باغ کې ښخ کړي.^{۱۶} سېر الکساندر برنز، سرباز، څارګر، ګرځندوی، ديپلومات او له بريا څخه محروم شوی د استازي مرستيال د مړينې پر مهال يوازې ۳۶ کلن و.

پرې ورکوي او له مرګ څخه وېره نه لري.»^{۱۹} خو بې اړنگه، مخالفینو د جهاد یا دین له پاره د جګړې خبرې کولې چې خلک د جګړې له پاره جلب او خپل انقلاب توجهه کړي - دا د افغانستان په کورني تاریخ کې څه نا څه یو نوښت و ځکه چې مخکنۍ ډېرې شخړې په خپله د مسلمانانو تر منځ نښتې. * محمد حسین هراتي لیکلي: «تول اتباع، لوی او کوچني، بدای او بې وزله، ملکي او پوځي خلکو ته پر قران سوګند ورکول کېده چې د جګړې ملاتړ وکړي.»^{۲۰}

د مخالفینو لمړنۍ نښې د ښار او اډې تر منځ یو شمېر برجونه او کلاوې وې چې انګرېزي بیوروکراتو د زېرمې له پاره غوره کړې وې. هراتي لیکلي: «دغه ټولې کلاوې ښار ته نږدې پرتې وې. چریکانو ته د باغونو او لښتیو لړۍ، چې گڼو ونو پوښلې وه، دا کار شونې کړی و چې په اسانۍ دغه کلاوو ته ورنږدې شي.»^{۲۱} د داسې نښو غوره کول تصادفي نه وو: د مخالفینو مشران پوهېدل چې انګرېزان د خپلو اکمالاتو د ساتنې له پاره په اجراتو کې پاتې راغلي وو. دوی خپل اکمالات په اډه کې د ننه نه، بلکې د جعفرخان، نشان خان او محمد شریف په کلاوو کې زېرمه کړي وو. دوی پوه شول چې که دغه کلاوې ویجاړې او یا ونیسي، انګرېزان به یا له لورې مړه شي او یا به د مهماتو د نه شتون له امله تسلیم شي او یا به دغه دواړه وشي؛ نو سمدلاسه د برنز له مړینې وروسته، دوی له ښار څخه ووتل چې کلاوې ویجاړې او زېرمې یې لوت کړي. دوی د جعفر خان کلا ونړوله او اور یې ور واچولو. بیا یې د محمد شریف کلا ته چې اډې ته نږدې وه، مخ کړ او بیا غازیانو د دېوالونو نړولو ته پام واړولو. دوی د مېړیانو په څېر د بنسټ په کیندلو پیل وکړ.^{۲۲}

دغه سهار کپتان کالن مکزي په درېیمه کلا کې، د نشان خان کلا، چې د برید له پاره په نښه شوې وه، وپښ شو. دغه کلا د شاه د ځواکونو اکمالاتو ته ځانګړې شوې وه او په کې د نهو میاشتو له پاره اوره، د څارویو واښه او د انګرېزانو طبي اکمالات زېرمه وو. د کلا یوې خواته کانال او د قزلباشو مرکز، مراد خاني پراته وو او بله خوا یې د شاه باغ سره نښتې وه او د انګرېزانو له اډې څخه یې یوازې څه د پاسه یو میل واټن درلود. مکزي په ښار کې د اړودور اوازې مخکې اورېدلې وې، خو د غونډ د حسابونو په تصفیه کې ډوب و. نوموړي غوښتل مخکې له دې چې سبا ته د پېښور په لور له مېکناتن سره ملتیا وکړي، دغه محاسبې بشپړې کړي.

ناخپه یو برېښ سړی زما مخې ته ودرېد چې پر سر د تورې له دوو ژورو او په مت او خان کې د دان پور د پنځه کولیو له تپونو په وینو سور و. نوموړی د مېکناتن یو اسوال [سوار] و چې ما ته یې د یو پیغام د سپارلو له پاره رالېږلی و، خو په لاره کې د پاڅونوالو تر برید لاندې راغلی و. دا ما ته د حالاتو په اړه یو لوی خبرداری و؛ نو سمدلاسه مې د دروازو د امنیت امر وکړ او په عین وخت کې مې د کپتان د کور [چې له کلا څخه په لږ واټن کې پروت و] په پاسني دېوال کې د تیرکښ ایستلو امر وکړ. په دغه کور کې یو بریدمل او نه سپاهیان کمارل شوي وو. په داسې حال کې چې مور د پورتنیو کارونو په ترسره کولو کې بوخت وو، له ده افغانانو څخه وسلوال وکړي د باغونو له لارې را وپهېدل او پر مور یې ډزې پیل کړې... زما یو کس مړ او بل سخت تپي شو.

ورپسې، بریدګرو ټول شاه باغ ونيو. که څه هم د مکزي سړیو چې په دوامداره توګه مرګ ژوبله ور اوښته، دوی له کلا څخه تر درانه اور لاندې ونيول خو بېځایه یې نه شواي کړی.

* په دغه سیمه کې د جهاد د کلپې د کارونې دوه مخکې بېلګې شته وې. احمدشاه ابدالي دا کلیمه پر پنجاب باندې د یرغل د توجهه له پاره وکاروله او دوست محمد له رنجیت سېنګ څخه د پېښور په بېرته نیولو کې ترې کار واخیست.

د ورځي په بهير كې مخالفينو د كانال اوبه بندې كړې وې او داسې كلكه څارنه يې ور څخه كوله چې زما يو ملاتړي يې چې د اوبو د راوړلو هڅه يې كوله وويشت، خو له نېكه مرغه، مور يو زور ځاه چې اوبه يې د څښلو وې، پيدا كړ. نږدې د غرمې پر وخت مور د عسكرو په چانټو كې له مهماتو پرته نور مهمات نه درلودل. ما له كپتان ترور سره اړيکه ونيوه. نوموړي لږ تر لږه مهمات راوړل، خو نوره مرسته يې را ونه لېږله. د كپتان لارنس زور وړاندیز چې كه دوه ټولي وركړل شي، زما مرستې ته به راشي، [د الفنسټون او مېكانټن له خوا] رد شو. په ماښام كې مې خوراكي توكي له دولتي زېرمې څخه ووبشل. د شې په ترڅ كې بريدونو په وقفه يې توگه دوام درلود او مور په ناوړه اړنگ كې وو چې دېښمن مو شمال ختيځ برج كمزوری كوي.^{٢٣}

هغه ماسپښين كله چې مكزي د خپل ژوند له پاره جگړه كوله، د مخالفينو مشرانو د ښار د ننه په خپلو غوراويو بيا كتنه كوله. تر دغه ماسپښين پورې دوی ټولو خپل اسونه زين ساتلي وو چې انگرېزان د ځوابي بريد په وسيله د دوی مركزونو ته د ننه نه شي،^{٢٤} خو دا په ډېرېدونكې بڼه واضح كېده چې انگرېزانو دومره ټكان خورلی و چې په يوه واحده او مناسبه توگه يې د پاڅون ځواب نه شو وركولی. يو شمېر مشران چې په پيل كې يې انگرېزانو ته د مرستې وړاندیز وكړ او وروسته يې د دوی وارخطايي وليده، اوس كرار كرار شاته كېدل او پر ځای يې تلې ته كتل چې كومه خوا يې درنېږي.^{٢٥} وېنسټ ايېر په خپله يوه تبصره كې ويلي: «پرته له دې چې عاملينو ته جزا وركړل شي، زموږ د هېوادوالو وژنه او د دولتي او شخصي شتمنيو وړانونه له اډې څخه د يو ميل په واټن كې او د بالاحصار له دېوالونو لاندې ترسره شوه. زموږ له خوا د داسې كمزوری ښودنه، دښمنانو خپله غښتلتيا وگڼله – همدا راز هغه خلك يې زموږ پر ضد وړول چې له پاڅون سره د يو ځای كېدو له گروهې سره سره، تر اوسه يې پرې پاتې شوي وو او بالاخره يې ملت زموږ د تباهي له پاره يووالي ته وډوماره»^{٢٦}؛ نو د دې له پاره د مخالفينو د مشرانو لمرنی گام دغه پرېكړه وه چې دوی ته به دا ښه وي چې يوې چټكې وتې ته د تياري پر ځای، ځانونه په يو لنډمهالي حكومت كې تنظيم كړي او يو مشر وټاكي ځكه چې پرته له دې څخه د جهاد اعلان روا نه و.

لكه څنگه چې د پاڅون په پيل كې تر ټولو ډېر مخكېن اشرافيان شاهي غوښتونكي وو، د دوی لمری اند دا و چې شاه شجاع ته د دې فرصت وركړي چې خپل ملحد ملاتړي وشري. له انگرېزانو څخه د شاه ناراضتيا په پراخه كچه څرگنده وه، خو د هراتي په قول، د مخالفينو دغه وړاندیز د شاه له خوا له سختې ترتې سره مخ شو:

د مخالفينو مشرانو يو پلوی اعلحضرت ته ولېږه او ورته وې ويل: «تاسې زموږ پاچا ياست او موږ د بهرني اشغال پر ضد ستا د ملاتړ په لټه كې يو. موږ هيله کوو چې تاسې له دغه بهرني قوم څخه ځان بېل كړئ.» اعلحضرت ځواب وركړ: «زما واكمني له انگرېزانو چې زه يې دېرش كاله دروند مېلمه وم، بېلېدونكې نه ده. كه څه هم د نظام الدوله او وزير په توگه د ناكاره عثمان خان كمارنې ډېر خپكان رامنځ ته كړ، خو زه دوی ته په زړه كې كړج نه لرم. هر څه چې پر دوی باندې كېږي، پر ما دې هم وشي.» مخالفين چې د شجاع د همكاري په خپلولو كې پاتې راغلل، نوموړی يې كافر اعلان كړ.^{٢٧}

د يو سدوزي په نه شتون كې چې د دوی مشري وكړي، پاڅونوالو باركزيو ته مخ وړولو. له څو اونيو راهيسې داسې گنگوسې وې چې بالاخره د دوست محمد تر ټولو هوښيار او هوډمن زوی، اكبرخان له بخارا څخه تېښتېدلی، خو د ده په نه شتون كې مخالفين اړ شول چې د نوموړي تر ټولو مشر د تره زوی، زمان خان ته ورشي. زمان خان هغه كس و چې موهن لال يې مخكې وژغوره. كله چې نوموړي د پاڅون په هكله لمری واورېدل، خپل زوی يې چې شجاع نومېده او د شاه شجاع زوی بللی هم و، كپتان ترور ته ولېږه چې د مرستې وړاندیز ورته وكړي.^{٢٨} اوس يې چې كتل د تلې كومه

خو درنېږي، نوموړي د پاڅون مشري ومنله او مېکناتین ته یې په ادب ولیکل چې «که څه هم خوښه یې نه وه، خو مشري یې ځکه ومنله چې د ډېر تاوتریخوالي مخه ونیسي». ده وویل چې حاضر دی چې د شاه شجاع وزیر شي او د خبرو اترو په وسیله په سوله ییزه توګه د انګرېزانو وتلو ته لاره هواره کړي. ناخوښ هراتي لیکلي: «دوی محمد زمان خان د خپل مشر په توګه وټاکه. نوموړی په «بډای کوچي» نومور دی، یو اطرافي ځین اوس په کابل کې تر ټولو ډېر واکمن شو.»^{۲۹}

د پاڅون دوه رښتیني مشران هېر نه شول: امین الله لوګری د محمد زمان نایب وټاکل شو، (دغه لقب یې په ویاړ د خپل ژوند تر پایه وساته) او عبدالله خان اڅکزی د مخالفو وسلوالو د اعلیٰ سرقوماندان دنده واخیسته. ورپسې یوه اعلامیه خپره شوه: «نواب زمان خان بارکزی، غازي، په نرمۍ او مهربانۍ کې د وخت گل، او په دیني سربښندنه کې د پېر حیرت، د ټولو قومونو مسلمانانو له خوا د ایماندارو امیر او د مجاهدینو امام وټاکل شو او ټولو په دغه لقب ومانه.»^{۳۰} له دې څخه لږ وخت وروسته، ملایان او ملنګان د ښار واټونو ته راووتل، ډولونه یې وهل او په رسمي توګه یې جهاد اعلان کړ.

مخکې له دې چې پاڅون نور هم پیاوړی شي، په بالاحصار کې شاه شجاع د یو چټک غبرګون په حیاتي ارزښت پوهېده. نوموړی مېکناتین ته هک پک و چې ولې ځوابي برید نه کوي: د نوموړي نه یوازې چوپټیا، بلکې د سولې په وخت کې د ده ناپې چې د افغان دولت هره دقیقه یې اداره کوله، له اوسني حالت سره په نېغ ټکر کې وو، خو په ښار کې له وېرې څخه له ډک وضعیت سره موازي، په اډه کې انګرېز مشرتابه په عجیبه توګه کرار ناست و. داسې لکه چې وېرې کنګل کړی وي. هراتي لیکلي: «اعلحضرت بالاخره خپل سرمنشي په اډه کې مېکناتین ته له دغه پیغام سره ولېږه: «اوس ځنډ یا کرار ناستي ته وخت نه شته. سمدلاسه عسکر ولېږه چې ښار له ټولو خواوو کلابند کړي او مخکې له دې چې نه کنټرولېدونکې کچې ته ورسېږي، دغه بلوا وځپي. مشران یې ونیسه مخکې له دې چې بشپړ نظم پیدا کړي، دا کار تر اوسه هم شونی دی.»» هراتي زیاتوي:

له بده مرغه د مېکناتین په اند اعلحضرت هسې بې کچې وارخطا و؛ نو یوازې د سپاهیانو یو بلوک یې له توپونو سره بالاحصار ته ولېږه چې اعلحضرت ته سکون ورکړي. اعلحضرت یو ځل بیا یو بیرني پیغام وروولېږه: «موږ په حاضر وخت کې د بالاحصار په کلا کې پوره خوندي یو، خو تر ټولو اړین د ښار امنیت دی چې باید سملاسي بېرته راوستل شي او که نه، دغه یاغي سړي به هېڅ کله اېل نه شي!» د مېکناتین یوازینی ځواب دا و: «ولې دومره بېرته؟» که مېکناتین د اعلحضرت مشوره منلې وای او سمدلاسه یې مناسب انګرېز عسکر له هرې خوا د ښار د کلابندۍ له پاره لېږلی وای او د مشرانو د کورونو په سوځولو یې نورو ته د عبرت درس ورکړی وای، دې به د خدای وېره د بلواګرو په سترګو کې ننه ایستلې وای او نظم به بېرته راغلی وای! خو په دغه حالاتو کې، مېکناتین زرغی* و او اعلحضرت یوازې د خپلو ساتونکو یوه وره ډله درلوده؛ نو د مېکناتین خوښې ته یې سر تیت کړ.^{۳۱}

په اډه کې انګرېز عیني شاهدانو لیکلي چې مېکناتین د خپل مرستیال له ډاروونکې وژنې سره سره، په کومه کچه د حالاتو د جدیت په اړه غلطه ارزونه وکړه. وینسنټ ایبر لیکلي: «مېکناتین په پیل کې پاڅون جدي ونه ګڼلو او زموږ پر وړاندې د عامه خلکو د احساساتو په اړه د ده څرګندونو نه یوازې ځان بلکې جنرال هم دوکه کولو، خو ناوړه

حقيقت ژر راته څرگند شو.»^{٣٢} په رښتيا، د ماسپښين په پيل کې د دې پر ځای چې ځوابي بريد وکړي، مېکناتن د شاتګ پرېکړه وکړه. نوموړي له ادې څخه بهر خپله ودانۍ پرېښوده او خپله ملکي اداره يې ادې ته ولېږدوله. په عين وخت کې الفښتون امر وکړ چې د ادې پر دېوالونو باندې دې د ساتونکو شمېر دوه برابره شي. پرته له پورتنیو کړنو، د ٥٠٠ وسلوالو عسکرو، گڼ شمېر د اس توپچي او د يوه کال له پاره د مهماتو له درلودلو سره سره، انگرېزي قوماندانانو هېڅ ونه کړل. الفښتون، مېکناتن ته ليکلي: «کورو به چې سهار به څه حال وي او بيا به فکر وکړو چې څه بايد وشي.»^{٣٣} نه ماتېدونکې مېرمن سېل په غوسه وه. نوموړې ليکلي: «هر څه په سربدالی او زرغي توب کې وو. استازی پر خپل اس سپور شو او دروازې ته لاړ او بيا بېرته راغی؟...»، خو مېرمن سېل لږ وخت وروسته په نورو کارونو بوخته شوه. د نوموړې نوی زوم، بريدمن سټرېت په تذکره کې له بالاحصار څخه په وينو کې لت پت راوړل شو. نوموړي خبرې نه شوای کولی ځکه چې پر مخ او اوږه د تپونو له کبله يې عصبي رشتې زیانمنې شوې وې. خوله يې نه خلاصېده، ژبه يې پرسېدلې او فلج وه. د وينې د ضايع کېدو له امله گنگس او وضعيت يې ډېر ژوبل و. پرېوتی نه شوی ځکه چې وينو يې ساه بندوله. په ډېره سختۍ او له ډېر درد سره، نوموړی د نورو په مرسته پاس وختو او هلته په کټ کې کښېنول شو. ډاکټر هارکورت يې زخمونه وتړل. نوموړی د لسو بجو په شاوخوا کې تپي شوی و او اوس چې يوه بجه وه، زخمونه يې وچ کلک او وينې يې ټينگې شوې وې.^{٣٤}

په عين وخت کې جنرال شلټن له خپلو عسکرو سره د ښار له شا څخه ناوخته بالاحصار ته راوړسېد، خو نه پوهېده چې څه وکړي. د ماسپښين په درېيو بجو جورج لارنس بېرته د شاه شجاع دربار ته راغی او د بې پلانه شلټن د پيدا کولو راپور يې وړاندې کړ:

پر ښار يې د خپلو دوو توپونو اټکلي دزې پيل کړې. د بريد جنرال طرز العمل دومره حيران کړم چې څرگندولی يې نه شم ... [هغه] ډېر ټپرا، خپه او اندېښمن و او نه پوهېده چې څه وکړي. د نوموړي د مخ په هره برخه کې د ناتوانۍ ټاپه وهل شوې وه. ده له ما څخه سمدلاسه پوښتنه وکړه چې څه وکړي او کله چې ما ورته وويل: «سمدلاسه ښار ته ننوځه.» ده کلک وترتلم او وپې ويل: «زما قوه بسنه نه کوي او داسې نه ښکاري چې ته په دې پوهېږې چې د واتونو جکره څه ته وايي؟...»

په دغه وخت کې پاچا څو ځله له ما څخه وپوښتل چې عسکر ولې اقدام نه کوي او په دې ډېر ځانګاک برېښېده چې مور هېڅ نه کوو. شلټن د شاه په اندېښنه ښه پوهېده چې دی بايد د بلوا د ارامولو له پاره په فعاله توګه اقدام وکړي، خو دی په حقيقت کې په لويه کچه فلج و...^{٣٥}

دغه فلج والی و چې د ناراضه مشرانو نابېره اعتراض ته يې لاره هواره کړه - انگرېز مشرانو خيال درلود چې دغه اعتراض د ځاځ يوه بې اسرې څرگندونه ده، نه د يو لوی پاڅون ناره - چې خلک د اسلام له جنډې لاندې سره يو کړي او په نولسمه پېړۍ کې هر چېرته انگرېزان په خپله امپراتورۍ کې له يوې خطرناکې ننګونې سره مخ کړي. په دې اړه لارنس داسې پايله ليکلي: «کومه زرغي او بې وسي چې په پوځي شورا کې واکمنه وه، د هغو خلکو زرونه يې له کاره ايستلي وو چې بايد په سېکمنتيا او پرېکنندتوب يې اقدام کړی وای. د دوی د خواشينوونکي بې زړه توب له کبله، يوه ناڅاپي بلوا چې سمدستي د يوه کوچني ځواک په کمارلو خپل کېدای شوی، په يوه داسې پاڅون بدله شوه چې يو زور پوځ يې له تباهی سره مخ کړ.»^{٣٦}

شاه شجاع چې د ماښام په ترڅ کې خپل متحدین حتی په ډېره ناهیلۍ کې په ډوبېدو لیدل، د دوی د خوشحالی له پاره یې د ماښامنی مېلمستیا وړاندیز وکړ، خو دغه وړاندیز ته ځواب سوړ و. افسرانو په ځواب کې وویل چې دوی به څنګه مېلمستیا ته ځي، حال دا چې د دوی تشریفات یونیفورم په اډه کې پاتې دی؟^{۳۷} که څه هم کابل په اور کې سوځېده او د دوی دریځ هره دقیقه کمزوری کېده، انګرېز افسران د مناسبو تشریفاتو ادابو په رعایت کې تر پایه هودمن وو.

الدربېد پاتېنګر د نومبر د درېیمې په سهار مخ په تېرا کېدو و. نوموړی یوازې له سلو عسکرو سره په یوه مضبوطه شوې محوطه کې کمارل شوی و. دا په حقیقت کې د کابل شمال ته د ۶۰ میلو په واټن کې په لغمانی Laghmani کې د یوې غونډۍ پر سر یو کاروان سړای و. همدا راز دغه تابه په چاریکار کې له انګرېزي بارکونو څخه، چېرته چې د کوهستان له پاره اداري واحد جوړ شوی و، په لنډ واټن کې پرته وه. اوس ګڼ شمېر کوهستانیان چې ښه په وسلو سمبال وو، د ده اوچت هستوګنځي شاوخوا ته غونډ شوي وو، ظاهراً دغه خلک په دې موخه راټول شوي وو چې د نجراب د سیمې ناراضه مشران چې په ۱۸۴۰ کال کې بغاوت ته اړ شوي وو او د سپل جزایي عملیاتو سخت زیانمن کړي وو، د پاتېنګر له ادارې سره پخلا کړي، خو پاتېنګر په ټینګه دا احساسول چې هر څه سم نه ښکاري. نوموړي وروسته لیکلي:

او کله چې دوی [د مخالفینو مشران]، چې د [کوهستان د مخالفینو د مشر] میر مسجدي لښکر ورڅخه جوړ و، پر کلاوو باندې برید رد کړ، زه یو لږ احتیاطي کړنو ته وهڅېدم چې د یوې نابېره پېښې پر وړاندې له خپل ځای څخه دفاع وکړای شم، خو لکه څنګه چې د خپلې بدګمانۍ ښودنه هوبنډار کار نه و، زه اړ شوم چې نیمه تدابیر ونیسم... په درېیمه ورځ زما د هستوګنځي شاوخوا د خلکو شمېر په خطرناکه توګه ډېر شو او زه اړ شوم چې [د کلا] برجونو ته عسکر ولېږم. سهار هغه مشرانو چې نجرابیان یې راوستلي وو، لېوال وو چې زه د دوی له ملګرو سره وګورم، خو هغو نورو نجرابیانو چې له دوی څخه لږ موده مخکې راغلي وو، د ډالیو غوښتنه کوله او په نه ترلاسه کولو کې یې ناراضه وو. ما دوی ته یو شمېر پیغامونه لېږلي وو چې که دوی هغه څه ترسره کړي چې ما ورته اشاره کړې وه، زه به نه یوازې ډالی ورکړم بلکې له پاچا څخه به اعزازي جامې هم ورته راوړم.

وروسته، د پاتېنګر مرستیال، بریدمن چارلس رټري* دوی ته چې ۳۰ یارډه* وړاندې په رېبل شوي پټي کې ناست وو، د ستري مشي له پاره ورځي. ګورخه حوالدار، موتي رام دغه پېښه داسې بیان کړې: «ښاغلی رټري چې د یوې افغان قوې قوماندان یې په لاس کې وه، وهڅول شو چې د خدمت له پاره نوي جلیبیا معاینه کړي چې دوی ورسره راوستلي وو. دغه کسان پر اسونو سپاره وو. کله چې رټري د دوی معاینه کوله، دوی له ښۍ او کینې خوا د ده په لور ورغلل او ترې چاپېر شول. بیا یې په تومانیچه وویشت.» په عین وخت کې، کله چې پاتېنګر له یو شمېر نجرابي مشرانو سره خبرې کولې، د

* چارلس رټري د انځورګر جېمز رټري، چې د جګړې ډېر نومور شوي انځورونه یې کاپلي، ورور و.

* یو یارډ ۰،۹۱ متره دی. (ژباړن)

خپله تنده ماته کړي. جګړه په خپله یو وچ کار دی، خو پرته له اوبو جګړه ناشونې ده. کړاو ډېر زیات و... ژر زموږ غږ بوغ شو، شونډې مو وچاودې، مخونه مو په دورو او لوګي سپېره شول او سترګې مو لکه وینې سرې شوې.» هاتن زیاتوي:

غرمې ته لږ وخت پاتې و چې ټولې چوڼۍ اله کوي پیل کړه. ما ته وویل شول چې د کابل له لوري یوه ډله سرې را روان ښکاري. زه سمدلاسه لارم چې وپي ونیم. ما بې اړنګه ولیدل، خو ایا دا تازه دمه مرستندویه ځواک دی چې مور یې له ډېره وخته په تمه وو او یا دښمن؟ په یقین سره مرستندویه ځواک، ما په تېلسکوپ کې سم ولیدل. په سر کې یې اسوال وو، زموږ پنځمه سپره قوه، دا حقیقت د دوی د سپینو خولپو څخه څرګندېده. مور یو بل ته مبارکي ورکړه او د خوشحالی اوبښکې مو له سترګو وپېدې، خو درېغی! ډېر ژر څرګنده شوه چې مور وغولېدو. د څلوب* عجیبه لوبې مور د غواوو په یوې پاډې تېرايستو.^{۴۲}

په ټول افغانستان کې همدې ته ورته وضعیت و. ناڅاپه او په چټکۍ هر کلی په دښمن بدل شو. د خیر غاښي په پشپولاق کې پر یوه ډله څارګر انګرېز عسکرو برید وشو او دې ته اړ شول چې پېښور ته شاتګ وکړي.^{۴۳} د نومبر په درېیمه د کابل سوېل ته د کپتان کرافورډ Crawford تر مشرۍ لاندې د سپاهیانو یوې کوچنۍ ډلې یو شمېر د افغان مخالفینو نیول شوي مشران له کندهار څخه غزني ته لېږدول. «مور ټوله شپه مزل وکړ او په لمر ختو کې موشکې Mooshky ته ورسېدو.» دغه خبره د همت بنایه Himat Baniyah په نوم یو سپاهي کړې چې له پېښې وروسته په پوځي محکمه کې یې پوښتنو ته ځواب ویلو. نوموړی زیاتوي:

د سهار شاوخوا اته بجې د موشکې او څېرمه کلیو خلک غونډ شول او ناڅاپه څه ناڅه ۵۰۰ خلک چې په چقمقي ټوپکو او تورو سمبال وو، پر مور په ډېر شور راغلل. زموږ ډېر کسان یې ووژل او پاتې کسان مو وتښتېدل. مور ټول له یو بل څخه جلا شوي وو، یو په یوه کلا کې او بل په بله کې. ما واورېدل چې بریدمن کرافورډ تر موني Mooni پورې رسېدلی و. کله چې دغه ۵۰۰ خلک پر مور راغلل، له ما څخه یې هر څه واخیستل، حتی زما جامې یې هم یووړې. له دې وروسته زه په لږ لنډ واټن کې وتښتېدم. په پنځو بجو دوو اسوالو زه پیدا کړم او وپي نیولم. بیا یې د اسیر په څېر د غرده Ghardeh په نوم یوې کلا ته بوتلم.^{۴۴}

لنډه موده وروسته د غلزیو یوې لوبې قوې غزني کلابند کړ. یوازې کندهار د جنرال نایت د ځکو سترګو لاندې ارامه و. نوموړي لیکلي: «زه به د کابل ملګرو په څېر په خوب کې گیر نه شم. د هېواد د دغه برخې د خونديتوب له پاره ما هر راز تابیا نیولې ده.»^{۴۵}

خو په همدې وخت کې په کابل کې د دوو هغو حیاتي کلاوو کلابندي نوره هم ټینګېده چې زېرمونونه په کې وو. د کپتان ترور برج لرونکی کور د شاه د زېرمتون کلا ته مخامخ پروت و. د نومبر په درېیم وروسته له دې چې دی له خپلې کورنۍ سره له شاتنې دروازې په تیاره کې وتښتېد، سمدلاسه مخالفینو یې پر کور یرغل وکړ. که څه هم په دغه کلاوو کې د ټول ژمي له پاره انګرېزانو ته خوراکه اکمالات راغونډ شوي وو، خو نه الفستون او نه مېکناتن عسکر ور ولېږل

* څلوب: سراب: هغه حالت چې په گرمۍ کې له لیرې واټن څخه په دښته یا د سړک پر سر اوبه ښکاري.

چې ټوټو یې زموږ د یو برج پاسنی برخه ولرزوله. زموږ د وروستیو مهماتو بشپړه ناکاري، ناهیلی زیاته کړه... افغانانو د سوند لريکي راورل او د اوږدو لړکیو په سر کې یې احتراقي څېزونه اېښي وو. د سوند لريکي یې د دېوال په بېخ کې کېښودل چې زما دروازه وسوځوي.

اوس د مکزي ځینو اسوالو په «یو ډول نیمه بغاوت» پیل وکړ او غوښتل یې چې پر اسونو وتښتي: «زه له یو دوه میله ټوپک سره دوی ته ورغلم چې دغه هڅه یې شنډه کړم. مرمی مې په ټوپک کې تېره کړه او دوی ته مې امر وکړ چې دروازه بنده کړي او گواښ مې وکړ چې نه اطاعت کوونکي به وولم. دوی ته زما پرېکندتوب څرګند شو ځکه چې زه مرګ ته چمتو وم؛ نو دوی مې اطاعت ته سر تیت کړ.» ماښام ته چې مکزي او سړیو یې «پرته له دمې شاوخوا ۴۸ ساعته کار او جګړه» کړې وه، له بریده وتلي ستومانه وو:

زه د خپلو وطنوالو له خوا په ښکاره توګه بشپړې نابودی ته پرېښودل شوم، خو زما افغان پلویان تر پایه په کلکه راسره وو که څه هم دوی ته ډېر هڅوونکي وړاندیزونه وشول چې له ما سره خیانت وکړي. کله چې بلاخره حتی د یو ډز له پاره د مرمیو قحطي راباندې راغله، حسن خان [د مکزي افغان تورټوپکوالو قوماندان] ما ته راغی او ویې ویل: «زما په اند موږ خپله دنده ترسره کړه. که ته دا اړینه بولې چې موږ دلته مړه شو؛ نو موږ چمتو یو، خو فکر کوم چې موږ هر څه وکړل.»^{۴۹}

ورپسې مکزي ومنله چې د شاتګ له پاره تیاری ونیسي. د روژې میاشت وه؛ نو دوی پلان جوړ کړ چې وروسته له لمرلوېدو څخه چې د کلابند کوونکو د روژه ماتې وخت وي، سمدلاسه وتښتي. د حسن خان افغان ښه ویشتونکي تور ټوپکوال به مخکې روان وي او ورپسې به ټپیان په سملاسي جوړو شوو تذکرو کې له ښځو او ماشومانو سره یو ځای لېږدول کېږي او په اخر کې به مکزي روان وي. پلان داسې و چې له کلیو څخه لیرې د کانال لاره تر هغه وخته ونیسي تر څو یې چې اده تر سترګو شي او بیا به په پټیو کې د ادې په لور ځي. ټول بکسونه او خوراکه اکمالاتي توکي به پرېښودل کېږي.^{۵۰}

د تښتي امر اسانه خو ترسره کول یې سخت وو. مکزي لیکلي:

په ټولیزه توګه، د شپې شاتګ له مصیبت څخه ډک وي او څرګنده شوه چې زموږ شاتګ هم مستثنی نه و. زما رت امر ته چې ټول کالي او بکسونه باید پرېښودل شي، غور ونه نیول شو. ډېرو بېوزلو ښځو خپل شته پر خپلو اوږو وړل او ماشومان یې په پښو روان کړي وو. د دوی ژړا زموږ د برېښېدو خطر زیاتولو. زه د ښځو منځ ته لاړم چې د خپل امر په اطاعت ځان ډاډه کړم، یوه ځوانه ۱۶ یا ۱۸ کلنه کورڅه نجلۍ چې خپله اوږده لمن یې د پښو تر منځ شا ته تېره او بیا پرملاتلې وه او پر کمربند کې یې توره ورکړې وه، زما مخې ته ودرېده او خپل ټول شته یې زما له پښو سره وغورځول او راته ویې ویل: «صاحبه، تا سمه خبره وکړه، ژوند تر شتمنۍ بهتره دی.» نوموړې یو ښایسته مخلوق و، سپین مخ او غټې تورې سترګې، کالي یې تر ځان تاو کړي او اندامونه یې خلاص وو، د ژوند یو انځور، روح او انرژي. بیا مې هېڅ کله ونه لیده او وېرېرم چې یا به وژل شوې او یا به په همغه شپه یرغمل نیول شوې وي.

مخکې له دې چې دوی یو میل مخ ته لاړ شي، ډزي پیل شوې. د مکزي ډله ډېر ژر له تور ټوپکوالو څخه چې مخکې روان وو، بېله شوه او دی په خپله له یو چېراسې او دوه اسوالو سره د ښځو او ماشونو په منځ کې چې چیغې یې وهلې، یوازې پاتې شو او تر سختو ډزو لاندې و. لږ شېبه وروسته کلابند شو. ده لمړی فکر وکړ چې خپل کسان یې دي، خو «دوی ډېر ژر زما تېروتنې ته په دغه ناره پام کړ: «پرنکی دی» او په تورو او چرو یې راباندې برید وکړ.» مکزي خپل اس چو او کرد یې تاو کړ.

توره مې له ښې خوا څخه کيښې ته وهله. د خدای په مهرباني زما ضريبو د دوی ډېرې ضربې شندې کړې او زه دومره بختور وم چې د يوه څاڅمن بريدکونکي لاس مې غوڅ کړ. توره مې سيده د دغه سړي تر مټ تېره شوه، خو له دې وروسته، ما د سر په شاتني برخه کې سمدلاسه داسې يو لوی کوزار وخور چې د دښمن په لاس کې تورې لار وکړ او زه يې نږدې له اس څخه غورځولی وم. په يوه پښه څړېدم... بيا مې دومره په ياد دي چې پر زين نېغ ناست وم، دښمنان راپسې وو او ټولې ډلې ډزې راباندې کولې. زه د دان پورو له دوه جوپو ډزو څخه ژوندی ووتم او ټپي نه شوم. دغه ډله راپسې وه، خو زه په ډېره چټکي له څو پټيو څخه تېر شوم او له دوی څخه مې ډېر واټن ونيولو... په داسې حال کې چې په ډېر پام مخته روان وم، په ډېر وحشت مې پام شو چې لاره مې د افغانانو يوې گڼې ډلې بنده کړې. شاتگ ناشونی و؛ نو خدای ته مې ځان وسپارو او د دوی منځ ته مې اس په دغه هيله په منډو کړ چې د اس وزن به لاره راته خلاصه کړي په داسې حال کې چې توره مې د وروستۍ جگړې له پاره چمتو نيولې وه، خو ښه وشول چې دغه پرېکړه مې وکړه ځکه چې دغه افغانان زما خپل تور ټوپکوال وو.

بلاخره، دوی اډې ته ورسېدل. مکزي ليکلي: «د شپې په ترڅ کې، زما د ډلې گڼ شمېر خلک چې ډېری يې ملکي کسان وو، اډې ته راورسېدل. په ټوله کې، زما څه نا څه دوولس کسه ووژل شول. له هغه غلطيو څخه چې زموږ د زوال وجه شوې، تر ټولو بده يې زما د تايې نه غښتلي کول وو. حتی هر هوښيار افغان ويل چې که زما سره د يو دوه غونډونو مرسته شوې وي، موږ به د ښار واکمنان پاتې وای.»^{٥١}

هيو جانسن چې د خپلې خزانې په ژغورلو کې د جنرالانو غلطيو هک پک کړی و، د بلوا په يوازې ٣٦ ساعتونو کې د ټولو خوراكي اکمالاتي توکو له لاسه وتلو حتی نور هم حيران او په غوسه کړی و. نوموړي په خپل يادښت کتاب کې ليکلي:

د څلور لکو روپيو په ارزښت اوږه، وربشې، واين، بير او هر راز اړين توکي پرته له ځوابي کوزار څخه دښمن ته تسليم کړل شول. يو شمېر خلک، په ځانگړې توگه غټه او د نفوذ خاونده د قزلباشو قبيله تر دې وخته بې پلوه پاتې شوې وه. دوی به د يوې يا دوو ورځو له پاره زموږ په نه کارنتوب او د خزانې د ورکاوی او همدا راز زموږ د مامورينو د وژلو په اړه زموږ په ښکاره بې غورۍ خورا ډېر حيران شوي وي. دوی حتی په خوب کې دا نه وو ليدلي چې ٥٠٠٠ کسيزه انگرېزي ځواک چې دوی يې د ښه دسپلين، زوروتيا او د مشرانو د هوښيارۍ په اړه ستاينې اورېدلې وې، کرار کښېني او يو څو بې لارې خوار بربريان يې د خپلې اډې په دروازه کې جگړې ته وننگوي. خو اوس د ټول افغان ملت سترگې خلاصې شوې وې. هر سړی زموږ دښمن شو. د هغه اوچت کرکټر پر ځای چې موږ تر دې وخته درلود، اوس موږ ته په ډېره سپکه سترگه کتل کېدل. په دغه ورځ د زېرمې کلا د مېړيانو غټې ځالې ته ورته وه. د غرمې په وخت کې له ليرې ځايونو څخه په زرگونو خلک غوند شوي وو چې د سپيو انگرېزانو په غنيمت کې ونډه واخلي.^{٥٢}

افغان سرچينې وايي چې افغانانو په څلورويشتو ساعتونو کې د درې کلونو پوځي او خوراكي اکمالات تر لاسه کړل او هر څه يې ښار ته د ننه ولېږدول. منشي عبدالکريم ليکلي: «دوی د غنيمت مالونه پر خپلو سرونو وړل او د غلې زرگونه انبارونه يې کوچيانو او د کليو اوسېدونکو ته ووېشل، بيا به دوی هم د غلې له ترلاسه کولو وروسته په بلوا کې گډون وکړ. هر هغه څه چې ډېر درانه او د لېږدولو نه وو، وران به کړل شول.»^{٥٣}

مېرمن سېل په وضاحت د پېښې په جدیت داسې ليکلي: «دغه حالت دښمن ته نه يوازې باور بلکې ډېر لوت هم ور په برخه کړ او د اروپايانو په منځ کې چې خپل شراب يې له لاسه وتلي وو، ډېره کرکه رامنځ ته کړه. تر ټولو لوی زيان د طبي اکمالاتو، د ناروغانو له پاره څابښکو، د ونو له رېښو څخه جوړه شوې نشايسته، واين او شمپاين له لاسه ورکول وو.»^{٥٤} څو اونۍ وروسته کله چې د پېښې خبر جورج براد فوټ ته د جلال اباد په کلابند ښار کې ورسېد، په

خپله یادلیکچه کې یې ځاځمنه یادونه کړې:

کالن مکنزی د ښار په لمن کې په یوه زړه کلا کې و. دوه ورځې یې جګړه وکړه او بیا وتوانېد چې هغه لوی ځواک ته ځان ورسوي کوم چې باید ده ته یې ځان رسولی وای. نوموړي خپل ټول سړي او د ښځو او ماشومانو کڼه ګونه په خوندي توګه ادې ته راوستل او په خپله دوه ځایه په توره ټپي شو، داسې اتلولي هېڅ کله نه وه ترسره شوې. له خپګان څخه ډک ماشومان او ښځې د هماغه وخت وروسته ترې تام او یا په مریټوب او وینځتوب ونيول شول ځکه چې ۵۰۰۰ پوځیانو هغه څه ونه شوای کړی چې ده له پنځوسو کسانو سره ترسره کړل.^{۵۵}

په کلابند شوې اډه کې لوړه ډبر ژر پیل شوه. عسکرو ته نیمه څیره ورکول کېده، خو لکه دوه کاله مخکې د بولان د مارش په بهیر کې، دلته هم لمړی د ادې ملکي وګړي او بار ورونکي څاروي وکړېدل. یوه اونۍ وروسته جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «زموږ څاروي له څو ورځو راهیسې له لوړې سره مخ دي. نه د وښو یو خسری، نه د بوسو یو خلی او نه یوه دانه ترلاسه کېدای شي.»^{۵۶} زېرمه شوې وربشې د ادې ملکي وګړو ته په څیره ورکول کېږي. دوی ته د ورځې یوازې د کیلو یوه پر څلورمه برخه ورکول کېږي. زموږ څاروي د ونو په منډرکیو^{*}، ځانګو او پوستکو پایي او د بار وړلو توان نه لري.^{۵۷} یوه اونۍ وروسته وضعیت نور هم خراب شو: «له تېرو دوو ورځو راهیسې، زموږ د ادې ملکي وګړي د خورلو له پاره هېڅ نه لري پرته له دې چې د هغه مړو اوشانو او اسونو مرداره وخوري چې له لوړې مړه شوي وو. منډرکي او د ونو پوستکي ته نور لاس رسې نه شته. په اډه کې ټولې ونې لوڅې لغړې دي.»^{۵۸}

جانسن په چټکۍ د خوراکي توکو یوازینۍ سرچینه پیدا کړه. د صوفي زیارت په کلي، بي بي مهرو کې چې انګرېزانو د بې مارو په نوم پېژانده^{**} او له ادې څخه نیم میل شمال ته پر یوه ټیټه غونډۍ پروت او د ادې شاتنۍ برخه لاندې ورته پرته وه، نوموړي له یوه مشر سره یوه سودا وکړه او لږ اوږه ادې ته راوړل شول، خو دې یوازې د څو ورځو اړتیا پوره کوله.^{۵۹} سړې هوا کړاو نور هم زیات کړ او د ژمي لمړنۍ واورې پر ځمکه سپین گرد غوړولی و. په همدغه وخت کې مخالفینو په هغه توپونو چې په ښار او د زېرمتونونو په کلاوو کې یې نیولي وو، د ادې پر بمبارۍ پیل وکړ، خو په بمبارۍ کې مېتود او ښه ورتیا نه وه او د ټولې جګړې په بهیر کې افغانانو د توپچي په پیدا کولو کې ستونزې درلودې، خو په اډه کې د اټکلي ګولپو لګېدل د کلابند عسکرو وېره ډېروله.

د توپونو د ډزو سربېره، د محمد شریف له کلا څخه چې مخالفینو نېولې وه، د دان پورو اړابې هم پر اډه پیل شوې. له دغه کلا څخه د ادې دروازه مخامخ ښکارېده او څنګ ته یې د ښار سړک پروت و چې افغانانو پرته له مقاومت څخه

* د غلزيو یوه دنده اډې ته د غلې او وښو برابرول وو، خو کله چې مېکناتین پر دوی بانډې اعانه ودروله، دوی په خواب کې اډې ته د دغه اکمالاتو برابرول ودرول.

* منډرکي: د ونې ښاخ

** دغه کلی او زیارت تر اوسه شته چې د هوايي ډګر واث ته پاس پروت دی او د ایساف لویه اډه او د رېک په کڅوړو پټ د امریکا سفارت ترې لاندې ښکارېږي.

ونیو. همدا راز په نیول شوې کلا کې افغانانو سمدستي تیرکش وایستل شو د اډې له اصلي دروازې څخه د انگرېزانو د هر چاپک برید هڅه په دزو شنبه کړي. د نومبر په شپږم، الفنسټون د انگرېزانو د مقاومت مخه نوره هم ونيوه او د افغانانو د دزو په ځواب کې یې ډزې په دې دلیل منع کړې چې د شکمې مېرمن سېل د لیکنې پر بنسټ: «باروت لږ دي، حال دا چې په هغه وخت کې یې د دوولسو میاشتو کلابندی ته بسنه کوله.»^{۵۹}

اوس ټولو ته څرګنده وه چې الفنسټون ټول په خطر کې اچولي. مېرمن سېل لیکلي: «خلک یې اړنګه وایي چې دغه مشر باید ګوښه کړل شي. د خواري جنرال پام بېلابېلو وړاندې شوو نظریو مغشوش کړی او هغه بده ناروغي چې دی ترې کړېږي، د ده ځواک کمزوری کړی. ډېر د غندنې وړ شومر ماشور روان دی: د شاتګ په اړه خبرې، او پایله یې چې مسلمان عسکر به له پوځ څخه وتبتي پر خلکو بد اغېز کوي.»^{۶۰} دې په رښتیا حقیقت درلود: د ناڅاپي باور بایلل او د مشرتابه نه شتون، عسکر هک پک او په وېره کې اچولي وو. سپاهي سیتا رام لیکلي: «د پوځ روحیه ډېره ټیټه وه. هر چېرته جګړه روانه وه او لکه څنګه چې اروپایي عسکرو ته سمه ډوډۍ نه وه، دوی خپله روحیه بایلوله او داسې جګړه چې دوی پخوا کوله، اوس یې نه کوله.» حالت نور هم خراب شو.

یخني دومره ډېره شوه چې د پوځ هغه برخه یې نږدې له کاره وایستله چې له سپاهیانو څخه جوړه وه... مور شپه او ورځ د توپونو له دزو څخه خورېدو. داسې برېښېدل چې د دښمن شمېر په زرګونو ډېرېده او د دوی اوږدو چقمقي توپکو په اوږده واټن کې زموږ دان پور توپک یې اغېزې کړي وو. که څه هم دوی د یو منظم یرغل پر وړاندې درېدلې نه شوای، خو د ډېوالونو، کورونو او داسې نورو ځایونو تر شا دزو یې مور ډېر کړولو... ټول پوځ په یو خواشینوونکي وضعیت کې و... د خوراکه توکو بیه د لېونتوب کچې ته رسېدلې وه او هر څوک له ناوړه رېږو سره لاس او کړپوان وو. ما ډېر صاحبان ولیدل چې درېږو او کړاوونو له امله یې ژړل او خپل مشران او جنرالان یې د دغسې شرمېدنې په هکله کرمول. دوی به ویل چې د دوی مشران ډېر زاړه او په حقیقت کې بې کټي دي.^{۶۱}

دا چې الفنسټون د معیوبوونکي روماتیزوم او پرله پسې ماتو له امله په ژور خپګان کې ډوب شوی و، مېکناتین د نومبر په نهم پرېکړه وکړه چې د ده د ځای ناستی له پاره شلټن له بالاحصار څخه راوړي. دا یوه بله غلطی وه. شلټن نه یوازې کټ مټ د الفنسټون په څېر یې ارادې و بلکې د انگرېزانو د دريځ په ناهیلۍ قانع و. کالن مکزي لیکلي: «ده نه مرسته او نه هوساینه راوسته او په ښکاره یې د شاتګ خبرې کولې.» کله چې راورسېد، مکزي په خندا ترې وپوښتل چې څنګه دی. ده په ځواب کې وویل: «په تن کې ډېر ښه.» مکزي وویل: «ښه، په داسې سختو حالاتو کې دا هم غنیمت دی.»

برید جنرال په ډېره غمجنه ونګه مخ وړ واورولو او داسې یې وویل: «له خاورو جوړ یې او خاورو ته به ځي.»^{۶۲}

د شلټن راتګ انګرېزي جګپورې قوماندې هم ووبشله. مېکناتین په دې باور و چې دا د چوڼۍ دنده ده چې په هره بیه له خپل موقعیت څخه باید دفاع وکړي په داسې حال کې چې شلټن جلال اباد ته پر شاتګ ټینګار کولو. وېنسنت ایبر لیکلي: «د داسې حیاتي موضوع په اړه د نظریو توپیر خواشینوونکې پایلې رامنځ ته کړې. دغه توپیر، جنرال په اړین وخت کې د همغږۍ له اغېز څخه محروم کړ.»^{۶۳}

اډې ته د شلټن غوښتنه په بالاحصار کې د انگرېزانو د نه شتون او د یوې مضبوطې او په اکمالاتو بسیا کلا د پرېښودنې په مانا وه. د اډې د دريځ کمزورتیا هر چا ته څرګنده وه. ښايي یوه ډېره ښه ستراتیژي به دا وای چې اډه پرېښودل شوې وی او عسکر بالاحصار ته لېږدول شوي وای. مکزي په دې اند و: «که څه هم مور له لوږې سره مخ وو او اسونه او اوبنان مو خورل، خو که بالاحصار ته لېږدېدلې وای، مور تر یو کال پورې خپله دفاع کولای شوی؛ د

دوو اونيو په ترڅ کې به پاڅون په کرار شوی وای. دا یوه داسې مضبوطه کلا وه چې ټول ښار لاندې ورته پروت و او د مخالفینو د بشپړې قوې پر وړاندې درېدلې شوی، خو هېڅ شي قوماندانان دې ته ونه هڅول چې هلته لېږد وکړي.»^{۶۴} د کلا د بنسټیزې دفاع په کمزورتیا هېڅوک دومره نه پوهېدل لکه بریدمن سترېت ځکه چې ده دیزان کړې وه. دا چې هر څه سم مخ ته نه تلل، نوموړی اندېښنو کابو لېونی کړی و؛ نو د ناروغی له کت څخه اوچت او په پای جامه کې راووت او په وار وار یې قوماندانانو ته پیغامونه ولېږل چې د شاه شجاع له لرغونې کلا څخه باید نه یوازې شته پوځیان را ونه غوښتل شي بلکې اډه هم باید هلته ولېږل شي. مېرمن سېل په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «که چېرې د سترېت مشورې ته غوږ نیول شوی وای، د پرېمانه مهماتو له لېږد څخه وروسته به مور ټولو یوه شپه له هغه څه سره چې پر اسونو وړل کېدای شوی، په زړورتیا د بالاحصار په لور مارش کړی وای. هلته به مور د مېشتو خلکو په کورونو کې اوسېدلو (که څه هم زما په اند هوساینه به نه وای). دوی د ژمي له پاره خپلې غلې او نورې اړتیاوې پوره کړې وې؛ نو مور به په هره بیه ورڅخه پرودنه کوله او په دې توګه مور د ټول افغانستان پر وړاندې د ډېر وخت له پاره پاتې کېدای شوی.»^{۶۵} خو د سترېت د پلان په ځواب کې قوماندانانو وویل: «اډه ځنګه پرېښودی شو په داسې حال کې چې مور ډېر لګښت ورباندې کړی؟»

د شلټن له تګ څخه وروسته، شجاع د خپلو پاتې عسکرو او په دوی پورې تړلو له څو انګرېزانو سره په بالاحصار کې یوازې پرېښودل شو. د مېرمن سېل د لیکنو پر بنسټ:

[دی] د خپل حرمسرای له دراوژي سره هستوګن شو او د کلابندی په ټول بهیر کې هملته پاتې شو. ټوله ورځ به په کرکې کې چې اډه ترې ښه ښکارېده، ناست و. تېلسکوپ به یې په لاس کې او په اندېښنه به یې د پېښو ننداره کوله. په ناهیلې او خپګان کې ډوب و. د څه وخت له پاره یې ټول شاهي تشریفات پرېښودل او له افسرانو څخه یې غوښتل چې له ځنګ سره یې په څوکی کېښي. مزاج به یې له ډېر خپګان څخه ناڅاپه په خوښۍ او له خوښۍ څخه خپګان ته بدلېدلو.^{۶۶}

د نومبر په دویمه اونۍ په بالاحصار او د اډې په شاوخوا کلاوو کې انګرېزي تانې یا له لاسه ووتې او یا پرېښودل شوې او جګړې په بي بي مهرو کې تمرکز وکړ. دا هغه ځای و چې د ناچارو انګرېزانو وروستی اکمالاتي سرچینه ګرځېدلې و. دلته د کلاوو په شاوخوا کې چې کلی او اډه لاندې ورته پراته وو یو لړ بې پایلې جګړې وشوې. د نومبر په لسمه، یاغیانو چې په شمېر کې «له مېړیانو او ملخو ډېر وو»، د غونډیو دواړه غاړې ونيولې او د کلابندی کړۍ یې انګرېزانو ته تنګه کړه. همدارنګه د مخامخ غونډۍ پر سر یې د رکاب باشي په نوم کلا ونيوله.^{۶۷}

مخالفینو درې ورځې وروسته دوه نیول شوي توپونه د خپلو سړیو په وسیله دغه غونډیو ته وخېژول. د پخوا په څېر، شلټن د دې په ځواب کې د کومې کړنې ترسره کول په دې وجه ونه منل چې د ماتې خطر په کې ډېر و. ځاځناک مېکناتین بالاخره وویل: «جنرال، ته د ښمن پرېږدې چې تا وننګوي. که تر ماښامه دې برید ونه کړ او دغه دوه توپونه دې ونه نیول، نو ته باید هرې شرمېدنې ته چې پر مور نازلېږي چمتو اوسې.»^{۶۸} د سهار په سپېدو کې بالاخره شلټن یو لوی لنډ او چټک پلې برید وکړ، خو سمدلاسه یوې غښتلې افغان سپرې قوې چې نېغه د ده د پوځیانو لیکو ته ورننوته، پر

دوی برید وکړ. میرزا عطا لیکلي: «افغانانو خپل ځواک راغونډ کړی و او له غونډیو څخه یې اسونه ښکته په ځغاسته کړل. په سلگونو انگرېز عسکر یې داسې ورپېل لکه واښه. په دواړو خواوو کې زورورتیا او مرگ ژوبلې لیدل کېدې.»^{٦٩}

انگرېزانو وکړای شول چې یو توپ سوری او بل اډې ته کش کړي، خو د ٨٠ عسکرو د ژوند او نږدې ٢٠٠ ټپیانو په بیه ٧٠ دا په زیاتېدونکې توګه د زرورو او په ځان باورمنو افغانانو پر ضد د ټپرا عسکرو اغېزمنتیا ته ښه بېلګه نه وه.

د نومبر په پنځلسمه د انگرېزانو مورال یوه بله ضربه ولیده. دوه شلې څېرې وتوانېدې چې د کلابندی له لیکې تېرې شي او اډې ته بد خبر راوړي. داسې برېښدل چې د چاریکار په ٧٥٠ کسيزې چوڼۍ کې یوازې الډرېد پاتېنګر او جان هاتن ژوندي پاتې شوي وو.

له لسو ورځو کلابندی څخه وروسته، پاتېنګر سختې تندې پسې اخیستی و او له پوځ څخه په زیاتېدونکې توګه د عسکرو د تېښتې په اړه اندېښمن و. همدا راز په کلابندی کې د ګډون له پاره د تاجکانو او صوفیانو شمېر مخ په ډېرېدو؛ نو پرېکړه یې وکړه چې یوازینی هیله د کابل په لور تېښته وه. نوموړي وروسته لیکلي: «پوځ په بشپړه توګه د لوړې او تندې د کړاوونو له کبله بې نظمه شوی و. د خپلو عسکرو په کنټرول کې د بومي افسرانو بشپړه بې کفایتی، د دوامداره پیره داری له کبله د عسکرو ستړیا، او په بشپړه توګه د اوبو او نورو خوراکی توکو د نشتوالی له امله ما سوچ وکړ چې د لوا حتی د یوې کوچنۍ برخې د ژغورنې یوازینی لاره د کابل په لور شاتګ و که څه هم دا کار ډېر له خطر څخه ډک و. ما هیله درلوده چې کېدای شي هغه جره فعال او چاپک خلک چې د مېرمنو او بچیانو له کبله نه ځنډېږي په خوندي توګه په تېښته بریالی شي.»

خو لکه د زېرمتون له کلا څخه د مکزي د شاتګ په شپه، دلته هم ګډوډي نږدې په هغه دقیقه پیل شوه چې د پاتېنګر عسکرو له ودانۍ څخه وتل پیل کړل. نوموړي په یو رسمي راپور کې داسې اعتراف کړی: «وروسته له دې چې له دروازې څخه ووتو، دا ما ته ناشونې وه چې نظم وساتلی شم.^{٧١} ما هڅه وکړه چې دوی ته لارښوونه وکړم خو کومه ګټه یې ونه کړه. تېښتېدونکي عسکر چې لکه لېونیان د اوبو په لټون کې وو، ویشتل کېدل. ٣٠٠ ټپیان چې شاته پرېښودل شول او هغه سپاهیان او د دوی ښځې چې ژوندي ونه شول، د تاجک مشرانو تر منځ ووېشل شول او ورپسې سمدلاسه د مریبو او وینځو په څېر خرڅ شول.»^{٧٢}

پاتېنګر او هاتن، چې دواړو اسونه لرل، وکولای شول چې کابل ته ورسېږي. دوی به له اصلي لارې څخه لیرې د کوهدامن د لوېدیځ اړخ په اوږدو کې د شپې له خوا مزل کولو او د ورځې به پټېدل، خو د دوی یوازې څو سپاهیان په دوی پسې ونګوښېدل. یو له اسیرانو او ورپسې مریبو څخه حوالدار موتي رام و چې په بې سارې توګه یې د خپل اسیر توب بیان پرېښی دی. موتي رام د ډېرو نورو سپاهیانو په پرتله ډېر مخ ته تللی و او داسې ځای اسیر شو چې خپل منزل یې تر سترګو کېده. نوموړي لیکلي:

په هغه وخت کې چې جګړه پيل شوه، له مور سره دوه گورځه فقيران وو چې په افغانستان کې د بېلابېلو هندو زيارتونو د زيارت له پاره راغلي وو. دوی د وسلې او مهماتو غوښتنه کوله. زموږ افسرانو يې غوښته ومنله. دغه څرېسو* او سپېڅلو څېرو په خپلو زروړو کارنامو ټول هک پک کړل. زموږ څخه هېچا د افغانانو په وړاندې دومره ښه جګړه نه شوای کولی لکه دوی چې کوله. مور ټولو يو ځای د شېبې په ترڅ کې تک پيل کړ او پرته له کوم مزاحمت څخه تر يو کلي پورې چې قره باغ ته څېرمه و، ورسېدل. دلته دزې پيل شوې او مور د سهار تر درې بجو پورې په جګړه مخ ته روان وو، خو دغه مهال زموږ خوځښت دښمن ته ښکاره شو او دوی هره دقيقه په گڼ شمېر تر مور چاپېرېدل. سرک د قره باغ په منځ کې تېر شوی و او په دواړو خواوو کې يې دېوالونه او انکورباغونه وو چې افغانانو په کې ليکې جوړې کړې وې. دوی دېرې مرکونې او پرله پسې دزې راباندې وکړې. يو شمېر مړه شوو او بلاخره بشپړه ماته راکړل شوه. د انګورو د يو باغ وړ د سرک يوې غاړې ته وتلی و او زه له همدغه وړه څخه باغ ته په منډه د ننه شوم. يو افغان مې جامو ته لاس واچولو چې ما ونيسي، خو خان مې ترې خلاص کړ او بيا مې منډه کړې او دې ته مې پام و چې دان پور مې بايد راسره وي. زما په چانتې کې يوازې پنځه کولې پاتې وې.

کله چې انګرېزي اډې ته نږدې کېده، موټي رام پوه شو چې د افغان کلابند کوونکو په منځ کې روان دی. «زه سمدلاسه پوه شوم چې نور نو د تېبښتې ټولې هيلې لارې. ما په خپل کمربند کې سل روپۍ لرلې چې د شاه په چوپړ کې مې ټولې کړې وې. دغه پيسې مې خبښې کړې او يوه تيره مې په دې موخه ورباندې کېښودله چې بيا يې پيدا کړی شم. ورپسې کرار کېښاستم او دې ته تم وم چې څه به پېښ شي. لنډه شېبه وروسته، د اسوالو يوه ډله چې شمېر يې څه ناڅه ۲۵ کسانو ته رسېده، دغه ځای ته چې زه په کې ناست وم نږدې شول. ځينو يې له پښو او ځينو له اوږو ونيولم.»^{۷۳} افغانانو درې ځلې هڅه وکړه چې په خپله د موټي رام په ټوپک نوموړی وولي، خو ټوپک به بند شو. حوالدار ورته وويل چې مسلمان دی او دا به د خدای رضا نه وي چې ووژل شي. بيا ورڅخه وغوښتل شول چې کليمه ووايي، او ده وويله.

ورپسې زما له ستوني څخه توره ليرې کړل شوه او دوی [خپل مشر] بهاولدين ته بوتلم. زما کوټ، پتلون، د وربښمو دسمال، تومانچه، بوت او ځينې نور توکي يې واخيستل او يوازې يوه جوړه پای جامه يې راته پرېښوده. د کلي خلکو په دومداره توګه په مرګ کواشلم، خو په پای کې بهاولدين ازاد کړم. زه به دوه ميله نه وم تللی چې د سرک پر غاړه يوه سړي چې يوې يې کوله ودرولم. نوموړي په مرګ وګواښلم که چېرې زه يوې ورته ونه کړم. کله چې زه له ده سره وم، هره شپه به ډېر کړېدم - هوا ډېره سره وه، او ما پرته له خپلې چوڅې څخه بل څه نه لرل چې پر ځان يې واچوم. زه د ورځې بام ته وختم او ما ته داسې څرګنده شوه چې که له مک* څخه څو خبښتې ليرې کړم، کېدای شي چې څوک مې ونه ويني او وتښتېدلی شم. ټوله شپه مې همداسې وکړل او وتښتېدم.

خو تېښته يې بيا بريالی نه شوه. «زه ښکته د جلال اباد سرک په لور څه نا څه لس ميله لارم چې د يوه سردار زوی چې پلار يې په کابل کې جګړه کوله، په ما پسې څو اسوال راولېږل چې ما ده ته بوځي. د کلي ټول خلک، زاړه او ځوانان، ښځې او نر راغونډ شول او داسې چيغې يې وهلې: «کافر يا پرنګی: مړ يې کړئ، مړ يې کړئ.» خو دغه ځوان مشر له اخ وډب څخه وساتلم او راته وپي ويل چې اس يې بورس کړم. نوموړي په دوامداره توګه په يوه تلسکوپ کې د کابل په لور کتل او وپي ويل چې پلار ته يې دغه تلسکوپ سپر الکساندر برنز ډالی ورکړی و.»^{۷۴}

* څرېس: غټ او بې کچې مزی سړی

* مک: دودکښ

د نومبر په شلمه د مخالفینو ډزې ناڅاپه ودرېدې او درې ورځې پر اډه باندې ډزې ونه شوې. د نومبر د درویشتم په سهار څرگنده شوه چې مخالفینو دغه درې ورځې د مهماتو او باروتو په جوړولو تېرې کړې وې. په دغه سهار له لمر ختو څخه مخکې، د میرمسجدي تر قوماندې لاندې گن شمېر کوهستانیان له اډې څخه پاس غونډیو ته وختل، خندقونه او سنگرونه یې وکیندل او په بي بي مهرو کې یې د انگرېزانو خوراكي اکمالات په بشپړه توگه ودرول. ورپسې یې په توپونو د اډې بمباري پیل کړه. شلتن سمدستي وروپېرل شو چې د ساحې د پاکولو هڅه وکړي.

میرزا عطا لیکلي: «د توپونو ډزو داسې درزاري کولو لکه تندر. غازي عبدالله خان اڅکزي د درنې جگړې غږ واورېد او په بیره یې په بي بي مهرو کې جهاديانو ته مرستندويه قوه ولېرله: دوی انگرېزي عسکر د خپلو اسونو تر کوښو لاندې کړل. انگرېزان یې په خپلو تېرو تورو ووژل. بیا یې انگرېزي توپونه ونيول، د الله اکبر نارې یې وهلې او پر انگرېزانو یې یرغل وکړ.»

د اسوالو پر وړاندې د دفاع په موخه، شلتن د غونډۍ په سر کې له خپلې پلې قوا څخه دوه مربعې جوړې کړې. دا د یرغل پر وړاندې انگرېزي دفاعي ستندرد و چې په واټرلو کې د ناپليون د نېزه وهونکو اسوالو پر ضد ډېر اغېزمن و، خو په افغانستان کې دا یو له مصیبت څخه ډک تکتیک ثابت شو. افغانان شا ته شول او د تورټوپک نښې ویشتونکي رامنځ ته شول. دوی د کمرونو او ډبرو تر شاله خپلو مرحلو څخه په گڼو انگرېزي لیکو ډزې پیل کړې په داسې حال کې چې د انگرېزي دان پور توپکو گولۍ دوی ته نه شوای رسېدې. انگرېزان په اسانۍ نښه کېدل ځکه دوی د روښانه سره یونیفورم داسې یوه جامده کتله وه چې څو ساعته هېڅ نه خوځېده او سیوری یې پر موره اچولې و: له انگرېزي قوا سره د تعمیراتي چارو سل عسکر مل وو چې له تورټوپکو څخه زمور د عسکرو د بشپړې ساتنې او عسکرو ته د خونیتوب د احساس ورکولو په موخه خندقونه او سنگرونه وکیندي... خو داسې دفاعي خندقونه جوړ نه شول.»^{٧٥} نو عسکر د غونډۍ پر سر بڼه په نښه کېدل او لیکې به یې یوه په بله پسې په ځمکه غورځېدې. شلتن تر ډزو لاندې کلک درېدلی و او هېڅ نه خوځېده. په حیرانوونکې توگه زور خو په مرکونې توگه په نویست کې ډېر پخ، ظاهراً نه پوهېدو چې د خپلې لوا د تباهي په ځواب کې څه وکړي.

د دوی مصیبت هغه وخت لا ډېر شو کله یې چې یو توپ دومره گرم شو چې اوس یې د افغانانو د تورټوپکو په ځواب کې نه شوای کارولی. یو له ټپیانو څخه وېنښت ایږ و چې گولۍ یې تر کین لاس تېره شوې وه چې «د اوس له پاره یې زما خدمت پای ته ورسولو»، او کالن مکزي په کینه اوږه کې پر گولۍ ټپي شو. وروسته مکزي لیکلي:

د مربعې یوه خوا درې ځلې له سره جوړه شوه ځکه چې مخکې لیکې په بشپړ ډول تباه کړل شوې. زمور مهمات کابو خلاص شول. ماسپینین په یوه بجه عسکر د تندې او ستړیا له کبله کمزوري شوي وو، خو اوبو ته لاس رسې نه و او د مرک ژوبلې شمېر هره شېبه ډېرېده. ما شلتن وډومارو چې د شاتګ امر وکړي، خو په ځواب کې یې راته وویل: «اه، نه. مور به غونډۍ د اوس له پاره نه پرېږدو.» کله چې شلتن د شاتګ وړاندیز ونه مانه، ډکروال البور Olive چې یو هډور او پلونډ سړی و، وویل چې حتی پایله به اډې ته یوه ډله ییزه تېښته وي. لکه څنګه چې نوموړی په خوځښت کې ډېر سوکه و، دا یې غوره وکړل چې هر څومره ژر ټپي شي، همدومره به بهتره وي؛ نو د دښمن ډزو ته یې ځان برابر کړ او مرکونې ټپي شو.^{٧٦}

مېرمن سېل او پاتې نورو کسانو د ادې له بامونو څخه په وېره او حیرانتیا د جګړې ننداره کوله - «ما له بام څخه د جګړې ډګر سم لیدلی شوی. له دوامداره گوليو څخه مې چې زما له څنگه په سغاري تېرېدې، د مک تر شا ځان نیولی و.» د عبدالله خان په مشرۍ اوس د غازيانو یوه لویه ډله پر یو پټ کنډو د مریعو په لور په خاپوړو راپورته شوه. دوی د انګرېزي پلې قوا له سترگو پنا وو، خو مېرمن سېل ته واضح ښکارېدل.^{۷۷} خو شېبې وروسته را پورته شول او پر سره رنګه کوتوالو یې ورمنده کړې. د تاریخ سلطاني پر بنسټ: «عبدالله خان اڅکزي چې په زړورتیا کې نوم درلود او د همدغه سهار په لمانځه کې یې خان ته د شهادت دعا کړې وه، ناره کړه: «دالله په فضل، بریا یې اړنګه نږدې ده!» او له خپلې ډلې سره یې لکه یو ځانګاک زمری یا لکه د معطره مرغې یو لوی مار برید پیل کړ. ده د انګرېزانو توپ ونيو او پلي عسکر یې خواره واره او شاته وتمبول. انګرېز عسکرو د دغه برید پر وړاندې مقاومت ونه شوی کړی، نو مخونه یې واړول او وتښتېدل.»^{۷۸}

په څو دقیقو کې تر ټولو نږدې مربع ماته شوه او افغانانو د نیول شوي توپ په کش کولو پیل وکړ. مېرمن سېل لیکلي: «دا هغه صحنو ته ورته وه لکه په صلیبي جګړو کې چې کارل شوې دي. دښمن زموږ په عسکرو پسې مخ پر وړاندې داسې روان و لکه یو لېوه چې د پسونو رمه په منډو کړې وي. کله چې دوی زموږ توپ نیولو، زموږ توپچیان لکه اتلان وجنګېدل. د توپ له څنګ سره دوه توپچیان ووژل شول. بریدمل مولېل Mullhal درې ځایه تپي شو. خوارکي لېنګ Laing په داسې حال کې وویشتل شو چې توره یې د توپ په سر خوځوله او عسکر یې په اوچت غږ ستایل. دا یوه اندېښمنه او ډاروونکې صحنه وه چې زموږ زړونه یې په درزاري کړل.»^{۷۹}

خو شلتن وتوانېد چې خپله یوه مربع له زیانمنېدو څخه وساتي او خپل بېگل وال ته یې امر وکړ چې د تیارسی بېگل وغږوي. بیا یې د برجو ځوابې برید پیل کړ، توپ یې بیرته ونيو او دواړه، میرمسجدي او د مخالفینو پوځي قوماندان عبدالله خان اڅکزی یې ووژل. سلطان محمد خان دراني لیکلي: «د غازي مړینې هر مسلمان او په خاصه توګه د قبیلې غړي یې په ویر کې پرېښودل. که غازي خپل ژوند له لاسه نه وی ورکړی؛ نو ده به په همدغه ورځ انګرېزي اده نیولې وی.»^{۸۰}

د یوه وخت له پاره داسې برېښېدل چې انګرېزان اوس برلاسي وو، خو کله چې افغانان شا ته شول او د مریعو پاتې عسکر بیا راغونډ شول، تور توپک ښه ویشتونکو بیا ډزې پیل کړې او د سپاهیانو د لا ډېرو لیکو پر ځمکه غورځېدل پیل شول. جورج لارنس چې د ادې له دېوالونو څخه یې په وېره ننداره کوله، لیکلي: «له جنرال څخه په ټینګار او اندېښمنه بڼه غوښتنه وشوه چې له پرېکنده فرصت څخه ګټه واخلي او پر دښمن یرغل وکړي، خو د کومې ناڅرګندې وجې له امله، هېڅ شي ونه شوی کړی چې نوموړی له غونډۍ څخه وخوځوي.»^{۸۱}

بیا د یاغي تورزنو دویمه ډله چې د وروستي یرغل له پاره چمتو وه، په پټ کنډو کې راغونډه شوه. دا ځل ټولو عسکرو لیکې ماتې کړې او په داسې حال کې دوی ادې ته وتښتېدل چې افغان اسوال ورپسې وو. جورج لارنس یادونه کړې:

ټول نظم په ختمېدو و. ما له خپلې تانې څخه مخ په تېښته عسکر لیدل چې په چټکۍ دښمنان ورپسې او پر دوی ورګډ وو او له هر لوري یې په ګڼ شمېر وژل. دغه صحنه دومره وېروونکې وه چې زه یې هېڅ کله هېرولی نه شم. عسکر په تېښته ادې ته په ننوتو وو او موږ پوره باور درلود چې افغانان به په دوی پسې ادې ته ننوځي، خو له نېکه مرغه او چې هېڅ تمه یې نه کېده، افغان اسوال ناڅاپه ښی خواته وګرځېدل. موږ وروسته پوه شوو چې د دوی قوماندان عثمان خان بارکزي کوله. نوموړی یو له هغه مشرانو څخه و چې

وروسته له سپر وليم مېکناتن سره په اړیکه کې و، خو څوک د هغه شېې د وېرې او زموږ د لږیکې انځور کاږلی شي ځکه چې موږ د حتمي مرګ احساس وکړ؟ په يقين سره، هېڅ شی زموږ د عسکرو چلند توجه کولی نه شي، خو د بريد جنرال بشپړه ناتواني، په بې پروايي د غونډۍ په سر کې په ساعتونو د خپلو عسکرو درونه، او په سرتمبکې په ټوله ورځ کې له يو شمېر فرصتونو څخه، لکه د دېمن لنډمهاله تېبسته چې بېرته ځان تنظيم کړي، نه کار اخيسته هېڅ د توجه وړ نه دي - د نوموړي بريا د عسکرو کمزوري کول وو، هغه عسکر چې په داسې يو مشر يې باور بايلود چې د قوماندې وړتيا يې نه لرله.^{٨١}

په جګړه کې دا د بدلون ورځ وه. دغه ورځ له مصيبت څخه ډکه وه. له ١١٠٠ کسانو څخه چې سپهار له شلتن سره ستانه شول، ٣٠٠ يې ووژل شول او په داسې حال کې چې بنځو او بچيانو يې د غونډۍ په بېخ کې بې اسرې ورته کتل، د پرېښودل شوو ټپيانو کولمې وايستل شوې. ډېر نور چې لاره يې ونيول شوه او ويې نه کړای شول چې ادې ته ځان ورسوي، ياغيانو لټول چې ويې نيسي. فيض محمد ليکلي: «هغه پوځيان چې له جګړې څخه ژوندي پاتې شول او د ادې په لور يې تېبسته وکړه، لاره ترې ورکه شوه، نو هڅه يې وکړه چې په ورو نا اشنا لارو او چاک او چولو کې پټ شي. دوی يو په بل پسې راغونډ کړل او ووژل شول. هر هغه کنټرول چې بنيايي انګرېزانو پر پېښو درلود، د دغه ورځې مصيبت ترې واخيست او دوی په حقيقت کې بې اسرې پاتې شول.»^{٨٢}

رښتيا همداسې وو. انګرېزانو وروسته له دې بيا هېڅ د کوم نوبت هڅه ونه کړه. مکزي ليکلي: «د شلتن نه وړتيا د افسرانو اتل ولې شنډه کړه. دوی روحیه بايلې وه او دسپلين يې کابو له منځه تللی و.»^{٨٤} اير په دې اړه له مکزي سره همغږی و او په همدغه ماښام يې په خپله يادليکچه کې ليکلي: «حتی هغه افسرانو چې تر اوسه يې په خپله کټه د پېښو د بدلون هيلې درلودې، اوس يې زموږ د راتلونکي برخليک په اړه غمجنې اندېښنې لرلې. زموږ قوا يوې داسې بېرې ته ورته وه چې د تېرو او د کبانو د گلو تر منځ د ټوټې ټوټې کېدو په خطر کې وه ځکه چې يو تکړه مانو نه و چې په خوندي توګه يې د تېرو له منځ څخه تېره کړي. حتی اوس هم که د وضعیت اشتېرېنگ يو ور لاس ونيسي، کېدای شي موږ له وړانۍ څخه وژغورل شو، خو د داسې کس په نه شتون کې، دا واضح او څرګنده ده چې يوازې خدای مو ژغورلی شي.»^{٨٥}

په همدغه شپه بد خبرونه ادې ته لا را روان وو. د ښه راغلاست جوپه پيړه ډوزو د اکبرخان رارسېدل په ډاګه کړل. نوموړی د دوست محمد تر ټولو ننگيالی او له پوځي اړخه تر ټولو اغېزمن زوی وو چې لږه شېبه مخکې د ميرولي ازبک له ٦٠٠٠ اسوالو سره راوړسېد او سمدلاسه يې د مقاومت چارې په غاړه واخيستې.

اکبرخان لمړی څو ورځې د ده په اړه د خلکو په ستاينو او ليدو باندې تېرې کړې. مولانا کشميري ليکلي: «د ده راتګ داسې و لکه پسرلی چه بڼ ته ژوند ورکړي.»

تول مشران او اشرافيان د درناوي له پاره راغلل
نران او بنځې، ځوانان او زاړه ورته په دعا راووتل

دوی ورته وویل، اې زموږ ټولو ساتونکيه
 زموږ پناه او اصل او اساسه، زموږ دفاع کوونکيه
 داسې په اوچت اواز د دعاوو ترانه له ځمکې پورته شوه
 چې په جنت کې له عيسې څخه وپوښتل شول چې دا شور د څه دی^{۸۶}

اکبر ډېر ژر خپل ځان هغسې دښمن ثابت کړ لکه انګرېزانو يې چې په اړه وېره درلوده. د څو ورځو په ترڅ کې يې په لمړي ځل پر اډه باندې په اغېزمن بنديز لګولو د پاڅون بڼه بدله کړه. ټولو څېرمه کليو ته يې ملايان ولېږل چې بزګران پر انګرېزانو باندې د اکمالاتي توکو له پلورلو منع کړي.^{۸۷} شا ته پراته کلي ونيول شول او جنګيالي په کې ځای پر ځای شول. د کليو ملکان په سملاسي مرګ وګواښل شول که دوی حتی يوه بوری غله او يا واښه پر پرنګيانو وپلورل. د کابل سيند پر سر نوی له لرکيو جوړ شوی پل چې اډه يې د بالاحصار او جلال اباد له وات سره نښلوله، وسوځول شو. مېکناتين په غوسه و چې د پله د ويجاړونې په مخنيوي کې اډې هېڅ هڅه ونه کړه او دوی يوازې د سنج تر شا کرار ننداره کوله که څه هم هغه افغانانو ته چې د پله په وړانګې کې ښکېل وو، په اسانۍ د توپک کولۍ ور رسېدې. لکه څنګه چې دوه شاهي پلوه مخکښه مشران د بي بي مهرو په لورو کې وژل شوي وو، مخکې د قوماندې څه ناڅه ماته مشرتابه بېرته په کلکه يو موټی او د اکبرخان او د ده د بارکزيو تر شا ودرېده. کرومجن مېکناتين ليکلي: «دا په بشپړه توګه عجيبه ده چې [مخالفين] خپل يووالی ساتي.»^{۸۸}

له وزيراکبر خان سره د غلزيو د يو واکمن مشر، محمد شاه خان د لور واده د مقاومت قومي جوړښت بدل کړ. په داسې حال کې چې عبدالله خان اڅکزی مړ شو او د مير مسجدي له مړينې څخه وروسته، کوهستاني تاجک په ډېرېدونکې توګه ځنډې ته شول او ډېری پلويان يې له جنازې سره لاړل چې خپل پير ښځ کړي، اوس ساده خو نه ماتېدونکي غلزيو په پاڅون کې ډېر واک درلود. دوی خپله اډه د ښار له دېوالونو څخه لږ وتلې د محمدخان په کلا کې جوړه کړه او دا دوی وو چې اوس يې په ډېرېدونکې توګه په غونډيو کې چې تر چوپې او وېرېدې اډې چاپېر وې، د ليکو کړۍ ډکې کړې وې. دلته د بارکزيو ځواکونو چې د غونډۍ په لمن، شاه باغ کې يې اډه جوړه کړې وه، د دوی ملاتړ کولو. د اډې د دېوالونو د ننه، فشار ډېر شديد شو ځکه چې د واورې ساړه توپان او لوړې مورال نور هم تېټ کړی و. اسونه دومره وړي وو چې د کېرډيو مېرې يې ژوول او خپل خوشاښه يې څو ځلي خوړل. مېرمن سېل يو وړی اس وليد چې د بل اس لکۍ يې په غاښو ترې غوڅه او په چټکۍ وخوړله په داسې حال کې چې د هغې خپلې اسې د کراچۍ عرابه په غاښونو شکوله. لکه ډېر نور افغانان، ميرزا عطا د دغه يو وخت اډمارو • انګرېزانو له سپکاوي او ناخوالو څخه خوند اخيست: «اوس دومره واوره وورېده چې انګرېز عسکر چې هېڅ کله يې د خراسان واوره نه وه لېدلې، داسې ويلې کېږي لکه له واورې جوړ شوي سړي. ډېر يې له لوړې مړه شول، نورو يې د بار اوښان او غوايه ووژل چې مسلمانان يې غوښه او هندوان يې پوستکي وخوري! په دغه سختو حالاتو کې، لکه د دوزخ په تر ټولو تېټ پور کې، ټول مذهبي مناسک او نارواوې هېرې شوې.»^{۸۹} د کمپ ملکي کسانو چې مړه اسونو او اوښانو ته يې لاس رسى نه درلود، ليدل کېدل چې د کوڅو بې څښتنه سې وړيت او سيخ کباب کوي.

• اډمار: مغرور، کېرجن، له خپل خان څخه خوش

اکبرخان له یوه اوږده کال رېوونکي بند څخه وروسته، یوازې یوه میاشت مخکې په بخارا کې د زندان له ډوغل څخه ازاد کړل شوی و. د مولانا کشمیري په قول، لږه موده مخکې چې له زندان څخه ازاد شي، اکبرخان یو صوفي بزرگ په خوب کې لیدلی و او ده ته یې وویل چې خپله لونکی پر سر کړي، توره پر ملا وتړي او لار شي چې خپل هېواد وساتي، هغه هېواد چې ده ته خدای ورکړی.^{٩٠} میرزا عطا چې دغه بارکزی وارث یې ډېر خوښ شوی و، د نوموړي له پلویانو څخه یې د کیسې دغه بڼه اورېدلې: «د بخارا اشرافي ښار علما، حاکم ناصرالدوله ته لارل او د سردار محمداکبر خان او د ده د ملګرو د ازادولو شفاعت یې وکړ. د کابل مشرانو اکبر ته د ښه راغلاست لیک ولېږه او د ده په ازادۍ یې خپله خوښي څرګنده کړه. همدا راز یې په لیک کې زیاته کړې وه چې له وروستیو جګړو څخه راپه دېخوا انګرېز پوځ خورا کمزوری شوی او د مقاومت توان نه دی ورپاتې؛ نو د سردار راتګ ډېر په نېکمرغه وخت کې دی: اوس هغه وخت را رسېدلی چې د خپل پلار، د بې جوړې امیر!، غچ واخلي.» اکبر خان نېغ کابل ته لار او هلته مشرانو او نورو د پام وړ خلکو ده ته د انګرېزانو د بې عدالتۍ په اړه خبرې وکړې او له ده څخه یې د عدالت غوښتنه وکړه. ورپسې سردار په یو لیک کې له مېکناټن څخه د لیدو غوښتنه وکړه؛ نو د دوی د لیدنې تابیا ونيول شوه:

سبا ته سردار محمد اکبر خان او د ده څو د اعتبار وړ ملګري له کابل څخه ټاکلي ځای ته پر اسونو لارل. په همدې توګه مېکناټن هم له ادې څخه دغه ځای ته ورسېد. دوی د زړه له تله یو بل ته غېږې ورکړې او د خصوصي خبرو له پاره ګوښه شول. یوازې دومره په دې اړه راپور ورکړل شوی چې سردار، انګرېز استازي ته وویل چې نور په کابل کې د ده پاتې کېدل مناسب نه دي او نوموړی باید خپل یو افسر د برمه په ډول ته تسلیم کړي او دوی باید د هند په لور وخوځېږي. کله چې د سردار دروند پلار، بې جوړې امیر، د انګرېزانو له توقیف څخه خلاص او خراسان ته راوګرځېد، بیا به دغه برمه انګرېز په عزت ازاد کړل شي. مېکناټن هوکړه وکړه او دغه هوکړه لیکلې بڼې ته راوړل شوه. ټول انګرېزان په دې باور وو چې له دغې هوکړې وروسته به نوره جګړه نه وي.^{٩١}

خو حقیقت لږ ډېر پېچلی و. د موهن لال په وسیله چې په ښار کې فعال پاتې و، مېکناټن د پاڅون له پیل څخه د مخالفینو له یو شمېر قوماندانانو سره په اړیکه کې و او د څو اونیو راپه دېخوا یې د پوځي ملاتړ د پېرودو شونتیا لټوله چې د افغان پوځي ډلو ترمنځ بېلتون راولي او یا له هېواد څخه انګرېزانو ته یوه عزتمنه وتنه برابره کړي. د شلټن له سختې ماتې څخه دوه ورځې وروسته، استازي د افغان مخالفینو له یو پلاوي سره چې د انګرېزانو بې قید او شرطه تسلیمي یې غوښتله، وکتل. مېکناټن په یوه نوبت کې چې د نوموړي له مرګ وروسته یې پر مېز پیدا شو، داسې لیکلي:

زما په نوبت، په پنځه ویشتمه نېټه د مخالفینو یو پلاوی ادې ته راولېږل شو او ماته یې له هېواد څخه په سوله ییزه بڼه زموږ د وتني پر بنسټ مقدماتي سریزه وسپارله. ما دوی ته یوازې د هغو شرطونو وړاندیز وکړ چې زما په اند په درناوي به ومنل شي. سبا ته، دوی ما ته د مخالفت لیک راولېږه چې که مور خپلې وسلې ور تسلیم نه کړو او اعلحضرت خپل برخلیک ته پرې نږدو، نو سملاسي به له جګړو سره مخ شو. دغه لیک ته ما په ځواب کې ولیکل چې مور د ژمې د ماتولو په پرتله مرګ غوره ګڼو او لوی څښتن به زموږ دواړو خواوو په اړه پرېکړه کوي.^{٩٢}

مېکناټن چې اکبرخان ته یې د شجاع او د ده د کورنۍ تسلیمول ونه منل او اړیکې یې وشلولې، انګرېزانو د لوړې او اندېښمنې غړنټیا دوه نورې اونۍ تېرې کړې. مېکناټن اوس خپله ستراتېژي پر یوه پیکه هیله تړله چې له جلال اباد، غزني او یا کندهار څخه به یوه مرستندویه قوه د ادې د تیب مورال پوځ وژغوري. نوموړي په وار وار له مکګرېګر

څخه چې په جلال اباد کې د سېل د غونډ سياسي افسر و، د مرستې غوښتنه وکړه: «يو درجن ليکونه وليکل شول چې په کې د سېل له غونډ سره کابل ته ستاسې د سملاسي راتگ غوښتنې وشوې. که چېرې تاسې تر اوسه راتگ نه وي پيل کړی، زه د زړه له تله درته زاری کوم چې همدغه شېبه راروان شئ. زموږ حالت ډېر نازک دی، خو ستاسې په مرسته به موږ ټول په ښه توگه مخ ته لاړ شو؛ نو که چېرې زموږ ژوند او زموږ د هېواد عزت درته ارزښت لري، بايد مرسته راسره وکړئ.»^{۹۳} خو وروستۍ څړی چې د خردکابل له غاښي تېر شو، د داسې پيغام سره راغی چې په جلال اباد کې سېل په خپله کلابند دی او د خپل پوځ د شمېر په پرتله له گڼ شمېر مخالفينو سره مخ دی؛ نو له کابل سره د مرستې توان نه لري. نوموړي دا راپور هم ورکړ چې خيبر له لاسه تللی؛ نو له پېښوره د ممکنه مرستندويه ځواک لاره هم بنده شوې ده. د ډسمبر په اوومه کله چې درنې واورې لاره بنده کړه، له کندهاره د مرستندوی ځواک راتگ لږ تر لږه تر پسرليېه د واورې تر ويلې کېدو پورې ناشونی برېښېده. د انگرېزانو وروستی اډه چې په غزني کې وه هم کلابنده شوې وه او په کابل کې يې د خپلو وطنوالو د مرستې توان نه درلود.^{۹۴} اوس چې يوازې د يوې ورځې خوراکي توکي پاتې وو، هېڅ کومه هيله نه وه پاتې. لوږه را نږدې کېده او پوځي مشرتابه فلج پاتې و. دواړه الفڼستون او شلټن په ناهيليو کې ډوب وو. مات او وړي عسکر د بغاوت په مورگه وو. د افغان مقاومت شمېر اوس ۵۰۰۰۰ ته رسېده چې د انگرېزانو په پرتله پنځه برابره ډېر و.

د ټولو دغه لږيکو او انډېښنو پايله د ډسمبر د اتې په ماښام د انگرېزي قوماندانانو يوه بېړنۍ غونډه وه. په دغه وخت کې الفڼستون، شلټن او مېکناتېن له يو بل سره د ناراضتيا له کبله ډېرې لږ خبرې کولې او د ماشوم په څېر چيغې وهونکي شلټن په ځانگړې توگه د مېکناتېن په اړه له سپکاوي څخه ډک و: «زه يې په ملنډو سپکوم، زه غواړم چې سپک يې کړم.»^{۹۵} د جگړې په شورا کې نوموړی په ښکاره د جنرال په وړاندې لږاک و. پرغولي يې بېرستن تر ځان تاو کړې وه او کله کله به چې د څه په اړه د ده نظر وغوښتل شو، ځواب به يې اوچت خړېدل وو.

په دغه غونډه کې الفڼستون هغه ليک وليکه چې مېکناتېن ورڅخه غوښتی و. نوموړي په رسمي توگه د تسليمۍ د خبرو اترو د پيلولو مسوليت په خپله غاړه واخيست. په ليک کې يې داسې ليکلي وو:

د کلابندۍ پر وړاندې د درېيو اونيو له مقاومت وروسته، د خوراکي توکو او وښو نه شتون، زموږ د عسکرو بد وضعیت، د تپيانو او ناروغانو گڼ شمېر، د لويې او بد موقعيته اډې په دفاع کې ستونزې، د ژمي راتگ، د اړيکو شلېدل، د مرستندويه قوې د راتگ ناشونتيا او زموږ پر ضد د ټول هېواد د وسلوال کېدو پر بنسټ، زه په دې اند يم چې نور په دغه ځای کې خپله دفاع شونې نه ده او ته بايد د خبرو له وړاندیز څخه چې تا ته شوی کار واخلي.^{۹۶}

نورو افسرانو هم په رسمي توگه د انگرېزانو له اډې څخه دفاع ناشونې وبلله «خپل بې اړنگه او پرېکنده نظر يې ورکړ چې عسکر په خپل اوسني حالت کې د نورو پوځي عملياتو توان نه لري؛ نو هندوستان ته د خوندي شاتگ په موخه د خبرو اترو له پاره بايد هېڅ وخت ضايع نه شي، خو دلته شاه شجاع او د نوموړي گټو ته هېڅ اشاره نه وه شوې ځکه چې د دوی لمړنۍ دنده په اډه کې د دوی تر قوماندې لاندې د انگرېزي عسکرو د عزت او سوکالیۍ برابرول وو.»^{۹۷} د پوځ چمتووالی چې شجاع يوازې پرېږدي، انگرېزانو ته د نوموړي له بې سارې وفادارۍ سره نېغ په ټکر کې و حال دا چې د مخالفينو له خوا ډېر هڅوونکي وړاندیزونه ورته وشول چې خپل ناگرانه کافر متحدین پرېږدي. مېکناتېن په وار وار خبرداری ورکړ چې د شجاع يوازې پرېښودل به انگرېزانو ته «تل پاتې بدنامي» پرېږدي، خو چا پام ورته ونه کړ او امر

ورته وشو چې له اکبرخان سره وگوري چې په کومو شرطونو له افغانستان څخه د انگرېزانو د سمدستي وتني خونديتوب تضمین کېدای شي.

د دغه دواړو تر منځ لمړنۍ لیدنه د کابل سیند پر کنکل شوې غاړه د سوځېدلي پله د سکرو له پاتې شونو څخه لږ وړاندې ترسره شوه. له مېکناتین سره لارنس، ترور او مکزي مل وو. اکبر د مخالفينو ټول مخکين مشران له خان سره راوستلي وو.^{٩٨} مېکناتین، لکه څنگه چې د ده ځانگړتياوې وې، له صداقت څخه ليرې د خپل ځان په برحق بڼودنه يې سریزه چې په روانه درباري پارسي يې لوستله، پيل کړه: «لکه څنگه چې له وروستيو پېښو څرگنده شوه چې د شاه شجاع الملک د ملاتړ له پاره په افغانستان کې د انگرېزي پوځ شتون افغان ملت ډېری ناراضه کړي او لکه څنگه چې انگرېز دولت پرته د افغانانو له وحدت، خوشحالی او سوکالی څخه بله موخه نه لري؛ نو چې شتون يې د موخې د مخنيوي وجه گرځي، دوی د پاتې کېدو هیله نه لري.» ورپسې د مېکناتین د تړون د مسودې غوښتنه برخه راوړسېده: «لمړی؛ په کابل کې به انگرېز عسکر پېښور او بیا هند ته په بشپړه عملي شونتیا سره ژر ستنېږي. دوهم؛ سرداران به له انگرېزانو سره په خوراکي اکمالاتو او ترانسپورت کې مرسته کوي او دا به تضمینوي چې انگرېزي عسکرو ته به د لارې په اوږدو کې زیان نه رسېږي او له دوی سره به په عزت چلند کېږي.»^{٩٩} مېکناتین په خپل نوبت کې لیکلي چې په دغه شېبه کې «اکبرخان مداخله وکړه او راته وپې ويل چې موږ اکمالاتو ته اړتیا نه لرو ځکه چې سبا سهار ته زموږ په تگ کې کوم خنډ نه شته. زه دا په دې موخه یادوم چې د دغه ځوان بې پامه احساساتي بڼه ونسیم. نوموړی، نورو مشرانو پرځای کېښناوه او پرته له دغه مداخلې څخه یې نور چلند دروند او په ښکاره د خپل بخت ناڅاپه بدلون لوړ مقام ته رسولی و.»^{١٠٠}

دوه ساعته وروسته دوی هوکړې ته ورسېدل. انگرېزان به درې ورځې وروسته، د دسمبر په ١٤ مه وځي او د دوی د خونديتوب تضمین شوی و. کپتان ترور به د برمه په ډول دوی ته سپارل کېږي، انگرېزان به له جلال اباد، غزني او کندهار څخه هم وځي، د لوړې بیاني په بدل کې ډوډی، غله او د ترانسپورت څاروي به انگرېزانو ته لېږل کېږي چې په لاره کې ورسره مرسته وشي. شاه شجاع ته به په کابل کې د یوه عامه وکړي په توگه د پاتې کېدو او له انگرېزانو سره د تگ خوښه ورکول کېږي. لمړی به له بالاحصار څخه پاتې څو انگرېز افسران وځي او ورپسې به بالاحصار اکبر خان ته سپارل کېږي. په عین وخت کې به دوست محمد په لودیاني کې له نظربندی خلاص او خپل تخت ته به د بېرته راکرځېدو اجازه ورکول کېږي. افغانان به پرته د انگرېزانو له خوښې، له بهرني قدرت سره ائتلاف نه کوي او په بدل کې انگرېزانو ژمنه وکړه چې «انگرېز پوځ به افغان خاورې ته نه ننوځي مگر دا چې په خپله افغان مشران ترې غوښتنه وکړي.»

د مېکناتین په اند، د دغه شرطونو منل دومره ښه وو لکه په هغسې حالاتو کې چې ده یې تمه کوله، خو لکه تل ساده او د غلط قضاوت څښتن، اکلنډ ته یې ولیکل: «موږ به له افغانانو څخه لکه ملگري روان شو او زه خوښ یم چې له دې وروسته هر دولت چې جوړېږي، زموږ سره به د ښه پوهاوي گروهه ولري.»^{١٠١}

له یوه کس سره چې په دې اړه مشوره ونه شوه، شاه شجاع و - هغه سړی چې په نوم یې جګړه او اشغال پیل شو. د دغه هوکړې د شرطونو په اړه چې مېکناتن منلي وو، د شاه شجاع د غبرګون په هکله یوازینی بیان چې تراوسه پاتې دی، د نوموړي د ژوند لیکونکي، محمد حسین هراتي دی:

کله چې اعلحضرت ته د دغه هوکړې په هکله پت راپور راغی، مېکناتن ته یې داسې ولیکل: «زه دې بیرته دغه هېواد ته یوازې د دې له پاره راوستم چې دښمن ته مې وروسپارې؟ ته لا تر اوسه د بارکزیو او د دغه هېواد د خلکو په بې ایماني نه پوهېږې؟ پر دغه کساتي خلکو باندې د پیسو په شنلو سره، ته نه یوازې خپله بلکې زموږ مړینه او تباهي هم کېږدی کوي! ایا دا معقول کار دی؟» مېکناتن په ځواب کې یوازې وویل: «اوس په دغه هوکړه کې د بدلون راوستلو له پاره ډېر ناوخته دی.» اعلحضرت ډېر خپه او له اندېښنو څخه ډک لکه د سیمابو مایع یو پر بله تلو، شپه او ورځ به یې لاسونه موښل او ویل به یې: «مېکناتن له سده وتلی - او د دې پایله به زموږ دواړو مرګ وي!»

مېکناتن په بالاحصار کې پاتې انګرېز عسکرو ته امر وکړ چې له بالاحصار څخه ووځي او اکبر خان ته یې پیغام ولېږه چې بالاحصار پرېښودل شو او دی کولی شي خپل سړي په کې ځای پر ځای کړي. اکبرخان سمدلاسه ۲۰۰۰ تورتوپکوال وروولېږل. د کابل پاک اندو او سېدونکو وېره درلوده او ویل یې: «که چېرې اکبرخان د بالاحصار کلا ونیسي، د شاه شجاع ښځینه، ماشومانو او پر ده پورې تړلي خلکو ته به څه پېښ شي!»

د ژر پېښېدونکي جنسي تېریو او لوټ په اړه اندېښنو اعلحضرت د خپګان په ګرداوي کې ډوب کړی و، خو د بالاحصار ډېری اوسېدونکي پخواني کارکونکي وو چې په همدغه ودانۍ کې زېږدلي وو او همدا راز وفادار چوپړیالان وو چې د شاهي کورنۍ تر ساتې او ملاتړ لاندې لوی شوي وو. دوی لږ ترلږه له ناچاری وار خطا نه کړ او سمدلاسه د انګرېزانو له وتلو څخه وروسته یې، په جرئت دروازې په ځان پسې وتړلې او د مخالفینو هغه عسکر یې ووژل چې کلا ته مخکې ننوتلي وو. د اکبر خان عسکر په ناهیلۍ شاتګ ته اړ شول.^{۱۰۲}

د ده عسکرو دوه ځلې بیا د بالاحصار په اصلي دروازې د برید هڅه وکړه، خو د شاه شجاع کورني عسکرو چې انګرېزانو له پخوا څخه «یوه بېکاره د ګر بر ډله» بلله، په بریالیتوب شاته وتمبول او سخته مرګ ژوبله یې ور واړوله. لارنس لیکلي: «موږ د ده [د شجاع] چټک غبرګون او زړورتیا په داسې کړکېچنه شېبه کې د ستاینې وړ بولو او د زړه له تله مې ارمان درلود چې زموږ خپلو مشرانو داسې سېکمنتیا او انرژي له ځانه ښودلې وای، هغه مشران چې لا تر اوسه داسې برېښېدل چې زموږ د عزت او خونديتوب د تضمین توان یې نه درلود.»^{۱۰۳}

په داسې حال کې چې انګرېزانو د شجاع خبرداریو ته پام ونه کړ او سرونه یې ټیټ کړل او تسلیم شول، په خپله شجاع په قوت پاتې شو او په بریالی توګه په بالاحصار کې تر هغه وخت پورې پاتې شو چې څو میاشتې وروسته په خپله خوښه د خپلې ښمې اکمال شوې کلا څخه د پسرلي په پیل کې ووت.

په داسې حال کې چې مېکناتن په پټه شاه شجاع قرباني کولو، لارډ اکلنډ په نابېره توګه تر يوې کچې د شجاع پخوانی سيال، دوست محمد د نڅا په يوه مېلمستيا کې خوشحاله ساتلو. د شېملې له «تازه او سپکمنوونکې» هوا څخه وروسته، دايدن کورنۍ د کلکتې د اوږي تودې او نمجنې هوا حيرانه کړې وه. ايملي خپلې يوې ملګرې ته ليکلي: «موږ له افغان سياست سره د خپلې مينې پام له ژوندي کېابېدو څخه د ځان ساتنې په اړه ورځنيو ستونزو ته واړولو. زه بايد ووایم چې موږ دغه لورې موخې ته له دې امله پام وګرځولو چې په دې دواړو کې يې ارزښت ډېر او ترلاسه کول يې هم ستونزمن دي؟...»^{١٠٤} ډېرې گرمۍ د نوموړې او د دې د اند پخلی وکړ او اوس دا وخت را رسېدلی و چې دوی د اسيا له رېږو څخه په چټکۍ بېرته کېزنګټن Kensington ته لاړ شي: «زموږ جورج په هند کې ښه دنده ترسره کړه، که څنګه؟ ته پوهېږې چې دی زموږ ډېر خوښېږي او درناوی ورته لرو، حتی د گرمۍ په موسم کې چې ډېر د خندا وړ دی... اوس زما په اند ده ډېر څه وکړل او ښه به وي چې دی هم وطن ته لاړ شي، خو په وطن کې هېڅوک دې ته غوږ نه نيسي او د دغه مياشتې استونو زه يې اسرې کړې يم.»^{١٠٥}

خو دنده، دنده وه. د ملګې ویکتوريا د زېږندې په کلېزه کې، د بنگال په خيسته او نمجنه جون مياشت کې، «په هند کې تر ټولو بده هوا چې تر اوسه حس شوې وه»، دغه خویندو د يوې مېلمستيا د جوړولو پرېکړه وکړه. له مېلمستيا څخه لږ وروسته ايملي ليکلي: «زموږ د ملګې مېلمستيا ډېره له پرتم څخه ډکه وه، زه ډېره هېله منه يم چې دا به زموږ وروستی مېلمستيا وي او ډېره خوشحاله يم چې ښه تيره شوه. ما خپلې د الماسو کانې اچولې وې!» د مېلمستيا معظم مېلمه، چې ټولو ته له يوې خوا د حيرانتيا وړ او له بلې خوا د اکلنډ د بهرنۍ پالیسۍ د لويې بريا څرګندونه وه، په خپله امير و. ايملي زياتوي:

دوست محمد، زامنو او درباريانو يې زموږ په مېلمستيا کې برخه اخيستي وه. دا لمړی ځل و چې نوموړي اروپايي مېرمنې په خپلو بې شرمو جامو کې وليدې، خو ده د نڅا ننداره ونه کړه - جورج بلې کوټې ته بوت. دی ډېر شاهي سړی دی او خپل نیمه بندي او نیمه ارزښتمن موقف په ډېره هوښياري تمثيولي. ما له دوست محمد څخه غوښتنه وکړه چې د سطرنج لوبه وکړو څو جورج ته له مېلمه سره د ناستې لږ څه دمه ورکړم. موږ پرله پسې لوبه وکړه او ما ته دا يوه برياه وه که چېرې د ځايي سطرنج لوبې توپير زموږ د سطرنج لوبې سره په پام کې ونيسو. د لوبې په بهر کې ده په دوامداره توګه نوي قوانين جوړول؛ نو که دی دوست نه وی، ما به دغه کار له نصاب څخه ليرې کېلی وی.^{١٠٦}

وروسته ايملي له خپل سطرنج ملګري څخه پوښتنه وکړه که چېرې اجازه ورکړل شي چې د ده او پلويانو يې يو انځور وکارې. دوست محمد ومنله چې د نوموړې پېنسل ته کېښې. خو وروسته، لکه دومره چې د کلکتې هوا هک پک کړې وه، په همدې کچه لوديانې ته د دوست محمد تګ، پرته له دې چې خبره يې کړي او انځور بشپړ کړي، حيرانه کړه. څه نا څه ځاځناکې ايملي خپلې خور ته په انګلنډ کې ليکلي: «ما د دوست محمد او د ده د کورنۍ انځور کارولو، خو سهار د برو ولايتونو په لور روان شو حال دا چې يو وراره يې ما تر اوسه انځور کړی نه و. زه سهار په ډېره بېره اوچته شوم او کالوېن له انګوټ څخه دغه هلک بېرته راوست او له سهارنۍ څخه مخکې مې مخ ته کېښېناست چې انځور يې بشپړ کړم. دغه هلک ډېر د جودېز اېسکرېت Judas Iscariot انځور ته ورته و، خو ډېر ښه هلک و. که څه هم کالوېن سهارنۍ نه وه کړې، خو په پارسي يې په اشارو په زړه پورې خبرې کولې.»^{١٠٧}

وروسته له دې چې دوست محمد له کلکتې څخه لاړ، په افغانستان کې حالات په چټکۍ مخ په خرابېدو وو.

دوه اونۍ وروسته خبر راوړسېد چې په لندن کې محافظه کار حکومت ټاکل شوی. اګلنډ چې په خپلو غوراویو سوچ وکړ؛ نو د لوی والي له څوکۍ څخه یې استعفا غوره کړه. لارډ الېنبورې چې په پیل کې یې هغه یادښتونه ولیکل چې له کیبله یې برنز لس کاله مخکې اباسین ته ولېږل شو، د اګلنډ ځای ناستی وګمارل شو.

یوه اونۍ وروسته، د برنز د وژنې او د لارډ اګلنډ د ټولې افغان ستراتیژۍ د چټکې ناکامۍ خبرونه بنگال ته د ډاکي په وسیله راوړسېدل. لمړنی خبر چې د لوی والي ادارې ته ورسېد د جنرال سېل له خوا په یو استوګني لیک کې و چې نوموړي درې اونۍ مخکې په جلال اباد کې لیکلی و. ده اګلنډ ته په کابل کې د لمړني مصیبت د ګنګوسو په اړه او همدا راز د خپلې کلابندۍ په هکله لیکلي وو. اګلنډ، اعلی سرقوماندان سپر جسر نېکولر Sir Jesper Nicholls ته ولیکل: «اړینه نه ده چې درته ولیکم چې دغه استونې مې څومره ځوروي. دا ډېرو جدي او ژورو فرضیو ته لاره خلاصوي. زه به د خپل اند په اړه څه درته ونه وایم، خو پوښتنه دا ده چې څه باید وکړل شي؟»

ورپسې نوموړي بېلابېل غوراوي جوړ کړل، خو داسې ښکارېدل چې لکه په کابل کې د خپلو جنرالانو په څېر، دی هم د خواشینوونکو خبرونو لړۍ فلج کړی و او له پیل څخه یې د یو سملاسي پوځي ځواب د نظریې مخالفت وکړ. نوموړي په دې اړه ولیکل: «زه سبا ته د یوې خاصې شورا د درلودو وړاندیز کوم، خو ماته څرګندېږي چې موږ باید داسې ځای ته د بیا نیولو په موخه د تازه دمي عسکرو په لېږلو فکر ونه کړو چې اوس مو ښايي له لاسه لاړ شي... زه وېره لرم چې په ټولیزه توګه د افغانانو ملي احساس پارېدلی دی.»^{۱۰۸}

خو په حقیقت کې اګلنډ څو میاشتې مخکې پوه شوی و چې د ده ټوله افغان پالیسي یوه له ناوړین څخه ډکه تېروتنه وه او ټول هندي دولت یې د دېوالیه توب* له خطر سره مخ کړی و. اوس چې مصیبت په ډېرېدو و او د نوموړي خزانه تشه وه، په دې کې یې هېڅ اړنګ نه درلود چې په دغه ټوله پروژې خط کش کړي او نورې سرچینې په دغه جګړه ونه لګوي ځکه چې په ښکاره له ناکامۍ سره مخ وه؛ نو شاه شجاع، مېکناتین او حتی د ده پخوانی د سیسی ښکار ملګری «الفي بي Elphy Bey» یې پرېښودل چې د دغه ګډوډۍ چاره په یوازېتوب په خپله وکړي. له کلکتې څخه هېڅ مرسته ور ونه لېږل شوه.

د ډسمبر په دویمه اونۍ په کابل کې ډېره واوره وورېده. ورپېڅې له هندوکش څخه ښکته راغلې او سمدلاسه یې د ښار په شاوخوا کې ګردجنې او خړې غونډۍ سپینې او ځلانده کړې. د ادې پر بامونو پڼه واوره پرېوته او د کابل سیند کنګل شو. میرزا عطا لیکلي: «سردارانو او غازیانو ته واوره ستونزه نه وه ځکه چې دوی په کې عادت و، خو له هند څخه راغلی پوځ له واورې سره عادت نه و؛ نو ډېر مړه شول او ډېرو نورو د زیاتې یخني له امله د جګړې توان له لاسه ورکړ.»^{۱۰۹}

* دېوالیه توب: افلاس، د یوې کمپنۍ داسې حالت ته وايي چې د پور د بېرته ورکړې توان ونه لري

سخت کړيا به و چې د ژمي په نيمايي کې د هند په لور له شاتګ څخه ډډه وکړي چې په بدورده غرونو کې له بالقوه ناورين څخه په امان کې شي؛ نو څو توطيې يې په يو وخت کې په لاره واچولې، «ده هر نوي ترکيب ته چې د مخکني په پرتله يې ډېرې هيلې پيدا کولې، لاس اچولو» نو د موهن لال په وسيله، د قزلباشو او غلزيو مشرانو ته د ۲۰۰۰ روپيو وړانديز وشو چې له ياغيانو څخه جلا شي او د انګرېزانو ملاتړ وکړي. مېکناتين دا هم په ډاګه کړل: «که د افغانانو کومه برخه په هېواد کې زموږ د پوځ پاتې کېدل غواړي، زه به د هغه هوکړې په ماتونه کې خپل لاس خلاص وکنم کومه مې چې د وتلو په هکله کړې ده. دا هوکړه په دې باور شوې ده چې افغانان زموږ وتل غواړي.»

خو مېکناتين په ناچاره توګه له خپل توان څخه په وتلي حالت کې ښکېل و. نوموړي موهن لال ته په سرېدالۍ ليکلي: «ډېره سخته ده، نه پوهېږم چې څه وکړم.»^{۱۱۶} دی د خېښۍ په قوت چې اکبرخان يې له غلزيو سره نښلولی و، نه پوهېده او حتی په دې هم نه پوهېده چې په کومه کچه ډېر افغانان د خپل هېواد له کافرو اشغالګرو څخه کرکه لري. سربېره پر دې، موهن لال تر څار لاندې و او د اکبر څارګرو د مېکناتين اماتوري توطيو په اړه ده ته په تفصيل مالوت ورکول. همدا راز، د ياغيانو په منځ کې زيانمنې ګنګوسې وې چې مېکناتين هر هغه چا ته چې اکبر او يا د ښمن نور مشران ووژني، د پيسو د ورکړې ژمنه کړې. د ميرزا عطا په قول: «مېکناتين په پټه مشرانو ته يو ليک ولېږه چې هر هغه چا چې د سردار محمد اکبر خان غوڅ سر ده ته ورور، د ۱۰۰۰۰ روپيو انعام به ورکړل شي او د استازي د مرستيال په توګه به وګمارل شي. کله چې خانانو دغه ليک ولوست، سمدلاسه يې اکبر ته وسپاره او اکبر دغه ليک له ځان سره وساته.»^{۱۱۷} کېدای شي دغه کيسه رښتيا وي. په يقين سره، د موهن لال له ليکونو څخه داسې شواهد ليدل کېږي چې د عبدالعزيز په نوم يو هديفي وژونکي د عبدالله خان اڅکزي د وژنې په بدل کې موهن لال ته حواله لېږلې وه. نوموړي ويلي وو چې د نومبر په درويشتم کله چې عبدالله خان اڅکزي د شلټن پر وړاندې په جګړه بوخت و، ده په زهرجنه ګولۍ په شا کې وويشت؛ نو دا خود د دې مانا ورکوي چې د مخالفينو د مشرانو د وژلو په موخه، موهن لال د پيسو ژمنې کولې^{۱۱۸} او دا هېڅ شونې نه وه چې نوموړي د دې جرئت کړي وای چې له استازي څخه د صلاحيت اخيستې پرته دغسې کار وکړي.

اکبرخان چې له دې څخه خبر شو، نو پرېکړه يې وکړه چې مېکناتين ته يوه اړکۍ کېږدي چې دوه مخي يې برينډه کړي. د ډسمبر د دوه ويشتم په ماښام يې خپل دوه د تره/ ترور زامن اډې ته ولېږل. کېتان جېمز سکېنر د سپرې ډلې يو ځوان انګرېز- هندوستانی قوماندان و. د ده پلار د سکېنرهارس Skinner's Horse يا د سکېنر سپرې قوا بنسټ اېښودونکی و چې د پاڅون په لمړۍ ورځ په داسې حال کې ونيول شو چې له ښار څخه يې په چادری کې د تېښتې هڅه کوله. کېتان جېمز سکېنر د اکبرخان دغه دوه کسه بدرګه کړل. د ماښامني په ترڅ کې، د بارکزيو استازو مېکناتين ته يو حيرانوونکی نوی وړانديز وکړ. دوی وويل چې انګرېزان کولی شي تر پسرلي پورې په افغانستان کې پاتې شي او شجاع هم پاچا پاتې کېدای شي که چېرې انګرېزان د وزير په توګه د اکبر د ګمارنې ملاتړ وکړي او ده ته د رښتيني واک چارې ورکړي. سربېره پر دې، که چېرې مېکناتين په ليکلې بڼه له اکبرخان سره د مرستې ژمنه وکړي، يوه خورا اوچته د ۳۰۰۰۰ پونډو بيانه او په کال کې ۴۰۰۰۰ پونډه ورکړي؛ نو اکبرخان به په خوښۍ د امين الله خان لوګري سر ورته

د غلزيو مشر محمد شاه خان راوستي وو. همدا راز اکبر خان يو درېيم مشر چې انګرېزانو ونه پېژنده خو په حقيقت کې د امين الله خان کشر ورور و هم راوستلی و چې د مېکناټن د خيانت شاهد شي.

غونډه په پوره درناوي پيل شوه. مېکناټن اکبر ته يو اس چې مخکې يې نوموړي ستاينه کړې وه ډالی کړ. د ياغيانو دغه ځوان مشر له مېکناټن څخه په درناوي مننه وکړه چې پر يوه دوه ميله تومانچه او له خپلې بگۍ سره يوه جوړه اسونه ورلېږلي وو. دوی له اسونو څخه ښکته شول او د اسونو جالوغونه يې پر يوې هغه ورې غونډۍ وغورول چې افغانانو ورته اشاره وکړه چې واوره پرې نه وه پرته. دغه غونډۍ له ادې څخه څه نا څه پنا وه. ورپسې استازی د اکبر خان تر څنګ کښېناست او ترور او مکزي د ده څنګ ته کښېناستل. لارنس د مېکناټن تر شا ودرېد. وروسته اکبر خان ورته ټينګار وکړ؛ نو دی پر يوه گونډه کښېناست. بيا، لارنس د افغانانو ډېرېدونکي شمېر ته چې په همدې ځای کې غونډېدل، اشاره وکړه او وې ويل که چېرې د دغه غونډې خبرې پټه بڼه لري؛ نو ښه به وي چې دا نور افغانان لار شي. همدغه خبره مېکناټن يو ځل بيا اکبر ته وکړه او ده په ځواب کې ورته وويل: «دوی ټول په دغه راز کې شريک دي.» لارنس وروسته ليکلي: «اکبر لا دغه خبره بشپړه کړې نه وه چې زما لاسونه وتړل شول، تومانچه او توره مې له کمربند څخه واخيستل شوې او زه يې په زور له ځمکې اوچت او بيا يې ځان سره کش کړم. محمد شاه خان غلزي چې زه کلک نيولی وم راباندې چيغه کړل: «که د ژوند ته ارزښت ورکوي، راسره راځه!» زه تاو شوم او ومې کتل چې مېکناټن پروت دی، سر يې چېرته چې مخکې يې پوندې وې، لاس يې اکبرخان پر خپلو لاسونو کلک نيولی او حيرانتيا او وېره يې په ونګه کې خوره وه.»^{۱۲۰} د ميرزا عطا د بيان په قول:

په داسې حال کې چې لارنس ليرې کش کول کېده، سردار [اکبر] پر مېکناټن چيغه کړه: «ته د يو لوی پاچا وزير يې، د يو پرمين پوځ مشر يې، ټول بهرني لورپوري خلک ستا د پوهې او لاسته راوړنو درناوی کوي، خو زه له هغوی څخه نه يم. زه تا يو داسې ځين کنم چې په خبرو دې باور نه شي کېدی او خپل باطني خيانت په هغه څه کې ښي چې ليکې يې! مور دې په جگره کې مات نه شوای کړی او اوس غواړې په درغلی مور تباہ کړې. ته بې ايمانه يې، تکماره دوکه ماره! ته دومره تېز يې چې زموږ په هوکړه کې خيانت کوي! څه خيال دې درلود چې زه به په کابل کې د خپلو وطنوالو پر ځای په تا باور وکړم؟ څه فکر دې کولو چې د خپلې کټې له پاره به مور دومره په اسانۍ يو د بل په تباہ کولو کې ښکېل کړې؟ ته پوهېږې چې له ځان څخه دې څومره يوه مسخره څېره جوړه کړې؟ شرم وکړه، ته د ملنډو او مسخرو اله يې. زما دا نيت و چې له کابل څخه د وتلو پر مهال په عزت د هند په لور بدرکه کړل شي، خو ستا توطيه دا وه چې ما په چا ووژني. ستا دماغ له تور لويي ډک او له انساني ارزښتونو تش دی. اوس ماسره د کابل ښار ته راشه!»

وحشت وھلي مېکناټن د تېښتې هڅه وکړه، «لکه يوه کوتره چې وزرې وھي څو د باز له منگولو وتښتي». اکبر «لاس ور واچاوه، خپله تېرې توره يې راوايسته او بيا يې د استازي ځگر څيرې پرانيست او سر يې له تنې غوڅ کړ. د نومور لوی وزير مېکناټن صاحب له بې سره تنې اندامونه غوڅ شول او لکه د لېوني سپي مرداره، تنه يې ښار ته کش کړل شوه. بيا يې له سر او خولې سره په څلور پوريز بازار کې وځړول شو.»^{۱۲۱}

کالن مکزي چې په غونډه کې و، دغه بهير لږ بل شانته بيان کړی. نوموړي ليکلي، کله چې د افغان وسله والو يوه ډله ناستو کسانو ته رانږدې شوه، اکبر خان مېکناټن ته وويل چې څنګ ته يې نږدې شي چې پټه خبره ورته کوي. کله چې مېکناټن د ده خواته کور شو، اکبرخان ناڅاپه چيغه کړه «بگيريش! بگيريش» يعنې «وې نيسه! وې نيسه!» او مېکناټن يې کلک ونيوه. د اکبر مخ «د يوې ډېرې شيطاني غوسې» بڼه خپله کړې وه او د مېکناټن مخ له «هيبت او حيرانتيا ډک»

و. کله چې اکبرخان تر ملا ونيو او تومانچه يې ورته ونيوله چې پر اس سپور شي او له ده سره ښار ته لاړ شي، مېکناتين چيغه کړه «از برای خدا» يعنې «د خدای له پاره». «استازي نه غوښتل چې ورسره لاړ شي او ويې پوښتل: «پر ما څه کوي؟» ورپسې سلطان جان، اکبر خان ته وويل: «ژر شه، که نه، مور به ټول هغه عسکر ونيسي چې له ادې څخه را روان دي» نو اکبر خان پر هغه دوه ميله تومانچه استازي وويشت چې نوموړي لږ وخت مخکې ورکړي وه. مېکناتين لا تر اوسه ژوندی و، خو اکبر خپل يو چوپړيال ته امر وکړ چې پر خپل تورټوپک يې ختم کړي؛ نو همدې د برتانيې د استازي ژوند ته د پای ټکی کېښود. بيا يې اکبر سر غوڅ کړ او امر يې وکړ چې د کپتان ترور له مړي سره چې مخکې سلطان جان وواژه، يو ځای د ده مړي په واټونو کې کش کړي.^{١٢٢}

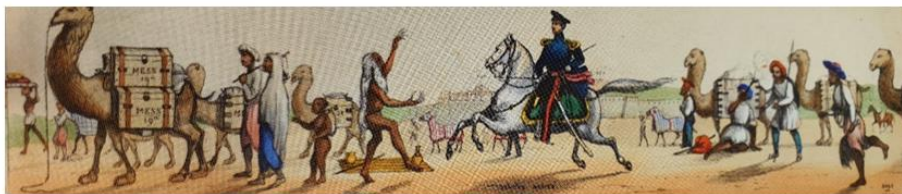
کله چې تاوتريخوالی پيل شو، د مېکناتين شخصي شپاړس کسيزه ساتونکي ډله سمدلاسه وتښتېده او د افسرانو د ژغورلو له پاره يې هېڅ هڅه ونه کړه.^{١٢٣} کله چې دوی د ادې په لور خپل اسونه چارگام کړي وو، له ادې څخه د بدرکي څڼدېلې سپره ډله په مخه ورغله. دوی هم بېرته وگرځېدل او د ادې په لور وتښتول. لارنس ليکلي:

[له ادې څخه] حتی يو سړی هم راونه لېږل شو، نه د کشف په موخه يوه ډله راولېږل شوه، نه يو چټک او لنډ برید ترسره شو او حتی يو ډز هم ونه شو، خو د دښمن سپرې او پلې ډلې وليدل شوې چې په بېرته د محمدخان کلا ته روانې وې او يو شمېر افسرانو وويل چې په خپلو لږکوټو کې يې د غونډې په ځای کې په وضاحت دوه سړي ليدل چه پر ځمکه پراته وو. د دوی د مړيو د ترلاسه کولو له پاره هېڅ هڅه ونه شوه؛ نو زموږ له مورچلونو څخه زموږ د دان پورو په واټن کې د ننه، په رڼا ورځ، د برتانيې استازي په وحشي توگه ووژل شو او د ده ټوټې ټوټې مړی په ساعتونو هملته پروت و. بيا يې يوې اکړې بلوا هر راز سپکاوی وکړ او په ټول ښار کې يې وگرځولو، خو د دوی د ژغورنې له پاره هېڅ هڅه ترسره نه شوه او نه د دغه بېساري سپکاوي غچ واخيستل شو.^{١٢٤}

په عين حال کې، مکزي او لارنس وتښتول شول. «د غلزيو يوه کړی تورې په لاس او له ډکو تور ټوپکو سره له دوی دواړو چاپېر شوه او د «دا کافران ووژئ» چيغې ډېرې احساساتي کېدې. ... » خو اکبر وژغورل. مکزي په منندويه بڼه ليکلي: «د خپله توره راوايستله او خپل څنگ ته يې په مېرانه کېښوده، خو کله چې ډاډه شو چې زه اوس خوندي يم، غرور يې په درانه چلند لاس بری شو، ما ته يې مخ واړولو او په بريمنه توگه يې په وار وار په سپکه بڼه راته وويل: «شما ملک ما ره ميکيريدي!» يا «تاسې زموږ هېواد نيسي!»^{١٢٥} لارنس هم پر همدغه مهال د غلزيو يوې ځاځمنې گڼې کوڼې چې د قربانۍ نارې يې وهلې، د ټوپک په زور او تړلې د محمد خان کلا ته چې د غلزيو مرکز و، بوتللو او دوی دواړه يې په يوه کوټه کې واچول. مخکې له دې چې د کوټې دروازه بنده کړي، يو سړي پر خپله توره په مکزي گوزار وکړ. محمد شاه خان غلزي چې نږدې ولاړ و، تر مکزي يې لاس چاپېر کړل. توره د ده په اوږه ولگېده او غوڅه يې کړه.^{١٢٦} لږ شېبه وروسته، امين الله خان لوکری چې د مېکناتين د توطيې فرضي قرباني و، د دغه دوه بنديانو کوټې ته په چټکۍ ننوت او دوی ته يې وويل چې ژر به د توپ په خوله کې والوزول شي. د دوی له کوټې څخه بهر غلزي غونډ شوي وو چې دغه دوه کافر بنديان وځخېږي. دوی به له ارگني څخه پر دوې نارې تو کولې او د خپلو تورو څوکې به يې ارگني ته د ننه کړې او توپک به يې ورته نيول. پيره دار يوازې دومره وتوانېد چې دغه گڼه گڼه پري نږدې چې دوی ووژني. څو دقيقې وروسته، يو بل شورماشور جوړ شو. بنديان اوچت شول چې وگوري څه پېښېږي. دوی د نېزې په څوکه کې د يو سړي غوڅ لاس وليد. غلزيو دوی ته نارې کړې: «ښه يې وگورئ، ډېر ژر به ستاسې هم همداسې کېږي.»

دا د مېکناتین لاس و. د مېکناتین او تروور سرونه د نېزو په څوکو کې گرځول کېدل او تې یې په کوڅو کې کش کېدی. بیا پوست کرل شول، او پوستکي یې په بازار کې د غوښې په چنگک کې وځړول شول.^{۱۲۷} حتی د مېکناتین لویې شنې عینکې نندارې ته کېښودل شوې.^{۱۲۸} میرزا عطا لیکلي:

تول نندارې ته راغلل او د کرکې نارې یې ور تو کولې. د یوه سړي په کرنو کې صداقت او بشپړ درناوی داسې طلايې سکې دي چې لکه اسعار هر چېرته اعتبار لري او خپل څښتن په ډېرو کرکيچنو حالاتو کې له سپکاوي ساتي. «که ته ایمانداره او صادق اوسې، په خلکو به ګران وې. په درغلی کې به خلک کرکه درڅخه وکړي او له پامه به دې وغورځوي!» نو له همدې کبله د سردار نومیالتوب عام شو او هر چا په وار وار ویل چې د انګرېزانو ټوله لاسته راوړنه دا وه چې د خپلې ناکامه ځانپالنې وړي خړه بیرته هند ته وچلوي او د هند ښځې دې ته اړ باسې چې د خپلو مېړونو په ماتم کې د کوندتوب غمجن څادر پر سر کړي! دا ټولو ته څرګنده وه چې هغه انګرېزانو چې په پالیسی کې یې د هوښیاری او ښه قضاوت او په جګړه کې د زوروتیا غورې کولې، د خراسان د سردارانو په پرتله یې ارزښته وو. دوی په حقیقت کې په ختو کې بندې کچرې وې!^{۱۲۹}

د بنگال لوا د مارش صحنه. دغه لمري پرله پسې انځور شوي انځورونو بڼايي د اباسين پوځ
بڼي چي د سند له لاري افغانستان ته نږدي كيږي

له دادور Dadur څخه بولان ته ننوتنه. د ۱۸۳۹ کال په پسرلي کې د سپر جان کېن تر مشرۍ لاندې یو ۱۲۰۰۰ کسيز انگرېز-هندي د اباسين پوځ د بولان له لارې کندهار فتح کړ. د دغه يرغل موخه دا وه چې شاه شجاع د دوست محمد ځای ناستی کړي ځکه چې شاه شجاع ته د انگرېز پلوي په سترگه کتل کېدل

د اباسين پوڅ د بلوچستان په تنگو غاښيو کي د هغه بلوڅانو غلچکي بريدونو په وړاندي ډېر ناتوانه او زيانمنونکي و چې په تنگيو کي پټ وو. نښتي او په ليري واټن کي هدفي بزي معمول وي. د سپاهي سيتا رام دغه ځای داسي په ياد دی: « دا د دوزخ خوله وه. بلوڅانو به په شپني بريدونو کي موږ ربرولو او د اوبانو اوږده کتارونه يي ځان سره وړل. دوی به چې فرصت پيدا کړ، هر څوک يي وژل او د غره له ارغارو څخه يي لوی کمرونو زمونږ په لور ښکته رغول

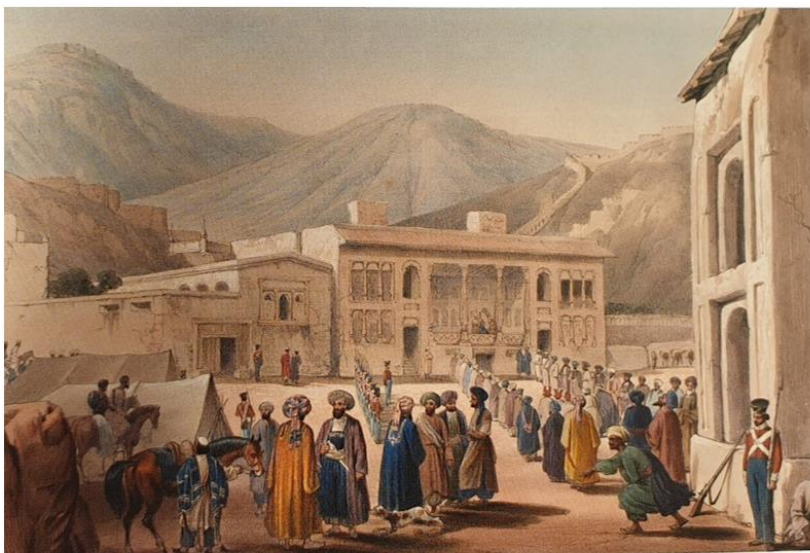

د ۱۸۳۹ کال په اپریل کې د اباسین پوځ کندهار پرته له جگړې ونيو. دلته شاه شجاع داسې ځای یو دربار جوړ کړ چې د خپل نیکه احمدشاه ابدالي د مقبرې کمبډه ترې ښکارېده

پر غزني باندي يرغل وروسته له دې چې د اباسين پوځ له بولان څخه تېر او کندهار يې ونيو، د غزني د نه ماتېدونکو او مضبوطو دېوالونو په لور يې پرمختګ ته دوام ورکړ. د غزني ښار پنډ او شپېته فوټه اوچت دېوالونه لرل. دا انگرېزانو ته يوه لويه ستونزه شوه ځکه چې دوی خپل درانه توپونه په کندهار کې پرېښي وو. د برنز ارزښتمن څارگر مشر، موهن لال کشميري مالومات تر لاسه کړل چې د ښار يوه دروازه په خښتو نه ده پټه شوې او کچېرې نابېره يرغل پرې وشي، نيول يې شوني دي.

په کابل کې د شاه شجاع الملک دربار خانۀ د غزني له نيولو وروسته دوست محمد له کابل څخه وتښتېد او شاه شجاع د ۱۸۳۹ کال د اگسټ په مياشت کې پر تخت کېښودل شو. ده به په بالاحصار کې خپل دربار په دغه دالان کې چې مغولي بڼه يې لرله، جوړولو. نوموړي به همدلته خپل اشرافيان او انگرېز افسران ځورول. دوی به يې په ساعتونو تم ساتل چې د ده سره ليدنه وکړي. يو برتانوي افسر، لاکيپر ويلېس هارټ چې وروسته انځورگر شو ليکلي: « له دغه بڼې او تشرېفاتو څخه افغانانو کرکه لرله او دا د پاچا لوی عيب و چې کله کله به د لېونتوب کچې ته ورسېد.»

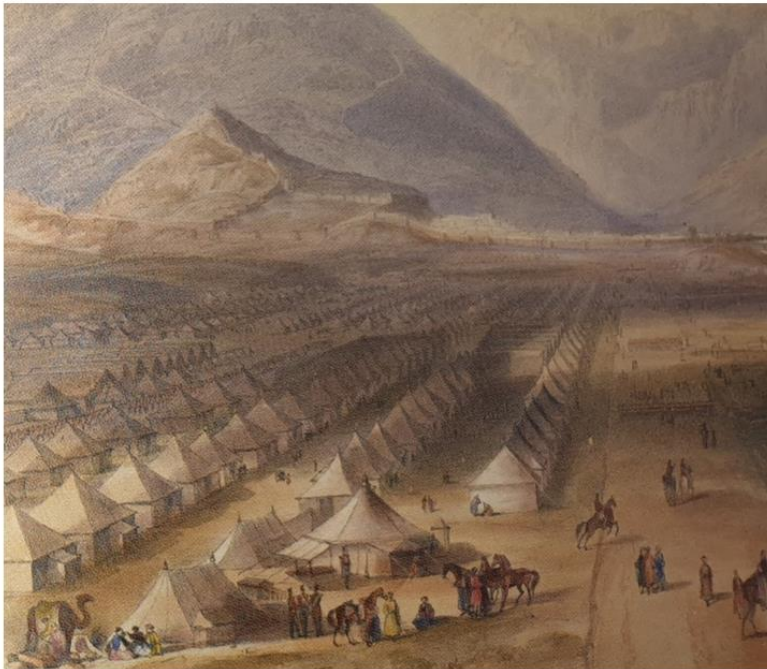
د انگرېزي اشغال په وخت کې د کابل ښار

د کابل ښخې اشغالګرو عسکرو ته زړه وړونکې وې - دې له ناورین څخه ډکې پایلې
وزېږولې.

د شاه شجاع الملک درباریان. په دغه انځور کې د اکبر خان خسر، محمد شاه خان غلزی (په کین لوري کې) چې انگرېز- سدوزي رژیم ته راوستل شو، په دربار کې د جلات مشر وپروونکی تشریفاتې لقب ورکړل شو. دی وروسته یو له مخکینو مخالفینو څخه و او د ۱۸۴۲ کال د شاتګ په بهیر کې د غلزیو په لورو غاښیو کې، نوموړي د هر چا په پرتله د انگرېزي چوڼی د ټول وژني ډېره ډېره په غاړه درلوده.

د رټري يوه خاکه چې د اشغال په لمړيو ورځو کې مخکې له دې چې اډه جوړه شي د خپمو ليکي نښي. د بالاحصار لوړه د انځور په شاتنی کيڼه خوا کې ليدل کېږي

امير دوست محمد، انگرېزي استازي ته د ۱۸۴۰ کال د نومبر په مياشت کې تسليمېږي.
مېکناتن او مرستيالان يې کابل ته څېرمه د قلعه قاضي درې ته پر اسونو چکر ته تللي وو
کله چې دوست محمد ورته تسليم شو

بودا، بی اغېزي او روماتيزم خپلی جنرال ویلیم الفنسټون په افغانستان کې د انگرېزانو نظامي قوماندان و. کله چې پاڅون پیل شو، دی له دېرې وارخطایې داسې حالت ته لاړ چې د پټېښې توان یې نه درلود

د انگرېزي اشغال پر ضد افغان پلي سرتېري په کره او اوږد ميل لرونکو تورټوکو په اډه کې پر داسې انگرېزي ځايونو دزي کوي چې دفاع يې انگرېزانو ته ناشونې ده.

افغان پاڅونوال له کابل څخه بهر پر انگرېزي اډه د برید تیاری نیسي. دغه انځور ښيي چې څرنگه له ښکېلاکي ډولي اډو څخه له هرې خوا غونډۍ چاپېر وې او دفاع یې کابو ناشونې وه. په دغه انځور کې د انگرېزي ماموریت اډه کینې خوا ته لیدل کېږي

کپتان کالبن مکزي د پاڅونوالو پر ضد د اکمالاتي کلا قوماندۀ په لاس کې درلوده. دی او لارنس (بني لوری ته) کله چې له افغانستان څخه بېرته لاړل، ډېر نومور شول او په افغاني جامو کې يې انځور ته له درېدو څخه خوند اخیست

مېرمن سېل په اسارت کې پټکې پر سر کړی.

تورن جنرال سېر رابرت هنري سيل چې خپلو عسکرو يې د «جگړه مار باب» په نوم پېژانده ځکه چې هر وخت به يې سختو جگړو ته ور ودانگل.

الکساندرينه، د خرد کابل په غاښي کې له ټول وژني وروسته، اکبرخان ير غمل ونيوه.

انځورگر ايبر، دلته يي خپل انځور کاري.

کپتان سکپنر، دلته مخکي د انگرېزانو له وتلو څخه اسير دی. د ۱۸۴۲ کال د شاتګ په بهير کې د جګدک په غاښي کې د جګړې په ترڅ کې ووژل شو.

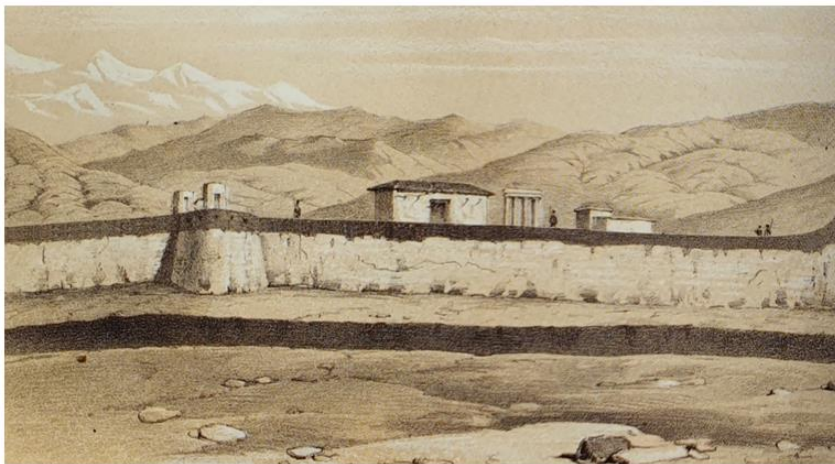
د هغه کلا انگرې چې انگرېز اسيران په کې ساتل کېدل

افغانانو د څلور څلو پښتني پلي قوي وروستي ژوندي پاتي پوځيان د گندمک د غونډی په سر کی ولیدل او بيا يی کلابند کړل. که څه هم د انگرېزانو شمېر د افغانانو په پرتله ډېر لږ و، دوی وروستي مقاومت ته مخه کړه. دوی د دفاع له پاره يوه مربع جوړه کړه او څو ځله يی افغانان تر هغه وخت پوري د غونډی لمنی ته وځغلول تر څو چې د دوی مرمی خلاصی شوی. بيا يی په برچو تر هغه وخت پوري جگړه وکړه تر څو چې يو پر بل پسې ووژل شول

په جلال اباد کی د انگرېزانو چونی چې له اوچت برج څخه يی يو تېزستري افسر په ليري واټن کی ډاکتر برايډن وليد چې د کلا په لور ور روان و او بيا يی ژغورونکي ورولبړل

د پوځ پاتې شوني په نوم د مېرمن بېلر نومور انځور چې د جلال اباد دېوالونو ته د ډاکټر برابدين ستومانه رارسېدنه ښيي. په دغه انځور کې د رسامي او نقاشي له پاره له ځانگړو تيلو څخه کار اخيستل شوی

دقیق خو بی رحمہ تورن جنرال پالک د
کساتی پوخ قوماندان و چي سوپل ختیخ
افغانستان بی وران ویچار کر او کابل بی
وسوخلو.

جنرال ویلیام ناپت په هند کي د کمپنی یو
مشر جنرال و. دی یو ځیرک ستراتیژیست
و او خپلو تکره زور و سپاهیانو ته تل
وفادار او له دوی سره یی بی کچي ډېره
مینه درلوده. نوموړی په انگرېزي
جنرالانو کي تر ټولو اغېزمن ثابت شو. د
۱۸۴۲ کال د اگست په میاشت کي یی د
افغانستان له یوه سره تر بله پوري مارش
وکر او ټول هغه ځواکونه یی مات کړل
چي د نوموړي پر ضد لېرل شوي وو او
د سپتمبر په اولسمه، دوه ورځي وروسته
چي جنرال پالک د کابل ښار بیا ونیو،
کابل ته ورسېد.

کساتي پوڅ د ۱۸۴۲ کال د سېپټمبر په مياشت کې کابل ته ورسېد. وروسته له دې چې انگرېز اسيران يې ازاد کړل، دغه پوڅ د کابل لوی چارچته سرپټی بازار وران کړ، هغه نوی جومات يې له خاورو سره برابر کړ چې د انگرېزانو د ماتې په وياړ جوړ شوی و او د ښار بېلابېلو برخو ته يې اور ورته کړ. «داسې چيغه پورته شوه چې کابل لوټ ته پرېښودل شوی.»

دوست محمد (د نڅاگرو د کړۍ کيڼې خوا ته ناست دی) کابل ته د بېرته تگ په لاره کې په لاهور کې هرکلی ورته وویل شو. وروسته له دې چې شاه شجاع په خاينه بڼه د خپل زوی بللي په لاس ووژل شو او انگرېزان په بشپړ ډول له افغانستان څخه ووتل، دوست محمد بېرته په ۱۸۴۲ کال کې پر تخت کښېښول شو.

۸

د بېگلو کوي

د ۱۸۴۲ کال د جنوری په شپږم، د سهار له نهو بجو څخه وروسته له کابل څخه سمدلاسه شاتګ پیل شو. تېره شپه بریدمن سترېت چې اوس څه نا څه جور شوی و، د شاتګ دروازې کین لوري ته د دېوال په یوه برخه کې ماینونه ښخ کړل چې یوه پراخه چوله رامنځ ته کړي خو پاتې ۳۸۰۰ سپاهیان، ۷۰۰ اروپایي سپره او پلې قوا او ۱۴۰۰۰ د ادې ملکي کارکوونکي او پر ادې پورې تړلي ملکي خلک ترې تېر شي. ماینونه د لمړختو پر وخت وچول شول او دېوال بهرني لوري ته داسې ړنګ شو چې د خندق پر سر یې پل جور کړ.

د کلا د ړنګ کړل شوي دېوال له یوې غاښورې چولې څخه په کتو، له کابل نه چاپېر د برېښنده سپینو غرونو له کړۍ څخه لمر راپورته شو او د یوې ښایسته رڼې او سرې ورځې پیلامه یې څرګنده کړه. پر ځمکه کابو یو فوټ واوره پرته وه،^۱ خو د ادې د ننه له څه ناڅه خوندي دېوالونو څخه د افغانستان په غرونو کې د یو نا څرګند برخلیک په لور تګ ته تم عسکرو یوه نه الهام ښوونکې صحنه جوړه کړې وه. کرومجن جورج لارنس چې له کالن مکزي سره یوځای ازاد شو خو د شاتګ په څارنه کې مرسته وکړې، په دې اړه خپل اند داسې څرګند کړی: «یو په پښو لېزانده، په ملا کور او روحیه بایلی پوځ له هغه څه څخه ډېر په توپیر کې دی چې څه موده مخکې د سړیو یوه منظمه او خوشحاله ټولګه ښکارېده.» داسې واورې ته په رسېدو سره چې تر اوسه گام په کې نه و اېښودل شوی «په هر گام کې به [سمدلاسه]

سړي یو فوټ په واړه کې ننوتل... زما زړه ولوېده ځکه چې زه پر دې باور شوم چې مور خامخا یو ست ځواک یو».^۲ اوس له هغه ورځې څخه دوې اونۍ تېرې شوې وې چې انګرېزانو په یقیني توګه واورېدل چې اکبرخان د دوی سیاسي مشر سېر ویلیم مېکناتن وواژه. د متناقضو کنگوسو په ترڅ کې، له دوو ورځو اندېښمن انتظار څخه وروسته د پوځ تر ټولو بده وېره په حقیقت بدله شوه. هو، انګرېزانو خپل مشر او مېرمن مېکناتن خپل مېړه له لاسه ورکړ. د افغانانو په منځ کې د هغه حیرانوونکې بشپړې ناکامۍ په پار چې ادمارو پرنيکي اشغالګرو وکاله، د خوښۍ جشن و، خو لږ تر لږه د شاعرانو په منځ کې د مېرمن مېکناتن په اړه مودبه خواخوږي هم شته وه. په اکبرنامه کې مولانا کشمیري د مېرمن مېکناتن په ژبه کې د ویر درد انځور کړی، هغه درد چې نوموړې وروسته له دې څرګند کړ چې ورته وویل شول مېړه یې بیا نه راځي.

غم یې اوج ته ورسېد او له خپل خاوند څخه د محرومیت ساندي یې پیل کړې

دې چيغه کړه: اې د پرنيکي هېواد شهزاده

تا ته په روم کې درناوی کېږي او په اېتوپيا کې نوموړ ي

خو په دغه هېواد کې ته په مرګ محکوم شوي
دلته ستا مرګ حتمي و

بېرته راشه! زه له تا سره په بې وزلي کې خوشحاله يم
د دغسې لور موقف په پرتله دروېزه بڼه بولم
نن سپين سترګي او فاسد غله

ستا پر رغېدونکي سر داسې لوبې کوي لکه پر پندوسکي
بېرته راشه، اې وياړمنه فاتح

تا هغه تخت او تاج ته اعزاز ورکړ چې ستا و
خو نن په کابل کې، د واټونو د دورو پر سر
ستا بې سره تنه پرته ده، او سر دې بې تاجه دی^۳

خو د مولانا د خواخوږۍ څرګندونه هغه ډاډمنتوب پيکه کړې وه چې د ځواکمنو انګرېزانو فوق العاده چټک زوال له
هر څه نه ډېر د خدای د ناراضتيا له کبله و: دروغجنو او درغلګرو کافرانو ته خپله موجه سزا ورکړل شوه او د
مولانا په اند، د دې وروستي ثبوت په کابل کې د واورې بېساری توپان و چې له امله يې د خدای په غضب اخته کافرانو
رېرې او شرمېدنې لا ډېرې شوې:

د دومره غم او ماتم، درد او بدبختيو له کاللو سره سره
خدای د دوی رېږونه لا نه وه بس کړې

نو د دوی د بشپړې تباھۍ له پاره يې
په کابل تر ټولو سوړ ژمی راوست

له اسمانه داسې يوه بلا رابښکته شوه
چې حويلۍ او بام له واورې يو شول

په بهانده سيند کې نورې اوبه نه وې
په ځلانده لمر کې نوره تودوخه نه وه

څارويو بهر انګولاوې او رمبارې وهلې
د سيلۍ په وژونکو چرو ټوټې ټوټې شوې

د پرنګيانو ډلې ته چې لا د مخه مصيبت ځپلې وه
د واورې او د واورې د توپان غر اورېدنه لکه ناوړين و

عسکر ډېر خو ډوډۍ يې لږ وه
مصيبت شا ته او مرګ يې مخ ته ولاړ و

پاتې کېدل يې بې عقلي وه او تک يې ناشونی
نه د سولې هيله، نه د جګړې فرصت^۴

په دغه پړاو کې، انگرېزانو هم دا احساس وکړ چې کوم غضب ورباندې نازل شوی دی. حتی سرکېنې او تل هوډمنې مېرمن سېل ومنله چې اوس کلابند عسکرو ته هر څه ډېر بد بربښي، خو په خپله يادليکچه کې يې بيا هم، لکه څنگه چې د نوموړې ځانگړتيا وه، حالات دومره جدي نه دي بيان کړي:

يوه خپکانونکې د کرېسمس ورځ ده او زما حالت له خوښۍ ډېر ليرې دی. لارنس د ننه راغی، ډېر ستومانه او د اندېښنو له کبله لس کاله زور ښکارېده... نايب شريف د سپر الکساندر برنز د خښېدو لگښت له خپله جيبه ورکړ، خو بيا هم ځينې نه کړل شو او د مري يوه ټوک ټوک برخه يې لا تر اوسه د خپل باغ په ونو کې خپرېږي. [اوس] د استازي سر په چوک کې د پوزي په يوه کڅوره کې ساتل کېږي او اکبر وايي چې دا به بخارا ته ولېږي چې پاچا ته وښيي چې څنگه يې دلته پرنگيان ونيول او څه ورسره کوي... که موږ له يوه ترون پرته او يا د يوه ترون پر بنسټ هم لار شو، زه وېره لرم چې لږ خلک به مو ولاياتو ته په رسېدو کې ژوندي پاتې شي...^۵

نوموړې زياتوي کله چې د هغه مالونو او کاليو په راټولولو بوخته وه چې په شاتنگ کې يې له ځان سره وړل، د تامس کمبل Thomas Campbell د شعري ټولگې يوه کاپي يې ومونده،

کتاب مې چې خلاص کړ، په هواپلندن Hohenlinden مې سترگې ولگېدې چې يوې څلوريزې يې شپه او ورځ خورولم:

لږ او لږ به له هغه ځايه لار شي چېرته چې ډېرو سره ليدل

واوره به د دوی کفن شي

او د دوی تر پښو لاندې هر چم به

د يوه عسکر مقبره شي^۶

د انگرېزانو په منځ کې وضعيت لا نور خراب شو. انگرېزي عسکر اوس پوه شول چې مېکناتن داسې وخت ووژل شو چې له افغانانو سره يې د لاسليک کړې هوکړې د ماتولو هڅه کوله. دوی نه يوازې وري، په خپل چل کې پر او بنديز وهلي وو، بلکې اوس په دې هم پوه شول چې له اخلاقي اړخه يې هم موضع له لاسه ورکړې ده. سربېره پر دې، د دوی هغه تصور هم غلط وخت چې هغه افغان جنگيالي چې په شمېر او ځيرکتيا کې پر دوی برلاسي وو، ټول ځانگړي غرني جنگيالي نه وو، بلکې - لږ تر لږه يوه برخه يې - يوازې «د ښار سوداگر او کسب کار وو؛ نو په خپل خپگان کې مو حتی دغه تسليت هم له لاسه ورکړ چې موږ له قومي جنگياليو سره په جگړه بوخت يو».^۷

د مېکناتن له مړينې وروسته، اوس الډرېډ پاتېنکر چې سخت ټپي شوی و، د انگرېزانو تر ټولو لوړپوړی ژوندی سياسي افسر و. سره له دې چې نوموړي الفنسټون او شلټن ته وويل چې پر اکبر باور ونه کړي او دوی ته يې ټينگار وکړ چې يوازینی هيله د بالاحصار په لور تگ دی، خو شلټن په شاتنگ باندې ټينگار ته دوام ورکړ او پاتېنکر يې په يوه ډولۍ کې کښېناوه او د تسليمی او شاتنگ د شرطونو په اړه يې د خبرو اترو له پاره ولېږه. نوموړي وروسته ليکلي: «زه يې په ناروغۍ کې له خپلې کوټې څخه په زور وايستل او دنده يې راکړه چې د يوې داسې ځېنې ډلگۍ د خونديتوب له پاره خبرې اترې وکړم چې يوازې په خپله تباهی کې تکړه وه».^۸ اکبر اوس د خوندي لارې او اکمالاتو په بدل کې د دوی د خزاني او ټولو توپونو د سپارلو غوښتنه کوله.

خوراکي توکو او بار ورونکو څارويو ته د انتظار په بهير کې انگرېزان په دوامداره توگه ځځېږل کېدل. تر ټولو ډېر تېري کوونکي د غلزيو ډېرېدونکي شمېر و چې په ډله ييزه توگه به د اډې دروازو شاوخوا ته راتلل چې د اوس مهال بې اسرې اشغالگر او د دوی لا تر اوسه پاتې افغان ملگري وڅوروي، وې کنځي او لوټ يې کړي. وېنسنت ايير ليکلي:

له دغه خلکو مو هره ورځ ډېر ځور کاللو. دوی بې ازاره پلورونکي چې له ښار څخه به له غلې او وینو سره راغلي وو، وروسته له دې چې له ادې څخه به ووتل، سمدلاسه لوتول. زموږ په سپاهیانو بې ډېر ځلې بریدونه کول او په دغسې شېبو کې پر دوی باندې د دزو د اجازې غوښتنه په وار وار رد شوه که څه هم دا ټولو ته څرګنده وه چې د دوی مشرانو په خپله موږ ته مشوره راکړې وه چې په دغسې حالاتو کې پر دوی ډزې وکړو... نو پایله یې دا وه چې زموږ عسکرو هره ورځ تر ټولو سپک او له حقارته ډک پیغورونه او کړنې له داسې چا څخه زغمل چې د یوې برچې برید به دوی ټول داسې خواره کړي وی لکه پخې.^۹

ترټولو عذابونکي پوهېدنه دا وه چې ټولو هغه افغانانو چې له انګرېزانو سره په اړیکه کې وو په بشپړه توګه یقین درلود چې انګرېزان په خپله د اړیکې په لور روان دي. د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په نهمه ویشتمه، هیو جانسن په خپله یادلیکچه کې داسې لیکلي:

په ښار کې زما یو شمېر ځایي ملګري هره ورځ زما لیدو ته راځي. پرته له دې چې په خبرو کې یې توپیر وي، په یو غږ وايي چې د بلوا په پیل کې د خپلې بېغۍ او ځینتوب له کبله مو ټوله دغه بلا په خپله پر ځان راوستې. دوی دا هم وايي چې د شاتګ په بهیر کې زموږ خونديتوب یوازې په خپله موږ پورې تړلی دی او د هېڅ مشر په ژمنو باید تکیه ونه کړو ځکه چې دوی هر یو مخکې تر مخه نیت کړي چې تر وروستی کچې به هڅه وکړي چې موږ پو پنا کړي.^{۱۰}

موهن لال چې په ټول کابل کې یې بېسارې اړیکې لرلې، پر له پسې خبرداري ولېږل چې انګرېران د غلچکي برید په لور نېغ روان دي او د قزلباش مشرانو هغه صریح څارګریز مالومات یې ورولېږل چې انګرېزان به له ټولوژنې سره مخ شي، خو ده ته پام وانه نه اړول شو.^{۱۱} هیبتناکه ګنګوسې خورې وې چې افغانان به انګرېز ښځې ونیسي او ټول نارینه انګرېز به پرته له یو کس څخه ووژنې چې نوموړی به د خیبر د غاښي په خوله کې یې پښو او لاسونو پرېږدي او پر سینه به یې یو نوب وټومي چې انګرېزانو ته خبرداري ورکړي چې هېڅ کله بیا افغانستان ته د ننوتلو هڅه ونه کړي. مېرمن سېل چې تل یې سپینې خبرې کولې، له شاتګ څخه یوه شپه مخکې په خپله یادلیکچه کې په ناهیلۍ لیکلي: «افغانان موږ ته وايي چې له حتمي مرګ سره مخ یو.»^{۱۲}

د ټولو په پرتله، په خپله شاه شجاع انګرېزانو ته د هغه برخلیک په اړه چې دوی ته تم و ډېر خبرداري ورکړ. محمد حسین هراتي لیکلي: «اعلحضرت پاپېنګر ته ولیکل: «په دغه ساره ژمي کې د ادې پرېښودل د ځینتوب وروستی کچه ده. باخبر، جلال اباد ته د تک پرېکړه هېڅ باید ونه کړئ. که تاسې خامخا له ادې څخه وځئ؛ نو راځئ ژمی له موږ سره په بالاحصار کې تېر کړئ او دلته به یو ځای د ژمي پای ته تم شو. که چېرې مو اکمالات خلاص شي، موږ به په شاوخوا سیمو کې د لوت له پاره چټک او لنډ بریدونه وکړو»، خو دغه وړاندیز ونه منل شو...»^{۱۳}

لکه څنګه چې موهن لال ورته اشاره کړې، د انګرېزانو دغه پرېکړه چې شاه شجاع یوازې پرېږدي، په رښتیا لویه بې وفایي وه. نوموړي لیکلي: «د درې ګوني ترون مادو ته هېڅ درناوی ونه شو او د شاه شجاع دولت چې موږ تېر دوه کاله وساتو، د خپلو دښمنانو منګولو ته پرېښودل شو. که چېرې موږ د یو خپلواک پاچا په څېر پرېښی وای، ده به خپل بارکزي دښمنان له منځه وړي وای او خپل ځان او موږ به یې اوس له دغه وژونکو پایلو څخه ژغورلي وای.»^{۱۴}

شجاع د انګرېزانو په بې وفایۍ خپه او گيله من نه ښکارېده، خو د خپلو متحدینو سوډرتوب هک پک کړی و. په لودیاني کې له خپلو انګرېزي کوربه والو سره له مکررو اختلافونو سره سره، د څو کلونو په ترڅ کې یې د هندي کمپنۍ روان اداري اغېزمنتوب خوښ شوی و، خو په تېرو شپږو اوونیو کې یې چه څه ولیدل، د دوی په اړه د ده له باور سره

په نېغ ټکر کې وو. څنکه انگرېزانو، په تېره بيا واکمن او يو وخت پوه مېکناتن داسې ساده بډانگه کار وکړ؟ «سېر ويليم مېکناتن ماته غوږ ونه نيو.» دا هغه څه دي چې بې اسرې شاه شجاع، اکلند ته ليکلي او زياتوي چې مېکناتن ته يې په وار وار وويل چې:

د دغه خلکو له وژلو او يا زولانې کولو څخه پرته بله چاره نه شته. زه دوی ښه پېژنم، خو زما خبرې بې گټې وې... ما ډېر ځلې وويل چې زه هېواد پرېږدم ځکه چې يو پاڅون به خامخا کېږي، خو استازي به راته ويل چې غم ونه کړم او هېواد به په يو څو لږو ارامه کړي. ما بيا ورته وويل: «پام کوه چې ته غولېدلې يې او زه له هېواد څخه وځم»، خو مخه مې کورنۍ نېولې وه. ژمی راغی او زه لار نه شوم او ورپسې اړودور پيل شو. دغه خلک څه سپي دي! ما هيله درلوده چې له خراسانه تر پارس پورې ټول هېواد ارامه کړم. داسې څوک شته وو چې زما مخه يې نيولې وای؟ خو دوی دا موضوع کافر او مسلمان ته واړوله چې له کبله يې ټولو خلکو له ما څخه مخ واړولو.^{۱۵}

شاه شجاع په ځانگړې ډول د مېکناتن د وروستيو خبرو اترو بڼې ډېر ځاځناک کړی و چې په خپله د ده له بوديچې له اوږدمهاله سپما څخه وروسته يې د پيسو دومره لوی رقم اکبر خان ته ورکړ او په دې توگه يې ده ته مناسې سرچينې پرې نه ښودې چې د ښې دفاع له پاره يې وکاروي:

محمد اکبر او نور له لوړې مره کېدل - تا په خپلو پيسو دوی په پښو ودرول. تا خپل دښمن ته پيسې ورکړې چې په خپله تا ووژني. دی به ستا په پيسو څه کوي، خو که ستا پيسې نه وای، لس ورځې به نه و پایېدلې.

ما پرته د سېر ويليم مېکناتن له اجازې حتی اوبه هم نه څښلې او په وار وار مې ورته وويل چې مور به نابود شو. کېتان لارنس ژوندی دی، د ده پر وړاندې مې دا ورته ويلي. کېتان برنز اوس مړ دی، ده خپل زړه ته کتل او د خلکو خبرو تېر ايسته. ما ورته وويل چې خلک ور څخه خوښ نه دي او ستا په اړه بد نيت لري، مه غولېږه، خو زما خبرو څه گټه نه لرله... په يوه يا بله وسيله زه تر اوسه پایېدلې يم، خو اوس سېرې رالېږي او وايي چې شجاع اسلام دېوي او خلک وايي چې زه له تاسې [انگريزانو] سره يم، نو له دې امله خلک له ما څخه لارل.

لکه څنگه چې د نوموړي ځانگړتيا وه، خپل ليک ته يې داسې پای ورکړی: «څه چې د خدای رضا وي، هغه به پېښ شي.»^{۱۶}

جورج لارنس يوازينی ژوندی پاتې افسر و چې له شاه شجاع سره يې نږدې اړيکې لرلې؛ نو دا د ده په خوښې پورې اړه درلوده چې د شاه شجاع وروستی بېړنی پيغام جنرال ته ورسوي. په پيغام کې يې له جنرال څخه هيله کړې وه چې اده پرې نږدې او د اکبرخان په ژمنو په هېڅ وجه باور ونه کړي. پاچا ټينگار کړی و چې: «تر هغه پورې چې مور له خپل موقعيت څخه ساتنه کوو، دوی به مور ته زبان ونه شي رسولی، خو که خپل ځايونه پرېږدو، نو بيا به په مړو کې شمېرل کېږو.» لارنس ليکلي: «پاتېنکر مې په مناسبه توگه له دغه خبرداريو څخه خبرولو. ده به الفنسټون ته بوتلم او هغه ته به مې خبرداري تکرار کړل... خو مور ته به يې وويل چې اوس پاتې کېدل گټه نه کوي او مور بايد شاتک وکړو.»^{۱۷}

شاه شجاع چې د ادې واکمنان د خوندي شاتک په ناشونتيا قانع نه شوای کړی؛ نو هڅه يې وکړه چې خپل څو اشنايان وژغوري. په دې اړه وېنښنت ايير ليکلي:

[ده] له بريدې وتلې هغه وکړه چې مېرمن مېکناتن او ورسره مل بنځينه وډوماري چې له پوځ څخه چې له منځه به يوړل شي، بېلې شي او د نوموړي تر ساتنې لاندې په بالاحصار کې پاتې شي. ده له بريد جنرال انکتيل Anquetil څخه چې د ده د پوځ قوماندې يې په لاس کې وه، همدې ته ورته غوښتنه وکړه: «چې د اړتيا پر وخت يوازې پرې نه ښودل شي او له هغه پوځ څخه محروم نه شي چې تر اوسه ورته ويل کېدل چې خپل پوځ يې دې وکړي.» خو دغه ټولې غوښتنې يې گټې وې. جنرال او د جگړې شورا هوډمن وو چې بايد شاتک وکړي او ويې کړ.^{۱۸}

د مېرمن سېل په قول، د جنورۍ په پنځمه د شپې ناوخته شاه شجاع د وروستي ځل له پاره له خپلو متحدينو هيله وکړه او په لاس چټک ليکلي «پيغام کې يې غوښتنه وکړه چې که چېرې لږ تر لږه د ده د پوځ يو افسر ورسره پاتې شي؟»^{۱۹}

خو اوس يې چې شاه شجاع يوازې پرېښود او مشورو ته يې پام ونه کړ، دغه افسران د خپل ژر پيلېدونکي حرکت په تياريو بوخت وو او حتی د نوموړي پيغام ته يې د ځواب فکر هم ونه کړ.

د جنورۍ په شپږمه د سهار په نهه بجو د بېگل او ډولونو له غږ سره سم، لمړني انگرېز عسکر له اډې څخه ووتل او د جلال اباد په سړک د خردکابل غاښي په لور تر گونډو پورې په اوږه کې يې کرار او کمزوري درانه گامونه اخيستل پيل کړل. له ځلانده لمر سره سره، د مېرمن سېل ترماميتر د تودوخې درجه «له صفر څخه ډېره ټيټه وښوده».^{۲۰} د خوشبيني څه نښې علامې شته وې: په داسې حال کې چې شاوخوا ۱۰۰ افغانان راغونډ شوي وو چې د اشغالپال پوځ د وتلو ننداره وکړي، هغه غازيان چې د اډې په دروازو کې به غونډېدل، په مرموزه توگه تري تام وو او د پوځ مخکښه ساتونکي ډله پرته له دې چې له کوچني مقاومت سره مخ شي، وړاندې روانه شوه. حتی د کلاوو هغه کړۍ چې تر اډې چاپېر وه او په تېرو شپږو اوونيو کې ورڅخه په اډه باندې ډزې کېدې، په بشپړ ډول چوپه وه. هيو جانس چې اوس يې زړه ارامه شوی و، ليکلي: «حتی يو کس هم د کلاوو پر ډېوالونو نه ليدل کېدو.» نو له دې کبله مخکښه ساتونکي ډله ډېره خوشحاله وه:

په اډه کې د ننه، د دوو مياشتو او درې ورځو له بند څخه وروسته، چې په لږ کې يې مور يو شمېر جگړې بايلولې، د خپلو افسرانو او عسکرو يوه لويه برخه مو له لاسه ورکړه او په اډه کې مېشتو خلکو سخته لوره، يخني او اضافه کاري وکاله، سپاهيان په دې تمه ډېر خوشحاله وو چې بلاخره په دغه موسم کې له داسې سړې هوا څخه روانېږي او په تېره بيا په داسې وخت کې چې د ټول ژمي له پاره د سوند لږکي خلاص وو او د اډې کابو ټولې د مېوې ونې وهل شوې او سوځول شوې وې.^{۲۱}

مېرمن سېل خپله وروستی سهارنۍ د خپل خوړنځي د مېز په لږکيو پخه کړه. بيا يې دستار پر سر کړ او د پسه له څرمې جوړ افغان پوستين يې چې افغان ملگرو يې د اغوستو مشوره ورکړې وه، واغوست. دې خپله شل کلنه اميندواره لور هم ځان سره مل کړه. نوموړې د کپتان لارنس وړانديز چې د دوی ساتنه به وکړي، ونه منلو او پرځای يې د سکېتر له هغې سپرې قوا سره روانه شوه چې روښانه يونيفورم يې درلود او مخکښه ساتونکي ډله ترې جوړه وه. د هغه بدرکې ډلې نښې نه ليدل کېدې چې مشرانو يې ژمنه کړې وه چې له انگرېزانو سره به ولېږل شي، او نه د کابل په کنگل سيند کې هغه په بېرته جوړ شوی او پر اوبو اېښی خوځنده پل په ټاکل شوي وخت کې کار اخيستې ته چمتو و؛

نو عسکر به يو ساعت په ليکه کې درېدلي وو چې پر پله تېر شي. که څه هم د مېرمن سېل زوم، بریدمن سترتې ټپي و، نوموړي ټوله شپه تر ملا پورې په اوبو کې تېره کړې وه چې د توپونو د لېږد کراچي په سيند کې ډوبې او پر سر يې تختې کېږدي، خو د پله له کبله د ټول هغه ځنډ او کېدوډی سره سره چې په زرگونو بېرېدلو، ورو او کرختو د اډې هغه ملکي خلکو جوړه کړې وه چې د خونديتوب په موخه په خپله له سپاهيانو سره کې شوي وو، داسې بېکارېدل چې د افغانانو د تورو په پرتله، اوس هم مخ په تېښته عسکرو ته واوره ډېره خطرناکه وه. جورج لارنس ليکلي: «هوا کرغچوونکې او کنکلوونکې وه. خوارکيو بومي عسکرو او د کمپ ملکي خلکو ته زما ډېر زړه بد شو چې تر گونډو پورې په واوره او چيکرو کې روان وو. ما هغه کسان چې مسوليت يې زما په غاړه و يو ځای نه شوای ساتلی. ځينې د توکو حاملين به چټک مخ ته روان وو، خو ځينې نور به چې د ماشومانو او ښځو ډولې لېږدولې، ډېر شاته پاتې کېدل.»^{۲۲}

لمړنۍ ستونزه وروسته له يوولسو بجو سملاسي هغه وخت رامنځ ته شوه چې نواب زمان خان اڅکزي انگرېزانو ته پيغام ولېږه چې خپل تگ ودروي او نور مخ ته لاړ نه شي ځکه چې د دوی د خوندي تک له پاره يې تر اوسه ټول تياری نه دی بشپړ شوی. په دغه شېبه کې بلاخره مخکښې ساتونکې ډلې د سترتې له بېرني جوړ پله څخه تېرېدل پيل کړي وو او عسکر چې د برید له خطر سره په بې وسۍ مخ وو، په سره هوا کې د اډې او سيند تر منځ په اوږده ليکه کې تم وو. الفنسټون چې د تل په څېر اوس هم زرغی و، د درېدو امر وکړ او بيا نه پوهېده چې اوس څه وکړي. په همدغه مهال، د هغو غازيانو په گډون چې تر اوسه تري تام وو، د افغانانو يوه لويه جويه له بي بي مېرو څخه په داسې بڼه رابښکته شوه چې فضا يې له برېمنو نارو څخه ډکه کړې وه او د ماموريت د تشې شوې ودانۍ چې د اډې اصلي ودانۍ شمال ته نېغه پرته وه، په لوب او سوځولو پيل وکړ. د لويي لوخړو او د نږدې ډزو غږ وېره رامنځته کړه چې له کبله يې جواليانو او د کمپ ملکي وگړو ليکې ماتې کړې او «په عسکرو ورگډ شول چې له امله يې په دوی کې بشپړه کېدوډي رامنځ ته شوه.»^{۲۳}

غازيان يو ساعت وروسته د ماموريت د ودانۍ پر دېوالونو وختل او پر تم عسکرو يې ډزې پيل کړې. د ساتونکو شاتنۍ ډلې د اډې له سنجونو څخه پر دوی ځوابي ډزې کولې. تر يوې بجې پورې، د اروپايي پلې پوځي ډلې پنځوس کسه په واوره کې مړه او يا ټپي پراته وو. مکزي پوه شو چې ټول وژنه په پېښېدو ده او الفنسټون اوس هم زرغی دی؛ نو له امر څخه په سرکښۍ يې خپل اس چارکام کړ - جنرال په کمزوره غږ ورسې نارې کړي: «مکزي، دا کار ونه کړي.» مکزي پله ته ځان ورسولو. هلته يې شلټن ته وويل چې تک بېرته پيل کړي. د مکزي له پرېکنده کړنې سره سره، ورځ په تياره کېدو وه او بلاخره په پنځو بجو د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستی سپاهي له اډې څخه ووت. دوی په سره هوا کې يوولس ساعته د اډې پر بامونو کې پرته له ډوډۍ تېر کړل.^{۲۴} د دوی په وتلو سره، غازيانو د تشې شوې اډې په لور منډه وکړه، بامونو ته يې وختل او سمدلاسه يې په خپلو اوږدو تورټوپکو پر عسکرو باندي ډزې پيل کړې.

په دغه پړاو کې چې د عسکرو لويه برخه د بگراميو سيمې ته چې د لمړنۍ شپې د تېرولو له پاره ټاکل شوې وه، په نږدې کېدو وه، ډېری بارونه او ټول مهمات لا تراوسه له پله څخه تېرېدو ته تم وو. غلزي غازيانو چې دوی د خپلو تورټوپکو د گوليو د واټن د ننه وموندل، د کمپ ملکي کسان او د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستي عسکر به چېرته چې درېدلي وو، هملته به پر ځمکه وغورځېدل. دوی داسې ترهېدلي وو چې لمړی په تمبه او تېله او بيا يې يو بل سره په جگړو له پله څخه د تېرېدو هڅې کولې. د وېرې په دغه صحنه کې:

د [کالن] مکزي د دغه شرموونکې ورځې يوه تر ټولو زړه دردوونکې صحنه تل په ياد وه. د نوموړي سترګې ناڅاپه په يوې کوچنۍ هندوستاني ماشومې ولګېدې چې په بشپړ ډول برېښه په واوره کې ناسته وه. مور يا پلار يې تر څنګ نه ليدل کېدل. دغه بښايسته ماشومه شاوخوا دوه کلنه وه، يوازې دومره لويه وه چې د خپلو کوچنيو پښو پر سر نېغه ناسته وه. ولول وېښته يې تر نرم او کوچني ستوني تاو راتاو وو او بښايسته تورې سترګې يې چې د خپلې نورماله کچې په پرتله دوه برابره غټې شوې وې، په تېرېدونکو وسلوالو او اسوالو او همدا راز په نورو عجيبو صحنو کې خښې وې... نوموړي ډېر داسې نور کوچني وژل شوي ماشومان په لاره کې وليدل. همدې ته ورته، بښې چې اوږده تور وېښتان يې په خپلو وينو کې خيښته وو، مړې پرې وې... [لږ ځنډ وروسته] افغانانو [په واوره کې کڼه کونه جوړه کړه او مخ په مرګ کسان يې ختمول] او په خپلو چرو يې ټپي پوځيان وهل.^{۲۵}

که څه هم سترېټ، جنرال ته ياده کړې وه چې له پله څخه لږ وړاندې سيند دومره ژور نه دی او اوبښان او اسونه په کې تېرېدی شي، خو داسې برېښېدل چې دغه مالومات له چا سره شريک شوي نه وو. د اډې له سنجونو څخه په ډېرېدونکې توګه د ډزو له دوام سره سره، د بښځو او ماشومانو په ګډون، سپاهيانو هڅه کوله چې د توپونو له کراچيو څخه پر نوي جوړ شوي پله تېر شي؛ نو مازديګر ناوخته کله چې لمر د غرونو تر شا بښکته کېدو او سيوري په چټکۍ اوږدېدل، د سيند غاړه په يوه «کنګل شوي» ډنډ بدله شوه او دومره بښويه شوه چې د بار اوبښانو ته ناشونې وه چې حتی سيندغاړې ته ور نږدې شي. لکه څنګه چې د اډې له سنجونو څخه ډزې کړه او ډېرېدې، خېبې، د باروتو بېلرونه، د دان پورو د ګوليو بکسونه، د جامو او خوراکه توکو بستې په لويه پيمانه د کابل په سيندغاړه کې پرېښودل شول. د اډې د اور لمبو، پر پرېښول شوو بوريو او زين کڅوړو باندې رڼا اچولې وه. شاتنۍ ساتونکې ډله دې ته اړ شوه چې د هغه نهو توپونو څخه چې د ورلو اجازه يې انګرېزانو ته ورکړل شوې وه، دوه يې سوري کړې ځکه په واوره کې کش کول يې دوی ته ناشوني وو. په پاې کې وېره او ترور دومره زيات و چې کابو ټول بارونه له پله څخه تېر نه کړل شول؛ نو په دې توګه د کلابندۍ له پيل څخه تر اوسه الفنسټون د دويم ځل له پاره تر ټولو لويه تېروتنه وکړه او هغه دا چې اوس بيا د اکمالاتو په خوندي ساتلو کې پاتې راغی.

ايبير ليکلي: «شپه رانږدې شوه، خو غازيانو چې د ماموريت ودانۍ او د اډې کابو هرې ودانۍ ته اور اچولې و، د اور لمبو د سيمې شاوخوا څو ميله رڼا کړې وه. دې يوه بېسارې وېروونکې صحنه جوړه کړې وه.»^{۲۶} کله چې وروسته له لمر لوېدو هوا نوره هم سره شوه، اووه ميله وړاندې په بګراميو کې اوس د عسکرو اصلي برخه د ډوډۍ، سونډ لړکيو او د خېمو رارسېدو ته بې ګټې تم وه. څو ساعته وروسته په داسې حال کې چې شپه لا ډېره سره او تياره کېده، داسې خبرې خورې شوې چې خوراکه توکي او نور بارونه له لاسه وتلي دي. د شاتګ د څو ساعتونو په ترڅ کې دغه ځواک اوس يو ځل بيا خپل ټول اکمالات له لاسه ورکړل.

په دغه شپه په بګراميو کې ګډوډي واکمنه وه. د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستي عسکر د شپې په دوو بجو کمپ ته راورسېدل. «دوی په ټوله لار کې له جګړې سره مخ وو او د هغه بدبخته خوراکيو نارينه، بښځينه او ماشومانو له دوامداره ليکو څخه تېر شول چې د يخنۍ او يا ټپونو له کبله مړه او يا د مرګ په مورګه پراته وو. په دغه ليکو کې ځينو به چې د خوځښت توان له لاسته ورکړې و، له خپلو ملګرو څخه وغوښتل چې مړه يې کړي او عذاب ته يې پای ورکړي.»^{۲۷} د ساتونکو شاتنۍ ډلې حتی د کمپ تر خولې پورې «د شلګونو سپاهيانو او د کمپ ملکي کسانو ليکه وليده چې په ناچارۍ مرګ ته په واوره کې تم وو».

په دغه شپه کې يوازې څو نېک بخته کسانو لږ خواږه درلودل. مېرمن مېکناتن چې له ځان سره يې خپل خوراکي توکي

لېږدول، جورج لارنس ته يې «لږ سره غوښه او هسپانوي واين» ورکړل. نور کابو ټول خلک وري پاتې شول او «دې ته اړ شول چې پرته له ډوډۍ، اور او سرپناه په واوره کې ځملي... د سړيو چوپه چوپتيا د دوی د ناهيلی او بې وسی څرگندونه کوله، هيڅ غږ نه اورېدل کېده».^{۲۸}

مېرمن سېل د ډېرو نورو خلکو په پرتله نېک بخته وه. که څه هم خپل ټول مال يې له لاسه ورکړی و او د خوراک له پاره يې څه نه درلودل، خپله هغه بړستن يې د خپلې لور چوپړيالې ته ورکړه چې پر اس ورباندې کېښناستله؛ نو په غير معموله توگه مېرمن سېل او په دې پورې اړوند کسانو داسې څه درلودل چې په دغه شپه يې پر ځان واچوي. څو نورو کسانو هم ښه بخت درلود. د بېلگې په توگه، بدخويه ډاکټر مکرټ يوه تشه ډولۍ ومونده چې په کې ويده شي، خو اوس دا څرگنده شوه چې بنگالي سپاهيان نه پوهېدل چې له واورې سره څرنگه مقابله وکړي. د دوی دغه ناتواني د مکزي وفاداره تورټوپکوالو د ورتيا سره په نېغ ټکر کې وه. دوی وښوده چې له دغسې حالت سره څرنگه مقابله وکړي. اير چې د دوی ورتيا اغېزمن کړی و، ليکلي: «کمپ ته له رسېدو سره سم، لمړی يې يو کوچنی ځای له واورې څخه پاک کړ او ورپسې ټول څنګ په څنګ يو بل ته ډېر نږدې د کړۍ په بڼه داسې پرېوتل چې پښې يې د کړۍ منځ ته وې او ټولې تودې جامې چې دوی درلودې، په برابره او مساوي توگه يې پر ځان واچولې. په دغه ساده بڼه د يو او بل د وجود د تودخې له توليد څخه په کار اخيستې، دوی له يخنې وهنې څخه ځانونه وژغورل. کېتان مکزي چې له دوی سره پروت و، وويل چې له يخنې څخه يې هيڅ د ناراحتۍ احساس ونه کړ».^{۲۹}

د دغه تخنيک اړينتوب سبا ته څرگند شو. ډېر عسکر د يخنې له کبله مړه شوي وو. جورج لارنس ليکلي: «زما خېمې ته نږدې، سپين وېښته بودا لارښود مګرېګر د ډېرې يخنې له کبله شخ پخ مړ پروت و. دی له ډېرې ستومانۍ هلته پرېوتلی و او په دې توگه يې ځان مرګ ته سپارلی و.»^{۳۰} ډېری د ځانپخود سکاټلندي په لټه کې شول. نوموړی دېرش کلن ويليم برايډن William Brydon و چې د شاه شجاع د پوځي ډلې د ډاکټر د مرستيال دنده يې درلوده. ده په خپل پوستين کوټ کې چې د پسه له څرمنې جوړ و، توده شپه تېره کړې وه او اوس په سټاون کې يې هغه خلک چې لا تر اوسه ژوندي وو په بېر هڅول چې ښکته پورته توپونه ووهي. ده په خپله يادليکچه کې ليکلي: «ما بوميانو ته چې زما څنګ ته پراته وو وويل چې جګ شي، خو يوازې څو کسانو د جګېدو توان درلود. ځينو يې په حقيقت کې پر ما وځنډل چې زه دوی خوځېدو ته هڅوم او په عين وخت کې يې خپلو پښو ته اشاره وکړه. د دوی پښې داسې تګې تورې شوې وې لکه د لږکيو د سکرو کرکې. دغه خوارکي يخنې سوي وو او هملته پرېښودل شول».^{۳۱}

د شاتګ دويمه ورځ د لمړۍ ورځې په پرتله لا ډېره له شرغوبل څخه ډکه وه. وېښت اير ليکلي: «اوس له نيمايي څخه لږو عسکرو د دندې ترسره کولو ورتيا درلوده. يخنې حتی د ډېرو تکړه سړيو لاسونه او پښې داسې سوي وو چې د دوی ځواک يې اوبه او د دندې توان يې ترې اخيستی و.» حتی اسوالو د دې توان نه درلود چې پر خپلو اسونو سپاره شي؛ نو دوی «خپلو اسونو ته اوچت کړل شول... د اسونو په کوښو د کلکې واورې غونډاري داسې ټينګ سرېښ وو

چې پر سوټک او څولۍ^{*} یې ترې لیرې کول. کومه هوا چې مور تنفس کوله، په بیرته راوتلو کې به په خوله او سږمو کې کنگل شوه او زموږ په برېتو او پيرو کې به یې کوچني د کنگل کرونکي جوړ کړل... اوس یوازې څو سوه د جګړې وړ سړي پاتې وو.»^{۳۲}

عسکر نه یوازې له فزیکي اړخه ډېر کمزوري شوي وو بلکې د دوی اراده او پر ځان باور او کنټرول لا ډېر زیانمن شوي وو. هیو جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «د سهار د اونیمو بجو په شاوخوا کې، پرته له دې چې امر ورته وشي او یا بېگل وغږول شي، مخکښې ساتونکې ډلې تک پیل کړ. د سپلین مخ په ختمیدو و.»^{۳۳} پاتې بکسونه او بارونه پر اوبسانو او غویو لا بار شوي نه وو چې یو لوی شمېر افغانان د غرونو له ارغارو رابښکته شول او هر څه چې لاسته ورتلل، له ځان سره یې وړل. د افغانانو یوې ډلې پر درېیو توپونو چې سپاهیانو پر کچرو کش کول، هغه وخت ناڅاپه مخامخ برید وکړ کله چې کمپ ته څېرمه د خښتو له یوې کوچنۍ کلا څخه تېرېدل. دغه توپونه افغانانو ونیول او هغه سپاهیان چې باید د توپونو ساتنه یې کړې وای، سمدلاسه وتښتېدل. په لاره کې د عسکرو له مخ ته تګ سره سم د افغانانو شمېر ډېرېده. دوی له انګرېزانو سره موازي د لیکو په دواړو خواوو کې روان وو او پر مهاجرو چې د دوی تر منځ یې په تمبه او تېلې او شرغوبل مندې وهلې داسې اټکلي ډزې کولې لکه شپانه چې په ماهرانه ډول د ترهېدلو پسونو یوه رمه کنټرولوي. ترهېدلو سپاهیانو د ځوابي جګړې اراده لا د مخه بایللې وه.

یوه بشپړه هندوستانی لوا - د شاه شجاع ۲۹ مه لوا - همغه سهار اکبرخان ته واوښته. ډېر نور سپاهیان چې یخنی داسې سوي وو چې نور یې د مخ ته تګ توان نه درلود، خپله وسله ایسته واچوله او بیرته کابل ته په دې هیله وتښتېدل چې د دوی د زخمونو له کبله به په ښار کې د مریبو سوداګر پر دوی غرض ونه کړي او بل دا چې «د هغه حتمي مرګ په پرتله چې دوی له پوځ سره په تګ کې لیدلو، اسارت یې غوره گڼلو». څو میاشتې وروسته په سلګونو دغه پخواني سپاهیان د کابل په بازارونو کې ولیدل شول چې ګوډ او مات نکوښېدل او خیر یې ټولولو.

که څه هم اوس دومره خوراکه توکي او مهمات پاتې نه وو چې د پوځ اصلي برخې له پاره تر جلال اباد پورې بسنه وکړي، خو پوځ پنځه میله لا مزل نه و کړی چې په دویم ماسپښین الفنسټون د بت خاک د خرد کابل د لوی غاښي په خوله کې د درېدو غږ وکړ؛ نو لکه څنګه چې جانسن یې یادونه کړې، «یوه بله ورځ یې هم له لاسه ورکړه».

مور له کابل څخه یوازې د ورځنۍ خیرې یوه پر څلورمه برخه چې د پنځو ورځو له پاره یې بسنه کوله له ځان سره درلوده چې تر جلال اباد پورې مو ورسوي. د څارویو له پاره مو هېڅ واښه نه درلودل او نه یې د پیدا کولو هیله وه؛ نو په دغه بڼه یې بدبخته عسکر چې یخنی کابو فلج کړي وو، په واوره کې پرته له سرپناه څخه د یوې بلې شپې تېرولو ته اړ ایستل. عسکرو ته ځایونه نښاني شوي نه وو، بشپړه ګډوډي او سربدالي واکمنه وه. د سپاهیانو درې پر څلورمه برخه د کمپ له ملګي خلکو سره ګډ شول او نه پوهېدل چې د دوی پوځي قرارګاډې چېرته وې.^{۳۴}

مېرمن سېل په همدې کچه د جنرال مشرۍ ته په غوسه وه او نوره هم په دې باور شوه چې په لویه کچه ټولوژنه ژر پېښېدونکې ده. نوموړې لیکلي:

* څولۍ: سکنه

دغه نارېني تمېدنې، مور د خوراکي توکو له کمښت سره مخ کوي او ټول افسران يا عسکر د سرپناه د نه شتون له امله سم فلج شوي...

لا تر اوسه يو فوت واوره پرته ده، د سړيو له پاره دودۍ او د څارويو له پاره واښه نه شته او حتی له څېرمه سيند څخه د اوبو ترلاسه کول سخت دي ځکه کله چې زموږ سړي د اوبو راوړلو هڅه وکړي، پر دوی باندې ډزې کېږي، خو له دې سره سره، زموږ حاکمان دومره روند اخلاص لري چې مور ته وايي چې سرداران وفادار دي او اکبرخان زموږ ملګری دی او او او، او دلته يې زموږ د پاتې کېدو غوښتنه ځکه وکړه چې ښايي سرداران خپل عسکر غاښيو ته ولېږي چې مور ته يې امنيت ونيسي! هو، په دې کې اړنگ نه شته چې دوی به خپل عسکر هلته ولېږي، خو هر څه هغسې پېښېږي لکه څنګه چې مور ته مخکې له حرکت څخه ويل کېدل.^{۳۵}

نو د دويمې شپې له پاره عسکر په وړي نس په ډېره واوره کې پرېوتل*. خو دا ځل شاوخوا ټولې ارغرايې له افغانانو ډکې وې او ټوله شپه يې پر دوی ډزې کولې. داسې گنگوسې خپرې شوې چې په خپله اکبرخان دوی ته د ډزو لارښوونه کوي. اير ليکلي: «يوه د لوړې، يخنې، ستړيا او مړينې شپه وه او د هر راز مړيني خيال چې زه يې کولی شم، يو يې دومره دردمن نه دی لکه کنکليزه يخي چې د سړي د بدن هر حساس غړی تر هغه وخته شکنجه کړي تر څو چې ډېر سخت روح په خپله د انسان د بې کچې رېږې او څور له امله لاړ شي.»^{۳۶} خو د راتلونکو ورځو په پرتله، د لمړيو دوو ورځو رېږې هېڅ وې.

بتخاک د خردکابل د غاښي له اوچتو کړنگونو څخه بر په لنډ واټن کې پروت دی*. همدلته، د غاښي خولې ته څېرمه، دوه مياشتې مخکې د جګړه مار باب پر غونډ باندې لمړی ځل داسې وخت برید وشو کله چې دوی د شپې تېرولو له پاره تم شوي وو. اوس همدغه کړنگونه د سباوون په بهير کې د لا ډېر خونړي غلچکي برید شاهدان شول. د پخوا په څېر، وژنې وروسته له دې پيل شوې چې د تورټوپکو د ډکولو ډاروونکي غيبي غرونه واورېدل شول.^{۳۷} له لمر خاته څخه لږ مخکې، يو لوی شمېر افغانان په تياره کې د کمپ په شاتني لوري کې ټول شوي وو. کله چې سپاهيان پاڅېدل چې د يخنې له کبله هغه مړه کسان ولټوي چې پر ځمکه د څو پاتې خېمو شاوخوا ته پراته وو، په همدغه شېبه جګړه پيل شوه. هيو جانسن ليکلي:

په لمړختو کې دغه صحنه ډاروونکې وه. زموږ ځواک په بشپړه توګه بې نظمه و. داسې ښکارېدل چې هر سړی د يخنې له کبله داسې

* د شاتک پوځ ته به دا ډېره ښه وای چې د شپې له خوا يې مزل کړی ځکه چې واوره به کنګل وی او غلزيو به په شپه کې کره نښې نه شوی ویشتی. په ۱۹۸۰ مو کلونو کې له همدې کبله افغان مجاهدين په همدغه تګ لوري د شپې له خوا مزل کړلو، خو دا يو داسې پوځ و چې د غرونو او ژمنۍ جګړو له پاره روزل شوی نه و او نه يې د داسې جګړو له پاره سم تجهيزات لرل.

* پوځ کولی شوای چې د لته بند تګ لوری ونيسي چې ډېر له خطر څخه ډک نه و. دا تر اوسه مرموزه پاتې ده چې دوی ولې دا کار ونه کړ. د افغان انګرېز په دويمه جګړه کې، انګرېزي پوځ همدغه تګ لوری ونيو او د خردکابل او تيزين له وېروونکو غاښيو څخه يې ډډه وکړه چېرته چې ډېرې وژنې ترسره شوې وې.

فلج شوی و چې کابو خپل دان پور یې په لاس کې نه شوی نیولی او یو ګام یې نه شوی اخیستی. ځینې دښمنان د کمپ په شاتنې برخه کې رابنکاره شول. د کمپ ټولو ملکیتانو د کمپ مخکې برخې ته لویه ډله ییزه منډه وکړه، سړي، ښځې او ماشومان... ځمکه د مهماتو په بکسونو او بېلابېلو مالونو پټه وه. دښمنان ډېر ژر په ګڼ شمېر راغونډ شول. که چېرې دوی پر مور یرغل کړی وای، مور به هېڅ مقاومت نه و کړی او هر یو به وژل شوی وای.^{۳۸}

خو افغانانو د دې پر ځای چې دلته برید پیل کړي، دوی د پوځ تر ټولو مخکښه برخه او ملکیتان د خردکابل غاښي د خولې په لور په ډېره ځیرکي سم کړل. د ښځو مشري مېرمن سېل کوله - «زه د یو ګیلاس هسپانوي واین په څښلو، چې په نورو حالاتو کې یې ښايي د بې تهديدي ښځې احساس راکړی وای، ډېره مندويه وم.» په عین وخت کې، جنرال الفنسټون او کارکوونکو یې د افغان اسوالو یوه ډله ولیده چې شاته په یو واټن کې د یوې جنډې لاندې درېدلې دي او په وضاحت د تګ لارښوونه کوي. د انګرېزانو انګېرنه چې دا اکبرخان و سمه وخته؛ نو مکزي او لارنس ورولېږل شول چې د خوندي تګ له پاره چې په کابل کې ژمنه ورسره شوې وه، ورسره بیا خبرې اترې وکړي. اکبرخان ومنله چې که ملګري یې، مکزي او لارنس، ده ته د یرغل په څېر وسپارل شي، دی به خپل تر ټولو بانفوذ خلک له انګرېزانو څخه مخکې «غاښي ته چې غلزيو نیولی و، ولېږي څو نوموړي ترې وباسي» او د انګرېزانو امنیت خوندي شي.^{۳۹} دغه شرط ومنل شو.

لارنس لیکلي: «مور چې د اکبر دوه اړوند کسان راسره وو، د دښمنانو په منځ کې تر هغه وخته وړاندې لاړو چې اکبر خان ته ورسېدو. دی د یوې غونډې څنګ ته ناست او سبانه یې کولو. مور ته یې په درنښت ست وکړ او خپلو کسانو ته یې امر وکړ چې زموږ وسلې راڅخه واخلي... بیا، مور کېښناستو، خو د داسې سړي له کاسې څخه خوراک چې لږ وخت مخکې یې استازی وژلی و، مور یې لږزې پرې نه ښودو.»^{۴۰} وروسته کله چې اکبر په نرمۍ دغه دوه ځوان افسران ترېل چې ولې انګرېزانو مخکې له دې چې دی یې د لارې د امنیت له پاره تابیای ونيسي، له کابل څخه حرکت پیل کړ، دوی د غاښي له منځه د دان پورو ډېرې اړايې واورېدې. دلته، د ساتونکو مخکښه ډله یوه ښه ترسره شوي غلچکي برید ته ورپورې وهل شوې وه.

وروسته څرګنده شوه چې غلزيو څو ورځې دغه شېبې ته تابیای نیوله. پټمونه، تېشلي* خندقونه او د تیرو سنګرونه په داسې واټن کې په پام جوړ شوي وو چې د انګرېزي دان پورو کولی نه ورسېدې، خو د درې بېخ ته دومره نږدې وو چې انګرېز ځواکونه د افغان تورټوپکو د ویشتي په واټن کې د ننه وو. لکه څنګه چې اوس باید په اتوماتیک ډول د پلو ځواکونو کرڼه وای، هېڅ داسې هڅه تر سره نه شوه چې جناحي ډلې مخکې تر مخکې اوچتو ځایونو ته د کتار د امنیت له پاره ولېږل شي - نو اوس چې د پوځ مخکې برخه ښه د غاښي خولې ته ننوتلې وه، غلچکي برید پیل شو. په همغه شپه مېرمن سېل لیکلي*: «مور لا نیم میل مخ ته نه وو تللي چې درنې ډزې راباندې پیل شوې. هغه افغان مشران چې له مخکښې ډلې سره وو، زموږ څخه یې وغوښتل چې دوی ته نږدې روان اوسو. بې اړنګه، دوی له خپلو ملاترو څخه

* تېشلي: هغه ځای چې لږ ژور وي

* په حقیقت کې، جبارخیل او خروتي غلزي چې په دغو غاښيو کې کزمه کوله، د بارکزيو د مشرانو په نه اطاعت کې به یې دومره د ملامتیا احساس نه وي کړی. غلزيو له بارکزيو څخه دومره کرکه درلوده لکه له سدوزيو څخه. مېکناتن دوی ته د پیسو په اړه خپله ژمنه ماته کړې وه او اوس دوی غوښتل چې خپلې پیسې ترلاسه کړي.

غونښتل چې په لوړو کې خلکو ته ور چيغه کړي چې ډزې ونه کړي، خو ملاتړو يې دغه کار په اغېزمنه توګه ونه کړ. دغه مشران له همداسې خطر سره مخ وو لکه مور چې ورسره وو، خو زه ډېره په دې باور يم چې دوی به په انفرادي ډول ځان قربان کړي وای چې خپل وطن له مور څخه خلاص کړي». نوموړې دوام ورکوي:

وروسته له دې چې له ډېرو درنو ډزو څخه تېر شوو، د جګړن تېن Thain اس مخې ته راغی چې د ملا او د شا پېنسو تر منځ په کولي لګېدلی و. کله چې مور څه ناڅه خوندي ځای پيدا کړ، خوارکي سترت بېرته پر اس سپور شو چې د جګړن تېن غم وځوري. نوموړی پر اس سپور و چې اس يې ولګېد او کله چې دی له ځمکې بېرته اوچتېده، په کېده کې سخت تپي شو. دی پر يو ټټو په ډېره سختی دوه کسانو نيولی و او د خرد کابل کمپ ته يې راوړ.

هغه ټټو چې د سترت مېرمن ورباندې سپړه وه، په غور او ورمېر کې تپي شو. زه له نېکه مرغه يوازې پر يوه کولي په مړوند کې ولګېدم. درې نورې مې اوړې ته نږدې له پوستين څخه، پرته له دې چې ما خور کړي، تېرې شوې. پر مور باندې له پنځوسو ياردو څخه په لږ واټن کې ډزې کېدې، خو مور خپل اسونه ډېر چټک په داسې لاره کې وځغلول چې په نورمال حالت کې به مو ډېر په پام پرته له دې چې پرې سپاره شو تېر کړي وای؛ نو په دې توګه مور ته زبان ونه رسېد...

د ډېر شرغوېل له کبله غاښی ډېر ژر بند شو او «په داسې حال کې چې چېرته خوځېدی نه شواى، مور د ډېر وخت له پاره د درنو ډزو لاندې پاتې وو... اوه دېرشم [غونډ] پرته له دې چې يو ډز وکړي، کرار کرار وړاندې خوځېدلو. دوی له يخنۍ څخه دومره فلج شوي وو چې د افسرانو هېڅ راز ډومارنې نه شوى هڅولى څو دېسمان چې له ځينو څخه يې نه يوازې دان پور بلکې د دوی د تن جامې اخيستې وې، شاته وتمبوي. د څلور څلوېښتمې قوې يو شمېر سړيو د سپاهيانو له چانتو څخه کولې واخيستې... په ټول دغه بهير کې زموږ خلک له لوړو څخه د ډزو له کبله په دوامداره توګه پر ځمکه غور ځېدل... [لږترلږه] پنځه سوه عسکر او ۲۵۰۰ په کمپ پورې تړلي ملکيان ووژل شول...»^{۴۱}

خو د مل کسانو د ويناوو پر بنسټ، د عسکرو لمړۍ څپه چې مېرمن سېل هم ورسره وه، څه نا څه لږ زيانمنه شوه. هيو جانسن ليکلي: «د پوځ مخکښې ساتونکې ډلې د پام وړ زيانونه وزغمل، خو که چېرې د پوځ له شاتنۍ برخې سره پرتله شي، دوی بيا هم ډېر نېک بخته وو.»

هلته د وژنو صحفې ډېرې وپروونکې وې. د دغه ډاروونکي غاښي په ټوله لاره کې چې کابو پنځه ميله ده، مور د دېسمن له ډزو سره مخ وو. ټول بارونه پرېښودل شول. دېسمنانو نه يوازې د لوړو په دواړو خواوو کې له هر کمر او غار څخه پر مور د ډزو باران جوړ کړي وو بلکې درې ته هم راښکته شول او سړي، ښځې او ماشومان يې ووژل. ټوله پنځه ميله اوږده لاره په مړيو او د مرګ په مورګه ټپيانو پټه وه. اوه دېرشم بومي پلي غونډ له نيمايي څخه ډېر پوځيان له لاسه ورکړل او په همدغه تناسب نور څواکونه هم زيانمن شول. حتی هغه څوک چې ژوندي پاتې شول، په ډېره سختی خوځېدی شواى ځکه چې لاس او پټې يې يخنۍ سوي وو. زموږ کړاو هغه وخت لا ډېر شو کله چې د اووړې ورېدل پيل شول.^{۴۲}

په داسې حال کې چې د دان پورو د ډزو انعکاس ته يې په دره کې غوږ نيولی و، لارنس او مکزي ټول سپار له اکبرخان سره په وړو خبرو اترو تېر کړ. مکزي چې يو ښه ژبپوه و، ويلي چې اکبرخان به په دري ژبه چې د ډېرو انګرېزانو زده وه، خپلو خلکو ته چيغه وکړه چې انګرېزان «وسپموي» او بيا به يې په پښتو ژبه چې د قبيلو ژبه وه او يوازې د مکزي او څو نورو افسرانو زده وه، ورته وويل چې ټول ووژئ. ماسپښين ناوخته، دوی دواړه يو ځل بيا لکه د مېکناتين د وژنې

په ورځ، د اسپرانو په څېر روان کړل شول، خو دا ځل د اکبرخان د تره زوی، سلطان جان بارکزي تر ساتنې لاندې وو. د هغه لارې صحنه چې دوی پرې تېر شول په بېسارې توګه وپروونکې وه. لارنس يې داسې څرګندونه کړې:

له هرې خوا څخه سپاهيان او د کمپ ملکيان لوت کېدل او چا به چې د خپلو پيسو او يا ارزښتمن مال له ورکولو ډډه وکړه، سمدلاسه به په چرو ووهل او يا ووژل شول... دوی به چې کله مور وليدو، دغه خوار مخلوق به مور ته د مرستې چيغې وکړې. د دوی دېر زه وپېژندلم او ما ته به يې زما په نوم اخیستلو غږ وکړ، خو مور څه کولای شوی... غلزيو اوس د وينو خوند ځکلی و او په ښکاره يې خپل پړانګوونی طبيعت ښودلو. له مور سره د دوی چلند تند او بې رحمه کېدلو او غوښتل يې چې مور د ژوند هيله هېره کړو او قربانۍ ته ځان وسپارو. خپلې په وينو ککړې اوږدې چارې به يې زموږ مخ ته خوځولې او راته به يې ويل چې شاوخوا د مړيو انبارونو ته وګورو ځکه چې مور به هم ډېر ژر د دوی په منځ کې پراته وو. دوی به چيغې راباندې وکړې: «تاسې کابل ته د مېو له پاره راغلي وئ، کنه؟ اوس يې خوند درکړ؟»

کله چې لارنس د يو انګرېز مړی وليد چې په لاره کې اوږد پروت و، پر اس نږدې ورغی او ګوري چې ژوندی دی:

دغه خوار ملګري سر پورته کړ، زه يې وپېژندلم او چيغه يې راته وکړه: «د خدای له پاره کېتان لارنس، ما دلته مه پرېږده!» ما له خپل اس څخه توپ کړ، ده ته ورغلم. سلطان جان خپلو دوه کسانو ته امر وکړ چې ما سره مرسته وکړي؛ نو د دوی په مرسته مې پورته کړ. نوموړی د څلور څلوېښتې قوې يو بریدمل و او لمړی داسې ښکارېدل چې يوازې کين لاس يې له لاسه ورکړی، خو په ډېره خواشینی او وېرې، کله مې چې پورته کړ، ګورم چې له ورمېر څخه تر ملا پورې توک توک غوڅ و. افغانانو وويل: «د ده د پورته کولو کنه څه ده؟ په څو دقيقو کې به مړ شي.» زه زړه نا زړه ور تېټ شوم او دغه خوار ملګري ته مې وويل چې مور ده ته هېڅ نه شو کولی، بيا ده راته وويل: «نو داسې چې ده، د خدای له پاره، ډز راباندې وکړه.» ما په غمجنه توګه ورته وويل: «زه حتی دا هم نه شم کولی.» بيا يې راته وويل: «نو همدلته مې پرېږده چې مړ شم.» مور همدغسې کړنې ته اړ شولو...

کله چې مور وړاندې روان وو، د دښمن ګڼ شمېر سپاره او پلي مو وليدل چې له راز راز لوت کړل شوو مالونو سره د کابل په لور ستانه وو. يو بد عمله، يوه کوچنۍ هندي نجلی خپل شاته پر اس کېښولې وه...^{۴۳}

په دغه شپه چې انګرېزان د غاښي سر ته رسېدلي وو، دغه ځای ورته د تېرې شپې په پرتله لا ډېر سور ښکاره شو. ماښام د اووړې وړېدل پيل شول او د شپې په نهو بجو دغه وړېدل په توپان بدل شول. د ټول پوځ له پاره يوازې څلور خبې پاتې وې چې يوه يې مېرمن سېل او د هغې لور ته ځانګړې شوه. د سوند او خوراک له پاره هېڅ نه وو، خو لږ تر لږه له ځينو ډاکټرانو سره تر اوسه د دوا کڅوړې شته وې. د ډاکټر برايډن ملګری او سکاټلندي وطنوال، ډاکټر الکساندر برېس Bryce «راغی او د سټرټ ټپونه يې وکتل». دا مېرمن سېل ليکلي او نوموړې زياتوي: «د ده پر ټپونو يې ټپې کېښودې، خو له ونکې يې زه پوه شوم چې د ژوندي پاتې کېدو هيله يې ورته نه لرله. بيا يې زما له مړوند څخه کولی وایستله او زما پر دواړو ټپونو يې ټپې کېښودې... [دغه شپه] نیمه یخنی وهلي سپاهيانو او د کمپ ملکيانو په زور هڅه وکړه چې نه يوازې زموږ خبې بلکې زموږ د خوب کتونو ته راننويي... د دغه کمبخته خوارکيو ډېری د خبې شاوخوا ته په دغه شپه مړه شول... ډېرې ښځې او ماشومان وتښتول شول.»^{۴۴}

ايير ليکلي: «واوره ټولو ته د خوب توشکه وه او له سهار څخه مخکې ډېرو ته کفن شوه. دا ډېره عجيبه وه چې مور په هر صورت په هغه وپروونکې شپه کې ژوندي پاتې شوو.» مولانا کشميري دغه فکر ته په اکبرنامه کې داسې انعکاس ورکړی:

ژمي له خپلې بې رحمې سره
 د کابل په زرورو خلکو مينه وروله
 که کافران د واورې له کبله مړه نه شول
 او يا د لوتمارانو له تورې څخه
 ځنکلي سپيو، لېوانو او شغالاتو ته له هر لوري
 کيدرې غږ کړ او دوی يې د غوښو مېلمستيا ته را وبلل
 بازانو پورته گردې الوتنې کولې
 ټولو ښکاري ژوو ته يې سخاوتمنده بلنه ورکوله
 په هغه لاره څو کسه ژوندي وتښتېدل؟
 ټول ښکته وغورځول شول او په واوره کې پرېوتل^{۴۵}

د جنورۍ په نهمه د شاتک په څلورم سهار، د تودوخې په منفي درجه او د لوړو او د توپان په منځ کې بلاخره وارخطايۍ بشپړې ناهيلې ته لاره ورکړه. د شاه شجاع د پوځي ډلې يو وروستی افسر چې ژوندي پاتې شوی و ليکلي: «د سړيو له پښو څخه به غوښې پټرې پټرې غورځېدې. په دغه شپه کې په شلگونو خلک د يخې له کبله مړه شول.»^{۴۶}
 لکه څنگه چې د هر وخت په پرتله د واورې توپان په ډېر شدت دوام درلود، په ټوله ورځ کې يوازې يو ميل پرمختگ وشو. منشي عبدالکريم ليکلي:

په هر لوري کې اسمان له واورو ډک و. د اسمان څنډه نه ليدل کېده او داسې سخت باد پيل شو چې ونې يې له بيخه وايستلې. تورې تخته ورپخې له تندر او برېښنا سره خورې شوې. د ډېرې واورې په وړېدو سره يخې ډېره شوه او هر څه په سپين پوډر داسې پټ وو لکه کافور. انگرېز عسکر يخې ووهل، د دوی د کوتو سرونه ټوټه ټوټه لوېدل، نرمې حجرې يې له هډوکو غورځېدې او حتی پښې يې له ښونکرو جلا کېدې. په کنکل شوو ضايعاتو کې د خوځښت په نه شتون کې د مړي او ژوندي توپير نه شوی کېدای. افغان قبيلې چې له دغسې سختو حالاتو سره روږدې وې، غونډۍ ډکې کړې وې او په يرغل ښکته شول چې بې وسه انگرېز عسکر لوټ کړي. کله چې ور نږدې شول، افغانان پوه شول چې دوی نيمه مړه دي، يخې داسې کلک کړي وو لکه تيره، نور يې د خپلو وسلو، سرو زرو او نورو شتمنيو پروا نه لرله، يوازې دومره په خود کې وو چې په خپل برين وضعيت پوهېدل.^{۴۷}

همدغه ماښام الفډستون په عمل کې ومنله چې د ده عسکر له تباهي سره مخ دي او ټولې ښځينه انگرېزانې يې - يا لږ تر لږه هغه انگرېزانې چې د افسرۍ رتبې يې لرلې* - اکبرخان ته په لاس ورکړې. ټوله ورځ اکبر په پوځي کتار پسې و او ټينگار يې کولو چې تر خپلې وسې هڅه کوي چې د غلزيو مخه ونيسي، خو دا ادعا يې کوله چې اوس يې حتی د دوی خپل

* د افسر له رتبې ټيټو انگرېزي ښځو ته وويل شول چې دوی د خپل غم په خپله خوري. په دغه غاښيو کې د يو قومي کس د وينا پر بنسټ چې ما خبرې ورسره وکړې، د ډېرو دغو ښځو ځايي حرمونه کورونه شول او نورې چې دومره د خيال نه وې، د وينځو په څېر خرڅې شوې.

مشران هم مخه نه شي نيولی ځکه چې اوس دوی د وينې خوند ځکلی. پر ځای يې، نوموړي د بنځو، ماشومانو او هغه ټپي افسرانو چې ده ته ځانونه سپاري د ساتنې وړانديز وکړ. په پای کې ۱۹ کسان، دوه نارينه، اته بنځې او نهه ماشومان د اکبرخان خلکو بوتل. مېرمن سېل او لور يې، الکساندرين د سترې مړينه هغه وخت وليده کله چې دی د يو لړزانده ټټو په شا تړل شوی و. مېرمن سېل ليکلي: «ډېرې خوځېدنې د ده کېدل ډېر او مړينه يې گړندۍ کړه، خو دی لا هم په سد کې و او پوهېده چې زه او بنځه يې ورسره يوو. مور په خپګان کې دغه تسليت درلود چې د ده مړی مو په عيسوي مراسمو خښ کړ...» لږ وروسته نوموړې بيا ليکلي:

کورني خپګان او کړاوونو دومره زور راباندې اچولی و چې نه ما او نه مېرمن سترې په خپله دا پرېکړه کولای شوی چې د سردار د ساتنې وړانديز ومنو او يا نه. لږ بيکه هيله مو درلوده چې جلال اباد ته به په خوندي توګه ورسېږو؛ نو مور هم په دغه بهير پسې شوو... په يوه ډېره اوږده لاره د خرد کابل کلاوو ته بوتل شوو. هلته مو محمد اکبر خان له نورو يرغملو سره وليد. مور ته درې کوټې ځانګړې شوې وې. هرې کوټې يو کوچنی وړ درلود، خو کړکې په کې نه وې؛ نو ډېرې تياره او چټلې وې... په نيمه شپه کې مور ته د پسه غوښه او ډېرې غوړې ورپې راوړل شوې. ټول هغه څه چې زه او مېرمن سترې يې اوس لرو په تن کې مو هغه جامې دي چې له کابل څخه په کې روان شوو.^{۴۸}

د انګرېزانو له پاره هغه چا ته د خپلو بنځو سپارل چې دوی د اکارانو په سترګه ورته کتل تر ټولو شرموونکې شېبه وه. برعکس، د انګرېزي مېم صاحبانو د ساتنې وړانديز د افغانانو له پاره د مېراني نښه وه. منشي عبدالکريم ليکلي:

قوماندان اکبرخان په بې رحمه جګړه کې ښکېل شو، خو کله يې چې د بنځو او ماشومانو وپروونکی وضعيت وليد، ډېر زړه يې ورته بد شو. له خدای سره د مینې او د حرمت په پار يې امر وکړ چې ژوندي له مړو څخه جلا کړل شي او ژوندي دې تاوده ځای ته يوړل شي او د پسه پوستين او د سمور چپنې دې ورکړل شي. ډېرې يخني د دوی په رګونو کې وينه درولې وه؛ نو اکبرخان دوی نغري ته نږدې ځای پر ځای کړل چې بېرته په سد کې شي. افغان مېلمه پالنه داسې ده! حتی وروسته له ډېرې درنې جګړې څخه دوی له کمزورو سره چې له سخت کړاو سره مخ وي، داسې مرسته کوي لکه د خپلې کورنۍ غړي يې چې وي ځکه چې که د خدای رضا وي حتی کافر د ثواب وجه کېدای شي.^{۴۹}

خو هغه خلکو ته چې تر اوسه په شاتګ کې وو رږو دوام درلود. د جنورۍ د لسې په سهار، د خردکابل په لورو کې د دويمې شپې له تېرولو وروسته، هيو جانسن واضح ليکلي: «د کابل له ټولې قوا څخه اوس حتی يو سپاهي نه دی پاتې. زموږ د بارونو هره کوچنۍ برخه له لاسه ووتله. مور ټولو خپل ځانونه ضايع بللي... زموږ په منځ کې هر سړی دا فکر کوي چې په راتلونکو ساعتونو کې په مرګ محکومېږي، يا به يې يخني يا لوړه او يا به يې دښمن وژني... سترګې مې واوړې وړې دي، ډېر درد کوي او کابو داسې يم لکه ږوند. څو افسران اوس ليد نه لري.»^{۵۰}

دغه سهار ډاکټر برايډن نېک بخته و چې د مېرمن مېکناتين د خوراکه توکو توبښه يې ومونده. کله چې نوموړې اکبرخان ته وسپارل شوه، دغه توکي ترې پاتې شوي وو. هغه غوښه او هسپانوي واين چې مخکې يې له جورج لارنس سره هم شريک کړي وو، اوس خلاص وو خو هکې او يو بوتل واين تر اوسه پاتې وو... هکې اېشولې نه وې خو يخني کلکې کنګل کړې وې. واين هم داسې ټينګ شوي وو لکه شات... «برايډن ښه بخت درلود چې د پايبست له پاره يې لږ څه وموندل

ځکه چې د شاتګ تر ټولو بده ورځ لا نه وه رارسېدلې». یخنی وهلي او واورې رانده کړي عسکرو د تیزین غاښي په تنګو لارو کې تیندک* وهلو او دلته یو ډېر دقیق غلچکی برید ورته تم و. برایدن په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

دغه یو ډېر هیبتناکه تګ و. پر مور باندې د دښمن دوامداره ډزې وې او ګڼ شمېر افسران چې د واورې له کبله یې سترګو څه نه لیدل او نه پوهېدل چې کومه خوا روان دي، غوڅ غوڅ شول. زه په لورو کې ډېره لاره د یوناني سوداګر، ښاغلي بنېس Bannes مخ ته روان وم او هغه ته مې لاره ښوده او ډېر ځلې مې دومره د ږوندوالي احساس وکړ چې یو موټی واوره به مې په سترګو وموښله او نورو ته مې هم همدا سپارښتنه کوله ځکه چې درد یې ډېر ارامه کولو. کله چې د تیزین په لور ښکته کېدو، سپین والی دومره ډېر نه و او کله چې لمر ولوېد، زموږ نابینایي هم ورکه شوه، خو اوس چې مور غاښي ته ننوتلي وو، دښمن ډېر رانږدې شو او ډزې یې ډېرې شوې. دا یوه لویه تباهي وه.

په ټوله لار کې دښمن له اړخونو او شا څخه پر مور ډېر زور اچولی و او کله چې ماښام د تیزین درې ته ورسېدو، له بومي غونډ نه چې له کابل څخه روان شوی و، یوازې څو کسه ژوندي پاتې وو... ځنګه چې ډاکټر برېس غاښي ته ننوت، په سینه کې ولکېد او د مړینې پر وخت یې خپل وصیت لیک کېتان مارشال ته ورکړ.^{۵۱}

الفنسټون په خپل رسمي یادښت کتاب کې حکومت ته لیکلي: «سپاهیانو لږ یا هېڅ مقاومت ونه کړ. د دوی ډېرو د لاس یا پښو ګوټي له لاسه ورکړې وې او له واورې څخه ډک دان پور یې دومره کارنده نه وو؛ نو حتی که دوی یې د کار اخیستنې توان هم درلودای، کټه یې نه لرله. وژنې ډېرې وپروونکې وې او کله چې مور کبار جبار [خاک جبار] ته ورسېدو، د پوځیانو او د کمپ د ملکيانو تر منځ په سختې توپیر کېدای شواي. ډېرو پوځیانو خپلې وسلې او تجهیزات ایسته اچولي وو او په اسانۍ زموږ د وینو تېري او ځنګلي دښمنانو ښکار شول.»^{۵۲} د تل په څېر، د الفنسټون اوامرو یوازې حالات لا ډېر خرابول. لارنس لیکلي: «زموږ پوځي مشرتابه چې د شاتګ د بهیر په اداره کې یې خپله ناتواني داسې ثابتې کړه لکه له شاتګ څخه مخکې په عملیاتو کې یې چې ښکاره کړې وه، په ډېره عجیبه ناقصه توګه یې زموږ سپړو ته د ځوابي ډزو امر ورته کړ چې پایله یې زموږ لیکو ته د دښمن ننوتل او پرته له توپیره تر تیزین پورې زموږ د بې مقاومت خلكو وژنه وه...»^{۵۳} سټري او بې اسرې جانسن لیکلي: «موږ داسې یوه لویه ګڼه ګونه وو چې هر ډز زموږ د کتار یوې یا بلې برخې ته مرګ ژوبله اړوله.»^{۵۴}

د جنورۍ د یوولسمې په ماښام، وروسته له یوې بلې ټولوژنې چې ټوله ورځ یې دوام وکړ، کله چې په دوامداره توګه لږېدونکي کتار د تیزین له غاښي په تیندک ووت اود جګد لک حاصلخېزه کلي په لور روان و چې د درې په ښکتنۍ برخه کې پروت دی، د مرګ ژوبلې شمېر ۱۲۰۰ کسانو ته رسېدلی و. یوازې ۲۰۰ پاتې عسکر مخ په وړاندې روان وو. شاتني کوچنۍ ساتونکې ډله د شلټن تر قوماندې لاندې وه. نوموړي د لمړي ځل له پاره خپل ځواک وښود او د کتار په شا کې یې د افغانانو د نږدې کېدو مخنیوی کولو. جانسن لیکلي: «هېڅوک د شلټن زړورتیا ته نه شي رسیدای. هغه داسې و لکه یو گلډانګ* سپی چې له هرې خوا د ګڼ شمېر څو رګه سپیانو تر برید لاندې وي او هڅه کوي چې سر، لکۍ او څنګ ته یې خولې واچوي. اسوالو او پلو د شلټن په کوچنۍ ډله برید وکړ او که څه هم دوی په شمېر کې پنځوس ځله

* تیندک: په منډه یا تګ کې پر ډېره یا بل شي باندې د پښې لکېدل او کابو لوېدل

* گلډانګ: غټ خولی سپی

د شلټن د سړيو په پرتله ډېر وو، خو چا د نږدې کېدو جرئت ونه کړ... کله چې درې ته ښکته کېدو، مور په رښتيني انګرېزي بڼه شلټن ستايلو او په دغه شېبه کې مور هم طاقت ونه شو کړی او په غونډيو کې د دښمن نښې وپشتونکو ته به نېغ ودرېدو.»

په دغه شېبه، په داسې حال کې چې پاتې عسکر د جګدک په يوه د ختو کوچني او وړانه ودانۍ کې کلابند او وري پاتې وو، اکبر خان، الفنسټون او شلټن د خبرو اترو له پاره ور وغوښتل. هيو جانسن له دوی سره مل و او ليکلي يې دي: «سردار او ډله يې په ازاده هوا کې په يو لنډمهاله کمپ کې وو. دغه مشر مور ته په بېسارې مهربانۍ او ظاهري خواخوږۍ ستړي مښي وويل او کله چې پوه شو چې مور وري او تېري يو، سمدلاسه يې چېرته چې مور ناست وو په ځمکه د دسترخوان د غوړولو امر وکړ.»^{۵۵} دوی ته يې په خپل کمپ کې د اور غوړو لمبو څنګ ته د ناستې بلنه ورکړه، ماښامۍ يې ورکړه، خو بيا يې پرې نه ښودل چې بېرته خپلو عسکرو ته ستانه شي. شلټن په ځاځ و او د افسر او عسکر په توګه يې د دې حق غوښتنه کوله چې بېرته پرېښودل شي، د خپلو سړيو مشري وکړي او په جګړه کې مړ شي، خو غوښتنه يې ونه منل شوه.

د راتلونکې شپې په نهو بجو وروسته له دې چې ټوله ورځ د دومداره ډزو لاندې وو او دا څرګنده شوه چې پاتې ټول مشران يې اسير او يا وژل شوي، د پاتې ژونديو ډېری «چې اوس له لورې او په ځانګړې توګه له تنډې کابو لېوني شوي وو او د څلورويشتو ساعتونو را پدېخوا په مزل کې وو، يا که رښتيا وويل شي د څلورويشتو ساعتو را پدېخوا لکه ژوي د ښکار اله وو» پرېکړه وکړه چې د ژوندي پاتې کېدو يوازینی هيله يې په شپه کې د تګ دوام دی، خو د دوی لاره څېړۍ ته ورته اغزنو بوټو چې تر يو بل ښه تاو کړل شوي او شپږ فوټه اوچت وو، بنده کړې وه. «دغه بوټي لږ شېبه مخکې د غاښي په تر ټولو تنګه لاره کې ځای پر ځای شوي وو.»^{۵۶} هر هغه چا به چې په لوڅو لاسونو د بوټيو د نړولو او يا په منګولو د ختلو هڅه وکړه، و به وپشتل شول. يوازې څو کسه په تېرېدو بريالي شول. يو له هغه کسانو څخه چې په تېرېدو کې پاتې راغی، سیتا رام و. نوموړي ليکلي چې ولې:

کله چې جنرال صاحب لار، ټول دسپلين له منځه لار چې له کبله يې افغانانو ډېر ځورولو... يو شمېر سپاهيان او د دوی اړوند ملکيان د خپل ژوند د ژغورلو له پاره دښمن ته واوښتل. زما غونډ تری تام شو؛ نو زه د اروپايي غونډ له پاتې کسانو سره يوځای شوم. ما دا فکر وکړ چې له دوی سره په يوځای کېدو به زما چانس ډېر شي چې له دغه کرکجن هېواد څخه ووتلی شم. خو درېغی، درېغی، څوک له برخليک سره مقابله کولی شي؟ مور په جګړه اخته وو او د لارې په هر کام کې مو سړي له لاسه ورکول. پر مور مخامخ، له شا او د غونډيو له سر څخه برید وشو. په حقيقت کې هر څه راته دوزخ وو. زه نه شم کولی هغه وېره بيان کړم. په پای کې مور يو اوچت دېوال ته چې لاره يې بنده کړې وه، ورسېدو. کله چې مور د تېرېدو هڅه وکړه، زمور ټوله ډله تپاه شوه. سړيو د خدايانو په څېر جګړه کوله، خو د مقابل لوري شمېر پر دوی غلبه درلوده. زه د تورټوپک پر کولی د سر په يو اړخ ولګېدم.

سیتا رام بې سده شوی و او کله چې په سد کې راغی، پوه شو چې:

د اس پر شا تړل شوی او په چټکۍ له جګړې څخه د کابل په لور وړل کېږم. زه پوه شوم چې زه يې نيولی يم خو د مړيې په څېر مې خرڅ کړي. ما زاری وکړې چې ما په ټوپک وولي او يا مې ستونی غوڅ کړي او افغانانو ته مې په خپله او پښتو ژبه ښکښلې وکړي... خو زما تښتونکو وګواښلم چې که چوپ نه شم، ما به په همدې ځای سمدلاسه مسلمان کړي. څه يوه ډارونکې ټول وژنه مې په دغه لاره کې وليده! پښې او لاسونه له واورې څخه راوتلي وو، اروپايان او هندوستانيان نيمه ښځ وو... دا داسې صحنه وه چې تر څو ژوندی يم هېره به مې نه شي.^{۵۷}

يو له څو کسانو څخه چې وتوانېد د بوتيو له دېوال څخه تېر شي، وروستی ژوندی پاتې بريدمل ډاکټر برايدين و. د نوموړي په یاد وو چې:

ډېره ناوړه سربدالي وه، او دغه چينې «ودرېږئ، ودرېږئ، اسوال شاته کړئ» دوامداره وې. وروسته له دې چې له غاښي څخه تېر شوو، ما سمدلاسه په ډېره سختې ځان د کتار سر ته ورسولو. مور په تياره کې دومره ډېر مزل نه و کړی چې زه په دې پوه شوم چې کلابند شوي يوو. په دغه شېبه کې زما چوپړيال په بیره ما ته راغی او وپې ويل (چې) تې شوی او ټټو يې ورک دی. له ما څخه يې هيله وکړه چې ځان سره يې په اس سپور کړم، خو مخکې له دې چې اس مې څنګ ته ودروم، يو افغان په سر باندې پر چاره وهلم او بسکته وغورځېدم. که چېرې مې په عسکري خولې کې د بلک وډ Blackwood مجلې يوه برخه نه وای اېښې، زه به خامخا وژل شوی وی ځکه چې زما له ککړۍ څخه د هډوکي يوه پرځچه غوڅه شوه او زه کابو بې سده شوم. کله چې بېرته په کونډو پاڅېدم، گورم چې دويم گوزار راباندي کېږي؛ نو ما خپله توره ورمخته کړه، گمان کوم چې د تورې ژۍ مې د بريدکونکي کوټې غوڅې کړې ځکه چې چاره يې پر ځمکه ولوېده. ده يوه لوري او ما پرته له خولې بل لوري ته منډې کړې. چوپړيال مې مړ شوی و او هغه کسان چې ما سره وو، بيا مې هيڅکله ونه ليدل. زه له خپلو عسکرو سره بېرته يوځای شوم او پر ونو باندې، چې په غاښي کې لاره پرې بنده کړل شوې وه، پر لاس او پښو ختلو. يو افغان له غونډۍ رامنډه کړه، او ما ته يې په اوږه کلک گوزار راکړ.^{۵۸}

برايدين چې سخت ټپي و د يو افسر د اس رکاب يې ټينګ نيولی و او د گڼې کونډې او سربدالی له صحفې څخه ليرې کش کړل شو؛ نو په دې توګه وژغورل شو. د سپورمۍ په رڼا کې يې پر نورو ډېرو مړيو ټيندک کولو چې سترګې يې په مرکونې بڼه پر يو ټپي شوي اسوال ولګېدې. د ده له سينې څخه کولۍ تېره شوې وه او په سره يونيفورم کې ويني ترې بهېدې. نوموړي، برايدين پر لاسونو کلک ونيو او ورته وپې ويل چې ټټو يې دی واخلي مخکې له دې چې بل څوک يې بوځي. بيا، اسوال شاته ولوېد او مړ شو. برايدين چې له دغه څپر رسوونکي څخه منندوی او د نورو ژوندي پاتې ټپيانو په پيدا کولو کې هڅاند و، پر ټټو سپور او په تياره کې ستون شو.

څو نور کسان هم په حيرانوونکې توګه په تېښته بريالي شول. په چاريکار کې د گورخه له چوڼۍ څخه يو وروستی ژوندی پاتې کس، حوالدر موتي رام و چې بيا کابل ته له رسېدو سره سم مرييتوب ته ونيول شو. نوموړي اورېدلي وو چې د کابل انګرېزي اډه مخ په وتلو وه او وتوانېد چې له خپل نيوونکي څخه يو ځل بيا د جنورۍ د شپږمې په شپه وتبتي.

کله به چې افغانانو دی درولو، ده به ورته وويل چې يو اوبښبون دی او د شاه شجاع له خدمت څخه وشړل شو. ده هغه تېره ومونده چې د خپل ژوند توبښه يې ترې لاندې اېښې وه او بيا وتوانېد چې له خپلو همکارانو سره داسې وخت يو ځای شي چې دوه ورځې وروسته د خردکابل په ټولوژنه کې حاضر و. نوموړي وروسته ليکلي:

په جګدک کې انګرېزي ځواک د اکبرخان اسوالو کلابند کړی و او څومره يې چې توان و، دومره خلک يې ووژل. ما له دغه عاموژني څخه په تياره کې ځان خلاص کړ او د غونډيو سر ته مې يو ځل بيا پناه يوره. هلته يوه ورځ پاتې شوم او شپږويشت ساعته مخکې مې چې لږ ډوډۍ خوړلې وه، بيا مې څه نه وو خوړلي. له يخۍ مې حس له لاسه ورکړی و... ما د مرک هيله کوله چې له دغه کړاو څخه

چې نور د زغملو نه و، خلاص شم؛ نو لارې ته په دې هوډ ښکته شوم چې زه به لمړني افغان ته چې مخ ته راشي خان ښکاره کړم خو د يوې زړه سواندې تورې گوزار وپاروم. ما يوه ډله وليده چې رانږدې کېده او خان سره مې وويل چې زما د مرگ شېبه راوړسېده.

خو دغه ډله پنځه هندو سوداگر وو*.

سوداگرو راته وويل: «دا چې ته هندو يې، مور به د ژوند وژغورو، خو لمړی بايد مور ته پيسې راکړې.» زه يې ولټولم او زما له کمربند څخه يې همغه سل روپۍ واخيستې او بيا يې لس روپۍ بېرته راکړې. دوی يو درمسال ته چې يو هندو فقير په کې و، بوتلم. له هغه څخه مې هم د ژغورنې غوښته وکړه او همغه پاتې لس روپۍ مې ده ته ورکړې. نوموړي ما ته د فقيرانو سرې جامې را واغوستې، زما په مخ يې ايرې وموښلې او راته وپې ويل چې د زيارت کولو په پلمه به هارډوور Hardwar ته ستانه شو او زه به د ده د مريد په ډول چلند کوم. لږ وخت وروسته يوه ډله د مېوې سوداگر راوړسېدل. زه، فقير او هغه نور سوداگر له دوی سره يوځای شوو او له اوچتو لارو څخه د پېښور کښ لوري ته ښکته شوو. تر هغه چې زه د سېر جسر نیکولز Sir Jasper Nicholls کمپ ته چې له لودياني څخه يو منزل دېخوا و، نه وم رسېدلی، ډېر گوښه مزل مې کولو.^{۵۹}

تر ټولو کم بخته په سلگونو هغه سپاهيان او ملکيان وو چې نه په تېښته وتوانېدل، نه د مړيو په توگه ونيول او نه ووژل شول. يوازې د تيزين په غاښي کې، افغانانو له ۱۵۰۰ دغه کسانو څخه مالونه او جامې واخيستې او بيا يې هلته په واورو کې پرېښودل چې له لوړې او يخې مړه شي. د دوی انگرېز کمرونکو دوی يوازې پرېښودل او افغان نيونکو يې سپک چلند ورسره وکړ.^{۶۰} مېرمن سېل او نور بنديان چې کله کابل ته تلل، دوی ډېر داسې څه په راتلونکو ورځو کې وليدل. نوموړې په خپله يادليکچه کې ليکلي:

لاره په ناوړه او ټوټې ټوټې بربنډو مړيو ډکه وه. مور څه نا څه له دوو سوو مړيو څخه تېر شوو. ډېری يې اروپايان وو. ټول بربنډ او په خلاصو ټپونو پټ وو... يو شمېر د کمپ ملکيان مو ژوندي وليدل خو وري او يخې سوي وو. خپل حواس يې له لاسه ورکړي او د لېونو په څېر وو... دغه ډېره وېروونکې صحنه وه. د وينو بوی خوا بدوونکی و او دومره ډېر مړي پراته وو چې ورته نه کتل ناشوني وو ځکه چې اس ته مې بايد لارښوونه کړې وی چې پر دوی پل کېږدي.

دوی د کمپ له يو شمېر ملکيانو سره مخ شول چې د غارونو او کمرونو له شا څخه راپورته شول. «د کمپ دغه ملکيانو د افغانانو له وژونکو چرو او له ډېرې سرې هوا څخه هلته پناه وړې وه.»

له دوی څخه هر څه اخيستل شوي وو او يوازې څو کسانو د دې توان درلود چې پر لاسونو او گونډو خاپوړي وکړي. پښې يې يخې سوي وې. دلته، جانسن خپل دوه چوپړيالان وموندل: د يوه لاس او پښې يخې سوي وو، په يوه لاس يې د تورې ډېر سخت ټپ و او د دانپور يوه کولی يې په کېده کې نېستې وه. د بل ښی لاس په مټ کې په بشپړه توگه غوڅ و. دواړو د اغوستو هېڅ نه لرل او پنځه ورځې يې د ډوډی څکه نه وه کړې... دغه ټپيانو او وړيو له بوټيو او وښو څخه اور بل کړی و او يو ځای راغونډ او يوبل ته نږدې راټول شوي وو چې تاوده وي. وروسته مو واوړېدل چې له دغه خوارکيو څخه هېڅ يو له دې ناوړين څخه ژوندي ونه وت او دوی د پايښت له پاره خپل مړي خوړل.^{۶۱}

* دا د ملتان او شکارپور کاتري Khatri سوداگر وو چې د بخارا او سند تر منځ د منځني اسيا په سوداگرۍ کې يې لوی لاس درلود. دغه وگورئ: Arup Banerji, Old Routes: North Indian Nomads and Bankers in Afghan, Uzbek and Russian Lands, New Delhi, 2011, p.2.

د جنورۍ د دوولسمې په شپه، له پوځي ډلې څخه يوازې اتيا کسان وتوانېدل چې د جگدک د اغزنو بوتيو له دېوال څخه تېر شي.

د دوی ډېرې - د شلتن د څلور څلوېښتمې پلې قوې شاوخوا شل افسران او پنځه څلوېښت عسکر او يو څو توپچيان او سپاهيان - لس ميله وړاندې د گندمک د غونډۍ پر سر په سپېدو کې وليدل شول او بيا کلابند شول په داسې حال کې چې لاره يې ورکه کړې وه او نه پوهېدل چې په کومه لاره لاړ شي. د دېښمن په پرتله دوی په شمېر کې بيخي لږ وو - او «له هرې جونگرې څخه خلک د وژلو او لوټ له پاره راووتل.» - يوازې د شلو دان پورو او هر يوه د دوه گوليو په لرلو سره، دغه پوځيانو پرېکړه وکړه چې خپله وروستی مقابله وکړي. دوی ته د رحم او بښنې وړانديز وشو خو دوی ونه منلو. ټولو دا احساس کولو چې د دوی غونډ کله چې د نومبر د درويشتم په ماښام د بي بي مېرو له غونډۍ څخه وتښتېد، سپک او وشرمول شو او اوس دوی پتېلې وه چې تر مرگه وجنگېږي څو د خپل غونډ عزت بېرته اعاده کړي. دوی يوه مربع جوړه کړه او له ځان څخه يې دفاع وکړه. تر څو چې د دوی کولی خلاصېدې «څو ځله يې افغانان له غونډۍ څخه ښکته وځغلول». او بيا يې په برچو جگړې ته دوام ورکړ. «^{۶۲} بيا، يو پر بل پسې ووژل شول* . افغانانو يوازې نه کسه اسير ونيول. له دوی څخه يو کېتان تامس سوټر Thomas Souter و چې د څلور څلوېښتم غونډ رنگينه پيټي يې تر ملا تاو کړې وې. غلزيو فکر وکړ چې دغه سړی چې رنگينې جامې يې په تن دي، کېدای شي د پيسو په بدل کې يې د ازادولو هڅه وشي. نوموړي ليکلي: «زما ډولي بڼې ته په کتو سره دوی فکر وکړ چې زه يو لوی سړی يم. وروسته له دې چې په تومانچه کې مې کولی خلاصې شوې او اوږه مې داسې سخته غوڅه شوه چې توره مې له لاسه ولوبېده، دوه کسانو ونيولم او له دغه ځای څخه يې په بېرته ليرې بوتلم، پرته له خولې او پرتور څخه، نورې جامې يې راباندې وايستلې او يو کلي ته يې بوتلم.»^{۶۳}

پنځلس نور اسوال وتوانېدل چې تر فتح اباد پورې ورسېږي. دوی د ځينو کليوالو سبباناری ومنلو او کله چې ورته کېښناستل، لس کسه يې ووژل شول، څلور نور يې کله چې پر اس سپرېدل څو له کلي څخه ووځي، د بامونو له سره وويشتل شول. وروستی يې د الدرېد پاتينگر ځوان وراره/ خورېر، تامس و چې خلک پسې شول، وېي نيوه او سر يې ترې غوڅ کړ. نوموړی د شاه جهان د نيملې په باغ کې د ښايسته سروو او ويالو په منځ کې پټ و چې ونيول شو. دا هغه ځای و چې شاه شجاع ته په ۱۸۰۹ کال کې ماته ورکړل شوه او نوموړي خپل تخت له لاسه ورکړ. يوازې يو سړی له دغه ځای څخه وړاندې په تگ بريالی شو. ډاکټر برايډن لا تر اوسه پنځلس ميله د جلال اباد له خوندي ځای څخه ليرې و. ده ليکلي:

زه يوازې مخ ته روان وم چې يوه څه نا څه شل کسيزه ډله مې تر سترگو شوه چې زما په خوا راروانه ده. کله چې زه ورنږدې شوم، دوی غټې ډبرې په لاس کې واخيستې... نو ما په ډېره سختۍ خپل ټټو په ډک ډک کړ. کله چې د دوی له منځه تېرېدم، ملونه مې په خوله کې

*کله چې ليکوالان، نيسي او لويس ډوپري Nancy and Louis Dupree په ۱۹۷۰ مو کلونو کې گندمک ته لاړل، دوی له کلي څخه بر، د غره په تپرو کې هډوکي، د ويکتوربايي وسلو او پوځي وسايلو توتې وموندې

وښووه او ښی او کینې خوا ته مې توره وهله. د دوی چارې ما ته نه رسېدلې، خو پر یوه یا دوه ډبرو ولګېدم. لږ وړاندې، دې ته ورته یوه ډله مخ ته راغله. ما هڅه وکړه چې له دوی څخه هم همداسې تېر شم لکه د مخکنۍ ډلې څخه، خو دلته دې ته اړ شوم چې تیتو مې د تورې په څوکه په ډک ډک کړم. په دغه ډله کې له لارې څخه لږ لیرې پر یوه ډومبسکه یوه سړي توپک درلود او پر ما یې ښکته دز وکړ. زما توره یې ماته کړه او یوازې شپږ اېنچه اوږده په لاسي کې پاتې شوه.

برایډن وټوانېد چې له دغه بریدکوونکو څخه ځان خلاص کړي، خو پوه شو چې کولی به خوارکي تیتو لګېدلې او «په ملا ټپي دی».

بیا مې پنځه اسوال ولیدل چې سرې جامې یې په تن وې. ما فکر وکړ چې دوی زموږ غیر منظم پوځي اسوال دي؛ نو د دوی په لور روان شوم، خو کله چې نږدې ورغلم، پوه شوم چې افغانان دي او د کپټان کالیر Collyer اس یې تر مخ کړی. ما هڅه وکړه چې وټبستم، خو تیتو په ډېره سختې خوځېده. دوی یو کس په ما پسې راولېږه. نوموړي د تورې کوزار راباندې وکړ. کله چې ما خپله ماته توره د دفاع له پاره د ده د کوزار پر وړاندې وښووه، له لاسي څخه ولوېده. دی مې له څنګه تېر شو، خو بیرته راوګرځېد او زما په لور یې بیا یرغل وکړ. دا ځلې، کله یې چې پر ما کوزار کولو، ما د تورې لاسی د ده سر ته وار کړ چې ځان ترې بچ کړم، خو زما د کین لاس شا غوڅه شوه او لاس مې له کاره ولوېد. بیا مې ښی لاس اوږد کړ چې ملونې ونیسم، فکر کوم چې دښمن مې د تومانچې خیال ورباندې وکړ ځکه سمدلاسه یې مخ وګرځولو او په ډېره چټکې بیرته لار. وروسته مې تومانچې ته لاس کړ چې ما په جیب کې اېښې وه، خو هغه هم نه وه. زه اوس یې وسلې وم او پر یو داسې خوارکي څاروي سپور وم چې وېره مې درلوده چې تر جلال اباد پورې به مې ونه شي رسولای.

دغه ډاکټر ناڅاپه د بشپړې کمزورۍ احساس وکړ: «زه وارخطا شوم او له سیورو وېرېدم. ما په رښتیا دا فکر کولو چې له زین څخه به ښکته ولوېږم، خو د دې په اوج کې...» د جلال اباد د کلا له برج څخه، نوموړی یو تیز سترګي افسر ولید او سمدلاسه د مرستې له پاره ژغورونکي وروپېرل شول.

له لمړنیو کسانو څخه یو کپټان سېنکلر Sinclair و چې چوپړيال یې خپل یو بوت ما ته راکړ چې پښو یې کړم. زه د تعمیراتو خورنځي ته بوتلل شوم. ډاکټر فارسید Forsyth زما په ټپونو پټې وټړلې او وروسته له یوې ښې ماښامۍ څخه مې په ډېره مندوبۍ له ښه خوب څخه خوند واخیست... کله چې معاینه کېدم، زه پوه شوم چې سربېره په کین لاس، په کین زنګون هم په توره ټپي شوی یم او یوه کولی مې لږ اوچته له پرتوږ څخه تېره شوې او څرښنده زما په پوستکي لګېدلې وه... خوارکي تیتو نېغ شپاله ته بوتلل شو. هلته پرېوت، خو بیا هېڅ کله پورته نه شو. وروسته له دې چې ما حالت بیان کړ، جنرال سېل سمدلاسه یوه ډله ولېږله چې هوارې ولټوي... خو دوی یوازې د کپټان هاپکېنز Hopkins او کالیر او ډاکټر هارپر Harper مړي وموندل...^{۶۴}

په دغه شپه د جلال اباد پر دروازه څراغونه ولګول شول او بېگل وغږول شول چې که څوک ژوندي پاتې وي لاره ور وښيي، خو هېڅوک رانغلل. کپټان تامس سینټن لیکلي: «له سوېل څخه تېز باد لګېده چې د بېگلو غږ یې ټول ښار ته خپړولو. د بېگلو دغه وېروونکې کوکې به هېڅ کله هېرې نه کړم. دا زموږ وژل شوو عسکرو ته د ماتم کوکې وې چې ټوله شپه اورېدل کېدې. دې یو نه څرګندوونکی غمجن اغیز درلود. د ډاکټر برایډن کیسې د ټولو په زړه کې وېره واچوله... ټول پوځ تباه شو. یوازې یو کس په تېښته بریالی شو چې دا وېروونکې کیسه بیان کړي.»^{۶۵}

په راتلونکو ورځو کې، د ډاکټر برایډن د ملګري ښاغلی بېنېس Banness یوناني سوداګر او د یو شمېر سخت سره ګورڅه پوځیانو په ګډون، څو نور ژوندي پاتې کسان ګوډ او مات راوړسېدل. په لنډ وخت کې دا افسانه خپره شوه چې په افغانستان کې د انګرېزانو ټول پوځ پوښنا شو. یقیناً چې داسې نه وو، په کندهار او جلال اباد کې لویې چوڼۍ ژوندۍ پاتې شوې او حتی د کابل له پوځ څخه ۲۰۰۰ سپاهیان له ۳۵ انګرېز افسرانو، ۵۱ خصوصي عسکرو،

۱۲ ښځو او ۲۲ ماشومانو سره بلاخره بېرته خپلو کورونو ته راغلل. دوی ټول يا يرغمل (اروپايان) نيول شوي وو او يا بېرته کابل ته تللي کسان (هندوستانيان) وو چې هلته يې دروېزه کوله، خو دا انگرېزانو ته يوه خارق العاده ماته او افغان مقاومت ته کابو يوه معجزوي بريا وه. د انگرېزي امپراتورۍ په اوج کې، په داسې وخت کې چې انگرېزانو د نړۍ دومره ډېره وټه کنټرولوله چې بل هېڅ وخت يې په دې کچه بيا تر کنټرول لاندې رانغله او په داسې وخت کې چې دوديز ځواکونه د صنعتي ښکېلاکي پوځونو له خوا په هرځای کې له ټولوژنې سره مخ کېدل، دا د ښکېلاکي پوځونو د بشپړې سپکاوي يوه لږموندې شېبه وه.

دغه کيسه سمدلاسه افغان شاعرانو او سندرغاړو بيا بيان کړه. هر ځل به چې بيا دغه کيسه ويل کېده، د مرگ ژوبلې او د بريا کچه به هم ورسره اوچتېده. ميرزا عطا ليکلي :

داسې ويل کېږي چې ۶۰۰۰۰ انگرېز عسکر - نيمايې يې له بنکال څخه او پاتې نيمايې يې له نورو ولايتونو څخه - پرته له دې چې چوپړيالان او د کمپ اړوند ملکي کسان ورسره وشمېرل شي، افغانستان ته لاړل، خو يوازې څو کسه گود او مات بېرته ژوندي ووتل. پاتې يې پرته له گور او کفن څخه پر ځمکه داسې خواره پراته وو لکه خوسا کېدونکي خره. د انگرېزانو پيسې او سره زر دومره خوښېږي چې پر هره شتمنه سيمه لاس اېږدي، خو په افغانستان کې دوی څه گټه وکړه پرته له دې چې له يوې خوا يې خپله خزانه تشه کړه او له بلې خوا يې خپل پوځ له سپکاوي سره مخ کړ. داسې ويل کېږي چې د انگرېزانو له ۴۰۰۰۰ کسيز پوځ څخه چې په کابل کې و، ډېر يې اسيران شول، ډېر يې معيوب او دروېزکړ په کابل کې پاتې شول او پاتې يې په غرونو کې پوپنا شول؛ داسې لکه يوه بېړۍ چې دوه شي او بيا موندل يې ناشوني وي؛ نو ځکه د خراسان د سلطنت اشغال او اداره کول اسانه کار نه دی.^{۶۶}

۹

د یوه پاچا مړینه

د انګرېزانو د بشپړ پوځ د ټولوژني خبر په چټکۍ په ټوله سیمه کې خپور شو. د بخارا امیر دغه خبر د خپلو دوو انګرېزي بندیانو، چارلس کانولي او ارتر سټاډارډ Charles Connolly and Arthur Stoddard په وژلو ولمانځلو. په هرات کې وزیر یار محمد پوه شو چې اوس نه شاه شجاع او نه انګرېزان د ده مخه نیولی شي، له دغه فرصت څخه په کار اخیستې یې خپل سلطان، کامران شاه سدوزی پانسي کړ. دغه خبر حتی په هند کې ډېر هیاهوی جوړ کړ. په ډهلي کې د چاندني چوک بازار بانکوالو دغه خبر د بنګېلاکي ادارې په پرتله دوې بشپړې ورځې مخکې ترلاسه کړ. د دوديزې سوداګرۍ د لیک استونې سیستم د بنګېلاکي سوکه ډاکي سیستم Harkara په پرتله ډېر چټک او اغېزمن و.^۱ مخکې له دې چې کلکتې ته ورسېږي، دې خبر لا د مخه د هندوستان په سور او اوږدو کې د کمپنۍ د واکمنۍ ډېرو مخالفینو ته هیلې او ډومارنې زېږولې وې. په ۱۸۵۷ کال د لوی بغاوت پیلېدل تصادفي نه و. بغاوت د سپاهیانو په هغه لویا کې پیل شو چې انګرېزي افسرانو یې د خردکابل په واورو کې یوازې پرېښې وه او همدا راز په هغه ملکي مرکزونو لکه اکره، لکنهو او کنپور کې بغاوت رامنځته شو چې پارسي مطبوعاتو د انګرېزانو د ماتې په اړه افغان حماسي شعرونه او نثرونه په خوبمۍ بیا چاپ کړل.^۲

لارډ اکلنډ کابو تر ټولو وروستی کس و چې د دغه ناورین په هکله یې واورېدل. د ډاکټر برابډن د کیسې چټکه استونه پوره په دوه اونیو کې د لوی والي مقام ته د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په دېرشمه ورسېده. لکه څنګه چې ایملي ایډن ویلي، دغه خبر «خوارکي جورج» په لسو ساعتو کې لس کاله زور کړ. ده چېغه وکړه، ډېر په توغمه* شو او بیا خپل کت ته لاړ. نوموړی بېرته نیمایي فلج رابنکاره شو او داسې باور کېده چې کوم ډول مغزي سکتې یې کړې وي.^۳ په راتلونکو ورځو کې، د ده خور ورځ تر بلې اندېښمنه کېده او په ناهیلۍ به یې خپل ورور ته کتل چې د مخ رنګ یې ژېر، د ورځې په برنډه کې ښکته پورته کامونه اخلي او د شپې په چمن کې پرمخې اوږد پروت وي او د راحت له پاره مخ پر یخ چمن موبني. یوازې څو اونۍ مخکې، د ده اعتباري سلاکار، مېکناتین له کابل څخه ده ته لیکونه استول او ورته یې لیکل چې د خلکو په منفي خبرو باور ونه کړي او هر څه سم روان دي. اوس د نوموړي ټوله بنګېلاکي ستراتیژي او «د عامه ښېګڼې او امنیت له پاره زما ټول هغه پلانونه چې ډېره پانګونه مې پرې کړې وه، د داسې یو افت او بلا له امله شنډ شول چې په تاریخ کې لږ ساری لري».^۴ په یقین سره «که څه هم څومره یې چې بیان ناشونی دی په همدې کچه بوږنونکی هم دی»، دغه ټول ناورین په خپله د اکلنډ له لاسه و. لا نور بد خبرونه را روان وو او هغه دا چې اکبر او د مقاومت نور مشران اوس په جلال اباد، غزني او کندهار کې د پاتې درې نورو انګرېزي چونیو د ختمولو په لور روان

* توغمه: غوسه، غضب

دي. په هند کې گنگوسې خپرې شوې چې لکه څنگه چې اوس د هند د پوځ ډېره برخه په چین کې د اکلنډ د تریاکو په جگړه اخته ده، افغانان به له خیر څخه بنسخته راوښکته راوښکته او د پخوا په څېر به د هند ډاگونه بیا لوت کړي. لندن یوه بله اونۍ وروسته د پېښې په هکله خبر شو. د تایمز ورځپاڼې اولس ته د لمړي ځل له پاره دغه خبر خپور کړ: «په خواشینۍ سره خبر ورکوي چې هغه څارگریز خبرونه چې مور ته نن راورسېدل، تر ټولو ډېره غمجنه او له خپګان څخه ډکه بڼه لري.» څو ورځې وروسته یوه د معمول په څېر روس کرکجنه مقاله خپره شوه چې په دغه پېښه کې د روسیې لاس لرلو ته په کې څه ناڅه نېغه خو ناسمه اشاره شوې وه او لیکل شوي وو چې لمړنی سړی چې هدفي وژنې ته په نښه شو، بل څوک نه، بلکې الکساندر برنز و چې د ویتکېوېچ سرسخته سیال او «د روسي اجنټانو لېوال دښمن» و.^۵ د سېر رابرت پیل Sir Robert Peel نوی محافظه کار حکومت دې ته چمتو و چې له افغانستان څخه پوځ وباسي او د ټولې هغه چټلۍ څخه چې مخکې لېبرال حکومت رامنځته کړې وه لاس ومنيځي، خو اوس کابینې په دې سلا وکړه چې لمړی دې د هېواد پوځي حیثیت بېرته اعاده کړل شي. د اباسین د پالیسۍ بنسټ اېښودونکی اېډیالوجسټ، لارډ اېلېنبورې چې د لوی والي اکلنډ د ځای ناستي په توګه لېرل شوی و، د دغه ناورین په اړه هغه وخت خبر شو چې بېرې یې د فبرورۍ په یوویشتمه په مدراس Madras کې لنگر واچولو. نوموړي د ولایت له مقام څخه سمدلاسه رابرت پیل ته ولیکل چې افغانانو ته د داسې سبق ورکولو نیت لري چې دوی به یې هېڅ کله هېر نه کړي: «په افغانستان کې زموږ د وسلوال پوځ ویاړ باید بېرته اعاده شي... د هند د ساتلو له پاره چې له هر راز سختۍ سره مخ کېږو، باید پرې برلاسي شو.»^۶ کله چې اېلېنبورې کلکتې ته ورسېد - په داسې حال کې چې په ستونزو کې ډوب او سپک شوي مخکني والي او د هغه د خور سره یې کابو هېڅ خبرې نه کولې - یو بل خبر راورسېد چې غزنی هم د غلزیو لاس ته لوېدلی او خلک یې یا ژوندي نیول شوي، یا وژل شوي او یا مړیتوب ته اړ ایستل شوي.

په دغه وخت کې یو ښه په وسلو سمبال مرستندوی ځواک چې له شپږو لواوو څخه جوړ و او د کساتي پوځ ناوړی نوم ورکړل شوی و، د مېروت او فېروزپور له اډو څخه مخکې تر مخکې لېرل شوی و چې د سوتلج Sutlej له سیند څخه تېر او د پېښور په لور روان شي. دوی ته امر شوی و چې د وړانوڼې او وېجاړوڼې له پاره چمتو شي. د دغه ځواک د قوماندې له پاره د اکلنډ لمړنی خوښه، لکه الفنسټون یو بل زور او په نظامي چارو کې پوځ جنرال و، خو عسکر نېک بخته وو چې دغه لړزنده او کمزوری بوډا، سېر هري لملي Sir Harry Lumley د روغتیايي ستونزو له وجې وروڼه ګڼل شو؛ نو پر ځای یې، تورن جنرال جورج پالک ته قومانداني ورکړل شوه. نوموړی په اکره کې د خپلې بنګلې پر برنډه ناست و او خپل سهارنی نری سیکار یې ځکولو چې دغه امر یې ترلاسه کړ. پالک یو دقیق، حساس او سخت سړی کارنده لندن و چې په هند کې له دېرشو کلونو څخه ډېر د کمپنۍ افسر و او په نیپال او برما کې یې په جګړو کې برخه اخیستې وه. لکه څنګه چې د جورج لارنس کشر ورور، هنري ویلي وو: «پالک د هر ښه جنرال په څېر د دغه دندې وړتیا لري.» کله چې په جلال اباد کې د کلابند دېوالونو د ننه جورج برادفوت له دغه ګمارنې خبر شو، ده هم خپله خوښي څرګنده کړه. نوموړي لیکلي: «که څه هم پالک ناپلیون نه دی، خو په دغه سیمه کې د ټولو هغه افسرانو په پرتله وړ کس دی چې تر اوسه یې ما د پېژندنې فرصت موندلی.»^۷ په عین وخت کې کله چې پالک د خپلې ګمارنې په هکله خبر شو، د دوست محمد ساتونکي، کېتان نېکلسن Nicholson ته امر ولېرل شو چې له افغان پولې څخه خپل بندي لیرې کړي او په انزوا کې یې تر څارنې لاندې ونیسي. د شمال لوېدیځې پولې اجنټ جورج کلاک George Clerk، نېکلسن ته

امر وکړ: «ته باید د دغه لیک له ترلاسه کولو سره سم، پرته له ځنډه تر ټولو کلک گامونه د دوست محمد په توقیف کې پورته کړي. نوموړی کوټه قلعي کړه او پرته له دې چې ته اجازه ورکړي، د ده سره یې د افغان او یا هندوستانی سلاکارانو د هر راز اړیکو مخه ونیسه.»^۸

د څو ورځو په ترڅ کې، دوست محمد له مسوري Mussoori څخه بر، په لوړو غونډیو کې یوې گوښه ودانۍ ته ولېږدول شو. د خپل بندي د ساتلو په اړوند د نېکلسن دغه کړنو هغه له کچې وتلې وېره او بدگمانی څرگندوله چې په دغه وخت کې په هند کې پر انگرېزانو واکمنه وه. د سپاهیانو د یوې کوچنۍ ساتونکې ډلې پر ځای، د ملکې له لوا څخه لږترلږه یوسل او لس کسيزه نوې راغلې انگرېزي ډله وگمارل شوه. حتی د سکپنز هارس اسوال غونډ چې د سکپنز د زوی، جېمز په کډون، یو کنډک یې له کابل څخه د شاتگ په بهیر کې پو پنا شو، له سیمې څخه لیرې کړل شو ځکه چې «د محمدیانو شمېر په کې دومره ډېر و چې دا ډېر غوره او ښه برېښېدل چې داسې عسکر دندې ته ونه گمارل شي چې مذهب یې - که هر څومره مور ته گروهنه ولري- د خپلې دندې نه ترسره کولو ته وهڅوي». ښه ارزول شوي اقدامات ونيول شول چې د دوست محمد د تېښتې او له افغان مخالفینو سره یې د اړیکو ټینګولو مخه ونیسي. نېکلسن لیکلي: «د امیر په حریم کې عسکر گمارل شوي او همدارنگه له لنډپور او راجوپور څخه راغلې لارې په دوامداره توګه د عسکرو تر څارنې لاندې دي. زما له اجازې پرته هېڅ بېګانه ته د ننوتلو اجازه نه ورکول کېږي. یوازې د اړتیا په وخت کې مې که چا ته اجازه ورکړه؛ نو له هغه سره به یو اروپایي عسکر مل وي.» د اړیکو د مخنیوي په موخه نورې احتیاطي کړنې هم ترسره شوې:

... ما د غونډۍ په بیخ کې یوه کوچنۍ تانه جوړه کړه چې له لوېدیځ اړخه د هر راز بېګانه کسانو، په ځانګړې توګه د افغانانو او کشمیریانو د راتګ څار وکړي او د هر شکمن بڼي ادم په اړه سمدلاسه خبر راکړي... سربېره پر دې، زه دا وړاندیز هم کوم چې زما په اوسني ماموریت کې داسې یو کس وگمارل شي چې د اباسین شاوخوا ته د ټولو هېوادونو په ژبه خبرې وکړي شي او له ده سره به یو هندو چپراسي او څلور غرنی کوچیان مل وي. د دوی دنده به دا وي چې هر شکمن کس په پټه د غونډیو له لارې تر ټولو نږدې عسکرو پورې راوړي او بیا یې هغه ساتونکو ته ور وسپاري چې د امیر کور ته څېرمه به وگمارل شي.

یوه بله کړنه به دا وي چې ټول کشمیریان د مسوري غونډیو ته له راتګ څخه منع شي، مګر دا چې دوی ځانګړی اجازه لیک ولري.

ځکه یو افغان څری به هڅه ونه کړي چې په خپله له دوست محمد سره چې تر کلکې څارنې لاندې دی، نېغې اړیکې ونیسي؛ نو د داسې چا په مرسته به دا کار وکړي چې ډېر شک ورباندې نه کېږي. دا ډېره شونې ده چې داسې سړی به کشمیری وي. د څری په توګه د دوی کرکټر ټولو ته دومره څرګند دی چې د یادولو اړتیا یې نه شته او زه په ځانګړې توګه پر دوی ډېر شکمن یم؛ نو له دې وجې غواړم دا وړاندیز وکړم چې په لودیانه او امباله Amballah کې امر وشي چې هېڅ کشمیري، پرته ستا له اجازه لیک څخه د دون Dhoon درې یا غونډیو ته پرې نه ښودل شي. که چېرې د امباله ولسوالۍ پولیس د هر کشمیري یون کوونکي په اړه ما ته د ډاکي په وسیله مالومات راولېږي، دا به ښایي زما له هڅو سره هم مرسته وکړي او په دې وسیله به زه د خپلې تانې خلک هم د څار په اړه کنترول کړی شم.

کلاک سربېره پر دې چې د نېکلسن ټول اقدامات یې منظور کړل، نوموړي ته یې ځانګړی واک ورکړ چې «هر شکمن سړی ونیسي او سم یې تلاشي کړي».^۹

په عين وخت کې، ټولو د ملامتيا کوټې اکلند ته نيولې. په هغه شپه چې برابدين جلال اباد ته ورسېد، تامس سټين په خپله يادليکچه کې ليکلي: «بې اړنگه، د الفنسټون څښتوب د دغه سپکاوي او سونځ ناوړين نېغ لامل دی، خو اصلي عامل يې هغه څوک دی چې داسې سختې او له مسوليت څخه ډکې څوکۍ ته يې داسې يو سړی غوره کړ چې روماتيزوم په لاس او پښو کوډ او دماغ يې د بدن دردونو ته سرټيټ کړی و او په هېڅ وجه يې د دغه دندې توان نه درلود.»^{۱۰} ډېر ژر، د انگرېزي مطبوعاتو او د ولسي جرگې د ډېرو غړو په گډون، هر څوک همدغه پایلې ته ورسيدل. په تېره بيا، د ولسي جرگې يو محافظه کار ځوان غړي، بېنجمېن ډېسربلي Benjamin Disraeli د اکلند پر ضد په ولسي جرگه کې يو دوامداره کمپاين په لاره واچولو.

کلکتې ته په رسېدو سره، اېلېنېوره د مخکني لوی والي په وړاندې دومره لړاک و چې جورج په لندن کې خپل ملگري، هاب هوس Hobhouse ته وليکل چې داسې بربنسي لکه اېلېنېوره چې بيخي لېونی شوی وي.^{۱۱} اکلند بله چاره نه درلوده، مگر دا چې ډېره پره په خپله غاړه واخلي او بېرته په بې حرمتۍ کور ته لاړ شي. په دغه وخت کې د ده ليکونه، چې د پوهاوي وړ دي، له ناهيليو ډک وو. نوموړي هاب هوس ته ليکلي و: «زه ډېر خپه يم. په افغانستان کې زمور پېښې نه جبرانېدونکې گڼم، خو مور بايد د هر هغه څه له پاره چې ژغورلې يې شو نور خطر په غاړه واخلو چې له نورې تباهی څخه يې وژغورو... زه وېرېرم چې زمور په برخليک کې د نورو مصيبتونو په اړه اورېدل هم شته.»^{۱۲}

خو اکلند نه پوهېده چې هغه رژيم چې ده په کابل کې جوړ کړی و په هېڅ وجه ختم نه و. انگرېزانو شاه شجاع تل له پامه غورځولی و او کمزوری يې گڼلو. اوس چې برنز او مېکناتين دواړه مړه وو او د دوی د کابل پوځ کنکل شوي مړي د غلزيو په واورو پټو غاښيو کې د تپوسانو خوراک شول، شاه شجاع د بالاحصار د اوچتو دېوالونو تر شا خوندي او په امنيت کې پاتې شو. په رښتيا، اوس چې د ده انگرېزي متحدین نه شته وو، په کابل کې يې د خلکو او مشرانو په منځ کې نومورتوب په ښکاره توگه مخ په ډېرېدو و. د مېکناتين د بدو مشورو په نه شتون کې، شاه شجاع چې د تل په څېر د مصيبت پر وړاندې کلک او هوډمن درېده، وتوانېد چې په افغان قومي سياست کې خپله ځيرکتيا وښيي.

شاه شجاع اوس د هغه دوه پاتې لمړنيو مخالفينو، امين الله خان لوگري او نواب زمان خان بارکزي، له حسادت څخه گټه پورته کوله چې د اکبر خان پر وړاندې يې درلود ځکه اکبرخان په دې وروستيو کې راوړسېد او د پاڅون مشري يې په داسې وخت کې په لاس کې واخيسته چې دوی انگرېزانو ته ماته ورکړې وه. شاه شجاع د څو ورځو په ترڅ کې له دوی سره په داسې وخت کې خبرې اترې پيل کړې چې اکبرخان له کابل څخه ډېر ليرې انگرېز اسيران په لغمان کې يوې خوندي کلا ته بوتلل او بيا بېرته کلابند شوي جلال اباد ته لاړ. شاه وتوانېد په دې هيله يو نوی ائتلاف جوړ کړي چې دی په واک کې پاتې شي او اکبر خان گوښه پاتې شي.

شجاع دغه دوه کسانو ته په دې موخه ورنږدې شو چې بېلابېلې پانګې خپلې کړي. د اکبرخان تره، نواب زمان خان د بارکزيو د مشرۍ د وراثت په لړۍ کې د مشرۍ مدعي و او په کابل کې يې يوه لويه شتمني - ټول ټپي او ناروغه انګرېزان - تر کنټرول لاندې وه، خو نوموړي لږ نظامي وړتيا او همدارنګه ډېرې لږ مالي او د ذکاوت سرچينې درلودې. برعکس، بوډا خو لا تراوسه ډېر ځيرک نايب امين الله خان لوګري، په دې ورسټيو کې ډېره شتمني غونډه کړې وه. ده هغه پيسې چې له انګرېزانو څخه يې د تسليمۍ د هوکړې پر بنسټ ترلاسه کړې وې، د کابل هندو بانکوالو سره يې په معاملو کې لا ډېرې کړې وې. دغه پيسې يې د سپاهيانو د يوې قوې په جوړولو او همدا راز په لوګر کې په خپلو قومي خلکو ولګولې. نوموړي دا وياړ هم درلود چې يو له هغه کسانو څخه و چې انګرېزان يې په بشپړه توګه په کابل کې وځپل، خو دا چې نوموړی نه سدوزی او نه بارکزی و او څه نا څه د ټيټې کچې له کورنۍ څخه و، ظاهراً يې د دې توان نه درلود چې د دغه يوې يا بلې قبيلې له ملاتړ څخه پرته واک ته ورسېږي؛ نو له نواب زمان خان او شاه شجاع سره په ائتلاف يې وکړی شول چې د دواړو قبيلو ملاتړ ترلاسه کړي.^{۱۳} نايب امين الله خان تل سدوزي سلطنت ته وفاداره و. نواب زمان خان له خپل جذاب وراړه څخه داسې کرکه درلوده لکه يو عادي سړی چې کله کله د خپلې ځانپالنې له وجې له يو رښتيني استعداد څخه ولري. دغه ائتلاف دوامداره ښکارېده ځکه چې دې ټولو ښکېلو خواوو ته څه ورپه برخه کول او هر لوري ائتلاف ته داسې څه راوړل چې بل ورته اړتيا درلوده.

د شاه شجاع د ژوند ليک ليکونکي، محمد حسين هراتي د ليکنو پر بنسټ، شجاع هر څه په بې عيبه دقت پلان کړي وو. نوموړي ليکلي:

د بارکزيو پروباګند، چې اعلحضرت له انګرېز يرغلګرو سره هېڅ توپير نه لري، خپلې رښې په لويو او عامه خلکو کې غځولې وې. له دې سره د مقابلې له پاره او د ښې مشورې په پلې کولو سره چې له اوسني پاڅون څخه چې سلطنت يې ګواښلو، د وتلو يوازینۍ لاره وه، شاه شجاع له مهربانه او فاضل امين الله خان لوګري سره د بيا پخلاينې لاره خپله کړه. ده خپل تر ټولو ګران او وړ زوی، شهزاده شاپور د امين الله کور ته ولېږه او نواب زمان خان ته يې د ۲۰۰۰۰۰ روپيو د ورکړې ژمنه وکړه؛ نو اوس امين الله او ډېرو نورو خانانو د اعلحضرت ملاتړ ځکه وکړ چې مخکې نواب د امير په توګه له دې وجې ټاکل شوی و چې اعلحضرت د بهرنيانو او کافرانو د کټو له پاره چوپړ کولو، خو اوس يې چې خپل استقلال بېرته ترلاسه کړی او بېرته يو رښتيني مسلمان پاچا شوی، امير ته نوره اړتيا نه شته او زمان خان به د وزير څوکۍ ته چې يو واکمن مقام دی، خوشحاله وي. اکبر خان په دغه نوي ائتلاف کې برخه نه درلوده.

د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په اولسمه، د شاه شجاع زوی، شهزاده شاپور، امين الله خان لوګری او زمان خان بارکزی په بالاحصار کې د شاه دربار ته لاړل چې دغه هوکړې ته رسې بڼه ورکړي. هراتي ليکلي: «دوی له خپلو جنډو، اسوالو، دراني خانانو، غلزيو، د کابل اوکوهستان پارسي ژبو سره يو ځای د اعلحضرت ليدنې ته لاړل چې له ده څخه امر واخلي. له دغه شپې څخه وروسته، هر سهار او ماښام دغه دود ترسره کېده او اعلحضرت دغه نوي متحدین د څوکۍ، اعانو او نقدي انعامونو په ژمنو بوخت ساتلي وو. په عين وخت کې يې جورج مککرېنګر او په جلال اباد کې د انګرېزانو قوماندان ته وليکل چې بلاخره اوس حالات تر کنټرول لاندې راځي.»^{۱۴}

د فبرورۍ د مياشتې د دويمې اونۍ په پای کې، د تېرو درې مياشتو مصيبتونو سره سره، دا په ډېرېدونکې بڼه واضح کېده چې د اکبرخان ښکاره بريا په هېڅ وجه يوه حتمي پايله نه وه ځکه چې شاه شجاع لا تراوسه هر څه درلودل چې د خپل پايښت له پاره ترې کار واخلي. بې اړنګه، د شاه شجاع د بخت يوه عجيبه بېرته وښېندنه چې د ده ژوند يې اغېزمن

کړې، دغه وه چې ښايي نوموړي اوس د خپلې واکمنۍ د هر وخت په پرتله، د خپلو پلرني سيمو ډېر کنټرول په لاس کې درلود. د درانيانو او قزلباشو ډېرو مشرانو چې وليدل د تلې کومه خوا درنه ده، خپله گټه يې په شاه شجاع پورې تړلې وگڼله او يو په بل پسې د نوموړي دربار ته لارل چې بېنښنه ترې وغواړي او خپله وفاداري ورته څرگنده کړي. مولانا کشميري ليکي: «کله چې نوی ائتلاف سم ټينگ شو، شاه به خپل حضور ته ټول خانان په دربار کې منل.»

ده ټول اوچت خانان نور هم اوچت کړل

او په پوځ يې د مهربانۍ باران جوړ کړ

کابل له تاوتريخوالي او پارونو خلاص شو

حکومتولي يو ځل بيا د شاه کار او بار شو

خو اکبر ته يې کومه څوکۍ ور نه کړه

په زړه کې يې د کرکې اور لا سور شوی نه و...^{۱۵}

حالات تر اوسه نازک وو. شجاع لا تر اوسه له بالاحصار څخه د وتلو جرئت نه درلود او پر خپلو دوو نويو متحدينو، په ځانگړې توگه د امين الله خان پر متو متکي پاتې و. د ميرزا عطا په خبره: «شاه شجاع څه نا څه شکمن و ځکه چې د کابل دغه دوه مشران يو وخت د دوست محمد خان ملاتړي وو: ايا دوی د شجاع د وژلو توطيې په جوړولو بوخت وو؟ او په تېره بيا په داسې وخت کې چې ويل کېدل انگرېزان اوس بيا رانږدې کېږي او کېدای شي د خراسان د بيا اشغال هڅه وکړي. شجاع د پاڼ او پرانگ تر منځ و، خو پاچا په دغه وخت کې څه نا څه لس زره کسيز پوځ، دوولس توپونه، بېشمېره خزاني او د باروتو پرېمانه زېرمې لرلې.»^{۱۶} دغه ارقام ښايي خوشبينانه وو، خو له خپلو ټولو ستونزو سره سره، د تېرو څو مياشتو په پرتله د شاه راتلونکې اوس روښانه وه.^{۱۷}

د فبرورۍ په اوومه، شجاع په خپل لاس د زړه له تله يو ليک «زما گران زوی» شهزاده تيمور ته چې له جنرال نانت سره په کندهار کې و، ولېږه. موهن لال کشميري چې په کابل کې پاتې و او له ټولوژني څخه يې ځان وژغوره، ژمنه وکړه چې دغه ليک د خپلې څارگرې شبکې او څرو په وسيله کندهار ته ورسوي. ده خپل ليک د برخليک په بڼه د الهي نه پوهېدونکې رضا د منلو او په هغه څه چې پېښ شول د شرم او خپگان په څرگندولو پيل کړ. «دلته موږ د هغه صحنو تکرار وليد چې د دغه سيمې خلکو په وار وار ترسره کړي دي.» نوموړي ليکلي: «ما د هغه څه په اړه چې پېښېدونکي وو، ډېر ځلې انگرېزانو ته خبرداری ورکړ - خو دوی ما ته هېڅ پام ونه کړ. برخليک داسې صحفې رامنځته کړې چې ما يې هېڅ کله د پېښېدو هيله نه کوله. د کابل خلکو د ملحدانو پر ضد د جگړې اعلان وکړ او حتی له ما څخه يې مخ واړولو او ويل يې چې شاه د انگرېزانو سره دی.» بيا يې خپل زوی ته څرگنده کړه چې د ځان د ژغورلو له پاره دې ته اړ شو چې خپله بڼه بدله کړي: «ما دوی ته وويل چې انگرېزان ماته څه ارزښت لري؟ خو انگرېزانو، بې ارزښته، له ما سره په مهربانۍ چلند کړی و او زه د دغه ملت اوږد مهاله مېلمه وم - خو څه مې کړي وای؟ دا ما ته نه ښايېدل - خدای دې ما له دغه شرم څخه [چې له خپلو ملگرو منکر شوم] وساتي چې زه يې احساسوم. که چېرې د خدای رضا وه او بيا مو سره وليدل، زه به د خپل زړه رازونه درته ووايم. دا به زما په قسمت کې وو چې داسې وکړم.»

بيا يې شهزاده تيمور ته د خپلو هيلو په هکله ليکلي وو: «غم مکوه، اوس حالات بڼه دي او هر څه سم روان دي. خوښ او خوشحاله اوسه - مور به اوس هم هغه څه ترلاسه کوو چې په اړه يې ناهيلي شوي وو او زه به پر تا پوره پام وکړم. زه هغه جزيات چې زه يې غواړم نه شم درلېږلی ځکه چې لارې له خطر څخه ډکې دي. د ويلو له پاره ډېر څه شته - که چېرې حالات زما له هيلو سره سم شول او وضعيت په خوشحالی واوښت، هر څه به ډېر ژر درته ووايم.»^{۱۸}

اوس چې د مخالفينو مشرتابه لا تراوسه يو موټی نه بلکې ټوټې ټوټې وه، د شجاع ليکونو د ده د ډېرېدونکي ډاډمنتوب څرګندونه کوله. په يو ليک کې يې مککرېکر ته ټينګار کړی و چې د يو چټک پرمختګ په موخه د کابل په لور راروان شي. مخکې له دې چې د بارکزيو د بې وفايي په اړه خپل زور مضمون بيا پيل کړي، له مککرېکر سره يې دغه ژمنه وکړه: «ستا يوه پشی به هم ژوبله نه شي.» بيا، نوموړي په ځانګړې توګه خپل زور د بښمن، امير دوست محمد خان ته د انګرېزانو درناوی وغندله چې تر اوسه يې ورته کولو. ده مککرېکر ته داسې لکچر ورکړ:

د داسې پېښو سره سره، ولې دوست محمد او کورنۍ يې په عشرت کې هلته پاتې دي؟ تاسې له دغه سې سره څرنگه چلند کوئ او په بدل کې تاسې له دغه بې ايمانه څه ترلاسه کړي. د صاحب (مېکناتېن. ژباړن) په غچ کې چې په دغه هېواد کې مړ شو، زما هيله ده چې محمد اکبر، دوست محمد، بښې او ماشون يې په بې وزلي کې د هندوستان په بازارونو او واټونو کې وليدل شي. خدای د زما د زړه دغه هيله ترسره کړي! که چېرې اکبر زما لاسته راشي؛ نو څرنگه چلند به ورسره وشي!^{۱۹}

دا چې انګرېزانو له دوست محمد څخه په هغه بڼه غچ وانه خيست چې شجاع ياده کړې وه، يوه وجه يې دا وه چې له اکبرخان سره د جګړې ډېر اسيران وو. ځينې يې هغه ټپيان وو چې په کابل کې پرېښودل شول، ځينې يې د تړون پر بنسټ د يرغمل په څېر ورسپارل شوي وو او پاتې يې يا تسليم شوي او يا ژوندي نيول شوي وو چې له هغه کليو او غارونو څخه را ايستل شوي وو چې دوی پناه ور ورې وه. په ټوله کې، ۱۲۰ اروپايان راغونډ کړل شوي وو چې د نه ماتېدونکې مېرمن سېل او اميندواره ماتم وهلې لور، کونډه شوې مېرمن ترور او د مېرمن مېکناتېن او د هغې د پشی په کېدون (لکه چې طوطي يې د کابل نه له شاتګ څخه ژوندي نه و وتلی)، څه نا څه څلوېښت کسان يې اکبر نيولي وو.

لمړنۍ څو ورځې تر ټولو سختې وې. د اکبرخان بنديان د غاښيو په لاره چې په اوږه پټ وو، بوتل شول او د غره پر سر په چټلو کلاوو او ليرې برجونو کې ساتل کېدل. اسيران څو ورځې په «سوځوونکي يخ» باد کې په داسې لاره سپاره روان کړل شوي وو چې د دوی د ملګرو له وينو څخه ډک او ټوټې ټوټې مړي په کې پراته وو. کله کله به يې خپل نږدې ملګري په کې وپېژندل. د بېلګې په توګه، جګدک ته څېرمه مکزي د جېمز James يا بښاغلی جيم سکېنر Gentleman Jim Skinner د مړي پاتې شونې وليد چې د نورو مړيو په انبار کې پروت و. بيا يې د درېدو اجازه وغوښته چې يو تېشلی قبر ورته وکيندي. دوی د «بريندو، ټپي او يخنی سويو سپاهيانو له کوچنۍ ډلو څخه تېر شول چې يو بل ته نږدې راغونډ شوي وو... افسوس! مور دغه خپل شوو خوارکيو ته هېڅ مرسته نه شوی کولای او په راتلونکو څو ورځو کې له دوی څخه يو هم ژوندي پاتې نه شو.»^{۲۰} د دې ارزونه سخته ده چې اسير انګرېزانو به څه توان درلود چې

خپل سپاهيان وژغوري، خو له غاښيو څخه ډېر ژر گنگوسو هند ته لاره ومونده چې انگرېز افسران يوازې د خان ژغورنې په هڅه کې وو او خپل سړي يې مړيتوب او مرگ ته پرېښودل.

د يوې کلا اوسېدونکو نه غوښتل چې اسيران ورسره هستوگن شي او ويل يې چې «مور کافران يو» او دوی يې اړ ايستل چې د «غواوو په يو خرابه شپول» کې واړوي.^{۲۱} دوی د کنگليزه پنجشير سيند له يو شمېر څانگو څخه چې نه يوازې ژورې بلکې اوبه يې هم ډېرې چټکې بهېدې»، تېر شول. يو ځل له سيند څخه د تېرېدو په مهال «د افغانانو يوې لوتمارې ډلې پر ټولو هغو کسانو بريد وکړ چې د سيند په غاړه پاتې وو... ډېرو له ناچارۍ ځانونه سيند ته واچول او ډوب شول». ^{۲۲} بيا، پر يو ډېر ستوغ غاښي ختل پيل شول. مېرمن سېل ليکلي: «لاره دومره ستوغه وه چې زه اړه شوم چې د اس يال* کلک ونيسم څو زه او زين مې يو ځای ښکته ونه غورځېرو.» د غاښي په سر کې دوی د قبيلوي دښمنۍ په يوه خپلمنځي نښته کې گير شول، خو هغه د گوليو باران چې دوی په خرد کابل کې ليدلی و، دا ورته په تاوتریخوالي کې کابو هېڅ وه، لېرتلېره مېرمن سېل ته: «يو څو د تور ټوپکو ډزې وشوې او د اوچتو خبرو ډېر شور و. لږ وروسته بيا هر څه پای ته ورسېدل.» اوس يو ډېر کوچنی خوند هم دوی ته لوی عشرت ښکارېده. مېرمن سېل يو سهار ليکلي:

«مور له مخ مينځلو څخه ډېر خوند واخيست او د دال او تېرېچې* لوی سباناری مو وخوړ.»^{۲۳}

خو کله چې دوی د اکبر خان د خسر کلا ته ورسېدل، د اسيرانو وضعيت سمون وموند. د ټولو افغان او يو شمېر هندي مسلمانانو په ليکنو کې پر خپلو بنديانو د اکبرخان مهرباني ډېره ښه او بېلگه ييزه ياده شوې او په حماسي شعرونو کې د ادب، صداقت او مهرباني بېلگه او يا يو ډول افغان صلاح الدين ياد شوی چې تر اوسه په کابل کې په همدې ځانگړتياو يادېږي. د منشي عبدالکريم بيان يې يوه بېلگه ده:

کله چې د قوماندان اکبر خان مېلمانه ورغېدل او د درېدو او د بدن د سويو غړو د خوځېدو توان يې پيدا کړ، دغه قوماندان کلا ته راوگرځېد چې د ادب او درناوي په پار د دوی ليدنه وکړي.

بنديان ټول په ليکه کې لړزانده او په وېره کې ودرېدل چې خپله منندوينه څرگنده کړي. اکبرخان دوی ته ډاډگېرته ورکړه او جنرال الفنستون او د وزير کونډې ته يې ډېر درناوی څرگند کړ. ده هر يو ته يوه د چرمو چپنه ورکړه چې ژۍ يې د سمور د پوستکي وې او په خپله يې د دوی پر اوږو واچولې. همدارنگه دوی ته يې په داسې حال کې د پسه پوستين ورکړ چې سترکې يې له اوښکو ډکې وې او وېي ويل: «هېڅوک وړاندوينه نه شي کولی، هېڅوک برخليک او الهي حکم نه شي بدلولی. ما ته په کابل کې زما د پوځ سپينږيري وايي چې په ژوندي تاريخ کې دومره ډېره سره هوا او واوره په دغه سيمه کې نه وه شوې. هېڅ مه وېرېږئ، زه به ستاسې ساتنه وکړم او د لغمان تودې هوا ته به مو ولېرم چې ورغېږئ او تر هغه وخته په کې هوسا ژوند وکړئ تر څو چې هوا توده شي، واورې ويلې شي او د هندوستان لارې يو ځل بيا پرانيستل شي.» د قوماندان اکبرخان بېساري ښه چلند، تواضع او زړه سواندې پاملرنې د ټولو درناوی او خوښي وکته او د ژوند تر پايه يې د منندوينې سوگند وکړ. کله چې اسير مېلمانه لغمان ته ورسېدل، د مېرمنو له پاره پراخه هستوگنځي ځانگړي شوي وو او چوپړيالانې نجونې يې چوپړ ته گمارل شوې وې. ډوډۍ هم ورته پرېمانه وه: غلې، دانې او غوښې، د پسه لم، چرگان، هکۍ او هر راز تازه او وچې مېوې.^{۲۴}

هغه څه چې ښايي ډېر د حيرانتيا وړ وي، دا دي چې په داسې حال کې چې ځينې انگرېز بيانونه د جگړې د بنديانو په

* يال: د اس پر غاړه اوږده وېښته

* تېرېچې: سره موی

خور او کړاو تمرکز کوي، خو ډېر نور انگرېزان د اکبرخان ستاينه کوي چې دوی ته یې پاملرنه درلوده. پاتېنگر په رسمي توګه جنرال پالک ته لیکلي وو څو ډاډ ورکړي چې «په افغاني بڼه، دوی ته ټوله هغه پاملرنه شوې چې یو بندي یې تمه لري او کله که کوم بد چلند راسره شوی، هغه د اکبرخان له خوښې پرته، د ټیټو کچو خلکو کړی او کله چې په دې اړه ده ته سرتیکونه شوې؛ نو تر خپلې وسې یې سرغړوونکي ترتلي دي.»^{۲۵} لارنس لیکلي چې «اکبرخان خپله ډولی مېرمن سېل او مېرمن مېکناتین ته ورکړه. او تل یې په ادب کې چلند کولو» په تېره بیا له مېرمن مېکناتین سره او مېرمنو ته یې ډاډ ورکړ «چې دوی یې» درانه مېلمانه دي او هر څه چې دوی غواړي، دی به یې ورته راوړي او وروسته له دې چې لارې خوندي شوې، دوی به سمدلاسه جلال اباد ته ولېږي. په عین وخت کې دوی کولی شي په ازاده توګه خپلو ملګرو ته لیکونه ولیکي. کله چې لارنس اکبر ته وویل چې بنديان لږ پیسو ته اړتیا لري، ده ته یې سمدلاسه ۱۰۰۰ روپۍ ورکړې: «ما چې د پیسو رسید پاته ورکړه، ده څیرې کړه او وپې ویل چې داسې کاغذونه د سوداګرو تر منځ وي، نه د ښاغلو تر منځ.» وروسته کله چې لارنس د یو چوپړيال په اړه چې دی یې ښکښلی و، اکبرخان ته سرتیکونه وکړه، «سردار دغه سړی ښه وډبولو او وپې ویل: «که یې دا بس نه وي او ته خوشحاله کېږې، زه به یې غور غوڅ کړم.»^{۲۶} په حیرانوونکې بڼه، بنديانو په پراخه توګه د افغانانو په ښو ځانګړتیاو اعتراف کړی. کالېن مکزي په خپل اسارت کې لیکلي: «په دې کې هېڅ اړنګ نه شته چې افغانان او اروپایان د هندوستانو او اروپایانو په پرتله ډېر ښه سره جوړېږي. افغانان ډېر سخت سره، زړور او خپلواک نسل دی، ډېر هوښیار او د مجلس له پاره د خبرو تیاره او خوندوره زېرمه لري چې له دوی څخه ډېر په زړه پورې مل او ملګري جوړوي... افغان ښاغلي په ادب کې ډېر حساس دي او دوی په خپله اعلیٰ چلند لري.»^{۲۷} وېنسنت ایډر په دې اړه همغږی و او لیکلي یې دي: «افغان ښاغلي ډېر په زړه پورې یون ملي دي.» که څه هم سلطان جان یوازې یوه میاشت مخکې د لارنس ملګری، کپتان ترور وژلی و، خو کله یې چې ډېره اشنایي ورسره پیدا کړه، نوموړي داسې ویلي: «سلطان جان په طبیعي توګه د ښه مزاج خاوند و او له ماشومانو سره یې ډېره مینه لرله»^{* ۲۸}

خو دغه بنديان له ځینو خپلو هغه انګرېزانو څخه په لویه کچه ناراضه وو چې یو ځای ورسره بندي وو. مېرمن مېکناتین چې تر یوې کچې یې خپل بکسونه ژغورلي وو، چا ته یې خپلې جامې او واين نه ورکول؛ نو په دې توګه د ټولو بده اېشهېده. انګرېزه-هندوستانی مېرمن وېد لا ډېره د دوی نه خوښېده. لغمان ته له راتګ څخه لږ وخت وروسته، نوموړې خپل انګرېز مېړه طلاق کړ او پر ځای یې له خپل یو یرغمل نیوونکي سره د واده په نیت اړیکې ټینګې کړې او

* دغه اندونه په ځانګړې توګه باید حیرانوونکي نه وي او باید د ستاکهولم سندروم Stockholm Syndrome یوه بېلګه ونه ګڼل شي. (ستاکهولم سندروم یو داسې رواني حالت دی چې یرغمل شوي له یرغمل کوونکو سره د خپل پابښت له پاره خواخوږي پیدا کوي. ژباړن) د افغانانو په اړه د انګرېزانو اند په دودیزه توګه مثبت او ستایونکی دی. د مونټسټورت الفنسټون په اند افغانان برسکاټلنډیانو Scottish Highlanders ته ورته دي. (د دې په هکله د بېن هاپکېن Ben Hopkins ډېره ښه شننه وګورئ The Making of Modern Afghanistan). د نولسې پېړۍ په وروستیو او د شلې پېړۍ په لړیو کې انګرېز افسران د افغانانو په دغه ځانګړتیاوو پوه شول او د دوی بوله ییزه جګړې یې د ښونځي په ډرامو او ډکري سپورتونو کې لیدلې دي. دغه ځانګړتیاوو د کلیپلېنګ Klipling په لیکنه کې هم لاره موندلې ده. د «اصیل پښتون» نظریه تر اوسه ژوندۍ ده په تېره بیا د وروستي اشغال په بهیر کې په انګرېزي ځواک کې چې افغانانو ته یې د «ذاتي جنګیالیو» په سترګه کتل. د دغه ځانګړتیا د استعارې یوه ډېره کمړنګه بېلګه د رامبو Rambo III په نوم د سلوبسټر ستلون Sylvester Stallone په فلم کې لیدلې شئ.

مسلمانان شوه، «د مسلمانانو دود او دستور یې خپل کړ او د خپل دین د بدلولو څرگندونې یې کولې... نوموړې د ځینو پلانونو په اړه چې اسیرانو د تېښتې له پاره جوړ کړي وو مالومات برېښد کړل چې کابو د ټولو د سرونو د غوڅولو وجه ګرځېدلې وو... خپل ویننده ته یې وویل چې مېړه یې څرنګه د سرو زرو سکې په خپله چینه کې پټې کړې دي؛ نو ښکاره وه چې بیا دغه سره زر ترې واخیستل شول.»^{۲۹} له بدخویه شلتن څخه تر ټولو ډېره کرکه کېده. ده کابو له هر بندي سره شخړه کوله حتی هغه وخت چې دوی ټول د فبرورۍ په نولسمه زلزلې کابو مړه کړي وو، ده یوه پلمه پیدا کړه چې شخړه جوړه کړي. کله چې زلزله پیل شوه، مکزي د کلا په هوار بام کې و او د همدغه بام لاندې په کوټه کې شلتن په څوکۍ ناست و:

ده په غوسه شاوخوا وکتل چې څوک یې څوکۍ ښوروي. مکزي چيغه وکړه: «زلزله ده، جنرال!» او په داسې حال کې چې مېرمن سېل ته یې چيغه کوله، په هغه زینو کې یې ښکته منډه کړه چې شاوخوا ته یې چاکېدې او نږدې. دوی ټول د خدای په مهربانۍ په خوندي توګه ښکته شول. ماښام ته شلتن راغی څو مکزي په دې پوه کړي چې په کومه کچه یې ده ته سپکاوی کړی؛ نو په ډېره رسمي او درنه بڼه یې مکزي ته وویل: «مکزي، غواړم تا سره خبرې وکړم.» «ډېر ښه جنرال.» ورپسې شلتن ورته وویل: «مکزي، نن ته تر ټولو لمری ښکته لارې.» مکزي په ډېره سره سینه ځواب ورکړ: «په زلزله کې همداسې باید وشي، جنرال. دا مې په ماښام Manila کې له هسپانیوي توکمو څخه زده کړي.»^{۳۰}

مېرمن سېل د معمول په څېر د زلزلې په هکله خپله روحیه داسې بیان کړي: «زموږ د کوټې بام په هیبتناکه اوچت غږ ولوېد. کله چې زه ښکته کېدم، زینې نږدې، خو زه ژوبله نه شوم. زه مېرمن سترې ته اندېښمنه وم، خو ما یوازې د خاورو څڼو یو انبار لیدو او کابو کیچ او ګوله وم چې یو خوشحاله غږ مې واورېد: «مېرمن سېل، دلته راځه، ټول جوړ او روغ دي.» او ټول مې په حویلی کې روغ رمټ ولیدل...» نوموړې زیاتوي: «د مېرمن مېکناتین پشی، تر خاورو لاندې وه خو بېرته راویستل شوه.»^{۳۱}

په همدغه سهار د فبرورۍ په نولسمه، د جلال اباد له سوېلي دروازې څخه تانس سیتن له یو مېټي* سره ولېږل شو چې د یوې کارګرې ډلې مشري وکړي.

ده او سړیو ته یې امر شوی و چې له ښار څخه لږ بهر نیمه نږدې د خاورو دېوالونه چپه کړي. د دغه دېوالونو تر شا افغان اسوالو هغه ډلې ځورولې چې انګرېزانو هره ورځ په وښو پسې لېږلې. سیتن ته ویل شوي وو چې دغه دېوالونه چپه کړي څو په دروازه کې د توپ د ډزو مخه پرانیستل شي او د سیمې دغه ټوله برخه اس ساتونکو او د کمپ هغه ملکيانو ته خوندي شي چې واښه رېښې او بیا یې وچوي. په دې کې بیره پکار وه او سیتن ته کلک دستور ورکړل شوی و چې له لمر لوېدو څخه مخکې دا کار بشپړ کړي ځکه چې جاسوسانو راپور ورکړی و چې اکبرخان او پوځ یې له جلال اباد څخه د اس په مزل یوازې یوه ورځ لیرې دي: کله یې چې خپل بندیان داسې ځای خوندي کړل چې انګرېزانو نه شوی

* مېټي: دوه سړي تسکوره، کلنګ

ژغورلی - يا يې سيالانو نه شوی تېستولی - اکبر بېرته راوگرځېد چې په هېواد کې د پاتې انګرېزانو شتون ختم کړي. له يوولسو بجو څخه لږ وخت وروسته، سپين خپل مېتي کېښود او ښکته د درې له منظرې څخه يې خوند اخیست. دغه شېبه يې يوه پيکه لږزه تر پېښو لاندې احساس کړه او ورپسې يې تېټ غورمباری تر غور شو. بيا يوه وقفه راغله او ورپسې:

سمدلاسه غورمباری ډېر شو او داسې د تندر غږ ترې جوړ شو لکه ۱۰۰۰ بګې چې په کنډ او کپر لاره کې په چټکۍ روانې وي. زما زړه بد شو، خوا مې گرځېده او سخته وېره مې بدن ته ننوته. ځمکه لکه سمندر پورته او بيا بېرته ښکته شوه او ټول ډاک د څپو په څېر زموږ په لور راوان شو. خوځېدنه دومره ډېره وه چې زه نږدې لوېدلی وم او هره شېبه مې د ټول ښار د بلغ کېدو تمه کوله. زما سترګې کلا ته واوښتې او کتل مې چې دېوالونه، مورچل او کورونه په ډېر شدت پورې وورې ښوري او په بشپړه توګه نړېږي. سوېل او لوېديځ لوري ته، سنجونه چې موږ په ډېر زيار او ستومانی جوړ کړي وو داسې نږدېدل لکه رېک. ټوله کلا د دورو په يوه لويه وريخ کې ورکه شوه او د هېبت او ترور چيغې ترې راپورته شوې.

کله چې «دغه سونځ غږ او لږزه» ودرېده، چوپه چوپتا جوړه شوه. «سړي مې له وېرې تک شنه وو او زه د مري په څېر تک ژېر وم. د درې شاوخوا ته مې چې وکتل، هر ځای مې د دغه الهي غضب ناوړه نښې نښانې وليدې. هره کلا، هر کلی او ښار د دورو په تينګو لوخړو کې پټ وو. له ځينو دورو څخه داسې څه پورته کېدل لکه هغه ځای چې اور اخیستی وي. له نورو ځايونو څخه د بړيوکې په څېر داسې اوچتې تينګې لوخړې پورته کېدې لکه ماين چې په کې چاودلی وي.» دا څرګنده وه چې نه يوه کلا، نه يو کلی او نه يو ښار جوړ پاتې و.

کله چې ورپې د جلال اباد له ښاره دورې لېرې کړې، د ورانې او ويجارې يوه ناوړه صحنه رانښکاره شوه. د کورونو بنيالي او تراشلي پاسني پورونه چې څو دقيقې مخکې د مورچلونو شاته پاس درېدلي وو، ټول له منځه تللي وو او تېرونه، پايې، کړکې، دروازې، خادې د دېوالونو وړې ټوټې، د بامونو څنډې، خاورې او دورې ټول کېد او ود انبار پراته وو. دېوالونه هم په همدې کچه په ډېر بد حال وو او شاوخوا ته يې مورچلونه نږدې او د دېوالونو بېخ ته يې د خاورو خخلو انبارونه جوړ کړي وو. په ډېرو ځايونو کې دېوالونه چاودلي او ډېرو برجونو درزونه کړي وو. په ختيځ دېوال کې دومره لويه چوله جوړه شوې وه چې دوه ټولي څنک په څنک ترې تېرېدې شوی... د سلو درنو توپونو د يوې مياشتې ډزو به دومره ورانې نه وی کړی لکه د څو ثانيو زلزلې چې وکړ.^{۳۲}

په راتلونکو ساعتونو کې، سر انجنير جورج براډفوت، جنرال سېل د ورانو دفاعي ليکو کتنې ته بوت. سېل د ورانې کچې هک پک کړ. نوموړي کلکې ته وليکل چې هغه وخت چې دوه مياشتې مخکې جلال اباد ته ورسېد، «د جلال اباد دېوالونه په داسې حالت کې وو چې د دفاعي شونتيا له پلوه يې زموږ ناهيلي توجه کوله». کلا يې پر خپلو لاسونو په سوچه فزيکي کار په ډېر زيار خوندي کړه او «د کپتان براډ فوټ د حيرانوونکي هوډ او پوهې په مرسته، عسکرو په سخت او بې دمي کار دغه ښار بېرته په ښه توګه د دفاع وړ کړ». اوس بايد دفاع کوونکي هر څه بېرته له سره پيل کړي ځکه چې زلزلې «ټول سنجونه وران کړل، د ښار يوه پر درېيمه برخه خلک يې ژوبل کړل، د پېښور لوري په دفاعي دېوال کې يې يوه لويه چوله جوړه کړه او د کابل لوري دروازه يې په يوه بې بني کنډوله بدله کړه»^{۳۳}

پرته له دې چې ټوله چوڼۍ په کارګرې ډلې بدله شي او سمداسه چاک او چولې بېرته جوړې شي، بل بدیل نه شته و. کله چې کار لږ مخته روان و، «لر لوېدو ته نږدې، د اکبر له کمپ څخه يوه کوچنۍ اسواله ډله د څار له پاره راغله.

توپچي اوکستس ایت Augustus Abbot چې پیره یې کوله، پر دغه ډلې د توپ یو ډز وکړ او دوی په ځغاسته له سترگو پنا شول».^{۳۴} براد فوټ وپسېد: «د اکبر له پاره اوس بڼه وخت دی.»^{۳۵}

دفاع کوونکي نېک بخته وو ځکه چې پنځه داسې پرېکنده ورځې افغانان ونه لیدل شول چې زلزلې انگرېزانو ته له کلا څخه دفاع ناشونې کړې وه؛ نو داسې برېښېدل چې زلزلې کلابند کوونکي دومره سخت ژوبل کړي وو لکه کلابند شوي چې ژوبل شوي وو. په دغه وخت کې خلکو په چوڼۍ کې کابو هېڅ خوب نه کولو. سیتن لیکلي: «هر سړی به په سپېدو کې اوچت شو او له لږ رڼا کېدو سره سم به کار ته چمتو و. افسرانو او عسکرو به ورکړل شوي کارونه په عزم کول... د څلورويشتم په ماښام د برجونو رغونه بشپړه شوه، د کلا شاوخوا سنجونه داسې جوړ شول چې په ډېرو ځایو کې یې د پخوا په پرتله دوه برابره قوت درلود. کار ډېر سخت و، د ماښامه به مې لاسونه دومره پرسېدلې وو چې د خوراک له پاره مې پنچې او چاکو ته گوټې نه شوی راټولولی. په دغه څلورو ورځو کې نه یو افسر او نه کوم عسکر جامې بدلې کړې. هر څوک په خپل سنگر کې د دفاعي دېوالونو تر شا ویده کېدل او د برید په صورت کې دفاع ته چمتو وو.»^{۳۶}

د فبرورۍ په پنځه ویشتمه بالاخره اکبرخان له سیند څخه تېر شو او د ازیګ اسوالو د راتګ دورې یې د ښار په سوېل کې غونډۍ Piper's Hill ته د ختلو په مهال له لیرې ښکاره شوې، «ټول په بڼیالی بڼه سپاره وو، جنډې ورسره وې او یوه بڼایسته ننداره یې جوړه کړې وه». څو دقیقې وروسته، اسوالو په وښو رېبونکو او وښو راوړونکو پسې چې په منډو یې تېښته کوله له غونډۍ څخه ښکته خپل اسونه په ځغاستو کړل. دراوژې وتړل شوې او «افغانان له لوی ځواک سره راغلل او لوی شمېر پلي سرتېري تر مور چاپېر شول». د ښار کلابندي اوس په ډېر شدت بیا پیل شوه، خو اوس هغه شېبې تېرې وې چې چوڼۍ په اسانۍ زیانمنه کېدای شوی.

لکه په کابل کې، اکبرخان سمدلاسه اغېزمنې کړنې په لاره واچولې چې ښار ته د اکمالاتو مخه ونیسي. نوموړي د ټولو کلیو اوسېدونکي په مرګ وګواښل که چېرې دوی پر پرښکيانو باندې خوراکي توکي، کوکر، ښنگلي مالګه* او مهمات خرڅ کړي. دومره وخت نه و تېر چې سیتن په خپله یادلیکچه کې د خپلې ډېرېدونکې لورې په هکله لیکل پیل کړل: «د مارچ دویمه، هوساينه په چټکۍ له منځه ځي. چای ډېر وخت مخکې خلاص شوی، کافي نن خلاصه شوه، بوره په خلاصېدو ده، کوچ خلاص دي، غواوو ته واښه نه شته، شمعي نه شته او واین او الکول اوس تېر یادونه دي. په راتلونکو څو ورځو کې به زموږ د غوايه مالګینې غوښې او د لواړې بورې څیره نیم پونډ (۲۲۶ گرامه. ژباړن) ته راتیته شي او تمه کېږي چې نوره څیره به هم لږ شي.» څو ورځې وروسته یې بیا په لا ډېره بدمرغۍ لیکلي: «ناری یا ناشتا مو نن ونه کړه او غوښه ډېره لږموندې کېږي.»^{۳۷} سېل د مارچ په درويشتمه جنرال پالک ته په پېښور کې احوال ورکړ چې نور د مقاومت توان نه لري: نوموړي خپل ټول باروونکي اوبسان له منځه وړي وو چې پاتې واښه اسونو ته ورکړي او ده ارزولې وه چې مالګینه غوښه به د اپریل په څلورم خلاصه شي.^{۳۸} د دان پورو له پاره کولی هم اوس په خطرناک ډول مخ په خلاصېدو وي.

اکبر یو ځل بیا د اسلام د اتل دريغ غوره کړ او د یو سپېڅلي جنګیالي په توګه یې له خپل نوي نوميالتوب څخه کار واخیست چې نور ملاتړ او متحدین حتی د هغه خلکو په منځ کې ترلاسه کړي چې د ده په مشرۍ شکمن وو. لکه څنګه

* ښنگلي مالګه: پوتاشیم نایټرېټ، هغه مالګه چې د دارو، باروتو او سړې په جوړونه کې کار ورڅخه اخیستل کېږي

چې مکګرېګر د مارچ په نيمايي کې پالک ته ليکلي: «دی اوس ځان داسې سړی ښيي چې کور، کورنۍ، له چا سره کوم تړنست او کومه موخه نه لري، خو د رښتيني دين بيا اعاده او د دښمنانو نابودي غواړي.»^{۳۹} له لغمان څخه د جلال اباد په لاره کې يې چې هر ځای شپه کوله، له وخت څخه په کار اخيستې يې افغان اشرافيانو ته پيغامونه لېږل چې د ده ملاتړ وکړي. نوموړي به د جهاد ژبه په داسې نېغه او نوښتيزه بڼه کاروله چې نه ده او نه بل چا تر اوسه کارولې وه.^{۴۰} ده دا رموز هم وکړ چې هر څوک چې له شاه شجاع سره متحد کېږي، له هغه سره به د مرتد چلند وشي. هېڅوک به يې پلوه نه پاتې کېږي. اکبر خان، سيد احياالدين ته چې د شاه شجاع يو نږدې متحد اشرافي و، داسې ليکلي:

ښه ډاډه اوسه: ته چې له پرنګيانو سره د اړيکو ساتلو ته اړ شوی وې او اوس يې که چېرې د پايلو په اړه وېره لرې، زه له تا څخه هيله کوم چې په دې اړه په زړه کې هېڅ وېرې ته ځای ورنه کړې، ځکه تا د وخت له غوښتنې سره سم عمل کړی. هر سړی، لوی او کوچنی، د خپلو گټو له پاره دې ته اړ و چې له پرنګيانو سره څه نا څه تړنست ولري، خو اوس د دغه کرکجن نسل کتاب په باد شيندللو پاڼو بدل شوی او اوس چې د اسلام د پوځ ليکې په کلکه يو موټی شوې، ستا د شا ته کېدو وجه څه کېدای شي؟ زه دغه ليک درته ليکم چې کلکه هيله در څخه وکړم چې هر راز پرديتوب پرېږده او زما کور خپل کور وگڼه. که چېرې مور سره وليدل، ته به پرته له ځنډه بېرته راوگرځې او زموږ ملګرتيا به نوره هم ډېره شي. زه باور لرم چې ته به دغه لوري ته اوښتنه سمدلاسه پيل کړې.^{۴۱}

اکبر، تره باز خان ته چې يو بل اشرافي و، په خپل ليک کې حتی ډېر روښانه مذهبي - او حتی تصوفي - عرض وکړ: دی بايد پرنګيان پرېږدي او د رښتینو ايماندارو ټولني ته راوگرځي. ده ليکلي:

داسې څارگرېز مالومات مې ترلاسه کړل چې تالالپوره پرېښې او غونډيو ته دې پناه ورې. له دې څخه څرګندېږي چې ته له اسلامي نسل څخه د بېلتون نيت لرې. زما درنه ملګريه، دغه الهي کلام اوس خپور دی. د تېرو څلورو مياشتو په بهير کې د دغه خاورې هوښيارو او سپېڅلو سړيو ښايسته خوبونه ليدلي او داسې ليدلوري يې ترسترگو شوي چې پاک پيغمبر او څلورو يارانو يې د اسلام له پاره خپلې تورې تر ملا تړلې وې. ټول اسلام يو موټی او يو زړه شوی او مور له کفارو سره په جګړه کې ښکېل شوو. د کافرانو نسل مغلوب او ټول تباه شو. دا د انسان پرېکړه نه ده بلکې د خدای حکم دی. ته بايد د خپل مذهب په کټه خپلې سترګې خلاصې کړې... په خپله قضاوت وکړه، زه او ته بايد د مسلمانانو په منځ کې په عزت او درنښت ژوند وکړو او يا خپل ژوند د کفارو په منځ کې تېر کړو؟ که ته د اسلام ښېکته غواړې؛ نو زما خپل کور او شتمني خپل وگڼه، خو که ته د کفارو سره چې مور نه غواړو اړيکې ورسره ولرو، ملګرتيا ته دوام ورکوي؛ نو ما ته ژر خبر راکړه.^{۴۲}

دغه نارو او غوښتنو خپل بشپړ اغېز درلود. د اکبر خان پوځ په لوړه کچه لوی شو په داسې حال کې چې د يو بريالي مجاهد په توګه يې د لوړېدونکي حيثيت خبرونه په غرونو کې خپرېدل. د ده له ډېرو ستاينونکو څخه يو ميرزا عطا و:

غازي سردار محمد اکبرخان د انګرېزي چوڼۍ کلا بندي پيل کړه او تبليغيان يې اطرافو ته ولېږل چې دغه تبليغ کړي: «هر څوک چې رښتيني مسلمان دی؛ نو د قران دغه ايت بايد اطاعت کړي: «د خدای په لاره کې په خپلو مالونو او سرونو جهاد وکړئ. دا ستاسې له پاره ښه دي که پوهېږئ.»» ده هرڅوک هڅول چې د عيسويانو پر ضد جګړه کې گډون وکړي. د دغه اعلان په پايله کې ۲۰۰۰ ليوال ځوان جنګيالي د اکبرخان له پوځ سره يوځای شول. کله چې دغه ځوان اتل د بخارا له بند څخه ازاد شو او کابل ته راغی، ده دولت او شتمني نه درلودل، خو اوس يې خزانه له انګرېزي لوت کړل شوو مالونو څخه تر سېرمو ډکه وه او وسله تونونه يې په دان پورو او باروتو ډک وو. د ده په برېمنو رکابونو پسې په زرګونو زرو جنګيالي روان وو. ده پلان درلود چې لکه په کابل کې، انګرېز افسران ژوندي ونيسي او خزانه يې ترلاسه کړي چې د خپل پلار، امير دوست محمد خان چې په هند کې يې په اسارت کې ژوند کولو، ازادي

تضمین کړي؛ نو دوه میاشتي یې د جلال اباد له ښار څخه بهر د چوڼۍ په کلابندی او د خندقونو او سنگرونو په جوړولو کې تېرې کړې.^{۴۳}

د مارچ په پای کې کلابندکوونکي په بریالیتوب نږدې راغلل او د کلابندی ماشین او لږکین دېوالونو یې د ښار دېوالونه ته د اتیا یاردو په واټن کې نږدې راوړل. اوس هېڅ خوراکي توکي ښار ته نه د ننه کېدل او اکمالات ورځ تر بلې مخ په کمښت وو. اکبرخان یوازې یوې ښې توپخانې ته اړتیا لرله چې کلا ته لاره پیدا کړي، خو د سېل په شتون کې، اکبرخان د کابل په پرتله له یوې لوړې روحې لرونکي دښمن سره مخ و. د کلا د دېوالونو د ننه، د کمپ هر چوپړيال ته وسله ورکړل شوه او حتی اوبښونو او د اسونو ساتونکو ته نېزې جوړې او ورکړل شوې چې له عسکرو سره د سنجونو تر شا په مورچلو کې مرسته وکړي او په ځانگړې توگه هغه وخت چې عسکر لنډ او چټک برید ترسره کوي. کله به چې دفاع کوونکي د مهماتو له کمښت سره مخ وو، دوی به یوه خولی چې د دوو خواوو څنډې یې پورته اړول شوې وې، یوې لویې سړي ته ورته نانځکې ته ور په سر کړه او له دېوال څخه به یې پورته ونیوله چې دزې پرې وشي. بیا په ماشام کې کله به چې کلابند کوونکي بېرته خپل کمپ ته لاړل، دوی به بهر ووتل او د گوليو ټول پوچک به یې راټول کړل چې وروسته یې ویلې کول او په قالب کې به یې هغه څه ترې جوړ کړل چې چوڼۍ ورته اړتیا لرله. سیتین لیکلي: «مور ټول په خپلو ځانگړو دفاعي ځایونو کې ویده کېدو. افسرانو تورې له ملاوو کابو هېڅ نه لیرې کولې او ښايي خپلې موزې یې هم نه ایستلې. هېچا یونیفورم نه اغوست - او په ډېر پام مو په خپل ځای کې اېښي وو- خو مور د اوبښ شړۍ اغوستې. پر دوی باندي کیندلو، لوبدو، نم، دورو او خټو اغېز نه کولو او نه په کې ښکاره کېدل... دومره وخت تېر نه و چې اکبرخان په دې حقیقت پوه شو چې د ده د بریا یوازینی چانس دا دی چې لوړه مور بهر راوتلو ته اړ کړي.»^{۴۴}

د اپریل په لمړۍ نېټه دفاع کوونکو له کلابند کوونکو څخه په بریالیتوب غلا وکړه او خپله د خوراکي توکو زېرمه یې ډېره کړه. دا کلابند کوونکو ته یو لوی گوزار و. اکبر د مارچ میاشتي په وروستیو ورځو کې پرېکړه وکړه چې چوڼۍ له هغه لږو وښو څخه هم محرومه کړي چې په مرغه کې پاتې وو. ده د اسوالو تر ساتې لاندې یوه رمه پسونه څرخایونو ته ورخوښي کړل چې پاتې واښه خلاص کړي. د کلابندی کړۍ ورځ تریلې ټینگېده او شپانه دومره زور شول چې د مارچ په یودېرشم یې خپلې رمې تر څلور سوه یاردو نږدې د کلا ارغاري بیخ ته راوستې. په لمرلوېدو کې وریو دفاع کوونکو په داسې حال کې چې «د پسونو د غوښو ټوټې او ورنونه یې په خیال کې گرځېدل، رمو ته یې کتل چې لاړې او له سترگو یې پنا شوې»، خو سبا ته، سېل دوی ته تابیا نیولې وه.

سېل امر وکړ چې په سپېدو کې اسوال پوځیان باید د ۶۵۰ کسيزه پلې قوې، رضاکاره نېزه والو او د برادفوت تعمیراتي انحرافي قوې سره یو ځای په چوپه چوپتیا انتظار وباسي. کله چې پسونه دومره نږدې شول چې دوی ور رسېدی شوی، له شمالي دروازې څخه سمدلاسه د تعمیراتو عسکر ووتل او د دښمنانو په سنگرونو یې دزې پیل کړې چې د کلابند کوونکو پام ځان ته واړوي. په عین وخت کې، د سوېل دروازه په چوپتیا خلاصه کړل شوه او اسوالو په ډېره تېزۍ د رمو په لور ځغاسته پیل کړه. شپانه او د دوی ساتونکي وتښتېدل. سپرو عسکرو په چټکۍ پسونه راغونډ او کلا ته یې

د اوچتېدونکي پل draw bridge* په لاره د ننه کړل دغه ټول مانور تر لسو دقيقو لږ وخت ونيو. تر څو چې افغان اسوال راښکاره کېدل، عسکر او پسونه کلا ته په خوندي توګه ننوتلي وو. په همدغه شپه کله يې چې د نمانځنې په ماښامني کې د پسه کباب وخور، سيټن په خپله ياد ليکچه کې ليکلي: «مور ټولو لوره روحیه درلوده. کله چې دښمن د توغې نڅا کوله، مور له دېوالونو څخه د اوچتې خندا سلامی ورته کولې، «بتئنه-بتئنه!» څلور سوه او يو اتيا پسونه او څو وزې مو په دغه ورځ کلا ته د ننه کړې او دې د شپاړسو ورځو له پاره د غوښې د ورځنۍ څېرې درې په څلورمه برخه راته برابره کړه... په درېيمه ورځ يو جاسوس کلا ته راغی او ويې ويل کله چې اکبرخان خبر شو چې مور يې پسونه وري دي، دومره ځانګانک شو چې خپل سړي يې له وېرې نه شوی ورنږدې کېدی.»^{۴۵}

له دې څخه لږ وخت وروسته، اکبرخان يو ډېر سخت زيان وکالو. نوموړي ټوله ورځ په کلا باندې د يو برید مشري وکړه او ماښام بېرته کمپ ته لاړ چې د خاجراني Khajrani قبيلې يوې ډلې ته چې ده ته د چوپړ له پاره راغلي وو، ستړي مشې ورکړي. د هغه راپورونو پر بنسټ چې له انګرېزانو سره يو خواخوږي افغان قومي مشر انګرېزانو ته ورکړي وو:

وروسته له دې چې له نويو راغلو خلکو سره يې ستړي مشې وکړل، سردار اکبرخان چې ټوله ورځ يې څه نه وو خوړلي څو ګامه څنګ ته شو چې ورته راورې ډوډۍ وخورې او د برید په موخه د جلال اباد دفاعي ليکو ته د خاجرانو نږدې کېدل وګوري. نوموړی چېرته چې ولاړ و، د يوه دوه ميله ټوپک پر کولی سخت ټپي شو. کولی يې د مټ په غوښې برخې ولګېده او له سينې څخه يې تېره شوه. د ده د سرتېرو روحیه ډېره ټيټه شوه. دوه کسه ونيول او په دې کړنې تورن شول. يو له دوی څخه د شاه شجاع پېش خدمت و. دوی ويل چې ټوپک په تېروتنه خلاص شو. سردار په خپل ځای کې پروت و او پرته له محمد شاه خان غلزي [خپل خسر يې] بل هېڅوک نه و پرېښودل کېدل...^{۴۶}

ټولو افغان سرچينو دغه پېښه د هدي وژنې يوه هڅه ګڼلې. ميرزا عطا د داسې ګنګوسو راپور ورکړی چې په دې کې د انګرېزانو لاس و. ده ليکلي: «جنرال سېل يې ګټې له هر راز وسيلې څخه په کار اخيستې غوښتل چې سردار له خپل مورچل څخه وشړي، خو په پای کې په دې بريالی شو چې د سردار يو اعتباري شخصي چوپړيال ته دوه لکه روپۍ ورکړي چې سردار ووژني. دغه بدبخته خپل ايمان او عزت د پيسو په بدل کې خرڅ کړل او يو فرصت ته تم و چې سردار وولي. که څه هم اکبر خان په کولی ټپي شو، خو خدای وساتو او مړ نه شو.»^{۴۷}

خو ډېرو کتونکو سدوزيو ته ګوته نيوله. د فيض محمد د ليکنو پر بنسټ:

ځينې حاضرینو دغه ناشکره سړی چې اکبرخان يې ټپي کړ، سمدلاسه ونيو او وروسته له دې چې د اکبر خان په ټپۍ ولګول شوې، ده ته يې راوست. اکبرخان نوموړی ورتړلو او د وچې پوښتنه يې ترې وکړه. نوموړي پېښماني څرګنده کړه، ځمکه يې مچې کړه او د شاه شجاع يو ليک يې راوايست چې په کې د اکبر د وژنې په بدل کې يې د ۵۰۰۰ روپيو ژمنه ورته کړې وه. ده دا هم وويل چې شاه شجاع او انګرېزانو ۲۵۰۰۰ روپۍ مخکې تر مخکې ورکړې وې او پاتې ۲۵۰۰۰ روپۍ به وروسته د اکبرخان له وژنې ورکړي. سردار د شجاع ليک ځان سره وساتو او لکه څنګه چې دغه سړي رښتيا وويل، سردار وېښلو، خو غازيانو دی او ملګری يې چې په دغه دسيسه کې

* draw bridge داسې پل دی چې يوه خوا يې پورته کېږي څو له لاندې يې غځې بېرې تېرې شي او په پخوا وختونو کې د هغه کلاوو په دېوال کې به همداسې پل جوړ شو چې څلورو خواوو ته يې د دېوالونو بېخ ته خندقونه کيندل شوي وو څو دښمن کلا ته د ننوتلو لاره ونه لري. د دغه پل هغه سر به په رسبو تړل شوی و چې د خندق په بله غاړه کې و. کله به چې د کلا اوسېدونکو د خطر احساس وکړ، د پله دغه سر به يې پورته کړ؛ نو پل به د کلا له دېوال سره داسې ودرېد لکه دروازه. (ژباړن)

ورسره شریک و، ونيول او دواړه یې ووژل.^{۴۸}

د هغه راپورونو پر بنسټ چې اسیرانو ته د دوی نیوونکو ورکړي، داسې برېښي چې دغه ممکنه هدفي وژونکی ژوندی کباب کرل شو.^{۴۹}

کله چې د مارچ میاشت په اپریل بدله شوه، یوازې اکبر تر فشار لاندې نه و. په کابل کې د شاه شجاع نوی ائتلاف اوس تر گواښ لاندې و ځکه چې د ده دوه نویو ور اوبښتو متحدینو، امین الله خان لوگری او نواب زمان خان، دواړو د واک او د ښار په نورو سرچینو د کنټرول څنګې وهلې. د مارچ په نیمايي که د دوی سړیو د ضرابخانې او د کمرک له ادارې څخه د مالیو د اخیستلو د حق په سر په واټونو کې وسلوالې نښتې وکړې.^{۵۰}

بله ډېره گواښوونکې خبره دا وه چې د اکبرخان د وسلوال جهاد د نارې له وجې اوس د مسلمانانو د مشر په توګه، د شاه شجاع اعتبار تر پوښتې لاندې و. په دې اړه فیض محمد لیکلي:

اکبرخان شاوخوا سیمو ته لیکونه ولیکل چې دغه پیغام خلکو ته ورسوي: «که چېرې شاه له مسلمانانو سره په صداقت چلېږي، د انګرېزانو سره مینه نه لري او ستاسې په ګټه د دولت او مذهب چارې مخته وړي؛ نو تاسې غږ ورباندې وکړئ چې جهاد اعلان کړي چې مور ټول یو موټی پر انګرېزانو برید وکړو او د دوی له شتون څخه دغه هېواد خلاص کړو.» سردار په دوامداره توګه په خلکو باندې تر هغه وخته د جهاد غږ وکړ تر څو چې د ده په دستور عالمانو او د دوی زده کوونکو د اولیاوو له زیارتونو څخه قرانونه په سر کېښودل او کلي په کلي، باندې په باندې خلکو ته ورغلل او له ملا امامانو او مؤذنانو څخه یې وغوښتل چې خلک جهاد ته وهڅوي؛ نو د خلکو وړې او لویې ډلې د شاه د مانۍ دروازو مخې ته راغونډې شوې او ده ته یې چیغې وهلې چې د جهاد اعلان وکړي. دوی به په اوچت غږ وویل: «راځئ چې انګرېزان له دغه هېواد څخه وباسو.»^{۵۱}

دغه کړنو شاه په ډېر سخت موقف کې پرېښود. په عامه توګه، نوموړی دې ته اړ ایستل شو چې له خپلو انګرېز ملاتړو څخه لاس واخلي او په دربار کې د کافرانو د نابودولو اعلان وکړي،^{۵۲} خو په خصوصي توګه، ده تر اوسه ځان د انګرېزانو د احسان پوروړی احساساوه او په دې باور و چې د بارکزیو د ماتولو له پاره د دوی مرستې ته اړتیا لري؛ نو له همدې کبله یې مکګرېګر ته یو لړ لیکونه ولېږل او زاری یې ورته کولې چې ژر تر ژره کابل ته انګرېز عسکر ورولېږي او په ډېرېدونکې ناچاری یې دا پوښتنه هم کوله چې عسکر به څه وخت ورورسېږي. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي لیکلي:

اعلحضرت له پرېکړې څخه ځان تېرولو. ده به ژمنې کولې چې انګرېزانو ته څرې ولېږي چې دوی وډوماري چې په خپله خوښه دغه هېواد پرېږدي، خو په حقیقت کې یې انګرېزانو ته د خپلې وفادارۍ ډاډ ورکولو. لمړی یې خپل منشي، عنایت الله خان بامیزی، بیا یې خپل شخصي چوپړیال، دین محمدخان انګرېزانو ته ولېږه. درېیم ځل یې په پټه دوی ته ولیکل: «څرنګه د دغه دسیسه جوړونکو او درغلګرو بارکزیو او پارېدلو کابلیانو له فشار څخه ځان خلاص کړو؟» مکګرېګر بېرته په ځواب کې ورته ولیکل چې اعلحضرت دې دوه نورې اونۍ په کابل کې ځان ټینګ کړي ځکه چې له پېښور څخه مرسته راروانه ده. اعلحضرت په پرله پسې پلمو دوه نورې میاشتي تېرې کړې، خو کومه مرسته ور ونه رسېده.^{۵۳}

د شجاع تېر ته په کتو سره، له انګرېزانو سره د ده په خواخوږۍ تر اوسه په پراخه کچه په کابل کې شک کېده او ډېر مشران په سمه په دې باور وو چې دی خپلې اصلي موخې پټوي. په سراج التواريخ کې راغلي: «لکه څنگه چې شاه ځنډمن عمل کولو، بارکزيو عوامو ته ويل: «شاه شجاع د انګرېزانو مينه وال دی. د ده په داسې خبرو مه غولېږئ چې له عمل سره يې په ټکر کې دي. که دا خبره رښتيا نه وي؛ نو ولې تراوسه جلال اباد ته نه دی تللی او له هغه اسنادو سره سم چې ده انګرېزانو ته ورلېږلي، ولې دوی تر اوسه نه دي وتلي.»^{۴۴} په داسې حال کې چې د مارچ میاشت وړاندې روانه وه او په جلال اباد کې د اکبرخان د زورورتيا کيسې په کابل کې خورېدې، د شجاع د اصلي متحد نایب امین الله خان لوګري په ګډون، ډېرو ملاتړو يې ده ته ټينګار کولو چې سمدلاسه جلال اباد ته په تګ سره خپله ژمنتيا وښيي او يا لږترلږه په خپل استازيتوب، خپل يو زوی هلته ولېږي.^{۴۵}

دا چې شجاع اوس د پان او پرانګ تر منځ ایسار شوی و او نه يې غوښتل چې انګرېزانو ته بې اعتباره شي؛ نوموړي يو شمېر مشرانو ته رشوت ورکړ چې له ده څخه پرته لاړ شي. د مارچ په دويمه شهزاده تیمور ته امر وشو چې جلال اباد ته لاړ شي، خو دی د خرد کابل له خولې، بت خاک څخه وړاندې لاړ نه شو.^{۴۶} د مارچ په اتلسمه، امین الله او نور بارکزي په بالاحصار کې د شاه دربار ته لاړل او د خلکو په شتون کې يې پر نوموړي غږ وکړ چې له کلا څخه راوځي او د يو ۸۰۰۰ کسيز پوځ مشري وکړي چې د کافرانو پر ضد جګړه کې له اکبرخان سره يو ځای شي.^{۴۷} مولانا حميد کشميري د شجاع دوه مخې پالیسي د اکبرخان له زورورې جګړې سره پرتله کړې:

يوه ورځ يوه ډله مشرانو او جنرالانو
د شجاع د دربار کتنځونې ته لاره ومونده
دوی ورته وويل: «اې نوموره پاچا!
ته څه غواړې وکړي؟ مور ته ووايه!
ته شاهي څوکي په خپل واک کې لرې
ځکه چې ستا په چوپړ کې مور په خپله ژمنه ټينګ ولاړ يو
مور باور درلود چې ته به له هېواد څخه دفاع وکړي
چې ته به پر قانون عمل او د قانون ساتنه وکړي
نو راته ووايه چې اکبر څه ناروا کړي
چې تا د ده د تباھۍ له پاره ملا تړلې
پرتله له دې چې ته يې د دغه خاورې پاچا کړي
او شیطاني ځواکونه يې کوډ او مات کړل
د دې پر ځای چې هغه ته اوچت مقام ورکړي
ته هڅه کوې چې ښکته يې وغورځوي
تا د ده د وژلو دنده يو چا ته سپارلې
خاصو سړيو او بې ايمانه ځناورو ته

شپه او ورځ د خپل قلم سولوې

زموږ دښمنانو ته ليکونه ليکي؟^{۵۸}

د اپريل په څلورم پر شاه باندې فشار نور هم هغه وخت ډېر شو چې د کابل د علماوو مشر مير حاجي، په دې وروستيو کې د وژل شوي ميرمسجدي ورور هم د جهاد له نارې سره يو ځای شو او د جمعي د لمانځه په وعظ کې يې شجاع د کفارو پر ضد د اسلامي پوځ مشرۍ ته وسکونډو. موهن لال د ميرحاجي په هکله ليکلي: «خاين او ریاکاره مير حاجي د جلال اباد په لاره کې خېمه ودروله او تبليغيان يې ښار ته ولېږل چې مذهبي جگړې ته د ده د تک اعلان وکړي او دا تبليغ کړي چې هر هغه مسلمان چې له ده سره نه يو ځای کېږي، کافر به وگڼل شي.»^{۵۹} او هراتي ليکلي: «بيا يې د ځنکلي فقيرانو يو اوږد لاريون د جلال اباد په لور روان کړ. دوی د جگړې جنډې، قران شريفونه، له زيارتونو څخه سپېڅلي توکي ځان سره لېږدول او په پراخه لاريون کې يې مذهبي شعارونه ورکول. دا کېدای شوی د ځان له پاره د ميرحاجي يوازې او يوازې سياسي گټه اخيستنې وه، خو اعلمحضرت پوه شو چې که چېرې له دوی سره لار نه شي، يو نوی بغاوت به په کابل کې پيل شي.»^{۶۰}

وضعيت اوس ډېر کړکېچن و. په دغه شپه، نواب زمان خان د يوه مهر شوي قران سره خپله ښځه ماڼۍ ته ولېږله چې شجاع ته د خپلې وفادارۍ ډاډ ورکړي. «د نوموړي ښځې شاه شجاع ته زارۍ وکړې چې پرته له وېرې له بارکزيو سره جلال اباد ته لاړ شي او د دې مېړه به دغه داعي ته وده ورکړي او د يو وفادار چوپړيال په څېر به د اعلمحضرت تر څنګ ودرېږي. د ميرحاجي نارې ته په پام سره او د ټولو مشرانو ټينګار ته په کتو سره، شاه بلاخره دې ته اړ شو چې خپله خېمه ولېږي او له دوی سره جلال اباد ته لاړ شي.»^{۶۱}

د جگړې شاهي خېمه په سياسنگ کې د جلال اباد په لاره ووهل شوه. اندېښمن موهن لال ليکلي: «زه کابو هېڅ باور نه کوم چې دی به جلال اباد ته کوم وخت روان شي او که داسې وکړي بارکزي به يې يا روند او يا ووژني.»^{۶۲} شاه يو بله اونۍ په بالاخصار کې سودايي پاتې شو چې جنرال پالک به وتوانېږي چې خپل پوځ له خيبر څخه دې لوري ته راواړوي. نوموړي په ناچارۍ مککريگر ته ليکلي: «اوس کابو يوه مياشت کېږي چې جلال اباد ته مې د عسکرو لېږل ځنډولي، خو په دغه وخت کې مې ستا څخه هېڅ ليک ترلاسه نه کړ. زه ستا د نيت په هکله کابو هېڅ نه پوهېږم. که انکرېز عسکر په راتلونکو لسو، پنځلسو ورځو کې راورسېږي، ښه به وي، خو هرڅومره چې ژر راشي دومره به ښه وي او که چېرې را ونه رسېږي، څه بايد وکړل شي؟ دا داسې موضوع نه ده چې عادي چلند ورسره وشي. هر څه چې ته د مشورې وړ گڼي، ما ته يې په ساده بڼه وليکه چې سم پرې پوه شم او په اړه يې تابيا ونيسم.» نوموړي زياته کړې: «ستا له لاسه ما د ټولو محمديانو په منځ کې خپل گرانښت له لاسه ورکړ، خو ته لا تر اوسه په دې نه يې پوه شوی. هيله کوم ځان پوه کړه. دوی وايي چې زه غواړم رښتيني ايمان له منځه يوسم. دا د ژوند او مرگ موضوع ده... خدايه، ته مې وساته.»^{۶۳}

خو تورن جنرال جورج پالک د بېرې سړی نه و. ده په ډېر پام په پلان جوړونه او په ډېر دقيق لوجسټيک کې نوم درلود. د جنورۍ په مياشت کې د کابل پوځ ټولوژنې ته په کتو سره، نوموړي هوډ درلود چې دې ته به اړ نه کړل شي چې حتی يوه شېبه هم مخکې له دې چې بشپړ تياری ونه لري خوځېدل پيل کړي. په دې هکله، په کلکته کې اعلیٰ سر قوماندان سېر جېسپر نېکلس Jasper Nicholls د ده تر شا ولاړ و او لندن ته يې وليکل: «ډېره بڼه ده چې د کمپنۍ د پوځ يو متين او پاميايي افسر قوماندنده په لاس کې ولري. هره هغه بيړنی کړنه چې يو جنرال يې د نوموتوب له پاره کوي، تر ټولو بد اغېز به ولري.»^{۶۴}

پالک د فبرورۍ په پنځمه پېښور ته ورسېدل. دلته د پوځ روحیه ډېره ټيټه او ډېر سپاهيان په روغتون کې بستر پراته وو. ۱۸۰۰ کسان د ناروغۍ په نوملړ کې ليکل شوي وو. همدارنگه په شاتک کې د ژوندي پاتې يخنۍ سويو سپاهيانو نړۍ ليکه کوډ او ماته پېښور ته رارسېده. دوی به د ماتې د بهير او د افسرانو په اړه چې دوی يې يوازې پرېښې وو کيسې کولې؛ نو فضا په چټکۍ بغاوتي شوې وه. پالک پوه و چې دغه ناراضتيا بايد له منځه يوسي؛ نو سمدلاسه يې سپاهيانو ته ډاډگېرته پيل کړه. د ده لمړنی کړنه سپاهيانو ته د وريو لاس ماغو او اوږدو جوړابو ورکړه وه چې له يخنۍ څخه يې وساتي. نوموړي نېکلس ته ليکلي: «زه بايد په وار وار د دوی د ليدنې له پاره روغتون ته لاړ شم او په هره وسيله د دوی په هوساينه کې ډېروالی راولم، دوی ته بايد دا ونيسم چې زه ناست ورسره لرم.» دومره وخت نه و تېر چې د ناروغانو شمېر ورځ تر بلې ټيټېده او په ښکاره په کمپ کې فضا مخ په بڼه کېدو وه.

په راتلونکو دوو مياشتو کې نورې لخواوې او د اکمالاتو واکونونه راوړسېدل. پالک کرار کرار خپله قوا راتولوله. هر ماښام به پر اس سپور شو او په لړکوت کې به يې هغه منظمې دفاعي ليکې او سنګرونه کتل چې افريديو په خيبر کې د انګرېزانو د پرمختګ د مخنيوي په موخه جوړول. ده دا محاسبه کړې وه چې ۲۷۵۰۰۰ کوليو ته اړتيا وه چې د پوځ هر کس ته ۲۰۰ ورسېږي او دا ټول د مارچ په نيمايي کې ورته راوړسېدل. نوموړی د اوبښونو د تېښتې له وجې دوې نورې اونۍ وځنډېد چې پوځ يې بېرته د لېږد وړتيا پيدا کړي. له فېروز پور څخه يې د اسوالو د يوې بلې لخوا او يو شمېر د اسونو نور توپونه هم راوغوښتل. په عين وخت کې يې په ډېرېدونکې توګه ناچاره سېل ته په جلال اباد کې وليکل: «ستا وضعيت هېڅ کله زما له پامه نه دی غورځېدلی ... زه يوازې د اړتيا له کبله تراوسه دلته پاتې يم؛ نو ځکه له تا څخه هيله کوم چې پرته له هېڅ اړنگه ما ته ووايي چې تر کومې ورځې مقاومت کولی شې.» سېل په خواب کې د وريجو په اوبو کې، چې يوازې له ايودين iodine څخه په کار اخيستې ښکاره کېدل، ورته وليکل چې مالکينه غوښه يې د اپريل په څلورم خلاصېږي.^{۶۵}

بلاخره اوبښان، د اسوالو لخوا او توپخانه د مارچ په ۲۹ مه راوړسېدل. په دغه شپه پالک امر وکړ چې کمپ دې پرېښودل شي او هر څه دې د خيبر په خوله کې د جمرود کلا ته ولېږدول شي. يوه اونۍ وروسته، د اپريل په پنځم، د سهار په درېيو بجو يې خپلو عسکرو ته امر وکړ چې په درې ډلو ووېشل شي او په تياره کې په چوپتيا د خيبر د لوړو په لور تګ پيل کړي. له لمر ختو سره، افريديانو وليدل چې د پالک سپاهيان د دوی له سنګرونو څخه پاس د لوړو دواړه خواوې نيولې. په برېڅر کې قبایلو خپل په دقت جوړ شوي سنګرونه پرېښودل او په بېرته يې شاتګ ته مخ کړ. د ماسپينين په دوو بجو د پالک منځنی ډلې د علي مسجد کلا نيولې وه او بيا په ډلو ووېشل شوي وو او دې ته چمتو وو چې د جلال اباد مرستې ته روان شي.^{۶۶}

په هغه سهار چې د پالک سپاهيان د خيبر په لوړو کې روان وو، شاه شجاع بلاخره له خپلو انگرېزي متحدينو څخه لاسونه مينځلي وو. ده چې له مککې بکر څخه د خپل وروستي بې اسرې ليک ځواب ترلاسه نه کړ، اوس يې بله چاره نه لرله پرته له دې چې په کلا کې له خپلې سرپناه څخه ووځي او د جلال اباد په لور روان شي.

ده يوه بې خوبه شپه تېره کړه. «بنکته پورته نارامه گامونه يې اخيستل، خدای يې يادولو، او په وار وار يې له خپل خواجه چوپړيال څخه د وخت پوښتنه کوله.» بيا يې اودس وکړ، له خپلو بنسټو سره يې خدای په امانې وکړه او له خپلو پاتو الماسو، ياقوتو او ملغلرو يې کوچنۍ غوټه جوړه کړه. «د سپېدو په لمړيو شېبو کې يې دوه رکعته سنت لمونځ په خپل محرم هستوکنځي کې وکړ او غوښتل يې چې دوه رکعته فرض لمونځ د سياستگ په کمپ کې وکړي. دی په خپله ډولۍ کې کښېناست او ډولۍ ورونکو ته يې ټينگار وکړ چې چټک لار شي چې لمونځ قضا نه شي. اعلمحضرت يوازې لږ شمېر چوپړيالانو بدرکه کولو.»^{۶۷}

د نومبر د دويمې راهيسې کله چې بغاوت پيل شو، تېره ورځ چې د اپريل څلورمه نېټه وه، شاه شجاع د لمړي ځل له پاره له بالاحصار څخه ووت. دی خپلې خېمې ته د سياستگ په لور روان شو او هلته يې عسکر معاينه کړل او د کابل اشرافيانو سره يې کتنه وکړه. په دغه ناسته کې يې په رسمي توگه جلال اباد ته خپل تگ اعلان کړ او تر بېرته راتگ پورې يې خپل گران زوی شهزاده شاپور په کابل کې خپل وليعهد وگمارو او نصرالله چې د امين الله خان لوگري مشر زوی و، د شاپور لنډمهاله لوی وزير وټاکه. د ميرزا عطا د ليکنې پر بنسټ: «پاچا له ځان سره ۲۰۰۰۰ روپۍ او يو شمېر دوه بره شالونه راوړي وو چې د کابل مشرانو ته يې د دوی له منصب او موقف سره سم ډالۍ کړي. د شاه په ځانگړې توگه امين الله خان لوگري ډېر خوښ و ځکه چې د ده تر ټولو نږدې همرازه شوی و. بيا، له خپل زوی سره په ډولۍ کې کښېناست او بېرته بالاحصار ته لار چې خپله وروستی شپه له خپلې کورنۍ سره تېره کړي.»^{۶۸} خو شاه شجاع په دې نه پوهېده چې د ټولو په حضور کې امين الله خان ته د اعزاز ورکړه ده د بل متحد، نواب زمان خان د قصدي سپکاوي تعبير وگرځېد. نايب امين الله خان او نواب زمان خان له يو بل سره کابو هېڅ خبرې نه کولې او اوس په سياستگ کې د ټولو پر وړاندې له امين الله سره د شاه صميميت ښودنې، د نواب په کمپ کې لوی سپکاوی رامنځته کړ په داسې حال کې چې دی د امين الله په پرتله له ډېرې لويې کورنۍ څخه و. ميرزا عطا په دې هکله ليکلي:

زمان خان يو لوی سړی و او ډېر جنکيالي يې درلودل حال دا چې امين الله خان په دې وروستيو کې يوازې يو د ده له چوپړيالانو څخه و. د سياستگ په دربار کې، نواب زمان خان او نورو هغه مشرانو ته چې امير دوست محمد خان ته نږدې وو، اعزازي چېنې ورنه کړل شوې او د شاه په خوښۍ او پاملرنه کې ډېر نادیده وکښل شول. د بخت دغه بدلېدنه په نواب ښه ونه لکېده. که چېرې شاه په مساوي توگه دوی ته د اعزاز په سترگه کتلي وای، کېدی شوای چې د دوی پټ اختلاف د ډېرېدو پر ځای لږ شوی وای، خو په داسې حال کې چې نواب او ملگري يې له ډېرې غوسې خوټېدل، پاچا يې پام ورته ونه کړ.

د زمان خان مشر زوی، شجاع الدوله تر ټولو ډېر خپه و. پر نوموړي باندې دغه نوم د ده پلار بللي [شاه شجاع] اېښی و چې په زېږېدنه کې يې هم حاضر و.

شجاع الدوله، چې د زور او یا اتل مانا ورکوي او دغه نوم د ده په شخصیت اغېز کړی و، خپل پلار ته داسې سر وټکاوه: «امین الله خان لوګری زموږ چوپړيال او او اوس نورو کوچنیو مشرانو چې په ټولنه کې دومره نفوذ نه لري، د پاچا ټوله پاملرنه او لورینه ځانته اړولې او ټولې اعزازي څوکۍ دوی ته ورکړل شوې دي. په عین وخت کې، مور ته هېڅ پام نه کېږي. تاج او پاچاهۍ ته زموږ ټول چوپړونه او قربانۍ هېرې شوې. مور په وچو شونډو کورو چې مور ته یو کور ودانی نه ویل کېږي، خو د نورو ستایني کېږي. که زه یې توان پیدا کړم، پاچا به ووژنم.» که څه هم پلار یې ورته وویل چې اوس د دې خبرو وخت نه دی او باید د انګرېزانو پر ضد جګړې ته پام وړول شي، خو دغه هلک د پلار خبرو ته هېڅ پام ونه کړ او د یوه غلجګي برید پلان یې جوړ کړ چې هغه وخت یې ترسره کړي کله چې شاه له کلا څخه د کمپ په لور روان شي. له سپیدو څخه مخکې، دی له پنځلسو وسلوالو سره تر هغه پټ ناست و چې د بدرکې شاهي اسواله ډله رانږدې شوه.

کله چې د شاه شجاع ډله له بالاحصار څخه په کړيو وړو لاره روانه شوه، د نواب زوی رابنکاره شو او د خپل پلار بللي په ډولې یې غږ وکړ. د ډولې ورونکي ودرېدل او ډولې یې پر ځمکه کېښوده. شاه له پردې څخه بهر وکتل او په دغه شېبه کې تم وسلوال ډز وکړ. په وینو ککړ شاه شجاع له ډولې څخه راووت او په نکوښېدو یې هڅه کوله چې له پټیو څخه تېر شي. یو له همدې وژونکو څخه چې د تېښتې په حال کې و، شاه شجاع ولید او په خپل ګمارونکي یې چیغه وکړه چې ختم یې کړي؛ نو شجاع الدوله ورپسې روان شو او پر پرېوتلي پاچا یې ټوپ کړ. په داسې حال کې چې په بې رحمۍ یې په توره وهلو، دغه چیغې یې ورباندې کولې: «همدا اوس هغه اعزازي چینه راکړه!» ده له مړه پاچا څخه کانې، د سرو زرو ویني، کمر بند او توره واخیستل - دې ټولو د یو میلیون روپیو ارزښت درلود - د پاچا نرمه تنه چې د وړیو نرمو بڅملي بالېستونو ته زېږېدلې وه، اوس له پښو څخه نیول شوې او په کنډ او کپړ او ډبرینه ځمکه خندق ته کش کړل شوه.^{۶۹} هراتي په تبصره کې لیکي:

دغه بې عیبې پاچا د دوه لمونځونو په منځ کې شهید کړل شو. په خپلو سهارنیو دعاوو کې یې د خدای سپېڅلی نوم په وار وار واخیست، خو قاتلینو ابدې جزا ترلاسه کړه! شهنواز چې د شاه یو چوپړيال و د مقاومت هڅه وکړه او دوه همدې وژونکي یې ټپي کړل. بیا چې کله پوه شو چې ساحه کې اوس څوک نه وو او د ګانو غوټه هلته پرته وه، غوټې ته یې لاس کړ او د کلا په لور یې منډه کړې. دغه غوټه یې په دې نیت د یو زاړه دېوال په یوه چوله کې پټه کړه چې وروسته یې خرڅه کړي، خو دی په دې کار کې ولیدل شو، او دغه غوټه د شجاع د وژونکي او د هغه پلار، نواب زمان خان لاسته ولوېده.

افسوس دغه سلطان ته چې یو وخت یې د شاهي باغ په لارو کې کامونه اخیستل، خو هېڅ کله یې د خپلو هیلو او موخو کلان ونه شکول او پر ځای یې، په وینو او دورو کې پرېوت او مړی یې پرته له دې چې ښځ شي په ډاک پروت و. دی د سفر میاشتي په دروېشتمه مړ شو او خپل تل پاتې هستوګنځي یې په جنت کې ځانته جوړ کړ. «ځکه چې مور د خدای بنده کان یو او ده ته به مور بیرته ورځو.»^{۷۰}

شهزاده شاپور سمدلاسه بالاحصار ته لار چې د شاهي ښځو او ماشومانو ساتنه وکړي. د پلار مړی یې څلورویشت ساعته د وژنې په ځای کې پروت و. سدوزیو د کلا دروازه بنده کړه او د رانده زمان خان په مشرۍ سره راغونډ شول. په داسې وخت کې چې دوی د یوې ستراتیژۍ په جوړولو بوخت وو چې خپل موقف وساتي او له قاتلینو څخه غچ واخلي، «بارکزیو په خوبنۍ د مبارکۍ چیغې وهلې او میرحاجي چې جهاد یې پلمه کړی و، له خپلو جنډو سره سمدلاسه راوګرځېد او داسې اعلان یې وکړ: «مور لوی صاحب [شاه شجاع] ولېږه چې له کوچني صاحب

[مېکناتین] سره یو ځای شي. «تولو یو بل ته مبارکی ورکولې او داسې یې ویل: «اوس مو د کافرو بهرنیانو ریښې له هېواد څخه وایستلې.»»^{۷۱}

یوازې یو سړي دا خپله دنده وکېله چې د شاه شجاع مړي ته ورشي. دا سړی د شاه شجاع سقاو، مهترجان خان اسحاقزی و چې په لودیانه کې یې په تبعید کې د شاه شجاع ملتیا کړې وه. دی په همغه شپه ناوخته د شجاع مړي ته ورغی او ورسره پاتې شو چې له توتې توتې کولو څخه یې وساتي. سهار ته، ده او د شاه یو بل چوپړیال، عظیم گل خان چې د عرض بیګي دنده یې لرله، د شاه مړی د خښولو له پاره چمتو کړ. دوی دواړو یوازې د ده د وژنې ځای ته څېرمه په یو نږدې جومات کې یو تېشلی قبر وکیندل او هلته یې ښخ کړ. د قبر پر سر یې د ده ډولی کېښوده. دوی په هغه ځای کې هم تیرې غونډې کېښودې چېرته چې وژل شوی و. د همغه دوې په پای کې، په وینو ککره ډولی او تیرې تر اوسه په هغه ځای کې شته وې چېرته چې د شاه دوه وفادارو چوپړیالانو پرېښې وې.^{۷۲}

د شلمې پېړۍ په پیل کې، تاریخپوه فیض محمد ته ویل شوي وو چې وروسته شاه شجاع د خپل پلار، تیمورشاه په ښایسته مغول ډوله مقبره کې ښخ کړل شو. همداسې به وي او دا شونې ده چې د مقبرې په تلخونه کې له درې قبرونو څخه یو د ده وي، خو که دا رښتیا وي، د نوموړي قبر نښه شوی نه دی او څه نه دي پرې لیکل شوي چې دا د شاه موقف په نني افغانستان کې ښيي.

حتی د شاه شجاع په خپل دوران کې، د دغه دوو قبیلو ترمنځ د شخړو په اړه د بریال بارکزیو اند په هغه بڼه اغېز اچولی چې افغانانو د جګړې په اړه لیکني کړې دي، ځکه چې دوی لږ تر لږه د هغه شاعرانو ملاتړي او خواخوږي وو چې دغه لیکني یې کولې. د بېلګې په توګه، مولانا حمید کشمیري د شجاع د وژونکي په خوله کې دغه وینا اچوي چې د شاه په ځانګندن کې په چیغو ورته وايي: «اې بې رحمه مستبده! ته څه وخت شاه وې چې ځانته شاه وایې؟» او بیا زیاتوي:

دغه هېواد چې تا ته یې د شاه لقب درکړ

تا د وړانۍ سیوری پرې واچاوه او ویچار دې کړ

لکه لېونی پیل داسې نېشه وې

تا پرنيکې ځواکونه وهڅول او مرسته دې ورسره وکړه

په کابل او غزني ناتار راغی

د ظلم لاس هر کور ته ورسېد

تا د اسلام خاوره د كفارو په خاوره بدله كړه

تا د كفر بازار سپكمن او ځواكمن كړ

ستا ظاهري بڼه لكه په مكه كې د يوه حاجي ده

خو په باطن كې د مسلمانانو د وينې تېرى يې

تا زما ډېر وروڼه ووژل

او ته وايي چې زه تا وژنم؟

زه له قانون سره سم د غچ وينې وباسم

ستا د ستوني په وينو به تا ومينځم چې له وينو پاك شي^{۷۳}

دا په يقين سره رښتيا دي چې شاه عيبيونه لرل او د قضاوت او ارزونې ډېرې غلطې يې وكړې. هغه په جگړه كې كابو هېڅ اغېزمن مشر نه و او د پاچاهۍ په ټول دوران كې، د ده غرور او ځان لور كينې ډېر بالقوه ملاتړي ورڅخه پردي كړل. لكه څنگه چې وليم فرېزر وروسته له دې چې شاه شجاع په لمړي ځل د انگرېزي هند له پولې په ۱۸۱۶ كال كې تېر شو، ليكلي: «بې اړنگه، دى په خپلو غوښتنو او تمو كې له بريده وتلى شاهانه و.»^{۷۴} د شجاع دغه د برم او پرتم شاهانه نظر د تيموريانو له سلطنت څخه سرچينه اخيستې وه: نوموړي په ۱۸۳۴ كال كې لارډ بينټېنك Lord Bentinck ته ليكلي و چې دى باور لري چې «د خداى د ځانگړې ساتنې لاندې دى».^{۷۵}

خو له ټولو دغه نيمگړتياوو سره سره، شجاع يو د پام وړ سړى و: د ډېرې پوهې خاوند، هوښيار، هوډمن او په عزم كې تر ټولو ډېر نه ماتېدونكى و. د خپل ژوند په بهير كې يې په وار وار ډېرې بدمرغۍ وزغملې چې وچې يې ډېرى وخت د ده له كنټرول څخه وتلې وې، خو دى هېڅ كله ناخوالو ته تسليم نه شو او نه يې نهيلۍ ته مخ كړ. نوموړي په خپله ځوانۍ كې، كله چې ورور يې خلع قدرت او وړند كړل شو او دى په تېښته كې و، داسې ليكلي: «كله چې له سختيو سره مخ شوې، هيلې له لاسه مه وركوه، تورې وړبڅې ډېر ژر رڼه باران ته لاره وركوي.»^{۷۶} د ده په ټول ژوند كې دغه خوشبيني ده ته قوت وركړى و. كتونكو، حتى په ډېرو خرابو حالاتو كې په وار وار د ده د «ظرافت او درنښت» يادونه كړې.^{۷۷} انگرېزانو، دى ناكاره او بې اغېزې بللو او برنز په ځانگړې توگه مسخرې ورباندې كولې او ويل يې نوموړى داسې يو سړى دى چې د خپلو نيكونو سلطنت يې بايلود، خو كله چې د ۱۸۴۱ كال د نومبر په مياشت كې د پاڅون كړكېچنې شېبې راغلې، شجاع يوازېنى كس و چې د پاڅون پر وړاندې يې يو اغېزمن ځواب وړاندې كړ. همدارنگه، نوموړى يوازېنى سړى و چې د برنز د ژغورنې هڅه يې وكړه كه څه هم برنز تل هڅه كوله چې نوموړى سپك كړي.

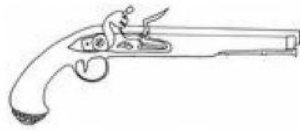
شاه شجاع تل په غير معمولي توگه خپلو متحدينو ته په درنښت وفادار او خپلو تړونونو او هوكړو ته په داسې سيمه كې صادق و چې په دې دواړو كې يې ښه نوم نه درلود؛ نو ځكه نوموړي هېڅ كله باركزي له دې كبله ونه ښل چې هغه جورښت يې مات كړ چې د ده د نيکه، احمدشاه ابدالي او د دوست محمد خان د نيکه، حاجي جمال خان تر منځ شوى و او هغه دا چې سدوزي به پاچاهي كوي او باركزي به د دوى وفاداره چوپړيالان وي. ده خپل ځانته د ډېر باكلتوره پارسي ژبو صفويانو او تيموريانو د تمدن د رښتيني وارث په سترگه كتل او په دې

باندې ډېر پوهان لکه مونت سټورټ چې په ۱۸۰۹ کال کې یې د شجاع په دربار کې وخت تېر کړی و، په ډېره حیرانتیا پوه شوي وو. د خپلې پاچاهۍ په اړه د ده لیدلوری یو شاته پاتې غرنی او په انزوا کې سلطنت نه بلکې داسې یو سلطنت و چې له نړۍ سره په اتحادونو تړلی او د عام پارسي تمدن په وسیله د سیمې له نورو هېوادونو سره له دیپلوماتیکي، کلتوري او وټه ییز اړخه وحدت ولري. په خواشینۍ سره، دغه لیدلوري ته حتی نن هم د رسېدو نښې نه لیدل کېږي که څه هم دغه نظریه هېڅ کله په بشپړ ډول مړه شوې نه ده.

د شجاع واکمني خپلو تېروتنو نسکوره نه کړه، بلکې په افغانستان باندې د یرغل او اشغال له ناورین څخه ډکې غلطې ادارې چې مشري یې اکلند، مېکناتین او په پای کې الفنستون کوله، د نوموړي واکمني له زوال سره مخ کړه. دغه ادارې نوموړی په یو داسې بېخونده او سخت حال کې راوست چې له یوې خوا انګرېزو اعتبار پرې نه کولو او دوی غلط کار ورڅخه اخیسته او له بلې خوا په ټول هېواد کې د کافرانو د نانځکې په توګه ورته کتل کېدل، خو بیا هم، د ۱۸۴۱ کال پاڅون د شاه شجاع پر ضد نه، بلکې په ځانګړي ډول د انګرېزانو پر ضد و. بې اړنګه، له افغان سرچینو څخه په ښکاره څرګندېږي چې د پاڅون ډېرو برخه والو خپله موخه دا بلله چې شاه له هغه زرین قفس څخه ازاد کړي چې د دوی په اند انګرېزانو د خپلو ګټو له پاره په کې اچولی و. ده ته پاڅون کونکو حتی د پاڅون د مشرۍ وړاندیز وکړ او هغه وخت یې له ده سره مخالفت پیل کړ چې نوموړی له خپلو انګرېز ملاترو څخه لیرې نه شو. پاڅون ډېر وروسته هغه وخت د سدوزیو-بارکزیو د واک په شخړه بدل شو چې اکبرخان کابل ته راوړسېد. کله چې اکبرخان له کابل څخه جلال اباد ته لاړ، ډېر اشرافیان بېرته شاه شجاع ته واوښتل. په دغه بهیر کې نوموړي په حیرانوونکې توګه خپل ګرانښت درلود او کابو د ټولو هغه کسانو په پرتله ډېره موده ژوندی پاتې شو چې په دغه ناکامۍ کې ښکېل وو: شجاع نه یوازې د برنز، مېکناتین او د کابل د پاتې پوځ په پرتله، بلکې د هغه سړي، رنجیت سېنګ په پرتله هم ډېر وخت ژوندی پاتې شو چې د ده تر ټولو ګرانښه شتمني یې اخیستې وه. د شاه شجاع تر ټولو لویه تېروتنه دا وه چې د خپلو بې کفایته انګرېزي ملاترو په عسکرو یې ډېره ډډه وهلې وه. ده باید په ۱۸۳۹ کال کې وروسته له دې چې واک ته ورسول شو، د ټولو انګرېزي ځواکونو په بېرته تګ ټینګار کړی وای. لکه څنګه چې په هغه وخت کې د افغانستان په هکله تر ټولو حساس او پوه انګرېز کتونکي، چارلس مسون یاده کړې وه: «افغانانو پر دغه جوړې باندې اعتراض نه درلود، خو د ترغیب او مینې په بڼه یې خوښ نه وو.»^{۷۸} لکه څنګه چې په ۱۸۴۲ کال کې له کابل څخه د انګرېزانو له وټې وروسته، د ده ګرانښت بېرته اعاده شوی و، د سدوزیو د واکمنۍ د ملاتړ له پاره لا ډېر څه شته وو، خو ده باور او تکیه پرې ونه کړه. پر ځای یې، ده د تل له پاره په خپلو ناګرانه متحدینو ځان غوټه کړی و او نه یې غوښتل چې له انګرېزانو سره خپلې اړیکې تروې کړي چې همدا یې د زوال وجه وګرځېده.

نو په پایله کې، د شاه شجاع توپاني ژوند چې ډېره برخه یې په ناکامیو کې تېره شوې وه پای ته ورسېد. د ده بې وخته مړینې خپلو ځای ناستو ته کوم وراثت پرې نه ښود: لکه څنګه چې مولانا کشمیري لیکلي، د ده زامن او لمسیان اوس داسې وو «لکه په یو څرخای کې چې یوه رمه شپون ونه لري». که څه هم د کابل پوځ له ټولوزنې وروسته داسې برېښېدل چې د سدوزیو د واک بیا را ژوندي کېدل شوني وو، خو د نوموړي له مرګ څخه وروسته

د ده زامن او روند ورور، شاه زمان په يو ناهيلي وضعیت کې پاتې شول او ډېر لږ فرصت ورته پاتې و چې د خپلې کورنۍ واک مضبوط کړي. په دې اړه هراتي دغه يادونه کړې: «سدوزيو ته ورځ په توره شپه بدله شوه... اعلحضرت ۶۵ کلن و چې ووژل شو: ده د خپل اوږده ژوند د بريا او بدبخت خوندي ځکلی و او په دې پوه شوی و چې په خپل بې وفا او هوبي^{۷۹} لاس لاندو باور ونه کړي. شاه شجاع الملک چې له يوې اشرافي کورنۍ څخه و، هېڅ کله نه غوښتل چې د انګرېزانو د ډېرو کلونو مېلمه پالنې د احسان په هېرولو ځان وشموي، خو د مېکناتين پر له پسې غلطو پرېکړو نوموړی داسې کمزوری کړ چې بېرته اوچتېدل يې ناشوني وو.»^{۷۹} خو د شاه شجاع مړينې، نه جګړو او نه وژنو ته د پای ټکی کېښود ځکه چې په داسې وخت کې چې د ده مړی د کابل په دورو کې پروت و، د پالک کساتي پوځ لا د مخه د جلال اباد په لور روان و او لکه څنګه چې مېرمن سېل له خپلو اندېښمنو بندي کوونکو څخه واورېدل، دغه پوځ نه اسير نيولو او نه يې په چارحم کولو.^{۸۰}

۱۰

د ناینده موخي له پاره یوه جکره

د ۱۸۴۲ کال د اپریل د شپږمې په ماښام، د جلال اباد په شاوخوا کې د اکبر خان توپخانه په درزاري شوه او یو لړ د خوښۍ رڼاوې یې د توپونو په پرله پسې ډزو جوړې کړې. ټوله شپه ډزو دوام وکړ - دغه ډزې د چوڼۍ له دېوالونو څخه اورېدل کېدې - او ورپسې به د خوښۍ نارې او د ساز او نڅا غږ د کلابندۍ له لیرې لیکو څخه راغی. اکبرخان د توپخانې د ډزو امر ورکړی و چې د شجاع مرینه او پر سدوزي سیالانو او دښمنانو د بارکزیو مرکونی کوزار ولمانځي، خو د کلابند ښار له دېوالونو د ننه، په ډزو دغه لمانځنه په یوه بله مانا تعبیر شوه. په چوڼۍ کې پوځیان پوهېدل چې پالک به د خیر د نیولو په موخه د سختو او ستونزمنو عملیاتو هڅه وکړي؛ نو په چوڼۍ کې انگرېزانو داسې وکتل چې د توپونو ډزې د پالک د ماتې په خوشحالی کېږي. د انگرېزانو د یو جاسوس یو غلط راپور د دغه تېروتنې پخلی وکړ او دا په کې زیاته شوې وه چې اکبر خان مرستندویه ځواکونه خیر ته لېږلي چې د پالک پاتې پوځ ختم کړي.

سپل د جلال اباد د دفاع له پاره خپله ټوله ارزونه په دې خیال کړې وه چې پالک به ډېر ژر د دوی ژغورنې ته ورځي او اوس چې مهمات نږدې خلاص وو او یوازې ۵۰۰ پسونه د عسکرو د خوراک له پاره پاتې وو، سپل په دې باور شو چې اوس دومره بدیلونه نه دي ور پاتې؛ نو په ژور خپګان کې ډوب شو. د نوموړي ځوانو افسرانو دی وډومارلو چې ټول خطرونه په ځان ومني او د کلابندۍ د ماتولو له پاره یوه وروستی هڅه وکړي که څه هم له غلزیو او شینوارو څخه جوړ د اکبرخان لوی پوځ په شمېر کې لږترلږه درې برابره د چوڼۍ د پوځیانو په پرتله ډېر و. ورپسې د جکرې یوه شورا جوړه شوه او د شورا په غونډه کې «هر چا خپل اند څرګند کړ چې که دوی سټېري؛ نو ښه به دا وي چې وسله په لاس د نرانو په څېر مړه شي». لکه څنګه چې ریویډ جورج رابرت کلیک لیکلي: «دوی به خپله وروستی هڅه وکړي او په خپله وروستی جکره کې به ښکېل شي. پایله یې چې هر څه شوه، شي دي، خو دوی ته به د دان پورو دومره کولی پاتې نه شي چې په یوه بله هڅه کې یې وکاروي؛ نو ځکه دا اړینه ده چې د دوی بریا نه یوازې حتی بلکې بشپړه هم وي، دومره بشپړه چې دوی ته د خیر او ښایي له خیر څخه وړاندې لاره هم خلاصه شي.»^۱

په همدغه ماښام وروسته له ډېرو خبرواترو، یوه ساده ستراتیژي جوړه شوه. ټپي عسکر او د کمپ ملکيان به له خپلو جوړو کړو نېزو سره په کلا کې په دفاعي سنگرونو کې درېږي او پاتې ټول جوړ عسکر به په درېیو ډلو وېشل کېږي. درې واړه به «مخامخ د اکبرخان پر کمپ یرغل کوي، کمپ به سوځوي، اکبرخان به د سیند په لور شاته تمبوي، او ټولې وسلې به یې چوڼۍ ته راوړي».^۲ دوی د ماتې په صورت کې بل پلان یا بدیل نه درلود. د راتلونکې ورځې له ساره سباونه مخکې، د اپریل د اوومې د سپېدو په رڼا کې د ښار دروازې خلاصې شوې او د ډسمبر د پای راهیسې کله چې د سپل قوا جلال اباد ته راوړسېده، په لمړي ځل ټوله چوڼۍ د ښار له دېوالونو بهر راووته. د سپل تمه وه چې د

اکبر پر دفاعیانو نابره برید وکړي، خو د جنرال د دغه قمار خبره په یو ډول نه یو ډول د اکبرخان سړیو ته رسېدلې وه. کله چې د جلال اباد په ختیځ کې د غرونو تر شالمز راپورته شو، عسکر پوه شول چې اکبرخان مخکې له مخکې خبر شوی و او خپل ټول پوځ یې «چې په زرګونو پوځیان وو»، جګړې ته چمتو کړې و.^۲ دې سمدستي پیل شوې او لمړنۍ مرګ ژوبلې ترټولو ختیځ لوري ډلې ته ورواوبستې. د دغه ډلې قوماندان اوږد پیري تعمیدي شراب نه څښونکي هنري هولاک کوله. اکبر خپل ټول اسوال د ده په لوري د یرغل له پاره واستول. کله چې «د اسوالو لویه ډله» ورنږدې کېده، هولاک په کراره خپلې ډلې ته امر وکړ چې مربع جوړه کړي. ورپسې یې له دوی څخه چاپېر اسوالو ته سخته مرګ ژوبله واړوله او یرغل یې شاته وتمبولو. نوموړي وروسته لیکلي: «ما تل دا احساس کولو چې خدای زما په پلو دی.» په کلا کې د کلابندی په بهیر کې د ده له وعظ څخه عسکر ډېر ستړي شوي و، خو دلته د جګړې په ډګر کې، د ده په کابو مرموزه بڼه سره سینه یې ډېره خوښه شوه. په دې اړه یې یو عسکر داسې لیکلي: «دی له ډزو لاندې داسې ارامه درېدلی و لکه چې له مېرمنو څخه په یوه ډکه حجره یا مېلمه خونه کې ولاړ وي.»^۴ د جګړې په ټول بهیر کې، د ښار له دېوالونو څخه توپخانې په ډېره ځیرکۍ له دغو ډبرو انګرېزي ډلو سره مرسته کوله. دا هغه څه وو چې انګرېز پوځیانو په کابل کې هېڅ کله سم کار ترې نه و اخیستی. خو دلته، لکه د اشغال په لمړنیو جګړو کې، د توپخانې کره او اغېزمنو ډزو د افغان قبایلو پر ضد جګړه کې ډېر توپیر راوست ځکه چې افغانان د توپ له مردکیو څخه ډکو گولویو او له مدرنو چاودېدونکو مرمیو سره آشنا نه وو. سربېره پر دې، د جلال اباد هوار ډاګونه هم د دسپلین لرونکې پلې قوا د انګرېزي ډوله جګړې په کتنه وو او دلته افغانانو له غرنیزه چریکي تکتیکونو څخه چې په غاښیو کې انګرېزانو ته ډېر زیانمنوونکي وو، کار نه شوی اخیستی؛ نو سمدلاسه دا څرګنده شوه چې له شپږو میاشتو وروسته اوس وضعیت د انګرېزانو په ګټه بدلېده.

کله چې سېل خپل مرستیال ولیم ډني ته امر وکړ چې د ختو په هغه کوچنۍ کلا یرغل وکړي چې د ښار او اکبرخان د کمپ تر منځ ولاړه وه، په پرمختګ کې لږ وقفه راغله. په کېدو کې، کله چې ډني - هغه سړی چې په ۱۸۳۹ کال کې یې پر کندهار بریالی یرغل وکړ او یو کال وروسته یې دوست محمد خان ته په بامیانو کې ماته ورکړه - د خپلو سړیو په سر کې په منډه د کلا له دروازې څخه د ننه کېده، په کولۍ ولګېد او مړ شو، خو له دې سره سره پرمختګ دوام وکړ. د اکبرخان لیکو ته په نږدې کېدو سره، افغانانو پر انګرېز پوځیانو ډزې پیل کړې. انګرېز پلې ډلې خورې شوې او له برچو سره یې پر افغانانو ورمندې کړې. تامس سیټن چې یو له هغه کسانو څخه و چې تر نورو مخکې وو، داسې لیکلي:

زموږ ډلې ډېر ژر د اکبرخان کمپ ته د ننه شوې. موږ ورمندې کړې او پرته له کوم خنډه وړاندې لاړو. دښمن په ونو کې مخ په تېښته شو. موږ د دوی ګڼ شمېر ولیدل چې په سیند کې یې ځانونه واچول. د سیند اوبه دومره ډېرې او چټکې وې چې ډېری یې مړه کړل. د دښمن اسوالې ډلې د څه وخت لپاری مقاومت وکړ، خو کله یې چې د دوی پر ضد زموږ د اسوالو او توپونو ننداره ولیده، دوی هم د سیند په غاړه شا ته شول. د اکبر ټول کمپ زموږ لاس ته ولوېد. د ده توپونه، مهمات، جنډې، د لوټ مال او نور هر څه یې چې درلودل، موږ ونیول. وروسته، د بیکل په غږ زموږ پلي جنګیالیو ته د بیرته تګ امر وشو او زه له څو کسانو سره له دوی څخه بېل شوم چې خېمو او څپرو ته چې د ونو له ځانګو او درمو څخه جوړې وې، اور واچوم. دغه څپرې او خېمې بیخي ډېرې وې او لوکي یې دومره ډېر و چې ټولې درې ته یې زموږ د بریا خبر ورکړ. یو شمېر اوبسان او د غلې ډېری هم لاسته راغلې... د دښمن پر تانو باندې د برید په ترڅ کې له خواشینوونکې تېروتنې سره سره [د ډني وژل کېدل]، زموږ مرګ ژوبله په حیرانوونکې توګه لږ وه. په ټوله کې زموږ یوولس کسه ووژل شول.^۵

د ماښام په اوو بجو هر څه پای ته ورسېدل. خپل شوي او ټپي افغان کلابند کوونکي ژر د گندمک په لور بېرته ستانه شول او غرمې ته نږدې د اعاشې او اباتې کارکوونکي لا د وخته ښار ته په ډېره پیمانې د نیول شوو باروتو، د توپ او توپک گوليو او د غلې په لېږدولو بوخت وو. همداراز «ډېر چرکان او هیلې چې هاخوا دېخوا الوتل» هم راوړل شول. خوشحاله کلیک لیکلي: «بریا هېڅ کله دومره بشپړه نه وه لکه دا چې وه. اکبر او خپل شوی پوځ یې د کابل په لوري وتښتېدل او په دې بل لوري کې د سیمو مشرانو خپلې تسلیمې راولېږلې.»^۶

نږه ورځې وروسته کله چې بالاخره د پالک مرستندویه ځواک ترسترگو شو، د چوڼۍ پوځیانو د دې توان درلود چې د دوی بدرکې ته پر اسونو ورشي. کساتي پوځ په دې خیال و چې دوی به اوس د چوڼۍ کلابند شوي پوځیان په اوږدو ږیرو، سترې ستومانې مخونو، څیرې او زرو جامو کې وویني، خو پر ځای یې دوی «کتل چې دغه ټول پوځیان چاغ، کلابي، د ښې روغتیا خاوندان، په ډېر پام او پاک ږیرې خړبیلې او داسې پاکې جامې یې په تن وې لکه د هند په یوه تر ټوله منظمه اډه کې چې هستوګن وي. خو برعکس، مور د مرستندویه ځواک سرپو، له دوی سره ډېر توپیر درلود... زمور کوټونه او پرتوګونه څیرې او چټل وو او لمر مو شونډې او مخونه تناکې کړي وو.»^۷

په داسې وخت کې چې د پالک ځواک ښار ته د ننه کېدلو، دوی ته مخامخ باجه غږول کېده او داسې پخوانی یعقوبي*
Jacobite سندرې یې ورته بلله: «اه، تاسې باید ډېر مخکې راغلي وای.»

د تل په څېر، چا جنرال پالک بېرې ته نه شوی اړ ایستلی او پرمختګ یې په بې رحمۍ له تاوتریخوالي ډک او په ډېره مېتودیکي بڼه و.

کله چې ده پر خیبر خپلې منګولې ټینګولې، د ده سپاهیانو د افغانانو د مخکنیو ظلمونو په بدل کې غچ اخیستنه پیل کړه. دوی به د هغه افریدیو چې دوی وژلي وو تنې ټوټې ټوټې کړې او د خپلو توپکو «برچې به یې د دوی په ککړیو کې وهلې وې او د بریا د نښې په څېر به یې کمپ ته راوړلې». په وژل شوو کې یو شمېر افریدی ښځې هم وې*^۸. د پالک یو افسر دویم بریدمن گرین ووډ Greenwood دغه سپاهیان ورتل، خو یوه یې په ځواب کې ورته وویل: «صاحب، په دغه ناوړې غاښي کې ما خپل دوولس پوځي وروڼه له لاسه ورکړي؛ نو زه به په ډېره خوشحالی خپله برچه په یو میاشتي خیبري ماشوم کې چې د مور په غېږ کې یې هم وي، څښه کړم.»^۸

پالک په دې اړه داسې څه ونه کړل چې د دغه گروهې مخنیوی وکړي او کله چې د جلال اباد په لور روان و، د ده کساتي پوځ به هغه کلي وسوځول چې دښمن به وکښل شول. دوي یوه بانډه چې د لوټ مال او د وژل شوو عسکرو یونیفورم یې په کې وموندل، په مېتودیکي ډول له خاورو سره برابره کړه. پالک په یوه استونه کې په بې پروا بڼه لیکلي:

* د برتانیې په تاریخ کې په ۱۶۸۸ کال کې د معزول او تبعید شوي پاچا، دویم جېمز پلویانو ته یعقوبیان وايي. ژباړن

* کېدای شي دغه ښځو جنګیالیو ته اوبه وروړلې. په جکره کې دا د پښتنو ښځو دود و.

«د علي بوغان Ali Boghan ويجاړونه د نابېره احساساتو د پارېدنې پايله وه چې هېڅ تمه يې نه کېده او مور يې د مخنيوي له پاره احتياطي چارې اړينې نه وې گڼلې.»^۹

جلال اباد ته چې ورسېد، پالک بيا هلته تم شو. که څه هم په چوڼۍ کې ډېرو کسانو غوښتل چې پرته له ځنډه په اکبرخان پسې چې کابل ته په تېښته کې و، لاړ شي، خو پالک هودمن و چې هېڅ څه د بخت ازموينې ته پرېنږدي. لکه څنگه چې چوڼۍ خپل ټول اوسنان د کلابندۍ په بهير کې خورلي و، پالک په دې اند و چې د پوره اکمالاتو د لېږد له پاره د بار څاروي لږ دي؛ نو مخکې له دې چې د کابل د بيا نيولو په موخه وړاندې لاړ شي، لږترلږه ۹۰۰۰ نورو اوسنانو ته اړتيا وه.^{۱۰}

سربېره پر دې، تراوسه دا هم څرگنده نه وه چې نوی لوی والي به ده ته د څومره وړاندې تک صلاحيت ورکړي او په ډېرېدونکې توګه داسې نښې، نښانې ليدل کېدې چې اېلېنېوره چې يو وخت جګړه پال و، اوس په وېره کې و او اړنګ يې ډېرېده. اېلېنېوره د کلکتې د تشې خزاني په هکله اندېښمن و؛ نو پالک او نانت ته يې پيغامونه لېږل چې اوس چې جلال اباد نيول شوی او اکبرخان ته ماته ورکړل شوې ده، دوی بايد د عملياتو پای ته رسول پيل کړي او بېرته هند ته د راتګ تابيا ونيسي. که چېرې اړتيا وي، بنديان او يرغمل دې خپل برخليک ته پرېښودل شي. د جلال اباد او کندهار چوڼيو هېڅ باور نه کولو چې دوی د کابل له بيا نيولو څخه منع کړل شول، هغه هم په داسې وخت کې چې اکبرخان مخ په تېښته و. کله چې براد فوټ دغه خبر واورېد، داسې يې وليکل: «داسې ښکاري چې په دغه هېواد کې تېروتنې زموږ په برخه دي. د پلازمينې په لور يو ځواکمن پرمختګ به بې اړنګه بريالی وي او دا هم کابو يقيني ده چې پايله به يې د هېواد بشپړه تسليمي وي... [خو] جنرال ته د حکومت له خوا هېڅ ډول دستور نه دی ورکړل شوی او حتی که همدا اوس يې کولی هم شواى، ده به يرغل په لاره نه و اچولی ځکه چې نوموړی نه پوهېږي چې مشران څه غواړي.»^{۱۱}

په کندهار کې کله چې لارنس - چې په انګرېزي هند پورې يې د ټول افغانستان د ضميمه کولو کمپاين کولو - د کندهار په ګډون د ټول افغانستان د پرېښودلو په هکله ولوستل، هک پک شو او داسې يې ليکلي: «د کندهار د پرېښودلو بې وخته امر داسې و لکه زموږ پر سر چې ټکه ولوېږي.» جنرال نانت لا ډېر زړه توری شو چې د بريا شېبې ورڅخه واخيستل شوې. نوموړي خپلې لور ته ليکلي:

په واک کې خلک يا ټول لېوني دي او يا خداى د يوې ښې موخې له پاره رانده کړي دي. زه له کار څخه ډېر ډېر ستومانه يم. له دغه هېواد څخه ستړی يم او د خپلو هېوادوالو له څښتوب څخه ستړی يم... زما عسکرو څلور مياشتې تنخوا نه ده اخيستې. د کندهار په خزانه کې حتی يوه روپۍ نه شته او پور هم نه اخيستل کېږي. د ناروغانو او ټپيانو له پاره هېڅ درمل نه لرم. د عسکرو له پاره د غوايو کراچۍ نه لرم او نه يې د پېرودلو او يا کرايه کولو له پاره پيسې شته او مهمات مې لږ دي. د تېرو شپږو مياشتو راهيسې مې د دغه ټولو غوښتنه کړې ده او کوم يې، خو يوه کوچنۍ مرسته هم راسره نه ده شوې... څومره مې په استراليا کې يوه ښايسته ځای ته زړه کېږي.^{۱۲}

جنرال پالک او نانت دواړو بېرته تګ نه غوښت؛ نو هر څه يې ځنډول او اېلېنېوره ته يې پرله پسې پلمې لېږلې چې ولې تر اوسه په بېرته ورتګ نه دي توانېدلي - خرابه هوا، د لېږد د وسيلو نشتوالی، پيسې او داسې نور - او په عين وخت کې يې

په هند او برتانیه کې تندلاري پالیسي جوړوونکي هڅول چې ایلبنبره اند بدلولو ته وډوماري. ډیوک اف ولېکټن* Duke of Wellington، چې د جکرې ډېر پلوی و، لوی والي ته ولیکل: «دا ناشونې ده چې په هغه کلکه بڼه چې زه یې غواړم تا ته ټینګار وکړم چې په ختیځ کې زموږ د پوځ د حیثیت بیا اعاده څومره ارزښت لري.»^{۱۳} پالک هم کلکې ته په پرله پسې لیکونو کې همدغه خبره کوله او ویل یې: «زموږ د وتلو په اړه زه وېره لرم چې په اوسني وخت کې به دا تر ټولو بده اغېزه ولري. دا به یوه ماته وګڼل شي او د یو ځواکمن ملت په توګه به زموږ حیثیت د نړۍ په دغه برخه کې له منځه لاړ شي.»^{۱۴} ایلبنبره پوه شو چې نوموړی به په دې تورن شي چې یو ښه فرصت یې له لاسه ورکړ چې له اکبرخان څخه یرغمل ازاد او د انګرېز پوځ حیثیت بېرته اعاده کړي؛ نو د داسې لارې په لټه کې شو چې خپل دریځ بېرته بدل کړي.

پالک دې ته تم و چې ایلبنبره یې پری ورخوشی کړي، خو په عین وخت کې یې له هغه افغانانو غچ اخیست چې د ده لاس ورسېده. نوموړي جزایي ډلې د جلال اباد د درې قبیلو ته لېږلې چې د «دوی د کورنو د بامونو په نړولو او د هر هغه څه چې سوځول کېدل، په سوځولو» دوی ځانته تابع کړي.^{۱۵} یو غونډ په سوېل کې د شینوارو سیمې ته ولېږل شو چې ټولې کلاوې او ټول کلي وسوځوي او ټولې ونې یې چپه کړي. یوازې په یوه ورځ کې یې ۳۵ کلاوې وسوځولې. د توپچي اګستس اېبټ Augustus Abbott تر قوماندې لاندې یو بل غونډ د ګندمک په لور ولېږل شو چې د کلیو اوسېدونکو ته چې د څلور څلوېښتې قوې وروستي ژوندي پاتې یې په ټولیزه توګه وژلي وو، سزا ورکړي. نوموړي وروسته لیکلي: «موږ د انګورو ټول باغونه له منځه یووړل او د دوه پېړیو زرو ونو چاپېر مو ژوره کړی وکینده. د دوی کلاوې او کورونه مو وران کړل، دېوالونه مو والوزول او د دوی ښایسته ونې مو وچېدو ته پرېښوې*». دغه غچ په خپل اغېز کې بشپړ او دوامداره و. دغسې بد چلند د خواشینۍ وړ و، خو د درس داسې ورکړه اړینه وه.»^{۱۶} د پوځ سیاسي افسر، مکګرېکر هم د دغه ظلم او ورانۍ په پلوی لیکلي چې کېدای شي وران دېوالونه ژر ورغول شي، خو د ونو داسې له منځه وړل چې یو متمدن اند ته به بربریت ښکاره شي، یوازینی لاره وه چې افغانانو ته «زموږ د ځواک کچه ښکاره شي ځکه چې دوی د خپلو ونو له سیوري خوند اخیست». داسې امر شوی و چې «سمدلاسه د هر هغه کلي چې له اکبرخان سره د مرستې ګمان پرې کېده، کلاوې، کورونو، ونې، غله او وابښه له منځه یووړل شي».^{۱۷} په عین وخت کې، په جلال اباد کې د تودوخې او له وجې یې د مرضونو راتګ د پوځیانو ناخوښي او ځورېدنه ډېروله. لمړی بریدمن ګرین ووډ په دې هکله لیکلي:

د افسرانو په منځ کې ناهیلې او د عسکرو په منځ کې د ناراضتیا ښکارې هغه وخت ډېر شو چې دوی لمړی په ورځو او ورپسې په اونيو بېکاره پراته وو... هره ورځ ګڼ شمېر اوبښان او نور د بار وړلو څاروي مړه کېدل او د دوی له مردارو او په کمپ کې د چټلې تورم د زغملو وړ نه و. د مړو څارویو مردارو چې په هره خوا کې پراته وو، په میلیونونو مچان وزېږول او له دوی څخه به فضا توره وه. دې زموږ رېره دومره ډېره کړه چې یوه دقیقه ارامتیا راته ناشونې شوه. تدارکات خراب او لږ وو. د سړیو په منځ کې ناروغي خوره شوه او

* ډیوک اف ولېکټن هغه ایرلنډي انګرېز پوځي و چې ناپلیون ته یې په ۱۸۱۵ کال کې په واترلو کې ماته ورکړه او وروسته له ۱۸۲۸ کال څخه تر ۱۸۳۲ کال پورې د برتانيې صدراعظم و. (ژباړن)

** په ۱۹۹۰ مو کلونو کې کله چې طالبانو په پروان کې چې تاجک کلي په کې ډېر دي، خپل زغم پایلود، د باغونو او انګورو ټاکنو پر وړاندې یې همدغسې تکنیک وکارولو.

دوی به په ترڅه بڼه سرتکونه کوله چې د دې پر ځای چې سمدلاسه د دښمن په لور د خوځېدو قوماندانه ورکړل شي، دوی د دې له پاره دلته راوستل شول چې د ډارنو په څېر په دغه طاعون وهلي ځای کې مړه شي.^{۱۸}

د تودوڅي درجه ډېر ژر ۴۳ سانتي گریټ ته اوچته شوه او ډېرو افسرانو به خپل وخت د کورونو په سپرو تلخونو کې تېرولو.

په کلا کې یو سړی په ځانگړې توگه ډېر غمجن ښکارېده. تامس سپین لیکلي: «هر ماښام، کله به چې عسکرو ماښامنی پیل کړه، جنرال سېل به غلی ووت چې ظاهراً زموږ د کار د پرمختگ کتنه وکړي، خو په حقیقت کې به د خپلې ښځې او لور د ناچاره وضعیت په اړه په فکر کې ډوب و او له ځان سره به یې ارزونې کولې چې دوی څرنگه وژغوري.» سپین پوه شو چې اوس خو کلابندي ماته شوې او په دې اړه د سېل اندېښنې لیرې شوې وې؛ نو د نوموړي فکر خامخا د خپلې کورنۍ د برخلیک په اړه ډېر څرخي، په ځانگړې توگه اوس چې اېلېنبوره له افغانستان څخه د پوځ د ایستلو په اړه سوچ کولو او داسې ښکارېدل چې د جگړې یرغمل او نور برمه کسان به په اسارت کې پرېښودل شي. د کلابندی په وخت کې داسې گنگوسې هم وې چې اکبرخان به مېرمن سېل د ښار د دېوالونو مخته راوړي او هغې ته به د سېل پر وړاندې شکنجه ورکړي چې تسلیعې ته یې اړ کړي. یو ماښام سپین په پیره درېدلې و او په دې مهال سېل هم یوازې ورښکاره شو. دلته، سپین خپل زړه راغوند کړ او له جنرال څخه یې پوښتنه وکړه چې که دغه گنگوسې رښتیا شي، دی به څه وکړي: «زما لوري ته یې، ژېر خو جدي مخ واړولو او په کېدلو ژورو احساساتو یې داسې ځواب راکړ: «زه به د هر توپ میل د هغې په لور واړوم، زما زاړه هډوکي دې د دغه کلا په ړنگو کې ښخ شي، خو زه به هېڅ کله تسلیم نه شم.»^{۱۹}

داسې ښکارېدل چې د سېل له خوا د اکبرخان ماته، مېرمن سېل او نورو اسیرانو ته یو له ښو او بدو څخه گډ خبر و. لکه د جلال اباد په چوڼۍ کې، دوی غلطې گنگوسې اورېدلې وې چې پالک ته ماته ورکړل شوې؛ نو دوی په ژور خپکان کې ډوب شوي وو، خو کله چې د سېل د بریا او د خیبر له لارې د پالک له بریالي راتگ څخه خبر شول، دوی ته د ابهام حالت بیا راژوندی شو او له یوولسو اونيو ثبات وروسته، بیا پر اسونو کښېنول او د شمال په لوري ولېږل شول چې د انگرېزانو د ژغورنې له ممکنه هڅې لیرې وساتل شي. دوی وروسته خبر شول چې د جلال اباد له جگړې څخه وروسته، ډېرو مشرانو - په ځانگړې توگه د ختیځ غلزي مشرانو - «غوښتنه کوله چې دوی ټول ووژل شي، خو یوازې په خپله اکبرخان د دوی د ژغورنې له پاره مداخله کوله.»^{۲۰}

مخکې له دې چې دوی بیا لالهانده ولېږل شي، د اکبر خان خسرو او په لغمان کې د بابکرخیل غلزيو مشر چې دغه بندیان یې په اسارت کې وو، د دوی د مالونو غوره توکي واخیستل. مېرمن سېل لیکلي: «ده د مېرمن مېکنانې ټولې گانې واخیستې چې له یو لک روپيو څخه یې ډېر ارزښت درلود او همدا راز د دېرش - څلوېښت زره روپيو په ارزښت شالونه یې هم ترې واخیستل.» خو مېرمن سېل نه غوښتل چې په اسانۍ لوټ شي. نوموړې دوام ورکوي: «دوی زما

جعبه لرونکی بکس په ډېره خوبۍ واخيست - خو ما هسې بې ارزښته چټيات او يو څو کوچني بوتل چې ما ته بې گټې وو، په کې اېښي وو. هيله منه يم چې افغانان د دغه بوتلو مواد د دارو په خيال وخورې او اغېزمن ورته تمام شي. په يو بوتل کې نايټريک اسيد او په بل کې د سېلورنایټرېټ محلول و.»^{۲۱}

څو ورځې وروسته د اسيرانو کاروان د ټپي اکبرخان له کاروان سره چې د کابل په لوري روان و، مخامخ شو. کله چې جورج لارنس د دوی له څنگه تېرېده، اکبر خان يې په ډولۍ کې وليد. نوموړي ليکلي:

اکبرخان په رنک ژېر او ناروغه ښکارېده او ټپي لاس يې په غاړه کې اچولی و. زمور سلام ته يې په ډېر ادب ځواب ورکړ او کله يې چې زه له څنگه تېرېدم، ما ته يې موسکا وکړه او په اشاره يې راته وويل چې ورسره يوځای شم. نوموړی په ډېره ازاده بڼه او د يو سرتېري په څېر د سېل د بريا او د خپلې ماتې په هکله وغږېد. زمور د عسکرو زوروتيا او همدا راز د سېل ښکاره بڼه يې چې د خپلو عسکرو په سر کې پر خپل سپين اس سپور و، وستاييله. ده ومنله چې سړيو يې په بېرته تېښته وکړه او دی په خپله اړ شو چې له خپلې ډولۍ ووځي او په اس وتښتي. که چېرې په ده پسې زمور ځواکونه څو ميله د سيند تر غاړې تللي وای، هغه حتماً يرغمل نيول کېده ځکه چې نوموړی څو ساعته هلته تم و څو يوه جاله ورته برابره کړل شي چې له سيند څخه يې تېر کړي.^{۲۲}

وروسته اکبر خان دوی ته د خدای په امانۍ لاس وڅوڅولو او د کابل په لوري روان شو. بنديان په يوه بله لاره د تيزين غاښي په سر کې يوې کلا ته ولېږدول شول. په لاره کې دوی يو ځل بيا د جنورۍ د مياشتې د شاتگ په لاره تېر شول او په وار وار هيبتناکه تېر يادونه يې تازه کېدل. لارنس ليکلي: «ډېر هغه مري چې په واوره کې پټ پاتې وو، لږ خراب شوي وو خو ډېر نور په اسکلېټ بدل شوي وو.»^{۲۳} تر ټولو غمجنه صحنه د سپاهيانو د لښکر د بېرو او ځنگلي شوو پاتې عسکرو ليدل وو چې ځينې يې تر اوسه د اوچتو غاښيو په غارونو کې پټ وو. مېرمن سېل يو غار وليد چې مخې ته يې د انسانانو ډېر هډوکي انبار پراته وو «او د غار خولې ته څېرمه له وينو څخه داسې ښکارېدل چې د پايښت له پاره دوی يو بل خورل. په غار کې لږ د ننه، ما د اروا په څېر درې څېرې وليدې چې په خاپوړو خوځېدلې او د تېرېدو په مهال کې مې له دوی څخه د مرستې غږ واورېد.»^{۲۴}

په راتلونکو څو ورځو کې د يرغملو جبري يون په باران او ډېرو خټو کې و. سروبي ته څېرمه باران دومره ډير شديد شو چې بلاخره ناروغه الفنسټون يې ختم کړ. لکه څنگه چې ده ډېر مخکې وړاند وينه کړې وه، دی به بيا هېڅ کله په پوله کې د ښايسته سيسيو ديدن ونه شي کړی. که څه هم د دغه ناورين پرې چې د بنديانو دغه حالت ته يې لاره هواره کړه، يوازې او يوازې د ده په غاړه وه، خو د ده د شخصي جذابيت له وجې، نورو يرغملو يې په وفادارۍ تر پايه پالنه وکړه. ده ته مکزي او لارنس په ځانگړې توگه زره سوی درلود او د نوموړي د چوپړيال، مور Moore سره يې په نوبت د دغه بوډا جنرال چې ورځ تر بلې يې حالت خرابېدو، پرته له درمل څخه پالنه کوله. مکزي «وتوانېد چې د انارو له پوټکي څخه د سېکمنتيا شربت جوړ کړي او تر يوې کچې د الفنسټون وروستيو خورېدنو ته ارامتيا ورکړي».^{۲۵} لارنس ليکلي: «ده په وار وار راته وويل چې هيله او حتی دعا کوي چې مړ شي. د شاتگ ډاروونکی هيبت يې په خوب او وينه کې تل د سترگو مخې ته ولاړ و. زمور ټولو زړه ډېر ورته بډېده او هڅه مو کوله چې دغه بوډا ته ډاډگېرته او ارامتيا ورکړو، خو هېڅ گټه يې نه کوله ځکه چې ذهن او ځان يې له کاره وتلی و او په ښکاره يې د شاتگ پېښو زړه مات کړی و. زخمونه يې جوړ نه شول، خو ده يې پروا نه لرله. د ذهن رېږېدنه يې دومره ډېره وه چې حتی د خپل وجود درونو ته يې پام نه کېدلو...»^{۲۶}

د ژوند په خپله وروستی شپه کې، الفنسټون له خپل چوپړيال څخه يوه کاسه اوبه او يو پاک کميس وغوښت. له مينځلو او کميس بدلولو وروسته، نوموړي مکتزي ته وويل چې هغه دعاوې ولولي چې مړينې ته په نږدې خلکو لوستل کېږي او خپل له ژړا څخه ډک چوپړيال ته يې وويل چې سر يې اوچت کړي. د دغه مهال په اړه لارنس داسې ليکلي:

زه خواري جنرال ته نږدې په وچ غولي پرېوتم. [ده] ټوله شپه هېڅ سترګې پټې نه کړې ځکه چې له ډېر درد څخه ځورېده. ما څو ځلې خبرې ورسره وکړې، خو ده به يوازې مننه راڅخه کوله او و به يې ويل چې زه ده ته هېڅ نه شم کولی او ډېر ژر به هر څه پای ته ورسېږي... درد يې ډېر زيات و، خو ده به په زغم او منلو کاللو. په وار وار يې ما ته وويل چې ډېر خواشيني دى چې د شاتګ په بهير کې ونه وژل شو. د ده د مهربانه او نرم طبيعت او د نورو په کارو کې د نه غرض له کبله، مور ټولو ورته درناوى کولو او که څه هم ده ته يې خپله مړينه تر ټولو خوشحاله خلاصون و، خو مور ټول يې په مړينه خواشيني وو.^{۲۷}

کله چې اکبرخان د جنرال له مړينې خبر شو، په درناوي او ادب يې امر وکړ چې مړى يې له چوپړيال سره جلال اباد ته ولېږدول شي، خو دا به د الفنسټون په برخليک کې وو چې حتی په مړينه کې هم وځورېږي. بېرته د جلال اباد په لاره کې يوه ډله لاروي غلزي پوه شول چې څه لېږدول کېږي. دوى تابوت خلاص کړ، بيا يې مړى لوڅ لغړ کړ او په تېرو يې وويشت. اکبر يوه بله اس واله ډله ولېږله چې مړى او ساتونکي يې وژغوري. بيا يې دواړه، مړى او چوپړيال، په جاله کې د کابل سيند له لارې د جلال اباد دروازو ته ولېږل.

هلته د اپريل په دېرشمه، پالک او سېل دغه کم بخته جنرال په بشپړو پوځي تشريفاتو خښ کړ.*

کله چې د اکبرخان د بشپړې ماتې خبر کابل ته ورسېد او د ده ځپل شويو جنګيالو د اپريل د اتمې په ماښام کابل ته نکونښدل پيل کړل، هلته ډېره وېره رامنځته شوه او د بارکزيو ډيرو ملاترو غونډيو ته تېښته پيل کړه.^{۲۸}

د فتح جنګ او سدوزي شهزادگانو چې د خپل پلار له وژنې راهيسې وارخطا په بالاخصار کې ايسار پاتې وو، هيلې بيا راژوندى شوې. دوى د خوراکي توکو، وسلو او مهماتو په غونډولو پيل وکړ او د دوى د اصلي متحد، امين الله خان لوګري په هڅونې يې د کوهستان له تاجکانو سره خبرې اترې پيل کړې چې نور عسکر خپلې داعيې ته جلب کړي. لکه په وار وار د پخوا په څېر، کابل د سدوزيو او بارکزيو تر نفوذ لاندې سيمو وېشل شوى و او نواب زمان خان په نهيلى د امين الله او د ده د سدوزي متحدينو پر وړاندې له خپلو اډو څخه دفاع کوله. د اپريل په لسمه جلال اباد ته په خپله يوه استونه کې موهن لال کشميري داسې راپور ورکړى: «د امين الله خان لوګري واک ورځ تر بلې ډېرېږي. دى د شاه او فتح جنګ د خزاني واک په لاس کې لري او د خپلې قبيلې سرې، لوګريان راتلوي.»^{۲۹}

* په پای کې پالک د ده مړى هند ته ولېږدولو او د کلکتې په پارک سټريټ Park Street هديره کې داسې ځای ښخ شو چې د هغه مقبرې څخه دومره ليرې نه دى په کومه کې چې مېرمن مېکناتن د خپل مېرغه هغه پاتې شوني ښخ کړل چې نوموړي يې په موندلو بريالى شوه.

مېرمن سېل د تل په څېر د دغه پېښو په اړه سپینه خبره وکړه او په خپله یادلیکچه کې یې لیکلي: «په کابل کې مېلمستیاوو زور اخیستی. نواب زمان خان وایي چې دی به پاچا شي، اکبرخان او جبارخان هم همدغه خبره کوي او امین الله خان هم لکه محمدشاه خان او شهزاده فتح جنگ دې ته ورته خیال لري.» نوموړې زیاتوي:

عسکر هره ورځ د جکرې له پاره روان وي... اوس د کوزار وخت دی، خو یوازې له دې کبله چې مور څو کسه د اکبرخان په لاس کې یو، زه د وخت پر ضایع کېدو اندېښمنه يم. زموږ د هېواد د درنښت او عزت په پرتله، زموږ ژوند څه ارزښت لري؟ داسې نه ده چې زه د خپل ستوني غوڅېدو ته حاضره يم. برعکس، زه هیله منه يم چې د بریا برتانوي توغ یو ځل بیا په افغانستان کې وویښم، بیا به د امیر دوست محمد خان واک ته د رسېدنې په هکله کومه نیوکه ونه لرم. راځئ چې مور یوازې دوی ته وښیو چې ماتولی یې شو، د دوی خاين مشران وشرموو او د خپلو عسکرو د ناوړه وژنې غچ واخلو او راځئ چې لکه یو په مټروکو شړل شوی سې، له دغه هېواد څخه په پټه وتلو سره د انگرېزانو نوم بد نه کړو... پرېږده چې زموږ لوی والي او اعلیٰ سر قوماندان په دې فکر وکړي او زه خپلو لمسیانو ته د جرابو او بدل وکړم، خو زه له ډېر وخت راهیسې د یو سرتېري ښځه يم؛ نو نه شم کولی په داسې حال کې ارامه کېښم چې زموږ پر عزت لکه ولکول شي... که ما واک درلودای، افغان مشرانو به هېڅ کله زه نه وای هېره کړې ځکه چې ویل کېږي د ښځې غچ ډېر هېښناکه وي، خو له اکبر، سلطان جان او محمد شاه څخه به هېڅ راز غچ اخیستنه زما د غچ تنده ماته نه کړي.^{۳۰}

رکود او اېهام د مې میاشتي په نهمه هغه وخت مات شو چې اکبرخان کابل ته ورسېد. په خپله معموله سېکمنتیا او پرېکندتوب یې سمدلاسه د سدوزیو کلا کلابند کړه او یو لړ لوی ماینونه یې د تر ټولو اسانه زیانمنېدونکو برجونو لاندې کېښودل. دلته یې هم له هغه تکتیک څخه کار واخیست چې په جلال اباد کې ورته د ملاتړو په ټولولو کې ډېر اغېزمن و. نوموړي یو ځل بیا خپل ځان د اسلام د اتل په څېر څرگند کړ او سدوزي یې د انگرېزانو ملگري او خاين وبلل. ده نورو مشرانو ته ولیکل: «دا د گمراه کافرانو پر وړاندې د رښتیني ایمان د خاوندانو د یو موټی کېدو د بېساري ارزښت خبره ده؛ نو ځکه د رښتیني ایمان مخلصو پلویانو په دې خوښه وکړه چې ما د خپل مشر په توگه ومي او زما پر لارښوونه عمل وکړي.»^{۳۱}

یوازې په یوه اونۍ کې اکبرخان وتوانېد چې امین الله خان ته رشوت ورکړي چې د سدوزیو ملاتړ پرېږدي. یوه اونۍ وروسته یې میرحاجي خپل کړ چې په وسیله یې د «کابل علما او کوهستانیان» هم د ده پلویان شول.^{۳۲} نوموړي له هغه سپاهیانو څخه هم یو غونډ جوړ کړ او وسلوال یې کړل چې د شاتک په مهال یې انگرېزي پوځ پرېښی و. د مې میاشتي په پای کې، ۱۲۰۰۰ کسه د ده تر جنډې لاندې ودرېدل چې د سدوزي دفاعیانو په پرتله درې برابره ډېر وو.^{۳۳} وروسته له دې چې فتح جنگ یوه میاشت تر بمبارۍ او ماین چاودنو لاندې و او د باروتو زېرمه او د توپ گولۍ یې خلاصې شوې، دی بلاخره تسلیعې ته اړ شو. د جون په اوومه، اکبرخان ته په بالاحصار کې بلنه ورکړل شوه. د همدغه میاشتي په پای کې فتح جنگ اړ ایستل شو چې ټول واک اکبرخان ته چې رسماً یې ځان وزیر ټاکلی و، وسپاري؛ نو اکبرخان سمدلاسه ټول واک ترلاسه کړ. فتح جنگ وروسته بیا اړ ایستل شو چې په یو لیک کې پالک ته دغه توضیحات ورکړي: «ما سردار محمد اکبرخان ته د ټولو شتمنیو او هر راز چارو بشپړه اداره وروسپارله او د تل له پاره مې د هر څه په هکله د ټولو موضوعگانو د ارزونې او حل واک ورکړ. نوموړي چې د انگرېزانو سره هر راز جوړښت کوي، زه یې منم او منظوروم او څه بدلون به په کې نه راوستل کېږي.»^{۳۴}

داسې ښکاري چې په پيل کې اکبرخان لا تراوسه د يو سدوزي تش په نامه مشري ته د اړتيا احساس کولو چې خپله واکمني مشروع کړي: د هغه تورې لکې سره سره چې سدوزيو د کرکې وړ کافرانو سره اتحاد کړی و او دغه لکې سدوزي زيانمنول، خو د احمد شاه دراني د اولادې داسې کرشمه وه چې اوس هم اکبرخان د دې اړتيا احساسوله چې د هېواد مشري ته يو سدوزی وساتي،^{۳۵} خو د جولای مياشتې په پيل کې اکبرخان له دغه ناسې عقيدې څخه ستړی شو او کله يې چې د مياشتې په نيمايي کې د فتح جنگ او پالک تر منځ يو ليک کشف کړ، ده سمدلاسه ټول سدوزي شهزادگان او ړوند بودا شاه زمان راغونډ او د بالاحصار په سر کې يې بنديان کړل. فيض محمد ليکلي: «دغه ليک د عزت، غيرت او وفادارۍ له ټولو دودونو سره په ټکر کې و او هغه ترون يې ماتولو چې شاه د ده سره کړی و؛ نو ځکه يې بندي کړ او ټولې هغه گانې او کران بيه توکي يې ضبط کړل چې فتح جنگ ترلاسه کړي وو، خو د اکبرخان لا تراوسه زړه تش نه و. نوموړي غوښتل چې شاه ته په متروکو جزا ورکړي او ټول شته يې ضبط کړي.»^{۳۶}

کله چې اکبرخان د وزير په توګه د خپل واک په اوج کې و او د بالاحصار مانۍ يې په واک کې وه، ده پرېکړه وکړه چې هغه انګرېز افسران مابنامۍ ته راوغواړي چې د غزني په سقوط کې يرغمل نيول شوي وو او د ده په امر په دې وروستيو کې کابل ته راوستل شوي وو چې له نورو يرغملو سره يې يو ځای کړي. د دوی په منځ کې يو پټ خولی الستيرو ځوان هم و چې وروسته يې د هند د تاريخ بهير بدل کړ. نوموړی کپتان جان نېکلسن نومېده او داسې سړی و چې په اسانۍ چا اغېز نه شوی پرې کولی، خو وروسته يې خپلې مور ته داسې ليکلي: «زه هېڅ کله له داسې ښاغليو او مېذب سړيو سره نه وم ناست. دوی ډېر ښايسته دي او د افغان سردارانو په توګه، د ډېر درنښت او وقار خاوندان دي... ما چې د دوی ناستې کړې ته له يوه سره تر بله وکتل، دواړه، پاچا وژونکي او خپلوان وژونکي سړي مې تر سترګو شول - په دې مېلمستيا کې زموږ د استازي قاتل ښايي داسې سړی و چې ترټولو يې لږ لاس پر وينو سره وو.»^{۳۷} د نېکلسن همکار، دويم بریدمن کرافورډ هم د اکبرخان بې عيبه چلند هک پک کړی و. نوموړي وروسته ليکلي:

موږ ته په ډېره مهربانۍ ښه راغلاست وويل شو. ما هېڅ باور نه کولو چې داسې مېړنی، خوش خويه، په زړه کې مهربانه او صادق سړی به چې زموږ د روغتيا او په مزل کې د ستړيا په اړه يې پوښتنې وکړې د مېکناټن قاتل او زموږ د عسکرو د ټولواژني مشر وي... ده د مابنامۍ غږ وکړ او په پاتېنګر او تروپ Troup پسې يې سړي ولېږل چې زموږ ليدو ته راشي. کله چې دوی راورسېدل موږ ټول داسې ښې مابنامۍ ته کېښناستو چې ما په مياشتو نه وه خوړلې. د مابنامۍ په ترڅ کې وزير په بېلابېلو موضوعگانو خبرې او توکې کولې... سبا سهار ته، دغه شيطان ډېر ښه سېاناری راولېږه... او د جامو او داسې نورو توکو چې موږ اړتيا ورته لرله يو نوملړ يې وغوښت څو موږ ته يې برابر کړي.^{۳۸}

يو سړی چې د نوي وزير له خوا دومره په درنښت چلند ورسره ونه شو، د برنز پخوانی منشي او د څارګرو مشر موهن لال کشميري و. اکبرخان د موهن لال او انګرېزانو تر منځ يو لږ مکاتې کشف کړې وې او په دې هم خبر شوی و چې دغه منشي په فعاله توګه فتح جنگ ته وسلې او مهمات راتولول. د هغه چلند برعکس چې اکبر خان له انګرېزانو سره وکړ، موهن لال سم دلته کولې او وډبول شو او وروسته شکنجه ورکړل شوه.

موهن لال په يو ليک کې چې په زانندان کې يې په چټکۍ له ډېرو ګرامري تېروتنو سره ليکلی و او بيا وتوانېد چې په قاچاق توګه يې انګرېزانو ته ولېږي، داسې ليکلي: «زه يې ځملولم. بيا پر ما باندې يوه اوږده څوکۍ (کوچ) کېښودل شوه چې خلکو يې په سر تويونه وهل. دوی زه په لرکې وهلم او په ډېره لږاکه او بې رحمه بڼه يې شکنجه راکوله. اکبر

۳۰۰۰ روپۍ له ما څخه غواړي او وايي چې که یې ورنه کړم، زما سترګې به وباسي. زما ټول خان ډېر سخت ډبول شوی. زه د دولت له امر پرته، د هېڅ شي ژمنه نه شم کولی مگر دا چې د خپلې تباهی ننداره وکړم. زما پښې له ډېرې قف پایي څخه پرسېدلې دي.»^{۳۹}

یوه اونۍ وروسته موهن لال بیا یو خبر ولېږه چې حالت یې ډېر خراب شوی دی: «کله کله له لاس او پښو څخه کلک نیول کېږم او په شا مې یوه درنه تېره اېښودل کېږي او په عین وخت کې مې سره مرچ د سترګو او پزې سره سوځول کېږي. کله کله قف پایي کېږم. له هر راز کړاو څخه چې تصور یې کېدای شي، ځورېږم. دی له ما څخه ۳۰۰۰ روپۍ غواړي. وروسته له دې چې په لړکۍ یې له ما څخه کار واخیست، ۱۲۰۰۰ روپۍ یې ترلاسه کړې او وايي که چېرې پاتې روپۍ ورنه کړل شي، زما سترګې به وباسي او په سره اوسپنه به مې وسوځوي.» موهن لال د خپل لیک په دوام کې وايي چې که ووژل شي، حکومت باید په ډهلي کې د ده د بنځې، دوه ماشومانو او بوډا پلار پالنه وکړي. له څو نورو ورځو شکنجو وروسته، نوموړی په ناهیلۍ کې ډوب شوی و او د داسې لیکونو لیکل یې پیل کړل لکه دی چې بل څوک وي او د موهن لال په هکله داسې خبرې کوي چې اوس مرسته ورته بې کټې او ناوخته وه: «موهن لال درې ځله ډېر سخت ووهل شو او ډېر ظالمانه او بې عزته چلند ورسره وشو. دی تر اوسه د ۱۸۰۰۰ روپو ورکړې ته اړ ایستل شوی او خدای خبر دی چې ده ته به نور څه پېښ شي. په خپله مهربانۍ مو له دغه رېږو څخه د ده د ژغورنې له پاره څه وکړئ.»^{۴۰} خو د برنز په نه شتون کې چې له ده ساتنه وکړي، موهن لال د پالک په پوځ کې داسې څوک نه لرل چې له ده سره مرسته وکړي؛ نو له جلال اباد څخه یې کوم لیک یا ډاډکېرنه ترلاسه نه کړه. یوازېني کس چې د ده د خلاصون له پاره یې د پیسو پیدا کولو هڅه وکړه، په ډهلي کې د نوموړي پخوانی د کالج ملګری او اوس څارګر او د وېد منشي، شہامت علي و چې په اېنډور کې یې د کابل له هندو بانکرانو څخه د پور اخیستنې هڅه وکړه چې د ده خلاصون ته لاره هواره کړي او په دې کې بلاخره بریالی شو.^{۴۱} په دې اړه اکبرخان ته د پالک له خوا یو ناوخته اعتراض لیک هم مرستندویه و، خو ظاهراً موهن لال تر هغه وخته پرېښودل شو ترڅو چې مسلمان نه شي.^{۴۲}

په عین وخت کې، اکبرخان د بالاحصار دفاعي برخې بیا جوړې کړې، خندقونه یې وکیندل او خوراکي توکي او مهمات یې زېرمه کړل څو که چېرې انګرېزان د کابل د بیا نیولو هڅه وکړي د دفاع له پاره چمتو وي.^{۴۳} همدارنګه، د تیزین او خردکابل د غاښیو تنګو برخو ته یې سړي ولېږل چې سنګرونه او مورچلې وکیندي.

له درې میاشتو انتظار وروسته، د جولای په دوه ویشتمه بلاخره پالک او نابت هغه امر ترلاسه کړ چې دوی ورته تم وو. اېلېنېوره له داسې کلیمو څخه په کار اخیستنې چې ټول مسوولیت یې د دغه دوو جنرالانو پر غاړه اچولو، دوی ته یې امر وکړ چې که دوی غواړي «نو کولای شي د کابل په لاره له هېواد څخه ووځي». دغه امر یې هم ورکړ چې «د انګرېزي پوځ د ځواک پرېکنده ثبوتونه هلته پرېږدي».^{۴۴} نو اوس د دغه جنرالانو تر منځ لوبه پیل شوه چې څوک به ژر تر ژره کابل ته ورسېږي که څه هم د نابت منزل ډېر اوږد و - شاوخوا ۳۰۰ میلې حال دا چې د پالک پر وړاندې ۱۰۰ میلې پراته وو.

نابت همدغه ماښام په احساساتي بڼه خپلې لور ته لیکلي: «دوی مې ترې لاسونه خلاص کړل. ما ته اوس ګوره، زه به سمدلاسه لاس په کار شم. زه دلته ناست يم او په ډاډمنه توګه لیکم چې زما ښایسته او اصیل غونډونه به دوی ته سم سبق ورکړي.»^{۴۵}

يو بل سړی چې دغه خبر ډېر خوشحاله کړی و، جنرال سېل و چې په دې هکله يې ليکلي: «د خوښۍ احساساتو دومره غلبه راباندې کړې چې سم ليکل نه شم کولی.»

جنرال نابت د تلوسې او گډوډۍ په حال کې بلاخره د اکست په اتم له ۶۰۰۰ پوځيانو سره له کندهار څخه ستون شو.^{۴۶} د کندهار اداره يې د شاه شجاع کشر زوی، شهزاده صفدرجنک ته وسپارله. دغه شهزاده چې ويل کېږي د يوې لودياني نڅاکړې زوی و، سوکند وکړ چې ښار به د سدوزيو تر ولکې لاندې ساتي که څه هم نابت اړنک درلود چې دی به ډېر دوام ونه شي کړی او په شخصي توگه په دې باور و چې «د انگرېزانو له وتلو وروسته به په کندهار کې ډېره گډوډي او وینه تويونه رامنځته شي».^{۴۷} خو دغه ځوان شهزاده هوډمن و چې که وکړای شي، ښار به تر خپلې ولکې لاندې وساتي. کله چې نابت له کندهار څخه لاړ، صفدر جنک ډېر ژر په يو ليک کې داسې ورته وليکل: «موږ له ټينگ هوډ څخه پرته بل څه نه احساسوو چې د پاچا د وينې غچ واخلو. همدا اوس زما وينې داسې په خوتېدو دي چې پرته له ښې غچ اخيستنې بل فکر نه شم کولی. زما دې په خدای قسم وي چې تر څو ژوندی يم، زه به بل کار ونه کړم او ټول پام به مې غچ اخيستنې ته وي: يا به زما برخليک هم د پلار په څېر شي او يا به د ده د مرگ بدل واخلم.»

يوولس ورځې وروسته، پالک له لږ لوی پوځ، ۸۰۰۰ عسکرو سره له جلال اباد څخه حرکت وکړ، خو د ده لاره ډېره خپگانوونکې وه. څومره ډېر به چې کساتي پوځ وړاندې تله، همدومره ډېر مړي به يې ترسترگو کېدل او همدومره ډېر به د دوی تک هيبتناکه کېده. لمړی يې د «شپېتو خلکو اسکليټونه د گندمک په غونډۍ کې خواره واره» وليدل. د افسرانو توپير په اسانۍ کېدی شوی ځکه چې «اورده وېښته يې تر اوسه پر ککړيو سربېښ وو». وروسته چې پوځ جگدک ته ورسېد، تامس سپين د خپلو سترگو ليدلی حال داسې بيان کړی: «غابښی له مړيو څخه دومره ډک و چې لاره يې بنده کړې وه. موږ اړ شولو چې دوی يوې خواته کړو چې توپونه مو تېر شي. دا يوه ناوړه صحنه وه او موږ ته ژور احساس پيدا شو چې د دغه ناوړين په بدل کې به هېڅ راز غچ بسنه ونه کړي... د ټولې لارې په اوږدو کې، په هره شېبه او په هر گوټ کې له کابل څخه د تېښتېدلو هغه خلکو اسکليټونه او مړي پراته وو چې يا وژل شوي او يا له ستومانی يا ډېرې يخنۍ مړه شوي وو.»^{۴۸} همدارنگه لمړی بريدمن کړين وو داسې ليکلي:

د ځينو يوازې اسکليټونه پاتې وو او ځينې نور مړي تر اوسه سم پاتې شوي وو او بڼه يې په بشپړه توگه سمه پاتې وه، خو رنک يې بدل شوی و. د دوی سترگې په ښکاره ليدل کېدې چې ښکاري مرغانو خورلې وې. دغه مرغانو په هوا کې په دوامداره توگه زما پر سر دورې وهلې او داسې برېښېدل چې زه يې په خپل حريم کې يو پردی او نابلی مېلمه گڼلم. کله چې د يو لوی کمر گوټ ته واوښتلو، پنځه، شپږ مړي سر په سر پراته وو او يو گرگس چې په خورلو يې اخته و، په لنډ واټن کې يې ها خوا بې پروا توپ واچولو او دومره سپين سترگی و چې پرته له دې چې والوزي، خپل لوی وزر يې رپول. ما په خپه زړه له دغه خوابدوونکې صحنې څخه مخ واړولو او په دې هوډ شوم چې زه به پر خپل ټول توان هڅه وکړم چې د افغانانو د غچ دغه پور ادا کړم.^{۴۹}

دوی له دې څخه بدتره حالت لا نه و لیدلی او هغه دا چې جگدلك ته څېرمه د غونځو په دېوال کې یې په سلگونو مري ولیدل چې په تیاره کې هغه وخت ویشتل شوي وو چې د ختلو په موخه یې پر اغزن دېوال منگولې خینې کړې وې او تر اوسه هماغه ځای پراته وو چېرته چې ویشتل شوي و. له دې څخه لږ وړاندې، د جگدلك د خاورینې کلا د تیتو دېوالونو د ننه چېرته چې د شاتګ په بهیر کې پوځیان یوه ورځ او دوه شپې پاتې شوي وو، دوی له اتیاوو تر سلو د مریو اسکلیتونه ولیدل چې کوته پراته وو. دغه مري له دوو خواوو څخه هغه وخت د غلزیو د تورټوپکو د دزو لاندې راغلي وو چې شلټن او الفنسټون اکبرخان ته د خبرواترو له پاره ورغلي وو او دوی یې بې کټې بېرته راتګ ته تم وو. سیتین لیکلي: «دوی په لیکو کې ویشتل شوي وو او همداسې مو په لیکو کې پراته وموندل. غوښې یې لا تر اوسه شته وې او هر مخ په بشپړه توګه هغه چا ته د پېژندنې وړ و چې مخکې یې پېژندلو.» دې ته څېرمه، د درې په سر کې یو ګرد د څار برج و. دلته یې د سلگونو هغه سپاهیانو او ملکيانو مري وموندل چې افغانانو ژوندي نیولي وو، وروسته یې کالي ترې ایستلي او بیا یې واورو ته شړلي وو چې مره شي.

حق تر بام پورې، ټول برج له اسکلیتو او مخ په ورستېدو مریو څخه ډک و او د مریو یوه ډېری له برج څخه بهر وه. د دغه ډېری یو سر له دروازې څخه نیمايي د ننه او بل سر یې د برج له دېوال څخه نیولې تر اووه ویشتنو فوتو پورې اوږد پروت و او زینې ټولې پر مریو پټې وې. ډېره هیبتناکه صحنه وه. داسې ښکاري چې دغه خوارکیو دلته پناه اخیستې وه. هغوی چې وروسته برج ته د ننه کېدل، هغه چا ته به یې هوا بنده کړه او مره به شول چې له دوی څخه مخکې د ننه شوي وو او بیا به یې د دوی مري ایسته واچول چې ځان ته ځای پیدا کړي خو د نورو په راتګ سره به دوی هم له منځه لاړل - تر پښو لاندې به شول، ساه به یې بنده شوه او مره به شول او هغه چا به ایسته واچول چې له دوی څخه وروسته راغلي وو. جکره له ځانسرته تر ټولو هیبتناکه بلا لېږدوي - د غچ روحیه زېږوي، پالنه ورکوي، د بدنیتي ټولې هغه جذبې پاروي چې د سړي په زړه کې لاسبرې دي او داسې کړنو ته یې هڅوي چې د خدای مخلوق ته نه، بلکې یو شیطان ته ښايي... اوس سپاهیانو هر چېرته چې کولی شول هلته یې له ژونديو او که ژوندي نه وو له مریو څخه غچ اخیست.^{۵۰}

په هر هغه ځای کې چې باور کېده له اکبرخان سره یې تړاو درلود په ځانګړي ډول سخت چلند کېده. یو ښایسته کلي چې باغونه او بڼونه ترې چاپېر وو، د سپاهیانو په اند د اکبر خان د خوښې دویښې هستوګنځي و او که څه هم هستوګن یې پرته له جکرې تسلیم شول، د کلي «هر کور وران کړل شو، ونې یې یا چپه او یا یې پوتکي وایستل شول او وروسته د ښکېلو سپاهیانو ډلې د پام وړ ګڼ شمېر سخوندر، پسونه او وزې راغونډ او کمپ ته یې راوستل».^{۵۱}

په پیل کې د پالک په پرتله د نات پرمختګ ډېر له دسپلین څخه ډک و او تاوتریخوالی یې لږ و، خو کله چې په یو کلي کې یو شمېر عسکر مره شول او بیا د غلزیو مشران په رسمي توګه تسلیم شول، یوه بشپړه ټولوزنه پیل شوه. ټول بالغ نارینه په برجو ووژل شول، پر ښځو جنسي تېري وشول او مالونه یې لوټ شول. نوېل چمبرلین لیکلي: «اوبنکو او زاریو ګټه نه کوله. دان پور به په لوی لاس اوچت کړل شو، ماشه به کش کړل شوه او خوښ به هغه څوک وو چې سمدلاسه به مره شول. دغه زلنده* قتلونه (چې د خدای پر وړاندې یوازې او یوازې ډېر ناوړه دي) په رښتیا ډېر ناوړه وو... دا په افغانستان کې یوه تر ټوله ښایسته دره ده، خو مور وړانه او ویجاړه کړه. هندوستانیان د افغانانو پر ضد

*زلند: جابر، ظالم

دومره پارېدلي وو چې هر څه یې وړانولې شوی وړان یې کړل او ټولو کلاوو او مانیو ته یې چې لاس رسېده اور ورته کړ.»^{۵۲}

د نابت په پوځ کې عیسوی ملا رپورډ ای. اېن. الن Rev. I. N. Allen ته دغه پېښو لا ډېر تکان ورکړی و او لیکلي یې و چې یو مذهبي مشر کابو هېڅ کله د دغسې صححنو لیدو ته نه و اړ ایستل شوی او زیاتوي: «هره دروازه به په زور خلاصه کړل شوه، هر سړی به له لیدو سره سم ووژل شو. پوځیان انګر په انګر، برج په برج په دوی پسې وو او ډېر لږ کسان په تېښته بریالي شول. یوه دروازه چې د کور اوسېدونکو نه خلاصوله پر شپږ- پونډه توپ والوزول شوه او د کور ټول اوسېدونکي پر برج ووزل شول.»^{۵۳} یو عسکر چې په سبا د دغه کلي کلا ته لاړ، وویل چې «شاوخوا ۱۰۰ مړي خواره پراته او شپږ یا اته ماشومان په نیمه سوپو سکرو کباب او د سوځېدلو څڼو د کوټې لاندې پټ کړل شوي وو. په کلا کې یوازې یوه ښځه ژوندۍ وه او بې اسرې د پلار، ورور، مېړه او ماشومانو مړیو ته چې شاوخوا ته یې پراته و، ناسته وه. وروسته یې د دوی مړي یو ځای ته کش کړل او په منځ کې یې کښېناسته».^{۵۴}

کله چې نابت غزني ته نږدې شو، د ولایت د بارکزي والي په مشرۍ ۱۲۰۰۰ درانیانو یوه لنډه خو سخته جګړه د دوی پر ضد پیل کړه. کله چې دفاعیان بېرته د ښار دېوالونو ته د ننه شول، پالک هم داسې ځای واړول چې د توپونو کولی نه ور رسېدلې. په راتلونکې سهار ټول ښار په بشپړ ډول تش و. غلزي وېرېدلي وو که څه هم د سلطان جان په مشرۍ مرستندويه ځواک په دې وروستیو کې ور رسېدلې و، خو د شپې په بهیر کې یې ښار پرېښی و. له سپېدو سره سم، نابت د ښار دروازې والوزولې. نوموړي وروسته په خپل راپور کې ډېر لنډ لیکلي: «ما د غزني د ښار، د کلا او ټولو اړونده هنري توکو د وړانولو امر وکړ.»^{۵۵}

خو یوازې د یو وروستي دود سرته رسونه پاتې وه. د هند د تاریخ په نوم یو نومور کتاب اېلېنبره لوستی و. که څه هم د دغه کتاب لیکوال جېمز مېلر James Mille هېڅ کله هندوستان ته نه و تللی، نه یې کوم هندوستاني پېژنده او نه یې کومه هندي ژبه زده وه، خو په کتاب کې یې اېلېنبره یوه بشپړه غلطه نظریه منلې وه چې د دې ادعا یې کوله چې د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸ - ۱۰۳۰) د مقبرې دروازې له چنډر لږکي څخه جوړې هغه افسانوي دروازې وې چې نوموړي په گجرات کې د سومنات لوی معبد د لوت په مهال پټې کړې وې، خو په حقیقت کې په خپله مقبره او دروازې یې په یولسمه پېړۍ کې د سلجوقیانو د هنر زېږنده وې- رالېنسن یې هم په لیدو سمدلاسه پوه شو چې په دروازو کې حکاکي شوي لیکني په عربي ژبه وې چې په اسلامي بڼې په شپږ ګوته ستوریو کې چې پېچلې عربي مېناتورۍ ترې چاپېر وې، لیکل شوې وې، خو هر څه چې وو، پروا یې نه کوله ځکه چې اېلېنبره دغه دروازې غوښتې وې؛ نو خامخا به ورکول کېدې.

نو لکه څنګه چې تمه یې کېده، اېلېنبره د شمالي او ختیځ هند مشرانو او شهزادګانو ته په خطاب کې یوه اعلامیه خپره کړه چې څنګه یې د ۸۰۰ کلونو سپکاوي غچ واخیست او څنګه یې له ښکېلاکي پېر څخه مخکې پر هندوانو باندې د افغانانو د پېړیو تسلط برعکس کړ. د انګرېزانو له برکته، هغه دروازې چې یو وخت د هندوانو د سپکاوي نښې وې اوس له پوځي اړخه د اباسین پر ها خوا هېوادونو باندې د هند د ځواکمنتیا په نښو بدلې شوې. وروسته، دغه دروازې له یوې جبرې تشریفاتې ډلې سره یو ځای په هند کې سمې وګرځول شوې او په تشریفاتو به هک پک لارویو ته د نندارې له پاره اېښودل کېدې چې د هند خلکو ته د انګرېزي حاکمیت مهرباني او پیاوړتیا وښيي، خو هندي

شهرزادگانو کوم غبرگون ونه بنسود. همدې ته ورته، د هندوانو غبرگون لا ډېر سور و ځکه چې په دې هکله نه شهرزادگانو او نه هندوانو څه اورېدلي وو.^{۵۶} کله چې رالېنسن د دغه بنایسته سلجوقي دروازو د ایستلو مدیریت کولو، نوموړی پوه شو چې دوی به په سختۍ په سومنات کې کېښودل شي ځکه چې د سومنات نه وې. دغه معبد د زرو کلونو راپدېخوا په کنډوالو بدل شوی و او بل دا چې په خپله هندوانو د دغه ټولې ډرامې هېڅ پړاو نه لرله.^{۵۷}

افغانان هم د دروازو په وړلو دومره خپه نه وو. د رالېنسن د لیکنې پر بنسټ، د مقبرې منجور هسې په بې پروايۍ خپلې اورې و خوځولې او وېې ويل: «دغه زاړه لريکي به ستاسې څه په کار شي؟»^{۵۸} خو په دې هکله میرزا عطا داسې سپینه خبره کړې: «اپلېنبوره امر وکړ چې دروازې هند ته ولېږدول شي چې د خراسان بیا نیول تشهیر کړي او په داسې یو هېواد کې لوی لگښتونه توجهه کړي چې ډېر لږ عایدات یې لرل. لکه څنګه چې وايي، رښتینی ځواک لباسي پروپاګند ته اړتیا نه لري! تر نن پورې د دغسې ځواک دوامداره نښې د ګڼ شمېر انګرېزي پوځیانو خوسا کېدونکي مري دي چې تر اوسه یې د خراسان کوچنۍ او لویې لارې بندې کړې دي.»^{۵۹}

د جولای په ټوله میاشت کې، د یرغملو د تبادلې په هکله څو ځلې د خبرو اترو هڅې وشوې. لمړی مکزي او بیا لارنس جلال اباد ته ولېږل شول چې له پالک سره یوې هوکړې ته ورسېږي، خو په پای کې خبرو څه پایله ورنه کړه. دوی دواړه بېرته په درناوي خپل اسارت ته لاړل ځکه چې له اکبرخان سره یې همداسې ژمنه کړې وه.

پاتېنګر یو ځانګړی لیک پالک ته ولېږه او د داسې هوکړې په هکله یې خبرداری ورکړ چې ټول انګرېز نارینه او ښځې ازاد کړل شي خو ګڼ شمېر یې اسرې سپاهیان په افغانستان کې بند پرېښودل شي. نوموړي لیکلي: «که چېرې موږ یوازې د یو څو انګرېزانو د ازادۍ له پاره پیسې ولکوو؛ نو د انګرېزانو نوم او حیثیت به په هند کې د خپل رعیت او عسکرو پر وړاندې زیانمن شي.»

په داسې حال کې چې په زرګونو بومي عسکر او په دوی پورې تړلي د کمپ ملکي خلک په دغه هېواد کې د مریټوب حالت ته اړ ایستل شوي، ډېر نور کم بخته چې خپلې پښې، لاسونه او یا د بدن نور غړي یې له لاسه ورکړي خپل ناڅرګند پایښت ته په دروېزه دوام ورکوي. که دغه خلک هم ازاد نه کړل شي او که چېرې ټول نه، خو ډېری یې په راتلونکي ژمي کې مړه شي؛ نو ما ته داسې ښکاري چې حکومت به د ځان پر ضد کړکې ته لاره هواره کړي او که یوازې انګرېزان د پیسو په بدل کې ازاد کړل شي، د ناینډه پلوی تور به پرې ولګېږي.^{۶۰}

سربېره پر دې، د بند پاتې هنديانو حال ډېرې پاملرنې ته اړتیا لرله. د مریټو یو سوداګر چې هغې کلا ته راغلی و چېرته چې یرغمل په کې ساتل کېدل، مېرمن سېل ته ويلي و چې «څلور سوه هندوستانیان په کابل کې په دې ډاډګرې بند پاتې دي چې جلال اباد ته به په خوندي توګه ورسول شي... نارینه په شپږ څلوېښت او ښځې په دوه ویشتم روپیو خرڅېږي.» له ازیګ سوداګرو څخه چې د کابل په مارکېټ کې ډېری وو او د مریټو سوداګري یې کوله، ډېره وېره کېده ځکه چې دوی په ځانګړې ډول عادتاً پر خپلو مریټو باندې یې رحمه او ظالم وو. کله چې جوسایه هارلن د خلم له

منځه تېر شو، د ازبکانو «شيطاني نوښتونه» يې بيان کړل او هغه دا چې ازبکانو به خپل يرغمل سم پر خپل زین کښلي وو: «چې يرغمل د دوی تر شا سم روان وي او شا ته پاتې نه شي، دوی به د اس د وېښتو يوه کوڅې په يوه ستن کې چې چنگک غوندې کږه وه پېوډې وه او بيا به يې دغه کوڅې د يرغملو په کروي کې د سينې له هډوکي څو اېنچه ليرې تېره او غوټه کړې وه او بل سر به يې له يوه پري سره غوټه او پري به يې د اس پر زین تړلی و؛ نو لاس تر شا تړلی يې اسرې يرغمل به اړ وو چې د اس څنګ ته چټک روان وي.»^{۶۱} کله چې اکبر، پالک ته گواښ وکړ چې که دی د کابل د بيا نيولو هڅه وکړي، د جګړې ټول انګرېز يرغمل به سمدلاسه شمال ته ولېږل شي چې د مرييو په څېر د بخارا په مارکېټ کې خرڅ شي، يرغملو ته د اندېښنو له پاره يو بل ښه دليل پيدا شو.

خو له کابل څخه بهر په يوه کلا کې انګرېز يرغملو څه ناڅه په هوساينه کې ژوند کولو. دغه مهال اکبرخان واورېدل چې د پالک او نابت پوځونو له دوه لوريو د ده د پلازمېنې په لور حرکت پيل کړی. د نوموړي تر ټولو نږدې متحد، محمد شاه خان غلزي دی وډومارو چې د کافرانو پر ضد د وروستۍ جګړې، مرګ يا ژوند له پاره تيارې ونيسي. ده خپل زوم ته وويل: «دوی جګړه غواړي؛ نو د خپلو وينو تر وروستې ځاڅکي ورسره وجنگېږه. راځه چې دوی ټول نيست او نابود کړو»^{۶۲} نو د جمعې په ورځ اکبرخان پر اس د پلچرخي جومات ته لاړ او له منډر څخه يې د انګرېزانو پر ضد د وروستې او پرېکنده جهاد له پاره له احساساتو څخه ډکه غوښتنه وکړه.

کله چې يرغملو د اګست په پنځه ويشتمه شپه د خوب له پاره تاييا نيوله، دوی ته دغه بدمرغه خبر ورکړل شو چې ژر تر ژره به د شمال په لور هندوکش ته ولېږدول شي. همغه شپه د سپوږمۍ په رڼا کې دوی ته امر وشو چې خپل پاتې مالونه په هغه تټوگانو او اوبسانو بار کړي چې اکبرخان ورلېږلي وو. ښځو ته د لمړي ځل له پاره وويل شول چې افغاني بورکې واغوندي. مکزي سخته تبه لرله او فکر يې کولو چې مړ کېږي. دی په يوه کجاوه کې چې د اوبن په يوه خوا کې تړل شوې وه کېښلول شو.^{۶۳} دوی د کابل په لمن کې د بابر د مقبرې د دېوالونو له څنګه تېر او د کوهستان په لاره روان کړل شول او ورته وويل شول چې لمړنی منزل يې د شمال لوري ته د اکبرخان هغه کلا ده چې په باميانو کې د بودا لرغونې دره لاندې ورته پرته ده. دغه دره د بودا د مجسمو په لرلو نوموړه ده.^{۶۴}

دوی يوې څلور سوه کسيزه اسوالي ډلې لېږدول. د دغه ډلې مشري د صالح محمد خان په نوم يو قزلباش اسوال افسر کوله. نوموړی د شاه شجاع په چوپړ کې و، خو کله چې دوست محمد په ۱۸۴۰ کال کې له بخارا څخه بېرته راغی، د شاه شجاع چوپړ يې پرېښود او له دوست محمد سره يوځای شو. جورج لارنس او هيو جانسن له همغه وخته لږ پېژنده او د ساتونکو په ډله کې پاتېنګر خپل لس پخواني عسکر چې له ده سره يې په ۱۸۳۸ کال کې د هرات د کلابندۍ په بهير کې مرسته کړې وه، وليدل. په دوی کې حتی دوه هغه تورتوپکوال هم وو چې د ادې د کلابندۍ په وخت کې يې د انګرېزانو په پلوی له مکزي سره څنګ په څنګ جګړه کوله.^{۶۵} ټول، پاتېنګر، لارنس، جانسن او مکزي ژر د يو فرصت په شتون پوه شول او له دوی سره يې خبرې پيل کړې چې که له دوی څخه کوم يو رشوت اخيستلو ته څوېمن وي. په لمړيو کې دوی په سنگيني ځان ډډې ته کولو، خو کله چې د شمال په لور د کولو Kulu د بې رحمه غرونو په لړۍ کې د کاروانونو د تګ لوري په ستغه لاره ختل او ورپسې د هزاره گانو د سيمې په اوچتو چاودلو ځمکو کې روان وو او کله چې د پالک او نابت د غوڅو برياوو د راپورونو رارسېدل پيل شول، د دغه ساتونکو جلند بدل شو.

تر ټولو لمړی جانسن، صالح محمد ته خبره یاده کړه. نوموړی په دې هکله د اګسټ په ۲۵ مه په خپل ژورنال کې داسې لیکلي:

صالح محمد یو خوش طبعه او خوشحاله انډیوال دی او له مور غوندې کافرانو سره تعصب نه لري. نوموړی د پیسو عسکر دی او د یرغملو دومره پروا نه لري. دی څو میاشتي مخکې په بخارا کې د قاسم په اسارت کې و. زه ټوله لاره ورسره مل وم او د ده کیسو ته مې سات تېر و. دی په خپل اټکل یو لوی اتل دی. د اتلولۍ کیسې یې پای نه لري او زه د دوه دلیلونو له کبله ورته سم غور نیسم. لمړی دا چې زما سات تېرېږي او دویم دا چې زما په غور نیونه د درناوي او خوښۍ احساس کوي او زه هیله من یم چې په دې به د خان د کټي له پاره ترې کار واخیستی شم.

څو ورځې وروسته کله چې دوی دواړه یوازې ناست وو، جانسن خبره ور یاده کړه. نوموړي لیکلي: «کله چې زموږ له قوماندان سره زما اشنایي ښه ډېره شوه، یوه ورځ چې موږ دواړه یوازې ناست وو او زه ډاډه وم چې درېیم کس زما خبرې نه اوري او لکه څنګه چې زه نه پوهېدم چې غبرګون به یې څرنگه وي؛ نو په نیمه ټوکه او نیمه جدي بڼه مې ورته وویل چې موږ به د پیسو یو غر ورکړو که چېرې د بامیانو پر ځای موږ مخالف لوري ته د نابت د پوځ په لور بوځي او په عین وخت کې مې په هند کې د خوندونو غورې ورته کولې چې که زموږ د ازادولو وروسته دی هم هند ته د تک گروهنه پیدا کړي. لمړی زما په وړاندیز هک پک شو.»^{۶۶} خو دومره وخت تېر نه شو چې نوموړي په وضاحت وویل چې «غواړي پوه شي چې موږ د خپلې ازادۍ له پاره څه ته تیار یو» او له بندیانو یې غوښتنه وکړه چې پرته له ټوکو ده ته خپل وړاندیز ورکړي.^{۶۷}

کله چې دوی بامیانو ته ورسېدل، خبرو اترو دوام درلود. موهن لال چې تل د ښه تدبیر څښتن و، د دغه خبرو اترو له دوام سره یې مرسته وکړه. ده په کابل کې د خپلو قزلباشو ملګرو په وسیله یو لړ له ژمنو ډک لیکونه یرغمل ساتونکو ته ولېږل. وروسته اکبر خان په یو لیک کې صالح محمد ته امر وکړ چې بندیان نور هم د شمال په لور، خلم ته وخوځوي؛ نو لارنس خپله بولۍ اوچته کړه او صالح محمد ته یې د ۲۰۰۰۰ روپیو نغدې بیاني د سملاسي ورکړې او همدارنګه د نوموړي د ژوند تر پایه په میاشت کې د زرو روپیو د ورکړې وړاندیز وکړ. لکه څنګه چې عطا محمد لیکلي: «سره زر عجب شی دي: په لیدو یې سترګې خوښي مومي او غږ یې خپګان لیرې کوي؛» نو دغه وړاندیز د صالح محمد پام ځانته واړولو او دې ته تیار شو چې یرغمل ازاد کړي.^{۶۸}

د صالح محمد په مرسته، یرغملو په یوې اشارې د هغه کلا کنټرول په خپل لاس کې واخیست چې دوی په کې ساتل کېدل. بیا یې له خپلو پخوانیو ساتونکو سره د څلورو میاشتو اضافي تنخوا ژمنه وکړه که چېرې د کلا په دفاع کې د دوی تر ژغورنې ورسره مرسته وکړي. کله چې صالح محمد د دفاع له پاره بندیانو ته ټوپک ورکړل، دوی چې اوس له څو میاشتو لټ اسارت وروسته بلاخره خپل برخلیک په خپل لاس کې درلود، دومره هک پک شول چې اوس پیره داری ته په رضا کاره توګه نه حاضرېدل. په دغه شېبه کې مېرمن سېل اوچته شوه چې وروسته یې په اړه داسې لیکلي: «زه په دې اند شوم چې ښايي سړي د خپلې دندې په ترسره کولو کې وېره ولري؛ نو لارنس ته مې وویل چې ما ته ټوپک راکړي چې د پیره داری مشري زه وکړم.»^{۶۹}

د مېرمن سېل د څکو سترګو لاندې ډېر وخت تېر نه و چې یرغملو دومره زړه پیدا کړ چې انګرېزي جنډه یې په لکره کې ورکړه. پاتېنګر هم لکه په کوهستان کې د سیاسي اجنټ په توګه دنده پیل کړه او د څېرمه سیمو ټولو مشرانو ته یې

بلنه ورکړه چې د ده دربار ته ورشي او اعزازي جامې ترلاسه کړي. د سپټمبر په څوارلسم جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

زموږ توطیه نوره هم په غوږېدو وه. له څو میلو شاوخوا سیمو څخه کابو ټول بانفوذ مشران زموږ لیدلو ته راغلل... مور ته یې د وفادارۍ ژمنې وکړې او د اړتیا په وخت کې یې د جنګیالیو د مرستې ژمنه هم راسره وکړه. مور نه پوهېدو چې زموږ پوځ څه کوي او چرته دی، خو داسې مو کتل چې دوی به کابل ته نږدې شوي وي او ښايي له اکبرخان سره په جګړه بوخت وي؛ نو که همداسې وي، دا د حیرانتیا ځای نه دی چې ښايي اکبرخان له پنځه، شپږ سوه اسوالو سره هره شېبه په دغه دره کې رانېکاره شي. اوس مور خپل ټول پام له کلا څخه د دفاع مضبوطیتیا ته اړولی او د مورچلو د غارونو مخې ته مو چې هر څه د لید مخنیوی کولو، لږې کرل چې که چېرې زموږ په کلا تېری وکړي، دوی ته تود هر کلی ووايو.^{۷۰}

یوه اونۍ وروسته، دغه پخواني یرغملو د مېرمن سېل په مشرۍ، حتی له تېرېدونکو کاروانونو څخه د مالي اخیستل پیل کړل.

سهار د وخته د سپټمبر په لومړۍ نېټه، د پالک له کمپ څخه بهر یو سوال د پالک د یوې څارونکې ډلې په لور مخامخ روان و. کله چې یو عسکر ودراره، دغه سوال خپل ځان د شاه فتح جنګ په نوم وروپېژاند.

د اګست په پای کې په بالاحصار کې داسې ګنګوسې وې چې وروسته له دې چې اکبرخان د سدزویو د تاج دغه ځوان وارث په سرو اوسپنو داغي کړ، اوس یې د وژلو پلان جوړوي. د دغه اوازې په خپرېدو، د بالاحصار پخوانیو کارکوونکو د زندان په خاورین بام کې یو سوری جوړ کړ او فتح جنګ یې د یو ټولن له لارې چې د دېوال لاندې جوړ شوی و، له کلا څخه وایسته او په چنډولو کې یې د قزلباشو مېنې ته بوت. هلته اسونه تیار ورته زین شوي وو او نوموړي څلورویشت ساعته وروسته له جنرال پالک سره سېناری وکړ.^{۷۱}

د هغه ویناوو پر بنسټ چې فیض محمد په دې هکله کړې دي، دغه ځوان شاه پر انګرېزانو تور ولګاوه چې د ده پلار یې یوازې پرېښود او د دې غوښتنه یې کوله چې انګرېزان باید په هغه ژمنه عمل وکړي چې د ده له کورنۍ سره یې کړې وه. داسې ګڼل کېږي چې فتح جنګ انګرېزانو ته دغه لاندې خبرې هم وکړې:

«انګرېزانو د افغانستان په اشغال کې بله موخه نه درلوده پرته له هغه څه چې د دوی په اند پایله به یې بلاخره دوی ته کتوره وي. دوی هېڅ کله زما له پلار سره مرسته ونه کړه او حتی هېڅ پام یې ورته نه کولو... خو له دې سره سره، زه تر اوسه [درې اړخیزه] تړون ته چې زما د پلار او انګرېزي دولت تر منځ شوی، ځان ژمن ګڼم. زه اوس ځکه تاسې ته راغلی يم چې که تاسې په خپله ژمنه ولاړ یاست؛ نو له ما سره به مرسته وکړئ او د یرغل په موخه به د کابل په لور وخوځېږئ، او که نه، بیا زه هم انګرېزي دولت ته کومه ژمنتیا نه لرم او ستاسې ځان غوښتونکې موخې او بدنیتي به ټولو ته ښکاره شي.» جنرال پالک د فتح جنګ د خبرو په اوږدو د شرم احساس وکړ؛ نو د متانت له وجې او چې د خلکو له شونډو پر انګرېزانو پورې تړلی بد نوم لږې کړي، د ده مرستې ته تیار شو.^{۷۲}

دا څرګنده نه ده چې د فتح جنګ او انګرېزانو تر منځ پورتنۍ خبرې شوې او که نه، خو پالک په رښتیا د فتح جنګ ښه هر کلی وکړ او له پیل څخه یې داسې په ادب او درنښت چلند ورسره کولو لکه مېکناتین چې له شاه شجاع سره

درې کاله مخکې هغه وخت کولو چې نوموړی په همدغه دره کې د خپل تخت د بیا نیولو له پاره روان و، خو په شخصي توګه، فتح جنګ د پالک خوښ نه و او په اړه یې داسې لیکلي: «دغه ناخوښ شهزاده ... په ښایسته بڼه ډنګر او د ښایسته ونکې څښتن دی، خو په ماغزو کې د استعداد څه نه لري او نه په اخلاقو کې د درناوي وړ دی. په دې هکله زه د شاه هغه گروهې ته اشاره کوم کله چې په ۱۸۳۹ - ۱۸۴۰ مو کلونو کې یې په کندهار کې دنده درلوده.» نوموړي کله کله د چوڼۍ پر عسکرو جنسي تېری کولو. «^{۷۳} پالک دا هم لیکلي چې ده په لوی لاس له شاه څخه دغه حقیقت پټ کړ چې دوی به له کابل څخه وروسته له دې ووځي چې خپلو هغه محدودو موخو ته ورسېږي چې اېلنبوره ورته ټاکلې وې: د اکبرخان ماتول، د جنګي بندیانو او یرغملو ازادول، د دومره سپاهیانو موندل چې څومره یې شونتیا وي او افغان قبیلو ته د انګرېزانو په اند د دوی د خیانت په بدل کې د جزا ورکول.^{۷۴} یوه اونۍ وروسته د سپټمبر په اتمه، د پالک ځواکونه پر کابل باندې د یرغل له پاره وروستي مزل ته چمتو وو؛ نو له جګدک څخه یې د تیزین غاښي د خوړلې په لور حرکت وکړ. د غونډیو له سر څخه پر دوی ډزې د ورځې له تېرېدو سره سمې دېرېدې. که څه هم پالک په شاوخوا ټولو لورو کې څارونکې ډلې ځای پر ځای کړې وې، خو کله چې تیاره خوره شوه، د تور توپکو غیبې کولې. د انګرېزي ځواکونو پر کمپ وږېدې. لمړی بریدمن گرین ووډ لیکلي: «عسکر بهر ته راوغوښتل او تیارسئ وساتل شول. دښمن په دوامداره توګه زموږ پر کمپ له هغه لورو څخه ډزې کولې چې زموږ په کنټرول کې نه وې او د دوی کولې لکه ګلۍ زموږ د څېمو په منځ کې وږېدلې. د غونډیو اړخونه زموږ د عسکرو د دان پورو او د دښمن د تور توپکو د ډزو له څرک څخه رڼا وو.»^{۷۵} سبا سهار په سپېدو کې، د پالک د څارنې مخکښې ډلې خبر ورکړ چې د محمد شاه خان غلزي او امین الله خان لوګري په ملاتړ، اکبرخان په خرد کابل کې له خپلو جوړو کړو مورچلونو څخه له ۱۶۰۰۰ عسکرو سره په دغه لور خوځېدلی او اوس له دوی څخه لږ وړاندې د تیزین په لورو کې دی.

پالک خپل ځواکونه په درې ډلو ووېشل. هغه ډلې چې له برسکاتلیدیانو او په اوږدو جامو پټ له افغان تور توپکوالو څخه جوړې شوې وې، د غاښي په دواړو ارغارو یې پورته ختل پیل کړل او د غاښي په بېخ کې، د سېل تر قوماندې لاندې توپچي او د اسوالو مخکښه ډله په احتیاط وړاندې روان شول. گرین ووډ لیکلي: «موږ په ډله ییزه بڼه مخته روان وو، خو په هېڅ لوري کې مو د دښمن د شتون څه نښې نښانې ونه لیدې. کله چې څه ناڅه دوه میله تنګي ته ننوتلو، ناڅاپه د لوړو له دواړو خواوو څخه یوه اوږده لمبه خوره شوه او ګڼ شمېر کولیو زموږ د سرو نو شاوخوا ته په شپېلي او بزاري تېرې شوې. غونډۍ د دښمن له لیکو ډکې وې او پر موږ یې ډېرې درنې ډزې پیل کړې.»^{۷۶} په دغه ځای کې یو له هغه کسانو څخه چې نږدې مړ شوی و، ډاکټر برایدن و چې د لوا د ډاکټر په توګه یې خپله دنده بیا پیل کړې وه. «دی د بانس پر یو تیر چې ډولۍ پرې وړل کېده ناست و کله چې د دښمن یوه شپږ پونډه کولۍ ولګېده او بانس یې په پرځو بدل کړ، خو دی هېڅ ټپي نه شو.»^{۷۷}

د تېر ځل برعکس چې برایدن له خپلو همکارانو سره چې سترګې یې واورې وړې وې او په دغه غاښي کې نګوښېده، دا ځل د پالک عسکرو چمتووالی درلود. اېبټ د توپ ډزې پیل کړې او په عین وخت کې «سېر رابرت [سېل] دیارلسمې لوا ته امر وکړ چې ښي لوري ته پر لوړو وڅېژي او پر دښمن یرغل وکړي او نهېي او یوډېرشمې لوا ته یې د کین لوري پر لوړو د ختلو امر وکړ.» دا هغه څه وو چې گرین ووډ بیان کړي او نوموړی زیاتوي:

مور په بېره او سربدالی پورته ختلو. غونډۍ داسې ډېره لوړه او ستغه وه چې سرې په اسانۍ نه شواى ختلى، خو د دښمن ډزو زموږ ختل ګړندي کړل او په لنډ وخت کې دوى ته ورورسېدو. د دښمن ډزې بيخي ډېرې وې او زموږ په منځ کې کولى له هر لوري په شپېلي تېرېدې او هاخوا دېخوا لګېدې. دښمنان بېشمېره ډېر وو او داسې ښکارېدل چې دوى د خپل ژوند تر وروستۍ شېبې له غونډۍ څخه د دفاع هوډ درلود، خو کله چې زموږ سړي د غونډۍ سر ته ورسېدل او په خپلو توپکو کې يې برچې ورکړې او بيا يې په لوړه چيغه د هورا په ويلو پر دښمن ورمنده کړې... افغانانو د جګړې چيغې «يا الله يا الله» پيل کړې او په داسې حال کې چې مور يې په بېلابېلو ښايسته نومونو لکه سپيو، کافرانو او داسې نورو نومولو، زموږ په لور رانږدې کېدل او مور ته يې ډاډ راکولو چې هېڅ کله به کابل ته ونه رسېږو. د کيټان براد فوټ عسکرو دوى ته همدې ته ورته سپکې سپورې ويلې.^{۷۸}

کله چې افغانان د خپلو مورچلو پرېښودلو ته اړ ايستل شول، د سېل په قوماند، انګرېزي پوځيانو د مورې په اوږدو کې افغانان څوکه په څوکه په غونډيو کې ځغلول. په عين وخت کې د غونډيو په بيخ کې اسوالو د اکبر خان پر توپونو يرغل وکړ. دا هغه توپونه وو چې نوموړي د الفنسټون له ځواکونو نيولي وو او اوس يې توپچيان هغه سپاهيان وو چې د خپل بخت ازمويلو له پاره اکبرخان ته ور اوښتي وو. کله چې اسوال ورنږدې شول، دغه بدبخته تېښتېدلي سپاهيان سمدلاسه «ووژل شول».^{۷۹} جګړې ټوله ورځ دوام وکړ. افغانانو په ډېره زړورتيا خپل مقاومت ته دوام ورکولو او حتى يو انچ هم نه شاته کېدل. بالاخره انګرېزي پوځ پر دوى برلاسى شو او د برچو په زور له هرې پرله پسې څوکې څخه وشړل شول. ماسپښين ناوخته، انګرېزانو د ټولو غونډيو څوکې ونيولې او د اکبرخان سړيو ته بله چاره پاتې نه شوه پرته له دې چې شاته شي او په داسې حال کې وتښتي چې دوى مخته او د دوى مشر او نور غلزي مشران په دوام داره توګه ورپسې روان وو. د دوى ماته دومره بشپړه وه چې سبا ته انګرېزانو د خردکابل په لا ډېرو لورو او ستغو لارو کې داسې تېر شول چې حتى يو ډز ته هم اړ نه شول.

د سپټمبر د پنځلسمې په ماښام د پالک ستومانه پوځ بالاخره کابل ته ننوت، خو اوس د اکبرخان په ګډون کابو ټول وګړي له ښار څخه تېښتېدلي وو. په دغه شپه، انګرېزانو د اس د ځغاستې په هغه ډګر کې واړول چې درې کاله مخکې د مېکنانټ په امر جوړ شوى و. په راتلونکې ورځ کې فتح جنګ په بالاخصار کې پر تخت کېښونول شو، خو دا ځل د بالاخصار د بېرغ پر لکنه د انګرېزانو توغ وړپېد.

نات او د کندهار پوځ يې دوه ورځې وروسته کابل ته ورسېدل او د سپټمبر په يوويشتم، انګرېزانو ته په کابل کې خبر ورسېد چې د جګړې ۱۲۰ يرغمل هم راروان دي.* پالک د خپل يو ځوان افسر، سېر رېچمانډ شېکسپير Sir Richmond Shakespeare په مشرۍ ۶۰۰ قزلباش اسوال د دوى د موندلو له پاره ولېږل. دغه افسر خبر نه و چې يرغملو په خپله خان ازاد کړي؛ نو کله يې چې دوى وليدل چې د زندان د ساتونکو تر ساتنې لاندې د ده په لور ډاډمن روان دي، نوموړى هک پک شو. ورپسې د خوښۍ او خوشحالي چيغې پورته شوې «مور وژغورل شو» خو يوازې يو کس ناراضه ښکارېدلو. د دغه کس په اړه مېرمن سېل داسې ليکلي: «جنرال شلټن د يو لوړپوړي افسر په توګه دا نه هېرول چې بايد درناوى ورته وشي. کله چې سېر رېچمانډ پر ده باندې تر ټولو لمړى غږ ونه کړ او د ده د رارسېدنې راپور يې په مناسبه بڼه تېر نه کړ، سخت د سپکاوي احساس يې وکړ.»^{۸۰} مکټزي له ډېرې تې مغشوش او دومره ډېر ناروغه

* قزلباش د يرغملو د ازادولو په خبرو اترو کې انګرېزانو ته ډېر کتور وو او د يرغملو د ازادۍ له پاره يې درشوت د اړينو پيسو په برابرولو کې مرسته وکړه.

و چې له ځمکې اوچتېدی نه شوی او کله چې ورته وویل شول چې وژغورل شول یوازې «اه» یې وکړل: «او کله یې چې سېر ریچمانډ او صالح محمد ولیدل چې یو بل ته خپلې لونګې ورکوي، یوازې یوه لټه پوښتنه یې په سر کې وگرځېده چې داسې یو ښاغلي لکه ریچمانډ ته په کتو سره چې د یو داسې کرغېرن کس لکه صالح محمد سره راکړه ورکړه کوي؛ نو د شېکسپیر به هم له داسې چټلیو سره سروکار و او کنه.»^{۸۱}

یوه ورځ مخکې له دې چې یرغمل کابل ته ورسېږي، جنرال سېل د شمال په لور د دوی مخې ته د ستړي مښي له پاره ورغی. مېرمن سېل چې کابو یو کال خپل مېړه نه و لیدلی، د بیا لېدو په هکله یې داسې لیکلي: «دا مور ته ناشونې ده چې د ده د راتګ په هکله خپل احساسات په سمه توګه بیان کړو. ما او لور ته مې د خوښۍ راتګ دومره ډېر ځنډنی شوی و چې د ده لیدل په نابېره توګه راته دردمن شول او ستوني مو داسې ډک شول چې په ژړا یې راحت نه موندلو.»^{۸۲} مکتزي چې تر اوسه تېره لږله په تیندک جنرال ته ورغی او ورته وېی ویل: «تاسې ته مبارکي وایم جنرال!» دغه زړور بوډا ده ته مخ واړولو او د ځواب هڅه یې وکړه، خو احساساتو یې پرې غلبه وکړه. د مخ ونګه یې پرله پسې تروشه او تروه کېده، بیا یې اس ته چوکه ورکړه او په چارګام له دې ځایه چټک لاړ.»^{۸۳}

کله چې د جګړې یرغمل کابل ته ورسېدل، دوی ته د توپ پر یوویشتو ډزو هرکلی وویل شو او کمپ ته د ننوتلو په حال کې په کتار کې ولاړ پلي عسکرو دوی ټولو ته د خوښۍ نارې وهلې. اېنسنېن ګرېنول سټیپلټن Ensign Greville Stapylton ویلي: «دوی یوه خارق العاده بڼه خپله کړې وه. ټولو اوږدې ږیرې او برېت پرېښي وو او افغاني جامې یې پر تن وې. خلکو په سختې خپل ملګري په کې پیژندل.»^{۸۴}

کساتي پوځ په کابل کې یوازې دوه اونۍ پاتې شو. عسکرو لمړی څو ورځې د کابل له باغونو څخه د تازه انګورو او منو خورلو په مشغولا او د ښار په لیدلو تېرې کړې او ډېری هغه ځایونو ته لاړل چې تېر کال ظلمونه او وژنې په کې شوې وې. هغه چا چې کابل د اشغال په وخت کې لیدلی و، اوس یې په لیدو حیران شول. انځورګر جېمز رټري لیکلي: «زما په نه شتون کې ډېر ناوړه بدلونونه راغلي وو. بشپړ وېجاړ کورونه او تور دېوالونه مې تر سترګو شول. هېڅوک نه ښکاره کېدل. خلکو ښار پرېښی و، هستوګنځي یې تش او تیاره وو. مور په واټونو کې پر اس سپاره روان وو خو هېڅوک مو ونه لیدل او پرته د یو بې ځېښتنه سې له انګولا څخه، چې ښايي انګرېزي وینې یې ځکې وې، بل هېڅ غږ مو تر غور نه شو. زمور د نیولي غږ او «اسونو د کوښو انعکاس» د تړلي بازار په اوږدو کوڅو کې خورېدل.»^{۸۵} په ۱۸۳۹ کال کې نوېل چمبرلین د وروستي ځل له پاره د برنز کور ته د کرېسمس په مهلمستیا کې د ګډون له پاره تللی و. په دغه مهلمستیا کې برنز د بر سکاټلنډ جامې اغوستې وې او په خپله سکاټلنډي لمن کې یې د مېز پر سر سکاټلنډي نڅا وکړه. اوس یې د اور لمبو کور له خاورو سره یو کړی و او سوځېدلي او تور بنسټونه یې خلکو د خزاني د موندلو له پاره کیندلي وو. چمبرلین په خپل ژورنال کې لیکلي: «د سېر الکساندر کور چې ما ډېرې د خوښۍ شېبې په کې تېرې کړې وې

په کنډواله بدل شوی و او اډه چې ډبرې پیسې مو پرې لګولې وې، ټوله ویجاړه پرته وه. هلته نه یو کور، نه یو بارک او نه کومه ونه پاتې وه.»^{۸۶}

هیو جانس لا ډېر هک پک و او وروسته له دې چې کابل ته بیا لاړ، په خپل ژورنال کې یې سمدلاسه داسې ولیکل: «کله چې د خپل پخواني کور د کوڅې په گوټ کې تېرېدم، و مې نه شو کړی چې پرته له لیدو یې بیرته لاړ شم. که څه هم زه په دې تمه وم چې د ټول کور بامونه به نړېدلي وي، خو داسې یوې بشپړې وړانۍ ته تیار نه وم. نه زما د کور او نه زما د کور څنګ ته د سېر الکساندر برنز د کور یوه خښته پر بله اېښې پاتې وه. پرته د خڅلو او خاورو له کوټې څخه چې زموږ د کم بخته خلکو مړي یې لاندې پراته وو، بل څه نه لیدل کېدل. د سېر الکساندر د حویلی په انګر کې هغه ځای هم راوښودل شو چې دی په کې ښخ و. روح یې دې آرامه وي!»^{۸۷}

خو د ګوډو او ماتو سپاهیانو لیدنه ډېره زړه دردوونکې وه. دوی د کابل په واټونو کې په سوال او دروېزه له ساره ژمي ژوندي وتلي وو. هغه افسران چې ډېر راستمن وو د خپلو غونډونو د سپاهیانو په راتلولو کې یې هڅې پیل کړې: په دې هڅه کې لمړی بریدمن جان هاتن، هغه څوک چې له پاتېنګر سره یوځای له چاریکاره تېښتېدلی و، تر ټولو بريالی و. دی چې د کابل په پټیو، کوڅو او د مریو په مارکېټ کې د دوی په لټون کې و، لېرتلېره ۱۶۵ ګورڅه یې پیدا کړل او په دوی کې یې ډبرې حتی له مریتوبه ازاد کړل.

په دې بهیر کې دا جوته شوه چې په ټوله کې شاوخوا ۲۰۰۰ سپاهیان او د کمپ ملکيان ژوندي پاتې وو. دوی ټول راغونډ کړل شول او دوه افسران ورته وګمارل شول چې د دوی د درملنې چارې مخته یوسي. په دې بهیر کې د ځینو د بدن غړي هم پرې کړل شول.^{۸۸}

د هغه زرګونو انګرېزانو او هندوستانیانو د څښولو له پاره هم ډلې وګمارل شوې چې تر اوسه یې مړي په ښار کې هر ځای پراته وو. لکه څنګه چې موهن لال ویلي: «دوی موږ ته چیغې وهي چې غج یې واخلو.»^{۸۹} دومره وخت نه و تېر چې عسکرو پر پالک زور واچولو چې د کابل خلکو ته په جزا ورکولو خپل ځواک څرګند کړي. پالک هم همدا غوښتل او دومره ډومارنې ته یې اړتیا نه لرله.

اکبرخان له ماتې وروسته د شمال په لور خلم ته تېښتېدلی و او هلته د انګرېزانو لاس نه شوی ورسېدی، خو امین الله خان لوګري او قومیانو یې د پروان له غازیانو سره یو ځای پرېکړه کړی وه چې له کابل څخه یوازې پنځه ډبرې میلې د شمال خواته د مېلو او چکر په سیمه، استالف کې خپله دفاع مضبوطه کړي.

په افغانستان کې استالف یو له هغه ځایونو څخه و چې په ښایست کې یې تل نوم درلود - په شپاړسمه پېړۍ کې امپراتور بابر په دغه ځای مین شو او په خپل دویمې هستوګنځي او د کلابو په بڼ کې به یې د واین مېلمستیاوې جوړولې. درې سوه کاله وروسته، برنز به همدغه ځای ته راتلو او د کابل له دیپلوماتیکې پېچلتیاوو څخه به یې دلته

دمه کوله. د بدر او غوز ونو سربېره، دغه سيمې «تر ټولو ډېر حاصلخيز د انگورو او نورو مېوو باغونه» لرل. له غره څخه د بهانده اوبو ويايي يې له کبانو ډکې وې. پالک د غج اخیستلو له پاره همدغه ځای ته پام واړولو. کله چې د نوموړي پوځ له کابل څخه د شمالي په هوارو کې د انگور باغونو په منځ کې تېرېده، لکه له دوی څخه مخکې چې ډېرو يون کونکو پر دغه ځای زړه بايلی و، د عسکرو زړه هم په غونډۍ کې د ښارگوټي شاوخوا ته د رڼو اوبو وياوو او شنو پټيو يووړلو، خو سره له دې يې دغه ځای وران وپېچر کړ. ښارگوټی يې کلابند کړ، بيا يې بريد ورباندې وکړ او ورپسې يې په سيستماتيکه توگه لوت او تالا کړ. کله چې پوځيانو پنځه سوه مرييتوب ته اړ ایستل شوي سپاهيان وموندل چې په برن وضعيت کې په ځنځيرونو تړلي په تلخونو کې ساتل کېدل، دوی په ډلو ډلو ټپي افغانان راغونډ کړل او بيا يې «د خپلو قربانيانو د کتان جامو ته اور واچاوه» او ژوندي يې وسوځول. بيا يې د استالف ښځې په خپل منځ کې د کمسايي د دانې په اچولو ووېشلې.^۹

د نوبل چمبرلېن اسوال د شاتنې ساتونکې ډلې يوه برخه وو. کله چې نوموړی هلته ورسېد، خپل د سترگو ليدلی حال يې داسې بيان کړې:

د دغه صحفې ليدنه له بيان څخه وتلې خبره ده... کېږدی، بکسونه او هر شی په لارو کې او د هغه کم بختو مړيو څنګ ته پراته وو چې له دې ځای څخه يې په تګ کې خنډ کړی و او يا يې په زړورتيا تېښتې ته مخه نه وه کړې او نه يې غوښتل چې ښځينه او ماشومان يې مخکې له دې چې دوی يې په دفاع کې ځانونه قربان کړي، زموږ لاس ته ولوېږي. لکه څنګه چې پوهېږئ، له څوارلس کلنو څخه پورته خلکو باندې درېغ ونه شو... څو کسه زما پر وړاندې ووژل شول، کله کله به ځينې يوازې ټپيان وو او په دويمه کولۍ به ووژل شول... ځينې پوځيانو (په بڼه کې نه، خو په زړه کې بې رحمه خونکارانو) غوښتل چې له ښځو غج واخلي... له دغه بريد څخه مخکې، د کابل په لور زموږ د پرمختګ له خبرېدو سره سم، د کابل د مالونو لويه برخه او د غټو مشرانو ښځينه مخکې له مخکې استالف ته لېږدول شوي وو ځکه چې افغانانو دغه ځای نه ماتېدونکی گڼلو... د تاراک صحفې هيبتناکه وې. هر کور له انګرېزي او بومي عسکرو ډک و او په حويليو کې د ننه يې هر څه په بشپړ ډول له خاورو سره برابر کړي وو. سامان، اسباب، کالي او په کورونو کې چې هر څه وو ټول لارو کوڅو ته غورځول شوي وو... ځينو وسلې واخيستې، ځينو گاڼې او ځينو کتابونه... کله چې عسکرو خپل زړه تش کړ، د کمپ ملکيانو ته وار ورسېد او دوی د وړانونې او ويجاړونې کار بشپړ کړ... عسکرو ته دغه ټوله ورځ دنده ورکړل شوې وه چې ښار وسوځوي او عسکرو او د کمپ ملکيانو هر هغه څه اخیستل چې د لرلو ارزښت يې درلود.

پر نوبل چمبرلېن باندې د استالف د بېگناه ښځو او ماشومانو رېږو ډېر سخت اغېز وکړ:

کله مو چې ښار نيولو، ما يو ټنډ مخی کوچنی ماشوم په لاره کې ناست وليد چې داسې يې ژړل لکه زړه يې چې پرک چوي. دغه خوراکي يوازې پرېښودل شوی و او يا د ډېرې بېرې له کبله له مور او پلار څخه يې پاتې شوی و... په يو بل ځای کې مې د يوې بودۍ ښځې په ليدو چې مړه پرته وه سخت تکان وخوړلو. د دې له څنګ سره يو د درېيو-څلورو مياشتو ژوندی ماشوم هم پروت و، خو دواړه ورنونه يې په گوليو سوري او څيرې وو. دی کمپ ته ولېږدول شو، خو ځورېدنې ته يې مرګ ډېر ژر د پای ټکی کېښود. لږ وړاندې يوه بله ښځه له خپل ټپ څخه نالېده او ټوله شپه يې پرته له سرپناه څخه هملته تېره کړې وه؛ يو ماشوم يې کلک په غېږ کې نيولی و او داسې برېښېدل چې د خپلو دردونو په زياتېدو يې په ماشوم باندې عاطفه ډېرېده... په لاره کې د زړو او وړو، بډايو او بېوزلو مړي پراته وو... کله چې زه خپه او زړه توری بېرته کمپ ته تلم، يوه ډنګره بودی مې ولېده چې له خپل پټنځای څخه په دې خيال راپورته شوې وه چې مور د وخته بېرته تللي يو. نوموړې په سختۍ د يوې وړې ويايي په لور روانه وه چې خپله تنده ماته کړې... ما يې کوزه ورته ډکه کړه، خو په بدل کې يې يوازې دغه راته وويل: «په پرنګيانو د لعنت وي!» زه په داسې حال کې بېرته کمپ ته لارم چې له خپل

خان، نړۍ او اکاډر مسلك څخه مې کرکه پيدا کړه. په حقيقت کې مور له جواز لرونکو وژونکو څخه پرته بل هېڅ څه نه يو.^{۹۱}

کساتې پوځ په استالف کې له غرونو ښکته شو او د ولايت مرکز، چاريکار بې لوب او وسوځولو. دا هغه ځای و چې يو کال مخکې پاتېنگر او هاتن له خپلو گورځه پوځيانو سره کلابند پاتې وو. په تاريخ سلطاني کې سلطان محمد دراني داسې ليکلي: «کساتي پوځ ټولې ولسوالۍ ته اور ورته کړ.» او بيا د لوب له مال سره «بېرته کابل ته روان شو.»^{۹۲}

کله چې بېرته کابل ته ورسېدل، دوی پوه شول چې په کابل کې د دوی پاتې همکاران هم کرار نه وو ناست: د برادفوت عسکرو د لوی سرپتي او څلور پورېزه يا چار چته بازار په طاق کې چاودېدونکي توکي اېښي وو. دغه بازار د شاه جهان په واکمنۍ کې جوړ شوی و او نه يوازې يې د مغلو د اعلى مهندسۍ د عجايبو په توگه نوم درلود بلکې په ټوله منځنۍ اسيا کې يوه تر ټوله ښه ودانۍ هم وه. ځينې خلکو ويلي چې دغه ښکلې ودانۍ چې په زړه پورې کاشي کاري شوې وه او د لرکي گومبزي چتونه يې نقاشي شوي وو، په افغانستان کې يوازېنې تر ټولو ښايسته ودانۍ وه، خو پالک يې د وړانولو هود کړی و ځکه چې په همدغه ځای کې د مېکناتين مړی په چنگک کې د سپکاوي له پاره ځړول شوی و. ميرزا عطا د دې ودانۍ وړانول د انگرېزانو د کمزورتيا او دوه مخۍ يوه بله ښه کښلې: «کله چې انگرېزان کابل ته ننوتل، د شانداره څلورپوريزه بازار په گډون يې د ښار لويې ودانۍ په توپونو وړانې کړې. هغه متل دی چې وايي: «په اوبښ يې زور نه رسېده، په خره باندې بار کجاوې ته يې لرکي ونيول!»^{۹۳} دغه وړانول د جگړې يو له هغه تناقضاتو څخه وې چې انگرېزانو په لمړي سر کې برنز د خپلو گټو او سوداگرۍ د پراختيا له پاره اباسين ته لېږلې و، خو اوس له دغه ناورين څخه ډک داستان وروستی پېښه په دې سيمه کې د سوداگرۍ د اصلي مرکز کساتي وړانونه وه؛^{۹۴} نو په اباسين کې د بېرې چلولو له بريده وتلې ستايل شوې طرحه هېڅ شوه او اوس مخکې له دې چې انگرېزان د سوتلېج بلې غاړې ته بېرته لاړ شي، په منځنۍ اسيا کې يې تر ټولو لوی مارکېټ له خاورو سره برابر کړ.

لکه په استالف کې، د لوی بازار وړانولونې په کابل کې لوتماريو، وژنو او جنسي تېريو ته لاره هواره کړه. چمبرلېن وروسته له دې چې په اووم د اکتوبر بېرته کابل ته لاړ، داسې ليکلي: «د کندهار او جلال اباد د ادو پوځيان او ملکيان په ښار کې په تالا بوخت وو. هر ځای، دلته او هلته، د لويکي تورو لوخړو د مشرانو د کورونو د سوځېدنې څرگندونې کولې... همدارنگه، د ښار يوه برخه هم په لمبو کې وه.»^{۹۵} دغه لمبې هسې تصادفي نه وې. په دې هکله لمړی بریدمن گرین وود ليکلي: «کله مو چې په کابل کې شاوخوا دوه اونۍ تېرې کړې، يو ماښام [مور ته] امر وشو چې سبا ښار ته د تگ له پاره چمتو اوسو. د تگ موځه راته ونه ويل شوه، خو مور ښه پوهېدو چې هلته به څه کوو او په دې اړه زموږ اټکل سم وخت و. سبا ته مو ټول اصلي چوکونه او بازارونه والوزول او په ښار کې مو ډېرو ځايونو ته اور واچولو. کورونه مو هم په ډېر لږ وخت کې وړان کړل او کالي، د سان جامي، پوستينچې، برستې او د اغوستلو هر څه مو بهر راويستل او له منځه مو يوړل... زموږ ځينې سړيو يو شمېر د سيمۍ او نورو غوښو سرتړلي انگرېزي کوتي پيدا کړل او ځانونه يې ښه پرې ماړه کړل...»

دغه ويجاړونې د تيارې تر خورېدو او د پوځيانو تر ستومانۍ پورې دوام وکړ:

له اور او لويکي څخه زموږ ډېر پوځيان داسې ښکارېدل لکه مک پاکي. په راتلونکو ورځو کې نورې ډلې ښار ته ولېږل شوې چې په پای کې پرته له بالاحصار او د قزلباشو له مېنې څخه ټول کابل په بشپړ ډول وړان او سوځول شوي و... ټول کورونه له وچو لړکيو جوړ شوي وو؛ نو کله به يې چې اور واخيست، بيا يې ژغورنه ناشونې وه. اور لگونو تر هغه وخته چې مور په څېرمه سيمه کې وو دوام درلود... يو لوی جومات چې افغانانو د الفنسټون پر پوځ باندې د بريا په وياړ جوړ کړی و، والوزول او ويجاړ کړل شو.^{۹۶}

خو د گرین ووډ دغه د خوښۍ څرگندونې د هغه څه په اړه وضاحت نه ورکوي چې د خپلو فرضي دښمنانو د تشو هتیبو او کورونو د نړولو سربېره، انگرېزي لوتمار پوځ داسې کړنې ترسره کړې چې هغوی ته په اوسني وخت کې د خپلو قزلباشو او هندو متحدینو پر ضد د جنګي جرمونو نوم ورکول کېږي. بې اړنګه، د کابل هندي سوداګرو سوله مننه ټولنه په پېړیو د راز راز افغان واکمنانو له لوري د پیسو د ترلاسه کولو په موخه خپل سري نیونې او شکنجې کالې وې، خو بیا هم تر اوسه په کابل کې پاتې وو او اوس یوازې په اته څلوېښتو ساعتو کې انگرېزي لوتوماری دوی پوښه کړل. لکه څنګه چې په دې هکله یوې رسمي پلټنې اعتراف کړی: «له بده مرغه په کابل کې له ډیر تشدد څخه کاراخیستنه رښتیا ده.» اګستس ایت وروسته اېلېنبره ته داسې اقرار وکړ:

مخکې له دې چې مور ورسپېرو، ټولو افغانانو ښار پرېښی و او یوازې هندوان او پارسیان هلته پاتې وو. هندوانو چې زموږ د کابل پوځ له تباهی څخه وروسته یې لوی خطر پر ځان منلی و او زموږ په سلګونو کم بخته عسکرو ته یې ډوډی او پناه ورکړې وه، په طبعي توګه تمه درلوده چې مور به یې ساتنه وکړو؛ نو دوی په خپله مېنه کې په بشپړه توګه له خپلو کورنیو او شتمنیو سره پاتې شوي وو. پارسیانو [قزلباشو] زموږ د یرغل افسرانو او عسکرو په موندلو کې راسره مرسته کړې وه؛ نو دوی ته هم د دوستانو په سترګه کتل کېدل، خو د هندوانو د سیمې په پرتله، چنډول چې قزلباش په کې اوسېدل دومره کمزورې مېنه نه وه چې له امر څخه د یوې سرغړونکې ډلې تر خطر لاندې وي. لږ لنډ وخت وروسته، د ۱۸۴۲ کال د اکتوبر په نهمه، یوه ډله انجنیران ووتل چې د ښار مارکېټ وران کړي. په پوځي کمپ کې داسې یوه عمومي انګېرنه رامنځته شوې وه چې کابل به چور ته پرېښودل شي؛ نو سپاهیان، ډېر اروپایي عسکر او په زرګونو د کمپ ملکيان د ښار په لور وخوځېدل او ښار ته چې نیمګړي دېوالونه ترې چاپېر وو، پرته له کومې ستونزې ننوتل. هغه عسکر چې د انجنیرانو د ساتنې له پاره لېږل شوي وو، د ښار په یوه یا دوو دروازو او همدار راز مارکېټ ته نږدې په یو ځای کې غونډ شوي وو؛ نو دوی له هغه تاوتریخوالي څخه هېڅ خبر نه وو چې د هندوانو په مېنه کې ترسره کېده. هلته، د کورونو دروازې ماتې کړل شوې، په ښځو جنسي تېري وشول، شتمنۍ په زور لوټ او مالکان یې لکه سپي په ډزو وویشتل شول...^{۹۷}

هنري لارېنس، هغه سړی چې په ۱۸۳۷ کال کې یې د افغانستان پولې ته څېرمه د وېټکېوېچ په لیدو سره د جګړې لمرنیو ګامونو ته لاره هواره کړې وه او تر دغه وخته یې د انګرېزي واکمنۍ پر مهربانۍ باور درلود، د کابل د اشغال په وروستیو ورځو کې د انګرېزي ځواک داسې سپکې ځان ښودنې یې سخته کرکه وپاروله. نوموړي په خپل ژورنال کې داسې لیکلي:

کڼ شمېر خلک بېرته کابل ته راغلل ځکه چې زموږ د ساتنې په ژمنو یې تکیه کړې وه. ډېرو یې خپلې هقې بېرته پرانیستې، خو اوس دغه خلک له خاورو سره برابر کړل شول. مال یې تالا شو او د دوی مخته یې کورونه وسوځول شول. هندوانو، چې شمېر یې څه نا څه ۵۰۰ کورنیو ته رسېدلو، هر څه له لاسه ورکړل او دې ته اړ شول چې په زاریو زموږ د پوځ تر شاه هند ته ستانه شي. چنډول هم نږدې د همدغسې برخلیک سره مخ شوی و. که چېرې غلام خاني [د قزلباشو د مېنې خاص ساتونکي] وسلې ته لاس نه وی اچولی او د خپل ژوند تر پایه یې له خپلې شتمنۍ څخه د دفاع هوډ نه درلودی، نو زموږ لوتماران به د دوی په لور هم ورغلي وی.^{۹۸}

نات هم په همدې کچه ناهیلې شوی و. ده په نهم د اکتوبر لیکلي: «پرته له دې چې د افغانانو او د ټولې نړۍ د خندا وړ شوو، زه بیخي نه پوهېږم چې مور د څه له پاره دلته پاتې یوو.»^{۹۹}

د اکتوبر په لسم سهار، انګرېزانو د ژمي لمړنۍ واوره ولېده چې د کابل غونډۍ يې ګردجنې کړې وې. اوس يې چې کابو ټول ښار سوځولی و، پالک په همدغه سهار امر وکړ چې دوې ورځې وروسته به له افغانستان څخه وځي خو د داسې واورې له توپان سره مخ نه شي لکه کوم چې د الفنسټون د پوځ په تباهي کې يې مرسته کړې وه.

انګرېزانو له افغانستان څخه خپله وتنه پته ساتلې وه او د کابل ډېر اشرافيان چې له انګرېزانو سره يو ځای شوي وو، داسې گڼلې وه چې اشغال به د پخوا په څېر دوام ولري. موهن لال چې ډېر کله يې د انګرېزانو او افغان اشرافيانو په منځ کې اړيکې ټينګولې سخت خوا بدی شو او دا يې په نېغه له دې افغانانو سره خيانت وبللو. نوموړي وروسته ليکلي: «زموږ د تګ په وخت کې مې دوی ته نه شوی کتلی. دوی ټول په ژړا راغلل او وپې ويل: «موږ خپل ملګري وغولول او جزا مو ورکړه او دې ته مو اړ ايستل چې د خپلو وطنوالو پر ضد ودرېږي او اوس يې د زمريانو خولې ته يوازې پرېږدو.» د موهن لال په کېدون ټول پوهېدل چې د انګرېزانو له تګ وروسته به اکبر خان کابو په يقيني توګه سمدلاسه بېرته کابل ته راشي او «ټولو هغه خلکو ته به جزا ورکړي چې زموږ پلوي يې کړې وه، بنديان به يې کړي او په زور به پيسې ورڅخه واخلي». ۱۰۰ شاه فتح جنګ هم په همدې اند و. د پالک له اعلان څخه يوه ورځ تېره شوې نه وه چې نوموړي خپل تخت پرېښود او اعلان يې وکړ چې له خپل رانده تره، شاه زمان سره هند ته ځي. د ده کشر ورور او پر شجاع باندې تر ټولو ګران زوی، شاپور په خپله دې ته حاضر شو چې د شاه فتح ځای ونيسي، خو ډېرو کمو خلکو دا باور درلود چې د ده واکمني به له څو اونیو څخه ډېر پايښت ولري.

په يوه هڅه کې پالک غوښتل چې د شاپور واکمني ته د پايښت يو فرصت برابر کړي؛ نو د اکتوبر په يوولسم يې د کابل پاتې اشرافيان په زور وهڅول چې بالاخص ته لار شي او شاپور ته د وفادارۍ سوګند وکړي. هلته، يو د وفادارۍ د ژمنې سند په بېرته جوړ کړل شو او دوی ټولو خپل مهرونه پرې ولګول. بيا دوی جلا جلا په قران لاس کېښود چې د خپلې ژمنې پخلى وکړي: «په دغه خوشحاله شېبه کې چې سلطان (شاپور) چې د سلطان زوی دی زموږ حاکم شوی او موږ سوګند يادوو او خدای او پيغمبر ته يې او ټولو پيغمبرانو ته... د دې پخلى کوو چې موږ به له دغه دروند او نوميالي حاکم څخه پرته بل حاکم غوره نه کړو. موږ به له ده څخه خپل چوپړ ونه سپموو او دا پر خپل ځان، هېواد، عسکرو او وګړو فرض ګڼو چې امرونه يې سرته ورسوو.» ۱۰۱ خو د راتول کړل شويو اشرافيانو له غوښتنو سره سره، پالک دوی ته د وسلو او مهماتو ورکړه ونه منله؛ نو په دې توګه يې دوی ته دا ناشونې کره چې خپلې ژمنې او سوګند وساتي. ۱۰۲ د پوځ بېړنۍ وتې نه يوازې انګرېز پلوه اشرافيان د مرګ له خطر سره مخ کړل بلکې خپل ډېر سپاهيان يې هم په اسارت کې پرېښودل. خوابدي مکزي په دې هکله ليکلي: «موږ بايد د خپلو عسکرو د موندلو له پاره ډېره موده پاتې شوي وای. په سلګونو دغه سپاهيان په مريټوب کې بند پاتې شول.» ۱۰۳

کلونه وروسته، مکزي يو داسې سپاهي وليد چې مريټوب ته اړ ايستل شوی و او بيا په تېښته بريالی او هند ته بېرته راغلی و. لکه څنګه يې چې همداسې گمان کولو، دغه سپاهي ورته وويل چې «په هغه وخت کې غرونه له اسيرانو ډک وو. [وروسته] ډېر اسيران د مرييو په څېر بلخ ته ولېږدول شول. په دوی کې انګرېزان هم وو. که چېرې زموږ عسکرو ته

د څو نورو ورځو د پاتې کېدو اجازه ورکړل شوې وای؛ نو دغه اسيران به يې ازاد کړي وای.» ۱۰۴

د ۱۸۴۲ کال د اکتوبر په دوولسمه له لمړختو سره سم، انګرېزانو له بالاخص څخه انګرېزي توغ ښکته کړ. ريو. ای. ان الن د دغه شېبې په اړه داسې ليکلي: «خپلو پخوانيو شرمېدنو او اوسني ځاځ ته مو شا واروله - دا يوه د خپګان او

بې عزتۍ صحنه وه.»^{۱۰۵} نوبل چمبرلین د دوی تر شا د خپلو سترگو لیدلی حال داسې بیان کړی: «ټول اسمان د اور له لمبو څخه سور رنگ درلود.» پرته له یو څو مېنو څخه چې تر اوسه شته وې، د کابل ټول ښار یا د بنونو ښار چې د برنز په اند په سیمه کې تر ټولو ښکلې و، اوس په خوگنلو ویجاړو بدلېدلو. منشي عبدالکریم لیکلي: «ورانوڼې او غج اخیستنې د کورنیو او هستوګنځایونو بېخ وایسته. ډېر لږ معزز ښاریان بې زیانه پاتې شول. بازار ویجاړ کړل شو، تش ځایونه په مړیو ډک کړل شول او چټلۍ او تورم هوا ککړه کړې وه. داسې ځایونه چې یو وخت ښایسته باغونه وو اوس کرکس او کونک په کې ګرځېدل. خلک داسې ناچاره شول چې اوس د دروېزګرو په څېر له سختې بې وزلۍ سره لاس او ګرېوان وو.»^{۱۰۶}

که ډېر عسکر دې ته خوشحاله وو چې بېرته د هند په لور خپلو ډډو ته ستانه دي، خو له کابل څخه دغه د تک لړۍ یوه له خپګان څخه ډکه ننداره وه ځکه چې ډېرې بېلابېلې ډلې چې د اکلنډ د ناکامې او خطرناکې تجربې ښکار شوې وې، په انګرېزانو پسې په غناسکي* وې: هغو اشرافیانو چې د انګرېزانو پلوي یې کړې وه، په تېره بیا انګرېز پلوه قزلباشانو اوس بله چاره نه لرله پرته له دې چې په خپلو بېرته تلونکو متحدینو پسې لاړ شي. پر دوی سربېره، د هغه ګود او ماتو سپاهیانو اوږدې لیکې هم ورپسې وې چې د الفنسټون افسرانو د شاتګ په وخت کې یوازې پرېښي وو او اوس چې د ډېرو یې د بدن غړي ترې غوڅ شوي وو په ډولېو او د اوبسانو په کجاوو کې په منجېدو لېږدول کېدل. هغه پنځه سوه بې وزله هندو کورنۍ هم په دوی پسې روانې وې چې لوت شوې وې، کورونه یې وړان کړل شوي وو او جنسي تېري ورباندې شوي وو. د کنار په شا کې، د سدوزي کورنۍ پاتې ژوندي غړي او د شاه شجاع، شاه زمان او فتح جنګ حرم و چې د پاچاهۍ د بېرته ترلاسه کولو هیلې یې بې کفایته او ناګران اشغال شنډې کړې وې او اوس بیا په یو پردي هېواد کې د ناڅرګنده راتلونکې سره مخ کېدل. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي د پایلې په څېر د خپل کتاب، واقعیت شاه شجاع، په پاڼې کې لیکلي: «نو په دې توګه انګرېزانو د سدوزیو شاهي کورنۍ تباهي بشپړه کړه!»^{۱۰۷}

کله چې پالک خپل ستومانه پوځ د خردکابل له کروونکې او غمجنې* لارې چې اسکلبټونه هاخوا دېخوا په کې پراته وو، بېرته روان کړی و او د الفنسټون د پوځ له پاتې شونو څخه تېرېدلو - «داسې توکو لکه جراې، لاس ماغو، رمنځې، مات چيني لوبني او د توپونو اراېې چې د مړو عسکرو په ککړيو لګېدلې وې، مور ته د خپلو عسکرو سپکاوی راپادولو» - په همدغه وخت کې خبر راغی چې اېلېنېوره له هغه کورنۍ سره د یو وروستي خیانت مشري وکړه د کومې په نوم چې انګرېزي دولت پر افغانستان یرغل کړی و.^{۱۰۸} دوه اونۍ مخکې، د اکتوبر په لمړۍ نېټه، له شېمې څخه لوی والي یوه اعلامیه خپره کړه چې له سدوزیو سره یې د انګرېزي دولت د اړیکو د شلولو خبرتیا په کې ورکړې وه. نوموړي دغه پرېکړه په بشپړو ناسمو دلیونو کړې وه او هغه دا چې شاه شجاع داسې کړنې ترسره کړې چې له کبله یې «خپله وفاداري هغه دولت ته تر پوښتنې لاندې راوسته چې دی یې واک ته رسولی و». دا په ښکاره دروغ خبره وه: له خپلو ټولو ناکامیو سره سره، شاه شجاع انګرېزانو ته کلک وفادار پاتې و او حتی هغه وخت هم چې انګرېزانو په یوه اړخیزه توګه

* غناسکي: په رېرو او کړاو تک

* دلته لیکوال د ډولاروسه Dolorosa کلیمه کارولې چې د غم یا درد او عذاب لارې ته وايي او د عیسویانو په باور په بیت المقدس کې هغه لاره ده په کومه چې عیسی ع پر صلیب باندې مېخ کولو ته بوتل شو. (ژباړن)

د ده سره کړی تړون مات کړ او دی یې د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په میاشت کې خپل برخلیک ته یوازې پرېښود. اېلېنبره په اعلامیه کې خپلو څرګندونو ته داسې دوام ورکړی: «لوی والي به افغانان پرېږدي چې په اوسنۍ انارشۍ کې چې د دوی د خپلو جرمونو له کبله رامنځ ته شوې، یو حکومت جوړ کړي.» د دغه اعلامیه په پای کې داسې څه لیکل شوي وو چې د اوولین Orwellian* له نظریې سره یې ښه سمون درلود: «د یو ملت له خوښې پرته پر دوی د یوه حاکم تپل به د برتانوي د حکومت له پالیسیو سره په ټکر کې وي. لوی والي به په خوښۍ هر هغه حکومت په رسمیت وپېژني چې د خلکو په خوښه جوړ شوی وي او د خپل ګاونډ هېوادونو سره ښې اړیکې وپالي.»^{۱۰}

په حقیقت کې اېلېنبره په دې باور و چې یوازې یو سړی کولی شي په افغانستان کې بېرته نظم راوړي. د پورتنۍ اعلامیه له خپرولو سره سم، امیر دوست محمد خان په چوپټیا له څارنې څخه په مسوري کې ازاد کړل شو. میرزا عطا لیکلي: امیر مخکې له دې چې فېروز پور ته لاړ شي، ټولو ته یې یوه د خوشحالی مېلمستیا ونيوله. هلته یې له لوی والي سره وکتل او وروسته، د فېروز پور په لور په رسمي توګه ۵۰۰ اسوالو او پلو عسکرو بدرکه کړ. د بار د لېږد له پاره د غوايو بکۍ، پیلان او اوبشان هم ورکړل شول. د امیر زوی حیدر خان [چې د غزني په سقوط کې ژوندی نیول شوی و] او حاجي خان کاکړ [چې د اوترم د پلټنې ډله یې وځنډوله او دوست محمد ته یې بخارا ته د تېښتې فرصت ورکړ] لودیاني ته ولېږل شول چې د امیر له بدرکې سره یوځای شي. دوی دوه میاشتي وروسته د افغانستان په لور حرکت وکړ؛ لارډ اېلېنبره یوه ګران بیه اعزازي چپنه ورکړه او یوه اوږده خصوصي ناسته یې ورسره درلوده. نوموړي دوست محمد ته په ټینګار وویل چې هېڅ کله د برتانوي دولت پر وړاندې ونه درېږي او مخالفت یې ونه کړي، له سېکانو سره ښې اړیکې ټینګې کړي او له دښمنۍ څخه لاس واخلي. ده دا مشوره هم ورکړه چې خپل زوی، اکبرخان لارې ته راوړي. ورپسې دوی خدای په امانې وکړه او اېلېنبره امر وکړ چې د دوست محمد ورځنی خرڅ دې تر هغه وخت پوری ورکړل شي څو چې خيبر ته نه وي تللی.^{۱۱}

له کابل څخه دویم شاتګ په ارامۍ پیل شو. د عسکرو، مهاجرو او د کمپ د ملکيانو اوږدې لیکې د خردکابل او تیزین له غاښيو پرته له دې چې یو ډز وشي تېرې شوې، خو کله چې له جګد لک څخه لږ مخکې د غلزيو اصلي سیمې ته نږدې شول، ښې ویشتونکې ډزې پیل شوې. نوبل چمبرلېن چې د پوځي ډلې په وروستۍ برخه کې و، لیکلي:

په داسې حال کې چې زه ټوپک په لاس او د قوماندې پر اس سپور د ټولو هغه پوځيانو شاته روان وم چې زما تر قوماندې لاندې وو، سپین سترګي دښمن پر ما او ما پر دوی ډزې کولې. په دغه وخت کې مې د اس له ورمېر څخه کولی تېرې شوې او بیا څو ګامه وروسته زه په خپله په کولۍ ولګېدم. له لګېدو سره سم ګرد وچورلېدم او په ځمکه ولوبېدم، خو ډېر ژر بېرته اوچت شوم او له ډېر درد سره وړاندې نکوښېدم. ما هود درلود چې افغانان به زما د وژل کېدو خوند ونه ويني. کله مې چې خپلې شا ته لاس کړ، ما فکر وکړ چې ژوند مې نور په ختمېدو دی، خو کمپ ته له رسېدو وروسته، مور ته څرګنده شوه چې کولی مې تر پوستکي نه وه تېره شوې او کله چې

* اوولین یو ستاینوم دی چې د جورج اوویل George Orwell د ټولنیز وضعیت په اړه هغه نظریې ته اشاره کوي کومه چې نوموړی یې یوې ازادې ټولنې ته زیانمنه بولي. دا نظریه هغه پالیسی څرګندوي چې د پروپاګندا، څارنې، له حقیقت څخه په انکار او د غلطو مالوماتو په خپرولو ډېر سخت قوانین رامنځته کوي. (ژباړن)

ډاکټر کوټه وروږه، کولی لاندې د ډاکټر پر مېز ولوبده.^{۱۱۱}

خو ځينې نورو دومره ښه بخت نه درلود. چمبرلین ليکلي چې د لمړي شاتګ په څېر اوس د کمپ ملکيان او مهاجر د لارې په غاړه چپه کېدل. دوی هملته پرېښودل شول «چې غلزي يې ووژني ځکه چې مور د دوی د لېږد له پاره کومې وسيلې نه لرلې. ما خپلو سړيو ته وويل چې له اسونو ښکته شي او خپل اس مې هم ورکړ چې دغه خوارکي پرې ولېږدوي، خو دوی داسې کمزوري شوي وو چې پر اسونو يې ځانونه نه شوی نيولی؛ نو زه دې ته اړ شوم چې دوی د هغه بې رحمه بدماشانو چرو ته پرېږدم چې د بې وزله، ډنګر او بې اسرې مخلوق د ستوني په غوڅولو يې جلال موندلو. له هرې سيمې څخه چې مور تېرېدو، د هغه خلکو مړي به مولىدل چې له مور څخه مخکې ډلو پرېښي وو.»^{۱۱۲} کله چې چمبرلین جلال اباد ته ورسېد، برادفوت د هغه کلا په دېوالونو کې ماینونه خښول چې دوی دوه ځله بيا رغولې او په برياليتوب يې ترې دفاع کړې وه. د هر برج لاندې ډېر لوی ماینونه او د سنجونو په اوږدو کې لږ واړه ماینونه کېښودل شول.^{۱۱۳} د اکتوبر په ۲۷، وروسته له دې چې پالک حرکت وکړ، سمدستي يوه لويه چاودنه وشوه او د کابل په څېر، جلال اباد هم د ويجاړۍ په لوکيو کې پرېښودل شو.^{۱۱۴}

د شاتګ په دويم پړاو کې کله چې خيبر ته ښکته کېدل، انګرېزان له تر ټولو سخت مقاومت سره مخامخ شول. افریدی د معمول په څېر د خپلو غرنیو کلیو څخه را و بهېدل چې پر انګرېزانو يرغل وکړي، وېي وژني او لوټ يې کړي. دلته انګرېزانو بيا په غچ اخیستنې پيل وکړ. د اکتوبر په ۲۹ مه شپه چمبرلین په چټکي ليکلي: «په چارم نه کېدل. مور له ۱۵۰ څخه تر ۲۰۰ کسه ووژل... ټولې زېرمې او کلي تالا او وسوځول شول.» د نومبر په لمړۍ نېټه، جان نېکلسن د لنډ وخت له پاره له خپل کشر ورور الکساندر سره وليدل مخکې له دې چې د غاښي په سر کې د کتار وروستی برخې ته ولېږل شي څو له چمبرلین سره يو ځای شي.

سبا ته، د عيسوي ملا، الن په ملتيا، چمبرلین او نېکلسن له علي مسجد څخه ښکته په کړه وړه لاره مزل پيل کړ. کله چې په لاره کې يو تېره کوټ ته واوښتل، هلته يې لاره د خپلو هغه همکارانو له مړيو څخه ډکه وليده چې پرون ماسپښين له دوی څخه بېل شوي وو. د دوی ټوله ډله د افریدیو د غلچکي بريد لاندې راغلې وه او افریدی ورباندې برلاسي شوي وو. اوس د دوی «ټوک ټوک او لوڅ او لغړ مړي دلته، هلته پراته وو او په غوښو يې سپيانو او ښکاري مرغانو له وخته پيل کړی و. په دوی که دوې بومي ښځې هم وې چې يوه يې ځوانه او ښايسته وه.»^{۱۱۵} په مړيو کې د نېکلسن کشر ورور هم لوڅ لغړ او ټوټې ټوټې پروت و. د افریدیو د دود سره سم، د الکساندر د بدن تناسلي غړي غوڅ او په خوله کې يې ورکړل شوي وو.^{۱۱۶} دغه پېښې، نېکلسن په يو احساساتي عقلي ناروغ بدل کړ او له ټولو مسلمانانو سره يې داسې کرکه پيدا شوه چې د دوی د تباھۍ هيلې يې په سر کې پالې. نوموړي په راتلونکو ډېرو کلونو کې کله کله د دوی پر ضد جکړو کې برخه اخیستله او د ۱۸۵۷ کال په لوی پاڅون کې يې خپل زړه تش کړ.^{۱۱۷} سبا سهار چې په افغانستان کې د دوی وروستی ورځ وه، دا ځل د چمبرلین وار و چې تر غلچکي بريد لاندې راشي. دی يو ځل بيا په شاتګ ساتونکې ډله کې و او کله چې د لارې په وروستی برخه کې د جمرو د کلا په لور ښکته کېده، تور ټوپک ښې ویشتونکو چې په لوړو شېلو کې پټ وو، د ده پر ډله يې د گوليو باران جوړ کړ. چمبرلین ليکلي:

زه له خپلې ډلې څخه څو ګامه مخکې پر اس سپور روان وم، دزې ډېرې نږدې لګېدې. ما خپلې ډلې ته مخ واړولو او يو افسر ته مې وويل: «دغه خلک په نېنه کې دومره بد نه دي.» دا رښتيا وه او يوه شېبه وروسته زه ولګېدم. کولې داسې کلکه راباندې ولګېده چې غبر يې زما يو ملګري واورېد او راته وپې ويل: «زړه انډيواله، ولګېدې.» خو ما يې خبرېدو ته اړتيا نه لرله. لوا خپل اسونه په چارګام کړل چې له دزو څخه ځانونه وباسي. زه دې ته اړ شوم چې له اس څخه ښکته شم يا که رښتيا ووايم له اس څخه نيمه لوېدلی وم چې ښکته شوم او بيا په داسې حال کې چې يو سپاهي نيولی وم څو ونه لوېږم، اس مې وړاندې کش کولم. بيا، د يو لوی کمر شاته پرېوتم چې له دزو څخه خوندي اوسم تر څو چې لږ وخت وروسته يوه ډولۍ راته راوړل شوه او د جمرود کمپ ته ولېږدول شوم.^{۱۱۸}

چمبرلېن د جګړې په وروستۍ کولۍ تپي شو. جمرود لکه يوه پوله چې په سترګو نه ليدل کېده هغه ځای و چې د افغانستان له وژنو څخه ډک تاوتريخوالی په کې ناڅاپي په تپه ودرېد. ريو. ای. ان الډن د پېښور په لمنو کې يوې بلې بدلې نړۍ ته په ماښام کې ورسېد. نوموړي په حيرانتيا ليکلي: «خلک د واټونو په غاړه ناست او غله دانه او خواږه خوراکي توکي يې خرڅول. مور چې له څو مياشتو راهيسې پرته له دښمن څخه بل انسان نه و ليدلی، دا مور ته عجيبه صحنه ښکارېده.»^{۱۱۹}

ورپسې د پنجاب له لارې د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې، فېروزپور ته څېرمه د سوتلېج سيې ته د پنځو اونيو اوږد يون پيل شو. چمبرلېن ټوله لار په ډولۍ کې يووړل شو: «دومره ناجوره وم چې له منظر څخه مې خوند نه شوی اخيستی... د يون په بهير کې په سلګونو خلک د ډېرې ستومانۍ او تپونو له کبله مړه شول. زه د نورو په پرتله، يو له نېک بختو څخه وم چې ژوندی پاتې شوم. زه هيله لرم چې بيا هېڅ کله له داسې رېږو سره مخ نه شم.»^{۱۲۰}

د پوځيانو لمرنۍ ډله له کرېسمس څخه لږ وړاندې د ډسمبر په درويشتمه فېروزپور ته ورسېده. کله چې له کښتيو څخه په جور شوي پله تېرېدل، لارډ اېلېنبروړه د سيند په بله غاړه کې د دوی د ښه راغلاست له پاره درېدلې و او د لوا يوې تشریفاتې ډلې دغه سندرې غږوله: «سوبيمنو* اتلانو ته ګورئ چې راغلل.» د کالن مکزي بښينې/ ورېنډارې جوليه مارګرېټ کمرون Julia Margaret Cameron چې يوه لمرنۍ مخکښه عکاسه وه، د اېلېنبروړه په هکله داسې د يادښت وړ خبره کړې: «اېلېنبروړه په ټولو اداري موضوعګانو کې جګړه مار او له ادارې وتلی دی... [خو] په پوځي موضوعګانو کې بې کچې څوېمن او لېوال دی او يوازې پوځي چارو د ده پام ځانته اړولی دی.»

د ښه راغلاست له پاره، د بانس يو لوی طاق درول شوی او د کتان په رنگينو ټوټو ښکلی شوی و. مکزي ليکلي: «دغه طاق د پانسي يو لوی دار ته دومره ډېر ورته و چې له لاندې يې عسکر په کرسارې خندا تېرېدل.»^{۱۲۱} له دې څخه پاس د ۲۵۰ پيلانو دوه ميله اوږده ليکه د لارې په اوږدو کې جوړه وه. پر پيلانو ښکلي نملې اچول شوې وې او په خپله لوی والي د دوی د شونډکونو په رنگولو کې برخه اخيستی وه.^{۱۲۲} نوموړي د لمانځنې يوه لړۍ رسم گذشتونه هم په هغه ځايونو کې په لاره واچول چې دوی ورڅخه درې کاله مخکې د افغانستان په لور ستانه شوي وو څو د ده په خبره د پوځ بريالی بېرته راتګ ولمانځي. د سېل، پالک او نابت د درناوي له پاره د توپ يوويشت دزې وشوې. حتی د هغه دروازې له پاره چې د سومنات د معبد يې ګڼله، هغه وخت د توپ يو ډز وشو چې د جعفري گلانو په هارونو کې پته اډې ته راوړل شوه. ورپسې په تجيرونو کې پرله پسې مېلمستياوې جوړې شوې که څه هم وروسته له هغه څه چې په پوځيانو باندې تېر شوي وو، ډېرو کسانو د داسې خوشحاليو نابت نه درلود. په يوه مېلمستيا کې مکزي بېرته خپلې کېږدۍ ته

لار او وپي ليکل: «ډېرو لږو کسانو هغه خوشحالي احساسوله چې دوی يې تمه کوله... ټول [پخواني] يرغمل له روحي خپکان څخه ځورېږي، ځينې لکه اير بيخي ډېر اغېزمن شوي او ځينې ميرمنې هغه څه په خوب ويني چې دوی يې هره شپه د څو مياشتو له پاره شاهداني وي.»^{۱۲۳}

اعلی سر قوماندان سپر جسر نېکولس هم دغو لمانځنو ناهیلی کړی و. وروسته له دې چې د یو څه وخت له پاره يې د عسکرو د مارش ننداره وکړه، بېرته خپل دفتر ته لار چې یو رسمي راپور وليکي چې ولې د ده پوځ د داسې بېساري مصیبت سره مخ شو. نوموړي ليکلي: «ما به د هېڅ راز درناوي او اعزاز په بدل کې د دغه يرغل مشوره نه وای ورکړې.»^{۱۲۴} او بيا يې په پایله کې داسې ليکلي: «دغه گران بيه جکرې چې قانونیت يې شکمن و، وروسته له دې چې نه يوازې ډېرې تباهي او تاوانونه يې راواړول بلکې د انگرېزانو د وسلوال پوځ پر عزت او شهرت يې تور داغ ولکاوه او د انگرېزانو واکمني يې کمزورې کړه، وروسته له دې چې پنځلس ميليونه پونډه پرې ولگول شول [په اوسني وخت کې له پنځوسو ملياردو پونډو څخه ډېر] چې له کبله يې د هند خزانه تشه شوه، د هند د بانکي پور شبکه يې د رنګېدو مورکې ته بوتله او د تل له پاره يې د ختيځ هند کمپنۍ د پور د بېرته ورکړې توان زيانمن کړ، وروسته له دې چې بڼايي ۴۰۰۰ خلک ووژل شول او ۵۰۰۰ اوښان له منځه لاړل او وروسته له دې چې د بنګال پوځ يې داسې راڅخه پردی کړ چې اوس د بغاوت له پاره چمتو دی، انگرېزانو افغانستان داسې له لاسه ورکړ لکه په کومه توګه يې چې ترلاسه کړې و.» په داسې وخت کې چې دوست محمد له جلا وطنۍ څخه بېرته هېواد ته د تګ په درشل کې او د تخت د بيا لاسته راوړنې په مورګه کې و، د چټک ډاګي په وسيله خبر راوړسېد چې په قبيلوي اړودور کې شهزاده صفدر جنګ په کندهار کې او شهزاده شاپور په کابل کې بارکزيو دښمنانو د واک پرېښودلو ته اړ ایستل. په حقيقت کې پرته له يوازې غوريالي لوی والي څخه، افغانان خو پرېږده، بل هېچا د انگرېزي بريا خبره نه کوله. په دې هکله ميرزا عطا ليکلي:

کله چې پاتې عسکر په خوندي توګه له افغانستان څخه ووتل، لوی والي په خپلو ويناوو دوی ته بڼه راغلاست وويل. هغه متل دی چې وايي: افغانستان د بازانو کور دی، خو هند د خوساکېدونکو مرو کارغانو ځای دی. ... وايي چې انگرېزان د دويم ځل له پاره افغانستان ته يوازې په دې موخه ننوتل چې انگرېز يرغمل ازاد کړي، خو په لکونو پيسې يې افغانانو ته په رشوت ولګولې چې لاره ورکړي او له دې سره سره يې په زرګونو نور سړي هم له لاسه ورکړل. بيا يې د کابل مارکېټ په وړانولو خپله اصلي څېره وښوده او سمدلاسه بېرته هند ته لاړل. دوی هيله درلوده چې په افغانستان کې ځانته ځای پيدا کړي چې د روسيې د پرمختګ مخه ونيسي - خو د ډېرو پيسو د لګولو او د خپلو ډېرو خلکو له قربانولو سره سره، يوازېنې پایله يې خپله تباهي او شرمېدنه وه. که انگرېزانو د دې توان درلودی چې افغانستان فتح او اشغال ته يې دوام ورکړي؛ نو دوی به له داسې هېواد څخه بېرته تللي وی چې څلور څلوېښت ډوله انګور لري او نورې مېوې لکه مې، انار، ناشپاتي، رواشې، توت، خوږې هندوانې، موشکي خټکي، خوبانۍ او شفتالو لري؟ او داسې سړي اوبه چې په ټول هند کې نه موندل کېږي؟

پر افغانستان باندې د انگرېزي هند يرغل چې پيسې او پوځي وسيلې يې ضايع کړې او د ډېرو عسکرو، د سپينو او تورو، ژوند يې واخيست، د خاينو هندي کارغانو او زرورو افغان بازانو تر منځ يې يوه بې انډوله جکره رامنځته کړه: کله به چې دوی يو غر ونيو، دې ته به څېرمه بل غر تل په بغاوت کې و. په حقيقت کې انگرېزانو به هېڅ کله، هېڅ وخت او حتی په کلونو کلونو خراسان اېل کړي نه وی. د انگرېزانو او د دوی کارغانو ته ورته عسکرو هډوکي د افغانستان دغرونو په ارغارو کې خواره او ناخېن پراته دي. په دې جکره کې زرورو افغانانو شهادت ته هوډ کړی و او هم په دې نړۍ او هم په هغه بله کې د بريا څېښتن شول: بې اړنګه، رحمت پر

هغه چا دی چې د شهادت جام يې وڅښه!^{۱۲۵}

دا چې د ميرزا عطا غازيانو له جګړې څخه وروسته په افغانستان يا په جنت کې رحمت ترلاسه کړ او کنه، څرګنده نه ده، خو دا بې اړنګه رښتيا دي چې د ډېرو لږو هغو خلکو، په تېره بيا د انګرېز-سدوزي نظام پلويانو، چې په جګړه کې يې برخه اخيستې وه، ژوند سمون وموند. حتی له جګړې څخه مخکې، ډېرو افغانانو انګرېزانو ته خبرداري ورکړې و چې کم بخت شاه شجاع ته بښرا شوې؛ نو ځکه يې تر ټولو بښه پلانونه هر کله په مصيبت ختمېږي.^{۱۲۶} د شاه شجاع له مړينې ډېر وخت وروسته؛ دغه بد بخت داسې بربښېده چې هر هغه چا ته په برخه شوی و چې له واک څخه د دوست محمد د شړلو په هڅه کې يې برخه اخيستې وه. رنجيت سېنګ، ويتکېويچ او مېکناتن خو لا د مخه مړه شوي وو. د خالصه په غوښتنه، وېد په پوله کې له هغه څوکۍ څخه ليرې کړل شو چې ده يې په حسادت ساتنه کوله او د منځني هند په انډور کې يوه کم ارزښته څوکۍ ورکړل شوه. د برنز هغه کم بخته د بار اسونه چې په ډېره سختۍ يې اباسين ته لېږدولي وو، هم مړه شول: کله چې دا په ډاګه شوه چې دغه اسونه د ځغاسټي نه وو، د رنجيت سېنګ مينه ورسره پای ته ورسېده او شپول يې ځای شو؛ نو لکه څنګه چې خلک نه پوهېدل چې له دوی سره څه وکړي، دومره وخت نه و تېر چې مړه شول.

چارلس مسون، هغه کس چې له جګړې څخه وړاندې هم په کابل کې و، له يو خواشينوونکي برخليک سره مخ شو. په ۱۸۳۷-۱۸۳۸ کلونو کې د برنز له ناکامه ماموريت څخه وروسته، کمپنۍ له مسون څخه پام واړولو او دی يې گوښې ته کړ ځکه چې اوس دغه کمپنۍ له افغانستان سره د جګړې په تياريو بوخته شوې وه که څه هم نوموړی د هر بل انګرېز په پرتله د افغانستان په اړه ډېر پوهېده. دی په ۱۸۴۰ کال کې د کابل په لور په هغه لاره روان شو چې د اباسين پوځ پرې تللی و او بيا نوموړي ويلي وو چې په دغه لاره د پوځ د تېرېدو له کبله سيمې ډېرې زيانمنې شوې وې. دی تر کلات پورې ورسېد او کله چې انګرېزانو د کلات پر بښار يرغل وکړ، دی يې ونيو او د خيانت او جاسوسۍ په تور يې بندي کړ. ده په شپږو مياشتو کې خپله بېګناهي ثابته کړه او ازاد کړل شو. بيا، کله چې لارښندن وروسته له ډېرو پلټنو په کراچۍ کې پېدا کړ، په ليدو يې هک پک شو چې په دغه سړي څه شوي وو چې ده يې د سيمې د يو لوی لرغونپوه په توګه ډېر درناوی کړلو. په دې هکله يې وروسته داسې ليکلي:

کله چې د کراچۍ په کمپ کې وم، بښار ته لاړم چې د هغه سړي (مسون) ليدنه وکړم چې ما يې په هکله ډېر اورېدلي او لوستلي وو. دی مې په يوه خرابه کوډخه کې له څو بلوڅانو سره نيم لوڅ او نېشه پيدا کړ. زه څو ساعته ورسره پاتې شوم او د هر څه په ليدو يې سخت ودرېدل. په پيل کې يې داسې پوځه ژبه کاروله چې ما د لېونتوب خيال ورباندې وکړ، خو وروسته يې راته وويل چې تېره شپه په ليکنو بوخت و او يو بوتل واين يې د ما بښامۍ په خوړلو کې څښلی و او اوس چې ورځ شوې وه، نېشه يې تر اوسه په سر کې وه، خو له دې سره سره، زه په دې اند شوم چې نوموړی به خپل سد له لاسه ورکړي. ما ته يې خپلې يو شمېر ليکنې راکړې، خو په داسې کونکه او توکمراه بڼه ليکل شوې وې لکه څنګه چې دی پرې غږېده او ما ته داسې ښکارېدل چې خپل ټول مالومات يې د خپلو ليکنو په بڼه کې کونک کړي وو. د برنز، اکلنډ او وېد په اړه يې کابو ترڅي خبرې کولې... د خپلو يونونو په هکله او په افغانستان کې د خپل کار

په اړه یې تر اوسه دوه ټوکه کتابونه بشپړ کړي وو او اوس په درېیم ټوک بوخت و. د کتابونو ډېرې برخې یې چې ما ته وښودې عجیبه او غیر معمولي وې؛ نو دغه کتابونه به چاپ او خپاره نه شي - لېکنې یې روانې نه دي او تسلسل نه لري. همدارنګه نظریې یې داسې په کونکه توګه خیالي او لنډې لیکل شوې چې د اوسني وخت په خوند برابرې نه دي. که پاتېنګر یې په همدې بڼه چې اوس دي د چاپ اجازه ورکړي، مسون به د یو ځانمن غږ په توګه وپېژندل شي، نه د یو خواریکښ، راستکاره او شعوري سړي په څېر چې دی په رښتیا همداسې دی. زه هیله لرم چې بمبې ته د ده د تک له پاره څه لارې چارې ترسره شي.^{۱۲۷}

خو په دې هکله هېڅ څه ترسره نه شول او مسون دې ته اړ شو چې پر خپل ځای کرار کېښي او په افغانستان کې د مېکناتن د مرګونې تېروتنو ننداره وکړي. نوموړي بل څه نه شوی کولی پرته له دې چې رسنیو ته یې نومه ترڅې لیکني ولېږي. په یوه لیکنه کې یې داسې لیکلي: «نن مې ستاسې په ورځپاڼه کې ولوستل چې ځین خلک به په افغانستان کې وګمارل شي. د دغه کړنې دلیل څه کېدای شي؟ ایا دغه اوبسان هلته ستړي شوي دي؟ دغه ځین چې په سیاسي ځانګو کې له ډېر وخت راهیسې کار کوي، ایا په پوځي چارو کې د دوی ګمارل د یو نوي سیستم پیلامه ده چې په پوځ کې یوشانټوب رامنځته شي؟»^{۱۲۸} نوموړی بلاخره انګلنډ ته لار چېرته یې چې خپرونو داسې سړي کره کتنې وژېږولې لکه څنګه چې لارښنن یې وړاندوینه کړې وه او په هېواد کې مېشتو سیالانو یې د یو لرغونپوه په توګه نوموړتوب زیانمن کړ. دی په بیوزلی کې پاتېز بار Potter's Bar ته څېرمه په ۱۸۵۳ کال کې «د مغزو د یوې ناڅرګندې ناروغې له کبله مړ شو»، خو نوموړی په دې نه پوهېدو چې ۱۶۰ کاله وروسته به د افغان لرغونپوهنې د پلار په توګه درناوی ورته وشي. البرېډ پاتېنګر چې په افغانستان کې د خپل چوپړ په بدل کې کوم انعام ترلاسه نه کړ، په کمپنۍ کې یې له دندې څخه استعفا وکړه او خپل تره/ماما، سېر هنري پاتېنګر ته د اوسېدو له پاره هانګانګ ته لاړ. هانګانګ ته د ده له تګ څخه لږ وخت مخکې، مشر پاتېنګر چینایان دې ته اړ ایستلي وو چې دغه ټاپو ده ته وروسپاري؛ نو هلته له رسېدو سره سم، د لوېې لوېې پخواني لوېغاري خپل ځان د دغه ټاپو لمرنی والي کړ. نوموړی هملته په ۱۸۴۳ کال کې د خپلو ټپونو، سخت ژوند او د فزیکي او روحي خپګان د اغېزو له کبله مړ شو.^{۱۲۹}

برید جنرال شلټن ته په څه نا څه حیرانوونکې توګه په پوځي محکمه کې د هغې پرې په هکله برأت ورکړل شو چې د پاڅون پر وړاندې یې له ناورین څخه ډک چلند کړی و، خو له نوموړي څخه د تل په شان کرکه کېدله. په ۱۸۴۴ کال کې کله چې په دوېلېن کې له اس څخه ولوېد او مړ شو، لاس لاندې یې د پرېت ډګر ته راووتل او د ده مرګ یې د خوشحالی په درېیو چپغو ولمانځه.

په افغانستان کې د مېرمن سېل او د هغې د مېړه د ژوند په اړه د نوموړې یوه نسخه په استلي سرکس Astley's Circus کې د ډرامې په یوه نوموړه لوبه بدله شوه. دغه لوبې ته «د کابل یرغمل» نوم ورکړل شوی و، خو درې کاله وروسته په ۱۸۴۵ کال کې د انګرېزانو او سېکانو تر منځ د جګړې په بهیر کې، په خپله «جګړه مار باب» سېل له جورج برادفوت سره یو ځای د موډکي Moodki په جګړه کې هغه وخت مړ شو چې کمپنۍ له فرصت څخه په کار اخیستنې غوښتل د پنجاب شتمنې سیمې تر خپل واک لاندې راوړي. وروسته کونډې مېرمن سېل سوېلي افریقا ته مهاجرت وکړ او په ۱۸۵۳ کال کې په کېپ ټون Cape Town کې مړه شوه. د قبر په شناخته یې داسې لیکل شوي: «له دغه تیرې لاندې مېرمن سېل پرته ده.»^{۱۳۰}

ډاکټر برايدن چې له کابل څخه د انګرېزانو د شاتګ په بهير کې د کمپنۍ يوازینی اروپايي کس و چې جلال اباد ته ژوندی ورسېد، په راتلونکو کلونو کې په يو بل لوی ښکېلاکي ناورين کې ښکېل شو: پنځلس کاله وروسته په ۱۸۵۷ کال کې په سيمه کې د لوی پاڅون په بهير کې نوموړي د لارنس د کشر ورور، هنري تر مشرۍ لاندې په لکنهو کې د ولايتي ادارې په دفاع کې برخه واخيسته. بلاخره دی په ۱۸۷۳ کال کې هغه وخت په خپل کت کې مړ شو چې د تقاعد ارامه ژوند يې په نېګ Nigg کې چې په برسکاټلنډ کې مخامخ بلک ایل Black Isle ته پروت دی تېر کړ.

اکلنډ خپل پاتې ژوند په څه ناڅه شرم کې په کېټزبنکټن کې تېر کړ او يوازې په ۶۵ کلنۍ کې په ۱۸۴۹ کال کې مړ شو. درې مياشتې وروسته يې خور، فني هم ورپسې لاړه.^{۱۳۱} وروسته دا هم ثابت شوه چې د امپراتورۍ جوړونه د دغه کورنۍ په استعداد پورې تړلې نه وه: د دغې کورنۍ راتلونکي غړي، انتوني ايډن Anthony Ede يوسل او څوارلس کاله وروسته بيا همداسې هڅه وکړه او په سوېز کې له شرموونکې ناکامۍ سره مخ شو.*

اتل او ځيرک موهن لال ته هغه لوی پورونه چې د کلابندی په بهير کې د مېکناتېن په ګټه د ځان په نامه اخيستي وو چې د افغان مخالفو مشرانو د هدي وژنو له پاره پيسې برابرې کړي او بيا هغه نور پورونه چې په ۱۸۴۲ کال کې يې واخيستل چې د يرغملو په ازادولو کې يې وکاروي، هېڅ کله بېرته ورنه کړل شول. ده ويل چې په ټوله کې ۷۹۴۹۶ روپۍ پورې و؛ نو له دې امله نوموړی د خپل ژوند تر پايه په پورونو کې ډوب پاتې شو. د عدالت د اعادي له پاره، دی بلاخره له خپل هم پورې منشي شاه محمد علي سره برتانيې ته لاړ چېرته چې د کمپنۍ د مشرانو د ملاتړ ترلاسه کولو په هڅو کې يې نوي تقاعد شوي ډګروال وېډ او ځوانې ناوې يې په ایل اف وېټ Isle of Wight کې مېلمه پالنه وکړه. دی سکاټلنډ ته هم لاړ چې په مانتروز کې د برنز کورنۍ ته د نوموړي ليکونه او ژورنال وروسپاري. په اېډنبورګ کې نوښتګرو سکاټلنډي عکاسانو، ډېوډ اکتويوس هېل David Octavius Hill او رابرت ادمسن Robert Adamson د ده عکسونه په کپو افغان-کشميري جامو کې واخيستل. دغه جامو ته د ټايمز مجلې د «شانداره هندي جامو» نوم ورکړ.^{۱۳۲} په برتانيه کې يې له برنز سره د خپلو يونونو يو يادښت کتاب چاپ کړ او همدارنګه د دوست محمد ژوندليک يې په يوه لوی نښه سوه مخه ييزه کتاب کې په دوه ټوکونو کې خپور کړ. ده حتی له ملکې وېکتوريا او شهزاده البرټ Albert سره هم ليدنه درلوده، خو افغان جګړې يې پر ژوند اغېز کړی و او د ده کاري ژوند ته يې عملاً د پای ټکی اېښی و.

کله چې بېرته هند ته لاړ، ده ته د لکنهو او حيدرآباد په معتبرو ولايتي ادارو کې د پارسي منشي په توګه هغه څوکۍ ورنه کړل شوې چې ده يې غوښتنه کړې وه. انګرېزي مامورينو پر ده اعتبار نه درلود او په وار وار يې د ده په هکله ليکلي وو چې دی «ځانمن» دی او له «خپل لمخي څخه پښې ډېرې اوږدې غځوي». نوموړی نه يوازې دا چې اوزګاره پاتې شو، بلکې خپلې کشميري پندېټ ټولنې يې هم ورتلو او له ټولنې يې وشړلو. د ۱۸۵۷ کال په پاڅون کې، بغاوتي سپاهيانو په دې تور چې د انګرېزانو خواخوږی دی د ده د وژنې تکل درلود، خو دی په تېښته بريالی شو. دی بلاخره په بېوزلی او ورکنومی کې په ۱۸۷۷ کال کې په داسې حال کې مړ شو چې ښکېلاکي او تر ښکېلاک لاندې خواوو له ځانه شړلی و.^{۱۳۳} د سدوزيو شهزادګانو همدې ته ورته برخليک درلود. د ۱۸۴۳ کال د مارچ په مياشت کې دوی ټول په لاهور کې بند پاتې

* خو په نيوزيلنډ کې د ايډن کورنۍ ځان ته يو تل پاتې نوم جوړ کړ. د دغه هېواد د هغه وخت پلازمېنه د جورج په نوم ونومول شوه او د کريکټ اوسنی لوبغالی د ايډن پارک په نوم دی. لارډ اېلېنبورګ چې په هغه وخت کې صدراعظم و، خپل نوم ته يې د استراليا په نقشه کې ځای وموند.

وو چې نه بېرته افغانستان ته او نه انگرېزي هند ته تللی شوی او لکه پلار یې دېرش کاله مخکې، هره ورځ یې په دې وېره کې تېروله چې سېک کوربه وال به یې پاتې شتمني لوت کړي.^{۱۳۴} دوی ته بلاخره له پولې څخه د تېرېدو او خپل د کوچنیوالي ښار ته د تګ اجازه ورکړل شوه، خو دا هم په واضح توګه ورته وویل شول چې دوی ته به یې د پلار په څېر لوی هستوګنځي ورنه کړل شي او څرخ به یې هم کوچنی وي.^{۱۳۵} په پای کې ټول سدوزي په پورونو کې دوب شول او په ملي ارشیفونو کې د دوی د پورورکونکو او حکومت تر منځ یوه لړۍ مکاتې شته چې پر دوی باندې یې د پور د نه ورکړې عریضې کړې وې. دوی ټول، پرته له کومې استثنا په بې وزلی کې مړه شول.

کالن مکزي چې په لودیانه کې د سرحدی غونډ د جوړولو له پاره ګمارل شوی و، په داسې حال کې چې نوی واده یې کړی و، په ۱۸۴۷ کال کې لودیاني ته ورسېد. هلته یې د افغان مهاجر ټولني په اړه له خپګان څخه ډکه لیکنه کړې. دغه افغانان په ورځني ژوند کې د پایښت له پاره له ډېرو ستونزو سره لاس او ګرېوان وو. مکزي په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «کومې برې چې مور په خپل تېرې هغه خلکو ته ورواړولې چې مور یې د مرستې ادعا کوله باید هېرې نه شي. په خواشینۍ سره، ډېر لوړ پوړي او معزز خلک اوس د بشپړې بې وزلۍ کچې ته راټیټ شوي دي. یو پلار او زوی چې د شاه شجاع له کورنۍ سره یې نږدې اړیکې درلودې، هېڅ کله د دوی لیدو ته یوځای نه ورتلل ځکه چې یوازې یوه چوڅه یې درلوده. یو بل لوړ پوړی سړی دې ته اړ شو چې حتی خپله توره د ډوډۍ په بدل کې وپلوري. د شاه شجاع یو پخواني چوپړيال په خپګان وویل: «زه له لوړې روژه نیسم او کومه ورځ چې لږ دال پاڅه کړو، زموږ په کور کې اختر وي.»^{۱۳۶}

د رانده او بودا شاه زمان غوښتنه چې د سېرهند د صوفیانو په زیارت کې د دروېش په څېر ژوند وکړي، د پتیاپال Patiala مهاراجا ونه منله،^{۱۳۷} خو کله چې په ۱۸۴۴ کال کې مړ شو، دغه مهاراجا له ځانه نرمښت وښود او د شاه زمان مړی یې پرېښود چې په دغه زیارت کې د خپلې وربندارې، د شاه شجاع مشرې ښځه او د دوست محمد خور وفابېګم، د قبر تر څنګ خښ شي.^{۱۳۸}

د سدوزي شهزادګانو وروستی څرک د رابرت واربرټن Robert Warburton په یادښت کتاب کې موندل کېږي. دی د یو انګرېز افسر او شاه جهان بېګم د خوشحاله واده ثمره و. شاه جهان بېګم د دوست محمد خورڅه/ورېره وه چې د لودیاني په افغان تبعیدي ټولنه کې ستره شوې وه.

دوی چې په دولتي او اولسي کچه هرې نیمګړتیاوې لرلې، هغه وخت زما عمر دومره نه و چې زه یې قضاوت وکړم، خو پر ما باندې له هغوی څخه د ځینو مهرباني چې په کلونو یې دوام درلود تل یو شانته او نه بدلېدونکې وه. زه د دوی له حرمسرای څخه نه منع کېدم او په پارسي ژبه کې زما بلدتیا ما ته د دې توان راکړی و چې زه د ټولو شهزادګانو له ښځو سره خبرې اترې وکړم... هلته دوه وروڼه وو، شهزاده شاپور او شهزاده نادر چې دواړه د بدقسمته شاه شجاع الملک کشري زامن وو. دغه دواړه په ځانګړي ډول زما ځکه ډېر خوښ شول چې په خپلو جنجالونو کې یې له زغم څخه کار اخیست، په هر هغه چا مهربانه وو چې له دوی سره په اړیکه کې کېدل او د نورو خلکو احساساتو او هیلو ته یې پام اړولو. ما په دغه بڼه ډېر لږ رښتیني ښاغلي لیدلي لکه دوی چې وو. هندي دولت د میاشتي ۵۰۰ روپۍ مشر ته او ۱۰۰ روپۍ کشر ته ورکولې - دا په رښتیا ډېرې کمې پیسې وې چې دوی نه یوازې خپلې کورنۍ ورباندې چلولې بلکې هغه چوپړيالانو ته یې هم اذوقه پرې برابروله چې په کابل کې له خپلو کورونو څخه شړل شوي وو او د هند په تودو ډاکونو کې یې په دې هیله مزل کړی و چې دغه شاهي کورنۍ یې مرستندویه شي.^{۱۳۹}

د جګړې افغان برېمنو ته هم خوشحاله پایلې ور په برخه نه شوې. دوست محمد خان په چټکي نواب زمان خان بارکزی گوښې ته کړ او نوموړي ته بيا هيڅ کله لويه دولتي څوکي ورنه کړل شوه.^{۱۴۰} امين الله خان لوګري اخلاوونکی او ډېر ځانپاله وګڼل شو او د جګړې له پای څخه سمدلاسه وروسته په عمري قيد محکوم شو. نوموړی د خپلې هغه گروهې له وجې بندي شو چې د فيض محمد د ليکنې پر بنسټ: «سوله من خلک يې ناوړه کړنو ته هڅول.»^{۱۴۱} د امين الله ورور چې په لوديانه کې مهاجر شوی و، مکزي ته وروسته وويل چې دوست محمد «د امين الله له لور سره واده وکړ او وروسته يې په خپلو لاسونو د ده پر خوله بالښت کېښود، ساه يې پرې بنده کړه او مړ يې کړ.»^{۱۴۲}

د انګرېزانو له تګ څخه وروسته، وزير اکبرخان يو کال په واک کې پاتې شو، خو کله يې چې پلار په ۱۸۴۳ که بېرته راغی، دی د لغمان او جلال اباد د والي په توګه هلته ولېږل شو. بيا، دومره وخت نه و تېر چې د نوموړي دربار ته د دوست محمد د مخالفينو د مرکز په سترګه کتل کېدل. کله چې اکبرخان ته په ۱۸۴۷ کال کې زهر ورکړل شول، ډېرې پراخه کنګوسې خپرې شوې چې دا کار د ده د پلار په امر ترسره شوی.^{۱۴۳} له مړينې څخه لږ وخت مخکې، اکبر په يو ليک کې له مکزي څخه «په مينه کيله کړې وه چې په ملګرتيا کې سست دی او خپل حال او احوال ده ته نه ورلېږي.» دولت، مکزي منع کړ چې د ليک ځواب ورکړي «ځکه چې دغه ليک د دښمن له خوا و»،^{۱۴۴} خو مکزي د محمد شاه خان غلزي يو ليک ته ځواب ورکړ. له محمد شاه خان سره هم د دوست محمد نات لږ شوی و ځکه چې د ده په اند، واک يې بې کچې ډېر شوی و؛ نو د خپل زوم له مړينې څخه وروسته، دی هم سمدلاسه د لتارونې سره مخ او په کافرستان کې تبعيد ته اړ شوی و. نوموړي مکزي ته يو ليک ولېږه چې خپله ملګرتيا ور په ياد کړي او ترې وپوښتي چې ايا د مکزي په اند دغه ملګرتيا تر اوسه شته؟

مکزي ته يو سيد ليک راوړی و. محمد شاه خان دغه سيد ته يوه نښه هم ويلې وه چې د ليک له ورکړې څخه مخکې يې له مکزي څخه ځواب وغواړي چې د ده په اړه د نوموړي مزاج مالوم کړي. سيد خبرې داسې پيل کړې: «محمد شاه خان له تا نه پوښتي: «کله چې [د مېکناټن له مرګ څخه وروسته] د محمدخان په کلا کې ستازوند په خطر کې و، ما څه وکړل؟» مکزي په ځواب کې ورته وويل: «کله چې پر ما باندې يو چا توره پورته کړه، محمد شاه خان زما تر غاړې لاسونه تاو کړل؛ نو توره د ده په اوږه ولګېده او وينې يې کړه.» بيا سيد ليک ورکړ او د ليک له لوستلو وروسته، مکزي وويل: «زه يې تل خپل ملګری ګڼم.»^{۱۴۵}

يوازېنې سړي چې د افغان - انګرېز له لمړۍ جګړې څخه کټه پورته کړه هغه څوک و چې د تخت د چپه کولو په موخه يې جګړه پيل شوې وه. د ۱۸۴۳ کال د اپريل په مياشت کې وروسته له دې چې له خالصه سېکانو سره يوه موده مېلمه و، دوست محمد پېښور ته ستون شو او د خيبر غاښي په ستغو لارو علی مسجد ته ورسېد. هلته، اکبرخان د ښه راغلاست له پاره ورغلی و او دی يې تر کابل پورې بدرګه کړ. فيض محمد ليکلي: «د ښار په لارو کې خلک په ليکو کې ولاړ وو او زرو او ورو يې پر راتګ خوشحالی کولې. په ليدو به يې د ملاتړو سترګې رڼا او سينې به يې له وياړ څخه ډکې شوې. خوښي او خوشحالي بيخي ډېره وه. اووه ورځې او شپې د خوښۍ لمانځنې ترسره شوې. پر څراغونو شپې روښانه شوې وې او د ورځې به غزلې او سندرې ويل کېدې. د جشنونو او ښاديو انګازې اوچتېدې او هر ځای د خوشحالی چينغې وې.»^{۱۴۶}

کوم څارګريزه راپورونه چې انګرېزانو په افغانستان کې له خپلو جاسوسانو او خواخوږو څخه په ۱۸۴۳ کال کې ترلاسه کول، د دې څرګندونه کوله چې «د امير او د ده د کورنۍ واکمني هسې په نامه ده او له کوهستانيانو، غلزيو، د

کنړ له خلکو او خيبريانو څخه هېڅ شی نه اخلي. دوست محمد خپل وخت او پيسې پر بې گټو هڅو لگوي چې دسپليني کنډکونه جوړ کړي او هسې په شوده کې د هندي شهزادگانو تقليد او له دوی سره سيالي کوي».^{۱۴۷}

خو لکه پخوا، انگرېزي څارگرې ادارې د دوست محمد د وړتيا په اړه سم اټکل نه و کړی. امير کرار خپل واک ډېر کړ او په ختيځ افغانستان کې يې خپله واکمني پراخه کړه؛ نو په دې توگه يې د خپلو راتلونکو لاسته راوړنو له پاره بنسټ کېښود چې لمړی باميان او بيا بدخشان او ورپسې خلم او تول شمالي افغانستان فتح کړي. د ۱۸۵۰ مو کلونو په پيل کې يې د غزني په شاوخوا کې غلزي قبيلې ځانته تابع کړې او په ۱۸۵۵ کال کې يې په کندهار کې خپل ميرني وروڼه له واکه وشړل. دی د خپلې مړينې تر وخت، ۱۸۶۳، پورې له انگرېزانو سره کړو تړونونو ته وفادار پاتې شو، د ماليې راتولونه يې له ۲،۵ ميليونو څخه ۷ ميليونو ته ورسوله او د مډرن افغانستان پر کابو ټولو سيمو يې واکمني درلوده. د هرات په گډون، د دوست محمد د فتحو وروستی ټولو د اوسني افغانستان پولې جوړې کړې، خو له ده څخه پېښور پاتې شو - دغه سيمه تر اوسه د افغانانو، په تېره بيا د پښتون نښلېستانو د ناراضتيا سرچينه ده.

عجيبه دا وه چې له هغه اداري اصلاحاتو څخه دوست محمد گټه پورته کړه کوم چې مېکناتن ترسره کړل څو د شاه شجاع واکمني مضبوطه کړي. مېکناتن د دراني قبيلو د مشرانو واک لږ کړ، يو مسلکي پوځ يې جوړ او د ماليې راتولولو يو کارنده جوړښت يې رامنځته کړ.^{۱۴۸} بې اړنگه، دا يوازې يوه له هغه گڼ شمېرو کړنو څخه وه چې انگرېزي ښکېلاک د افغان دولت په داسې جوړونه کې ونډه واخيسته چې له اشغال څخه د مخکني وخت په پرتله اوس په افغانستان کې د يو دولت شتون په ښکاره احساسېده، خو اوس دغه سم راغونډ او منظم افغانستان چې دوست محمد په کې واکمني کوله، په خپل تاريخ کې د هر وخت په پرتله ډېر بېوزله او په انزوا کې و. دغه هېواد نور د ورېښمو شتمنه څلورلاره نه و او نه د تيموريانو پارسي کلتور پرتمينې ورځې بېرته راتلې. په خپل تاريخ کې د لمړي ځل له پاره د بارکزيو تر واکمنۍ لاندې افغانستان څه نا څه وروسته پاتې هېواد شو.

هرات وروستی ښار و چې دوست له خپلې مړينې څخه لږ مخکې کلابند او بيا فتح کړ. د خپل سيال، شاه شجاع برعکس چې ښايي بې نومه قبر يې د خپل پلار، تيمورشاه د مقبرې په تل خونه کې وي، دوست محمد هملته د گذرگاه په صوفي زيارت کې چې په افغانستان کې تر ټولو ښکلې زيارت دی، ښخ کړل شو. نوموړی له يوه ښايسته او لوی ځلي لاندې چې په حکاکي شوو مرمرو ښکلې شوی، د سيمې د يو ډېر پېژندل شوي بزرگ صوفي او شاعر، خواجه عبدالله انصاري څنگ ته د معززو په ځای کې ښخ دی. د دوست محمد اولادې د ۱۹۷۰ مو کلونو تر انقلابونو پورې پر يو موټي افغانستان واکمني وکړه.

اوس په افغانستان کې هرات تر ټولو ارامه او ښه پراخه دی او گذرگاه تر اوسه د زيارت کولو له پاره ډېر نوموړ ځای دی. رابرت بايرن Robert Byron په ۱۹۳۰ مو کلونو کې ليکلي: «هر څوک گذرگاه ته ځي، بابر تللی و، همایون لاره، شاه عباس يې د اوبو رسونې سيستم ته سمون ورکړ او تراوسه د چکر له پاره د هراتيانو د خوښې ځای دی.» او اوس چې اتيا کاله تېر شوي، همغسې ښکلې ځای پاتې دی. دغه زيارت د هغه غونډيو په څنډه کې دی چې تر ښار چاپېرې دي. يو لوی تيموري ور، يو ارامه او ساړه انگر ته لاره پرانيزي چېرته چې پر قبرونو او يادگارې ځليو ډېرې ښکلې خطاطي شوې دي. توتکی د ښار او څېرې په ونو کې په چټکۍ ها خوا دېخوا الوتنې کوي، زاړه سړي په سيورو کې په خوب

ويده او خپل سپين دستارونه يې سر ته بالېست کړي وي، ځينې نور په نرمۍ خپلې تسبيح اړوي او شاوخوا ته يې کوترې کو کو غاړې کوي.

د افغانستان او پاکستان په نورو ځايونو کې، د طالبانو له بېرته راتګ سره د صوفيت مريدي چې د دوی له عقيدې سره په ټکر کې ده منع کړل شوه: زيارتونه يا وتړل او يا والوزول شول او د سازندگانو د موسيقي الې ماتې کړل شوې، خو په گذرگاه کې صوفيان پرته له دې چې څوک څه ورته ووايي تر اوسه شته. کله چې په ۲۰۰۹ کال کې زه هلته وم، د مريدانو يوې ډلې سمدلاسه د دوست محمد د مقبرې شاته په ذکر پيل وکړ. دوی ټول په گوندو گرد ناست وو او کله چې يو د اوږدو ځنډو مشر سندرغاړي د خواجه صيب يو شعر په اوچت اوازه بللو، نورو چکه ورته وهله او «حق! حق! حقيقت! حقيقت!» نارې يې وهلې او بيا يې نارې تر هغه وخته چټکې او اوچتېدې چې دوی د روحانيت وروستی کچې ته ورسېدل. بيا د شا په تخته پر قالينو پرېوتل او په ډېره خوبۍ او په اوږده ساه يې اسوبلې ايستل چې دمه يې جوړه شي.

د ۱۸۴۴ کال په دويمې کې وروسته له دې چې دوست محمد بېرته په تخت کېنېناست او د خپلې لوت او رنگې پاچاهۍ پر بيا يووالي او بيا رغولو يې پيل وکړ، د نړۍ په بله برخه کې تزار نېکولس سمدلاسه پرته له بلنې د وېنسر په کلا کې د ملکې وېکتوريا او شهزاده البرت مېلمه شو.

له تزار سره يې د بهرنيو چارو وزير کونت نېسلرود مل و. نوموړی هغه څوک و چې په ۱۸۳۷ کال کې يې ویتکېوېچ د يو ماموريت د ترسره کولو له پاره دوست محمد ته لېرلی و؛ نو که د روسانو او انګرېزانو تر منځ سيالی او پر يو بل باندې بدګمانيو د افغان جګړې ناوړين وزېرولو، اوس دا وخت رارسېدلې و چې د شخړې له سکاسې* څخه په سوله ييزه توګه مخ واړوي.

تزار چې له خپلو درباريانو سره په پټه او بدل نوم (کونت اورلو) يون کولو چې د پولندي ترورېستانو د هډفي وژنې ښکار نه شي، په يو هالنډي انګوت کې په نابره توګه د جون په لمړۍ نېټه د وولېچ Woolwich لنګرځای ته ورسېد. کله يې چې يوه شپه د روسيې په سفارت کې چې د وېسټ مېنسټر په اشېرنهم هوس Ashburnham House کې و، تېره کړه، بيا په اورګاډي کې وېنسر ته لاړ.

وېکتوريا چې پنځه ويشت کلنه او اميندواره وه، د داسې اکاډر تاتار د راتګ تمه يې نه لرله او يوه بدګماني هغه وخت رامنځته شوه چې د تزار له راتګ سره سم د نوموړي يو کس کادانې ته ولېرل شو چې يوه د څرمې کڅوړه له بوسو څخه ډکه کړي. تزار له دې څخه د توشکې کار اخيسته او د کمپ په پوځي کت کې به هر وخت ورباندې ويده کېده، خو په پای کې، د ملکې دغه مېلمه خوښ شو. دې د جون په څلورمه خپل تره ته ليکلي:

دی بې اړنګه ډېر د پام وړ سړی دی او ښکلی هم دی، ونګه يې بڼیالی او چلند يې دروند دی. خورا ډېر بانزاکته او په حيرانوونکې توګه ډېر مودب او پامیالی دی، خو د سترګو بڼه يې ډېره ډاروونکې ده او ماهېڅ کله دې ته ورته څه نه دي ليدلي. ما او البرت ته نوموړي

* سکاسه: د انسان او يا ژوي په بڼه هغه وهي څېره چې په شپه کې وېرېدلي کس ته ښکاري

داسې خیال راکړ چې دی یو خوشحاله سړی نه دی او د خپل لوی واک او ځواک دروند پټی یې پر اوږو په دروونکې توګه پروت دی. خندا کابو هېڅ نه کوي او کله چې وخاندي، ونګه یې خوشحاله نه ښکاري، خو له نوموړي سره مجلس ډېر اسانه دی.^{۱۴۹}

د لیدنو په پای کې شهزاده البرټ، تزار د چېزېک هوس Chiswick House کوټی ته بوت - د لندن په لوېدیځ کې د کلیوالي سیمو او پالېزونو په منځ او د تېمز سیند Thames په غاړه کې یوه وېنېټو پلېډیني * Palladian ودانۍ ده چې په عجیبه توګه هلته یوازې یوه جوړه شوې. دلته د ډېون شیر Devonshire ډیوک، هغه څوک چې د وېګ بنسټ ته ډېر ارزښتمن و، د تزار په ویاړ یو لوی تشریفياتي سېناری جوړ کړی و چې د هېواد ډېرو واکمنو سیاستوالو او ټولې دیپلوماتیکې کړۍ په کې برخه اخیستې وه. د دغه لیدنې د اصلي موضوع په هکله په یو باور نه کېدونکي ځای کې خبرې ترسره شوې. دغه ځای د چېزېک سرپټي بازار د سیندغاري له پلې لارې څخه لږ بر پروت و. د جون په اتمه، د دوېي د یوې ځلانده ورځې په پنځه پاتې دوو بجو، شاهي اسواله ډله د چېزېک هوس په دروازه ننوتله. له دغه ډلې څخه مخکې یوه د بدرکې اسواله ډله چې ملي تشریفياتي یونیفورم یې درلود راغله او په عین وخت کې د کولډسټریم گارډس Coldstream Guards او هارس گارډس Horse Guards هنري ډلو د روسيې ملي سرود وغږولو. د امپراتورۍ توغ د سمر پالر Summer Parlour او شاهي توغ د ارکېډ Arcade پر سر اوچت کړل شول او د توپ یوویشت ډزې له هغه توپخانې وشوې چې د کوټۍ په انګر کې ځای پر ځای شوې وه. ورپسې تزار په داسې لاره سالون ته بوتلل شو چېرته چې د ډیوک څلور زرافي ولاړې وې. سالون د منځنیو پېړیو د لوپې خېبې په بڼه تیار شوی و. د مېلمستیا په بهیر کې تزار ډېرې خبرې له ډیوک اف ولېنګټن سره کولې او د لارډ مېلبورن Lord Melbourne او د صدراعظم سپر رابرت پیل سره یې هم مجلس وکړ. کونټ نېسلرود نېغ خپل پخواني سیال، لارډ پامسټن ته ورغی. پامسټن په خپل دولتي کاري ژوند کې د روسيې په مخالفت کې نوم درلود. دوی دواړو ټول ماسپېښین له یو بل سره په خبرو تېر کړ.^{۱۵۰}

د دې لیدنې موخه د دغه دوو لویو قدرتونو په منځ کې د اړیکو ټینګول وو چې د داسې ناسم پوهاوي او بدګمانۍ منځنیو وکړي کومه چې په منځنۍ اسیا کې د ډېرې وینې توپونې وجه وګرځېده. لکه څنګه چې تزار، رابرت پیل ته وویل: «زه هیله لرم چې د خپلو دوستانه خبرو په وسیله د دغه دوو هېوادونو په منځ کې بدنیتۍ له منځه یوسو.»^{۱۵۱} د عامه اړیکو له پلوه، د تزار لیدنه یې اړنګه یوه لویه بریا وه. نوموړي په خپله ښایسته ونګې او دروند چلند د لندن ټولنې ښځې اغېزمنې کړې وې. برون سټاکمر Baron Stockmar لیکلي: «دی د ښځینه ښایست مینه وال دی او خپلو پخوانیو انګرېزي معشوقو ته یې ډېره پاملرنه لرله»، خو ټوکې یوې خوا ته، له ښه نیت سره سره، د چېزېک سېناري په ترڅ کې خبرو اترو د راتلونکو شخړو له پاره تخم وشینده.

تزار چې د انګرېزي پارلمان او مخالفو سیاسي ګوندونو د نفوذ په اړه دومره مالومات نه لرل، له برتانیې څخه په دې باور لار چې د ملکې او نورو مخکښو وزیرانو، په ځانګړې توګه د سپر رابرت پیل او د ده د بهرنیو چارو وزیر لارډ ابرډین Lord Aberdeen سره خصوصي او شخصي خبرې اترې د حکومت د پالیسۍ په مانا وې. دی په ځانګړې توګه

* وېنېټو پلېډین هغه ودانیه ته وايي چې په جوړولو کې یې د مهندس اندریه پلېډیو Andrea Palladio له ډېزان څخه الهام اخیستل شوی وي. نوموړی د ایټالیا د وېنیشن Venetian ښار هستوکون و. (ژباړن)

په دې باور و چې برتانيه به اوس له روسيې سره لاس يو کړي چې عثماني امپراتوري توک توک کړي، خو انګرېزانو دغه خصوصي خبرو اترو ته يوازې د شخصي نظريو د تبادلې په سترګه کتل، نه د داسې کومې ژمنې په سترګه چې تزار ګڼلې و. ۱۵۲

سببنازي په سمبوليک ډول په ډېره ګډوډۍ او لېونتوب پای ته ورسېد: د زاګسني Saxony پاچا په ګډون ځينې مېلمانه په جالو کې چې د ډيوک جالوانو چلوې له ډنډ څخه تېر شول چې د ډيون شير زرافي وګوري، خو زرافي په اوبو کې مخامخ لوري ته واوښتې او د چېزېک هوس د انګر په چمن کې يې د تزار د ډلې هغه خلک تر پېښو لاندې کړل چې په بله غاړه کې تم ولاړ وو. د پارک کارکوونکو، چې تشریفاتې دولتي يونيفورم يې اغوستی و، بلاخره زرافي له دغه ځای څخه وايستلې، خو له دغه شېبې څخه يو لړ پېښو، لفظي تېروتنو او ډيپلوماتيکي ناسم پوهاويو په ۱۸۵۳ کال کې د روسيې او برتانيې تر منځ داسې يوې جګړې ته په کریميا کې لاره هواره کړه چې مخنيوی يې ناشونی و. دا ځل د انګرېزانو او روسانو سيالی د اته لکو خلکو ژوند واخيست.

د کېم Kim د کيسې په پای کې، کېپلېنگ Kipling د خپلې کيسې اتل ته دغه خبره په خوله کې ورکوي: «لويه لوبه مخکې نه، بلکې هغه وخت پای ته رسېږي چې ټول مړه شي.»

په ۱۹۸۰ مو کلونو کې له ناکام اشغال څخه وروسته، له افغانستان څخه د روسيې بېرته وتې د شوروي اتحاد د انحلال لاره هواره کړه. کابو شل کاله وروسته، په ۲۰۰۱ کال کې، انګرېز او امريکايي عسکر افغانستان ته ننوتل، داسې ځای ته چې که برتانيې ته پام واړوو، انګرېزانو د څلورم ځل له پاره په دغه هېواد کې د خپلې څلورمې ماتې له پاره خپلې مټې ونغاړلې. د پخوا په څېر، د ميلياردونو ډالرو د لګولو، د ټول افغان پوځ د روزنی او د اشغالګرو د بې سارو پرمختللو وسلو سره سره، په پای کې افغان مقاومت وتوانېد چې کرکجن کافران لمرې کلابند او بيا يې شرموونکې وتې ته اړ باسي. په دواړو حالاتو کې، اشغالګرې قوې د ډېرو لګښتونو په بدل کې د لږ لاسته راوړنو له وجې د جګړې د دوام هوډ له لاسه ورکړ.

له ډېرو توپيرونو سره سره، په يوويشتمې پېړۍ کې د افغانستان د اشغال او په ۱۸۳۹-۱۸۴۲ کلونو کې د دغه هېواد د اشغال ترمنځ بې اړنګه ورته والی هم شته. د دواړو شخړو په تکامل کې د سياسي جغرافيې اغېز په رښتيا شته. په خپله د کابل موقعيت يوه موضوع ده - چې له يوه لوري د کوهستان تاجک وګړو ته نږدې دی او په بل لوري کې يې د ختيځ غلزي مېشت دي او بله د قبيلو موضوع ده. اوس يو بل پولېزی، حامد کرزی د ختيځ غلزيو په مشرۍ له چريکي بريدونو سره لاس او ګرېوان دی. کرزی د نفوذ او ملاتړ سيمه نه لري او په حيرانوونکې توګه له هغه فرعي قبيلې څخه دی له کومې چې شاه شجاع و او نن غلزي د طالبانو د جنګياليو لويه برخه جوړوي او مشري يې يو بل قومي مشر، ملا عمر کوي چې د هوتک له حاکم تېر څخه دی.* ۱۵۳

* ملا عمر د سوبلي افغانستان د لمرني واکمن، ميرويس هوتکي ليرې خپلوان دی.

د دغه کتاب له پاره د پلټنو په بهیر کې، په ۲۰۰۹ او ۲۰۱۰ مو کلونو کې افغانستان ته زما د اوږده یون په پیل کې ما ځانته دوه موخې وټاکلې. لمړی دا چې ما غوښتل چې د دغه جکرې په هکله لږ موندنه افغان سرچینې چې ما یې په شتون باور درلود ومومم. زه په دې کار کې بریالی شوم او په دغه کتاب کې مې ترې کار واخیست. دویم دا چې زه د دې کارمن وم چې پر افغان انګرېز لمړی جکرې پورې تړلې دومره ډېرې سیمې په خپلو سترګو ووینم څومره یې چې په داسې حالاتو کې شونتیا وه ځکه چې پر افغانستان باندې د ایساف* د کنټرول منګولې په ښکاره ورځ تر بلې سستېدې. په ۲۰۱۰ کال کې طالبانو د افغانستان په اویا سلنه خاوره کې شتون درلود او د کرزي حکومت له ستراتیژیکې اړخه له ۱۲۱ مهمو ولسوالیو څخه یوازې پر ۲۱ ولسوالیو بشپړ کنټرول درلود. په پورته یاده شوې اویا سلنه خاوره کې هغه سیمې راتلې چې د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په میاشت کې د انګرېزانو د شاتګ لارې په کې پرتې وې. زه په دې پوهېدم چې په دغه کتاب کې د انګرېزانو د شاتګ لارې په اړه د لیکنې په موخه باید دغه سیمو ته لار شم چې د جغرافیې په اړه یې ځان سم پوه کړم. ما په ځانګړې توګه غوښتل چې ګندمک ته لار شم او هغه ځای ووینم چېرته چې انګرېزانو خپل وروستی مقاومت وکړ.

د ۱۸۴۲ کال د شاتګ لاره د غرونو هغه لړۍ ته وځي چېرته چې توره بوره او د پاکستان پوله پرته ده. د کوټې په ګډون چې د طالبانو د جلب سیمه ده، دغه سیمې تل د غلزيو ټاټوبی وې او دي. ما ته مشوره راکړل شوه چې له ځایي ساتونکو پرته دغه سیمو ته د تګ هڅه ونه کړم؛ نو بلاخره د یو سیمه ییز قومي مشر په ملتیا چې د کرزي په حکومت کې وزیر هم و، هلته لارم. دا د جګدلیک په نوم یو پلوند سړی و چې په ۱۸۸۰ مو کلونو کې یې په جمعیت اسلامي کې د روسانو پر ضد جهاد کې نوم پیدا کړ.

د همدغه جګدلیک غلزي نیکونه وو چې په ۱۸۴۲ کال کې یې انګرېزي پوځ ته ډېرې بدې مرګ ژوبلې واړولې. په خپله جګدلیک هم کله چې په همدغه غاښیو کې په ګاډي کې ورسره روان وم څو ځله همدغه خبره یاده کړه. ده وویل: «دوی مور دې ته اړ ایستو چې وسله واخلو او له خپل عزت څخه دفاع وکړو؛ نو مور دغه حرموني ټول ووژل.» که څه هم په دې موضوع پورې اړه نه لري، خو اوس خبره راغله او هغه دا چې د نوموړي دومره خبرو د ده مخه ونه نیوله چې خپله کورنۍ له کابل څخه د لندن په شمال کې د نارټالټ Northolt خوندي سیمې ته ولېږي.

په هغه ورځ چې مور ګندمک ته تللو، ما ته ویل شوي وو چې باید د سهار په اوو بجو د جګدلیک وزارت ته ورشم چې د کابل په هغه اداري محله کې و چې اوس د وزیراکبرخان په نوم یادېږي؛ نو ما هم په کړو وړو امنیتي کتنځایونو او پټري تارونو razor wire کې چې تر وزارت چاپېر وو خپله لار وایسته چې جګدلیک ته ورشم. هلته مې کتل چې د جګدلیک حاضرېاشو ساتونکو نوموړی په بیره د مضبوطو زغروالو اس او وي SUV ګاډو کتار ته ور دننه کوي او شاوخوا د لاسي مخابراتو شغاری دی او توپک ډزو ته تیار دي.

جګدلیک په خپله ګاډی چلولو او تر شا یې له وسلوالو افغان ساتونکو څخه ډک د پیک اپ ګاډي روان وو. کله چې مور له پلازمېنې وتلو، د اوسني اشغال د ناکامۍ نښې هر ځای لیدل کېدې. کابل د نړۍ یوه تر ټولو بې وزله او ګډوډه پلازمېنه پاتې ده. که څه هم د امریکا متحده ایالاتو شاوخوا ۸۰ میلیارده ډالر افغانستان ته وپهول، خو کابو ټولې

* نړیوال مرستندوی امنیتي ځواک چې په ۲۰۰۱ کال کې ملګرو ملتونو جوړ کړ او په ۲۰۰۳ کال کې یې ټاټو ځای ناستی شو

دغه پيسې په دفاعي او امنيتي چارو کې ورکې شوې او د پاکستان د ولايتي ښارګوټو د واټونو په پرتله چې ډېر له پامه غورځول شوي د کابل واټونه تر اوسه ډېر ويالې ويالې وو. په واټونو کې څراغونه نه وو او ظاهراً د کثافاتو د ټولولو څرک هم نه ليدل کېده. د جګدلک د خبرې پر بنسټ، دا يوازې د پټې سردۍ له ۲۰۰۱ کال څخه را په دېخوا، له څه باندې يوې لسيزې راهيسې، د يو درجن هېوادونو او کابو زر اېجنسيو له هڅو سره سره، افغانستان لاتراوسه په بد حالت کې دی: په افغانستان کې يو پر څلورمه برخه ښوونکي نالوستي دي، په ډېرو سيمو کې حکومت کابو هېڅ نه شته: نيمایي واليان خپل دفتر او ډېر يې بربښنا نه لري. د عامه خدمتونو کارکوونکي ډېرې بنسټيزه زده کړې او وړتياوې نه لري.

مور د کابل ښار په کنډ او کپر واټونو کې او د امريکا سفارت د استحکامي دېوالونو او د ناټو د هغه بارکونو له څنګه تېر شوو چې ټيک په هغه ځای کې يې جوړ کړي وو چېرته چې ۱۷۰ کاله مخکې انګرېزانو خپله اډه جوړه کړې وه. ورپسې بت خاک ته ورسېدلو او بيا په کره وږه لاره د غاښيو په سپېره ليکه کې وړاندې روان وو. لمړی خردکابل او بيا تيزين ته، چې کابل له خيبر سره نښلوي ورسېدلو.

دا رښتيا ډېره ډراماتيکه او احساساتي منظره وه. زموږ په دواړو خواوو کې په اوچتو پرتو باروت رنگه کمرونو کې د خپل شوو او ماتو ډبرو د پورونو چاودلو لیکو هاخوا دېخوا په زګېرويو لاره ايستلې وه او پاس، د غاښورو غرونو څوکې د گرد په ډاروونکو ورېځو کې پټې وې. د لارې په اوږدو کې جګدلک په ترڅه بڼه له خپل حکومت سره د لوېديځې نړۍ د چلند په اړه سر وټکاوه. کله چې مور له لومړي غاښي څخه په ښکته کېدو کې وو، ده په کرار غږ وويل: «په ۱۹۸۰ مو کلونو کې چې مور امريکايانو ته روسان وژل، مور يې د ازادۍ جنګيالي نومولو، خو اوس مور جنګسالار بولي او مخ راڅخه اړوي.» په سروبي کې، چېرته چې غرونه يوې سرې بخونې اوچتې دښتې ته غېږه پرانيږي چې په کې ځای ځای د غلزي کوچيانو خېبې ليدل کېدې، مور له اصلي سړک څخه ووتو او د طالبانو د سيمې په لور ستانه شوو. پنځه نور د پيک اپ گاډي چې د جګدلک له پخوانيو مجاهدينو ډک وو له يوې فرعي لارې راپسکاره او له مور سره يوځای شول. ټولو خپل راکټونه پورته پورته خوځول او خپل مخونه يې په خپلو لونګيو کې پټ کړي وو. د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په دوولسمه، وروستي ۲۰۰ يخنۍ سوي انګرېز عسکر د جګدلک په کلي کې د زرګونو غلزيو له لوري کلابند شول. يوازې څو کسه په دې وتوانېدل چې د غونځو له دېوال څخه ها خوا تېر شي، خو شکر دی چې په دغه ځای کې مور ته تود هرکلی وشو. دا زما د کوربه لمړی ځل و چې وروسته له وزير کېدو څخه خپل کلي ته راغی او وياړمنو کليوالو يې د تېرو وختونو په ياد خپل پخوانی قوماندان داسې غونډيو ته د چکر لپاره بوت چې د ساراښي وېلي او ترڅې بوی په کې خور و او بيا يې د غرونو لمنو ته بوت چې د خپرو پر کلانو او د توت پر ونو پټې وې او سپېدارو خپل سوری پرې غوړولی و. دلته د شاوخوا څوکو په سر کې، د څار هغه برج ته څېرمه چې بربښو او يخنۍ وهلو سپاهيانو په کې پناه اخیستې وه، د جګدک د پخوانيو مجاهدينو د هغه خندقونو او تلخونو پاتې شوني پراته وو چې د روسانو پر ضد يې ترې کار اخیسته. کله چې دغه چکر پای ته ورسېد، د کلي خلکو د تيموريانو په بڼه د درې په بېخ کې د خوبانيو په يو باغ کې مور ته مېلمستيا وکړه. هلته پر قالينو د انارو د غوتيو او د انګورو تر چيلې لاندې کښېناستو او زموږ مخ ته د کباب او قابلي پلو پرله پسې غوري کېښودل شول. په داسې حال کې چې د غرمۍ په بهير کې کوربه والو کله کله د غونځو دېوال او په کلي کې نورو هغه ځايونو ته اشاره کوله چې په ۱۸۴۲ کال کې انګرېزان په

کې سټ شوي وو، مور د دغه جکرې په هکله د خپلو کورنیو تېر یادونه سره پرتله کړل. ما د خپل تر نیکه د ورور، کالن مکزني چې دغه ځای ته څېرمه یرغمل نیول شوی و، په هکله خبرې وکړې او له دوی څخه مې پوښتنه وکړه چې د هغه وخت او اوسني وضعیت په هکله دوی کوم ورته والی ويني. جگدلك په ځواب کې وويل: «اوسنی حالت کټ مټ همغه وخت ته ورته دی. په دواړو پېښو کې بهرنیان د خپلو گټو له پاره راغلل، نه زموږ د گټو له پاره. دوی وايي: «موږ ستاسې ملکري یو او غواړو چې مرسته درسره وکړو.» خو دروغ وايي.» محمد خان، زموږ کوربه او د دغه باغ څېښتن چې مور په کې ناست وو، له جگدلك سره همغږی و او وېي ويل: «حتی اوس هم که څوک افغانستان ته راځي، دوی به د برنز، مېکناتین او ډاکټر براینډن برخلیک ولري.» ټولو حاضرینو په هوبښیاری د هو سر وخوځولو. په خپلو هېوادونو کې د هغه پوځیانو نومونه چې د ۱۸۴۲ کال په جکره کې مړه شوي وو، ډېر مخکې هېر شوي، خو دلته هغه پېښې لاتراوسه یادېږي.

یو بوډا سړي چې زما بڼي لوري ته ناست و، وويل: «له انگرېزانو څخه وروسته، روسان راغلل، او دوی مو هم وشړل، خو وروسته له هغې چې زموږ د کلي ډېر کورونه یې بمباري کړل.» نوموړي زموږ شاته په غونډیو کې یوې مورې ته اشاره وکړه چې د خټو له ښکته کورونو څخه ډکه وه. بیا، محمد خان وويل: «موږ د نړۍ بام یو. له دغه ځای څخه هر ځای لیدی او کنټرولېدی شي.» ورپسې جگدلك له محمد خان سره په همغږی وويل: «افغانستان د هر هغه ملت له پاره چې ځواکمن کېږي، د یوې څلورلارې په څېر دی، خو موږ د دې وس نه لرو چې خپل برخلیک په خپله کنټرول کړو. زموږ برخلیک زموږ گاوندیان ټاکي.»

د مازدیگر کابو پنځه بجې وې چې له دسترخان څخه د ډوډۍ وروستی ټوټه پورته کړل شوه او په دغه وخت کې مور ته څرگنده شوه چې اوس گندمک ته د تک له پاره بیخي ناوخته دی. نو پر ځای یې پر اصلي لاره نېغ جلال اباد ته لاړو چې څه ناڅه خوندي ښار و. هلته پوه شوو چې مور له لوی خطر څخه بچ شوي یو. په همغه سهار په گندمک کې د دولتي ځواکونو او د کلیوالو د یوې ډلې تر منځ چې طالبانو یې ملاتړ کولو نښته شوې وه؛ نو د مېلمستیا لوبې کچې، اوږدوالي او زموږ خېټورتوب له دې څخه وژغورلو چې نېغ د غلجکي برید په لور ستانه شوو. دغه نښته ټیک هغه ځای شوې وه چېرته چې په ۱۸۴۲ کال کې انگرېزانو خپل وروستی مقاومت کړی و.

سبا سهار په جلال اباد کې د غلزیو د مشرانو یوې جرگې ته لاړو چېرته چې د اوربند تر جنېږې لاندې د گندمک شنه ږیري راغلي وو چې د پرونی نښتې د پېښېدو په اړه خبرې اترې وکړي. د کډونوالو کیسې د هغه څه په اړه وې چې ما د معمول په څېر د کرزي د حکومت په اړه اورېدلې وې او دا یې وښوده چې څرنګه د فساد، بې کفایتۍ او بې احساسۍ یوې گډولې د طالبانو بېرته راتګ ته چې مخکې کرکه ترې کېده لاره هواره کړه.

په داسې حال کې چې وژونکو یې پیلوټه الوتکو په څېرمه هوايي ډګر کې په دوامداره توګه ناستې او الوتنې کولې، غلزي سپینپېرو د هغه پېښو یادونه کوله چې څرنګه تېر کال دولتي عسکرو د دوی د کوکنارو حاصلات له منځه یووړل. حکومت له کلیوالو سره ژمنه کړې وه چې که چېرې دوی یې عسکرو ته د منځه وړلو اجازه ورکړي؛ نو دوی ته به بشپړ تاوان ورکړل شي، خو هېڅ کله تاوان ورته کړل شو. ورپسې د کرنې په موسم کې، د گندمک خلک یو ځل بیا جلال اباد ته لاړل چې له دولت څخه غوښتنه وکړي چې د کوکنارو پر ځای د نورو حاصلاتو په کرنه کې مرسته ورسره وکړي. دولت ژمنې وکړې، خو بیا دغه خلکو ته هېڅ شی ورته کړل شول؛ نو دوی کوکنار وکړل او سیمه ییزو دولتي چارواکو

ته یې خبر ورکړ چې که دا ځل یې د حاصلاتو د له منځه وړلو هڅه وکړه، دوی به بله چاره ونه لري پرته له دې چې مقاومت ته مخ کړي. کله چې عسکر بیا هغه وخت ورغلل چې مور گندمک ته څېرمه په جگد لک کې وو، د کلي خلک دوی ته تیار تم ناست وو او له ځایي طالبانو څخه یې د مرستې غوښتنه هم کړې وه. په دغه نېسته کې نهه پولیس ووژل شول، شپږ ګاډي له منځه لاړل او لس پولیس یرغمل ونيول شول.

کله چې جرګه پای ته ورسېده، د گندمک دوه سپین ږيري مور ته راغلل او په یوه چاپنکه شین چای مو بندار وکړ. یوه یې وویل: «تېره میاشت ځینې امریکایي افسرانو مور یوه هوټل ته د مجلس له پاره وروغوښتلو. د امریکایانو یو افسر له ما څخه وپوښتل: «تاسې ولې زموږ څخه کرکه لرئ؟» ما ځواب ورکړ: «ځکه چې تاسې زموږ دروازې الوزوئ، زموږ کورونو ته ننوزئ، بنځینه مو له وېښتانو کش کوئ او ماشومان مو په لغته وهئ. مور دا نه شو منلی او ځوابیه جګړه به وکړو. ستاسې غاښونه به مات کړو او کله مو چې غاښونه مات شول، هغه وخت به تاسې بېرته داسې لار شئ لکه له تاسې مخکې انګریزان چې ووتل. دا کار به خامخا کېږي.»

«بیا هغه څه درته وویل؟»

«هغه خپل ملګري ته مخ واړولو او وې ویل: «چې سپین ږيري یې داسې دي؛ نو ځوانان به یې څرنګه وي؟» په حقیقت کې دلته ټول امریکایان پوهېږي چې خبره یې خلاصه ده. یوازې د دوی سیاستوال له دغه حقیقت څخه انکار کوي.»

ورپسې هغه بل سپینږيري وویل: «دا د امریکایانو وروستی ورځې دي. بل ځل به د چینایانو وار وي.»

د لیکوال یادښت

په ۱۸۴۳ کال کې، کله چې په جلال اباد کې د پوځ عیسوي ملا ربو. ج. ر. کلیک د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې له کوتلې* بېرته راغی، د دغه له ناوړین څخه ډکې لښکرګډۍ په اړه یې یو یادښت کتاب ولیکه. نوموړی یو له هغه نیک بخته کسانو څخه و چې له دغه جګړې څخه ژوندی وتلی و. ده لیکلي: «جګړه د یوې نابښندې موخې له پاره پیل شوه، د بېرې او وېرې په عجیبه ګډوله کې مخته وړل کېده او د افت، ځور او کړاو له زغملو وروسته داسې پای ته ورسول شوه چې نه یې حکومت ته چې دغه جګړه یې اداره کوله، او نه یې د پوځ لویې برخې ته چې جګړه یې مخته وړله، کوم برم او جلال ور په برخه کړ. د دغه جګړې په ترسره کولو سره نه یوه سیاسي او نه یوه پوځي ګټه ترلاسه شوه او له کبله یې له افغانستان څخه زموږ بېرته وتنه د یو مات پوځ شاتګ ته ورته وه.»^۱

د څلور څلوېښتمې پلې قوې په نوم د ویلیم بارنز ولن William Barnes Wollen یوه نوموړه نقاشي شته چې په کې د ګندمک د غونډۍ پر سر یوه ډله شډل خو هوډمن عسکر داسې انځور شوي چې له برجو سره په یوه نری کړۍ کې ولاړ دي په داسې حال کې چې پښتانه قبایلي جنګیالي ورنږدې کېږي. دغه نقاشي د خپل وخت تر ټولو نوموړ انځور وګرځېد. همدې ته ورته، د «پوځ وروستی پاتې شونی» په نوم د مېرمن بتلر Butler یو اثر هم ډېر نوموړ شو چې په کې ډاکټر برابډن چې ګواکي یوازینی ژوندی پاتې پوځي و داسې انځور شوی چې پر خپل ستومانه او مخ په لوېدو اس بانډې د جلال اباد د کلا د دېوالونو مخې ته رسېږي.

ټیک هغه وخت چې په ۲۰۰۶ کال کې د لوېدیځ له لوري د افغانستان د اشغال خوند تریو کېده، ما ته د افغانستان د اشغال له پاره د برتانوي د لمړۍ ناکامې هڅې په اړه د یو نوي تاریخ د لیکلو اند پیدا شو. له یوې اسانه فتحې او د یو لوېدیځ پلوه ګوډاکي واک ته له رسولو وروسته، کېښونول شوی رژیم له ډېرېدونکي مقاومت سره مخ کېده او تاریخ بیا تکرارېده.

د لمړنیو پلټنو په بهیر کې، زه ډېرو هغو ځایونو ته لاړم چې له پورتنۍ جګړې سره یې تړاو درلود. په افغانستان کې په لمړۍ ورځ زه د شمالي ډاکونو ته لاړم چې په چاریکار کې د الدرېد پاتېنګر د بارکونو پاتې شوني ووينم. په بګرام کې اوس له دغه ځای څخه په لږ واټن کې د امریکایانو د هوايي قواوو اډه پرته ده. په هرات کې د دوست محمد خان مقبرې ته چې د گذرګاه په صوفي زیارت کې ده، لاړم. په جلال اباد کې د کابل په سیندغاړه کې کېښناستم او همغسې په سکرو کباب خوندور د سیند کبان، شیر ماهي مې وخوړل چې ۱۷۰ کاله مخکې انګرېزي کلابند عسکر ورباندې پایېدل او په ځانګړي ډول د «جګړه مار باب» سېل ډېر خوښېدل. کندهار ته چې ورسېدم، هغه ګاډی چې په ما پسې هوايي ډګر ته استول شوی و، پر شاتۍ ښېښه یې هغه وخت د نښې ویشتونکي ګولی ولګېده کله چې محوطې ته نږدې کېده. وروسته زه د بابا ولي زیارت ته چې د ښار په څنډه کې و، لاړم. دا یو له هغه ځایونو څخه و چې د هنري لارښن خوښېدلو. بیا مې یوه امریکایي ګزمه ولیده چې د ارغنداب له سیند څخه د تېرېدو په مهال کې پر IED ماین والوزول شوه. دا هغه ځای و چې لکه د انګرېزانو په لمړي اشغال کې، اوس یې هم د اشغال شوې سیمې او د افغان مقاومت تر واک لاندې سیمو تر منځ پوله جوړه کړې وه. په کابل کې وتوانېدم چې د بالاحصار د لیدو اجازه ترلاسه کړم. هغه

وخت د شاه شجاع مانۍ وه او اوس په کې د افغان پوځ د څارگرې ادارې مرکزي دفترونه دي چېرته چې د جګړې له لمرۍ کړنې څخه راغلي راپورونه ارزول کېږي او شاوخوا يې د ۱۸۴۲ کال انګرېزي سوري توپونه او د ۱۹۸۰ مو کلونو روسي T72 ټانګونه سرچپه پراته دي.

څومره چې زه ډېر ورته ځير کېدم، همدومره ډېر داسې راته برېښېدل چې په افغانستان کې د لوېديځ له ناورين څخه ډکې لمرنۍ بند پاتې کېدنې په ښکاره هغه انګازې درلودې کومې چې اوس، زموږ په پېر کې خطرناکې نوې ښکېلاکي neo-colonial هڅې رامنځته کړې دي، ځکه چې د ۱۸۳۹ کال جګړه د يو داسې ګواښ په اړه د تحريف شوو څارگريزه راپورونو پر بنسټ پيل شوه چې کابو هېڅ نه شته وو: په دغه قضيه کې يوې ډلې ځانپالو او ايډيالېسټ جګړه پلویو په کابل کې يوازې د يوه روسي پلاوي په اړه مالومات تحريف کړل او بيا يې په اړه له مبالغې څخه کار واخيست چې د يو خيالي روسي يرغل په هکله وېره رامنځته کړي. لکه څنګه چې په تهران کې د برتانيې سفير جان مکنيل چې له روسانو څخه يې کرکه لرله په ۱۸۳۸ کال کې له تهران څخه ليکلي وو: «موږ بايد دا په ډاګه اعلان کړو چې هغه څوک چې زموږ پلويان نه دي؛ نو زموږ پر ضد دي... موږ بايد افغانستان ونيسو.»^۲ نو په دې توګه يوه داسې نارينه او ګران بيه جګړه رامنځته شوه چې په بشپړه توګه يې مخنيوی کېدای شوای.

د دغه دوه يرغلونو ورته والی چې زه ورباندې پوه شوم، نه يوازې دا چې بې بنسټه نه دی، بلکې پر حقايقو ولاړ دی. يو سل او اويا کاله وروسته، همغسې قبيلوي سيالی او همغسې جګړې له نويو بهرغونو، نويو ايډيالوژيو او د نويو ګوډاکي لرونکو په څېره کې دوام درلود. په همغه ښارونو کې داسې بهرنيانو چې په همغه ژبه غږېدل ادې جوړې کړې او له همغه غونډيو او اوچتو غاښيو څخه بريدونه ورباندې کېدل.

په دواړو قضيو کې، يرغلګر په دې اند وو چې دوی به هېواد ته ورننوځي، رژيم به بدل کړي او په دوو کلونو کې به بېرته ووځي. په دواړو قضيو کې دوی ونه توانېدل چې په لويه او پراخه شخړه کې بند پاتې نه شي. همغسې چې د ۱۸۴۱ کال د پېښو په کابو کولو کې د انګرېزانو بې وسي نه يوازې د مشرتابه د ناکامۍ زېږنده وه بلکې د مېکناتين او شاه شجاع تر منځ د ستراتيژيکو اړيکو پرېکېدنه يې هم وجه وګرځېده، اوس هم د ايساف د مشرتابه او اولسمشر کرزي ترمنځ سترې اړيکې د اوسنيو پېچلو حالاتو لوی لامل شوې. کله چې زه په ۲۰۱۰ کال کې کابل ته لاړم، په هغه وخت کې د برتانيا خاص استازي، سپر شېرډ کولز Sir Sherard Cowper-Coles د هالبروک Holbrook په اړه داسې وويل: «هالبروک يو داسې غوښی دی چې هر ځای ته ځي، له ځان سره خپله د چيني لوبښو هټي وړي.» (داسې سړی دی چې په خپلو بې پروا کړنو او خبرو وضعيت لا ډېر ترينګلی کوي. ژباړن). دا دغسې تعريف دی چې ۱۷۴ کاله مخکې د مېکناتين بڼه په بشپړ ډول خلاصه کوي. شېرډ د «له کابل څخه تلګرافونه» په نوم يو يادښت کتاب ليکلی. د اوسني اشغال د ناکامۍ په اړه د نوموړي شنې په حيرانوونکې توګه د اکلنډ او مېکناتين شننو ته ورته دي: «هېواد ته ننوځو خو په دې سم نه پوهېږو چې څنګه به بېرته ورڅخه وځو.» دا کابو داسې ښکاري لکه په لوی لاس چې اصلي ننگونې نه په ګوتو کېږي. دا ځکه چې په دوامداره توګه موخې بدلېږي، يو ثابت، څرګند او منظم پلان نه شته، ماموريت په بېسارې کچه ورو مخ ته ځينېږي، د سياسي او پوځي قوماندې په مشرتابه کې يوالی نه شته او داسې نه شتون هم بېسارې کچې ته رسېدلی. په ډېر نازک وخت کې پام بل لوري ته واړل شو او سرچينې هم بلې خوا ته وګرځول شوې (په

اوسنی قضیه کې عراق ته، او هغه وخت د تریاکو جګړې ته)، د سیمه ییزو متحدینو غوراوی ناسم و او سیاسي مشرتابه کمزورې وه.^۳

لکه اوس، هغه وخت هم په افغانستان کې بیوزلی دا ناشونې کړې وه چې له خلکو څخه مالي ټولې کړي چې په وسیله یې خپل اشغال تمویل کړي؛ نو په لیرې پرتو سیمو کې د قانون د پلي کولو لګښت د اشغالګرو سرچینې تشې کړې. اوس امریکا په کال کې لس میلیارده ډالر په افغانستان کې لګوي. هغه پیسې چې امریکا یې په هلمند کې د دوو سمندري کنډکونو په ساتنه کې لګوي، د هغه پراختیایي او پوځي مرستې په پرتله ډېرې دي چې دغه هېواد یې له ټول مصر سره کوي. په دواړو قضیو کې له افغانستان څخه د پوځیانو د ایستلو پرېکړه د داسې فکتورونو پر بنسټ وشوه چې له افغانستان سره یې دومره تړاو نه درلود لکه دومره یې چې د اشغالګرو هېوادونو په مالي وضعیت او د سیاست په ناڅاپي بدلونونو ترېست درلود.

کله چې زه په خپلو پلټنو کې مخته روان وم، ما ته د دې کتل حیرانوونکي وو چې اوس څنګه د ورځپاڼو په سرمقالو کې په همغښي اوږده بڼه په اخلاقي اصولو شخوند وهل کېږي لکه د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې په لیکونو کې چې وهل کېده. لکه څنګه چې یو انګرېز افسر په ۱۸۴۰ کال کې ويلي وو، ایا موږ باید د انسانیت کټو ته وده ورکړو او د داسې دودونو لکه د زناکارو ښځو سنگسارولو په منع کولو سره د ټولنیزو او نورې اصلاحاتو کلک ملاتړ وکړو؟ او یا باید، پرته له دې چې خلک وپاروو، یوازې د هېواد اداره کولو ته خپل پام واړوو؟ که چېرې ستا متحد خپل دښمنان ژوندي سوځوي او په اوبو کې یې اېښوي، ته به مداخله وکړې؟ ایا د لوېدیځ سیاسي سیستمونو د پلي کولو هڅه کوې؟ لکه څنګه چې د څارګرې ادارې مشر سپر کلاډ وېډ په ۱۸۳۹ کال کې د یرغل له پیل څخه مخکې خبرداری ورکړې و: «زموږ د بنسټونو د فضیلت په اړه له هغه اوچت باور څخه پرته چې موږ ورسره اشنا یو او په یوه نوې او نه ازمویل شوې خاوره کې د دوی په پلي کولو کې زموږ د اندېښنې له څرګندونې څخه پرته، بل هېڅ داسې څه نه شته چې وېره ترې وشي او یا له هغوی څخه خوندي وساتل شي. دغسې لاسوهنه، که له تاوتریخوالي څخه ډک غبرګون نه زېږوي؛ نو لږترلږه به تل ترخې شخړې رامنځته کړي.»^۴

د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې ناورین، اوس په افغانستان کې لوېدیځوالو ته یوه نارامه کوونکې بېلګه ده. دا هېڅ تصادفي نه وو چې په کابل کې د بهرنیو خبریالانو بندارځای ته د ګندمک هستوګنځي نوم ورکړل شو او د افغانستان په سوېل کې د انګرېزانو پر یوې اصلي اډې د سوتر کمپ Camp Souter نوم کېښودل شو. سوتر د څلور څلوېښتمې پلې قوې یوازینی پوځي و چې په وروستي مقاومت کې ژوندی پاتې شوی و.

خو برعکس، د افغانانو له پاره د انګرېزانو د ۱۸۴۲ کال ماته له بهرني اشغال څخه د ازادۍ سمبول وګرځېده او د هر بهرني ځواک د واکمنۍ په نه منلو کې یې د هوډ نښه شوه؛ نو له همدې کبله په کابل کې د ډیپلوماتیکي سیمې ته د وزیراکبر خان نوم ورکړل شوی، هغه څوک چې د بارکزیو په پروپاګند کې د ۱۸۴۱-۱۸۴۲ کلونو د ازادۍ یو مخکښ جنګیالی پاتې شوی دی.

په لوېدیځ کې موږ ښايي دا هېر کړي وي چې د دغه تاریخ جزیاتو د بهرنۍ واکمنۍ پر ضد د افغانانو کرکې ته بڼه ورکړه، خو دغسې جزییات د افغانانو هېر نه دي. شاه شجاع ته په ځانګړي ډول د یو داسې خاین په سترګه کتل کېږي چې بهرني اشغالګر ته یې د خپل هېواد د اشغالولو لاره ورکړه. طالبان له خپلو ځوانانو څخه پوښتنه کوي: «غواړئ چې د

شاه شجاع د زمانو په څېر په ياد کې پاتې شئ او يا د دوست محمد؟» کله چې واک ته ورسېد، ملا عمر په لوی لاس د دوست محمد په څېر په کندهار کې د محمد خرغه شريفه له زيارت څخه راوايستې او تر ځان يې تاو کړه او لکه دوست محمد خان، خپل ځان يې اميرالمومنين اعلان کړ. دا په نېغه او لوی لاس د افغان-انګليس د جګړې د پېښو بيا راژوندي کول وو چې په انگازو يې سمدلاسه ټول افغانان پوه شول.

تاريخ هېڅ کله سل په سلو کې يو شان نه تکرارېږي او دا رښتيا دي چې د ځينې مهمو پېښو تر منځ چې اوس پېښېږي او په ۱۸۴۰ مو کلونو کې پېښې شوې وې، توپير شته. د افغان مقاومت په هسته کې اوس يوه داسې يو موتی کوونکې څېره نه شته چې ټول افغانان يې د مشروعيت او عدالت سمبول وګڼي. ملا عمر، دوست محمد او يا وزير اکبرخان نه دی او قومونه هم په ده پسې داسې ونه درېدل لکه په ۱۸۴۰ مو کلونو کې چې د يو مشر تر شا ودرېدل. د محافظه کارو او په دفاع کې ښکېل قومي پاڅون کوونکو چې د سدوزيو- انګرېزانو واکمني يې په ښکېلاکي پېر کې پای ته ورسوله او د اخواني انقلابي طالبانو تر منځ چې غواړي په افغانستان کې وارده شوې سوچه وهابي ايډيالوژي پر بېلابېلو مذهبي کلتورونو وټي، څرګند توپير شته. او تر ټولو مهم توپير د کرزي هغه هڅه وه چې يو پراخ بنسټه او په دموکراتيکه توګه ټاکلی حکومت جوړ کړي. له ډېرو عیبونو او بې کچې فساد سره سره، د کرزي حکومت بيا هم د سدوزي شاه شجاع د رژيم په پرتله ډېر استازوال او محبوب دی، خو د سيمې د توپوګرافي، وټې، مذهبي لېوالتياوو او قومي جوړښتونو د نه بدلېدو له کبله، د يوسلو اويا کلونو پخوانی ماته مور ته تر اوسه ځيني مهم ګواښونه په ګوتو کوي. اوس هم دومره ناوخته نه دی چې په ۱۸۴۲ کال کې د برتانيې له تېروتنو درس واخلو، او که نه، دا يقيني برېښي چې په دغه هېواد کې د لوېديځ څلورمه جګړه به له دومره لږو سياسي ګټو سره پای ته ورسېږي لکه مخکنی درې جګړې او لکه همدغه تېرې جګړې، وروسته له شرموونکې ماتې څخه به څواکونه په سپکاوي ترې وايستل شي، افغانستان به يو ځل بيا په قومي ګډوډيو کې پرېښودل شي او دا به ډېره شونې شي چې هغه څوک بيا واک ترلاسه کړي چې د پرځولو په موخه يې جګړه پيل شوه.

لږ وخت مخکې له دې چې انګرېزان دېرش کاله وروسته بيا په شوده کې د افغان-انګليس په دويمه جګړه کې خان ښکېل کړي، جورج لارنس په لندن کې د ټايمز ورځپاڼې ته وليکل: «اوس نوي نسل سر راپورته کړی او د دې پر ځای چې له تېرو درسونو څخه په صداقت ګټه پورته کړي، دوی غواړي او د دې لېوال دي چې يو ځل بيا مور په دغه کرکېچن او ناخوښ هېواد کې ښکېل کړي... که څه هم کېدای شي د پوځي ناورين مخنيوي وشي او که له پوځي اړخه پرمختګ هر څومره بريالی هم وي، دا شونې ده چې له سياسي اړخه به يې پایلې بې ګټې وي... له کابل څخه د شاتګ ناورين بايد د تل له پاره راتلونکو مشرانو ته د يو خبرداري په څېر پاتې شي څو بيا داسې پالیسي تکرار نه شي لکه کومې چې په ۱۸۳۹-۱۹۴۲ کلونو کې يې ترخه مېوه ثمر شوه.

د دغه سيمې له مرکزي ستراتيژيکي ارزښت سره سره، د افغانستان د تاريخ په هکله په حيرانوونکې توګه ښې ليکنې لږ دي او کومې چې شته دي، هرې يوې يې په انګرېزي ژبه د چاپي بيانونو او يا په لندن کې د ډېرو کتل شوو هندي دفتر له ارشيفونو څخه کار اخيستی. که څه هم له لوی وېکتوريایي تاريخ درې توګه ييز کتاب څخه نيولې، د فلش من Flashman تر انټيکونو پورې، د افغان-انګليس د جګړې کيسه ډېر ځل ويل شوې ده، خو د جګړې په هکله حتی په تخصصي اکاډميکو څېړونو کې هېڅ داسې چاپي څه نه شته چې د نولسمې پېړۍ په لمړيو کې يې له افغان معاصرو

سرچینو او له داسې اسنادو څخه کار اخیستی وي چې په خپله د افغانانو چې تېری ورباندې شوی و او تر اشغال لاندې شوي وو بیان په کې وي او یا د بنګېلاک پرضد د افغان مقاومت په اړه یې له اسنادو ګټه پورته کړې وي.^۵ د افغان-انګلیس لمری جګړه په بې سارې توګه بڼه مستنده ده او ما د جګړې د ټولو لوریو له بېلابېلو نویو سرچینو څخه ګټه پورته کړه. په تېرو څو کلونو کې، د هغه انګریزانو چې په جګړه کې بنګېل وو په سلګونو زاړه او څیرې لیکونه او په وینو ککړې یادلیکې د خپلو کورنیو په بام لاندې تحویلخانو کې رابرسېره شوې او ما دغه نویو اسنادو ته چې د بېلابېلو کورنیو په کلکسیونونو، په چلسي Chelsea کې د ملي پوځ په موزیم او برتېش کتابتون کې وو، لاس رسی وموند.

دلته په ډهلي کې د تېرو څلورو کلونو راهیسې، د هند په ملي ارشیف کې د ۱۸۳۹-۱۸۴۲ کلونو د اشغال په پندو اسنادو کې پلټنې کوم. په پورتنیو اسنادو کې د اشغال په اړه کابو ټولې هغه مکاتې، استونې او په لاس لیکلي یادښتونه شته چې په کلکته کې د اکلنډ په پوځ او اداره کې رامنځته شوې وې. په هغه د پام وړ څیزونو کې چې ما وموندل، په دې کیسه کې د یو اساسي انګریز لوبغاړي، الکساندر برنز داسې لیکونه شته چې تر اوسه خپاره شوي نه وو او همدارنګه د انګریزي پوځ د ظلمونو په اړه یوه پلټنه ده چې داسې ښکاري لکه د وېکتوریایي د پېر ویکی لیک. سربېره پر دې، ځینې ډېرخواشینوونکي اسناد هم شته چې د هغه سپاهیانو د پوځي محاکمو په اړه دي چې مریټوب ته اړ ایستل شوي او وروسته په تېښته بریالي شوي وو. دوی چې کله بېرته خپلو غونډونو ته راغلل، له پوځ څخه د تېښتې په تور محاکمه شول.

د جګړې په هکله د هند په ملي ارشیف کې په فارسي ژبه یو لیکل شوی تاریخ هم و چې تر اوسه نه و ژباړل شوی او کار ترې نه و اخیستل شوی. دغه کتاب، *محاربه کابل و قندهار منشي عبدالکریم لیکلی*. نوموړي له یو انګریز افسر سره چې په دغه جګړه کې بنګېل و د منشي په توګه کار کولو. ده لیکلي چې د ۱۸۵۰ مو کلونو په پیل کې یې دغه پروژه په دې هیله پیل کړه چې په زاړه عمر کې د یوازیتوب پام پرې غلط کړي او چې خپلو اولادونو او لمسیانو ته په نړۍ کې د حقایقو په هکله درس ورکړي، خو زیاته کړې یې ده چې «داسې ښکاري چې اوسنۍ پېښې په ځانګړې توګه د هند په تړاو وي».^۶ کېدای شي دغه خبره په هند کې د کمپنۍ پر ضد پاڅون ته یوه پته اشاره وه او په رښتیا په ۱۸۵۷ کال کې همداسې یو پاڅون رامنځته شو. پاڅونونه لمری په هغه غونډونو کې پیل شول چې سپاهیان یې انګریز افسرانو په ۱۸۴۲ کال کې له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې یوازې پرېښي وو.

د پاکستان د لاهور په پنجاب ارشیف کې مې د کلاډ وېډ داسې لیکنې او یادښتونه وموندل چې تر اوسه کار نه و ترې اخیستل شوی. دی د لویې لویې لمرنې څارګر مشر و او په ۱۸۳۵ کال کې د ده تر مشرۍ لاندې د شمال لوېدیځ پوله ییزه اېجنسی North West Frontier Agency جوړه شوه. په دغه ارشیف کې د نوموړي د څارګرې شبکې د هغه کارکوونکو ټول راپورونه شته چې په پنجاب، هماليا او له هندوکش څخه هاخوا تر بخارا پورې خواره وو. همداراز، د پنجاب په ارشیف کې د شاه شجاع ټولې هغه مکاتې هم شته چې په لودیانه کې د ده د تبعیدي ژوند او د تخت د بېرته نیولو د هڅو په اړه دي.

په روسي سرچینو کې زه وتوانېدم چې د وېډ تزارې سیال، کونټ پېروفسکي او د ده تر نظر لاندې زده کړیال، ایون ویتکېویچ چاپي اسنادو ته لاس رسی ومومم. تل داسې ګڼل کېدل چې مخکې له دې چې د سن پیټرزبورګ په مېلمستون

کې خپل سر په گولی والوزوي، ویتکېویچ خپل ټول اسناد له منځه وړي وو، خو دا څرګنده شوه چې د برنز په اړه د ده د لیکنې او په بخارا کې د ټولې انګرېزي څارګرې شبکې د برینډولو د اسنادو په ګډون، د نوموړي یو شمېر څارګریزه راپورونه تر اوسه شته. دغه راپورونه د لمړي ځل له پاره په انګلیسي ژبه دلته ترسترګو کېږي.

خو د سرچینو په موندلو کې مې تر ټولو ښه پرمختګ په حیرانوونکې بڼه په کابل کې د افغان بډایه سرچینو موندنه وه. په ۲۰۰۹ کال کې کله چې د کرزون Curzon د دورې سوځېدلي برتانوي سفارت ته څېرمه، د رای سټیورټ د خټو په کلا کې مېشت وم، په افغان ارشیف کې مې پلټنې پیل کړې. دغه ارشیف د نولسمې پېړۍ په یوه ښایسته ماڼۍ کې دی چې په عثماني بڼه د کابل په مرکز کې جوړه شوې او په حیرانتیا سره زیانمنه شوې نه ده، خو دلته د شاه شجاع او دوست محمد د پېر اسناد د ناهیلټیا تر کچې لږ وو، خو کله چې په ارشیف کې په پلټنو بوخت وم، له جوان شیر سره مې اشنایي پیدا کړه. دی یو ځوان افغان تاریخ پوه او د فول برایت Fulbright فارغ دی. د یوې غرمۍ په مهال، نوموړي د زاره ښار په جوی شیر کې د زرو کتابونو یو پلورونکي ته بوتلم. د دغه پلورونکي د کتابونو له غرنې څخه ما ته داسې وېرېښېدل چې زما د اړتیا څه شی به ونه لري، خو وروسته څرګنده شوه چې نوموړي د ډېرو هغه اشرافیانو شخصي کتابتونونه پېرودلي وو چې په ۱۹۷۰-۱۹۸۰ مو کلونو کې یې مهاجرت کړی و؛ نو له یو ساعت څخه په لږ وخت کې مې د افغان-انګلیس د لمړي جګړې په هکله اته داسې پارسي سرچینې وموندې چې مخکې ترې کار نه و اخیستل شوی او ټولې د جګړې په وخت او د انګرېزانو له ماتې څخه وروسته په افغانستان کې لیکل شوې وې، خو یو شمېر یې د ۱۸۵۷ کال له لوی پاڅون څخه مخکې د هند په پارسي مطبعو کې د ځایي کار اخیستنې له پاره چاپ شوې وې.

په دغه سرچینو کې د اتلولۍ حماسي شعرونو دوه ټولګې دي. یوه یې اکبرنامه یا د وزیر اکبرخان تاریخ دی چې مولانا حمید کشمیري لیکلی او دویمه یې جنګ نامه یا د دغه جګړې تاریخ دی چې محمد غلام کوهستاني غلامي لیکلی. د دغه دواړو لوستل داسې دي لکه د رولند سنډرې The Song of Roland* افغاني بڼه چې سړی لولي او دواړه په ۱۸۴۰ مو کلونو کې په اغېزمنه پارسي د لرغونې فردوسي شهنامې په څېر د افغان مقاومت د مشرانو په ستاینه کې لیکل شوي. داسې ښکاري چې د هغه شعرونو له بډایه ټولګې څخه چې افغان بريا ته ځانګړي او ډالۍ شوي وو یوازې پورتي دوه کتابونه پاتې شوي. د داسې حماسي شعرونو ډېره برخه په کرنۍ بڼه له یو سنډرغاري څخه بل ته او له یو ښارګر* څخه بل ښارګر ته پاتې شوې ځکه چې د افغانانو له پاره د انګرېزانو پر ضد د دوی بری کابو یوه معجزه وه. دا داسې یوه لویه بريا وه چې د ترفلګر، واترلو او د برتانيې جګړې برياوې یې په ګډه کچې ته رسېږي.^۷

(Trafalgar, Waterloo, Battle of Britain د برتانيې درې بريالۍ جګړې دي. ژباړن)

د جنګنامې یوازينۍ کاپي په ۱۹۵۱ کال کې په پروان کې وموندل شوه. لمړۍ او وروستۍ پاڼې یې نه وې او ظاهراً په چاریکارو کې د ختیځ هند کمپنۍ د انګرېزي ادې پر لوب شوو کاغذ پاڼو لیکل شوې ده. جنګنامه د مقاومت کوهستاني مشر میر مسجدي په اړه څرګندونې کوي. نوموړی نقش‌بنډیه صوفي پیر و او په پاڅون کې یوه مهمه څېره و، خو

* د رولند سنډر د هغه جګړې په اړه د حماسي شعرونو یو فرانسوي کتاب دی چې په ۱۷۷۸ عيسوي کال کې د فرانسې او بسک Basque (اوس د فرانسې او هسپانیا یوه برخه) تر منځ شوې وه. ژباړن

* ښارګر: مجلسي سنډرغاري

جنگنامه وايي چې نوموړي په مقاومت کې مرکزي ونډه درلوده. اکبرنامه چې دا ځل په ۱۹۵۱ کال کې په پېښور کې وموندل شوه، د جنگنامې برعکس د اکبرخان ستاينه کوي. مولانا کشميري ليکلي: «لکه لوی رستم، په دغه کتاب کې به د اکبرخان نوم د تل له پاره په ياد پاتې شي. اوس چې دغه حماسي شعرونه بشپړ شول، د نړۍ په هېوادونو کې به خپاره شي او د لويو خلکو مجلسونو ته به ښکلا ورکړي. دا به اوس له کابل څخه هرې غونډې ته داسې يون کوي لکه د پسرلي ورمه چې له يو ښځه بل ښځه خورېږي.»^۸

د عين الوقايع کتاب چې لږ وروسته ليکل شوی د پاڅون په اړه د هراتيانو د نظر څرګندوی دی. هرات د افغانستان په لوېديځ کې له پارس سره پوله لري. د نولسمې پېړۍ دوه نور کتابونه، تاريخ سلطاني او سراج التواريخ يا د تاريخ خراغ د افغانستان د پاچاهانو رسمي درباري تاريخونه دي چې د پېښو په اړه د دوست محمد خان د ځای ناستو له انده څرګندونې کوي.^۹ په دې وروستيو کې د مقاومت د يو مخکښ مشر امين الله خان لوکري پاتې پارسي ليکونه چې په ملي موزيم کې د طالبانو تر لوتولو روغ پاتې شول، د نوموړي اولادې بيا چاپ کړل. د دغه ټولګې نوم پادشاه خدمتگذار صادقین غازي نايب امين الله خان لوکري دی.^{۱۰}

د مېرزا عطا محمد څاڅمن او خوابدي، خو له بصيرت څخه ډک د «نواي معرکه» کتاب د جګړې په هکله د يو شکارپورې ټيټ پورې افسر له نظره څرګندونې کوي. (شکار پور اوس په پاکستان کې دی، خو هغه وخت هسې په نوم د کابل تر واکمنۍ لاندې و.) دغه افسر لمړی د شاه شجاع په چوپړ کې بوخت و، خو وروسته د کافرانو په مرسته د شاه شجاع ډډه لګونې ناهيلي کړ او بيا يې په ډېرېدونکې خواخوږۍ د مقاومت په اړه ليکنې کولې. د ليکنې بڼه يې د اطرافي مغلو په څېر ډېره مفصله او د هغه وخت د ليکوالانو د ليکنو په پرتله ډېره توکمراه او ژوندۍ ده. دغه کتاب چې د انګرېزانو د ماتې په اړه په دوامداره توګه کرکجنې څرګندونې کوي، په حيرانوونکې توګه د شکارپور د لمړني انګرېز مالي ټولونکي، اي بي ايسټ وېک E B Eastwick په غوښتنه ليکل شوی. ميرزا عطا په سرينه کې په ترهېدلې بڼه ده ته په عذر ليکلي: «هغه متل دی چې رښتيا ويل ترخه دي، که څه هم ما د ښو او بدو پېښو په بيان کې هڅه وکړه چې له داسې کليمو څخه کار واخلم چې چا ته په کې سپکاوی ونه شي، زه هيله لرم چې د دولت لوړپوړو چارواکو سپکاوی نه وي شوی، خو په هر صورت، د دغه فاني او بې ايمانه نړۍ خوښي او غم تلپاتي نه دي.» دغه نړۍ د يو خوب په څېر ده - ته يې چې هر رنګ انځور په خپل سر کې جوړوې، جوړ يې کړه خو نړۍ تېرېدونکې ده، تر هغه وخته پورې چې ته هم په خپله له دې نړۍ څخه لاړ شې.»^{۱۱}

ښايي داسې سرچينه چې تر ټولو ډېر په زړه پورې او مهم مالومات لري واقعيت شاه شجاع وي. دا په خپله د شاه شجاع رنګين او د زړه خوړي کتاب دی چې له جګړې څخه يې مخکې په تبعيد کې په لوديانه کې ليکلی او وروسته له دې چې ووژل شو د ده يو ملاتړي نوي مالومات ور زيات کړل. شاه شجاع په سرينه کې ليکلي: «هغه پوهانو ته چې د بصيرت خاوندان دي دا څرګنده ده چې لويو شاهانو تل د خپل سلطنت پېښې او هغه بريالۍ جګړې چې دوی په کې برخه اخيستې ثبت کړې دي. ځينو ته چې خدای استعداد ورکړی، په خپله يې د خپل سلطنت په دوران کې پېښې ليکلي، خو ډېرو دغه دنده وتلو ليکوالانو ته سپارلې ده چې دغسې د ملغلرو ټولګې د تاريخ په حافظه کې پاتې شي؛ نو د مهربان خدای په دربار کې دغه عاجز بنده هم هوډ وکړ چې له هغه وخت څخه چې په اوولس کلنۍ په تخت کېښانستم، د خپل سلطنت د دورې جګړې او پېښې وليکم چې د خراسان تاريخ پوهان د دغه پېښو او جګړو په واقعي تفصيل

يوه وي او مفکر لوستونکي له دغه بېلګو څخه درس واخلي.»^{۱۲} په دغه کتاب کې په افغان لوري کې د اصلي لوبغاړو هيلې او وېرې څرګندې شوې چې د دغه دورې ليکنو ته يوه حياتي زياتونه ده. عجيبه دا ده چې په داسې حال کې چې ډېرې دغه سرچينې دري ژبو افغان تاريخ پوهانو ته بڼې مالومې وې، او دوی په نشنلستي دري تاريخونو کې په ۱۹۵۰ او ۱۹۷۰ مو کلونو کې ورڅخه کار اخيستې، خو له دغه سرچينو څخه حتی يوازې له يوې څخه هم په انگليسي ژبه د دغه جګړې په تاريخونو کې کار نه دی اخيستل شوی او يوه يې هم په انگليسي ژبه نه ده اړول شوې که څه هم يوازې د واقعيت شاه شجاع د څو څپرکو لنډيز بڼه په ۱۸۴۰ مو کلونو کې د کلکتې په يوه مجله کې چاپ شوې. همدارنګه د کولمبيا په پوهنتون Columbia University کې د سراج التواريخ په بشپړه ژباړه باندې اوس رابرت مکچزني Robert McChasney کار کوي او ما ته په سخاوت دې ته د لاس رسې فرصت راکړل شو.

دغه بډايه او مفصله سرچينې مور ته ډېر داسې څه وايي چې اروپايي سرچينو له پامه غورځولي او يا ورڅخه خبرې نه دي. د بېلګې په توګه، برتانوي سرچينې په خپل پوځ کې د بېلابېلو ډلو په شتون بڼې خبرې دي او په اړه يې ليکنې کړې، خو داسې برېښي چې په لويه کچه له هغه ترينګلتياوو څخه خبر نه دي چې په افغان لوري کې يې د مخالفينو بېلابېلې ډلې وېشلي وې. د افغانانو په بيان کې، دا واضح څرګندېږي چې افغان مقاومت ژور درزونه لرل. بېلو ډلو د بېلو قوماندانانو تر مشرۍ لاندې په بېلو ځايونو کې اډې جوړې کړې وې او په خورا لږ همغږۍ يې چارې پر مخ وړلې. سربېره پر دې، سيالو ډلو بېلابېلې موخې درلودې او د خپلو ګټو له پاره يې تل ائتلافونه جوړول او پرېښودل. په دې اړه يوه ځانګړې حيرانتيا دا وه چې په پيل کې څومره مخالفينو غوښتل چې شاه شجاع د دوی د پاچا په څېر پاتې شي او يوازې يې له ده څخه دا غوښتل چې خپل انګرېز ملاتړي وشري. وروسته له دې چې انګرېزي پوځ د خپلې تباھۍ په لور د خردکابل غاښيو ته ستون شو، شاهي پلوه قوي سمدلاسه بېرته شاه شجاع ته واوښتې. تيبک داسې لکه د روسانو ګوډاګي چې د ټولو د تې خلاف په ۱۹۸۰ مو کلونو کې د روسانو له وتلو وروسته ډېر وخت په واک کې پاتې شو، کيدای شوی چې شاه شجاع هم تر ناڅرګند وخت پورې په واک کې پاتې شوی وای که چېرې خپل زوی بللي يې د شخصي خپګان له کبله په خاينه توګه نه وای وژلی.

د افغان سرچينو د مقاومت لوبغاړي له هغو افغان لوبغاړو څخه څه نا څه توپير لري چې په انګرېزي سرچينو کې ياد شوي. د انګرېزي بيانونو په پرتله په افغان سرچينو کې ميرمسجدي کوهستاني او امين الله خان لوګري او د ده لوګريان ډېر وتلي او څرګند دي او په تېره بيا په هغه بيانونو کې چې وروسته د بارکزيو تر ملاتړ لاندې ليکل شوي او په پاڅون کې د دغه برېمنې کورنۍ په مرکزي ونډې ټينګار کوي، هغه څه چې يوازې د انقلاب په وروستي پړاوونو کې رښتيا وو.

بله ډېره مهمه خبره دا ده چې د افغان سرچينو په برکت د افغان مقاومت مشران ناڅاپه داسې سم سړي څرګند شول چې له خپلو ټولو حواسو سره ښه انسانان وو چې خپل انفرادي اندونه او انګېزې يې درلودې، خو انګرېزي سرچينو په ټوليزه توګه يوازې د پيرورو تنګ نظرو او متعصبو په سترګه ورته کتلي. د افغان سرچينو په برکت اوس د دې پوهېدل شوني شول چې ولې افغان مشرانو چې ډېر يې د شاه شجاع وفادار ملاتړي وو خپل ژوند په خطر کې واچولو او د کمپنۍ ظاهراً نه ماتېدونکو ځواکونو پر ضد يې وسله واخيسته. دروند او د عزت څښتن امين الله خان

ته یو ټیټ پوري انګرېز افسر سپکاوی وکړ او خپلې ځمکې یې هغه وخت له لاسه ورکړې کله یې چې د اوچتې مالې ورکړه ونه منله. د تند خوږه ځوان عبدالله خان اڅکزي معشوقه الکساندر برنز لېشه کړه او کله یې چې د بېرته راوستلو هڅه وکړه، ملنډې ورباندې ووهل شوې. میر مسجدي نږدې و چې تسلیم شي، خو وروسته په دې اړه له پوهاوي او خبرتیا سره سره، انګرېزانو د ده پر کلا برید وکړ او ټوله کورنۍ یې ووژله. بیا یې کلا ضبط شوه او د انګرېزانو مرکزي ولایتي دفتر په کې جوړ شو. ځمکه یې د دښمنانو په منځ کې ووېشل شوه. د اکبرخان پرمختلې او پېچلې څېره تر ټولو بشپړه انځور شوې. د ده یوناني ګندهاري مجسمې خوښېدې، غوښتل یې چې د لوېدیځ زده کړې په خپل هېواد کې دود کړي او په کابل کې د مقاومت تر ټولو زړه ورونکی او سرتېری مشر ګڼل کېدلو. په اکبرنامه کې حتی د ده د واده د کټ خوندونه په تفصیل لیکل شوي؛ نو اوس د انګرېزي سرچینو کاریکاتورونه «خاین مسلمانان» زموږ په سترګو کې د ماسپښیني فلمونو په اتلانو بدلېږي.

افغان سرچینې مور ته یوه هنداره هم راکوي چې د الکساندر برنز د تره/ ترور د زوی، رابې برنز Robbie Burns په څېره «خپل ځان په کې داسې ووینو لکه څنګه چې نور خلک مو ویني.»^{۱۳} دا ځکه چې د اروپایي بیانونو برعکس چې برنز یې یو مینه ناک سربښدونکی بللی، د افغان حماسي شاعرانو د شعرونو پر بنسټ، برنز یو د شیطاني جاذبې درلودونکی دوکه باز، او په غوره مالۍ او خیانت کې استاد و. ده د کابل اشرفیان په فساد ککړ کړل. یو اشرافي دوست محمد ته وایي: «برنز په ظاهر کې یو سړی خو په باطن کې یو رښتینی شیطان دی.»^{۱۴} همدې ته ورته، د افغانانو په اند لوېدیځ پوځونه په بې رحمۍ، د ډېرو بنسټیزو اخلاقي اصولو په نه لرلو او په ځانګړې توګه د ملګري وګړو د مرګ ژوبلې په هکله په بې پروايۍ کې د پام وړ وو. په اکبرنامه کې دوست محمد خپل زوی اکبرخان ته داسې خبرداری ورکوي: «د دوی غوسه او د زیان رسونې لېوالتیا د کورونو د سوځولو او په لمبو کې د پټو دېوالونو په مانا ده.»

نو په دې ډول دوی خپل ځواک ښيي

څوک یې چې مخې ته درېږي به ترور کې یې اچوي

د دوی دود دی چې خلک ځانته مطیع کړي

چې هېڅوک د مساواتو ادعا ونه کړي

سربېره پر دې، په افغان سرچینو کې په دوامداره توګه سرتېکونې شوې چې انګرېزانو ښځو ته هېڅ درناوی نه درلود. دوی به چې هر ځای تلل، بې عزتي او جنسي تېري به یې کول. او «شپه او ورځ به پرته له کنټرول څخه د شهوت پر اس» سپاره وو. نو په بله وینا، په افغان سرچینو کې انګرېزان خاین، پر ښځو تېري کوونکي او څپونکي ترورېستان دي. په داسې سترګو مور ته کتل هغه بڼه نه ده چې مور یې له افغانانو څخه تمه لرو.

د ټولو افغان سرچینو په زړه کې په خپله د شاه شجاع مرموزه څېره پرته ده. شاه شجاع د خپلو او د ده د ملاتړو له لیکنو څخه یو داسې پېچلی او ډېر ځیرک سړی راڅرګندېږي چې د پخوانیو تیموري شاهانو بڼه یې ځانته غوره کړې وه. په واقعیت شاه شجاع کې د ځان په اړه د څرګندونو پخلی یې د هغه نورو لیکوالانو په لیکنو کې کېږي چې دی یې یو داسې هوډمن، زړور او نه ماتېدونکی سړی بللی چې د خپل برخلیک د هر راز ناخوالو پر وړاندې ودړېد. دغه انځور په حیرانوونکې توګه له هغه فاسد او بې کفایتې انځور سره توپیر لري چې انګرېزي ځانته چارواکو نوموړی له پامه

غورځولی و حال دا چې لمړی یې د دراني امپراتوری دغه وارث بیا واک ته ورسوالو او بیا یې هڅې پیل کړې چې ځنډې ته یې کړي. همدارنگه نوموړی د بارکزیو د یوسل اویا کلونو له پروپاگند څخه وروسته په اوسني افغانستان کې د یو کمزوري هېواد پلورونکي خاین په څېر بد نوم لري. شاه شجاع په خپل چارچاپېر کې یوه تهذيبي پارسي نړۍ جوړه کړې وه - هېڅ داسې نښې نه شته چې د شاه پښتو زده وه او بې اړنگه په پښتو یې لیکنه نه ده کړې. ده د یوې داسې گرځنده پاچاهۍ ژوند وکړ لکه له ده څخه مخکې مغولو چې کړی و او په ډېرو برخو کې داسې راڅرگندېږي لکه د تیموریانو وروستی پاچا چې وي. نوموړي په داسې ځای کې واکمني کوله چې د ایران، منځنۍ اسیا، چین او هندوستان په څلور لاره کې پروت و، نه په داسې ځای کې چې تر ځنډو یې غرونه چاپېر وي لکه وروسته چې همداسې شو.

که تېر ته نظر واچول شي، د شاه شجاع واکمني د یوې نړۍ د پای او د بلې د پیل په مانا وه. له ډېرو گران بیه تېروتنو سره سره، د افغان-انگلیس لمړۍ جگړې مهې او اوږدمهاله اغېزې درلودې. د انگرېزانو له پاره یې یوه ثابتې پوله جوړه کړه. د څو کلونو په ترڅ کې انگرېزانو پنجاب چې د سېک خالصانو تر واکمنۍ لاندې و او د اباسین کوزې سیمې چې د سند امیرانو تر واکمنۍ لاندې وې ځان سره مدغم کړې، خو دوی دغه سبق هم زده کړ چې پېښور به د دوی د راج شمال لوېدیځه پوله وي.

دغه جگړې د افغانانو له پاره د دوی هېواد د تل له پاره بدل کړ. کوم اصلاحات چې انگرېزانو راوستي وو، دوست محمد ته په میراث پاتې شول او دغه اصلاحاتو ورسره مرسته وکړه چې داسې یو افغانستان مضبوط کړي چې له جگړې څخه د مخکې پېر په پرتله اوس ډېر جوت و. بې اړنگه، شاه شجاع او د ده ډېرو هم پېرو هېڅ کله د افغانستان کلیمه نه وه یاده کړې. - ده ته دا د کابل یو سلطنت و چې د دراني امپراتوری وروستی پاتې توتې وه چې د جغرافیا په یوه ځنډه کې پرته او ده د خراسان په نوم بلله، خو د یو نسل په ترڅ کې د افغانستان نوم په پراخه کچه د هېواد د ننه او بهر په نقشو کې شتون وموند. په دغه هېواد کې خلکو خپل ځانونه افغان یادول. د شاه شجاع بیرته راتگ او ناکامه بښکېلاکي جگړه چې د ده د بیا واک ته رسولو په موخه پیل شوه د سدوزي کورنۍ واک یې بلاخره له منځه یووړ او د دراني امپراتوری وروستی یادونو ته چې دوی یې بنسټ اېښی و د پای ټکی کېښود؛ نو په دې توگه دغه جگړې د اوسني افغانستان د پولو په تعریفولو کې لویه ونډه درلوده او د تل له پاره یې د یو هېواد نظریه چې نوم یې افغانستان دی پیاوړې کړه.

که د افغان انگلیس لمړۍ جگړې د یو هېواد په توگه د افغانستان په مضبوطیتیا کې مرسته وکړه، اوس پوښتنه دا ده چې اوسنۍ لوېدیځه مداخله به د یو هېواد په توگه د افغانستان په مړینه کې مرسته وکړي.

دغه کتاب د لیکنې په مهال د لوېدیځ پوځ بیا د یو کمزوري پوپلزي په مشرۍ حکومت ته د افغانستان د پرېښودلو تابیا نیوله. دا ناشونې ده چې د دغه رژیم او د یو توتې توتې او وېشلي افغانستان د برخلیک وړاندوینه وشي، خو هغه څه چې میرزا عطا له ۱۸۴۲ کال څخه وروسته لیکلي اوس هم همغسې رښتیا دي: «بې اړنگه، دا اسانه کار نه دی چې د خراسان پر سلطنت یرغل او واکمني وشي.»

اخٹلیک

Chapter 1: No Easy Place to Rule

- 1 Alexander Burnes, *Cabool: A Personal Narrative of a Journey to, and Residence in that City in the Years 1836, 7 and 8*, London, 1843, p. 273, for details of the Kabul spring.
- 2 Sultan Mohammad Khan ibn Musa Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 219.
- 3 Khurasan also included much of eastern Iran, but was not usually thought to include northern Afghanistan.
- 4 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Eighteenth Event.
- 5 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 226.
- 6 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Eighteenth Event.
- 7 Dominic Lieven, *Russia against Napoleon*, London, 2009, pp. 45–7.
- 8 Quoted in Sir John Malcolm, *Political History of India*, 2 vols, London, 1826, vol. I, p. 310.
- 9 Iradj Amini, *Napoleon and Persia*, Washington, DC, 1999, p. 112; Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780–1828*, Minneapolis, 1980, p. 125.
- 10 OIOC, Board's Collections: Sec Desp to India, vol. III, Draft to Governor General-in-Council, 24 September 1807, no. 31; J. B. Kelly, *Britain and the Persian Gulf, 1795–1880*, Oxford, 1968, pp. 82–3. For the Russian nobleman beneath the barge see Peter Hopkirk, *The Great Game*, London, 1990, p. 33.
- 11 Amini, *Napoleon and Persia*, p. 129.
- 12 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, London, 1867, vol. I, p. 234.
- 13 There is a wonderful account of the two boys' trip written by Edward's descendant Barbara Strachey in *The Strachey Line: An English Family in America, India and at Home from 1570 to 1902*, London, 1985, pp. 100–5. The diaries of both boys survive in the India Office Library, though Elphinstone's writing is so scruffy as to be partly illegible. Mountstuart Elphinstone's is in BL, OIOC, Mss Eur F88 Box 13/16[b] and Edward Strachey's at Mss Eur F128/196.
- 14 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 40. The 1761 Battle of Panipat was the fifth at the site.
- 15 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, Introduction, pp. 1–9.
- 16 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 63.
- 17 Olaf Caroe, *The Pathans*, London, 1958, p. 262; Syad Muhammad Latif, *History of the Punjab*, New Delhi, 1964, p. 299; Robert Nichols, *Settling the Frontier: Land, Law and Society in the Peshawar Valley, 1500–1900*, Oxford, 2001, p. 90.
- 18 H. T. Prinsep, *History of the Punjab, and of the rise, progress, & present condition of the sect and nation of the Sikhs [Based in part on the 'Origin of the Sikh Power in the Punjab and political life of Muha-Raja Runjeet Singh']*,

- London, 1846, vol. I, p. 260; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 84; Mountstuart Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Caubul, and its dependencies in Persia, Tartary, and India; comprising a view of the Afghaun nation, and a history of the Dooraunee monarchy*, London, 1819, vol. I, p. 317.
- 19 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 57–75.
- 20 Ibid., *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.
- 21 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 212.
- 22 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.
- 23 Ibid., The Seventh Event.
- 24 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 95.
- 25 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 217.
- 26 Ibid., p. 215.
- 27 Ibid., pp. 244–69. Afghans still have a tendency to talk about Indians and even Pakistanis in this way. As rice and meat eaters they see themselves as infinitely superior human beings.
- 28 Robert Johnson, *The Afghan Way of War – Culture and Pragmatism: A Critical History*, London, 2011, p. 48.
- 29 B. D. Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, London, 2008, pp. 129, 159; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 281.
- 30 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 288.
- 31 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 2–7.
- 32 Ibid., p. 13.
- 33 Ibid., p. 21.
- 34 Ibid., pp. 52–4.
- 35 BL, OIOC, Forster Papers, Mss Eur B 14/Mss Eur K 115, 12 July 1785.
- 36 Adapted from Caroe, *The Pathans*, p. 244.
- 37 Though widely attributed to Khushhal, many scholars doubt the authenticity of this celebrated couplet.
- 38 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 67–8.
- 39 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 171, WF to his father, 6 March 1809.
- 40 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.
- 41 Sayed Qassem Reshtia, *Between Two Giants: Political History of Afghanistan in the Nineteenth Century*, Peshawar, 1990, p. 18; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 8.
- 42 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 86.
- 43 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 82–3, 282.

- 44 Ibid., pp. 80–1.
- 45 Ibid., p. 399.
- 46 Ibid., vol. II, p. 276.
- 47 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 149, WF to his father, 22 April 1809.
- 48 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 44.
- 49 Ibid., p. 42.
- 50 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. II, p. 276.
- 51 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 1.
- 52 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, pp. 164–5.
- 53 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 43.
- 54 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 177, WF to his father, 7 May 1809.
- 55 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, p. 87.
- 56 Ibid., p. 89.
- 57 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 223.
- 58 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, pp. 201–6, WF to his father, 19 June and 6 July 1809.
- 59 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 115.
- 60 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 229.
- 61 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

Chapter 2: An Unsettled Mind

- 1 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 10–12.
- 2 Khuswant Singh, *Ranjit Singh: Maharaja of the Punjab*, London, 1962.
- 3 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.
- 4 Ibid.; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 13–15. Sikh sources give a rather different account.
- 5 Prinsep, *History of the Sikhs*, vol. II, pp. 14–15.
- 6 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.
- 7 Turk Ali Shah Turk Qalandar, *Tadhkira-i Sukhunwaran-Chashm-Didah*, n.d.
- 8 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.
- 9 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 135.
- 10 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Seventh Event.
- 11 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, pp. 171–2, WF to his father, 9 May 1809.

- 12 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 136.
- 13 *Waq'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Eighth Event; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 136–7; Prinsep, *History of the Sikhs*, vol. II, p. 22.
- 14 Arthur Conolly, *Journey to the North of India, 1829–31*, London, 1838, vol. II, pp. 272, 301.
- 15 *Waq'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Ninth Event.
- 16 Eruch Rustom Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade: A Study of British Relations with the Sikhs and Afghans, July 1823–March 1840', unpublished PhD thesis, SOAS, c.1930, p. 18. Wade did his best to stamp out the trade: Sir C.M. Wade, *A Narrative of the Services, Military and Political, of Lt.-Col. Sir C.M. Wade*, Ryde, 1847, p. 33.
- 17 Jean-Marie Lafont, *La présence française dans le royaume sikh du Penjab 1822–1849*, Paris, 1992, p. 107.
- 18 *Ibid.*, p. 110.
- 19 Punjab Archives, Lahore, from Metcalfe, Resident in Delhi, to Ochterlony in Ludhiana, 6 January 1813, book 8, no. 2, pp. 5–8.
- 20 Sadly this much repeated and thoroughly delightful story may well be apocryphal: certainly I have been unable to trace it back further than Edward Thompson's *The Life of Charles Lord Metcalfe*, London, 1937, p. 101, where it is described as 'local tradition . . . this sounds like folklore'. It may well have been inspired by the famous miniature of Ochterlony in the India Office Library. In his will, BL, OIOC L/AG/34/29/37, Ochterlony only mentions one bibi [an Indian consort, either a legal wife or a mistress], 'Mahrutun, entitled Moobaruck ul Nissa Begum and often called Begum Ochterlony', who was the mother of his two daughters, although his son Roderick Peregrine Ochterlony was clearly born of a different bibi. Nevertheless it is quite possible that the story could be true: I frequently found Old Delhi traditions about such matters confirmed by research, and several Company servants of the period kept harems of this size. Judging by Bishop Heber's wonderful description of him, Ochterlony was clearly Indianised enough to have done so.
- 21 Punjab Archives, Lahore, from Ochterlony in Ludhiana to John Adam, Calcutta, 9 July 1815, book 14, no. 226, pp. 5–8.
- 22 Punjab Archives, Lahore, Captain Birch to Adam, Ludhiana, 2 December 1814, book 15, no. 6.
- 23 Punjab Archives, Lahore, vol. 18, part II, Letters 117 and 118, p. 535. In Urdu the address reads: Banam-i Farang Akhtar Looni Sahib. Ochterlony's name – or rather its Urduised rendering, Akhtar Looni – translates as Crazy Star.
- 24 Punjab Archives, Lahore, Fraser, Ramgurh to Ochterlony, Ludhiana, 3 September 1816, vol. 18, part II, Case 118, pp. 538–9.
- 25 Punjab Archives, Lahore, Captain Murray to Sir D. Ochterlony Bart. K.C.B., vol 18, part II, Case 150, pp. 653–8.
- 26 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 39; *Waq'at-i-Shah Shuja*, Introduction.
- 27 Punjab Archives, Lahore, Adam to Ochterlony, 5 October 1816, book 9, no. 98, pp. 637–9.
- 28 Punjab Archives, Lahore, Ludhiana Agency, Murray to Ochterlony, 20 January 1817, book 92, Case 17.

- 29 Punjab Archives, Lahore, Adam to Ochterlony, 5 October 1816, book 9, no. 98, pp. 637–9.
- 30 Mohan Lal Kashmiri, *Life of Amir Dost Mohammad of Kabul*, London, 1846, vol. I, pp. 104–5. This was presumably a euphemism for rape.
- 31 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 29–39.
- 32 Patrick Macrory, *Signal Catastrophe: The Retreat from Kabul 1842*, London, 1966, p. 35.
- 33 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 140.
- 34 Punjab Archives, Lahore, R. Ross, Subhatu to Sir D. Ochterlony, Kurnal, 2 September 1816, book 18, Serial no. 116. Ross reported: 'I am writing to you in Goorkhalee libas [dress/disguise] a most perfect image in which after closing this I shall slip out of my house by a by-path into the beds of the Ganges whence I shall proceed with a Subadar and a Sipahi (*Nusseeree*), out of uniform and like myself in Goorkhalee dress to look at the royal party'.
- 35 Charles Masson, *Narrative of Various Journeys in Baluchistan, Afghanistan and the Panjab, 1826 to 1838*, London, 1842, vol. III, p. 51.
- 36 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirtieth Event.
- 37 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 39–56.
- 38 Josiah Harlan, 'Oriental Sketches', insert at p. 42a, mss in Chester County Archives, Pennsylvania, quoted in Ben Macintyre, *Josiah the Great: The True Story of the Man Who Would be King*, London, 2004, p. 18.
- 39 Harlan's 'Sketches', p. 37a, quoted in Macintyre, *Josiah the Great*, pp. 22–3.
- 40 Godfrey Vigne, *A Personal Narrative of a Visit to Ghuzni, Kabul and Afghanistan and a Residence at the Court of Dost Mohamed with Notices of Runjit Singh, Khiva, and the Russian Expedition*, London, 1840, p. 4.
- 41 Punjab Archives, Lahore, Ludhiana Agency papers, Wade to Macnaghten, Press List VI, Book 142, serial no. 44, 9 July 1836. Shah Mahmood Hanifi, 'Shah Shuja's "Hidden History" and its Implications for the Historiography of Afghanistan', *South Asia Multidisciplinary Academic Journal* [online], Free-Standing Articles, online since 14 May 2012, connection on 21 June 2012, <http://samaj.revues.org/3384>.
- 42 See, for example, Punjab Archives, Lahore, Captain C. M. Wade, Pol. Assistant, Loudhianuh to J. E. Colebrooke, Bart., Resident, Delhi, 1 June 1828, Ludhiana Agency Records, book 96, Case 67, pp. 92–4, for one round of the slave-girl saga. See also Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 6.
- 43 Victor Jacquemont, *Letters from India (1829–1832)*, London, 1936, p. 162.
- 44 Jean-Marie Lafont, *Indika: Essays in Indo-French Relations 1630–1976*, New Delhi, 2000, p. 343.
- 45 Ibid.

- 46 Public Records Office (now The National Archives, Kew), PRO 30/12, Ellenborough, Political Diary, 3 September 1829.
- 47 M. E. Yapp, *Strategies of British India: Britain, Iran and Afghanistan, 1798–1850*, Oxford, 1980, pp. 247, 111–12; Mark Bence-Jones, *The Viceroy of India*, London, 1982, p. 15.
- 48 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 39.
- 49 Norris, *The First Afghan War 1838–1842*, p. 15.
- 50 Laurence Kelly, *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia*, London, 2002, ch. XIX, pp. 153–61.
- 51 Edward Ingram, *The Beginning of the Great Game in Asia, 1828–1834*, Oxford, 1979, p. 49; Wellington to Aberdeen, 11 October 1829, Arthur Wellesley, Duke of Wellington, *Supplementary Despatches and Memoranda of Field Marshall Arthur Duke of Wellington*, ed. by his son, the 2nd Duke of Wellington, London, 1858–72, vol. VI, pp. 212–19.
- 52 Kelly, *Diplomacy and Murder*, p. 54.
- 53 Orlando Figes, *Crimea: The Last Crusade*, London, 2010, p. 5.
- 54 Peter Hopkirk, *The Great Game*, London, 1990, p. 117.
- 55 Ibid., p. 117; PRO, Ellenborough, Political Diary, II, 122–3, 29 October 1829.
- 56 BL, OIOC, Secret Committee to Governor General, 12 January 1830, IOR/L/PS/5/543.
- 57 Hopkirk, *The Great Game*, p. 119.
- 58 Cobden, quoted by Norris in *First Afghan War*, p. 38.
- 59 National Archives of India (NAI), Foreign, Political, 5 September 1836, nos 9–19, Minute of Charles Trevelyan.
- 60 Ingram, *Beginning of the Great Game*, p. 169.
- 61 James Lunt, *Bokhara Burnes*, London, 1969, p. 39.
- 62 The two cousins may have spelled their surnames differently, but were in fact closely related.
- 63 Thanks to Craig Murray for pointing out that Burnes was not educated at the Trades School as Kaye had maintained.
- 64 Alexander Burnes, *Travels into Bokhara, Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia, also a Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, London, 1834, vol. I, p. 127.
- 65 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 51.
- 66 Jacquemont, *Letters from India*, pp. 171–3.
- 67 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. I, p. 132.
- 68 Ibid., p. 143.

- 69 Ibid., p. 144.
- 70 Lunt, *Bokhara Burnes*, p. 49. The dray horses were all dead by 1843. According to Norris, they 'died in luxury, far from their Kentish meadows, from over-feeding': *First Afghan War*, p. 47. See also Yapp, *Strategies*, pp. 247, 208.
- 71 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 231–3.
- 72 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. II, p. 334.
- 73 Lafont, *Indika*, p. 343.
- 74 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. II, pp. 313, 341; vol. III, p. 185.
- 75 Ibid., vol. II, pp. 330–2.
- 76 Quoted in Norris, *First Afghan War*, p. 57.
- 77 BL, OIOC, Enclosures to Secret Letters (ESL) 3: no. 69 of no. 8 of 2 July 1832 (IOR/L/PS/5/122), Wade to Macnaghten, 11 May 1832.
- 78 Ibid.
- 79 Ibid., attached letter, 'Translation of a note from Shah Shoojah ool Moolk to Hajee Moolah Mahomed Hussein, the Shah's Agent with Capt. Wade'.
- 80 BL, OIOC, F/4/1466/5766, Extract Fort William Political Consultations of 12 February 1833: Shah Shuja to the Secretary and Deputy Secretary to Govt, received 18 December 1833, and F/4/1466/57660, Macnaghten to Fraser, 8 December 1832.
- 81 BL, OIOC, Board's Collections, F/4/1466/57660, no. 52479.
- 82 BL, OIOC, IOR/P/BRN/SEC/372, Item 34 of Bengal Secret Consultations, 19 March 1833, From the Governor General to Dost Mahomed, written 28 February 1833.
- 83 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Second Event.
- 84 Lafont, *Indika*, p. 351.
- 85 Cited in Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', pp. 178–9.
- 86 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 146.
- 87 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Third Event.
- 88 NAI, Foreign, Secret Consultations, 10 April 1834, no. 20.
- 89 Ibid.
- 90 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 148.
- 91 Ibid., pp. 148–62.

92 NAI, Foreign, Political Consultations, 5 September 1836, nos 9–19, Minute of Charles Trevelyan. Trevelyan and Arthur Conolly were the ones who really formed the Indus Policy of Lords Ellenborough and Auckland.

93 Macintyre, *Josiah the Great*, p. 18.

Chapter 3: The Great Game Begins

- 1 Elizabeth Errington and Vesta Sarkhosh Curtis, *From Persepolis to the Punjab: Exploring Ancient Iran, Afghanistan and Pakistan*, London, 2007, p. 5.
- 2 George Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, London, 1898, p. 67.
- 3 Royal Geographical Society, Rawlinson Papers, HC2, Private Journal Commenced from 14 June 1834, entry for 24 October 1834.
- 4 Ivan Fedorovitch Blaramberg, *Vospominania*, Moscow, 1978, p. 64.
- 5 Yapp, *Strategies*, pp. 138–9.
- 6 I. O. Simonitch, *Précis historique de l'avènement de Mahomed-Schah au trône de Perse par le Comte Simonitch, ex-Ministre Plénipotentiaire de Russie à la Cour de Téhéran*, Moscow, 1967, quoted by Alexander Morrison, *Twin Imperial Disasters: The Invasion of Khiva and Afghanistan in the Russian and British Official Mind, 1839–1842* (forthcoming).
- 7 Sir John MacNeill, *The Progress and Present Position of Russia in the East*, London, 1836, p. 151.
- 8 Rawlinson, *Memoir*, p. 67.
- 9 *Ibid.*, p. 68.
- 10 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.
- 11 Rawlinson, *Memoir*, p. 68.
- 12 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.
- 13 Errington and Curtis, *From Persepolis to the Punjab*, p. 5.
- 14 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.
- 15 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60; Melvin Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevich 1806–39: A Tsarist Agent in Central Asia*, Central Asia Collectanea, no. 4, Washington, DC, 1960, pp. 5–8; V. A. Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva under General Perofski in 1839*, trans. from the Russian for the Foreign Department of the Government of India, Calcutta, 1867; Mikhail Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', *Central Asian Survey*, vol. 3, no. 1 (1984), p. 72.
- 16 'Peslyak's Notes', *Istorichesky Vestnik*, no. 9, 1883, p. 584.
- 17 Letter from V. A. Perovsky, Military Governor of Orenburg, to K. K. Rodofinikin, head of the Asian Department at the Ministry of the Foreign Affairs, 14 June 1836, quoted by N. A. Khalfin, preface to *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (preface to Notes on the Khanate of Bukhara), Moscow, 1983.

- 18 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.
- 19 Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva*, pp. 73–5. Morrison in *Twin Imperial Disasters* points out that this passage was in fact written by Ivanin, not Perovsky.
- 20 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara)
- 21 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.
- 22 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).
- 23 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 70.
- 24 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).
- 25 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', pp. 73–4.
- 26 *Ibid.*, p. 70; Morrison, *Twin Imperial Disasters*, pp. 16–17.
- 27 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).
- 28 Cited by Morrison in *Twin Imperial Disasters*, p. 16.
- 29 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 72.
- 30 N. A. Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House), *Voprosy Istorii*, 1966, No. 10; also Yapp, *Strategies*, p. 234. The original source for this is Duhamel's memoirs.
- 31 Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevich*, p. 12.
- 32 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 74.
- 33 *Ibid.*
- 34 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.
- 35 *Ibid.*, p. 64.
- 36 Burnes, *Cabool*, p. 104.
- 37 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 70.
- 38 See Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 184–8; Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, pp. 307–9; Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 101–7; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, pp. 15–17; Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 203.
- 39 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 May 1837, no. 08, Masson to Wade, 25 February 1837.
- 40 *Ibid.*
- 41 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 186. The Amir who commissioned the *Siraj* left a marginal note on the mss: 'I heard from some elderly men that Hari Singh was riding on an elephant and heading into the fray when suddenly a bullet struck him in a fatal spot and he died. It is not known who killed him.' Whatever the truth, Afghan literature has

always assumed that it was Akbar Khan who personally despatched Hari Singh, and he is credited with the deed in Kashmiri's *Akbarnama* and several other epics.

- 42 Norris, *First Afghan War*, p. 114.
- 43 Burnes, *Cabool*, p. 139, and his letter to Calcutta, 9 October 1837, NAI, Foreign, Political Consultations, letters from Secretary of State, 28 September 1842, no. 21.
- 44 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 445.
- 45 Ibid., pp. 447–9.
- 46 See for example Maulana Hamid Kashmiri, *Akbarnama*.
- 47 Ibid.
- 48 Ibid., ch. 9.
- 49 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 97.
- 50 Vigne, *Visits to Afghanistan*, pp. 176–7.
- 51 Burnes, *Cabool*, p. 140.
- 52 Ibid.
- 53 Ibid., pp. 142–3.
- 54 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 162–72.
- 55 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 10.
- 56 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 192.
- 57 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.
- 58 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, pp. 452–3.
- 59 Ibid. A more accurate translation of Garib Nawaz would be 'He Who Cherishes the Poor'.
- 60 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, Burnes to Holland, nos 3–4.
- 61 Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, London, 1989, p. 492.
- 62 This was of course the same Macaulay who ignorantly remarked in his Minute on Education that 'a single shelf of a good European library was worth the whole native literature of India and Arabia . . . the historical information which has been collected from all the books written in the Sanscrit language is less valuable than what may be found in the most paltry abridgments used at preparatory schools in England'. In the 'anglicist' vs 'Orientalist' debate which followed, Macaulay and Macnaghten were on opposing sides. For the procession see Emily Eden, *Up the Country: Letters written to her Sister from the Upper Provinces of India*, Oxford, 1930, p. 1.
- 63 Emily Eden, *Miss Eden's Letters*, ed. by her great-niece, Violet Dickinson, London, 1927, p. 293.

- 64 W. G. Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, London, 1840, pp. 209–10. The Venetians, masters of a previous trading empire, had a similar approach.
- 65 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 263.
- 66 Ibid.
- 67 Eden, *Up the Country*, p. 18.
- 68 Fanny Eden, *Tigers, Durbars and Kings: Fanny Eden's Indian journals, 1837–1838*, transcribed and ed. by Janet Dunbar, London, 1988, p. 72.
- 69 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 299; Eden, *Up the Country*, p.3.
- 70 Eden, *Up the Country*, p. 156.
- 71 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, pp. 77–80.
- 72 Eden, *Up the Country*, pp. 4, 46.
- 73 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 124.
- 74 Ibid., p. 60.
- 75 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 249–50.
- 76 Yapp, *Strategies*, p. 245; A. C. Banerjee, *Anglo-Sikh Relations: Chapters from J. D. Cunningham's History of the Sikhs*, Calcutta, 1949, p. 53.
- 77 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 250–2.
- 78 BL, OIOC, ESL 48: no. 87 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Extract of a letter from Wade to Macnaghten, 1 January 1838.
- 79 BL, OIOC, ESL 50: no. 18; Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 385.
- 80 BL, OIOC, ESL 48: no. 87 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Extract of a letter from Wade to Macnaghten, 1 January 1838.
- 81 NAI, Foreign, Political Consultations, 11 September 1837, no. 4.
- 82 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 76.
- 83 NAI, Foreign, Political Consultations, 6 June 1838, nos 21–2.
- 84 BL, Broughton Papers, Add Mss 37692, fol. 71, Auckland to Hobhouse, 6 January 1838; Norris, *First Afghan War*, p. 139.
- 85 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 42.
- 86 Herawi, '*Ayn al-Waqayi*', p. 29; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 189–90.
- 87 Norris, *First Afghan War*, pp. 129–30.

- 88 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, 1, 11–14. Extracts from private letters from the late Sir Alex Burnes to Major Holland between the years 1837 and 1841 relating to affairs in Afghanistan.
- 89 Burnes, *Cabool*, pp. 261–2.
- 90 BL, OIOC, L/PS/5/130, Burnes to Macnaghten, 18 February 1838.
- 91 BL, OIOC, ESL 48: no. 100 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Burnes to Auckland, 23 December 1837.
- 92 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, 1, 11–14.
- 93 Norris, *First Afghan War*, p. 141.
- 94 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 76.
- 95 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 465.
- 96 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 162–72.
- 97 Norris, *First Afghan War*, p. 151.
- 98 NAI, Foreign, Secret Consultations, 22 August to 3 October 1838, no. 60, Pottinger to Burnes.
- 99 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, p. 281.
- 100 Michael H. Fisher, 'An Initial Student of Delhi English College: Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', in Margrit Pernau (ed.), *The Delhi College: Traditional Elites, the Colonial State and Education before 1857*, New Delhi, 2006, p. 248.
- 101 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 307–9.
- 102 Burnes to Macnaghten, 24 March 1838, Parliamentary Papers [PP] 1839, Indian Papers 5. For fuller text see PP 1859.
- 103 NAI, Foreign, Secret Consultations, 22 August to 3 October 1838, no. 602, Burnes to Macnaghten.
- 104 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.
- 105 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 77.
- 106 Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 22.
- 107 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, no. 04, Burnes to Holland, Peshawar, 6 May 1838.
- 108 BL, OIOC, ESL 49: no. 12 of no. 11 of 22 May 1838 (IOR/L/PS/5/130), Auckland's Minute of 12 May 1838.
- 109 Eden, *Up the Country*, p. 125.
- 110 Norris, *First Afghan War*, p. 161.
- 111 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 293.
- 112 BL, OIOC, ESL 49: no. 12 of no. 11 of 22 May 1838 (IOR/L/PS/5/130), Auckland's Minute of 12 May 1838.
- 113 Eden, *Miss Eden's Letters*, pp. 299–300.

- 114 Eden, *Up the Country*, p. 186.
- 115 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 70–89.
- 116 *Ibid.*, p. 90.
- 117 *Ibid.*, p. 190.
- 118 Major W. Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot, C.B.*, London, 1888, p. 121; also Henry Lawrence, in Yapp, *Strategies*, p. 247.
- 119 BL, OIOC, Mss Eur E359, Diary of Colvin, entry for 1 June 1838.
- 120 Norris, *First Afghan War*, p. 182.
- 121 *Calendar of Persian Correspondence of the Punjab Archives abstracted into English*, Lahore, 1972–2004 vol. 2, p. 158. Mirza Haidar Ali, an attendant to Shah Shuja ul-Mulk, to the Political Agent, Ludhiana, 15 September 1837.
- 122 Maulana Mohammad-Ghulam Akhund-zada Kohistani, b. Mulla Timur-shah, *mutakhallis ba'Gulam'* (or Gulami Mohammad Ghulam), *Jangnama. Dar wasfi-i mujahidat-i Mir Masjidi-khan Gazi wa sair-i mudjahidin rashid-i milli-i aliya-i mutajawizin-i ajnabi dar salha-yi 1839–1842 i. Asar: Maulina [sic] Muhammad-Gulam Kuhistani mutakhallis ba 'Gulami'*, Kabul 1336 AH/1957 (*Anjuman-i tarikh-i Afg^hanistan*, No. 48) [preface by Ahmad-Ali Kohzad, without index], pp. 184–6.
- 123 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 207–8.
- 124 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.
- 125 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 290.
- 126 *Ibid.*, p. 311.
- 127 Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, p. 505.
- 128 NAI, Foreign, Secret Consultations, 21 November 1838, no.104, Mackeson to Macnaghten, 16 August 1838.
- 129 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 495.
- 130 Yapp argues convincingly for Macnaghten being the main driving force behind the invasion – see *Strategies*, pp. 246–7.
- 131 Colonel William H. Dennie, *Personal Narrative of the Campaigns in Afghanistan*, ed. W. E. Steele, Dublin, 1843, p. 30.
- 132 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. 2, p. 254.
- 133 Yapp, *Strategies*, p. 253.
- 134 Sir John William Kaye, *History of the War in Afghanistan: From the unpublished letters and journals of political and military officers employed in Afghanistan*, London, 1851, vol. I, p. 375.

135 Henry Marion Durand, *The First Afghan War and its Causes*, London, 1879, p. 81.

Chapter 4: The Mouth of Hell

1 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to Auckland, 31 January 1839.

2 Yapp, *Strategies*, p. 263.

3 Dennie, *Personal Narrative of the Campaigns in Afghanistan*, p. 51.

4 Norris, *First Afghan War*, p. 254.

5 Ibid., p. 248.

6 Ibid.

7 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 2, p. 1119, 11 December 1838, Shah political Agent, Ludhiana

8 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 305.

9 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 162.

10 Ibid., p. 159.

11 J. H. Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott, GCB*, London, 1854, vol. I, p. 79.

12 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Singh* pp. 213–14.

13 Eden, *Up the Country*, pp. 205–6.

14 Henry Havelock, *Narrative of the War in Affghanistan in 1838–9*, London, 1840, vol. I, p. 72; Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 392.

15 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 182.

16 Ibid., p. 175.

17 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 393.

18 Saul David, *Victoria's Wars: The Rise of Empire*, London, 2006, p. 27.

19 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 91.

20 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 162, The English in Sindh and the Bolan Pass.

21 Ibid.

22 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 419.

23 Ibid., p. 415.

24 NAI, Foreign, Secret Consultations, Burnes to Holland (pte), 21 March 1839, 8/43, 28 September 1842.

25 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

26 Major-General Sir Thomas Seaton, *From Cadet to Colonel: The Record of a Life of Active Service*, London 1873, p. 74.

- 27 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 7.
- 28 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 162, The English in Sindh and the Bolan Pass.
- 29 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 85.
- 30 G. W. Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain GCB*, Edinburgh, 1909, pp. 31–2.
- 31 *Calendar of Persian Correspondence*, vols. 2 and no. 3, contains many of the letters sent out by Shah Shuja and Wade in an attempt to raise the tribes of Afghanistan for the Sadozai restoration. E.g. vol. 3, no. 206, 19 February 1839, p. 30.
- 32 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. I, pp. 262–3.
- 33 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 198.
- 34 Major William Hough, *A Narrative of the March and Operations of the Army of the Indus 1838–1839*, London, 1841, pp. 83–4.
- 35 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 89.
- 36 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 122.
- 37 Hough, *March and Operations of the Army of the Indus*, p. 68.
- 38 George Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, London, 1875, p. 7.
- 39 Sita Ram Panday, *From Sepoy to Subedar*, trans. Lt. Col. J. T. Norgate, London, 1873, pp. 88–9. This is an irresistible text, but also a somewhat problematic one. The Hindustani original, supposedly written down in Devanagari by Sita Ram in retirement, has never come to light, and the earliest version of it appeared in English in the 1870s. It was then translated *back* into Arabic-script Hindustani (as the *Khwab o Khuya*) for use as an examination text for the Indian Civil Service (ICS). It is always possible that there is no original, and that the text was actually written by the British officer who first published it. However, having read many other letters allegedly written by sepoy to the Delhi press, and in fact clearly written by their British officers, I am inclined to accept the authenticity of this text.
- 40 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 170, The English in Sindh and the Bolan Pass.
- 41 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 155, no. 1000, 9 June 1839, Shah Shuja to Colonel Wade.
- 42 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 171, The English in Sindh and the Bolan Pass.
- 43 National Army Museum, NAM 2008–1839, Gaisford Letters, p. 1, Camp Artillery Brigade Near Kabool, 20 August 1839.
- 44 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 101.
- 45 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, p. 1.
- 46 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 12–13.
- 47 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 115.
- 48 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, p. 1.

- 49 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 206.
- 50 Haji Khan Kakar had already sent a verbal message to Shah Shuja, but this was the first sign that he was planning to act on his word – see NAI, Foreign, Secret Consultations, 16 October 1839, no. 70, Abstract of letters received by Shah Shooja from different Chiefs West of Indus in reply to communications addressed to them by His Majesty; sent for the perusal of Captain Wade.
- 51 Kashmiri, *Akbarnama*.
- 52 Letter of Alexander Burnes quoted by Emily Eden, *Up the Country*, p. 291.
- 53 National Army Museum, NAM 2008–1839, Gaisford Letter, p. 1, Camp Artillery Brigade Near Kabool, 20 August 1839.
- 54 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Macnaghten to Auckland, 6 May 1839.
- 55 William Taylor, *Scenes and Adventures in Afghanistan*, London, 1842, p. 95.
- 56 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 104, The Thirty-Fifth Event.
- 57 Ibid.
- 58 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 225.
- 59 Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari*, p. 4.
- 60 Rev. G. R. Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, London, 1843, p. 39.
- 61 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, London, 1843, pp. 91–2.
- 62 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain GCB*, p. 35.
- 63 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fols 63–8, Auckland to Hobhouse, 18 June 1839.
- 64 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 111, no. 762, 16 May 1839, Political Agent, Ludhiana to Shah Dad Khan; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 169.
- 65 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 259; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 43.
- 66 NAI, Foreign, Secret Consultations, 16 October 1839, no. 70, Abstract of letters received by Shah Shooja from different Chiefs West of Indus in reply to communications addressed to them by His Majesty; sent for the perusal of Captain Wade.
- 67 William Barr, *Journal of a March from Delhi to Peshawar and thence to Cabul*, London, 1844, pp. 134–5.
- 68 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 50, no. 334, 19 March 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.
- 69 Ibid., p. 52, no. 356, 21 March 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

- 70 Ibid., p. 56, no. 382, 27 March 1839; p. 58, no. 399, 1 April 1839; p. 60, no. 410, 3 April 1839; p. 64, nos 443 and 444, 8 April 1839; all Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.
- 71 Ibid., p. 57, no. 394, 31 March 1839, Khalsa sarkar to General Avitabile.
- 72 Ibid., p. 87, no. 604, 1 May 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.
- 73 Ibid., p. 29, no. 200 and p. 104, no. 716, 13 May (for demands of the Khyber chiefs) and p. 107, no. 735, 15 and 21 May 1839, Maharajah Ranjit Singh to Political Agent, Ludhiana.
- 74 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 223–4.
- 75 Eden, *Up the Country*, pp. 292, 310.
- 76 Yapp, *Strategies*, pp. 363–5.
- 77 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 264.
- 78 BL, OIOC, ESL 79: no. 5 of Appendix VI in no. 3 of no. 71 of 20 August 1840 (IOR/L/PS/5/160), Extract from a demi-official letter from Todd to Macnaghten, 15 June 1840.
- 79 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to the Governor General, 31 January 1839.
- 80 NAI, Foreign, Secret Consultations, 12 June 1839, no. 75, Wade to Maddock, 18 July 1839.
- 81 Taylor, *Scenes and Adventures in Afghanistan*, pp. 101–2.
- 82 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 171.
- 83 BL, OIOC, Mss Eur D1 118, Nicholls letters, Keane to Nicholls, August 1839.
- 84 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, p. 97.
- 85 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 39–56.
- 86 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 226–7.
- 87 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 238–42.
- 88 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 174.
- 89 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.
- 90 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, p. 98.
- 91 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, pp. 178–9.
- 92 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.
- 93 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.
- 94 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 17.
- 95 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 46.

- 96 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, pp. 71ff.
- 97 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.
- 98 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 53.
- 99 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, pp. 166–7.
- 100 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.
- 101 Ibid.
- 102 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 228.
- 103 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 307.
- 104 Havelock, *Narrative of the War in Affghanistan*, vol. II, p. 97.
- 105 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 236–7.
- 106 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 53.
- 107 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 14.
- 108 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 25.
- 109 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 461.
- 110 Hough, *March and Operations of the Army of the Indus*, pp. 251–2.

Chapter 5: The Flag of Holy War

- 1 Khalfin, *Vozmezdje ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House).
- 2 BL, Add Mss 48535, Clanricarde to Palmerston, 25 May 1839.
- 3 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 209n.
- 4 NAI, Foreign, Secret Consultations, 18 December 1839, no. 6, Translation of a letter from Nazir Khan Ullah at Bokhara to the address of the British Envoy and Minister at Kabul dated 15th Rajab / 24 September 1839.
- 5 Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva*, pp. 73–5. Also quoted, in a slightly different translation, in Morrison, *Twin Imperial Disasters*, pp. 22–4. Morrison says only four letters from Vitkevitch in Kabul survive in his file in the Russian archives.
- 6 Khalfin, *Vozmezdje ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House); also Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 23.
- 7 Khalfin, *Vozmezdje ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House), pp. 194–206.
- 8 Sungurov's notes were assembled into a memoir by his cousin I. A. Polferov in 'Predatel' (The Traitor), *Istoricheskij vestnik*, St Petersburg, vol. 100 (1905), p. 498 and note. See also Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevitch*, pp. 16–18.
- 9 Blaramberg, *Vospominania*, p. 64.

- 10 Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 32.
- 11 George Pottinger and Patrick Macrory, *The Ten-Rupee Jezail: Figures in the First Afghan War 1838–42*, London, 1993, p. 7.
- 12 Yapp, *Strategies*, p. 268; David, *Victoria's Wars*, p. 35.
- 13 Eden, *Up the Country*, pp. 205–6.
- 14 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 126, The Thirty-Fifth Event.
- 15 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 69.
- 16 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 144–8.
- 17 James Rattray, *The Costumes of the Various Tribes, Portraits of Ladies of Rank, Celebrated Princes and Chiefs, Views of the Principal Fortresses and Cities, and Interior of the Cities and Temples of Afghaunistan*, London, 1848, p. 16.
- 18 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.
- 19 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 69–70.
- 20 *Ibid.*, pp. 71–2.
- 21 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 16.
- 22 Many thanks to Craig Murray for bringing this to my attention. Both Alexander and James Burnes, as well as Mohan Lal Kashmiri, were enthusiastic Masons
- 23 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 27.
- 24 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 315.
- 25 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 228.
- 26 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, p. 70.
- 27 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 20.
- 28 J. H. Stocqueler, *Memorials of Affghanistan: State Papers, Official Documents, Dispatches, Authentic Narratives etc Illustrative of the British Expedition to, and Occupation of, Affghanistan and Scinde, between the years 1838 and 1842*, Calcutta, 1843, Appendix I, 'The Pursuit of Dost Mohammad Khan by Major Outram of the Bombay Army', p. iv.
- 29 *Ibid.*, p. ix.
- 30 *Ibid.*
- 31 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.
- 32 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 228–31.
- 33 BL, OIOC, Elphinstone Papers, Mss Eur F89/3/7; Yapp, *Strategies*, p. 332.

- 34 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 54–5.
- 35 Macintyre, *Josiah the Great*, pp. 264, 308.
- 36 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 71.
- 37 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 305–12; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 226; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 197.
- 38 Thomas J. Barfield, 'Problems of Establishing Legitimacy in Afghanistan', *Iranian Studies*, vol. 37, no. 2, June 2004, p. 273.
- 39 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fol. 188, Auckland to Hobhouse, 21 December 1839.
- 40 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 127, The Thirty-Fifth Event.
- 41 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 32.
- 42 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 109.
- 43 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 258.
- 44 NAI, Foreign, Secret Consultations, 18 December 1839, no. 6, Translation of a letter from Nazir Khan Ullah at Bokhara to the address of the British Envoy and Minister at Kabul dated 15th Rajab / 24 September 1839.
- 45 Ibid.
- 46 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 September 1842, no. 37–38, Sir A. Burnes Cabool to Captain G. L. Jacob, Rajcote, Private, Cabool, 19 September 1839.
- 47 Yapp, *Strategies*, p. 339.
- 48 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 323.
- 49 Quoted in Yapp, *Strategies*, p. 344.
- 50 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 49–50.
- 51 Ibid., p. 50.
- 52 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Sturt, 10 May 1840.
- 53 Yapp, *Strategies*, pp. 322–3.
- 54 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.
- 55 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 282–3.
- 56 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 399.
- 57 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Sturt, 10 May 1840.
- 58 Jules Stewart, *Crimson Snow: Britain's First Disaster in Afghanistan*, London, 2008, p. 64.
- 59 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 124, The Thirty-Fifth Event.

- 60 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 235–6.
- 61 NAI, Foreign, Secret Consultations, 5 October 1840, no. 66, Macnaghten to Auckland.
- 62 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.
- 63 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fol. 188, Auckland to Hobhouse, 21 December 1839.
- 64 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 June 1840, no. 95–6, Auckland to Shah Shuja.
- 65 M. E. Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 27, no. 2 (1964), p. 342. See also Thomas Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton, 2010, pp. 118–20.
- 66 BL, OIOC, ESL, 88, no. 24 of no. 32 of 17 August 1842, Lal, Memorandum, 29 June 1842.
- 67 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 380–1.
- 68 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 50.
- 69 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 January 1840, no. 75–77, Shah Shuja to Auckland.
- 70 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 245.
- 71 NAI, Foreign, Secret Consultations, 24 August 1840, covering letter of Macnaghten of 22 July 1840.
- 72 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 January 1840, no. 75–77, Shah Shuja to Auckland.
- 73 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.
- 74 Waqi'at-i-Shah Shuja, pp. 124–5, The Thirty-Fifth Event.
- 75 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 3, and Lockyer Willis Hart, *Character and Costumes of Afghanistan*, London, 1843, p. 1.
- 76 Shahmat Ali, *The Sikhs and Afghans in Connexion with India and Persia*, London, 1847, p. 479.
- 77 NAI, Foreign, Secret Consultations, 24 August 1840, Sir A. Burnes' report of an interview with Shah Shooja with some notes of Sir Wm Macnaghten to GG. Capt. Lawrence accompanied Burnes.
- 78 NAI, Foreign, Secret Consultations, 5 October 1840, no. 66, Macnaghten to Auckland.
- 79 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 245.
- 80 BL, OIOC, IOR L/PS/5/162.
- 81 BL, OIOC, ESL 74: no. 5 of no. 24 of no. 13, 19 February 1841.
- 82 BL, OIOC, ESL 70: no. 35 of no. 99 of 13 September 1840, Burnes Memo of a conversation with Shah Shuja, 12 July 1840.
- 83 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Osborne, 18 February 1840.
- 84 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 256–7 .

- 85 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. I, p. 272.
- 86 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 17.
- 87 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.
- 88 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 237.
- 89 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 17.
- 90 Ibid.
- 91 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 197; BL, OIOC, no. 7 of no. 122 of 16 October 1840 (L/PS/5/152), Macnaghten to Torrens, 22 August 1840.
- 92 Dennie, *Personal Narrative*, p. 126.
- 93 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, pp. 184–6.
- 94 Ibid, pp. 157–8.
- 95 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 349–50.
- 96 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 205–10.
- 97 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 360.
- 98 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, pp. 193–5.
- 99 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 49–52.
- 100 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 126, The Thirty-Fifth Event. For the tradition of rulers surrendering see the perceptive analysis in Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, pp. 117–18.
- 101 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 209.
- 102 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 98.
- 103 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 280–1.
- 104 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 210.
- 105 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 240.
- 106 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 126–7, The Thirty-Fifth Event.
- 107 Stewart, *Crimson Snow*, p. 71.
- 108 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 211.
- 109 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 53.

Chapter 6: We Fail from Our Ignorance

- 1 Eden, *Up the Country*, p. 389.
- 2 Ibid.
- 3 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 334.

- 4 Karl Meyer and Shareen Brysac, *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Europe*, London, 1999, p. 93.
- 5 Eden, *Up the Country*, p. 390.
- 6 BL, Broughton Papers, Add Mss 37703, Auckland to Elphinstone, 18 December 1840.
- 7 Helen Mackenzie, *Storms and Sunshine of a Soldier's Life: Lt. General Colin Mackenzie CB 1825–1881*, 2 vols, Edinburgh, 1884, vol. I, p. 65.
- 8 *Ibid.*, p. 75.
- 9 National Army Museum, NAM 1999–02–116–9–1, Magrath Letters, Letter 9, Cantonment Caubul, 22 June 1841.
- 10 BL, OIOC, ESL 86: no. 38 of no. 14, 17 May 1842, Elphinstone Memo, December 1841.
- 11 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Major-General William Elphinstone to James D. Buller Elphinstone, 5 April 1841.
- 12 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 343.
- 13 BL, Broughton Papers, Add Mss 37705, Auckland to George Clerk, 23 May 1841. See also Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 67.
- 14 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 291; Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 382; see also Yapp, *Strategies*, p. 366.
- 15 See for example the letter from Malik Mohamad Khan and Abdah Sultan in Ghazni to Naib Aminullah Khan Logari, undated but c.1841, reproduced in Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari*, p. 167. The original was in an album of letters (which now seem to have disappeared) in the Kabul museum.
- 16 M. E. Yapp, 'Disturbances in Western Afghanistan, 1839–41', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 26, no. 2 (1963), p. 310.
- 17 BL, OIOC, ESL 75: no. 37 of no. 34 of 22 April 1841 (IOR/L/PS/5/156), Aktar Khan's address to Naboo Khan Populzye, and forwarded by that Chief to Ata Mahomed Khan (Sirdar), who transmitted it to Candahar. Translated by H. Rawlinson, February 1841.
- 18 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 272–3.
- 19 Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, p. 81.
- 20 BL, OIOC, ESL 81: no. 64a of no. 109 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Rawlinson dated about 2 August 1841.

- 21 Colonel (John) Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment, Shah Shooja's Force, in 1841*, London, 1878, pp. 5–6; George Pottinger, *The Afghan Connection: The Extraordinary Adventures of Eldred Pottinger*, Edinburgh, 1983, p. 117.
- 22 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.
- 23 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 21.
- 24 BL, OIOC, Board's Collections of Secret Letters to India, 13, Secret Committee to Governor General in Council, 694/31 December 1840.
- 25 Burnes to Wood, February 1841, in John Wood, *A Personal Narrative of a Journey to the Source of the River Oxus by the Route of the Indus, Kabul and Badakshan, Performed under the Sanction of the Supreme Government of India, in the Years 1836, 1837 and 1838*, London, 1841, pp. ix–x.
- 26 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 September 1842, nos 43, Burnes to Holland, 6 September 1840.
- 27 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 September 1842, no. 37–38, A. Burnes to J. Burnes.
- 28 Norris, *First Afghan War*, p. 317. For the cost of the Afghan War to the Company economy see also Yapp, *Strategies*, pp. 339–42; Shah Mahmood Hanifi, 'Impoverishing a Colonial Frontier: Cash, Credit, and Debt in Nineteenth-Century Afghanistan', *Iranian Studies*, vol. 37, no. 2 (June 2004); and Shah Mahmood Hanifi, *Connecting Histories in Afghanistan: Market Relations and State Formation on a Colonial Frontier*, Stanford, 2011. See also Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 25–30.
- 29 Yapp, *Strategies*, p. 341.
- 30 BL, OIOC, IOR/HM/534–45, Papers Connected to Sale's Brigade, vol. 39, Nicholls Papers and Nicholls's Journal, 26 March 1841.
- 31 National Army Museum, NAM, 1999–02–116–9–1, Magrath Letters, Letter 8 and 9, Cantonment Caubul, 21 May and 22 June 1841.
- 32 Lady Florentia Sale, *A Journal of the Disasters in Affghanistan 1841–2*, London 1843, p. 29.
- 33 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 14.
- 34 *Ibid.*, pp. 15–17.
- 35 *Ibid.*, p. 8.
- 36 *Ibid.*, p. 121.
- 37 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 99.
- 38 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 20.
- 39 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 99.
- 40 NAI, Foreign, Secret Consultations, 25 January 1841, nos 80–82, Translation of a letter from His Majesty Shah Shooja ool Moolk to Her Majesty the Queen of England.

- 41 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 54.
- 42 Yapp, *Strategies*, p. 315.
- 43 *Waq'at-i-Shah Shuja*, pp. 124–5, The Thirty-Fifth Event.
- 44 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 244–5.
- 45 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 387.
- 46 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 286.
- 47 For the degree to which Afghan debts endangered the financial underpinnings of the East India Company, see Hanifi, *Connecting Histories in Afghanistan*, and Shah Mahmoud Hanifi, 'Inter-regional Trade and Colonial State Formation in Nineteenth Century Afghanistan', unpublished PhD dissertation, University of Michigan, 2001.
- 48 David, *Victoria's Wars*, p. 45.
- 49 Quoted in Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 138.
- 50 BL, OIOC, ESL 81 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Auckland, dated Cabool, 28 August 1841.
- 51 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 96.
- 52 BL, OIOC, ESL 88: no. 24 of no. 32, dated 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Mohan Lal's Memo.
- 53 Barfield, 'Problems of Establishing Legitimacy in Afghanistan', p. 273; also Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, p. 120; Hanifi, 'Inter-Regional Trade and Colonial State Formation in Nineteenth Century Afghanistan', p. 58.
- 54 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 319.
- 55 *Ibid.*, p. 381.
- 56 *Waq'at-i-Shah Shuja*, pp. 131–2, The Thirty-Fifth Event.
- 57 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 21.
- 58 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Extract of a letter from Asst. Surgeon Campbell in Medical Charge of the 54th N.I., dated Cabool, 26 July 1841.
- 59 Pottinger, *The Afghan Connection*, p. 120.
- 60 BL, OIOC, Mss Eur F89/3/7, Broadfoot to W. Elphinstone.
- 61 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, pp. 26–8.
- 62 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Captain Broadfoot's Report.
- 63 Macrory, *Signal Catastrophe*, pp. 141–2.
- 64 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 138.

- 65 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 80.
- 66 BL, OIOC, ESL 81: no. 10 of no. 109 of 22 December 1841 (IOR/L/PS/5/162), Macnaghten to Maddock, 26 October 1841.
- 67 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p.11.
- 68 Quoted in Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 149.
- 69 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 149.
- 70 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 15.
- 71 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 93.
- 72 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 20.
- 73 Ibid., p. 24.
- 74 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 338.
- 75 National Army Museum, NAM 1999–02–116–10–4, Magrath Letters, Camp Tezeen 25 October 1841.
- 76 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 25.
- 77 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 157.
- 78 Ibid., pp. 156–7.
- 79 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 118.
- 80 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 165.
- 81 NAI, Foreign, Secret Consultations, 13 December 1841, nos 1–2, Sale to Nicholls, 13 November 1841.
- 82 Quoted in Hopkirk, *The Great Game*, p. 238.
- 83 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 35–9.
- 84 Ibid., vol. I, pp. 350, 360.
- 85 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 161.
- 86 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 22.
- 87 BL, OIOC, ESL 81: no. 64a of no. 109 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Auckland, dated Cabool, 29 September 1841.
- 88 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 286.
- 89 Ibid., p. 287.
- 90 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 22, The killing of Burnes.
- 91 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 390–1.

92 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 215–20.

93 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 289.

94 BL, OIOC, ESL 88: no. 24 of no. 32, dated 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Mohan Lal's Memo.

95 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 215–20.

Chapter 7: All Order Is at an End

1 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 1, entry for 2 November 1841.

2 Ibid., pp. 1–2.

3 Pottinger, *The Afghan Connection*, p. 141.

4 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 62.

5 Ibid., pp. 63–4.

6 Ibid., p. 65.

7 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 401–2.

8 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 105.

9 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 407.

10 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

11 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 54–7.

12 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, pp. 163ff.

13 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 408–9.

14 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 22, The killing of Burnes.

15 BL, Wellesley Papers, Add Mss 37313, James Burnes to James Carnac, 1 February 1842, Extract of a Persian Letter in exhortation from the Khans of Cabaul to the Chiefs of the Afreedees, a copy of which was received from Captain Mackinnon by Mr. Robertson at Agra on 20 December.

16 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 155.

17 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 249.

18 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 29; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

19 Quoted by Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 380.

20 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 132, The Thirty-Fifth Event.

21 Ibid., p. 137.

22 Ibid.

- 23 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 106–7.
- 24 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 75.
- 25 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 39.
- 26 Major-General Sir Vincent Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, London, 1879, p. 87.
- 27 *Waq'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.
- 28 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 39.
- 29 *Waq'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.
- 30 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 369.
- 31 *Waq'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.
- 32 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 89.
- 33 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 187.
- 34 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 29–32.
- 35 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 67–9.
- 36 *Ibid.*, p. 69.
- 37 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 35.
- 38 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8.
- 39 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.
- 40 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8, 51.
- 41 Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, p. 15.
- 42 *Ibid.*, pp. 21–4.
- 43 Yapp, *Strategies*, p. 179.
- 44 BL, OIOC, ESL 88: no. 74 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Court Martial of Himmat Bunneah, 'An European Special Court of Inquiry held at Candahar by order of Major Genl. Nott commanding Lower Afghanistan for the purpose of enquiring into such matter as may be brought before it', Candahar, 15 June 1842.
- 45 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 394–5.
- 46 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 38.
- 47 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 413.

- 48 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 74–5.
- 49 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 106–7.
- 50 Ibid., p. 107.
- 51 Ibid., pp. 108–10.
- 52 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 8, entry for 3 November 1841.
- 53 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 57–8.
- 54 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 46.
- 55 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 109.
- 56 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 15, entry for 2 December 1841.
- 57 Ibid., p. 16.
- 58 Ibid., p. 15.
- 59 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 47.
- 60 Ibid., p. 82.
- 61 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, pp. 110–13.
- 62 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 108–10.
- 63 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 116.
- 64 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 133.
- 65 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 66.
- 66 Ibid., p. 47.
- 67 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 137, The Thirty-Fifth Event.
- 68 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 84.
- 69 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.
- 70 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 124.
- 71 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.
- 72 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 416; 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8, 54.

- 73 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, p. 55.
- 74 Ibid., p. 56.
- 75 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 176.
- 76 Ibid., p. 162; Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 121.
- 77 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 85.
- 78 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 271.
- 79 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 86.
- 80 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 271.
- 81 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 93.
- 82 Ibid.
- 83 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, pp. 251–3.
- 84 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 123.
- 85 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 182.
- 86 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 25, Akbar Khan returns to Kabul.
- 87 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 120.
- 88 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 347.
- 89 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.
- 90 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 25, Akbar Khan returns to Kabul.
- 91 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.
- 92 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.
- 93 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 178.
- 94 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.
- 95 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 123.
- 96 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 180.
- 97 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 100–1.

- 98 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.
- 99 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 188.
- 100 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.
- 101 Ibid., Macnaghten to Auckland, Encl with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842.
- 102 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 138, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.
- 103 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 110.
- 104 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 323.
- 105 Ibid., p. 329.
- 106 Ibid.
- 107 Ibid., p. 355.
- 108 BL, Broughton Papers, Add Mss 37706, fol. 197, Auckland to Nicholls, 1 December 1841.
- 109 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.
- 110 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 111.
- 111 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 124.
- 112 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 111.
- 113 Ibid., pp. 111–12.
- 114 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 253–7.
- 115 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 349.
- 116 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 December 1842, no. 480–82, quoted in Mohan Lal's Memo.
- 117 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.
- 118 Hari Ram Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War, Based on Mohan Lal's Observations*, Chandigarh, 1940, p. 246. Mohan Lal appears to have doubted the truth of Abdul Aziz's claim.
- 119 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 421–2.
- 120 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Macnaghten to Auckland, Encl. with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842.

- 121 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.
- 122 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memo.
- 123 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 216.
- 124 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 139.
- 125 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 127.
- 126 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Macnaghten to Auckland, Encl with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842; Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p.32.
- 127 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.
- 128 BL, OIOC, ESL 82: Agra Letter, 22 January 1842, (IOR/L/PS/5/163), Pottinger to MacGregor (date unclear).
- 129 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

Chapter 8: The Wail of Bugles

- 1 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 30, entry for 6 January 1842.
- 2 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 143.
- 3 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 28.
- 4 Ibid.
- 5 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 132–4.
- 6 Ibid., p. 147.
- 7 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 96.
- 8 Quoted by Peter Hopkirk in *The Great Game*, p. 258.
- 9 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, pp. 247–8.
- 10 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 30, entry for 29 December 1841.
- 11 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War, Based on Mohan Lal's Observations*, pp. 176–8.
- 12 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 141.
- 13 *Waq'at-i-Shah Shuja*, p. 138, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.
- 14 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 428–9.

- 15 NAI, Foreign, Secret Consultations, 1 June 1842, no. 19, Shuja's letter to the Governor General on the causes which led to the murder of Sir Wm Macnaghten (free translation).
- 16 Ibid.
- 17 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 142.
- 18 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 249.
- 19 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 142.
- 20 Ibid., p. 143.
- 21 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, pp. 30–1, entry for 6 January 1842.
- 22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 144.
- 23 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 258.
- 24 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 135.
- 25 Ibid.
- 26 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 259.
- 27 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 145–6.
- 28 Ibid., p. 146.
- 29 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 261.
- 30 Ibid.
- 31 Brydon Diary, quoted in John C. Cunningham, *The Last Man: The Life and Times of Surgeon Major William Brydon CB*, Oxford, 2003, p. 88.
- 32 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, pp. 261, 265.
- 33 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 31, entry for 7 January 1842.
- 34 Ibid.
- 35 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 149.
- 36 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 264.
- 37 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 138.
- 38 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 33, entry for 8 January 1842.
- 39 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 265.

- 40 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 151.
- 41 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 155.
- 42 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 34, entry for 8 January 1842.
- 43 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 154–5.
- 44 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan 1841–2*, p. 155.
- 45 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 28.
- 46 BL, OIOC, Mss Eur C703, Diary of Captain William Anderson, entry for 9 January 1842.
- 47 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.
- 48 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan 1841–2*, p. 158.
- 49 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.
- 50 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 41, entry for 9 January 1842.
- 51 National Army Museum, Diary of Surgeon-Major William Brydon, NAM 8301/60, entry for 10 January 1842.
- 52 BL, OIOC, Mss Eur F 89/54, First Elphinstone Memorandum, n.d.
- 53 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 163.
- 54 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 36, entry for 10 January 1842.
- 55 Ibid.
- 56 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 142.
- 57 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, pp. 114–15.
- 58 National Army Museum, Diary of Surgeon-Major William Brydon, NAM 8301/60, entry for 13 January 1842.
- 59 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Houghton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Ghoorkha Regiment*, pp. 57–8.
- 60 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 188; Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 197.
- 61 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 160.
- 62 National Army Museum, NAM 6912–6, Souter Letter, Lieutenant Thomas Souter to his Wife.
- 63 Ibid. The colours were later returned 'though divested of the tassels and most of its tinsel'.
- 64 National Army Museum, NAM 8301/60, Diary of Surgeon-Major William Brydon, entry for 13 January 1842.

- 65 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 186.
- 66 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 230–2, Pottinger succeeds Macnaghten, leaves Kabul and is plundered.

Chapter 9: The Death of a King

- 1 *Delhi Gazette*, 2 February 1842.
- 2 Munshi Abdul Karim's *Muharaba Kabul wa Kandahar* was for example published in Lucknow in 1849 and in
- a. Kanpur in 1268/1851; Qasim-Ali-khan 'Qasim' Akbarabadi's *Zafar-nama-i Akbari* (as in Sprenger), or *Akbar-nama* (as in Peshawar catalogue, completed in 1260/1844), was published in Agra, 1272/1855–6.
- 3 Charles Allen, *Soldier Sahibs: The Men Who Made the North-West Frontier*, London, 2000, p. 43.
- 4 BL, Broughton Papers, Add Mss 37707, fols 187–8, Auckland to Hobhouse, 18 February 1842.
- 5 Hopkirk, *The Great Game*, pp. 270–1.
- 6 PRO, Ellenborough Papers, 30/12/89, Ellenborough to Peel, 21 February 1842.
- 7 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, pp. 162–3.
- 8 NAI, Foreign, Secret Consultations, 31 January 1842, no. 70a, Clerk to Captain Nicholson, i/c of Dost Mohammad Khan, camp, Saharanpore, 12 January 1842.
- 9 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 June 1842, no. 34, Captain P. Nicholson with Dost Mohammad Khan, to Clerk, Mussoorie, 2 May 1842.
- 10 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 190.
- 11 BL, Hobhouse Diary, Add Mss 43744, 26 August 1842.
- 12 BL, Broughton Papers, Add Mss 37707, fols 187–8, Auckland to Hobhouse, 18 February 1842.
- 13 There is an excellent analysis of this in Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', pp. 350–1. See also Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, p. 104.
- 14 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.
- 15 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.
- 16 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Muhammad Akbar Khan besieges Jalalabad, Shuja al-Mulk is killed in Kabul.
- 17 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 436–8.
- 18 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 32–3, MacGregor to Maddock, Translation of letters received from Captain MacGregor at Jellalabad on 22 March 1842.
- 19 *Ibid.*, From Shah Shoojah to Captain Macgregor dated 8th Feb and written *seemingly* in H.M.'s own hand'.

- 20 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 168.
- 21 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 180–3.
- 22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 170.
- 23 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 180–3.
- 24 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 72–4.
- 25 BL, OIOC, ESL 88: no. 36 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Eldred Pottinger to Pollock, 10 July 1842.
- 26 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 191.
- 27 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 146–7.
- 28 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 176.
- 29 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 237.
- 30 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 149.
- 31 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 190–1.
- 32 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 192–4.
- 33 NAI, Foreign, Secret Consultations, 29 June 1842, no. 8, To: T. A. Maddock Esq, Secr. to the Govt, Political Dept, From: R. Sale, Major General, Dated Jellalabad, 16 April 1842.
- 34 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 195.
- 35 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 82.
- 36 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 195–6.
- 37 Ibid., pp. 197–8.
- 38 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 167.
- 39 BL, OIOC, ESL 85: no. 20 of no. 3 of 21 April 1842, MacGregor to Pollock, 14 March 1842.
- 40 See Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 75–80, 98–102, 105–7.
- 41 BL, OIOC, ESL 83: Agra Letter, 19 February 1842 (IOR/L/PS/5/164), Mahomed Akbar Khan to Sayed Ahai-u-din.
- 42 Ibid., Translation of a letter from Mahomed Akbar Khan to Turabaz Khan Ex Chief of Lalpoora.
- 43 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Sardar Mohammad Akbar Khan besieges Jalalabad.
- 44 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 198.
- 45 Ibid., pp. 207–8.
- 46 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 14–15, n.d., Pollock transmits letter from Captain Mackeson on the wounding of Mohammad Akbar Khan.
- 47 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Sardar Mohammad Akbar Khan besieges Jalalabad.

- 48 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 272.
- 49 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 183.
- 50 For the complicated politics of Kabul at this period, see Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', pp. 350–1.
- 51 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 273.
- 52 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842, Lal to Macgregor, 30 January 1842.
- 53 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.
- 54 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 274.
- 55 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30A of no. 14 of 17 May 1842, Lal to Colvin, 29 January 1842; also ESL, 84: no. 27 of no. 25 of 22 March 1842, Conolly to Clerk, 26 January 1842.
- 56 BL, OIOC, ESL, 85: no. 24 of no. 3 of 21 March 1842, Shuja to MacGregor, recd 7 March 1842.
- 57 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842 (IOR/L/PS/5/167), Lal to MacGregor, 18 March 1842.
- 58 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.
- 59 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–2, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.
- 60 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.
- 61 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.
- 62 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, p. 109n.
- 63 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 31, Translation of a letter from His Majesty Shah Soojah ool Moolk to Captain MacGregor written by the Shah himself.
- 64 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 165.
- 65 Ibid., pp. 166–7.
- 66 Ibid., pp. 169–70.
- 67 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.
- 68 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 237–9, Shuja' al-Mulk is killed in Kabul.
- 69 Ibid.
- 70 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

- 71 Ibid.
- 72 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 303, 309.
- 73 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.
- 74 Punjab Archives, Lahore, from Fraser, Ramgurh to Ochterlony, Ludhiana, 3 September 1816, vol. 18, part 2, Case 118, pp. 538–9.
- 75 NAI, Foreign, Secret Consultations, 10 April 1834, no. 20, Wade to Bentinck, Translation of a letter from Shah Shuja, 12 March 1834.
- 76 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 212.
- 77 These were the words of Josiah Harlan on meeting Shuja for the first time in Ludhiana. Josiah Harlan, 'Oriental Sketches', insert at p. 42a, Mss in Chester Country Archives, Pennsylvania, quoted in Macintyre, *Josiah the Great*, p. 24.
- 78 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. I, p. ix.
- 79 *Waq'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.
- 80 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 200.

Chapter 10: A War for No Wise Purpose

- 1 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 158–9.
- 2 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 209.
- 3 Ibid., p. 210.
- 4 Quoted in Stewart, *Crimson Snow*, p. 179.
- 5 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 210–11.
- 6 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 162.
- 7 Charles Rathbone Low, *The Life and Correspondence of Field Marshal Sir George Pollock*, London, 1873, p. 276.
- 8 Lieutenant John Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, London, 1844, p. 169.
- 9 Charles Rathbone Low, *The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, London, 1879, p. 315.
- 10 Ibid., p. 306.
- 11 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Broadfoot to Lord Elphinstone, 26 April 1842.
- 12 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 35.
- 13 Quoted by Hopkirk, *The Great Game*, p. 273.
- 14 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 57.

- 15 Low, *The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, p. 320.
- 16 Ibid., p. 317.
- 17 Ibid., pp. 318–19.
- 18 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign*, pp. 173–4.
- 19 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 215.
- 20 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 185.
- 21 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 203.
- 22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 187.
- 23 Ibid., p. 197.
- 24 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 211.
- 25 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Broadfoot to Lord Elphinstone, 26 April 1842.
- 26 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 190.
- 27 Ibid., p. 194.
- 28 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, pp. 198–9.
- 29 BL, OIOC, ESL 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842 (IOR/L/PS/5/167), Lal to MacGregor, 10 April 1842.
- 30 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 217, 254.
- 31 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, pp. 453–5.
- 32 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 53.
- 33 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.
- 34 Ibid.
- 35 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, pp. 125–6.
- 36 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, p. 284.
- 37 Quoted in Allen, *Soldier Sahibs*, p. 47.
- 38 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, pp. 316–17.
- 39 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, p. 186.
- 40 Ibid., p. 187.
- 41 Fisher, 'Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', p. 249.

- 42 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, p. 189. Mohan Lal's conversion to Islam is recorded in the *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 282: 'An Indian munshi disobeyed this order by delivering small quantities of powder to the Bala Hisar. When it was discovered, Sardar Muhammad Akbar Khan had the man jailed. After his imprisonment, the Indian converted to Islam and was immediately freed'. Mohan Lal had long used a Shia alias and his conversion may have been part of a much longer game of double identity that he had been playing for several years.
- 43 BL, OIOC, ESL 88: no. 28 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Pollock to Maddock, 11 July 1842.
- 44 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, pp. 79–84, 109–10.
- 45 *Ibid.*, p. 43.
- 46 The Rev. I. N. Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, London, 1843, p. 216.
- 47 *Ibid.*, p. 217.
- 48 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 209.
- 49 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, pp. 191–2.
- 50 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 221.
- 51 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 169.
- 52 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 136.
- 53 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, pp. 241–2.
- 54 BL, OIOC, Mss Eur 9057.aaa.14, 'Nott's Brigade in Afghanistan', Bombay, 1880, p. 81.
- 55 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 126.
- 56 Romila Thapar, *Somanatha: The Many Voices of a History*, New Delhi, 2004, pp. 174–5.
- 57 Yapp, *Strategies*, p. 443.
- 58 Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, p. 132.
- 59 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul and Ghazni.
- 60 BL, OIOC, ESL 88: no. 36 of no. 32 of 17 August 1842 (L/PS/5/169), Pollock to Maddock, 14 July 1842.
- 61 Josiah Harlan, *Central Asia: Personal Narrative of General Josiah Harlan, 1823–41*, ed. Frank E. Ross, London, 1939, p. 228.
- 62 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 210.
- 63 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 187.
- 64 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 260.
- 65 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 189.

- 66 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 98, entry for 29 August 1842.
- 67 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 220.
- 68 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 348–54, The march to Bamiyan to release the prisoners.
- 69 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 272.
- 70 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 111, entry for 14 September 1842.
- 71 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, p. 147, The fate of Princes Shahpur and Timur.
- 72 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, p. 284.
- 73 Low, *The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, p. 349. For Fattedh Jang's alleged penchant for homosexual rape, see Yapp, *Strategies*, p. 318.
- 74 BL, OIOC, ESL 90: no. 30 of no. 52 of 19 November 1842 (IOR/L/PS/5/171), Pollock to Maddock, 21 October 1842.
- 75 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, p. 212.
- 76 *Ibid.*, p. 213.
- 77 *Ibid.*, p. 222.
- 78 *Ibid.*, pp. 213–14.
- 79 *Ibid.*, p. 223.
- 80 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 273.
- 81 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 190.
- 82 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 275–6.
- 83 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 191.
- 84 National Army Museum, NAM 9007–77, Ensign Greville G. Chetwynd Stapylton's Journal, entry for 21 September 1842.
- 85 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 16.
- 86 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 142, 152.
- 87 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 116, entry for 21 September 1842.
- 88 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 194.
- 89 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 88.

- 90 Joseph Pierre Ferrier, *A History of the Afghans*, London, 1858, p. 376.
- 91 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 143–9.
- 92 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 280.
- 93 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul and Ghazni.
- 94 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 69.
- 95 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 151.
- 96 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, p. 243.
- 97 NAI, Foreign, Secret Consultations, 3 May 1843, no. 20, A. Abbott to Ellenborough, 29 March 1843.
- 98 Low, *The Life and Correspondence of Field Marshal Sir George Pollock*, p 415
- 99 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott, vol. II, p 163*
- 100 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 490.
- 101 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 254–69, The return of Amir Dost Muhammad Khan to Kabul.
- 102 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 483.
- 103 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 194.
- 104 Ibid., vol. II, p. 30.
- 105 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, pp. 321, 325.
- 106 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 82–4; Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 152.
- 107 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.
- 108 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 326.
- 109 The text of the Simla Proclamation is given in full in Norris, *First Afghan War*, pp. 451–2.
- 110 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 254–69, The return of Amir Dost Muhammad Khan to Kabul.
- 111 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 154.
- 112 Ibid., p. 155.
- 113 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 344.
- 114 BL, OIOC, BSL (1) 27,873, Governor General to Secret Committee 48/, 19 October 1842.
- 115 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 352.
- 116 Allen, *Soldier Sahibs*, pp. 53–5.
- 117 I have written at length about John Nicholson's psychopathic behaviour in 1857 in my *The Last Mughal: The End of a Dynasty, Delhi 1857*, London, 2006.
- 118 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 158.

- 119 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 359.
- 120 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 158.
- 121 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 198.
- 122 Ibid.
- 123 Ibid., p. 194.
- 124 BL, OIOC, HM/434, Nicholls Papers, Nicholls's Journal, vol. 40, 7 January 1843. See also Pottinger, *The Afghan Connection*, pp. xi-xii.
- 125 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul.
- 126 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 12.
- 127 Royal Geographical Society, Rawlinson Papers, HC4, Masson Diary, entry for 1 December 1839.
- 128 BL, OIOC, Mss Eur E162, letter 4.
- 129 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 199.
- 130 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 167.
- 131 Eden, *Up the Country*, p. xix.
- 132 *The Times*, 25 October 1844.
- 133 See Michael Fisher's excellent essay 'Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', in Margrit Pernau (ed.), *The Delhi College*, pp. 231–66. See also Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*. The book has an admiring introduction by the young Jawaharlal Nehru.
- 134 NAI, Foreign, Secret Consultations, 29 March 1843, no. 91, From the Envoy to the Court of Lahore, Ambala, 4 March 1843.
- 135 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 539, From Colonel Richmond, Camp Rooper, 18 December 1843.
- 136 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, pp. 27, 29.
- 137 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 539, From Colonel Richmond, Camp Rooper, 18 December 1843.
- 138 Aziz ud-Din Popalzai, *Durrat uz-Zaman*, Kabul, 1959, ch. The Private Life of Zaman Shah from His Dethronement till His Death.
- 139 Robert Warburton, *Eighteen Years in the Khyber 1879–1898*, London, 1900, p. 8.
- 140 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 57.

- 141 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 198. See also NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 531, From Colonel Richmond, Agent of the Governor General in the North West Frontier, Ludhiana, 27 November 1843.
- 142 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p. 33.
- 143 BL, OIOC, ESL no. 20 of 3 March 1847 (IOR L/PS/5/190), Lawrence to Curvie, 29 February 1847.
- 144 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p. 23.
- 145 Ibid., p. 32.
- 146 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 297.
- 147 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1844, no. 531, From Colonel Richmond, Agent of the Governor General in the North West Frontier, Ludhiana, 27 November 1843.
- 148 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, p. 127.
- 149 *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861*, ed. Arthur C. Benson and Viscount Esher, vol. II: 1844–1853, London, 1908.
- 150 James Howard Harris Malmesbury, *Memoirs of an Ex-Minister: An Autobiography*, London, 2006, vol. I, entry for 6 June 1844, pp. 289–90.
- 151 Quoted by Figes, *Crimea*, p. 68.
- 152 Ibid., pp. 61–70.
- 153 I'd like to thank Michael Semple for pointing this out to me.

Author's Note

- 1 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 182.
- 2 J. A. Norris, *The First Afghan War 1838–1842*, Cambridge, 1967, p. 161.
- 3 Sherard Cowper-Coles, *Cables from Kabul: The Inside Story of the West's Afghanistan Campaign*, London, 2011, p. 289–90.
- 4 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to the Governor General, 31 January 1839.
- 5 The one striking exception to this is Christine Noelle's remarkable *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826–1863)*, London, 1997, but its treatment of the First Afghan War is very brief and she has accessed only a small number of the available Dari sources for the period.
- 6 Munshi Abdul Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, Kanpur, 1851, Introduction.
- 7 In his *Chants Populaires des Afghans*, Paris, 1888–90, p. 201, James Darmesteter mentions a whole body of song and poetry about the war, and adds that Muhammad Hayat sent him a collection from the war, but that it hadn't arrived by the time of publication.

- 8 Maulana Hamid Kashmiri, *Akbarnama. Asar-i manzum-i Hamid-i Kashmiri*, written c.1844, published Kabul, 1330 AH/1951, preface by Ahmad-Ali Kohzad, ch. 34.
- 9 Muhammad Asef Fekrat Riyazi Herawi, *'Ayn al-Waqayi: Tarikh-i Afghanistan*, written c.1845, pub. Tehran 1369/1990; Sultan Mohammad Khan ibn Musa Khan Durrani, *Tarikh-i Sultani*, began writing on 1 Ramzan 1281 AH (Sunday 29 January 1865) and published first on 14 Shawwal 1298 AH (Friday 8 September 1881), Bombay; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, pub. Kabul, 1913, trans. R. D. McChesney (forthcoming).
- 10 Muhammad Hasan Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari* (The Letters of Ghazi Aminullah Khan Logari), Kabul, 2010.
- 11 Mirza 'Ata Mohammad, *Naway Ma'arek* (The Song of Battles), pub. as *Nawa-yi ma'arik. Nuskha-i khatt-i Muza-i Kabul mushtamal bar waqi'at-i 'asr-i Sadoza'i u Barakza'i, ta'lif-i Mirza Mirza 'Ata'-Muhammad*, Kabul, 1331 AH/1952.
- 12 Shah Shuja ul-Mulk, *Waqi'at-i-Shah Shuja* (Memoirs of Shah Shuja) written in 1836, supplement by Mohammad Husain Herati 1861, published as *Waqi'at-i Shah-Shuja. Daftar-i avval, duvvum: az Shah-Shuja. Daftar-i sivvum: az Muhammad-Husain Harati*, Kabul, 1333 AH/1954 (*Nashrat-i Anjuman-i tarikh-i Afghanistan*, No. 29) [pub. after the text of the Kabul manuscript, without notes or index, with a preface by Ahmad-'Ali Kohzad].
- 13 Robert Burns, 'To a Louse', *The Collected Poems*, London, 1994.
- 14 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 10.
- 15 *Ibid.*, ch. 32.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**